بازار کتاب

المجلد، ٦٧

بحار الأنوار

الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار

علامه مجلسی

العربية

فارسی

بسم الله الرحمن الرحیم

بحارالانوار الجامعه لدرر اخبار الائمه الاطهار علیهم السلام با ترجمه فارسی

کاتب:

محمدباقر بن محمدتقی علامه مجلسی

نشرت فی الطباعهٔ:

مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان

رقمی الناشر:

مرکز القائمیهٔ باصفهان للتحریات الکمبیوتریهٔ

الفهرس

بحار الانوار الجامعه لدرر اخبار الائمه الاطهار المجلد ۶۷ : ایمان و کفر – ۴

اشاره

سرشناسه: مجلسی محمد باقربن محمدتقی ۱۰۳۷ – ۱۱۱۱ق.

عنوان و نام پدیدآور: بحارالانوار: الجامعه لدرر أخبار الائمه الأطهار تالیف محمدباقر المجلسی.

مشخصات نشر: بیروت داراحیاء التراث العربی [۱۴۴۰].

مشخصات ظاهری: ج – نمونه.

یادداشت: عربی.

یادداشت: فهرست نویسی بر اساس جلد بیست و چهارم، ۱۴۰۳ق. [۱۳۶۰].

یادداشت: جلد۲۴،۵۲،۶۵،۶۶،۶۷،۸۷،۹۲،۹۱،۹۴،۱۰۳،۱۰۸(چاپ سوم: ۱۴۰۳ق.=۱۹۸۳م.=[۱۳۶۱]).

یادداشت: کتابنامه.

مندرجات: ج .۲۴. کتاب الامامه. ج.۵۲. تاریخ الحجه. ج۶۵،۶۶،۶۷. الایمان و الکفر. ج.۸۷. کتاب الصلاه . ج. ۹۲،۹۱ .الذکر و الدعا. ج. ۹۴. کتاب السوم. ج.۱۰۳.فهرست المصادر. ج.۱۰۸.الفهرست.–

موضوع: احادیث شیعه — قرن ۱۱ق

رده بندی کنگره: BP۱۳۵/م۳ب ۳۱۳۰۰ ی ح

رده بندی دیویی: ۲۹۷/۲۱۲

شماره کتابشناسی ملی: ۱۶۸۰۹۴۶

ص: ۱

**[ترجمه]

سرشناسه : مجلسی، محمد باقربن محمدتقی، ۱۰۳۷ – ۱۱۱۱ق.

عنوان قراردادی : بحار الانوار .فارسی .برگزیده

عنوان و نام پدیدآور : ترجمه بحارالانوار/ مترجم گروه مترجمان؛ [برای] نهاد کتابخانه های عمومی کشور.

مشخصات نشر : تهران: نهاد کتابخانه های عمومی کشور، موسسه انتشارات کتاب نشر، ۱۳۹۲ -

مشخصات ظاهری : ج.

شابک : دوره : ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۶۶-۵ ؛ ج.۱ : ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۶۷-۲ ؛ ج.۲ : ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۶۸-۹ ؛ ج.۳ : ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۶۹-۶ ؛ ج.۴ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰۷۰-۲ : ؛ ج.۵ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۷۱-۹ : ؛ ج.۶ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۷۲-۶ : ؛ ج.۷ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۷۳-۳ : ؛ ج.۸ : ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۷۴-۰ ؛ ج.۱۰ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۷۶-۴ : ؛ ج.۱۱ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۸۳-۲ : ؛ ج.۱۲ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۶۶-۵ : ؛ ج.۱۳ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۸۵-۶ : ؛ ج.۱۴ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۸۶-۳ : ؛ ج.۱۵ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۸۷-۰ : ؛ ج.۹۷۸:۱۶-۶۰۰-۷۱۵۰-۸۸-۷ ؛ ج.۹۷۸:۱۷-۶۰۰-۷۱۵۰-۸۹-۴ ؛ ج.۱۸ : ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۹۰-۰ ؛ ج.۹۷۸:۱۹-۶۰۰-۷۱۵۰-۹۱-۷ ؛ ج.۹۷۸:۲۰-۶۰۰-۷۱۵۰-۹۲-۴ ؛ ج.۲۱: ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۹۳-۱ ؛ ج.۹۷۸:۲۲-۶۰۰-۷۱۵۰-۹۴-۸ ؛ ج.۹۷۸:۲۳-۶۰۰-۷۱۵۰-۹۵-۵

مندرجات : ج.۱. کتاب عقل و علم و جهل.- ج.۲. کتاب توحید.- ج.۳. کتاب عدل و معاد.- ج.۴. کتاب احتجاج و مناظره.- ج. ۵. تاریخ پیامبران.- ج.۶. تاریخ حضرت محمد صلی الله علیه وآله.- ج.۷. کتاب امامت.- ج.۸. تاریخ امیرالمومنین.- ج.۹. تاریخ حضرت زهرا و امامان والامقام حسن و حسین و سجاد و باقر علیهم السلام.- ج.۱۰. تاریخ امامان والامقام حضرات صادق، کاظم، رضا، جواد، هادی و عسکری علیهم السلام.- ج.۱۱. تاریخ امام مهدی علیه السلام.- ج.۱۲. کتاب آسمان و جهان - ۱.- ج.۱۳. آسمان و جهان - ۲.- ج.۱۴. کتاب ایمان و کفر.- ج.۱۵. کتاب معاشرت، آداب و سنت ها و معاصی و کبائر.- ج.۱۶. کتاب مواعظ و حکم.- ج.۱۷. کتاب قرآن، ذکر، دعا و زیارت.- ج.۱۸. کتاب ادعیه.- ج.۱۹. کتاب طهارت و نماز و روزه.- ج.۲۰. کتاب خمس، زکات، حج، جهاد، امر به معروف و نهی از منکر، عقود و معاملات و قضاوت

وضعیت فهرست نویسی : فیپا

ناشر دیجیتالی : مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان

یادداشت : ج.۲ - ۸ و ۱۰ - ۱۶ (چاپ اول: ۱۳۹۲) (فیپا).

موضوع : احادیث شیعه -- قرن ۱۱ق.

شناسه افزوده : نهاد کتابخانه های عمومی کشور، مجری پژوهش

شناسه افزوده : نهاد کتابخانه های عمومی کشور. موسسه انتشارات کتاب نشر

رده بندی کنگره : BP۱۳۵/م۳ب۳۰۴۲۱۶۷ ۱۳۹۲

رده بندی دیویی : ۲۹۷/۲۱۲

شماره کتابشناسی ملی : ۳۳۴۸۹۸۵

ص: ۱

**[ترجمه]

تتمه أبواب مكارم الأخلاق

باب ۳۹ العداله و الخصال التی من كانت فیه ظهرت عدالته و وجبت أخوته و حرمت غیبته

روایات

«۱»

ل، [الخصال] أَحْمَدُ بْنُ إِبْرَاهِیمَ بْنِ بَكْرٍ عَنْ زَیْدِ بْنِ مُحَمَّدٍ الْبَغْدَادِیِّ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ عَامِرٍ عَنْ أَبِیهِ عَنِ الرِّضَا عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: مَنْ عَامَلَ النَّاسَ فَلَمْ یَظْلِمْهُمْ وَ حَدَّثَهُمْ فَلَمْ یَكْذِبْهُمْ وَ وَعَدَهُمْ فَلَمْ یُخْلِفْهُمْ فَهُوَ مِمَّنْ كَمَلَتْ مُرُوَّتُهُ وَ ظَهَرَتْ عَدَالَتُهُ وَ وَجَبَتْ أُخُوَّتُهُ وَ حَرُمَتْ غِیبَتُهُ (۱).

ن، [عیون أخبار الرضا علیه السلام] بالأسانید الثلاثه: مثله (۲)

صح، [صحیفه الرضا علیه السلام] عن الرضا عن آبائه علیهم السلام مثله (۳).

**[ترجمه]خصال: حضرت رضا علیه السلام از پدرانش علیهم السلام ، از پیامبر اکرم چنین نقل می فرماید که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: «کسی که چون با مردم معامله کند ستم نکند و اخبار و مطالبی که بازگو می کند دروغ نگوید و وعده و قولی که می دهد خلاف نکند، چنین شخصی از کسانی است که مردانگی او کامل و عدالتش روشن و برادری اش لازم و غیبت کردنش حرام است.» - . خصال ۱ : ۹۷ -

در کتاب عیون اخبارالرضا هم چنین نقل شده و در صحیفه الرضا هم همین طور نقل شده است.

**[ترجمه]

«۲»

ل، [الخصال] أَبِی عَنِ الْكُمُنْدَانِیِّ عَنِ ابْنِ عِیسَی عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: ثَلَاثٌ مَنْ كُنَّ فِیهِ أَوْجَبْنَ لَهُ أَرْبَعاً عَلَی النَّاسِ مَنْ إِذَا حَدَّثَهُمْ لَمْ یَكْذِبْهُمْ وَ إِذَا خَالَطَهُمْ لَمْ یَظْلِمْهُمْ وَ إِذَا وَعَدَهُمْ لَمْ یُخْلِفْهُمْ

۱- ۱. الخصال ج ۱ ص ۹۷.

۲- ۲. عیون أخبار الرضا ج ۲ ص ۳۰.

۳- ۳. صحیفه الرضا علیه السلام ص ۷.

وَجَبَ أَنْ يَظْهَرَ فِي النَّاسِ عَدَالَتُهُ وَ يَظْهَرَ فِيهِمْ مُرُوَّتُهُ وَ أَنْ تَحْرُمَ عَلَيْهِمْ غِيبَتُهُ وَ أَنْ تَجِبَ عَلَيْهِمْ أُخُوَّتُهُ (۱).

**[ترجمه]خصال: عبدالله بن سنان از حضرت صادق علیه السلام نقل می کند که آن حضرت فرمود: «سه خصلت است که هر کس دارای آنها باشد، بر مردم چهار چیز در حق او لازم و واجب می شود: کسی که چون با مردم اخباری بازگو می کند، دروغ نگوید؛ چون با آنها آمیزش و معاشرت نماید، ستم نکند؛ چون به آنها وعده دهد، خلاف نکند. واجب است عدالتش را ظاهر کنند؛ مردانگی او روشن شود؛ غیبت از او ممنوع گردد - اخوت و برادری با او لازم شمرده شود.» - . خصال ۱ : ۹۷ -

**[ترجمه]

«۳»

لی، [الأمالی للصدوق] ابْنُ مَسْرُورٍ عَنِ ابْنِ عَامِرٍ عَنْ عَمِّهِ عَنِ الْأَزْدِيِّ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ زِيَادٍ الْكَرْخِيِّ عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام قَالَ: مَنْ صَلَّى خَمْسَ صَلَوَاتٍ فِي الْيَوْمِ وَ اللَّيْلَةِ فِي جَمَاعَةٍ فَظُنُّوا بِهِ خَيْراً وَ أَجِيزُوا شَهَادَتَهُ (۲).

**[ترجمه]امالی صدوق: حضرت صادق علیه السلام فرمود: «کسی که نمازهای پنجگانه شبانه روز را در جماعت بخواند، شما نسبت به او خوشبین باشید و گواهی و شهادت او را بپذیرید.» - . امالی صدوق: ۲۰۴ -

**[ترجمه]

«۴»

لی، [الأمالی للصدوق] أَبِي عَنِ ابْنِ قُتَيْبَةَ عَنْ حَمْدَانَ بْنِ سُلَيْمَانَ عَنْ نُوحِ بْنِ شُعَيْبٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ عَنْ صَالِحٍ عَنْ عَلْقَمَةَ قَالَ قَالَ الصَّادِقُ جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ علیهما السلام: وَ قَدْ قُلْتُ لَهُ يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ أَخْبِرْنِي عَمَّنْ تُقْبَلُ شَهَادَتُهُ وَ مَنْ لَا تُقْبَلُ فَقَالَ يَا عَلْقَمَةُ كُلُّ مَنْ كَانَ عَلَى فِطْرَةِ الْإِسْلَامِ جَازَتْ شَهَادَتُهُ قَالَ فَقُلْتُ لَهُ تُقْبَلُ شَهَادَةُ مُقْتَرِفٍ بِالذُّنُوبِ فَقَالَ يَا عَلْقَمَةُ لَوْ لَمْ يُقْبَلْ شَهَادَةُ الْمُقْتَرِفِينَ لِلذُّنُوبِ لَمَا قُبِلَتْ إِلَّا شَهَادَاتُ الْأَنْبِيَاءِ وَ الْأَوْصِيَاءِ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِمْ لِأَنَّهُمْ هُمُ الْمَعْصُومُونَ دُونَ سَائِرِ الْخَلْقِ فَمَنْ لَمْ تَرَهُ بِعَيْنِكَ يَرْتَكِبُ ذَنْباً أَوْ لَمْ يَشْهَدْ عَلَيْهِ بِذَلِكَ شَاهِدَانِ فَهُوَ مِنْ أَهْلِ الْعَدَالَةِ وَ السَّتْرِ وَ شَهَادَتُهُ مَقْبُولَةٌ وَ إِنْ كَانَ فِي نَفْسِهِ مُذْنِباً وَ مَنِ اغْتَابَهُ بِمَا فِيهِ فَهُوَ خَارِجٌ عَنْ وَلَايَةِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ دَاخِلٌ فِي وَلَايَةِ الشَّيْطَانِ وَ لَقَدْ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ أَبِيهِ عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قَالَ مَنِ اغْتَابَ مُؤْمِناً بِمَا فِيهِ لَمْ يَجْمَعِ اللَّهُ بَيْنَهُمَا فِي الْجَنَّةِ أَبَداً وَ مَنِ اغْتَابَ مُؤْمِناً بِمَا لَيْسَ فِيهِ انْقَطَعَتِ الْعِصْمَةُ بَيْنَهُمَا وَ كَانَ الْمُغْتَابُ فِي النَّارِ خَالِداً فِيهَا وَ بِئْسَ الْمَصِيرُ.

قَالَ عَلْقَمَةُ فَقُلْتُ لِلصَّادِقِ علیه السلام يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ إِنَّ النَّاسَ يَنْسُبُونَنَا إِلَى عَظَائِمِ الْأُمُورِ وَ قَدْ ضَاقَتْ بِذَلِكَ صُدُورُنَا فَقَالَ علیه السلام يَا عَلْقَمَةُ إِنَّ رِضَا النَّاسِ لَا يُمْلَكُ وَ أَلْسِنَتَهُمْ لَا تُضْبَطُ وَ كَيْفَ تَسْلَمُونَ مِمَّا لَمْ يَسْلَمْ مِنْهُ أَنْبِيَاءُ اللَّهِ وَ رُسُلُهُ وَ حُجَجُ اللَّهِ علیهم السلام أَ لَمْ يَنْسُبُوا يُوسُفَ علیه السلام إِلَى أَنَّهُ هَمَّ بِالزِّنَا أَ لَمْ يَنْسُبُوا أَيُّوبَ علیه السلام إِلَى أَنَّهُ ابْتُلِيَ بِذُنُوبِهِ أَ لَمْ يَنْسُبُوا دَاوُدَ علیه السلام إِلَى أَنَّهُ تَبِعَ الطَّيْرَ حَتَّى

۱- ۱. الخصال: ج ۱ ص ۹۸.

۲- ۲. أمالی الصدوق ص ۲۰۴.

نَظَرَ إِلَى امْرَأَهِ أَورِيَا فَهَوَاهَا وَ أَنَّهُ قَدَّمَ زَوْجَهَا أَمَامَ التَّابُوتِ حَتَّى قُتِلَ ثُمَّ تَزَوَّجَ بِهَا أَ لَمْ يَنْسُبُوا مُوسَى علیه السلام إِلَى أَنَّهُ عِنِّينٌ وَ آذَوْهُ حَتَّى بَرَّأَهُ اللَّهُ مِمَّا قَالُوا وَ كَانَ عِنْدَ اللَّهِ وَجِيهاً أَ لَمْ يَنْسُبُوا جَمِيعَ أَنْبِيَاءِ اللَّهِ إِلَى أَنَّهُمْ سَحَرَةٌ طَلَبَهُ الدُّنْيَا أَ لَمْ يَنْسُبُوا مَرْيَمَ بِنْتَ عِمْرَانَ علیهما السلام إِلَى أَنَّهَا حَمَلَتْ بِعِيسَى مِنْ رَجُلٍ نَجَّارٍ اسْمُهُ يُوسُفُ؟

أَ لَمْ يَنْسُبُوا نَبِيَّنَا مُحَمَّداً صلی الله علیه و آله إِلَى أَنَّهُ شَاعِرٌ مَجْنُونٌ أَ لَمْ يَنْسُبُوهُ إِلَى أَنَّهُ هَوَى امْرَأَه زَيْدِ بْنِ حَارِثَه فَلَمْ يَزَلْ بِهَا حَتَّى اسْتَخْلَصَهَا لِنَفْسِهِ أَ لَمْ يَنْسُبُوهُ يَوْمَ بَدْرٍ إِلَى أَنَّهُ أَخَذَ لِنَفْسِهِ مِنَ الْمَغْنَمِ قَطِيفَهً حَمْرَاءَ حَتَّى أَظْهَرَهُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ عَلَى الْقَطِيفَهِ وَ بَرَّأَ نَبِيَّهُ علیه السلام مِنَ الْخِيَانَهِ وَ أَنْزَلَ بِذَلِكَ فِي كِتَابِهِ وَ ما كانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَغُلَّ وَ مَنْ يَغْلُلْ يَأْتِ بِما غَلَّ يَوْمَ الْقِيامَهِ(۱) أَ لَمْ يَنْسُبُوهُ إِلَى أَنَّهُ علیه السلام يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَى فِي ابْنِ عَمِّهِ عَلِيٍّ علیه السلام حَتَّى كَذَّبَهُمُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ فَقَالَ سُبْحَانَهُ وَ ما يَنْطِقُ عَنِ الْهَوى إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحى (۲) أَ لَمْ يَنْسُبُوهُ إِلَى الْكَذِبِ فِي قَوْلِهِ إِنَّهُ رَسُولٌ مِنَ اللَّهِ إِلَيْهِمْ حَتَّى أَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ عَلَيْهِ وَ لَقَدْ كُذِّبَتْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ فَصَبَرُوا عَلى ما كُذِّبُوا وَ أُوذُوا حَتَّى أَتاهُمْ نَصْرُنا(۳) وَ لَقَدْ قَالَ يَوْماً عُرِجَ بِيَ الْبَارِحَهَ إِلَى السَّمَاءِ فَقِيلَ وَ اللَّهِ مَا فَارَقَ فِرَاشَهُ طُولَ لَيْلَتِهِ وَ مَا قَالُوا فِي الْأَوْصِيَاءِ أَكْثَرُ مِنْ ذَلِكَ أَ لَمْ يَنْسُبُوا سَيِّدَ الْأَوْصِيَاءِ علیهم السلام إِلَى أَنَّهُ كَانَ يَطْلُبُ الدُّنْيَا وَ الْمُلْكَ وَ أَنَّهُ كَانَ يُؤْثِرُ الْفِتْنَهَ عَلَى السُّكُونِ وَ أَنَّهُ يَسْفِكُ دِمَاءَ الْمُسْلِمِينَ بِغَيْرِ حِلِّهَا وَ أَنَّهُ لَوْ كَانَ فِيهِ خَيْرٌ مَا أُمِرَ خَالِدُ بْنُ الْوَلِيدِ بِضَرْبِ عُنُقِهِ أَ لَمْ يَنْسُبُوهُ إِلَى أَنَّهُ علیه السلام أَرَادَ أَنْ يَتَزَوَّجَ ابْنَهَ أَبِي جَهْلٍ عَلَى فَاطِمَهَ علیها السلام وَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله شَكَاهُ عَلَى الْمِنْبَرِ إِلَى الْمُسْلِمِينَ فَقَالَ إِنَّ عَلِيّاً يُرِيدُ أَنْ يَتَزَوَّجَ ابْنَهَ عَدُوِّ اللَّهِ عَلَى ابْنَهِ نَبِيِّ اللَّهِ أَلَا إِنَّ فَاطِمَهَ بَضْعَهٌ مِنِّي فَمَنْ آذَاهَا فَقَدْ آذَانِي وَ مَنْ سَرَّهَا فَقَدْ سَرَّنِي وَ مَنْ غَاظَهَا فَقَدْ غَاظَنِي.

ص: ۳

۱- ۱. آل عمران: ۱۶۱.

۲- ۲. النجم: ۳.

۳- ۳. الأنعام: ۳۴.

ثُمَّ قَالَ الصَّادِقُ علیه السلام یَا عَلْقَمَهُ مَا أَعْجَبَ أَقَاوِیلَ النَّاسِ فِی عَلِیٍّ علیه السلام کَمْ بَیْنَ مَنْ یَقُولُ إِنَّهُ رَبٌّ مَعْبُودٌ وَ بَیْنَ مَنْ یَقُولُ إِنَّهُ عَبْدٌ عَاصٍ لِلْمَعْبُودِ وَ لَقَدْ کَانَ قَوْلُ مَنْ یَنْسُبُهُ إِلَی الْعِصْیَانِ أَهْوَنَ عَلَیْهِ مِنْ قَوْلِ مَنْ یَنْسُبُهُ إِلَی الرُّبُوبِیَّهِ یَا عَلْقَمَهُ أَ لَمْ یَقُولُوا فِی اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ إِنَّهُ ثَالِثُ ثَلَاثَهٍ أَ لَمْ یُشَبِّهُوهُ بِخَلْقِهِ أَ لَمْ یَقُولُوا إِنَّهُ الدَّهْرُ أَ لَمْ یَقُولُوا إِنَّهُ الْفَلَکُ أَ لَمْ یَقُولُوا إِنَّهُ جِسْمٌ أَ لَمْ یَقُولُوا إِنَّهُ صُورَهٌ تَعَالَی اللَّهُ عَنْ ذَلِکَ عُلُوّاً کَبِیراً.

یَا عَلْقَمَهُ إِنَّ الْأَلْسِنَهَ الَّتِی یَتَنَاوَلُ ذَاتَ اللَّهِ تَعَالَی ذِکْرُهُ بِمَا لَا یَلِیقُ بِذَاتِهِ کَیْفَ تُحْبَسُ عَنْ تَنَاوُلِکُمْ بِمَا تَکْرَهُونَهُ فَاسْتَعِینُوا بِاللَّهِ وَ اصْبِرُوا إِنَّ الْأَرْضَ لِلَّهِ یُورِثُها مَنْ یَشاءُ مِنْ عِبادِهِ وَ الْعاقِبَهُ لِلْمُتَّقِینَ فَإِنَّ بَنِی إِسْرَائِیلَ قَالُوا لِمُوسَی أُوذِینا مِنْ قَبْلِ أَنْ تَأْتِینا وَ مِنْ بَعْدِ ما جِئْتَنا فَقَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ قُلْ لَهُمْ یَا مُوسَی عَسی رَبُّکُمْ أَنْ یُهْلِکَ عَدُوَّکُمْ وَ یَسْتَخْلِفَکُمْ فِی الْأَرْضِ فَیَنْظُرَ کَیْفَ تَعْمَلُونَ (۱).

**[ترجمه]امالی صدوق: علقمه می گوید پس از آنکه به حضرت صادق علیه السلام عرضه داشتم: «یا ابن رسول اللّه! بفرمایید شهادت و گواهی چه کسی پذیرفته می شود و چه کسی شهادتش پذیرفته نمی شود؟» فرمود: «ای علقمه! هر کس که بر دین اسلام باشد، شهادتش قبول است.» عرض کردم: «آیا شهادت کسی که مرتکب گناهان می شود پذیرفته است؟» فرمود: «ای علقمه! اگرشهادت اهل معصیت و گنه کار قبول نشود، هیچ شهادتی قبول نمی شود، به جز شهادت و گواهی پیامبران و اوصیای آنان علیهم الصلاه و السلام، زیرا فقط آنان معصوم هستند نه بقیه مردم. پس کسی که با چشم خود نبینی که گناه می کند یا اینکه دو نفر شاهد بر گناه او گواهی ندهند، پوشیدن لغزش های چنین شخصی از سوی اهل عدالت لازم است و شهادت او پذیرفته است، گرچه در واقع و باطن و به نظر خودش گناهکار باشد. و هر کس غیبت او را به آن اوصافی که در او است بنماید، از ولایت و دستگیری خداوندی خارج و در ولایت و تحت سرپرستی شیطان داخل می شود. و تحقیقا خبر داد مرا پدرم، از پدران بزرگوار خود علیهم السلام که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: «کسی که مؤمن را به همان صفاتی که در او است غیبت کند، خداوند این دو نفر را با هم در بهشت جمع نمی کند و کسی که مؤمنی را به صفتی که در او نباشد غیبت کند، ارتباط دینی میان آنها به کلی قطع می شود و غیبت کننده، در دوزخ مخلد است و البته بد جایگاهی است دوزخ.» علقمه گوید به حضرت صادق عرضه داشتم: «یا ابن رسول اللّه! مردم ما را به کارهای زشت نسبت می دهند،به طوری که سینه ما تنگ شده و شدیدا ناراحت می شویم.» فرمود: «ای علقمه! انسان نمی تواند خشنودی مردم را جلب کند و جلوی زبان آنها را بگیرد. چگونه سالم می مانید از چیزی که انبیا و پیامبران و اوصیا علیهم السلام از او سالم نماندند؟ آیا به یوسف نسبت ندادند که او تصمیم گرفت که زنا کند؟ آیا درباره ایوب نگفتند که او در اثر گناهانش مبتلا به آن مصائب گشت؟ آیا در حق داود پیغمبر نگفتند که او پرنده را دنبال کرد تا اینکه چشمش به زن «اوریا» افتاد و دلباخته او شد و به منظور رسیدن به هدف خود، شوهر آن زن را در جلوی جبهه جنگ پیشاپیش تابوت قرار داد تا اینکه کشته شد، سپس با آن زن ازدواج کرد؟ آیا به موسی نسبت ندادند که او عنین است و قدرت زناشویی ندارد و اذیت و آزار کردند او را تا اینکه خداوند برائت و کمال او را روشن نمود و از آن نسبت ها تبرئه کرد؟ آیا در حق مریم بنت عمران نگفتند که او از مرد نجاری به نام یوسف باردار شده؟

آیا نسبت ندادند به پیامبر ما که او شاعر است، دیوانه است؟ آیا نگفتند که وی دلباخته همسر زید بن حارثه شده و همیشه در فکر او بوده تا او را به همسری خود درآورده است؟ آیا در واقعه جنگ بدر رسول خدا را متهم نکردند که او یک قطعه پارچه سرخ را از غنائم جنگی برای خود برداشته تا بالاخره خداوند پیامبرش را از جایگاه آن پارچه مطلع ساخت و دامن پاک پیامبر

را از نسبت سرقت تبرئه کرد و این مطلب را در قرآن نازل فرمود: «وَ ما کانَ لِنَبِیٍّ أَنْ یَغُلَّ وَ مَنْ یَغْلُلْ یَأْتِ بِما غَلَّ یَوْمَ الْقِیامَهِ»، {ساحت قدس پیامبر از سرقت به دور است و هر که سرقتی کند روز قیامت با همان وارد محشر می شود}؟ - . آل عمران / ۱۶۱ - آیا درباره حضرتش نگفتند که او درباره پسر عمش علی علیه السلام نظر خصوصی دارد و طبق هوای نفس خود سخن می گوید، تا اینکه خداوند دروغ آنان را روشن ساخت و این آیه را نازل فرمود: «وَ ما یَنْطِقُ عَنِ الْهَوی إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْیٌ یُوحی»، {ترجمه آیه داخل کروشه بیاید.}؟ - . نجم / ۳ - ۴ - آیا رسالت پیامبر را تکذیب نکردند و نسبت ندادند که به دروغ ادعای رسالت می کند، تا اینکه خداوند برای تسلیت خاطر مبارکش این آیه را نازل فرمود: «وَ لَقَدْ کُذِّبَتْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِکَ فَصَبَرُوا عَلی ما کُذِّبُوا وَ أُوذُوا حَتَّی أَتاهُمْ نَصْرُنا»، {ای رسول گرامی پیامبران پیش از تو هم تکذیب شدند و مردم زمان آنها نسبت دروغ به آنان دادند پس صبر و استقامت ورزیدند در مقابل مکذبین تا اینکه نصرت و یاری ما فرا رسید}؟ - . انعام / ۳۴ - و باز روزی پیامبر فرمود که شب گذشته مرا به آسمان بردند و به معراج رفتم، گفته شد که دروغ می گوید و دیشب تا به صبح از بسترش جدا نشده؟

و درباره اوصیا بیش از اینها گفتند. آیا به سید اوصیا علیهم السلام نسبت ندادند که او طالب دنیا و در پی خلافت و سلطنت است و اینکه او همیشه در صدد فتنه و آشوب است و سکون و آرامش اجتماع را دوست ندارد؟ و اینکه او خون مسلمانان را بدون جهت می ریزد و اینکه اگر او مرد خوبی بود، خالد بن ولید را مأمور به کشتن او نمی کردند ؟ آیا نسبت ندادند که او می خواهد با دختر ابی جهل، با داشتن فاطمه زهرا علیهاالسّلام ازدواج کند و اینکه پیامبر در حضور مسلمین بالای منبر از او شکایت کرد و فرمود «مردم! علی تصمیم گرفته دختر دشمن خدا را بر سر دختر پیامبر خدا بیاورد. آگاه باشید فاطمه که پاره تن من است؛ هر که او را آزار دهد، مرا آزاد داده و هر که او را خوشحال کند، مرا خوشحال کرده و هر که او را به خشم آورد، مرا به خشم آورده است»؟

سپس حضرت صادق علیه السلام فرمود: «ای علقمه! چه شگفت انگیز است گفتارهای متناقض مردم درباره علی علیه السلام ؟ چقدر فاصله است میان گفتار کسی که می گوید علی خدا و معبود است و گفتار کسی که می گوید او بنده نافرمان است و دستور معبود را تمرد می کند؟ و از این دو رقم نسبت ناروا، گفتار کسی که او را نافرمان و متمرد می داند، در نظر علی علیه السلام آسان تر است از نسبت خدایی دادن به او. ای علقمه! آیا درباره خدا نگفتند که او سومی از خداوندان سه گانه است؟ آیا او را در صفاتش مانند مخلوقات ندانستند؟ آیا نگفتند که خدا همان روزگار است یا طبیعت است؟ آیا نگفتند که خدا یعنی فلک؟ آیا نگفتند که او جسم است؟ آیا نگفتند که او صورت است؟ منزه و بسیار بلند مقام است ذات باری از این اوهام و خیالات.

ای علقمه! زبان هایی که ذات مقدس خداوندی را به چیزهایی که هیچ شایستگی و تناسبی با خداوند ندارد نسبت می دهد، چگونه ممکن است از نسبت های ناراحت کننده به شما خودداری کند؟ پس شما باید «اسْتَعِینُوا بِاللَّهِ وَ اصْبِرُوا إِنَّ الْأَرْضَ لِلَّهِ یُورِثُها مَنْ یَشاءُ مِنْ عِبادِهِ وَ الْعاقِبَهُ لِلْمُتَّقِینَ»، {از پروردگار یاری بطلبید و صبر و استقامت داشته باشید که زمین ملک خدا است و آن را بهر کس که خواهد می دهد و البته پایان امر و عاقبت نیک برای پرهیزکاران است.}

بنی اسرائیل به موسی گفتند: «أُوذِینا مِنْ قَبْلِ أَنْ تَأْتِینا وَ مِنْ بَعْدِ ما جِئْتَنا»، {پیش از آمدن تو، ما تحت فشار و اذیت بودیم و بعد

از آمـدن تو هم مورد آزار هستیم.} خداونـد به موسـی خطاب کرد: «عَسـی رَبُّکُمْ أَنْ یُهْلِکَ عَـدُوَّکُمْ وَ یَسْـتَخْلِفَکُمْ فِی الْأَرْضِ فَیَنْظُرَ کَیْفَ تَعْمَلُون»، {به اینها بگو امید است پروردگار توانا، دشـمن شـما را نابود سازد و شما را به جای آنان قرار دهد تا شما چگونه رفتار داشته باشید.} – . اعراف / ۱۲۸ – ۱۲۹ –

**[ترجمه]

باب ۴۰ ما به کمال الإنسان و معنی المروءه و الفتوه

روایات

«۱»

مع، [معانی الأخبار] ل، [الخصال] أَحْمَـدُ بْنُ إِبْرَاهِیمَ بْنِ الْوَلِیـدِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ الْکَاتِبِ رَفَعَهُ إِلَی أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ علیه السـلام أَنَّهُ قَـالَ: کَمَـالُ الرَّجُـلِ بِسِتِّ خِصَـالٍ بِأَصْـغَرَیْهِ وَ أَکْبَرَیْهِ وَ هَیْئَتَیْهِ فَأَمَّا أَصْـغَرَاهُ فَقَلْبُهُ وَ لِسَانُهُ إِنْ قَاتَلَ قَاتَلَ بِجَنَانٍ وَ إِنْ تَکَلَّمَ تَکَلَّمَ بِلِسَانٍ وَ أَمَّا أَکْبَرَاهُ فَعَقْلُهُ وَ هِمَّتُهُ وَ أَمَّا هَیْئَتَاهُ فَمَالُهُ وَ جَمَالُهُ (۲).

**[ترجمه]خصال صدوق: امیر مؤمنان علیه السلام فرمود: «کمال انسان به شش خصلت است: با دو عضو کوچک بدن و با دو قسمت بزرگ از انسان و با دو چیزی که مربوط به هیئت و ظاهر انسان است. اما آن دو عضو کوچک عبارت از قلب و زبان او است که اگر به جنگ می رود، با دلی قوی و پاک بجنگـد و اگر سـخن می گویـد، با زبانی بلیغ و رسا سـخن گوید. و اما آن دو چیز بزرگ عبارت است از انـدیشه و فکر صـحیح و روشن و دیگر همت بلند. و اما آن دو چیز که مربوط به شـکل و ظاهر انسان است، عبارت از مال و چهره زیبا است.» – .خصال صدوق ۱ : ۱۶۴ –

**[ترجمه]

«۲»

نهج، [نهج البلاغه] قَالَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام: قَدْرُ الرَّجُلِ عَلَی قَدْرِ هِمَّتِهِ وَ صِدْقُهُ عَلَی قَدْرِ مُرُوَّتِهِ وَ شَجَاعَتُهُ عَلَی قَدْرِ أَنَفَتِهِ وَ عِفَّتُهُ عَلَی قَدْرِ غَیْرَتِهِ (۳).

۱– ۱. أمالی الصدوق: ۶۳ و ۶۴، و الآیات فی الأعراف: ۱۲۸ و ۱۲۹.

۲– ۲. معانی الأخبار ص ۱۵۰، الخصال ج ۱ ص ۱۶۴، و فیه« هیبتیه» بدل« هیئتیه».

۳– ۳. نهج البلاغه تحت الرقم ۴۷ من الحکم.

**[ترجمه]نهج البلاغه: امير مؤمنان عليه السلام فرمود: «ارزش انسان به همت او بستگى دارد و راستگويى او، بسته به مردانگى او؛ شجاعت او، بسته به عظمت شخصيت او؛ و پاكدامنى او، بسته به غيرت و ناموس خواهى اوست.» - . نهج البلاغه، حكمت - ۴۷

**[ترجمه]

«۳»

مع، [معانى الأخبار] عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ خَالِدٍ الْبَرْقِيِّ عَنْ أَبِي قَتَادَةَ الْقُمِّيِّ رَفَعَهُ إِلَى أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: تَذَاكَرْنَا أَمْرَ الْفُتُوَّةِ عِنْدَهُ فَقَالَ أَ تَظُنُّونَ أَنَّ الْفُتُوَّةَ بِالْفِسْقِ وَ الْفُجُورِ إِنَّمَا الْفُتُوَّةُ طَعَامٌ مَوْضُوعٌ وَ نَائِلٌ مَبْذُولٌ وَ بِشْرٌ مَعْرُوفٌ وَ أَذًى مَكْفُوفٌ فَأَمَّا تِلْكَ فَشَطَارَةٌ وَ فِسْقٌ ثُمَّ قَالَ مَا الْمُرُوَّةُ قُلْنَا لَا نَعْلَمُ قَالَ الْمُرُوَّةُ وَ اللَّهِ أَنْ يَضَعَ الرَّجُلُ خِوَانَهُ فِي فِنَاءِ دَارِهِ (۱).

**[ترجمه]معانى الاخبار: ابى قتاده قمى مى گويد: حضور امام ششم درباره فتوت و جوانمردى مذاكره مى كرديم. حضرت فرمود: «آيا گمان مى كنيد كه جوانمردى با عربده كشيدن و كارهاى زشت انجام دادن است؟ كه جوانمردى يعنى سفره گسترده، بخشش بى دريغ، چهره باز و گشاده و خوددارى از آزار مردم، اما اين نحو سبكبازى ها پليدى و نابكارى است.» سپس فرمود: «مردانگى چيست؟» عرضه داشتيم كه نمى دانيم. فرمود: «به خدا قسم مردانگى اين است كه سفره گسترده انسان دَرِ خانه اش باشد.» - . معانى الاخبار : ۱۹ -

**[ترجمه]

باب ۴۱ المنجيات و المهلكات

روايات

«۱»

ل، [الخصال] ابْنُ الْوَلِيدِ عَنِ الصَّفَّارِ عَنِ الْبَرْقِيِّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ هَارُونَ بْنِ الْجَهْمِ عَنْ ثُوَيْرِ بْنِ أَبِي فَاخِتَةَ عَنِ الْمُفَضَّلِ بْنِ صَالِحٍ عَنْ سَعْدِ بْنِ طَرِيفٍ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ الْبَاقِرِ عليهما السلام قَالَ: ثَلَاثٌ دَرَجَاتٌ وَ ثَلَاثٌ كَفَّارَاتٌ وَ ثَلَاثٌ مُوبِقَاتٌ وَ ثَلَاثٌ مُنْجِيَاتٌ فَأَمَّا الدَّرَجَاتُ فَإِفْشَاءُ السَّلَامِ وَ إِطْعَامُ الطَّعَامِ وَ الصَّلَاةُ بِاللَّيْلِ وَ النَّاسُ نِيَامٌ وَ الْكَفَّارَاتُ إِسْبَاغُ الْوُضُوءِ فِي السَّبَرَاتِ وَ الْمَشْيُ بِاللَّيْلِ

وَ النَّهَارِ إِلَى الصَّلَوَاتِ وَ الْمُحَافَظَةُ عَلَى الْجَمَاعَاتِ وَ أَمَّا الثَّلَاثُ الْمُوبِقَاتُ فَشُحٌّ مُطَاعٌ وَ هَوًى مُتَّبَعٌ وَ إِعْجَابُ الْمَرْءِ بِنَفْسِهِ وَ أَمَّا الْمُنْجِيَاتُ فَخَوْفُ اللَّهِ فِي السِّرِّ وَ الْعَلَانِيَةِ وَ الْقَصْدُ فِي الْغِنَى وَ الْفَقْرِ وَ كَلِمَةُ الْعَدْلِ فِي الرِّضَا وَ السَّخَطِ(۲).

سن، [المحاسن] أبي عن هارون: مثله (۳)

مع، [معانی الأخبار] ابْنُ الْوَلِیدِ عَنِ الصَّفَّارِ عَنِ ابْنِ عِیسَی عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْبَرْقِیِّ عَنْ هَارُونَ بْنِ الْجَهْمِ: مِثْلَهُ إِلَّا أَنَّ فِیهِ وَ الْمَشْیُ بِاللَّیْلِ وَ النَّهَارِ إِلَی الْجَمَاعَاتِ وَ الْمُحَافَظَهُ

۱- ۱. معانی الأخبار ص ۱۱۹ و فیه« بر معروف».

۲- ۲. الخصال ج ۱ ص ۴۱.

۳- ۳. المحاسن ص ۴، و تراه فی أمالی الصدوق ۳۲۹.

عَلَى الصَّلَوَاتِ (۱).

**[ترجمه]خصال: حضرت باقر علیه السلام فرمود: «سه چیز درجات انسانی را بالا می برد؛ سه چیز گناهان را می پوشاند؛ سه چیز باعث هلاکت انسان است؛ سه چیز نجات دهنده است. اما بالا برنده درجات: سلام آشکار و گرم نمودن؛ گرسنه ها را سیر کردن؛ در دل شب که مردم در خوابند، نماز شب خواندن. اما پوشاننده گناه: وضوی کامل گرفتن در هوای سرد؛ شب و روز برای نماز رفتن؛ مرتب در جماعت شرکت کردن. اما آن سه چیز که هلاکت و بدبختی انسان در آنها است: بخیل بودن و خودداری از انفاق و حریص بودن؛ دنبال هوای نفس رفتن؛ خودبینی و خودپسندی. اما چیزهای نجات دهنده انسان:ترس از خدا در نهان و آشکار؛ میانه روی در زندگی، در حال ثروت و تهیدستی؛ عدل و دادگری هنگام خوشنودی و هنگام خشم.» - خصال ۱ : ۴۱ -.

در کتاب محاسن هم چنین نقل شده.

در کتاب معانی الاخبار هم چنین نقل شده، به جز اندک تفاوتی که در این نقل هست: «کفارات ...؛ شب و روز شرکت در جماعت کردن؛ مراقبت بر نمازها.»

**[ترجمه]

«۲»

ل، [الخصال] الْخَلِيلُ بْنُ أَحْمَدَ عَنِ ابْنِ صَاعِدٍ عَنْ يُوسُفَ بْنِ مُوسَى الْقَطَّانِ وَ أَحْمَدَ بْنِ مَنْصُورِ بْنِ سَيَّارٍ مَعاً عَنْ أَحْمَدَ بْنِ يُونُسَ عَنْ أَيُّوبَ بْنِ عُتْبَةَ عَنِ الْمُفَضَّلِ بْنِ بُكَيْرٍ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسٍ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله قَالَ: ثَلَاثٌ مُهْلِكَاتٌ وَ ثَلَاثٌ مُنْجِيَاتٌ فَالْمُنْجِيَاتُ خَشْيَةُ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ فِي السِّرِّ وَ الْعَلَانِيَةِ وَ الْقَصْدُ فِي الْفَقْرِ وَ الْغِنَى وَ الْعَدْلُ فِي الرِّضَا وَ الْغَضَبِ وَ الثَّلَاثُ الْمُهْلِكَاتُ شُحٌّ مُطَاعٌ وَ هَوًى مُتَّبَعٌ وَ إِعْجَابُ الْمَرْءِ بِنَفْسِهِ وَ قَدْ رُوِيَ فِي حَدِيثٍ آخَرَ عَنِ الصَّادِقِ عليه السلام أَنَّهُ قَالَ الشُّحُّ الْمُطَاعُ سُوءُ الظَّنِّ بِاللَّهِ عَزَّ وَ جَلَ (۲).

مع، معانی الأخبار السبرات جمع سبره و هو شدّه البرد بها سمی الرجل سبره(۳).

**[ترجمه]خصال: رسول اکرم صلّی اللّه علیه و آله فرمود: «سه چیز هلاک کننده و سه چیز نجات دهنده است.اما چیزهای نجات دهنده: ترس از خدا در نهان و آشکار؛ میانه روی در حال تهیدستی و ثروت؛ عدل و دادگری در حال خوشنودی و خشم. و آن سه چیز که هلاک کننده است:حرص و یا بخل پیگیر؛ هوای نفس که اطاعت شود؛ خودبینی و خودپسندی.» - خصال ۱ : ۴۱ -.

و در حدیث دیگری از آن حضرت در توضیح «شح مطاع» فرمود: «شح مطاع یعنی بدگمانی نسبت به خدا. در معانی الاخبار آمده: «سبرات» جمع «سبره» به معنای شدت سرماست و بر همین پایه مرد «سبره» نامیده شده است.

**[ترجمه]

«۳»

ل، [الخصال] مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيِّ بْنِ الشَّاهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَيْنِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ خَالِدٍ الْخَالِدِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ صَالِحٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَنَسِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِی طَالِبٍ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِمْ عَنِ النَّبِيِّ صلی الله علیه و آله أَنَّهُ قَالَ فِی وَصِيَّتِهِ لَهُ: يَا عَلِيُّ ثَلَاثٌ دَرَجَاتٌ وَ ثَلَاثٌ كَفَّارَاتٌ وَ ثَلَاثٌ مُهْلِكَاتٌ وَ ثَلَاثٌ مُنْجِيَاتٌ فَأَمَّا الدَّرَجَاتُ فَإِسْبَاغُ الْوُضُوءِ فِی السَّبَرَاتِ وَ انْتِظَارُ الصَّلَاةِ بَعْدَ الصَّلَاةِ وَ الْمَشْیُ بِاللَّيْلِ وَ النَّهَارِ إِلَى الْجَمَاعَاتِ وَ أَمَّا الْكَفَّارَاتُ فَإِفْشَاءُ السَّلَامِ وَ إِطْعَامُ

الطَّعَامِ وَ التَّهَجُّدُ بِاللَّيْلِ وَ النَّاسُ نِيَامٌ وَ أَمَّا الْمُهْلِكَاتُ فَشُحٌّ مُطَاعٌ وَ هَوًى مُتَّبَعٌ وَ إِعْجَابُ الْمَرْءِ بِنَفْسِهِ وَ أَمَّا الْمُنْجِيَاتُ فَخَوْفُ اللَّهِ فِی السِّرِّ وَ الْعَلَانِيَةِ وَ الْقَصْدُ فِی الْغِنَى وَ الْفَقْرِ وَ كَلِمَةُ الْعَدْلِ فِی الرِّضَا وَ السَّخَطِ(۴).

وَ فِی حَدِيثٍ آخَرَ عَنِ النَّبِيِّ صلی الله علیه و آله: أَنَّهُ لَمَّا سُئِلَ فِی الْمِعْرَاجِ فِيمَا اخْتَصَمَ الْمَلَأُ الْأَعْلَى قَالَ فِی الدَّرَجَاتِ وَ الْكَفَّارَاتِ قَالَ فَنُودِيتُ وَ مَا الدَّرَجَاتُ فَقُلْتُ:

۱- ۱. معانی الأخبار ص ۳۱۴.

۲- ۲. الخصال ج ۱ ص ۴۲.

۳- ۳. معانی الأخبار ص ۳۱۴.

۴- ۴. الخصال ج ۱ ص ۴۳.

إِسْبَاغُ الْوُضُوءِ فِي السَّبَرَاتِ وَ الْمَشْيُ إِلَى الْجَمَاعَاتِ وَ انْتِظَارُ الصَّلَاهِ بَعْدَ الصَّلَاهِ وَ وَلَايَتِي وَ وَلَايَهُ أَهْلِ بَيْتِي حَتَّى الْمَمَاتِ.

**[ترجمه]خصال: رسول اکرم صلّی اللَّه علیه و آله در وصیت و سفارش هایش به علی علیه السلام

فرمود: «ای علی! سه چیز درجات است، و سه چیز کفارات و باعث پوشش گناهان است، و سه چیز هلاک کننده، و سه چیز موجب نجات است. اما درجات: پس وضوی کامل گرفتن در هوای سرد؛ منتظر بودن برای نماز، بعد از نماز؛ شب و روز شرکت در جماعات. و اما کفارات: سلام گرم و آشکار کردن؛ غذا و سفره دادن؛ نماز شب خواندن هنگامی که مردم در خوابند. اما هلاـک کننده ها:بخل و حرص زیاد؛ دنبال هوای نفس را گرفتن؛ خودبینی و خودپسندی. و اما نجات دهنده ها:ترس از خدا در نهان و آشکار؛ میانه روی در ثروت و تهیدستی؛ مراعات عدل و داد هنگام خوشنودی و خشم.»

و در روایت دیگری از پیامبر گرامی صلّی اللَّه علیه و آله هنگامی که شب معراج از حضرتش سؤال شد که گفتگوی ملائکه عالم بالاـ در چه موضوعی بود، حضرت پاسخ داد: «درباره درجات و کفارات بود.» فرمود: «ندایی فرا رسید که درجات چیست؟» پاسخ دادم: «وضوی کامل در سرما؛ رفتن به جماعت؛ انتظار و آمادگی برای نماز، بعد از نماز، و ولایت و دوستی من و اهل بیت تا دم مرگ و آخرین نفس.» - .خصال ۱ : ۴۲ -

**[ترجمه]

«۴»

ل، [الخصال] مَاجِيلَوَيْهِ عَنْ عَمِّهِ عَنْ هَارُونَ عَنِ ابْنِ زِيَادٍ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِيهِ عليهما السلام أَنَّ النَّبِيَّ صلى الله عليه و آله قَالَ: ثَلَاثٌ مُوبِقَاتٌ نَكْثُ الصَّفْقَهِ وَ تَرْكُ السُّنَّهِ وَ فِرَاقُ الْجَمَاعَهِ وَ ثَلَاثٌ مُنْجِيَاتٌ تَكُفُّ لِسَانَكَ وَ تَبْكِي عَلَى خَطِيئَتِكَ وَ تَلْزَمُ بَيْتَكَ (۱).

**[ترجمه]خصال: حضرت صادق علیه السلام از پدر بزرگوارش، پیامبر صلّی اللَّه علیه و آله روایت می کند که فرمود: «سه چیز هلاک کننده است: پیمان شکنی؛ سنت و روش پیامبر را کنار گذاشتن؛ از اجتماع مسلمین جدا شدن. و سه چیز نجات دهنده است: باز داشتن زبان؛ گریه بر گناهان؛ ملازم خانه خود بودن.» - .خصال ۱ : ۴۲ -

**[ترجمه]

«۵»

سن، [المحاسن] أَبِي عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ بُزُرْجَ عَنِ الثُّمَالِيِّ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ أَوْ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ عليهما السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله: ثَلَاثٌ مُنْجِيَاتٌ وَ ثَلَاثٌ مُهْلِكَاتٌ قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا الْمُنْجِيَاتُ قَالَ خَوْفُ اللَّهِ فِي السِّرِّ كَأَنَّكَ تَرَاهُ فَإِنْ لَمْ تَكُنْ تَرَاهُ فَإِنَّهُ يَرَاكَ وَ الْعَدْلُ فِي الرِّضَا وَ الْغَضَبِ وَ الْقَصْدُ فِي الْغَنَاءِ وَ الْفَقْرِ قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ فَمَا الْمُهْلِكَاتُ قَالَ هَوًى مُتَّبَعٌ وَ شُحٌّ مُطَاعٌ وَ إِعْجَابُ الْمَرْءِ بِنَفْسِهِ (۲).

ین، [کتاب حسین بن سعید] و النوادر ابن أبی عمیر بهذا الإسناد عن علی بن الحسین علیه السلام: مثله

**[ترجمه]محاسن: حضرت صادق یا حضرت سجاد علیه السلام نقل کرد که رسول خدا صلّی اللّٰه علیه و آله فرمود سه چیز نجات دهنده و سه چیز هلاک کننده است. عرضه داشتند: «یا رسول الله! نجات دهنده ها چیست؟» فرمود: «ترس از خدا در نهان،به طوری که فرض کنی که خدا را داری می بینی، چون اگر تو او را نمی بینی قطعا او تو را می بیند؛ ملاحظه عدل و داد در حال خوشنودی؛خشم و میانه روی در حال ثروت و تهیدستی.» عرضه داشتند: «هلاک کننده ها چیستند؟» فرمود: «خواهش های نفسانی که دنبال شود؛ حرص و بخل ورزیدن؛ خودبینی و خودپسندی.» - .محاسن: ۳ -

در کتاب نوادر هم از حضرت سجاد علیه السلام چنین نقل شده است.

**[ترجمه]

«۶»

سن، [المحاسن] أَبِی عَنِ النَّوْفَلِیِّ عَنِ السَّكُونِیِّ عَنِ الصَّادِقِ عَنْ آبَائِهِ عَنْ عَلِیٍّ علیهم السلام قَالَ: ثَلَاثٌ مُنْجِیَاتٌ تَكُفُّ لِسَانَكَ وَ تَبْكِی عَلَی خَطِیئَتِكَ وَ یَسَعُكَ بَیْتُكَ وَ قَالَ علیه السلام طُوبَی لِمَنْ لَزِمَ بَیْتَهُ وَ أَكَلَ قُوتَهُ وَ اشْتَغَلَ بِطَاعَةِ رَبِّهِ وَ بَكَی عَلَی خَطِیئَتِهِ (۳).

**[ترجمه]محاسن: حضرت صادق از پدرانش، از امام علی علیهم السلام نقل کرد که فرمود: «سه چیز نجات دهنده است:مراقب زبان خود باشی؛ بر گناهانت گریه نمایی؛ و خانه مسکونی به اندازه زندگی خود داشته باشی. و در خانه اش راحت باشد.»

و فرمود: «خوشا به حال کسی که در خانه خود بنشیند، به مقدار رفع گرسنگی بخورد، به فرمانبری و اطاعت پروردگارش اشتغال داشته باشد و بر گناهانش بگرید.» - .محاسن: ۴ -

**[ترجمه]

«۷»

سن، [المحاسن] مُحَمَّدُ بْنُ عَلِیٍّ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِیِّ بْنِ یُوسُفَ عَنْ سَیْفِ بْنِ عَمِیرَةَ عَنْ فَیْضِ بْنِ الْمُخْتَارِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: الْمُنْجِیَاتُ إِطْعَامُ الطَّعَامِ وَ إِفْشَاءُ السَّلَامِ وَ الصَّلَاةُ بِاللَّیْلِ وَ النَّاسُ نِیَامٌ (۴).

۱- ۱. الخصال ج ۱ ص ۴۲.

۲- ۲. المحاسن ص ۳.

۳- ۳. المحاسن ص ۴.

۴- ۴. المحاسن ص ۳۷۸.

**[ترجمه]محاسن: حضرت صادق علیه السلام فرمود: «غذا دادن؛ سلام آشکار کردن؛ نماز شب خواندن، موجبات نجات هستند.» - .محاسن: ۳۷۸ -

**[ترجمه]

باب ۴۲ أصناف الناس و مدح حسان الوجوه و مدح البله

روایات

«۱»

ید، [التوحید] لی، [الأمالی] للصدوق ابْنُ مُوسَی وَ الْقَطَّانُ وَ السِّنَانِیُّ جَمِیعاً عَنِ ابْنِ زَکَرِیَّا الْقَطَّانِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْعَبَّاسِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِی السَّرِیِّ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ یُونُسَ عَنِ ابْنِ طَرِیفٍ عَنِ ابْنِ نُبَاتَهَ قَالَ: لَمَّا جَلَسَ عَلِیٌّ علیه السلام بِالْخِلَافَهِ وَ بَایَعَهُ النَّاسُ صَعِدَ الْمِنْبَرَ وَ قَالَ سَلُونِی قَبْلَ أَنْ تَفْقِدُونِی فَقَامَ إِلَیْهِ رَجُلٌ مِنْ أَقْصَی الْمَسْجِدِ مُتَوَکِّئاً عَلَی عُکَّازِهِ فَلَمْ یَزَلْ یَتَخَطَّی النَّاسَ حَتَّی دَنَا مِنْهُ فَقَالَ یَا أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ دُلَّنِی عَلَی عَمَلٍ إِذَا أَنَا عَمِلْتُهُ نَجَّانِیَ اللَّهُ مِنَ النَّارِ فَقَالَ لَهُ اسْمَعْ یَا هَذَا ثُمَّ افْهَمْ ثُمَّ اسْتَیْقِنْ قَامَتِ الدُّنْیَا بِثَلَاثَهٍ بِعَالِمٍ نَاطِقٍ مُسْتَعْمِلٍ لِعِلْمِهِ وَ بِغَنِیٍّ لَا یَبْخَلُ بِمَالِهِ عَلَی أَهْلِ دِینِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ بِفَقِیرٍ صَابِرٍ فَإِذَا کَتَمَ الْعَالِمُ عِلْمَهُ وَ بَخِلَ الْغَنِیُّ وَ لَمْ یَصْبِرِ الْفَقِیرُ فَعِنْدَهَا الْوَیْلُ وَ الثُّبُورُ وَ عِنْدَهَا یَعْرِفُ الْعَارِفُونَ لِلَّهِ أَنَّ الدَّارَ قَدْ رَجَعَتْ إِلَی بَدْئِهَا أَیْ إِلَی الْکُفْرِ بَعْدَ الْإِیمَانِ أَیُّهَا السَّائِلُ فَلَا تَغْتَرَّنَّ بِکَثْرَهِ الْمَسَاجِدِ وَ جَمَاعَهِ أَقْوَامٍ أَجْسَادُهُمْ مُجْتَمِعَهٌ وَ قُلُوبُهُمْ شَتَّی.

أَیُّهَا النَّاسُ إِنَّمَا النَّاسُ ثَلَاثَهٌ زَاهِدٌ وَ رَاغِبٌ وَ صَابِرٌ فَأَمَّا الزَّاهِدُ فَلَا یَفْرَحُ بِشَیْ ءٍ مِنَ الدُّنْیَا أَتَاهُ وَ لَا یَحْزَنُ عَلَی شَیْ ءٍ مِنْهَا فَاتَهُ وَ أَمَّا الصَّابِرُ فَیَتَمَنَّاهَا بِقَلْبِهِ فَإِنْ أَدْرَکَ مِنْهَا شَیْئاً صَرَفَ عَنْهَا نَفْسَهُ لِمَا یَعْلَمُ مِنْ سُوءِ عَاقِبَتِهَا وَ أَمَّا الرَّاغِبُ فَلَا یُبَالِی مِنْ حِلٍّ أَصَابَهَا أَمْ مِنْ حَرَامٍ قَالَ یَا أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ فَمَا عَلَامَهُ الْمُؤْمِنِ فِی ذَلِکَ الزَّمَانِ قَالَ یَنْظُرُ إِلَی مَا أَوْجَبَ اللَّهُ عَلَیْهِ مِنْ حَقٍّ فَیَتَوَلَّاهُ وَ یَنْظُرُ إِلَی مَا خَالَفَهُ فَیَتَبَرَّأُ مِنْهُ وَ إِنْ کَانَ حَبِیباً قَرِیباً قَالَ صَدَقْتَ وَ اللَّهِ یَا أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ ثُمَّ غَابَ الرَّجُلُ فَلَمْ نَرَهُ فَطَلَبَهُ النَّاسُ فَلَمْ یَجِدُوهُ فَتَبَسَّمَ عَلِیٌّ علیه السلام عَلَی الْمِنْبَرِ ثُمَّ قَالَ مَا لَکُمْ هَذَا

أَخِی الْخَضِرُ علیه السلام (۱).

**[ترجمه]توحید و امالی صدوق: اصبغ بن نباته گوید: هنگامی که علی علیه السلام زمام امر خلافت را به دست گرفت و مردم با او بیعت کردند، بر فراز منبر قرار گرفت و فرمود: «مردم! پیش از آنکه من از میان شما بروم، هر چه می خواهید پرسش کنید.» از آخرین نقطه مسجد، مردی برخاست و عصا زنان از میان مردم عبور کرد تا نزدیک آن حضرت رسید. پس سؤال کرد: «ای امیر مؤمنان! مرا به عملی راهنمایی نما که چون آن را انجام دهم، خدا مرا از دوزخ نجات دهد.» حضرت فرمود: «گوش کن ای شخص، سپس مطلب را بفهم و یقین کن که دنیا و زندگی آسایش بخش آن، بر سه پایه استوار است: دانشمندی که گویا باشد و به علم خود هم عمل کند؛ ثروتمندی که از صرف اموالش در مورد دینداران خودداری نکند؛ مستمندی که مشکلات زندگی را با صبر و بردباری تحمل کند. و اگر طبقه علما و دانشمندان مطالب را کتمان کرده و حقایق را نگویند و طبقه ثروتمند از بذل اموال در مواقع لزوم خودداری کنند و طبقه کم دست و مستمند صبر و خویشتنداری را از دست بدهند، در این هنگام است که عذاب و بدبختی فرا رسد و چنین اجتماعی محکوم به فنا و نابودی خواهد بود. در همچو دورانی، افراد واقع بین می فهمند که دنیا در حرکت ارتجاعی و برگشت به کفر است بعد از داشتن ایمان. ای سئوال کننده! زیادی مسجدها و گرد آمدن مردمی که تن و بدن آنان در کنار هم، ولی دل ها و افکار آنها پراکنده است، تو را گول نزند و فریب ندهد .

هان ای مردم! طبقات و اصناف اجتماع از سه قسم بیرون نیست: زاهد و بی اعتنای به دنیا؛ راغب و متمایل به آن؛ شکیبا و خویشتندار. اما زاهد اگر به حالی یا مقامی برسد، از این نظر هیچ گونه سرور و خوشحالی ندارد و اگر از اینها چیزی از دستش برود، حزن و اندوهی ندارد.

اما صابر و خویشتندار، البته در اعماق دلش خواستار دنیا هست، ولی اگر به چیزی دست یافت، خویشتنداری می کند، چون عاقبت و پایان نافرجام آن را خوب می داند. اما راغب که دل به دنیا داده، اصلا باکی ندارد و از هر راهی که بتواند، دنیا را به دست می آورد، از طریق مشروع یا غیر مشروع.» سئوال کننده پرسید: «ای امیر مؤمنان! علامت و نشانه مؤمن در چنین زمانی چیست؟» فرمود: «این است که نظرش فقط به وظیفه و حقی است که خدا واجب ساخته و آن را دنبال می کند و بس، و به آن چیزی که بر خلاف دستور اوست و از آن دوری می جوید، هر چه و هر که خواهد باشد، گرچه دوست نزدیک باشد.» سائل گفت: «راست گفتی ای امیر مؤمنان!» سپس آن مرد رفت و غایب شد و ما ندیدیم او را. مردم در جستجوی او برآمدند، ولی او را نیافتند. علی علیه السلام لبخندی زد و گفت: «چه خبر است مردم! این مرد برادر من خضر علیه السلام بود.» - . امالی صدوق : ۲۰۶ -

**[ترجمه]

«۲»

مع، [معانی الأخبار] أَبِی عَنِ الْحِمْیَرِیِّ عَنْ هَارُونَ عَنِ ابْنِ صَدَقَةَ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام قَالَ قَالَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله: دَخَلْتُ الْجَنَّةَ فَرَأَیْتُ أَکْثَرَ أَهْلِهَا الْبُلْهَ قَالَ قُلْتُ مَا الْبُلْهُ فَقَالَ الْعَاقِلُ فِی الْخَیْرِ وَ الْغَافِلُ عَنِ الشَّرِّ الَّذِی یَصُومُ فِی کُلِّ

شَهْرٍ ثَلَاثَهَ أَيَّامٍ (٢).

**[ترجمه]معانی الاخبار: حضرت صادق از اجداد گرامی اش علیهم السلام نقل می کند که پیغمبر فرمود: «وارد بهشت شدم، دیدم اکثر بهشتیان مردمان ساده و ابله هستند.» عرض کردم: «ابله کیست؟» فرمود: «کسی که فقط در چیزهای خوب و مفید می اندیشد و از بدی ها اصلا غافل است و در هر ماهی، سه روز روزه دار است.» - . معانی الاخبار: ۲۰۳ -

**[ترجمه]

«۳»

ب، [قرب الإسناد] هَارُونُ عَنِ ابْنِ صَدَقَهَ عَنْ جَعْفَرٍ عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام أَنَّ النَّبِیَّ صلی الله علیه و آله قَالَ: دَخَلْتُ الْجَنَّهَ فَرَأَیْتُ أَکْثَرَ أَهْلِهَا الْبُلْهَ یَعْنِی بِالْبُلْهِ الْمُتَغَافِلَ عَنِ الشَّرِّ الْعَاقِلَ فِی الْخَیْرِ وَ الَّذِینَ یَصُومُونَ ثَلَاثَهَ أَیَّامٍ فِی کُلِّ شَهْرٍ(٣).

**[ترجمه]قرب الاسناد: پیامبر صلّی اللَّه علیه و آله فرمود: «وارد بهشت شدم. دیدم بیشتر مردمان بهشت ابلهانند. و منظور از ابله کسی است که هیچ در فکر بدی و عمل زشت نیست و در امور خیر می اندیشد، آنان در هر ماه سه روز روزه می گیرند.» - . قرب الاسناد: ۵۰ -

**[ترجمه]

«۴»

ما، [الأمالی للشیخ الطوسی] ابْنُ الْمَخْلَدِ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ نُصَیْرٍ الْخَالِدِیِّ عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ حَمَّادٍ عَنْ جَنْدَلِ بْنِ وَالِقٍ عَنْ أَبِی مَالِکٍ الْأَنْصَارِیِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ الرَّحْمَنِ السُّدِّیِّ عَنْ دَاوُدَ بْنِ أَبِی هِنْدٍ عَنْ أَبِی نَضْرَهَ عَنْ أَبِی سَعِیدٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: اطْلُبُوا الْخَیْرَ عِنْدَ حِسَانِ الْوُجُوهِ (۴).

**[ترجمه]امالی طوسی: ابی سعید می گوید: پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله فرمود: «کارهای خوب را از زیبارویان انتظار داشته باشید.» - . امالی طوسی ۲ : ۸ -

**[ترجمه]

«۵»

ل، [الخصال] أَبِی عَنْ سَعْدٍ عَنِ الْبَرْقِیِّ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِیِّ بْنِ فَضَّالٍ عَنْ ثَعْلَبَهَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: الرِّجَالُ ثَلَاثَهٌ رَجُلٌ بِمَالِهِ وَ رَجُلٌ بِجَاهِهِ وَ رَجُلٌ بِلِسَانِهِ وَ هُوَ أَفْضَلُ الثَّلَاثَه(۵).

**[ترجمه]خصال: حضرت صادق علیه السلام فرمود: «مردان سه دسته اند: مردی که شخصیتش به مال اوست؛ مردی که

ارزش او به واسطه مقام و رتبه اوست؛ و مردی که ارزش او به زبان اوست و این بهترین این سه دسته است.» - .خصال ۱ : ۵۷
-

**[ترجمه]

«۶»

ل، [الخصال] وَ بِهَذَا الْإِسْنَادِ قَالَ قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام: الرِّجَالُ ثَلَاثَةٌ عَاقِلٌ وَ أَحْمَقُ وَ فَاجِرٌ فَالْعَاقِلُ الدِّينُ شَرِيعَتُهُ وَ الْحِلْمُ طَبِيعَتُهُ وَ الرَّأْيُ سَجِيَّتُهُ إِنْ سُئِلَ أَجَابَ وَ إِنْ تَكَلَّمَ أَصَابَ وَ إِنْ سَمِعَ وَعَى وَ إِنْ حَدَّثَ صَدَقَ وَ إِنِ اطْمَأَنَّ إِلَيْهِ أَحَدٌ وَفَى وَ الْأَحْمَقُ إِنِ اسْتُنْبِهَ بِجَمِيلٍ غَفَلَ وَ إِنِ اسْتُنْزِلَ عَنْ حُسْنٍ تَرَكَ

۱- ۱. أمالی الصدوق ص ۲۰۶ فی حدیث.

۲- ۲. معانی الأخبار ص ۲۰۳.

۳- ۳. قرب الإسناد ص ۵۰ و ۵۱.

۴- ۴. أمالی الطوسیّ ج ۲ ص ۸.

۵- ۵. الخصال ج ۱ ص ۵۷.

وَ إِنْ حُمِّلَ عَلَى جَهْلٍ جَهِلَ وَ إِنْ حَدَّثَ كَذَبَ لَا يَفْقَهُ وَ إِنْ فُقِّهَ لَمْ يَفْقَهْ وَ الْفَاجِرُ إِنِ ائْتَمَنْتَهُ خَانَكَ وَ إِنْ صَاحَبْتَهُ شَانَكَ وَ إِنْ وَثِقْتَ بِهِ لَمْ يَنْصَحْكَ (۱).

**[ترجمه]خصال: امير مؤمنان عليه السلام فرمود: «مردم سه گروه اند: عاقل، احمق، فاجر و نابكار. عاقل راه و مسير زندگى اش برنامه هاى دينى است؛ خوى و خصلتش بردبارى است؛ تامل و تفكر عادت و طبع او است؛ اگر از او پرسشى شود پاسخ مى دهد و اگر سخن گويد، صحيح و منطقى صحبت مى كند؛ اگر مطلبى را شنيد، خوب در ذهن جا مى دهد و مى سپارد و اگر خبرى دهد، راست مى گويد؛ اگر به او اعتماد شود، خيانت نمى كند و وفا مى كند .

اما احمق؛ اگر او را به كار خوبى توجه دهند، مسامحه و غفلت مى كند؛ اگر از عمل خوبى منصرفش كنند، آن را رها مى نمايد؛ اگر به عمل جاهلانه اى وادارش كنند، انجامش دهد؛ اگر خبرى دهد، دروغ مى گويد و نمى فهمد؛ و اگر بخواهند تفهيمش كنند، آماده درك و فهم نمى شود.

و اما فاجر و نابكار؛ اگر امانتى نزد او بگذارى، خيانت مى كند؛ اگر با او رفاقت كنى، بى ارزش مى شوى و لطمه آبرويى به تو مى زند؛ و اگر به او اعتماد كنى، خير تو را نمى خواهد.» - .خصال ۱ : ۵۷ -

**[ترجمه]

«۷»

ل، [الخصال] أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْمُقْرِئُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ جَعْفَرٍ الْجُرْجَانِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ الْمَوْصِلِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَاصِمٍ الطَّرِيفِيِّ عَنْ عَيَّاشِ بْنِ زَيْدِ بْنِ الْحَسَنِ عَنْ زَيْدِ بْنِ الْحَسَنِ عَنْ مُوسَى بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَبِيهِ عليهما السلام قَالَ: النَّاسُ عَلَى أَرْبَعَةِ أَصْنَافٍ جَاهِلٌ متردى [مُتَرَدٍّ] مُعَانِقٌ لِهَوَاهُ وَ عَابِدٌ متغوى [مُتَغَوٍّ] كُلَّمَا ازْدَادَ عِبَادَةً ازْدَادَ كِبْراً وَ عَالِمٌ يُرِيدُ أَنْ يُوطَأَ عَقِبَاهُ وَ يُحِبُّ مَحْمِدَةَ النَّاسِ وَ عَارِفٌ عَلَى طَرِيقِ الْحَقِّ يُحِبُّ الْقِيَامَ بِهِ فَهُوَ عَاجِزٌ أَوْ مَغْلُوبٌ فَهَذَا أَمْثَلُ أَهْلِ زَمَانِكَ وَ أَرْجَحُهُمْ عَقْلًا(۲).

**[ترجمه]خصال: موسى بن جعفر از پدر بزرگوارش عليهماالسّلام نقل مى كند كه فرمود: «مردم چهار دسته اند: نادانى كه در وادى جهالت سقوط كرده و با اميال و هواهاى خود هم آغوش است؛ عبادت كننده گمراه كه هر چه عبادتش بيشتر مى شود، تكبرش بيشتر مى گردد؛ دانشمندى كه دوست دارد مريدها دنبالش راه بيفتند و مردم مدح و ثنايش كنند؛ خداشناس و اهل معرفت كه راه حق را پيش گرفته و وظيفه خود را انجام مى دهد. چنين شخصى يا ناتوان و عاجز است يا مغلوب و محدود و اين بهترين مردم زمان و خردمندترين آنان است.» - .خصال ۱ : ۱۲۵ -

**[ترجمه]

«۸»

ل، [الخصال] أَبِي وَ ابْنُ الْوَلِيدِ مَعاً عَنْ سَعْدٍ عَنِ النَّهْدِيِّ رَفَعَهُ إِلَى الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ عليه السلام قَالَ: النَّاسُ أَرْبَعَةٌ فَمِنْهُمْ مَنْ لَهُ خُلُقٌ

وَ لَا خَلَاقَ لَهُ وَ مِنْهُمْ مَنْ لَهُ خَلَاقٌ وَ لَا خُلُقَ لَهُ قَدْ ذَهَبَ الرَّابِعُ وَ هُوَ الَّذِی لَا خَلَاقَ وَ لَا خُلُقَ لَهُ وَ ذَلِکَ شَرُّ النَّاسِ وَ مِنْهُمْ مَنْ لَهُ خُلُقٌ وَ خَلَاقٌ فَذَلِکَ خَیْرُ النَّاسِ (۳).

**[ترجمه]خصال: حضرت مجتبی علیه السلام فرمود: «مردم چهار دسته اند: کسی که دارای اخلاق نیک هست، ولی بهره دنیایی ندارد؛ کسی که دارای بهره دنیایی هست، ولی خوی نیک ندارد؛ کسی که اصلا هیچ ارزشی ندارد و آن کسی است که نه اخلاق دارد و نه دنیا و نه مال و این بدبخت ترین مردم است؛ کسی که هم دارای اخلاق نیک و هم از دنیا بهره مند است و این بهترین مردم است.» - .خصال ۱ : ۱۱۲ -

**[ترجمه]

«۹»

ل، [الخصال] ابْنُ مَسْرُورٍ عَنِ ابْنِ بُطَّهَ عَنِ الْبَرْقِیِّ عَنْ أَبِیهِ رَفَعَهُ إِلَی زُرَارَهَ بْنِ أَوْفَی قَالَ: دَخَلْتُ عَلَی عَلِیِّ بْنِ الْحُسَیْنِ علیهما السلام فَقَالَ یَا زُرَارَهُ النَّاسُ فِی زَمَانِنَا عَلَی سِتِّ طَبَقَاتٍ أَسَدٌ وَ ذِئْبٌ وَ ثَعْلَبٌ وَ کَلْبٌ وَ خِنْزِیرٌ وَ شَاهٌ فَأَمَّا الْأَسَدُ فَمُلُوکُ الدُّنْیَا یُحِبُّ کُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمْ أَنْ یَغْلِبَ وَ لَا یُغْلَبَ وَ أَمَّا الذِّئْبُ فَتُجَّارُکُمْ یَذُمُّوا إِذَا اشْتَرَوْا وَ یَمْدَحُوا إِذَا بَاعُوا وَ أَمَّا الثَّعْلَبُ فَهَؤُلَاءِ الَّذِینَ یَأْکُلُونَ بِأَدْیَانِهِمْ وَ لَا یَکُونُ فِی قُلُوبِهِمْ مَا یَصِفُونَ بِأَلْسِنَتِهِمْ وَ أَمَّا الْکَلْبُ یَهِرُّ عَلَی النَّاسِ بِلِسَانِهِ وَ یَکْرَهُهُ النَّاسُ مِنْ شَرِّهِ لِسَانِهِ وَ أَمَّا الْخِنْزِیرُ فَهَؤُلَاءِ الْمُخَنَّثُونَ وَ أَشْبَاهُهُمْ لَا یُدْعَوْنَ إِلَی فَاحِشَهٍ إِلَّا أَجَابُوا وَ أَمَّا الشَّاهُ فَالَّذِینَ تُجَزُّ شُعُورُهُمْ وَ یُؤْکَلُ لُحُومُهُمْ

۱- ۱. الخصال ج ۱ ص ۵۷.

۲- ۲. الخصال ج ۱ ص ۱۲۵.

۳- ۳. الخصال ج ۱ ص ۱۱۲، و ما بین المعقوفتین ساقط من نسخه الکمبانیّ و هکذا من النسخه المخطوطه.

وَ يُكْسَرُ عَظْمُهُمْ فَكَيْفَ تَصْنَعُ الشَّاةُ بَيْنَ أَسَدٍ وَ ذِئْبٍ وَ ثَعْلَبٍ وَ كَلْبٍ وَ خِنْزِيرٍ(۱).

**[ترجمه]خصال: زراره فرزند اوفی می گوید: بر حضـرت سجاد علیه السلام وارد شدم. پس فرمود: «ای زراره! مردم در زمان ما شـش طبقه اند: شیر، گرگ، روباه، سگ، خوک و میش. اما شیرخویان؛ آنان سلاطین و پادشاهانند که همیشه دوست دارند بکوبنـد و غالب شوند و مغلوب نشوند و شـکست نخورند. اما گرگ صـفتان؛ بازرگانانی که وقت خریدن مذمت جنس را می کننـد و آن را بی ارزش جلوه می دهنـد، ولی هنگام فروختن مـدح و تعریف می کنند. اما روباه صـفتان؛ اشخاصـی هسـتند که دین را وسیله ارتزاق و معاش خود قرار داده و با زبان مطالبی می گویند که در قلب خود آنها اثری نیست. اما سگ ها؛ افرادی هسـتند که با زبان مردم را آزار می دهنـد و مردم از شـر زبان آنها، از آنان متنفرنـد. اما خوک صـفتان؛ آنانـند که طبع و خوی زنان را دارند و به هر رقم هرزگی و ننگی تن می دهند و می پذیرند. اما گوسـفندان؛ مؤمنینی هستند که موی آنها را می کنند و گوشـتشان را می خورند و اسـتخوانشان را خرد می کنند. چه کند گوسفندی که میان چنگال شیر و گرگ و روباه و سگ و خوک باشد؟» - .خصال ۱ : ۱۶۵ -

**[ترجمه]

«۱۰»

ل، [الخصال] أَبِی وَ ابْنُ الْوَلِیـدِ مَعاً عَنْ مُحَمَّدٍ الْعَطَّارِ وَ أَحْمَـدَ بْنِ إِدْرِیسَ مَعاً عَنِ الْأَشْـعَرِیِّ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْـدِ اللَّهِ عَنِ ابْنِ أَبِی یَحْیَی الْوَاسِـطِیِّ عَمَّنْ ذَکَرَهُ: أَنَّهُ قَالَ لِأَبِی عَبْـدِ اللَّهِ علیه السـلام أَ تَرَی هَـذَا الْخَلْقَ کُلَّهُ مِنَ النَّاسِ فَقَالَ أَلْقِ مِنْهُمُ التَّارِکَ لِلسِّوَاکِ وَ الْمُتَرَبِّعَ فِی مَوْضِعِ الضِّیقِ وَ الـدَّاخِلَ فِیمَـا لَـا یَعْنِیهِ وَ الْمُمَارِیَ فِیمَا لَا عِلْمَ لَهُ بِهِ وَ الْمُتَمَرِّضَ مِنْ غَیْرِ عِلَّهٍ وَ الْمُتَشَـعِّثَ مِنْ غَیْرِ مُصِـیبَهٍ وَ الْمُخَـالِفَ عَلَی أَصْـحَابِهِ فِی الْحَقِّ وَ قَـدِ اتَّفَقُوا عَلَیْهِ وَ الْمُفْتَخِرَ یَفْتَخِرُ بِآبَائِهِ وَ هُوَ خِلْوٌ مِنْ صَالِـحِ أَعْمَالِهِمْ فَهُوَ بِمَنْزِلَهِ الْخَلَنْجِ (۲) یُقْشَرُ لِحاً عَنْ لِحاً حَتَّی یُوصَلَ إِلَی جَوْهَرِیَّتِهِ وَ هُوَ کَمَا قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَ إِنْ هُمْ إِلَّا کَالْأَنْعامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ سَبِیلًا(۳).

**[ترجمه]خصال: به حضـرت صادق علیه السـلام عرض شـد: «شـما همه این مردم را انسان می دانید؟» فرمود: «رها کن و دور بیفکن از آنها چند گروه را:کسـی که مسواک نکند؛ کسـی که در جای تنگ چهار زانو بنشـیند؛ کسـی که در کارهای بیهوده وارد شود؛ کسـی که بدون داشـتن علم و دانش بحث کند؛ کسـی که بیمار نیست، ولی تظاهر به بیماری کند؛ کسـی که بدون وقوع حادثه ناگوار پریشان حال شود؛ کسی که با رفقای خود که در مطلب صحیح و درستی اتفاق دارند، مخالفت کند؛ کسی که به پـدران و نیاکان خود افتخارکنـد و از کارهای نیک آنان بی بهره باشد، مانند گیاه خلنج (درختی است بدون پوست) که پوست هایش یکی پس از دیگری کنده می شود تا به مغزش برسد. او چنان است که خدای متعال در حق آنها فرموده: «إِنْ هُمْ إِلَّا کَالْأَنْعـامِ بَـلْ هُمْ أَضَلُّ سَبِیلًا» - . فرقان / ۴۴ - ، {آنـان ماننـد چهار پا و حیواناتنـد بلکه در راه خود گمراه تر از آنانـند.} - . خصال ۲ : ۳۹ -

**[ترجمه]

«۱۱»

ین، [کتاب حسین بن سعید] و النوادر بَعْضُ أَصْحَابِنَا عَنْ حَنَانِ بْنِ سَدِیرٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ طَلْحَهَ عَنْ زُرَارَهَ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ سَمِعْتُهُ یَقُولُ: أَیُّمَا عَبْدٍ کَانَ لَهُ صُورَهٌ حَسَنَهٌ مَعَ مَوْضِعٍ لَا یَشِینُهُ ثُمَّ تَوَاضَعَ لِلَّهِ کَانَ مِنْ خَالِصَهِ اللَّهِ قَالَ قُلْتُ مَا مَوْضِعٌ لَا یَشِینُهُ قَالَ لَا یَکُونُ ضَرْبٌ فِیهِ سِفَاحٌ.

**[ترجمه]کتاب حسین بن سعید اهوازی: زراره گوید: حضرت باقر علیه السلام فرمود: «شخصی که دارای چهره زیبا باشد و جایگاهی داشته باشد که او را زشت نسازد و آنگاه برای خدا فروتنی کند، وی از بندگان خالص خداست.» زراره گوید: پرسیدم: «اینکه جایگاهی داشته باشد که او را زشت نسازد چیست؟» حضرت فرمود: «دامنش به گناه بی عفتی آلوده نشود.»

**[ترجمه]

«۱۲»

ما، [الأمالی للشیخ الطوسی] جَمَاعَهٌ عَنْ أَبِی الْمُفَضَّلِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عُبَیْدٍ عَنْ أَبِی الْحَسَنِ الثَّالِثِ علیه السلام قَالَ: سَمِعْتُهُ بِسُرَّمَنْ رَأَی یَقُولُ الْغَوْغَاءُ قَتَلَهُ الْأَنْبِیَاءِ وَ الْعَامَّهُ اسْمٌ مُشْتَقٌّ مِنَ الْعَمَی مَا رَضِیَ اللَّهُ أَنْ شَبَّهَهُمْ بِالْأَنْعَامِ حَتَّی قَالَ بَلْ هُمْ أَضَلُّ (۴).

**[ترجمه]امالی طوسی: عبداللّه بن محمد گوید در سامرا از حضرت هادی علیه السلام شنیدم که فرمود: «کشندگان پیامبران و قاتل انبیا، همین مردمان پست و رذل هستند. عامه و عوام از ریشه «عمی» به معنای کوری می آید. خداوند به اینکه آنها را تشبیه به چهار پایان و حیوانات نموده اکتفا نکرده، بلکه فرمود: «بَلْ هُمْ أَضَلُّ» - . اعراف / ۱۷۹ - ، {از چهار پایان هم بدترند.} - . امالی طوسی ۲ : ۲۲۶ -

**[ترجمه]

«۱۳»

نهج، [نهج البلاغه] قَالَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام: فِی صِفَهِ الْغَوْغَاءِ هُمُ الَّذِینَ إِذَا اجْتَمَعُوا غَلَبُوا وَ إِذَا تَفَرَّقُوا لَمْ یُعْرَفُوا وَ قِیلَ بَلْ قَالَ إِذَا اجْتَمَعُوا ضَرُّوا وَ إِذَا تَفَرَّقُوا نَفَعُوا فَقِیلَ قَدْ عَلِمْنَا مَضَرَّهَ اجْتِمَاعِهِمْ فَمَا مَنْفَعَهُ افْتِرَاقِهِمْ فَقَالَ یَرْجِعُ [أَصْحَابُ] الْمِهَنِ

۱- ۱. الخصال ج ۱ ص ۱۶۵.

۲- ۲. الخلنج- کسمند- شجر کالطرفاء، زهره أحمر و أصفر و أبیض، و حبّه کالخردل و خشبه تصنع منها القصاع، أصله فارسی معرب.

۳- ۳. الخصال ج ۲ ص ۳۹، و الآیه فی الفرقان: ۴۴.

۴- ۴. أمالی الطوسیّ ج ۲ ص ۲۲۶.

إِلَى مِهَنِهِمْ فَيَنْتَفِعُ النَّاسُ بِهِمْ كَرُجُوعِ الْبَنَّاءِ إِلَى بِنَائِهِ وَ النَّسَّاجِ إِلَى مَنْسَجِهِ وَ الْخَبَّازِ إِلَى مَخْبَزِهِ (۱).

وَ قَالَ علیه السلام: وَ قَدْ أُتِيَ بِجَانٍ وَ مَعَهُ غَوْغَاءُ فَقَالَ لَا مَرْحَباً بِوُجُوهٍ لَا تُرَى إِلَّا عِنْدَ كُلِّ سَوْأَةٍ(۲).

**[ترجمه]نهج البلاغه: امام علی علیه السلام در مقام معرفی «غوغاء» فرمود: «آنان (غوغاء) افرادی هستند که وقتی اجتماع کنند، غالب می شوند و وقتی هم پراکنده می شوند شناخته نمی شوند.» بعضی نقل کرده اند که حضرت در توضیح و تفسیر غوغاء فرموده است: «آنهایی هستند که وقتی اجتماع کنند، زیان وارد می کنند، ولی وقتی متفرق شوند، سودمند هستند.» به حضرت گفته شد: «ضرر و زیان تجمع آنان معلوم، اما تفرق آنها چطور سودمند است؟» فرمود: «هر کسی دنبال کار خود می رود. بنامی رود دنبال بنایی خود و بافنده به طرف کارگاهش و نانوا به مغازه خود (مشغول خدمات خودش می شوند).» - . نهج البلاغه، خطبه ۱۶ -

نهج البلاغه: جنایت پیشه ای را خدمت حضرت علی علیه السلام آوردند و در اطرافش گروه زیادی از مردم بی تربیت بودند. حضرت فرمود: «آفرین مباد چهره هایی را که دیده نمی شوند،به جز در مواقع بد و زشتی.» - . نهج البلاغه، حکمت ۲۰۰ -

**[ترجمه]

«۱۴»

نهج، [نهج البلاغه] مِنْ كَلَامٍ لَهُ علیه السلام: شُغِلَ مَنِ الْجَنَّةُ وَ النَّارُ أَمَامَهُ سَاعٍ سَرِيعٌ نَجَا وَ طَالِبٌ بَطِيءٌ رَجَا وَ مُقَصِّرٌ فِي النَّارِ هَوَى الْيَمِينُ وَ الشِّمَالُ مَضَلَّةٌ وَ الطَّرِيقُ الْوُسْطَى هِيَ الْجَادَّةُ عَلَيْهَا بَاقِي الْكِتَابِ وَ آثَارُ النُّبُوَّةِ وَ مِنْهَا مَنْفَذُ السُّنَّةِ وَ إِلَيْهَا مَصِيرُ الْعَاقِبَةِ هَلَكَ مَنِ ادَّعَى وَ خابَ مَنِ افْتَرى مَنْ أَبْدَى صَفْحَتَهُ لِلْحَقِّ هَلَكَ عِنْدَ جَهَلَةِ النَّاسِ وَ كَفَى بِالْمَرْءِ جَهْلًا أَنْ لَا يَعْرِفَ قَدْرَهُ لَا يَهْلِكُ عَلَى التَّقْوَى سِنْخُ أَصْلٍ وَ لَا يَظْمَأُ عَلَيْهَا زَرْعُ قَوْمٍ فَاسْتَتِرُوا بِبُيُوتِكُمْ وَ أَصْلِحُوا ذاتَ بَيْنِكُمْ وَ التَّوْبَةُ مِنْ وَرَائِكُمْ فَلَا يَحْمَدْ حَامِدٌ إِلَّا رَبَّهُ وَ لَا يَلُمْ لَائِمٌ إِلَّا نَفْسَهُ (۳).

**[ترجمه]نهج البلاغه: امام علی علیه السلام فرمود: «کسی که در پیشاپیش او آتش دوزخ و بهشت هست، مشغول انجام وظیفه است؛ مردم از این نظر بر سه گروهند: گروهی با کمال جدیت و با شتاب و سرعت وظایف خود را انجام می دهد که قطعا نجات می یابند؛ گروهی که تا حدودی کندروهستند، ولی بالاخره دنبال کارهای نیک هستند، این گروه هم امید نجات دارند؛ گروهی که در اطاعت پروردگار کوتاهی دارد و مقصر است که در آتش سقوط می کند. انحراف به چپ و راست، باعث گمراهی است. راه وسط و متن طریق جاده مستقیم است. قرآن مقدس و آثار رسالت بر همین روال است و سنت پیغمبر، از این منبع است و بازگشت و پایان کار بر همین است. هر کس ادعای باطل کند هلاک می شود وهر کس بر خدا و رسول افترا و دروغ بندد ، ناامید است. کسی که بخواهد حق خالص را اجراکند، مورد حمله جهال و مردم نادان می شود. نادان و جاهل است کسی که قدر و رتبه خود را نشناسد. بنایی که بر پایه تقوا پی ریزی شده، زوال و فنا ندارد. مزرعه و کشتگاهی که با آب پرهیزکاری آبیاری شود، تشنه نمی ماند. در خانه خود مستور باشید و رابطه میان مردم را خوب کنید. توبه و پشیمانی در اختیار شما است. انسان نباید ستایش کند،به جز پروردگارش را؛ ملامت و سرزنش نکند، مگر خود را و نفس اماره

خویشتن را.» - . نهج البلاغه، خطبه ۱۶ -

**[ترجمه]

«۱۵»

کِتَابُ الْإِمَامَهِ وَ التَّبْصِرَهِ، عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ عَلِیٍّ الْعَلَوِیِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَنْ سَهْلِ بْنِ زِیَادٍ عَنِ النَّوْفَلِیِّ عَنِ السَّکُونِیِّ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِیهِ عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: طُوبَی لِمَنْ رَآنِی وَ طُوبَی لِمَنْ رَأَی مَنْ رَآنِی وَ طُوبَی لِمَنْ رَأَی مَنْ رَآنِی إِلَی السَّابِعِ ثُمَّ سَکَتَ (۴).

۱- ۱. نهج البلاغه الرقم ۱۹۹ من الحکم.

۲- ۲. المصدر الرقم ۲۰۰ من الحکم.

۳- ۳. نهج البلاغه الرقم ۱۶ من الخطب.

۴- ۴. رواه الصدوق فی الأمالی ۲۴۱.

**[ترجمه]امامت و تبصره: امام صادق علیه السلام از پدر بزرگوار خود، از پدرانش نقل کرده که رسول خدا فرمود: «خوشا به حال کسی که مرا ببیند! خوشا به حال کسی که ببیند کسی را که مرا دیده است! خوشا به حال کسی که ببیند کسی را که او دیده است کسی را که مرا دیده تا واسطه هفتم.» آنگاه ساکت شدند .

**[ترجمه]

باب ۴۳ حب الله تعالی

الآیات

البقره وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ یَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْداداً یُحِبُّونَهُمْ کَحُبِّ اللَّهِ وَ الَّذِینَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ (۱) آل عمران قُلْ إِنْ کُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِی یُحْبِبْکُمُ اللَّهُ وَ یَغْفِرْ لَکُمْ ذُنُوبَکُمْ وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِیمٌ (۲) المائده وَ قالَتِ الْیَهُودُ وَ النَّصاری نَحْنُ أَبْناءُ اللَّهِ وَ أَحِبَّاؤُهُ قُلْ فَلِمَ یُعَذِّبُکُمْ بِذُنُوبِکُمْ الآیه(۳)

و قال تعالی فَسَوْفَ یَأْتِی اللَّهُ بِقَوْمٍ یُحِبُّهُمْ وَ یُحِبُّونَهُ (۴) التوبه قُلْ إِنْ کانَ آباؤُکُمْ وَ أَبْناؤُکُمْ وَ إِخْوانُکُمْ وَ أَزْواجُکُمْ وَ عَشِیرَتُکُمْ وَ أَمْوالٌ اقْتَرَفْتُمُوها وَ تِجارَهٌ تَخْشَوْنَ کَسادَها وَ مَساکِنُ تَرْضَوْنَها أَحَبَّ إِلَیْکُمْ مِنَ اللَّهِ وَ رَسُولِهِ وَ جِهادٍ فِی سَبِیلِهِ فَتَرَبَّصُوا حَتَّی یَأْتِیَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ وَ اللَّهُ لا یَهْدِی الْقَوْمَ الْفاسِقِینَ (۵) الشعراء فَإِنَّهُمْ عَدُوٌّ لِی إِلَّا رَبَّ الْعالَمِینَ الَّذِی خَلَقَنِی فَهُوَ یَهْدِینِ وَ الَّذِی هُوَ یُطْعِمُنِی وَ یَسْقِینِ وَ إِذا مَرِضْتُ فَهُوَ یَشْفِینِ وَ الَّذِی یُمِیتُنِی ثُمَّ یُحْیِینِ وَ الَّذِی أَطْمَعُ أَنْ یَغْفِرَ لِی خَطِیئَتِی یَوْمَ الدِّینِ (۶) الجمعه قُلْ یا أَیُّهَا الَّذِینَ هادُوا إِنْ زَعَمْتُمْ أَنَّکُمْ أَوْلِیاءُ لِلَّهِ مِنْ دُونِ

۱- ۱. البقره: ۱۶۵.

۲- ۲. آل عمران: ۳۱.

۳- ۳. المائده: ۲۰.

۴- ۴. المائده: ۵۷.

۵- ۵. براءه: ۲۵.

۶- ۶. الشعراء: ۷۷- ۸۱.

النَّاسِ فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ إِنْ کُنْتُمْ صادِقِینَ (۱).

lt;meta info="- وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ یَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْداداً یُحِبُّونَهُمْ کَحُبِّ اللَّهِ وَ الَّذِینَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ. - . بقره / ۱۶۵ -

{و برخی از مردم، در برابر خدا، همانندهایی [برای او] برمی گزینند، و آنها را چون دوستی خدا، دوست می دارند، ولی کسانی که ایمان آورده اند، به خدا محبت بیشتری دارند.}

- قُلْ إِنْ کُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِی یُحْبِبْکُمُ اللَّهُ وَ یَغْفِرْ لَکُمْ ذُنُوبَکُمْ وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِیمٌ. - .[۲] آل عمران / ۳۱ -

{بگو: «اگر خدا را دوست دارید، از من پیروی کنید تا خدا دوستتان بدارد و گناهان شما را بر شما ببخشاید، و خداوند آمرزنده مهربان است.»}

- وَ قالَتِ الْیَهُودُ وَ النَّصاری نَحْنُ أَبْناءُ اللَّهِ وَ أَحِبَّاؤُهُ قُلْ فَلِمَ یُعَذِّبُکُمْ بِذُنُوبِکُمْ... - . مائده /۱۸ -

{و یهودان و ترسایان گفتند: «ما پسران خدا و دوستان او هستیم.» بگو: «پس چرا شما را به [کیفر] گناهانتان عذاب می کند؟ نه،] بلکه شما [هم] بشرید از جمله کسانی که آفریده است. هر که را بخواهد می آمرزد، و هر که را بخواهد عذاب می کند، و فرمانروایی آسمان ها و زمین و آنچه میان آن دو می باشد از آن خداست، و بازگشت [همه] به سوی اوست.»}

- فَسَوْفَ یَأْتِی اللَّهُ بِقَوْمٍ یُحِبُّهُمْ وَ یُحِبُّونَهُ. - . مائده /۵۴ -

{به زودی خدا گروهی [دیگر] را می آورد که آنان را دوست می دارد و آنان [نیز] او را دوست دارند.}

- قُلْ إِنْ کانَ آباؤُکُمْ وَ أَبْناؤُکُمْ وَ إِخْوانُکُمْ وَ أَزْواجُکُمْ وَ عَشِیرَتُکُمْ وَ أَمْوالٌ اقْتَرَفْتُمُوها وَ تِجارَهٌ تَخْشَوْنَ کَسادَها وَ مَساکِنُ تَرْضَوْنَها أَحَبَّ إِلَیْکُمْ مِنَ اللَّهِ وَ رَسُولِهِ وَ جِهادٍ فِی سَبِیلِهِ فَتَرَبَّصُوا حَتَّی یَأْتِیَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ وَ اللَّهُ لا یَهْدِی الْقَوْمَ الْفاسِقِینَ. - .توبه /۲۴ -

{بگو: «اگر پدران و پسران و برادران و زنان و خاندان شما و اموالی که گرد آورده اید و تجارتی که از کسادش بیمناکید و سراهایی را که خوش می دارید، نزد شما از خدا و پیامبرش و جهاد در راه وی دوست داشتنی تر است، پس منتظر باشید تا خدا فرمانش را [به اجرا در] آورد.» و خداوند گروه فاسقان را راهنمایی نمی کند.}

- فَإِنَّهُمْ عَدُوٌّ لِی إِلَّا رَبَّ الْعالَمِینَ الَّذِی خَلَقَنِی فَهُوَ یَهْدِینِ وَ الَّذِی هُوَ یُطْعِمُنِی وَ یَسْقِینِ وَ إِذا مَرِضْتُ فَهُوَ یَشْفِینِ وَ الَّذِی یُمِیتُنِی ثُمَّ یُحْیِینِ وَ الَّذِی أَطْمَعُ أَنْ یَغْفِرَ لِی خَطِیئَتِی یَوْمَ الدِّینِ. - . شعراء / ۷۷ -۸۲ -

{قطعاً همه آنها - جز پروردگار جهانیان - دشمن منند. آن کس که مرا آفریده و همو راهنمایی ام می کند، و آن کس که او به من خوراک می دهد و سیرابم می گرداند، و چون بیمار شوم او مرا درمان می بخشد، و آن کس که مرا می میراند و سپس زنده ام می گرداند،} - قُلْ یا أَیُّهَا الَّذِینَ هادُوا إِنْ زَعَمْتُمْ أَنَّکُمْ أَوْلِیاءُ لِلَّهِ مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ إِنْ کُنْتُمْ صادِقِینَ. - .

{بگو: «ای کسانی که یهودی شده اید، اگر پندارید که شما دوستان خدایید نه مردم دیگر، پس اگر راست می گویید درخواست مرگ کنید.»}

**[ترجمه]

الأخبار

«۱»

لی، [الأمالی للصدوق] الصَّائِغُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَيُّوبَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ مُوسَى عَنْ هِشَامِ بْنِ يُوسُفَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سُلَيْمَانَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ عَنْ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله: أَحِبُّوا اللَّهَ لِمَا يَغْذُوكُمْ بِهِ مِنْ نِعْمَةٍ وَ أَحِبُّونِي لِحُبِّ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ أَحِبُّوا أَهْلَ بَيْتِي لِحُبِّي (۲).

ع، [علل الشرائع] محمد بن الفضل عن محمد بن إسحاق المذكّر عن أحمد بن العباس عن أحمد بن يحيى الكوفی عن يحيى بن معين عن هشام بن يوسف: مثله (۳)- ما، [الأمالی للشيخ الطوسی] الفحّام عن المنصوری عن عمر بن أبی موسى عن عيسى بن أحمد عن أبی الحسن الثالث عن آبائه عن النبی صلى الله عليه و آله: مثله (۴)

بشا، [بشاره المصطفى] أبو البركات عمر بن إبراهيم عن أحمد بن محمد بن أحمد عن علی بن عمر السكری عن أحمد بن الحسن بن عبد الجبار عن يحيى بن معين: مثله (۵).

**[ترجمه]امالی صدوق: رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله فرمود: «دوست بداريد خدا را، چون اوست كه نعمت را در اختيار شما نهاده است، و مرا هم از جهت دوست خدا دوست بداريد و اهل بيت مرا از لحاظ محبت من دوست بداريد.» - . امالی صدوق: ۲۱۹ -

در علل الشرائع - . علل الشرائع ۱ : ۱۱۳ - نيز چنين نقل شده. در امالی شيخ طوسی - . امالی طوسی ۱ : ۲۸۵ - هم از پيغمبر همين طور نقل شده. در بشاره المصطفى - . بشاره المصطفى: ۱۶۱ - باز همين طور نقل شده است.

**[ترجمه]

«۲»

لی، [الأمالی للصدوق] أَبِی عَنْ سَعْدٍ عَنِ ابْنِ أَبِی الْخَطَّابِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ عَنِ الْمُفَضَّلِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: كَانَ فِيمَا نَاجَى اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ بِهِ مُوسَى بْنَ عِمْرَانَ عليه السلام أَنْ قَالَ لَهُ يَا ابْنَ عِمْرَانَ كَذَبَ مَنْ زَعَمَ أَنَّهُ يُحِبُّنِی فَإِذَا جَنَّهُ اللَّيْلُ نَامَ عَنِّی أَ لَيْسَ كُلُّ مُحِبٍّ يُحِبُّ خَلْوَةَ حَبِيبِهِ هَا أَنَا ذَا يَا ابْنَ عِمْرَانَ (۶)

مُطَّلِعٌ عَلَى أَحِبَّائِی إِذَا جَنَّهُمُ اللَّیْلُ حَوَّلْتُ أَبْصَارَهُمْ مِنْ قُلُوبِهِمْ وَ مَثَّلْتُ عُقُوبَتِی

۱- ۱. الجمعه: ۶، و فی النسخه المخطوطه بعد ذلک بیاض نحو صفحه، و ذلک لاجل کتابه التفسیر و لم یکتب.

۲- ۲. أمالی الصدوق ص ۲۱۹.

۳- ۳. علل الشرائع ج ۱ ص ۱۱۳.

۴- ۴. أمالی الطوسیّ ج ۱ ص ۲۸۵.

۵- ۵. بشاره المصطفی ص ۱۶۱.

۶- ۶. ما بین العلامتین ساقط عن النسخه المخطوطه و نسخه الکمبانیّ أیضا، و التصحیح بالعرض علی المصدر.

بَيْنَ أَعْيُنِهِمْ يُخَاطِبُونِّی عَنِ الْمُشَاهَدَهِ وَ يُكَلِّمُونِّی عَنِ الْحُضُورِ يَا ابْنَ عِمْرَانَ هَبْ لِی مِنْ قَلْبِكَ الْخُشُوعَ وَ مِنْ بَدَنِكَ الْخُضُوعَ وَ مِنْ عَيْنِكَ الدُّمُوعَ فِی ظُلَمِ اللَّيْلِ وَ ادْعُنِی فَإِنَّكَ تَجِدُنِی قَرِيباً مُجِيباً(۱).

**[ترجمه]امالی صدوق: مفضل گوید: حضرت صادق علیه السلام فرمود: «در مناجات و سخنانی که مابین موسی بن عمران و پروردگار بوده، چنین است که خداوند به موسی بن عمران گفت: «دروغ می گوید کسی که خیال می کند مرا دوست دارد، ولی هنگامی که شب فرا می رسد در بستر خود می خوابد و با من راز و نیاز ندارد. آیا دوست خلوت با دوستش را طالب نیست؟آگاه باش این من هستم ای پسر عمران! که به دوستان خود اطلاع کامل دارم؛ هنگام فرا رسیدن شب، چشم دل آنان باز می شود و عذاب و عقاب مرا در برابر چشم خود می بینند و در حال شهود قلبی با من سخن می گویند و صحبت حضوری با من می نمایند. ای پسر عمران! با حالت ذلت و انکسار قلب و بدن آرام و خاضع و چشم گریان، در تاریکی شب به طرف من بیا و مرا بخوان. مسلما در این صورت می یابی مرا که خیلی نزدیک و پاسخ گو و اجابت کننده هستم.» - . امالی صدوق: ۲۱۵ -

**[ترجمه]

«۳»

لی، [الأمالی للصدوق] ابْنُ الْمُتَوَكِّلِ عَنْ عَلِيٍّ عَنْ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَيْرٍ عَمَّنْ سَمِعَ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام يَقُولُ: مَا أَحَبَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ مَنْ عَصَاهُ ثُمَّ تَمَثَّلَ فَقَالَ:

تَعْصِی الْإِلَهَ وَ أَنْتَ تُظْهِرُ حُبَّهُ***هَذَا مُحَالٌ فِی الْفِعَالِ بَدِيعُ

لَوْ كَانَ حُبُّكَ صَادِقاً لَأَطَعْتَهُ***إِنَّ الْمُحِبَّ لِمَنْ يُحِبُّ مُطِيعُ (۲).

**[ترجمه]امالی صدوق: حضرت صادق علیه السلام می فرمود: «کسی که معصیت و نافرمانی خدا را کند، محبت و دوستی خدا را ندارد.» سپس این دو بیت را خواند:

معصیت و نافرمانی می کنی خدا را و تو اظهار محبت او می نمایی / این ممکن نیست و عمل عجیب و بی سابقه ای است

اگر محبت و دوستی تو را از سر راستی و صدق باشد، قطعا اطاعتش را می کنی/ زیرا دوست مطیع دوست خود می باشد. - .امالی صدوق: ۲۹۳ -

**[ترجمه]

«۴»

ثو، [ثواب الأعمال] ل، [الخصال] مَاجِيلَوَيْهِ عَنْ مُحَمَّدٍ الْعَطَّارِ عَنِ الْأَشْعَرِيِّ عَنْ سَهْلٍ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ دَاوُدَ الْيَعْقُوبِيِّ عَنْ أَخِيهِ

سُلَیْمَانَ بِإِسْنَادِهِ رَفَعَهُ: قَالَ رَجُلٌ لِلنَّبِیِّ صلی الله علیه و آله یَا رَسُولَ اللَّهِ عَلِّمْنِی شَیْئاً إِذَا أَنَا فَعَلْتُهُ أَحَبَّنِیَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ وَ أَحَبَّنِیَ النَّاسُ مِنَ الْأَرْضِ فَقَالَ لَهُ ارْغَبْ فِیمَا عِنْدَ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ یُحِبَّکَ اللَّهُ وَ ازْهَدْ فِیمَا عِنْدَ النَّاسِ یُحِبَّکَ النَّاسُ (۳).

**[ترجمه]ثواب الاعمال و خصال: مردی به رسول خدا عرضه داشت: «یا رسول اللّه! به من عملی تعلیم فرما که وقتی او را انجام دادم، خداوند آسمان مرا دوست بدارد و مردم روی زمین هم به من محبت ورزند.» فرمود: «میل و رغبت داشته باش به آنچه که نزدخداست، و از آنچه که در دست مردم و نزد آنها است دل بر کن تا هم خدا و هم مردم تو را دوست داشته باشند.» - .خصال ۱ : ۳۲ -

**[ترجمه]

«۵»

ل، [الخصال] أَبِی عَنْ أَحْمَدَ بْنِ إِدْرِیسَ عَنِ الْأَشْعَرِیِّ عَنْ مُوسَی بْنِ جَعْفَرٍ الْبَغْدَادِیِّ عَنْ عُبَیْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُرْوَةَ عَنْ شُعَیْبٍ عَنْ أَبِی بَصِیرٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: خَمْسَةٌ لَا یَنَامُونَ الْهَامُّ بِدَمٍ یَسْفِکُهُ (۴) وَ ذُو مَالٍ کَثِیرٍ لَا أَمِینَ لَهُ وَ الْقَائِلُ فِی النَّاسِ الزُّورَ وَ الْبُهْتَانَ عَنْ عَرَضٍ مِنَ الدُّنْیَا یَنَالُهُ وَ الْمَأْخُوذُ بِالْمَالِ

۱- ۱. أمالی الصدوق ص ۲۱۵.

۲- ۲. أمالی الصدوق ص ۲۹۳.

۳- ۳. الخصال ج ۱ ص ۳۲.

۴- ۴. الهام جمع هامه و هی من طیر اللیل یألف المقابر و هو الصدی و کانت العرب تزعم أن روح القتیل الذی لا یدرک بثأره تصیر هامه و قیل: یخلق من رأسه فتزقو عند قبره تقول: اسقونی اسقونی فإذا ادرک بثاره طارت، و هذا المعنی أراد جریر بقوله: و منا الذی أبکی صدی ابن مالك**و نفر طیرا عن جعاده وقعا یقول قتل قاتله فنفرت الطیر عن قبره.

الْكَثِيرِ وَ لَا مَالَ لَهُ وَ الْمُحِبُّ حَبِيباً يَتَوَقَّعُ فِرَاقَهُ (۱).

**[ترجمه]خصال: امام ششم علیه السلام فرمود: «پنج گروه خواب ندارند: کسی که در فکر ریختن خونی باشد؛ کسی که مال و ثروت فراوانی دارد، ولی امنیتی ندارد؛ کسی که به دروغ و بهتان می خواهد به مال دنیا برسد؛ کسی که بدهی زیادی دارد و در مقابلش چیزی ندارد؛ کسی که دوستی دارد و در معرض فراق و جدایی از اوست.» - .خصال ۱ : ۱۴۲ -

**[ترجمه]

«۶»

ما، [الأمالی للشیخ الطوسی] الْمُفِيدُ عَنِ التَّمَّارِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْقَاسِمِ الْأَنْبَارِيِّ عَنْ أَبِيهِ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ سُلَيْمَانَ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ الطَّائِيِّ عَنْ وَهْبِ بْنِ مُنَبِّهٍ قَالَ: قَرَأْتُ فِي الزَّبُورِ يَا دَاوُدُ اسْمَعْ مِنِّي مَا أَقُولُ وَ الْحَقَّ أَقُولُ مَنْ أَتَانِي وَ هُوَ يُحِبُّنِي أَدْخَلْتُهُ الْجَنَّةَ الْخَبَرَ (۲).

**[ترجمه]امالی طوسی:وهب فرزند «منبه» گوید: «در زبور داود خواندم که خدا می فرماید: «ای داود! بشنو آنچه می گویم (و البته حق می گویم) کسی که بیاید به سوی من و مرا دوست بدارد، او را وارد بهشت خواهم کرد.» - . امالی طوسی ۱ : ۱۰۵ -

**[ترجمه]

«۷»

ع، [علل الشرائع] ابْنُ الْمُتَوَكِّلِ عَنِ السَّعْدَآبَادِيِّ عَنِ الْبَرْقِيِّ عَنْ عَبْدِ الْعَظِيمِ الْحَسَنِيِّ عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْفَضْلِ عَنْ شَيْخٍ مِنْ أَهْلِ الْكُوفَهِ عَنْ جَدِّهِ مِنْ قِبَلِ أُمِّهِ وَ اسْمُهُ سُلَيْمَانُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْهَاشِمِيُّ قَالَ سَمِعْتُ مُحَمَّدَ بْنَ عَلِيٍّ علیه السلام يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لِلنَّاسِ وَ هُمْ مُجْتَمِعُونَ عِنْدَهُ أَحِبُّوا اللَّهَ لِمَا يَغْذُوكُمْ بِهِ مِنْ نِعْمَهٍ وَ أَحِبُّونِي لِلَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ أَحِبُّوا قَرَابَتِي لِي (۳).

**[ترجمه]علل الشرایع:حضرت باقر علیه السلام گوید: رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله که در اجتماعی از مردم بود، فرمود: «مردم! دوست داشته باشید خدا را برای آن نعمت ها که به شما عنایت فرموده، و دوست بدارید مرا به خاطر خدای عزوجل،و دوست بدارید خویشان مرا به خاطر من.» - . علل الشرایع ۲ : ۲۸۷ -

**[ترجمه]

«۸»

ع، [علل الشرائع] طَاهِرُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ إِدْرِيسَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عُثْمَانَ الْهَرَوِيِّ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مُهَاجِرٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ خَالِدٍ عَنِ الْحَسَنِ

بْنِ يَحْيَى عَنْ صَدَقَةَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ هِشَامٍ عَنْ أَنَسٍ عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه و آله عَنْ جَبْرَئِيلَ قَالَ: قَالَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى مَنْ أَهَانَ لِي وَلِيّاً فَقَدْ بَارَزَنِي بِالْمُحَارَبَةِ وَ مَا تَرَدَّدْتُ فِي شَيْءٍ أَنَا فَاعِلُهُ مَا تَرَدَّدْتُ فِي قَبْضِ نَفْسِ الْمُؤْمِنِ يَكْرَهُ الْمَوْتَ وَ أَكْرَهُ مَسَاءَتَهُ وَ لَا بُدَّ لَهُ مِنْهُ وَ مَا يَتَقَرَّبُ إِلَيَّ عَبْدِي بِمِثْلِ أَدَاءِ مَا افْتَرَضْتُ عَلَيْهِ وَ لَا يَزَالُ عَبْدِي يَبْتَهِلُ إِلَيَّ حَتَّى أُحِبَّهُ وَ مَنْ أَحْبَبْتُهُ كُنْتُ لَهُ سَمْعاً وَ بَصَراً وَ يَداً وَ مَوْئِلًا إِنْ دَعَانِي أَجَبْتُهُ وَ إِنْ سَأَلَنِي أَعْطَيْتُهُ وَ إِنَّ مِنْ عِبَادِيَ المؤمن [الْمُؤْمِنِينَ] لَمَنْ يُرِيدُ الْبَابَ مِنَ الْعِبَادَةِ فَأَكُفُّهُ عَنْهُ لِئَلَّا يَدْخُلَهُ عُجْبٌ وَ يُفْسِدَهُ وَ إِنَّ مِنْ عِبَادِيَ الْمُؤْمِنِينَ لَمَنْ لَا يَصْلُحُ إِيمَانُهُ إِلَّا بِالْفَقْرِ وَ لَوْ أَغْنَيْتُهُ لَأَفْسَدَهُ ذَلِكَ وَ إِنَّ مِنْ عِبَادِيَ الْمُؤْمِنِينَ لَمَنْ لَا يَصْلُحُ إِيمَانُهُ إِلَّا بِالْغِنَى وَ لَوْ أَفْقَرْتُهُ لَأَفْسَدَهُ ذَلِكَ وَ إِنَّ مِنْ عِبَادِيَ الْمُؤْمِنِينَ لَمَنْ لَا يَصْلُحُ إِيمَانُهُ إِلَّا بِالسُّقْمِ وَ لَوْ صَحَّحْتُ

۱- ۱. الخصال ج ۱ ص ۱۴۲.

۲- ۲. أمالي الطوسيّ ج ۱ ص ۱۰۵.

۳- ۳. علل الشرائع ج ۲ ص ۲۸۷ و في نسخه الأصل رمز أمالي الصدوق و هو سهو.

جِسْمَهُ لَأَفْسَدَهُ ذَلِکَ وَ إِنَّ مِنْ عِبَادِیَ الْمُؤْمِنِینَ لَمَنْ لَا یَصْلُحُ إِیمَانُهُ إِلَّا بِالصِّحَّهِ وَ لَوْ أَسْقَمْتُهُ لَأَفْسَدَهُ ذَلِکَ إِنِّی أُدَبِّرُ عِبَادِی بِعِلْمِی بِقُلُوبِهِمْ فَإِنِّی عَلِیمٌ خَبِیرٌ(۱).

**[ترجمه]علل الشرائع: رسول خدا صلّی اللَّه علیه و آله فرمود: «جبرئیل گفت که خداوند متعال می فرماید کسی که به یکی از دوستان و اولیای من اهانت کند، با من مبارزه و جنگ کرده و چیزی مانند قبض روح و گرفتن جان مؤمن، بر من گران و دشوار نیست. چون مرگ و شدایدش برای مؤمن ناراحت کننده است و من هم ناراحتی او را نمی خواهم، و ضمنا چاره ای از مرگ نیست. و بنده من به من تقرب و نزدیکی پیدا نمی کند به چیزی که مانند انجام فرائض و واجبات باشد. و همیشه بنده من در حال تضرع و دعا است، تا اینکه محبت من شامل حال او شود و کسی که من او را دوست بدارم، گوش و چشم و دست او و معتمد و تکیه گاه او هستم. اگر بخواند مرا، اجابت نمایم او را و اگر درخواستی کند،به او عطا کنم. و بعضی از بندگان مؤمن می خواهند عبادت زیاد بنمایند، ولی من آنها را بازمی دارم از آن که مبادا به مرض عجب و خودپسندی گرفتار شوند و او را تباه کنند. و بعضی از بندگان هستند که به جز فقر و تهیدستی، چیزی به مصلحت آنان نیست که اگر مال دارش گردانم، همین ثروت موجب فساد و تباهی او می شود. و بعضی از بندگان مؤمن هستند که ثروت موجب خوشبختی آنهاست و اگر تهیدستشانگردانم، فقر و تهیدستی باعث فساد و تباهی آنها می گردد. و بعضی از بندگان مؤمن هستند که بیماری تن،آنها را اصلاح می کند که اگر صحت یابند، فاسد می شوند . و بعضی از بندگان مؤمن صحت و سلامتی به صلاح آنهاست که اگر بیمارشان کنم، فاسد می شوند. تدبیر امور بندگانم را من به دانش و احاطه علمی که به حالات روحی آنها دارم می نمایم، و من دانا و آگاهم.» - . علل الشرائع ۱ : ۱۲ -

**[ترجمه]

بیان

قال الشهید طاب ثراه فی قواعده فی حدیث القدسی ما ترددت فی شی ء أنا فاعله فإن التردد علی الله محال غیر أنه لمّا جرت العاده أن یتردد من یعظّم الشخص و یکرمه فی مساءته نحو الوالدین و الصدیق و أن لا یتردد فی مساءه من لا یکرمه و لا یعظمه کالعدو و الحیّه و العقرب بل إذا خطر بالبال مساءته أوقعها من غیر تردد فصار التردد لا یقع إلا فی موضع التعظیم و الاهتمام و عدمه لا یقع إلا فی موضع الاحتقار و عدم المبالاه فحینئذ دل الحدیث علی تعظیم الله للمؤمن و شرف منزلته عنده فعبر باللفظ المرکب عما یلزمه و لیس مذکورا فی اللفظ و إنما هو بالإراده و القصد فکان معنی الحدیث حینئذ منزله عبدی المؤمن عظیمه و مرتبته رفیعه فدل علی تصرف النیه فی ذلک کله.

و قد أجاب بعض من عاصرناه عن هذا الحدیث بأن التردد إنما هو فی الأسباب بمعنی أن الله یظهر للمؤمن أسبابا یغلب علی ظنه دنو الوفاه بها لیصیر علی الاستعداد التام للآخره ثم یظهر له أسبابا تبسط فی أمله فیرجع إلی عماره دنیاه بما لا بد منه و لما کانت هذه بصوره التردد أطلق علیها ذلک استعاره و إذ کان العبد المتعلق بتلک الأسباب بصوره المتردد أسند التردد إلیه تعالی من حیث إنه فاعل للتردد فی العبد و قیل إنه تعالی لا یزال یورد علی المؤمن سبب الموت حالا بعد حال لیؤثر المؤمن الموت فیقبضه مریدا له و إیراد تلک الأحوال المراد بها غایاتها من غیر تعجیل بالغایات من القادر علی التعجیل یکون ترددا بالنسبه إلی

القـادر من المخلوقين فهو بصوره المـتردد و إن لم يكن ثم ترددا و يؤيـده الخبر المروى عن إبراهيم عليه السـلام لمـا أتـاه ملك الموت ليقبض روحه و كره ذلك أخره الله إلى أن رأى شـيخا هما يأكل و لعابه يسـيل على لحيته فاستفظع ذلك و أحب الموت و كذلك موسى عليه السلام (۲).

**[ترجمه]مرحوم شـهيد در كتاب قواعـدش راجع به آن جمله كه در حـديث قدسـى آمده كه خداوند فرموده: «ما ترددت فى شى ء انـا فـاعله مـا ترددت فى قبض نفس المـؤمن»،(يعنى در كارهـاى من شـك و ترديـدى پيـدا نمى شود ماننـد آن شـك و ترديدى كه هنگام قبض روح مؤمن براى من رخ مى دهد)، در توضيح اين جمله فرموده است كه البته شك و ترديد براى خدا محال است، ولى چون عادت ما افراد بشـر چنين است كه انسان در مورد افرادى كه آنها را معظم و مكرم مى دانـد، مثل پدر و مـادر و دوسـتان، در انجـام عملى كه موجب ناراحتى آنها مى شود ترديـد مى كنـد، ولى در مورد ديگران كه احترام و عظمتى براى آنها قائل نيست، به ناراحتى آنان اعتنايى

نـدارد، مانند دشـمن خويش يا مار و عقرب، بلكه اگر تصـميمى گرفت كه موجب ناراحتى آنها بگردد، بدون ترديد انجام مى دهـد. بنابراين ترديـد در عمل (بكنم يا نكنم) در مورد تعظيم و تكريم است و ترديد نداشـتن در مورد تحقير و اعتنا نكردن، به شخصـيت طرف است. پس اين حـديث به بيـان عظمت و كرامت مؤمن در نزد خـدا و شـرافت رتبه و مقـام او نظر دارد، گرچه تصـريح لفظى به آن نشـده، ولى تعبير به الفاظى شـده كه لازمه آن تكريم و تعظيم است و معناى حديث نظير اين مى شود كه گفته شود مقام و منزلت بنده مؤمن، بزرگ و با عظمت است و مرتبه او بلند است.

و بعضى از افرادى كه هم زمان ما هستند توجيه ديگرى براى اين جمله از حديث دارند كه تردد و ابهام و اجمال از نظر اسباب و علل است به اين كه خداونـد علل و اسبابى براى مؤمن پيش مى آورد كه از نظر آنها خيال مى كنـد مرگش نزديك شده تا آمادگى كامل براى آخرت پيدا كند. سپس علل و اسباب ديگرى پيش مى آورد كه ميدان آمال و آرزو برايش باز مى شود و به تعمير و آبـاد كردن دنيـا مى پردازد كهبايـد هم به آن بپردازد و چون اين صـحنه هاى مختلف به صورت تردد و ابهام اسـت (آيا رفتنى هسـتم يا نه)، به صورت كنايه و اسـتعاره لفظ ترديد استعمال شده، گرچه در اين فرض، براى مؤمن كه با اين علل و اسـباب مواجه است حالت تردد و ابهام پيدا مى شود نه براى خدا، ولى از اين نظر كه اين صـحنه ها و علل مختلف را كه منشأ تردد است از ناحيه خدا است و او فاعل و آفريننده اينها است، مجازا نسبت ترديد به خدا داده شده .

توجه ديگرى كه در اينجـا وجود دارد اين است كه خداونـد تـدريجا علـل و موجبات مرگ را يكى پس از ديگرى براى بنـده اش پيش مى آورد تـا در نتيجه مؤمن از دنيا دل بركنـد و خودش طالب و مايل مرگ شود. و فراهم كردن تـدريجى اين علل و اسـباب - كه البته هـدف عاليه ونتيجه نهايى آنهاست - از طرف خداوندى كه مى تواند يك دفعه و در يك لحظه آن را انجام دهد،صورت تردد بخود مى گيرد، گرچه در ذات خدا تردد راه ندارد كه مؤيد اين توجيه سوم خبرى است كه نقل شده است: ملك الموت عليه السـلام به منظور قبض روح نزد ابراهيم خليل عليه السلام آمد، ولى حضرت ابراهيم كراهت داشت و خداوند هم قبض روحش را به تـاخير انـداخت تـا هنگـامى كه حضـرت ابراهيم پيرمرد فرتـوتى را ديـد كه دارد غـذا مى خـورد و آب دهانش بر صورتش و محاسـنش جارى است و اين منظره ابراهيم را ناراحت كرد و از زندگى كه آخرش چنين باشد، مشمئز و متنفر شد و محبت و علاقه به مرگ پيدا كرد و همچنين موسى بن عمران عليه السلام .

**[ترجمه]

«۹»

ع، [علل الشرائع] السِّنَانِيُّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ هَارُونَ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ مُوسَى الْحَبَّالِ عَنْ مُحَمَّدِ

ص: ۱۷

۱- ۱. علل الشرائع ج ۱ ص ۱۲.

۲- ۲. قد كانت النسخه مصحفه جدا صححناها بالعرض على المصدر ص ۲۷۲.

بْنِ الْحُسَیْنِ الْخَشَّابِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ عَنْ یُونُسَ بْنِ ظَبْیَانَ قَالَ قَالَ الصَّادِقُ علیه السلام: إِنَّ النَّاسَ یَعْبُدُونَ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ عَلَی ثَلَاثَهِ أَوْجُهٍ فَطَبَقَهٌ یَعْبُدُونَهُ رَغْبَهً إِلَی ثَوَابِهِ فَتِلْکَ عِبَادَهُ الْحُرَصَاءِ وَ هُوَ الطَّمَعُ وَ آخَرُونَ یَعْبُدُونَهُ خَوْفاً مِنَ النَّارِ فَتِلْکَ عِبَادَهُ الْعَبِیدِ وَ هِیَ الرَّهْبَهُ وَ لَکِنِّی أَعْبُدُهُ حُبّاً لَهُ فَتِلْکَ عِبَادَهُ الْکِرَامِ وَ هُوَ الْأَمْنُ لِقَوْلِهِ تَعَالَی وَ هُمْ مِنْ فَزَعٍ یَوْمَئِذٍ آمِنُونَ (۱) قُلْ إِنْ کُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِی یُحْبِبْکُمُ اللَّهُ وَ یَغْفِرْ لَکُمْ ذُنُوبَکُمْ (۲) فَمَنْ أَحَبَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ أَحَبَّهُ اللَّهُ وَ مَنْ أَحَبَّهُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ کَانَ مِنَ الْآمِنِینَ (۳).

**[ترجمه]علل الشرایع: حضرت صادق علیه السلام فرمود. «مردم خدای متعال را سه گونه عبادت می کنند:گروهی به منظور رسیدن به ثواب و نعمت های اخروی عبادت می کنند و این عبادت حریصان است که ریشه این گونه عبادت، غریزه طمع است؛ گروه دیگری خدا را به دلیل ترس از عذاب و آتش دوزخ عبادت می کنند. این هم عبادت بردگان است که فرمانبری آنها از ترس تازیانه است. ریشه و منشأ این گونه اطاعت احساس ترس است نه صفت عبودیت و بندگی؛ ولی من خدا را از نظر محبت و عشق به او عبادت می کنمو این گونه عبادت، عبادت بلندهمتان و بزرگان و عبادتی ایمنی بخش است، چون خدا می فرماید: «وَ هُمْ مِنْ فَزَعٍ یَوْمَئِذٍ آمِنُونَ»، {آنان در روز قیامت از وحشت و دهشت در امانند.} - . نمل / ۸۹ - و «قُلْ إِنْ کُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِی یُحْبِبْکُمُ اللَّهُ وَ یَغْفِرْ لَکُمْ ذُنُوبَکُمْ»، {بگو اگر شما محبت به خدا دارید، از من متابعت نمایید تا خدا شما را دوست بدارد و گناهان شما را ببخشد.} - . آل عمران / ۳۱ - پس کسی که خدا را دوست بدارد، خدا هم او را دوست می دارد و کسی که خدا او را دوست بدارد، از زمره ایمنان است.» - . علل الشرائع ۱ : ۱۲ -

**[ترجمه]

«۱۰»

مع، [معانی الأخبار] مَاجِیلَوَیْهِ عَنْ عَمِّهِ عَنِ الْبَرْقِیِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ عَنِ الْمُفَضَّلِ عَنِ ابْنِ ظَبْیَانَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: مَنْ أَحَبَّ أَنْ یَعْلَمَ مَا لَهُ عِنْدَ اللَّهِ فَلْیَعْلَمْ مَا لِلَّهِ عِنْدَهُ الْخَبَرَ(۴).

**[ترجمه]معانی الاخبار: حضرت صادق علیه السلام فرمود: «کسی که می خواهد بداند چقدر در نزد خدا ارزش دارد، میزانش این است که ببیند خدا نزد او چقدر ارزش دارد.» - . معانی الاخبار : ۲۳۶ -

**[ترجمه]

«۱۱»

ل، [الخصال] الْأَرْبَعُمِائَهِ قَالَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام: مَنْ أَرَادَ مِنْکُمْ أَنْ یَعْلَمَ کَیْفَ مَنْزِلَتُهُ عِنْدَ اللَّهِ فَلْیَنْظُرْ کَیْفَ مَنْزِلَهُ اللَّهِ مِنْهُ عِنْدَ الذُّنُوبِ کَذَلِکَ مَنْزِلَتُهُ عِنْدَ اللَّهِ تَبَارَکَ وَ تَعَالَی (۵).

**[ترجمه]خصال: در حدیث چهار صدگانه، امیر مؤمنان علیه السلام فرموده است: «کسی که می خواهد بداند منزلت و مقام او در نظر خدا چگونه است، پس ببیند که منزلت و مقام الهی به هنگام گناه در نظر او چگونه است؛ رتبه و مقام او هم نزد خدا

همان طور است.» -. خصال ۲ : ۱۵۹ -

**[ترجمه]

«۱۲»

ما، [الأمالی للشیخ الطوسی] جَمَاعَةٌ عَنْ أَبِی الْمُفَضَّلِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ جَعْفَرٍ الرَّزَّازِ عَنْ أَيُّوبَ بْنِ نُوحِ بْنِ دَرَّاجٍ عَنِ الرِّضَا عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: أَوْحَى عَزَّ وَ جَلَّ إِلَى نَجِيِّهِ مُوسَى أَحْبِبْنِی وَ حَبِّبْنِی إِلَى خَلْقِی قَالَ رَبِّ هَذَا أُحِبُّكَ فَكَيْفَ أُحَبِّبُكَ إِلَى خَلْقِكَ قَالَ اذْكُرْ لَهُمْ نَعْمَاىَ عَلَيْهِمْ وَ بَلَائِی عِنْدَهُمْ فَإِنَّهُمْ لَا يَذْكُرُونَ أَوْ لَا يَعْرِفُونَ مِنِّی إِلَّا كُلَّ الْخَيْرِ (۶).

ص: ۱۸

۱- ۱. النمل: ۸۹.

۲- ۲. آل عمران: ۳۱.

۳- ۳. علل الشرائع ج ۱ ص ۱۲.

۴- ۴. معانی الأخبار ص ۲۳۶.

۵- ۵. الخصال ج ۲ ص ۱۵۹.

۶- ۶. أمالی الطوسیّ ج ۲ ص ۹۸.

**[ترجمه]امالی طوسی: رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: «خدای متعال به همراز خود موسی بن عمران وحی کرد که: «ای موسی! دوست بدار مرا و محبوب شمار مرا در نظر بندگانم.» موسی عرضه داشت: «این روشن است که ترا دوست می دارم، ولی از چه راهی محبت و دوستی تو را در دل مردم قرار دهم؟» فرمود: «آنان را به الطاف و نعمت های من متوجه نما و امتحان و آزمایش های مرا تذکر بده، چون آنها به یاد ندارند و یا نمی شناسند از من، مگر انواع نعمت و خیرات و نیکی ها را.» - . امالی طوسی۲ : ۹۸ -

**[ترجمه]

«۱۳»

ل، [الخصال] ابْنُ الْوَلِيدِ عَنِ الصَّفَّارِ عَنِ الْيَقْطِينِيِّ عَنْ زَكَرِيَّا الْمُؤْمِنِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي نُعَيْمٍ عَنْ أَبِي حَمْزَةَ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى يَقُولُ ابْنَ آدَمَ تَطَوَّلْتُ عَلَيْكَ بِثَلَاثٍ سَتَرْتُ عَلَيْكَ مَا لَوْ يَعْلَمُ بِهِ أَهْلُكَ مَا وَارَوْكَ وَ أَوْسَعْتُ عَلَيْكَ فَاسْتَقْرَضْتُ مِنْكَ فَلَمْ تُقَدِّمْ خَيْراً وَ جَعَلْتُ لَكَ نَظِرَةً عِنْدَ مَوْتِكَ فِي ثُلُثِكَ فَلَمْ تُقَدِّمْ خَيْراً(۱).

**[ترجمه]خصال: حضرت باقر علیه السلام فرمود: «خداوند متعال می فرماید: «ای فرزند آدم! سه نعمت بزرگ و منت بر تو نهادم: زشتی ها و عیوبی را مستور کرده و پوشانیدم که اگر خانواده خودت آنها را می دانستند، پرده پوشی نمی کردند (یا ترا به خاک نمی سپردند)؛ گشایش و توسعه در زندگی به تو دادم، سپس از تو قرض خواستم - که چند برابر عوض دهم - ولی تو قدم خیری بر نداشتی و چیزی را از پیش نفرستادی؛ نزدیک مرگت ثلث مال را در اختیار تو نهادم، باز هم قدمی برنداشتی و چیزی از پیش نفرستادی.» - . خصال ۱ : ۶۷ -

**[ترجمه]

«۱۴»

ما، [الأمالي للشيخ الطوسي] ابْنُ مَخْلَدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرِو بْنِ الْبَخْتَرِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يُونُسَ عَنْ عَوْنِ بْنِ عُمَارَةَ عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ عِمْرَانَ عَنْ أَبِي حَازِمٍ الْمَدَنِيِّ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: فِي قَوْلِهِ تَعَالَى وَ أَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعَمَهُ ظاهِرَةً وَ باطِنَةً قَالَ الظَّاهِرَةُ الْإِسْلَامُ وَ الْبَاطِنَةُ سَتْرُ الذُّنُوبِ (۲).

**[ترجمه]امالی طوسی: ابن عباس در تفسیر این آیه که فرموده: «وَ أَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعَمَهُ ظاهِرَةً وَ باطِنَةً»، {نعمت های ظاهری و باطنی را به شما ارزانی فرمود} - . لقمان / ۲۰ - گوید: «منظور از نعمت ظاهری، اسلام و از باطنی، پوشیدن گناهان است.» - . امالی طوسی ۲ : ۶ -

**[ترجمه]

«۱۵»

ما، [الأمالی للشیخ الطوسی] جَمَاعَةٌ عَنْ أَبِی الْمُفَضَّلِ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ آدَمَ عَنِ الْفَضْلِ بْنِ یُونُسَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عُکَّاشَةَ عَنْ عَمْرِو بْنِ هَاشِمٍ عَنْ جُوَیْبِرِ بْنِ سَعِیدٍ عَنِ الضَّحَّاکِ بْنِ مُزَاحِمٍ عَنْ عَلِیٍّ علیه السلام وَ الضَّحَّاکِ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِیَ اللَّهُ عَنْهُ قَالا: فِی قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَی وَ أَسْبَغَ عَلَیْکُمْ نِعَمَهُ ظاهِرَةً وَ باطِنَةً قَالَ أَمَّا الظَّاهِرَةُ فَالْإِسْلَامُ وَ مَا أَفْضَلَ عَلَیْکُمْ فِی الرِّزْقِ وَ أَمَّا الْبَاطِنَةُ فَمَا سَتَرَهُ عَلَیْکَ مِنْ مَسَاوِی عَمَلِکَ (۳).

**[ترجمه]امالی طوسی: ابن مزاحم از حضرت علی علیه السلام و ضحاک از ابن عباس نقل می کنند که در تفسیر آیه«وَ أَسْبَغَ عَلَیْکُمْ نِعَمَهُ ظاهِرَةً وَ باطِنَةً» گفته اند: «اما نعمت ظاهری اسلام است و آنچه که از رزق و روزی کهبر شما تفضل فرموده و اما نعمت باطنی، آن پوشش هایی است که بر اعمال زشت تو دارد.» - . امالی طوسی ۲ : ۱۰۴ -

**[ترجمه]

«۱۶»

ما، [الأمالی للشیخ الطوسی] جَمَاعَةٌ عَنْ أَبِی الْمُفَضَّلِ عَنْ عَلِیِّ بْنِ إِسْمَاعِیلَ بْنِ یُونُسَ عَنْ إِبْرَاهِیمَ بْنِ جَابِرٍ عَنْ عَبْدِ الرَّحِیمِ الْکَرْخِیِّ عَنْ هِشَامِ بْنِ حَسَّانَ عَنْ هَمَّامِ بْنِ عُرْوَةَ عَنْ أَبِیهِ عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: مَنْ لَمْ یَعْلَمْ فَضْلَ نِعَمِ اللَّهِ عَلَیْهِ إِلَّا فِی مَطْعَمِهِ وَ مَشْرَبِهِ فَقَدْ قَصَرَ عِلْمُهُ وَ دَنَا عَذَابُهُ (۴).

ص: ۱۹

۱- ۱. الخصال ج ۱ ص ۶۷.

۲- ۲. أمالی الطوسیّ ج ۲ ص ۶ و الآیه فی لقمان: ۲۰.

۳- ۳. أمالی الطوسیّ ج ۲ ص ۱۰۴.

۴- ۴. أمالی الطوسیّ ج ۲ ص ۱۰۵.

**[ترجمه]امالی طوسی: عایشه از پیغمبر اسلام صلّی اللّه علیه و آله نقل می کند که فرمود: «کسی که از نعمت های بزرگ خداوند جز خوردنی و آشامیدنی چیزی را نفهمد، چنین شخصی سطح علم و درکش بسیار کوتاه و عذاب و عقابش نزدیک است.» - . امالی طوسی ۲ : ۱۰۵ -

**[ترجمه]

«۱۷»

ما، [الأمالی للشیخ الطوسی] جَمَاعَهٌ عَنْ أَبِی الْمُفَضَّلِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحُسَیْنِ الْعَلَوِیِّ عَنْ جَدِّهِ إِبْرَاهِیمَ بْنِ عَلِیٍّ عَنْ أَبِیهِ عَلِیِّ بْنِ عُبَیْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنِی شَیْخَانِ بَرَّانِ مِنْ أَهْلِنَا سَیِّدَانِ عَنْ مُوسَی بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَبِیهِ عَنْ جَدِّهِ أَبِی جَعْفَرٍ عَنْ أَبِیهِ علیهم السلام وَ حَدَّثَنِیهِ الْحُسَیْنُ بْنُ زَیْدِ بْنِ عَلِیٍّ ذُو الدَّمْعَهِ عَنْ عَمِّهِ عُمَرَ بْنِ عَلِیٍّ عَنْ أَخِیهِ عَنْ أَبِیهِ عَنْ جَدِّهِ الْحُسَیْنِ صَلَّی اللَّهُ عَلَیْهِمْ.

وَ قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ علیه السلام حَدَّثَنِی عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْعَبَّاسِ وَ جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْأَنْصَارِیُّ وَ کَانَ بَدْرِیّاً أُحُدِیّاً شَجَرِیّاً(۱) وَ مِمَّنْ یَحَظُّ مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فِی مَوَدَّهِ أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام قَالُوا: بَیْنَا رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فِی مَسْجِدِهِ فِی رَهْطٍ مِنْ أَصْحَابِهِ فِیهِمْ أَبُو بَکْرٍ وَ أَبُو عُبَیْدَهَ وَ عُمَرُ وَ عُثْمَانُ وَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ وَ رَجُلَانِ مِنْ قُرَّاءِ الصَّحَابَهِ مِنَ الْمُهَاجِرِینَ عَبْدُ اللَّهِ ابْنُ أُمِّ عَبْدٍ وَ مِنَ الْأَنْصَارِ أُبَیُّ بْنُ کَعْبٍ وَ کَانَا بَدْرِیَّیْنِ فَقَرَأَ عَبْدُ اللَّهِ مِنَ السُّورَهِ الَّتِی یُذْکَرُ فِیهَا لُقْمَانُ حَتَّی أَتَی عَلَی هَذِهِ الْآیَهِ وَ أَسْبَغَ عَلَیْکُمْ نِعَمَهُ ظاهِرَهً وَ باطِنَهً(۲) الْآیَهَ وَ قَرَأَ أُبَیٌّ مِنَ السُّورَهِ

الَّتِی یُذْکَرُ فِیهَا إِبْرَاهِیمُ علیه السلام وَ ذَکِّرْهُمْ بِأَیَّامِ اللَّهِ إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیاتٍ لِکُلِّ صَبَّارٍ شَکُورٍ(۳) قَالُوا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَیَّامُ اللَّهِ نَعْمَاؤُهُ وَ بَلَاؤُهُ وَ مَثُلَاتُهُ سُبْحَانَهُ ثُمَّ أَقْبَلَ صلی الله علیه و آله عَلَی مَنْ شَهِدَهُ مِنْ أَصْحَابِهِ فَقَالَ إِنِّی لَأَتَخَوَّلُکُمْ بِالْمَوْعِظَهِ تَخَوُّلًا مَخَافَهَ السَّأْمَهِ عَلَیْکُمْ وَ قَدْ أَوْحَی إِلَیَّ رَبِّی جَلَّ وَ تَعَالَی أَنْ أُذَکِّرَکُمْ بِأَنْعُمِهِ وَ أُنْذِرَکُمْ بِمَا أُفِیضُ (۴)

عَلَیْکُمْ مِنْ کِتَابِهِ وَ تَلَا وَ أَسْبَغَ عَلَیْکُمْ نِعَمَهُ الْآیَهَ ثُمَّ قَالَ لَهُمْ قُولُوا الْآنَ قَوْلَکُمْ مَا أَوَّلُ نِعْمَهٍ رَغَّبَکُمُ اللَّهُ فِیهَا وَ بَلَاکُمْ بِهَا؟

ص: ۲۰

۱- ۱. نسبه الی الشجره، شجره السمره التی بایعهم رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله علی أن لا یفروا فی غزوه الحدیبیه، فسمیت بیعه الرضوان لقوله تعالی فیه: لَقَدْ رَضِیَ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِینَ إِذْ یُبایِعُونَکَ تَحْتَ الشَّجَرَهِ فَعَلِمَ ما فِی قُلُوبِهِمْ فَأَنْزَلَ السَّکِینَهَ عَلَیْهِمْ وَ أَثابَهُمْ فَتْحاً قَرِیباً.

۲- ۲. لقمان: ۲۰.

۳- ۳. إبراهیم: ۵.

۴- ۴. فی المصدر: اقتص.

فَخَاضَ الْقَوْمُ جَمِيعاً فَذَكَرُوا نِعَمَ اللَّهِ الَّتِي أَنْعَمَ عَلَيْهِمْ وَ أَحْسَنَ إِلَيْهِمْ بِهَا مِنَ الْمَعَاشِ وَ الرِّيَاشِ وَ الذُّرِّيَّةِ وَ الْأَزْوَاجِ إِلَى سَائِرِ مَا بَلَاهُمُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ بِهِ مِنْ أَنْعُمِهِ الظَّاهِرَةِ فَلَمَّا أَمْسَكَ الْقَوْمُ أَقْبَلَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله عَلَى عَلِيٍّ عليه السلام فَقَالَ يَا أَبَا الْحَسَنِ قُلْ فَقَدْ قَالَ أَصْحَابُكَ فَقَالَ وَ كَيْفَ لِي بِالْقَوْلِ فِدَاكَ أَبِي وَ أُمِّي وَ إِنَّمَا هَدَانَا اللَّهُ بِكَ قَالَ مَعَ ذَلِكَ فَهَاتِ قُلْ مَا أَوَّلُ نِعْمَةٍ بَلَاكَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ وَ أَنْعَمَ عَلَيْكَ بِهَا قَالَ أَنْ خَلَقَنِي جَلَّ ثَنَاؤُهُ وَ لَمْ أَكُ شَيْئاً مَذْكُوراً قَالَ صَدَقْتَ فَمَا الثَّانِيَةُ قَالَ أَنْ أَحْسَنَ بِي إِذْ خَلَقَنِي فَجَعَلَنِي حَيّاً لَا مَوَاتاً قَالَ صَدَقْتَ فَمَا الثَّالِثَةُ قَالَ أَنْ أَنْشَأَنِي فَلَهُ الْحَمْدُ فِي أَحْسَنِ صُورَةٍ وَ أَعْدَلِ تَرْكِيبٍ قَالَ صَدَقْتَ فَمَا الرَّابِعَةُ قَالَ أَنْ جَعَلَنِي مُتَفَكِّراً وَاعِياً لَا بَلِهاً سَاهِياً قَالَ صَدَقْتَ فَمَا الْخَامِسَةُ قَالَ أَنْ جَعَلَ لِيَ شَوَاعِرَ أُدْرِكُ مَا ابْتَغَيْتُ بِهَا وَ جَعَلَ لِي سِرَاجاً مُنِيراً قَالَ صَدَقْتَ فَمَا السَّادِسَةُ قَالَ أَنْ هَدَانِي لِدِينِهِ وَ لَمْ يُضِلَّنِي عَنْ سَبِيلِهِ قَالَ صَدَقْتَ فَمَا السَّابِعَةُ قَالَ أَنْ جَعَلَ لِي مَرَدّاً فِي حَيَاةٍ لَا انْقِطَاعَ لَهَا قَالَ صَدَقْتَ فَمَا الثَّامِنَةُ قَالَ أَنْ جَعَلَنِي مَلِكاً مَالِكاً لَا مَمْلُوكاً قَالَ صَدَقْتَ فَمَا التَّاسِعَةُ قَالَ أَنْ سَخَّرَ لِي سَمَاءَهُ وَ أَرْضَهُ وَ مَا فِيهَا وَ مَا بَيْنَهُمَا مِنْ خَلْقِهِ قَالَ صَدَقْتَ فَمَا الْعَاشِرَةُ قَالَ أَنْ جَعَلَنَا سُبْحَانَهُ ذُكْرَاناً قُوَّاماً عَلَى حَلَائِلِنَا لَا إِنَاثاً قَالَ صَدَقْتَ فَمَا بَعْدَ هَذَا قَالَ كَثُرَتْ نِعَمُ اللَّهِ يَا نَبِيَّ اللَّهِ فَطَابَتْ وَ إِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ لا تُحْصُوها.

فَتَبَسَّمَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَ قَالَ لِتَهْنِكَ الْحِكْمَةُ لِيَهْنِكَ الْعِلْمُ يَا أَبَا الْحَسَنِ فَأَنْتَ وَارِثُ عِلْمِي وَ الْمُبَيِّنُ لِأُمَّتِي مَا اخْتَلَفَتْ فِيهِ مِنْ بَعْدِي مَنْ أَحَبَّكَ لِدِينِكَ وَ أَخَذَ بِسَبِيلِكَ فَهُوَ مِمَّنْ هُدِيَ إِلى صِراطٍ مُسْتَقِيمٍ وَ مَنْ رَغِبَ عَنْ هُدَاكَ وَ أَبْغَضَكَ وَ تَخَلَّاكَ لَقِيَ اللَّهَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ لَا خَلَاقَ لَهُ (۱).

**[ترجمه]امالی طوسی: حضرت باقر علیه السلام فرمود. عبداللّٰه ابن عباس و جابر بن عبداللّٰه انصاری که از افرادی بوده که در جنگ بدر و احد و در بیعت، در سایه درخت در حدیبیه حضور داشته و از آن صحابه ای بوده اند که از محبت و دوستی امیر مؤمنان علی علیه السلام بهره مند بوده اند، برای من حدیث کردند که رسول خدا صلّی اللّٰه علیه و آله روزی در مسجدش حاضر بود و در اطراف وجود مبارکش گروهی از اصحاب بودند و ابوبکر، ابو عبیده، عمر، عثمان، عبدالرحمن و دو نفر از قاریان صحابه که از مهاجرین عبداللّٰه بن ام عبد و از انصار بن کعب که هر دو از بدریین (حاضرین در جنگ بدر) بودندهمگی در آن جمع حضور داشتند پس عبداللّٰه بن ام عبد شروع کردند به خواندن سوره لقمان تا رسید به این آیه: «وَ أَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعَمَهُ ظاهِرَةً وَ باطِنَةً» و ابی بن کعب هم سوره ابراهیم راقرائت کرد تا رسید به این آیه: «وَ ذَكِّرْهُمْ بِأَيّامِ اللّهِ إِنَّ فِي ذلِكَ لَآياتٍ لِكُلِّ صَبّارٍ شَكُورٍ»، {آنان را به ایام خداوندی متذکر کن که در این نشانه هایی است برای افراد شکیبا و سپاس گذار.} - . ابراهیم / ۵ - آنها نقل می کنند که پیغمبر فرمود: «ایام و روزهای خداوندی به معنی نعمت ها و آزمایش ها و عقوبت های او است.» سپس حضرت رو به حاضرین از اصحاب کرد و فرمود: «من مرتب با اندرزهای خود مراقبت شما را می نمایم که مبادا ملالت و خستگی در شما راه یابد و پروردگار من دستور داده که شما را به نعمت های فراوانش متذکر کنم و با داستان های قرآنی به شما هشدار دهم و یا به وسیله کتاب آسمانی که افاضه فرموده شما را بترسانم.»سپس آن حضرت آیه«وَ أَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعَمَهُ ظاهِرَةً وَ باطِنَةً» را قرائت کرد و سپس به آنها فرمود: «اکنون بگویید ببینم، اول نعمتی که خدا به شما عنایت فرمود و شما را با آن اختیار و آزمایش کرده چیست؟» پس گروه صحابه در گفتگو فرو رفتند و نام بردند نعمت هایی را که خداوند به آنان ارزانی فرموده و احسان کرده، از امر معیشت و زندگی و لباس و فرزندان و همسران تا سایر چیزهایی که خداونداز نعمت های ظاهری به آنان عنایت فرموده، و چون حرف های آنان تمام شد، حضرت رو کرد به علی علیه السلام و فرمود: «ای ابا حسن! تو هم بگو، البته رفقا و اصحاب مطالبی گفتند.» حضرت عرضه داشت: «چگونه من در حضور شما

توضیحاتی در این جهت بدهم؟ پدر و مادرم فدای شما باد! خداوند ما را به وسیله شما هدایت کرده!» رسول اکرم فرمود: «در عین حال بگو اولین نعمتی که خداوند عنایت فرموده چیست؟»

حضرت عرضه داشت: «اینکه آفریده است مرا، با اینکه نام و نشانی از من نبود.» فرمود: «راست گفتی! دومی چیست؟» عرضه داشت: «اینکه احسان بیشتری کرده و مرا دارای حیات و زندگی گردانده و در طبقه جمادات بی روح قرار نداده است.» فرمود: «راست گفتی! سومی را بگو.» عرض کرد: «اینکه بحمد اللّٰه زیباترین شکل و صورت ایجاد کرده و در ترکیبی بسیار معتدل آفریده.» فرمود: «راست گفتی! چهارمی چیست؟» عرض کرد: «اینکه دارای فکر و اندیشه و فراگیرنده مطالب آفرید، نه کودن و غافل.» فرمود: «راست گفتی! پنجمی چیست؟» عرض کرد: «اینکه مشاعر و قوایی در اختیار من قرار داده که آنچه را بخواهم، با آنها درک می کنم و چراغ فروزانی (عقل) در من قرار داده است.» فرمود: «راست گفتی! ششمی چیست؟» عرضه داشت: «اینکه هدایت و راهنمایی فرمود مرا به دین مقدس اسلام و مرا از راه سعادت گمراه نساخت.» فرمود: «راست گفتی! هفتمی چیست؟» عرضه داشت: «اینکه قرار داد برای من بازگشت به زندگی جاویدان و حیات ابدی.» فرمود: «راست گفتی! هشتمی کدام است؟» عرضه داشت: «اینکه مرا مالک و آزاد قرار داد، نه اینکه برده و بنده دیگران.» فرمود: «راست گفتی! نعمت نهم چیست؟»

عرضه داشت: «اینکه آسمان و زمین و آنچه در آنها و مابین آنها است را در تحت اراده و فرمان قرار داده.» فرمود: «راستگفتی! دهمین نعمت چیست؟» عرض کرد: «اینکه ما را از گروه مردان قرار دادهکه تدبیر امور زندگی و نظارت در کارهای همسران را برعهده ما نهاده، نه از طایفه زنان.» فرمود: «راست گفتی! بعد از اینها چیست؟» عرضه داشت: «نعمت های خدا فراوان و گوارا است ای پیامبر خدا! و اگر بخواهید تعداد نعمت های او را بشمارید، قدرت احصا و شمارش آنها ندارید.»

پس رسول خدا تبسمی کرد و فرمود: «گوارا باد بر تو بینش و حکمت! گوارا باد بر تو علم و دانش! ای ابا الحسن! تو وارث علم و دانش من هستی؛ تو بیان کننده آنچه را که در آن اختلاف نظر داشته باشند، برای امت اسلامی هستی. هر کس از نظر امور دینی تو را دوست بدارد و راه و مسیر تو را در پیش بگیرد، پس به راه راست و مستقیم هدایت شده. و هر کس از طریق هدایت تو منحرف شود و تو را دشمن داشته باشد و تو را رها کند، در روز قیامت که خدا را ملاقات می کند،به طور کلی بی بهره است.» - . امالی طوسی ۲ : ۱۰۵- ۱۰۶ -

**[ترجمه]

«۱۸»

ص، [قصص الأنبياء عليهم السلام] الصَّدُوقُ عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَعْدٍ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ عَمْرِو بْنِ

ص: ۲۱

۱- ۱. أمالي الطوسيّ ج ۲ ص ۱۰۵ و ۱۰۶.

عُثْمَانَ عَنْ أَبِی جَمِیلَهَ عَنْ جَابِرٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: أَوْحَی اللَّهُ تَعَالَی إِلَی مُوسَی علیه السلام أَحْبِبْنِی وَ حَبِّبْنِی إِلَی خَلْقِی قَالَ مُوسَی یَا رَبِّ إِنَّکَ لَتَعْلَمُ أَنَّهُ لَیسَ أَحَدٌ أَحَبَّ إِلَیَّ مِنْکَ فَکَیْفَ لِی بِقُلُوبِ الْعِبَادِ فَأَوْحَی اللَّهُ إِلَیْهِ فَذَکِّرْهُمْ نِعْمَتِی وَ آلَائِی فَإِنَّهُمْ لَا یَذْکُرُونَ مِنِّی إِلَّا خَیْراً.

**[ترجمه]قصص الانبیاء: حضرت باقر علیه السلام فرمود: «خداوند به موسی بن عمران وحی کرد که: «دوست داشته باش مرا و دوستی مرا در دل مردم ایجاد کن!» موسی عرضه داشت: «پروردگارا!می دانی که هیچ کس در نظر من محبوب تر از تو نیست، ولی دل های مردم را چگونه به دوستی تو متوجه گردانم؟» خطاب رسید که آنها را به یاد نعمت های من بیاور، چون آنان از طرف من،جز نعمت و لطف چیزی به یاد ندارند.»

**[ترجمه]

«۱۹»

ص، [قصص الأنبیاء علیهم السلام] الصَّدُوقُ عَنْ أَبِیهِ عَنْ سَعْدٍ عَنِ الْبَرْقِیِّ عَنْ أَبِیهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ النَّضْرِ عَنْ إِسْرَائِیلَ رَفَعَهُ إِلَی النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله قَالَ: قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ لِدَاوُدَ علیه السلام أَحْبِبْنِی وَ حَبِّبْنِی إِلَی خَلْقِی قَالَ یَا رَبِّ نَعَمْ أَنَا أُحِبُّکَ فَکَیْفَ أُحَبِّبُکَ إِلَی خَلْقِکَ قَالَ اذْکُرْ أَیَادِیَّ عِنْدَهُمْ فَإِنَّکَ إِذَا ذَکَرْتَ ذَلِکَ لَهُمْ أَحَبُّونِی.

**[ترجمه]قصص الانبیاء:پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله فرمود: «خداوند متعال به داود علیه السلام وحی کرد: «دوست بدار مرا و مرا در نظر مخلوق محبوب شمار!» عرضه داشت: «پروردگارا! البته من تو را دوست دارم، ولی چگونه و از چه راهی تو را در نزد خلقت محبوب گردانم؟» خطاب رسید کهنعمت های مرا بازگو کن نزد آنها که هنگامی که چنین کنی، دوست می دارند مرا.»

**[ترجمه]

«۲۰»

سن، [المحاسن] أَبِی رَفَعَهُ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: مَنْ أَرَادَ أَنْ یَعْلَمَ مَا لَهُ عِنْدَ اللَّهِ فَلْیَنْظُرْ مَا لِلَّهِ عِنْدَهُ (۱).

سن، [المحاسن] النوفلی عن السکونی عن الصادق عن آبائه عن النبی صلی الله علیه و آلهلوات الله علیهم: مثله (۲).

**[ترجمه]محاسن برقی:حضرت صادق علیه السلام فرمود: «کسی که می خواهد بداند چه منزلت و رتبه ای نزد خدا دارد، پس ببیند که منزلت و مقامی خدا نزد او چگونه است.» - . محاسن : ۲۵۲ -

این روایت در محاسن برقی از پیامبر گرامی صلّی اللّه علیه و آله نیز نقل شده است.

**[ترجمه]

«۲۱»

سن، [المحاسن] عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ حَمَّادٍ عَنْ حَنَانِ بْنِ سَدِيرٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: قَالَ اللَّهُ مَا تَحَبَّبَ إِلَیَّ عَبْدِی بِشَیْ ءٍ أَحَبَّ إِلَیَّ مِمَّا افْتَرَضْتُهُ عَلَیْهِ وَ إِنَّهُ لَیَتَحَبَّبُ إِلَیَّ بِالنَّافِلَهِ حَتَّی أُحِبَّهُ فَإِذَا أَحْبَبْتُهُ کُنْتُ سَمْعَهُ الَّذِی یَسْمَعُ بِهِ وَ بَصَرَهُ الَّذِی یُبْصِرُ بِهِ وَ لِسَانَهُ الَّذِی یَنْطِقُ بِهِ وَ یَدَهُ الَّتِی یَبْطِشُ بِهَا وَ رِجْلَهُ الَّتِی یَمْشِی بِهَا إِذَا دَعَانِی أَجَبْتُهُ وَ إِذَا سَأَلَنِی أَعْطَیْتُهُ وَ مَا تَرَدَّدْتُ فِی شَیْ ءٍ أَنَا فَاعِلُهُ کَتَرَدُّدِی فِی مَوْتِ الْمُؤْمِنِ یَکْرَهُ الْمَوْتَ وَ أَنَا أَکْرَهُ مَسَاءَتَهُ (۳).

**[ترجمه]حضرت صادق علیه السلام فرمود: رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود:خداوند متعال فرمود: بنده من با عملی که بهتر و محبوب تر باشد در نظر من از انجام دادن آنچه بر او واجب گردانده ام، راه دوستی مرا نمی پیماید. و اینکه بعدا از طریق انجام اعمال مستحب، راه دوستی را پیش می گیرد، تا به مرحله ای که من او را دوست بدارم و هنگامی که او را دوست داشتم، گوش او می باشم که با آن می شنود؛ چشم او که به وسیله آن می بیند؛ زبان او که با آن سخن می گوید؛ دست او که با آن حمله می کند؛ پای او که با آن راه می رود. وقتی بخواند مرا، اجابت کنم؛ وقتی درخواستی کند، عطا نمایم او را و در چیزی که بخواهم انجام دهم تردید نمی کنم، آن گونه تردیدی که در مرگ مؤمن دارم (با آن بیانی که در این مطلب قبلا گفته شد) چون از مرگ و شدایدش ناراحت است، من هم ناراحتی او را نمی خواهم.» - . محاسن: ۲۹۱ -

**[ترجمه]

«۲۲»

مص، [مصباح الشریعه] قَالَ الصَّادِقُ علیه السلام: نَجْوَی الْعَارِفِینَ تَدُورُ عَلَی ثَلَاثَهِ أُصُولٍ الْخَوْفِ وَ الرَّجَاءِ وَ الْحُبِّ فَالْخَوْفُ فَرْعُ الْعِلْمِ وَ الرَّجَاءُ فَرْعُ الْیَقِینِ وَ الْحُبُّ فَرْعُ الْمَعْرِفَهِ فَدَلِیلُ الْخَوْفِ الْهَرَبُ وَ دَلِیلُ الرَّجَاءِ الطَّلَبُ وَ دَلِیلُ الْحُبِّ إِیْثَارُ الْمَحْبُوبِ عَلَی مَا سِوَاهُ فَإِذَا تَحَقَّقَ الْعِلْمُ فِی الصَّدْرِ خَافَ فَإِذَا کَثُرَ الْمَرْءُ فِی الْمَعْرِفَهِ خَافَ

۱- ۱. المحاسن ص ۲۵۲.

۲- ۲. المحاسن ص ۲۵۲.

۳- ۳. المحاسن ۲۹۱.

وَ إِذَا صَحَّ الْخَوْفُ هَرَبَ وَ إِذَا هَرَبَ نَجَا وَ إِذَا أَشْرَقَ نُورُ الْيَقِينِ فِی الْقَلْبِ شَاهَدَ الْفَضْلَ وَ إِذَا تَمَکَّنَ مِنْ رُؤْيَهِ الْفَضْلِ رَجَا وَ إِذَا وَجَدَ حَلَاوَهَ الرَّجَاءِ طَلَبَ وَ إِذَا وُفِّقَ لِلطَّلَبِ وَجَدَ وَ إِذَا تَجَلَّی ضِيَاءُ الْمَعْرِفَهِ فِی الْفُؤَادِ هَاجَ رِيحُ الْمَحَبَّهِ وَ إِذَا هَاجَ رِيحُ الْمَحَبَّهِ اسْتَأْنَسَ ظِلَالَ الْمَحْبُوبِ وَ آثَرَ الْمَحْبُوبَ عَلَی مَا سِوَاهُ وَ بَاشَرَ أَوَامِرَهُ وَ اجْتَنَبَ نَوَاهِيَهُ وَ اخْتَارَهُمَا عَلَی كُلِّ شَيْ ءٍ غَيْرِهِمَا وَ إِذَا اسْتَقَامَ عَلَی بِسَاطِ الْأُنْسِ بِالْمَحْبُوبِ مَعَ أَدَاءِ أَوَامِرِهِ وَ اجْتِنَابِ نَوَاهِيهِ (۱)

وَصَلَ إِلَی رَوْحِ الْمُنَاجَاهِ وَ الْقُرْبِ وَ مِثَالُ هَذِهِ الْأُصُولِ الثَّلَاثَهِ كَالْحَرَمِ وَ الْمَسْجِدِ وَ الْكَعْبَهِ فَمَنْ دَخَلَ الْحَرَمَ أَمِنَ مِنَ الْخَلْقِ وَ مَنْ دَخَلَ الْمَسْجِدَ أَمِنَتْ جَوَارِحُهُ أَنْ يَسْتَعْمِلَهَا فِی الْمَعْصِيَهِ

وَ مَنْ دَخَلَ الْكَعْبَهَ أَمِنَ قَلْبُهُ مِنْ أَنْ يَشْغَلَهُ بِغَيْرِ ذِكْرِ اللَّهِ فَانْظُرْ أَيُّهَا الْمُؤْمِنُ فَإِنْ كَانَتْ حَالَتُکَ حَالَهً تَرْضَاهَا لِحُلُولِ الْمَوْتِ فَاشْكُرِ اللَّهَ عَلَی تَوْفِيقِهِ وَ عِصْمَتِهِ وَ إِنْ تَكُنِ الْأُخْرَی فَانْتَقِلْ عَنْهَا بِصِحَّهِ الْعَزِيمَهِ وَ انْدَمْ عَلَی مَا سَلَفَ مِنْ عُمُرِکَ فِی الْغَفْلَهِ وَ اسْتَعِنْ بِاللَّهِ عَلَی تَطْهِيرِ الظَّاهِرِ مِنَ الذُّنُوبِ وَ تَنْظِيفِ الْبَاطِنِ مِنَ الْعُيُوبِ وَ اقْطَعْ زِيَادَهَ الْغَفْلَهِ عَنْ نَفْسِکَ وَ أَطْفِ نَارَ الشَّهْوَهِ مِنْ نَفْسِکَ (۲).

**[ترجمه]مصباح الشريعه: حضرت صادق عليه السلام فرمود: «مناجات و رازگويی اهل معرفت بر سه پايه استوار است:ترس، اميد و محبت. پس خوف و ترس، نتيجه علم و دانستن است؛ اميد داشتن، نتيجه پيدايش حالت يقين است؛ محبت و دوستی، نتيجه معرفت و شناسايی است. علامت خوف، گريختن؛ علامت اميد، طلب و دنبال كردن؛ و نشانه دوستی و محبت، برگزيدن و مقدم داشتن محبوب بر هر چه كه غير او باشد است. وقتی كه علم و دانش در سينه انسان جا گرفت و محقق شد (در نسخه ديگر، وقتی كه انسان مراحل زيادی از معرفت را پيمود) حالت خوف پيدا می شود و هنگامی كه اين حالت خوف راسخ شد و دوام داشت، از هر چيز می گريزد؛ وقتی هم كه گريخت، نجات می يابد. و هنگامی كه نور و روشنايی يقين در دل تابش يافت، عنايات بيشتری را مشاهده می كند؛ وقتی توانست فضل و عنايات را مشاهده كند، حالت اميد يافت می شود؛ وقتی لذت و شيرينی رجا و اميد را احساس كرد، دنبال می كند؛ وقتی به سعی و كوشش موفق شد، بالاخره می يابد؛ هنگامی كه نور و شعاع معرفت و شناخت در اعماق دل جلوه كرد و راه يافت، نسيم محبت و دوستی می وزد؛ وقتی كه نسيم محبت وزش كرد، هميشه انس و الفت به محبوب پيدا می كند و محبوب خود را بر هر چه جز او باشد مقدم می دارد؛ دستور و خواسته او را انجام می دهد؛ از نواهی و چيزهای ناپسند در نظر او اجتناب و دوری می كند؛ و خواست و نخواست او را بر هر چيز ديگر انتخاب می نمايد. و وقتی بر بساط الفت و حالت انس مستقر و جايگزين شد و اوامر و دستورهای او را كاملا انجام داد و از نواهی او جدا اجتناب كرد، به آن حالت رازگويی واقعی و به مقام قرب و نزديكی حقيقی واصل می شود. و مَثل اين پايه های سه گانه (خوف، رجا و محبت) مَثل حرم و مسجدالحرام و خانه كعبه است؛ كسی كه وارد حرم مكه شد، از آسيب و ضرر در امان است؛ كسی كه وارد مسجد شد (مقداری نزديک تر شد)، اعضا و جوارحش در امان است از اينكه در معصيت به كار افتد؛ و كسی كه داخل كعبه شد، قلب او در امان است از اينكه به ياد غير خدا باشد.

پس درست دقت كن! اگر حالتت طوری است كه فرا رسيدن مرگ را دوست داری، سپاس و شكر خدا كن كه تو را موفق داشته و تو را از توجه به غير خودش باز داشته. و اگر حالت ديگری داری، با تصميم جدی و محكم از اين حالت حركت كن و پشيمانی و تاسف داشته باش بر اينكه عمرت در غفلت صرف شده، و ياری بطلب از خدا برای پاک كردن ظاهرت از گناهان و پاكيزه نمودن باطنت از نواقص و عيوب، و دنباله مسامحه و ادامه غفلت را قطع كن و آتش و شعله شهوات را در

درون خود خاموش نما.» - . مصباح الشریعه : ۲ - ۳ -

**[ترجمه]

«۲۳»

مص، [مصباح الشریعه] قَالَ الصَّادِقُ علیه السلام: حُبُّ اللَّهِ إِذَا أَضَاءَ عَلَی سِرِّ عَبْدٍ أَخْلَاهُ عَنْ کُلِّ شَاغِلٍ وَ کُلِّ ذِکْرٍ سِوَی اللَّهِ عِنْدَ ظُلْمِهِ وَ الْمُحِبُّ أَخْلَصُ النَّاسِ سِرّاً لِلَّهِ وَ أَصْدَقُهُمْ قَوْلًا وَ أَوْفَاهُمْ عَهْداً وَ أَزْکَاهُمْ عَمَلًا وَ أَصْفَاهُمْ ذِکْراً وَ أَعْبَدُهُمْ نَفْساً تَتَبَاهَی الْمَلَائِکَهُ عِنْدَ مُنَاجَاتِهِ وَ تَفْتَخِرُ بِرُؤْیَتِهِ وَ بِهِ یَعْمُرُ اللَّهُ تَعَالَی بِلَادَهُ وَ بِکَرَامَتِهِ یُکْرِمُ عِبَادَهُ یُعْطِیهِمْ إِذَا سَأَلُوا بِحَقِّهِ وَ یَدْفَعُ عَنْهُمُ الْبَلَایَا بِرَحْمَتِهِ فَلَوْ عَلِمَ الْخَلْقُ مَا مَحَلُّهُ عِنْدَ اللَّهِ وَ مَنْزِلَتُهُ لَدَیْهِ مَا تَقَرَّبُوا إِلَی اللَّهِ إِلَّا بِتُرَابِ قَدَمَیْهِ.

قَالَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام: حُبُّ اللَّهِ نَارٌ لَا یَمُرُّ عَلَی شَیْ ءٍ إِلَّا احْتَرَقَ وَ نُورُ اللَّهِ لَا یَطْلُعُ عَلَی شَیْ ءٍ إِلَّا أَضَاءَ وَ سَحَابُ (۳)

اللَّهِ مَا یَظْهَرُ مِنْ تَحْتِهِ شَیْ ءٌ إِلَّا غَطَّاهُ وَ رِیحُ اللَّهِ مَا تَهُبُّ فِی شَیْ ءٍ إِلَّا حَرَّکَتْهُ وَ مَاءُ اللَّهِ یَحْیَا بِهِ کُلُّ شَیْ ءٍ وَ أَرْضُ اللَّهِ

۱- ۱. ما بین العلامتین ساقط من نسخه الکمبانیّ.

۲- ۲. مصباح الشریعه ص ۲ و ۳.

۳- ۳. سماء اللّه خ.

يَنْبُتُ مِنْهَا كُلَّ شَيْ ءٍ فَمَنْ أَحَبَّ اللَّهَ أَعْطَاهُ كُلَّ شَيْ ءٍ مِنَ الْمَالِ وَ الْمُلْكِ.

قَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله: إِذَا أَحَبَّ اللَّهُ عَبْداً مِنْ أُمَّتِي قَذَفَ فِي قُلُوبِ أَصْفِيَائِهِ وَ أَرْوَاحِ مَلَائِكَتِهِ وَ سُكَّانِ عَرْشِهِ مَحَبَّتَهُ لِيُحِبُّوهُ فَذَلِكَ الْمُحِبُّ حَقّاً طُوبَى لَهُ ثُمَّ طُوبَى لَهُ وَ لَهُ عِنْدَ اللَّهِ شَفَاعَةٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ(۱).

**[ترجمه]مصباح الشریعه: حضرت صادق علیه السلام فرمود: «وقتی محبت الهی بر باطن بنده ای تابش کرد، او را از هر شغل و قیدی می رهاند و هر چه جز با او باشد، ظلمت و تاریکی آور است. و محب و دوست واقعی خدا، سر و باطنش از همه خالص تر است؛ در گفتار از همه راستگوتر؛ در عهد و پیمان از همه باوفاتر؛ در کردار و عمل از همه پاک تر؛ در ذکر و دعا از همه بی ریا و صاف تر؛ و در باطن و درون از همه بنده تر است. هنگام راز و نیاز و مناجاتش، ملائکه آسمان می بالند و به دیدن و ملاقات او افتخار می کنند و از برکت وجودش، خداوند متعال شهرها را آباد می فرماید و به احترام او، لطفش را شامل حال بندگان می دارد. هنگامی که به حق او از خدا چیزی درخواست کنند، عنایت می کند و بلاها را با رحمتش بر طرف می سازد. اگر مردم رتبه و منزلت او را در نزد خدا بدانند، به خدا جز به واسطه خاک قدم او تقرب نمی جویند.»

امیر مؤمنان علیه السلام فرمود: «شعله عشق و محبت خدا به چیزی نمی رسد، مگر اینکه آن را می سوزاند؛ نور معرفت الهی بر چیزی نمی تابد، مگر اینکه آن را روشن می سازد. ابر رحمت و لطف او بر هر چه قرار گیرد، می پوشاند؛ نسیم محبت بر چیزی نمی وزد، مگر اینکه به او تحرک می بخشد، آب فیوضاتش همه چیز را حیات می دهد و سرزمین معرفت خدایی، همه چیز در او می روید. پس کسی که خدا را دوست بدارد، از ثروت و قدرت همه چیز به او می دهد.»

رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: «هنگامی که خدا بنده ای را از امت من دوست بدارد، محبت او را در دل برگزیدگان خود و در ارواح ملائکه و ساکنین عرشش می افکند که او را دوست داشته باشند. این چنین است دوست حقیقی. خوشا به حال او! خوشا به حال او! و روز قیامت شفاعت مهمی دارد نزد خدا.» - . مصباح الشریعه : ۶۴ -

**[ترجمه]

«۲۴»

مص، [مصباح الشریعه] قَالَ الصَّادِقُ علیه السلام: الْمُشْتَاقُ لَا يَشْتَهِي طَعَاماً وَ لَا يَلْتَذُّ بِشَرَابٍ وَ لَا يَسْتَطِيبُ رُقَاداً وَ لَا يَأْنَسُ حَمِيماً وَ لَا يَأْوِي دَاراً وَ لَا يَسْكُنُ عُمْرَاناً وَ لَا يَلْبَسُ لَيِّناً وَ لَا يَقِرُّ قَرَاراً وَ يَعْبُدُ اللَّهَ لَيْلًا وَ نَهَاراً رَاجِياً أَنْ يَصِيرَ إِلَى مَا اشْتَاقَ إِلَيْهِ وَ يُنَاجِيَهُ بِلِسَانِ شَوْقِهِ مُعَبِّراً عَمَّا فِي سَرِيرَتِهِ كَمَا أَخْبَرَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ عَنْ مُوسَى علیه السلام فِي مِيعَادِ رَبِّهِ بِقَوْلِهِ وَ عَجِلْتُ إِلَيْكَ رَبِّ لِتَرْضى (۲) وَ فَسَّرَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله عَنْ حَالِهِ أَنَّهُ لَا أَكَلَ وَ لَا شَرِبَ وَ لَا نَامَ وَ لَا اشْتَهَى شَيْئاً مِنْ ذَلِكَ فِي ذَهَابِهِ وَ مَجِيئِهِ أَرْبَعِينَ يَوْماً شَوْقاً إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ فَإِذَا دَخَلْتَ مَيْدَانَ الشَّوْقِ فَكَبِّرْ عَلَى نَفْسِكَ وَ مُرَادِكَ مِنَ الدُّنْيَا وَ وَدِّعْ جَمِيعَ الْمَأْلُوفَاتِ وَ أَحْرِمْ (۳) عَنْ سِوَى مَعْشُوقِكَ قَدْ

وَلَّتْ بَيْنَ حَيَاتِكَ وَ مَوْتِكَ (۴)

لَبَّیْکَ اللَّهُمَّ لَبَّیْک أَعْظَمَ اللَّهُ أَجْرَکَ وَ مَثَلُ الْمُشْتَاقِ مَثَلُ الْغَرِیقِ لَیْسَ لَهُ هِمَّهٌ إِلَّا خَلَاصُهُ وَ قَدْ نَسِیَ کُلَّ شَیْ ءٍ دُونَهُ (۵).

**[ترجمه]مصباح الشریعه: حضرت صادق علیه السلام فرمود: «کسی که شوق الهی در دل دارد، اشتها و میلی به خوراک ندارد، لذتی از آشامیدنی نمی برد، خواب راحتی نمی کند، انسی با بستگان و دوستان نمی گیرد، جایگاه معینی برای خود اتخاذ نمی کند، به دنبال مسکن و عمران نیست، لباس های نرم و ظریف نمی پوشد، آرامش و قراری ندارد و شب و روز به عبادت پروردگار و انجام وظیفه خود اشتغال دارد، به امید اینکه به آنچه اشتیاق دارد برسد. و با زبان شوق مناجات خدا را می کند و از باطن و حالت درونی خود، تعبیرات لطیفی دارد. همچنان که خداوند از حالت اشتیاق موسی بن عمران علیه السلام در آن میعادگاه و میقات خبر می دهد: «وَ عَجِلْتُ إِلَیْکَ رَبِّ لِتَرْضی»، {با کمال عجله و شتاب آمدم پروردگارا به میقات گاه برای جلب رضا و خوشنودی تو} - . طه / ۸۴ - و تفسیر و بیان پیغمبر صلّی اللّه علیه و آلهدرباره حال موسی علیه السلام این است که او در این مدت چهل روز، به دلیل اشتیاق به خدای متعال، نه چیزی خورد، نه چیزی آشامید، نه خوابی کرد و نه میل به چیزی نمود در رفتن و برگشتش. و هنگامی که قدم نهادی در میدان شوق و محبت، پس تکبیره الاحرام ببند بر نفس خود و خواسته های دنیوی خود، و تودیع و خداحافظی کن از آنچه که با آن انس و الفت داشتی؛ محروم شو (بر خود حرام کن) از آنچه به جز معشوق است و در این فرصت مابین حیات و مرگت، شتابان باش و طواف کن و آرام مباش و با زبان دل لبیک بگو که خدا پاداش بزرگیبه تو دهد. و مَثل مشتاق، مَثل کسی است که در حال غرق شدن است که هیچ فکر و اندیشه و همت و هدفی ندارد جز به خلاصی و نجات خود و همه چیز را فراموش می کند.» - . مصباح الشریعه : ۶۵ -

**[ترجمه]

«۲۵»

تم، [فلاح السائل] رَوَی الْحُسَیْنُ بْنُ سَیْفٍ صَاحِبُ الصَّادِقِ علیه السلام فِی کِتَابٍ أَصْلُهُ الَّذِی

ص: ۲۴

۱- ۱. مصباح الشریعه ص ۶۴.

۲- ۲. طه: ۸۴.

۳- ۳. فی المصدر: و اصرفه عن سوی مشوقک، و هو تصحیف.

۴- ۴. کذا فی نسخه الکمبانیّ و النسخه المخطوطه، و فی المصدر« و لب بین حیاتک و موتک» من التلبیه، و لا وجه له، و لعلّ الصحیح« فدولب» من الدولاب، أی طوفوا بین الحیاه و الموت کما تطوف بین الصفا و المروه، أو الصحیح« هرولت» من الهروله و هی السعی بین الصفا و المروه.

۵- ۵. المصدر ص ۶۵.

أَسْنَدَهُ إِلَيْهِ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام يَقُولُ: لَا يُمَحِّضُ رَجُلٌ الْإِيمَانَ بِاللَّهِ حَتَّى يَكُونَ اللَّهُ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِنْ نَفْسِهِ وَ أَبِيهِ وَ أُمِّهِ وَ وُلْدِهِ وَ أَهْلِهِ وَ مَالِهِ وَ مِنَ النَّاسِ كُلِّهِمْ.

**[ترجمه]فلاح السائل: حسین بن سیف از اصحاب امام ششم علیه السلام در کتاب خود که از او نقل می نماید، روایت کرده است که شنیدم از حضرت که می فرمود: «کسی ایمانش خالص نمی شود تا اینکه در نظر او، خداوند متعال از همه چیز محبوب تر باشد؛ از خودش، از پدر و مادرش، فرزندش، خاندانش، از مالش و از تمام مردم.»

**[ترجمه]

«۲۶»

نص، [کفایه الأثر] عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ عَنْ هَارُونَ بْنِ مُوسَى عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ هَمَّامٍ عَنِ الْحِمْيَرِيِّ عَنْ عُمَرَ بْنِ عَلِيٍّ الْعَبْدِيِّ عَنْ دَاوُدَ الرَّقِّيِّ عَنِ ابْنِ ظَبْيَانَ عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام قَالَ: إِنَّ أُولِي الْأَلْبَابِ الَّذِينَ عَمِلُوا بِالْفِكْرَةِ حَتَّى وَرِثُوا مِنْهُ حُبَّ اللَّهِ فَإِنَّ حُبَّ اللَّهِ إِذَا وَرِثَهُ الْقَلْبُ وَ اسْتَضَاءَ بِهِ أَسْرَعَ إِلَيْهِ اللُّطْفُ فَإِذَا نَزَلَ اللُّطْفُ صَارَ مِنْ أَهْلِ الْفَوَائِدِ فَإِذَا صَارَ مِنْ أَهْلِ الْفَوَائِدِ تَكَلَّمَ بِالْحِكْمَةِ وَ إِذَا تَكَلَّمَ بِالْحِكْمَةِ صَارَ صَاحِبَ فِطْنَةٍ فَإِذَا نَزَلَ مَنْزِلَةَ الْفِطْنَةِ عَمِلَ فِي الْقُدْرَةِ فَإِذَا عَمِلَ فِي الْقُدْرَةِ عَرَفَ الْأَطْبَاقَ السَّبْعَةَ فَإِذَا بَلَغَ هَذِهِ الْمَنْزِلَةَ صَارَ يَتَقَلَّبُ فِي فِكْرٍ بِلُطْفٍ وَ حِكْمَةٍ وَ بَيَانٍ فَإِذَا بَلَغَ هَذِهِ الْمَنْزِلَةَ جَعَلَ شَهْوَتَهُ وَ مَحَبَّتَهُ فِي خَالِقِهِ فَإِذَا فَعَلَ ذَلِكَ نَزَلَ الْمَنْزِلَةَ الْكُبْرَى فَعَايَنَ رَبَّهُ فِي قَلْبِهِ وَ وَرِثَ الْحِكْمَةَ بِغَيْرِ مَا وَرِثَهُ الْحُكَمَاءُ وَ وَرِثَ الْعِلْمَ بِغَيْرِ مَا وَرِثَهُ الْعُلَمَاءُ وَ وَرِثَ الصِّدْقَ بِغَيْرِ مَا وَرِثَهُ الصِّدِّيقُونَ إِنَّ الْحُكَمَاءَ وَرِثُوا الْحِكْمَةَ بِالصَّمْتِ وَ إِنَّ الْعُلَمَاءَ وَرِثُوا الْعِلْمَ بِالطَّلَبِ وَ إِنَّ الصِّدِّيقِينَ وَرِثُوا الصِّدْقَ بِالْخُشُوعِ وَ طُولِ الْعِبَادَةِ فَمَنْ أَخَذَهُ بِهَذِهِ الْمَسِيرَةِ إِمَّا أَنْ يَسْفُلَ وَ إِمَّا أَنْ يُرْفَعَ وَ أَكْثَرُهُمُ الَّذِي يَسْفُلُ وَ لَا يُرْفَعُ إِذَا لَمْ يَرْعَ حَقَّ اللَّهِ وَ لَمْ يَعْمَلْ بِمَا أُمِرَ بِهِ فَهَذِهِ صِفَةُ مَنْ لَمْ يَعْرِفِ اللَّهَ حَقَّ مَعْرِفَتِهِ وَ لَمْ يُحِبَّهُ حَقَّ مَحَبَّتِهِ فَلَا يَغُرَّنَّكَ صَلَاتُهُمْ وَ صِيَامُهُمْ وَ رِوَايَاتُهُمْ وَ عُلُومُهُمْ فَإِنَّهُمْ حُمُرٌ مُسْتَنْفِرَةٌ.

**[ترجمه]کفایه الاثر: حضرت صادق علیه السلام فرمود: «صاحبان عقل و خردمند، آنانی هستند که اعمال و کردار آنها بر پایه فکر و اندیشه است تا در نتیجه تفکر، به محبت و دوستی خدا می رسند و وقتی دل از محبت الهی بهره مند شد و با نور محبت روشن گشت،به زودی صفا و لطفی در او یافت می شود؛ وقتی دل لطیف شد و آمادگی پیدا کرد، فواید و بهره هایی نصیبش خواهد شد؛ هنگامی که از بهره مندان شد، سخنان حکیمانه بر زبانش جاری می شود؛ و وقتی سخنان حکمت آمیز گفت، دارای فطانت و فراست خواهد شد. و چون به این مرتبه رسید، در اعمال و کارهایش از قدرت و نیروی الهی امداد می گیرد و چون بهره مند از قدرت شد، احاطه علمی به آسمان ها پیدا می کند؛ هنگامی که به چنین منزلت و مقامی نائل شد، مرتب در افکار خویش غوطه ور است، با لطف مخصوص و حکمت و بینش و روشنی؛ و چون به این مقام رسید، تمام خواست و میل باطنی و محبت و دوستی خود را فقط در راه خالق و آفریدگار خود قرار می دهد؛ و چون چنین کرد، به مقام بسیار بزرگی نائل شده است و در درون دلش خدا را می بیند و حکمت و دانش را به دست می آورد، نه از آن راهی که حکما و فلاسفه به دست می آورند، بلکه حکمت و فهم به باطنش افاضه می شود؛ و علوم و اطلاعات را کسب می کند، نه از طریق تعلیم و تعلّم ظاهری که علما و دانشمندان کسب علوم می نمایند؛ و دارای حالت صدق و اخلاص می شود، نه از آن

راهی که صدیقین و عبادت کنندگان می روند، چون حکما و فلاسفه، از طریق سکوت و گوش دادن فراوان و پر حرفی نکردن است که حکمت را به دست می آورند و دانشمندان و علما، با تحصیل و کوشش و جدیت دارای علم و دانش می شوند و صدیقین و راستان، از راه خشوع و خضوع و عبادت های طولانی، در پی رسیدن به مرتبه صدق و راستی هستند. و کسی که از این راه ها طی مسیر کرده و راه خود را بپیماید، به مقصد رسیدنش قطعی و صد در صد نیست، بلکه دو احتمال دارد: یا اینکه انحطاط و تنزل روحی پیدا می کند و به طرف سقوط می رود، یا اینکه قوس صعودی را گرفته و مقام و مراتب بلند انسانیت را طی می کند. البته اکثرا از ارتقا و بالا رفتن باز می مانند و قوس نزولی را در پیش می گیرند. چون حق الهی و وظیفه خود را مراعات نکرده و فرمان خدا را آن طوری که باید، انجام نمی دهند.و این چنین است حالت کسی که خدا را آن طوری که لازم است نشناسد و محبت واقعی و دوستی کامل با خدا ندارد. این عبادت ها و نمازها و روزه های آنها و نقل حدیث و روایات و علم و دانش آنها تو را فریب ندهد که آنان خران رمنده و گریزانند.»

**[ترجمه]

أقول

تمامه فی أبواب النصوص علی الأئمه علیهم السلام.

**[ترجمه]تتمه و دنباله این حدیث در ابوابی است که مربوط به بیان و تصریح اسامی ائمه اطهار علیهم السلام است.

**[ترجمه]

«۲۷»

جع، [جامع الأخبار] قَالَ عَلِیٌّ علیه السلام. مَنْ أَحَبَّ أَنْ یَعْلَمَ کَیْفَ مَنْزِلَتُهُ عِنْدَ اللَّهِ فَلْیَنْظُرْ کَیْفَ مَنْزِلَتُهُ عِنْدَهُ فَإِنَّ کُلَّ مَنْ خُیِّرَ لَهُ أَمْرَانِ أَمْرُ الدُّنْیَا وَ أَمْرُ الْآخِرَهِ فَاخْتَارَ أَمْرَ الْآخِرَهِ عَلَی الدُّنْیَا فَذَلِکَ الَّذِی یُحِبُّ اللَّهَ وَ مَنِ اخْتَارَ أَمْرَ الدُّنْیَا فَذَلِکَ الَّذِی لَا مَنْزِلَهَ لِلَّهِ عِنْدَهُ.

وَ قَالَ الصَّادِقُ علیه السلام: الْقَلْبُ حَرَمُ اللَّهِ فَلَا تُسْکِنْ حَرَمَ اللَّهِ غَیْرَ اللَّهِ (۱).

ص: ۲۵

۱- ۱. جامع الأخبار ص ۲۸.

**[ترجمه]جامع الاخبار: امام علی علیه السلام فرمود: «کسی که دوست دارد مقام و ارزش خود را در درگاه الهی بفهمد، میزانش این است که ببیند منزلت و مقام خدا در نزد او چگونه است. چون کسی که دو چیز در اختیار او باشد - هم دنیا و هم آخرت - اگر آخرت را انتخاب کرد و در مقام تضاد و تزاحم دنیا را رها کرد، البته این شخص کسی است که خدا را دوست دارد، و کسی که دنیا را انتخاب نمود و آخرت را رها کرد، چنین شخصی ارزش و منزلتی نزد خدا ندارد.» و حضرت صادق علیه السلام فرمود: «قلب آدمی حرم و قرق گاه الهی است. در حرم خدا غیر خدا را منزل مده.» - . جامع الاخبار : ۲۸ -

**[ترجمه]

«۲۸»

مُسَكِّنُ الْفُؤَادِ، لِلشَّهِيدِ الثَّانِي رَفَعَ اللَّهُ مَقَامَهُ: فِي أَخْبَارِ دَاوُدَ علیه السلام يَا دَاوُدُ أَبْلِغْ أَهْلَ أَرْضِي أَنِّي حَبِيبُ مَنْ أَحَبَّنِي وَ جَلِيسُ مَنْ جَالَسَنِي وَ مُونِسٌ لِمَنْ أَنِسَ بِذِكْرِي وَ صَاحِبٌ لِمَنْ صَاحَبَنِي وَ مُخْتَارٌ لِمَنِ اخْتَارَنِي وَ مُطِيعٌ لِمَنْ أَطَاعَنِي مَا أَحَبَّنِي أَحَدٌ أَعْلَمُ ذَلِكَ يَقِيناً مِنْ قَلْبِهِ إِلَّا قَبِلْتُهُ لِنَفْسِي وَ أَحْبَبْتُهُ حُبّاً لَا يَتَقَدَّمُهُ أَحَدٌ مِنْ خَلْقِي مَنْ طَلَبَنِي بِالْحَقِّ وَجَدَنِي وَ مَنْ طَلَبَ غَيْرِي لَمْ يَجِدْنِي فَارْفُضُوا يَا أَهْلَ الْأَرْضِ مَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ مِنْ غُرُورِهَا وَ هَلُمُّوا إِلَى كَرَامَتِي وَ مُصَاحَبَتِي وَ مُجَالَسَتِي وَ مُؤَانَسَتِي وَ آنِسُونِي أُؤَانِسْكُمْ وَ أُسَارِعْ إِلَى مَحَبَّتِكُمْ وَ أَوْحَى اللَّهُ إِلَى بَعْضِ الصِّدِّيقِينَ أَنَّ لِي عِبَاداً مِنْ عَبِيدِي يُحِبُّونِّي وَ أُحِبُّهُمْ وَ يَشْتَاقُونَ إِلَيَّ وَ أَشْتَاقُ إِلَيْهِمْ وَ يَذْكُرُونِّي وَ أَذْكُرُهُمْ فَإِنْ أَخَذْتَ طَرِيقَهُمْ أَحْبَبْتُكَ وَ إِنْ عَدَلْتَ عَنْهُمْ مَقَتُّكَ قَالَ يَا رَبِّ وَ مَا عَلَامَتُهُمْ قَالَ يُرَاعُونَ الظِّلَالَ بِالنَّهَارِ كَمَا يُرَاعِي الشَّفِيقُ غَنَمَهُ وَ يَحِنُّونَ إِلَى غُرُوبِ الشَّمْسِ كَمَا تَحِنُّ الطَّيْرُ إِلَى أَوْكَارِهَا عِنْدَ الْغُرُوبِ فَإِذَا جَنَّهُمُ اللَّيْلُ وَ اخْتَلَطَ الظَّلَامُ وَ فُرِشَتِ الْفُرُشُ وَ نُصِبَتِ الْأَسِرَّةُ وَ خَلَا كُلُّ حَبِيبٍ بِحَبِيبِهِ نَصَبُوا إِلَيَّ أَقْدَامَهُمْ وَ افْتَرَشُوا إِلَيَّ وُجُوهَهُمْ وَ نَاجَوْنِي بِكَلَامِي وَ تَمَلَّقُونِي بِأَنْعَامِي مَا بَيْنَ صَارِخٍ وَ بَاكٍ وَ بَيْنَ مُتَأَوِّهٍ وَ شَاكٍ وَ بَيْنَ قَائِمٍ وَ قَاعِدٍ وَ بَيْنَ رَاكِعٍ وَ سَاجِدٍ بِعَيْنِي مَا يَتَحَمَّلُونَ مِنْ أَجْلِي وَ بِسَمْعِي مَا يَشْكُونَ مِنْ حُبِّي أَوَّلُ مَا أُعْطِيهِمْ ثَلَاثاً الْأَوَّلُ أَقْذِفُ مِنْ نُورِي فِي قُلُوبِهِمْ فَيُخْبِرُونَ عَنِّي كَمَا أُخْبِرُ عَنْهُمْ وَ الثَّانِي لَوْ كَانَتِ السَّمَاوَاتُ وَ الْأَرَضُونَ وَ مَا فِيهِمَا مِنْ مَوَارِيثِهِمْ لَاسْتَقْلَلْتُهَا لَهُمْ وَ الثَّالِثُ أُقْبِلُ بِوَجْهِي عَلَيْهِمْ أَ فَتَرَى مَنْ أَقْبَلْتُ عَلَيْهِ بِوَجْهِي يَعْلَمُ أَحَدٌ مَا أُرِيدُ أَنْ أُعْطِيَهُ.

**[ترجمه]مسکن الفؤاد شهید ثانی (رفع اللّه مقامه): در اخبار داود چنین آمده است که خداوند به داود علیه السلام وحی کرد: «ای داود! به مردم روی زمین ابلاغ نما که من دوست کسی هستم که مرا دوست بدارد؛ با کسی همنشینم که با من همنشینی کند؛ با کسی انس دارم که با من مأنوس است؛ با کسی همراهی و مصاحبت دارم که با من مصاحبت دارد؛ کسی را انتخاب می کنم که مرا انتخاب نماید؛ و مطیع کسی هستم که مرا اطاعت نماید. هر کس مرا از روی حقیقت و واقع دوست بدارد، او را می پذیرم وبرای خود انتخاب می کنم، و او را به حدی دوست می دارم که هیچ کس را بر او مقدم نخواهم داشت.

هر کسی واقعا و حقیقتا مرا بجوید، مرا می یابد، و کسی که دنبال غیر من باشد، مرا نخواهد یافت. پس ای مردم! رها کنید آنچه را که موجب فریب شما شده و به طرف لطف من و همراهی و همنشینی و الفت با من بیایید و مأنوس و آشنای من باشید تا من هم آشنایی و انس با شما داشته باشم و به محبت و دوستی با شما شتابان شوم.»

و خداونـد به یکی از صـدیقین وحی فرمود: «من بنـدگانی دارم که دوست می دارنـد مرا و من هم دوست دارم آنـان را؛ آنان مشـتاق من و من هم مشتاق آنانم؛ همیشه در یاد منند و من هم در یاد آنان هستم. اگر راه و روش آنان را بگیری، دوست دارم تو را و اگر عـدول کنی و از راه آنـان منحرف شوی، دشـمن می دارم تو را.» عرض کرد: «پروردگـارا! علامت و اوصاف آنان چیست؟» خطـاب رسـید: «آنهـا در طول روز (که با مردم معاشـر هسـتند و کارهایی دارنـد) مراقب و نگهبان خود هسـتند (و یا منتظر به پایان رسیدن روز می باشند) همان طوری که شبان مراقب گوسفندان است، و میل و علاقه ای به غروب آفتاب دارند، همچنان که پرنـدگان به آشـیانه خود علاقه دارنـد. و چون شب آنان را گرفت، تاریکی فرارسـید، بسترها گسترده شد، پرده ها کشـیده شـد و هر دوستی با محبوب خود خلوت کرد، آنان قدم در محراب نهاده و به عبادت می ایسـتند و در برابر من صورت هـا را به خـاک می ساینـد؛ بـا من مناجـات و رازگویی دارنـد؛ در مقابـل انعام و احسان من، کرنش و تواضع و فروتنی دارنـد؛ گروهی ناله و فریادکنان و گریان و گروهی با اشک و آه شـکوه به درگاه حق دارند؛ گروهی مشـغول عبادت و عده ای را در حال رکوع و سـجود می بینم؛ زحمات و مشـقت هایی را به منظور جلب لطف من تحمل می کنند و می شـنوم شـکوه هایی را که برای محبت و دوسـتی من می کننـد. (و من پـاداش هـایی به آنـان خواهم داد). اول پاداشـی که به آنـان می بخشم سه چیز است: دل های آنان را به نور خود روشن سازم که حقایق و مطالبی را از من بازگو کننـد، همچنان که من اوصاف و حالاتی از آنهـا را بیـان می کنم؛ اگر تمـام آسـمان ها و زمین ها و آنچه که در آنها است برای آنان باشـد، باز هم آن را برای آنان ناچیز می دانم؛ بـا کمـال لطف و وجهه خـدایی به آنـان اقبـال کرده و روی می آورم. آیا هیـچ می دانی کسـی که من اقبال کامل و توجه تام به او بنمایم، من به چنین انسانی چه خواهم داد؟»

**[ترجمه]

«۲۹»

أَعْلَامُ الـدِّینِ لِلـدَّیْلَمِیِّ، رُوِیَ أَنَّ مُوسَیِ علیه السـلام قَـالَ: یَا رَبِّ أَخْبِرْنِی عَنْ آیَهِ رِضَاکَ عَنْ عَبْـدِکَ فَأَوْحَی اللَّهُ تَعَالَی إِلَیْهِ إِذَا رَأَیْتَنِی أُهَیِّئُ عَبْدِی لِطَاعَتِی وَ أَصْرِفُهُ عَنْ مَعْصِیَتِی فَذَلِکَ آیَهُ رِضَایَ.

ص: ۲۶

وَ فِی رِوَایَهٍ أُخْرَی: إِذَا رَأَیْتَ نَفْسَکَ تُحِبُّ الْمَسَاکِینَ وَ تُبْغِضُ الْجَبَّارِینَ فَذَلِکَ آیَهُ رِضَایَ.

**[ترجمه]اعلام الدین دیلمی: در حدیث آمده است که موسی بن عمران علیه السلام عرضه داشت: «پروردگارا! مرا از علامت و نشانه رضا و خشنودی ات آگاه بنما!» خداوند وحی فرمود: «وقتی دیدی که آمادگی کامل برای عبادت در بنده من مشاهده می شود و از معصیت روگردان است، این علامت خشنودی من است.»

در روایت دیگری چنین بیان شده است: «هنگامی که محبت و دوستی فقرا و مساکین و بغض و دشمنی جباران و ستمکاران را در خود احساس کردی، این نشانه خشنودی من است.»

**[ترجمه]

باب ۴۴ القلب و صلاحه و فساده و معنی السمع و البصر و النطق و الحیاه الحقیقیات

الآیات

البقره خَتَمَ اللَّهُ عَلی قُلُوبِهِمْ وَ عَلی سَمْعِهِمْ وَ عَلی أَبْصارِهِمْ غِشاوَهٌ(۱) و قال الله تعالی فِی قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزادَهُمُ اللَّهُ مَرَضاً وَ لَهُمْ عَذابٌ أَلِیمٌ بِما کانُوا یَکْذِبُونَ (۲) و قال تعالی صُمٌّ بُکْمٌ عُمْیٌ فَهُمْ لا یَرْجِعُونَ (۳) و قال تعالی صُمٌّ بُکْمٌ عُمْیٌ فَهُمْ لا یَعْقِلُونَ (۴) ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُکُمْ مِنْ بَعْدِ ذلِکَ فَهِیَ کَالْحِجارَهِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَهً وَ إِنَّ مِنَ الْحِجارَهِ لَما یَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْأَنْهارُ وَ إِنَّ مِنْها لَما یَشَّقَّقُ فَیَخْرُجُ مِنْهُ الْماءُ وَ إِنَّ مِنْها لَما یَهْبِطُ مِنْ خَشْیَهِ اللَّهِ وَ مَا اللَّهُ بِغافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ (۵) و قال تعالی وَ أُشْرِبُوا فِی قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ بِکُفْرِهِمْ (۶) و

قال تَشابَهَتْ قُلُوبُهُمْ (۷) آل عمران فَأَمَّا الَّذِینَ فِی قُلُوبِهِمْ زَیْغٌ فَیَتَّبِعُونَ ما تَشابَهَ مِنْهُ (۸) و قال تعالی رَبَّنا لا تُزِغْ قُلُوبَنا بَعْدَ إِذْ هَدَیْتَنا(۹) المائده وَ حَسِبُوا أَلَّا تَکُونَ فِتْنَهٌ فَعَمُوا وَ صَمُّوا ثُمَّ تابَ اللَّهُ عَلَیْهِمْ ثُمَّ عَمُوا وَ صَمُّوا کَثِیرٌ مِنْهُمْ وَ اللَّهُ بَصِیرٌ بِما یَعْمَلُونَ (۱۰) و قال تعالی وَ جَعَلْنا قُلُوبَهُمْ قاسِیَهً(۱۱) و قال تعالی أُولئِکَ الَّذِینَ لَمْ یُرِدِ اللَّهُ أَنْ یُطَهِّرَ قُلُوبَهُمْ (۱۲)

۱- ۱. البقره: ۶.

۲- ۲. البقره: ۱۰.

۳- ۳. البقره: ۱۸.

۴- ۴. البقره: ۱۷۱.

۵- ۵. البقره: ۷۳.

۶- ۶. البقره: ۹۳.

۷- ۷. البقره: ۱۱۹.

۸- ۸. آل عمران: ۷.

۹- ۹. آل عمران: ۸.

۱۰- ۱۰. المائده: ۷۱.

۱۱- ۱۱. المائده: ۱۳.

۱۲- ۱۲. المائده: ۴۱.

الأنعام إِنَّما يَسْتَجِيبُ الَّذِينَ يَسْمَعُونَ وَ الْمَوْتى يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ ثُمَّ إِلَيْهِ يُرْجَعُونَ (۱) و قال تعالى وَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآياتِنا صُمٌّ وَ بُكْمٌ فِي الظُّلُماتِ (۲) و قال تعالى وَ جَعَلْنا عَلى قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَنْ يَفْقَهُوهُ وَ فِي آذانِهِمْ وَقْراً(۳) و قال وَ لكِنْ قَسَتْ قُلُوبُهُمْ (۴) و قال قُلْ أَ رَأَيْتُمْ إِنْ أَخَذَ اللَّهُ سَمْعَكُمْ وَ أَبْصارَكُمْ وَ خَتَمَ عَلى قُلُوبِكُمْ مَنْ إِلهٌ غَيْرُ اللَّهِ يَأْتِيكُمْ بِهِ (۵) و قال تعالى فَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلامِ وَ مَنْ يُرِدْ أَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقاً حَرَجاً كَأَنَّما يَصَّعَّدُ فِي السَّماءِ كَذلِكَ يَجْعَلُ اللَّهُ الرِّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لا يُؤْمِنُونَ (۶) الأعراف وَ نَطْبَعُ عَلى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لا يَسْمَعُونَ (۷) و قال كَذلِكَ يَطْبَعُ اللَّهُ عَلى قُلُوبِ الْكافِرِينَ (۸) و قال تعالى لَهُمْ قُلُوبٌ لا يَفْقَهُونَ بِها وَ لَهُمْ أَعْيُنٌ لا يُبْصِرُونَ بِها وَ لَهُمْ آذانٌ لا يَسْمَعُونَ بِها أُولئِكَ كَالْأَنْعامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ أُولئِكَ هُمُ الْغافِلُونَ (۹) الأنفال وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَ قَلْبِهِ (۱۰) و قال إِذْ يَقُولُ الْمُنافِقُونَ وَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ غَرَّ هؤُلاءِ دِينُهُمْ (۱۱) التوبه وَ طُبِعَ عَلى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لا يَفْقَهُونَ (۱۲) و قال تعالى وَ طَبَعَ اللَّهُ عَلى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لا يَعْلَمُونَ (۱۳) و قال سبحانه وَ أَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ

فَزادَتْهُمْ رِجْساً إِلَى رِجْسِهِمْ وَ ماتُوا وَ هُمْ كافِرُونَ (۱۴) و قال تعالى ثُمَّ انْصَرَفُوا صَرَفَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لا يَفْقَهُونَ (۱۵) يونس وَ مِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُونَ إِلَيْكَ أَ فَأَنْتَ تُسْمِعُ الصُّمَّ وَ لَوْ كانُوا لا يَعْقِلُونَ وَ مِنْهُمْ مَنْ يَنْظُرُ إِلَيْكَ أَ فَأَنْتَ تَهْدِي الْعُمْيَ وَ لَوْ كانُوا لا يُبْصِرُونَ (۱۶) و قال إِنَّ فِي ذلِكَ لَآياتٍ لِقَوْمٍ يَسْمَعُونَ (۱۷) و قال تعالى كَذلِكَ نَطْبَعُ عَلى قُلُوبِ الْمُعْتَدِينَ (۱۸)

۱- ۱. الأنعام: ۳۶.

۲- ۲. الأنعام: ۳۸.

۳- ۳. الأنعام: ۲۵.

۴- ۴. الأنعام: ۴۳.

۵- ۵. الأنعام: ۴۶.

۶- ۶. الأنعام: ۱۲۵.

۷- ۷. الأعراف: ۹۹.

۸- ۸. الأعراف: ۱۰۰.

۹- ۹. الأعراف: ۱۷۸.

۱۰- ۱۰. الأنفال: ۲۴.

۱۱- ۱۱. الأنفال: ۵۰.

۱۲- ۱۲. براءه: ۸۸.

۱۳- ۱۳. براءه: ۹۴.

۱۴- ۱۴. براءه: ۱۲۵.

۱۵- ۱۵. براءه: ۱۲۸.

۱۶- ۱۶. يونس: ۴۲.

۱۷– ۱۷. یونس: ۶۷.

۱۸– ۱۸. یونس: ۷۴.

هود ما كانُوا يَسْتَطِيعُونَ السَّمْعَ وَ ما كانُوا يُبْصِرُونَ (۱) و قال تعالى مَثَلُ الْفَرِيقَيْنِ كَالْأَعْمى وَ الْأَصَمِّ وَ الْبَصِيرِ وَ السَّمِيعِ هَلْ يَسْتَوِيانِ مَثَلًا أَ فَلا تَذَكَّرُونَ (۲) الرعد قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْأَعْمى وَ الْبَصِيرُ أَمْ هَلْ تَسْتَوِي الظُّلُماتُ وَ النُّورُ إلى قوله تعالى أَنْزَلَ مِنَ السَّماءِ ماءً فَسالَتْ أَوْدِيَةٌ بِقَدَرِها فَاحْتَمَلَ السَّيْلُ زَبَداً رابِياً وَ مِمَّا يُوقِدُونَ عَلَيْهِ فِي النَّارِ ابْتِغاءَ حِلْيَةٍ أَوْ مَتاعٍ زَبَدٌ مِثْلُهُ كَذلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْحَقَّ وَ الْباطِلَ فَأَمَّا الزَّبَدُ فَيَذْهَبُ جُفاءً وَ أَمَّا ما يَنْفَعُ النَّاسَ فَيَمْكُثُ فِي الْأَرْضِ كَذلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثالَ إلى قوله سبحانه أَ فَمَنْ يَعْلَمُ أَنَّما أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ الْحَقُّ كَمَنْ هُوَ أَعْمى إِنَّما يَتَذَكَّرُ أُولُوا الْأَلْبابِ (۳) و قال تعالى الَّذِينَ آمَنُوا وَ تَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ أَلا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ (۴) النحل أَمْواتٌ غَيْرُ أَحْياءٍ وَ ما يَشْعُرُونَ أَيَّانَ يُبْعَثُونَ (۵) و قال تعالى إِنَّ فِي ذلِكَ لَآيَةً لِقَوْمٍ يَسْمَعُونَ (۶) و قال تعالى مَنْ عَمِلَ صالِحاً مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثى وَ هُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهُ حَياةً طَيِّبَةً(۷) إسراء وَ مَنْ كانَ فِي هذِهِ أَعْمى فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمى وَ أَضَلُّ سَبِيلًا(۸) الكهف وَ رَبَطْنا عَلى قُلُوبِهِمْ (۹) و قال تعالى وَ لا تُطِعْ مَنْ أَغْفَلْنا قَلْبَهُ عَنْ ذِكْرِنا وَ اتَّبَعَ هَواهُ وَ كانَ أَمْرُهُ

فُرُطاً(۱۰) الأنبياء لاهِيَةً قُلُوبُهُمْ (۱۱) و قال تعالى قُلْ إِنَّما أُنْذِرُكُمْ بِالْوَحْيِ وَ لا يَسْمَعُ الصُّمُّ الدُّعاءَ إِذا ما يُنْذَرُونَ (۱۲) الحج وَ بَشِّرِ الْمُخْبِتِينَ الَّذِينَ إِذا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ (۱۳) و قال

۱- ۱. هود: ۲۰.

۲- ۲. هود: ۲۴.

۳- ۳. الرعد: ۱۶.

۴- ۴. الرعد: ۲۸.

۵- ۵. النحل: ۲۱.

۶- ۶. النحل: ۶۵.

۷- ۷. النحل: ۹۷.

۸- ۸. أسرى: ۷۲.

۹- ۹. الكهف: ۱۴.

۱۰- ۱۰. الكهف: ۲۸.

۱۱- ۱۱. الأنبياء: ۳، ۴۵.

۱۲- ۱۲. الأنبياء: ۳، ۴۵.

۱۳- ۱۳. الحجّ: ۳۴ و ۳۵.

تعالی أَ فَلَمْ یَسِیرُوا فِی الْأَرْضِ فَتَکُونَ لَهُمْ قُلُوبٌ یَعْقِلُونَ بِها أَوْ آذانٌ یَسْمَعُونَ بِها فَإِنَّها لا تَعْمَی الْأَبْصارُ وَ لکِنْ تَعْمَی الْقُلُوبُ الَّتِی فِی الصُّدُورِ(۱) و قال تعالی لِیَجْعَلَ ما یُلْقِی الشَّیْطانُ فِتْنَةً لِلَّذِینَ فِی قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَ الْقاسِیَةِ قُلُوبُهُمْ (۲) الفرقان أَمْ تَحْسَبُ أَنَّ أَکْثَرَهُمْ یَسْمَعُونَ أَوْ یَعْقِلُونَ إِنْ هُمْ إِلَّا کَالْأَنْعامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ سَبِیلًا(۳) و قال تعالی وَ الَّذِینَ إِذا ذُکِّرُوا بِآیاتِ رَبِّهِمْ لَمْ یَخِرُّوا عَلَیْها صُمًّا وَ عُمْیاناً(۴) الشعراء یَوْمَ لا یَنْفَعُ مالٌ وَ لا بَنُونَ إِلَّا مَنْ أَتَی اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِیمٍ (۵) و قال تعالی قالُوا سَواءٌ عَلَیْنا أَ وَعَظْتَ أَمْ لَمْ تَکُنْ مِنَ الْواعِظِینَ (۶) و قال تعالی نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِینُ عَلی قَلْبِکَ (۷) و قال تعالی کَذلِکَ سَلَکْناهُ فِی قُلُوبِ الْمُجْرِمِینَ لا یُؤْمِنُونَ بِهِ حَتَّی یَرَوُا الْعَذابَ الْأَلِیمَ (۸) النمل إِنَّکَ لا تُسْمِعُ الْمَوْتی وَ لا تُسْمِعُ الصُّمَّ الدُّعاءَ إِذا وَلَّوْا مُدْبِرِینَ وَ ما أَنْتَ بِهادِی الْعُمْیِ عَنْ ضَلالَتِهِمْ إِنْ تُسْمِعُ إِلَّا مَنْ یُؤْمِنُ بِآیاتِنا فَهُمْ مُسْلِمُونَ (۹) الروم فَإِنَّکَ لا تُسْمِعُ الْمَوْتی وَ لا تُسْمِعُ الصُّمَّ الدُّعاءَ إِذا وَلَّوْا مُدْبِرِینَ وَ ما أَنْتَ بِهادِ الْعُمْیِ عَنْ ضَلالَتِهِمْ إِنْ تُسْمِعُ إِلَّا مَنْ یُؤْمِنُ بِآیاتِنا فَهُمْ مُسْلِمُونَ (۱۰) إلی قوله تعالی کَذلِکَ یَطْبَعُ اللَّهُ عَلی قُلُوبِ الَّذِینَ لا یَعْلَمُونَ لقمان وَ إِذا تُتْلی عَلَیْهِ آیاتُنا وَلَّی مُسْتَکْبِراً کَأَنْ لَمْ یَسْمَعْها کَأَنَّ فِی أُذُنَیْهِ

۱- ۱. الحجّ: ۴۶، ۵۳.

۲- ۲. الحجّ: ۴۶، ۵۳.

۳- ۳. الفرقان: ۴۴، ۷۳.

۴- ۴. الفرقان: ۴۴، ۷۳.

۵- ۵. الشعراء: ۸۹، ۱۳۶، ۱۹۳، ۲۰۰.

۶- ۶. الشعراء: ۸۹، ۱۳۶، ۱۹۳، ۲۰۰.

۷- ۷. الشعراء: ۸۹، ۱۳۶، ۱۹۳، ۲۰۰.

۸- ۸. الشعراء: ۸۹، ۱۳۶، ۱۹۳، ۲۰۰.

۹- ۹. النمل: ۸۰ و ۸۱.

۱۰- ۱۰. ما بین العلامتین موجود فی نسخه الأصل مضروبا علیه بالخط الأحمر، و فیها بدل« الروم»:« الی قوله تعالی» فاستظهرنا أن مصحح النسخه قد اشتبه علیه الآیتان فی سوره الروم ۵۲ و ۵۳ و النمل، فضرب علی آیتی الروم زعما منه بأنهما مکررتان، و قوله تعالی:« کَذلِکَ یَطْبَعُ اللَّهُ عَلی قُلُوبِ الَّذِینَ لا یَعْلَمُونَ» فی سوره الروم ۵۸، لا فی النمل.

وَقْراً(۱) التنزیل إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیاتٍ أَ فَلا یَسْمَعُونَ (۲) الأحزاب ما جَعَلَ اللَّهُ لِرَجُلٍ مِنْ قَلْبَیْنِ فِی جَوْفِهِ (۳) و قال تعالی وَ بَلَغَتِ الْقُلُوبُ الْحَناجِرَ(۴) و قال تعالی وَ إِذْ یَقُولُ الْمُنافِقُونَ وَ الَّذِینَ فِی قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ ما وَعَدَنَا اللَّهُ وَ رَسُولُهُ إِلَّا غُرُوراً(۵) و قال تعالی وَ قَذَفَ فِی قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ (۶) و قال تعالی وَ اللَّهُ یَعْلَمُ ما فِی قُلُوبِکُمْ (۷) و قال تعالی ذلِکُمْ أَطْهَرُ لِقُلُوبِکُمْ وَ قُلُوبِهِنَ (۸) و قال لَئِنْ لَمْ یَنْتَهِ الْمُنافِقُونَ وَ الَّذِینَ فِی قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ (۹) فاطر وَ ما یَسْتَوِی الْأَعْمی وَ الْبَصِیرُ وَ لَا الظُّلُماتُ وَ لَا النُّورُ وَ لَا الظِّلُّ وَ لَا الْحَرُورُ وَ ما یَسْتَوِی الْأَحْیاءُ وَ لَا الْأَمْواتُ إِنَّ اللَّهَ یُسْمِعُ مَنْ یَشاءُ وَ ما أَنْتَ بِمُسْمِعٍ مَنْ فِی الْقُبُورِ(۱۰) یس وَ جَعَلْنا مِنْ بَیْنِ أَیْدِیهِمْ سَدًّا وَ مِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا فَأَغْشَیْناهُمْ فَهُمْ لا یُبْصِرُونَ (۱۱) و قال تعالی لِیُنْذِرَ مَنْ کانَ حَیًّا(۱۲) الصافات وَ إِنَّ مِنْ شِیعَتِهِ لَإِبْراهِیمَ إِذْ جاءَ رَبَّهُ بِقَلْبٍ سَلِیمٍ (۱۳) الزمر أَ فَمَنْ شَرَحَ اللَّهُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلامِ فَهُوَ عَلی نُورٍ مِنْ رَبِّهِ فَوَیْلٌ لِلْقاسِیَهِ قُلُوبُهُمْ مِنْ ذِکْرِ اللَّهِ أُولئِکَ فِی ضَلالٍ مُبِینٍ اللَّهُ نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِیثِ کِتاباً مُتَشابِهاً مَثانِیَ تَقْشَعِرُّ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِینَ یَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ ثُمَّ تَلِینُ جُلُودُهُمْ وَ قُلُوبُهُمْ إِلی ذِکْرِ اللَّهِ (۱۴)

۱- ۱. لقمان: ۷.

۲- ۲. التنزیل: ۲۶.

۳- ۳. الأحزاب: ۴، ۱۰، ۱۲، ۲۶، ۵۱، ۵۳، ۶۰.

۴- ۴. الأحزاب: ۴، ۱۰، ۱۲، ۲۶، ۵۱، ۵۳، ۶۰.

۵- ۵. الأحزاب: ۴، ۱۰، ۱۲، ۲۶، ۵۱، ۵۳، ۶۰.

۶- ۶. الأحزاب: ۴، ۱۰، ۱۲، ۲۶، ۵۱، ۵۳، ۶۰.

۷- ۷. الأحزاب: ۴، ۱۰، ۱۲، ۲۶، ۵۱، ۵۳، ۶۰.

۸- ۸. الأحزاب: ۴، ۱۰، ۱۲، ۲۶، ۵۱، ۵۳، ۶۰.

۹- ۹. الأحزاب: ۴، ۱۰، ۱۲، ۲۶، ۵۱، ۵۳، ۶۰.

۱۰- ۱۰. فاطر: ۱۹- ۲۲.

۱۱- ۱۱. یس: ۹ و ۷۰.

۱۲- ۱۲. یس: ۹ و ۷۰.

۱۳- ۱۳. الصافّات: ۸۳ و ۸۴.

۱۴- ۱۴. الزمر: ۲۱- ۲۲.

المؤمن كَذلِكَ يَطْبَعُ اللَّهُ عَلى كُلِّ قَلْبِ مُتَكَبِّرٍ جَبَّارٍ(١) و قال تعالى وَ ما يَسْتَوِى الْأَعْمى وَ الْبَصِيرُ وَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ وَ لَا الْمُسِيءُ قَلِيلًا ما تَتَذَكَّرُونَ السجده (٢) فَأَعْرَضَ أَكْثَرُهُمْ فَهُمْ لا يَسْمَعُونَ وَ قالُوا قُلُوبُنا فِي أَكِنَّةٍ مِمَّا تَدْعُونا إِلَيْهِ وَ فِي آذانِنا وَقْرٌ وَ مِنْ بَيْنِنا وَ بَيْنِكَ حِجابٌ فَاعْمَلْ إِنَّنا عامِلُونَ (٣) و قال وَ الَّذِينَ لا يُؤْمِنُونَ فِي آذانِهِمْ وَقْرٌ وَ هُوَ عَلَيْهِمْ عَمًى أُولئِكَ يُنادَوْنَ مِنْ

مَكانٍ بَعِيدٍ(٤) الزخرف أَ فَأَنْتَ تُسْمِعُ الصُّمَّ أَوْ تَهْدِي الْعُمْيَ وَ مَنْ كانَ فِي ضَلالٍ مُبِينٍ (٥) الجاثيه أَ فَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلهَهُ هَواهُ وَ أَضَلَّهُ اللَّهُ عَلى عِلْمٍ وَ خَتَمَ عَلى سَمْعِهِ وَ قَلْبِهِ وَ جَعَلَ عَلى بَصَرِهِ غِشاوَةً فَمَنْ يَهْدِيهِ مِنْ بَعْدِ اللَّهِ أَ فَلا تَذَكَّرُونَ (٦) محمد وَ مِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ إِلَيْكَ حَتَّى إِذا خَرَجُوا مِنْ عِنْدِكَ قالُوا لِلَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ ما ذا قالَ آنِفاً أُولئِكَ الَّذِينَ طَبَعَ اللَّهُ عَلى قُلُوبِهِمْ وَ اتَّبَعُوا أَهْواءَهُمْ (٧) و قال تعالى أُولئِكَ الَّذِينَ لَعَنَهُمُ اللَّهُ فَأَصَمَّهُمْ وَ أَعْمى أَبْصارَهُمْ أَ فَلا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلى قُلُوبٍ أَقْفالُها(٨) الفتح هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ لِيَزْدادُوا إِيماناً مَعَ إِيمانِهِمْ (٩) الحجرات أُولئِكَ الَّذِينَ امْتَحَنَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ لِلتَّقْوى (١٠)

ص: ٣٢

١- ١. المؤمن: ٣٥، ٥٨.

٢- ٢. المؤمن: ٣٥، ٥٨.

٣- ٣. السجده: ۴ و ۵، ۴۴.

۴- ۴. السجده: ۴ و ۵، ۴۴.

۵- ۵. الزخرف: ۴۰.

۶- ۶. الجاثيه: ٢٣.

٧- ٧. القتال: ١۶، ٢٣.

٨- ٨. القتال: ١۶، ٢٣.

٩- ٩. الفتح: ۴.

١٠- ١٠. الحجرات: ٣.

ق وَ جاءَ بِقَلْبٍ مُنِيبٍ (۱) و قال تعالى إِنَّ فِي ذلِكَ لَذِكْرى لِمَنْ كانَ لَهُ قَلْبٌ أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ وَ هُوَ شَهِيدٌ(۲) الحديد أَ لَمْ يَأْنِ لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللَّهِ وَ ما نَزَلَ مِنَ الْحَقِّ وَ لا يَكُونُوا كَالَّذِينَ أُوتُوا الْكِتابَ مِنْ قَبْلُ فَطالَ عَلَيْهِمُ الْأَمَدُ فَقَسَتْ قُلُوبُهُمْ وَ كَثِيرٌ مِنْهُمْ فاسِقُونَ (۳) المجادله أُولئِكَ كَتَبَ فِي قُلُوبِهِمُ الْإِيمانَ وَ أَيَّدَهُمْ بِرُوحٍ مِنْهُ (۴) الصف فَلَمَّا زاغُوا أَزاغَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ (۵) المنافقين فَطُبِعَ عَلى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لا يَفْقَهُونَ إلى قوله تعالى كَأَنَّهُمْ خُشُبٌ مُسَنَّدَةٌ(۶) التغابن وَ مَنْ يُؤْمِنْ بِاللَّهِ يَهْدِ قَلْبَهُ (۷) الملك وَ قالُوا لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ ما كُنَّا فِي أَصْحابِ السَّعِيرِ(۸) و قال تعالى أَ فَمَنْ يَمْشِي مُكِبًّا عَلى وَجْهِهِ أَهْدى أَمَّنْ يَمْشِي سَوِيًّا عَلى صِراطٍ مُسْتَقِيمٍ (۹) أ لم نشرح أَ لَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ

lt;meta info="- خَتَمَ اللَّهُ عَلى قُلُوبِهِمْ وَ عَلى سَمْعِهِمْ وَ عَلى أَبْصارِهِمْ غِشاوَةٌ. - . بقره /۷ -

{خداوند بر دل های آنان، و بر شنوایی ایشان مُهر نهاده و بر دیدگانشان پرده ای است.}

- فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزادَهُمُ اللَّهُ مَرَضاً وَ لَهُمْ عَذابٌ أَلِيمٌ بِما كانُوا يَكْذِبُونَ. - . بقره / ۱۰ -

{در دل هایشان مرضی است و خدا بر مرضشان افزود و به [سزای] آنچه به دروغ می گفتند، عذابی دردناک [در پیش] خواهند داشت.}

- صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ فَهُمْ لا يَرْجِعُونَ. - . بقره / ۱۸ -

{کرند، لالند، کورند بنابراین به راه نمی آیند.}

- صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ فَهُمْ لا يَعْقِلُونَ. - . بقره / ۱۷۱ -

{[آری،] کرند، لالند، کورند. [و] درنمی یابند.}

- ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذلِكَ فَهِيَ كَالْحِجارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً وَ إِنَّ مِنَ الْحِجارَةِ لَما يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْأَنْهارُ وَ إِنَّ مِنْها لَما يَشَّقَّقُ فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْماءُ وَ إِنَّ مِنْها لَما يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ وَ مَا اللَّهُ بِغافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ. - . بقره / ۷۴ -

{سپس دل های شما بعد از این [واقعه] سخت گردید، همانند سنگ، یا سخت تر از آن، چرا که از برخی سنگ ها، جوی هایی بیرون می زند، و پاره ای از آنها می شکافد و آب از آن خارج می شود، و برخی از آنها از بیم خدا فرو می ریزد، و خدا از آنچه می کنید غافل نیست.}

- وَ أُشْرِبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ بِكُفْرِهِمْ. - . بقره / ۹۳ -

{و بر اثر کفرشان، [مِهر] گوساله در دلشان سرشته شد.}

- تَشابَهَتْ قُلُوبُهُمْ. - . بقره / ۱۱۸ -

{دل ها [و افکار] شان به هم می ماند.}

-فَأَمَّا الَّذِینَ فِی قُلُوبِهِمْ زَیْغٌ فَیَتَّبِعُونَ ما تَشابَهَ مِنْهُ. - . آل عمران / ۷ -

{اما کسانی که در دل هایشان انحراف است برای فتنه جویی و طلب تأویل آن [به دلخواه خود،] از متشابه آن پیروی می کنند.}

- رَبَّنا لا تُزِغْ قُلُوبَنا بَعْدَ إِذْ هَدَیْتَنا. - . آل عمران / ۸ -

{[می گویند:] پروردگارا، پس از آنکه ما را هدایت کردی، دل هایمان را دستخوش انحراف مگردان.}

- وَ حَسِبُوا أَلَّا تَکُونَ فِتْنَهٌ فَعَمُوا وَ صَمُّوا ثُمَّ تابَ اللَّهُ عَلَیْهِمْ ثُمَّ عَمُوا وَ صَمُّوا کَثِیرٌ مِنْهُمْ وَ اللَّهُ بَصِیرٌ بِما یَعْمَلُونَ. - . مائده / ۷۱ -

{و پنداشتند کیفری در کار نیست. پس کور و کَر شدند. سپس خدا توبه آنان را پذیرفت. باز بسیاری از ایشان کور و کر شدند، و خدا به آنچه انجام می دهند بیناست.}

- وَ جَعَلْنا قُلُوبَهُمْ قاسِیَهً. - . مائده / ۱۳ -

{و دل هایشان را سخت گردانیدیم.}

- أُولئِکَ الَّذِینَ لَمْ یُرِدِ اللَّهُ أَنْ یُطَهِّرَ قُلُوبَهُمْ. - . مائده / ۴۱ -

{اینانند که خدا نخواسته دل هایشان را پاک گرداند.}

- إِنَّما یَسْتَجِیبُ الَّذِینَ یَسْمَعُونَ وَ الْمَوْتی یَبْعَثُهُمُ اللَّهُ ثُمَّ إِلَیْهِ یُرْجَعُونَ. - .انعام / ۳۶ -

{تنها کسانی [دعوت تو را] اجابت می کنند که گوش شنوا دارند، و [امّا] مردگان را خداوند [در قیامت] بر خواهد انگیخت سپس به سوی او بازگردانیده می شوند.}

- وَ الَّذِینَ کَذَّبُوا بِآیاتِنا صُمٌّ وَ بُکْمٌ فِی الظُّلُماتِ. - . انعام: ۳۹ -

{و کسانی که آیات ما را دروغ پنداشتند، در تاریکی ها [یِ کفر] کر و لالند.}

- وَ جَعَلْنا عَلی قُلُوبِهِمْ أَکِنَّهً أَنْ یَفْقَهُوهُ وَ فِی آذانِهِمْ وَقْراً. - .انعام / ۲۵ -

{و [لی] ما بر دل هایشان پرده ها افکنده ایم تا آن را نفهمند، و در گوش هایشان سنگینی [قرار داده ایم].}

- وَ لکِنْ قَسَتْ قُلُوبُهُمْ. - .انعام / ۴۳ -

{ولی [حقیقت این است که] دل هایشان سخت شده.}

- قُلْ أَ رَأَیْتُمْ إِنْ أَخَذَ اللَّهُ سَمْعَکُمْ وَ أَبْصارَکُمْ وَ خَتَمَ عَلی قُلُوبِکُمْ مَنْ إِلهٌ غَیْرُ اللَّهِ یَأْتِیکُمْ بِهِ. - .انعام / ۴۶ -

{بگو: «به نظر شما، اگر خدا شنوایی شما و دیدگانتان را بگیرد و بر دل هایتان مُهر نَهَد، آیا غیر از خدا کدام معبودی است که آن را به شما بازپس دهد؟» بنگر چگونه آیات [خود] را [گوناگون] بیان می کنیم، سپس آنان روی برمی تابند؟}

- فَمَنْ یُرِدِ اللَّهُ أَنْ یَهْدِیَهُ یَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلامِ وَ مَنْ یُرِدْ أَنْ یُضِلَّهُ یَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَیِّقاً حَرَجاً کَأَنَّما یَصَّعَّدُ فِی السَّماءِ کَذلِکَ یَجْعَلُ اللَّهُ الرِّجْسَ عَلَی الَّذِینَ لا یُؤْمِنُونَ. - .انعام / ۱۲۵ -

{پس کسی را که خدا بخواهد هدایت نماید، دلش را به پذیرش اسلام می گشاید و هر که را بخواهد گمراه کند، دلش را سخت تنگ می گرداند چنان که گویی به زحمت در آسمان بالا می رود. این گونه، خدا پلیدی را بر کسانی که ایمان نمی آورند قرار می دهد.}

- وَ نَطْبَعُ عَلی قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لا یَسْمَعُونَ. - .اعراف /۱۰۰ -

{و بر دل هایشان مُهر می نهادیم تا دیگر نشنوند.}

- کَذلِکَ یَطْبَعُ اللَّهُ عَلی قُلُوبِ الْکافِرِینَ. - .اعراف / ۱۰۱ -

{این گونه خدا بر دل های کافران مُهر می نهد.}

- لَهُمْ قُلُوبٌ لا یَفْقَهُونَ بِها وَ لَهُمْ أَعْیُنٌ لا یُبْصِرُونَ بِها وَ لَهُمْ آذانٌ لا یَسْمَعُونَ بِها أُولئِکَ کَالْأَنْعامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ أُولئِکَ هُمُ الْغافِلُونَ. - .اعراف /۱۷۹ -

{[چرا که] دل هایی دارند که با آن [حقایق را] دریافت نمی کنند، و چشمانی دارند که با آنها نمی بینند، و گوش هایی دارند که با آنها نمی شنوند. آنان همانند چهارپایان بلکه گمراه ترند. [آری،] آنها همان غافل ماندگانند.}

- وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ یَحُولُ بَیْنَ الْمَرْءِ وَ قَلْبِهِ. - .انفال / ۲۴ -

{و بدانید که خدا میان آدمی و دلش حایل می گردد.} - إِذْ یَقُولُ الْمُنافِقُونَ وَ الَّذِینَ فِی قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ غَرَّ هؤُلاءِ دِینُهُمْ. - .انفال /۴۹ -

{آن گاه که منافقان و کسانی که در دل هایشان بیماری بود می گفتند: «اینان [مؤمنان] را دینشان فریفته است.»}

- وَ طُبِعَ عَلی قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لا یَفْقَهُونَ. - .توبه / ۸۷ -

{و بر دل هایشان مُهر زده شده است، در نتیجه قدرت درک ندارند.}

– وَ طَبَعَ اللَّهُ عَلى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لا يَعْلَمُونَ. –. توبه /۹۳ –

{و خدا بر دل هایشان مُهر نهاد، در نتیجه آنان نمی فهمند.

– وَ أَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزادَتْهُمْ رِجْساً إِلَى رِجْسِهِمْ وَ ماتُوا وَ هُمْ كافِرُونَ. –.توبه / ۱۲۵ –

{امّا کسانی که در دل هایشان بیماری است، پلیدی بر پلیدیشان افزود و در حال کفر درمی گذرند.}

– ثُمَّ انْصَرَفُوا صَرَفَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لا يَفْقَهُونَ. –. توبه /۱۲۷ –

{سپس [مخفیانه از حضور پیامبر] بازمی گردند. خدا دل هایشان را [از حقّ] برگرداند، زیرا آنان گروهی هستند که نمی فهمند.}

– وَ مِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُونَ إِلَيْكَ أَ فَأَنْتَ تُسْمِعُ الصُّمَّ وَ لَوْ كانُوا لا يَعْقِلُونَ وَ مِنْهُمْ مَنْ يَنْظُرُ إِلَيْكَ أَ فَأَنْتَ تَهْدِي الْعُمْيَ وَ لَوْ كانُوا لا يُبْصِرُونَ. –. يونس / ۴۲ –

{و برخی از آنان کسانی اند که به تو گوش فرا می دهند. آیا تو کران را- هر چند در نیابند- شنوا خواهی کرد؟ و از آنان کسی است که به سوی تو می نگرد. آیا تو نابینایان را- هر چند نبینند- هدایت توانی کرد؟} – إِنَّ فِي ذٰلِكَ لَآياتٍ لِقَوْمٍ يَسْمَعُونَ. –. يونس / ۶۷ –

{بی گمان، در این [امر] برای مردمی که می شنوند نشانه هایی است.}

– كَذلِكَ نَطْبَعُ عَلى قُلُوبِ الْمُعْتَدِينَ. –. يونس / ۷۴ –

{این گونه ما بر دل های تجاوزکاران مُهر می نهیم.}

– ما كانُوا يَسْتَطِيعُونَ السَّمْعَ وَ ما كانُوا يُبْصِرُونَ. –.هود / ۲۰ –

{آنان توان شنیدن [حق را] نداشتند و [حق را] نمی دیدند.}

– مَثَلُ الْفَرِيقَيْنِ كَالْأَعْمى وَ الْأَصَمِّ وَ الْبَصِيرِ وَ السَّمِيعِ هَلْ يَسْتَوِيانِ مَثَلًا أَ فَلا تَذَكَّرُونَ. –. هود / ۲۴ –

{مَثَل این دو گروه، چون نابینا و کر [در مقایسه] با بینا و شنواست. آیا در مَثَل یکسانند؟ پس آیا پند نمی گیرید؟}

– قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْأَعْمى وَ الْبَصِيرُ أَمْ هَلْ تَسْتَوِي الظُّلُماتُ وَ النُّورُ... أَنْزَلَ مِنَ السَّماءِ ماءً فَسالَتْ أَوْدِيَةٌ بِقَدَرِها فَاحْتَمَلَ السَّيْلُ زَبَداً رابِياً وَ مِمَّا يُوقِدُونَ عَلَيْهِ فِي النَّارِ ابْتِغاءَ حِلْيَةٍ أَوْ مَتاعٍ زَبَدٌ مِثْلُهُ كَذلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْحَقَّ وَ الْباطِلَ فَأَمَّا الزَّبَدُ فَيَذْهَبُ جُفاءً وَ أَمَّا ما يَنْفَعُ النَّاسَ فَيَمْكُثُ فِي الْأَرْضِ كَذٰلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثالَ... أَ فَمَنْ يَعْلَمُ أَنَّما أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ الْحَقُّ كَمَنْ هُوَ أَعْمى إِنَّما يَتَذَكَّرُ أُولُوا الْأَلْبابِ. –. رعد / ۱۶ – ۱۹ –

{بگو: «آیا نابینا و بینا یکسانند؟ یا تاریکی ها و روشنایی برابرند؟یا برای خدا شریکانی پنداشته اند که مانند آفرینش او آفریده اند و در نتیجه، [این دو] آفرینش بر آنان مشتبه شده است؟» بگو: «خدا آفریننده هر چیزی است، و اوست یگانه قهار.» [همو که] از آسمان، آبی فرو فرستاد. پس رودخانه هایی به اندازه گنجایش خودشان روان شدند، و سیل، کفی بلند روی خود برداشت، و از آنچه برای به دست آوردن زینتی یا کالایی، در آتش می گدازند هم نظیر آن کفی برمی آید. خداوند، حق و باطل را چنین مَثَل می زند. اما کف، بیرون افتاده از میان می رود، ولی آنچه به مردم سود می رساند در زمین [باقی] می ماند. خداوند مَثَل ها را چنین می زند. برای کسانی که پروردگارشان را اجابت کرده اند پاداش بس نیکوست. و کسانی که وی را اجابت نکرده اند، اگر سراسر آنچه در زمین است و مانند آن را با آن داشته باشند، قطعاً آن را برای بازخرید خود خواهند داد. آنان به سختی بازخواست شوند و جایشان در دوزخ است و چه بد جایگاهی است. پس، آیا کسی که می داند آنچه از جانب پروردگارت به تو نازل شده، حقیقت دارد، مانند کسی است که کوردل است؟ تنها خردمندانند که عبرت می گیرند.}

- الَّذِینَ آمَنُوا وَ تَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِکْرِ اللَّهِ أَلا بِذِکْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ. - . رعد / ۲۸ -

{همان کسانی که ایمان آورده اند و دل هایشان به یاد خدا آرام می گیرد. آگاه باش که با یاد خدا دلها آرامش می یابد.}

- أَمْواتٌ غَیْرُ أَحْیاءٍ وَ ما یَشْعُرُونَ أَیَّانَ یُبْعَثُونَ. - . نحل / ۲۱ -

{مردگانند نه زندگان، و نمی دانند کی برانگیخته خواهند شد.}

- إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیَهً لِقَوْمٍ یَسْمَعُونَ. - . نحل / ۶۵ -

{قطعاً در این [امر] برای مردمی که شنوایی دارند نشانه ای است.}

- مَنْ عَمِلَ صالِحاً مِنْ ذَکَرٍ أَوْ أُنْثی وَ هُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْیِیَنَّهُ حَیاهً طَیِّبَهً. - . نحل / ۹۷ -

{هر کس- از مرد یا زن- کار شایسته کند و مؤمن باشد، قطعاً او را با زندگی پاکیزه ای، حیاتِ [حقیقی] بخشیم.}

- وَ مَنْ کانَ فِی هذِهِ أَعْمی فَهُوَ فِی الْآخِرَهِ أَعْمی وَ أَضَلُّ سَبِیلًا. - .اسری / ۷۲ -

{و هر که در این [دنیا] کور [دل] باشد در آخرت [هم] کور [دل] و گمراه تر خواهد بود.}

- وَ رَبَطْنا عَلی قُلُوبِهِمْ. - . کهف / ۱۴ -

{و دل هایشان را استوار گردانیدیم.}

- وَ لا تُطِعْ مَنْ أَغْفَلْنا قَلْبَهُ عَنْ ذِکْرِنا وَ اتَّبَعَ هَواهُ وَ کانَ أَمْرُهُ فُرُطاً. - . کهف / ۲۸ -

{و از آن کس که قلبش را از یاد خود غافل ساخته ایم و از هوس خود پیروی کرده و [اساس] کارش بر زیاده روی است،

اطاعت مکن.}

- لاهِيَةً قُلُوبُهُمْ. - .انبياء / ۳ -

{در حالی که دل هایشان مشغول است.}

- قُلْ إِنَّما أُنْذِرُكُمْ بِالْوَحْيِ وَ لا يَسْمَعُ الصُّمُّ الدُّعاءَ إِذا ما يُنْذَرُونَ. - .انبياء / ۴۵ -

{بگو: «من شما را فقط به وسیله وحی هشدار می دهم.» و [لی] چون کران بیم داده شوند، دعوت را نمی شنوند.}

- وَ بَشِّرِ الْمُخْبِتِينَ الَّذِينَ إِذا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ. - . حجّ / ۳۴ - ۳۵ -

{و فروتنان را بشارت ده.همانان که چون [نام] خدا یاد شود، دل هایشان خشیت یابد.}

- أَ فَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَتَكُونَ لَهُمْ قُلُوبٌ يَعْقِلُونَ بِها أَوْ آذانٌ يَسْمَعُونَ بِها فَإِنَّها لا تَعْمَى الْأَبْصارُ وَ لكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتِي فِي الصُّدُورِ. - . حجّ / ۴۶ -

{آیا در زمین گردش نکرده اند، تا دل هایی داشته باشند که با آن بیندیشند یا گوش هایی که با آن بشنوند؟ در حقیقت، چشم ها کور نیست لیکن دل هایی که در سینه هاست کور است.}

- لِيَجْعَلَ ما يُلْقِي الشَّيْطانُ فِتْنَةً لِلَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَ الْقاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ. - . حجّ / ۵۳ -

{تا آنچه را که شیطان القا می کند، برای کسانی که در دل هایشان بیماری است و [نیز] برای سنگدلان آزمایشی گرداند}

- أَمْ تَحْسَبُ أَنَّ أَكْثَرَهُمْ يَسْمَعُونَ أَوْ يَعْقِلُونَ إِنْ هُمْ إِلَّا كَالْأَنْعامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ سَبِيلًا. - . فرقان / ۴۴ -

{یا گمان داری که بیشترشان می شنوند یا می اندیشند؟ آنان جز مانند ستوران نیستند، بلکه گمراه ترند.}

- وَ الَّذِينَ إِذا ذُكِّرُوا بِآياتِ رَبِّهِمْ لَمْ يَخِرُّوا عَلَيْها صُمًّا وَ عُمْياناً. - . فرقان / ۷۳ -

{و کسانی اند که چون به آیات پروردگارشان تذکر داده شوند، کر و کور روی آن نمی افتند.}

- يَوْمَ لا يَنْفَعُ مالٌ وَ لا بَنُونَ إِلَّا مَنْ أَتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ. - . شعراء /۸۸ - ۸۹ -

{روزی که هیچ مال و فرزندی سود نمی دهد، مگر کسی که دلی پاک به سوی خدا بیاورد.}

- قالُوا سَواءٌ عَلَيْنا أَ وَعَظْتَ أَمْ لَمْ تَكُنْ مِنَ الْواعِظِينَ. - . شعراء / ۱۳۶ -

{گفتند: «خواه اندرز دهی و خواه از اندرزدهندگان نباشی برای ما یکسان است.}

- نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ عَلى قَلْبِکَ. - .شعراء /۱۹۳ – ۱۹۴ -

{«روح الامین» آن را بر دلت نازل کرد.}

- کَذلِکَ سَلَکْناهُ فِی قُلُوبِ الْمُجْرِمِینَ لا یُؤْمِنُونَ بِهِ حَتَّى یَرَوُا الْعَذابَ الْأَلِیمَ. - . شعراء /۲۰۰ – ۲۰۱ -

{این گونه در دل های گناهکاران، [انکار را] راه می دهیم:که به آن نگروند تا عذاب پردرد را ببینند.}

- إِنَّکَ لا تُسْمِعُ الْمَوْتى وَ لا تُسْمِعُ الصُّمَّ الدُّعاءَ إِذا وَلَّوْا مُدْبِرِینَ وَ ما أَنْتَ بِهادِی الْعُمْیِ عَنْ ضَلالَتِهِمْ إِنْ تُسْمِعُ إِلَّا مَنْ یُؤْمِنُ بِآیاتِنا فَهُمْ مُسْلِمُونَ. - نمل: ۸۰ – ۸۱ -

{البتّه تو مردگان را شنوا نمی گردانی، و این ندا را به کران- چون پشت بگردانند- نمی توانی بشنوانی. و راهبر کوران [و بازگرداننده] از گمراهی شان نیستی. تو جز کسانی را که به نشانه های ما ایمان آورده اند و مسلمانند، نمی توانی بشنوانی.}

- فَإِنَّکَ لا تُسْمِعُ الْمَوْتى وَ لا تُسْمِعُ الصُّمَّ الدُّعاءَ إِذا وَلَّوْا مُدْبِرِینَ وَ ما أَنْتَ بِهادِ الْعُمْیِ عَنْ ضَلالَتِهِمْ إِنْ تُسْمِعُ إِلَّا مَنْ یُؤْمِنُ بِآیاتِنا فَهُمْ مُسْلِمُونَ.... کَذلِکَ یَطْبَعُ اللَّهُ عَلى قُلُوبِ الَّذِینَ لا یَعْلَمُونَ. - . روم / ۵۲ – ۵۹ -

{و در حقیقت، تو مردگان را شنوا نمی گردانی، و این دعوت را به کران- آن گاه که به ادبار پشت می گردانند- نمی توانی بشنوانی. و تو کوران را از گمراهی شان به راه نمی آوری. تو تنها کسانی را می شنوانی که به آیات ما ایمان می آورند و خود تسلیمند. خداست آن کس که شما را ابتدا ناتوان آفرید، آن گاه پس از ناتوانی قوّت بخشید، سپس بعد از قوّت، ناتوانی و پیری داد. هر چه بخواهد می آفریند و هموست دانای توانا. و روزی که رستاخیز برپا شود، مجرمان سوگند یاد می کنند که جز ساعتی [بیش] درنگ نکرده اند [در دنیا هم] این گونه به دروغ کشانیده می شدند. و [لی] کسانی که دانش و ایمان یافته اند، می گویند: «قطعاً شما [به موجب آنچه] در کتاب خدا [ست] تا روز رستاخیز مانده اید، و این، روزِ رستاخیز است ولی شما خودتان نمی دانستید.» و در چنین روزی، [دیگر] پوزشِ آنان که ستم کرده اند سود نمی بخشد، و بازگشت به سوی حق از آنان خواسته نمی شود. و به راستی در این قرآن برای مردم از هر گونه مَثَلی آوردیم، و چون برای ایشان آیه ای بیاوری، آنان که کفر ورزیده اند حتماً خواهند گفت: «شما جز بر باطل نیستید.» این گونه، خدا بر دل های کسانی که نمی دانند مُهر می نهد.}

- وَ إِذا تُتْلى عَلَیْهِ آیاتُنا وَلَّى مُسْتَکْبِراً کَأَنْ لَمْ یَسْمَعْها کَأَنَّ فِی أُذُنَیْهِ وَقْراً. - . لقمان / ۷ -

{و چون آیات ما بر او خوانده شود، با نِخوت روی برمی گرداند، چنان که گویی آن را نشنیده [یا] گویی در گوش هایش سنگینی است.}

- إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیاتٍ أَ فَلا یَسْمَعُونَ. - .سجده / ۲۶ -

{قطعاً در این [امر] عبرت هاست، مگر نمی شنوند؟}

- ما جَعَلَ اللَّهُ لِرَجُلٍ مِنْ قَلْبَيْنِ فِی جَوْفِهِ. - .احزاب / ۴ -

{خداوند برای هیچ مردی در درونش دو دل ننهاده است.}

- وَ بَلَغَتِ الْقُلُوبُ الْحَناجِرَ. - .احزاب / ۱۰ -

{و جا ن ها به گلوگاه ها رسید.}

- وَ إِذْ يَقُولُ الْمُنافِقُونَ وَ الَّذِينَ فِی قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ ما وَعَدَنَا اللَّهُ وَ رَسُولُهُ إِلَّا غُرُوراً. - .احزاب / ۱۲ -

{و هنگامی که منافقان و کسانی که در دل هایشان بیماری است می گفتند: «خدا و فرستاده اش جز فریب به ما وعده ای ندادند.»}

- وَ قَذَفَ فِی قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ. - .احزاب / ۲۶ -

{و در دل هایشان هراس افکند.}

- وَ اللَّهُ يَعْلَمُ ما فِی قُلُوبِكُمْ. - .احزاب / ۵۱ -

{و آنچه در دل های شماست خدا می داند.}

- ذلِكُمْ أَطْهَرُ لِقُلُوبِكُمْ وَ قُلُوبِهِنَ. - . احزاب / ۵۳ -

{این برای دل های شما و دل های آنان پاکیزه تر است.}

- لَئِنْ لَمْ يَنْتَهِ الْمُنافِقُونَ وَ الَّذِينَ فِی قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ. - .احزاب / ۶۰ -

{اگر منافقان و کسانی که در دل هایشان مرضی هست و شایعه افکنان در مدینه، [از کارشان] باز نایستند.}

- وَ ما يَسْتَوِی الْأَعْمى وَ الْبَصِيرُ وَ لَا الظُّلُماتُ وَ لَا النُّورُ وَ لَا الظِّلُّ وَ لَا الْحَرُورُ وَ ما يَسْتَوِی الْأَحْياءُ وَ لَا الْأَمْواتُ إِنَّ اللَّهَ يُسْمِعُ مَنْ يَشاءُ وَ ما أَنْتَ بِمُسْمِعٍ مَنْ فِی الْقُبُورِ. - . فاطر / ۱۹ - ۲۲ -

{و نابینا و بینا یکسان نیستند، و نه تیرگی ها و روشنایی، و نه سایه و گرمای آفتاب. و زندگان و مردگان یکسان نیستند. خداست که هر که را بخواهد شنوا می گرداند و تو کسانی را که در گورهایند نمی توانی شنوا سازی.}

- وَ جَعَلْنا مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ سَدًّا وَ مِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا فَأَغْشَيْناهُمْ فَهُمْ لا يُبْصِرُونَ. - . يس / ۹ -

{و [ما] فراروی آنها سدّی و پشت سرشان سدّی نهاده و پرده ای بر [چشمان] آنان فرو گسترده ایم، در نتیجه نمی توانند

ببینند.}

لِيُنْذِرَ مَنْ كانَ حَيًّا. - . يس /۷۰ -

{تا هر که را [دلی] زنده است بیم دهد.}

- وَ إِنَّ مِنْ شِيعَتِهِ لَإِبْراهِيمَ إِذْ جاءَ رَبَّهُ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ. - . صافّات / ۸۳ - ۸۴ -

{و بی گمان، ابراهیم از پیروان اوست.آن گاه که با دلی پاک به [پیشگاهِ] پروردگارش آمد.} - أَ فَمَنْ شَرَحَ اللَّهُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلامِ فَهُوَ عَلى نُورٍ مِنْ رَبِّهِ فَوَيْلٌ لِلْقاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ مِنْ ذِكْرِ اللَّهِ أُولئِكَ فِي ضَلالٍ مُبِينٍ اللَّهُ نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتاباً مُتَشابِهاً مَثانِيَ تَقْشَعِرُّ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ ثُمَّ تَلِينُ جُلُودُهُمْ وَ قُلُوبُهُمْ إِلى ذِكْرِ اللَّهِ. - . زمر /۲۲ - ۲۳ -

{پس آیا کسی که خدا سینه اش را برای [پذیرش] اسلام گشاده، و [در نتیجه] برخوردار از نوری از جانب پروردگارش می باشد [همانند فرد تاریک دل است]؟ پس وای بر آنان که از سخت دلی یاد خدا نمی کنند اینانند که در گمراهی آشکارند. خدا زیباترین سخن را [به صورت] کتابی متشابه، متضمّن وعده و وعید، نازل کرده است. آنان که از پروردگارشان می هراسند، پوست بدنشان از آن به لرزه می افتد، سپس پوستشان و دلشان به یاد خدا نرم می گردد.}

- كَذلِكَ يَطْبَعُ اللَّهُ عَلى كُلِّ قَلْبِ مُتَكَبِّرٍ جَبَّارٍ. - .غافر / ۳۵ -

{این گونه، خدا بر دل هر متکبّر و زورگویی مُهر می نهد.}

- وَ ما يَسْتَوِي الْأَعْمى وَ الْبَصِيرُ وَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ وَ لَا الْمُسِيءُ قَلِيلًا ما تَتَذَكَّرُونَ. - .غافر / ۵۸ -

{و نابینا و بینا یکسان نیستند، و کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته کرده اند [نیز] با [مردم] بدکار [یکسان] نیستند چه اندک پند می پذیرید.}

- فَأَعْرَضَ أَكْثَرُهُمْ فَهُمْ لا يَسْمَعُونَ وَ قالُوا قُلُوبُنا فِي أَكِنَّةٍ مِمَّا تَدْعُونا إِلَيْهِ وَ فِي آذانِنا وَقْرٌ وَ مِنْ بَيْنِنا وَ بَيْنِكَ حِجابٌ فَاعْمَلْ إِنَّنا عامِلُونَ. - . فصلت / ۴ - ۵ -

{و [لی] بیشتر آنان رویگردان شدند، در نتیجه [چیزی را] نمی شنوند. و گفتند: «دل های ما از آنچه ما را به سوی آن می خوانی سخت محجوب و مهجور است. و در گوش های ما سنگینی و میان ما و تو پرده ای است پس تو کار خود را بکن ما [هم] کار خود را می کنیم.»} - وَ الَّذِينَ لا يُؤْمِنُونَ فِي آذانِهِمْ وَقْرٌ وَ هُوَ عَلَيْهِمْ عَمًى أُولئِكَ يُنادَوْنَ مِنْ مَكانٍ بَعِيدٍ. - .فصلت/ ۴۴ -

{و کسانی که ایمان نمی آورند در گوش هایشان سنگینی است و قرآن بر ایشان نامفهوم است، و [گویی] آنان را از جایی دور ندا می دهند!}

- أَ فَأَنْتَ تُسْمِعُ الصُّمَّ أَوْ تَهْدِی الْعُمْیَ وَ مَنْ کانَ فِی ضَلالٍ مُبِینٍ. - . زخرف / ۴۰ -

{پس آیا تو می توانی کران را شنوا کنی، یا نابینایان و کسی را که همواره در گمراهی آشکاری است راه نمایی؟}

- أَ فَرَأَیْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلهَهُ هَواهُ وَ أَضَلَّهُ اللَّهُ عَلی عِلْمٍ وَ خَتَمَ عَلی سَمْعِهِ وَ قَلْبِهِ وَ جَعَلَ عَلی بَصَرِهِ غِشاوَهً فَمَنْ یَهْدِیهِ مِنْ بَعْدِ اللَّهِ أَ فَلا تَذَکَّرُونَ. - . جاثیه / ۲۳ -

{پس آیا دیدی کسی را که هوس خویش را معبود خود قرار داده و خدا او را دانسته گمراه گردانیده و بر گوش او و دلش مُهر زده و بر دیده اش پرده نهاده است؟ آیا پس از خدا چه کسی او را هدایت خواهد کرد؟ آیا پند نمی گیرید؟}

- وَ مِنْهُمْ مَنْ یَسْتَمِعُ إِلَیْکَ حَتَّی إِذا خَرَجُوا مِنْ عِنْدِکَ قالُوا لِلَّذِینَ أُوتُوا الْعِلْمَ ما ذا قالَ آنِفاً أُولئِکَ الَّذِینَ طَبَعَ اللَّهُ عَلی قُلُوبِهِمْ وَ اتَّبَعُوا أَهْواءَهُمْ. - .محمد/ ۱۶ -

{و از میان [منافقان] کسانی اند که [در ظاهر] به [سخنان] تو گوش می دهند، ولی چون از نزد تو بیرون می روند، به دانش یافتگان می گویند: «هم اکنون چه گفت؟» اینان همانانند که خدا بر دل هایشان مُهر نهاده است و از هوس های خود پیروی کرده اند.}

- أُولئِکَ الَّذِینَ لَعَنَهُمُ اللَّهُ فَأَصَمَّهُمْ وَ أَعْمی أَبْصارَهُمْ أَ فَلا یَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلی قُلُوبٍ أَقْفالُها. - .محمد / ۲۳ - ۲۴ -

{اینان همان کسانند که خدا آنان را لعنت نموده و [گوش دل] ایشان را ناشنوا و چشم هایشان را نابینا کرده است.آیا به آیات قرآن نمی اندیشند؟ یا [مگر] بر دل هایشان قفل هایی نهاده شده است؟}

- هُوَ الَّذِی أَنْزَلَ السَّکِینَهَ فِی قُلُوبِ الْمُؤْمِنِینَ لِیَزْدادُوا إِیماناً مَعَ إِیمانِهِمْ. - . فتح / ۴ -

{اوست آن کس که در دل های مؤمنان آرامش را فرو فرستاد تا ایمانی بر ایمان خود بیفزایند.}

- أُولئِکَ الَّذِینَ امْتَحَنَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ لِلتَّقْوی. - . حجرات / ۳ -

{کسانی که پیش پیامبر خدا صدایشان را فرو می کشند همان کسانند که خدا دل هایشان را برای پرهیزکاری امتحان کرده است.}

- وَ جاءَ بِقَلْبٍ مُنِیبٍ. - . ق /۳۳ -

{و با دلی توبه کار [باز] آید.}

- إِنَّ فِی ذلِکَ لَذِکْری لِمَنْ کانَ لَهُ قَلْبٌ أَوْ أَلْقَی السَّمْعَ وَ هُوَ شَهِیدٌ. - . ق / ۳۷ -

{قطعاً در این [عقوبت ها] برای هر صاحبدل و حق نیوشی که خود به گواهی ایستد، عبرتی است.}

- أَ لَمْ يَأْنِ لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللَّهِ وَ ما نَزَلَ مِنَ الْحَقِّ وَ لا يَكُونُوا كَالَّذِينَ أُوتُوا الْكِتابَ مِنْ قَبْلُ فَطالَ عَلَيْهِمُ الْأَمَدُ فَقَسَتْ قُلُوبُهُمْ وَ كَثِيرٌ مِنْهُمْ فاسِقُونَ. - . حديد / ۱۶ -

{آیا برای کسانی که ایمان آورده اند هنگام آن نرسیده که دل هایشان به یاد خدا و آن حقیقتی که نازل شده نرم [و فروتن] گردد و مانند کسانی نباشند که از پیش بدانها کتاب داده شد و [عمر و] انتظار بر آنان به درازا کشید، و دل هایشان سخت گردید و بسیاری از آنها فاسق بودند؟} - أُولئِكَ كَتَبَ فِي قُلُوبِهِمُ الْإِيمانَ وَ أَيَّدَهُمْ بِرُوحٍ مِنْهُ. - . مجادله / ۲۲ -

{در دل اینهاست که [خدا] ایمان را نوشته و آنها را با روحی از جانب خود تأیید کرده است.}

- فَلَمَّا زاغُوا أَزاغَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ. - .صف / ۵ -

{پس چون [از حق] برگشتند، خدا دل هایشان را برگردانید.}

- فَطُبِعَ عَلى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لا يَفْقَهُونَ... كَأَنَّهُمْ خُشُبٌ مُسَنَّدَةٌ. - . منافقون / ۳ - ۴ -

{و در نتیجه بر دل هایشان مهر زده شده و [دیگر] نمی فهمند.و چون آنان را ببینی، هیکل هایشان تو را به تعجّب وامی دارد، و چون سخن گویند به گفتارشان گوش فرا می دهی گویی آنان شمعک هایی پشت بر دیوارند.}

- وَ مَنْ يُؤْمِنْ بِاللَّهِ يَهْدِ قَلْبَهُ. - . تغابن / ۱۱ -

{و کسی که به خدا بگرود، دلش را به راه آورَد.}

- وَ قالُوا لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ ما كُنَّا فِي أَصْحابِ السَّعِيرِ. - . ملك /۱۰ -

{و گویند: «اگر شنیده [و پذیرفته] بودیم یا تعقّل کرده بودیم در [میان] دوزخیان نبودیم.»}

- أَ فَمَنْ يَمْشِي مُكِبًّا عَلى وَجْهِهِ أَهْدى أَمَّنْ يَمْشِي سَوِيًّا عَلى صِراطٍ مُسْتَقِيمٍ. - . ملك / ۲۲ -

{پس آیا آن کس که نگونسار راه می پیماید هدایت یافته تر است یا آن کس که ایستاده بر راه راست می رود؟}

- أَ لَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَك. - . شرح / ۱ -

{آیا برای تو سینه ات را نگشاده ایم؟}

**[ترجمه]

الأخبار

«۱»

كـا، [الكـافى] عَنْ عَلِيِّ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنِ ابْنِ أَبِى عُمَيْرٍ عَنْ حَمَّادٍ عَنْ أَبِى عَبْدِ اللَّهِ علیه السـلام قَالَ: مَا مِنْ قَلْبٍ إِلَّا وَ لَهُ أُذُنَانِ عَلَى إِحْدَاهُمَا مَلَكٌ مُرْشِدٌ وَ عَلَى الْأُخْرَى شَيْطَانٌ مُفْتِنٌ هَذَا يَأْمُرُهُ وَ هَذَا يَزْجُرُهُ الشَّيْطَانُ يَأْمُرُهُ بِالْمَعَاصِى وَ الْمَلَكُ يَزْجُرُهُ عَنْهَا

ص: ۳۳

۱- ۱. ق: ۳۳، ۳۷.

۲- ۲. ق: ۳۳، ۳۷.

۳- ۳. الحديد: ۱۶.

۴- ۴. المجادله: ۲۱.

۵- ۵. الصف: ۵.

۶- ۶. المنافقون: ۳- ۴.

۷- ۷. التغابن: ۱۱.

۸- ۸. الملک: ۱۱، ۲۲.

۹- ۹. الملک: ۱۱، ۲۲.

وَ هُوَ قَوْلُ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَ عَنِ الْيَمِينِ وَ عَنِ الشِّمالِ قَعِيدٌ ما يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ(۱).

**[ترجمه]کافی: حضرت صادق علیه السلام فرمود: «هیچ قلبی نیست مگر اینکه دارای دو گوش است؛ در کنار یکی از آنها فرشته ای است که ارشاد و راهنمایی به سعادت و کمال می کند و در کنار گوش دیگر، شیطانی است گمراه کننده. این یک او را وادار می کند و دیگری بازمی دارد. شیطان او را به معصیت و نافرمانی دستور می دهد و فرشته او را از مخالفت و تمرد فرمان الهی می ترساند، و این است معنای گفتار پروردگار که می فرماید: «عَنِ الْيَمِينِ وَ عَنِ الشِّمالِ قَعِيدٌ ما يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيد» - .ق / ۱۸ - ، {از طرف راست و چپ انسان نیرویی مستقر است. هیچ گفتاری از دهانش خارج نمی شود مگر اینکه در کنار آن گفتار نگهبانی آماده و مهیا هست.} - . کافی۲ : ۲۶۶ -

**[ترجمه]

تبيين

اعلم أن معرفه القلب و حقيقته و صفاته مما خفى على أكثر الخلق و لم يبين أئمتنا عليهم السلام ذلك إلا بكنايات و إشارات و الأحوط لنا أن نكتفى من ذلك بما بينوه لنا من صلاحه و فساده و آفاته و درجاته و نسعى فى تكميل هذه الخلقه العجيبه و اللطيفه الربانيه و تهذيبها عن الصفات الذميمه الشيطانيه و تحليتها بالأخلاق الملكيه الروحانيه لنستعد بذلك للعروج إلى أعلى مدارج الكمال و إفاضه المعارف من حضره ذى الجلال و لا يتوقف ذلك على معرفه حقيقه القلب ابتداء فإنه لو كان متوقفا على ذلك لأوضح موالينا و أئمتنا عليهم السلام لنا ذلك بأوضح البيان و حيث لم يبينوا ذلك لنا فالأحوط بنا أن نسكت عما سكت عنه الكريم المنان لكن نذكر هنا بعض ما قيل فى هذا المقام و نكتفى بذلك وَ اللَّهُ الْمُسْتَعانُ فاعلم أن المشهور بين الحكماء و من يسلك مسلكهم أن المراد بالقلب النفس الناطقه و هى جوهر روحانى متوسط بين العالم الروحانى الصرف و العالم الجسمانى يفعل فيما دونه و ينفعل عما فوقه و إثبات الأذن له على الاستعاره و التشبيه.

قال بعض المحققين القلب شرف الإنسان و فضيلته التى بها فاق جمله من أصناف الخلق باستعداده لمعرفه الله سبحانه التى فى الدنيا جماله و كماله و فخره و فى الآخره عدّته و ذخره و إنما استعدّ للمعرفه بقلبه لا بجارحه من جوارحه فالقلب هو العالم بالله و هو العامل لله و هو الساعى إلى الله و هو المتقرب إليه و إنما الجوارح أتباع له و خدم و آلات يستخدمها القلب و يستعملها استعمال الملك للعبيد و استخدام الراعى للرعيه و الصانع للآله.

و القلب هو المقبول عند الله إذا سلم من غير الله و هو المحجوب عن الله إذا صار مستغرقا بغير الله و هو المطالب و المخاطب و هو المثاب و المعاقب و هو الذى

۱- ۱. الكافى ج ۲ ص ۲۶۶، و الآيه فى سوره ق: ۱۸.

یستسعد بالقرب من الله تعالی فیفلح إذا زکاه و هو الذی یخیب و یشقی إذا دنسه و دساه.

و هو المطیع لله بـالحقیقه به و إنمـا الـذی ینتشـر علی الجوارح من العبـادات أنواره و هو العاصـی المتمرد علی الله و إنما الساری علی الأعضاء من الفواحش آثاره و بإظلامه و استنارته تظهر محاسن الظاهر و مساویه إذ کل إناء یترشح بما فیه.

و هو الـذی إذا عرفه الإنسان فقـد عرف نفسه و إذا عرف نفسه فقـد عرف ربه و هو الذی إذا جهله الإنسان فقد جهل نفسه و إذا جهـل نفسه فقـد جهـل ربه و من جهـل بقلبه فهو بغیره أجهـل و أکثر الخلق جـاهلون بقلوبهم و أنفسـهم و قـد حیـل بینهم و بین أنفسـهم ف أَنَّ اللَّهَ یَحُولُ بَیْنَ الْمَرْءِ وَ قَلْبِهِ و حیلولته بأن لا یوفقه لمشاهـدته و مراقبته و معرفه صـفاته و کیفیه تقلبه بین إصـبعین من أصابع

الرحمن و أنه کیـف یهوی مره إلی أسـفل السـافلین و یتخفض إلی أفق الشـیاطین و کیف یرتفع أخری إلی أعلی علیین و یرتقی إلی عالم الملائکه المقربین.

و من لم یعرف قلبه لیراقبه و یراعیه و یترصـد مـا یلـوح من خزائن الملکـوت علیه و فیه فهـو ممن قـال الله تعـالی فیه وَ لاـ تَکُونُوا کَالَّذِینَ نَسُوا اللَّهَ فَأَنْساهُمْ أَنْفُسَهُمْ أُولئِکَ هُمُ الْفاسِقُونَ (۱) فمعرفه القلب و حقیقه أوصافه أصل الدین و أساس طریق السالکین.

فإذا عرفت ذلک فاعلم أن النفس و الروح و القلب و العقل ألفاظ متقاربه المعانی فالقلب یطلق لمعنیین أحدهما اللحم الصنوبری الشـکل المودع فی الجانب الأیسر من الصدر و هو لحم مخصوص و فی باطنه تجویف و فی ذلک التجویف دم أسود و هو منبع الروح و معدنه و هذا القلب موجود للبهائم بل هو موجود للمیت.

و المعنی الثانی هو لطیفه ربانیه روحانیه لها بهـذا القلب الجسـمانی تعلق و قـد تحیرت عقول أکثر الخلق فی إدراک وجه علاقته فإن تعلقها به یضاهی تعلق

۱- ۱. الحشر: ۱۹.

الأعراض بالأجسام و الأوصاف بالموصوفات أو تعلق المستعمل للآله بالآله أو تعلق المتمكن بالمكان و تحقيقه يقتضی إفشاء سر الروح و لم يتكلم فيه رسول الله صلی الله عليه و آله فليس لغيره أن يتكلم فيه.

و الروح أيضا يطلق على معنيين أحدهما جسم لطيف منبعه تجويف القلب الجسمانی و ينتشر بواسطه العروق الضوارب إلى سائر أجزاء البدن و جريانها فی البدن و فيضان أنوار الحياه و الحس و السمع و البصر و الشم منها على أعضائها يضاهی فيضان النور من السراج الذی يدار فی زوايا الدار فإنه لا ينتهی إلی جزء من البيت إلا و يستنير به.

فالحياه مثالها النور الحاصل فی الحيطان و الروح مثالها السراج و سريان الروح و حركتها فی الباطن مثاله مثال حركه السراج فی جوانب البيت بتحريك محركه و الأطباء إذا أطلقوا اسم الروح أرادوا به هذا المعنی و هو بخار لطيف أنضجته حراره القلب.

و المعنی الثانی هو اللطيفه الربانيه العالمه المدركه من الإنسان و هو الذی شرحناه فی أحد معنيی القلب و هو الذی أراده الله تعالى بقوله يَسْئَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّی (۱) و هو أمر عجيب ربانی يعجز أكثر العقول و الأفهام عن درك كنه حقيقته.

و النفس أيضا مشترك بين معانی و يتعلق بغرضنا منه معنيان أحدهما أن يراد به المعنی الجامع لقوه الغضب و الشهوه فی الإنسان و هذا الاستعمال هو الغالب على الصوفيه لأنهم يريدون بالنفس الأصل الجامع للصفات المذمومه من الإنسان فيقولون لا بد من مجاهده النفس و كسرها و إليه الإشاره بقوله صلی الله عليه و آله أعدی عدوك نفسك التی بين جنبيك.

المعنی الثانی هو اللطيفه التی ذكرناها التی هو الإنسان فی الحقيقه و هی نفس الإنسان و ذاته و لكنها توصف بأوصاف مختلفه بحسب أحوالها فإذا سكنت

ص: ۳۶

۱- ۱. أسرى: ۸۵.

تحت الأمر و زايلها الاضطراب بسبب معارضه الشهوات سميت النفس المطمئنه قال تعالى يا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّهُ ارْجِعِي إِلى رَبِّكِ راضِيَهً مَرْضِيَّهً(۱) فالنفس بالمعنى الأول لا يتصور رجوعها إلى الله فإنها مبعده عن الله تعالى و هو من حزب الشيطان و إذا لم يتم سكونها و لكنها صارت مدافعه للنفس الشهوانيه و معترضه عليها سميت النفس اللوامه لأنها تلوم صاحبها عند تقصيره فى عباده مولاها قال الله تعالى وَ لا أُقْسِمُ بِالنَّفْسِ اللَّوَّامَهِ(۲) و إن تركت الاعتراض و أذعنت و أطاعت لمقتضى الشهوات و دواعى الشيطان سميت النفس الأمّاره بالسوء قال الله تعالى إخبارا عن يوسف عليه السلام وَ ما أُبَرِّئُ نَفْسِي إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَهٌ بِالسُّوءِ(۳) و قد يجوز أن يقال الأمّاره بالسوء هى النفس بالمعنى الأول فإذن النفس بالمعنى الأول مذمومه غايه الذم و بالمعنى الثانى محموده لأنها نفس الإنسان أى ذاته و حقيقته العالمه بالله تعالى و بسائر المعلومات.

و العقل أيضا مشترکه لمعان مختلفه و المناسب هنا معنيان أحدهما العلم بحقائق الأمور أى صفته العلم الذى محله القلب و الثانى أنه قد يطلق و يراد به المدرک المعلوم فيکون هو القلب أعنى تلک اللطيفه.

فإذن قد انكشف لک أن معانى هذه الأسامى موجوده و هو القلب الجسمانى و الروح الجسمانى و النفس الشهوانيه و العقل العلمى و هذه أربعه معان يطلق عليها الألفاظ الأربعه و معنى خامس و هى اللطيفه العالمه المدرکه من الإنسان و الألفاظ الأربعه بجملتها يتوارد عليها فالمعانى خمسه و الألفاظ أربعه و کل لفظ أطلق لمعنيين.

و أكثر العلماء قد التبس عليهم اختلاف هذه الألفاظ و تواردها فتراهم يتكلمون فى الخواطر و يقولون هذا خاطر العقل و هذا خاطر الروح و هذا

۱- ۱. الفجر: ۲۸.

۲- ۲. القيامه: ۲.

۳- ۳. يوسف: ۵۲.

خـاطر النفس و هـذا خاطر القلب و ليس يـدرى الناظر اختلاف معانى هـذه الأسـماء و حيث ورد فى الكتاب و السـنه لفظ القلب فالمراد به المعنى الـذى يفقه من الإنسان و يعرف حقيقه الأشـياء و قد يكنى عنه بالقلب الذى فى الصدر لأن بين تلك اللطيفه و بين جسم القلب علاـقه خـاصه فإنهـا و إن كانت متعلقه بسائر البـدن و مسـتعمله له و لكنها تتعلق به بواسـطه القلب فتعلقها الأول بالقلب فكأنه محلها و مملكتها و عالمها و مطيتها و لذا شبه القلب بالعرش و الصدر بالكرسى.

ثم قال فى بيان تسـلط الشيطان على القلب اعلم أن القلب مثال قبه لها أبواب تنصب إليها الأحوال من كل باب و مثاله أيضا مثال هـدف تنصب إليه السـهام من الجوانب أو هو مثال مرآه منصوبه يجتاز عليها أنواع الصور المختلفه فيتراءى فيها صوره بعد صوره و لاـ يخلو عنهـا أو مثال حوض ينصب إليه مياه مختلفه من أنهار مفتوحه إليه و إنما مـداخل هـذه الآثار المتجـدده فى القلب فى كـل حال إما من الظاهر فالحواس الخمس و إما من الباطن فالخيال و الشـهوه و الغضب و الأخلاق المركبه فى مزاج الإنسان فإنه إذا أدرك بالحواس شـيئا حصل منه أثر فى القلب و إن كف عن الإحساس و الخيالات الحاصـله فى النفس تبقى و ينتقل الخيال من شـى ء إلى شـى ء و بحسب انتقـال الخيـال ينتقـل القلب من حال إلى حال و المقصود أن القلب فى التقلب و التأثر دائما من هـذه الآثـار و أخص الآثـار الحاصـله فى القلـب هى الخـواطر و أعنى بـالخواطر مـا يعرض فيـه من الأفكـار و الأذكـار و أعنى به إدراكاته علوما إما على سبيل التجـدد و إما على سبيل التـذكر فإنها تسـمى خواطر من حيث إنها تخطر بعـد أن كان القلب غافلا عنهـا و الخواطر هى المحركـات للإرادات فإن النيه و العزم و الإراده إنما تكون بعـد خطور المنوى بالبال لا محاله فمبـدأ الأفعال الخواطر ثم الخاطر يحرك الرغبه و الرغبه تحرك العزم و يحرك العزم النيه و النيه تحرك الأعضاء.

و الخواطر المحركه للرغبه تنقسم إلى مـا يـدعو إلى الشـر أعنى مـا يضـر فى العـاقبه و إلى مـا يـدعو إلى الخير أعنى مـا ينفع فى الآخره فهما خاطران مختلفان

فافتقرا إلى اسمين مختلفين فالخاطر المحمود يسمى إلهاما و الخاطر المذموم أعنى الداعى إلى الشر يسمى وسواسا.

ثم إنك تعلم أن هذه الخواطر حادثه و كل حادث لا بد له من سبب و مهما اختلفت الحوادث دل على اختلاف الأسباب هذا ما عرف من سنه الله عز و جل فى ترتيب المسببات على الأسباب فمهما استنار حيطان البيت بنور النار و أظلم سقفه و اسود بالدخان علمت أن سبب السواد غير سبب الاستناره كذلك لأنوار القلب و ظلماته سببان مختلفان فسبب الخاطر الداعى إلى الخير يسمى ملكا و سبب الخاطر الداعى إلى الشر يسمى شيطانا و اللطف الذى به يتهيأ القلب لقبول إلهام الملك يسمى توفيقا و الذى به يتهيأ لقبول وسواس الشيطان يسمى إغواء و خذلانا فإن المعانى المختلفه تفتقر إلى أسامى مختلفه.

و الملك عباره عن خلق خلقه الله شأنه إفاضه الخير و إفاده العلم و كشف الحق و الوعد بالمعروف و قد خلقه الله و سخره لذلك و الشيطان عباره عن خلق شأنه ضد ذلك و هو الوعد بالشر و الأمر بالفحشاء و التخويف عند الهم بالخير بالفقر و الوسوسه فى مقابله الإلهام و الشيطان فى مقابله الملك و التوفيق فى مقابله الخذلان و إليه الإشاره بقوله تعالى وَ مِنْ كُلِّ شَيْ ءٍ خَلَقْنا زَوْجَيْنِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ (١) فإن الموجودات كلها متقابله مزدوجه إلا الله تعالى فإنه لا مقابل له بل هو الواحد الحق الخالق للأزواج كلها.

و القلب متجاذب بين الشيطان و الملك فقد قَالَ صلى الله عليه و آله: لِلْقَلْبِ لَمَّتَانِ لَمَّهٌ مِنَ الْمَلَكِ إِيعَادٌ بِالْخَيْرِ وَ تَصْدِيقٌ بِالْحَقِّ فَمَنْ وَجَدَ ذَلِكَ فَلْيَعْلَمْ أَنَّهُ مِنَ اللَّهِ فَلْيَحْمَدِ اللَّهَ وَ لَمَّهٌ مِنَ الْعَدُوِّ إِيعَادٌ بِالشَّرِّ وَ تَكْذِيبٌ بِالْحَقِّ وَ نَهْيٌ عَنِ الْخَيْرِ فَمَنْ وَجَدَ ذَلِكَ فَلْيَتَعَوَّذْ مِنَ الشَّيْطَانِ ثُمَّ تَلَا الشَّيْطانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ(٢) الْآيَهَ.

و لتجاذب القلب بين هاتين اللمتين قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله: قَلْبُ الْمُؤْمِنِ بَيْنَ

ص: ٣٩

١- ١. الذاريات: ۴٩.

٢- ٢. البقره: ٢۶٨.

إِصْبَعَيْنِ مِنْ أَصَابِعِ الرَّحْمَنِ.

و الله سبحانه منزه عن أن يكون له إصبع مركبه من دم و لحم و عظم ينقسم بالأنامل و لكن روح الإصبع سرعه التقليب و القدره على التحريك و التغيير فإنك لا تريد إصبعك لشخصها بل لفعلها فى التقليب و الترديد و كما أنك تتعاطى الأفعال بأصابعك فالله تعالى إنما يفعل ما يفعله باستسخار الملك و الشيطان و هما مسخران بقدرته فى تقليب القلوب كما أن أصابعك مسخره لك فى تقليب الأجسام مثلا.

و القلب بأصل الفطره صالح لقبول آثار الملائكه و الشياطين صلاحا متساويا ليس يترجح أحدهما على الآخر و إنما يترجح أحد الجانبين باتباع الهوى و الإكباب على الشهوات أو الإعراض عنها و مخالفتها فإن اتبع الإنسان مقتضى الشهوه و الغضب ظهر تسلط الشيطان بواسطه الهوى و صار القلب عش الشيطان و معدنه لأن الهوى هو مرعى الشيطان و مرتعه و إن جاهد الشهوات و لم يسلطها على نفسه و تشبه بأخلاق الملائكه صار قلبه مستقر الملائكه و مهبطهم.

و لما كان لا يخلو قلب عن شهوه و غضب و حرص و طمع و طول أمل إلى غير ذلك من صفات البشريه المتشعبه عن الهوى لا جرم لم يخل قلب عن أن يكون للشيطان فيه جولان بالوسوسه و لذلك

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله: مَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا وَ لَهُ شَيْطَانٌ قَالُوا وَ لَا أَنْتَ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ وَ لَا أَنَا إِلَّا أَنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ أَعَانَنِي عَلَيْهِ فَأَسْلَمَ فَلَمْ يَأْمُرْنِي إِلَّا بِخَيْرٍ.

و إنما كان هذا لأن الشيطان لا يتصرف إلا بواسطه الشهوه فمن أعانه الله على شهوته حتى صار لا ينبسط إلا حيث ينبغى و إلى الحد الذى ينبغى فشهوته لا تدعوه إلى الشر فالشيطان المتدرع بها لا يأمر إلا بالخير و مهما غلب على القلب ذكر الدنيا و مقتضيات الهوى وجد الشيطان مجالا فوسوس و مهما انصرف القلب إلى ذكر الله تعالى ارتحل الشيطان و ضاق مجاله و أقبل الملك و ألهم.

فالتطارد بين جندى الملائكه و الشياطين فى معركه القلب دائم إلى أن ينفتح القلب لأحدهما فيسكن و يستوطن و يكون اجتياز الثانى اختلاسا و أكثر القلوب

قد فتحها جنود الشیطان و ملكوها فامتلأت بالوساوس الداعیه إلی إیثار العاجله و اطراح الآخره و مبدأ استیلائها اتباع الهوی و لا یمكن فتحها بعد ذلك إلا بتخلیه القلب عن قوت الشیطان و هو الهوی و الشهوات و عمارته بذكر الله إذ هو مطرح أثر الملائكه و لذلك قال الله تعالی إِنَّ عِبادِی لَیْسَ لَكَ عَلَیْهِمْ سُلْطانٌ (۱) و كل من اتبع الهوی فهو عبد الهوی لا عبد الله فلذلك تسلط علیه الشیطان و قال تعالی أَ فَرَأَیْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلهَهُ هَواهُ (۲) إشاره إلی أن الهوی إلهه و معبوده فهو عبد الهوی لا عبد الله.

و لا یمحو وسوسه الشیطان عن القلب إلا ذكر شی ء سوی ما یوسوس به لأنه إذا حضر فی القلب ذكر شی ء انعدم عنه ما كان فیه من قبل و لكن كل شی ء سوی ذكر الله و سوی ما یتعلق به فیجوز أن یكون أیضا مجالا للشیطان فذكر الله سبحانه هو الذی یؤمن جانبه و یعلم أنه لیس للشیطان فیه مجال.

و لا یعالج الشیطان إلا بضده و ضد جمیع وساوس الشیطان ذكر الله تعالی و الاستعاذه به و التبری عن الحول و القوه و هو معنی قولك أعوذ بالله من الشیطان الرجیم و لا حول و لا قوه إلا بالله العلی العظیم و ذلك لا یقدر علیه إلا المتقون الذین الغالب علیهم ذكر الله و إنما الشیطان یطوف بقلوبهم فی أوقات الفلتات علی سبیل الخلسه قال الله تعالی إِنَّ الَّذِینَ اتَّقَوْا إِذا مَسَّهُمْ طائِفٌ مِنَ الشَّیْطانِ تَذَكَّرُوا فَإِذا هُمْ مُبْصِرُونَ (۳).

و قال مجاهد فی قوله مِنْ شَرِّ الْوَسْواسِ الْخَنَّاسِ قال هو منبسط علی قلب الإنسان فإذا ذكر الله سبحانه خنس و انقبض و إذا غفل انبسط علی قلبه.

فالتطارد بین ذكر الله و وسوسه الشیطان كالتطارد بین النور و الظلام و بین اللیل و النهار و لتطاردهما قال الله تعالی اسْتَحْوَذَ عَلَیْهِمُ الشَّیْطانُ فَأَنْساهُمْ

۱- ۱. الحجر: ۴۲.

۲- ۲. الجاثیه: ۲۳.

۳- ۳. الأعراف: ۲۰۱.

ذِكْرَ اللَّهِ (۱)

وَ فِی الْحَدِیثِ: إِنَّ الشَّیْطَانَ وَاضِعٌ خَطْمَهُ عَلَی قَلْبِ ابْنِ آدَمَ فَإِذَا ذَکَرَ اللَّهَ خَنَسَ وَ إِنْ نَسِیَ اللَّهَ الْتَقَمَ قَلْبَهُ.

و کما أن الشهوات ممتزجه بلحم الآدمی و دمه فسلطنه الشیطان أیضا ساریه فی لحمه و دمه و محیطه بالقلب من جوانبه و لذا قَالَ صلی الله علیه و آله: إِنَّ الشَّیْطَانَ لَیَجْرِی مِنِ ابْنِ آدَمَ مَجْرَی الدَّمِ فَضَیِّقُوا مَجَارِیَهُ بِالْجُوعِ.

و ذلک لأن الجوع یکسر الشهوه و مجری الشیطان الشهوات و لأجل اکتناف الشهوات للقلب من جوانبه قال الله تعالی إخبارا عن إبلیس لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِراطَکَ الْمُسْتَقِیمَ ثُمَّ لَآتِیَنَّهُمْ مِنْ بَیْنِ أَیْدِیهِمْ وَ مِنْ خَلْفِهِمْ وَ عَنْ أَیْمانِهِمْ وَ عَنْ شَمائِلِهِمْ (۲). و قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: إِنَّ الشَّیْطَانَ قَعَدَ لِابْنِ آدَمَ فِی طُرُقِهِ فَقَعَدَ لَهُ بِطَرِیقِ الْإِسْلَامِ فَقَالَ لَهُ أَ تُسْلِمُ وَ تَتْرُکُ دِینَکَ وَ دِینَ آبَائِکَ فَعَصَاهُ فَأَسْلَمَ ثُمَّ قَعَدَ لَهُ بِطَرِیقِ الْهِجْرَهِ فَقَالَ أَ تُهَاجِرُ وَ تَدَعُ أَرْضَکَ وَ نِسَاءَکَ فَعَصَاهُ فَهَاجَرَ ثُمَّ قَعَدَ لَهُ بِطَرِیقِ الْجِهَادِ فَقَالَ أَ تُجَاهِدُ وَ هُوَ تَلَفُ النَّفْسِ وَ الْمَالِ فَتُقَاتِلُ فَتُقْتَلُ فَتُنْکَحُ نِسَاؤُکَ وَ تُقْسَمُ مَالُکَ فَعَصَاهُ فَجَاهَدَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَمَنْ فَعَلَ ذَلِکَ فَمَاتَ کَانَ حَقّاً عَلَی اللَّهِ أَنْ یُدْخِلَهُ الْجَنَّهَ.

فقد ذکر صلی الله علیه و آله معنی الوسوسه فإذن الوسواس معلوم بالمشاهده.

و کل خاطر فله سبب و یفتقر إلی اسم تعرفه فاسم سببه الشیطان و لا یتصور أن ینفک عنه آدمی و إنما یختلفون بعصیانه و متابعته و لذا قَالَ صلی الله علیه و آله: مَا مِنْ أَحَدٍ إِلَّا وَ لَهُ شَیْطَانٌ.

و قد اتضح بهذا النوع من استبصار معنی الوسوسه و الإلهام و الملک و الشیطان و التوفیق و الخذلان فبعد هذا نظر من ینظر فی ذات الشیطان و أنه جسم لطیف أو لیس بجسم و إن کان جسما فکیف یدخل فی بدن الإنسان ما هو جسم فهذا الآن غیر محتاج إلیه فی علم المعامله بل مثال الباحث عن هذا کمثال

۱- ۱. المجادله: ۱۹.

۲- ۲. الأعراف: ۱۶ و ۱۷.

من دخل فی ثوبه حیه و هو محتاج إلی دفع ضراوتها(۱) فاشتغل بالبحث عن لونها و طولها و عرضها و ذلک عین الجهل لمصادفه الخواطر الباعثه علی الشرور و قد علمت و دل ذلک علی أنه عن سبب لا محاله و علم أن الداعی إلی الشر المحذور المستقبل عدو فقد عرف العدو فینبغی أن یشتغل بمجاهدته.

و قد عرف الله سبحانه عداوته فی مواضع کثیره من کتابه لیؤمن به و یحترز عنه فقال تعالی إِنَّ الشَّيْطانَ لَكُمْ عَدُوٌّ فَاتَّخِذُوهُ عَدُوًّا إِنَّما يَدْعُوا حِزْبَهُ لِيَكُونُوا مِنْ أَصْحابِ السَّعِيرِ(۲) و قال تعالی أَ لَمْ أَعْهَدْ إِلَيْكُمْ يا بَنِي آدَمَ أَنْ لا تَعْبُدُوا الشَّيْطانَ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ (۳) فینبغی للعبد أن یشتغل بدفع العدو عن نفسه لا بالسؤال عن أصله و نسبه و مسکنه.

نعم ینبغی أن یسأل عن سلاحه لیدفعه عن نفسه و سلاح الشیطان الهوی و الشهوات و ذلک کاف للعالمین فأما معرفه صفه ذاته و حقیقه الملائکه فذلک میدان العارفین المتغلغلین فی علوم المکاشفات و لا یحتاج فی المعامله إلی معرفته إلی آخر ما حققه فی هذا المقام.

**[ترجمه]بدان که شناختن ماهیّت و حقیقت قلب، از مطالبی است که برای بیشتر علما کاملا روشن نشده است و امامان ما هم در این قسمت بیاناتی نفرموده اند، مگر با کنایه و اشاره.

پس بهتر و موافق با احتیاط این است که ما هم اکتفا کنیم به همان بیاناتی که درباره حالات قلب فرموده اند که صلاح و سلامت قلب و فساد و تباهی آن چیست، چه چیز برای آن آفت و زیانبار است و مراتب و درجات او در چیست، و در تکمیل این موجود شگفت انگیز و روح ربانی و آسمانی تلاش کنیم، آن را از صفات پست شیطانی پاکیزه کرده و با اخلاق و خوی فرشتگان و صفات روحانی آراسته اش کنیم تا با این روش، استعداد و آمادگی پیمودن مراتب کمالات انسانی و رفتن به اعلی درجات را به دست آورده و لیاقت و شایستگی گرفتن معارف و حقایق را از جانب پروردگار پیدا کنیم. این حرکت و سیر معنوی به شناختن ماهیت و حقیقت قلب بستگی ندارد، زیرا اگر توقف بر این شناخت داشت، قطعا ائمه اطهارعلیهم السلام برای ما در این قسمت توضیح کامل و روشن می فرمودند و چون تفصیلی در این جهت نداده اند، برای ما هم بهتر است که سکوت کنیم در آن مطالبی که آنها سکوت کرده اند. ولی ما در این مقام، مختصری و قسمتی از بیاناتی را که گفته شده بازگو می کنیم و به همین مقدار اکتفا کرده و از خدا یاری می خواهیم.

آنچه که در نزد حکما و فلاسفه و هم مسلکان آنان معروف و مشهور است، این است که منظور از قلب، همان نفس ناطقه و فصل ممیز انسان است و آنچه که انسانیت انسان به آن است. و اینکه قلب یک موجود روحانی است که حد وسط بین جهان روحانی محض و خالص و از جهان مادی و جسمانی محض است، در موجودات پایین تر از خود اثر می گذارد و همه را تحت تاثیر خود قرار می دهد و از موجودات مافوق و بالاتر از خود متاثر و اثر پذیر می باشد. و اینکه گفته می شود قلب و دل دارای گوش است، استعاره و تشبیه است و منظور همان حالت اثرپذیری است. بعضی از اهل تحقیق چنین گفته اند که شرافت و ارزش انسان و کمال و برتری او به قلب است، از جهت قلب است که بر مخلوقات و موجودات دیگر تفوق و برتری یافته که استعداد و نیروی شناخت خدا را دارد؛ همان معرفت و شناختی که در این جهان جمال و زینت و کمال و افتخار او است و در آن جهان توشه و ذخیره او. و این استعداد معرفت و شناخت به وسیله قلب است، نه سایر اعضا و جوارح. قلب است که علم و معرفت به خدا پیدا می کند قلب است که برای خدا عمل می کند قلب است که به طرف خدا حرکت می کند

قلب است که به خـدا نزدیک می شود، اما اعضاو جوارح بـدن تابع و خدمتگزارند و ابزاری هسـتند که قلب آنها را در خدمت خود می گیرد، مانند سـلطان که آنها را بنده وار به کار می گمارد و مانند والی و سـرپرستی که رعیّت خود را به خدمت وامی دارد و صنعتگری که ابزار و آلات را به کار می برد.

و قلب است که چون از توجه به غیر از خـدا سالم شـد و منصـرف گشت، در مقام قرب الهی بار می یابـد و پذیرفته می شود و اگر در غیر خدا غوطه ور گشت، طرد و رانده می شود. او است مورد مطالبه دستورات و تکالیف و توجه خطابات؛ او است که پـاداش و کیفر می بینـد؛ او اسـت کـه سـعادت تقرب و نزدیکی به خـدا رابه دست می آورد. پس در صـورت تزکیه و پـاکی، رستگار و کامیاب می گردد. او است که اگر آلوده و تباه شود، شقاوت و نومیدی نصیبش گردد.

در حقیقـت و واقع مطیع و فرمـانبردار اسـت و انـوار و روشـنی او است که در اعضـا و جـوارح نمایـان و پخش می گردد و به صورت عبادت و بندگی جلوه گر می شود.

و او است که تمرّد و سرکشـی و نافرمانی خـدا رامی کند و اثر و نشانه اش به صورت گناه و کارهای زشت در اعضا و جوارح نمایان می شود، و با ظلمت و تاریکی او و با روشـنایی و نورانیّت او است که ظاهر و برون انسان آلوده به زشتی ها و یا آراسته به نیکی هـا می گردد. چـون هر ظرفی از آنچه که در درون دارد رطـوبت می دهـد. و او است که انسـان چـون او را شـناخت، خود را شـناخته و چون خود را شناخت، خدایش را می شناسد. همچنین قلب است که چون انسان در حق او جاهل شد، نسبت به شـناخت خود جاهل و نادان می شود و چون خود را نشـناخت، خدایش را نتوان شـناخت. و کسـی که درباره شـناخت خود جاهل و نادان باشد، نسـبت به شـناخت غیر خود نادان تر و جاهل تر است. و اکثریت این مردم در حق خود و درباره قلب خود جاهل و ناداننـد و پرده هواهای نفسانی بین آنها و خودشان و قلبشان حائل شـده، «أَنَّ اللَّهَ يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَ قَلْبِه»، {و خدا پرده ای آویزد و میـان انسـان و قلبش} – . انفال / ۲۴ – و حائـل بودن خـدا به این معنا است که توفیق دیـد و شـناخت خودش به او نمی دهد، و توفیق مراقبت و نگهبانی دل و شـناخت صـفات قلب و اینکه چگونه در قبضه قدرت حق در دست و میان انگشتان خـدای رحمـان در تقلب و تحـول است. و اینکه چگـونه می شـود که گـاهی تـا پست ترین منـازل پـایین آمـده و در عمق دره هلاکت و شـقاوت هم سـطح شیاطین می گردد و گاهی به طوری بلندپرواز شده و تا بالاترین درجات علیین می رود و تا عالم فرشـتگان مقرب الهی اوج می گیرد، توفیق توجه و شـناخت این مطالب از او سـلب می شود؛ این است معنای حائل شـدن خدا میان انسان و قلب انسان .

و کسی که قلب و نفس خودش را نشناسد که مراقب و نگهبان او باشد و آمادگی پیدا کند برای آنچه از عالم ملکوت در او و بر او تابش می کنـد، این شـخص از آن افرادی است که خـدا درباره آنان فرموده است: «وَ لا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَسُوا اللَّهَ فَأَنْساهُمْ أَنْفُسَـهُمْ أُولئِكَ هُمُ الْفاسِـقُون»، {شـما مؤمنانماننـد آنان نباشـید که به کلی خـدا را فراموش کردند و خدا هم خود آنها را از یادشان برد و آنان در واقع بدکارانند.} – . حشـر / ۱۹ – بنـابراین شـناخت قلب و حالات و اوصافش، اصل و پایه دین و اساس راه رهروان به سوی حق است.

پس از این مقـدمه بدان که کلمه و واژه نفس، روح، قلب، عقل (این چهار کلمه) الفاظی هسـتند که معانی آنها نزدیک و شبیه یکدیگر است. اما لفظ قلب در دو مورد استعمال می شود:

۱. گاهی قلب گفته می شود و منظور همان قطعه گوشت صنوبری شکل است که در قسمت چپ سینه انسان قرار دارد و آن گوشت مخصوصی است که درون آن خالی و تهی است و در همان قسمت خون سیاه رنگی است که منبع و سرچشمه روح حیوانی است. این چنین قلبی در تمام حیوانات هم هست، بلکه در بدن شخص مرده هم هست.

۲.

گاهی هم قلب گفته می شود و مقصود از آن، موجود لطیف و روح ربانی و آسمانی است که با این قلب گوشتی ارتباط خاصی دارد و افکار دانشمندان در نحوه ارتباط و علت تعلق این موجود لطیف با این قطعه گوشت متحیر و سرگردان است. چون کیفیت این ارتباط و تعلق نظیر تعلق اعراض و رنگ ها به اجسام است و نظیر ارتباط وصف با دارنده وصف و یا نظیر ارتباط صنعت گر با ابزار و آلات صنعت و ارتباط جایگزین با آن جایگاه و مکان است. تحقیق این مطلب به پی بردن و روشن شدن اسرار و ماهیت وجودی روح انسان بستگی دارد و چون در این قسمت رسول اکرمصلّی اللَّه علیه و آله سخنی و بیانی ندارد، دیگران هم مناسب نیست که در این قسمت (کشف حقیقت روح) وارد شوند .

و اما لفظ روح که آن هم به دو معنا اطلاق و در دو مورد استعمال می شود.

۱.

روح حیوانی و جسم لطیف که از آن فضای پر از خون قلب سرچشمه گرفته و به واسطه عروق و شریان و رگ ها در تمام قسمت بدن ساری و جاری است.و جریان این روح در بدن و رسیدن نور حیات و زندگی، حس و ادراک، نیروی شنوایی و بینایی و بویایی و پیدایش اینها در اجزای مناسب بدن، همانند پیدایش نور و روشنایی است در اطراف و زوایای خانه در اثر گردش دادن چراغی روشن در آن خانه که این چراغ به هر نقطه برسد، آنجا را روشن می کند. در خانه بدن هم روح حیوانی هم به جای چراغ ظاهری (جریان و حرکت روح در تمام اعضا و جوارح، نظیر حرکت چراغ در اطراف خانه به وسیله محرک و عامل گردش) است. ضمنا در اصطلاح اطبا و پزشکان، لفظ روح در این معنایی که گفته شد به کار برده و استعمال می شود و این عبارت است از بخار رقیقی که در اثر گرمی قلب و گردش خون تولید می شود.

۲.

معنای دوم روح عبارت است از همان موجود ارزشمند آسمانی که حقایق و مطالب علمی را درک می کند که شرح و تفصیلش را در معنای دوم قلب بیان کردیم. و این معنا را پروردگار در این آیه اراده فرموده که می فرماید: «يَسْئَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّى»، {ای رسول گرامی! مردم راجع به روح و حقیقت آن پرسش هایی از تو دارند و در پاسخ آنان بگو که روح یک امر الهی و حقیقت ربانی است.} - . اسراء / ۸۵ - و این حقیقت یک نحوه وجود عجیب الهی است که عقول و افکار اکثر مردم از درک واقعیت آن عاجز و درمانده است.

و اما نفس، این لفظ هم در موارد زیادی استعمال می شود و آنچه با مقصود ما ارتباط دارد دو معنا است:

۱.

اینکه منظور از نفس، آن غریزه و جهتی که مرکز و مصدر خشم و غضب و شهوت انسان است و این اصطلاح شایع است در میان اهل تصوف و عرفان، چون در نظر آنها نفس یعنی آن حالت و خصوصیتی که ریشه و مرکز صفات ناپسندیده است. و در لسان آنها متداول است که می گویند مبارزه و جهاد با نفس و کشتن و شکستن آن لازم است، منظور همین معنا است و به این معنا اشاره دارد که پیغمبر اکرمصلّی اللَّه علیه و آله فرمود: «سرسخت ترین دشمن تو همان نفس تو است که میان دو پهلوی توست.»

۲.

معنای دوم نفس همان موجود لطیف و نفیس است که بیان شد که در واقع انسان، او است و حقیقت و ذاتش همان است. نفس به این معنا به لحاظ حالات و مراتب مختلفی که دارد، نام های گوناگونی دارد و در هر مقامی تعبیر مناسب با آن مقام از او می شود. اگر دارای حالت سکون و آرامش و در برابر دستورهای خداوند اضطراب و تشویشی نداشته باشد و در مقابل حملات خواسته ها و شهوات و صحنه های هیجان انگیز محکم و استوار باشد،آن را در این مقام «نفس مطمئنه» گویند که خدای می فرماید: «یا أَیَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّهُ ارْجِعِی إِلی رَبِّکِ راضِیَهً مَرْضِیَّهً»، {ای نفس مطمئن و آرام و ای انسان محکم و استوار! با کمال خشنودی به طرف ما بیا.} - . فجر / ۲۸ - که منظور از نفس در این آیه، معنای دوم است. چون نفس به معنای اول، نه تنها به طرف خدا حرکت نمی کند ، بلکه انسان را از خدا دور می کند و از نفرات سپاه ابلیس و حزب شیطان است.

اگر آن حالت سکون و ثبات و طمانینه را نداشته باشد، ولی در مقام دفاع و طرد خواسته ها و شهوات و در رتبه اعتراض و انتقاد باشد، در این مقام «نفس لوامه» و سرزنش گر خوانده می شود. چون اگر انسان در عبادت مولا و معبود خود کوتاهی کند، مورد ملامت و سرزنش او واقع می شود و خدا می فرماید: «أُقْسِمُ بِالنَّفْسِ اللَّوَّامَه»، {قسم به نفس ملامت گر انسان} - .قیامت / ۲ - .

اگر حالت انتقاد و اعتراض را از دست داده و در برابر خواسته ها و شهوات ودعوت های شیطانی تسلیم و مطیع باشد،«نفس اماره» به سوء گویند که انسان را به بدی و اعمال زشت فرمان می دهد. و خداوند از زبان یوسف خبر می دهد که گفته است: «وَ ما أُبَرِّئُ نَفْسِی إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَهٌ بِالسُّوء»، {و من هرگز خود را تبرئه نمی کنم و مستقلا مدعی پاکی و طهارت نیستم، چون نفس انسان شدیدا به زشتی ها فرمان می دهد} - . یوسف / ۵۲ - مگر اینکه خدا حفظ فرماید و می توانیم بگوییم نفس اماره همان نفس به معنای اول است. بنابراین نفس به معنای اول، مطلقا و به طور کلی مذموم است و به معنای دوم نیک و پسندیده است. چون به این معنا نفس همان ذات و حقیقت انسانی است که علم و معرفت به خدا و معلومات دیگر دارد.

و اما عقل او هم معانی زیاد و مختلفی دارد و مناسب با این بحث دو معنا است.

۱.

مراد از عقل، علم و دانش و پی بردن به حقایق باشد، یعنی همان حالت فهم و درک مطالب (معنای مصدری) که محلش قلب

است.

۲.

گـاهی منظور از عقل، آن ذات و حقیقتی است که صـفت درک و فهم قائم به آن است، یعنی قلب انسان و ذات و انسانیت او، یعنی همان لطیفه ربانی و موجود عجیب مجهول الهویه که افکار از درک حقیقت آن عاجز و درمانده است.

پس بنـابراین مقـدمات، معـانی ایـن الفـاظ چهارگـانه روشن شـد: قلب جسـمانی و مرکز خـون؛ روح حیـوانی و بخـاری؛ نفس شهـوانی مرکز و مصـدر خشـم و شـهوت؛ عقـل علمی و حـالت پی بردن بـه اشـیا. و این معـانی چهارگـانه است که آن الفـاظ چهارگـانه در مـورد آنهـا اسـتعمال می شـود. و یـک معنـای پنجمی هم هست که همـان لطیفه ربـانی و موجودی دانـا و بینـا و مُـدرک است که این الفـاظ چهارگـانه، همگی از لحـاظی بر آن اطلاق و در آن معنا اسـتعمال می شود. پس معناها پنـج قسـم است، ولی الفاظ چهار لفظ است و هر لفظی هم دارای دو معنا شد.

و این اختلاف معانی از جهتی و اتحاد آنها از جهت دیگر برای خیلی از علما و دانشـمندان روشن و واضح نشده است و تصور (شـده که اینهـا در تمـام موارد هر یـک دارای معنـای جـداگانه ای است، با اینکه موردی هم هست که همه این الفاظ در یک معنـا اسـتعمال می شود). مثلاـ درباره خاطرات و افکاری که برای انسان پیـدا می شود،می گوینـد این از خاطرات عقل است و فلاـن خـاطره از خـاطرات روح اسـت و دیگری از خـاطرات نفس است و آن یـک از خـاطرات قلب است. بـالنتیجه بیننـده این مطـالب، متـوجه اختلاـف معـانی نمی شود. البته هر در موردی از قرآن و اخبـار که لفـظ قلب در آن به کـار برده شـده، منظور همان معنایی است که فهم و درک انسان و شناختن حقایق اشیا بستگی به آندارد (همان حقیقت انسانیت که گفته شد). گاهی هم به همان معنای قلب گوشتی که در سینه است استعمال می شود، از نظر اینکه مابین قلب به معنای حقیقی و این قلبی که در سینه است ارتباط خاصی وجود دارد. چون قلب حقیقی گرچه با تمام بدن ارتباط دارد و تمام اعضا را در خدمت خود قرار می دهـد، ولی تعلّق و ارتباطش با قلب ظاهری، مستقیم و بلا واسـطه است، اما ارتباطش با سایر اعضا با واسـطه قلب است. بنابراین رابطه اولیه اش بـا آن است، مثـل اینکه آن محـل و منطقه حکمفرمایی و مرکب قلب حقیقی است، از این نظر است که قلب به عرش و تخت حکومت و سـینه به کرسـی تشبیه شده. سپس محقق مذکور (که این مطالب گذشته از او نقل شد) در بیان تسلط شیطان بر قلب، چنین گفته است که قلب نظیر قبه و بنایی است که درهای متعـددی دارد که این حالات گوناگون، از آن درها وارد می شود. و یا نظیر هدفی است که برای تیراندازی نصب شده و تیرهای مختلفی از هر طرف به سویآنمی رود. یا نظیر آینه ای است که در محلی نصب شـده و اشـکال گوناگونی در آن منعکس می شود که مرتب و در هر لحظه، شکلی در آن دیـده می شـود و هیـچ وقت خـالی از آنهـا نیست. یـا نظیر حـوض و اسـتخری که آب از جـوی هـای مختلف در آن وارد می شود و مـدخل و راه ورود این حالاـت، نوبه نو در هر حـالی به قلب است، امـا از طرف ظـاهر انسـان، این راه ها همان حواس پنجگانه است، و امـا از نـاحیه بـاطن، از راه تصور مطـالبی در ذهن و از راه شـهوت و خشم و اخلاـق ترکیب یافته در مزاج وجود انسان است. چون انسان وقتی که به وسیله یکی از حواس چیزی را درک کرد، اثر و حالتی در قلب پیدا می شود. اگر از این احساس و افکاری که در قلب پیدا شده منصـرف گشت و این فکر را تعقیب نکرد، این حالت و این احساس در ضـمیر دل به حال خود می مانـد و مجـددا فکر و خیـال به دنبال مطالب دیگری می رود و طبق انتقال افکار و خیالات، دل هم از حالتی به حالت دیگر

منتقل می شود.

منظور اینکه قلب همیشه در حال تحول و تقلب است و دائما از آثار و دیدنی و شنیدنی و چیزهای دیگر اثرپذیر می باشد. نزدیک ترین چیزهایی که با قلب سروکار دارد، همان خاطرات قلبی است و منظور از خاطرات، آن افکار تازه ای است که بدون سابقه قبلی پیدا شده یا افکاری که به عنوان تذکر و یادآوری از یک دسته از دانستنی های پیشین رخ می دهد که این گونه توجهات قلبی را خاطرات می گویند، از نظر اینکه قلب از اینها غفلت داشته و ناگهان در قلب خطور کرده و راه می یابند. همین خاطرات است که تحریک اراده می کند، چون توجه قلبی و تصمیم و اراده نسبت به کاری، قطعا پس از راه یافتن اندیشه آن عمل حاصل می شود.بنابراین سرچشمه و ریشه کارها و اعمال انسان، همان خاطرات است و همین هاست که میل و رغبت انسان را بیدار می کنند و تمایل و رغبت هم عزم و تصمیم را دنبال خود دارد؛ تصمیم هم اراده را تحریک و تقویت می کند؛ اراده قوی هم به اعضا و جوارح فرمان می دهد و آنها هم به طرف عمل حرکت کرده و انجامش می دهند.

خاطرات و افکاری که موجب رغبت و تمایل می شود بر دو گونه اند: افکاری که انسان را به اعمال زشت متمایل می کند، یعنی کارهایی که عاقبت و نتیجه زیانباری دارد؛ خاطرات و افکاری که انسان را به کارهای خوب و اعمال پسندیده که در آخرت و عاقبت نافع و سودمند است، ترغیب و تحریک می نمایند. بنابراین، دو رقم افکار و تصورات برای انسان هست و هر یک بر حسب اصطلاح، نامی و اسمی دارد. خاطرات خوب را الهام و خاطرات بد را که انسان را به اعمال زشت سوق می دهند، وسواس می گویند. البته این مطلب هم روشن است که این دو رقم خاطرات حادث و نوظهورند و هر پدیده هم نیاز به پدید آورنده دارد و اگر پدیده ها مختلف و گوناگون باشند، این خود دلیل بر اختلاف و گوناگون بودن علل و اسباب پدید آورنده است. و این اختلاف علل و اسباب، در صورت اختلاف پدیده ها چیزی است که از سنت خلقت و روش آفرینش در دایره اسباب و مسببات استفاده می شود. واضح است وقتی که فضای خانه از اثر روشنی آتش مثلاـ روشن گشت و یا مثلا سقف آندر اثر پخش دود سیاه شد، انسان می فهمد که آنچه علت و سبب روشنایی شده، غیر از آن چیزی است که سبب تاریکی و سیاهی شده است. همچنین روشنی قلب انسان علتی دارد و تاریکی و ظلمت آن، علت و سبب دیگری دارد. علت و سبب خاطرات نیک که انسان را به خیر و خوبی ترغیب می نمایند، ملک و فرشته است و علت پیدایش خاطرات بد که به زشتی سوق می دهند، شیطان نامیده می شود. و به آن رقت و لطافتی که قلب آدمی را آماده پذیرش الهامات می نماید، توفیق گفته می شود و آن حالتی را که آمادگی پذیرش وسوسه شیطانی در قلب به وجود می آورد، اغواء و خذلان می گویند. چون وقتی معانی مختلف و مفاهیم چند گونه باشد، هر یک از آنها باید لفظی و نامی جداگانه داشته باشد. و ملک و فرشته هم موجودی است که خدا آفریده و شان و شغل او،رسانیدن خیر و خوبی ها و دانا ساختن انسان و نمایاندن حق و حقیقت و بشارت به خوبی و آسایش است و خداوند او را آفریده و برای همین کارها مطیع و مسخرش ساخته است.

و شیطان هم موجودی است درست در مقابل فرشته که مرتب از شر و بدی صحبت دارد و دستور به زشتی و فحشامی دهد و هنگام تصمیم بر عمل نیک و خیر، انسان را از فقر و تهیدستی می ترساند. بنابراین وسوسه در مقابل الهام(شیطان در مقابل فرشته، توفیق در مقابل خذلان) قرار دارد. و در آن آیه به این مطالب اشاره شده که فرمود: «وَ مِنْ کُلِّ شَیْ ءٍ خَلَقْنا زَوْجَیْنِ لَعَلَّکُمْ تَذَکَّرُون»، {ما از هر چیزی جفت آفریده ایم باشد شما پند گیرید.} - .ذاریات / ۴۹ - چون تمام موجودات ومخلوقات (خارجی و حالات و افکار درونی) متقابل و جفت هستند و ترکیب یافته از دو چیزند،به جز ذات بسیط باری تعالی که هیچ

مقابل و ضدی ندارد، بلکه او ذات واحد یگانه حق است که آفریننده جفت ها است.

و قلب انسان مابین دو نیروی متخالف شیطان و ملک در کشش و جذب است .

پیغمبر اکرم صلّی اللَّه علیه و آله فرموده است: «برای قلب ارتباطی با ملائکه و فرشتگان است که به خوبی ها و پایان نیک وعده می دهد و حالت تصدیق و تسلیم به حق در آن یافت می شود. هر کس چنین حالتی را در خود احساس نماید، بداند که این از عنایات الهی است و سپاس خداوند را کرده و شکرگزاری کند و ارتباط دیگری هم با شیطان و دشمن حق دارد که نشانه اش وعده و ترغیب به بدی ها و تکذیب و باور نکردن حق و نهی و خودداری از کارهای خوب و خیراست. کسی که خود را این گونه ببیند، از شر شیطان به خدا پناه برد.» سپس رسول اکرمصلّی اللَّه علیه و آله این آیه را تلاوت فرمود: «الشَّیْطانُ یَعِدُکُمُ الْفَقْرَ»، {شیطان شما را از فقر و تهیدستی می ترساند.) - .بقره / ۲۶۸ -

و از نظر اینکه قلب بین این دو کشش قرار گرفته و دارای دو گونه ارتباط است، پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله فرمود: «قلب مؤمن میان دو انگشت از انگشتان خداوند مهربان است.»

البته واضح است که ذات منزه خداوندی، انگشتی که از گوشت و خون و استخوان ترکیب یافته و دارای بندهایی است ندارد، ولی چون حرکت دادن اشیا و برگرداندن و تغییر شکل آنها به نیروی دست و انگشتان است، تعبیر به انگشت شده است. چون داشتن انگشت در انسان به خودی خود و قطع نظر از کارهایی که انجام می دهد، ارزشی ندارد و هدف نیست، بلکه انگشت وسیله است برای تحریک و تغییر و کارهایی از این قبیل. ذات باری تعالی هم به وسیله مسخر کردن فرشته و شیطان، وسوسه و الهام در دل ها ایجاد می کند و آن دو تحت قدرت و فرمان خدا، دل را از حالی به حالی و شکلی به شکل دیگر برمی گرداند.

و قلب آدمی از نظر اصل خلقت و آفرینش، شایستگی متساوی برای پذیرش آثار ملکی و شیطانی دارد و به حسب آفرینش، هیچ یک از دو طرف ترجیح بر کفه دیگر ندارد. فقط از جهت پیروی و متابعت از خواسته های نفسانی و توجه بیشتر به شهوات و یا از جهت مخالفت هواهای نفسانی و پشت پا زدنبه آنهاست این کفه بر آن کفه می چربد. اگر انسان دنبال خواست شهوت و غضب را گرفت، در این صورت خود را تحت سلطه و حکومت شیطان قرار داده و قلبش آشیانه و جایگاه شیطان خواهد شد. چون منطقه حکمرانی و چراگاه او همان هواها و تمایلات نفسانی است. و اگر با خواسته های شهوانی جنگ و جهاد کرد و خود را از سلطه و نفوذ آنها آزاد نمود و خلق و خوی خود را همانند خوی فرشتگان ساخت، قلبش را جایگاه و قرارگاه فرشتگان کرده و دل خویش را محل نزول و فرودگاه آنان ساخته است.

و چون هر دلی بالاخره از شهوت و غضب و حرص و از و آرزو و غیر اینها از صفات بشری که از هوای نفس سرچشمه می گیرد خالی نخواهد بود، به طور مسلم شیطان با وساوس خود جولانگاهی در آن قلب دارد. لذا رسول خدا صلّی اللَّه علیه و آله فرمود: «کسی نیست که شیطانی نداشته باشد.»

عرضه داشتند: «یا رسول اللَّه! آیا شما هم؟» فرمود: «آری، من هم، ولی من به یاری و عنایت خداوندی بر او چیره هستم؛ او در

برابر من تسلیم است و مسلمان گشته است و به جز در موارد نیک من فرمان نمی دهد.» (شهوت و غضب به کار برده می شود، ولی در مورد خود) و این مطلب که (شیطان به چیز خوب و کار خیر فرمان می دهد، با اینکه قاعدتا باید بر خلاف این باشد) از این نظر است که تصرفات شیطان در انسان، از راه شهوت است و کسی که با توفیق و نصرت حق بر شهواتش تسلط یافت،به طوری که در مورد مناسب و در حد و مرزی که سزاوار و عقلایی است به کار برده شود، این چنین شهوتی زیان بار نخواهد بود. بنابراین شیطانی هم که جز اسلحه شهوت (به معنای وسیع آن) سلاحی ندارد، به ناچار در این موارد می تواند فرمان دهد. ولی اگر دنیا و لذایذش و خواسته های نفسانی بر دل چیره و غالب گشت، شیطان فرصت وسوسه کردن رابه دست می آورد و اگر دل آدمی از این حالت منصرف شود، شیطان رخت بسته و می رود و جولانگاهش تنگ می شود. آن وقت فرشته و الهامش می آید. پس جنگ و مبارزه میان سپاه شیطان و سپاه فرشتگان در میدان و صحنه قلب، همیشه برقرار است و ادامه دارد، تا وقتی که دروازه دل به روی یکی از آنها گشوده گردد و این کشور نفیس و پر سرمایه، وطن او شود. در این صورت سپاهِ دیگر نمی تواند داخل شود، مگر به طور پنهانی و قاچاق و به عنوان موقت و عبور. و اکثر این دل ها و کشورها را سپاه شیطان فتح کرده و در قلمرو سلطه خود قرار داده و از وسوسه ها و افکار شیطانی پر شده اند که این جهان زودگذر را بر جهان آخرت انتخاب می کنند. سرچشمه استیلا و حکومت این سپاه نیز پیروی از هوا و شهوات است و گشودن و فتح کردن این کشور قلب امکان ندارد، مگر از طریق بیرون کردن نیروهای شیطانی از سرزمین دل و عمران و آباد ساختن آن به یاد خداوند، و با این طرح ریزی، جای ورود فرشته و سپاهش باز می شود. لذا خداوند فرموده: «إِنَّ عِبادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطان»، {تو بر بندگان من سلطه نخواهی داشت، شیطان را بر بندگان من قطعا راهی نیست.} - .حجر / ۴۲ - و کسی که از هواهای نفسانی متابعت کند، بنده هوا است نه بنده خدا و در این صورت شیطان بر او تسلط می یابد و در این آیه می فرماید: «أَ فَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلٰهَهُ هَواه»، { می بینی وضع آن کسی را که هوای خود را معبود خود قرار داده.} - .جاثیه / ۲۳ - یعنی هوا، خدای او و معبود او است، پس بنده هواست نه بنده خدا. و وسوسه شیطانی از صفحه دل نمی رود، مگر اینکه به فکر دیگری که از افکار و وساوس شیطانی نباشد متوجه و مشغول گردد، زیرا وقتی خاطرات و افکار تازه ای در دل پیدا شد، خاطرات پیشین و قلبی از بین رفته و معدوم می گردد. ولی هر چه که غیر ذکر و یاد خدا و آنچه مربوط به خدا است باشد، احتمال دارد آن هم از افکار شیطانی باشد و فقط یاد خداست که اطمینان داریم از ناحیه شیطان نیست.

و درمان بیماری وسوسه شیطانی، از طریق توجه داشتن به ضد آن است. ذکر خدا و بودن در یاد او است که با هر گونه فکر ابلیسی و دسائس شیطانی ضدیت و تناقض دارد و پناه بردن به او و بریدن از تمام نیروها و قدرت ها، انسان را در این راه موفق می گرداند. و همین است معنای «اعوذ باللّٰه من الشیطان الرجیم. و لا حول و لا قوه الا باللّٰه العلی العظیم.» و این توفیق فقط از طریق تقوابه دست می آید. اهل تقوا که اکثرا در یاد خدا هستند، این نیرو را دارند و شیطان درباره آنها بیش از این راه ندارد که به طور پنهانی در موارد لغزش، گردشی در کنار دل آنان بنماید (و آنها هم در اثر روشنی که دارند، متوجه می شوند و او را از خود طرد می نمایند). «إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا إِذا مَسَّهُمْ طائِفٌ مِنَ الشَّيْطانِ تَذَكَّرُوا فَإِذا هُمْ مُبْصِرُونَ»، {در حقیقت کسانی که [از خدا] پروا دارند چون وسوسه ای از جانب شیطان بدیشان رسد [خدا را] به یاد آورند و بناگاه بینا شوند.} - . اعراف / ۲۰۱ - «مجاهد» در تفسیر آیه«مِنْ شَرِّ الْوَسْواسِ الْخَنَّاسِ»، {ترجمه آیه داخل این کروشه بیاید} - . ناس / ۴ - چنین گفته است که «خناس»، دل انسان قرارگاه خود کرده و در آنجا هست. وقتی یاد خدا در دل راه یابد، فورا پنهان شده و دست و پای خود را جمع می کند، ولی چون آدمی از یاد خدا غافل گشت، اطراف و جوانب قلب را فرا می گیرد.

بنابراین تنافی و ضدیت مابین ذکر خدا و یاد او و بین وسوسه شیطانی، نظیر ضدیت و تناقض بین روشنی و تاریکی و شب و روز است. و از جهت همین ضدیت است که خدا فرموده: «اسْتَحْوَذَ عَلَيْهِمُ الشَّيْطانُ فَأَنْساهُم ذِكْرَ اللَّه»، {شیطان بر دل آنها احاطه و تسلط یافته و در نتیجه فکر و ذکر خدا را از یادشان برده است.} - . مجادله /۱۹ -

و در حدیث است که: «شیطان پوزه اش را بر دل آدمی می گذارد، اگر در یاد خدا بود، واپس رفته و پنهان می شود و اگر خدا را فراموش کرده باشد، این دل را همانند لقمه ای فرا می گیرد.» و همان طوری که شهوات تمام وجود انسانی را فراگرفته و با گوشت و خون انسان آمیخته است، سلطه و نفوذ شیطان در گوشت و خون ساری و جاری است و در اطراف و جوانب قلب راه دارد. لذا پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله فرمود است: «شیطان مانند خون در رگ ها و عروق بشر راه نفوذ دارد و شما با گرسنگی راهش را گرفته و تنگ کنید»، از جهت اینکه گرسنگی شهوات را در هم می شکند و راه نفوذ شیطان هم از طریق شهوات است .

و از جهت اینکه شهوات گوناگون از هر طرف احاطه به قلب دارند، خداوند متعال از زبان ابلیس چنین بازگو می کند: «لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِراطَكَ الْمُسْتَقِيمَ ثُمَّ لَآتِيَنَّهُمْ مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ وَ مِنْ خَلْفِهِمْ وَ عَنْ أَيْمانِهِمْ وَ عَنْ شَمائِلِهِم»، {قسم به عزت تو که من بر سر راه مؤمنین و صراط مستقیم درکمین آنها هستم و از اطراف و جوانب آنان از روبرو و پشت سر از طرف راست از طرف چپ برای اغوا و گمراهی می آیم.} - .اعراف / ۱۶ - ۱۷ - و رسول اکرم صلّی اللَّه علیه و آله فرمود: «شیطان در تمام راه ها و طرق سعادت انسانی نشسته و کمین کرده و در طریق اصل انتخاب دین اسلام وسوسه می کند و می گوید: « آیا اسلام را اختیار می کنی و دین و سنت نیاکان خود را رها می کنی؟» انسان مؤمن دست رد به او می زند و با او مخالفت می کند. سپس از راه هجرت می آید و می گوید: «آیا مهاجرت می کنی و خانه و زمین و کسب و زندگی و همسر خود را رها می کنی؟» باز هم به او بی اعتنایی کرده و مخالفت می نماید. آنگاه موقع جنگ، از راه جهاد وارد می شود و می گوید: «آیا می خواهی به صحنه جنگ بروی و جان شیرین و اموال خود را از دست بدهی؟ می روی برای جنگ و کشته می شوی، همسرت در اختیار دیگران قرار می گیرد و ثروتتبه دست دیگران می افتد.» باز هم مؤمن او را طرد کرده و برای جهاد حرکت می کند.»

رسول خدا صلّی اللَّه علیه و آله فرمود: «کسی که چنین کند و در تمام این مراحل ثبات و استقامت ورزد، حق بزرگی بر خدا پیدا می کند که او را داخل بهشت نماید.»

در این حدیث پیغمبر اکرم صلّی اللَّه علیه و آله معنای وسوسه را بیان کرده است. بنابراین توضیح وساوس شیطانی برای انسان کاملا روشن و محسوس است و هر خاطره ای که در قلب پیدا می شود، مسلما سبب و علتی می خواهد و نامی دارد که معرف آن است. نام علت آن خاطره بد، شیطان است و ممکن نیست انفکاک و جدایی کسی از شیطان و فقط از جهت تمرد و متابعت با هم اختلاف دارند (گروهی تابع شیطان و گروهی متمردند). لذا پیغمبر اکرم صلّی اللَّه علیه و آله فرمود: «هیچ کس نیست مگر اینکه برای او شیطانی است.»

با این بیان روشنگر معنای وسوسه و الهام- ملك و شیطان؛ توفیق و خذلان - کاملا واضح و روشن گردید. و بعد از این توضیحات، دیگر بحث و نظر در اینکه ذات و ماهیت شیطان چیست؛ آیا جسم لطیف است یا اساسا جسم نیست و اگر جسم است، چگونه می تواند در بدن انسان داخل شود، بی مورد است و در علم اخلاق و رفتار و اعمال انسانیت، نیازی به این گونه

بحث ها نیست، بلکه کسی که در این بحث ها وقت خود را صرف می کند، نظیر کسی است که مار گزنده ای داخل لباس هایش رفته و او فورا باید در صدد رفع و جلوگیری از نیش زهرآگین او باشد. اما به جای این کار، مشغول بحث از رنگ مار و طول و عرض او بشود. این گونه بحث ها عین جهل و نادانی است، چون هر چه هست در حال حاضر انسان با خاطرات خطرناک زیانبار مواجه و دست به گریبان است، و معلوم شد که بالاخره شیطان علت و سبب پیدایش وسوسه ها است. همچنین معلوم شد چیزی که انسان را به ضرر و زیان مهم و قابل احتراز سوق می دهد (هر چه هست و هر که هست) به هر جهت دشمن است. بنابراین دشمن بودنش روشن است.پس سزاوار است که به جنگ و مبارزه با او بپردازد.

و خداوند متعال هم در موارد زیادی از قرآن، دشمنی او را اخطار کرده تا انسان وسایل ایمنی و دوری از او را به دست آورد. همچنان که فرموده است: «إِنَّ الشَّيْطانَ لَكُمْ عَدُوٌّ فَاتَّخِذُوهُ عَدُوًّا إِنَّما يَدْعُوا حِزْبَهُ لِيَكُونُوا مِنْ أَصْحابِ السَّعِيرِ»، {شیطان دشمن شما است، شما هم با او دشمن باشید. او حزب و سپاهش را برای اغوای شما مهیا ساخته تا همه را اهل دوزخ گرداند.} - .فاطر / ۶ - و باز فرموده است: «أَ لَمْ أَعْهَدْ إِلَيْكُمْ يا بَنِي آدَمَ أَنْ لا تَعْبُدُوا الشَّيْطانَ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ»، {ای آدمزادگان! آیا با شما عهد نه بستیم که شیطان را نپرستید، زیرا روشن است که او دشمن بزرگ شما است.} - .یس / ۶۰ - پس سزاوار است که بنده خدا به دفع و طرد این دشمن بپردازد، نه اینکه خود را به پرسش و بحث از ریشه و ماهیت او واصل و نسب و محل او مشغول نماید. آری، از اسلحه اش باید تحقیق کند تا اینکه سپر مناسب را در برابرش تهیه کنید. اسلحه شیطان هم هواهای نفسانی است و این مقدار از معرفت و شناسایی برای تمام مردم کافی است. اما شناختن ذات و حقیقت شیطان و حقیقت ملائکه این صحنه و میدان اهل عرفان است که در علوم مکاشفه از اسرار جهان غوطه ورند و در علم اخلاق و حکمت عملی نیازی به آن نیست ... تا آخر تحقیقاتی که آن محقق کرده است در این مقام و من می گویم.

**[ترجمه]

و أقول

ما ذكره أن دفع الشيطان لا يتوقف على معرفته حق لكن تأويل الملك و الشيطان بما أومأ إليه في هذا المقام و صرح به في غيره مع تصريح الكتاب بخلافه جرأه على الله تعالى و على رسوله كما حققناه في المجلد الرابع عشر و التوكل على الله العليم الخبير و إنما بسطنا الكلام في هذا المقام ليسهل عليك فهم الأخبار الماضيه و الآتيه.

و شيطان مفتن بكسر التاء المشدده أو المخففه أي مضل في القاموس الفتنه بالكسر الخبره و إعجابك بالشي ء فتنه يفتنه فتنا و فتونا و أفتنه و الضلال و الإثم و الكفر و الفضيحه و العذاب و إذابه الذهب و الفضه و الإضلال و الجنون

۱- ۱. يعني لهجها و ولعها بالنهش.

۲- ۲. فاطر: ۶.

۳- ۳. یس: ۶۰.

و المحنه و اختلاف الناس فی الآراء و فتنه یفتنه أوقعه فی الفتنه کفتنه و أفتنه (۱)

قال سبحانه إِذْ يَتَلَقَّى الْمُتَلَقِّيانِ (۲) قال البیضاوی مقدر باذکر أو متعلق بأقرب یعنی فی قوله وَ نَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ أی هو أعلم بحاله من کل قریب حین یتلقی أی یتلقی الحفیظان ما یتلفظ به عَنِ الْيَمِينِ وَ عَنِ الشِّمالِ قَعِيدٌ أی عن الیمین قعید و عن الشمال قعید أی مقاعد کالجلیس فحذف الأول لدلاله الثانی علیه کقوله فإنی و قیار بها لغریب و قیل یطلق الفعیل للواحد و المتعدد وَ الْمَلائِكَةُ بَعْدَ ذلِكَ ظَهِيرٌ(۳).

ما يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ ما یرمی به من فیه إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ ملک یرقب عمله عَتِيدٌ معد حاضر و لعله یکتب علیه ما فیه ثواب أو عقاب انتهی.

**[ترجمه]آنچه که ایشان گفته که دفع و طرد شیطان توقف بر شناختن حقیقت و ماهیت شیطان ندارد، البته این مطلبی است درست و صحیح، ولی توجیهی که در اینجا به طور اشاره راجع به فرشته و شیطان داشت و در جای دیگر صریح تر و روشن تر گفته - با اینکه در قرآن بر خلاف نظریه او این مطالب صریحا گفته شده -این توجیه و تاویل جرأت و بیباکی است در مقابل بیانات الهی و گفتار پیغمبر. همان طوری که تحقیق این مطالب را از نظر قرآن، در جلد ۱۴ بحار (جلد ۵۹ از طبع جدید از صفحه ۲۰۲ به بعد) کرده ایم و اعتماد و توکل بر خداوند دانا و آگاه است. ما در این بحث، سخن را طول دادیم و بسط و تفصیل بیشتری در اینجا کردیم،از این جهت که فهم اخبار و احادیث گذشته و آینده سهل و آسان شود.

«مفتن» به کسر تاء تشدید دار و یا بدون تشدید، یعنی گمراه کننده. در قاموس اللغه - . قاموس ۴ : ۲۵۴ - می گوید: فتنه به کسر اول، یعنی آزمایش و پسند کردن چیزی (فتنه یفتنه فتنا و فتونا و افتنه) و به معنای گمراهی، گناه، کفر، رسوایی، عذاب و شکنجه، آب کردن و ذوب نمودن طلا و نقره، گمراه کردن، دیوانگی، اختلاف در رای و نظر، می آید. فتنه یا فتنه و یا «افتنه» یعنی کسی را در فتنه افکند. خداوند فرموده«إِذْ يَتَلَقَّى الْمُتَلَقِّيانِ»، {ترجمه آیه داخل این کروشه بیاید.} - . ق / ۱۷ - بیضاوی از جهت ادبی و قاعده نحوی این آیهگفته است که در این آیه، لفظ «اذکر» در تقدیر است، یعنی به یاد بیاور آن زمانی را، یا اینکه کلمه «اذ» مربوط است به لفظ «اقرب» که در جمله قبلی است.

«وَ نَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ»،{همانا به انسان از شاهرگ گردنش نزدیک تر هستیم} - . ق / ۱۶ - یعنی خداوند از هر نزدیکی داناتر است به حال انسان، آن هنگامی که آن دو نگهبان کلمات و حرف های انسان را می خواهند ضبط کنند.

«عَنِ الْيَمِينِ وَ عَنِ الشِّمالِ قَعِيدٌ»،{از طرف راست نشسته است و از طرف چپ هم نشسته.} - . ق / ۱۷ - لفظ «قعید» بعد از کلمه «عن الیمین» هم هست، ولی چون در مورد دوم ذکر شده است، احتیاج به آوردن این کلمه در محل اول نیست، نظیر آن شعر که گفته «من و قیار در آنجا غریب هستم» که اینجا هم کلمه «غریب» بعد از لفظ «من» ذکر نشده، چون نیازی نیست. و بعضی گفته اند لفظی که بر وزن فعیل باشد، هم به معنای مفرد می آید هم به معنای جمع. بنابراین لفظ قعید در اینجا به معنای جمع است، مانند این آیه که می فرماید: «وَ الْمَلائِكَةُ بَعْدَ ذلِكَ ظَهِيرٌ»،{فرشتگان پشتیبانند} - . تحریم / ۴ - که لفظ «ظهیر» به معنای جمع آمده است.

«ما يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ» يعنى هيچ گفتارى از دهان انسان بيرون نمى آيد.«إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ»، مگر اينكه در كنار او فرشته اى مراقب و نگهبان است. و شايد آن نگهبان حاضر و مهيا، تمام اعمالى كه داراى ثواب و يا عقاب است ضبط مى كند.(پايان كلام بيضاوى)

**[ترجمه]

ظاهر أكثر الأخبار الوارده من طريق الخاص و العام أن المتلقيين و الرقيب العتيد هما الملكان الكاتبان للأعمال فصاحب اليمين يكتب الحسنات و صاحب الشمال يكتب السيئات و ظاهر هذا الخبر أن الرقيب و العتيد الملك و الشيطان بل المتلقيين أيضا و يحتمل أن يكون هذا بطن الآيه أو يكون الرقيب العتيد صاحب اليمين و يكون الزاجر و الكاتب متحدا.

**[ترجمه]بيشتر اخبارى كه از طريق فريقتن وارد شده، ظاهرشان اين است كه ضبطكنندگان اعمال و نگهبان حاضر و آماده عبارت است از آن دو فرشته اى كه اعمال انسان را ضبط مى كنند، فرشته طرف راست اعمال نيك را مى نويسد و فرشته طرف چپ كارهاى زشت را مى نويسد و در اين قسمت شيطان دخالتى ندارد. ولى ظاهر اين حديثى كه در اول بحث نقل شد، اين است كه مراقب و نگهبان آماده يكى از آنها فرشته و ديگرى شيطان است، بلكه ظاهرش اين است كه ضبطكنندگان هم از طرفى فرشته و از طرفى شيطان است. و احتمال دارد اين هم يكى از معانى آيه باشد (هر دو گروه با اعمال انسان سر و كار دارد). يا اينكه مقصود از «رقيب عتيد» فرشته راست باشد و زاجر و كاتب (بازدارنده انسان و نويسنده عمل) هر دو يكى يعنى فرشته چپ باشد.

**[ترجمه]

«۲»

كا، [الكافى] عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ إِسْحَاقَ عَنْ سَعْدَانَ عَنْ أَبِی بَصِيرٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: إِنَّ لِلْقَلْبِ أُذُنَيْنِ فَإِذَا هَمَّ الْعَبْدُ بِذَنْبٍ قَالَ لَهُ رُوحُ الْإِيمَانِ لَا تَفْعَلْ وَ قَالَ لَهُ الشَّيْطَانُ افْعَلْ وَ إِذَا كَانَ عَلَى بَطْنِهَا نُزِعَ مِنْهُ رُوحُ الْإِيمَانِ (۴).

**[ترجمه]كافى: ابى بصير از حضرت صادق عليه السلام نقل مى كند كه فرمود: «براى هر قلبى دو گوش هست. چون تصميم مى گيرد كار زشتى را انجام دهد، روح ايمان به او مى گويد كه نكن و خوددارى كن! شيطان مى گويد كه بكن و انجام ده! و چون به طرف گناه حركت كرد و مشغول زنا (مثلا) شد، روح ايمان از او جدا مى شود.» - . كافى ۲ : ۲۶۷ -

**[ترجمه]

بيان

فإذا همّ العبد للنفس طريق إلى الخير و طريق إلى الشر و للخير مشقه حاضره زائله و لذه غائبه دائمه و للشر لذه حاضره فانيه و مشقه غائبه باقيه و النفس يطلب اللذه و يهرب عن المشقه فهو دائما متردد بين الخير

۱- ۱. القاموس ج ۴ ص ۲۵۴.

۲- ۲. ق: ۱۷.

۳- ۳. التحریم: ۴.

۴- ۴. الکافی ج ۲ ص ۲۶۷.

و الشر فروح الإيمان يأمره بالخير و ينهاه عن الشر و الشيطان بالعكس و هنا يحتمل وجوها.

الأول أن يكون المراد به الملك كما صرح به فى بعض الأخبار و سمى بروح الإيمان لأنه مؤيد له و سبب لبقائه فكأنه روحه و به حياته.

الثانى أن يراد به العقل فإنه أيضا كذلك و متى لم يغلب الهوى و الشهوات النفسانيه العقل لم يرتكب الخطيئه فكأن العقل يفارقه فى تلك الحاله.

الثالث أن يراد به الروح الإنسانى من حيث اتصافه بالإيمان فإنها من هذه الجهه روح الإيمان فإذا غلبها الهوى و لم يعمل بمقتضاها فكأنها فارقته.

الرابع أن يراد به قوه الإيمان و كماله و نوره فإن كمال الإيمان باليقين و اليقين بالله و اليوم الآخر لا يجتمع مع ارتكاب الكبائر و الذنوب الموبقه فمفارقته كنايه عن ضعفه فإذا ندم بعد انكسار الشهوه مما فعل و تفكر فى الآخره و بقائها و شده عقوباتها و خلوص لذاتها يقوى يقينه فكأنه يعود إليه.

الخامس أن يراد به نفس الإيمان و تكون الإضافه للبيان فإن الإيمان الحقيقى ينافى ارتكاب موبقات المعاصى كما أشير إليه بقولهم عليهم السلام لا يزنى الزانى حين يزنى و هو مؤمن فإن من آمن و أيقن بوجود النار و إيعاد الله تعالى على الزنا أشد العذاب فيها كيف يجترئ على الزنا و أمثالها إذ لو أوعده بعض الملوك على فعل من الأفعال ضربا شديدا أو قتلا بل ضربا خفيفا أو إهانه و علم أن الملك سيطلع عليه لا يرتكب هذا الفعل و كذا لو كان صبى من غلمانه أو ضعيف من بعض خدمه فكيف الأجانب حاضرا لا

يفعل الأمور القبيحه فكيف يجتمع الإيمان بأن الملك القادر القاهر الناهى الآمر مطلع على السرائر و لا يخفى عليه الضمائر مع ارتكاب الكبائر بحضرته و هل هذا إلا من ضعف الإيمان و لذا قيل الفاسق إما كافر أو مجنون.

السادس أن يقال فى الكافر ثلاثه أرواح هى موجوده فى الحيوانات و هى الروح الحيوانيه و القوه البدنيه و القوه الشهوانيه فإنهم ضيعوا الروح

التی بها یمتاز الإنسان عن سائر الحیوان و جعلوها تابعه للشهوات النفسانیه و القوی البهیمیه فإما أن تفارقهم بالکلیه کما قیل أو لما صارت باطله معطله فکأنها فارقتهم و لذا قال تعالی إِنْ هُمْ إِلَّا کَالْأَنْعامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ سَبِیلًا(۱).

و فی المؤمنین أربعه أرواح فإنه یتعلق بهم روح یصیرون به أحیاء بالحیاه المعنویه الأبدیه فهی مع الأرواح البدنیه تصیر أربعا و فی الأنبیاء و الأوصیاء علیهم السلام روح خامس هو روح القدس و هذا علی بعض الوجوه قریب من الوجه الثالث.

و الحاصل أن الإنسان فی بدو الأمر عند کونه نطفه جماد و لها صوره جمادیه ثم یترقی إلی درجه النباتات فتتعلق به نفس نباتیه ثم یترقی إلی أن تتعلق به نفس حیوانیه هی مبدأ للحس و الحرکه ثم یترقی إلی أن تتعلق به روح آخر هو مبدأ الإیمان و منشأ سائر الکمالات ثم یترقی إلی أن یتعلق به روح القدس فیحیط بجمیع العوالم و یصیر محلا للإلهامات الربانیه و الإفاضات السبحانیه و قال بعضهم بناء علی القول بالحرکه فی الجوهر إن الصوره النوعیه الجمادیه المنویه تترقی و تتحرک إلی أن تصیر نفسا نباتیه ثم تترقی إلی أن تصیر نفسا حیوانیا و روحا حیوانیا ثم تترقی إلی أن تصیر نفسا مجردا علی زعمه مدرکه للکلیات ثم تترقی إلی أن تصیر نفسا قدسیا و روح القدس و علی زعمه یتحد بالعقل.

هذا ما حضرنی مما یمکن أن یقال فی حل هذه الأخبار باختلاف مسالک العلماء و مذاهبهم فی تلک الأمور و الأول أظهر علی قواعد متکلمی الإمامیه و ظواهر الأخبار و الله المطّلع علی غوامض الأسرار و حججه صلوات الله علیهم ما تعاقب اللیل و النهار.

و أقول البارز فی قوله علیه السلام علی بطنها راجع إلی المرأه المزنیّ بها فی الزنا ذکره علی سبیل المثال.

ص: ۴۶

۱- ۱. الفرقان: ۴۴.

**[ترجمه]نفس انسانی راه خیر و راه شر و بدی را در پیش دارد (قدرت هر دو را دارد)، البته عمل خیر زحمت و مشقت فعلی و موقت زودگذری دارد، ولی در نتیجه لذت و آسایش دائمی به دنبال دارد. و کار زشت برعکس دارای لذت آنی و کنونی، ولی فانی و ناپایدار و بعدا رنج و عذاب باقی و دائم خواهد بود. نفس آدمی هم خواهان لذت و از زحمت و مشقت گریزان است.

بنابراین انسان همیشه بین خوبی و بدی در تردید است. روح ایمان به او فرمان به انجام اعمال خیرمی دهد و از زشتی بازمی دارد، ولی شیطان برعکس عمل می کند. و مراد از روح چیست؟ شش احتمال دارد:

۱.

منظور ملك و فرشته باشد، کما اینکه در بعض اخبار به این مطلب تصریح شده و چون بقا و دوام ایمان بستگی به الهامات و یاری فرشته دارد و اگر تأیید و الهام او نباشد ایمان انسان از بین می رود، بنابراین مثل اینکه فرشته، روح ایمان است و حیات و زنده ماندن ایمان به وسیله اوست.

۲.

مراد از روح ایمان، عقل انسان است که آن هم چنین است، چون تا وقتی که خواسته ها و شهوات نفسانی بر عقل چیره نشده باشد، انسان مرتکب گناه نمی شود .

بنابراین در حین عمل زشت،به نظر می رسد که عقل و نیروی تفکر رفته و از او جدا شده است.

۳.

مقصود روح انسان و انسانیت او و از لحاظ اتصافش به ایمان که از این نظر روح انسان همان روح ایمان است و هنگامی که هواهای نفسانی غالب و چیره گشت و اعمال انسان با ایمان منطبق نشد، مثل اینکه انسانیت و روح انسانی اش از وی گرفته شده.

۴.

منظور از روح ایمان، درجه بالاتر و ایمان قوی و کامل که روشنی مخصوص به انسان می دهداست، چون کمال ایمان در اثر یقین است و یقین داشتن به خدا و معاد، با ارتکاب گناهان کبیره و اعمال زشت خطرناك منافات دارد و با هم جمع نمی شوند.بنابراین جدا شدن روح ایمان به این معنا است که قوه و کمالش را از دست داده و ضعیف می شود و اگر پشیمان شد و پس از انجام شهوت و سستی آن در امر آخرت و معاد و دوام آن جهان و عذاب های دردناکش و لذت های ارزنده و بدون رنج آن،اندیشه و تفکر کرد و ندامت قاطع و پشیمانی جدی برایش رخ می دهد و مجددا ایمانش قوی گشته و یقینش بازمی گردد.

۵.

منظور خود ایمـان و اصـل بـاور باشـد و اضـافه کلمه روح به ایمـان، اضافه بیانیه باشـد (روح الایمان یعنی روحی که عبارت از ایمـان است). چون ایمـان راستین و بـاور داشـتن واقعی، بـا انجـام گناهان بزرگ منافات دارد. همان طور که در کلمات امامان علیهم السـلام اشاره به این مطلب شـده که فرموده اند: «شـخص زناکار در حین انجام عمل ایمان ندارد»، زیرا کسـی که راستی ایمـان دارد و به آتش دوزخ و کیفر خداونـد متعـال زناکار را به بـدترین کیفر یقین دارد، چگونه جرات بر زنا و امثال زنا پیـدا می کند؟ چون اگر فرضا یکی از سـلاطین دنیا کسـی را در مورد کاری تهدید به زدن سـخت یا کشته شدن و یا حتی کتک و اهانت کنـد و بدانـد که آن سـلطان اطلاع خواهـد یافت، مسـلما این عمل را انجام نخواهد داد. و همچنین اگر یکی از فرزندان انسان یا یکی از خـدمتگزارها حضور داشـته باشد، انسان کارهای زشت و قبیح را انجام نمی دهد.بنابراین چگونه ممکن اسـت که انسـان به خداونـد، سلطان توانـای نیرومنـد و غـالب که امر و نهی از او است و بر تمام اسـرار و نهانی ها آگاه است و حتی رازهـا و خـاطرات قلبی از او پوشـیده نیست، به چنین خداونـدی ایمـان داشته باشـد و در عین حـال در حضور او کـار زشت و گناهان بزرگ را انجام دهد؟ آیا واقعا به جز ضـعف ایمان سرچشمه دیگری می شود داشته باشد؟از این روست که گفته شده شخص فاسق و گناهکار، یا کافر است یا دیوانه.

۶.

اینکه مراد همـان روح ایمـان باشـد، چون روح ایمان راسا خود روحی است در مقابل ارواح دیگر. به این بیان که در کافر سـه رقم روح هست، همـان سه قسم روحی که در حیوانـات هست: روح حیـوانی، نیروی بـدنی و نیروی شـهوترانی. زیرا کفـار آن خصوصـیت و روحی را که امتیـاز انسـان از سـایر حیوانـات بسته به آناست ضایع و تباه کرده و از دست داده انـد و آن را تابع شهوات نفسانی و قوای حیوانی گردانده اند. بنابراین آن جهت و خصوصیت یا به طور کلی از آنها جدا شده و دیگر دارای آن نیسـتند و یا از این نظر که چون عاطل و باطل شده و در چنین آدمی هیچ نقش مؤثری ندارد، نظیر نداشتن و از دست دادن آن است. لـذا خـدا فرموده: «إِنْ هُمْ إِلَّا كَالْأَنْعامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ سَبِيلًا»، {کفار ماننـد بهائم و حیواناتند، بلکه از جهتی از آنها هم گمراه ترند.}

و امـا اهل ایمان دارای چهار قسم روح هسـتند، چون آنان روح دیگری دارنـد که به وسـیله آن دارای زنـدگی و حیات معنوی ابـدی شـده انـد که با ارواح قبلی می شود چهار روح. و انبیا و اوصـیا روح پنجمی هم دارنـد که عبارت است از روح القـدس. البته این وجه شـشم از یـک نظر ماننـد وجه سوم است که بیـان شـد. خلاـصه مطلب اینکه انسان در ابتـدا وجودش که نطفه ای بیش نبود، جزو جمادات و فقط دارای روح جمادی است. سپس تکامل پیدا می کند و در عالم نباتات قدم نهاده و دارای روح نباتی می شود. آنگاه باز هم در جهت کمال حرکت می کنـد تا دارای روح حیوانی که منشأ و مبدا احساس و شـعور و تحرک است می شود. سـپس باز هم در حرکـت و تکامل قرار می گیرد تا روح دیگری را که سرچشـمه ایمان و منشأ جمیع کمالات و صفـات انسـانی است، به دست می آورد. بـاز هم ممکن است سـیر و حرکت تکاملی را ادامه دهـد تا دارای روح پنجم و روح القـدس شود که احـاطه علمی به عوالم خلقت و آفرینش را پیـدا کنـد و روح وسیع و قلب نورانی اش، محـل الهامات ربانی و شایسته فیوضات الهی گردد.

و بعضـی از حکمـا و فلاسـفه روی مبنای حرکت جوهری و پایه تکامل اصل وجود، چنین گفته انـد که صورت نوعیه و وجود جمـادی که حـالت منی و نطفه را دارد، در اصل وجود و هستی سـیر و حرکت تکاملی می نمایـد تا یک وجود و هستی کامل تری که نبات است می شود. بعـدا ترقی و تکامل بیشتری پیـدا می کند و نفس حیوانی می شود. سـپس حرکت کمالی بیشتری کرده و آن جسـم جمـادی اولی و نفس حیـوانی دومی، روح و نفس مجردی می شـود که بر اسـاس پـایه علمی این فیلسـوف، مجرد و غیر مادی شده و درک کلیات و حقایق را می نماید. باز هم از این مرتبه هم برتر و بالاتر می رود تا اینکه نفس قدسـی و روح به تمـام معنـا پـاک و پاکیزه گشـته و طبق نظر آنها، با عقل متحـد می شود. این بود خلاصه آنچه به نظر من رسـیده، از مطالبی که ممکن بود در حل و شـرح این اخبار و روایات گفته شود، با اختلاف مسـلک و مشـربی که دانشمندان در این گونه مطالب داشـته و دارند و احتمال اولی با قواعد و مبانی اهل کلام و با ظواهر احادیث بهتر تطبیق دارد. در تمام اعصار و گذشت زمـان هـا، خداونـد است که بر اسـرار و رموز پیچیـده اطلاع کامـل دارد و همین طور انبیا و اوصـیا. توضـیح کوتاه درباره این حدیث این چنین بود.

«اذا کان علی بطنها»: یعنی هنگامی که روی شـکم او قرار گرفته باشد ایمان ندارد که در این جمله ضمیری که در آخر «بطنها» آمـده، مرجعی در ظـاهر نـدارد، ولی روشن است که این ضـمیر به زن زناکـار برمی گردد که در این جمله به عنوان مثال برای عمل زشت نام برده شده.

**[ترجمه]

«۳»

کا، [الکافی] عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ یَحْیَی عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِیسَـی عَنْ عَلِیِّ بْنِ الْحَکَمِ عَنْ سَـیْفِ بْنِ عَمِیرَهَ عَنْ أَبَانِ بْنِ تَغْلِبَ عَنْ أَبِی عَبْـدِ اللَّهِ علیه السـلام قَـالَ: مَا مِنْ مُؤْمِنٍ إِلَّا وَ لِقَلْبِهِ أُذُنَانِ فِی جَوْفِهِ أُذُنٌ یَنْفُثُ فِیهَا الْوَسْوَاسُ الْخَنَّاسُ وَ أُذُنٌ یَنْفُثُ فِیهَا الْمَلَکُ فَیُؤَیِّدُ اللَّهُ الْمُؤْمِنَ بِالْمَلَکِ وَ ذَلِکَ قَوْلُهُ وَ أَیَّدَهُمْ بِرُوحٍ مِنْهُ (۱).

**[ترجمه]کافی: ابان بن تغلب از امام ششم علیه السلام نقل می کند

که فرمـود: «هیـچ مـؤمنی نیست مگر اینکه در داخـل قلب او دو گـوش هست؛ در یکی از آنهـا وسـواس خنـاس می دمـد و در گوش دیگر فرشـته می دمد و خداوند مؤمن را به وسیله فرشته، تایید و نصرت می کند و این مطلب در آیه«وَ أَیَّدَهُمْ بِرُوحٍ مِنْهُ» آمده است.» - . کافی ۲ : ۲۶۷ -

**[ترجمه]

بیان

فی جوفه تأکیـد لئلاـ یتوهم أن المراد بهمـا الأذنـان اللتـان فی الرأس لأـن لهمـا أیضـا طریقـا إلی القلب و قال البیضاوی مِنْ شَرِّ الْوَسْواسِ أی الوسوسه کـالزلزال بمعنی الزلزله و أمـا المصـدر فبالکسـر کـالزلزال و المراد به الموسوس سـمی به مبـالغه الْخَنَّاسِ

الـذی عـادته أن یخنس أی یتـأخر إذا ذکر الإنسـان ربه الَّذِی یُوَسْوِسُ فِی صُـدُورِ النَّاسِ إذا غفلوا عن ذکر ربهم و ذلک کالقوه الوهمیه فإنها تساعـد العقل فی المقـدمات فإذا آل الأمر إلی النتیجه خنست و أخـذت توسوسه و تشـککه مِنَ الْجِنَّهِ وَ النَّاسِ بیان للوسواس أو للـذی أو متعلق بیوسوس أی یوسوس فی صـدورهم من جهه الجنه و النـاس و قیـل بیـان للناس علی أن المراد به ما یعمّ القبیلین و فیه تعسف إلا أن یراد به الناسی کقوله یَوْمَ یَدْعُ الدَّاعِ (۲) فإن نسیان حق الله یعم الثقلین (۳).

و قـال الطبرسـی قـدس سـره فیه أقـوال أحـدها أن معنـاه من شـرّ الوسـوسه الـواقعه من الجنه و الوسـواس حـدیث النفس بمـا هو کـالصوت الخفی و أصـله الصوت الخفی و الوسوسه کالهمهمه و منه قولهم فلان موسوس إذا غلب علیه ما یعتریه من المِرَّه یقال وسوس یوسوس وسواسا و وسوسه و توسوس و الخنوس الاختفاء بعد الظهور خنس یخنس.

و ثانیها أن معناه من شـر ذی الوسواس و هو الشیطان کما جاء فی الأثر أنه یوسوس فإذا ذکر ربه خنس ثم وصفه الله تعالی بقوله الَّذِی یُوَسْوِسُ فِی

۱- ۱. الکافی ج ۲ ص ۲۶۷، و الآیه فی المجادله ۲۲.

۲- ۲. القمر: ۶.

۳- ۳. انتهی کلام البیضاوی.

صُدُورِ النَّاسِ أی بالکلام الخفی الذی یصل مفهومه إلی قلوبهم من غیر سماع ثم ذکر أنه مِنَ الْجِنَّهِ و هو الشیاطین وَ النَّاسِ عطف علی الوسواس.

و ثالثها أن معناه من شر ذی الوسواس الخناس ثم فسره بقوله من الجنه و الناس فوسواس الجنه هو وسواس الشیطان و فی وسواس الإنس وجهان أحدهما أنه وسوسه الإنسان من نفسه و الثانی إغواء من یغویه من الناس و یدل علیه شَیاطِینَ الْإِنْسِ وَ الْجِنِ (۱) فشیطان الجن یوسوس و شیطان الإنس یأتی علانیه و یری أنه ینصح و قصده الشر.

قال مجاهد الخناس الشیطان إذا ذکر الله سبحانه خنس و انقبض و إذا لم یذکر الله انبسط علی القلب و یؤیده مَا رُوِیَ عَنِ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله: أَنَّ الشَّیْطَانَ وَاضِعٌ خَطْمَهُ عَلَی قَلْبِ ابْنِ آدَمَ فَإِذَا ذَکَرَ اللَّهَ سُبْحَانَهُ خَنَسَ وَ إِنْ نَسِیَ الْتَقَمَ قَلْبَهُ فَذَلِکَ الْوَسْوَاسُ الْخَنَّاسُ.

و قیل الخناس معناه الکثیر الاختفاء بعد الظهور و هو المستتر المختفی عن أعین الناس لأنه یوسوس من حیث لا یری بالعین و قیل إن المعنی یلقی الشغل فی قلوبهم بوسواسه و المراد أن له رفقا به یوصل الوسواس إلی الصدر و هو أغرب من خلوصه بنفسه إلی الصدر.

وَ رَوَی الْعَیَّاشِیُّ عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: مَا مِنْ مُؤْمِنٍ إِلَّا وَ لِقَلْبِهِ فِی صَدْرِهِ أُذُنَانِ أُذُنٌ یَنْفُثُ فِیهَا الْمَلَکُ وَ أُذُنٌ یَنْفُثُ فِیهَا الْوَسْوَاسُ الْخَنَّاسُ فَیُؤَیِّدُ اللَّهُ الْمُؤْمِنَ بِالْمَلَکِ وَ هُوَ قَوْلُهُ سُبْحَانَهُ وَ أَیَّدَهُمْ بِرُوحٍ مِنْهُ (۲).

و قال رحمه الله فی قوله تعالی أُولئِکَ کَتَبَ فِی قُلُوبِهِمُ الْإِیمانَ أی ثبت فی قلوبهم الإیمان بما فعل بهم من الألطاف فصار کالمکتوب و قیل کتب فی قلوبهم علامه الإیمان و معنی ذلک أنها سمه لمن شاهدهم من الملائکه علی أنهم مؤمنون وَ أَیَّدَهُمْ بِرُوحٍ مِنْهُ أی قواهم بنور الإیمان و یدل علیه قوله و کذلک أوحینا إلیک روحا من أمرنا ما کنت تدری ما الکتاب و لا الإیمان (۳)

۱- ۱. الأنعام: ۱۱۲.

۲- ۲. انتهی کلام الطبرسیّ.

۳- ۳. الشوری: ۵۲.

و قیل معناه قواهم بنور الحجج و البرهان حتی اهتدوا للحق و عملوا به و قیل قواهم بالقرآن الذی هو حیاه القلوب من الجهل و قیل أیدهم بجبرئیل فی کثیر من المواطن ینصرهم و یدفع عنهم (۱).

و قال البیضاوی بِرُوحٍ مِنْهُ أی من عند الله و هو نور القلب أو القرآن أو النصر علی العدو و قیل الضمیر للإیمان فإنه سبب لحیاه القلب انتهی (۲)

وَ رُوِیَ عَنْ طَرِیقِ الْعَامَّهِ: أَنَّ الشَّیْطَانَ یَجْرِی مِنِ ابْنِ آدَمَ مَجْرَی الدَّمِ (۳).

قال الأزهری معناه أنه لا یفارق ابن آدم ما دام حیا کما لا یفارقه دمه و قال هذا علی طریق ضرب المثل و جمهورهم حملوه علی ظاهره و قالوا إن الشیطان جعل له هذا القدر من التطرق إلی باطن الآدمی بلطافه هیأته فیجری فی العروق التی هی مجاری الدم إلی أن یصل إلی قلبه فیوسوسه علی حسب ضعف إیمان العبد و قله ذکره و کثره غفلته و یبعد عنه و یقل تسلطه و سلوکه إلی باطنه بمقدار قوته و یقظته و دوام ذکره و إخلاص توحیده.

و نقل عن ابن عباس أنه تعالی جعله بحیث یجری من بنی آدم مجری الدم و صدور بنی آدم مسکن له کما قال مِنْ شَرِّ الْوَسْواسِ إلخ و الجنه الشیاطین و کما

قَالَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله: إِنَّ الشَّیْطَانَ لَیَجْثِمُ عَلَی قَلْبِ بَنِی آدَمَ لَهُ خُرْطُومٌ کَخُرْطُومِ الْکَلْبِ إِذَا ذَکَرَ الْعَبْدُ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ خَنَسَ أَیْ رَجَعَ عَلَی عَقِبَیْهِ وَ إِذَا غَفَلَ عَنْ ذِکْرِ اللَّهِ وَسْوَسَ (۴)

فَاشْتُقَّ لَهُ اسْمَانِ مِنْ فِعْلَیْهِ الْوَسْوَاسُ مِنْ وَسْوَسَتِهِ عِنْدَ غَفْلَهِ الْعَبْدِ وَ الْخَنَّاسُ مِنْ خُنُوسِهِ عِنْدَ ذِکْرِ الْعَبْدِ.

قیل و الناس عطف علی الجنه و الإنس لا یصل فی وسوسته بذاته إلی باطن

۱- ۱. مجمع البیان ج ۱۰ ص ۲۵۵.

۲- ۲. أنوار التنزیل ص ۴۲۶.

۳- ۳. مجمع البیان ج ۴ ص ۴۰۹ فی قوله تعالی« إِنَّهُ یَراکُمْ هُوَ وَ قَبِیلُهُ» الأعراف: ۲۷.

۴- ۴. أخرجه السیوطی فی الدّر المنثور عن مجامیع حدیثیه.

الآدمی فکذا الجنه فی وسوسته و أجیب بأن الإنس لیس له ما للجن من اللطافه فعدم وصول الإنس إلی الجوف لا یستلزم عدم وصول الجن إلیه.

ثم إن الله تعالی بلطفه جعل للإنسان حفظه من الملائکه و أعطاهم قوی الإلهام و الإلمام بهم فی بواطن الإنسان فی مقابله لمه الشیطان کما روی أن للملک لمه بابن آدم و للشیطان لمّه لمّه الملک إیعاد بالخیر و تصدیق بالحق فمن وجد ذلک فلیحمد الله و لمه الشیطان إیعاد بالشر و تکذیب بالحق فمن وجد من ذلک شیئا فلیستعذ بالله من الشیطان.

و فی النهایه فی حدیث ابن مسعود لابن آدم لمّتان لمّه من الملک و لمّه من الشیطان اللمه الهمه و الخطره تقع فی القلب أراد إلمام الملک أو الشیطان به و القرب منه فما کان من خطرات الخیر فهو من الملک و ما کان من خطرات الشر فهو من الشیطان.

**[ترجمه]کلمه «فی جوفه»در این حدیث، یعنی این دو گوش در باطن قلب است. این کلمه به منظور تاکید است برای اینکه تصور نشود که منظور از این دو گوش، این گوش ظاهری است که در سر واقع شده، چون این گوش های ظاهری هم با قلب راه دارند (حس سامعه یکی از حواس است). و بیضاوی گفته «وسواس» یعنی وسوسه و افکار زیانبار و خاطرات بد، مانند «زلزال» که بمعنی زلزله است (البته به معنای فاعلی)، ولی مصدر این باب وسواس به کسر اول است، مانند زلزال. و مراد از وسواس «موسوس» (وسوسه گر) است و لفظ مصدر به منظور مبالغه استعمال شده. خناس هم که به معنی پنهان شونده است، منظور شیطان است که عادتش پنهان شدن و عقب رفتن است. وقتی که انسان درباد خدا باشد، شیطان خناسی که در سینه ها وسوسه می کند، وقتی که از یاد خدا غفلت داشته باشند، مانند قوه واهمه که در انسان هست که وقتی عقل درباره کاری مشغول مقدمات است با قوه عاقله هماهنگ است، ولی همین که به نتیجه نزدیک شد، مشغول وسوسه و تشکیک می شود و حالت تردید در انسان ایجاد می کند؛ آیا این کار را بکنم یا نکنم؟ خطراتی دارد یا ندارد؟

مِنَ الْجِنَّهِ وَ النَّاسِ: که در سوره قرآن است، این جمله توضیحی است برای وسواس یا برای کلمه «الذی» یا متعلق به «یوسوس» است، یعنی این عامل وسوسه که افکار و خاطرات بد را در سینه مردم القامی کند، از ناحیه توجه فکر به طرف جن و به طرف صدماتی که از مردم به او می رسد است. و بعضی هم گفته اند که بیان است برای کلمه «الناس».بنابراین منظور از کلمه الناس می تواند معنای وسیعی باشد که شامل جن و انس هم بشود، البته این توجیه مشکل است (چون کلمه الناس فقط به آدم ها گفته می شود و شامل گروه جنیان نمی شود)، مگر اینکه کلمه الناس به معنی مردم نباشد و از ریشه «نسیان» (فراموشی) آمده باشد. الناس «ناسی» (فراموش کننده) بوده که یایش افتاده است، نظیر «یَوْمَ یَدْعُ الدّاعِ»، {روزی که دعوت کننده دعوت می کند.} - . قمر / ۶ - که در این آیه «الداع»،«داعی» بوده و از آخرش یاء افتاده. در اینجا هم الناس یعنی ناسی و فراموش گر که البته شامل جن و انس هم می شود.

مرحوم طبرسی در تفسیر مجمع البیان فرموده: در این موضوع چند قول است: اول اینکه معنای جمله «مِنَ الْجِنَّهِ وَ النَّاسِ» این باشد که پناه می برم به خدا از زیان وسوسه ای که از طرف طایفه جن در ذهن می آید. وسواس به معنی حدیث نفس است، یعنی گفتگوی درونی نظیر صدای پنهان و در اصل هم به همین معنا است. وسوسه مانند همهمه و لذا درباره کسی که حالت صفراء در او شدت یافته و تحت تاثیر مزاج صفرایی قرار گرفته است،می گویند فلانی موسوس است. وسوس، یوسوس، وسواسا و وسوسه. و معنای «خنوس» (ریشه خناس) پنهان شدن پس از آشکار بودن است؛ خنس، یخنس.

قول دوم اینکه معنا این باشد که «پناه می برم به خدا» از شر و زیان کسی که وسوسه گر است که شیطان باشد. و در روایات هم وارد شده که شیطان وسوسه می کند،ولی وقتی که انسان در یاد خدا شد،می رود و پنهان می شود. و خدا او رادر این آیه چنین توصیف می کند: « الَّذِی یُوَسْوِسُ فِی صُدُورِ النَّاسِ»، با گفتار پنهان که بدون شنیدن صدا، مطالب و مفاهیم در دل ها القا می شود. و بعد فرموده: «مِنَ الْجِنَّهِ» که همان شیاطین جنی باشند، و کلمه الناس عطف بر وسواس است، نه اینکه عطف بر الجنه باشد، یعنی از شر مردم همبه تو پناه می برم.

سوم اینکه معنا این باشد که «پناه می برم به خدا» از شر وسوسه گر خناس که بعدا تفسیر شده وسواس خناس به آیه بعدی«مِنَ الْجِنَّهِ وَ النَّاسِ».بنابراین وسوسه جنی همان وسوسه شیطانی است و در وسوسه انسانی دو وجه است: یکی اینکه خود انسان خودش را وسوسه کند؛ دوم اینکه دیگران او را وسوسه نمایند و گمراه کنند. و دلیل بر این، آیه«شَیاطِینَ الْإِنْسِ وَ الْجِنِ»، {معنای آیه داخل این کروشه بیاید.} – . انعام / ۱۱۲ – است و شیطان جنی پنهانی و از درون وسوسه می نماید و شیطان انسانی آشکارا می آید و به صورت نصیحت و خیرخواهی مطالب گمراه کننده به انسان می گوید .

«مجاهد» گفته است که خناس، شیطان است. چون هنگامی که انسان در یاد خدا باشد، شیطان پنهان می شود و دست و پای خود را جمع می کند، ولی در صورتی که از یاد خدا غافل شد، قلب انسان را تحت سیطره خود قرار می دهد. و مؤید این معنی همان حدیثی است که از پیغمبر نقل شده است که فرمود: «شیطان پوزه خودش را روی قلب آدمی می گذارد، اگر انسان در یاد خدا باشد پنهان می شود و اگر خدا را فراموش کند، قلب را در اختیار خود می گیرد. وسواس خناس این است.» و گفته شد که خناس به معنای خیلی پنهان است، در عین حالی که آشکار است و از دیدگان مردم پوشیده و مستور است. چون وسوسه خود را انجام می دهد و دیده نمی شود. و گفته شده که او (خناس) از راه مشغول کردن دل به مطالب دنیوی، وسوسه را انجامی دهد. منظور اینکه با کمال ملایمت و نرمش وساوس را در سینه می افکند و این روش مؤثرتر است از اینکه خود راسا پیشنهادهای گمراه کننده بنماید.

عیاشی از امام ششم علیه السلام نقل کرده که پیغمبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله فرمود: «هیچ مؤمنی نیست مگر اینکه در قلبی که در سینه دارد، دو گوش هست: گوشی که ملك و فرشته در او می دمد و گوشی که شیطان در آن می دمد و خداوند مؤمن را به وسیله آن فرشته یاری می فرماید و این است معنای آیه«وَ أَیَّدَهُمْ بِرُوحٍ مِنْهُ». (پایان سخن طبرسی)

و باز مرحوم طبرسی در آیه «أُولئِکَ کَتَبَ فِی قُلُوبِهِمُ الْإِیمانَ»، {در دل اینهاست که [خدا] ایمان را نوشته} – . مجادله / ۲۲ – گفته: یعنی خداوند ایمان را در دل های آنان ثابت و محکم و مستقر فرموده به وسیله الطاف و عنایات خاصی که درباره آنها فرموده، مانند چیزی که نوشته شده است و گفته شده، علامت و نشانه ایمان را در دل آنان قرار داده که این خود نشان و علامتی است برای ملائکه که ناظر آنان هستند و با این سمت و علامت می دانند که اینان اهل ایمانند.«وَ أَیَّدَهُمْ بِرُوحٍ مِنْهُ» (که جمله بعدی است) یعنی آنان را به نور و روشنی ایمان تقویت نموده است (که مراد از روح، نور ایمان است). دلیل بر این تفسیر، آیه«وَ کَذلِکَ أَوْحَیْنا إِلَیْکَ رُوحاً مِنْ أَمْرِنا ما کُنْتَ تَدْرِی مَا الْکِتابُ وَ لَا الْإِیمانُ»، {و این چنین القاء کردیم بر تو روحی از طرف خود و تو نمی دانستی کتاب و قرآن و ایمان را} – .شوری / ۵۲ – (که اینجا منظور از روح، ایمان است) و گفته شده معنای تاییدبه وسیله روح، این است که خداوند به وسیله دلیل های عقلی و برهان منطقی، فکر آنان را تقویت کرده که به

آنچه حق و حقیقت است، پی برده اند و عمل کرده اند. و معنای دیگری برای تایید به وسیله روح گفته شده که آن این است که خدا فکر و قلب آنان را به وسیله قرآن که زنده کننده دل هاست در برابر مرض مرگبار جهل و نادانی است،تقویت کرده. و گفته شده که خداوند مؤمنین را

به وسیله جبرئیل در مواطن و موارد زیادی تایید و یاری کرده و نصرت می نماید، و جبرئیل دشمنان را دفع می کند. (پایان کلام طبرسی)

و بیضاوی در تفسیر «بروح منه» گفته است که یعنی روحیه و حالتی که از طرف خدا عنایت می شود و آن عبارت از نورانیت و روشنی قلب است، یا منظور از روح، قرآن شریف یا مقصود نصرت و پیروزی بر دشمن است. و گفته شده ضمیر در کلمه «منه» مربوط به ایمان است، چون ایمان است که سبب زنده بودن دل و روح قلب است.

همچنین از طریق اهل سنت نقل شده است که شیطان در تمام اعضای آدمی نظیر جریان خون در بدن احاطه و نفوذ دارد، (ان الشیطان یجری من ابن آدم مجری الدم). ازهری گفته معنای این جمله این است که شیطان تا آخرین نفس از انسان جدا نمی شود و تا وقتی که زنده است از او دست برنمی دارد، همچنان که تا وقتی که انسان زنده است،در بدن او جریان دارد، و این جمله به عنوان ضرب المثل و تشبیه است.

ولی اکثر اهل سنت درباره این جمله، همان معنای ظاهری اش را گرفته اند و چنین گفته اند که شیطان چون جسم لطیفی است (تقریبا نظیر هوا) و این اندازه می تواند در داخل بدن انسان راه پیدا کند که از راه عروق و مجاری خون، خود را به قلب می رساند و مشغول وسوسه می شود در جهت ضعف ایمان بنده و کمی یاد خدا و زیادی غفلت او. و در مقابل اگر ایمان انسان قوی شد و در حال بیداری و یقظه شد و همیشه در یاد خدا گشت و در مقام توحید اخلاص داشت (غیر خدا را رها کرد)، شیطان از او دور می شود و احاطه و نفوذش بر باطن کمتر می گردد.

از ابن عباس نقل شده است که خداوند شیطان را طوری قرار داده که مانند خون، در تمام اعضای آدمی نفوذ و تسلط دارد و سینه های آدمیزاده، مسکن و منزل او است. همان طوری که فرموده: «مِنْ شَرِّ الْوَسْواسِ الْخَنَّاسِ الَّذِی یُوَسْوِسُ فِی صُدُورِ النَّاسِ مِنَ الْجِنَّةِ وَ النَّاسِ» و منظور از گروه جنیان، همان شیاطین است، همچنان که پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله فرموده است: «شیطان گرد قلب آدمی در گردش است و پوزی همانند پوز سگ دارد. هنگامی که بنده در یاد خدا شد، به عقب برمی گردد و چون از یاد خدا غفلت نمود، مشغول وسوسه می شود.»بنابراین به تناسب دو نوع عمل شیطان دو اسم روی آن نهاده شده: یکی «الْوَسْواسِ» که با عملش به هنگام غفلت بنده تناسب دارد و دیگری «الْخَنَّاسِ» به تناسب پنهان شدن و دوری او هنگام یاد خدا. و گفته شده که کلمه «وَ النَّاسِ» عطف است بر کلمه «الْجِنَّةِ» و چون شیطان انسی هنگام وسوسه اش در باطن و جوف انسان راه ندارد، شیطان جنی هم در موقع وسوسه به داخل و باطن انسان وارد نمی شود. ولی از این قیاس و تشبیه پاسخ داده شده که چون انسان وسوسه گر مانند جن نیست و آن جسم لطیفی که شیطان جنی دارد انسان ندارد،بنابراین اگر انسان وسوسه گر نتواند در باطن و داخل آدم نفوذ کند، لازمه اش این نیست که شیطان جنی هم نتواند نفوذ کند (اینها مطالبی است که بعضا گفته اند) .

پس ذات مقدس باری تعالی (در مقابل این تسلط و احاطه که برای شیطان قرار داده)، عنایتی هم دارد که برای انسان نگهبانانی از جنس ملائکه مقرر فرموده و در مقابل خاطرات بد شیطانی، نیروی الهام و القای خاطرات نیک را در اندیشه انسان به او داده است. کما اینکه روایت شده که آدمی ارتباط و تماسی با فرشته و تماسی هم با شیطان دارد. ارتباط با فرشته عبارت از وعده خیر و ترغیب به نیکی و تصدیق به حق است. و هر کس چنین حالتی را در خود احساس کرد، شکر و سپاس خدا را بجا آورد. و تماس شیطانی، وعده شر و ترغیب به بدی و تکذیب کردن حق است. و هر کس متوجه این مرض درونی شد، از شر شیطان به خدا پناه برد.

در کتاب نهایه، ابن اثیر درباره روایت ابن مسعود که گفته است: «برای هر انسانی دو نحوه ارتباط هست: یکی با ملک و فرشته و دیگری با شیطان»، در توضیح کلمه «لّمه» که در روایت هست، چنین گفته که لّمه یعنی خاطراتی که در قلب پیدا می شود و منظور نزدیک شدن فرشته و شیطان به انسان است؛ آنچه از خاطرات نیک باشد، از ناحیه ملک است و هر چه از قبیل خاطرات و افکار پلید باشد، از شیطان است.

**[ترجمه]

«۴»

ل، [الخصال] الْخَلِيلُ بْنُ أَحْمَدَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ الدُّبَيْلِيِّ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام عَنْ سُفْيَانَ عَنْ مُجَاهِدٍ عَنِ الشَّعْبِيِّ عَنِ النُّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله: فِي الْإِنْسَانِ مُضْغَةٌ إِذَا هِيَ سَلِمَتْ وَ صَحَّتْ سَلِمَ بِهَا سَائِرُ الْجَسَدِ فَإِذَا سَقِمَتْ سَقِمَ لَهَا سَائِرُ الْجَسَدِ وَ فَسَدَ وَ هِيَ الْقَلْبُ (۱).

**[ترجمه]خصال: امام ششم علیه السلام از رسول اکرم صلّی اللَّه علیه و آله نقل می کند که فرمود: «در انسان قطعه گوشت و عضوی هست که صحت و سلامت سایر اجزا و اعضا و بیماری آنها بستگی به صحت و بیماری آن دارد و آن قلب و دل آدمی است.» - . خصال۱ : ۱۸ -

**[ترجمه]

«۵»

شی، [تفسیر العیاشی] فِي حَدِيثِ إِسْحَاقَ بْنِ عَمَّارٍ: فِي قَوْلِ اللَّهِ خُذُوا ما آتَيْناكُمْ بِقُوَّةٍ(۲) أَ قُوَّةٌ فِي الْأَبْدَانِ أَمْ قُوَّةٌ فِي الْقُلُوبِ قَالَ فِيهِمَا جَمِيعاً(۳).

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: اسحاق بن عمار می گوید: از امام علیه السلام در تفسیر آیه «خُذُوا ما آتَيْناكُمْ بِقُوَّةٍ»، {برنامه های ما را با نیروی هر چه تمام تر محکم بگیرید} - . اعراف / ۱۷۱ - سؤال کردم که منظور نیروی بدنی و جسمی است یا نیرو و قوه قلب؟ فرمود: «هر دو.» - . تفسیر عیاشی ۲ : ۳۷ -

**[ترجمه]

«۶»

ل، [الخصال] الْخَلِيلُ عَنْ أَبِی الْعَبَّاسِ السَّرَّاجِ عَنْ قُتَیْبَهَ عَنْ رُشَیْدِ بْنِ سَعْدٍ الْبَصْرِیِّ عَنْ شَرَاحِیلَ بْنِ یَزِیدَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ وَ أَبِی هُرَیْرَهَ عَنِ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله قَالَ: إِذَا طَابَ قَلْبُ الْمَرْءِ طَابَ جَسَدُهُ وَ إِذَا خَبُثَ الْقَلْبُ

ص: ۵۰

۱- ۱. الخصال ج ۱ ص ۱۸.

۲- ۲. الأعراف: ۱۷۱.

۳- ۳. تفسیر العیّاشیّ ج ۲ ص ۳۷.

خَبُثَ الْجَسَدُ(۱).

**[ترجمه]خصال: عبداللّه فرزند عمر و ابو هريره از پيغمبر اسلام صلّى اللّه عليه و آله نقل كرده اند كه فرمود: «اگر دل انسان پاك شد، تمام بدن پاك خواهد بود و اگر دل ناپاك و پليد باشد، بدن و اعضا هم ناپاك خواهد بود.» - .خصال ۱ : ۱۸ -

**[ترجمه]

«۷»

لى، [الأمالى للصدوق] عَنِ الصَّادِقِ عليه السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله: شَرُّ الْعَمَى عَمَى الْقَلْبِ (۲).

**[ترجمه]امالى صدوق: امام ششم عليه السلام فرمود: «پيغمبر فرموده است كه بدترين كورى ها و نابينايى ها، كوردلى است.» - . امالى صدوق : ۲۹۲ -

**[ترجمه]

«۸»

ما، [الأمالى للشيخ الطوسى] فِيمَا أَوْصَى بِهِ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام ابْنَهُ: يَا بُنَيَّ إِنَّ مِنَ الْبَلَاءِ الْفَاقَةَ وَ أَشَدُّ مِنْ ذَلِكَ مَرَضُ الْبَدَنِ وَ أَشَدُّ مِنْ ذَلِكَ مَرَضُ الْقَلْبِ وَ إِنَّ مِنَ النِّعَمِ سَعَةَ الْمَالِ وَ أَفْضَلُ مِنْ ذَلِكَ صِحَّةُ الْبَدَنِ وَ أَفْضَلُ مِنْ ذَلِكَ تَقْوَى الْقُلُوبِ (۳).

**[ترجمه]امالى طوسى: در ضمن سفارش ها و تذكراتى كه على عليه السلام به فرزندش امام حسن مجتبى دارد، آمده است: «فرزندم! از جمله گرفتارى ها، بى چيزى و تهيدستى است؛ وسخت تر از آن بيمارى تن است؛ و سخت تر از آن بيمارى دل است. و از جمله نعمت هاى (با ارزش)، داشتن ثروت است؛ و بهتر از دارايى، تندرستى است؛ و با ارزش تر از آن، پرهيزكارى قلب و دل هاست.» - . امالى طوسى ۱ : ۱۴۶ -

**[ترجمه]

«۹»

مع، [معانى الأخبار] أَبِى عَنْ سَعْدٍ عَنِ ابْنِ عِيسَى عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنِ الثُّمَالِيِّ عَنْ أَبِى جَعْفَرٍ عليه السلام قَالَ: الْقُلُوبُ ثَلَاثَةٌ قَلْبٌ مَنْكُوسٌ لَا يَعْثُرُ(۴) عَلَى شَيْ ءٍ مِنَ الْخَيْرِ وَ هُوَ قَلْبُ الْكَافِرِ وَ قَلْبٌ فِيهِ نُكْتَةٌ سَوْدَاءُ فَالْخَيْرُ وَ الشَّرُّ فِيهِ يَعْتَلِجَانِ فَمَا كَانَ مِنْهُ أَقْوَى غَلَبَ عَلَيْهِ وَ قَلْبٌ مَفْتُوحٌ فِيهِ مِصْبَاحٌ يَزْهَرُ فَلَا يُطْفَأُ نُورُهُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَهِ وَ هُوَ قَلْبُ الْمُؤْمِنِ (۵).

**[ترجمه]معانى الاخبار: ابو حمزه ثمالى از امام پنجم عليه السلام نقل كرده است كه فرمود: «دل ها بر سه گونه اند: قلب وارونه و واژگون كه هيچ گونه ظرفيتى براى فراگرفتن خوبى ندارد و آن دل كافر است؛ قلبى كه در آن نقاط تاريك و سياه

وجود دارد و خوبی و بدی هر دو در آن راه دارد و با هم در کشمکش هستند، و هر یک از این دو که قوی تر شد، بر دل حکمفرما می شود؛ قلبی که کاملا باز است و در او چراغ درخشانی است که تا قیامت خاموش نمی شود و آن دل مؤمن است.» - . معانی الاخبار : ۳۹۵ -

**[ترجمه]

«۱۰»

مع، [معانی الأخبار] الْعَطَّارُ عَنْ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ أَبَانٍ عَنِ ابْنِ أُورَمَهَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ خَالِدٍ عَنْ هَارُونَ عَنِ الْمُفَضَّلِ عَنْ سَعْدٍ الْخَفَّافِ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: الْقُلُوبُ أَرْبَعَةٌ قَلْبٌ فِيهِ نِفَاقٌ وَ إِيمَانٌ وَ قَلْبٌ مَنْكُوسٌ وَ قَلْبٌ مَطْبُوعٌ وَ قَلْبٌ أَزْهَرُ أَنْوَرُ قُلْتُ مَا الْأَزْهَرُ قَالَ فِيهِ كَهَيْئَةِ السِّرَاجِ فَأَمَّا الْمَطْبُوعُ فَقَلْبُ الْمُنَافِقِ وَ أَمَّا الْأَزْهَرُ فَقَلْبُ الْمُؤْمِنِ إِنْ أَعْطَاهُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ شَكَرَ وَ إِنِ ابْتَلَاهُ صَبَرَ وَ أَمَّا الْمَنْكُوسُ فَقَلْبُ الْمُشْرِكِ ثُمَّ قَرَأَ هَذِهِ الْآيَةَ أَ فَمَنْ يَمْشِي مُكِبًّا عَلى وَجْهِهِ أَهْدى أَمَّنْ يَمْشِي سَوِيًّا عَلى صِراطٍ مُسْتَقِيمٍ (۶) وَ أَمَّا الْقَلْبُ الَّذِي فِيهِ

ص: ۵۱

۱- ۱. الخصال ج ۱ ص ۱۸.

۲- ۲. أمالی الصدوق ص ۲۹۲.

۳- ۳. أمالی الطوسیّ ج ۱ ص ۱۴۶.

۴- ۴. فی المصدر: لا یعی، و العثور: الاطلاع، و الوعی: الحفظ و الاحتواء.

۵- ۵. معانی الأخبار ۳۹۵.

۶- ۶. الملک: ۲۳.

إِيمَانٌ وَ نِفَاقٌ فَهُمْ قَوْمٌ كَانُوا بِالطَّائِفِ فَإِنْ أَدْرَكَ أَحَدَهُمْ أَجَلُهُ عَلَى نِفَاقِهِ هَلَكَ وَ إِنْ أَدْرَكَ عَلَى إِيمَانِهِ نَجَا(۱).

**[ترجمه]معانی الاخبار: حضرت باقر علیه السلام فرمود: «دل ها چهار دسته اند: دلی که در او هم نفاق هست هم ایمان؛ قلبی که وارونه است؛ قلبی که مُهر بر او زده شده؛ قلبی که درخشان و نورانی است.» سعد خفاف (راوی روایت) گوید: عرضه داشتم: «چگونه درخشان است؟» فرمود: «در آن حالت و هیئتی است مانند چراغ روشن. قلب مُهرزده و بسته، قلب منافق است و قلب وارونه، دل مشرک و بت پرست.» سپس حضرت این آیه را خواند: «أَ فَمَنْ يَمْشِي مُكِبًّا عَلى وَجْهِهِ أَهْدى أَمَّنْ يَمْشِي سَوِيًّا عَلى صِراطٍ مُسْتَقِيمٍ»، {آیا آن کس که برو در افتاده [در حالی که جایی را نمی بیند] راه را بهتر یافته یا کسی که در حال اعتدال بر متن راه راست می رود} - .ملک / ۲۳ - اما قلبی که در آن نفاق و ایمان هست؛ آنان گروهی هستند در طائف که اگر اجلش در حال نفاق فرا رسد، در هلاکت و شقاوت است و اگر در حال ایمان بمیرد، نجات می یابد.» - . معانی الاخبار : ۳۹۵ -

**[ترجمه]

«۱۱»

ل، [الخصال] ابْنُ الْمُتَوَكِّلِ عَنِ السَّعْدَآبَادِيِّ عَنِ الْبَرْقِيِّ عَنِ النَّوْفَلِيِّ عَنِ السَّكُونِيِّ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: مِنْ عَلَامَاتِ الشَّقَاءِ جُمُودُ الْعَيْنِ وَ قَسْوَةُ الْقَلْبِ وَ شِدَّةُ الْحِرْصِ فِي طَلَبِ الرِّزْقِ وَ الْإِصْرَارُ عَلَى الذَّنْبِ (۲).

**[ترجمه]خصال: امام پنجم علیه السلام از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله نقل می کند که فرمود: «از نشانه های شقاوت و تیره روزی، خشکی چشم، سختی دل، حرص زیاد برای زندگی و دنبال گناه کردن است.» - .خصال ۱ : ۱۱۵ -

**[ترجمه]

«۱۲»

ل، [الخصال] فِي وَصِيَّةِ النَّبِيِّ صلی الله علیه و آله إِلَى عَلِيٍّ علیه السلام: يَا عَلِيُّ أَرْبَعُ خِصَالٍ مِنَ الشَّقَاءِ جُمُودُ الْعَيْنِ وَ قَسَاوَةُ الْقَلْبِ وَ بُعْدُ الْأَمَلِ وَ حُبُّ الْبَقَاءِ(۳).

**[ترجمه]خصال: پیغمبر اسلام صلّی اللّه علیه و آله در بخشی از سفارش ها و بیانات خودبه علی علیه السلام فرمود: «یا علی! چهار خصلت از اثرات شقاوت است: خشکی چشم؛ سختی دل؛ آرزوی دور و دراز؛ دوست داشتن عمر زیاد.» - . خصال ۱ : ۱۱۵ - ۱۱۶ -

**[ترجمه]

«۱۳»

ع، [علل الشرائع] مُحَمَّدُ بْنُ مُوسَى الْبَرْقِيُّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ مُحَمَّدٍ مَاجِيلَوَيْهِ عَنِ الْبَرْقِيِّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ رَفَعَهُ إِلَى أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام أَنَّهُ قَالَ: أَعْجَبُ مَا فِي الْإِنْسَانِ قَلْبُهُ وَ لَهُ مَوَادُّ مِنَ الْحِكْمَةِ وَ أَضْدَادٌ مِنْ خِلَافِهَا فَإِنْ سَنَحَ لَهُ الرَّجَاءُ أَذَلَّهُ الطَّمَعُ وَ إِنْ هَاجَ بِهِ الطَّمَعُ أَهْلَكَهُ الْحِرْصُ وَ إِنْ مَلَكَهُ الْيَأْسُ قَتَلَهُ الْأَسَفُ وَ إِنْ عَرَضَ لَهُ الْغَضَبُ اشْتَدَّ بِهِ الْغَيْظُ وَ إِنْ سُعِدَ بِالرِّضَا نَسِيَ التَّحَفُّظَ وَ إِنْ نَالَهُ الْخَوْفُ شَغَلَهُ الْحَذَرُ وَ إِنِ اتَّسَعَ لَهُ الْأَمْنُ اسْتَلَبَتْهُ الْغِرَّةُ(۴) وَ إِنْ جُدِّدَتْ لَهُ النِّعْمَةُ أَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ وَ إِنْ أَصَابَتْهُ مُصِيبَةٌ فَضَحَهُ الْجَزَعُ وَ إِنِ اسْتَفَادَ مَالًا أَطْغَاهُ الْغِنَى وَ إِنْ عَضَّتْهُ فَاقَةٌ شَغَلَهُ الْبَلَاءُ وَ إِنْ جَهَدَهُ الْجُوعُ قَعَدَ بِهِ الضَّعْفُ وَ إِنْ أَفْرَطَ فِي الشِّبَعِ كَظَّتْهُ الْبِطْنَةُ فَكُلُّ تَقْصِيرٍ بِهِ مُضِرٌّ وَ كُلُّ إِفْرَاطٍ بِهِ مُفْسِدٌ(۵).

شا، [الإرشاد] مرسلا: مثله (۶).

**[ترجمه]علل الشرائع: امیر مؤمنان علی علیه السلام فرمود: «شگفت انگیزترین اعضای انسان، قلب اوست که سرمایه ها و منابع دانش و حکمت در آن است و حالات ضد آن را نیز دارد. اگر در موردی امیدوار شود، طمع، خوارش خواهد کرد؛ اگر صفت طمع آن را به جنبشدر آورد، حرص هلاکش می کند؛ اگر دچار ناامیدی شود، غم و غصه آن را می کشد؛ اگر خشم آن فرا رسد، غضبش اوج می گیرد؛ اگر به سعادت و خوشبختی برسد، حفظ و نگهداری این نعمت را فراموش می کند؛ اگر دچار خوف و هراس شود، از ترس حیرت زده می شود؛ اگر در امنیت و آسایش همه جانبه قرار گیرد، دستخوش غفلت و خودفراموشی می گردد؛ اگر نعمت تازه ای به آنبرسد، سرکشی می کند؛ اگر دچار مصیبتی شود، بیتابی او را رسوا می کند؛ اگر ثروتی به دست آورد، طغیان و گردنکشی می کند؛ اگر فقر و تهیدستی گریبان گیرش شد، غرق اندوه می شود؛ اگر گرفتار رنج گرسنگی شد، از ضعف و ناتوانی زمینگیر می شود؛ اگر در خوردن افراط و زیاده روی کند، از فشار شکم ناراحت می شود. بنابراین هر گونه کوتاهی و کندروی زیانبار و هر گونه افراط و تندروی، موجب فساد و تباهی است» - . علل الشرایع ۱ : ۱۰۳ -

این روایت در ارشاد نیز نقل شده است.

**[ترجمه]

«۱۴»

ع، [علل الشرائع] بِهَذَا الْإِسْنَادِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِهِ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام

ص: ۵۲

۱- ۱. معانی الأخبار ۳۹۵.

۲- ۲. الخصال ج ۱ ص ۱۱۵.

۳- ۳. الخصال ج ۱ ص ۱۱۵ و ۱۱۶.

۴- ۴. استلبه: اختلسه، و الغره: الغفله.

۵- ۵. علل الشرائع ج ۱ ص ۱۰۳. و سيأتى مثله عن النهج.

۶- ۶. الإرشاد ص ۱۴۲ و ۱۴۳.

قَالَ: سَمِعْتُهُ يَقُولُ لِرَجُلٍ اعْلَمْ يَا فُلَانُ إِنَّ مَنْزِلَهَ الْقَلْبِ مِنَ الْجَسَدِ بِمَنْزِلَهِ الْإِمَامِ مِنَ النَّاسِ الْوَاجِبِ الطَّاعَهُ عَلَيْهِمْ أَ لَا تَرَى أَنَّ جَمِيعَ جَوَارِحِ الْجَسَدِ شُرَطٌ لِلْقَلْبِ وَ تَرَاجِمَهٌ لَهُ مُؤَدِّيَهٌ عَنْهُ الْأُذُنَانِ وَ الْعَيْنَانِ وَ الْأَنْفُ وَ الْفَمُ وَ الْيَدَانِ وَ الرِّجْلَانِ وَ الْفَرْجُ فَإِنَّ الْقَلْبَ إِذَا هَمَّ بِالنَّظَرِ فَتَحَ الرَّجُلُ عَيْنَيْهِ وَ إِذَا هَمَّ بِالاسْتِمَاعِ حَرَّكَ أُذُنَيْهِ وَ فَتَحَ مَسَامِعَهُ فَسَمِعَ وَ إِذَا هَمَّ الْقَلْبُ بِالشَّمِّ اسْتَنْشَقَ بِأَنْفِهِ فَأَدَّى تِلْكَ الرَّائِحَهَ إِلَى الْقَلْبِ وَ إِذَا هَمَّ بِالنُّطْقِ تَكَلَّمَ بِاللِّسَانِ وَ إِذَا هَمَّ بِالْحَرَكَهِ سَعَتِ الرِّجْلَانِ وَ إِذَا هَمَّ بِالشَّهْوَهِ تَحَرَّكَ الذَّكَرُ فَهَذِهِ كُلُّهَا مُؤَدِّيَهٌ عَنِ الْقَلْبِ بِالتَّحْرِيكِ وَ كَذَلِكَ يَنْبَغِي لِلْإِمَامِ أَنْ يُطَاعَ لِلْأَمْرِ مِنْهُ (۱).

**[ترجمه]علل الشرائع: امام ششم علیه السلام به مردی فرمود: «ای فلانی! بدان که قلب در کشور تن آدمی، نظیر رهبر مقتدری است در میان مردم که فرمانش لازم الاجرا باشد. آیا نمی نگری که تمام اجزای بدن سرباز قلب و زبان و بازگوکننده از دل هستند؟ دو چشم، دو گوش، بینی، دهان، دست ها، پاها، آلت تناسل . چون وقتی دل آدمی تصمیم به نگاه کردن گرفت، (به فرمان او) انسان دیده ها را باز می کند؛ وقتی اراده شنیدن کرد، گوش آمادگی خود را اعلام می نماید؛ وقتی دل اراده بویاییکرد، منافذ بینی باز می شود و آن بو را به قلب که مرکز احساس است می رساند؛ چون تصمیم به سخن گفتن گرفت، زبان به حرکت می آید؛ چون اراده رفتن کرد، پاها فعالیت می کند ؛ و چون خواست اعمال غریزه جنسی کند، آلت تناسلی به حرکت می افتد. پس تمام این اعضا و جوارح به فرمان قلب کارگزاران اویند و سزاوار است که افراد امت اسلامی، نسبت به امام بر حق چنین باشند و تمام کارهای آنان به فرمان او باشد.» - . علل الشرایع ۱ : ۱۰۳ -

**[ترجمه]

أقول

قد مضی (۲) فی باب الإغضاء عن عیوب الناس. عَنِ الْبَاقِرِ علیه السلام أَنَّهُ قَالَ: إِنَّ الْقُلُوبَ بَيْنَ إِصْبَعَيْنِ مِنْ أَصَابِعِ اللَّهِ يَقْلِبُهَا كَيْفَ يَشَاءُ سَاعَهَ كَذَا وَ سَاعَهَ كَذَا.

**[ترجمه]در فصلی که مربوط به چشم پوشی از عیوب مردم است، حدیثی از حضرت باقر علیه السلام نقل شده که فرمود: «دل ها میان دو انگشت از انگشتان خدا است (با توضیحی که سابقا گفته شد) دل ها را هر طوری که بخواهد تغییر می دهد، گاهی چنین، گاهی چنان.»

**[ترجمه]

«۱۵»

ل، [الخصال] عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام عَنْ حَكِيمٍ أَنَّهُ قَالَ: قَلْبُ الْكَافِرِ أَقْسَى مِنَ الْحَجَرِ(۳).

**[ترجمه]خصال: حضرت صادق علیه السلام از حکیمی(که هفتصد فرسخ برای فهمیدن هفت چیز که یکی از آنها این جمله است، دنبال حکیمی رفت) نقل کرده است که: «دل کافر از سنگ سخت تر است.» - . خصال ۲ : ۵ -

**[ترجمه]

«۱۶»

ل (۴)، [الخصال] أَبِی عَنْ سَعْدٍ عَنِ الْأَصْبَهَانِیِّ عَنِ الْمِنْقَرِیِّ عَنْ سُفْیَانَ بْنِ عُیَیْنَهَ عَنِ الزُّهْرِیِّ عَنْ عَلِیِّ بْنِ الْحُسَیْنِ علیهما السلام فِی حَدِیثٍ طَوِیلٍ یَقُولُ فِیهِ: أَلَا إِنَّ لِلْعَبْدِ أَرْبَعَ أَعْیُنٍ عَیْنَانِ یُبْصِرُ بِهِمَا أَمْرَ دِینِهِ وَ دُنْیَاهُ وَ عَیْنَانِ یُبْصِرُ بِهِمَا أَمْرَ آخِرَتِهِ فَإِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِعَبْدٍ خَیْراً فَتَحَ لَهُ الْعَیْنَیْنِ اللَّتَیْنِ فِی قَلْبِهِ فَأَبْصَرَ بِهِمَا الْغَیْبَ وَ أَمْرَ آخِرَتِهِ وَ إِذَا أَرَادَ بِهِ غَیْرَ ذَلِکَ تَرَکَ الْقَلْبَ بِمَا فِیهِ.

**[ترجمه]خصال: زهری از حضرت سجاد علیه السلام در ضمن حدیث طولانی نقل کرده است که حضرتش فرموده است: «بدان که بنده دارای چهار چشم است: دو چشم ظاهر که به وسیله آنها امور دینی ودنیوی را می بیند و دو چشم دیگر که امر آخرت خود را به وسیله آنها درک می کند. چون بنده ای در اثر سعی و کوشش شایسته فیض بیشتر الهی شد و خدا خیری را در حق او اراده کرد، چشم های دل او را باز می کند. در نتیجه امور غیبی و اخروی را درک می کند، ولی اگر چنین لیاقتی پیدا نکرد و خداوند در حق او اراده دیگری کرد، قلب او را به همان حالت خودش رها می کند.» - .خصال ۲ : ۱۱۴ -

**[ترجمه]

«۱۷»

ب، [قرب الإسناد] ابْنُ سَعْدٍ عَنِ الْأَزْدِیِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِنَّ لِلْقَلْبِ أُذُنَیْنِ رُوحُ الْإِیمَانِ یُسَارُّهُ بِالْخَیْرِ وَ الشَّیْطَانُ یُسَارُّهُ بِالشَّرِّ فَأَیُّهُمَا ظَهَرَ عَلَی صَاحِبِهِ غَلَبَهُ (۵).

۱- ۱. علل الشرائع ج ۱ ص ۱۰۳.

۲- ۲. بل سیأتی فی ج ۷۵ ص ۴۸ من أجزاء المجلد السادس عشر کتاب العشره تحت الرقم ۹ من باب الاغضاء عن عیوب الناس.

۳- ۳. الخصال ج ۲ ص ۵، و تراه فی المعانی ۱۷۷، الأمالی: ۱۴۶.

۴- ۴. الخصال ج ۱ ص ۱۱۴ و فی النسخه زیاده رمزین و هو سهو.

۵- ۵. قرب الإسناد ۲۴.

**[ترجمه]قرب الاسناد: امام ششم علیه السلام فرمود: «قلب آدمی دارای دو گوش است؛ در یکی روح ایمان به خیر و خوبی رازگویی می کند و شیطان هم درباره شرور و بدی ها رازگویی می کند. هر یک از این دو عامل بر دیگری چیره شد، دل را تصاحب می کند.» - . قرب الاسناد: ۲۴ -

**[ترجمه]

«۱۸»

فس، [تفسیر القمی] سَعِیدُ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنْ بَکْرِ بْنِ سَهْلٍ عَنْ عَبْدِ الْغَنِیِّ بْنِ سَعِیدٍ الثَّقَفِیِّ عَنْ مُوسَی بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ مُقَاتِلِ بْنِ سُلَیْمَانَ عَنِ الضَّحَّاکِ بْنِ مُزَاحِمٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: فِی قَوْلِهِ مِنْ شَرِّ الْوَسْواسِ الْخَنَّاسِ یُرِیدُ الشَّیْطَانَ عَلَی قَلْبِ ابْنِ آدَمَ لَهُ خُرْطُومٌ مِثْلُ خُرْطُومِ الْخِنْزِیرِ یُوَسْوِسُ ابْنَ آدَمَ إِذَا أَقْبَلَ عَلَی الدُّنْیَا وَ مَا لَا یُحِبُّ اللَّهُ فَإِذَا ذَکَرَ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ خَنَسَ یُرِیدُ رَجَعَ (۱).

**[ترجمه]تفسیر علی بن ابراهیم قمی: ابن عباس در تفسیر آیه«مِنْ شَرِّ الْوَسْواسِ الْخَنَّاسِ» از سوره الناس گفته است: «منظور شیطان است که با قلب سر و کار دارد؛ پوزی مانند پوز خوک دارد (شاید منظور تشبیه باشد از نظر پلیدی) و آدمی را هنگامی که توجه زیاد به دنیا و چیزهایی که خدا نمی پسندد نماید وسوسه می کند، ولی هنگامی که به یاد خدا باشد، برگشته و پنهان می شود.» - . تفسیر قمی: ۷۴۴ -

**[ترجمه]

«۱۹»

فس، [تفسیر القمی]: إِلَّا مَنْ أَتَی اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِیمٍ قَالَ الْقَلْبُ السَّلِیمُ الَّذِی یَلْقَی اللَّهَ وَ لَیْسَ فِیهِ أَحَدٌ سِوَاهُ (۲).

**[ترجمه]تفسیر علی بن ابراهیم قمی: امام علیه السلام در ذیل آیه«إِلَّا مَنْ أَتَی اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِیمٍ»،{ در آن روز هیچ چیز سودی ندارد به جز کسی که با دل سالم و پاکی در محضر الهی حاضر شود} گفته است: «قلب سالم قلبی است که خدا را ملاقات کند، در حالی که در آن جز خدا نباشد.» - . تفسیر قمی: ۴۷۳ -

**[ترجمه]

«۲۰»

ن، [عیون أخبار الرضا علیه السلام] لی، [الأمالی للصدوق] ابْنُ إِدْرِیسَ عَنْ أَبِیهِ عَنْ سَهْلٍ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِیِّ بْنِ النُّعْمَانِ عَنِ ابْنِ أَسْبَاطٍ عَنِ ابْنِ الْجَهْمِ قَالَ: قُلْتُ لِلرِّضَا علیه السلام جُعِلْتُ فِدَاکَ أَشْتَهِی أَنْ أَعْلَمَ کَیْفَ أَنَا عِنْدَکَ فَقَالَ انْظُرْ کَیْفَ أَنَا عِنْدَکَ (۳).

**[ترجمه]عیون اخبار الرضا و امالی صدوق: ابن جهم گوید: به حضرت رضا علیه السلام عرضه داشتم: «فدایت شوم! دوست

دارم بفهمم که من از نظر شما چگونه ام.» فرمود: «ببین که من در نظر تو و در دل تو چگونه هستم.» - . عيون الاخبار الرضا ۱ : ۱۴۵ و امالی صدوق : ۱۴۵ -

**[ترجمه]

«۲۱»

ب، [قرب الإسناد] ابْنُ سَعْدٍ عَنِ الْأَزْدِيِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام: إِنَّ الشَّكَّ وَ الْمَعْصِيَةَ فِی النَّارِ لَيْسَا مِنَّا وَ لَا إِلَيْنَا وَ إِنَّ قُلُوبَ الْمُؤْمِنِينَ لَمَطْوِيَّةٌ بِالْإِيمَانِ طَيّاً فَإِذَا أَرَادَ اللَّهُ إِنَارَةَ مَا فِيهَا فَتَحَهَا بِالْوَحْیِ فَزَرَعَ فِيهَا الْحِكْمَةَ زَارِعُهَا وَ حَاصِدُهَا(۴).

**[ترجمه]قرب الاسناد: حضرت صادق از امير مؤمنان علیهماالسّلامنقل کرده است که فرمود: «شک و تردید (در اصول اعتقادی) و گناه و معصیت از ما نیست و با ما ارتباط ندارد، چون دل های مؤمنین با ایمان محکم آمیخته است. و چون خداوند بخواهد دل را روشن کند، آن را با برنامه های آسمانی باز می کند و صاحبش در سرزمین دل، بذر حکمت و دانش را می افشاند و حاصلش را برمی گیرد.» - . قرب الاسناد : ۲۵ -

**[ترجمه]

«۲۲»

لی، [الأمالی للصدوق] مَاجِيلَوَيْهِ عَنْ عَمِّهِ عَنِ الْبَرْقِيِّ عَنْ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ مُغِيرَةَ وَ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ مَعاً عَنْ طَلْحَةَ بْنِ زَيْدٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ كَانَ أَبِی علیه السلام يَقُولُ: مَا شَیْ ءٌ أَفْسَدَ لِلْقَلْبِ مِنَ الْخَطِيئَةِ إِنَّ الْقَلْبَ لَيُوَاقِعُ الْخَطِيئَةَ فَمَا تَزَالُ بِهِ حَتَّى تَغْلِبَ عَلَيْهِ فَيَصِيرَ أَسْفَلُهُ أَعْلَاهُ وَ أَعْلَاهُ أَسْفَلَهُ (۵).

ما، [الأمالی للشيخ الطوسی] الغضائری عن الصدوق: مثله (۶).

۱- ۱. تفسير القمّیّ ذيل سوره الناس ص ۷۴۴.

۲- ۲. تفسير القمّیّ ص ۴۷۳.

۳- ۳. عيون الأخبار ج ۱ ص ۱۴۵، أمالی الصدوق ۱۴۵.

۴- ۴. قرب الإسناد ص ۲۵.

۵- ۵. أمالی الصدوق ۲۳۹.

۶- ۶. أمالی الطوسیّ ج ۲ ص ۵۳.

**[ترجمه]امالی صدوق: امام ششم علیه السلام فرمود: پدرم می فرمود: «هیچ چیزی مانند گناه ویران کننده دل نیست. قلب آدمی که مشغول انجام گناه شد، پیگیری می کند تا به جایی می رسد که دل واژگون می شود و بالای آن پایین می آید و پایین آن بالا می شود.» - . امالی صدوق: ۲۳۹ -

این روایت در امالی شیخ طوسی - .امالی صدوق ۲ : ۵۳ - نیز آمده است.

**[ترجمه]

«۲۳»

ع، [علل الشرائع] أَبِی عَنْ مُحَمَّدٍ الْعَطَّارِ عَنِ الْمُقْرِئِ الْخُرَاسَانِیِّ عَنْ عَلِیِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِیهِ عَنْ أَبِیهِ علیهم السلام قَالَ: أَوْحَی اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ إِلَی مُوسَی علیه السلام یَا مُوسَی لَا تَفْرَحْ بِکَثْرَهِ الْمَالِ وَ لَا تَدَعْ ذِکْرِی عَلَی کُلِّ حَالٍ فَإِنَّ کَثْرَهَ الْمَالِ تُنْسِی الذُّنُوبَ وَ إِنَّ تَرْکَ ذِکْرِی یُقْسِی الْقُلُوبَ (۱).

**[ترجمه]علل الشرائع: علی بن جعفر از برادر بزرگوارش (موسی بن جعفر) از پدرش حضرت صادق علیهم السلام نقل می کند که فرمود: «خداوند به حضرت موسی علیه السلام وحی فرمود: «ای موسی! به ثروت زیاد خوشحال مباش و در هیچ حالتی ذکر و یاد مرا ترک نکن، زیرا ثروت زیاد گناهان را از یاد انسان می برد و در یاد من نبودن، موجب قساوت و سختی دل می شود.» - . علل الشرائع ۱ : ۷۷ -

**[ترجمه]

«۲۴»

ع، [علل الشرائع] الْقَطَّانُ عَنْ أَحْمَدَ الْهَمْدَانِیِّ عَنْ عَلِیِّ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ فَضَّالٍ عَنْ أَبِیهِ عَنْ مَرْوَانَ بْنِ مُسْلِمٍ عَنِ الثُّمَالِیِّ عَنِ ابْنِ طَرِیفٍ عَنِ ابْنِ نُبَاتَهَ قَالَ قَالَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام: مَا جَفَّتِ الدُّمُوعُ إِلَّا لِقَسْوَهِ الْقُلُوبِ وَ مَا قَسَتِ الْقُلُوبُ إِلَّا لِکَثْرَهِ الذُّنُوبِ (۲).

**[ترجمه]علل الشرائع: اصبغ بن نباته از امیر مؤمنان علیه السلام نقل می کند که فرمود: «چشم ها خشک نمی شوند، مگر در اثر قساوت و سخت دلی و دل ها هم سخت نمی شود، مگر در اثر گناهان زیاد.» - . علل الشرائع ۱ : ۷۷ -

**[ترجمه]

«۲۵»

مص، [مصباح الشریعه] قَالَ الصَّادِقُ علیه السلام: إِعْرَابُ الْقُلُوبِ عَلَی أَرْبَعَهِ أَنْوَاعِ رَفْعٍ وَ فَتْحٍ وَ خَفْضٍ وَ وَقْفٍ فَرَفْعُ الْقَلْبِ فِی ذِکْرِ اللَّهِ وَ فَتْحُ الْقَلْبِ فِی الرِّضَا عَنِ اللَّهِ وَ خَفْضُ الْقَلْبِ فِی الِاشْتِغَالِ بِغَیْرِ اللَّهِ وَ وَقْفُ الْقَلْبِ فِی الْغَفْلَهِ عَنِ اللَّهِ أَ لَا تَرَی أَنَّ الْعَبْدَ

إِذَا ذَكَرَ اللَّهَ بِالتَّعْظِيمِ خَالِصاً ارْتَفَعَ كُلُّ حِجَابٍ كَانَ بَيْنَهُ وَ بَيْنَ اللَّهِ مِنْ قَبْلِ ذَلِكَ وَ إِذَا انْقَادَ الْقَلْبُ لِمَوْرِدِ قَضَاءِ اللَّهِ بِشَرْطِ الرِّضَا عَنْهُ كَيْفَ يَنْفَتِحُ الْقَلْبُ بِالسُّرُورِ وَ الرُّوحِ وَ الرَّاحَهِ وَ إِذَا اشْتَغَلَ قَلْبُهُ بِشَيْ ءٍ مِنْ أَسْبَابِ الدُّنْيَا كَيْفَ تَجِدُهُ إِذَا ذَكَرَ اللَّهَ بَعْدَ ذَلِكَ وَ آيَاتِهِ مُنْخَفِضاً مُظْلِماً كَبَيْتٍ خَرَابٍ خاويا [خَاوٍ] وَ لَيْسَ فِيهِ الْعِمَارَهُ وَ لَا مُونِسٌ وَ إِذَا غَفَلَ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ كَيْفَ تَرَاهُ بَعْدَ ذَلِكَ مَوْقُوفاً مَحْجُوباً قَدْ قَسِيَ وَ أَظْلَمَ مُنْذُ فَارَقَ نُورَ التَّعْظِيمِ.

فَعَلَامَهُ الرَّفْعِ ثَلَاثَهُ أَشْيَاءَ وُجُودُ الْمُوَافَقَهِ وَ فَقْدُ الْمُخَالَفَهِ وَ دَوَامُ الشَّوْقِ وَ عَلَامَهُ الْفَتْحِ ثَلَاثَهُ أَشْيَاءَ التَّوَكُّلُ وَ الصِّدْقُ وَ الْيَقِينُ وَ عَلَامَهُ الْخَفْضِ ثَلَاثَهُ أَشْيَاءَ الْعُجْبُ وَ الرِّيَاءُ وَ الْحِرْصُ وَ عَلَامَهُ الْوَقْفِ ثَلَاثَهُ أَشْيَاءَ زَوَالُ حَلَاوَهِ الطَّاعَهِ وَ عَدَمُ مَرَارَهِ الْمَعْصِيَهِ وَ الْتِبَاسُ الْعِلْمِ الْحَلَالِ بِالْحَرَامِ (٣).

ص: ۵۵

١- ١. علل الشرائع ج ١ ص ٧٧. ط النجف الحروفيه ص ٨١.

٢- ٢. علل الشرائع ج ١ ص ٧٧. ط النجف الحروفيه ص ٨١.

٣- ٣. مصباح الشريعه ص ٣.

**[ترجمه]مصباح الشریعه: امام ششم علیه السلام فرمود: «اعراب و حرکات دل ها بر چهار قسم رفع، فتحه، جر و سکون است. پس حالت رفعی دل در سایه ذکر و یاد خدا است؛ فتحه دل در اثر خوشنودی از خدا است؛ جر و حرکت پایین دل در مشغول بودن به غیر خداست؛ وقف و سکون و حرکت نداشتن دل نیز در اثر غفلت از خدا است.

آیا احساس نمی کنی که چون بنده با خلوص، خداوند را به عظمت یاد کرد، همه گونه حجاب و موانعی که قبلا بین او و خدایش بود برطرف می شود و وقتی در برابر قضا و تقدیر الهی قلبا تسلیم شد و حالت رضا و خوشنودی از خدا داشت، دل باز می شود و یک حالت سرور و خوشحالی و آسایش سراسر قلب را فرا می گیرد، ولی اگر توجه دل به طرف امور دنیوی منعطف شد و به اسباب مادی مشغول شد، به هنگام نام خدا نه تنها انبساط و سرور ندارد، بلکه تیره و تار و ناراحت می شود، مانند خانه خالی و ویران که هیچ گونه آبادی و عمران و مونس و همنشینی در آن نیست. و هنگامی که از یاد خدا غفلت کرد، می بینی چگونه وقفه و سکونی در آن دل یافت می شود و از نورانیت و روشنایی محجوب و محروم است و در اثر عدم توجه به عظمت پروردگار، قساوت و تاریکی بر دل حکمفرما است.

بنابراین علامت و نشانه رفع (حرکت وسط) سه چیز است: موافق بودن و متابعت از اوامر الهی؛ از بین رفتن مخالفت و تمرد؛ شوق و علاقه دائمی در دل داشتن. علامت و نشانه فتحه (اوج گرفتن دل) هم سه چیز است: توکل و اعتماد بر خدا و از غیر او بریدن؛ صدق (راستی همه جانبه در اعتقاد و عمل)؛ حالت یقین و کامل شدن اعتقاد. علامت وقف (توقف و بی حرکت بودن قلب) هم سه چیز است: احساس نکردن شیرینی و حلاوت اطاعت و عبادت؛ توجه نداشتن به عواقب تلخ گناه؛ نفهمیدن حرام و حلال.» – . مصباح الشریعه : ۳ –

**[ترجمه]

«۲۶»

ضا، [فقه الرضا علیه السلام] رُوِیَ: أَنَّ لِلَّهِ فِی عِبَادِهِ آنِیَةً وَ هُوَ الْقَلْبُ فَأَحَبُّهَا إِلَیْهِ أَصْفَاهَا وَ أَصْلَبُهَا وَ أَرَقُّهَا أَصْلَبُهَا فِی دِینِ اللَّهِ وَ أَصْفَاهَا مِنَ الذُّنُوبِ وَ أَرَقُّهَا عَلَی الْإِخْوَانِ.

**[ترجمه]فقه الرضا: روایت شده که در وجود بندگان خدا، ظرف های الهی هست و آن دل است. بهترین دل ها، پاک ترین، روشن ترین و محکم ترین آنها و پذیراتر و مهربان ترین آنهاست؛ محکم تردر امور دینی؛ پاکیزه تر از گناهان؛ مهربان تر نسبت به برادران.

**[ترجمه]

«۲۷»

شی، [تفسیر العیاشی] عَنْ هَارُونَ بْنِ خَارِجَةَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: قُلْتُ لَهُ إِنِّی أَفْرَحُ مِنْ غَیْرِ فَرَحٍ أَرَاهُ فِی نَفْسِی وَ لَا فِی مَالِی وَ لَا فِی صَدِیقِی وَ أَحْزَنُ مِنْ غَیْرِ حَزَنٍ أَرَاهُ فِی نَفْسِی وَ لَا فِی مَالِی وَ لَا فِی صَدِیقِی قَالَ نَعَمْ إِنَّ الشَّیْطَانَ یُلِمُّ بِالْقَلْبِ

فَيَقُولُ لَوْ كَانَ لَكَ عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ مَا أَدَالَ عَلَيْكَ عَدُوَّكَ وَ لَا جَعَلَ بِكَ إِلَيْهِ حَاجَةً هَلْ تَنْتَظِرُ إِلَّا مِثْلَ الَّذِي انْتَظَرَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكَ فَهَلْ قَالُوا شَيْئاً فَذَاكَ الَّذِي يَحْزَنُ مِنْ غَيْرِ حَزَنٍ وَ أَمَّا الْفَرَحُ فَإِنَّ الْمَلَكَ يُلِمُّ بِالْقَلْبِ فَيَقُولُ إِنْ كَانَ اللَّهُ أَدَالَ عَلَيْكَ عَدُوَّكَ وَ جَعَلَ بِكَ إِلَيْهِ حَاجَةً فَإِنَّمَا هِيَ أَيَّامٌ قَلَائِلُ أَبْشِرْ بِمَغْفِرَةٍ مِنَ اللَّهِ وَ فَضْلٍ وَ هُوَ قَوْلُ اللَّهِ الشَّيْطانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَ يَأْمُرُكُمْ بِالْفَحْشاءِ وَ اللَّهُ يَعِدُكُمْ مَغْفِرَةً مِنْهُ وَ فَضْلًا(۱).

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: هارون بن خارجه گوید: «به حضرت صادق علیه السلام عرضه داشتم: «من گاهی خوشحال می شوم، بدون اینکه علت آن را بفهمم و منشأ و ریشه آن را نه درباره خودم و نه مربوط به مالم و نه درباره دوستانم می بینم. همین طور گاهی ناراحت و اندوهناک می شوم، نه از جهت خود و نه از جهت مالم و نه از جهت دوستانم.» فرمود: «آری، چنین است. شیطان در دل انسان مشغول وسوسه می شود و خاطرات بدی ایجاد می کند. مثلا می گوید اگر تو در نزد خداوند ارزشی داشتی، دشمنت را بر تو چیره و غالب نمی کرد و تو رامحتاج و نیازمند به او نمی گرداند.

آیا تو انتظار و توقعی غیر از وضع گذشتگان داری؟ آیا چیزی گفتند؟ این وساوس و خاطرات است که بدون جهت و سبب، باعث اندوه می شود. و اما آن گونه خوشحال شدن ها، آنهم از جهت الهامات فرشته است در دل انسان. فرشته در باطن آدمی می گوید اگر فرضا خداوند دشمن تو را بر تو پیروز کرده و تو را نیازمند او نموده، این امری است زودگذر و کوتاه مدت. بشارت باد تو را به نعمت ها و بخشش و عنایت ابدی خداوند، و این است معنای آیه«الشَّيْطانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَ يَأْمُرُكُمْ بِالْفَحْشاءِ وَ اللَّهُ يَعِدُكُمْ مَغْفِرَةً مِنْهُ وَ فَضْلًا» - .بقره / ۲۶۸ - ، {شیطان شما را از فقر و تهیدستی می ترساند و با ترغیب به کارهای زشت وسوسه می کند، ولی خدا عنایات و بخشش را به شما وعده می دهد.} - . تفسیر عیاشی ۱ : ۱۵۰ -

**[ترجمه]

«۲۸»

شی، [تفسير العياشي] عَنْ سَلَّامٍ قَالَ: كُنْتُ عِنْدَ أَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام فَدَخَلَ عَلَيْهِ حُمْرَانُ بْنُ أَعْيَنَ فَسَأَلَهُ عَنْ أَشْيَاءَ فَلَمَّا هَمَّ حُمْرَانُ بِالْقِيَامِ قَالَ لِأَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام أُخْبِرُكَ أَطَالَ اللَّهُ بَقَاكَ وَ أَمْتَعَنَا بِكَ أَنَّا نَأْتِيكَ فَمَا نَخْرُجُ مِنْ عِنْدِكَ حَتَّى يَرِقَّ قُلُوبُنَا وَ تَسْلُوَ أَنْفُسُنَا عَنِ الدُّنْيَا وَ يَهُونَ عَلَيْنَا مَا فِي أَيْدِي النَّاسِ مِنْ هَذِهِ الْأَمْوَالِ ثُمَّ نَخْرُجُ مِنْ عِنْدِكَ فَإِذَا صِرْنَا مَعَ النَّاسِ وَ التُّجَّارِ أَحْبَبْنَا الدُّنْيَا قَالَ فَقَالَ أَبُو جَعْفَرٍ عليه السلام إِنَّمَا هِيَ الْقُلُوبُ مَرَّةً يَصْعُبُ عَلَيْهَا الْأَمْرُ وَ مَرَّةً يَسْهُلُ.

ثُمَّ قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ عليه السلام أَمَا إِنَّ أَصْحَابَ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ نَخَافُ عَلَيْنَا النِّفَاقَ قَالَ فَقَالَ لَهُمْ وَ لِمَ تَخَافُونَ ذَلِكَ قَالُوا إِنَّا إِذَا كُنَّا عِنْدَكَ فَذَكَّرْتَنَا رُوِّعْنَا وَ وَجِلْنَا وَ نَسِينَا الدُّنْيَا وَ زَهِدْنَا فِيهَا حَتَّى كَأَنَّا نُعَايِنُ الْآخِرَةَ وَ الْجَنَّةَ وَ النَّارَ وَ نَحْنُ عِنْدَكَ وَ إِذَا دَخَلْنَا هَذِهِ الْبُيُوتَ وَ شَمِمْنَا الْأَوْلَادَ وَ رَأَيْنَا الْعِيَالَ وَ الْأَهْلَ وَ الْمَالَ يَكَادُ أَنْ نُحَوَّلَ عَنِ الْحَالِ الَّتِي كُنَّا عَلَيْهَا عِنْدَكَ وَ حَتَّى كَأَنَّا لَمْ نَكُنْ عَلَى شَيْءٍ أَ فَتَخَافُ عَلَيْنَا أَنْ يَكُونَ هَذَا النِّفَاقَ فَقَالَ لَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله كَلَّا هَذَا

۱- ۱. تفسير العيّاشىّ ج ۱ ص ۱۵۰، و الآيه فى البقره ۲۶۸.

مِنْ خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ لِيُرَغِّبَكُمْ فِي الدُّنْيَا وَ اللَّهِ لَوْ أَنَّكُمْ تَدُومُونَ عَلَى الْحَالِ الَّتِي تَكُونُونَ عَلَيْهَا وَ أَنْتُمْ عِنْدِي فِي الْحَالِ الَّتِي وَصَفْتُمْ أَنْفُسَكُمْ بِهَا لَصَافَحَتْكُمُ الْمَلَائِكَةُ وَ مَشَيْتُمْ عَلَى الْمَاءِ وَ لَوْ لَا أَنَّكُمْ تُذْنِبُونَ فَتَسْتَغْفِرُونَ اللَّهَ لَخَلَقَ اللَّهُ خَلْقاً لِكَيْ يُذْنِبُوا ثُمَّ يَسْتَغْفِرُوا فَيَغْفِرَ لَهُمْ إِنَّ الْمُؤْمِنَ مُفَتَّنٌ تَوَّابٌ أَ مَا تَسْمَعُ لِقَوْلِهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ (۱) وَ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ (۲).

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: سلام می گوید: «در محضر امام پنجم علیه السلام بودم که حمران بن اعین (یکی از شاگردان حضرت) وارد شد و از مسائلی پرسش کرد. چون خواست برخیزد و برود، عرضه داشت: «خداوند بر عمر شما بیفزاید و به ما توفیق بهره مندی از وجود شما عنایت فرماید!مطلبی هم دارم و آن این است که ما وقتی در حضور شما هستیم و از بیانات شما استفاده می کنیم، از این محضر بیرون نمی شوم مگر با یک دل مهربان و حالت خوش؛ نسبت به دنیا بی اعتنا می شویم و این زخارف و ثروت هایی که در دست مردم است، در نظر ما بی ارزش جلوه، ولی وقتی در اجتماع قدم می گذاریم و با بازار و بازرگانان مربوط می شویم، محبت و علاقه به دنیا در دل ما جا باز می کند.» حضرت فرمود: «البته اینها حالات قلب است؛ گاهی سخت می شود و گاهی نرم.»

سپس حضرت باقر علیه السلام فرمود: «توجه داشته باش که اصحاب و یاران رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله که به حضرتش عرضه داشتند: «ما می ترسیم که منافق باشیم»،حضرت به آنان فرمود: «به چه مناسبت احتمال منافق شدن و دو رو و دو چهره بودن را در خود می دهید؟» معروض داشتند: «چون وقتی در محضر شما هستیم و تذکرات ناصحانه شما را می شنویم، حالت ترس و خوف از خدا داریم و دنیا را فراموش نموده و علاقه و دلبستگی به دنیا را از دل خود بیرون می کنیم، مثل اینکه عالم آخرت و بهشت و دوزخ را مشاهده می نماییم. چنین حالتی را تا وقتی در حضور شما هستیم داریم، ولی هنگامی که داخل منازل و خانه های خود می شویم و بوی فرزندانمان به مشام ما می رسد و اموال و اهل و عیالمان را می بینیم، حالت سابق را از دست داده و دل های ما دگرگون می شود، مثل اینکه اصلا خوف از خدا و زهد در دنیا در ما وجود نداشته است. آیا شما درباره ما احتمال نفاق نمی دهید؟»

حضرت فرمود: «هرگز! این وضع و حال شما از اثر وسوسه شیطان است به منظور اینکه شما را به دنیا متمایل گرداند. به خدا سوگند اگر آن حالتی را که در حضور من داشتید و خود را بدان توصیف نمودید ادامه دهید، به مقامی خواهید رسید که ملائکه با شما مصافحه می کنند و قدرت راه رفتن بر روی آب را به دست می آورید! و اگر شما به هیچ نحوی گرد گناه نگردید، تا از خداوند درخواست مغفرت و بخشش نمایید، خداوند مردمان دیگری خلقت می فرماید که با گناه ارتباط داشته باشند و پس از انجام گناه، درخواست بخشش از او بنمایند تا او هم آنان را بیامرزد. البته مؤمن (با اینکه ایمان دارد) لغزش پیدا می کند و توبه می کند. آیا نشنیده ای گفتار خداوند راکه فرمود: «إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ»، {خداوند افراد پر توبه را دوست دارد.} -. بقره / ۲۲۲ - «وَ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ» -. هود / ۹۰ -، {درخواست بخشش از خدا بنمایید، سپس توبه کنید و به سوی او رجوع نمایید.} -. تفسیر عیاشی ۱ : ۱۰۹ -

**[ترجمه]

شی، [تفسیر العیاشی] عَنْ أَبِی جَمِیلَهَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِیهِ قَالَ: إِنَّ لِلْقَلْبِ تَلَجْلُجاً فِی الْخَوْفِ یَطْلُبُ الْحَقَّ فَإِذَا أَصَابَهُ اطْمَأَنَّ بِهِ وَ قَرَأَ فَمَنْ یُرِدِ اللَّهُ أَنْ یَهْدِیَهُ یَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلامِ وَ مَنْ یُرِدْ أَنْ یُضِلَّهُ یَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَیِّقاً حَرَجاً کَأَنَّما یَصَّعَّدُ فِی السَّماءِ(۳).

**[ترجمه]تفسیر عیاشی:عبداللَّه بن جعفر از برادرش موسی بن جعفر علیه السلام نقل کرده است که فرمود: «قلب آدمی تا حقیقت را نیافته است تشویش و اضطراب دارد، ولی چون به حق دست یافت، سکون و آرامش می یابد.» و این آیه را قرائت فرمود: «فَمَنْ یُرِدِ اللَّهُ أَنْ یَهْدِیَهُ یَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلامِ وَ مَنْ یُرِدْ أَنْ یُضِلَّهُ یَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَیِّقاً حَرَجاً کَأَنَّما یَصَّعَّدُ فِی السَّماءِ» - .انعام / ۱۲۵ - ، {کسی که خداوند هدایت و راهنمایی او را خواسته است، سینه او را برای پذیرش اسلام و حقایقش باز و آماده مینماید، ولی کسی که استحقاق کیفر دارد و خدا او را بخودش واگذار کرده، سینه او را سخت در فشار و ناراحتی قرار می دهد، مثل اینکه با شدت به طرف بالا صعود می کند.} - . تفسیر عیاشی ۱ : ۳۷۶ -

**[ترجمه]

«۳۰»

شی، [تفسیر العیاشی] عَنْ سُلَیْمَانَ بْنِ خَالِدٍ قَالَ قَدْ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: أَنَّ اللَّهَ إِذَا أَرَادَ بِعَبْدٍ خَیْراً نَکَتَ فِی قَلْبِهِ نُکْتَهً بَیْضَاءَ وَ فَتَحَ مَسَامِعَ قَلْبِهِ وَ وَکَّلَ بِهِ مَلَکاً یُسَدِّدُهُ وَ إِذَا أَرَادَ بِعَبْدٍ سُوءاً نَکَتَ فِی قَلْبِهِ نُکْتَهً سَوْدَاءَ وَ شَدَّ عَلَیْهِ مَسَامِعَ قَلْبِهِ وَ وَکَّلَ بِهِ شَیْطَاناً یُضِلُّهُ ثُمَّ تَلَا هَذِهِ الْآیَهَ فَمَنْ یُرِدِ اللَّهُ أَنْ یَهْدِیَهُ یَشْرَحْ صَدْرَهُ الْآیَهَ.

وَ رَوَاهُ سُلَیْمَانُ بْنُ خَالِدٍ عَنْهُ: نُکْتَهً مِنْ نُورٍ وَ لَمْ یَقُلْ بَیْضَاءَ(۴).

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: سلیمان بن خالد گوید: از امام ششم علیه السلام شنیدم که فرمود: «وقتی که خدا خیر و سعادت بنده را بخواهد، نقطه روشنی در دلش قرار می دهد و تمام روزنه های دل را باز می کند و فرشته ای که او را یاری کند، بر او می گمارد. و هنگامی که (در اثر عدم لیاقت) بدی و شقاوت کسی را بخواهد، نقطه تاریک و سیاهی در دلش قرار داده و گوش دل او را می بندد و شیطان گمراه کننده ای را قرین و مونس او می گرداند.» سپس این آیه را تلاوت کرد: «فَمَنْ یُرِدِ اللَّهُ أَنْ یَهْدِیَهُ ...» - . تفسیر عیاشی ۱ : ۳۷۶ - ۳۷۷ -

سلیمان بن خالد هم این روایت را از حضرت نقل کرده، با تفاوت اینکه به جای «نکته بیضاء»،(نقطه سفید)،«نکته من نور»، (نقطه روشن) گفته است.

**[ترجمه]

«۳۱»

شی، [تفسیر العیاشی] عَنْ أَبِی بَصِیرٍ عَنْ خَیْثَمَهَ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا جَعْفَرٍ علیه السلام یَقُولُ: إِنَّ الْقَلْبَ یَنْقَلِبُ مِنْ لَدُنْ مَوْضِعِهِ إِلَی

حَنْجَرَتِهِ مَا لَمْ يُصِبِ الْحَقَّ فَإِذَا أَصَابَ الْحَقَّ قَرَّ ثُمَّ ضَمَّ أَصَابِعَهُ ثُمَّ قَرَأَ هَـٰذِهِ الْآيَهَ فَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلام وَ مَنْ يُرِدْ أَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقاً حَرَجاً قَالَ وَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام لِمُوسَى بْنِ أَشْيَمَ أَ تَدْرِى مَا الْحَرَجُ قَالَ قُلْتُ لَا فَقَالَ بِيَدِهِ وَ ضَمَّ أَصَابِعَهُ كَالشَّىْ ءِ

ص: ۵۷

۱- ۱. البقره: ۲۲۲.

۲- ۲. هود: ۹۰ تفسير العيّاشىّ ج ۱ ص ۱۰۹. و ترى مثله فى الكافى ج ۲ ص ۴۲۳.

۳- ۳. تفسير العيّاشىّ ج ۱ ص ۳۷۶، و الآيه فى الانعام: ۱۲۵.

۴- ۴. المصدر ج ۱ ص ۳۷۶ و ۳۷۷.

الْمُصْمَتِ لَا يَدْخُلُ فِيهِ شَيْ ءٌ وَ لَا يَخْرُجُ مِنْهُ شَيْ ءٌ(۱).

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: ابی بصیر از خیثمه نقل کرد که گفت: از امام پنجم علیه السلام شنیدم که می فرمود: «قلب آدمی تا وقتی که به حق و حقیقت دست نیافته باشد، در تشویش و اضطراب است و تا حنجره و گلوگاه می آید و برمی گردد، ولی هنگامی که به حقیقت رسید، قرار و آرامش می یابد.»آنگاه حضرت انگشتانش را (به علامت قرار و آرامش) به هم پیوست و سپس آیه«فَمَنْ یُرِدِ اللَّهُ أَنْ یَهْدِیَهُ ...» را تا آخر قرائت فرمود.

خیثمه گوید: حضرت صادق علیه السلام به شخصی به نام موسی بن اشیم فرمود: «آیا می دانی «حرج» (که در این آیه آمده است) یعنی چه؟» گفتنه. حضرت انگشتانش را به کف دست چسبانید (به صورت مشت دست را محکم به هم آورد) و فرمود: «این چنین، مانند چیزی سخت و محکم به هم آمده که در آن چیزی وارد و داخل نمی شود و چیزی هم بیرون نمی آید.» - . تفسیر عیاشی ۱ : ۳۷۷ -

**[ترجمه]

«۳۲»

شی، [تفسیر العیاشی] عَنْ حَمْزَةَ بْنِ الطَّیَّارِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: فِی قَوْلِ اللَّهِ یَحُولُ بَیْنَ الْمَرْءِ وَ قَلْبِهِ قَالَ هُوَ أَنْ یَشْتَهِیَ الشَّیْ ءَ بِسَمْعِهِ وَ بَصَرِهِ وَ لِسَانِهِ وَ یَدِهِ أَمَا إِنْ هُوَ غَشِیَ شَیْئاً بِمَا یَشْتَهِی فَإِنَّهُ لَا یَأْتِیهِ إِلَّا وَ قَلْبُهُ مُنْکِرٌ لَا یَقْبَلُ الَّذِی یَأْتِی یَعْرِفُ أَنَّ الْحَقَّ لَیْسَ فِیهِ.

وَ فِی خَبَرِ هِشَامٍ عَنْهُ علیه السلام قَالَ: یَحُولُ بَیْنَهُ وَ بَیْنَ أَنْ یَعْلَمَ أَنَّ الْبَاطِلَ حَقٌّ (۲).

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: امام علیه السلام در توضیح و تفسیر گفتار الهی که فرموده: «وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ یَحُولُ بَیْنَ الْمَرْءِ وَ قَلْبِهِ»، {خداوند میان انسان و دلش حائل و مانع می شود} فرمود: «معنای مانع شدن خدا این است که انسان از راه گوش و چشم و زبان و دست، تمایل به چیزی پیدا کند و حتی ممکن است آن چیز را انجام دهد، ولی در اعماق دلش از آن کار متنفر است و دلش او را نمی پذیرد ومی داند که بر خلاف حق است.»

در روایت هشام از حضرت صادق علیه السلام چنین است که حضرت (در معنای این آیه) فرمود: «خداوند مانع می شود از اینکه باطل در نظر او به صورت حق جلوه کند.» - . تفسیر عیاشی ۲ : ۵۲ -

**[ترجمه]

«۳۳»

شی، [تفسیر العیاشی] عَنْ حَمْزَةَ بْنِ الطَّیَّارِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ یَحُولُ بَیْنَ الْمَرْءِ وَ قَلْبِهِ قَالَ هُوَ أَنْ یَشْتَهِیَ الشَّیْ ءَ بِسَمْعِهِ وَ بَصَرِهِ وَ لِسَانِهِ وَ یَدِهِ أَمَا إِنَّهُ لَا یَغْشَی شَیْئاً مِنْهَا وَ إِنْ کَانَ یَشْتَهِیهِ فَإِنَّهُ لَا یَأْتِیهِ إِلَّا وَ قَلْبُهُ مُنْکِرٌ لَا یَقْبَلُ الَّذِی یَأْتِی

يَعْرِفُ أَنَّ الْحَقَّ لَيْسَ فِيهِ (۳).

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: حمزه بن طیار از امام ششم علیه السلام نقل کرده است که فرمود: «تفسیر آیه«وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَ قَلْبِهِ» این است که انسان از راه گوش و چشم و زبان و دست تمایل به چیزی پیدا کند، ولی از آن عمل خودداری می نماید و انجامش نمی دهد و اگر فرضا از جهت شهوت و تمایل انجام دهد، قلبش زشتی آن کار را می بیند و پذیرای آن عمل نیست و می فهمد که این کار بر خلاف حق است.».

**[ترجمه]

«۳۴»

شی، [تفسير العياشی] عَنْ جَابِرٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: هَذَا الشَّیْ ءُ يَشْتَهِيهِ الرَّجُلُ بِقَلْبِهِ وَ سَمْعِهِ وَ بَصَرِهِ لَا يَتُوقُ نَفْسُهُ إِلَى غَيْرِ ذَلِكَ فَقَدْ حِيلَ بَيْنَهُ وَ بَيْنَ قَلْبِهِ إِلَّا ذَلِكَ الشَّیْ ءَ(۴).

وَ فِی خَبَرِ يُونُسَ بْنِ عَمَّارٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: يَسْتَيْقِنُ الْقَلْبُ أَنَّ الْحَقَّ بَاطِلٌ أَبَداً وَ لَا يَسْتَيْقِنُ أَنَّ الْبَاطِلَ حَقٌّ أَبَداً(۵).

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: جابر از امام پنجم علیه السلام نقل کرده است که فرمود: «انسان به وسیله قلب و گوش و چشم خود کمال اشتها را به چیزی احساس می کند،به طوری که اشتیاقی به غیر آن چیز ندارد. در نتیجه حائل و مانعی میان او و قلبش پیدا شده که به غیر آن چیز توجهی نماید.»

و در خبر یونس بن عماد از حضرت صادق علیه السلام چنین آمده است که فرمود: «ممکن است قلب انسان باور کند و یقین نماید که حق همیشه باطل است، ولی ممکن نیست اعتقاد به حقانیت و صحیح بودن باطل پیدا کند.» - . تفسیر عیاشی۲ : ۵۳ -

**[ترجمه]

«۳۵»

شی، [تفسير العياشی] عَنْ عَمْرِو بْنِ أَبِی الْمِقْدَامِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِنَّمَا شِيعَتُنَا أَصْحَابُ الْأَرْبَعَةِ الْأَعْيُنِ عَيْنٍ فِی الرَّأْسِ وَ عَيْنٍ فِی الْقَلْبِ أَلَا وَ الْخَلَائِقُ كُلُّهُمْ كَذَلِكَ أَلَا وَ إِنَّ اللَّهَ فَتَحَ أَبْصَارَكُمْ وَ أَعْمَى أَبْصَارَهُمْ.

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: عمرو بن ابی مقدام از امام ششم علیه السلام نقل می کند که فرمود: «فقط شیعیان ما هستند که دارای چهار چشم می باشند؛ چشمی در سر و چشمی هم در دل دارند. البته تمام مردم چنین هستند، ولی خداوند چشم دل شما را باز گردانده، ولی «وَ أَعْمى أَبْصارَهُم»، {چشم دل آنان کور است.}

**[ترجمه]

«۳۶»

جا، [المجالس للمفيد] أَبُو غَالِبٍ الزُّرَارِيُّ عَنِ الْحِمْيَرِيِّ عَنِ ابْنِ عِيسَى عَنِ الْأَهْوَازِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ صَالِحِ بْنِ يَزِيدَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: تَبَحَّرُوا قُلُوبَكُمْ فَإِنْ أَنْقَاهَا مِنْ حَرَكَهِ الْوَاحِشِ لِسَخَطِ شَيْءٍ مِنْ صُنْعِ اللَّهِ فَإِذَا وَجَدْتُمُوهَا كَذَلِكَ فَاسْأَلُوهُ مَا شِئْتُمْ (۶).

ص: ۵۸

۱- ۱. تفسير العيّاشيّ ج ۱ ص ۳۷۷.

۲- ۲. تفسير العيّاشيّ ج ۲ ص ۵۲.

۳- ۳. تفسير العيّاشيّ ج ۲ ص ۵۲.

۴- ۴. تفسير العيّاشيّ ج ۲ ص ۵۲.

۵- ۵. المصدر ج ۲ ص ۵۳.

۶- ۶. أمالى المفيد: ۴۲، و لفظ الحديث مصحف فى كل النسخ لم نتمكن من إصلاحه.

**[ترجمه]مجالس مفید: از امام ششم علیه السلام روایت شده است که فرمود: «دل های خود را مانند دریا وسیع و پاکیزه نمایید که پاکیزه ترین دل ها، دلی است که در آن افکار وحشت زا که موجب نارضایتی انسان از تقدیرات الهی باشد. راه نیابد. و هنگامی که قلب شما چنین حالتی را پیدا کرد، هر خواسته ای که دارید از خدا بخواهید.» - . امالی مفید: ۴۲ -

**[ترجمه]

«۳۷»

غو، [غوالی اللئالی] رَوَی أَنَسُ بْنُ مَالِکٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: نَاجَی دَاوُدُ رَبَّهُ فَقَالَ إِلَهِی لِکُلِّ مَلِکٍ خِزَانَهٌ فَأَیْنَ خِزَانَتُکَ قَالَ جَلَّ جَلَالُهُ لِی خِزَانَهٌ أَعْظَمُ مِنَ الْعَرْشِ وَ أَوْسَعُ مِنَ الْکُرْسِیِّ وَ أَطْیَبُ مِنَ الْجَنَّهِ وَ أَزْیَنُ مِنَ الْمَلَکُوتِ أَرْضُهَا الْمَعْرِفَهُ وَ سَمَاؤُهَا الْإِیمَانُ وَ شَمْسُهَا الشَّوْقُ وَ قَمَرُهَا الْمَحَبَّهُ وَ نُجُومُهَا الْخَوَاطِرُ وَ سَحَابُهَا الْعَقْلُ وَ مَطَرُهَا الرَّحْمَهُ وَ أَثْمَارُهَا الطَّاعَهُ وَ ثَمَرُهَا الْحِکْمَهُ وَ لَهَا أَرْبَعَهُ أَبْوَابٍ الْعِلْمُ وَ الْحِلْمُ وَ الصَّبْرُ وَ الرِّضَا أَلَا وَ هِیَ الْقَلْبُ.

**[ترجمه]غوالی اللئالی: انس بن مالک از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله نقل کرده است که فرمود: «داود پیغمبر در مناجاتش با خدا عرض کرد: «خداوندا! هر سلطانی خزانه ای دارد، خزائن سلطنتی تو کجاست؟» خدای بزرگ فرمود: «من خزانه ای دارم که از عرش بزرگ تر، از کرسی وسیع تر، از بهشت خوش بوتر و از ملکوت بالا- آراسته تر است. زمین آماده آن، معرفت و بینش است؛ آسمانش ایمان؛ آفتابش شوق و علاقه ماه تابانش محبت و دوستی. ستارگانش افکار و خاطرات نیک؛ ابر پرمایه اش عقل و تفکر؛ باران سودمندش رحمت و فیوضات الهی؛ ثمرهای نفیسش اطاعت و بندگی و میوه بندگی حکمت و روشنی است. این خزانه دارای چهار در است: علم و دانش؛ حلم و بردباری؛ صبر و پایداری؛ رضا و خشنودی.این خزانه قلب است.

**[ترجمه]

«۳۸»

کا، [الکافی] عَلِیُّ بْنُ إِبْرَاهِیمَ عَنْ صَالِحِ بْنِ السِّنْدِیِّ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ بَشِیرٍ عَنْ صَبَّاحٍ الْحَذَّاءِ عَنْ أَبِی أُسَامَهَ قَالَ: زَامَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ فَقَالَ لِیَ اقْرَأْ فَافْتَتَحْتُ سُورَهً مِنَ الْقُرْآنِ فَقَرَأْتُهَا فَرَقَّ وَ بَکَی ثُمَّ قَالَ یَا أَبَا أُسَامَهَ ارْعَوْا قُلُوبَکُمْ بِذِکْرِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ احْذَرُوا النَّکْتَ فَإِنَّهُ یَأْتِی عَلَی الْقَلْبِ تَارَاهً أَوْ سَاعَاتٌ الشَّکُّ مِنْ صَبَّاحٍ لَیْسَ فِیهِ إِیمَانٌ وَ لَا کُفْرٌ شِبْهَ الْخِرْقَهِ الْبَالِیَهِ أَوِ الْعَظْمِ النَّخِرِ یَا أَبَا أُسَامَهَ أَ لَیْسَ رُبَّمَا تَفَقَّدْتَ قَلْبَکَ فَلَا تَذْکُرُ بِهِ خَیْراً وَ لَا شَرّاً وَ لَا تَدْرِی أَیْنَ هُوَ قَالَ قُلْتُ لَهُ بَلَی إِنَّهُ لَیُصِیبُنِی وَ أَرَاهُ یُصِیبُ النَّاسَ قَالَ أَجَلْ لَیْسَ یَعْرَی مِنْهُ أَحَدٌ قَالَ فَإِذَا کَانَ ذَلِکَ فَاذْکُرُوا اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ وَ احْذَرُوا النَّکْتَ فَإِنَّهُ إِذَا أَرَادَ بِعَبْدٍ خَیْراً نَکَتَ إِیمَاناً وَ إِذَا أَرَادَ بِهِ غَیْرَ ذَلِکَ نَکَتَ غَیْرَ ذَلِکَ قَالَ قُلْتُ مَا غَیْرُ ذَلِکَ جُعِلْتُ فِدَاکَ مَا هُوَ قَالَ إِذَا أَرَادَ کُفْراً نَکَتَ کُفْراً(۱).

**[ترجمه]کافی: صباح حذاء از ابا اسامه نقل می کند که گفت: همسفر و هم کجاوه حضرت صادق علیه السلام بودم. آن حضرت فرمود: «ای ابا اسامه، قرآن بخوان!» شروع کردم به قرائت سوره ای از قرآن و دیدم که حضرت منقلب شد و گریست.

سپس فرمود: «ای ابا اسامه! دل های خود را با ذکر خدا سیراب و شاداب کنید و بترسید از نقطه های (ظلمت) که گاهی حالتی در دل پیـدا می شود که دفعاتی یا ساعاتی نه ایمان در آن دل هست نه کفری، مانند پارچه کهنه و یا اسـتخوان پوسـیده. ای ابا اسـامه! آیـا چنین نیست که گـاهی متـوجه می شـوی که در دلت نه خیری هست و نه شـری؟ و نمی دانی که دل کجـا است؟» عرض کردم: «آری، چنین است و می بینم دیگران هم چنین حـالتی پیـدا می کننـد.» فرمـود: «هنگـامی که به این عـارضه مبتلا شدیـد، خدای متعال را یاد کنید و بترسـید از نقاط و عوارض بد دل. چون وقتی خداوند اراده خیری درباره بنده اش نماید، در دلش ایمان را تثبیت می کنـد و وقتی غیر این را بخواهـد، غیر ایمان را در دلش قرار می دهد.» عرض کردم: «فدایت شوم! غیر ایمان یعنی چه، چیست آن؟» فرمود: «در صورتی که کفر را اراده نماید، کفر را قرار می دهد.» - . کافی۸ : ۱۶۷ -

**[ترجمه]

«۳۹»

أَسْرَارُ الصَّلَاهِ، عَنِ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله قَالَ: قَلْبُ الْمُؤْمِنِ أَجْرَدُ فِیهِ سِرَاجٌ یَزْهَرُ وَ قَلْبُ الْکَافِرِ أَسْوَدُ مَنْکُوسٌ.

وَ عَنْ سُفْیَانَ بْنِ عُیَیْنَهَ قَالَ: سَأَلْتُ الصَّادِقَ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَ إِلَّا مَنْ أَتَی اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِیم قَالَ السَّلِیمُ الَّذِی یَلْقَی رَبَّهُ وَ لَیْسَ فِیهِ أَحَدٌ سِوَاهُ وَ قَالَ وَ کُلُّ قَلْبٍ فِیهِ شَکٌّ أَوْ شِرْکٌ فَهُوَ سَاقِطٌ وَ إِنَّمَا أَرَادُوا الزُّهْدَ فِی الدُّنْیَا لِتَفْرُغَ قُلُوبُهُمْ لِلْآخِرَهِ.

وَ قَالَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله: لَوْ لَا أَنَّ الشَّیَاطِینَ یَحُومُونَ عَلَی قُلُوبِ بَنِی آدَمَ لَنَظَرُوا إِلَی الْمَلَکُوتِ.

ص: ۵۹

۱- ۱. الکافی ج ۸ ص ۱۶۷.

**[ترجمه]اسرار الصلاة: از پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله نقل شده که فرمود: «قلب شخص با ایمان صاف و در آن چراغ روشنی است. و قلب کافر تاریک و سیاه و وارونه است.»

و از سفیان بن عیینه نقل شده که گوید: از حضرت صادق علیه السلام درباره آیه«إِلَّا مَنْ أَتَی اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِیمٍ» پرسیدم. فرمود: «قلب سالم قلبی است که به هنگام ملاقات خدا چیزی و کسی به جز خدا در آن نباشد.» و فرمود: «هر دلی که در آن شک و تردیدی و یا شرکی باشد، آن دل از ارزش ساقط است و غرض از زهد و بی اعتنایی به دنیا که زاهدان دارند، این است که دل هاشان فقط توجه به وظایف دینی و امر اخروی داشته باشد.»

و پیامبر اسلام صلّی اللّه علیه و آله فرمود: «اگر شیاطین در اطراف دل آدمی در گردش و تماس نبودند، انسان حقایق ملکوت و عالم بالا را مشاهده می کرد.»

**[ترجمه]

«۴۰»

نَوَادِرُ الرَّاوَنْدِیِّ، بِإِسْنَادِهِ عَنْ مُوسَی بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: الْقُلُوبُ أَرْبَعَهٌ قَلْبٌ فِیهِ إِیمَانٌ وَ لَیْسَ فِیهِ قُرْآنٌ وَ قَلْبٌ فِیهِ إِیمَانٌ وَ قُرْآنٌ وَ قَلْبٌ فِیهِ قُرْآنٌ وَ لَیْسَ فِیهِ إِیمَانٌ وَ قَلْبٌ لَا إِیمَانَ فِیهِ وَ لَا قُرْآنَ فَأَمَّا الْأَوَّلُ کَالتَّمْرَهِ طَیِّبٌ طَعْمُهَا وَ لَا طِیبَ لَهَا وَ الثَّانِی کَجِرَابِ الْمِسْکِ طَیِّبٌ إِنْ فُتِحَ وَ طَیِّبٌ إِنْ وَعَاهُ وَ الثَّالِثُ کَالْآسِ طَیِّبٌ رِیحُهَا وَ خَبِیثٌ طَعْمُهَا وَ الرَّابِعُ کَالْحَنْظَلِ خَبِیثٌ رِیحُهَا وَ طَعْمُهَا(۱).

وَ بِهَذَا الْإِسْنَادِ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: إِنَّ لِلَّهِ آنِیَهً فِی الْأَرْضِ فَأَحَبُّهَا إِلَی اللَّهِ مَا صَفَا مِنْهَا وَ رَقَّ وَ صَلُبَ وَ هِیَ الْقُلُوبُ فَأَمَّا مَا رَقَّ مِنْهَا فَالرِّقَّهُ عَلَی الْإِخْوَانِ وَ أَمَّا مَا صَلُبَ مِنْهَا فَقَوْلُ الرَّجُلِ فِی الْحَقِّ لَا یَخَافُ فِی اللَّهِ لَوْمَهَ لَائِمٍ وَ أَمَّا مَا صَفَا مَا صَفَتْ مِنَ الذُّنُوبِ (۲) الْقَصْدُ إِلَی اللَّهِ تَعَالَی بِالْقُلُوبِ أَبْلَغُ مِنْ إِتْعَابِ الْجَوَارِحِ بِالْأَعْمَالِ.

وَ قَالَ الْحَسَنُ بْنُ عَلِیٍّ الْعَسْکَرِیُّ علیهما السلام: إِذَا نَشِطَتِ الْقُلُوبُ فَأَوْدِعُوهَا وَ إِذَا نَفَرَتْ فَوَدِّعُوهَا.

**[ترجمه]نوادر راوندی: موسی بن جعفر از پدران بزرگوار خود علیهم السلام از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله نقل می کند که فرمود: «دل ها بر چهارگونه اند: دلی که در آن ایمان هست، ولی قرآن نیست؛ دلی که در آن هم قرآن هست و هم ایمان؛ دلی که در آن قرآن هست، ولی ایمان نیست؛ دلی که در آن نه قرآن هست و نه ایمان. اما اولی مانند خرمای نارسی است که خوشمزه هست، ولی عطر و بو و خاصیت ندارد. دومی مانند ظرف عطر است که اگر باز شود خوشبو است و اگر پر گردد، باز هم خوشبو است. سومی مانند میوه آس است (یکنوع درختی که میوه اش بوی خوشی دارد، ولی بدطعم است). چهارمی مانند حنظل است که هم بدبو و هم بدمزه است.»

و به همین سند از رسول اکرم صلّی اللّه علیه و آله نقل کرده است که فرمود: «خداوند ظرف هایی در زمین دارد. پس بهترین آنها، پاکیزه ترین، لطیف ترین و محکم ترین آنهاست. و این ظرف ها عبارت از دل ها و قلوب است. اما موردی که این دل ها

باید رقیق و مهربان باشد، در مورد برادران ایمانی است. موردی که باید محکم و سخت باشد، در مورد طرفداری از حق است که از هیچ ملامت و سرزنشی در راه خدا باک ندارد. اما پاکیزه بودن یعنی از گناهان پاکیزه باشد. توجه قلبی به خدا و دل را به سوی او فرستادن، مفیدتر از این است که با اعمال بی روح اعضا و جوارح را به رنج و زحمت بیفکنی.»

حضرت امام حسن عسکری علیه السلام فرمود: «هنگامی که دل ها آمادگی و نشاط دارند، حقایق و مطالب حکمت آمیز را هر چه می توانید در آن بسپارید و در مواقعی که آمادگی ندارد، از آنها تودیع کرده و رهاشان کنید.» - . نوادر راوندی: ۴ -

**[ترجمه]

«۴۱»

نهج، [نهج البلاغه] قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام: لَقَدْ عُلِّقَ بِنِيَاطِ هَذَا الْإِنْسَانِ بَضْعَةٌ وَ هِيَ أَعْجَبُ مَا فِيهِ وَ ذَلِكَ الْقَلْبُ وَ لَهُ مَوَادُّ مِنَ الْحِكْمَةِ وَ أَضْدَادٌ مِنْ خِلَافِهَا فَإِنْ سَنَحَ لَهُ الرَّجَاءُ أَذَلَّهُ الطَّمَعُ وَ إِنْ أَسْعَدَهُ الرِّضَا نَسِيَ التَّحَفُّظَ وَ إِنْ غَالَهُ الْخَوْفُ شَغَلَهُ الْحَذَرُ وَ إِنِ اتَّسَعَ لَهُ الْأَمْنُ اسْتَلَبَتْهُ الْغِرَّةُ وَ إِنْ جُدِّدَتْ لَهُ النِّعْمَةُ أَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ(۳)

وَ إِنْ أَصَابَتْهُ مُصِيبَةٌ فَضَحَهُ الْجَزَعُ وَ إِنْ أَفَادَ مَالًا أَطْغَاهُ الْغِنَى وَ إِنْ

ص: ۶۰

۱- ۱. نوادر الراوندیّ ۴.

۲- ۲. ما بین العلامتین أضفناه من المصدر ص ۷، و قد مر مرسلا عن کتاب التکلیف لابن أبی العزاقر الشلمغانی المعروف بفقه الرضا علیه السلام تحت الرقم ۲۶ و أمّا قوله« القصد الی اللّه» الخ فقد تفحصنا نوادر الراوندیّ فلم نجده، و لم نعرف أنّه من أی مصدر نقل کما لا یدری مقدار السقط الذی وقع من البین.

۳- ۳. ما بین العلامتین ساقط عن النسخه، صححناه بالعرض علی المصدر.

عَضَّتْهُ الْفَاقَهُ شَغَلَهُ الْبَلَاءُ وَ إِنْ جَهَدَهُ الْجُوعُ قَعَدَ بِهِ الضَّعْفُ وَ إِنْ أَفْرَطَ بِهِ الشِّبَعُ كَظَّتْهُ الْبِطْنَهُ فَكَلَّ تَقْصِيرٍ بِهِ مُضِرٌّ وَ كُلَّ إِفْرَاطٍ لَهُ مُفْسِدٌ(۱).

وَ قَالَ علیه السلام: إِنَّ لِلْقُلُوبِ شَهْوَهً وَ إِقْبَالًا وَ إِدْبَاراً فَأْتُوهَا مِنْ قِبَلِ شَهْوَتِهَا وَ إِقْبَالِهَا فَإِنَّ الْقَلْبَ إِذَا أُكْرِهَ عَمِیَ (۲).

وَ قَالَ علیه السلام: إِنَّ الْقُلُوبَ تَمَلُّ كَمَا تَمَلُّ الْأَبْدَانُ فَابْتَغُوا لَهَا طَرَائِفَ الْحِكْمَهِ(۳).

وَ قَالَ علیه السلام: أَلَا وَ إِنَّ مِنَ الْبَلَاءِ الْفَاقَهَ وَ أَشَدُّ مِنَ الْفَاقَهِ مَرَضُ الْبَدَنِ وَ أَشَدُّ مِنْ مَرَضِ الْبَدَنِ مَرَضُ الْقَلْبِ أَلَا وَ إِنَّ مِنَ النِّعَمِ سَعَهَ الْمَالِ وَ أَفْضَلُ مِنْ سَعَهِ الْمَالِ صِحَّهُ الْبَدَنِ وَ أَفْضَلُ مِنْ صِحَّهِ الْبَدَنِ تَقْوَی الْقُلُوبِ (۴).

**[ترجمه]نهج البلاغه: امیر مؤمنان علیه السلام فرمود: «قطعه گوشتی به رگ های بدن انسان آویخته که آن شگفت انگیزترین چیزی است که در انسان هست و آن قلب است که برای آن، استعداد فراگیری حکمت و کمال هست و استعداد گرفتن خلاف آنها را هم دارد.

اگر حالت امید پیدا کند، طمع خوارش می کند؛ اگر موجبات رضایت و خرسندی برایش فراهم شود، خویشتنداری را فراموش می کند؛ اگر ترس او را فراگیرد، احتیاط و مراقبت مشغولش می سازد؛ اگر ایمنی و آسایش او توسعه یابد، غفلت او را می رباید؛ اگر نعمت تازه ای را به دست آورد، تکبر و خودبینی او را فرا گیرد؛ اگر دچار مصیبتی شود، بی تابی او را رسوا می کند؛ اگر مالی به دست آورد، طغیان و سرکشی می کند؛ اگر تهیدستی او را بیازارد، بلا و سختی گرفتارش کند؛ اگر گرسنگی زیاد ببیند، ضعف و ناتوانی زمینگیرش کند؛ اگر پرخوری نماید، شکمبارگی ناراحتش کند. پس هر کوتاهی از حد برای او زیانبار است و هر رقم زیاده روی، موجب فساد و تباهی است.» - . نهج البلاغه، حکمت ۱۰۸ -

همچنین فرموده است: «قطعا دل ها را خواهشی است و حالت روی آوردن و رویگردانی دارند. پس شما از طریق خواسته دل ها به آنها روی آورید و از راه روی آوردن به آنها وارد شوید. چون در صورت اجبار، دل ها کور می شوند.» - . نهج البلاغه ، حکمت ۱۹۳ -

و نیز فرموده است: «دل ها خسته می شوند، همان طوری که بدن ها خسته می شوند. پس شما برای دل ها مطالب نو و تازه به دست آورید (تا نشاط یابند). - . نهج البلاغه، حکمت ۹۱ -

همچنین فرمود: «آگاه باشید که از جمله گرفتاری ها، فقر و تهیدستی است. سخت تر از تنگدستی، بیماری بدن است؛ بدتر از بیماری تن، بیماری دل است. آگاه باشید که ثروت و توانگری، از نعمت های الهی است؛ بهتر از ثروت، سلامت بدن است؛ و بهتر از صحت و سلامتی بدن،تقوا و پرهیزکاری قلب است.» - . نهج البلاغه ، حکمت ۳۸۸ -

**[ترجمه]

عُـدَّةُ الـدَّاعِی، رُوِیَ عَنِ النَّبِیِّ صـلی الله علیه و آله: عَلَی کُـلِّ قَلْبٍ جَـاثِمٌ مِنَ الشَّیْطَانِ فَإِذَا ذَکَرَ اسْمَ اللَّهِ خَنَسَ وَ ذَابَ وَ إِذَا تَرَکَ ذِکْرَ اللَّهِ الْتَقَمَهُ الشَّیْطَانُ فَجَذَبَهُ وَ أَغْوَاهُ وَ اسْتَزَلَّهُ وَ أَطْغَاهُ.

۱- ۱. نهج البلاغه تحت الرقم ۱۰۸ من الحکم.

۲- ۲. نهج البلاغه الرقم ۱۹۳ من الحکم.

۳- ۳. المصدر الرقم ۹۱ من الحکم.

۴- ۴. المصدر الرقم ۳۸۸ من الحکم.

**[ترجمه]عـده الداعی: از رسول اکرم صلّی اللّه علیه و آله نقل شده است که فرمود: «در کنار هر دلی، شیطانی کمین کرده. هنگـامی که نام خـدا برده شود، پنهان شـده و ناپدیـد می گردد، ولی اگر یاد خـدا را ترک کرد، آن دل را می گیرد و به خود می کشد، گمراهشمی کند، آن را می لغزاند و به طغیان و سرکشی وامی دارد.» .

**[ترجمه]

باب ۴۵ مراتب النفس

اشاره

و عـدم الاعتمـاد علیهـا و مـا زینتهـا و زین لهـا و معنی الجهـاد الأکبر و محاسـبه النفس و مجاهـدتها و النهی عن ترک الملاذ و المطاعم

**[ترجمه]و در اینکه نبایـد به آن اعتمـاد کرد و نیز اینکه آراسـتگی او چیست و چه چیزهـایی برای او جلوه و زیبـایی دارد. و معنای جهاد اکبر و بزرگ ترین پیکار؛ و حساب کشیدن از خویش؛ و مبارزه با نفس و گرد لذت ها و کامجویی ها نگشـتن و در فکر غذاها و خوراک های گوناگون نبودن است

**[ترجمه]

الآیات

البقره زُیِّنَ لِلَّذِینَ کَفَرُوا الْحَیاهُ الدُّنْیا(۱) آل عمران زُیِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَواتِ مِنَ النِّساءِ وَ الْبَنِینَ وَ الْقَناطِیرِ الْمُقَنْطَرَهِ مِنَ الذَّهَبِ وَ الْفِضَّهِ وَ الْخَیْلِ الْمُسَوَّمَهِ وَ الْأَنْعامِ وَ الْحَرْثِ ذلِکَ مَتاعُ الْحَیاهِ الـدُّنْیا وَ اللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الْمَآبِ (۲) الأنعام کَذلِکَ زُیِّنَ لِلْکافِرِینَ ما کانُوا یَعْمَلُونَ (۳) التوبه زُیِّنَ لَهُمْ سُوءُ أَعْمـالِهِمْ (۴) یونس کَذلِکَ زُیِّنَ لِلْمُسْرِفِینَ ما کانُوا یَعْمَلُونَ (۵) یوسف وَ ما أُبَرِّئُ نَفْسِی إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَهٌ بِالسُّوءِ إِلَّا ما رَحِمَ رَبِّی إِنَّ رَبِّی غَفُورٌ رَحِیمٌ (۶) الرعـد بَلْ زُیِّنَ لِلَّذِینَ کَفَرُوا مَکْرُهُمْ وَ صُـدُّوا عَنِ السَّبِیلِ وَ مَنْ یُضْلِلِ اللَّهُ فَما لَهُ مِنْ هادٍ(۷)

۱- ۱. البقره: ۲۱۲.

۲- ۲. آل عمران: ۱۴.

۳- ۳. الأنعام: ۱۲۲.

۴- ۴. براءه: ۳۸.

۵- ۵. یونس: ۱۲.

۶- ۶. یوسف: ۵۳.

۷- ۷. الرعد: ۳۵.

إبراهيم وَ قالَ الشَّيْطانُ لَمّا قُضِيَ الْأَمْرُ إِنَّ اللّهَ وَعَدَكُمْ وَعْدَ الْحَقِّ وَ وَعَدْتُكُمْ فَأَخْلَفْتُكُمْ وَ ما كانَ لِي عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطانٍ إِلّا أَنْ دَعَوْتُكُمْ فَاسْتَجَبْتُمْ لِي فَلا تَلُومُونِي وَ لُومُوا أَنْفُسَكُمْ ما أَنَا بِمُصْرِخِكُمْ وَ ما أَنْتُمْ بِمُصْرِخِيَّ إِنِّي كَفَرْتُ بِما أَشْرَكْتُمُونِ مِنْ قَبْلُ (۱) طه وَ كَذلِكَ سَوَّلَتْ لِي نَفْسِي (۲) الحج وَ جاهِدُوا فِي اللّهِ حَقَّ جِهادِهِ هُوَ اجْتَباكُمْ (۳) العنكبوت وَ مَنْ جاهَدَ فَإِنَّما يُجاهِدُ لِنَفْسِهِ إِنَّ اللّهَ لَغَنِيٌّ عَنِ الْعالَمِينَ و قال تعالى وَ الَّذِينَ جاهَدُوا فِينا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنا وَ إِنَّ اللّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ (۴) فاطر أَ فَمَنْ زُيِّنَ لَهُ سُوءُ عَمَلِهِ فَرَآهُ حَسَناً(۵) المؤمن وَ كَذلِكَ زُيِّنَ لِفِرْعَوْنَ سُوءُ عَمَلِهِ وَ صُدَّ عَنِ السَّبِيلِ وَ ما كَيْدُ فِرْعَوْنَ إِلّا فِي تَبابٍ (۶) محمد أَ فَمَنْ كانَ عَلى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّهِ كَمَنْ زُيِّنَ لَهُ سُوءُ عَمَلِهِ وَ اتَّبَعُوا أَهْواءَهُمْ (۷) الحشر يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللّهَ وَ لْتَنْظُرْ نَفْسٌ ما قَدَّمَتْ لِغَدٍ وَ اتَّقُوا اللّهَ إِنَّ اللّهَ خَبِيرٌ بِما تَعْمَلُونَ (۸) القيامه وَ لا أُقْسِمُ بِالنَّفْسِ اللَّوّامَهِ(۹)

ص: ۶۳

۱- ۱. إبراهيم: ۲۱.

۲- ۲. طه: ۹۶.

۳- ۳. الحجّ: ۷۸.

۴- ۴. العنكبوت: ۶ و ۶۹.

۵- ۵. فاطر: ۸.

۶- ۶. المؤمن: ۳۷.

۷- ۷. القتال: ۱۴.

۸- ۸. الحشر: ۱۸.

۹- ۹. القيامه: ۲.

الفجر یا أَیَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّهُ ارْجِعِی إِلی رَبِّکِ راضِیَهً مَرْضِیَّهً فَادْخُلِی فِی عِبادِی وَ ادْخُلِی جَنَّتِی (۱) الشمس وَ نَفْسٍ وَ ما سَوَّاها فَأَلْهَمَها فُجُورَها وَ تَقْواها قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَکَّاها وَ قَدْ خابَ مَنْ دَسَّاها(۲)

lt;meta info="- زُیِّنَ لِلَّذِینَ کَفَرُوا الْحَیاهُ الدُّنْیا. – . بقره / ۲۱۲ –

{زندگی دنیا در چشم کافران آراسته شده است.}

– زُیِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَواتِ مِنَ النِّساءِ وَ الْبَنِینَ وَ الْقَناطِیرِ الْمُقَنْطَرَهِ مِنَ الذَّهَبِ وَ الْفِضَّهِ وَ الْخَیْلِ الْمُسَوَّمَهِ وَ الْأَنْعامِ وَ الْحَرْثِ ذلِکَ مَتاعُ الْحَیاهِ الدُّنْیا وَ اللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الْمَآبِ. – . آل عمران / ۱۴ –

{دوستیِ خواستنی ها [ی گوناگون] از: زنان و پسران و اموال فراوان از زر و سیم و اسب های نشاندار و دام ها و کشتزار [ها] برای مردم آراسته شده، [لیکن] این جمله، مایه تمتّع زندگی دنیاست، و [حال آنکه] فرجام نیکو نزد خداست.}

– کَذلِکَ زُیِّنَ لِلْکافِرِینَ ما کانُوا یَعْمَلُونَ. – .انعام / ۱۲۲ –

{این گونه برای کافران آنچه انجام می دادند زینت داده شده است.}

– زُیِّنَ لَهُمْ سُوءُ أَعْمالِهِمْ. – .توبه /۳۷ –

{زشتیِ اعمالشان برایشان آراسته شده است.}

– کَذلِکَ زُیِّنَ لِلْمُسْرِفِینَ ما کانُوا یَعْمَلُونَ. – . یونس / ۱۲ –

{این گونه برای اسرافکاران آنچه انجام می دادند زینت داده شده است.}

– وَ ما أُبَرِّئُ نَفْسِی إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَهٌ بِالسُّوءِ إِلَّا ما رَحِمَ رَبِّی إِنَّ رَبِّی غَفُورٌ رَحِیمٌ. – . یوسف / ۵۳ –

{و من نفس خود را تبرئه نمی کنم، چرا که نفس قطعاً به بدی امر می کند، مگر کسی را که خدا رحم کند، زیرا پروردگار من آمرزنده مهربان است.»}

– بَلْ زُیِّنَ لِلَّذِینَ کَفَرُوا مَکْرُهُمْ وَ صُدُّوا عَنِ السَّبِیلِ وَ مَنْ یُضْلِلِ اللَّهُ فَما لَهُ مِنْ هادٍ. – . رعد /۳۳ –

{بلکه برای کسانی که کافر شده اند نیرنگشان آراسته شده و از راه [حق] بازداشته شده اند و هر که را خدا بی راه گذارد رهبری نخواهد داشت.}

– وَ قالَ الشَّیْطانُ لَمَّا قُضِیَ الْأَمْرُ إِنَّ اللَّهَ وَعَدَکُمْ وَعْدَ الْحَقِّ وَ وَعَدْتُکُمْ فَأَخْلَفْتُکُمْ وَ ما کانَ لِی عَلَیْکُمْ مِنْ سُلْطانٍ إِلَّا أَنْ دَعَوْتُکُمْ فَاسْتَجَبْتُمْ لِی فَلا تَلُومُونِی وَ لُومُوا أَنْفُسَکُمْ ما أَنَا بِمُصْرِخِکُمْ وَ ما أَنْتُمْ بِمُصْرِخِیَّ إِنِّی کَفَرْتُ بِما أَشْرَکْتُمُونِ مِنْ قَبْلُ. – .ابراهیم /۲۲ –

{و چون کار از کار گذشت [و داوری صورت گرفت] شیطان می گوید: «در حقیقت، خدا به شما وعده داد وعده راست، و من به شما وعده دادم و با شما خلاف کردم، و مرا بر شما هیچ تسلطی نبود، جز اینکه شما را دعوت کردم و اجابتم نمودید. پس مرا ملامت نکنید و خود را ملامت کنید. من فریادرس شما نیستم و شما هم فریادرس من نیستید. من به آنچه پیش از این مرا [در کار خدا] شریک می دانستید کافرم».}

- وَ كَذلِكَ سَوَّلَتْ لِي نَفْسِي. - . طه / ۹۶ -

{و نفس من برایم چنین فریبکاری کرد.}

- وَ جاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهادِهِ هُوَ اجْتَباكُمْ. - . حجّ / ۷۸ -

{و در راه خدا چنان که حق جهاد [در راه] اوست جهاد کنید، اوست که شما را [برای خود] برگزیده.}

- وَ مَنْ جاهَدَ فَإِنَّما يُجاهِدُ لِنَفْسِهِ إِنَّ اللَّهَ لَغَنِيٌّ عَنِ الْعالَمِينَ. - . عنکبوت / ۶ -

{و هر که بکوشد، تنها برای خود می کوشد، زیرا خدا از جهانیان سخت بی نیاز است.}

- وَ الَّذِينَ جاهَدُوا فِينا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنا وَ إِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ. - . عنکبوت / ۶۹ -

{و کسانی که در راه ما کوشیده اند، به یقین راه های خود را بر آنان می نماییم و در حقیقت، خدا با نیکوکاران است.}

- أَ فَمَنْ زُيِّنَ لَهُ سُوءُ عَمَلِهِ فَرَآهُ حَسَناً. - . فاطر / ۸ -

{آیا آن کس که زشتیِ کردارش برای او آراسته شده و آن را زیبا می بیند [مانند مؤمن نیکوکار است]؟}

- وَ كَذلِكَ زُيِّنَ لِفِرْعَوْنَ سُوءُ عَمَلِهِ وَ صُدَّ عَنِ السَّبِيلِ وَ ما كَيْدُ فِرْعَوْنَ إِلَّا فِي تَبابٍ. - .غافر / ۳۷ -

{و این گونه برای فرعون، زشتی کارش آراسته شد و از راه [راست] بازماند و نیرنگ فرعون جز به تباهی نیانجامید.}

- أَ فَمَنْ كانَ عَلى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّهِ كَمَنْ زُيِّنَ لَهُ سُوءُ عَمَلِهِ وَ اتَّبَعُوا أَهْواءَهُمْ. - .محمد / ۱۴ -

{آیا کسی که بر حجّتی از جانب پروردگار خویش است، چون کسی است که بدی کردارش برای او زیبا جلوه داده شده و هوس های خود را پیروی کرده اند؟}

- يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَ لْتَنْظُرْ نَفْسٌ ما قَدَّمَتْ لِغَدٍ وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِما تَعْمَلُونَ. - . حشر / ۱۸ -

{ای کسانی که ایمان آورده اید، از خدا پروا دارید و هر کسی باید بنگرد که برای فردا [ی خود] از پیش چه فرستاده است و [باز] از خدا بترسید. در حقیقت، خدا به آنچه می کنید آگاه است.}

- وَ لا أَقْسِمُ بِالنَّفْسِ اللَّوَّامَهِ. - . قیامت / ۲ -

{نه! سوگند به روز رستاخیز.}

- یا أَیَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّهُ ارْجِعِی إِلی رَبِّکِ راضِیَهً مَرْضِیَّهً فَادْخُلِی فِی عِبادِی وَ ادْخُلِی جَنَّتِی. - . فجر / ۲۷ - ۳۰ -

{ای نفس مطمئنّه،خشنود و خداپسند به سوی پروردگارت بازگرد، و در میان بندگان من درآی،و در بهشت من داخل شو.}
- وَ نَفْسٍ وَ ما سَوَّاها فَأَلْهَمَها فُجُورَها وَ تَقْواها قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَکَّاها وَ قَدْ خابَ مَنْ دَسَّاها. - . شمس / ۷ - ۱۰ -

{سوگند به نَفْس و آن کس که آن را درست کرد، سپس پلیدکاری و پرهیزکاری اش را به آن الهام کرد، که هر کس آن را پاک گردانید، قطعاً رستگار شد، و هر که آلوده اش ساخت، قطعاً درباخت.}

**[ترجمه]

الأخبار

«۱»

عُدَّهُ الدَّاعِی، قَالَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله: أَعْدَی عَدُوِّکَ نَفْسُکَ الَّتِی بَیْنَ جَنْبَیْکَ.

**[ترجمه]عده الداعی: رسول اکرم صلّی اللّه علیه و آله فرمود: «سرسخت ترین دشمن تو همان نفس تو است که در میان دو پهلویت قرار گرفته است.»

**[ترجمه]

«۲»

مع، [معانی الأخبار] ل، [الخصال] فِی وَصِیَّهِ أَبِی ذَرٍّ قَالَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله: عَلَی الْعَاقِلِ أَنْ یَکُونَ لَهُ سَاعَاتٌ سَاعَهٌ یُنَاجِی فِیهَا رَبَّهُ وَ سَاعَهٌ یُحَاسِبُ فِیهَا نَفْسَهُ وَ سَاعَهٌ یَتَفَکَّرُ فِیمَا صَنَعَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ إِلَیْهِ (۳).

**[ترجمه]معانی الاخبار و خصال: در ضمن سفارش هایی که پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله به ابوذر دارد فرمود: «بر خردمند لازم است که اوقات خود را به سه قسمت تقسیم نماید. یک قسمت به مناجات با پروردگار بپردازد؛ یک قسمت به حساب خود و بررسی اعمالی که انجام داده بپردازد؛ یک قسمت هم درباره نعمت هایی که خداوندش به او ارزانی داشته و در آثار حکمت او اندیشه نماید.» - . معانی الاخبار : ۳۳۴ -

**[ترجمه]

«۳»

لی، [الأمالی للصدوق] مع، [معانی الأخبار] قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام: مَنْ لَمْ يَتَعَاهَدِ النَّقْصَ مِنْ نَفْسِهِ غَلَبَ عَلَيْهِ الْهَوَى وَ مَنْ كَانَ فِي نَقْصٍ فَالْمَوْتُ خَيْرٌ لَهُ (۴).

**[ترجمه]امالی صدوق و معانی الاخبار: امیر مؤمنان علیه السلام فرمود: «هر کس از نقص خویش خبر نگیرد، هوای نفسش بر او چیره خواهد شد. و کسی که به جای تکامل و ترقی در تنزل و عقب رفتن باشد، مرگ برای او بهتر است.» - . امالی صدوق: ۲۳۷ و معانی الاخبار: ۱۹۸ -

**[ترجمه]

«۴»

جا، [المجالس للمفید] ما، [الأمالی للشیخ الطوسی] الْمُفِيدُ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ عَنْ أَبِيهِ عَنِ الصَّفَّارِ عَنِ الْقَاشَانِيِّ عَنِ الْأَصْبَهَانِيِّ عَنِ الْمِنْقَرِيِّ عَنْ حَفْصٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: أَلَا فَحَاسِبُوا أَنْفُسَكُمْ قَبْلَ أَنْ تُحَاسَبُوا فَإِنَّ فِي الْقِيَامَةِ خَمْسِينَ مَوْقِفاً كُلُّ مَوْقِفٍ مُقَامُ أَلْفِ سَنَةٍ ثُمَّ تَلَا هَذِهِ الْآيَةَ فِي يَوْمٍ كانَ مِقْدارُهُ أَلْفَ سَنَةٍ الْخَبَرَ(۵).

**[ترجمه]مجالس مفید و امالی طوسی:حضرت صادق علیه السلام فرمود: «بیدار باشید! خود حساب کارهای خود را بنمایید، پیش از آنکه به پای حساب کشیده شوید که در قیامت پنجاه بازداشتگاه هست و هر یک هزار سال به طول می انجامد.» سپس این آیه را قرائت فرمود: «فِي يَوْمٍ كانَ مِقْدارُهُ أَلْفَ سَنَةٍ» - . سجده / ۵ - ،{در روزی که مقدار طول زمانش هزار سال است.} - . امالی مفید: ۱۶۹ و امالی طوسی ۱ : ۳۴ -

**[ترجمه]

«۵»

ما، [الأمالی] للشیخ الطوسی الْمُفِيدُ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَعْدٍ عَنِ ابْنِ عِيسَى عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنِ الثُّمَالِيِّ قَالَ قَالَ كَانَ عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ علیهما السلام يَقُولُ: ابْنَ آدَمَ لَا تَزَالُ بِخَيْرٍ مَا كَانَ لَكَ وَاعِظٌ مِنْ نَفْسِكَ وَ مَا كَانَتِ الْمُحَاسَبَةُ مِنْ هَمِّكَ وَ مَا كَانَ الْخَوْفُ لَكَ شِعَاراً وَ الْحُزْنُ لَكَ دِثَاراً ابْنَ آدَمَ إِنَّكَ مَيِّتٌ وَ مَبْعُوثٌ وَ مَوْقُوفٌ

۱- ۱. الفجر: ۲۷- ۳۰.

۲- ۲. الشمس: ۷- ۱۰.

۳- ۳. معانی الأخبار ۳۳۴، و لا یوجد فی الخصال و انما تراه فی أمالی الطوسیّ ج ۲ ص ۱۵۳.

۴- ۴. أمالی الصدوق ۲۳۷، معانی الأخبار ۱۹۸.

۵- ۵. أمالی المفید ۱۶۹، أمالی الطوسیّ ج ۱ ص ۳۴، و الآیه فی السجده: ۵.

بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ مَسْئُولٌ فَأَعِدَّ جَوَاباً(۱).

سر، [السرائر] ابن محبوب: مثله- جا، [المجالس للمفيد] أحمد بن الوليد: مثله (۲).

**[ترجمه]امالی طوسی: ابو حمزه ثمالی از حضرت سجاد علیه السلام نقل می کند که حضرت مکرر می فرمود: «ای فرزندآدم! همیشه در خیر و خوبی هستی، تا وقتی که واعظ و نصیحت گری در درون نفس خود داشته باشی؛ یکی از کارهای مهمت حساب از خویشتن باشد و خوف و ترس از خدا، روش تو باشد و حزن و اندوه (راجع به عاقبت) از تو جدا نشود. ای فرزندآدم! قطعا خواهی مرد و برانگیخته شده و در برابر خدای متعال بازپرسی می شوی، پس جواب را آماده کن.» - . امالی طوسی ۱ : ۱۱۴ -

سرائر و مجالس مفید - . مجالس مفید: ۲۰۷ - هم مانند این روایت را نقل کرده اند.

**[ترجمه]

«۶»

ما، [الأمالی للشیخ الطوسی] فِيمَا أَوْصَى بِهِ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام ابْنَهُ الْحَسَنَ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِمَا: يَا بُنَيَّ لِلْمُؤْمِنِ ثَلَاثُ سَاعَاتٍ سَاعَةٌ يُنَاجِي فِيهَا رَبَّهُ وَ سَاعَةٌ يُحَاسِبُ فِيهَا نَفْسَهُ وَ سَاعَةٌ يَخْلُو فِيهَا بَيْنَ نَفْسِهِ وَ لَذَّتِهَا فِيمَا يَحِلُّ وَ يُحْمَدُ وَ لَيْسَ لِلْمُؤْمِنِ بُدٌّ مِنْ أَنْ يَكُونَ شَاخِصاً فِي ثَلَاثٍ مَرَمَّةٍ لِمَعَاشٍ أَوْ خُطْوَةٍ لِمَعَادٍ أَوْ لَذَّةٍ فِي غَيْرِ مُحَرَّمٍ (۳).

**[ترجمه]امالی طوسی: در ضمن توصیه و سفارش هایی که امیرالمؤمنین به فرزندش حسن مجتبی علیهماالسّلامنموده، چنین فرموده است: «ای فرزندم! مؤمن باید اوقاتش سه قسمت باشد: قسمتی را در مناجات پروردگار صرف نماید؛ قسمتی را در حساب اعمال انجام شده خود بگذراند؛ قسمتی را هم به امور دنیوی و بهره بردن از لذت های جسمی با مراعات حدود شرعی و عرفی بپردازد. و برای شخص با ایمان چاره ای نیست به جز اینکه حرکتش به طرف این سه چیز باشد: برای تامین لوازم معاش و زندگی؛ برای انجام دادن وظایف مربوط به معاد و قیامت؛ برای بهره مندی از لذت های جسمی در موارد غیر حرام.» - . امالی طوسی ۱ : ۱۴۶ -

**[ترجمه]

«۷»

مع، [معانی الأخبار] لی، [الأمالی للصدوق] ابْنُ إِدْرِيسَ عَنْ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ عِيسَى عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى الْخَزَّازِ عَنْ مُوسَى بْنِ إِسْمَاعِيلَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ مُوسَى بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام قَالَ قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله بَعَثَ سَرِيَّةً فَلَمَّا رَجَعُوا قَالَ مَرْحَباً بِقَوْمٍ قَضَوُا الْجِهَادَ الْأَصْغَرَ وَ بَقِيَ عَلَيْهِمُ الْجِهَادُ الْأَكْبَرُ قِيلَ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَ مَا الْجِهَادُ الْأَكْبَرُ قَالَ جِهَادُ النَّفْسِ ثُمَّ قَالَ صلی الله علیه و آله أَفْضَلُ الْجِهَادِ مَنْ جَاهَدَ نَفْسَهُ الَّتِي بَيْنَ جَنْبَيْهِ (۴).

ختص، [الإختصاص] عنه عليه السلام: مثله (۵).

**[ترجمه]معانی الاخبار و امالی صدوق: امام هفتم از پدرانش، از امیر مؤمنان علیهم السلام نقل می کند که فرمود: «رسول اکرم صلّی اللّه علیه و آله گروهی را برای جنگ بسیج فرمود. وقتی که برگشتند فرمود: «آفرین به سربازانی که جهاد و جنگ کوچک را به پایان رسانیدند و جهاد بزرگ تر برای آنان مانده است!» عرض شد: «جهاد اکبر کدام جهاد است؟» فرمود: «جهاد و مبارزه با نفس سرکش.» سپس فرمود: «بهترین جهادها، جهاد کسی است که با همان نفسی که همراه اوست جهاد نماید.» - . معانی الاخبار: ۱۶۰ و امالی صدوق : ۲۷۹ -

در اختصاص - . اختصاص: ۲۴۰ - هم چنین آمده است.

**[ترجمه]

«۸»

نَوَادِرُ الرَّاوَنْدِيِّ، بِإِسْنَادِهِ عَنْ مُوسَى بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام عَنِ النَّبِيِّ صلی الله علیه و آله: مِثْلَهُ إِلَى قَوْلِهِ جِهَادِ النَّفْسِ (۶).

**[ترجمه]نوادر راوندی: هم این طور نقل کرده، فقط جمله آخری را (از سپس به بعد) نقل نکرده است. - . نوادر راوندی : ۲۱ -

**[ترجمه]

«۹»

فس، [تفسير القمي]: وَ مَنْ جاهَدَ قَالَ نَفْسُهُ عَنِ الشَّهَوَاتِ وَ اللَّذَّاتِ وَ الْمَعَاصِي فَإِنَّما يُجاهِدُ لِنَفْسِهِ إِنَّ اللَّهَ لَغَنِيٌّ عَنِ الْعالَمِينَ (۷).

۱- ۱. أمالي الطوسيّ ج ۱ ص ۱۱۴.

۲- ۲. مجالس المفيد ۲۰۷.

۳- ۳. أمالي الطوسيّ ج ۱ ص ۱۴۶.

۴- ۴. معاني الأخبار ۱۶۰، أمالي الصدوق ۲۷۹.

۵- ۵. الاختصاص ۲۴۰.

۶- ۶. نوادر الراونديّ ص ۲۱.

۷- ۷. تفسير القمّيّ ۴۹۵ و الآية في سوره العنكبوت: ۶.

**[ترجمه]تفسیر قمی: در ذیل آیه «وَ مَنْ جاهَدَ» یعنی کسی که در مواقع شهوت و لذت و گناهان با نفسش جهاد و مبارزه نماید. «فَإِنَّما يُجاهِدُ لِنَفْسِهِ انّ الله لغنّی عن العالمین»، {همانا سود ونتیجه این جهاد برای خود اوست و خدا از همگان بی نیاز است.} - . تفسیر قمی : ۴۹۵ -

**[ترجمه]

«۱۰»

فس، [تفسیر القمی] فِی رِوَایَهِ أَبِی الْجَارُودِ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام: فِی قَوْلِهِ لِلَّذِینَ أَحْسَنُوا الْحُسْنی وَ زِیادَهٌ(۱) فَأَمَّا الْحُسْنَی فَالْجَنَّهُ وَ أَمَّا الزِّیَادَهُ فَالدُّنْیَا مَا أَعْطَاهُمُ اللَّهُ فِی الدُّنْیَا لَمْ یُحَاسِبْهُمْ بِهِ فِی الْآخِرَهِ وَ یَجْمَعُ لَهُمْ ثَوَابَ الدُّنْیَا وَ الْآخِرَهِ یُثِیبُهُمْ بِأَحْسَنِ أَعْمَالِهِمْ فِی الدُّنْیَا وَ الْآخِرَهِ یَقُولُ اللَّهُ وَ لا یَرْهَقُ وُجُوهَهُمْ قَتَرٌ وَ لا ذِلَّهٌ أُولئِکَ أَصْحابُ الْجَنَّهِ هُمْ فِیها خالِدُونَ (۲).

**[ترجمه]تفسیر علی بن ابراهیم قمی: امام پنجم علیه السلام در تفسیر آیه «لِلَّذِینَ أَحْسَنُوا الْحُسْنی وَ زِیادَهٌ»، {برای نیکوکاران پاداش نیک هست با اضافه و زیادی} - . یونس / ۲۶ - فرمود: «اما پاداش نیک همان بهشت است و اما اضافه و زیادی، به این معناست که آنچه در دنیا به آنان نعمت ارزانی داشته، حساب آن نعمت ها را در جهان آخرت از آنها نمی کشد، و بهره این جهانی و آن جهانی را برای آنها جمع می کند و پاداش کارهای نیک و بهترآنها را در دنیا و در آخرت به آنان عنایت می فرماید که در آن آیه فرموده «و لا یرهق وجوههم قتر و لاذلّه اولئک اصحاب الجنّه هم فیها خالدون»، {چهره آنان را غبار اندوه و ذلت و خواری نخواهد گرفت آنان همان بهشتیانند که همیشه در آنجا هستند.} - . تفسیر قمی : ۲۸۷ -

**[ترجمه]

«۱۱»

ما، [الأمالی للشیخ الطوسی] فِیمَا کَتَبَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام إِلَی أَهْلِ مِصْرَ مَعَ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِی بَکْرٍ: عَلَیْکُمْ بِتَقْوَی اللَّهِ فَإِنَّهَا تَجْمَعُ الْخَیْرَ وَ لَا خَیْرَ غَیْرُهَا وَ یُدْرَکُ بِهَا مِنَ الْخَیْرِ مَا لَا یُدْرَکُ بِغَیْرِهَا مِنْ خَیْرِ الدُّنْیَا وَ الْآخِرَهِ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَ وَ قِیلَ لِلَّذِینَ اتَّقَوْا ما ذا أَنْزَلَ رَبُّکُمْ قالُوا خَیْراً لِلَّذِینَ أَحْسَنُوا فِی هذِهِ الدُّنْیا حَسَنَهٌ وَ لَدارُ الْآخِرَهِ خَیْرٌ وَ لَنِعْمَ دارُ الْمُتَّقِینَ (۳) اعْلَمُوا یَا عِبَادَ اللَّهِ أَنَّ الْمُؤْمِنَ مَنْ یَعْمَلُ لِثَلَاثٍ مِنَ الثَّوَابِ إِمَّا لِخَیْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ یُثِیبُهُ بِعَمَلِهِ فِی دُنْیَاهُ قَالَ اللَّهُ سُبْحَانَهُ لِإِبْرَاهِیمَ وَ آتَیْناهُ أَجْرَهُ فِی الدُّنْیا وَ إِنَّهُ فِی الْآخِرَهِ لَمِنَ الصَّالِحِینَ (۴) فَمَنْ عَمِلَ لِلَّهِ تَعَالَی أَعْطَاهُ أَجْرَهُ فِی الدُّنْیَا وَ الْآخِرَهِ وَ کَفَاهُ الْمُهِمَّ فِیهِمَا وَ قَدْ قَالَ اللَّهُ تَعَالَی یا عِبادِ الَّذِینَ آمَنُوا اتَّقُوا رَبَّکُمْ لِلَّذِینَ أَحْسَنُوا الْحُسْنی وَ زِیادَهٌ وَ الْحُسْنَی هِیَ الْجَنَّهُ وَ الزِّیَادَهُ هِیَ الدُّنْیَا وَ إِنَّ اللَّهَ تَعَالَی یُکَفِّرُ بِکُلِّ حَسَنَهٍ سَیِّئَهً قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَ إِنَّ الْحَسَناتِ یُذْهِبْنَ السَّیِّئاتِ ذلِکَ ذِکْری لِلذَّاکِرِینَ (۵) حَتَّی إِذَا کَانَ یَوْمُ الْقِیَامَهِ حُسِبَتْ لَهُمْ حَسَنَاتُهُمْ ثُمَّ أَعْطَاهُمْ بِکُلِّ وَاحِدَهٍ عَشْرَ أَمْثَالِهَا إِلَی سَبْعِمِائَهِ ضِعْفٍ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَ جَزاءً مِنْ رَبِّکَ عَطاءً

۱- ۱. یونس: ۲۶.

۲- ۲. تفسير القمّيّ ۲۸۷.

۳- ۳. النحل: ۳۰.

۴- ۴. العنكبوت: ۲۷.

۵- ۵. هود: ۱۱۴.

حِساباً(۱) وَ قالَ فَأُولئِکَ لَهُمْ جَزاءُ الضِّعْفِ بِما عَمِلُوا وَ هُمْ فِی الْغُرُفاتِ آمِنُونَ (۲) فَارْغَبُوا فِی هَذَا رَحِمَکَمُ اللَّهُ وَ اعْمَلُوا لَهُ وَ تَحَاضُّوا عَلَیْهِ وَ اعْلَمُوا یَا عِبَادَ اللَّهِ أَنَّ الْمُتَّقِینَ حَازُوا عَاجِلَ الْخَیْرِ وَ آجِلَهُ شَارَکُوا أَهْلَ الدُّنْیا فِی دُنْیَاهُمْ وَ لَمْ یُشَارِکْهُمْ أَهْلُ الدُّنْیا

فِی آخِرَتِهِمْ أَبَاحَهُمُ اللَّهُ فِی الدُّنْیا مَا کَفَاهُمْ بِهِ وَ قَالَ عَزَّ اسْمُهُ قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِینَهَ اللَّهِ الَّتِی أَخْرَجَ لِعِبادِهِ وَ الطَّیِّباتِ مِنَ الرِّزْقِ قُلْ هِیَ لِلَّذِینَ آمَنُوا فِی الْحَیاهِ الدُّنْیا خالِصَهً یَوْمَ الْقِیامَهِ کَذلِکَ نُفَصِّلُ الْآیاتِ لِقَوْمٍ یَعْلَمُونَ (۳) سَکَنُوا الدُّنْیَا بِأَفْضَلِ مَا سُکِنَتْ وَ أَکَلُوهَا بِأَفْضَلِ مَا أُکِلَتْ شَارَکُوا أَهْلَ الدُّنْیَا فِی دُنْیَاهُمْ فَأَکَلُوا مَعَهُمْ مِنْ طَیِّبَاتِ مَا یَأْکُلُونَ وَ شَرِبُوا مِنْ طَیِّبَاتِ مَا یَشْرَبُونَ وَ لَبِسُوا مِنْ أَفْضَلِ مَا یَلْبَسُونَ وَ سَکَنُوا مِنْ أَفْضَلِ مَا یَسْکُنُونَ وَ تَزَوَّجُوا مِنْ أَفْضَلِ مَا یَتَزَوَّجُونَ وَ رَکِبُوا مِنْ أَفْضَلِ مَا یَرْکَبُونَ أَصَابُوا لَذَّهَ الدُّنْیَا مَعَ أَهْلِ الدُّنْیَا وَ هُمْ غَداً جِیرَانُ اللَّهِ یَتَمَنَّوْنَ عَلَیْهِ فَیُعْطِیهِمْ مَا یَتَمَنَّوْنَ لَا یُرَدُّ لَهُمْ دَعْوَهٌ وَ لَا یُنْقَصُ لَهُمْ نَصِیبٌ مِنَ اللَّذَّهِ فَإِلَی هَذَا یَا عِبَادَ اللَّهِ یَشْتَاقُ إِلَیْهِ مَنْ کَانَ لَهُ عَقْلٌ وَ یَعْمَلُ لَهُ تَقْوَی اللَّهِ وَ لَا حَوْلَ وَ لَا قُوَّهَ إِلَّا بِاللَّهِ (۴).

**[ترجمه]امالی طوسی: در ضمن نامه ای که امیر مؤمنان علیه السلام برای مردم مصر نوشت و همراه محمد بن ابی بکر (که برای استانداری مصر اعزام شده) بود، چنین آمده است که فرمود: «بر شما باد به تقوا و پرهیزکاری که تقوا تمام خوبی ها را به دنبال دارد و از طریق غیر آن خیر و نفع واقعی نیست و به وسیله آن، خیر دنیا و آخرت را می توان به دست آورد. خداوند در قرآن می فرماید: «وَ قِیلَ لِلَّذِینَ اتَّقَوْا ما ذا أَنْزَلَ رَبُّکُمْ قالُوا خَیْراً لِلَّذِینَ أَحْسَنُوا فِی هذِهِ الدُّنْیا حَسَنَهٌ وَ لَدارُ الْآخِرَهِ خَیْرٌ وَ لَنِعْمَ دارُ الْمُتَّقِین»، {به اشخاص با تقوا گفته می شود پروردگار شما چه چیز نازل فرموده [و چه چیز داده است] گویند خیر و خوبی برای افراد نیکوکار پاداش نیکی در این جهان هست ولی خانه آخرت بهتر است و سر منزل پرهیزکاران بسیار خوب است.} - . نحل / ۳۰ - بدانید ای بندگان خدا که مؤمن سه گونه پاداش عمل دارد [توضیح کاملی در بیان این سه چیز در این روایت داده نشده شاید منظور پاداش دنیوی، ثواب های اخروی و لذت از رضوان اللّه و احساس خشنودی خداوند باشد که بزرگ ترین پاداش است. مترجم] یا به منظور تحصیل خیر و خوبی که قطعا خداوند پاداش عملش را در این جهان هم به او خواهد داد. خداوند درباره ابراهیم علیه السلام فرموده است: «وَ آتَیْناهُ أَجْرَهُ فِی الدُّنْیا وَ إِنَّهُ فِی الْآخِرَهِ لَمِنَ الصَّالِحِین»، {ما پاداش ابراهیم را در دنیا عنایت نموده ایم و در آخرت هم مسلما از شایستگان است.} - . عنکبوت / ۲۷ - بنابراین کسی که اعمال و کارهایش را برای خدا و در راه خدا قرار دهد، خدا هم پاداش هر دو جهان را به او عطا می فرماید و کارهای مهم او را کفایت کرده و عهده دار است. و باز هم فرموده است: «یا عِبادِ الَّذِینَ آمَنُوا اتَّقُوا رَبَّکُمْ لِلَّذِینَ أَحْسَنُوا الْحُسْنی وَ زِیادَه»، {ای بندگان با ایمان من، تقوای الهی داشته باشید برای نیکوکاران پاداش نیک هست با اضافه.} - .زمر / ۱۰ - پاداش نیک همان بهشت است و زیادی و اضافه نعمت های این جهان. و خداوند با لطف خود با هر عمل نیکی که از انسان صادر می شود سیئه و گناه او را می آمرزد که او فرموده است: «إِنَّ الْحَسَناتِ یُذْهِبْنَ السَّیِّئاتِ ذلِکَ ذِکْری لِلذَّاکِرِین»، {اعمال نیک اعمال بد را از بین می برد (موجب آمرزش گناهان می شود} و این بشارت پندی است برای آنانی که در یاد او هستند.} - . هود / ۱۱۴ - همین طور لطف الهی شامل حال آنان هست تا اینکه روز قیامت فرا رسد و کارهای نیک آنان که محاسبه می شود. خداوند در مقابل هر یک کار خوب ده برابرتا هفتصد برابر به آنان پاداش خواهد داد که فرمود: «جَزاءً مِنْ رَبِّکَ عَطاء حِسابا»، {این عنایت پاداشی است از پروردگار تو بخششی که روی حساب است.} - . نبأ / ۳۶ - و فرموده است: «فَأُولئِکَ لَهُمْ جَزاءُ الضِّعْفِ بِما عَمِلُوا وَ هُمْ فِی الْغُرُفاتِ آمِنُون»، {برای آنان پاداش مضاعف و چند برابر در مقابل عملشان هست و آنان در غرفه های بهشتی در امن و امانند.} - . سباء / ۳۷ - بنابراین در این گونه پاداش های جاودانه تمایل داشته باشید. خدا شما را رحمت

نمایـد و برای او عمل کنیـد و یکـدیگر را وادار کنیـد و بدانیـد ای بندگان خدا که افراد با تقوا هم خیر و سود این جهان و هم سود جهان دیگر را به دست آورده انـد. با دنیاداران و اهل دنیا در استفاده از لذایذ این جهان شـریک و هم بهره اند، ولی اهل دنیا در لذایذ اخروی با آنها شرکت ندارند. خداوند مقداری که کفایت زندگی آنان را بنماید برای آنها مباح و مجاز دانسته و فرمـوده«قُـلْ مَنْ حَرَّمَ زِینَهَ اللَّهِ الَّتِی أَخْرَجَ لِعِبـادِهِ وَ الطَّیِّبـاتِ مِنَ الرِّزْقِ قُـلْ هِیَ لِلَّذِینَ آمَنُوا فِی الْحَیـاهِ الـدُّنْیا خـالِصَهً یَوْمَ الْقِیـامَهِ کَـذلِکَ نُفَصِّلُ الْآیـاتِ لِقَوْمٍ یَعْلَمُون».{بگو ای پیغمبر چه کسـی زینت های خـدادادی را که برای بنـدگان خود آفریـده حرام کرده و از صرف رزق و روزی حلال و پاکیزه منع کرده بگو این نعمت ها در دنیا برای اهل ایمان است و در آن جهان خالص [دربست و منحصـرا برای مؤمنین و یا از کـدورات این جهانی خالص شـده و برای آنان خواهد شد] ما آیات خود را برای اهل دانش چنین روشن بیـان می کنیم} - . اعراف / ۳۲ - آنـان (اهـل تقوا) از منازل و خانه های خوب و همچنین از خوردنی های خوب بهره منـد هستند و با اهل دنیا در دنیای آنها شـریک و برابرنـد، از پاک ترین غـذاهایی که آنها می خورند اینان هم می خورنـد و آشامیدنی های پاک را می آشامند؛ بهترین لباس ها را می پوشـند؛ در بهترین خانه ها سـکونت می نمایند؛ با بهترین همسـرها ازدواج می کنند و از بهترین وسـیله سواری اسـتفاده می نمایند. خلاصه در استفاده از لذایذ دنیوی با اهل دنیا همراه و همگام هسـتند و در عین حال در فردای قیامت آنان در جوار رحمت و همسایه خـدا هسـتند؛ تمنای آنان را خداوند عنایت می فرماید؛ خواسـته و دعای آنان رد نمی شود و از نصیب و بهره لذایذ آنها چیزی کم نمی گردد. ای بندگان خدا! کسی که عقل و خردی داشـته باشـد به این گونه چیزهـا اشتیـاق و علاـقه دارد و تقوا و پرهیزکاری انسان را به این عمل وادار می کنـد و البته انسان هیچ قدرت و نیرویی ندارد، مگر به عنایت الهی.» - . امالی طوسی ۲ : ۲۵ -

**[ترجمه]

«۱۲»

ما، [الأمالی للشیخ الطوسی] جَمَاعَهٌ عَنْ أَبِی الْمُفَضَّلِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ أَعْیَنَ عَنْ زَکَرِیَّا بْنِ یَحْیَی بْنِ صَبِیحٍ عَنْ خَلَفِ بْنِ خَلِیفَهَ عَنْ سَعِیدِ بْنِ عُبَیْدٍ عَنْ عَلِیِّ بْنِ رَبِیعَهَ الْوَالِبِیِّ عَنْ عَلِیِّ بْنِ أَبِی طَالِبٍ علیه السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: إِنَّ اللَّهَ تَبَارَکَ وَ تَعَالَی حَـدَّ لَکُمْ حُـدُوداً فَلَا تَعْتَدُوهَا وَ فَرَضَ عَلَیْکُمْ فَرَائِضَ فَلَا تُضَـیِّعُوهَا وَ سَنَّ لَکُمْ سُـنَناً فَاتَّبِعُوهَا وَ حَرَّمَ عَلَیْکُمْ حُرُمَاتٍ فَلَا تَنْتَهِکُوهَا وَ عَفَا لَکُمْ عَنْ أَشْیَاءَ رَحْمَهً مِنْهُ مِنْ غَیْرِ نِسْیَانٍ فَلَا تَکَلَّفُوهَا(۵).

۱- ۱. النبأ: ۳۶.

۲- ۲. سبأ: ۳۷.

۳- ۳. الأعراف: ۳۱.

۴- ۴. أمالی الطوسیّ ج ۲ ص ۲۵.

۵- ۵. أمالی الطوسیّ ج ۲ ص ۱۲۴.

جا، [المجالس للمفید] عبد الله بن جعفر: مثله (۱).

**[ترجمه]امالی طوسی: امیر مؤمنان علیه السلام از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله نقل می کند که فرمود: «خداوند متعال حدودی را برای شما مقرر فرموده است. از آن حدود و مقررات تجاوز ننمایید. و دستورهایی بر شما فرض و واجب نموده، آن فرائض را انجام دهید و نادیده نگیرید. و سنت و راه و روشی را در پیش پای شما نهاده، آن سنت را متابعت و پیروی نمایید. و از اموری شما را بازداشته و مابین شما و آن گونه چیزها حریم و پرده و مانعی قرار داده،آن پرده ها را برندارید و به آن حریم ها تجاوز نکنید و از یک دسته کارها صرف نظر و سکوت کنید،از جهت رحمت و لطفی که نسبت به شما دارد، نه از جهت فراموشی و توجه نداشتن خدا. پس شما خود را در آن گونه چیزها تکلیف نکنید و به زحمت نیفکنید.» – . امالی طوسی ۲ : ۱۲۴ –

در مجالس امالی مفید – . امالی مفید : ۱۰۲ – هم شبیه این روایت نقل شده است.

**[ترجمه]

«۱۳»

ضا، [فقه الرضا علیه السلام]: نَرْوِی أَنَّ سَیِّدَنَا رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله رَأَی بَعْضَ أَصْحَابِهِ مُنْصَرِفاً مِنْ بَعْثٍ كَانَ بَعَثَهُ وَ قَدِ انْصَرَفَ بِشَعَثِهِ وَ غُبَارِ سَفَرِهِ وَ سِلَاحُهُ عَلَیْهِ یُرِیدُ مَنْزِلَهُ فَقَالَ صلی الله علیه و آله انْصَرَفْتَ مِنَ الْجِهَادِ الْأَصْغَرِ إِلَی الْجِهَادِ الْأَكْبَرِ فَقِیلَ لَهُ أَ وَ جِهَادٌ فَوْقَ الْجِهَادِ بِالسَّیْفِ قَالَ نَعَمْ جِهَادُ الْمَرْءِ نَفْسَهُ.

وَ نَرْوِی: فِی قَوْلِ اللَّهِ تَبَارَكَ وَ تَعَالَی فَاعْتَبِرُوا یا أُولِی الْأَبْصارِ قَبْلَ أَنْ یُعْتَبَرَ بِكُمْ. وَ أَرْوِی: أَنَّ الْهَمَّ فِی الدِّینِ یَذْهَبُ بِذُنُوبِ الْمُؤْمِنِ. وَ نَرْوِی: أَنَّ الْهُمُومَ سَاعَاتُ الْكَفَّارَاتِ وَ سَأَلَنِی رَجُلٌ عَمَّا یَجْمَعُ خَیْرَ الدُّنْیَا وَ الْآخِرَهِ فَقُلْتُ خَالِفْ نَفْسَكَ.

**[ترجمه]فقه الرضا: حضرت رضا علیه السلام فرمود: این روایت برای ما نقل شده است که سید و بزرگ ما رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله یکی از یاران خود را که برای جنگی اعزام فرموده بود. بعد از مراجعت آن شخص از آن جنگ، مشاهده فرمود در حالی که گرد و غبار سفر در او دیده می شد، اسلحه جنگ را برداشت و به طرف منزل خود می رفت. پیغمبر فرمود: «از جنگ کوچک (پیروزمندانه) برگشته و به سوی جنگ بزرگ تر می روی!» به حضرت عرض شد: «آیا جهاد و جنگی مهم تر از جنگ با شمشیر هست؟» فرمود: «آری، جنگ انسان با نفس سرکش خود.»

و برای ما در تفسیر این آیه چنین روایت شده: «فَاعْتَبِرُوا یا أُولِی الْأَبْصارِ»، {پند و عبرت بگیرید ای صاحبان بینش} – . حشر / ۲ – ، پیش از اینکه شما خود مایه عبرت دیگران شوید.

و باز این روایت را دارم که ناراحتی در امور دین، گناهان انسان را از بین می برد.

و باز روایت شده است که زمان گرفتاری ها، وقت بخشش و آمرزش گناهان است. و مردی از من سؤال کرد: «چه چیز خیر و

خوبی دنیا و آخرت را برای انسان تامین می کند؟» به او گفتم: «با نفس سرکش خود مبارزه کن!»

**[ترجمه]

«۱۴»

مص، [مصباح الشریعه] قَالَ الصَّادِقُ علیه السلام: مَنْ رَعَی قَلْبَهُ عَنِ الْغَفْلَهِ وَ نَفْسَهُ عَنِ الشَّهْوَهِ وَ عَقْلَهُ عَنِ الْجَهْلِ فَقَدْ دَخَلَ فِی دِیوَانِ الْمُتَنَبِّهِینَ ثُمَّ مَنْ رَعَی عَمَلَهُ عَنِ الْهَوَی وَ دِینَهُ عَنِ الْبِدْعَهِ وَ مَالَهُ عَنِ الْحَرَامِ فَهُوَ مِنْ جُمْلَهِ الصَّالِحِینَ.

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: طَلَبُ الْعِلْمِ فَرِیضَهٌ عَلَی کُلِّ مُسْلِمٍ وَ مُسْلِمَهٍ وَ هُوَ عِلْمُ الْأَنْفُسِ فَیَجِبُ أَنْ یَکُونَ نَفْسُ الْمُؤْمِنِ عَلَی کُلِّ حَالٍ فِی شُکْرٍ أَوْ عُذْرٍ عَلَی مَعْنَی إِنْ قُبِلَ فَفَضْلٌ وَ إِنْ رُدَّ فَعَدْلٌ وَ یُطَالِعَ الْحَرَکَاتِ فِی الطَّاعَاتِ بِالتَّوْفِیقِ وَ یُطَالِعَ السُّکُونَ عَنِ الْمَعَاصِی بِالْعِصْمَهِ وَ قِوَامُ ذَلِکَ کُلِّهِ بِالافْتِقَارِ إِلَی اللَّهِ وَ الِاضْطِرَارِ إِلَیْهِ وَ الْخُشُوعِ وَ الْخُضُوعِ وَ مِفْتَاحُهَا الْإِنَابَهُ إِلَی اللَّهِ مَعَ قِصَرِ الْأَمَلِ بِدَوَامِ ذِکْرِ الْمَوْتِ وَ عِیَانِ الْمَوْقِفِ بَیْنَ یَدَیِ الْجَبَّارِ لِأَنَّ فِی ذَلِکَ رَاحَهً مِنَ الْحَبْسِ وَ نَجَاهً مِنَ الْعَدُوِّ وَ سَلَامَهَ النَّفْسِ وَ الْإِخْلَاصَ فِی الطَّاعَهِ بِالتَّوْفِیقِ وَ أَصْلُ ذَلِکَ أَنْ یُرَدَّ الْعُمُرُ إِلَی یَوْمٍ وَاحِدٍ.

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: الدُّنْیَا سَاعَهٌ فَاجْعَلْهَا طَاعَهً وَ بَابُ ذَلِکَ کُلِّهِ مُلَازَمَهُ الْخَلْوَهِ بِمُدَاوَمَهِ الْفِکْرَهِ وَ سَبَبُ الْخَلْوَهِ الْقَنَاعَهُ وَ تَرْکُ الْفُضُولِ مِنَ الْمَعَاشِ وَ سَبَبُ الْفِکْرَهِ الْفَرَاغُ وَ عِمَادُ الْفَرَاغِ الزُّهْدُ وَ تَمَامُ الزُّهْدِ التَّقْوَی وَ بَابُ التَّقْوَی الْخَشْیَهُ وَ دَلِیلُ الْخَشْیَهِ التَّعْظِیمُ لِلَّهِ وَ التَّمَسُّکُ بِتَخْلِیصِ طَاعَتِهِ وَ أَوَامِرِهِ وَ الْخَوْفُ وَ الْحَذَرُ وَ الْوُقُوفُ عَنْ مَحَارِمِهِ وَ دَلِیلُهَا الْعِلْمُ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَ إِنَّما یَخْشَی اللَّهَ مِنْ

۱- ۱. أمالی المفید ص ۱۰۲.

عِبادِهِ الْعُلَماءُ(۱).

**[ترجمه]مصباح الشریعه: حضرت صادق علیه السلام فرمود: «کسی که دل خود را از فراموشی و غفلت از یاد حق باز دارد و نفسش را از شهوت و خواسته های بیجا و عقل و فکرش را از بلای جهل و نادانی باز دارد، چنین شخصی از گروه بیداران و آگاهان است. و کسی که مراقب باشد که هوای نفس در اعمالش و کردارش دخالت نکند، در دین از بدعت و خود رای بودن اجتناب نماید و اموال خود را از حرام نگه دارد، چنین شخصی از صلحا و شایستگان است. رسول اکرم صلّی اللّه علیه و آله فرمود: «تحصیل علم و دانش بر هر مرد و زن مسلمان واجب و لازم است.» و این علم و معرفتی که بر هر کس واجب است، عبارت است از علم نفس و شناخت خویشتن.بنابراین انسان باید همیشه در حال شکر و سپاسگزاری باشد یا حالت عذر خواستن و معذرت خواهی داشته باشد، به این معنی که اگر کارها و اعمالش مورد قبول حق قرار گرفت، این خود فضل و کرمی است و اگر مردود شد و پذیرفته نشد، عدالت محض است، نه اینکه در حق او ستم شده باشد. و حرکت در مسیر اطاعت و فرمانبری را با توفیق الهی بداند. همچنین خودداری از گناه و معصیت را به حفظ و نگهداری خدا ببیند و البته اساس و پایه اینها همه به این است که انسان در خود احساس فقر و نیاز به خداکرده؛خود را محتاج به او بداند و خود را در برابر او ترسان و فروتن ببیند. رمز و کلید این حالت، بازگشت به خدا و توبه و انابه است، با کوتاه کردن آرزوهای دور و دراز به وسیله یاد مرگ، همیشه در نظر گرفتن آن و ایستادن و بازداشت در آن جهان برای حساب. چون در این گونه شناخت و معرفت، آسایش و آزادی از هر گونه قیود بی جا و رهایی از چنگال دشمن و سلامت نفس و روح از پلیدی ها و خالص نمودن عبادت و طاعت به توفیق خدا هست. و ریشه اینها این است که فرض شود عمر و مدت زندگانی یک روز است.

پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله فرمود: «دنیا یک ساعت است و آن یک ساعت را برای اطاعت صرف کن.» و راه شروع و ابتدای این سیر و سلوک معنوی، خلوت با خویش و همیشه در فکر و اندیشه بودن است؛ خلوت با خویشتن نیز به قناعت و رها کردن آنچه که در زندگی انسان زیادی است بستگی دارد؛ موفقیت در فکر و اندیشه، با فراغت و خود را به دنیا مشغول نکردن به دست می آید؛ پایه و اساس فراغت و آسودگی فکر، زهد و دل نبستن به دنیا است؛ نتیجه و کمال زهد،تقوا و پرهیزکاری است؛ راه تقوا هم خوف و خشیت است و نشانه ترس بزرگ دانستن خدا است و از طریق پاک و خالص کردن اعمال و ترس از خدا. مراعات احتیاط و خودداری از حرام ها و خوف و ترس هم بستگی به علم و معرفت دارد که خداوند متعال فرمود: «إِنَّما یَخْشَی اللَّهَ مِن عِبادِهِ الْعُلَماء» - . فاطر / ۲۸ - ، {فقط علما و دانشمندان و اهل معرفت از خدا می ترسند.} - . مصباح الشریعه: ۴ -

**[ترجمه]

«۱۵»

مص، [مصباح الشریعه] قَالَ الصَّادِقُ علیه السلام: طُوبَی لِعَبْدٍ جَاهَدَ لِلَّهِ نَفْسَهُ وَ هَوَاهُ وَ مَنْ هَزَمَ جُنْدَ هَوَاهُ ظَفِرَ بِرِضَا اللَّهِ وَ مَنْ جَاوَرَ عَقْلُهُ نَفْسَهُ الْأَمَّارَةَ بِالسُّوءِ بِالْجَهْدِ وَ الِاسْتِكَانَهِ وَ الْخُضُوعِ عَلَی بِسَاطِ خِدْمَهِ اللَّهِ تَعَالَی فَقَدْ فازَ فَوْزاً عَظِیماً وَ لَا حِجَابَ أَظْلَمُ وَ أَوْحَشُ بَیْنَ الْعَبْدِ وَ بَیْنَ الرَّبِّ مِنَ النَّفْسِ وَ الْهَوَی وَ لَیْسَ لِقَتْلِهِمَا فِی قَطْعِهِمَا سِلَاحٌ وَ آلَهٌ مِثْلُ الِافْتِقَارِ إِلَی اللَّهِ وَ الْخُشُوعِ وَ الْجُوعِ

وَ الظَّمَإِ بِالنَّهَارِ وَ السَّهَرِ بِاللَّيْلِ فَإِنْ مَاتَ صَاحِبُهُ مَاتَ شَهِيداً وَ إِنْ عَاشَ وَ اسْتَقَامَ أَدَّاهُ عَاقِبَتُهُ إِلَى الرِّضْوَانِ الْأَكْبَرِ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَ وَ الَّذِينَ جاهَدُوا فِينا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنا وَ إِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ (۲) وَ إِذَا رَأَيْتَ مُجْتَهِداً أَبْلَغَ مِنْکَ فِی الِاجْتِهَادِ فَوَبِّخْ نَفْسَکَ وَ لُمْهَا وَ عَيِّرْهَا وَ حُثَّهَا عَلَى الِازْدِيَادِ عَلَيْهِ وَ اجْعَلْ لَهَا زِمَاماً مِنَ الْأَمْرِ وَ عِنَاناً مِنَ النَّهْيِ وَ سُقْهَا كَالرَّائِضِ لِلْفاره [الْفَارِهِ] الَّذِی لَا يَذْهَبُ عَلَيْهِ خُطْوَةٌ مِنْهَا إِلَّا وَ قَدْ صَحَّحَ أَوَّلَهَا وَ آخِرَهَا وَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله يُصَلِّی حَتَّى يَتَوَرَّمَ قَدَمَاهُ وَ يَقُولُ أَ فَلَا أَكُونُ عَبْداً شَكُوراً أَرَادَ أَنْ يَعْتَبِرَ بِهِ أُمَّتُهُ فَلَا تَغْفُلُوا عَنِ الِاجْتِهَادِ وَ التَّعَبُّدِ وَ الرِّيَاضَهِ بِحَالٍ أَلَا وَ إِنَّکَ لَوْ وَجَدْتَ حَلَاوَةَ عِبَادَهِ اللَّهِ وَ رَأَيْتَ بَرَكَاتِهَا وَ اسْتَضَأْتَ بِنُورِهَا لَمْ تَصْبِرْ عَنْهَا سَاعَةً وَاحِدَةً وَ لَوْ قُطِّعْتَ إِرْباً إِرْباً فَمَا أَعْرَضَ مَنْ أَعْرَضَ عَنْهَا إِلَّا بِحِرْمَانِ فَوَائِدِ السَّبْقِ مِنَ الْعِصْمَهِ وَ التَّوْفِيقِ قِيلَ لِرَبِيعِ بْنِ خُثَيْمٍ مَا لَکَ لَا تَنَامُ بِاللَّيْلِ قَالَ لِأَنِّی أَخَافُ الْبَيَاتَ مَنْ خَافَ الْبَيَاتَ لَا يَنَامُ (۳).

**[ترجمه]مصباح الشريعه: امام ششم عليه السلام فرمود: «خوشا به حال آن بنده ای كه برای رضای خدا، با خواسته های نفس خود بجنگد. كسی كه با حمله پيگير سپاه نفس سركش را از پای درآورد، به رضايت و خشنودی خدا نائل می شود. كسی كه از حكم عقل و خرد سرپيچی نكرده و نفس سركش و خواسته های آن را در برابر عقل تسليم نمايد و با كوشش هر چه بيشتر و تواضع و فروتنی در ميدان عبادت پروردگار و خضوع در برابر خدا كند، چنين شخصی به رستگاری كامل و بزرگی دست يافته است. و هيچ پرده و حجابی ميان بنده و خدا، تاريک تر و وحشتناک تر و خطرناک تر از نفس سركش و خواسته های آن نيست، و برای نابود كردن آن هيچ اسلحه ای بُرنده تر از نياز و احساس احتياج به آنو ابراز انكسار و گرسنگی و تشنگی در طول روز (روزه داشتن) و شب زنده داری نيست، كه اگر كسی در چنين حالی بميرد، شهيد مرده است و اگر زنده بماند و در اين روش استقامت و پايداری كند، پايان كارش به رضوان اكبر و خشنودی خدا منتهی خواهد شد. خدای متعال فرمود: «وَ الَّذِينَ جاهَدُوا فِينا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنا وَ إِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِين»، {آنان كه در طريق جلب رضای ما جديت و كوشش نمايند، ما هم دست آنان را گرفته و آنها را به راه خود راهنمايی

می كنيم و قطعا خداوند با نيكوكاران است.} - . عنكبوت / ۶۹ -

و چون ديدی كسی را كه سعی و كوشش او از تو بيشتر است، خود را توبيخ و ملامت نما و با ديده سرزنش به خود بنگر، خويشتن را به كوشش بيشتر از آن وادار كن، افسار كشنده ای از دستورات و اوامر الهی و دهنه بازدارنده از نواهی او برای نفس خويش قرار بده و با كمال مراقبت سوق و حركتش را كنترل و تنظيمكن، مانند كسی كه مركب تندرو را به گونه ای تربيت كرده كه هيچ گامی برنمی دارد، مگر ابتدا و انتهايش را حساب كرده و سير و حركتش را در نظر دارد. رسول اكرم صلّی اللّه عليه و آله به حدی در عبادت كوشا بود و به قدری نماز می خواند كه پاهای مباركش ورم كرده و آماس می نمود و در پاسخ اصحاب می فرمود: «آيا نبايد بنده سپاسگزاری باشم؟» البته منظور حضرت، توجه دادن امت بود به وظايف خود.بنابراين هيچ گاه از جديت و كوشش غفلت و مسامحه ننماييد و در هيچ حال از عبادت و بندگی و زحمت و سعی كوتاهی نكنيد. آگاه باش اگر لذت و شيرينی عبادت خدا را درک كنی و خير و بركات آن را ببينی و نورانيت و روشنايی او را در خود جلوه گر بدانی، لحظه ای از آن خودداری نمی كنی، اگرچه بدنت قطعه قطعه شود. و هيچ كس از عبادت رويگردان نمی شود، مگر اينكه از فوايد و جايزه های آن كه توفيق و عصمت الهی باشد، محروم و بی بهره مانده است. به ربيع بن خثيم گفته شد: «شما چرا شب ها نمی خوابی؟» پاسخ داد: «از شبيخون ها و ناراحتی های آينده می ترسم.كسی كه از شبيخون و حمله های غافلگيركننده بترسد، نبايد بخوابد.» - . مصباح الشريعه : ۵۵ -

**[ترجمه]

«۱۶»

م، [تفسير الإمام عليه السلام] قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله: أَ لَا أُنَبِّئُكُمْ بِأَكْيَسِ الْكَيِّسِينَ وَ أَحْمَقِ الْحُمَقَاءِ قَالُوا بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ أَكْيَسُ الْكَيِّسِينَ مَنْ حَاسَبَ نَفْسَهُ وَ عَمِلَ

۱- ۱. مصباح الشريعه ص ۴، و الآيه فى فاطر: ۲۸.

۲- ۲. العنكبوت: ۶۹.

۳- ۳. مصباح الشريعه ۵۵.

لِمَا بَعْدَ الْمَوْتِ وَ أَحْمَقُ الْحُمَقَاءِ مَنِ اتَّبَعَ نَفْسَهُ هَوَاهُ وَ تَمَنَّى عَلَى اللَّهِ الْأَمَانِيَّ فَقَالَ الرَّجُلُ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ وَ كَيْفَ يُحَاسِبُ الرَّجُلُ نَفْسَهُ قَالَ إِذَا أَصْبَحَ ثُمَّ أَمْسَى رَجَعَ إِلَى نَفْسِهِ وَ قَالَ يَا نَفْسُ إِنَّ هَذَا يَوْمٌ مَضَى عَلَيْكِ لَا يَعُودُ إِلَيْكِ أَبَداً وَ اللَّهِ سَائِلُكِ عَنْهُ فِيمَا أَفْنَيْتِهِ فَمَا الَّذِي عَمِلْتِ فِيهِ أَ ذَكَرْتِ اللَّهَ أَمْ حَمِدْتِيهِ أَ قَضَيْتِ حَقَّ أَخٍ مُؤْمِنٍ أَ نَفَّسْتِ عَنْهُ كُرْبَتَهُ أَ حَفِظْتِيهِ بِظَهْرِ الْغَيْبِ فِي أَهْلِهِ وَ وُلْدِهِ أَ حَفِظْتِيهِ بَعْدَ الْمَوْتِ فِي مُخَلَّفِيهِ أَ كَفَفْتِ عَنْ غِيبَةِ أَخٍ مُؤْمِنٍ بِفَضْلِ جَاهِكِ أَ أَعَنْتِ مُسْلِماً مَا الَّذِي صَنَعْتِ فِيهِ فَيَذْكُرُ مَا كَانَ مِنْهُ فَإِنْ ذَكَرَ أَنَّهُ جَرَى مِنْهُ خَيْرٌ حَمِدَ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ وَ كَبَّرَهُ عَلَى تَوْفِيقِهِ وَ إِنْ ذَكَرَ مَعْصِيَةً أَوْ تَقْصِيراً اسْتَغْفَرَ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ وَ عَزَمَ عَلَى تَرْكِ مُعَاوَدَتِهِ وَ مَحَا ذَلِكَ عَنْ نَفْسِهِ بِتَجْدِيدِ الصَّلَاةِ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ الطَّيِّبِينَ وَ عَرْضِ بَيْعَةِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام لَى نَفْسِهِ وَ قَبُولِهَا وَ إِعَادَةِ لَعْنِ شَانِئِيهِ وَ أَعْدَائِهِ وَ دَافِعِيهِ عَنْ حُقُوقِهِ فَإِذَا فَعَلَ ذَلِكَ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ لَسْتُ أُنَاقِشُكِ فِي شَيْ ءٍ مِنَ الذُّنُوبِ مَعَ مُوَالاتِكِ أَوْلِيَائِي وَ مُعَادَاتِكِ أَعْدَائِي (۱).

**[ترجمه]تفسیر امام حسن عسکری: رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: «آیا خبر ندهم شما را از کسی که از تمام زیرکان زیرک تر است و کسی که از همه احمق ها، احمق تر است؟» عرضه داشتند: «بفرمایید.» فرمود: «زیرک ترین زیرکان کسی است که از خود حساب بکشد و برای جهان دیگر کار کند، و احمق ترین احمق ها کسی است که دنبال هوا و خواسته های نفسانی را بگیرد و از خدا توقع های بی جا و آرزوهای پوچ داشته باشد.»

مردی در آنجا به امیر مؤمنان علیه السلام عرض کرد: «چگونه انسان از خودش حساب بکشد؟» فرمود: «به این ترتیب که وقتی صبح مشغول کارها شد و روزش را به پایان رساند، نفس خویشتن را مورد خطاب و بازپرسی قرار دهد و به او بگوید: «ای نفس! این روز گذشته فرصتی بود که از کف تو رفت و هرگز برنمی گردد و خداوند هم از تو می پرسد که این وقت گرانبها را در چه چیز صرف نمودی؟بنابراین (ببینم) چه عملی در این روز گذشته انجام داده ای؟ آیا در یاد خدا بوده ای و حمد و سپاس نعمت های او را بجا آورده ای؟ آیا حق برادر دینی خود را ایفا نموده ای؟آیا گرفتاری او را برطرف کرده ای؟ در نبودن او مراقب و سرپرست خانواده و فرزندان او بوده ای؟ آیا بعد از مرگ او در فکر بازماندگان او بوده ای؟ آیا با استفاده از موقعیت و قدرت خود، از غیبت و بدگویی پشت سر او جلوگیری کرده ای؟ آیا برای کمک و یاری مسلمانی قدمی برداشته ای؟ خلاصه چه عملی در این روز انجام داده ای؟»

در انبار مغز و ذهن خود،اعمال و کارهای خود را بررسی می کند. پس اگر عمل خیری را انجام داده، سپاس و شکر خدا را بجا می آورد و در مقابل این موفقیت، خدا را به عظمت و بزرگی یاد کرده و تشکر می نماید. و اگر به گناه و تقصیری متوجه و متذکر شد، طلب بخشش و مغفرت می نماید و تصمیم جدی می گیرد که آن را تکرار نکند و با تجدید صلوات و درود بر پیغمبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله و خاندان پاکش و تحکیم ارتباط با امیر مؤمنان و پیمان متابعت از حضرتش و بیزاری از کینه توزان و دشمنان و غاصبین حقوقش، آثار و نتایج شوم آن گناه را محو و نابود می کند. و چون چنین کرد، پروردگار مهربان فرماید که دیگر گناهان تو را مورد مناقشه و محاسبه قرار نمی دهم، در صورتی که ارتباط تو با اولیا و دوستان من محکم شد و با دشمنان من دشمنی نمودی).» - .تفسیر امام حسن عسکری: ۱۳ -

**[ترجمه]

جا، [المجالس للمفيد] الْجِعَابِيُّ عَنِ ابْنِ عُقْدَهَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سَالِمٍ الْأَزْدِيِّ عَنْ مُوسَى بْنِ الْقَاسِمِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِمْرَانَ الْبَجَلِيِّ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام يَقُولُ: مَنْ لَمْ يَجْعَلْ لَهُ مِنْ نَفْسِهِ وَاعِظاً فَإِنَّ مَوَاعِظَ النَّاسِ لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُ شَيْئاً(۲).

**[ترجمه]مجالس مفید: عمران بجلی گوید: از امام ششم علیه السلام شنیدم که می فرمود: «کسی که در درون نفس خود واعظ و هشداردهنده ای نداشته باشد، مواعظ مردم و اندرزگویان سودی به حال او ندارد.» - . مجالس مفید: ۲۵ -

**[ترجمه]

«۱۸»

جا، [المجالس] للمفيد عَلِيُّ بْنُ بِلَالٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ رَاشِدٍ عَنِ الثَّقَفِيِّ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ شِمْرٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَيْمُونٍ الْمَكِّيِّ عَنِ الصَّادِقِ عَنْ أَبِيهِ عليهما السلام: أَنَّ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ عليه السلام أُتِيَ بِخَبِيصٍ (۳) فَأَبَى أَنْ يَأْكُلَهُ فَقَالُوا لَهُ أَ تُحَرِّمُ قَالَ لَا وَ لَكِنِّي أَخْشَى أَنْ تَتُوقَ إِلَيْهِ نَفْسِي فَأَطْلُبَهُ ثُمَّ تَلَا هَذِهِ الْآيَةَ أَذْهَبْتُمْ طَيِّباتِكُمْ فِي حَياتِكُمُ الدُّنْيا وَ اسْتَمْتَعْتُمْ بِها(۴).

ص: ۷۰

۱- ۱. تفسير الإمام ۱۳.

۲- ۲. مجالس المفيد ص ۲۵.

۳- ۳. الخبيص: الحلواء، معروف.

۴- ۴. أمالي المفيد ص ۸۷، و الآيه في الاحقاف: ۲۰.

**[ترجمه]امالی مفید: عبداللّه بن میمون گوید: حضرت صادق از پدر بزرگوارش علیهماالسّلام نقل می فرماید: «روزی حلوای شیرین و مطبوعی هدیه خدمت علی علیه السلام آوردند. حضرت از خوردنش امتناع ورزید. پرسیدند: «آیا خوردن این حرام است؟» فرمود: «نه، حرام نیست، ولی می ترسم پس از خوردن آن، نفس من به آن علاقه و کششپیدا کند و در نتیجه به فکر به دست آوردن آن باشم.» سپس این آیه را تلاوت فرمود: «أَذْهَبْتُمْ طَيِّباتِكُمْ فِي حَياتِكُمُ الدُّنْيا وَ اسْتَمْتَعْتُمْ بِها» - . احقاف / ۲۰ - ، {چیزهای پاک و پاکیزه و لذت بخش را در دنیا از بین بردید و از آنها بهره مند شدید.} - . امالی مفید: ۸۷ -

**[ترجمه]

«۱۹»

جا، [المجالس للمفيد] ابْنُ قُولَوَيْهِ عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَعْدٍ عَنِ ابْنِ عِيسَى عَنِ ابْنِ أَسْبَاطٍ عَنْ عَمِّهِ يَعْقُوبَ عَنْ أَبِي الْحَسَنِ الْعَبْدِيِّ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: مَا كَانَ عَبْدٌ لِيَحْبِسَ نَفْسَهُ عَلَى اللَّهِ إِلَّا أَدْخَلَهُ اللَّهُ الْجَنَّةَ(۱).

**[ترجمه]مجالس مفید: امام صادق علیه السلام فرمود: «هیچ بنده ای خود را وقف بر خدا نمی کند، مگر اینکه خدا او را داخل بهشت می نماید.» - . امالی مفید: ۲۱۵ -

**[ترجمه]

«۲۰»

ضه، [روضه الواعظين] قَالَ الْعِيصُ بْنُ الْقَاسِمِ: قُلْتُ لِلصَّادِقِ عليه السلام حَدِيثٌ يُرْوَى عَنْ أَبِيكَ عليه السلام أَنَّهُ قَالَ مَا شَبِعَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله مِنْ خُبْزِ بُرٍّ قَطُّ أَ هُوَ صَحِيحٌ فَقَالَ لَا مَا أَكَلَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله خُبْزَ بُرٍّ قَطُّ وَ لَا شَبِعَ مِنْ خُبْزِ شَعِيرٍ قَطُّ قَالَتْ عَائِشَةُ مَا شَبِعَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله مِنْ خُبْزِ الشَّعِيرِ حَتَّى مَاتَ وَ قَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله اللَّهُمَّ اجْعَلْ رِزْقَ مُحَمَّدٍ قُوتاً وَ قَالَتْ عَائِشَةُ مَا زَالَتِ الدُّنْيَا عَلَيْنَا عَسِيرَةً كَدِرَةً

حَتَّى قُبِضَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله فَلَمَّا قُبِضَ النَّبِيُّ صُبَّتْ عَلَيْنَا صَبّاً وَ قِيلَ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله لَمْ يَأْكُلْ عَلَى خِوَانٍ حَتَّى مَاتَ وَ لَمْ يَأْكُلْ خُبْزاً مُرَقَّقاً حَتَّى مَاتَ.

وَ رَوَى عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ عليه السلام عَنْ أَبِي جُحَيْفَةَ قَالَ: أَتَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَ أَنَا أَتَجَشَّأُ فَقَالَ يَا أَبَا جُحَيْفَةَ اخْفِضْ جُشَاكَ (۲)

فَإِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ شِبَعاً فِي الدُّنْيَا أَطْوَلُهُمْ جُوعاً يَوْمَ الْقِيَامَةِ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله نُورُ الْحِكْمَةِ الْجُوعُ وَ التَّبَاعُدُ مِنَ اللَّهِ الشِّبَعُ وَ الْقُرْبَةُ إِلَى اللَّهِ حُبُّ الْمَسَاكِينِ وَ الدُّنُوُّ مِنْهُمْ لَا تَشْبَعُوا فَيُطْفَأَ نُورُ الْمَعْرِفَةِ مِنْ قُلُوبِكُمْ وَ مَنْ بَاتَ يُصَلِّي فِي خِفَّةٍ مِنَ الطَّعَامِ بَاتَ وَ حُورُ الْعِينِ حَوْلَهُ وَ قَالَ صلى الله عليه و آله لَا تُمِيتُوا الْقُلُوبَ بِكَثْرَةِ الطَّعَامِ وَ الشَّرَابِ وَ إِنَّ الْقُلُوبَ تَمُوتُ كَالزُّرُوعِ إِذَا كَثُرَ عَلَيْهِ الْمَاءُ.

**[ترجمه]کافی: عیص بن قاسم گوید: از امام صادق علیه السلام سؤال کردم: «حدیثی از پدر بزرگوار شما نقل شده که ایشان فرموده است: «رسول خدا نان گندم را به مقداری که سیر شود، هرگز نخورده است.» آیا این روایت صحیح است؟» فرمود: «نه، بلکه رسول خدا اصلا نان گندم نخورد و از نان جو هم به مقداری که سیر شود هرگز نخورد. عایشه گفت: «رسول خدا صلّی اللَّه علیه و آله تا وقتی که رحلت فرمود، از نان جو شکمی سیر نکرد.» پیغمبر اسلام صلّی اللَّه علیه و آله در دعایش می گفت: «بار الها! رزق و روزی محمد صلّی اللَّه علیه و آله را قوت و به اندازه حداقل نیاز قرار بده.» و عایشه گوید: « تا وقتی که پیغمبر از دنیا رحلت فرمود، زندگی همیشه بر ما دشوار و سخت بود، و چون حضرتش دنیا را وداع نمود، از هر طرف دنیا به ما رو آورد.» و گفته شده که پیغمبر اکرم صلّی اللَّه علیه و آله در کنار سفره، غذای کاملی تناول نفرمود تا از دنیا رحلت کرد و تا زنده بود نان گندم سبوس گرفته میل نفرمود.

و علی بن ابی طالب علیه السلام از ابی جحیفه (یکی از اصحاب) نقل فرماید که او گفت: «خدمت رسول خدا شرفیاب شدم، در حالی که داشتم آروغ می زدم. فرمود: «ای ابا جحیفه! این حالت را به خود راه نده، چون کسانی که در این جهان پرخور باشند، در روز قیامت رنج گرسنگی شان بیش از دیگران است.»

رسول خدا صلّی اللَّه علیه و آله فرمود: «گرسنگی موجب تابش انوار حکمت است و پرخوری باعث دوری از خدا می گردد، و نزدیک شدن به خدا در اثر دوستی با فقرا و مساکین و نزدیکی با آنان است. پرخوری نکنید که در نتیجه آن، نور معرفت و حالت شناخت در دل های شما از بین می رود ،و کسی که شبانگاه نمازی در حال سبکی از غذا بخواند، شب را در حالتی به سر می برد که حورالعین در اطراف او باشند.» و باز فرمود: «دل های خود را با پرخوری و نوشیدنی نمی رانید و دل ها می میرند و فاسد می شوند، هم چنان که زراعت ها وقتی که آب زیاد به آنها برسد فاسد می شود.»

**[ترجمه]

«۲۱»

جع، [جامع الأخبار] قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: رَجَعْنَا مِنَ الْجِهَادِ الْأَصْغَرِ إِلَی الْجِهَادِ الْأَكْبَرِ وَ قَالَ مَنْ غَلَبَ عِلْمُهُ هَوَاهُ فَهُوَ عِلْمٌ نَافِعٌ وَ مَنْ جَعَلَ شَهْوَتَهُ تَحْتَ قَدَمَيْهِ فَرَّ الشَّيْطَانُ مِنْ ظِلِّهِ وَ قَالَ صلی الله علیه و آله يَقُولُ اللَّهُ تَعَالَی أَيُّمَا عَبْدٍ أَطَاعَنِی لَمْ أَكِلْهُ إِلَی غَيْرِی وَ أَيُّمَا عَبْدٍ عَصَانِی وَكَلْتُهُ إِلَی نَفْسِهِ ثُمَّ لَمْ أُبَالِ فِی أَيِّ وَادٍ هَلَكَ (۳).

۱- ۱. أمالی المفید ص ۲۱۵.

۲- ۲. التجشّؤ: تکلف الجشأ، و هو صوت یخرج من الفم مع ریح عند الشبع.

۳- ۳. جامع الأخبار ۱۱۸.

فلاح السائل، و محاسبه النفس، للشهید الثانی (۱): مثله.

**[ترجمه]جامع الاخبار: رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: «ما از جهاد کوچک مراجعت کرده و به سوی جهاد بزرگ تر رهسپاریم.» و باز فرمود: «کسی که دانش و بینش او بر هواهای نفسانی اش غالب گردد، چنین علمی سودمند است، و هر کس شهوات و خواسته های نفس را زیر پای خود نهاده و بر آنها مسلط شود، شیطان از سایه چنین شخصی می گریزد.»همچنین فرمود: «خداوند متعال می فرمایدآن بنده ای را که مطیع من باشد، واگذار به غیر خودم نمی کنم و آن بنده ای را که نافرمانی مرا نماید، به خودش رها می نمایم و هیچ باکی ندارم و اهمیتی نمی دهم که در چه بیابانی گرفتار شود و بمیرد.» - . جامع الاخبار : ۱۱۸ -

در فلاح السائل و محاسبه النفس نیز چنین روایت شده است.

**[ترجمه]

«۲۲»

تم، [فلاح السائل] رَوَى يَحْيَى بْنُ الْحُسَيْنِ بْنِ هَارُونَ الْحَسَنِيُّ فِي كِتَابِ أَمَالِيهِ بِإِسْنَادِهِ إِلَى الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: لَا يَكُونُ الْعَبْدُ مُؤْمِناً حَتَّى يُحَاسِبَ نَفْسَهُ أَشَدَّ مِنْ مُحَاسَبَةِ الشَّرِيكِ شَرِيكَهُ وَ السَّيِّدِ عَبْدَهُ.

**[ترجمه]فلاح السائل: حضرت مجتبی علیه السلام از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله نقل می کند که فرمود: «بنده به درجه کامل ایمان نمی رسد، تا وقتی که اعمال خویش را مورد محاسبه و بررسی قرار دهد؛ دقیق تر از محاسبه و بررسی شریک از شریک خود و مالک از کارهای بنده خود.»

**[ترجمه]

«۲۳»

غو، [غوالی اللئالی] رُوِيَ فِي بَعْضِ الْأَخْبَارِ: أَنَّهُ دَخَلَ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله رَجُلٌ اسْمُهُ مُجَاشِعٌ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ كَيْفَ الطَّرِيقُ إِلَى مَعْرِفَةِ الْحَقِّ فَقَالَ صلی الله علیه و آله مَعْرِفَةُ النَّفْسِ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَكَيْفَ الطَّرِيقُ إِلَى مُوَافَقَةِ الْحَقِّ قَالَ مُخَالَفَةُ النَّفْسِ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَكَيْفَ الطَّرِيقُ إِلَى رِضَا الْحَقِّ قَالَ سَخَطُ النَّفْسِ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَكَيْفَ الطَّرِيقُ إِلَى وَصْلِ الْحَقِّ قَالَ هَجْرُ النَّفْسِ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَكَيْفَ الطَّرِيقُ إِلَى طَاعَةِ الْحَقِّ قَالَ عِصْيَانُ النَّفْسِ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَكَيْفَ الطَّرِيقُ إِلَى ذِكْرِ الْحَقِّ قَالَ نِسْيَانُ النَّفْسِ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَكَيْفَ الطَّرِيقُ إِلَى قُرْبِ الْحَقِّ قَالَ التَّبَاعُدُ مِنَ النَّفْسِ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَكَيْفَ الطَّرِيقُ إِلَى أُنْسِ الْحَقِّ قَالَ الْوَحْشَةُ مِنَ النَّفْسِ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَكَيْفَ الطَّرِيقُ إِلَى ذَلِكَ قَالَ الِاسْتِعَانَةُ بِالْحَقِّ عَلَى النَّفْسِ.

**[ترجمه]غوالی اللئالی: در پاره ای از اخبار روایت شده است که شخصی به نام مجاشع خدمت رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله مشرّفگشت و عرضه داشت: «یا رسول اللّه! راه شناخت حق چیست؟» فرمود: «خودشناسی و معرفت نفس.» عرض کرد: «راه

متابعت و پیروی از حق چگونه است؟» فرمود: «مخالفت کردن با خواسته های نفس.» عرضه داشت: «راه به دست آوردن رضایت و خوشنودی حق چیست؟» فرمود: «دشمن داشتن و بدبینی به نفس.» پرسید: «راه رسیدن به حق چیست؟» فرمود: «دوری کردن از نفس.» عرضه داشت: «راه اطاعت و فرمانبری از حق چیست؟» فرمود: «عصیان ونافرمانی نفس.»پرسید: «راه در یاد حق بودن چیست؟» فرمود: «فراموش کردن نفس.»

عرضه داشت: «راه نزدیک شدن به حق چیست؟» فرمود: «فاصله گرفتن و دور شدن از نفس.» پرسید: «راه آشنایی و مانوس بودن با حق چیست؟» فرمود: «وحشت داشتن از نفس و بیگانه شدن با آن.» عرضه داشت: «راه بیگانه شدن از نفس چگونه است؟» فرمود: «استمداد و یاری خواستن از حق برای سرکوبی نفس.»

**[ترجمه]

«۲۴»

ختص، [الإختصاص] عَنْ أَبِی الْحَسَنِ مُوسَی علیه السلام قَالَ: لَیْسَ مِنَّا مَنْ لَمْ یُحَاسِبْ نَفْسَهُ فِی کُلِّ یَوْمٍ فَإِنْ عَمِلَ خَیْراً اسْتَزَادَ اللَّهَ مِنْهُ وَ حَمِدَ اللَّهَ عَلَیْهِ وَ إِنْ عَمِلَ شَرّاً اسْتَغْفَرَ اللَّهَ مِنْهُ وَ تَابَ إِلَیْهِ (۲).

ین، [کتاب حسین بن سعید] و النوادر حماد بن عیسی عن إبراهیم بن عمر عنه علیه السلام: مثله.

کا، [الکافی] علی عن أبیه عن حماد بن عیسی: مثله (۳).

**[ترجمه]اختصاص: موسی بن جعفر علیه السلام فرمود: «از ما نیست کسی که هر روز کارهای روزانه اش را محاسبه و بررسی نکند که اگر عمل خوبی انجام داده، درخواست توفیق بیشتری از خدا نماید و سپاسگزاری از لطف الهی کند و اگر کار بدی نموده، از خدا درخواست بخشش و مغفرت کرده و توبه و بازگشت به او کند.» - . اختصاص : ۲۴۳ -

در کتاب حسین بن سعید اهوازی ابراهیم بن عمر از آن حضرت چنین نقل کرده است.نیز در کتاب کافی - . کافی ۲ : ۴۵۳ - هم از حماد بن عیسی این روایت نقل شده است.

**[ترجمه]

«۲۵»

ین، [کتاب حسین بن سعید] و النوادر فَضَالَهُ عَنِ الْفَضْلِ بْنِ عُثْمَانَ عَنْ عُبَیْدِ بْنِ زُرَارَهَ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام یَقُولُ: إِنِّی لَأُبْغِضُ (۴)

رَجُلًا یَرْضَی رَبَّهُ بِشَیْ ءٍ لَا یَکُونُ فِیهِ أَفْضَلُ

۱- ۱. للسيّد ابن طاوس خ ل ظ.

۲- ۲. الاختصاص: ۲۴۳.

۳- ۳. الكافى ج ۲ ص ۴۵۳.

۴- ۴. لاقتص ظ.

مِنْهُ فَإِنْ رَأَيْتُهُ يُطِيلُ الرُّكُوعَ قُلْتُ يَا نَفْسُ وَ إِنْ رَأَيْتُهُ يُطِيلُ السُّجُودَ قُلْتُ يَا نَفْسُ.

**[ترجمه]کتاب حسین بن سعید: نقل شده که عبید بن زراره گوید:از امام ششم علیه السلام شنیدم که فرمود: «من دوست ندارم شخصی را که به واسطه عملی که در اعمالش بالاتر از آن نباشد، احساس رضایت و خوشنودی از حق کند. اگر ببینی رکوع طولانی هست، باز هم خطاب توبیخ آمیز با نفس داشته باش و اگر سجده طولانی باشد، باز بگوید ای نفس سرکش!»

**[ترجمه]

«۲۶»

مُحَاسَبَهُ النَّفْسِ، عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه و آله: حَاسِبُوا أَنْفُسَكُمْ قَبْلَ أَنْ تُحَاسَبُوا وَ زِنُوهَا قَبْلَ أَنْ تُوزَنُوا وَ تَجَهَّزُوا لِلْعَرْضِ الْأَكْبَرِ.

**[ترجمه]محاسبه النفس:پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله فرمود: «بررسی اعمال و کارهای خود را بنمایید، پیش از آنکه شما را بازپرسی و محاسبه نمایند، و وزن و ارزش خود را به دست آورید، قبل از آنکه شما را ارزیابی نمایند، و خود را برای عرضه شدن بر حق آن عرضه بزرگ و احضار وحشت زا آماده سازید.»

**[ترجمه]

«۲۷»

نهج، [نهج البلاغه] قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام: مَنْ حَاسَبَ نَفْسَهُ رَبِحَ وَ مَنْ غَفَلَ عَنْهَا خَسِرَ وَ مَنْ خَافَ أَمِنَ وَ مَنِ اعْتَبَرَ أَبْصَرَ وَ مَنْ أَبْصَرَ فَهِمَ وَ مَنْ فَهِمَ عَلِمَ (۱).

وَ قَالَ عليه السلام: يَا أَسْرَى الرَّغْبَهِ أَقْصِرُوا فَإِنَّ الْمُعَرِّجَ عَلَى الدُّنْيَا لَا يَرُوعُهُ مِنْهَا إِلَّا صَرِيفُ أَنْيَابِ الْحِدْثَانِ أَيُّهَا النَّاسُ تَوَلَّوْا مِنْ أَنْفُسِكُمْ تَأْدِيبَهَا وَ اعْدِلُوا بِهَا عَنْ ضَرَاوَهِ عَادَاتِهَا(۲).

وَ قَالَ عليه السلام: كَفَاكَ أَدَباً لِنَفْسِكَ اجْتِنَابُ مَا تَكْرَهُهُ مِنْ غَيْرِكَ (۳).

**[ترجمه]نهج البلاغه: امام علی علیه السلام فرمود: «کسی که حساب خود را داشته باشد سود می برد و کسی که از محاسبه غفلت کند، زیانکار است؛ کسی که در این جهان دارای حالت خوف و ترس باشد، ایمنی یابد؛ کسی که در صدد پند و عبرت گرفتن باشد، بینایی و بصیرت یابد؛ کسی که بصیر شد، فهم و درک یابد؛ و کسی که فهم و درک داشته باشد، علم و دانش به دست آورد.» - . نهج البلاغه، حکمت ۲۰۸ -

و باز در نهج البلاغهفرمود: «ای گرفتاران خواهش های نفسانی! باز بایستید که دلبند به دنیا را نمی ترساند، مگر صدای دندان های مصیبت ها و اندوهان. ای مردم! خودتان به تادیب و تربیت خویشتن بپردازید و نفوس خویش را از جرات و دلیری بر عادات زشت و خوی بد باز دارید.» - . نهج البلاغه، حکمت ۳۵۹ -

همچنین فرمود: «بس است از لحاظ ادب و آراستگی که اجتناب و دوری کنی از کاری که برای دیگران زشت می دانی.» - . نهج البلاغه، حکمت ۴۱۲ -

**[ترجمه]

باب ۴۶ ترک الشهوات و الأهواء

الآیات

النساء وَ اللَّهُ یُرِیدُ أَنْ یَتُوبَ عَلَیْکُمْ وَ یُرِیدُ الَّذِینَ یَتَّبِعُونَ الشَّهَواتِ أَنْ تَمِیلُوا مَیْلًا عَظِیماً(۴) الکهف وَ لا ـ تُطِعْ مَنْ أَغْفَلْنا قَلْبَهُ عَنْ ذِکْرِنا وَ اتَّبَعَ هَواهُ وَ کانَ أَمْرُهُ فُرُطاً(۵) مریم فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ أَضاعُوا الصَّلاهَ وَ اتَّبَعُوا الشَّهَواتِ فَسَوْفَ

۱- ۱. نهج البلاغه الرقم ۲۰۸ من الحکم.

۲- ۲. نهج البلاغه الرقم ۳۵۹ من الحکم.

۳- ۳. نهج البلاغه الرقم ۴۱۲ من الحکم.

۴- ۴. النساء: ۷۷.

۵- ۵. الکهف: ۲۸.

يَلْقَوْنَ غَيًّا(۱) طه فَلا يَصُدَّنَّکَ عَنْها مَنْ لا يُؤْمِنُ بِها وَ اتَّبَعَ هَواهُ فَتَرْدى (۲) الفرقان أَ رَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلهَهُ هَواهُ أَ فَأَنْتَ تَكُونُ عَلَيْهِ وَكِيلًا(۳) القصص فَإِنْ لَمْ يَسْتَجِيبُوا لَكَ فَاعْلَمْ أَنَّما يَتَّبِعُونَ أَهْواءَهُمْ وَ مَنْ أَضَلُّ مِمَّنِ اتَّبَعَ هَواهُ بِغَيْرِ هُدىً مِنَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ لا يَهْدِى الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ (۴) الروم بَلِ اتَّبَعَ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَهْواءَهُمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ فَمَنْ يَهْدِى مَنْ أَضَلَّ اللَّهُ وَ ما لَهُمْ مِنْ ناصِرِينَ (۵) ص وَ لا تَتَّبِعِ الْهَوى فَيُضِلَّكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ (۶) الجاثيه أَ فَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلهَهُ هَواهُ (۷) محمد أُولئِكَ الَّذِينَ طَبَعَ اللَّهُ عَلى قُلُوبِهِمْ وَ اتَّبَعُوا أَهْواءَهُمْ (۸) القمر وَ كَذَّبُوا وَ اتَّبَعُوا أَهْواءَهُمْ وَ كُلُّ أَمْرٍ مُسْتَقِرٌّ(۹) النازعات وَ أَمَّا مَنْ خافَ مَقامَ رَبِّهِ وَ نَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوى فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوى (۱۰).

lt;meta info="– وَ اللَّهُ يُرِيدُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْكُمْ وَ يُرِيدُ الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الشَّهَواتِ أَنْ تَمِيلُوا مَيْلًا عَظِيماً. – . نساء / ۷۷ –

{خدا می خواهد تا بر شما ببخشايد و كسانی كه از خواسته ها [ی نفسانی] پيروی می كنند می خواهند شما دستخوش انحرافی بزرگ شويد.}

– وَ لا تُطِعْ مَنْ أَغْفَلْنا قَلْبَهُ عَنْ ذِكْرِنا وَ اتَّبَعَ هَواهُ وَ كانَ أَمْرُهُ فُرُطاً. – . كهف / ۲۸ –

{و از آن كس كه قلبش را از ياد خود غافل ساخته ايم و از هوس خود پيروی كرده و [اساس] كارش بر زياده روی است، اطاعت مكن.}

– فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ أَضاعُوا الصَّلاةَ وَ اتَّبَعُوا الشَّهَواتِ فَسَوْفَ يَلْقَوْنَ غَيًّا. – . مريم / ۵۹ –

{آن گاه، پس از آنان جانشينانی به جای ماندند كه نماز را تباه ساخته و از هوس ها پيروی كردند، و به زودی [سزای] گمراهیِ [خود] را خواهند ديد.}

– فَلا يَصُدَّنَّكَ عَنْها مَنْ لا يُؤْمِنُ بِها وَ اتَّبَعَ هَواهُ فَتَرْدى. – . طه / ۱۶ –

{پس هرگز نبايد كسی كه به آن ايمان ندارد و از هوس خويش پيروی كرده است، تو را از [ايمان به] آن باز دارد، كه هلاك خواهی شد.}

– أَ رَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلهَهُ هَواهُ أَ فَأَنْتَ تَكُونُ عَلَيْهِ وَكِيلًا. – . فرقان / ۴۳ –

{آيا آن كس كه هوایِ [نفس] خود را معبود خويش گرفته است ديدی؟ آيا [می توانی] ضامنِ او باشی؟}

– فَإِنْ لَمْ يَسْتَجِيبُوا لَكَ فَاعْلَمْ أَنَّما يَتَّبِعُونَ أَهْواءَهُمْ وَ مَنْ أَضَلُّ مِمَّنِ اتَّبَعَ هَواهُ بِغَيْرِ هُدىً مِنَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ لا يَهْدِى الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ. – . قصص /۵۰ –

{پس اگر تو را اجابت نكردند، بدان كه فقط هوس های خود را پيروی می كنند و كيست گمراه تر از آنكه بی راهنمايی خدا از هوسش پيروی كند؟ بی ترديد خدا مردم ستمگر را راهنمايی نمی كند.}

- بَلِ اتَّبَعَ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَهْواءَهُمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ فَمَنْ يَهْدِی مَنْ أَضَلَّ اللَّهُ وَ ما لَهُمْ مِنْ ناصِرِينَ. - . روم / ۲۹ -

{[نه، این چنین نیست] بلکه کسانی که ستم کرده اند، بدون هیچ گونه دانشی هوس های خود را پیروی کرده اند. پس آن کس را که خدا گمراه کرده، چه کسی هدایت می کند؟ و برای آنان یاورانی نخواهد بود.}

- وَ لا تَتَّبِعِ الْهَوی فَيُضِلَّکَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ. - . ص / ۲۶ -

{و زنهار از هوس پیروی مکن که تو را از راه خدا به درکند.}

- أَ فَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلهَهُ هَواهُ. - . جاثیه / ۲۳ -

{پس آیا دیدی کسی را که هوس خویش را معبود خود قرار داده.}

- أُولئِکَ الَّذِينَ طَبَعَ اللَّهُ عَلی قُلُوبِهِمْ وَ اتَّبَعُوا أَهْواءَهُمْ. - .محمد / ۱۶ -

{اینان همانانند که خدا بر دل هایشان مُهر نهاده است و از هوس های خود پیروی کرده اند.}

- وَ كَذَّبُوا وَ اتَّبَعُوا أَهْواءَهُمْ وَ كُلُّ أَمْرٍ مُسْتَقِرٌّ. - . قمر / ۳ -

{و به تکذیب دست زدند و هوس های خویش را دنبال کردند، و [لی] هر کاری را [آخر] قراری است.}

- وَ أَمَّا مَنْ خافَ مَقامَ رَبِّهِ وَ نَهَی النَّفْسَ عَنِ الْهَوی فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوی. - . نازعات / ۴۰ - ۴۱ -

{و امّا کسی که از ایستادن در برابر پروردگارش هراسید، و نفس [خود] را از هوس باز داشت، پس جایگاه او همان بهشت است.}

**[ترجمه]

الأخبار

«۱»

ل، [الخصال] أَبِی عَنْ سَعْدٍ عَنِ ابْنِ عِيسَی عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْمُغِيرَهِ عَنِ السَّكُونِيِّ عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: طُوبَی لِمَنْ تَرَکَ شَهْوَةً حَاضِرَةً لِمَوْعُودٍ لَمْ يَرَهُ (۱۱).

ص: ۷۴

۱- ۱. مریم: ۵۹.

۲- ۲. طه: ۱۶.

۳- ۳. الفرقان: ۴۳.

۴- ۴. القصص: ۵.

۵- ۵. الروم: ۲۹.

۶- ۶. ص: ۲۶.

۷- ۷. الجاثيه: ۲۳.

۸- ۸. القتال: ۱۶.

۹- ۹. القمر: ۳.

۱۰- ۱۰. النازعات: ۴۰- ۴۱.

۱۱- ۱۱. الخصال ج ۱ ص ۵.

کتاب الإمامه و التبصره، عن القاسم بن علی العلوی عن محمد بن أبی عبد الله عن سهل بن زیاد عن النوفلی عن السکونی عن جعفر بن محمد عن أبیه عن آبائه علیهم السلام قال قال رسول الله صلی الله علیه و آله: مثله.

ثو، [ثواب الأعمال] ابن المغیره بإسناده عن السکونی: مثله (۱)

جا، [المجالس] للمفید الصدوق عن أبیه عن محمد العطار عن ابن عبد الجبار عن ابن أبی عمیر عن جمیل بن دراج عن الصادق علیه السلام: مثله.

**[ترجمه]خصال صدوق: سکونی از امام ششم، از پدران و اجدادش علیهم السلام از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله نقل کرده که آن حضرت فرمود: «خوشا به حال آن کس که شهوت و لذت زودگذر کنونی و آنی را به منظور ثواب های موعود که ندیده است، رها کند.» - . خصال ۱ : ۵ -

در کتاب الامامه و التبصره و در ثواب الاعمال - . ثواب الاعمال: ۱۶۱ - هم به واسطه سکونی از امام ششم علیه السلام چنین نقل شده است و در مجالس مفید هم از جمیل بن دراج، از امام ششم علیه السلام چنین نقل شده است.

**[ترجمه]

«۲»

ل، [الخصال] ابْنُ الْوَلِیدِ عَنِ الصَّفَّارِ عَنِ ابْنِ عِیسَی عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِیِّ بْنِ فَضَّالٍ عَنْ عَاصِمِ بْنِ حُمَیْدٍ عَنْ أَبِی عُبَیْدَهَ الْحَذَّاءِ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ یَقُولُ بِجَلَالِی وَ جَمَالِی وَ بَهَائِی وَ ارْتِفَاعِی لَا یُؤْثِرُ عَبْدٌ هَوَایَ عَلَی هَوَاهُ إِلَّا جَعَلْتُ غِنَاهُ فِی نَفْسِهِ وَ هَمَّهُ فِی آخِرَتِهِ وَ کَفَفْتُ عَنْهُ ضَیْعَتَهُ وَ ضَمَّنْتُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضَ رِزْقَهُ وَ کُنْتُ لَهُ مِنْ وَرَاءِ تِجَارَهِ کُلِّ تَاجِرٍ(۲).

سن، [المحاسن] أبی عن الوشاء عن عبد الله بن سنان عن الثمالی عن أبی جعفر علیه السلام: مثله (۳)

ین، [کتاب حسین بن سعید] و النوادر النَّضْرُ عَنِ ابْنِ سِنَانٍ عَنِ الثُّمَالِیِّ عَنْهُ علیه السلام قَالَ: قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ وَ عِزَّتِی وَ جَلَالِی وَ عَظَمَتِی وَ قُدْرَتِی وَ بَهَائِی وَ عُلُوِّی لَا یُؤْثِرُ عَبْدٌ وَ ذَکَرَ مِثْلَهُ.

**[ترجمه]خصال: ابی عبیده حذاء از حضرت باقر علیه السلام نقل کرده است که فرمود: «خداوند متعال می فرماید قسم به جلال، جمال، روشنایی، بلندی و ارتفاع مقام خودم که هیچ بنده ای اراده و خواست مرا بر خواسته و هوای نفس خود مقدم نمی کند، مگر اینکه به پاداش این تسلیم، غنا و بی نیازی را در باطن و درون او قرار می دهم، فکر و اندیشه اش را بهآخرت متوجه می سازم، معیشت و زندگی او را خود تأمین می نمایم، آسمان و زمین را ضامن و مامور رزق او سازم و در برابر تجارت هر تاجری، به سود وی می پردازم.» - . خصال ۱ : ۵ -

در کتاب محاسن، ابو حمزه ثمالی از حضرت باقر علیه السلام چنین نقل کرده و در کتاب حسین بن سعید، ابو حمزه ثمالی از حضرت باقر نقل کرده که: «خداوند متعال فرمود قسم به عزّت، جلال، عظمت، قدرت، روشنایی و بلندی مقام خودم که هیچ

بنده ای مقدم ندارد ...» و آن طور که نقل شد را نقل کرده است. - . محاسن: ۲۸ -

**[ترجمه]

«۳»

ل، [الخصال] مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ الْأَسَدِیُّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِی عِمْرَانَ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ أَبِی بَكْرٍ عَنْ عَلِیِّ بْنِ أَبِی عَلِیٍّ اللَّهَبِیِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُنْكَدِرِ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: إِنَّ أَخْوَفَ مَا أَخَافُ عَلَی أُمَّتِی الْهَوَی وَ طُولُ الْأَمَلِ أَمَّا الْهَوَی فَإِنَّهُ یَصُدُّ عَنِ الْحَقِّ وَ أَمَّا طُولُ الْأَمَلِ فَیُنْسِی الْآخِرَهَ(۴).

ص: ۷۵

۱- ۱. ثواب الأعمال ۱۶۱.

۲- ۲. الخصال ج ۱ ص ۵.

۳- ۳. المحاسن ۲۸.

۴- ۴. الخصال ج ۱ ص ۲۷، و فی ذیل الحدیث مثل ما سیأتی عن أمالی الطوسیّ و المفید.

ل، [الخصال] أبی عن محمد العطار عن ابن عیسی عن أبیه عن حماد بن عیسی عن عمر بن أذینه عن أبان بن أبی عیاش عن سلیم بن قیس عن أمیر المؤمنین علیه السلام: مثله (۱)- ل، [الخصال] ابن بندار عن أبی العباس الحمادی عن أحمد بن محمد الشافعی عن عمه إبراهیم بن محمد عن علی بن أبی علی اللهبی: إلی آخر ما مضی (۲)

lt;meta info="". خصال: از جابر بن عبداللَّه نقل شده است که رسول خدا صلّی اللَّه علیه و آله فرمود: «بیشترین چیزی که بر امت خویش از آن هراس دارم، خواسته های نفسانی و آرزوی دراز است. اما خواهش نفس، انسان را از تسلیم به حق و متابعت آن بازمی دارد. و اما آرزوی دور و دراز، موجب فراموشی انسان از فکر آخرت می شود.» - . خصال ۱ : ۲۷ -

باز هم در خصال - . خصال ۱ : ۲۷ - از سلیم بن قیس، از حضرت امیر مؤمنان علیه السلام چنین نقل شده است.همچنین در جای دیگر در خصال، - . خصال ۱ : ۲۷ - از علی بن ابی علی لهبی تا آخر روایت نقل شده است.

**[ترجمه]

أقول

و قد أثبتنا تلک الأخبار تماما فی کتاب الروضه فی باب مواعظ النبی صلی الله علیه و آله و بعض الأخبار فی باب المنجیات و المهلکات و بعضها فی باب العفاف من هذا المجلد الخامس عشر

**[ترجمه]تمام این گونه اخبار و احادیث را در کتاب روضه بحار (جلدهفتاد و هفت) در باب «مواعظ پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله » نقل نموده ایم و بعضی اخبار را در باب «منجیات و مهلکات» و پاره ای از آنها را در باب «عفاف و پاکدامنی» در جلد پانزده نقل کرده ایم .

**[ترجمه]

«۴»

ل، [الخصال] أَبِی عَنْ سَعْدٍ عَنِ الْأَصْبَهَانِیِّ عَنِ الْمِنْقَرِیِّ عَنْ حَفْصٍ عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام قَالَ: إِنِّی لَأَرْجُو النَّجَاهَ لِهَذِهِ الْأُمَّهِ لِمَنْ عَرَفَ حَقَّنَا مِنْهُمْ إِلَّا لِأَحَدِ ثَلَاثَهٍ صَاحِبِ سُلْطَانٍ جَائِرٍ وَ صَاحِبِ هَوًى وَ الْفَاسِقِ الْمُعْلِنِ (۳).

**[ترجمه]خصال: حضرت امام صادق علیه السلام فرمود: «من برای این امت، آنان که در حق ما معرفت داشته باشند، امید نجات و خلاصی دارم، مگر برای یکی از این سه گروه: همکار و همراه سلطان ستمگر؛ کسی که دنبال هوا و هوس رود؛ کسی که گناه و فسق را علنا و آشکارا انجام دهد. (برای این سه گروه امید نجات ندارم.) - .خصال ۱ : ۵۹ -

**[ترجمه]

«۵»

مع، [معانی الأخبار] ابْنُ الْوَلِيدِ عَنِ الصَّفَّارِ عَنْ أَيُّوبَ بْنِ نُوحٍ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَيْرٍ عَنِ الثُّمَالِيِّ عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام قَالَ قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام: أَشْجَعُ النَّاسِ مَنْ غَلَبَ هَوَاهُ (۴).

لی، [الأمالی للصدوق] السنانی عن الأسدی عن النخعی عن النوفلی عن محمد بن سنان عن المفضل عن ابن ظبیان عن الصادق عن آبائه عن أمیر المؤمنین علیه السلام: مثله (۵).

**[ترجمه]معانی الاخبار: امام ششم از امیر مؤمنان علیهماالسّلامنقل کرده است که فرمود: «قهرمان ترین مردم کسی است که بر هوای نفس خود پیروز گردد.» - . معانی الاخبار: ۱۹۵ -

در امالی صدوق - . امالی صدوق: ۱۴ - هم این روایت به نقل از امام ششم، از امیر مؤمنان علیهماالسّلام نقل شده است.

**[ترجمه]

«۶»

لی، [الأمالی للصدوق] مع، [معانی الأخبار] فِی خَبَرِ الشَّيْخِ الشَّامِيِّ قَالَ زَيْدُ بْنُ صُوحَانَ: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ أَيُّ سُلْطَانٍ أَغْلَبُ وَ أَقْوَى قَالَ الْهَوَى (۶).

ص: ۷۶

۱- ۱. الخصال ج ۱ ص ۲۷.

۲- ۲. الخصال ج ۱ ص ۲۷.

۳- ۳. الخصال ج ۱ ص ۵۹.

۴- ۴. معانی الأخبار ص ۱۹۵.

۵- ۵. أمالی الصدوق ص ۱۴.

۶- ۶. أمالی الصدوق ۲۳۷، معانی الأخبار ص ۱۹۸.

**[ترجمه]امالی صدوق و معانی الاخبار: زید بن صوحان سؤال کرد: «یا امیرالمؤمنین! کدامین سلطان و نیرومندی از همه چیره تر و نیرومندتر است؟» فرمود: «هوای نفس.» - . امالی صدوق: ۲۳۷ و معانی الاخبار: ۱۹۸ -

**[ترجمه]

«۷»

ما، [الأمالی للشیخ الطوسی] الْمُفِیدُ عَنِ الْجِعَابِیِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْوَلِیدِ عَنْ عَنْبَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ شُعْبَهَ عَنْ سَلَمَهَ بْنِ جَمِیلٍ عَنْ أَبِی الطُّفَیْلِ عَامِرِ بْنِ وَاثِلَهَ الْکِنَانِیِّ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ سَمِعْتُ أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام یَقُولُ: إِنَّ أَخْوَفَ مَا أَخَافُ عَلَیْکُمْ طُولُ الْأَمَلِ وَ اتِّبَاعُ الْهَوَی فَأَمَّا طُولُ الْأَمَلِ فَیُنْسِی الْآخِرَهَ وَ أَمَّا اتِّبَاعُ الْهَوَی فَیَصُدُّ عَنِ الْحَقِّ أَلَا وَ إِنَّ الدُّنْیَا قَدْ تَوَلَّتْ مُدْبِرَهً وَ الْآخِرَهَ قَدْ أَقْبَلَتْ مُقْبِلَهً وَ لِکُلٍّ وَاحِدَهٍ مِنْهُمَا بَنُونَ فَکُونُوا مِنْ أَبْنَاءِ الْآخِرَهِ وَ لَا تَکُونُوا مِنْ أَبْنَاءِ الدُّنْیَا فَإِنَّ الْیَوْمَ عَمَلٌ وَ لَا حِسَابَ وَ الْآخِرَهَ حِسَابٌ وَ لَا عَمَلَ (۱).

جا، [المجالس للمفید] الجعابی عن الفضل بن الحباب عن مسلم بن عبد الله عن أبیه عن محمد بن عبد الرحمن عن شعبه عن سلمه بن کهیل عن حبه العرنی عنه علیه السلام: مثله (۲).

**[ترجمه]امالی طوسی: عامر بن واثله کنانی رحمه اللَّه علیه گوید: از امیر مؤمنان علیه السلام شنیدم که می فرمود: «بیشترین چیزی که بر شما می ترسم،آرزوی دراز و پیروی از هوای نفس است. اما آرزوی دراز، آخرت را فراموش می سازد. و اما پیروی از هوای نفس، انسان را از حق باز می دارد. هان که دنیا پشت کرده و دارد می رود و آخرت رو کرده و می آید، و برای هر یک فرزندان و داوطلبانی هست. پس شما از فرزندان آخرت باشید و از فرزندان دنیا مباشید که امروز فقط عمل است و کارکرد، نه حساب، و در آن جهان نیز حساب و بررسی کارها است و وقت عمل نیست.» - . امالی طوسی ۱ : ۱۱۷ -

مجالس مفید - . امالی مفید: ۶۳ - از حبه عرنی، از امیر مؤمنان علیه السلام نیز چنین نقل کرده است .

**[ترجمه]

«۸»

ثو، [ثواب الأعمال] الْعَطَّارُ عَنْ أَبِیهِ عَنِ الْحُسَیْنِ بْنِ إِسْحَاقَ عَنِ ابْنِ مَهْزِیَارَ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنْ مَنْصُورِ بْنِ یُونُسَ عَنِ الثُّمَالِیِّ عَنْ عَلِیِّ بْنِ الْحُسَیْنِ علیه السلام قَالَ: إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ یَقُولُ وَ عِزَّتِی وَ عَظَمَتِی وَ جَلَالِی وَ بَهَائِی وَ عُلُوِّی وَ ارْتِفَاعِ مَکَانِی لَا یُؤْثِرُ عَبْدٌ هَوَایَ عَلَی هَوَاهُ إِلَّا جَعَلْتُ هَمَّهُ فِی آخِرَتِهِ وَ غِنَاهُ فِی قَلْبِهِ وَ کَفَفْتُ عَلَیْهِ ضَیْعَتَهُ وَ ضَمَّنْتُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضَ رِزْقَهُ وَ أَتَتْهُ الدُّنْیَا وَ هِیَ رَاغِمَهٌ(۳).

مشکاه الأنوار: مثله (۴).

**[ترجمه]ثواب الاعمال:حضرت سجاد علیه السلام فرمود: «خداوند متعال می فرماید به عزت، عظمت، جلال، روشنایی،

بلندی و ارتفاع مقام خود سوگند که هیچ بنده ای خواست و اراده مرا بر هوای نفس خود مقدم نمی دارد، مگر اینکه به پاداش این ایثار، فکرش را متوجه آخرت می نمایم، بی نیازی درونی در دلش قرار می دهم، زندگی او را تامین می کنم، آسمان و زمین را ضامن روزی او می نمایم و دنیا با کمال ذلت و تسلیم، به او رو می کند.» - . ثواب الاعمال: ۱۵۲ -

این روایت در مشکاه الانوار - . مشکاه الانوار: ۱۶ - نیز نقل شده است.

**[ترجمه]

«۹»

سن، [المحاسن] مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْحَمِيدِ الْعَطَّارُ عَنْ عَاصِمِ بْنِ حُمَيْدٍ عَنِ الثُّمَالِيِّ عَنْ يَحْيَى بْنِ عُقَيْلٍ قَالَ قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلِيٌّ عليه السلام. إِنِّی أَخَافُ عَلَيْكُمُ اثْنَتَيْنِ اتِّبَاعَ الْهَوَى وَ طُولَ الْأَمَلِ فَأَمَّا اتِّبَاعُ الْهَوَى فَإِنَّهُ يَرُدُّ عَنِ الْحَقِّ وَ أَمَّا طُولُ الْأَمَلِ

۱- ۱. أمالی الطوسیّ ج ۱ ص ۱۱۷.
۲- ۲. أمالی المفید: ۶۳، و فیه ألا و ان الدنیا قد ترحلت مدبره، و الآخره قد جاءت مقبله.
۳- ۳. ثواب الأعمال ص ۱۵۲.
۴- ۴. مشکاه الأنوار ص ۱۶.

فَيُنْسِي الْآخِرَةَ(۱).

**[ترجمه]محاسن: امير مؤمنان عليه السلام فرمود: «من از دو چيز بر شما مى ترسم: پيروى از هوا و آرزوى دراز. اما پيروى و متابعت از هوا، قطعا انسان را از حق و حقيقت برمى گرداند و آرزوى دراز هم موجب فراموشى آخرت مى شود.» - . محاسن: ۲۱۱ -

**[ترجمه]

«۱۰»

محص، [التمحيص] عَنْ يُونُسَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله: مَنْ أَكَلَ مَا يَشْتَهِي لَمْ يَنْظُرِ اللَّهُ إِلَيْهِ حَتَّى يَنْزِعَ أَوْ يَتْرُكَ.

**[ترجمه]تمحيص: حضرت صادق عليه السلام از رسول خدا صلّى اللَّه عليه و آله نقل كرده است كه فرمود: «كسى كه در خوراكش تابع اشتها و خواست هواى خود باشد، خداوند نظر لطفى به او نخواهد داشت تا بميرد،يا اينكه اين روش را رها كند.»

**[ترجمه]

«۱۱»

الدُّرَّةُ الْبَاهِرَةُ، قَالَ الْجَوَادُ ع: مَنْ أَطَاعَ هَوَاهُ أَعْطَى عَدُوَّهُ مُنَاهُ وَ قَالَ عليه السلام رَاكِبُ الشَّهَوَاتِ لَا تُسْتَقَالُ لَهُ عَثْرَةٌ.

**[ترجمه]الدره الباهره: حضرت جواد عليه السلام فرمود: «آن كس كه مطيع هواى نفس خود باشد، دشمن خود را به هدف مى رساند.» و باز فرمود: «كسى كه سوار بر اسب چموش و سركش شهوات و هواهاى نفسانى شود، از لغزش و سقوط مصون نيست.»

**[ترجمه]

«۱۲»

نهج، [نهج البلاغه] قَالَ عليه السلام: مَنْ كَرُمَتْ عَلَيْهِ نَفْسُهُ هَانَتْ عَلَيْهِ شَهْوَتُهُ (۲).

وَ قَالَ عليه السلام: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله كَانَ يَقُولُ حُفَّتِ الْجَنَّةُ بِالْمَكَارِهِ وَ حُفَّتِ النَّارُ بِالشَّهَوَاتِ وَ اعْلَمُوا أَنَّهُ مَا مِنْ طَاعَةِ اللَّهِ شَيْ ءٌ إِلَّا يَأْتِي فِي شَهْوَةٍ فَرَحِمَ اللَّهُ رَجُلًا نَزَعَ عَنْ شَهْوَتِهِ وَ قَمَعَ هَوَى نَفْسِهِ فَإِنَّ هَذِهِ النَّفْسَ أَبْعَدُ شَيْ ءٍ مَنْزِعاً وَ إِنَّهَا لَا تَزَالُ تَنْزِعُ إِلَى مَعْصِيَةٍ فِي هَوًى وَ اعْلَمُوا عِبَادَ اللَّهِ أَنَّ الْمُؤْمِنَ لَا يُمْسِي وَ لَا يُصْبِحُ إِلَّا وَ نَفْسُهُ ظَنُونٌ عِنْدَهُ فَلَا يَزَالُ زَارِياً عَلَيْهَا وَ

مُشْتَرِیـداً لَهَا فَکونُـوا کَالسَّابِقِینَ قَبْلَکمْ وَ الْمَاضِینَ أَمَامَکمْ قَوَّضُـوا مِنَ الـدُّنْیَا تَقْوِیضَ الرَّاحِلِ وَ طَوَوْهَا طَیَّ الْمَنَازِلِ إِلَی آخِرِ الْخُطْبِهِ(۳).

**[ترجمه]نهج البلاغه:امام علی علیه السلام فرمود: «کسی که برای خود ارزش و عظمت قائل باشد، شهوات و خواسته های نفس در نظرش پست است.» - . نهج البلاغه، حکمت ۴۴۹ -

و باز فرمود که رسول خدا صلّی اللّٰه علیه و آله می فرمود: اطراف و جوانب بهشت را ناراحتی ها فرا گرفته است و شهوات و هواهای نفسانی، اطراف و جوانب دوزخ را فرا گرفته اند. و بدانید که هیچ چیز از طاعت خدا نیست، مگر آنچه که انجام آن گران می آید. و هیچ معصیتی و گناهی نیست، مگر آنکه موافق میل و خواهش می باشد . پس خدا بیامرزد مردی را که شهوت را از خود دور کند و از پیروی هوای نفس باز ایستد، چون این نفس سرکش مشکل ترین چیزهاست از لحاظ بازداشتن و همیشه بر اثر خواهش و آرزو، شوق به گناه دارد. ای بندگان خدا! ای بندگان خدا! بدانید که مؤمن شب را صبح نمی کند و صبح را به شب نمی برد، مگر آنکه به نفس خود بدگمان است و پیوسته از او عیب جویی می نماید و بیشتر از آنچه عبادت و اطاعت کرده از او می طلبد (لذا همیشه بر نفس خود مسلط است). پس مانند کسانی باشید که پیش از شما برای جلب رضای خدا سبقت گرفتند و قبل از شما و پیش چشم شما درگذشتند وچون کوچ کنندگان خیمه و خرگاه خود را از دنیا کندندو آن را بسان مسافران، منازل سفر خود کرده و از آن درگذشتند.» تا آخر خطبه - . نهج البلاغه، خطبه ۱۷۴ - .

**[ترجمه]

«۱۳»

کَنْزُ الْکرَاجُکِیِّ، قَالَ لُقْمَانُ لِابْنِهِ: یَا بُنَیَّ مَنْ یُرِدْ رِضْوَانَ اللَّهِ یَسْخَطْ نَفْسَهُ کَثِیراً وَ مَنْ لَا یَسْخَطْ نَفْسَهُ لَا یرضی [یُرْضِ] به [رَبَّهُ] وَ مَنْ لَا یَکْظِمْ غَیْظَهُ یُشْمِتْ عَدُوَّهُ.

**[ترجمه]کنز کراجکی: لقمان حکیم به فرزندش گفت: «ای پسرک من! کسی که خوشنودی خدا را بخواهد، باید نسبت به نفس خود بدبین باشد، و کسی که نفس سرکش خود را دشمن نداند، به رضا و خوشنودی حق نمی رسد، و آن کس که خشم خود را فرونبرد، مورد نکوهش دشمن قرار می گیرد.»

**[ترجمه]

«۱۴»

عُدَّهُ الدَّاعِی، عَنِ الْبَاقِرِ علیه السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: یَقُولُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ وَ عِزَّتِی وَ جَلَالِی وَ عَظَمَتِی وَ کِبْرِیَائِی وَ نُورِی وَ عُلُوِّی وَ ارْتِفَاعِ مَکانِی لَا یُؤْثِرُ عَبْدٌ هَوَاهُ عَلَی هَوَایَ إِلَّا شَتَّتُّ أَمْرَهُ وَ لَبَّسْتُ عَلَیْهِ دُنْیَاهُ وَ شَغَلْتُ قَلْبَهُ بِهَا وَ لَمْ أُوتِهِ مِنْهَا إِلَّا مَا قَدَّرْتُ لَهُ وَ عِزَّتِی وَ جَلَالِی وَ عَظَمَتِی وَ کِبْرِیَائِی وَ نُورِی وَ عُلُوِّی وَ ارْتِفَاعِ مَکانِی لَا یُؤْثِرُ عَبْدٌ هَوَایَ عَلَی هَوَاهُ إِلَّا اسْتَحْفَظْتُهُ مَلَائِکَتِی وَ کَفَّلْتُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضَ رِزْقَهُ وَ کُنْتُ لَهُ مِنْ وَرَاءِ تِجَارَهِ کُلِّ تَاجِرٍ وَ أَتَتْهُ الدُّنْیَا

۱- ۱. المحاسن ص ۲۱۱.

۲- ۲. نهج البلاغه تحت الرقم ۴۴۹ من الحکم.

۳- ۳. نهج البلاغه تحت الرقم ۱۷۴ من الخطب.

وَ هِیَ رَاغِمَهٌ.

مشکاه الأنوار، نقلا من المحاسن: مثله (۱).

**[ترجمه]عده الداعی: حضرت باقر علیه السلام از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله نقل می کند که فرمود: «خداوند متعال می فرماید به عزت، جلال، عظمت، بزرگی، روشنی، بلندی و ارتفاع مقام خود سوگند که هیچ بنده ای هوای نفس و خواسته خود را بر خواسته من بر نمی گزیند و مقدم نمی دارد، مگر اینکه من به کیفر این عمل، کار او را پریشان می کنم و وضع دنیوی او را در هم می گردانم و دل او را به دنیا مشغول می دارم و بیش از مقدار مقرر و مقدر، از دنیا به او نخواهم داد. به عزت، جلال، عظمت، بزرگی، روشنایی، بلندی و ارتفاع مقام خود سوگند که هیچ بنده ای خواست مرا بر هوای نفس و خواست خود مقدم ندارد، مگر اینکه من ملائکه خود را حافظ و نگهبان او نموده، آسمان ها و زمین را کفیل رزق و روزی او می نمایم، من خود در کنار تجارت هر تاجری به سود او می پردازم و دنیا با کمال ذلت و تسلیم، به او رو می آورد.»

در مشکاه الانوار - . مشکاه الانوار: ۱۷ - نیز به نقل از کتاب محاسن چنین نقل شده است.

**[ترجمه]

«۱۵»

کا، [الکافی] عَنِ الْحُسَیْنِ بْنِ مُحَمَّدٍ الْأَشْعَرِیِّ عَنِ الْمُعَلَّی عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِیٍّ الْوَشَّاءِ عَنْ عَاصِمِ بْنِ حُمَیْدٍ عَنْ أَبِی عُبَیْدَهَ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ یَقُولُ وَ عِزَّتِی وَ جَلَالِی وَ عَظَمَتِی وَ عُلُوِّی وَ ارْتِفَاعِ مَکَانِی لَا یُؤْثِرُ عَبْدٌ هَوَایَ عَلَی هَوَی نَفْسِهِ إِلَّا کَفَفْتُ عَلَیْهِ ضَیْعَتَهُ وَ ضَمَّنْتُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضَ رِزْقَهُ وَ کُنْتُ لَهُ مِنْ وَرَاءِ تِجَارَهِ کُلِّ تَاجِرٍ(۲).

**[ترجمه]کافی:حضرت باقر علیه السلام فرمود: «خداوند متعال می فرماید قسم به عزت،جلال، عظمت، بلندی و ارتفاع مقام خود که هیچ بنده ای خواست مرا بر خواسته های خود مقدم ندارد، مگر اینکه من زندگی او را تامین و مرتب می کنم، آسمان ها و زمین را ضامن روزی او می نمایم و در دنبال تجارت هر تاجری، به سود او می پردازم.» - . کافی ۲ : ۱۳۷ -

**[ترجمه]

بیان

قوله تعالی و عزتی العزه القوه و الشده و الغلبه و قیل عزته عباره عن کونه منزها عن سمات الإمکان و ذل النقصان و رجوع کل شی ء إلیه و خضوعه بین یدیه و العظمه فی صفه الأجسام کبر الطول و العرض و العمق و فی وصفه تعالی عباره عن تجاوز قدره عن حدود العقول و الأوهام حتی لا تتصور الإحاطه بکنه حقیقته عند ذوی الأفهام و علوه علو عقلی علی الإطلاق بمعنی أنه لا رتبه أعلی من رتبته و ذلک لأن أعلی مراتب الکمال العقلی هو مرتبه العلیه و لما کانت ذاته المقدسه مبدأ کل موجود حسی و عقلی لا جرم کانت مرتبته أعلی المراتب العقلیه مطلقا و له العلو المطلق فی الوجود العاری عن الإضافه إلی شی ء و عن إمکان

أن يكون فوقه ما هو أعلى منه و هذا معنى

قَوْلِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام: سَبَقَ فِی الْعُلُوِّ فَلَا أَعْلَى مِنْهُ.

و ارتفاع مكانه كنايه عن عدم إمكان الإشاره إليه بالقول و الحواس.

لا يؤثر عبد هواى على هوى نفسه المراد بهوى النفس ميلها إلى ما هو مقتضى طباعها من اللذات الحاضره الدنيويه و الخروج عن الحدود الشرعيه و بإيثار هواه سبحانه إعراضها عن هذه الميل و رجوعها إلى ما يوجب قرب الحق تعالى و رضاه و قد قال تعالى مخاطبا لداود عليه السلام يا داوُدُ إِنَّا جَعَلْناكَ خَلِيفَةً

١- ١. مشكاه الأنوار ص ١٧.

٢- ٢. الكافى ج ٢ ص ١٣٧.

فِی الْأَرْضِ فَاحْکُمْ بَیْنَ النّاسِ بِالْحَقِّ وَ لا تَتَّبِعِ الْهَوی فَیُضِلَّکَ عَنْ سَبِیلِ اللّهِ إِنَّ الَّذِینَ یَضِلُّونَ عَنْ سَبِیلِ اللّهِ لَهُمْ عَذابٌ شَدِیدٌ بِما نَسُوا یَوْمَ الْحِسابِ (۱) فبین سبحانه أن متابعه الهوی أی ما تهوی الأنفس مخالفه لاتباع سبیل الله و سلوک طریق الحق ثم بین أن متابعه الهوی متفرع علی نسیان یوم الحساب فإن من تذکر الآخره و نعیمها و عذابها لا یتبع الأهواء النفسانیه و الدواعی الشهوانیه.

و قال سبحانه فَأَمّا مَنْ طَغی وَ آثَرَ الْحَیاهَ الدُّنْیا فَإِنَّ الْجَحِیمَ هِیَ الْمَأْوی وَ أَمّا مَنْ خافَ مَقامَ رَبِّهِ وَ نَهَی النَّفْسَ عَنِ الْهَوی فَإِنَّ الْجَنَّهَ هِیَ الْمَأْوی (۲).

فأشار إلی أن إیثار الحیاه الدنیا مقابل لنهی النفس عن الهوی و اتباع الهوی إیثار الحیاه الدنیا و لذاتها علی الآخره و قال سبحانه أَ رَأَیْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلهَهُ هَواهُ أَ فَأَنْتَ تَکُونُ عَلَیْهِ وَکِیلًا(۳) و قال عز من قائل فَإِنْ لَمْ یَسْتَجِیبُوا لَکَ فَاعْلَمْ أَنَّما یَتَّبِعُونَ أَهْواءَهُمْ وَ مَنْ أَضَلُّ مِمَّنِ اتَّبَعَ هَواهُ بِغَیْرِ هُدیً مِنَ اللّهِ (۴) و مثله فی الکتاب العزیز غیر عزیز.

قوله علیه السلام إلا کففت علیه ضیعته قال فی النهایه فیه أمرت أن لا أکف شعرا و لا ثوبا یعنی فی الصلاه یحتمل أن یکون بمعنی المنع أی لا أمنعهما من الاسترسال حال السجود لیقعا علی الأرض و یحتمل أن یکون بمعنی الجمع أی لا یجمعهما و یضمهما و منه الْحَدِیثُ: الْمُؤْمِنُ أَخُو الْمُؤْمِنِ یَکُفُّ عَلَیْهِ ضَیْعَتَهُ. أی یجمع علیه معیشته و یضمها إلیه و قَالَ فِی حَدِیثِ سَعْدٍ: إِنِّی أَخَافُ عَلَی الْأَعْقَابِ الضَّیْعَهَ. أی أنها تضیع و تتلف و الضیعه فی الأصل المره من الضیاع و ضیعه الرجل فی غیر هذا ما یکون منه معاشه کالصنعه و التجاره و الزراعه و غیر ذلک و منه الحدیث: أَفْشَی اللَّهُ

ص: ۸۰

۱- ۱. سوره ص: ۲۶.

۲- ۲. النازعات: ۳۸- ۴۱.

۳- ۳. الجاثیه: ۲۳.

۴- ۴. القصص: ۵۰.

عَلَيْهِ ضَيْعَتُهُ.

أی أكثر عليه معاشه (۱)

انتهی.

**[ترجمه]این گفتار خـدا که فرموده «قسم به عزت خود» لفظ «عزت» به معنی قوت و نیرومندی و شدت و اسـتحکام و غلبه و پیروزی آمـده است، و به قولی عزت خداونـد به معنـای پیراسـته و منزه بودن او است از نشانه های ممکن بودن و ذلت و پستی نقص و کمبودی و برگشت هر چیزی به سوی او و خاضع و خاشع بودن و تسـلیم شـدن برای او و در خواست کردن از اوست. و اما لفظ «عظمت» (که در اخبار گذشـته وجود داشت)، در چیزهایی که جسم است، به این معنا است که جسـمی در ابعاد سـه گانه طول و عرض و عمق بزرگ باشد.

ولی در مورد توصـیف خداوند به صفت عظمت، البته این معنا را نمی توان منظور داشت. چون آن ذات بی چون جسم نیست، بلکه مقصود از عظمت این است که آن ذات مقـدس، از حد و اندازه گیری و دستیابی عقول و اوهام و افکار خردمندان بیرون و برتر است،به طوری که فکر و انـدیشه احـاطه کردن و راه یافتن به کنه وجودش و ذات مقدسـش، در نظر ارباب فهم و دانش راه پیدا نمی کند. و اما لفظ «علو» که باز در این اخبار هست، منظور علو و بلندی حسی نیست، بلکه علو عقلی و برتری مطلق و کامـل حقیقی است. به این معنـا که هیـچ رتبه و مقـامی بالاتر و برتر از رتبه او نیست، از این نظر که در سلسـله مراتب کمالات عقلی، مرتبه علیت و سرچشـمه بـودن، بالاـترین مراتب است و چون ذات مقـدس او مبـدأ و سرچشـمه تمـام موجودات عقلی و حسـی است و جمیع موجودات عـالم، خلقت و آفرینش در هستی و صـفات و لواحق هستی به او منتهی می شود و اوست علت العلـل، قطعـا رتبه و مقـام او از همه بالاـتر است و برتری علی الاطلاـق در وجود و هستی (که به هیـچ موجودی نیـاز و بسـتگی ندارد) از آن او است و امکان ندارد که فوق مقام و رتبه او مقامی باشد، وگرنه سرچشـمه هستی نمی شود و همین است معنای آن کلام ارزنده امیر مؤمنان علیه السلام که فرمود: «سبق فی العلو فلا اعلی منه»، «علوّ و برتری او سبقت گرفته بر همه و در رتبه و مقام از همه برتر است و بالاتر و برتر از او چیزی نیست.»

و اما ارتفاع مکان که باز در این اخبار آمـده است، کنایه از این معنا است که اشاره حسـی و یا قولی به آن ذات مقـدس امکان نـدارد. (و بـاز توضـیح جمله ای که در این اخبـار گذشـته بود) که فرمود هیـچ بنـده ای خواست مرا بر هوای نفس خود مقـدم نـدارد، منظور از هوای نفس، تمایل نفس انسانی است به چیزی که مطابق طبیعت او باشـد از لـذت های نقدی و فعلی دنیوی و تجاوز از حـدود و مقررات دینی و شـرعی. و منظور از مقـدم داشـتن خواست حق و اراده خداونـد، صـرف نظر و چشم پوشـی کردن انسـان از این تمایـل نفس و بـازگشت نمودن و توجه به کارهـایی است که موجب نزدیکی به او شود و در نـتیجه جلب رضای حق را بنماید. و لذا خدای متعال به حضرت داود چنین خطاب می فرماید: «يا داوُدُ إِنَّا جَعَلْناكَ خَلِيفَه فِي الْأَرْضِ فَاحْكُمْ بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ وَ لا تَتَّبِعِ الْهَوى فَيُضِلَّكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ إِنَّ الَّذِينَ يَضِلُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ لَهُمْ عَذابٌ شَدِيدٌ بِما نَسُوا يَوْمَ الْحِساب»، {ای داود! ما تو را خلیفه و نماینـده خود در زمین نمودیم،بنابراین تو باید اساس حکومت و قضاوتت در بین مردم بر محور حق باشـد و از هـوای نفس پیروی مکن که در این صـورت تو را از راه خـدا گمراه می سـازد. آنـانی که از طریق حق گمراه شوند قطعا عذاب سـختی در انتظار آنها است از جهت اینکه روز قیامت را و کیفر و پاداش را فراموش کرده اند.} - . ص / ۲۶ - که

در این آیه، خداوند گوشزد فرموده که پیروی از هوای نفس، یعنی از تمایلات نابجای آن درست در نقطه مقابل پیروی و متابعت راه خداوندی و پیمودن طریق حق است، و ذیل آیه روشنگر این است که دنبال هوای نفس را گرفتن،نتیجه فراموش کردن روز حساب و جزا است.

چون کسی که واقعا در یاد آخرت و متوجه نعمت ها و عذاب های آن جهان باشد، قطعا تابع خواهش های نفسانی نگشته و تسلیم تحریکات و دواعی شهوت نخواهد شد.همچنین فرمود: «فَأَمَّا مَنْ طَغی وَ آثَرَ الْحَیاهَ الدُّنْیا فَإِنَّ الْجَحِیمَ هِیَ الْمَأْوی وَ أَمَّا مَنْ خافَ مَقامَ رَبِّهِ وَ نَهَی النَّفْسَ عَنِ الْهَوی فَإِنَّ الْجَنَّهَ هِیَ الْمَأْوی»، {به طور کلی کسی که طغیان و سرکشی نماید و لذایذ و بهره های دنیوی را برگزینند، قطعا جایگاهش دوزخ است،ولی آن کس که از مقام حساب و جزا بهراسد و خویشتن را از تسلیم شدن در برابر هواهای نفسانی باز دارد، منزلگاهش مسلما بهشت است.} - . نازعات / ۳۸ - ۴۱ - که اینجا هم اشاره فرموده که مقدم داشتن زندگی دنیوی، نقطه مقابل بازداشتن خویش است از تسلیم به نفس سرکش و متابعت و پیروی از هوای نفس، همان انتخاب زندگی این جهان و برگزیدن لذت های دنیوی است بر امر آخرت. و باز فرموده: «أَ رَأَیْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلهَهُ هَواهُ أَ فَأَنْتَ تَکُونُ عَلَیْهِ وَکِیلاً»، {(ای رسول ما) آیا می بینی شقاوت آن کس را که هوای نفس خود را خدای خویش قرار داده (تسلیم کامل است در برابر آن) آیا تو می شود مدافع و وکیل او شوی.} - . جاثیه / ۲۳ - و باز خداوند متعال فرموده: «فَإِنْ لَمْ یَسْتَجِیبُوا لَکَ فَاعْلَمْ أَنَّما یَتَّبِعُونَ أَهْواءَهُمْ وَ مَنْ أَضَلُّ مِمَّنِ اتَّبَعَ هَواهُ بِغَیْرِ هُدیً مِنَ اللَّه»، {اگر این مردم دعوت ترا اجابت نکرده و نپذیرفتند، پس بدان که فقط از هواهای نفسانی خود پیروی می کنند و کیست گمراه تر از کسی که از هدایت خداوندی بی نصیب و از هوای نفس خود پیروی می کند.} - . قصص / ۵۰ - و مانند این آیات در قرآن عزیز فراوان است .

در توضیح عبارت «الّما کففت علیه ضیعته» که در این اخبار گذشته بود، ابن اثیر در نهایه راجع به لفظ «کفف» گفته ممکن است که این لفظ، به معنای منع باشد که در روایت هست: «امرت ان لا اکفّ شعرا و لا ثوبا»، «من دستور دارم که از رها شدن و رسیدن جامه و یا موی به زمین جلوگیری نکنم.» یعنی در وقت سجده نماز همچنین احتمال دارد به معنی جمع کردن باشد، یعنی دستور دارم که لباس های خود را هنگام سجده جمع نکنم و روی زمین برسد.و از این قرار است آن حدیثی که نقل شده (مؤمن برادر مؤمن است.)

یکف علیه ضیعته: یعنی زندگی برادر خود را جمع نموده و مرتب می نماید. و در حدیث سعد چنین آمده که فرموده است: «من می ترسم برای بازماندگان.»«ضیعه را»، یعنی تباهی و تلف شدن را.

و اما توضیح لفظ ضیعته. این لفظ و لفظ «ضیاع» هر دو مصدر است، با تفاوت اینکه ضیعته مصدر عددی است، یعنی یک بار. این اصل معنای لغوی است، ولی در غیر معنای مصدری هم به کار برده می شود.

ضیعه الرجل: یعنی زندگی و کسب و کار انسان مثل حرفه و صنعت و یا تجارت و زراعت و غیر اینها و از این نمونه است آن حدیث.

افشی اللَّه ضیعته: یعنی خداوند معیشت و کسب و کار او را فراوان نماید. پایان مطالب و توضیحات کتاب لغت نهایه درباره

این دو لفظ کفف و ضیعته.

**[ترجمه]

و أقول

هذه الفقره تحتمل وجوها. الأول ما ذكره فى النهايه أى جمعت عليه ضيعته و معيشته و التعديه بعلى لتضمين معنى البركه أو الشفقه و نحوهما أو على بمعنى إلى كما أومأ إليه فى النهايه فيحتاج أيضا إلى تضمين.

الثانى أن يكون الكف بمعنى المنع و على بمعنى عن و الضيعه بمعنى الضياع أى أمنع عنه ضياع نفسه و ماله و ولده و سائر ما يتعلق به و يؤيده ما سيأتى فى روايه الصدوق رحمه الله و كففت عنه ضيعته.

الثالث ما ذكره بعض المحققين و تبعه غيره أنه من الكفاف و هو ما يفى بمعيشته مباركا عليه كفافا له و لا يخفى بعده لفظا إذ لا تساعده اللغه.

قوله تعالى و ضمنت على صيغه المتكلم من باب التفعيل أى جعلت السماوات و الأرض ضامنتين لرزقه كنايه عن تسبيب الأسباب السماويه و الأرضيه له و ربما يقرأ بصيغه الغائب على بناء المجرد و رفع السماوات و الأرض و هو بعيد و كنت له من وراء تجاره كل تاجر الوراء فعال و لامه همزه عند سيبويه و أبى على الفارسى و ياء عند العامه و هو من ظروف المكان بمعنى قدام و خلف و التجاره مصدر بمعنى البيع و الشراء للنفع و قد يراد بها ما يتجر فيه من الأمتعه و نحوها على تسميه المفعول باسم المصدر و هذه الفقره أيضا تحتمل وجوها.

الأول أن يكون المعنى كنت له عقب تجاره كل تاجر أسوقها إليه أى ألقى محبته فى قلوب التجار ليتجروا له و يكفوا مهماته الثانى أن يكون المعنى كنت له عوضا من تجاره كل تاجر فإن كل تاجر يتجر لمنفعه دنيويه أو أخرويه و لما أعرض عن جميع ذلك كفلت أنا ربح تجارته و هذا معنى دقيق خطر بالبال لكن لا يناسب إلا من

۱- ۱. قال فى اللسان: أفشى اللّه ضيعته: أى كثر عليه معاشه ليشغله عن الآخره، و روى أفسد بالسين و المعروف المروى أفشى، أقول و الظاهر من الاستعمال أنّه دعاء عليه، قال فى الاساس: فشت عليه ضيعته: إذا انتشرت عليه أموره لا يدرى بأيها يبدأ.

بلغ فی درجات المحبه أقصی مراتب الکمال.

الثالث الجمع بین المعنیین أی کنت له بعد حصول تجاره کل تاجر له.

الرابع ما قیل إن کل تاجر فی الدنیا للآخره یجد نفع تجارته فیها من الحسنه و نعیمها و الله سبحانه بذاته المقدسه و التجلیات اللائقه وراء هذا لهذا العبد ففیه دلاله علی أن للزاهدین فی الجنه نعمه روحانیه أیضا و هو قریب من الثالث.

الخامس أن یکون الوراء بمعنی القدام أی کنت له أنیسا و معینا و محبا و محبوبا قبل وصوله أی نعیم الآخره الذی هو غایه مقصود التاجرین لها.

السادس ما قیل أی أنا أتجر له فأربح له مثل ربح جمیع التجار لو اتجروا له و لا یخفی بعده.

**[ترجمه]این جمله «الا کففت علیه ضیعته» احتمال دارد به چند وجه معنا شود:

۱.

همان معنایی که از نهایه نقل شد، یعنی من (خداوند) زندگی و معیشت او را جمع می کنم و مرتب و منظم می نمایم. و اینکه با لفظ «علی» متعدی شده، چون معنای برکت و یا معنای شفقت و مهربانی را در بر دارد. یا اینکه علی به معنای «الی» باشد، همان طوری که در نهایه ابن اثیر اشاره دارد، که در این صورت هم باز باید معنای جمع و انضمام را در بر داشته باشد.

۲.

اینکه «کف» به معنای منع و جلوگیری باشد و «علی» به معنای «عن» و «ضیعته» به معنای ضایع شدن و تباهی باشد. یعنی من (خداوند) جان و مال و اولاد او را و تمام چیزهایی را که متعلق به او است، از ضایع شدن و تباهیبازمی دارم و شاهد این وجه و معنا، روایتی است که خواهد آمد و صدوق رحمه اللّٰه علیه نقل کرده است و «کففت عنه ضیعته» که آن را با «عن» نقل کرده است.

۳.

آنچه که بعضی از اهل تحقیق گفته و دیگران هم پسندیده و تبعیت کرده اند این است که «کفاف» در اینجا به معنای مقدار نیاز و احتیاج است. یعنی از زندگی مبارک و سعادت بخش، به مقدار حداقل نیاز به او خواهم داد. البته این معنا بر حسب استعمال لغوی بعید است.

ضمّنت السّماوات: این لفظ صیغه فعل متکلم وحده از باب تفعیل است، یعنی آسمان و زمین را ضامن رزق و روزی او می گردانم. کنایه از این که اسباب و وسایل روزی او را چه آسمانی و چه زمینی مرتب و منظم می کنم. و بعضی این فعل را به صورت مفرد مؤنث غایب و ثلاثی مجرد «ضمنت» می خوانند و کلمه «السماوات» را مرفوع به عنوان فاعل فعل می نمایند،

یعنی آسـمان و زمین، خودشـان ضـامن روزی هسـتند این هم معنـای بعیـدی است. (گرچه بعیـد نیستماننـد جمله بعـدی(اتته الدّنیاراغمه)که فعل ماضی در این جمله قطعا مجرد و غایب است).

و کنت له من وراء تجاره کـلّ تاجر: «وراء» بر وزن فعال که به نظر سـیبویه ابی علی فارسـی لام الفعلش همان همزه است، ولی در نظر دیگران از اهـل ادب، لام الفعلش یـاء است (وری). و این کلمه ظرف مکـان است هم به معنـای جلو و هم پشت سـر و «تجـاره» هم که مصـدر است، به معنـای خریـد و فروش به منظـور سود بردن است و در معنـای این قسمت از حـدیث هم چند احتمال هست:

.۱

اینکه به این معنـا باشـد که من در دنبـال تجارت هر تاجری هسـتم که این تجارت را به سوی او می رانم و می برم (یعنی چون دل هـا همه در قبضه قـدرت و تحت اراده من است) من محبت و دوستی او را در دل تجـار و خریـداران قرار می دهم تـا با آن کشش قلبی، به طرف او رفته و با او معامله کنند و خواسته های او را تامین نمایند.

.۲

به این معنا که من خودم (خداوند) برای او به جای تجارت تجار هستم، چون هر بازرگانی برای سود دنیوی و یا اخروی (ثواب هـای آن جهـان) معـامله و تجارت می کنـد و چون این انسان کامل از همه این مطالب روی گردانـده و فقط مرا و خواست مرا می خواهـد، من خود کفیل و متصـدی سود او هسـتم که البته این معنای دقیق و ارزنده ای است که به فکر راه یافت، ولی فقط افرادی که به اعلی مراتب کمالات انسانی نائل شـده اند و در طریق محبت الهی به عالی ترین درجات رسـیده اند، با این مطلب تناسب دارند

.۳

معنـایی که جـامع بین این دو معنـا باشـد، یعنی علاـوه بر این که تجارت و خریـد و فروش تجار را به سوی او متوجه می سازم، خود من هم (رضوان من) برای او هستم.

.۴

آنچه که گفته شـده (بعضـی گفته انـد) که هر کسـی که در این جهان برای هـدف عالی اخروی تجارت و یا فعالیتی می کند، البته سود و بهره تجارتش را در آن جهان می یابـد و حسـنات و نعمت ها و ثواب های اخروی را به دست می آورد و در مورد چنین بنـده ای، علاوه بر اینکه خداونـد آن مزایا و پاداش های اخروی را به این بنـده اش عنایت می فرماید، جلوه هایی از ذات مقدسش را که درخور لیاقت و شایستگی این شخص باشد، برای او دارد.بنابراین معنای این حدیث دلالت دارد بر این که افراد زاهـد که دل به این جهان نه بسته اند، در بهشت از نعمت ها و لذات روحانی نیز برخوردارند و این معنا با معنای سوم نزدیک است

.۵

اینکه لفظ «وراء» به معنای پیش و جلو باشد (من در پیش و جلو روی (او هستم) یعنی من انیس او و یاور و دوستدار و محبوب او هستم، قبل از اینکه به نعمت های اخروی که هدف نهایی تجار آخرت است، برسد. یعنی من در این جهان هم با او هستم، پیش از اینکه به پاداش های اخروی برسد.

.۶

باز هم گفته شد به این معنا که من خود برای او تجارت می کنم و به سود او معامله انجام می دهم، مانند سود بردن و سود رساندن تمام تجار به او، اگر برای او تجارت و معامله کنند. البته این معنای ششم بعید است و قابل توجه نیست.

**[ترجمه]

«۱۶»

کا، [الکافی] عَنْ مُحَمَّدٍ عَنْ أَحْمَدَ عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنِ الْعَلَاءِ عَنِ ابْنِ سِنَانٍ عَنْ أَبِی حَمْزَةَ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ وَ عِزَّتِی وَ جَلَالِی وَ عَظَمَتِی وَ بَهَائِی وَ عُلُوِّ ارْتِفَاعِی لَا یُؤْثِرُ عَبْدٌ مُؤْمِنٌ هَوَایَ عَلَی هَوَاهُ فِی شَیْ ءٍ مِنْ أَمْرِ الدُّنْیَا إِلَّا جَعَلْتُ غِنَاهُ فِی نَفْسِهِ وَ هِمَّتَهُ فِی آخِرَتِهِ وَ ضَمَّنْتُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضَ رِزْقَهُ وَ كُنْتُ لَهُ مِنْ وَرَاءِ تِجَارَةِ كُلِّ تَاجِرٍ(۱).

**[ترجمه]کافی: امام پنجم علیه السلام فرمود: «خداوند متعال می فرماید: قسم به عزت، جلال، عظمت، بلندی و ارتفاع مقام خود که هیچ بنده ای خواست مرا بر خواسته های خود مقدم ندارد، مگر اینکه من زندگی او را تامین و مرتب می کنم، آسمان ها و زمین را ضامن روزی او می نمایم و در دنبال تجارت هر تاجری، به سود او می پردازم.» - . کافی ۲ : ۱۳۷ -

**[ترجمه]

بیان

البهاء الحسن و المراد الحسن المعنوی و هو الاتصاف بجمیع الصفات الکمالیه إلا جعلت غناه فی نفسه أی أجعل نفسه غنیه قانعه بما رزقته لا بالمال فإن الغنی بالمال الحریص فی الدنیا أحوج الناس و إنما الغنی غنی النفس فکلمه فی للتعلیل و یحتمل الظرفیه أیضا بتکلف و همته أی عزمه و قصده فی آخرته ففی للتعلیل أیضا أو المعنی أنها مقصوره فی آخرته فلا یوجه همته إلی تحصیل الدنیا أصلا

**[ترجمه]معنای «بهاء» حسن و زیبایی است و منظور زیبایی و حسن معنوی است که عبارت است از داشتن صفات کمالیه.

جعلت غناه فی نفسه: به این معنا است که من در باطن او حالت قناعت و اکتفا کردننسبت به آنچه را که به او عطار می کنم قرار می دهم، نه اینکه مال و ثروتش را زیاد کنم. چون شخص ثروتمند، حریص و آزمند و از همه نیازمندتر است و بی نیازی

واقعی، همـان قنـاعت و بی نیـازی درونی و باطنی است.بنابراین لفظ «فی» برای علت و به معنای «ل» به کار برده شـده، زیرا آن حالت نفسانی و قناعت علت و جهت بی نیازی او شده است، گرچه احتمال بعیدی دارد که به معنای ظرفیت باشد.

همّته: به معنـای عزم و تصـمیم و توجه قلبی است، یعنی اراده و تصـمیم او را در امور اخروی قرار می دهم که در این جمله هم «فی» برای افاده علیت است. یا اینکه (بنا بر ظرفیت) معنا این باشد که عزم و اراده او، در امور آن جهان منحصر است و همت و عزمش هیچ وقت متوجه به دست آوردن دنیا نمی شود.

**[ترجمه]

«۱۷»

کا، [الکافی] عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ یَحْیَی عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِیسَی عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ أَبِی مُحَمَّدٍ الْوَابِشِیِّ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام یَقُولُ: احْذَرُوا أَهْوَاءَکُمْ کَمَا تَحْذَرُونَ أَعْدَاءَکُمْ فَلَیْسَ شَیْ ءٌ أَعْدَی لِلرِّجَالِ مِنِ اتِّبَاعِ أَهْوَائِهِمْ وَ حَصَائِدِ

ص: ۸۲

۱- ۱. الکافی ج ۲ ص ۱۳۷.

أَلْسِنَتِهِمْ (۱).

**[ترجمه]کافی: محمد وابشی گوید: از حضرت صادق علیه السلام شنیدم که می فرمود: «بترسید از هواهای خود، همچنان که از دشمنان خود می هراسید. هیچ دشمنی برای مردان، سرسخت تر از پیروی هواهای نفسانی و از محصول زبان های آنها نیست.» - . کافی ۲ : ۳۳۵ -

**[ترجمه]

بیان

احذروا أهواءکم الأهواء جمع الهوی و هو مصدر هویه کرضیه إذا أحبه و اشتهاه ثم سمی به المهوی المشتهی محمودا کان أو مذموما ثم غلب علی المذموم قال الجوهری کل خال هواء و قوله تعالی وَ أَفْئِدَتُهُمْ هَواءٌ یقال إنه لا عقول فیها و الهوی مقصورا هوی النفس و الجمع الأهواء و هوی بالکسر یهوی هوی أی أحب الأصمعی هوی بالفتح یهوی هویا أی سقط إلی أسفل (۲)

و قال الراغب الهوی میل النفس إلی الشهوه و یقال ذلک للنفس المائله إلی الشهوه و قیل سمی بذلک لأنه یهوی بصاحبه فی الدنیا إلی کل داهیه و فی الآخره إلی الهاویه و قد عظم الله ذم اتباع الهوی فقال أَ فَرَأَیْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلهَهُ هَواهُ و قال وَ لا تَتَّبِعِ الْهَوی فَیُضِلَّکَ عَنْ سَبِیلِ اللَّهِ (۳) وَ اتَّبَعَ هَواهُ وَ کانَ أَمْرُهُ فُرُطاً(۴) و قوله وَ لَئِنِ اتَّبَعْتَ أَهْواءَهُمْ بَعْدَ الَّذِی جاءَکَ مِنَ الْعِلْمِ (۵) فإنما قاله بلفظ الجمع تنبیها علی أن لکل هوی غیر هوی الآخر ثم هوی کل واحد لا یتناهی فإذن اتباع أهوائهم نهایه الضلال و الحیره قال وَ لا تَتَّبِعْ أَهْواءَ الَّذِینَ لا یَعْلَمُونَ (۶) و قال کَالَّذِی اسْتَهْوَتْهُ الشَّیاطِینُ فِی الْأَرْضِ (۷) وَ لا تَتَّبِعُوا أَهْواءَ قَوْمٍ قَدْ ضَلُّوا مِنْ قَبْلُ (۸) و قال قُلْ لا أَتَّبِعُ أَهْواءَکُمْ قَدْ ضَلَلْتُ إِذاً(۹) وَ لا تَتَّبِعْ أَهْواءَهُمْ وَ قُلْ آمَنْتُ بِما أَنْزَلَ اللَّهُ

۱- ۱. الکافی ج ۲ ص ۳۳۵.

۲- ۲. الصحاح ج ۶ ص ۲۵۳۷.

۳- ۳. سوره ص: ۲۶.

۴- ۴. الکهف: ۲۸.

۵- ۵. البقره: ۱۲۰.

۶- ۶. الجاثیه: ۱۸.

۷- ۷. الأنعام: ۷۱.

۸- ۸. المائده: ۷۷.

۹- ۹. الأنعام: ۵۶.

مِنْ كِتابٍ (۱) وَ مَنْ أَضَلَّ مِمَّنِ اتَّبَعَ هَواهُ بِغَيْرِ هُدىً مِنَ اللَّهِ (۲) انتهی.

**[ترجمه]«احـذروا اهوائکم»: «اهواء» جمع هوی است و این لفظ مصـدر است برای هوی، ماننـد «رضـی» یعنی دوست دارد و علاقه منـد است. پس معنای مصدری یعنی دوست داشـتن، ولی تدریجا این کلمه به معنای آن چیزی که مورد علاقه و دوستی انسان قرار گرفته، چه نیک باشد یا بد، استعمال شده و بعدا در مورد چیزهای بد، کثرت استعمال پیدا کرده است.

جوهری - . صـحاح ۶ : ۲۵۳۷ - گفتـه: «هـواء» بـه هر محـل خـالی و فضـای تهی اطلاـق می شـود و در آیه قرآن که هست«وَ أَفْئِـدَتُهُمْ هَواءٌ»، یعنی دل هـای آنهـا از عقـل و فهم و خرد خـالی و تهی است. و هوی با الف کوتاه در آخر، به معنای خواهش نفس است و در جمع بندی،«اهواء» و «هوییهوی» به کسر عین الفعل در ماضی، یعنی دوست داشت. اصمعی گوید هوی به فتح وسط،«یهوی هویّا» یعنی از بالا به پایین سـقوط کرد. راغب اصـفهانی گوید هوی تمایل نفس است به سوی شـهوت و هوای به این معنا،درباره نفسـی که به طرف شـهوات تمایل دارد گفته می شود. و جهت اینکه این گونه تمایل نفسی را هوی گویند، از این نظر است که صاحبش را در این جهان به سـقوط کشیده و در دره بدبختی می افکند و در آن جهان به وادی دوزخ پرتاب می کنـد. و خداونـد متعال پیروی و متابعت از هوی را شدیـدا نکوهش کرده، ماننـد این آیات: «أَ فَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلهَهُ هَواهُ »، {آیا بدبختی آن کس را که هوای خود را خدای خود قرار داده است دیدی؟} - . جاثیه / ۲۳ - و باز فرموده: «وَ لا تَتَّبِعِ الْهَوى فَيُضِـلَّكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّه»،{از هوای خویش پیروی مکن که در این صورت تو را از راه خـدا گمراه می سازد.} - . ص / ۲۶ - و باز فرموده: «وَ اتَّبَعَ هَواهُ وَ كانَ أَمْرُهُ فُرُطا»، {متابعت مکن کسی را که غافل کرده ایم دل او را از یاد خود و دنبال هوای خود را گرفته و راه و روش او تعـدی و تجـاوز به حقوق و حـدود الهی است.} - . کهف / ۲۸ - و بـاز فرموده: «وَ لَئِنِ اتَّبَعْتَ أَهْواءَهُمْ بَعْدَ الَّذِي جاءَكَ مِنَ الْعِلْم»،{ای رسول ما اگر از خواهش ها و هواهای آنان پیروی نمایی بعـد از اینکه علم و دانشـبه تو داده ایـم.} - . بقره / ۱۲۰ - ... و اینکـه در ایـن آیه اهـواء به لفـظ جمـع به کـار رفته، از این نظر است که مردم هواهـا و تمایلاـت گوناگون دارند و هر کسی هوی و تمایلی غیر تمایل شخص دیگر دارد.

علاوه بر این تمایلات شخصـی یک انسان، نهایت و آخری نـدارد و مرتب در تزایـد است.بنابراین متابعت و پیروی از خواهش هـای آنـان، نهـایت گمراهی و کمـال حیرت و سـر گردانی است. و بـاز فرموده: «وَ لاـ تَتَّبِعْ أَهْواءَ الَّذِينَ لا يَعْلَمُون»،{از هواها و خواسته های جهال و نادانان پیروی مکن.} - . جاثیه / ۱۸ - و باز فرمود: «كَالَّذِي اسْـتَهْوَتْهُ الشَّياطِينُ فِي الْأَرْض»، {مانند کسی که از اثر متـابعت هوی شـیاطین او را ربوده انـد.} - . انعام / ۷۱ - و بـاز فرمود: «وَ لا تَتَّبِعُوا أَهْواءَ قَوْمٍ قَـدْ ضَـلُّوا مِنْ قَبْل»، { از خواهش هـا و هوای نفس آنهـایی که دیر زمـانی است در گمراهی هسـتند پیروی و متـابعت ننماییـد.} - . مائـده / ۷۷ - و بـاز فرموده: «قُـلْ لاـ أَتَّبِعُ أَهْواءَكُمْ قَـدْ ضَـلَلْتُ إِذاً»، {بگو ای پیـامبر که من از خواهش های شـما هرگز پیروی نمی کنم که در این صورت گمراه خواهم شد.} - . انعام / ۵۶ - و باز فرموده: «وَ لا تَتَّبِعْ أَهْواءَهُمْ وَ قُلْ آمَنْتُ بِما أَنْزَلَ اللَّه مِنْ كِتاب»، {از خواسته هـای نفسـانی و پیشـنهادهای آنـان پیروی مکن و بگو من بـآنچه پروردگـار نـازل نموده ایمـان دارم.} - . شوری / ۱۵ - و بـاز فرمـوده: «وَ مَنْ أَضَـلُّ مِمَّنِ اتَّبَعَ هَواهُ بِغَيْرِ هُـدىً مِنَ اللَّه»، {کیست گمراه تر از آن کس که هـدایت الهی را نادیـده گرفته و از هوای نفس خود پیروی نموده.} - . قصص / ۵۰ - (پایان سخنان راغب)

**[ترجمه]

و أقول

ينبغی أن يعلم أن ما تهواه النفس ليس كله مذموما و ما لا تهواه النفس ليس كله ممدوحا بل المعيار ما مر فی باب ذم الدنيا(٣)

و هو أن كل ما يرتكبه الإنسان لمحض الشهوه النفسانيه و اللذه الجسمانيه و المقاصد الفانيه الدنيويه و لم يكن الله مقصودا له فی ذلك فهو من الهوى المذموم و يتبع فيه النفس الأماره بالسوء و إن كان مشتملا على زجر النفس عن بعض المشتهيات أيضا كمن يترك لذيذ المآكل و المطعم و الملبس و يقاسی الجوع و الصوم و السهر للاشتهار بالعباده و جلب قلوب الجهال و ما يرتكبه الإنسان لإطاعه أمره سبحانه و تحصيل رضاه و إن كان مما تشتهيه نفسه و تهواه فليس هو من الهوى المذموم كمن يأكل و يشرب لأمره تعالى بهما أو لتحصيل القوه على العباده و كمن يجامع الحلال لكونه مأمورا به أو لتحصيل الأولاد الصالحين أو لعدم ابتلائه بالحرام.

فهؤلاء و إن حصل لهم الالتذاذ بهذه الأمور لكن ليس مقصودهم محض اللذه بل لهم فی ذلك أغراض صحيحه إن صدقتهم أنفسهم و لم تكن تلك من التسويلات النفسانيه و التخييلات الشيطانيه و لو لم يكن غرضهم من ارتكاب تلك اللذات هذه الأمور فليسوا بمعاقبين فی ذلك إذا كان حلالا لكن إطاعه النفس فی أكثر ما تشتهيه قد ينجر إلى ارتكاب الشبهات و المكروهات ثم إلى المحرمات و من حام حول الحمى أوشك أن يقع فيه.

فظهر أن كل ما تهواه النفس ليس مما يلزم اجتنابه فإن كثيرا من العلماء قد يلتذون بعلمهم أكثر مما يلتذ الفساق بفسقهم كثيرا من العباد يأنسون بالعبادات بحيث يحصل لهم الهم العظيم بتركها و ليس كل ما لا تشتهيه النفس

ص: ٨۴

١- ١. الشورى: ١۵.

٢- ٢. القصص: ۵٠، راجع مفردات غريب القرآن ۵۴٨.

٣- ٣. يعنی باب ذمّ الدنيا و الزهد فيها من الكافی.

یحسن ارتکابه کأکل القاذورات و الزنا بالجاریه القبیحه و یطلق أیضا الهوی علی اختیار مله أو طریقه أو رأی لم یستند إلی برهان قطعی أو دلیل من الکتاب و السنه کمذاهب المخالفین و آرائهم و بدعهم فإنها من شهوات أنفسهم و من أوهامهم المعارضه للحق الصریح کما دلت علیه أکثر الآیات المتقدمه.

فذم الهوی مطلقا إما مبنی علی أن الغالب فیما تشتهیه الأنفس أنها مخالفه لما یرتضیه العقل أو علی أن المراد بالنفس النفس المعتاده بالشر الداعیه إلی السوء و الفساد و یعبر عنها بالنفس الأماره کما قال تعالی إِنَّ النَّفْسَ لَأَمّارَهٌ بِالسُّوءِ إِلّا ما رَحِمَ رَبِّی (۱)

أو صار الهوی حقیقه شرعیه فی المعاصی و الأمور القبیحه التی تدعو النفس إلیها و الآراء و الملل و المذاهب الباطله التی تدعو إلیها الشهوات الباطله و الأوهام الفاسده لا البراهین الحقه.

فلیس شی ء أعدی للرجال لأن ضرر العدو علی فرض وقوعه راجع إلی الدنیا الزائله و منافعها الفانیه و ضرر الهوی راجع إلی الآخره الباقیه.

و حصائد ألسنتهم قال فی النهایه فیه و هل یکب الناس علی مناخرهم فی النار إلا حصائد ألسنتهم أی ما یقطعونه من الکلام الذی لا خیر فیه واحدتها حصیده تشبیها بما یحصد من الزرع و تشبیها للسان و ما یقتطعه من القول بحد المنجل الذی یحصد به و قال الطیبی أی کلامهم القبیح کالکفر و القذف و الغیبه و قال الجوهری حصدت الزرع و غیره أحصده و أحصده حصدا و الزرع محصود و حصید و حصیده و حصائد ألسنتهم الذی فی الحدیث هو ما قیل فی الناس باللسان و قطع به علیهم.

**[ترجمه]البته روشن است که هواهای نفسانی، یعنی آنچه که انسان تمایل به آنهادارد را نمی توان همه را یکسره زشت و نکوهیده دانست. هم چنین نباید چیزهایی را که انسان تمایل به آنهاندارد، به طور کلی خوب و پسندیده شمرد، بلکه ملاک و میزان در بدی و خوبی خواسته ها، آن بیانی است که در فصل مذمت دنیا گفته شد و آن این است که آنچه را که انسان با انگیزه شهوت و خواهش نفس و به منظور لذت جسمی انجام می دهد و هدف آن تامین و رسیدن به امور دنیوی باشد و هیچ گونه قصد خدایی و انگیزه الهی در آن نباشد، البته چنین عملی و تمایلاتی هوای مذموم و تمایل نکوهیده ای است.

و این شخص از نفس سرکش و اماره متابعت و پیروی می کند، اگرچه به صورت و بر حسب ظاهر، نفس خویشتن را از بعضی از خواسته ها بازداشته و جلوگیری کرده باشد، مانند کسی که به منظور شهرت یافتن در عبادت و زهد و جلب توجه مردم نادان و به دست آوردن دل مریدان، غذاهای لذیذ را نمی خورد و از خوراک و پوشاک و لباس معمول خودداری می کند و رنج و زحمت گرسنگی و روزه داشتن و شب زنده داری را تحمل می نماید.

و اگر به منظور امتثال فرمان خدا و به دست آوردن رضایت و خوشنودی او باشد، اگرچه آن عمل خود از مشتهیات و خواسته های نفسانی و طبیعی باشد، البته چنین عملی با این خصوصیات از نوع تمایلات و هوای نکوهیده نیست. مانند کسی که می خورد و می آشامد، از جهت اینکه پروردگار امر به خوردن و آشامیدن کرده و یا به منظور تجدید قوا و به دست آوردن نیروی بدن جهت عبادت و انجام وظیفه. و یا کسی که با همسر مشروع خود آمیزش می نماید از جهت اینکه خدا دستور داده و یا به منظور تولید نسل و پیدایش فرزندان صالح و شایسته و از نظر اینکه خود را از عمل حرام و نامشروع باز دارد. بنابراین

گرچه این گونه افراد از این گونه کارها لذت برده و کامیاب می شوند، ولی هدف آنان از این کارها، فقط صرف کامجویی و لـذت بردن نیست، بلکه در عین حـال اهـداف انسـانی و مقاصـد عـالیه الهی دارنـد. اگر واقعـا چنین باشـد و از قبیـل تسویلات نفسانی و خـدعه و فریب شـیطانی و گـول زدن انسان خودش را نباشـد، و اگر هم منظور آنان از انجام این کارها و از این لذت بردن ها مقاصـد عالیه نباشـد، بالاخره معـذب و معاقب نیسـتند. در صورتی که حلال باشـد، ولی بایـد متوجه شـد که اطاعت و پیروی از هوای نفس و اجابت زیاد خواسـته های آن، به انجام امور شـبهه ناک می کشانـد و کم کم به طرف مکروهات و بعد از آن در دایره محرمات قدم می نهد و کسـی که به مرز محرمات و قرق گاه الهی نزدیک شود، در معرض عبور از مرز و وارد شدن در قرق گاه قرار می گیرد.

از این بیانات روشن شـد که این چنین نیست که هر چه که انسان به آن تمایلـدارد و از آن لذت می برد، نکوهیده است و لازم است از آن اجتناب کند. چون می بینیم بسیاری از علما و دانشـمندان، از علم و فهم و دانش خود لذتی می برند خیلی بیشتر از لـذت بردن فسـاق و اهـل گناه از فسق و گناه خودشان. و بسـیاری از اهل عبادت انس و الفت مخصوصـی با عبادت پیـدا کرده انـد،به طوری که اگر احیانا موفق به انجام آن نشوند، جدا ناراحت می شوند و رنج می برند. همچنین هر چیزی که نفس انسان به آنمیل نـدارد و نمی خواهد،این طور نیست که آن چیز خوب و انجامش مطلوب باشد، مثل خوردن مدفوعات و یا زنا کردن با کنیز زشت رو و بـد منظر. گاهی هم لفظ هوی در مورد انتخاب آیین و روش باطل و نظریه ای که بر پایه برهان و منطق و بر اساس قرآن و سـنت نباشـد به کار برده می شود، ماننـد مذهب های باطل مخالفین و آرا و نظریات و بدعت های آنان که آنها همه از جهت پیروی از هوای نفس و متـابعت از افکـار باطله بر خلاف حق پدیـد می آیـد، همان طور که آیات قرآنی که قبلا ذکر شد، شاهد و دلیل این مطلب است. بنابراین اگر از هوای نفس به طور کلی و مطلق مذمت و نکوهشی شده یا از این جهت است که اکثر خواسـته های نفسانی بر خلاف دید و حکومت عقل و خرد است و چون غالبا هوای نفس بر خلاف عقل و شـرع است، در لسـان آیـات و اخبـار به طور اطلاق و عمومی و کلی مورد نکوهش قرار گرفته است. و یا اینکه منظور از «نفس»، آن نفسـی است که عادت به زشتی دارد و انسان را به بدی و فساد دعوت می کند، که از چنین نفسی در قرآن به نفس اماره بسوء تعبیر شـده، همچنـان که فرموده: «إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ إِلَّا ما رَحِمَ رَبِّی»، {مسـلماً نفس سـرکش به بـدی ها فرمان می دهـد، مگر اینکه لطف خداونـد شامل حال شود و انسان را یاری نمایـد.} - . یوسف/ ۵۳ - نه اینکه منظور تمـام اقسام و مراتب نفس باشـد چون نفس لوامه و یا مطمئنه که قطعا نکوهیـده نیست بلکه با ارزش و مورد تجلیل و تکریم است. و یا اینکه لفظ هوی بر حسب استعمال شرعی، برای حالت بد و معصیت و گناه و امور زشت که مورد خواهش نفس است اسم شده و همین طور آراء و آیین ها و مذاهب باطل که بر پایه تمایلات ناروا و افکار فاسد است، نه بر اساس برهان و استدلال حق و صحیح.

توضـیحجمله ای که در این روایت بود (هیچ دشـمنی برای مردان سرسـخت تر از نفس نیست) این است که هر دشـمنی غیر از نفس تبه کـار، اگر فرضـا زیـانی به انسـان برسانـد، زیانش مربوط به دنیای انسان و منافع مادی فانی شونـده است، ولی ضـرر و زیـان نفس، راجع به آخرت است که اصـلا پایـانی نـدارد و بـاقی است. و بـاز جمله ای در روایت که محصول زبـان را هم از دشمنان شمرده بود(حصائد السنتهم)

در کتـاب نهـایه روایـتی در این بـاره نقـل کرده است به این تعبیر که «و هـل یکبّ النّاس علی منـاخرهم فی النّار الّا حصـائد السـنتهم»، یعنی «آیا جز درو شـده و محصول زبان ها، چیز دیگری مردم را با چهره و صورت در آتش به رو می افکند؟» یعنی

همان سخنان بیهوده و زیانبار که آنها را بریده و جدا کرده مرتب می نمایند.«حصائد» جمع «حصیده» است و سخنان به زراعت درو شده تشبیه شده و زبان و مخارج و مقاطع حروف به داسی تشبیه شده که زراعت به وسیلهآن چیده و درو می شود.

طیبی گوید حصائد زبان ها یعنی سخنان قبیح و زشت آنان، مانند کفر و نسبت زنا دادن و غیبت.جوهری گوید حصدت الزّرع و غیره و «احصده حصدا» زراعت را چیدم (مجرد و مزید فیه) و زراعت را «محصود و حصید و حصیده» گویند. و «حصائد السنتهم» که در حدیث آمده، منظور سخنان یاوه و بیهوده ای است که درباره مردم گفته می شود و با زبان بر آنها قضاوت می کند.

**[ترجمه]

«۱۸»

کا، [الکافی] عَنِ الْعِدَّهِ عَنِ الْبَرْقِیِّ عَنْ أَبِیهِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْقَاسِمِ عَنْ أَبِی حَمْزَهَ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: یَقُولُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ وَ عِزَّتِی وَ جَلَالِی وَ کِبْرِیَائِی وَ نُورِی وَ عُلُوِّی وَ ارْتِفَاعِ مَکَانِی لَا یُؤْثِرُ عَبْدٌ هَوَاهُ عَلَی هَوَایَ إِلَّا شَتَّتُّ عَلَیْهِ أَمْرَهُ وَ لَبَّسْتُ عَلَیْهِ دُنْیَاهُ وَ شَغَلْتُ قَلْبَهُ بِهَا وَ لَمْ أُوتِهِ

ص: ۸۵

۱- ۱. یوسف: ۵۳.

مِنْهَا إِلَّا مَا قَدَّرْتُ وَ عِزَّتِي وَ جَلَالِي وَ عَظَمَتِي وَ نُورِي وَ عُلُوِّي وَ ارْتِفَاعِ مَكَانِي لَا يُؤْثِرُ عَبْدٌ هَوَايَ عَلَى هَوَاهُ إِلَّا اسْتَحْفَظْتُهُ مَلَائِكَتِي وَ كَفَّلْتُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرَضِينَ رِزْقَهُ وَ كُنْتُ لَهُ مِنْ وَرَاءِ تِجَارَةِ كُلِّ تَاجِرٍ وَ أَتَتْهُ الدُّنْيَا وَ هِيَ رَاغِمَةٌ(۱).

**[ترجمه]کافی: حضرت باقر علیه السلام فرمود: «رسول خدا صلّی اللّٰه علیه و آله می فرمود: «خداوند متعال چنین اعلام فرموده که قسم به عزت، جلال، کبریا، نور، علو و ارتفاع مکان خودم که هیچ بنده ای هوا و خواست خودش را بر اراده و خواسته من مقدم ندارد، مگر اینکه من به کیفر این عمل، کارهای او را پریشان سازم.»

شتّت علیه امره: و زندگی دنیای او را بر او دشوار نمایم .

لبّست علیه دنیاه: و قلبش را به دنیا مشغول دارم.

شغلت قلبه بها: و از اموال دنیا به جز آن مقداری که مقدر نموده ام به او نخواهم داد. و به عزت، جلال، عظمت، نور، علو و ارتفاع مکان خود سوگند که هر بنده ای که خواست مرا بر خواسته خود مقدم دارد، من ملائکه خود را حافظ و نگهبان او می کنم، آسمان و زمین را کفیل روزی او قرار می دهم ، من خود دنبال معامله و تجارت تجار به سود او می پردازم و دنیا در نهایت ذلت و تسلیم، به او رو می آورد.» - . کافی ۲ : ۳۳۵ -

**[ترجمه]

بیان

و عزتی أقسم سبحانه تأکیدا لتحقیق مضمون الخطاب و تثبیته فی قلوب السامعین أولا بعزته و هی القوه و الغلبه و خلاف الذله و عدم المثل و النظیر و ثانیا بجلاله و هو التنزه من النقائص أو عن أن یصل إلیه عقول الخلق أو القدره التی تصغر لدیها قدره کل ذی قدره و ثالثا بعظمته و هی تنصرف إلی عظمته الشأن و القدر الذی یذل عندها شأن کل ذی شأن أو هو أعظم من أن یصل إلی کنه صفاته أحد و رابعا بکبریائه و هو کون جمیع الخلائق مقهورا له منقادا لإرادته و خامسا بنوره و هو هدایته التی بها یهتدی أهل السماوات و الأرضین إلیه و إلی مصالحهم و مراشدهم کما یهتدی بالنور و سادسا بعلوه أی کونه أرفع من أن یصل إلیه العقول و الأفهام أو کونه فوق الممکنات بالعلیه أو تعالیه عن الاتصاف بصفات المخلوقین و سابعا بارتفاع مکانه و هو کونه أرفع من أن یصل إلیه وصف الواصفین أو یبلغه نعت الناعتین و کأن بعضها تأکید لبعض.

لا یؤثر أی لا یختار عبد هواه أی ما یحبه و یهواه علی هوای أی علی ما أرضاه و أمرت به إلا شتت علیه أمره علی بناء المجرد أو التفعیل فی القاموس شت یشت شتا و شتاتا و شتیتا فرق و افترق کانشت و تشتت و شتته الله و أشته (۲)

**[ترجمه]ذات اقدس الهی به منظور تاکید مطلب و قطعیت مفاد و معنای روایت و تثبیت آن در دل شنوندگان، سوگندهایی یاد فرموده. اول سوگند به عزت است و عزت یعنی نیرو و قوت و غالب و قاهر بودن، در مقابل ذلت و زبونی و به معنای مثل و مانند نداشتن.

سوگند دوم به جلال خود است و آن به معنای منزه و پیراسته بودن از نواقص و کمبود هاست، یا به این معنا که عقول و افکار مخلوق، به ذات او راه ندارد، یا آن قدرت مطلقه که هر قدرتمندی در برابر او کوچك و ناچیز است. سوگند سوم به عظمت و بزرگی اوست و منظور، عظمت مقام و مرتبه است که هر صاحب مقامی در برابر او ذلیل و زبون است، یا مقصود این است که آن ذات مقدس، برتر از این است که احدی به حقیقت صفاتش پی برد. سوگند چهارم به کبریای اوست و مقصود از کبریا، این است که کلیه موجودات مقهور او هستند و او بر همه قاهر و غالب است و همه آنها در مقابل اراده و مشیت او تسلیم هستند. سوگند پنجم به نور و روشنایی است و آن عبارت از هدایت و راهنمایی اوست که تمام موجودات آسمانی و زمینی از هدایت تکوینی و تشریعی برخوردار هستند و در اثر آن، راه کمال و سعادت خود را به روشنی دیده و مسیر رشد و صلاح خود را دریافته اند. همان گونه که به وسیله نور ظاهری، راه را می بیند. سوگند ششم به علو و بلندی است و منظور این است که ذات اقدسش بلندتر از این است که عقول و افکار و افهام به آن برسد، یا مقصود این است که چون او علت العلل است، فوق جمیع ممکنات است، یا اینکه او متعالی و برتر از این است که متصف به صفات مخلوقات و ممکنات باشد. سوگند هفتم به ارتفاع مکان است و این به معنای برتر بودن از این است که توصیف و تعریف گویندگان بتواند او را توصیف کند، و شاید بعضی از این جمله ها تاکید و توضیح جمله دیگر باشد.

«لاـ یوثر عبد هواه علی هوای»: یعنی آنچه را که دوست می دارد، بر آنچه که من رضایت دارم و دستور و به او فرمان داده امانتخاب نمی کند و مقدم نمی دارد، مگر اینکه من به کیفر آن (شتت علیه امره)، وضع زندگی اش را پریشان می گردانم. لفظ «شتت» هم به صیغه ثلاثی مجرد خوانده می شود و هم مزید فیه از باب تفعیل. در قاموس است «شتّ یشتّ و شتّا و شتاتا و شتیتا» به معنای متفرق و پراکنده کرد و پراکنده شد است، مانند «انشتّ و تشتّت و شتّته اللّه و اشتّه.»(پایان عبارات قاموس)

**[ترجمه]

و أقول

تشتت أمره إما کنایه عن تحیره فی أمر دینه فإن الذین یتبعون الأهواء الباطله فی سبل الضلاله یتیهون و فی طرق الغوایه یهیمون أو کنایه عن عدم انتظام أمور دنیاهم فإن من اتبع الشهوات لا ینظر فی العواقب فیختل علیه أمور معاشه و یسلب الله البرکه عما فی یده أو الأعم منهما و علی الثانی الفقره الثانیه تأکید و علی الثالث تخصیص بعد التعمیم و لبست علیه

۱- ۱. الکافی ج ۲ ص ۳۳۵.

۲- ۲. القاموس ج ۱ ص ۱۵۱.

دنیاه أی خلطتها أو أشکلتها و ضیقت علیه المخرج منهما قال فی المصباح لبست الأمر لبسا من باب ضرب خلطته و فی التنزیل وَ لَلَبَسْنا عَلَیْهِمْ ما یَلْبِسُونَ (۱) و التشدید مبالغه و فی الأمر لبس بالضم و لبسه أیضا إشکال و التبس الأمر أشکل و لابسته بمعنی خالطته.

و قال الراغب أصل اللبس ستر الشیء و یقال ذلک فی المعانی یقال لبست علیه أمره قال تعالی وَ لَلَبَسْنا عَلَیْهِمْ ما یَلْبِسُونَ وَ لا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْباطِلِ (۲) لِمَ تَلْبِسُونَ الْحَقَّ بِالْباطِلِ (۳) الَّذِینَ آمَنُوا وَ لَمْ یَلْبِسُوا إِیمانَهُمْ بِظُلْمٍ (۴) و یقال فی الأمر لبسه أی التباس و لابست فلانا خالطته (۵).

و شغلت قلبه بها أی هو دائما فی ذکرها و فکرها غافلا عن الآخره و تحصیلها و لا یصل من الدنیا غایه مناه فیخسر الدنیا و الآخره و ذلِکَ هُوَ الْخُسْرانُ الْمُبِینُ إلا استحفظته ملائکتی أی أمرتهم بحفظه من الضیاع و الهلاک فی الدین و الدنیا و کفلت السماوات و الأرضین رزقه و قد مر و ضمنت أی جعلتهما ضامنین و کفیلین لرزقه کنایه عن تسبیب الأسباب السماویه و الأرضیه لوصول رزقه المقدر إلیه.

و کنت له من وراء تجاره کل تاجر أقول قد مر أنه یحتمل وجوها الأول أن یکون المعنی کنت من وراء تجاره التاجرین أی عقبها أسوقها إلیه أی أسخر له قلوبهم له و ألقی فیها أن یدفعوا قسطا من أرباح تجاراتهم إلیه الثانی أنی أتجر له عوضا عن تجاره کل تاجر له لو کانوا اتجروا له الثالث أن المعنی أنا أی قربی و حبی له عوض عن المنافع الزائله الفانیه التی

۱- ۱. الأنعام: ۹.

۲- ۲. البقره: ۴۲.

۳- ۳. آل عمران: ۷۱.

۴- ۴. الأنعام: ۸۲.

۵- ۵. مفردات غریب القرآن ۴۴۷.

تحصـل للتجـاره فی تجارتهم و بعباره أخری أنا مقصوده فی تجارته المعنویه بـدلا عما یقصـده التجار من أرباحهم الـدنیویه فَما رَبِحَتْ تِجارَتُهُمْ وَ ما کانُوا مُهْتَدِینَ الرابع أن المعنی کنت له بعـد أن أسوق إلیه أرباح التاجرین فتجتمع له الـدنیا و الآخره و هی التجاره الرابحه.

و أتته الـدنیا و هی راغمه أی ذلیله منقـاده کنایه عن تیسر حصولها بلا مشـقه و لا ذله أو مع هوانها علیه و لیست لها عنـده منزله لزهده فیها أو مع کرهها کنایه عن بعد حصولها له بحسب الأسباب الظاهره لعدم توسله بأسباب حصولها و هذا معنی لطیف و إن کان بعیدا و فی القاموس الرغم الکره و یثلث کالمرغمه رغمه کعلمه و منعه کرهه و التراب کالرغام و رغم أنفی لله مثلثه ذل عن کره و أرغمه الله أسخطه و رغمته فعلت شیئا علی رغمه و فی النهایه أرغم الله أنفه أی ألصقه بالرغام و هو التراب هذا هو الأصل ثم استعمل فی الذل و العجز عن الانتصاف و الانقیاد علی کره.

**[ترجمه]«من تشتت امره» (کـارش پریشـان گشت) یـا کنایه از سـر گردانی شـخص در امر دین خود است - چون افرادی که تابع هوا و هوس و پیرو افکار باطل باشـند، در راه های ضـلالت گمراه و در طرق گمراهی سـر گردان هستند - یا کنایه و اشاره است به اینکه این چنین مردمی، کارهـای دنیـوی و زنـد گی شـان منظم و روبه راه نیست. چون کسـی که در صـدد رسـیدن به شهوات و هواهای نفسانی باشـد، قدرت تفکر و دوراندیشـی را ندارد. در نتیجه وضع زند گی و کسب و کارش مختل و در هم می شود و خداونـد برکت را از آنچه که دارد، برمی دارد و یـا منظور از تشـتت امر، هر دو معنا باشـد و بنا بر معنای دوم، جمله بعدی(لبّست علیه دنیاه)تأکید جمله اول می شود و بنا بر معنای سوم (اعم از امور معنوی و مادّی) تخصیص پس از تعمیم است. (اول به طور عموم فرموده تمام امورش را پریشان می نمایم و بعدا مخصوصا زند گی دنیوی را نام برده است.)

و لبّست علیه دنیاه: یعنی در هم و پریشان و دشوار می نمایم بر او دنیای او را، و راه رهایی از مشکلات را بر او تنگ می سازم. در مصبـاح گوید «لبست الأمر لبسا» از باب ضـرب (ثلاثی مجرد) یعنی کار را در هم و مشـتبه ساختم و در قرآن است«وَ أَلَبَسْنا عَلَیْهِمْ ما یَلْبِسُونَ»، - . انعام / ۹ - (یعنی اگر ما پیامبری از جنس فرشته ها می فرستادیم، او را به صورت انسان قرار می دادیم و در نتیجه همین التباس و اشـتباهاتی را که دارنـد و بهانه جویی درباره پیامبران که می نماینـد برای آنها پیش می آوردیم) و در صورت تشدیـد باء (از باب تفعیل)،مبالغه و تاکید همین معنا می شود و گفته می شود «فی الأمر لبس و لبسه» به ضم اول، یعنی در فلان کار اشکال هست، و «التبس الأمر» یعنی کار مشکل شد، و «لابسته» یعنی با او مخالطه و آمیزش دارم.

راغب در مفردات گویـد: اصـل معنای «لبس» پوشـیدن چیزی است و در امور معنوی به کار می رود و گفته می شود کار او را مشـتبه و پنهان نمودم. و خداوند فرموده است: «وَ لَلَبَسْنا عَلَیْهِمْ ما یَلْبِسُونَ وَ لا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْباطِلِ»،{ حق و حقیقت را با پوشش باطل می پوشانید.} - . بقره / ۴۲ - «لِمَ تَلْبِسُونَ الْحَقَّ بِالْباطِلِ»{چرا حق را با پوشـش باطل می پوشانید.} - . آل عمران / ۷۱ - «الَّذِینَ آمَنُوا وَ لَمْ یَلْبِسُوا إِیمانَهُمْ بِظُلْمٍ»، {آنانی که ایمان آوردنـد و ایمان خود را با ظلم و سـتم مسـتور و مخلوط نکردنـد.} - .انعام / ۸۲ - و گفته می شود «فی الأمر لبسه» یعنی در آن کار اشتباه هست و «لابست فلانا» یعنی یکدیگر را به اشتباه افکندیم. (پایان بیانات راغب)

و شـغلت قلبه بها: یعنی این شخص همیشه در فکر دنیا و در یاد آن می شود و اصلا توجهی به آخرت و فکر آسایش آن جهان را نـدارد، و در دنیـا هم به آمـال و آرزوی خود نمی رسـد، در نتیجه در هر دو جهان زیانکار می گردد و این همان بـدبختی و

شقاوت آشکار و روشن است.

استحفظته ملائکتی: یعنی فرشتگان را دستور می دهیم که او را از تباهی و هلاکت و زیان در امور دینی و زندگی دنیوی نگهداری نمایند

و کفّلت السّماوات و الأرض رزقه: که معنای آن گذشت .

ضمّنت: یعنی آسمان و زمین را ضامن و کفیل روزی او می گردانم. کنایه از اینکه اسباب و وسایل روزی او را از آسمان و زمین فراهم می گردانم.

و کنت له من وراء تجاره کلّ تاجر قبلا: گفته شد که این جمله را می توان به چند وجه معنا کرد. اول این بود که من دنبال تجارت تجار هستم و این تجارت ها را به سوی او سوق می دهم، یعنی دل های تجار را به سوی او منعطف ساخته و در دل آنها این فکر را قرار می دهم که سهمی از سود خود را به او بپردازند. دوم اینکه من خود برای او تجارت می کنم به جای تجارت آنان، اگر قرار می شد آنها برای او تجارت کنند. سوم اینکه خود من، یعنی قرب و نزدیکی او به من و محبت و دوستی من به او،عوض منافع زوال و فناپذیر تجار است. به عبارت دیگر در تجارت معنوی و حقیقی، من مقصود و هدف او هستم، در مقابل مقاصد و اهداف دنیوی تجار که نه تجارتشان سودمند است و نه از هدایت الهی برخوردارند. چهارم اینکه من علاوه بر اینکه تجارت و معاملات مردم را به سوی او سوق می دهم، قرب و نزدیکی و رضوان خود را بهره او می سازم که در نتیجه سود و بهره هر دو جهان نصیب او خواهد گشت و این است تجارت پر سود.

و اتته الدّنیا و هی راغمه: یعنی ذلیلانه در مقابل او تسلیم است. منظور این است که دنیا به آسانی و بدون زحمت و تحمل ذلت و پستی به دست او می آید، یا به این معناست که دنیا و زندگی دنیا - با اینکه از نظر چنین شخصی پست و بی ارزش است - به او روی می آورد، یا به این معناست که دنیا و زندگی دنیا، با اینکه قاعدتا نباید به دست چنین شخصی باشد و چون به اسباب وسایل دستیابی به آن توجه نکرده و راه های تکثیر ثروت را نمی پیماید، در عین حال دنیا باور می کند. و این معنای سوم گرچه معنای لطیف و دقیقی است، ولی بعید است (البته این معانی سه گانه از جهت اختلاف معانی راغمه است). چون در قاموس گوید «الرّغم» که راء آن سه جور خوانده می شود، به معنای کراهت داشتن و بی میل بودن و «مرغمه» هم به این معنا است. رغمه بر وزن علمه و یا بر وزن منعه، یعنی کراهت پیدا کرد و او را نپسندید. و «رغم انفی للّه» با حرکات سه گانه راء، یعنی با کراهت و بی میلی بینی من بر خاک مذلت آمد. «ارغمه اللّه» یعنی خداوند غضب و سخطش را شامل حال او کرد.«رغمته» یعنی بر خلاف انتظار او و مخصوصا برای ناراحتی او کاری را انجام دادم. (پایان کلام قاموس)

و درکتاب نهایه گوید «ارغم اللّه انفه» یعنی خداوند بینی او را به روی خاک آورده است، چون «رغام» به معنای خاک است. البته این معنای اصلی و لغوی این جمله است، اما در موارد ذلت و زبونی و ناتوان شدن از گرفتن حق و تسلیم شدن با کراهت و بی میلی به کار می رود.

**[ترجمه]

کا، [الکافی] عَنِ الْحُسَیْنِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ الْمُعَلَّی عَنِ الْوَشَّاءِ عَنْ عَاصِمِ بْنِ حُمَیْدٍ عَنْ أَبِی حَمْزَهَ عَنْ یَحْیَی بْنِ عُقَیْلٍ قَالَ قَالَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام: إِنَّمَا أَخَافُ عَلَیْکُمُ اثْنَتَیْنِ اتِّبَاعَ الْهَوَی وَ طُولَ الْأَمَلِ أَمَّا اتِّبَاعُ الْهَوَی فَإِنَّهُ یَصُدُّ عَنِ الْحَقِّ وَ أَمَّا طُولُ الْأَمَلِ فَیُنْسِی الْآخِرَهَ(۱).

**[ترجمه]کافی: امیر مؤمنان علیه السلام فرمود: «فقط دو چیز است که از خطر آنها بر شما می ترسم: پیروی از هوای نفس، آرزوی دور و دراز. اما متابعت از خواسته های نفسانی، انسان را از حق بازمی دارد، و اما آرزوی دراز، آخرت را فراموش می کند.» - . کافی ۲ : ۳۳۶ -

**[ترجمه]

بیان

أما اتباع الهوی فإنه یصد عن الحق لأن حب الدنیا و شهواتها یعمی القلب عن رؤیه الحق و تمنع النفس عن متابعته فإن الحق و الباطل متقابلان و الآخره و الدنیا ضرتان متنافرتان و الدنیا مع أهل الباطل فاتباع الهوی إما یصیر سببا لاشتباه الحق بالباطل فی نظره أو یصیر باعثا علی إنکار الحق مع العلم به و الأول کعوام أهل الباطل و الثانی کعلمائهم.

و طول الأمل أی ظن البقاء فی الدنیا و توقع حصول المشتهیات فیها بالأمانی الکاذبه الشیطانیه ینسی الموت و الآخره و أهوالهما فلا یتوجه إلی تحصیل

ص: ۸۸

۱- ۱. الکافی ج ۲ ص ۳۳۶.

الآخره و ما ينفعه فيها و يخلصه من شدائدها و إنما نسب الخوف منهما إلى نفسه القدسيه لأنه هو مولى المؤمنين و المتولى لإصلاحهم و الراعى لهم فى معاشهم و الداعى لهم إلى صلاح معادهم

**[ترجمه]اما بازداشتن هوای نفس انسان را از حق، از این نظر است که علاقه و محبت به دنیا و لذت های آن، چشم دل را از دیدن حق و درک حقیقت کور می کند و از تسلیم شدن به حق بازمی دارد. چون حق و باطل نقطه مقابل هم هستند و دنیا و آخرت، مانند دو هوو از یکدیگر گریزانند و مسلما دنیا (هدف اصلی بودن دنیا) با اهل باطل است.بنابراین رفتن دنبال دنیا و لذت های آن، باعث می شود که باطل در نظر وی به صورت حق و صحیح جلوه کند و در نتیجه واقع و حقیقت را نبیند و درک نکند، یا اینکه اساسا برای اینکه به لذت و هوس خود برسد، دانسته و فهمیده حق و حقیقت را انکار کرده و در مقابلش جبهه گیری می کند. صورت اول مانند توده عوام و مردم کوته فکر از اهل باطل، صورت دوم مانند علما و دانشمندان آنان هستند. و طول امل (آرزوی دراز) یعنی تصور و گمان باقی ماندن در دنیا و انتظار رسیدن به لذتها با آرزوهای ابلیسی و دروغین، باعث فراموشی آخرت و وقایع وحشتناک آن جهان می گردد. در نتیجه در فکر آخرت و اعمالی که در آنجا سودی داشته باشد و انسان را از گرفتاری ها و شداید اخروی نجات دهد نمی باشد. اما اینکه وجود پاک و مقدس امیر مؤمنان خوف و ترس از این دو عامل را به خود نسبت داده، از این نظر است که حضرتش بزرگ مؤمنین و متصدی اصلاح حال آنان و سرپرست آنها در امور زندگی و راهنما و دعوت کننده آنهاست به آنچه که در امر آخرت مفید و نافع است.

**[ترجمه]

«۲۰»

کا، [الکافی] عَنِ الْعِدَّهِ عَنْ سَهْلِ بْنِ زِيَادٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ شَمُّونٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْأَصَمِّ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْحَجَّاجِ قَالَ: قَالَ لِي أَبُو الْحَسَنِ علیه السلام اتَّقِ الْمَرْقَى السَّهْلَ إِذَا كَانَ مُنْحَدَرُهُ وَعْراً وَ قَالَ كَانَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام يَقُولُ لَا تَدَعِ النَّفْسَ وَ هَوَاهَا فَإِنَّ هَوَاهَا فِي رَدَاهَا وَ تَرْكُ النَّفْسِ وَ مَا تَهْوَى أَذَاهَا وَ كَفُّ النَّفْسِ عَمَّا تَهْوَى دَوَاهَا(۱).

**[ترجمه]کافی: عبدالرحمن بن حجاج گوید: امام موسی بن جعفر علیه السلام به من فرمود: «بترس از بالا- رفتن سهل و آسان، در صورتی که پایین آمدن و سقوط از آن دشوار و ناراحت کننده باشد.»

و نیز گوید: حضرت صادق علیه السلام مکرر می فرمود: «هیچ گاه از نفس سرکش و خواسته های آن غافل مباش. یا به این معنا که هیچ گاه نفس خود را با هوا و خواسته آن دمساز مکن، چون هواهای نفسانی، همان نفس را به پستی سقوط و هلاکت می افکند و رها کردن نفس را با لذت ها و خواسته ها (که هر چه می خواهد انجام دهد) موجب اذیت و رنج نفس خواهد شد و بازداشتن نفس از آنچه می طلبد، درمان مرض و بیماری نفس است. » - . کافی ۲ : ۳۳۶ -

**[ترجمه]

بیان

اتق المرقى السهل إلخ المرقى و المرتقى و المرقاه موضع الرقى و الصعود من رقيت السلم و السطح و الجبل علوته و المنحدر الموضع الذى ينحدر منه أى ينزل من الانحدار و هو النزول الوعر ضد السهل قال الجوهرى جبل وعر بالتسكين و مطلب وعر قال الأصمعى و لا تقل وعر أقول و لعل المراد به النهى عن طلب الجاه و الرئاسه و سائر شهوات الدنيا و مرتفعاتها فإنها و إن كانت مؤاتيه على اليسر و الخفض إلا أن عاقبتها عاقبه سوء و التخلص من غوائلها و تبعاتها فى غايه الصعوبه.

و الحاصل أن متابعه النفس فى أهوائها و الترقى من بعضها إلى بعض و إن كانت كل واحده منها فى نظره حقيره و تحصل له بسهوله لكن عند الموت يصعب عليه ترك جميعها و المحاسبه عليها فهو كمن صعد جبلا بحيل شتى فإذا انتهى إلى ذروته تحير فى تدبير النزول عنها و أيضا تلك المنازل الدنيه تحصل له فى الدنيا بالتدريج و عند الموت لا بد من تركها دفعه و لذا تشق عليها سكرات الموت بقطع تلك العلائق فهو كمن صعد سلما درجه درجه ثم سقط فى آخر درجه منه دفعه فكلما كانت الدرجات فى الصعود أكثر كان السقوط منها أشد ضررا و أعظم خطرا فلا بد للعاقل أن يتفكر عند الصعود على درجات الدنيا فى شده النزول عنها فلا يرقى

١- ١. الكافى ج ٢ ص ٣٣٦.

كثيرا و يكتفى بقدر الضروره و الحاجه فهذا التشبيه البليغ على كل من الوجهين من أبلغ الاستعارات و أحسن التشبيهات.

و فى بعض النسخ اتقى بالياء و كأنه من تصحيف النساخ و لذا قرأ بعض الشارحين أتقى بصيغه التفضيل و المرقى على البناء للمفعول و قرأ السهل مرفوعا ليكون خبرا للمبتدإ و هو أتقى أو يكون أتقى بتشديد التاء بصيغه المتكلم من باب الافتعال فالسهل منصوب صفه للمرقى و كل منهما لا يخلو من بعد.

لا تدع النفس و هواها أى لا تتركها مع هواها و ما تهواه و تحبه من الشهوات المرديه فإن هواها فى رداها أى هلاكها فى الآخره بالهلاك المعنوى فى القاموس ردى فى البئر سقط كتردى و أرداه غيره و رداه و ردى كرضى ردى هلك و أرداه و رجل رد هالك قوله عليه السلام أذاها الأذى ما يؤذى الإنسان من مرض أو مكروه و الشى ء القذر و فى بعض داؤها أى مرضها و هو أنسب بقوله دواؤها لفظا و معنى و فى القاموس الدواء مثلثه ما داويت به و بالقصر المرض.

ص: ٩٠

**[ترجمه]در روایت اول لفظ چنین است: «اتّق المرقی السّهل»، «مرقی و مرتقی و مرقاه» محل ترقی و بالا رفتن است که همه از ریشه ترقی گرفته می شود. مثلا می گویند«رقیت السّلّم و الجبل و السّطح»، یعنی بالای نردبان یا بام یا کوه رفتم. و «منحدر» که در روایت است، محل پایین آمدن از «انحدار» که به معنی نزول و پایین آمدن است. و «وعر» که باز در روایت است، به معنای سخت و دشوار، در مقابل سهل و آسان است. جوهری گوید «جبل و عر و مطلب و عر» با سکون عین. اصمعی گوید «وعر» به کسر عین نخوان.

مؤلف: شاید منظور حضرت از این فرمایش این باشد که انسان نباید در مقام به دست آوردن منصب و جاه و مقام و ریاست و همچنین شهوات دنیا و رسیدن به آخرین لذت ها باشد، زیرا این گونه چیزها گرچه ممکن است به آسانی به دست آید، ولی عاقبت و پایان بدی دارند و رهایی از گرفتاری و نتایج شوم آنها در نهایت سختی و دشواری است. خلاصه مطلب اینکه متابعت و پیروی از نفس در خواهش های آن و مرتب از این خواهش و خواسته، به خواسته بعدی گام نهادن، گرچه هر یک از آنها در نظر انسان کوچک و ناچیز است و به آسانی به دست می آید، ولی هنگام مرگ که همه آنها را یک جا می خواهد رها کند و از آنها بازجویی شود، بسیار دشوار و ناگوار است.بنابراین چنین شخصی مانند کسی است که با حیله و نقشه های مخصوصی کوه پیمایی می کند و بالاخره خود را به قله کوه می رساند، ولی پس از رسیدن به قله کوه، در راه پایین آمدن متحیر و سرگردان می ماند. بعلاوه این مقام ها و این درجات بی ارزش و پست را در این جهان تدریجا و با طول مدت به دست آورده، ولی هنگام مردن به ناچار تمام آنها را یک مرتبه از دست می دهد. لذا سکرات مرگ و بریدن از این همه بستگی ها، خیلی گران و دشوار است. این شخص نظیر کسی است که از نردبانی پله پله و یکی یکی بالا می رود و هنگامی که به آخرین پله می رسد، ناگهان سقوط نماید. و هر چه درجه و پله ها به هنگام بالا رفتن بیشتر باشد، ضرر و صدمه افتادن و خطر سقوط بیشتر است.بنابراین لازم است که شخص خردمند هنگامی که در قوس صعود قرار گرفته و درجات و مقامات دنیوی را بالا می رود، قوس نزولی را هم از نظر دور ندارد و در شداید و مشکلات سقوط و پایین آمدن نیز تامل کند و خیلی زیاد و بیشتر از مقدار نیاز و ضرورت بالا نرود. این تشبیهی که در بیان امام علیه السلام آمده، بر هر یک از دو احتمال و دو وجه که گفته شد، تنظیر و تمثیل زیبا و لطیفی است و از رساترین و بهترین کنایات و تشبیهات است.

و در بعضی از نسخه ها «اتّقی» با یا آمده و ظاهرا از اشتباه نویسندگان است. و از این نسخه است که بعضی از شارحین «اتّقی» به صیغه اسم تفضیل خوانده و «مرقی» به صیغه اسم مفعول و «السّهل» را مرفوع خوانده اند که خبر مبتداء که اتقی است بشود که معنای روایت چنین شود: «خطرناک ترین مواضع بالا، آسان آنها است.» و یا اینکه اتّقی به صیغه متکلم وحده باشد و کلمه السهل هم منصوب که صفت مترقی بشود، به این معنا که: «من می ترسم از بالا رفتنی که آسان است.» البته این دو معنای اخیر بعید است .

جمله «لا تدع النّفس و هواها» که در روایت است، یعنی نفس خود را به همراه هوا و خواسته اش و آنچه که عشق و علاقه به او دارد از شهوات و لذات نابودکننده و پست، رها مکن که همین خواهش ها عامل هلاکت اخروی و شقاوت او خواهد شد. در قاموس گوید «ردی فی البئر» یعنی سقوط کرد در چاه، مانند «تردّی و ارداه و ردّاه» (از باب تفعّل و افعال و تفعیل) و «ردی» مانند رضی به معنای هلک و «رجل رد» به معنای هالک و نابودشونده است. و کلمه «اذاها»، « اذی» به آنچه که موجب ناراحتی انسان شود، از بیماری و پیشامدهای بد و چیزی که کثیف و مورد نفرت باشد گویند. و در بعضی نسخه ها به جای

«اذاهـا»،«داؤهـا» (يعنى بيمـارى و درد) آمـده است و اين نسـخه از جهت تناسب لفظى و معنوى، با كلمه «دوائها» بهتر است. در قاموس گويـد دواء با حركات سه گانه دال، درمان يعنى دارويى است كه وسـيله معالجه مى باشد و اگر بدون مدّ خوانده شود (دوى)، به معناى مرض و بيمارى است .

**[ترجمه]

باب ۴۷ طاعه الله و رسوله و حججه عليهم السلام و التسليم لهم و النهى عن معصيتهم و الإعراض عن قولهم و إيذائهم

الآيات

البقره قالُوا سَمِعْنا وَ أَطَعْنا(۱) آل عمران قُلْ أَطِيعُوا اللَّهَ وَ الرَّسُولَ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّ اللَّهَ لا يُحِبُّ الْكافِرِينَ (۲) و قال تعالى وَ أَطِيعُوا اللَّهَ وَ الرَّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ (۳) النساء وَ مَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خالِدِينَ فِيها وَ ذلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ وَ مَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ يَتَعَدَّ حُدُودَهُ يُدْخِلْهُ ناراً خالِداً فِيها وَ لَهُ عَذابٌ مُهِينٌ (۴) و قال تعالى وَ لَوْ أَنَّهُمْ قالُوا سَمِعْنا وَ أَطَعْنا وَ اسْمَعْ وَ انْظُرْنا لَكانَ خَيْراً لَهُمْ (۵) و قال تعالى يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ وَ أُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ

فَإِنْ تَنازَعْتُمْ فِي شَيْ ءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَ الرَّسُولِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ ذلِكَ خَيْرٌ وَ أَحْسَنُ تَأْوِيلًا(۶) و قال تعالى وَ مَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَ الرَّسُولَ فَأُولئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ

۱- ۱. البقره: ۲۸۵.

۲- ۲. آل عمران: ۳۲.

۳- ۳. آل عمران: ۱۳۱.

۴- ۴. النساء: ۱۳ و ۱۴.

۵- ۵. النساء: ۴۶.

۶- ۶. النساء: ۵۹.

النَّبِيِّينَ وَ الصِّدِّيقِينَ وَ الشُّهَداءِ وَ الصَّالِحِينَ وَ حَسُنَ أُولئِكَ رَفِيقاً(١) المائده إِذْ قُلْتُمْ سَمِعْنا وَ أَطَعْنا(٢) و قال تعالى وَ أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ وَ احْذَرُوا فَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَاعْلَمُوا أَنَّما عَلى رَسُولِنَا الْبَلاغُ الْمُبِينُ (٣) الأنفال وَ أَطِيعُوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ (٤) و قال تعالى يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ لا تَوَلَّوْا عَنْهُ وَ أَنْتُمْ تَسْمَعُونَ وَ لا تَكُونُوا كَالَّذِينَ قالُوا سَمِعْنا وَ هُمْ لا يَسْمَعُونَ (٥) التوبه وَ يُطِيعُونَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ أُولئِكَ سَيَرْحَمُهُمُ اللَّهُ (٦) النور وَ يَقُولُونَ آمَنَّا بِاللَّهِ وَ بِالرَّسُولِ وَ أَطَعْنا ثُمَّ يَتَوَلَّى فَرِيقٌ مِنْهُمْ مِنْ بَعْدِ ذلِكَ وَ ما أُولئِكَ بِالْمُؤْمِنِينَ وَ إِذا دُعُوا إِلَى اللَّهِ وَ رَسُولِهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ إِذا فَرِيقٌ مِنْهُمْ مُعْرِضُونَ وَ إِنْ يَكُنْ لَهُمُ الْحَقُّ يَأْتُوا إِلَيْهِ مُذْعِنِينَ أَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ أَمِ ارْتابُوا أَمْ يَخافُونَ أَنْ يَحِيفَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَ رَسُولُهُ بَلْ أُولئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ إِنَّما كانَ قَوْلَ الْمُؤْمِنِينَ إِذا دُعُوا إِلَى اللَّهِ وَ رَسُولِهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ أَنْ يَقُولُوا سَمِعْنا وَ أَطَعْنا وَ أُولئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ وَ مَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ يَخْشَ اللَّهَ وَ يَتَّقْهِ فَأُولئِكَ هُمُ الْفائِزُونَ وَ أَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمانِهِمْ لَئِنْ أَمَرْتَهُمْ لَيَخْرُجُنَّ قُلْ لا تُقْسِمُوا طاعَةٌ مَعْرُوفَةٌ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِما تَعْمَلُونَ قُلْ أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّما عَلَيْهِ ما حُمِّلَ وَ عَلَيْكُمْ ما حُمِّلْتُمْ وَ إِنْ تُطِيعُوهُ تَهْتَدُوا وَ ما عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلاغُ الْمُبِينُ إلى قوله تعالى وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ (٧).

ص: ٩٢

١- ١. النساء: ۶٩.

٢- ٢. المائده: ٧.

٣- ٣. المائده: ٩٢.

۴- ۴. الأنفال: ١.

۵- ۵. الأنفال: ٢٠ و ٢١.

۶- ۶. براءه: ٧٢.

٧- ٧. النور: ۴٧- ۵۶.

لقمان وَ اتَّبِعْ سَبِيلَ مَنْ أَنابَ إِلَيَّ ثُمَّ إِلَيَّ مَرْجِعُكَمْ فَأَنَبِّئُكَمْ بِما كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (۱) الأحزاب وَ ما كانَ لِمُؤْمِنٍ وَ لا مُؤْمِنَةٍ إِذا قَضَى اللَّهُ وَ رَسُولُهُ أَمْراً أَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ وَ مَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ فَقَدْ ضَلَّ ضَلالًا مُبِيناً(۲) و قال تعالى وَ ما كانَ لَكُمْ أَنْ تُؤْذُوا رَسُولَ اللَّهِ إلى قوله تعالى إِنَّ الَّذِينَ يُؤْذُونَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ لَعَنَهُمُ اللَّهُ فِي الدُّنْيا وَ الْآخِرَةِ وَ أَعَدَّ لَهُمْ عَذاباً مُهِيناً(۳).

و قال تعالى إِنَّ اللَّهَ لَعَنَ الْكافِرِينَ وَ أَعَدَّ لَهُمْ سَعِيراً خالِدِينَ فِيها أَبَداً لا يَجِدُونَ وَلِيًّا وَ لا نَصِيراً يَوْمَ تُقَلَّبُ وُجُوهُهُمْ فِي النَّارِ يَقُولُونَ يا لَيْتَنا أَطَعْنَا اللَّهَ وَ أَطَعْنَا الرَّسُولَا وَ قالُوا رَبَّنا إِنَّا أَطَعْنا سادَتَنا وَ كُبَراءَنا فَأَضَلُّونَا السَّبِيلَا رَبَّنا آتِهِمْ ضِعْفَيْنِ مِنَ الْعَذابِ وَ الْعَنْهُمْ لَعْناً كَبِيراً يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا تَكُونُوا كَالَّذِينَ آذَوْا مُوسى فَبَرَّأَهُ اللَّهُ مِمَّا قالُوا وَ كانَ عِنْدَ اللَّهِ وَجِيهاً إلى قوله سبحانه وَ مَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ فَقَدْ فازَ فَوْزاً عَظِيماً(۴) الزخرف وَ اتَّبِعُونِ هذا صِراطٌ مُسْتَقِيمٌ (۵) و قال تعالى فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُونِ (۶) محمد فَأَوْلى لَهُمْ طاعَةٌ وَ قَوْلٌ مَعْرُوفٌ فَإِذا عَزَمَ الْأَمْرُ فَلَوْ صَدَقُوا اللَّهَ لَكانَ خَيْراً لَهُمْ فَهَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ تَوَلَّيْتُمْ أَنْ تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَ تُقَطِّعُوا أَرْحامَكُمْ أُولئِكَ الَّذِينَ لَعَنَهُمُ اللَّهُ فَأَصَمَّهُمْ وَ أَعْمى أَبْصارَهُمْ إلى قوله تعالى ذلِكَ بِأَنَّهُمُ اتَّبَعُوا ما أَسْخَطَ اللَّهَ وَ كَرِهُوا رِضْوانَهُ فَأَحْبَطَ أَعْمالَهُمْ (۷)

۱- ۱. لقمان: ۱۵.

۲- ۲. الأحزاب: ۳۶.

۳- ۳. الأحزاب: ۵۳- ۵۷.

۴- ۴. الأحزاب: ۶۴- ۷۱.

۵- ۵. الزخرف: ۶۱.

۶- ۶. الزخرف: ۶۳.

۷- ۷. القتال: ۲۱- ۲۸.

و قـال تعالى يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ وَ لا تُبْطِلُوا أَعْمالَكُمْ (۱) الفتح وَ مَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ وَ مَنْ يَتَوَلَّ يُعَذِّبْهُ عَذاباً أَلِيماً(۲) الحجرات يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ وَ رَسُولِهِ وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (۳) و قـال تعـالى وَ إِنْ تُطِيعُوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ لا يَلِتْكُمْ مِنْ أَعْمالِكُمْ شَيْئاً إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۴) المجادله إِنَّ الَّذِينَ يُحَادُّونَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ كُبِتُوا كَما كُبِتَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَ قَدْ أَنْزَلْنا آياتٍ بَيِّناتٍ وَ لِلْكافِرِينَ عَذابٌ مُهِينٌ يَوْمَ يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ جَمِيعاً فَيُنَبِّئُهُمْ بِما عَمِلُوا أَحْصاهُ اللَّهُ وَ نَسُوهُ وَ اللَّهُ عَلى كُلِّ شَيْ ءٍ شَهِيدٌ(۵) و قال تعالى المجادله وَ أَطِيعُوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ إلى قوله تعالى إِنَّ الَّذِينَ يُحَادُّونَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ أُولئِكَ فِي الْأَذَلِّينَ كَتَبَ اللَّهُ لَأَغْلِبَنَّ أَنَا وَ رُسُلِي إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ(۶) الحشر ذلِكَ بِأَنَّهُمْ شَاقُّوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ مَنْ يُشَاقِّ اللَّهَ فَإِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقابِ (۷) و قـال تعالى وَ ما آتاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَ ما نَهاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقابِ (۸)

۱- ۱. القتال: ۳۳.

۲- ۲. الفتح: ۱۷.

۳- ۳. الحجرات: ۱.

۴- ۴. الحجرات: ۱۴.

۵- ۵. المجادله: ۵- ۶.

۶- ۶. المجادله: ۱۳- ۲۱.

۷- ۷. الحشر: ۴.

۸- ۸. الحشر: ۷.

الصف وَ إِذْ قالَ مُوسى لِقَوْمِهِ يا قَوْمِ لِمَ تُؤْذُونَنِي وَ قَدْ تَعْلَمُونَ أَنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ فَلَمَّا زاغُوا أَزاغَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ وَ اللَّهُ لا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفاسِقِينَ (۱) التغابن وَ أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ فَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَإِنَّما عَلى رَسُولِنَا الْبَلاغُ الْمُبِينُ (۲) و قال تعالى وَ اسْمَعُوا وَ أَطِيعُوا(۳) الطلاق وَ تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ وَ مَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ (۴) نوح قالَ نُوحٌ رَبِّ إِنَّهُمْ عَصَوْنِي وَ اتَّبَعُوا مَنْ لَمْ يَزِدْهُ مالُهُ وَ وَلَدُهُ إِلَّا خَساراً(۵) أقول أكثر أخبار هذا الباب مذكوره فى مطاوى الأبواب السابقه و اللاحقه و لا سيما فى باب الطاعه و التقوى.

<meta info="- قالُوا سَمِعْنا وَ أَطَعْنا. - . بقره / ۲۸۵ -

{گفتند: «شنيديم و گردن نهاديم.}

- قُلْ أَطِيعُوا اللَّهَ وَ الرَّسُولَ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّ اللَّهَ لا يُحِبُّ الْكافِرِينَ. - . آل عمران / ۳۲ -

{بگو: «خدا و پيامبر [او] را اطاعت كنيد.» پس اگر رويگردان شدند، قطعاً خداوند كافران را دوست ندارد.}

- وَ أَطِيعُوا اللَّهَ وَ الرَّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ. - . آل عمران / ۱۳۲ -

{خدا و رسول را فرمان بريد، باشد كه مشمول رحمت قرار گيريد.} - وَ مَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خالِدِينَ فِيها وَ ذلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ وَ مَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ يَتَعَدَّ حُدُودَهُ يُدْخِلْهُ ناراً خالِداً فِيها وَ لَهُ عَذابٌ مُهِينٌ. - . نساء / ۱۳ - ۱۴ -

{اينها احكام الهى است، و هر كس از خدا و پيامبر او اطاعت كند، وى را به باغ هايى درآورد كه از زير [درختانِ] آن نهرها روان است. در آن جاودانه اند، و اين همان كاميابى بزرگ است.و هر كس از خدا و پيامبر او نافرمانى كند و از حدود مقرر او تجاوز نمايد، وى را در آتشى درآورد كه همواره در آن خواهد بود و براى او عذابى خفّت آور است.}

- وَ لَوْ أَنَّهُمْ قالُوا سَمِعْنا وَ أَطَعْنا وَ اسْمَعْ وَ انْظُرْنا لَكانَ خَيْراً لَهُمْ. - . نساء / ۴۶ -

{و اگر آنان مى گفتند: «شنيديم و فرمان برديم، و بشنو و به ما بنگر»، قطعاً براى آنان بهتر و درست تر بود.}

- يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ وَ أُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِنْ تَنازَعْتُمْ فِي شَيْ ءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَ الرَّسُولِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ ذلِكَ خَيْرٌ وَ أَحْسَنُ تَأْوِيلًا. - . نساء / ۵۹ -

{اى كسانى كه ايمان آورده ايد، خدا را اطاعت كنيد و پيامبر و اولياى امر خود را [نيز] اطاعت كنيد. پس هر گاه در امرى [دينى] اختلاف نظر يافتيد، اگر به خدا و روز بازپسين ايمان داريد، آن را به [كتاب] خدا و [سنت] پيامبر [او] عرضه بداريد، اين بهتر و نيك فرجام تر است.}

- وَ مَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَ الرَّسُولَ فَأُولئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَ الصِّدِّيقِينَ وَ الشُّهَداءِ وَ الصَّالِحِينَ وَ حَسُنَ أُولئِكَ

رَفِيقاً. - . نساء / ۶۹ -

{و کسانی که از خدا و پیامبر اطاعت کنند، در زمره کسانی خواهند بود که خدا ایشان را گرامی داشته [یعنی] با پیامبران و راستان و شهیدان و شایستگانند و آنان چه نیکو همدمانند.}

- إِذْ قُلْتُمْ سَمِعْنا وَ أَطَعْنا. - . مائده / ۷ -

{آن گاه که گفتید: «شنیدیم و اطاعت کردیم.»}

- وَ أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ وَ احْذَرُوا فَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَاعْلَمُوا أَنَّما عَلى رَسُولِنَا الْبَلاغُ الْمُبِينُ. - . مائده/ ۹۲ -

{و اطاعت خدا و اطاعت پیامبر کنید و [از گناهان] بر حذر باشید، پس اگر روی گرداندید، بدانید که بر عهده پیامبر ما، فقط رساندن [پیام] آشکار است.}

- وَ أَطِيعُوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ. - . أنفال / ۱ -

{و اگر ایمان دارید از خدا و پیامبرش اطاعت کنید.}

- يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ لا تَوَلَّوْا عَنْهُ وَ أَنْتُمْ تَسْمَعُونَ وَ لا تَكُونُوا كَالَّذِينَ قالُوا سَمِعْنا وَ هُمْ لا يَسْمَعُونَ. - .انفال / ۲۰ - ۲۱ -

{ای کسانی که ایمان آورده اید، خدا و فرستاده او را فرمان برید و از او روی برنتابید در حالی که [سخنان او را] می شنوید. و مانند کسانی مباشید که گفتند: «شنیدیم» در حالی که نمی شنیدند.}

- وَ يُطِيعُونَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ أُولئِكَ سَيَرْحَمُهُمُ اللَّهُ. - .توبه / ۷۱ -

{و از خدا و پیامبرش فرمان می برند. آنانند که خدا به زودی مشمول رحمتشان قرار خواهد داد.} - وَ يَقُولُونَ آمَنَّا بِاللَّهِ وَ بِالرَّسُولِ وَ أَطَعْنا ثُمَّ يَتَوَلَّى فَرِيقٌ مِنْهُمْ مِنْ بَعْدِ ذلِكَ وَ ما أُولئِكَ بِالْمُؤْمِنِينَ وَ إِذا دُعُوا إِلَى اللَّهِ وَ رَسُولِهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ إِذا فَرِيقٌ مِنْهُمْ مُعْرِضُونَ وَ إِنْ يَكُنْ لَهُمُ الْحَقُّ يَأْتُوا إِلَيْهِ مُذْعِنِينَ أَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ أَمِ ارْتابُوا أَمْ يَخافُونَ أَنْ يَحِيفَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَ رَسُولُهُ بَلْ أُولئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ إِنَّما كانَ قَوْلَ الْمُؤْمِنِينَ إِذا دُعُوا إِلَى اللَّهِ وَ رَسُولِهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ أَنْ يَقُولُوا سَمِعْنا وَ أَطَعْنا وَ أُولئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ وَ مَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ يَخْشَ اللَّهَ وَ يَتَّقْهِ فَأُولئِكَ هُمُ الْفائِزُونَ وَ أَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمانِهِمْ لَئِنْ أَمَرْتَهُمْ لَيَخْرُجُنَّ قُلْ لا تُقْسِمُوا طاعَةٌ مَعْرُوفَةٌ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِما تَعْمَلُونَ قُلْ أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّما عَلَيْهِ ما حُمِّلَ وَ عَلَيْكُمْ ما حُمِّلْتُمْ وَ إِنْ تُطِيعُوهُ تَهْتَدُوا وَ ما عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلاغُ الْمُبِينُ إلى قوله تعالى وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ. - . نور / ۴۷ - ۵۶ -

{و می گویند: «به خدا و پیامبر [او] گرویدیم و اطاعت کردیم.» آن گاه دسته ای از ایشان پس از این [اقرار] روی برمی گردانند، و آنان مؤمن نیستند. و چون به سوی خدا و پیامبر او خوانده شوند، تا میان آنان داوری کند، بناگاه دسته ای از آنها

روی برمی تابند. و اگر حق به جانب ایشان باشد، به حال اطاعت به سوی او می آیند. آیا در دل هایشان بیماری است، یا شک دارند، یا از آن می ترسند که خدا و فرستاده اش بر آنان ستم ورزند؟ [نه،] بلکه خودشان ستمکارند. گفتار مؤمنان- وقتی به سوی خدا و پیامبرش خوانده شوند تا میانشان داوری کند- تنها این است که می گویند: «شنیدیم و اطاعت کردیم.» ایناننند که رستگارند. و کسی که خدا و فرستاده او را فرمان بَرَد، و از خدا بترسد و از او پروا کند آنانند که خود کامیابند. و با سوگندهای سخت خود به خدا سوگند یاد کردند که اگر به آنان فرمان دهی، بی شک [برای جهاد] بیرون خواهند آمد. بگو: «سوگند مخورید. اطاعتی پسندیده [بهتر است] که خدا به آنچه می کنید داناست.» بگو: «خدا و پیامبر را اطاعت کنید. پس اگر پشت نمودید، [بدانید که] بر عهده اوست آنچه تکلیف شده و بر عهده شماست آنچه موظّف هستید. و اگر اطاعتش کنید راه خواهید یافت، و بر فرستاده [خدا] جز ابلاغ آشکار [مأموریتی] نیست. خدا به کسانی از شما که ایمان آورده و کارهای شایسته کرده اند، وعده داده است که حتماً آنان را در این سرزمین جانشین [خود] قرار دهد همان گونه که کسانی را که پیش از آنان بودند جانشین [خود] قرار داد، و آن دینی را که برایشان پسندیده است به سودشان مستقر کند، و بیمشان را به ایمنی مبدل گرداند، [تا] مرا عبادت کنند و چیزی را با من شریک نگردانند، و هر کس پس از آن به کفر گراید آنانند که نافرمانند. و نماز را برپا کنید و زکات را بدهید و پیامبر [خدا] را فرمان برید تا مورد رحمت قرار گیرید.}

- وَ اتَّبِعْ سَبِيلَ مَنْ أَنابَ إِلَيَّ ثُمَّ إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَأُنَبِّئُكُمْ بِما كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ. - . لقمان / ۱۵ -

{و راه کسی را پیروی کن که توبه کنان به سوی من بازمی گردد و [سرانجام] بازگشت شما به سوی من است، و از [حقیقت] آنچه انجام می دادید شما را با خبر خواهم کرد.}

- وَ ما كانَ لِمُؤْمِنٍ وَ لا مُؤْمِنَةٍ إِذا قَضَى اللَّهُ وَ رَسُولُهُ أَمْراً أَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ وَ مَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ فَقَدْ ضَلَّ ضَلالًا مُبِيناً. - .احزاب / ۳۶ -

{و هیچ مرد و زن مؤمنی را نرسد که چون خدا و فرستاده اش به کاری فرمان دهند، برای آنان در کارشان اختیاری باشد و هر کس خدا و فرستاده اش را نافرمانی کند قطعاً دچار گمراهیِ آشکاری گردیده است.}

- وَ ما كانَ لَكُمْ أَنْ تُؤْذُوا رَسُولَ اللَّهِ إلى قوله تعالى إِنَّ الَّذِينَ يُؤْذُونَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ لَعَنَهُمُ اللَّهُ فِي الدُّنْيا وَ الْآخِرَةِ وَ أَعَدَّ لَهُمْ عَذاباً مُهِيناً. - .احزاب / ۵۳ - ۵۷ -

{و شما حق ندارید رسول خدا را برنجانید، و مطلقاً [نباید] زنانش را پس از [مرگ] او به نکاح خود درآورید، چرا که این [کار] نزد خدا همواره [گناهی] بزرگ است. اگر چیزی را فاش کنید یا آن را پنهان دارید قطعاً خدا به هر چیزی داناست. بر زنان در مورد پدران و پسران و برادران و پسرانِ برادران و پسرانِ خواهران و زنان [همکیش] و بردگانشان گناهی نیست [که دیده شوند] و باید از خدا پروا بدارید که خدا همواره بر هر چیزی گواه است. خدا و فرشتگانش بر پیامبر درود می فرستند. ای کسانی که ایمان آورده اید، بر او درود فرستید و به فرمانش بخوبی گردن نهید. بی گمان، کسانی که خدا و پیامبر او را آزار می رسانند، خدا آنان را در دنیا و آخرت لعنت کرده و برایشان عذابی خفّت آور آماده ساخته است.}

- إِنَّ اللَّهَ لَعَنَ الْكافِرِينَ وَ أَعَدَّ لَهُمْ سَعِيراً خالِدِينَ فِيها أَبَداً لا يَجِدُونَ وَلِيًّا وَ لا نَصِيراً يَوْمَ تُقَلَّبُ وُجُوهُهُمْ فِي النَّارِ يَقُولُونَ يا لَيْتَنا أَطَعْنَا اللَّهَ وَ أَطَعْنَا الرَّسُولَا وَ قالُوا رَبَّنا إِنَّا أَطَعْنا سادَتَنا وَ كُبَراءَنا فَأَضَلُّونَا السَّبِيلَا رَبَّنا آتِهِمْ ضِعْفَيْنِ مِنَ الْعَذابِ وَ الْعَنْهُمْ لَعْناً كَبِيراً يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا تَكُونُوا كَالَّذِينَ آذَوْا مُوسى فَبَرَّأَهُ اللَّهُ مِمَّا قالُوا وَ كانَ عِنْدَ اللَّهِ وَجِيهاً إلى قوله سبحانه وَ مَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ فَقَدْ فازَ فَوْزاً عَظِيماً. - .احزاب / ۶۴ - ۷۱ -

{خدا کافران را لعنت کرده و برای آنها آتش فروزانی آماده کرده است. جاودانه در آن می مانند، نه یاری می یابند و نه یاوری. روزی که چهره هایشان را در آتش زیر و رو می کنند، می گویند: «ای کاش ما خدا را فرمان می بردیم و پیامبر را اطاعت می کردیم.» و می گویند: «پروردگارا، ما رؤسا و بزرگتران خویش را اطاعت کردیم و ما را از راه به در کردند.» «پروردگارا، آنان را دو چندان عذاب ده و لعنتشان کن لعنتی بزرگ.» ای کسانی که ایمان آورده اید، مانند کسانی مباشید که موسی را [با اتهام خود] آزار دادند، و خدا او را از آنچه گفتند مبرّا ساخت و نزد خدا آبرومند بود. ای کسانی که ایمان آورده اید، از خدا پروا دارید و سخنی استوار گویید. تا اعمال شما را به صلاح آورد و گناهانتان را بر شما ببخشاید، و هر کس خدا و پیامبرش را فرمان بَرَد قطعاً به رستگاری بزرگی نایل آمده است.}

- وَ اتَّبِعُونِ هذا صِراطٌ مُسْتَقِيمٌ. - . زخرف / ۶۱ -

{و از من پیروی کنید این است راه راست.}

- فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُونِ. - . زخرف / ۶۳ -

{پس، از خدا بترسید و فرمانم ببرید.}

- فَأَوْلى لَهُمْ طاعَةٌ وَ قَوْلٌ مَعْرُوفٌ فَإِذا عَزَمَ الْأَمْرُ فَلَوْ صَدَقُوا اللَّهَ لَكانَ خَيْراً لَهُمْ فَهَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ تَوَلَّيْتُمْ أَنْ تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَ تُقَطِّعُوا أَرْحامَكُمْ أُولئِكَ الَّذِينَ لَعَنَهُمُ اللَّهُ فَأَصَمَّهُمْ وَ أَعْمى أَبْصارَهُمْ إلى قوله تعالى ذلِكَ بِأَنَّهُمُ اتَّبَعُوا ما أَسْخَطَ اللَّهَ وَ كَرِهُوا رِضْوانَهُ فَأَحْبَطَ أَعْمالَهُمْ. - . محمد صلی الله علیه و آله و سلم/ ۲۱ - ۲۸ -

{[ولی] فرمان پذیری و سخنی شایسته برایشان بهتر است. و چون کار به تصمیم کشد، قطعاً خیر آنان در این است که با خدا راست [دل] باشند. پس [ای منافقان،] آیا امید بستید که چون [از خدا] برگشتید [یا سرپرست مردم شدید] در [روی] زمین فساد کنید و خویشاوندی های خود را از هم بگسلید؟ اینان همان کسانند که خدا آنان را لعنت نموده و [گوش دل] ایشان را ناشنوا و چشم هایشان را نابینا کرده است. آیا به آیات قرآن نمی اندیشند؟ یا [مگر] بر دل هایشان قفل هایی نهاده شده است؟ بی گمان، کسانی که پس از آنکه [راهِ] هدایت بر آنان روشن شد [به حقیقت] پشت کردند، شیطان آنان را فریفت و به آرزوهای دور و درازشان انداخت. چرا که آنان به کسانی که آنچه را خدا نازل کرده خوش نمی داشتند، گفتند: «ما در کار [مخالفت] تا حدودی از شما اطاعت خواهیم کرد.» و خدا از همداستانی آنان آگاه است. پس چگونه [تاب می آورند] وقتی که فرشتگان [عذاب]، جانشان را می ستانند و بر چهره و پشت آنان تازیانه می نوازند؟ زیرا آنان از آنچه خدا را به خشم آورده پیروی کرده اند و خرسندی اش را خوش نداشتند پس اعمالشان را باطل گردانید.}

- يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ وَ لا تُبْطِلُوا أَعْمالَكَمْ. - .محمد صلی الله علیه و آله و سلم / ۳۳ -

{ای کسانی که ایمان آورده اید، خدا را اطاعت کنید و از پیامبر [او نیز] اطاعت نمایید، و کرده های خود را تباه مکنید.} - وَ مَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِی مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ وَ مَنْ يَتَوَلَّ يُعَذِّبْهُ عَذاباً أَلِيماً. - . فتح / ۱۷ -

{و هر کس خدا و پیامبر او را فرمان بَرَد، وی را در باغ هایی که از زیر [درختان] آن نهرهایی روان است درمی آورد، و هر کس روی برتابد، به عذابی دردناک معذّبش می دارد.}

- يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ وَ رَسُولِهِ وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ. - . حجرات / ۱ -

{ای کسانی که ایمان آورده اید، در برابر خدا و پیامبرش [در هیچ کاری] پیشی مجویید و از خدا پروا بدارید که خدا شنوای داناست.}

- وَ إِنْ تُطِيعُوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ لا يَلِتْكُمْ مِنْ أَعْمالِكُمْ شَيْئاً إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ. - . حجرات / ۱۴ -

{و اگر خدا و پیامبرِ او را فرمان برید از [ارزشِ] کرده هایتان چیزی کم نمی کند. خدا آمرزنده مهربان است.}

- إِنَّ الَّذِينَ يُحَادُّونَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ كُبِتُوا كَما كُبِتَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَ قَدْ أَنْزَلْنا آياتٍ بَيِّناتٍ وَ لِلْكافِرِينَ عَذابٌ مُهِينٌ يَوْمَ يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ جَمِيعاً فَيُنَبِّئُهُمْ بِما عَمِلُوا أَحْصاهُ اللَّهُ وَ نَسُوهُ وَ اللَّهُ عَلى كُلِّ شَيْ ءٍ شَهِيدٌ. - . مجادله / ۵ - ۶ -

{بی گمان، کسانی که با خدا و فرستاده او مخالفت می کنند ذلیل خواهند شد، همان گونه که آنان که پیش از ایشان بودند ذلیل شدند، و به راستی آیات روشن [خود] را فرستاده ایم، و کافران را عذابی خفّت آور خواهد بود. روزی که خداوند همه آنان را بر می انگیزد و به آنچه کرده اند آگاهشان می گرداند. خدا [کارهایشان را] برشمرده است و حال آنکه آنها آن را فراموش کرده اند، و خدا بر هر چیزی گواه است.} - وَ أَطِيعُوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ إلی قوله تعالی إِنَّ الَّذِينَ يُحَادُّونَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ أُولئِكَ فِی الْأَذَلِّينَ كَتَبَ اللَّهُ لَأَغْلِبَنَّ أَنَا وَ رُسُلِی إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ. - . مجادله / ۱۳ - ۲۱ -

{و از خدا و پیامبر او فرمان برید، و خدا به آنچه می کنید آگاه است. آیا ندیده ای کسانی را که قومی را که مورد خشم خدایند به دوستی گرفته اند؟ آنها نه از شمایند و نه از ایشان، و به دروغ سوگند یاد می کنند و خودشان [هم] می دانند. خدا برای آنان عذابی سخت آماده کرده است. راستی که چه بد می کردند. سوگندهای خود را [چون] سپری قرار داده بودند و [مردم را] از راه خدا بازداشتند و [در نتیجه] برای آنان عذابی خفّت آور است. در برابر خداوند نه از اموالشان و نه از اولادشان هرگز کاری ساخته نیست. آنها دوزخی اند [و] در آن جاودانه [می مانند]. روزی که خدا همه آنان را برمی انگیزد، همان گونه که برای شما سوگند یاد می کردند برای او [نیز] سوگند یاد می کنند و چنان پندارند که حقّ به جانب آنهاست. آگاه باش که آنان همان دروغگویانند. شیطان بر آنان چیره شده و خدا را از یادشان برده است آنان حزب شیطانند. آگاه باش که حزب شیطان همان زیانکارانند. در حقیقت، کسانی که با خدا و پیامبر او به دشمنی برمی خیزند، آنان در [زمره] زبونان خواهند بود. خدا مقرّر کرده است که: «حتماً من و فرستادگانم چیره خواهیم گردید.» آری، خدا نیرومند شکست ناپذیر

است.}

– ذلِکَ بِأَنَّهُمْ شَاقُّوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ مَنْ يُشَاقِّ اللَّهَ فَإِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقابِ. – . حشر / ۴ –

{این [عقوبت] برای آن بود که آنها با خدا و پیامبرش در افتادند و هر کس با خدا درافتد [بداند که] خدا سخت کیفر است.}

– وَ ما آتاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَ ما نَهاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقابِ. – . حشر / ۷ –

{و آنچه را فرستاده [او] به شما داد، آن را بگیرید و از آنچه شما را باز داشت، بازایستید و از خدا پروا بدارید که خدا سخت کیفر است.}

– وَ إِذْ قالَ مُوسى لِقَوْمِهِ يا قَوْمِ لِمَ تُؤْذُونَنِي وَ قَدْ تَعْلَمُونَ أَنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ فَلَمَّا زاغُوا أَزاغَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ وَ اللَّهُ لا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفاسِقِينَ. – . صف / ۵ –

{و [یاد کن] هنگامی را که موسی به قوم خود گفت: «ای قوم من، چرا آزارم می دهید، با اینکه می دانید من فرستاده خدا به سوی شما هستم؟» پس چون [از حق] برگشتند، خدا دل هایشان را برگردانید، و خدا مردم نافرمان را هدایت نمی کند.}

– وَ أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ فَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَإِنَّما عَلى رَسُولِنَا الْبَلاغُ الْمُبِينُ. – . تغابن / ۱۲ –

{و خدا را فرمان برید و پیامبر [او] را اطاعت نمایید، و اگر روی بگردانید، بر پیامبر ما فقط پیام رسانیِ آشکار است.}

– وَ اسْمَعُوا وَ أَطِيعُوا. – . تغابن / ۱۶ –

{و بشنوید و فرمان ببرید.}

– وَ تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ وَ مَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ. – . طلاق / ۱ –

{این است احکام الهی. و هر کس از مقرّرات خدا [پای] فراتر نهد، قطعاً به خودش ستم کرده است. نمی دانی، شاید خدا پس از این، پیشامدی پدید آورد.}

– قالَ نُوحٌ رَبِّ إِنَّهُمْ عَصَوْنِي وَ اتَّبَعُوا مَنْ لَمْ يَزِدْهُ مالُهُ وَ وَلَدُهُ إِلَّا خَساراً. – . نوح / ۲۱ –

{نوح گفت: «پروردگارا، آنان نافرمانی من کردند و کسی را پیروی نمودند که مال و فرزندش جز بر زیان وی نیفزود.}

**[ترجمه]

الأخبار

«۱»

نهج، [نهج البلاغه]: عَلَيْكُمْ بِطَاعَهِ مَنْ لَا تُعْذَرُونَ بِجَهَالَتِهِ (۶).

**[ترجمه]نهج البلاغه: «بر شما باد به اطاعت کسی که هیچ عذری برای نشناختن او ندارید.» - . نهج البلاغه، حکمت ۱۵۶ -

**[ترجمه]

«۲»

کا، [الکافی] عَنْ عَلِیٍّ عَنْ أَبِیهِ عَنِ الْبَزَنْطِیِّ عَنْ مُحَمَّدٍ أَخِی غرام [عُرَامٍ] عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: لَا یَذْهَبْ بِکُمُ الْمَذَاهِبُ فَوَ اللَّهِ مَا شِیعَتُنَا إِلَّا مَنْ أَطَاعَ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَ (۷).

**[ترجمه]کافی: حضرت باقر علیه السلام به محمد بن مسلم فرمود: مذاهب و راه های باطل، شما را به گمراهی و ضلالت نیفکند. به خدا قسم شیعه ما نیست، مگر آن کس که خداوند متعال را اطاعت کند.» - . کافی ۲ : ۷۳ -

**[ترجمه]

بیان

لا یذهب بکم المذاهب علی بناء المعلوم و الباء للتعدیه و إسناد الإذهاب إلی المذاهب علی المجاز فإن فاعله النفس أو الشیطان أی لا یذهبکم المذاهب الباطله إلی الضلال و الوبال أو علی بناء المجهول أی لا یذهب بکم الشیطان فی المذاهب

۱- ۱. الصف: ۵.

۲- ۲. التغابن: ۱۳.

۳- ۳. التغابن: ۱۶.

۴- ۴. الطلاق: ۱.

۵- ۵. نوح: ۲۱.

۶- ۶. نهج البلاغه ج ۲ ص ۱۸۳، الرقم ۱۵۶ من الحکم.

۷- ۷. الکافی ج ۲ ص ۷۳.

الباطله من الأمانی الكاذبه و العقائد الفاسده بأن تجترءوا علی المعاصی اتكالا علی دعوی التشیع و المحبه و الولایه من غیر حقیقه فإنه لیس شیعتهم إلا من شایعهم فی الأقوال و الأفعال لا من ادعی التشیع بمحض المقال.

**[ترجمه]«لا یذهب» به صیغه معلوم و باء «بكم» برای تعدیه است و نسبت گمراه ساختن كه به مذاهب داده شده، مجازی و ظاهری است. چون در واقع گمراه كننده نفس سركش یا شیطان است، یعنی مذاهب باطله شما را به ضلالت و بدبختی نكشاند. و ممكن است لا یذهب به صیغه مجهول خوانده شود و «مذاهب» منصوب خوانده شود و فاعل ذكر نشده و او شیطان است، یعنی شیطان شما را در راه ها و مذاهب باطل و فاسد نكشاند و دچار آرزوهای دروغین و اعتقادات فاسد نگردید كه در نتیجه، در انجام و ارتكاب گناه و معصیت جری و بیباك شوید. و با دعای تشیع و دوستی و محبت و ولایت غیر حقیقی و بدون محتوا، اعتماد و دلگرمی داشته باشید. شیعه اهل بیت فقط كسی است كه از آنان در گفتار و كردار پیروی كند، نه كسی كه با تنها زبان ادعای تشیع نماید.»

**[ترجمه]

«۳»

كا، [الكافی] عَنِ الْعِدَّهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ ابْنِ فَضَّالٍ عَنْ عَاصِمِ بْنِ حُمَیْدٍ عَنْ أَبِی حَمْزَهَ الثُّمَالِیِّ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: خَطَبَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فِی حَجَّهِ الْوَدَاعِ فَقَالَ یَا أَیُّهَا النَّاسُ وَ اللَّهِ مَا مِنْ شَیْ ءٍ یُقَرِّبُكُمْ مِنَ الْجَنَّهِ وَ یُبَاعِدُكُمْ عَنِ النَّارِ إِلَّا وَ قَدْ أَمَرْتُكُمْ بِهِ وَ مَا مِنْ شَیْ ءٍ یُقَرِّبُكُمْ مِنَ النَّارِ وَ یُبَاعِدُكُمْ مِنَ الْجَنَّهِ إِلَّا وَ قَدْ نَهَیْتُكُمْ عَنْهُ أَلَا وَ إِنَّ الرُّوحَ الْأَمِینَ نَفَثَ فِی رُوعِی أَنَّهُ لَنْ تَمُوتَ نَفْسٌ حَتَّی تَسْتَكْمِلَ رِزْقَهَا فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ أَجْمِلُوا فِی الطَّلَبِ وَ لَا یَحْمِلْ أَحَدَكُمُ اسْتِبْطَاءُ شَیْ ءٍ مِنَ الرِّزْقِ أَنْ یَطْلُبَهُ بِغَیْرِ حِلِّهِ فَإِنَّهُ لَا یُدْرَكُ مَا عِنْدَ اللَّهِ إِلَّا بِطَاعَتِهِ (۱).

**[ترجمه]كافی: ابو حمزه ثمالی از امام پنجم علیه السلام نقل كرده كه رسول خدا صلی الله علیه و آله در سفر حجه الوداع خطبه ای ایراد فرمود. پس چنین گفت: «ای مردم! به خدا سوگند از آنچه كه شما را به آسایش و بهشت نزدیك می كند و از رنج و عذاب دوزخ دور می نماید، فروگذار نكرده و به آن فرمان دادم و آنچه كه شما را به شقاوت و دوزخ می كشاند و از سعادت و بهشت دور می سازد باقی نماند، مگر اینكه دستور خودداری از آن دادم.» - . كافی ۲ : ۷۴ -

**[ترجمه]

بیان

الروح الأمین جبرئیل علیه السلام لأنه سبب لحیاه النفوس بالعلم و أمین علی وحی الله إلی الرسل و فی النهایه فیه أن روح القدس نفث فی روعی یعنی جبرئیل أی أوحی و ألقی من النفث بالفم و هو شبیه بالنفخ و هو أقل من التفل لأن التفل لا یكون إلا و معه شی ء من الریق فی روعی أی فی نفسی و خلدی انتهی حتی تستكمل رزقها أی تأخذ رزقها المقدر علی وجه الكمال فاتقوا الله أی فی خصوص طلب الرزق أو مطلقا و أجملوا فی الطلب أی اطلبوا طلبا جمیلا و لا یكن كدكم كدا فاحشا و فی

المصباح أجملت فی الطلب رفقت.

قال الشیخ البهائی قدس سره یحتمل معنیین الأول أن یکون المراد اتقوا الله فی هذا الکد الفاحش أی لا تقیموا علیه کما تقول اتق الله فی فعل کذا أی لا تفعله و الثانی أن یکون المراد(۲)

أنکم إذا اتقیتموه لا۔ تحتاجون إلی هذا الکد و التعب و یکون إشاره إلی قوله تعالی وَ مَنْ یَتَّقِ اللَّهَ یَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجاً وَ یَرْزُقْهُ مِنْ حَیْثُ لا یَحْتَسِبُ (۳)

۱- ۱. الکافی ج ۲ ص ۷۴.

۲- ۲. ما بین العلامتین ساقط من الکمبانیّ.

۳- ۳. الطلاق: ۲ و ۳.

و لا يحمل أحدكم أى لا يبعثه و يحدوه و المصدر المسبوك من أن المصدريه و معمولها منصوب بنزع الخافض أى لا يبعثكم استبطاء الرزق على طلبه من غير حله و سيأتى فى خبر آخر و لا يحملنكم استبطاء شى ء من الرزق أن تطلبوه بشى ء من معصيه الله فإن الله تعالى قسم الأرزاق بين خلقه حلالا و لم يقسمها حراما و من اتقى الله و صبر أتاه رزقه من حله و من هتك حجاب ستر الله عز و جل و أخذه من غير حله قص به من رزقه الحلال و حوسب عليه يوم القيامه.

**[ترجمه]منظور از «روح امين» جبرئيل است و چون توسط جبرئيل حيات و زندگى علمى و انسانى بشر تامين مى شود، به او روح گفته مى شود، و از طرفى هم او امين خداوند است بر وحى. در نهايه گويد «انّ روح القدس نفث فى روعى» يعنى جبرئيل به من وحى و القاء كرده از ماده «نفث» است كه به معناى دميدن باشد كه مثل نفخ است و مقدارى سبك تر از «تفل» است، چون تفل در جايى گفته مى شود كه همراه دميدن، آب دهان هم باشد. «فى روعى»: يعنى در روح و قلبم (دميد). (پايان كلام نهايه)

حتّى تستكمل: تا وقتى كه روزى خود را كه مقدر شده، كاملا به دست آورد.

فاتقوا اللَّه: يعنى درباره به دست آوردن رزق از خدا بترسيد و يا به طور كلى در همه جا و همه حال خدا ترس باشيد.

اجملوا فى الطّلب: يعنى در تحصيل روزى و زندگى معتدل و عادى كار كنيد و خيلى خود را به زحمت و رنج نيفكنيد و حريص نباشيد. در مصباح گويد «اجملت فى الطّلب» يعنى مدارا كرده و آسان گرفتم. شيخ بهاء قدّس سره گويد اين جمله دو احتمال دارد؛ اول اينكه درباره اين زحمت و فعاليت زياد از خدا بترس، يعنى اين گونه فعاليت نكن، مانند اينكه گفته شود بترس از خدا در فلان كار يعنى آن كار را انجام مده. دوم اينكه تقوا و پرهيزكار باش، يعنى اگر خدا ترس باشيد و جانب تقوا را رعايت كنيد، ديگر نيازى به فعاليت زياد و تحمل رنج و مشقت نيست كه اشاره اى است به آيه«وَ مَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجاً وَ يَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لاـ يَحْتَسِبِ»، {هر كس داراى تقوا و پرهيزكارى باشد، خداوند راه رهايى از مشكلات را برايش فراهم نموده و از جايى كه هيچ گمانش را نمى دهد روزى او را مى رساند.} - . طلاق / ۲ - ۳ -

و لا يحمل ... ان يطلبه: يعنى وادار نكند و باعث نشود دير رسيدن روزى كه از راه نامشروع آن را به دست آوريد. جمله «ان يطلبه» در تأويل مصدرى است كه منصوب به نزع خافض است (آن مصدر در اثر برداشتن حرف جر منصوب شده است) و در خبرى كه بعدا خواهد آمد، چنين گفته شده: «وادار نسازد شما را دير رسيدن روزى كه آن را از راه گناه و معصيت به دست آوريد، چون خداوند رزق و روزى مردم را از طرق حلال ميان آنان تقسيم كرده و تقدير و تقسيمش از راه حرام نيست و كسى كه تقوا و پرهيزكارى داشته باشد، روزى او از راه حلال خواهد رسيد و هر آن كس كه پرده درى كند، از حد و مرز الهى تجاوز نمايد و از راه نامشروع به دست آورد، روزى حلالش را بريده و از دست داده است و در روز قيامت هم مواخذه خواهد شد.»

**[ترجمه]

و أقول

هذه الجمل كالتفسير لقوله عليه السلام فإنه لا يدرك ما عند الله أی من الثواب الجزيل و الرزق الحلال إلا بطاعته فی الأوامر و النواهی و الحاصل أن قوله ما عند الله يحتمل الرزق الحلال و الدرجات الأخرويه و الأعم و الأول أوفق بالتعليل و كذا الثالث و إن كان الثانی أظهر فی نفسه.

و اعلم أن الرزق عند المعتزله كل ما صح الانتفاع به بالتغذی و غيره و ليس لأحد منعه منه و ليس الحرام عندهم رزقا و الحديث يدل عليه و عند الأشاعره كل ما ينتفع به ذو حياه بالتغذی و غيره و إن كان حراما و خص بعضهم بالأغذيه و الأشربه و سيأتی تمام القول فی ذلك فی كتاب المكاسب إن شاء الله تعالی.

**[ترجمه]مطالبی كه در اين روايت نقل شد، نظير تفسير و توضيح است برای جمله آخر روايت بالا. «فانّه لا يدرک ما عند اللَّه الّا بطاعته» يعنی آنچه كه نزد خداست از ثواب هاى ارزنده اخروی و رزق و روزی حلال اين جهان، به دست نمی آيد مگر از راه اطاعت و فرمانبری اوامر و نواهی حق. خلاصه اينكه كلمه «ما عند اللَّه» ممكن است مقصود رزق حلال باشد و يا درجات و مراتب اخروی باشد و يا اعم (هر دو مقصود باشد). البته از نظر اينكه اين جمله تا «بطاعته» علت و سبب است، معنای اول مناسب تر است. چون مطالب قبل از اين جمله درباره روزی است. همچنين معنای سوم هم مناسب است، گرچه معنای دوم روشن تر و مانوس تر است. و بدان كه لفظ رزق در نظر معتزله، هر چيزی است كه استفاده و بهره بردن از آن مجاز باشد و هيچ كس مخالفت و جلوگيری از آن را نداشته باشد، چه در امور خوراكی و يا غير آن (بنابراين معنای رزق منحصر می شود به حلال) و از نظر اينها چيزهای حرام اساسا رزق نيست و روايت گذشته هم اين معنا را تاييدمی كند. ولی از نظر اشاعره هر چه كه موجودات زنده آن را مورد استفاده خود قرار دهد، چه خوراكی و چه غير خوراكی، رزق گفته می شود، گرچه آن چيز حرام باشد. البته بعضی از اشاعره فقط در خوراكی ها رزق را بكار می برند و بحث كامل در اين موضوع، بعدا در «كتاب مكاسب» خواهد آمد.

**[ترجمه]

«۴»

كا، [الكافی] عَنْ أَبِی عَلِیٍّ الْأَشْعَرِیِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سَالِمٍ وَ أَحْمَدَ بْنِ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِيهِ جَمِيعاً عَنْ أَحْمَدَ بْنِ النَّضْرِ عَنْ عَمْرِو بْنِ شِمْرٍ عَنْ جَابِرٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ عليه السلام قَالَ: قَالَ لِی يَا جَابِرُ أَ يَكْتَفِی مَنْ يَنْتَحِلُ التَّشَيُّعَ أَنْ يَقُولَ بِحُبِّنَا أَهْلَ الْبَيْتِ فَوَ اللَّهِ مَا شِيعَتُنَا إِلَّا مَنِ اتَّقَی اللَّهَ وَ أَطَاعَهُ وَ مَا كَانُوا يُعْرَفُونَ يَا جَابِرُ إِلَّا بِالتَّوَاضُعِ وَ التَّخَشُّعِ وَ الْأَمَانَهِ وَ كَثْرَهِ ذِكْرِ اللَّهِ وَ الصَّوْمِ وَ الصَّلَاهِ وَ الْبِرِّ بِالْوَالِدَيْنِ وَ التَّعَهُّدِ لِلْجِيرَانِ مِنَ الْفُقَرَاءِ وَ أَهْلِ الْمَسْكَنَهِ وَ الْغَارِمِينَ وَ الْأَيْتَامِ وَ صِدْقِ الْحَدِيثِ وَ تِلَاوَهِ الْقُرْآنِ وَ كَفِّ الْأَلْسُنِ عَنِ النَّاسِ إِلَّا مِنْ خَيْرٍ وَ كَانُوا أُمَنَاءَ عَشَائِرِهِمْ فِی الْأَشْيَاءِ قَالَ جَابِرٌ فَقُلْتُ يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ مَا نَعْرِفُ الْيَوْمَ أَحَداً بِهَذِهِ الصِّفَهِ فَقَالَ عليه السلام يَا جَابِرُ لَا تَذْهَبَنَّ بِكَ الْمَذَاهِبُ حَسْبُ الرَّجُلِ أَنْ يَقُولَ أُحِبُ

عَلِيّاً وَ أَتَوَلَّاهُ ثُمَّ لَا يَكُونَ مَعَ ذَلِكَ فَعَّالًا فَلَوْ قَالَ إِنِّي أُحِبُّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَرَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله خَيْرٌ مِنْ عَلِيٍّ عليه السلام ثُمَّ لَا يَتَّبِعُ سِيرَتَهُ وَ لَا يَعْمَلُ بِسُنَّتِهِ مَا نَفَعَهُ حُبُّهُ إِيَّاهُ شَيْئاً فَاتَّقُوا وَ اعْمَلُوا لِمَا عِنْدَ اللَّهِ لَيْسَ بَيْنَ اللَّهِ وَ بَيْنَ أَحَدٍ قَرَابَةٌ أَحَبُّ الْعِبَادِ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ أَكْرَمُهُمْ عَلَيْهِ أَتْقَاهُمْ وَ أَعْمَلُهُمْ بِطَاعَتِهِ يَا جَابِرُ فَوَ اللَّهِ مَا يُتَقَرَّبُ إِلَى اللَّهِ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى إِلَّا بِالطَّاعَةِ وَ مَا مَعَنَا بَرَاءَةٌ مِنَ النَّارِ وَ لَا عَلَى اللَّهِ لِأَحَدٍ مِنْ حُجَّةٍ مَنْ كَانَ لِلَّهِ مُطِيعاً فَهُوَ لَنَا وَلِيٌّ وَ مَنْ كَانَ لِلَّهِ عَاصِياً فَهُوَ لَنَا عَدُوٌّ وَ لَا تُنَالُ وَلَايَتُنَا إِلَّا بِالْعَمَلِ وَ الْوَرَعِ (۱).

لی، [الأمالی للصدوق] عن ابن الولید عن البرقی عن أبیه عن أحمد بن النضر: مثله (۲)- ما، [الأمالی للشیخ الطوسی] عن المفید عن ابن أبی حمید عن ابن الولید عن الصفار عن ابن عیسی عن الحسین بن سعید عن یونس بن عبد الرحمن عن إبراهیم بن عمر الیمانی عن جابر الجعفی: مثله (۳)- مشکاه الأنوار، مرسلا: مثله (۴)

**[ترجمه]کافی: جابر جعفی گوید: حضرت باقر علیه السلام به من فرمود: «ای جابر! کسی که خود را از شیعیان ما می داند، آیا برای او کافی است که فقط اظهار دوستی ما خانـدان رسالت را بنماید؟ به خدا سوگند شیعه ما نیست، مگر آن کس که از خدا بترسد و دستور او را اطاعت کند، و شناخته نمی شوند مگر با صفات تواضع، فروتنی، عبادت، امانت، درستی، زیاد در یاد خدا بودن و ذکر او، مراقبت در امر روزه و نماز، نیکی به پدر و مادر، رسیدگی به همسایه های مستمند و تهیدست و بدهکاران و یتیمان، راستگویی، قرائت قرآن، بازداشتن زبان از مردم، مگر در کارهای خوب. و اینکه در میان بستگان و طایفه و فامیل امین مردم باشند بر همه چیز.»

جابر گوید: عرضه داشتم: «یا بن رسول اللّه! من کسی را امروز با این صفات سراغ ندارم.» فرمود: «ای جابر! روش های غلط تو را به غرور و باطل نکشاند. آیا این بس است که انسان با زبان بگوید علی علیه السلام را دوست می دارم و اهل ولایت هستم و در عین حال فعالیت در انجام وظایف عملی نداشته باشد؟ اگر به جای این بگوید رسول خدا را دوست می دارم – البته معلوم است که رسول خدا مقام و مرتبه اش از علی علیه السلام برتر و بالاتر است – ولی از روش پیغمبر پیروی نکند و به سنت او عمل نکند، این چنین دوستی که اثر عملی نداشته باشد، سودی به حال او ندارد. پس از خدا بترسید و برای به دست آوردن ثواب های اخروی عمل نمایید. خداوند با احدی قرابت و خویشاوندی ندارد. محبوب ترین بندگان نزد خدا و گرامی تر آنان، پرهیزکارترین و مطیع ترین آنان است. ای جابر! به خدا سوگند نزدیکی و تقرب به خدا به دست نمی آید، مگر از راه بندگی و اطاعت، و برات آزادی از آتش با ما نیست و حجت و دلیل هم کسی بر خدا ندارد. به طور کلی هر کس مطیع خدا باشد و از فرمان خدا اطاعت کند، او دوست ماست و هر که معصیت او را نماید، دشمن ماست، و نعمت ولایت و محبت ما به دست نمی آید، مگر از راه عمل و پرهیزکاری.» - . کافی ۲ : ۷۴ -

در امالی شیخ طوسی - . امالی طوسی ۲ : ۳۶۵ - از همان جابر جعفی و در امالی شیخ صدوق - . امالی صدوق: ۳۷۱ - از احمد بن نضر و در مشکاه الانوار - . مشکاه الانوار: ۵۹ - نظیر این روایت آمده است.

**[ترجمه]

تبیان

من ينتحل التشيع أى يدعيه من غير أن يتصف به و فى غير الكافى انتحل فى القاموس انتحله و تنحله ادعاه لنفسه و هو لغيره و ما كـانوا يعرفون على بنـاء المجهول و الضـمير راجع إلى الشـيعه أو إلى خيـار العبـاد أى كان فى زمن النبى و أمير المؤمنين و سائر الأئمه الماضـين صلوات الله عليهم يعرفون الشيعه بتلك الصفات فمن لم يكن فيه تلك الخلال لم يكونوا يعدونهم من الشيعه أو كـانوا موصوفين معروفين باتصـافهم بهـا إلاـ بالتواضع أى بالتـذلل لله عنـد أوامره و نواهيه و لأئمه الـدين بتعظيمهم و إطاعتهم و للمؤمنين بتكريمهم و إظهار حبهم و عدم التكبر عليهم و حسن العشره معهم.

۱- ۱. الكافى ج ۲ ص ۷۴.

۲- ۲. أمالى الصدوق ص ۳۷۱.

۳- ۳. أمالى الطوسىّ ج ۲ ص ۳۶۵.

۴- ۴. مشكاه الأنوار: ۵۹.

و التخشع إظهار الخشوع و هو التذلل لله مع الخوف منه و استعمال الجوارح فيما أمر الله به و ينسب إلى القلب و إلى الجوارح معا و الأمانه ضد الخيانه أى أداء حقوق الله و الخلق و عهودهم و ترك الغدر و الخيانه فيها و فى ما و الإنابه أى التوبه و الرجوع إلى الله و كثره ذكر الله باللسان و القلب و الصوم عطف على الذكر و فى ما و بر الوالدين.

و التعهد للجيران أى رعايه أحوالهم و ترك إيذائهم و تحمل الأذى عنهم و عياده مرضاهم و تشييع جنائزهم و عدم منع الماعون عنهم و سيأتى الخلاف فى كون الفقير أسوأ حالا أو المسكين و التخصيص بهما لكون رعايتهما أهم و إلا يلزم رعايه الجيران مطلقا و فى ما و تعاهد الجيران.

و الغارمين إما عطف على الفقراء أو على الجيران و كانوا أمناء عشائرهم أى يأتمنونهم و يعتمدون عليهم فى جميع الأشياء من الأموال و الفروج و حفظ الأسرار و العشائر جمع العشيره و هى القبيله و فى لى و غيره فقال جابر يا ابن رسول الله لست أعرف أحدا بهذه الصفه.

قوله عليه السلام لا تذهبن بك المذاهب أى إلى الباطل و الاغترار و ترك العمل حسب الرجل أن يقول التركيب مثل حسبك درهم أى كافيك و حرف الاستفهام مقدر و هو على الإنكار أى لا يكفيه ذلك فعالا أى كثير الفعل لما يقتضيه اعتقاده من متابعه الأئمه عليهم السلام فى جميع الأمور و ليست هذه الفقره فى لى قوله فرسول الله الظاهر أنها جمله معترضه و فى لى و بعض الكتب و رسول الله و هو أظهر فتكون جمله حاليه و يحتمل أن يكون على النسختين عطفا على أحب و يكون داخلا فى مقول القول أى لو قال المخالف إنى أحب رسول الله و هو أفضل من على فكما أنكم تتكلون على حب على أنا أتكل على حب رسول الله صلى الله عليه و آله لم يمكنكم إلزامه بالجواب لأنكم إذا قلتم لا ينفعكم حب محمد مع مخالفته فى القول بأوصيائه يمكنه أن يقول فكذا لا ينفعكم حب على مع مخالفتكم له فى الأفعال و الأقوال و فى لى و غيره لا يعمل بعمله و لا يتبع سنته

ما نفعه. قوله علیه السلام لیس بین الله و بین أحد قرابه أی لیس بین الله و بین الشیعه قرابه حتی یسامحهم و لا یسامح مخالفیهم مع کونهم مشترکین معهم فی مخالفته تعالی أو لیس بینه و بین علی قرابه حتی یسامح شیعه علی و لا یسامح شیعه الرسول و الحاصل أن جهه القرب بین العبد و بین الله إنما هی الطاعه و التقوی و لذا صار أئمتکم أحب الخلق إلی الله فلو لم تکن هذه الجهه فیکم لم ینفعکم شی ء و فی لی إلی الله و أکرمهم علیه أتقاهم له و أعملهم بطاعته و الله ما یتقرب إلی الله جل ثناؤه إلا بالطاعه ما معنا.

و ما معنا براءه من النار لیس معنا صک (۱)

و حکم ببراءتنا و براءه شیعتنا من النار و إن عملوا بعمل الفجار و لا علی الله لأحد من حجه أی لیس لأحد علی الله حجه إذا لم یغفر له بأن یقول کنت من شیعه علی علیه السلام فلم لم تغفر لی لأن الله تعالی لم یحتم بغفران من ادعی التشیع بلا عمل أو المعنی لیس لنا علی الله حجه فی إنقاذ من ادعی التشیع من العذاب و یؤیده أن فی ما و ما لنا علی الله حجه.

من کان لله مطیعا کأنه جواب عما یتوهم فی هذا المقام أنهم علیهم السلام حکموا بأن شیعتهم و أولیاءهم لا یدخلون النار فأجاب علیه السلام بأن العاصی لله لیس بولی لنا و لا تدرک ولایتنا إلا بالعمل بالطاعات و الورع عن المعاصی قیل للورع أربع درجات الأولی ورع التائبین و هو ما یخرج به الإنسان من الفسق و هو المصحح لقبول الشهاده الثانیه ورع الصالحین و هو الاجتناب عن الشبهات خوفا منها و من الوقوع فی المحرمات الثالثه ورع المتقین و هو ترک الحلال خوفا من أن ینجر إلی الحرام مثل ترک التحدث بأحوال الناس مخافه أن ینجر إلی الغیبه الرابعه ورع السالکین و هو الإعراض عما سواه تعالی خوفا من صرف ساعه من العمر فیما لا یفید زیاده القرب منه تعالی و إن علم أنه لا ینجر

۱- ۱. الصک معرب چک، کتاب الحواله.

إلی الحرام.

قوله علیه السلام إلا بالعمل فی لی و غیره إلا بالورع و العمل.

**[ترجمه]«من ینتحل التّشیّع» یعنی ادعای تشیع کند بدون اینکه صفات شیعه را داشته باشد. و در غیر کافی به لفظ «انتحل» به صیغه ماضی است. در قاموس «انتحله و تنحّله» (از باب افتعال و تفعّل) یعنی ادعا کرد چیزی را برای خود، با اینکه آن چیز برای دیگری است.

و ما کانوا یعرفون: یعنی شناخته نمی شوند مگر... فعل را مجهول خوانده اند و ضمیر جمع مربوط به شیعه و یا مربوط به بندگان خوب یعنی در زمان پیغمبر و امیر مؤمنان و ائمه دیگر که قبلا بودند صلوات اللّه علیهم اجمعین، مردم شیعه را به این صفات و نشانه ها می شناختند و هر کس دارای این صفات نبود، او را از شیعیان نمی دانستند، و یا اینکه شیعیان خود دارای این صفات بودند و همه می دانستند که آنان مشهور به این اوصاف هستند.

الّا بالتّواضع: یعنی فروتنی و خاکساری در مقابل دستورهای الهی و فروتن و خاکسار در برابر امامان و پیشوایان دین، به تعظیم و بزرگ دانستن آنان و اطاعت از آنان و در برابر مؤمنین به احترام کردن و اظهار محبت و دوستی با آنان و تکبر نکردن با آنان و معاشرت نیک و شایسته با آنان است.

و التّخشّع: یعنی اظهار خشوع و ذلت همراه با ترس در برابر خدا و به کار بردن اعضا و جوارح در انجام فرمان خدا. و لفظ خشوع هم به قلب و دل (حالت درونی) و هم به اعضا و جوارح نسبت داده می شود .

و الأمانه: نقطه مقابل خیانت است، یعنی پرداخت حقوق خلق و خالق و مراعات عهد و پیمان ها و مکر و خیانت نکردن. در امالی طوسی لفظ «و الانابه» آمده، یعنی توبه و بازگشت به خدا.

و کثره ذکر اللّه: در زبان و دل و «الصوم» عطف بر ذکر است و در امالی «و برّ الوالدین» نقل شده است.

و التعهد للجیران: یعنی رعایت جانب همسایگان و اذیت نرساندن به آنان و چشم پوشی و تحمل اذیت و زحمت از آنان و احوالپرسی از مریضان آنها، تشییع جنازه آنها و عاریه دادن اسباب و اثاثیه به آنان. و بحث و اختلافی که راجع به فقیر و مسکین هست که آیا کدام یک از این دو گروه مستمندتر است، بعدا خواهد آمد. و اینکه در میان همسایگان، به خصوص از فقیر و مسکین نام برده، از این نظر است که رعایت حال آنها مهم تر است، وگرنه همسایه داری به طور کلی لازم است. و در امالی «تعاهد الجیران» است

و الغارمین(قرض دارها): یا عطف به فقراست و یا عطف بر جیران.

و کانوا امناء عشائرهم: یعنی شیعیان را امین خود می دانستند و در تمام اشیا از مال و ناموس و نگهداری اسرار، به آنان اطمینان داشتند.«عشائر» جمع «عشیره» است به معنای قبیله و فامیل و در امالی صدوق و غیر آن، عبارت حدیث این طور است: «فقال جابر یا ابن رسول اللّه لست اعرف احدا بهذه الصّفه»، (هیچ کس را به این صفت نمی شناسم).

لا تذهبن بک المذاهب: یعنی راه ها و روش های مختلف تو را مغرور نکند و به باطل و رها کردن عمل نیفکند.

حسب الرّجل ان یقول: این جمله از نظر ترکیب بندی مانند «حسبک درهم» است، یعنی یک درهم ترا کافی است. البته در این جمله از حدیث، استفهام و حرف سؤال در تقدیر هست و «احسب الرجل» حضرت از جابر به عنوان انکار و قبول نکردن مطلب سؤال می کندکه آیا همین مقدار کافی است که بگوید دوست دارم علی علیه السلام را، یعنی این حرف تنها ابدا کافی نیست .

فعّالا: یعنی بر طبق اعتقاد خود فعال و پرکار نباشد و این جمله در نسخه امالی صدوق نیست.

فرسول اللَّه ...: ظاهر این جمله معترضه بودن است، ولی در امالی شیخ صدوق «و رسول اللَّه» با واو به جای فاء آمده است. و این طور بهتر است که جمله و رسول اللَّه جمله حالیه باشد و طبق هر دو نسخه (با فاء یا واو) احتمال دارد این جمله عطف بر «احب» باشد و تتمه مضمون گفتار فاعل «قال» باشد و فاعل «قال»، مخالف و سنی باشد. خلاصه معنا چنین می شود که شما شیعیان ادعای دوستی علی را دارید، بدون عمل و محتوی. اگر مخالف شما بگوید من رسول اللَّه را دوست دارم و آن حضرت هم که از علی برتر است، همان طور که شما شیعیان دلخوش و دلگرم به محبت علی علیه السلام هستید، من اعتماد و دلگرمی به محبت رسول خدا دارم، شما نمی توانید او را مجاب و محکوم کنید. چون اگر شما به آن شخص بگویید که دوستی با رسول خدا - با اینکه در مسأله وصایت و خلافت مخالف رسول خدا باشید - اصلا سودی ندارد، ممکن است فورا در مقام پاسخ به شما اعتراض نموده و بگوید برای شما هم دوستی علی سودی ندارد، در صورتی که در افعال و اقوال در کردار و گفتاربا علی علیه السلام مخالفت می کنید. و در امالی چنین است که «لا یعمل بعمله و لا یتّبع سنّته ما نفعه».

لیس بین اللَّه و بین احد قرابه: یعنی خداوند با شیعه که خویشاوندی ندارد تا با آنها مسامحه کند و با مخالفین و سنیان مسامحه نکند، با اینکه در نافرمانی مانند هم هستند. یا اینکه منظور این باشد که میان خدا و علی علیه السلام خویشاوندی نیست تا اینکه با شیعیان علی مسامحه کند و با شیعه رسول خدا مسامحه نکند. حاصل مطلب اینکه راه قرب و نزدیکی به خدا، فقط اطاعت و پرهیز است و لذا امامان شما محبوب ترین خلق خداست در نزد او.بنابراین اگر جنبه اطاعت و پرهیز در شما نباشد، چیزی به حال شما سود ندارد. و در امالی چنین است: «احب العباد الی اللَّه و اکرمهم علیه اتقاهم له و اعملهم بطاعه و اللَّه ما یتقرب الی اللَّه جل ثناؤه الا بالطاعه ما معنا براءه ...» و ما معنا براه من النّار: یعنی با ما حواله و حکم و سندی مبنی بر دور بودن ما و دور بودن شیعیان ما از آتش نیست، گرچه عمل نابکاران را داشته باشند.

و لا علی اللَّه لأحد من حجه: یعنی اگر خداوند کسی را نیامرزید، حجت و عذری ندارد که بگوید خدایا من از شیعیان علی بودم، چرا گناهان مرا نبخشیدی؟ چون خدا ملتزم نشده که هر کس را که ادعای تشیع کرد، گرچه عمل هم نداشته باشد، بیامرزد. یا منظور این است که برای ما سند و مستمسکی بر خدا نیست که ما حق داشته باشیم هر کس را که ادعای تشیع کرد، از عذاب و گرفتاری نجات دهیم. و مؤید و شاهد بر این معنا نسخه امالی است که در آنچنین نقل شده: «و ما لنا علی اللَّه حجّه»، (ما حجت و سندی بر خدا نداریم).

من کان للَّه مطیعا فهو لنا ولیّ: شاید این جمله برای دفع توهم و خیال باطلی است که در این موارد به ذهن می آید که خود

آن بزرگـان فرموده انـد که شـیعیان و دوسـتان مـا به دوزخ نمی رونـد که حضـرت پاسـخ این توهم را داده است و فرموده که گناهکار ولی و دوست ما نیست و ولایت ما فقط از راه اطاعت و دوری از معصیت به دست می آید. ضمنا برای ورع و اجتناب و دوری از گناه، چهار رتبه و درجه گفته شده است:

۱.

ورع و پرهیزکـاری توبه کننـدگان که عبـارت از این است که انسـان گناهان و کارهای حرام را کنار بگـذارد و از حالت فسـق بیرون رود که میزان عدالت و پذیرفته شدن شهادت و گواهی می شود.

۲.

ورع و پرهیز صالحین و شایستگان که حد و میزان این رتبه، اجتناب و دوری کردن از امور و کارهای شبهه ناک است از ترس اینکه مبادا در دایره محرمات قدم نهد.

۳.

ورع و اجتنـاب متقین و اهـل تقوا که میزان و حـدش، ترک کردن بعضـی از کارهـای حلال است، از ترس اینکه مبادا به حرام منجر شود، نظیر اینکه انسان صحبت مردم را زیاد نکند که مبادا تدریجا به طرف غیبت کشیده شود .

۴.

ورع اهل سیر و سـلوک و در این رتبه است که سالک و کسـی که در سـیر تکاملی و تزکیه باطن و صـفاء درون است، از غیر خـدا اعراض کرده و از مـا سـوی اللّٰه چشم پوشـیده و دوری کرده و دل کنـده که مبـادا لحظه ای از عمر خود را در چیزی که باعث نزدیکی او به حق نمی شود صرف کند، گرچه می داند به طرف حرام کشیده نمی شود.

جمله ای که در این روایت «الّا بالعمل» در نسخه امالی و غیر او «الّا بالورع و العمل» نقل شده است.

**[ترجمه]

«۵»

کـا، [الکافی] عَنْ عَلِیٍّ عَنْ أَبِیهِ وَ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِیلَ عَنِ الْفَضْلِ جَمِیعاً عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ الْحَکَمِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السـلام قَالَ: إِذَا کَانَ یَوْمُ الْقِیَامَهِ تَقُومُ عُنُقٌ مِنَ النَّاسِ فَیَأْتُونَ بَابَ الْجَنَّهِ فَیَضْرِبُونَهُ فَیُقَالُ لَهُمْ مَنْ أَنْتُمْ فَیَقُولُونَ نَحْنُ أَهْلُ الصَّبْرِ فَیُقَالُ لَهُمْ عَلَی مَا صَبَرْتُمْ فَیَقُولُونَ کُنَّا نَصْبِرُ عَلَی طَاعَهِ اللَّهِ وَ نَصْبِرُ عَنْ مَعَاصِی اللَّهِ فَیَقُولُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ صَدَقُوا أَدْخِلُوهُمُ الْجَنَّهَ وَ هُوَ قَوْلُ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَ إِنَّما یُوَفَّی الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَیْرِ حِسابٍ (۱).

**[ترجمه]کافی: هشام بن حکم از حضـرت صادق علیه السـلام نقل کرده است که فرمود: «هنگامی که رسـتاخیز و قیامت می

شود، گروهی از مردم بپا می خیزنـد، پشت در بهشت می آیند، دق الباب می کنند و در بهشت را می زند. از آنها پرسـیده می شود: «شـماچه کسانی هستیـد؟» در پاسخ می گویند: «ما اهل صبریم.» پس مجددا سؤال می شود: «بر چه چیز و چه حالت صبر داشتید؟» گویند: «در تحمل زحمت اطاعت و بندگی شـکیبا بودیم و در مقابل گناه و معصـیت خدا هم خودداری کرده و صبر می کردیم.» در این حـال خداونـد متعـال فرمایـد: «راست می گوینـد، آنان را وارد بهشت کنیـد.» و این است معنای آیه: «إِنَّما يُـوَفَّى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُـمْ بِغَيْرِ حِســابٍ» - . زمر / ۱۰ - ، {همانـا افراد صـابر و شـكيبا، پـاداش خود را بـدون حساب دريافت مى كنند.} - . كافى ۲ : ۷۵ -

**[ترجمه]

إيضاح

فی النهایه عنق أی جماعه من الناس و فی القاموس العنق بالضم و بضـمتین الجماعه من الناس و الرؤساء أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسابٍ قيل أی أجرا لا یهتدی إلیه حساب الحساب و یظهر من الخبر أن المعنی أنهم لا یوقفون فی موقف الحساب بل یذهب بهم إلی الجنه بغیر حساب قال الطبرسی رحمه الله لکثرته لا یمکن عده و حسابه

و روی العیاشـی بالإسـناد عن عبـد الله بن سـنان عن أبی عبد الله علیه السـلام قال قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صـلی الله علیه و آله: إِذَا نُشِرَتِ الـدَّوَاوِينُ وَ نُصِبَتِ الْمَوَازِينُ لَمْ يُنْصَبْ لِأَهْلِ الْبَلَاءِ مِيزَانٌ وَ لَمْ يُنْشَـرْ لَهُمْ دِيوَانٌ ثُمَّ تَلَا هَـذِهِ الْآيَةَ إِنَّما يُوَفَّى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسابٍ (۲).

**[ترجمه]در نهایه گویـد «عنق» به معنی گروهی از مردم است و در قاموس «العنق» به ضم حرف اول و به ضم دو حرف، عده ای از مردم و رؤسا و بزرگان مردم را نیز گویند.«أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسابٍ» بعضـی گویند یعنی اجر و پاداشـی که حسابدارها قدرت حسـاب آنان را ندارنـد.ولی ظاهر روایت گذشـته این است که آنان (شـکیبایان) برای حساب اعمالشان بازداشت نمی شونـد و بدون حساب و بازرسی اعمال وارد بهشت می شوند .

مرحوم طبرسی - . مجمع البیان ۸ : ۴۹۲ - گوید: معنای این جمله این است که اجر و پاداش صابران از جهت اینکه بسـیار زیاد است، از عهده حساب و شمار بیرون است. و عیاشی با سند خود از عبداللَّه بن سنان از حضرت صادق علیه السلام نقل می کند که پیغمبر صـلّی اللَّه علیه و آله فرمود: «هنگـامی که دفترها و پرونـده های عمل باز می شود و ترازوهای عمل سـنج به کار می افتـد، برای اهل مصـیبت و بلا نه ترازویی نصب می شود و نه پرونده عملی گشوده می گردد.» سـپس این آیه را تلاوت فرمود: «إِنَّما يُوَفَّى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسابٍ.»

**[ترجمه]

«۶»

کـا، [الكافی] عَنْ حُمَيْـدِ بْنِ زِيَادٍ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ سَـمَاعَةَ عَنْ بَعْضِ أَصْـحَابِهِ عَنْ أَبَانٍ عَنْ عُمَرَ بْنِ خَالِـدٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ

علیه السلام قَالَ: یَا مَعْشَرَ الشِّیعَهِ شِیعَهِ آلِ مُحَمَّدٍ کُونُوا النُّمْرُقَهَ الْوُسْطَی یَرْجِعُ إِلَیْکُمُ الْغَالِی وَ یَلْحَقُ بِکُمُ التَّالِی فَقَالَ لَهُ رَجُلٌ مِنَ الْأَنْصَارِ یُقَالُ لَهُ سَعْدٌ جُعِلْتُ فِدَاکَ مَا الْغَالِی قَالَ قَوْمٌ یَقُولُونَ فِینَا مَا لَا نَقُولُهُ فِی أَنْفُسِنَا فَلَیْسَ أُولَئِکَ مِنَّا وَ لَسْنَا مِنْهُمْ قَالَ فَمَا التَّالِی قَالَ الْمُرْتَادُ یُرِیدُ الْخَیْرَ یَبْلُغُهُ الْخَیْرُ یُؤْجَرُ عَلَیْهِ.

ص: ۱۰۱

۱- ۱. الکافی ج ۲ ص ۷۵، و الآیه فی الزمر: ۱۰.

۲- ۲. مجمع البیان ج ۸ ص ۴۹۲.

ثُمَّ أَقْبَلَ عَلَيْنَا فَقَالَ وَ اللَّهِ مَا مَعَنَا مِنَ اللَّهِ بَرَاءَةٌ وَ لَا بَيْنَنَا وَ بَيْنَ اللَّهِ قَرَابَةٌ وَ لَا لَنَا عَلَى اللَّهِ حُجَّةٌ وَ لَا يُتَقَرَّبُ (۱) إِلَى اللَّهِ إِلَّا بِالطَّاعَةِ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مُطِيعاً لِلَّهِ تَنْفَعُهُ وَلَايَتُنَا وَ مَنْ كَانَ مِنْكُمْ عَاصِياً لِلَّهِ لَمْ تَنْفَعْهُ وَلَايَتُنَا وَيْحَكُمْ لَا تَغْتَرُّوا وَيْحَكُمْ لَا تَغْتَرُّوا(۲).

**[ترجمه]کافی: حضـرت باقر علیه السلام فرمود: «ای گروه شیعه آل محمد! شما بالش متوسط باشیدکه غالی و افراطی ها که غلو و زیاده روی می کنند، به وضع و روش شما برگردند و تفریطی ها و عقب ماندگان، بیایند و به شما برسند و ملحق شوند.»

مردی از انصاربه نام سـعد گفت: «فـدایت شوم! غلوّکنندگان چه کسانی هسـتند؟» فرمود: «گروهی که درباره ما، مطالبی را که مـا خود به آن معتقـد نیستیم می گوینـد. این گروه از مـا نیسـتند و مـاهم از آنان نیستیم.»پرسـید: «تالی و عقب مانـده کیست؟» فرمود: «کسـی که دنبال هدایت و در صدد راهیابی است ومی خواهد به خیر و کار نیکی دست یابد که پاداش اخروی نصیبش گردد.»

سپس حضـرت رو به طرف ما کرد و فرمود: « به خدا سوگند در دست ما برات و سـند آزادی از دوزخ نیست و میان ما و خدا، خویشاوندی نیست و عذر و حجتی هم بر خدا نداریم. تقرب و نزدیکی به خدا حاصل نمی شود، مگر با اطاعت و بندگی. پس هر کس از شما مطیع خدا باشد، ولایت و دوستی ما به حال او سود دارد و هر کس از شما که معصیت و نافرمانی خدا را کند، دوستی و ولایت ما برای او سودی ندارد. وای بر شـما! خود را گول نزنید و مغرور نشوید. وای بر شما مغرور نشوید!» - . کافی ۲ : ۷۵ -

**[ترجمه]

بيان

قال الجوهرى النمرقه وساده صغيره و كذلك النمرقه بالكسر لغه حكاها يعقوب و ربما سموا الطنفسه التى فوق الرحل نمرقه عن أبى عبيد(۳)

و فى القاموس النمرق و النمرقه مثلثه الوساده الصغيره أو الميثره أو الطنفسه فوق الرحل و النمرقه بالكسر من السحاب ما كان بينه فتوق انتهى (۴)

و كأن التشبيه بالنمرقه باعتبار أنها محل الاعتماد و التقييد بالوسطى لكونهم واسطه بين

الإفراط و التفريط أو التشبيه بـالنمرقه الوسـطى باعتبـار أنهـا فى المجالس صـدر و مكان لصاحبه يلحق به و يتوجه إليه من على الجانبين.

و قيـل المراد كونوا أهـل النمرقه الوسـطى و قيـل المراد أنه كما كانت الوساده التى يتوسـد عليها الرحل إذا كانت رفيعه جـدا أو خفيضه جدا لا تصلح للتوسد بل لا بد لها من حد من الارتفاع و الانخفاض حتى يصلح لذلك كذلك أنتم فى دينكم و أئمتكم لا تكونوا غالين تجاوزن بهم عن مرتبتهم التى أقامهم الله عليها أو جعلهم أهلا لها و هى الإمامه و الوصايه النازلتان عن الألوهيه و

النبوه كالنصارى الغالين فى المسيح المعتقدين فيه الألوهيه أو البنوه للإله و لا تكونوا أيضا مقصرين فيهم تنزلونهم عن مرتبتهم و تجعلـونهم كسـائر النـاس أو أنزل كالمقصـرين من اليهود فى المسـيح المنزلين له عن مرتبته بـل كونوا كـالنمرقه الوسـطى و هى المقتصده للتوسد يرجع إليكم الغالى و يلحق بكم التالى.

ص: ۱۰۲

۱- ۱. نتقرب خ ل.

۲- ۲. الكافى ج ۲ ص ۷۵.

۳- ۳. الصحاح ج ۴ ص ۱۵۶۱.

۴- ۴. القاموس ج ۳ ص ۲۸۶.

قوله علیه السلام ما لا نقوله فی أنفسنا کالألوهیه و کونهم خالقین للأشیاء و النبوه المرتاد یرید الخیر یبلغه الخیر کأنه من قبیل وضع الظاهر موضوع المضمر أی یرید الأعمال الصالحه التی تبلغه أن یعملها و لکن لا یعمل بها یؤجر علیه بمحض هذه النیه أو المعنی أنه المرتاد الطالب لدین الحق و کماله و قوله یبلغه الخیر جمله أخری لبیان أن طالب الخیر سیجده و یوفقه الله لذلک کما قال تعالی وَ الَّذِینَ جاهَدُوا فِینا لَنَهْدِیَنَّهُمْ سُبُلَنا(۱) و قوله یؤجر علیه لبیان أنه بمحض الطلب مأجور.

و قیل المرتاد الطالب للاهتداء الذی لا یعرف الإمام و مراسم الدین بعد یرید التعلم و نیل الحق یبلغه الخیر بدل من الخیر یعنی یرید أن یبلغه الخیر لیؤجر علیه و قیل المرتاد أی الطالب من ارتاد الرجل الشی ء إذا طلبه و المطلوب أعم من الخیر و الشر فقوله یرید الخیر تخصیص و بیان للمعنی المراد هاهنا یبلغه الخیر من الإبلاغ أو التبلیغ و فاعله معلوم بقرینه المقام أی من یوصله إلی الخیر المطلوب ثم یؤجر علیه لهدایته و إرشاده.

**[ترجمه]جوهری - . صحاح ۴ : ۱۵۶۱ - گوید «نمرقه» متّکای کوچک است و همین طور نمرقه به کسر نون و راء، لغتی است که یعقوب حکایت کرده. و گاهی به روپوشی که روی اثاثیه انداخته شود، نمرقه گویند که از ابی عبید نقل شده. و در قاموس - . قاموس ۳ : ۲۸۶ - است که«نمرق و نمرقه» که نون و راء آن سه رقم خوانده می شود، متکای کوچک یا پشتی یا روپوش و پارچه را گویند که روی اثاث بکشند. و نمرقه با کسر، ابری را گویند که مابین قطعات آن فاصله باشد.(پایان کلام قاموس)

و تشبیه شیعه به نمرقه، از این نظر است که شیعیان مانند پشتی و متکا مورد اعتماد و تکیه گاه هستند. و توصیف به «وسطی» از جهت این است که آنان حد وسط میان افراط و تفریط هستند، و یا از این نظر است که معمولا پشتی و متکا در صدر مجلس و جای صدرنشین است و مردمی که در دو طرف مجلس نشسته اند، توجه به آن محل دارند. و گفته شده که منظور اهل غرفه وسطی باشند. و گفته شده که این تشبیه از جهت این است که متکا و پشتی در صورتی قابل استفاده و تکیه است که در حد و میزان معینی از بلندی و کوتاهی باشد که اگر خیلی بلند باشد، پشتی و تکیه گاه نمی شود و همچنین اگر خیلی کوتاه باشد، باز هم قابل تکیه نیست و باید متوسط باشد. شما شیعیان هم در دین خود و درباره امامان و پیشوایان باید متوسط باشید، نه غلو و زیاده روی کنیدبه طوری که از آن مرتبه و مقامی که خدا آنها را در آن مقام قرار داده و آنان را اهل آن مرتبه کرده تجاوز نکنید که همان مقام و مرتبه امامت و پیشوایی و وصایت است که از مقام خدایی و مقام نبوت و پیامبری نازل تر و پایین تر است. و مانند مسیحیان نباشید که در حق مسیح علیه السلام غلو کرده و مقام الوهیت و خدایی را برای او معتقد شدند و یا رتبه «بنّوت»(فرزندی) را برای خدا قائل شدند. و مانند اهل تقصیر هم نباشید که آنان را از مقام و مرتبه ای که دارند پایین تر قرار دادند و امامان را نظیر مردم دیگر، بلکه نازل تر و پایین تر دانستند، مثل قوم یهود که حضرت مسیح را از مقام و رتبه ای که دارد،پایین تر و کمتر دانستند، بلکه شما مانند وساده و پشتی متوسط و معتدل باشید که غلوی ها برگردند به شماو کوتاه نگران هم به شما بپیوندند و به شما برسند.

ما لا نقوله فی انفسنا: یعنی اینان مطالبی درباره ما می گویند

که ما خود آن را نمی گوییم و از آن اباطیل بیزاریم، مانند مقام الوهیت. و اینکه ما خالق و آفریدگار باشیم و یا دارای مقام نبوت باشیم .

المرتـاد يريـد الخير يبلغه الخير: شايـد اين جمله از قبيل آمـدن اسم ظاهر به جاى ضـمير است، به اين معنى كه اين شـخص مى خواهد اعمال نيكى كه به او مى رسد و آنها را مى فهمد انجام دهد، ولى انجام نمى دهد و البته به خاطر همين نيت خير پاداش مى بيند. و يا به اين معناست كه اين شخص در مقام به دست آوردن دين حق و دين كامل است.

يبلغه الخير: جمله ديگرى است براى بيـان اينكه هر كس دنبـال خيرى و حقى باشـد، بالاخره به آنمى رسـد و توفيق الهى شامل حالش خواهـد شـد. همان طورى كه خداونـد فرموده: «وَ الَّذِينَ جاهَدُوا فِينا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنا»، {كسانى كه در طريق ما كوشـش داشته باشند، ما هم آنان را دستگيرى خواهيم كرد.} - .عنكبوت / ۶۹ -

يوجر عليه: بيان اين است كه چنين شخصى براى همين نيت خير، ماجور است و پاداش دارد.

و گفته شـده منظور از «مرتاد» كسـى است كه دنبال هـدايت و يافتن راه حق است، ولى هنوز معرفت و شـناسايى در حق امام و مراسم و مقررات دينى پيدا نكرده و در مقام ياد گرفتن و رسيدن به حق است.

يبلّغه الخير: بدل است از كلمه«الخير»يعنى اين شخص مى خواهد كار خير را انجام دهد تا پاداش بيابد. و گفته شده مرتاد يعنى كسـى كـه در مقـام بـه دست آوردن مطلـوبى باشـد، از «ارتـاد الرجـل الشـى ء» يعنى طلب كرد و تعقيب نمـود آن چيز را، چه مطلوب خير و نيـك باشـد يـا شـر باشـد.بنابراين جمله «يريـد الخير» تخصـيص و توضـيح مقصود است. يبلغه الخيراز باب افعال (ابلاـغ) و يـا از بـاب تفعيل (يبلّغه) است. بنابراين لفظ «خير» مفعول است و فاعل فعل از قرائن معلوم است، يعنى «من» هر كس كه اين مرتاد و طالب را به خير و حق ارشاد و راهنمايى كند، آن شخص به خاطر راهنمايى و ارشادش اجر و پاداش مى بيند.

**[ترجمه]

و أقول

على هـذا يمكن أن يكون فـاعله الضـمير الراجع إلى النمرقه لمـا فهم سابقـا أنه يلحق التـالى بنفسه و قيل جمله يريـد الخير صـفه المرتـاد إذ اللام للعهـد الـذهنى و هو فى حكم النكره و جمله يبلغه إما على المجرد من باب نصـر أو على بناء الإفعال أو التفعيل استئنـاف بيانى و على الأول الخير مرفوع بالفاعليه إشاره إلى أن الـدين الحق لوضوح براهينه كأنه يطلبه و يصل إليه و على الثانى و الثـالث الضـمير راجع إلى مصـدر يريـد و الخير منصوب و يؤجر عليه استئناف للاستئناف الأول لـدفع توهم أن لا يؤجر لشـده وضوح الأمر فكأنه اضطر إليه و أكثر الوجوه لا تخلو من تكلف و كأن فيه تصحيفا و تحريفا.

و لا لنا على الله حجه أى بمحض قرابه الرسول صـلى الله عليه و آله من غير عمل لأنفسـنا و لا لتخليص شـيعتنا و لا نتقرب بصيغه المتكلم و الغائب

ص: ۱۰۳

۱- ۱. العنكبوت: ۶۹.

المجهول ویحکم لا تغتروا فی القاموس ویح لزید و ویحا له کلمه رحمه و رفعه علی الابتداء و نصبه بإضمار فعل و ویح زید و ویحه نصبهما به أیضا أو أصله وی فوصلت بهاء مره و بلام مره و بباء مره و بسین مره و فی النهایه ویح کلمه ترحم و توجع یقال لمن وقع فی هلکه لا یستحقها و قد یقال بمعنی المدح و التعجب و هی منصوبه علی المصدر و قد ترفع و تضاف و لا تضاف یقال ویح زید و ویحا له و ویح له (۱).

**[ترجمه]بنا بر اینکه «یبلغه» از باب افعال و یا تفعیل باشد، امکان دارد که فاعل یبلغه ضمیری باشد که راجع به «نمرقه» است (شیعه)، یعنی شیعیان این شخص مرتاد و تالی را به خیر می رسانند. و گفته شده که جمله «یرید الخیر» صفت باشد برای المرتاد و چون جمله وصفیه، موصوفش باید نکره باشد نه معرفه و در ظاهر المرتاد الف و لام دارد و معرفه است و با قواعد ادبی تطبیق نمی کند، لذا باید گفت الف و لام المرتاد برای عهد ذهنی است که مانند نکره است در ابهام و اجمال. و جمله یبلغه یا ثلاثی مجرد است از باب نصر ویا مزید است از باب افعال و یا تفعیل و بیانی و استیناف است. بنا بر حالت اول، لفظ «الخیر» مرفوع است که فاعل «یبلغ» باشد و می خواهد بگوید که دین حق چون خودش واضح و برهان و دلیلش روشن است، بالاخره این دین روشن به کسی که طالب آن باشدمی رسد. و بنا بر حالت دوم و سوم که مزید فیه باشد، ضمیر فاعل یبلغه راجع است به مصدر یرید و الخیر هم منصوب است بر مفعولیت، و جمله «و یوجر علیه» استیناف دیگری است. این جمله هم برای دفع توهم است که تصور نشود اجر و پاداشی در بین نیست که چون دین و حقیقت خیلی روشن و واضح است و قطعا به هر کس که بخواهد بفهمد می رسد و احتیاجی به تبلیغ و ارشاد ندارد. پس اگر کسی شخصی را به خیر و دین برساند، کار مهمی نکرده و اگر هم تبلیغ و ارشاد نمی کرد، این دین خود به خود به او می رسید و می فهمید و دیگر معنا ندارد که ابلاغ کننده اجر و پاداشی داشته باشد. به منظور دفع این توهمات به عنوان بیان واقع فرموده است «و یوجر علیه».البته تبلیغ کننده خود اجر و پاداش دارد و البته بیشتر این احتمالات و معانی که برای این جملات بیان شد ضعیف است و شاید در نقل الفاظ خبر اشتباهاتی واقع شده است .

و لا لنا علی اللّٰه حجّه: یعنی این طور نیست که ما چون با رسول خدا قرابت و خویشی داریم، حقی و سندی بر خدا داشته باشیم که بدون عمل اهل، نجات باشیم یا بتوانیم شیعیان خود را نجات دهیم.

و لا یتقرب: ممکن است متکلم مع الغیر باشد، یعنی ما هم بدون تقوا و عمل به خدا نزدیک نمی شویم و یا به صیغه غایب مجهول، و لا یتقرب یعنی نزدیکی به خدا بدون تقوا و ورع حاصل نمی شود.

و یحکم: در قاموس - . قاموس ۱ : ۲۵۶ - گوید «ویح لزید و ویحا له» جمله ای است که به عنوان ترحم و دلسوزی گفته می شود و اگر مرفوع بخوانیم، مبتداء است و منصوب خواندش به تقدیر فعل است و ویح زید و ویحه (اضافه شود) و منصوب خواندنش نیز به تقدیر فعلی است. و یا اینکه اصلش «وی» باشد که به آخرش گاهی حاء متصل می شود (ویح) و گاهی لام (ویل) و گاهی باء (ویب) و گاهی سین (ویس). و در نهایه گوید ویح کلمه ای است که در موارد ترحم و دلسوزی و توجه و همدردی گفته می شود و درباره کسی که بدون جرم و تقصیر در گرفتاری قرار گیرد به کار برده می شود و گاهی در مورد مدح و ستایش و در مورد تعجب استعمال می شود، و منصوب بودنش به عنوان مصدریت و مفعول مطلق بودن است و گاهی مرفوع خوانده می شود و اضافه به چیزی می شود، ولی مضاف الیه نمی شود و «ویح زید و ویحا له و ویح له» گفته می شود.

**[ترجمه]

«۷»

کا، [الکافی] عَنِ الْعِدَّهِ عَنِ الْبَرْقِیِّ عَنِ ابْنِ عِیسَی عَنْ مُفَضَّلِ بْنِ عُمَرَ قَالَ: کُنْتُ عِنْدَ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام فَذَکَرْنَا الْأَعْمَالَ فَقُلْتُ أَنَا مَا أَضْعَفَ عَمَلِی فَقَالَ مَهْ اسْتَغْفِرِ اللَّهَ ثُمَّ قَالَ لِی إِنَّ قَلِیلَ الْعَمَلِ مَعَ التَّقْوَی خَیْرٌ مِنْ کَثِیرٍ بِلَا تَقْوَی قُلْتُ کَیْفَ یَکُونُ کَثِیرٌ بِلَا تَقْوَی قَالَ نَعَمْ مِثْلُ الرَّجُلِ یُطْعِمُ طَعَامَهُ وَ یَرْفُقُ جِیرَانَهُ وَ یُوَطِّئُ رَحْلَهُ فَإِذَا ارْتَفَعَ لَهُ الْبَابُ مِنَ الْحَرَامِ دَخَلَ فِیهِ فَهَذَا الْعَمَلُ بِلَا تَقْوَی وَ یَکُونُ الْآخَرُ لَیْسَ عِنْدَهُ فَإِذَا ارْتَفَعَ لَهُ الْبَابُ مِنَ الْحَرَامِ لَمْ یَدْخُلْ فِیهِ (۲).

**[ترجمه]کافی: مفضل بن عمر گوید: خدمت حضرت صادق علیه السلام بودم که صحبت اعمال شد. من گفتم: «من که اعمالم خوب است و ضعیف و کم نیست.» حضرت فرمود: «ساکت باش و استغفار کن!» سپس فرمود: «برای من عمل اندکی که توام با تقوا و پرهیز باشد، بهتر از اعمال زیادی است که همراه با تقوا نباشد.» عرضه داشتم: «یعنی چه؟ چطور ممکن است عمل انسان زیاد باشد، ولی بدون تقوا؟» فرمود: «بلی ممکن است. مثلا شخصی سفره می دهد و از مستمندان دستگیری می کند، با همسایگان کاملا مهربانی می ورزد و حاجت مندان به خانه اش رفت و آمد دارند، ولی در عین حال اگر هم احیانان با عمل حرام و نامشروعی مواجه شود، اقدام نموده و آن کار را هم انجام می دهد. این گونه اعمال خیر، عمل بدون تقوا است. و ممکن است شخص دیگری باشد که توفیق این گونه کارها را نداشته باشد، ولی به طوری در دینش محکم است که اگر طرق و راه های نامشروع در پیش پا و دسترسش باشد، کاملا امتناع و خودداری می کند.» - . کافی ۲ : ۷۶ -

**[ترجمه]

بیان

فذکرنا الأعمال أی قلتها و کثرتها أو مدخلیتها فی الإیمان ما أضعف عملی صیغه تعجب کما هو الظاهر أو ما نافیه و أضعف بصیغه المتکلم أی ما أعد عملی ضعیفا و علی الأول یتوهم فی نهیه علیه السلام و أمره بالاستغفار منافاه لما مر فی الأخبار من ترک العجب و الاعتراف بالتقصیر و یمکن الجواب عنه بوجوه.

الأول ما قیل إن النهی للفتوی بغیر علم لا للاعتراف بالتقصیر.

الثانی أنه کان ذلک لاستشمامه منه رائحه الاتکال علی العمل مع أن العمل

ص: ۱۰۴

۱- ۱. القاموس ج ۱ ص ۲۵۶، و قال فی ص ۱۳۸: ویب کویل، تقول: و یبک و ویب لک و ویب لزید و ویبا له ... و معنی الکل ألزمه اللّه ویلا، و قال فی ج ۲ ص ۲۵۸: و یس کلمه تستعمل فی موضع رأفه و استملاح للصبی، و الویس: الفقر، و ما یریده الإنسان: ضد.

۲- ۲. الکافی ج ۲ ص ۷۶.

هین جدا فی جنب التقوی لاشتراط قبوله بها و لذا نبهه علی ذلک و الحاصل أنه لما کان کلامه مبنیا علی أن المدار علی قله العمل و کثرته نهاه عن ذلک.

الثالث ما قیل إن الأقوال و الأفعال یختلف حکمها باختلاف النیات و القصود و هو لم یقصد بهذا القول أن عمله ضعیف قلیل بالنظر إلی عظمه الحق و ما یستحقه من العباده و إنما قصد به ضعفه و قلته لذاته و بینهما فرق ظاهر و الأول هو الاعتراف بالتقصیر دون الثانی.

الرابع أنه علیه السلام لما علم أن المفضل یعتد بعمله و یعده کثیرا و إنما یقول ذلک تواضعا و إخفاء للعمل نهاه عن ذلک.

و فی القاموس رفق فلانا نفعه کأرفقه و وطء الرحل کنایه عن کثره الضیافه قال فی القاموس رجل موطأ الأکناف کمعظم سهل دمث کریم مضیاف أو یتمکن فی ناحیته صاحبه غیر مؤذی و لا ناب به موضعه (۱)

و فی النهایه فی قوله صلی الله علیه و آله أحاسنکم أخلاقا الموطئون أکنافا هذا مثل و حقیقته من التوطئه و هو التمهید و التذلیل و فراش وطی ء لا یؤذی جنب النائم و الأکناف الجوانب أراد الذین جوانبهم وطئه یتمکن فیها من یصاحبهم و لا یتأذی انتهی و قیل توطئه الرحل کنایه عن التواضع و التذلل.

فإذا ارتفع له الباب من الحرام أی ظهر له ما یدخله فی الحرام من مال حرام أو فرج حرام و غیر ذلک لیس عنده أی العمل الکثیر الذی کان عند صاحبه.

**[ترجمه]«فذکرنا الأعمال» یعنی درباره کم و زیادی اعمال و یا دخالت اعمال در ایمان انسان صحبت کردیم.

ما اضعف عملی: این ترکیب یا فعل تعجب است. به این معنا که «یا للاسف! اعمال من چقدر کم و بی ارزش است!» که ظاهر مطلب همین فعل تعجب بودن است. و یا اینکه ما نافیه است و «اضعف» متکلم از باب تفعیل است، یعنی من اعمال خود را کم و بی ارزش نمی دانم. بنا بر معنای اول (تاسف از کمی عمل) در اعتراض حضرت به مفضل و امر کردن او به استغفار، اشکال و ایرادی توهم می شود. چون در اخبار و احادیث دستور داده شده که انسان همیشه باید خود را مقصر بداند و هیچ وقت با نظر عجب و خوش بینی به خود و اعمال خود ننگرد. مفضل هم با تاسف و تحسر به خود و اعمال خود نگاه می کند، ولی در عین حال حضرت می فرماید.

مه استغفر اللّٰه: مثل اینکه این دستور حضرت با مضامین اخبار منافات دارد.ولی ممکن است این ایراد و توهم را به چند وجه پاسخ داد:

۱.

اینکه نهی و بازداشتن از فتوا دادن بدون مدرک شرعی باشد، نه اینکه منظور این باشد که اعتراف به تقصیر و کوتاهی در عمل نکند.

.۲

اینکه مفضل چون محور سعادت را عمل قرار داد، چنین به دست می آید که نظر او فقط به عمل است و باید اتکا و اعتماد به عمل داشت، با اینکه چنین نیست و عمل در مقابل تقوا ارزشی ندارد، چون شرط قبولی عمل،تقوا است و لذا حضرت او رابه این قسمت هشدار می دهد خلاصه اینکه چون اساس حرف مفضل بر کمی و زیادی عمل بود، حضرت خاطرنشان کرد و او را از این نظر باز داشت.

.۳

آنچه که گفته شده به طور کلی گفتارها و کردارها جهات مختلفی دارد که از هر جهت حکم و دستور جداگانه ای دارد و مفضل مقصودش این نبوده که عمل من در برابرعظمت پروردگار اندك و ناچیز است و من آن گونه عبادت و بندگی که شایسته ذات اقدس حق باشد ندارم. حرف مفضل از این جهت است که می خواهد بگوید اعمال من فی حد نفسه اندك است و من توفیق عبادت زیاد را نداشته و ندارم و فرق است بین این دو جهت. جهت اولی اعتراف به تقصیر است در برابر عظمت خالق، ولی جهت دوم قطع نظر از عظمت خالق، تاسف از کم توفیقی است، نه اعتراف به تقصیر و کم ارزشی.

.۴

اینکه چون حضرت خود می دانست که مفضل عمل خود را قابل توجه و اعتماد می داند و عملش را زیاد می بیند و اینکه این جمله را (عمل من خیلی کم است) بر زبان آورده از لحاظ تواضع و پنهان داشتن عمل است، از این جهت حضرت او را نهی فرمود و امر به استغفار کرد.

و رفق جیرانه در قاموس – . قاموس ۱ : ۳۲ – گوید: «رفق فلانا و ارفقه» ثلاثی مجرد و مزید هر دو یعنی سود رسانید و باز در همین روایت است که «یوطّی رحله» کنایه از مهمانی کردن زیاد است. در قاموس گوید: «رجل موطّأ الأكناف» بر وزن معظّم یعنی نرم و خوش خلق و بزرگوار و مهمان نواز و یا به این معنا که انسان در کنار شخص آسایش داشته و مورد اذیت و بی مهری قرار نگیرد. و در نهایه روایتی نبوی نقل کرده که رسول خدا صلّى اللَّه علیه و آله فرمود: «خوشخوترین شما افرادی است که برای پذیرش دیگران آماده تر باشد.» و گفته است که این جمله مثل است و حقیقت و ریشه اش از ماده توطئه است که به معنای آمادگی و نرمش است .

و فراش وطئ: بستر نرم که موجب ناراحتی کسی که می خوابد نشود.«اكناف» به معنای جوانب و اطراف است و مقصود این است که افراد خوش خلق آنانی هستند که هر کس در اطراف و جوانب آنها باشد، آسایش دارد و در اذیت نیست و گفته شده که «توطئه الرّحل» كنایه از تواضع و نرمش و فروتنی است.

فاذا ارتفع له الباب من الحرام: یعنی اگر برای او راه دخول در حرام پیش بیاید، وارد می شود. «لیس عنده» یعنی آن اعمال که نزد دیگری بود، نزد این نیست.

**[ترجمه]

«۸»

كِتَابُ الْإِمَامَهِ وَ التَّبْصِرَهِ، عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ عَلِيٍّ الْعَلَوِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَنْ سَهْلِ بْنِ زِیَادٍ عَنِ النَّوْفَلِیِّ عَنِ السَّكُونِیِّ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِیهِ عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: الطَّاعَهُ قُرَّهُ الْعَیْنِ.

ص: ۱۰۵

۱- ۱. القاموس ج ۱ ص ۳۲.

**[ترجمه]امامت و تبصره: سکونی از حضرت باقر از پدر بزرگوارش از پدرانش علیهم السلام نقل کرده که حضرت رسول صلّی اللّه علیه و آله فرمود: «اطاعت و فرمانبری، نور و روشنایی

چشم است.»

**[ترجمه]

باب ۴۸ إیثار الحق علی الباطل و الأمر بقول الحق و إن کان مرا

الآیات

أسری قُلْ جاءَ الْحَقُّ وَ زَهَقَ الْباطِلُ إِنَّ الْباطِلَ کانَ زَهُوقاً(۱) سبأ قُلْ إِنَّ رَبِّی یَقْذِفُ بِالْحَقِّ عَلَّامُ الْغُیُوبِ قُلْ جاءَ الْحَقُّ وَ ما یُبْدِئُ الْباطِلُ وَ ما یُعِیدُ(۲) حمعسق وَ یَمْحُ اللَّهُ الْباطِلَ وَ یُحِقُّ الْحَقَّ بِکَلِماتِهِ إِنَّهُ عَلِیمٌ بِذاتِ الصُّدُورِ(۳) الزخرف لَقَدْ جِئْناکُمْ بِالْحَقِّ وَ لکِنَّ أَکْثَرَکُمْ لِلْحَقِّ کارِهُونَ (۴)

lt;meta info="-قُلْ جاءَ الْحَقُّ وَ زَهَقَ الْباطِلُ إِنَّ الْباطِلَ کانَ زَهُوقاً. -. اسراء / ۸۱ -

{و بگو: «حق آمد و باطل نابود شد. آری، باطل همواره نابودشدنی است.»}

-قُلْ إِنَّ رَبِّی یَقْذِفُ بِالْحَقِّ عَلَّامُ الْغُیُوبِ قُلْ جاءَ الْحَقُّ وَ ما یُبْدِئُ الْباطِلُ وَ ما یُعِیدُ. -. سبأ / ۴۸ - ۴۹ -

{بگو: «بی گمان، پروردگارم حقیقت را القا می کند [اوست] دانای نهان ها.» بگو: «حق آمد و [دیگر] باطل از سر نمی گیرد و برنمی گردد.»}

-وَ یَمْحُ اللَّهُ الْباطِلَ وَ یُحِقُّ الْحَقَّ بِکَلِماتِهِ إِنَّهُ عَلِیمٌ بِذاتِ الصُّدُورِ. -. شوری / ۲۴ -

{و خدا باطل را محو و حقیقت را با کلمات خویش پا برجا می کند. اوست که به راز دل ها داناست.} -لَقَدْ جِئْناکُمْ بِالْحَقِّ وَ لکِنَّ أَکْثَرَکُمْ لِلْحَقِّ کارِهُونَ. -. زخرف / ۷۸ -

{قطعاً حقیقت را برایتان آوردیم، لیکن بیشتر شما حقیقت را خوش نداشتید.}

**[ترجمه]

الأخبار

«۱»

لی (۵)،

[الأمالي للصدوق] مع، [معاني الأخبار]: سُئِلَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام أَيُّ النَّاسِ أَكْيَسُ قَالَ مَنْ أَبْصَرَ رُشْدَهُ مِنْ غَيِّهِ فَمَالَ إِلَى رُشْدِهِ (۶).

**[ترجمه]امالی صدوق و معانی الاخبار: از امیر مؤمنان علیه السلام سؤال شد: «زیرک ترین و هوشیارترین مردم کیست؟» فرمود: «آن کس که راه خوشبختی را از راه گمراهی تشخیص دهد و بفهمد و به طرف حق و سعادت گرایش داشته باشد.» - . امالی صدوق : ۲۳۷ و معانی الاخبار : ۱۹۹ -

**[ترجمه]

«۲»

ل، [الخصال] ابْنُ الْمُتَوَكِّلِ عَنْ مُحَمَّدٍ الْعَطَّارِ عَنِ الْأَشْعَرِيِّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ حَسَّانَ رَفَعَهُ إِلَى زُرَارَةَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام: قَالَ إِنَّ مِنْ حَقِيقَةِ الْإِيمَانِ أَنْ تُؤْثِرَ الْحَقَّ وَ إِنْ ضَرَّكَ عَلَى الْبَاطِلِ وَ إِنْ نَفَعَكَ وَ أَنْ لَا يَجُوزَ مَنْطِقُكَ عِلْمَكَ (۷).

**[ترجمه]خصال: حضرت صادق علیه السلام فرمود: «از نشانه های ایمان و تحقق یافتن آن در انسان این است که حق را انتخاب کرده و ترجیح دهی، گرچه بر ضرر تو باشد، و باطل را محکوم بداری، گرچه به سود تو باشد، و اینکه سخن تو از مقدار علم و آگاه ایت تجاوز نکند.» - . خصال ۱ : ۲۸ -

**[ترجمه]

«۳»

ل، [الخصال] الْحَسَنُ بْنُ عَلِيِّ بْنِ مُحَمَّدٍ الْعَطَّارُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مَحْمُودٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مَنْصُورٍ وَ إِسْمَاعِيلَ الْمَكِّيِّ وَ حَمْدَانَ جَمِيعاً عَنِ الْمَكِّيِّ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ

۱- ۱. أسری: ۸۱.

۲- ۲. سبأ: ۴۸ و ۴۹.

۳- ۳. الشوری: ۲۴.

۴- ۴. الزخرف: ۷۸.

۵- ۵. أمالی الصدوق ص ۲۳۷.

۶- ۶. معانی الأخبار ص ۱۹۹.

۷- ۷. الخصال ج ۱ ص ۲۸.

هِشَامِ بْنِ حَسَّانَ وَ الْحَسَنِ بْنِ دِينَارٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ وَاسِعٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الصَّامِتِ عَنْ أَبِي ذَرٍّ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ: أَوْصَانِي رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله بِأَنْ أَقُولَ الْحَقَّ وَ إِنْ كَانَ مُرّاً(۱)

وَ تَمَامُ الْخَبَرِ فِي أَبْوَابِ الْمَوَاعِظِ(۲).

وَ فِي خَبَرٍ آخَرَ عَنْ أَبِي ذَرٍّ: قَالَ لَهُ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله قُلِ الْحَقَّ وَ إِنْ كَانَ مُرّاً(۳).

**[ترجمه]خصال: عبداللّه بن صامت از ابوذر غفاری رحمه اللّه نقل كند كه پيغمبر اكرم صلّى اللّه عليه و آله به من سفارش فرموده كه حق را بگويیم، هر چند تلخ و ناگوار باشد... و دنباله اين روايت در باب های مواعظ و اندرزهاست. - . خصال ۲ : ۳ -

و در روايت ديگرى است كه رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله به ابوذر فرمود: «حق را بگو، هر چند تلخ و ناگوار باشد.» - . معانى الاخبار: ۳۳۲ و خصال ۲ : ۱۰۴ و امالى طوسى ۲ : ۱۳۸ -

**[ترجمه]

«۴»

نبه، [تنبيه الخاطر] ابْنُ أَبِي سَمَّالٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام: أَنَّهُ اسْتَفْتَاهُ رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ الْجَبَلِ فَأَفْتَاهُ بِخِلَافِ مَا يُحِبُّ فَرَأَى أَبُو عَبْدِ اللَّهِ الْكَرَاهَةَ فِيهِ فَقَالَ يَا هَذَا اصْبِرْ عَلَى الْحَقِّ فَإِنَّهُ لَمْ يَصْبِرْ أَحَدٌ قَطُّ لِحَقٍّ إِلَّا عَوَّضَهُ اللَّهُ مَا هُوَ خَيْرٌ لَهُ.

**[ترجمه]تنبيه الخاطر: ابن ابى سمال گويد: شخصى از حضرت صادق عليه السلام مسأله اى پرسيد. حضرت حكم مسأله را بيان فرمود، ولى بر خلاف ميل و خواست آن شخص بود. حضرت كه احساس مى كرد طرف ناراحت شده، فرمود: «اى فلانى! در برابر حق تسليم و شكيبا باش كه هيچ كس در برابر حق تسليم و شكيبا نمى شود، مگر اينكه خدا در عوضش آنچه كه بهتر از آن است به او عطا خواهد فرمود.»

**[ترجمه]

«۵»

نهج، [نهج البلاغه] قَالَ عليه السلام: لَا يَتْرُكُ النَّاسُ شَيْئاً مِنْ أَمْرِ دِينِهِمْ لِاسْتِصْلَاحِ دُنْيَاهُمْ إِلَّا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مَا هُوَ أَضَرُّ مِنْهُ (۴).

وَ قَالَ عليه السلام: مَنْ أَبْدَى صَفْحَتَهُ لِلْحَقِّ هَلَكَ (۵).

وَ قَالَ عليه السلام: إِنَّ الْحَقَّ ثَقِيلٌ مَرِيءٌ وَ إِنَّ الْبَاطِلَ خَفِيفٌ وَبِيءٌ(۶).

وَ قَالَ عليه السلام: إِنَّ أَفْضَلَ النَّاسِ عِنْدَ اللَّهِ مَنْ كَانَ الْعَمَلُ بِالْحَقِّ أَحَبَّ إِلَيْهِ وَ إِنْ نَقَصَهُ وَ كَرَثَهُ مِنَ الْبَاطِلِ وَ إِنْ جَرَّ فَائِدَةً وَ زَادَهُ

.(۷)

وَ قَالَ علیه السلام: أَيُّهَا النَّاسُ لَا تَسْتَوْحِشُوا فِی طَرِيقِ الْهُدَى لِقِلَّهِ أَهْلِهِ فَإِنَّ النَّاسَ اجْتَمَعُوا عَلَى مَائِدَهٍ شِبَعُهَا قَصِيرٌ وَ جُوعُهَا طَوِيلٌ وَ سَاقَ الْكَلَامَ إِلَى قَوْلِهِ

ص: ۱۰۷

۱- ۱. الخصال ج ۲ ص ۳.

۲- ۲. راجع ج ۷۷ ص ۷۳.

۳- ۳. راجع معانی الأخبار ص ۳۳۲، الخصال ج ۲ ص ۱۰۴، أمالی الطوسیّ ج ۲ ص ۱۳۸.

۴- ۴. نهج البلاغه ج ۲ ص ۱۶۶.

۵- ۵. نهج البلاغه ج ۲ ص ۱۸۷.

۶- ۶. نهج البلاغه ج ۲ ص ۲۳۵.

۷- ۷. نهج البلاغه ج ۱ ص ۲۵۸.

عليه السلام أَيُّهَا النَّاسُ مَنْ سَلَكَ الطَّرِيقَ الْوَاضِحَ وَرَدَ الْمَاءَ وَ مَنْ خَالَفَ وَقَعَ فِي التِّيهِ (۱).

**[ترجمه]نهج البلاغه: فرمود: «مردم چیزی از امور دینی را به منظور به دست آوردن دنیا ترک نمی کنند، مگر اینکه خداوند پیشامد زیانبارتر از آن مقدار که سود برده را برای آنان مقرر می دارد.» - . نهج البلاغه ۲ : ۱۶۶ - و فرمود: «هر کس در برابر حق جبهه گیری کند، نابود می شود.» - . نهج البلاغه ۲ : ۱۸۷ - و فرمود: «حق سنگین و گوارست، ولی باطل سبک و ناگوارا.» - . نهج البلاغه ۲ : ۲۳۵ -

همچنین فرمود: «برترین مردم کسی است که در نظرش عمل بر طبق حق و حقیقت محبوب تر باشد از طرفداری باطل، گرچه برای او سودمند و باعث زیادی ثروت او شود.» و فرمود: «هان ای مردم! در راه پیمودن حق و هدایت و سعادت، از جهت کمی تعداد طرفداران آن هیچ وحشتی به خود راه ندهید که توده مردم بر سر سفره ای جمع شده اند که مدت سیری و لذتش بسیار کم، ولی گرسنگی و ناراحتی طولانی و ممتدی را دنبال دارد.» و حضرت سخنان خود را ادامه داد، تا آنجا که فرمود: «ای مردم! هر کس راه روشن حق و حقیقت را بپیماید، به سرچشمه زلال آب می رسد و هر کس با حق مخالفت کند، در بیابان حیرت و ضلالت سرگردان است.» - . نهج البلاغه ۱ : ۲۵۸ -

**[ترجمه]

باب ۴۹ العزله عن شرار الخلق و الأنس بالله

الآیات

الكهف وَ إِذِ اعْتَزَلْتُمُوهُمْ وَ ما يَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ فَأْوُوا إِلَى الْكَهْفِ يَنْشُرْ لَكُمْ رَبُّكُمْ مِنْ رَحْمَتِهِ وَ يُهَيِّئْ لَكُمْ مِنْ أَمْرِكُمْ مِرْفَقاً(۲) مريم وَ أَعْتَزِلُكُمْ وَ ما تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَ أَدْعُوا رَبِّي عَسى أَلَّا أَكُونَ بِدُعاءِ رَبِّي شَقِيًّا فَلَمَّا اعْتَزَلَهُمْ وَ ما يَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَهَبْنا لَهُ إِسْحاقَ وَ يَعْقُوبَ (۳) العنكبوت فَآمَنَ لَهُ لُوطٌ وَ قالَ إِنِّي مُهاجِرٌ إِلى رَبِّي إِنَّهُ هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (۴) الصافات قالَ إِنِّي ذاهِبٌ إِلى رَبِّي سَيَهْدِينِ (۵).

lt;meta info="- وَ إِذِ اعْتَزَلْتُمُوهُمْ وَ ما يَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ فَأْوُوا إِلَى الْكَهْفِ يَنْشُرْ لَكُمْ رَبُّكُمْ مِنْ رَحْمَتِهِ وَ يُهَيِّئْ لَكُمْ مِنْ أَمْرِكُمْ مِرفَقاً. - . كهف / ۱۶ -

{و چون از آنها و از آنچه که جز خدا می پرستند کناره گرفتید، پس به غار پناه جویید، تا پروردگارتان از رحمت خود بر شما بگستراند و برای شما در کارتان گشایشی فراهم سازد.}

- وَ أَعْتَزِلُكُمْ وَ ما تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَ أَدْعُوا رَبِّي عَسى أَلَّا أَكُونَ بِدُعاءِ رَبِّي شَقِيًّا فَلَمَّا اعْتَزَلَهُمْ وَ ما يَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَهَبْنا لَهُ إِسْحاقَ وَ يَعْقُوبَ. - . مريم / ۴۸ - ۴۹ -

{و از شما و [از] آنچه غیر از خدا می خوانید کناره می گیرم و پروردگارم را می خوانم. امیدوارم که در خواندن پروردگارم ناامید نباشم.» و چون از آنها و [از] آنچه به جای خدا می پرستیدند کناره گرفت، اسحاق و یعقوب را به او عطا کردیم و همه

را پیامبر گردانیدیم.}

- فَآمَنَ لَهُ لُوطٌ وَ قالَ إِنِّی مُهاجِرٌ إِلی رَبِّی إِنَّهُ هُوَ الْعَزِیزُ الْحَکِیمُ. - . عنکبوت / ۲۶ -

{پس لوط به او ایمان آورد و [ابراهیم] گفت: «من به سوی پروردگار خود روی می آورم، که اوست ارجمند حکیم.»}

- قالَ إِنِّی ذاهِبٌ إِلی رَبِّی سَیَهْدِینِ. - . صافّات / ۹۹ -

{و [ابراهیم] گفت: «من به سوی پروردگارم رهسپارم، زودا که مرا راه نماید.»}

**[ترجمه]

الأخبار

«۱»

لی، [الأمالی للصدوق] الدَّقَّاقُ عَنِ الصُّوفِیِّ عَنْ عُبَیْدِ اللَّهِ بْنِ مُوسَی الْحَبَّالِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَیْنِ الْخَشَّابِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مِحْصَنٍ عَنْ یُونُسَ بْنِ ظَبْیَانَ قَالَ قَالَ الصَّادِقُ علیه السلام: إِنَّ اللَّهَ جَلَّ وَ عَزَّ أَوْحَی إِلَی نَبِیٍّ مِنْ أَنْبِیَاءِ بَنِی إِسْرَائِیلَ إِنْ أَحْبَبْتَ أَنْ تَلْقَانِی غَداً فِی حَظِیرَهِ الْقُدْسِ فَکُنْ فِی الدُّنْیَا وَحِیداً غَرِیباً مَهْمُوماً مَحْزُوناً مُسْتَوْحِشاً مِنَ النَّاسِ بِمَنْزِلَهِ الطَّیْرِ الْوَاحِدِ الَّذِی یَطِیرُ فِی أَرْضِ الْقِفَارِ وَ یَأْکُلُ مِنْ رُءُوسِ الْأَشْجَارِ

ص: ۱۰۸

۱- ۱. نهج البلاغه ج ۱ ص ۱۹۹.

۲- ۲. الکهف: ۱۶.

۳- ۳. مریم: ۴۸ و ۴۹.

۴- ۴. العنکبوت: ۲۶.

۵- ۵. الصافّات: ۹۹.

وَ يَشْرَبُ مِنْ مَاءِ الْعُيُونِ فَإِذَا كَانَ اللَّيْلُ أَوَى وَحْدَهُ وَ لَمْ يَأْوِ مَعَ الطُّيُورِ اسْتَأْنَسَ بِرَبِّهِ وَ اسْتَوْحَشَ مِنَ الطُّيُورِ(۱).

**[ترجمه]امـالی صـدوق:یونس بن ظبیـان گویـد: حضـرت صادق علیه السـلام فرمود: «خداونـد به یکی از انبیای بنی اسـرائیل چنین وحی کرد: «اگر دوست داری مرا در بهشت ملاقـات نمـایی، پس بایـد در این دنیـا زنـدگی کنی تـک و تنها غریب وار، بـدون انس بـا ایـن مردم پست و بـا حزن و انـدوه و ترسـناک، و فراری از مردمماننـدتک پرنـده ای که در بیابـان هـای قفر در پروازست؛ از بالای درختان می خورد؛ از آب چشمه سارها می آشامد و شب که فرا می رسد، تنها در جایی می ماند، با پرنده های دیگر هم آشیانه نمی شود و با خدای خویش مانوس است و از پرندگان گریزان و هراسان.» - . امالی صدوق: ۱۱۹ -

**[ترجمه]

«۲»

لی، [الأمـالی للصـدوق] الْعَطَّارُ عَنْ سَعْدٍ عَنِ الْأَصْبَهَانِيِّ عَنِ الْمِنْقَرِيِّ عَنْ حَفْصٍ عَنِ الصَّادِقِ علیه السـلام قَالَ: إِنْ قَدَرْتُمْ أَنْ لَا تُعْرَفُوا فَافْعَلُوا وَ مَا عَلَيْكَ إِنْ لَمْ يُثْنِ عَلَيْكَ النَّاسُ وَ مَا عَلَيْكَ أَنْ تَكُونَ مَذْمُوماً عِنْدَ النَّاسِ إِذَا كُنْتَ عِنْدَ اللَّهِ مَحْمُوداً(۲).

**[ترجمه]امالی صدوق: حضرت صادق علیه السلام فرمود: «اگر می توانید طوری زندگی کنید که هیچ کس شما را نشناسد، پس چنین کنید. و چه اشکالی دارد اگر کسی از مردم تو را تمجید و ثناگویی نکند، و هیچ مانعی ندارد که حتی اگر مردم تو را نکوهش کنند، در صورتی که پیش خدا پسندیده باشی.» - . امالی صدوق: ۳۹۶ -

**[ترجمه]

«۳»

ب، [قرب الإسـناد] ابْنُ سَعْدٍ عَنِ الْأَزْدِيِّ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: إِنَّ مِنْ أَغْبَطِ أَوْلِيَائِي عِنْدِي عَبْداً مُؤْمِناً إذا [ذَا] حَظٍّ مِنْ صَلَاحٍ أَحْسَنَ عِبَادَةَ رَبِّهِ وَ عَبَدَ اللَّهَ فِي السَّرِيرَهِ وَ كَانَ غَامِضاً فِي النَّاسِ فَلَمْ يُشَرْ إِلَيْهِ بِالْأَصَابِعِ وَ كَانَ رِزْقُهُ كَفَافاً فَصَبَرَ عَلَيْهِ تَعَجَّلَتْ بِهِ الْمَنِيَّهُ فَقَلَّ تُرَاثُهُ وَ قَلَّتْ بَوَاكِيهِ ثَلَاثاً(۳).

**[ترجمه]قرب الاسناد: امام ششم علیه السلام فرمود: «بهترین دوستان من نزد من که همه آرزوی مقام او را دارند، بنده مؤمنی است که بهره کاملی از شایستگی و لیاقت داشته باشد، عبادت و بندگی پروردگارش را به نحو احسن انجام دهد، عبادتش در خلوت و نهان باشـد، در میان مردم فرو رفته و گم شـده و مورد توجه و انگشت نما نباشـد، رزق و روزی اش به انـدازه کفایت باشـد و به همان مقـدار صبر کند، مرگش زود برسد و میراثش اندک،گریان در مرگش کم باشد.» (فقط سه نفر یا سه روز، یا این مطلب را حضرت سه بار فرمود.) - . قرب الاسناد: ۲۸ -

**[ترجمه]

«۴»

فس، [تفسیر القمی] قَالَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام: أَیُّهَا النَّاسُ طُوبَی لِمَنْ لَزِمَ بَیْتَهُ وَ أَکَلَ کِسْرَتَهُ وَ بَکَی عَلَی خَطِیئَتِهِ وَ کَانَ مِنْ نَفْسِهِ فِی تَعَبٍ وَ النَّاسُ مِنْهُ فِی رَاحَهٍ.

**[ترجمه]تفسیر علی بن ابراهیم قمی: امیر مؤمنان علیه السلام فرمود: «ای مردم! خوشا به حال کسی که در خانه خود باشد و پاره نان خود را بخورد؛ بر خطا و گناهانش بگرید؛ خود در رنج و زحمت عبادت باشد؛ و مردم از زیان او راحت باشند.»

**[ترجمه]

«۵»

ل، [الخصال] مَاجِیلَوَیْهِ عَنْ عَمِّهِ عَنْ هَارُونَ عَنِ ابْنِ زِیَادٍ عَنْ جَعْفَرٍ عَنْ أَبِیهِ علیهما السلام قَالَ قَالَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله: ثَلَاثٌ مُنْجِیَاتٌ تَکُفُّ لِسَانَکَ وَ تَبْکِی عَلَی خَطِیئَتِکَ وَ تَلْزَمُ بَیْتَکَ (۴).

**[ترجمه]خصال: پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله فرمود: «سه چیز نجات دهنده انسان است: زبانت را حفظ نمایی؛ بر گناهان خود بگریی؛ در خانه خود باشی.» -. خصال ۱ : ۴۲ -

**[ترجمه]

«۶»

ل، [الخصال] ابْنُ الْمُتَوَکِّلِ عَنِ الْحِمْیَرِیِّ عَنِ ابْنِ هَاشِمٍ عَنِ الْقَدَّاحِ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ آبَائِهِ عَنْ عَلِیٍّ علیهم السلام قَالَ قَالَ عِیسَی ابْنُ مَرْیَمَ: طُوبَی لِمَنْ کَانَ صَمْتُهُ فِکْراً وَ نَظَرُهُ عَبَراً وَ وَسِعَهُ بَیْتُهُ وَ بَکَی عَلَی خَطِیئَتِهِ وَ سَلِمَ النَّاسُ مِنْ یَدِهِ وَ لِسَانِهِ (۵).

**[ترجمه]خصال: حضرت صادق از پدران بزرگوار خود از علی علیهم السلام فرمود: عیسی بن مریم فرموده است: «خوشا به حال کسی که سکوتش حالت فکر و اندیشه و نگاهش عبرت و اندرز گرفتن داشته باشد، بتواند در خانه اش باشد، بر خطا و گناه خود بگرید و مردم از دست و زبانش آسوده باشند.» -. خصال ۱ : ۱۴۲ -

**[ترجمه]

«۷»

ل، [الخصال] ابْنُ الْوَلِیدِ عَنِ الصَّفَّارِ عَنِ ابْنِ مَعْرُوفٍ عَنْ عَلِیِّ بْنِ مَهْزِیَارَ

۱- ۱. أمالی الصدوق ص ۱۱۹.

٢- ٢. أمالي الصدوق ص ٣٩٦.
٣- ٣. قرب الإسناد ص ٢٨.
٤- ۴. الخصال ج ١ ص ۴٢.
۵- ۵. الخصال ج ١ ص ١۴٢.

رَفَعَهُ قَالَ: يَأْتِي عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ تَكَونُ الْعَافِيَهُ فِيهِ عَشَرَهَ أَجْزَاءٍ تِسْعَهٌ مِنْهَا فِي اعْتِزَالِ النَّاسِ وَ وَاحِدَهٌ فِي الصَّمْتِ (۱).

**[ترجمه]خصال: علی بن مهزیار به طور مرفوع (نام شخص و امامی که این روایت از او نقل شده نبرده است) نقل کرده است که گفت: «زمانی خواهد آمد که اگر عافیت و سالم ماندن ده قسمت شود، نه قسمتش در کناره گیری از مردم و یک دهم آن هم در سکوت و خاموشی خواهد بود.» - . خصال ۲ : ۵۴ -

**[ترجمه]

«۸»

ثو، [ثواب الأعمال] ابْنُ الْوَلِيدِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى عَنِ الْأَشْعَرِيِّ عَنِ ابْنِ مَعْرُوفٍ: مِثْلَهُ (۲).

**[ترجمه]در ثواب الاعمال هم شبیه این روایت نقل شده است. - . ثواب الاعمال: ۱۶۲ -

**[ترجمه]

«۹»

مص، [مصباح الشريعه] قَالَ الصَّادِقُ عليه السلام: صَاحِبُ الْعُزْلَهِ مُتَحَصِّنٌ بِحِصْنِ اللَّهِ وَ مُحْتَرِسٌ بِحَرَاسَتِهِ فَيَا طُوبَى لِمَنْ تَفَرَّدَ بِهِ سِرّاً وَ عَلَانِيَهً وَ هُوَ يَحْتَاجُ إِلَى عَشَرَهِ خِصَالٍ عِلْمِ الْحَقِّ وَ الْبَاطِلِ وَ تَحَبُّبِ الْفَقْرِ وَ اخْتِيَارِ الشِّدَّهِ وَ الزُّهْدِ وَ اغْتِنَامِ الْخَلْوَهِ وَ النَّظَرِ فِي الْعَوَاقِبِ وَ رُؤْيَهِ التَّقْصِيرِ فِي الْعِبَادَهِ مَعَ بَذْلِ الْمَجْهُولِ وَ تَرْكِ الْعُجْبِ وَ كَثْرَهِ الذِّكْرِ بِلَا غَفْلَهٍ فَإِنَّ الْغَفْلَهَ مِصْطَادُ الشَّيْطَانِ وَ رَأْسُ كُلِّ بَلِيَّهٍ وَ سَبَبُ كُلِّ حِجَابٍ وَ خَلْوَهِ الْبَيْتِ عَمَّا لَا يَحْتَاجُ إِلَيْهِ فِي الْوَقْتِ.

قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ عليهما السلام: اخْزُنْ لِسَانَكَ لِعِمَارَهِ قَلْبِكَ وَ لْيَسَعْكَ بَيْتُكَ وَ فِرَّ مِنَ الرِّيَاءِ وَ فُضُولِ مَعَاشِكَ وَ ابْكِ عَلَى خَطِيئَتِكَ وَ فِرَّ مِنَ النَّاسِ فِرَارَكَ مِنَ الْأَسَدِ وَ الْأَفْعَى فَإِنَّهُمْ كَانُوا دَوَاءً فَصَارُوا الْيَوْمَ دَاءً ثُمَّ الْقَ اللَّهَ مَتَى شِئْتَ.

قَالَ رَبِيعُ بْنُ خُثَيْمٍ: إِنِ اسْتَطَعْتَ أَنْ تَكُونَ فِي مَوْضِعٍ لَا تَعْرِفُ وَ لَا تُعْرَفُ فَافْعَلْ وَ فِي الْعُزْلَهِ صِيَانَهُ الْجَوَارِحِ وَ فَرَاغُ الْقَلْبِ وَ سَلَامَهُ الْعَيْشِ وَ كَسْرُ سِلَاحِ الشَّيْطَانِ وَ الْمُجَانَبَهُ بِهِ مِنْ كُلِّ سُوءٍ وَ رَاحَهُ الْوَقْتِ وَ مَا مِنْ نَبِيٍّ وَ لَا وَصِيٍّ إِلَّا وَ اخْتَارَ الْعُزْلَهَ فِي زَمَانِهِ إِمَّا فِي ابْتِدَائِهِ وَ إِمَّا فِي انْتِهَائِهِ (۳).

**[ترجمه]مصباح الشريعه: حضرت صادق علیه السلام فرمود: «شخص گوشه نشین و گمنام در قلعه محکم خدا متحصن و در پناه لطف او نگهبانی و نگهداری شده. خوشا به حال کسی که در نهان و آشکار فقط با خدا ارتباط دارد و این حالت ارزنده به ده خصلت نیاز دارد: فهمیدن و شناختن حق و باطل؛ دوست داشتن فقر و کم چیزی؛ برگزیدن زحمت و زهد؛ غنیمت شمردن خلوت با او؛ تفکر و اندیشیدن به پایان؛ کم دانستن عبادات خویش در عین بذل توان؛ خودبین نبودن و بدون کوچک ترین غفلتی در یاد خدا بودن، زیرا غفلت از یاد خدا، دام و شکارگاه شیطان و سرچشمه هر رقم گرفتاری و باعث هر گونه حجاب و محرومیت از فیض است؛ و خالی کردن خانه از هر چه که فعلا احتیاجی به آنیست.

عیسی بن مریم علیه السلام فرمود: «به منظور آباد ساختن دل، زبان را حفظ کن. تا می توانیدر خانه باشو از ریا و خودنمایی گریزان باش. همچنین زیادی های زندگی را کنار بگذار و بر خطا و گناه خود گریان باش. از این مردم فرار کن، مانند گریختن از شیر و افعی که قبلا مردم به منزله دارو و درمان بودند، ولی اکنون درد و بلا شده اند و هر وقت که خواستی، خدا را ملاقات نما.»

ربیع بن خیثم گوید: «اگر توانایی آن را داشتی که در جایی باشی که نه کسی را بشناسی و نه کسی تو را بشناسد، پس چنین کن. در گوشه نشینی و کناره گیری اعضا و جوارح از آلودگی گناه مصون می ماند، دل فارغ و از افکار گوناگون تهی می شود، زندگی توام با سلامت و آسایش می گردد و در هم شکستن اسلحه شیطان، دوری کردن از هر زشتی و بدی و راحت و آسودگی اوقات ممکن می شود. و هیچ پیامبر و وصی پیامبری نبوده، مگر اینکه در زمان خود - یا در اوایل زندگی و یا در اواخر عمر خود - عزلت و کناره گیری را اختیار کرده.» - . مصباح الشریعه: ۱۸ - ۱۹ -

**[ترجمه]

«۱۰»

ین، [کتاب حسین بن سعید] و النوادر الْجَوْهَرِیُّ عَنْ صَفْوَانَ الْجَمَّالِ عَنِ الْمُفَضَّلِ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام یَقُولُ: طُوبَی لِعَبْدٍ نوومه [نُوَمَهٍ] عَرَفَ النَّاسَ قَبْلَ مَعْرِفَتِهِمْ بِهِ.

**[ترجمه]کتاب حسین بن سعید مفضل گوید از حضرت صادق علیه السلام شنیدم که فرمود خوشا بحال بنده گمنام که مردم را پیش از آنکه او را بشناسند شناخته است.

**[ترجمه]

«۱۱»

الدُّرَّهُ الْبَاهِرَهُ، وَ عُدَّهُ الدَّاعِی، قَالَ أَبُو مُحَمَّدٍ عَلَیْهِ السَّلَامُ: مَنْ آنَسَ بِاللَّهِ اسْتَوْحَشَ مِنَ النَّاسِ.

ص: ۱۱۰

۱- ۱. الخصال ج ۲ ص ۵۴.

۲- ۲. ثواب الأعمال ص ۱۶۲.

۳- ۳. مصباح الشریعه ۱۸ و ۱۹.

**[ترجمه]الدّرهالباهره و عده الداعی: حضرت ابی محمد (عسکری)علیه السلام فرمود: «کسی که با خدا انس گرفت، از مردم گریزان و هراسان است.»

**[ترجمه]

«۱۲»

دَعَوَاتُ الرَّاوَنْدِيِّ، قَالَ الْبَاقِرُ علیه السلام: وَجَدَ رَجُلٌ صَحِيفَةً فَأَتَى بِهَا رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَنَادَى الصَّلَاةَ جَامِعَةً فَمَا تَخَلَّفَ أَحَدٌ ذَكَرٌ وَ لَا أُنْثَى فَرَقِيَ الْمِنْبَرَ فَقَرَأَهَا فَإِذَا كِتَابٌ مِنْ يُوشَعَ بْنِ نُونٍ وَصِيِّ مُوسَى وَ إِذَا فِيهَا بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ إِنَّ رَبَّكُمْ بِكُمْ لَرَؤُفٌ رَحِيمٌ أَلَا إِنَّ خَيْرَ عِبَادِ اللَّهِ الْتَقِيُّ النَّقِيُّ الْخَفِيُّ وَ إِنَّ شَرَّ عِبَادِ اللَّهِ الْمُشَارُ إِلَيْهِ بِالْأَصَابِعِ الْخَبَرَ.

مهج، [مهج الدعوات] بإسنادنا إلی سعد بن عبد الله من کتابه رفعه قال قال أبو الحسن الرضا علیه السلام: و ذکر نحوه (۱).

**[ترجمه]دعوات راوندی: حضرت باقر علیه السلام فرمود: «مردی نوشته ای را یافت و آن را خدمت رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله تقدیم کرد. حضرت ندا در داد که همه مردم جمع شوند. پس هیچ مرد و زنی نماند که نیاید. پیامبر صلّی اللّه علیه و آله روی منبر رفت و آن نوشته را خواند. معلوم شد که نوشته یوشع بن نون، وصی موسی بن عمران علیه السلام است و در آن چنین بود: «به نام خدای مهربان و بخشنده. پروردگار شما نسبت به شما مهربان و بخشنده است. آگاه باشید که بهترین بندگان خدا، آن بنده پرهیزکار، پاکیزه پنهان و گمنام است و بدترین بندگان خدا، آن فرد انگشت نماست...» تا آخر خبر.

مهج الدعوات – . مهج الدعوات: ۳۸۵ – هم با سند تا سعد بن عبداللّه و از کتاب وی به طور مرفوع نقل کرده که حضرت رضا علیه السلام فرمود... و روایت پیشین را آورده است.

**[ترجمه]

«۱۳»

نهج، [نهج البلاغه] قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام: طُوبَى لِمَنْ لَزِمَ بَيْتَهُ وَ أَكَلَ قُوتَهُ وَ اشْتَغَلَ بِطَاعَةِ رَبِّهِ وَ بَكَى عَلَى خَطِيئَتِهِ فَكَانَ مِنْ نَفْسِهِ فِي شُغُلٍ وَ النَّاسُ مِنْهُ فِي رَاحَةٍ(۲).

**[ترجمه]نهج البلاغه: امیر مؤمنان علیه السلام فرمود: «خوشا به حال کسی که ملازم خانه خود باشد؛قوت خود را بخورد؛ به اطاعت پروردگار خویش اشتغال داشته باشد؛ بر خطا و گناه خود بگرید؛ سر در کار خویش داشته باشد؛ و مردم از دست او راحت باشند.» – . نهج البلاغه ۱ : ۳۴۸ –

**[ترجمه]

«۱۴»

عُدَّهُ الدَّاعِی، رَوَی عُبَیْدُ بْنُ زُرَارَهَ عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام قَالَ: مَا مِنْ مُؤْمِنٍ إِلَّا وَ قَدْ جَعَلَ اللَّهُ لَهُ مِنْ إِیمَانِهِ أُنْساً یَسْکُنُ إِلَیْهِ حَتَّی لَوْ کَانَ عَلَی قُلَّهِ جَبَلٍ لَمْ یَسْتَوْحِشْ.

وَ رَوَی الْحَلَبِیُّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: خَالِطِ النَّاسَ تَخْبُرْهُمْ وَ مَتَی تَخْبُرْهُمْ تَقْلِهِمْ (۳).

وَ عَنْ أَبِی مُحَمَّدٍ الْعَسْکَرِیِّ علیه السلام قَالَ: الْوَحْشَهُ مِنَ النَّاسِ عَلَی قَدْرِ الْفِطْنَهِ بِهِمْ.

وَ عَنِ الْبَاقِرِ علیه السلام قَالَ: لَا یَکُونُ الْعَبْدُ عَابِداً لِلَّهِ حَقَّ عِبَادَتِهِ حَتَّی یَنْقَطِعَ عَنِ الْخَلْقِ کُلِّهِمْ إِلَیْهِ فَحِینَئِذٍ یَقُولُ هَذَا خَالِصٌ لِی فَیَقْبَلُهُ بِکَرَمِهِ.

وَ قَالَ الْکَاظِمُ علیه السلام لِهِشَامِ بْنِ الْحَکَمِ: یَا هِشَامُ الصَّبْرُ عَلَی الْوَحْدَهِ عَلَامَهٌ عَلَی

۱- ۱. مهج الدعوات: ۳۸۵.

۲- ۲. نهج البلاغه ج ۱ ص ۳۴۸.

۳- ۳. یشبه هذا کلام أمیر المؤمنین علیه السلام کما فی النهج ج ۲ ص ۲۴۷« اخبر تقله» و قد مر فی ج ۷۴ ص ۱۶۴ و المعنی خالط الناس و عاشرهم فی جلواتهم و خلواتهم فإذا فعلت ذلک تخبرهم و تعرفهم حقیقه المعرفه و متی تخبرهم و تعرفهم تقلیهم و تبغضهم.

قُوَّهِ الْعَقْلِ فَمَنْ عَقَلَ عَنِ اللَّهِ اعْتَزَلَ أَهْلَ الدُّنْيَا وَ الرَّاغِبِينَ فِيهَا وَ رَغِبَ فِيمَا عِنْدَ اللَّهِ وَ كَانَ اللَّهُ أَنِيسَهُ فِي الْوَحْشَهِ وَ صَاحِبَهُ فِي الْوَحْدَهِ وَ غِنَاهُ فِي الْعَيْلَهِ وَ مُعِزَّهُ مِنْ غَيْرِ عَشِيرَهٍ يَا هِشَامُ قَلِيلُ الْعَمَلِ مَعَ الْعِلْمِ مَقْبُولٌ مُضَاعَفٌ وَ كَثِيرُ الْعَمَلِ مِنْ أَهْلِ الْجَهْلِ مَرْدُودٌ.

وَ عَنِ الْهَادِي عليه السلام: لَوْ سَلَكَ النَّاسُ وَادِياً وَسِيعاً لَسَلَكْتُ وَادِيَ رَجُلٍ عَبَدَ اللَّهَ وَحْدَهُ خَالِصاً.

**[ترجمه]عده الداعی: حضرت صادق علیه السلام فرمود: «هیچ مؤمنی نیست مگر اینکه خداوند ایمانش را موجب انس و دلخوشی او قرار داده که در اثر ایمان، سکون دل و آرامش قلب دارد،به طوری که اگر در قله کوهی باشد، وحشت و اضطراب ندارد.»

حلبی از امام ششم علیه السلام نقل کرده که فرمود: «با مردم آمیزش داشته باش تا در نتیجه آنان را بشناسی و چون شناختی، از آنها بیزار می شوی.»

حضرت امام حسن عسکری علیه السلام فرمود: «وحشت و بیزاری از مردم، به مقدار معرفت و شناختن آنها است.» حضرت باقر علیه السلام فرمود: «بنده حق عبادت و بندگی را در صورتی انجام داده که توجه و ارتباط خود را به کلی از تمام خلق قطع کند و فقط به خدا بپیوندد. در این حال است که خدا فرماید این شخص بنده خالص من است و او را به لطفش می پذیرد.»

موسی بن جعفر علیه السلام به هشام بن حکم فرمود: «ای هشام! صبر بر تنهایی نشانه عقل کامل و نیرومند است. آن کس که خداوند به او عقل قوی عنایت فرماید، از دنیاطلبان و اهل دنیا کناره می گیرد؛ به آنچه نزد خداست شوق دارد؛به هنگام وحشت با خداوند انس و الفت دارد و اوست رفیق و همراهش به هنگام تنهایی و ثروت و بی نیازی اش هنگام فقر و تهیدستی، و عزت بخش اوست بدون داشتن فامیل. ای هشام! عمل اندک که توام با علم و معرفت باشد پذیرفته و پاداش آن دو برابر است، ولی عمل و عبادت زیاد از جاهلان مردود است.»

امام دهم حضرت هادی علیه السلام فرمود: «اگر تمام مردم در مسیر و راهی باز و وسیع بروند، تو باید در راه آن مردی که خدا را با کمال اخلاص و پاکی نیت می پرستد قدم گذاری و در مسیر او حرکت کنی.»

**[ترجمه]

باب ۵۰ أن الغشیه التی یظهرها الناس عند قراءه القرآن و الذکر من الشیطان

روایات

«۱»

لی، [الأمالی للصدوق] ابْنُ إِدْرِيسَ عَنْ أَبِيهِ عَنِ الْأَشْعَرِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الْجَبَّارِ عَنْ أَبِي عِمْرَانَ الْأَرْمَنِيِّ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَكَمِ عَنْ جَابِرٍ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ الْبَاقِرِ عليه السلام قَالَ: قُلْتُ لَهُ إِنَّ قَوْماً إِذَا ذُكِّرُوا بِشَيْ ءٍ مِنَ الْقُرْآنِ أَوْ حُدِّثُوا بِهِ صَعِقَ أَحَدُهُمْ حَتَّى يُرَى أَنَّهُ لَوْ قُطِعَتْ يَدَاهُ وَ رِجْلَاهُ لَمْ يَشْعُرْ بِذَلِكَ فَقَالَ سُبْحَانَ اللَّهِ ذَاكَ مِنَ الشَّيْطَانِ مَا بِهَذَا أُمِرُوا إِنَّمَا هُوَ اللِّينُ وَ الرِّقَّهُ وَ

الدَّمْعَهُ وَ الْوَجَلُ (۱).

**[ترجمه]امالی صدوق: - . امالی صدوق: ۱۵۴ - جابر بن جعفی گوید: به حضرت باقر علیه السلام عرضه داشتم: «وضع گروهی از آنها چنین است که هنگام شنیدن مقداری از قرآن و یا هنگام خواندن و باز گو کردن آن، به ناگاه فریادی کشیده و می افتند و بیهوش و از خود بی خود می شوند، به طوری که اگر فرضا دست و پاهایش را قطع کنند، احساس نمی کند.» فرمود: «سبحان اللَّه! عجیب است! این عمل از شیطان است. چنین دستوری به آنان داده نشده. دستوری که هست فقط عبارت از نرمی و آمادگی دل و رقت قلب و تاثر و گریه کردن و ترسیدن است.

**[ترجمه]

أقول

سیجی ء بعض أخبار هذا الباب فی باب آداب القراءه و أوقاتها و ذم من یظهر الغشیه عندها من کتاب القرآن و الذکر و الدعاء(۲).

ص: ۱۱۲

۱- ۱. أمالی الصدوق ص ۱۵۴.

۲- ۲. و من ذلک ما رواه الکلینی رحمه اللّه فی باب من یظهر الغشیه عند قراءه القرآن ج ۲ ص ۶۶۶، عن عده من أصحابنا عن سهل بن زیاد عن یعقوب بن إسحاق الضبی عن أبی عمران الارمنی مثله و فیه بدل« ما بهذا امروا:« ما بهذا نعتوا». و المعنی أن اللّه عزّ و جلّ لم یوصف المؤمنین فی کتابه العزیز بتلک الأوصاف و انما وصفهم باللین و الرقه و الوجل حیث قال:« تَقْشَعِرُّ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِینَ یَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ ثُمَّ تَلِینُ جُلُودُهُمْ وَ قُلُوبُهُمْ إِلی ذِکْرِ اللَّهِ» و قال:« تَری أَعْیُنَهُمْ تَفِیضُ مِنَ الدَّمْعِ» و قال:« لَوْ أَنْزَلْنا هذَا الْقُرْآنَ عَلی جَبَلٍ لَرَأَیْتَهُ خاشِعاً مُتَصَدِّعاً مِنْ خَشْیَهِ اللَّهِ» و قال:« وَ بَشِّرِ الْمُخْبِتِینَ الَّذِینَ إِذا ذُکِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ» و قال العلامه المؤلّف رضوان اللّه علیه: المراد انهم یکذبون فی ادعائهم عدم الشعور و ان مبادیه بایدیهم، لان الرقه و الدمعه تدفعه.

**[ترجمه]قسمتی از این اخبار در باب «آداب قرائت قرآن و اوقات قرائت» و نکوهش کسانی که هنگام قرائت اظهار بیهوشی می کنند، در جلد مربوط به «قرآن و ذکر و دعا» خواهد آمد .

**[ترجمه]

باب ۵۱

اشاره

النهی عن الرهبانیه و السیاحه و سائر ما یأمر به أهل البدع و الأهواء

**[ترجمه]درباره اینکه رهبانیت و ترک دنیا و دیرنشینی و صحرانشینی و بیابانگردی از نظر اسلام ممنوع و نهی شده و همچنین همکاری و اجرای دستورها و فرامین اهل بدعت و هواپرستان که مقرراتی بر خلاف شریعت معمول می دارند، حرام و غیر مجاز است

**[ترجمه]

الآیات

التوبه الْعابِدُونَ ... السَّائِحُونَ (۱) الأحقاف وَ يَوْمَ يُعْرَضُ الَّذِينَ كَفَرُوا عَلَى النَّارِ أَذْهَبْتُمْ طَيِّباتِكُمْ فِي حَياتِكُمُ الدُّنْيا وَ اسْتَمْتَعْتُمْ بِها فَالْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذابَ الْهُونِ بِما كُنْتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَ بِما كُنْتُمْ تَفْسُقُونَ (۲) الحدید وَ جَعَلْنا فِي قُلُوبِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ رَأْفَةً وَ رَحْمَةً وَ رَهْبانِيَّةً ابْتَدَعُوها ما كَتَبْناها عَلَيْهِمْ إِلَّا ابْتِغاءَ رِضْوانِ اللَّهِ فَما رَعَوْها حَقَّ رِعايَتِها فَآتَيْنَا الَّذِينَ آمَنُوا مِنْهُمْ أَجْرَهُمْ وَ كَثِيرٌ مِنْهُمْ فاسِقُونَ (۳)

ص: ۱۱۳

۱- ۱. براءه: ۱۱۳.

۲- ۲. الأحقاف: ۲۰.

۳- ۳. الحدید: ۲۷، و قوله تعالی« وَ رَهْبانِيَّةً» منصوب بفعل مضمر یفسره قوله ابتدعوها، و التقدیر: ابتدعوا رهبانیه ابتدعوها، و قوله ما کتبناها علیهم فی محل النصب لانه صفه لرهبانیه، و ابتغاء رضوان اللّه نصب لانه بدل من« ها» فی« كَتَبْناها» و التقدیر: کتبنا علیهم ابتغاء رضوان اللّه أی اتباع أوامره و لم نکتب علیهم الرهبانیه قاله الطبرسیّ فی المجمع ج ۹ ص ۲۴۲. أقول: و الظاهر أن« رَهْبانِيَّةً» عطف علی ما قبله:« رَأْفَةً وَ رَحْمَةً» و المعنی أنا جعلنا فی قلوب الحواریین الذین اتبعوا عیسی علیه السلام رأفه و رحمه من لدنا بحیث صارتا کالطبیعه الثانیه لهم لیتحنوا علی ارشاد الجهال و هدایه الضلال، و ألهمنا الی قلوبهم بعد ما رفعنا عیسی الینا أن یترهبوا فی الصوامع و الغیران و یتعبدوا فیها فرارا من جبابره بنی إسرائیل کما فی قصه أصحاب الکهف. لکنهم ابتدعوا فی کیفیتها بما لم نکتب علیهم، فانا انما نکتب علی المتعبدین ابتغاء رضوان اللّه، و هو متیسر بالاعمال الیسیره الخالصه لوجهه، و لا یستلزم الاعمال الشاقه من رفض النساء، و العزله، و خشونه المطعم و الملبس، و هم مع ما فرضوا تلک الخصله علی

أنفسهم، و نذروها للّه لم يرعوها حقّ رعايتها. قال ابن مسعود: كنت رديف رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله على حمار فقال: يا ابن أم عبد! هل تدرى من اين أحدثت بنو إسرائيل الرهبانيه؟ فقلت: اللّه و رسوله أعلم فقال: ظهرت عليهم الجبابره بعد عيسى عليه السلام يعملون بمعاصى اللّه فقاتلهم أهل الايمان ثلاث مرّات فلم يبق منهم الا القليل فقالوا ان ظهرنا لهؤلاء أفنونا و لم يبق للدين أحد يدعو اليه فتعالوا نتفرق فى الأرض الى أن يبعث اللّه النبىّ الذى وعدنا به عيسى عليه السلام فتفرقوا فى غير أنّ الجبال و أحدثوا رهبانيه الخبر. راجع مجمع البيان ج ۹ ص ۲۴۳ الدّر المنثور ج ۶ ص ۱۷۷.

التحريم يا أَيُّهَا النَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ ما أَحَلَّ اللَّهُ لَکَ (١).

lt;meta info="- التَّائِبُونَ الْعابِدُونَ الْحامِدُونَ السَّائِحُونَ الرَّاكِعُونَ السَّاجِدُونَ الْآمِرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَ النَّاهُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَ الْحافِظُونَ لِحُدُودِ اللَّهِ وَ بَشِّرِ الْمُؤْمِنِين. - . توبه / ١١٢ -

{[آن مؤمنان] همان توبه کنندگان، پرستندگان، سپاسگزاران، روزه داران، رکوع کنندگان، سجده کنندگان، وادارندگان به کارهای پسندیده، بازدارندگان از کارهای ناپسند و پاسداران مقرّرات خدایند. و مؤمنان را بشارت ده.}

- وَ يَوْمَ يُعْرَضُ الَّذِينَ كَفَرُوا عَلَى النَّارِ أَذْهَبْتُمْ طَيِّباتِكُمْ فِي حَياتِكُمُ الدُّنْيا وَ اسْتَمْتَعْتُمْ بِها فَالْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذابَ الْهُونِ بِما كُنْتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَ بِما كُنْتُمْ تَفْسُقُونَ. - .احقاف / ٢٠ -

{و آن روز که آنهایی را که کفر ورزیده اند، بر آتش عرضه می دارند [به آنان می گویند:] «نعمت های پاکیزه خود را در زندگی دنیایتان [خودخواهانه] صَرف کردید و از آنها برخوردار شدید پس امروز به [سزای] آنکه در زمین بناحق سرکشی می نمودید و به سبب آنکه نافرمانی می کردید، به عذاب خفّت [آور] کیفر می یابید.»}

- وَ جَعَلْنا فِي قُلُوبِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ رَأْفَةً وَ رَحْمَةً وَ رَهْبانِيَّةً ابْتَدَعُوها ما كَتَبْناها عَلَيْهِمْ إِلَّا ابْتِغاءَ رِضْوانِ اللَّهِ فَما رَعَوْها حَقَّ رِعايَتِها فَآتَيْنَا الَّذِينَ آمَنُوا مِنْهُمْ أَجْرَهُمْ وَ كَثِيرٌ مِنْهُمْ فاسِقُونَ. - . حديد / ٢٧ -

{و در دل های کسانی که از او پیروی کردند رأفت و رحمت نهادیم و [اما] ترک دنیایی که از پیش خود درآوردند ما آن را بر ایشان مقرّر نکردیم مگر برای آنکه کسب خشنودی خدا کنند، با این حال آن را چنان که حقّ رعایت آن بود منظور نداشتند. پس پاداش کسانی از ایشان را که ایمان آورده بودند بدانها دادیم و [لی] بسیاری از آنان دستخوش انحرافند.}

- يا أَيُّهَا النَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ ما أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ. - . تحريم / ١ -

{ای پیامبر، چرا برای خشنودی همسرانت، آنچه را خدا برای تو حلال گردانیده حرام می کنی؟}

**[ترجمه]

الأخبار

«۱»

لی، [الأمالی للصدوق] ابْنُ الْمُتَوَكِّلِ عَنِ الْأَسَدِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ وَهْبٍ الْبَصْرِيِّ عَنْ ثَوَابَةَ بْنِ مَسْعُودٍ عَنْ أَنَسٍ قَالَ: تُوُفِّيَ ابْنٌ لِعُثْمَانَ بْنِ مَظْعُونٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فَاشْتَدَّ حُزْنُهُ عَلَيْهِ حَتَّى اتَّخَذَ مِنْ دَارِهِ مَسْجِداً يَتَعَبَّدُ فِيهِ فَبَلَغَ

۱ - ۱. التحریم: ۱، روی علیّ بن إبراهیم بإسناده عن ابن سیار عن أبی عبد اللّه علیه السلام فی هذه الآیه قال: اطلعت عائشه و حفصه علی النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و هو مع ماریه فقال النبیّ: و اللّه لا أقربها، فأمره اللّه أن یکفر عن یمینه، راجع تفسیر القمّیّ ص ۶۸۶. و قد روی فی ذلک روایات اخری راجع البحار ج ۲۲ ص ۲۲۷- ۲۴۶.

ذَلِکَ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَقَالَ لَهُ یَا عُثْمَانُ إِنَ اللَّهَ تَبَارَکَ وَ تَعَالَی لَمْ یَکْتُبْ عَلَیْنَا الرَّهْبَانِیَّهَ إِنَّمَا رَهْبَانِیَّهُ أُمَّتِی الْجِهَادُ فِی سَبِیلِ اللَّهِ یَا عُثْمَانَ بْنَ مَظْعُونٍ لِلْجَنَّهِ ثَمَانِیَهُ أَبْوَابٍ وَ لِلنَّارِ سَبْعَهُ أَبْوَابٍ أَ فَمَا یَسُرُّکَ أَنْ لَا تَأْتِیَ بَاباً مِنْهَا إِلَّا وَجَدْتَ ابْنَکَ إِلَی جَنْبِکَ آخِذاً

بِحُجْزَتِکَ یَشْفَعُ لَکَ إِلَی رَبِّکَ قَالَ بَلَی فَقَالَ الْمُسْلِمُونَ وَ لَنَا یَا رَسُولَ اللَّهِ فِی فَرَطِنَا(۱) مَا لِعُثْمَانَ قَالَ نَعَمْ لِمَنْ صَبَرَ مِنْکُمْ وَ احْتَسَبَ ثُمَّ قَالَ یَا عُثْمَانُ مَنْ صَلَّی صَلَاهَ الْفَجْرِ فِی جَمَاعَهٍ ثُمَّ جَلَسَ یَذْکُرُ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ حَتَّی تَطْلُعَ الشَّمْسُ کَانَ لَهُ فِی الْفِرْدَوْسِ سَبْعُونَ دَرَجَهً بُعْدُ مَا بَیْنَ کُلِّ دَرَجَتَیْنِ کَحُضْرِ الْفَرَسِ الْجَوَادِ الْمُضَمَّرِ(۲)

سَبْعِینَ سَنَهً وَ مَنْ صَلَّی الظُّهْرَ فِی جَمَاعَهٍ کَانَ لَهُ فِی جَنَّاتِ عَدْنٍ خَمْسُونَ دَرَجَهً مَا بَیْنَ کُلِّ دَرَجَتَیْنِ کَحُضْرِ الْفَرَسِ الْجَوَادِ خَمْسِینَ سَنَهً وَ مَنْ صَلَّی الْعَصْرَ فِی جَمَاعَهٍ کَانَ لَهُ کَأَجْرِ ثَمَانِیَهٍ مِنْ وُلْدِ إِسْمَاعِیلَ کُلٌّ مِنْهُمْ رَبُّ بَیْتٍ یُعْتِقُهُمْ وَ مَنْ صَلَّی الْمَغْرِبَ فِی جَمَاعَهٍ کَانَ لَهُ کَحَجَّهٍ مَبْرُورَهٍ وَ عُمْرَهٍ مُتَقَبَّلَهٍ وَ مَنْ صَلَّی الْعِشَاءَ فِی جَمَاعَهٍ کَانَ لَهُ کَقِیَامِ لَیْلَهِ الْقَدْرِ(۳).

**[ترجمه]امالی صدوق: انس بن مالک گوید: پسر بچه ای از عثمان بن مظعون رضی اللّه عنه وفات کرد. حزن و اندوه بسیاری به عثمان دست داد،به طوری که قسمتی از خانه اش را به عنوان مسجد قرار داد و مرتب در آن نقطه مشغول عبادت بود. این ماجرا به پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله گزارش شد. حضرت به عثمان فرمود: «ای عثمان! خداوند متعال دستور رهبانیت به ما نداده است. همانا رهبانیت امت من، جهاد در راه خدا است. ای فرزند مظعون! بهشت دارای هشت در است و دوزخ را هفت در است. آیا دوست داری که هنگام دخول به بهشت، از هر یک درها که بخواهی وارد شوی و فرزندت را در کنار خود ببینی که دامن لباست را گرفته و برای تو در پیشگاه خدا شفاعت می کند؟» عرض کرد: «آری، دوست دارم.» مسلمانان گفتند: «یا رسول اللّه! آیا ما هم نسبت به فرزندان پیشرفته خود، از چنین ثوابیکه برای عثمان هست،برخورداریم؟» فرمود: «بلی، برای کسانی که صبر کنند و این مصائب را در حساب خدا قرار دهند.»

سپس فرمود: «ای عثمان! هر کس نماز صبح خود را در جماعت بجا آورد و در تعقیب نماز بنشیند و تا طلوع آفتاب مشغول ذکر خدا باشد، پاداش این شخص در فردوس هفتاد درجه است که فاصله و مسافت مابین هر درجه ای، به مقدار دویدن اسب تربیت شده است در مدت هفتاد سال.و هر کس نماز ظهر خود را با جماعت بجا آورد، پاداشش در بهشت عدن پنجاه درجه است که مابین هر درجه ای، به مقدار دویدن اسب نیکوست در مدت پنجاه سال. و هر کس نماز عصر را با جماعت بخواند، پاداشش مانند پاداش هشت تن از فرزندان اسماعیل است که هر یک دارای خانه ای پر از برده و بنده باشد و تمام آنها را در راه خدا آزاد گرداند. و هر کس نماز مغرب را در جماعت بخواند، ثواب یک حج بسیار نیکو و عمره پذیرفته شده را دارد. و هر کس نماز عشاء را با جماعت بجا، آورد پاداش عبادت شب قدر را دارد.» - . امالی صدوق: ۴۰ -

**[ترجمه]

«۲»

ل، [الخصال] ابْنُ الْوَلِیدِ عَنِ الصَّفَّارِ عَنْ أَبِی الْجَوْزَاءِ عَنِ ابْنِ عُلْوَانَ عَنْ عُمَرَ بْنِ خَالِدٍ عَنْ زَیْدِ بْنِ عَلِیٍّ عَنْ آبَائِهِ عَنْ عَلِیٍّ علیه

السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: لَيْسَ فِي أَمَّتِي رَهْبَانِيَّةٌ وَ لَا سِيَاحَةٌ وَ لَا زَمٌّ يَعْنِي سُكُوتٌ (۴).

ص: ۱۱۵

۱- ۱. الفرط- بالتحریک- المتقدم القوم الی الماء لیهیئ لهم الدلاء و الرشاء و یدیر الحیاض و یستقی لهم، و هو فعل بمعنی فاعل و منه الحدیث أنا فرطکم علی الحوض و یطلق علی ما لم یدرک من الولد لانه کالفرط یقدم علی باب الجنه یمهد لابویه أسباب الدخول فی الجنه.

۲- ۲. الحضر- کقفل- ارتفاع الفرس فی عدوه و وثوبه، و المضمر من الفرس ما روض علی العدو و الوثوب حتّی صار ضامرا قلیل اللحم، فهو أقدر علی الوثبه و الارتفاع.

۳- ۳. أمالی الصدوق ص ۴۰.

۴- ۴. الخصال ج ۱ ص ۶۸.

مع، [معانی الأخبار] أبی عن سعد عن محمد بن الحسین عن أبی الجوزاء: مثله (۱).

**[ترجمه]خصال: زید بن علی از پدران بزرگوارش از حضرت علی علیهم السلام نقل کرده است که فرمود: «پیغمبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله فرمود: «در امت من رهبانیت و سیاحت و سکوت و خاموشی ممنوع است.» - . خصال ۱ : ۶۸ -

این روایت در معانی الاخبار - . معانی الاخبار: ۱۷۴ - هم آمده است .

**[ترجمه]

«۳»

ما، [الأمالی للشیخ الطوسی] ابْنُ مَخْلَدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ جَعْفَرِ بْنِ نُصَیْرٍ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ مَسْرُوقٍ عَنْ یَحْیَی الْجَلَّاءِ قَالَ سَمِعْتُ بِشْراً یَقُولُ لِجُلَسَائِهِ: سِیحُوا فَإِنَّ الْمَاءَ إِذَا سَاحَ طَابَ وَ إِذَا وَقَفَ تَغَیَّرَ وَ اصْفَرَّ(۲).

**[ترجمه]امالی طوسی: یحیی الجلاء گوید: از بشرشنیدم که به دوستان و همنشینان خود می گفت: «سیاحت و گردش کنید که آب وقتی در جریان باشد پاکیزه می شود، ولی هنگامی که در یک جا بماند، متغیر شده و رنگش به زردی می رود.» - . امالی طوسی ۲ : ۳ -

**[ترجمه]

«۴»

فس، [تفسیر القمی]: یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لا تُحَرِّمُوا طَیِّباتِ ما أَحَلَّ اللَّهُ لَکُمْ (۳) فَإِنَّهُ حَدَّثَنِی أَبِی عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ- عَنْ بَعْضِ رِجَالِهِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ نَزَلَتْ هَذِهِ الْآیَهُ فِی أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام وَ بِلَالٍ وَ عُثْمَانَ بْنِ مَظْعُونٍ فَأَمَّا أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام فَحَلَفَ أَنْ لَا یَنَامَ فِی اللَّیْلِ أَبَداً وَ أَمَّا بِلَالٌ فَإِنَّهُ حَلَفَ أَنْ لَا یُفْطِرَ بِالنَّهَارِ أَبَداً وَ أَمَّا عُثْمَانُ بْنُ مَظْعُونٍ فَإِنَّهُ حَلَفَ لَا یَنْکِحُ أَبَداً فَدَخَلَتِ امْرَأَهُ عُثْمَانَ عَلَی عَائِشَهَ وَ کَانَتِ امْرَأَهً جَمِیلَهً فَقَالَتْ عَائِشَهُ مَا لِی أَرَاکِ مُتَعَطِّلَهً فَقَالَتْ وَ لِمَنْ أَتَزَیَّنُ فَوَ اللَّهِ مَا قَرَبَنِی زَوْجِی مُنْذُ کَذَا وَ کَذَا فَإِنَّهُ قَدْ تَرَهَّبَ وَ لَبِسَ الْمُسُوحَ وَ زَهِدَ فِی الدُّنْیَا فَلَمَّا دَخَلَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَخْبَرَتْهُ عَائِشَهُ بِذَلِکَ فَخَرَجَ فَنَادَی الصَّلَاهَ جَامِعَهً فَاجْتَمَعَ النَّاسُ فَصَعِدَ الْمِنْبَرَ فَحَمِدَ اللَّهَ وَ أَثْنَی عَلَیْهِ ثُمَّ قَالَ مَا بَالُ أَقْوَامٍ یُحَرِّمُونَ عَلَی أَنْفُسِهِمُ الطَّیِّبَاتِ أَلَا إِنِّی أَنَامُ بِاللَّیْلِ وَ أَنْکِحُ وَ أُفْطِرُ بِالنَّهَارِ فَمَنْ رَغِبَ عَنْ سُنَّتِی فَلَیْسَ مِنِّی فَقَامَ هَؤُلَاءِ فَقَالُوا یَا رَسُولَ اللَّهِ فَقَدْ حَلَفْنَا عَلَی ذَلِکَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ لا یُؤاخِذُکُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِی أَیْمانِکُمْ وَ لکِنْ یُؤاخِذُکُمْ بِما عَقَّدْتُمُ الْأَیْمانَ فَکَفَّارَتُهُ إِطْعامُ عَشَرَهِ مَساکِینَ مِنْ أَوْسَطِ ما تُطْعِمُونَ أَهْلِیکُمْ أَوْ کِسْوَتُهُمْ أَوْ تَحْرِیرُ رَقَبَهٍ فَمَنْ لَمْ یَجِدْ فَصِیامُ ثَلاثَهِ أَیَّامٍ ذلِکَ کَفَّارَهُ أَیْمانِکُمْ إِذا حَلَفْتُمْ

۱- ۱. معانی الأخبار ص ۱۷۴ و الزم- بالفتح- الخطم و الشد، یعنی خطم الشفه و شدها بالسکوت و فی المصدر المطبوع« رم»

بالمهمله، و هكذا فى عنوان الحديث« باب معنى الرم» و أظنه تصحيفا.

٢- ٢. أمالى الطوسىّ ج ٢ ص ٣.

٣- ٣. المائده: ٨٧.

الْآیَهَ(۱).

**[ترجمه]تفسیرعلی بن ابراهیم قمی: در ذیل آیه«یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لا تُحَرِّمُوا طَیِّباتِ ما أَحَلَّ اللَّهُ لَکُمْ» {ای اهل ایمان! چیزهای پاکیزه ای که خدا آنها را برای شما حلال و مجاز دانسته بر خود حرام ننمایید.} - . مائده / ۸۷ - صاحب تفسیر نامبرده گوید: پدرم از ابن ابی عمیر از بعضی از وسائط او، از امام ششم علیه السلام نقل کرده که فرموده: «این آیه درباره امیر مؤمنان علیه السلام ، بلال و عثمان بن مظعون نازل شده. اما امیر مؤمنان علیه السلام سوگند یاد کرده بود که شب ها هرگز خواب نکند. بلال سوگند خورده بود که هیچ روزی افطار نکند و روزها را روزه دار باشد. عثمان بن مظعون هم سوگند خورده بود که با زن خود نیامیزد. روزی همسر عثمان بر عایشه وارد شد و اتفاقا زن زیبایی بود. عایشه نگاهی به آن زن کرد و دید به خود نپرداخته و خود را از جهت لباس و سر و صورت مرتب نکرده است. پرسید: «چرا چنین نامرتبی؟» همسر عثمان گفت: «من برای چه کسی خود را بیارایم؟ به خدا قسم شوهر من از مدت ها پیش نزدیک من نیامده، چون که شیوه رهبانیت را اتخاذ کرده و لباس های مخصوص و خشن بر تن نموده و به زندگی دنیا وا زده و بی علاقه شده است.» وقتی که پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله به منزل آمد، عایشه قضیه را به حضرت گفت. رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله بیرون رفت و اعلام کرد که مردم جمع شوند. پس از اجتماع مردم، حضرت روی منبر رفت، حمد و ثنای پروردگار را نمود و سپس فرمود: «این چه فکری است که گروهی حلال های پاک و پاکیزه را بر خود حرام کرده اند؟ بدانید که من که پیغمبرم، شب می خوابم و با همسر خود هم بستر می شوم و در روز افطار کرده و غذا می خورم. این روش و سنت من است و هر کس از روش و سنت من رویگردان باشد، از من نیست.» در این حال این چند نفر برخاستند و عرضه داشتند: «یا رسول اللّه! ما به این کارها سوگند یاد کرده ایم، با سوگند خود چه کنیم؟ پس خداوند این آیه را نازل فرمود: «لا یُؤاخِذُکُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِی أَیْمانِکُمْ ... - . مائده / ۸۹ -

خداوند شما را درباره سوگندهایی که بر پایه صحیح و دستور اسلام استوار نبوده مواخذه و کیفر نخواهد نمود البته سوگندهایی که بر میزان صحیح دینی استوار شده مواخذه می کند و کفاره مخالفت با سوگند چند چیز است: غذا دادن به ده نفر مستمند از همان غذای متوسط و معمول که به خاندان خود می دهد؛ یا به آن ده نفر لباسی بپوشانید؛ و یا بنده ای را آزاد کنید، و اگر کسی این کارها را نتوانست انجام دهد، به جای آنها سه روز روزه بدارد این اعمال نامبرده کفاره سوگندهای شما است وقتی سوگند خوردید (و بر خلاف او عمل کردید).» - . تفسیر قمی: ۱۶۶ -

**[ترجمه]

«۵»

غط، [الغیبه للشیخ الطوسی] الْفَزَارِیُّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ جَعْفَرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ الْأَنْصَارِیِّ قَالَ: وَجَّهَ قَوْمٌ مِنَ الْمُفَوِّضَهِ وَ الْمُقَصِّرَهِ کَامِلَ بْنَ إِبْرَاهِیمَ الْمَدَنِیَّ إِلَی أَبِی مُحَمَّدٍ علیه السلام قَالَ کَامِلٌ فَقُلْتُ فِی نَفْسِی أَسْأَلُهُ لَا یَدْخُلُ الْجَنَّهَ إِلَّا مَنْ عَرَفَ مَعْرِفَتِی وَ قَالَ بِمَقَالَتِی قَالَ فَلَمَّا دَخَلْتُ عَلَی سَیِّدِی أَبِی مُحَمَّدٍ علیه السلام نَظَرْتُ إِلَی ثِیَابٍ بَیَاضٍ نَاعِمَهٍ عَلَیْهِ فَقُلْتُ فِی نَفْسِی وَلِیُّ اللَّهِ وَ حُجَّتُهُ یَلْبَسُ النَّاعِمَ مِنَ الثِّیَابِ وَ یَأْمُرُنَا نَحْنُ بِمُوَاسَاهِ الْإِخْوَانِ وَ یَنْهَانَا عَنْ لُبْسِ مِثْلِهِ فَقَالَ مُتَبَسِّماً یَا کَامِلُ وَ حَسَرَ ذِرَاعَیْهِ فَإِذَا

مِسْحٌ أَسْوَدُ خَشِنٌ عَلَى جِلْدِهِ فَقَالَ هَذَا لِلَّهِ وَ هَذَا لَكُمْ تَمَامَ الْخَبَرِ(۲).

**[ترجمه]غیبت طوسی: محمد بن احمد انصاری گوید گروهی از «مفوّضه» و «مقصّره» شخصی به نام کامل بن ابراهیم مدنی را خدمت حضرت عسکری علیه السلام اعزام کردند تا درباره این مسائل از حضرتش سؤال کند. کامل گوید در ذهن خود فکری کردم و آن این بود که عرض کنم داخل بهشت نمی شود، مگر افرادی که معرفت و شناختش درباره امام مانند من باشد و با من هم عقیده باشد. چون بر مولا و آقای خود حضرت عسکری علیه السلام وارد شدم، دیدم جامه سفید و نرمی بر تن دارد. تعجب کردم و نزد خود گفتم: «ولی خدا و حجت او چنین لباس نرمی پوشیده و به ما دستور مساوات با برادران دینی می دهد و ما را از پوشیدن این گونه لباس ها منع می کند!» پس حضرت (بدون اینکه من اظهار مطلبی کنم) با یک حالت تبسم فرمود: «ای کامل!» و آستین خود را حضرت کنار زد و لباس سیاه و خشن و درشتی را که با بدنش تماس داشت مشاهده کردم. حضرت فرمود: «این لباس زیرین برای خدا است، ولی این لباس رو برای شما است...» تا پایان روایت. - . غیبت طوسی: ۱۵۹ -

**[ترجمه]

«۶»

کش (۳)،[رجال الکشی] مُحَمَّدُ بْنُ مَسْعُودٍ قَالَ كَتَبَ إِلَيَّ الْفَضْلُ بْنُ شَاذَانَ يَذْكُرُ عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ عَبْدِ الْحَمِيدِ قَالَ: حَجَجْتُ وَ سُكَيْنٌ النَّخَعِيُّ فَتَعَبَّدَ وَ تَرَكَ النِّسَاءَ وَ الطِّيبَ وَ الثِّيَابَ وَ الطَّعَامَ الطَّيِّبَ وَ كَانَ لَا يَرْفَعُ رَأْسَهُ دَاخِلَ الْمَسْجِدِ إِلَى السَّمَاءِ فَلَمَّا قَدِمَ الْمَدِينَهَ دَنَا عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ فَصَلَّى إِلَى جَانِبِهِ فَقَالَ جُعِلْتُ فِدَاكَ إِنِّي أُرِيدُ أَنْ أَسْأَلَكَ مِنْ مَسَائِلَ قَالَ اذْهَبْ فَاكْتُبْهَا وَ أَرْسِلْ بِهَا إِلَيَّ فَكَتَبَ جُعِلْتُ فِدَاكَ رَجُلٌ دَخَلَهُ الْخَوْفُ مِنَ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ حَتَّى تَرَكَ النِّسَاءَ وَ الطَّعَامَ الطَّيِّبَ وَ لَا يَقْدِرُ أَنْ يَرْفَعَ رَأْسَهُ إِلَى السَّمَاءِ وَ أَمَّا الثِّيَابُ فَشَكَّ فِيهَا فَكَتَبَ أَمَّا قَوْلُكَ فِي تَرْكِ النِّسَاءِ فَقَدْ عَلِمْتَ مَا كَانَ لِرَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مِنَ النِّسَاءِ وَ أَمَّا قَوْلُكَ فِي تَرْكِ الطَّعَامِ الطَّيِّبِ فَقَدْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله يَأْكُلُ اللَّحْمَ وَ الْعَسَلَ وَ أَمَّا قَوْلُكَ إِنَّهُ دَخَلَهُ الْخَوْفُ حَتَّى لَا يَسْتَطِيعَ أَنْ يَرْفَعَ رَأْسَهُ إِلَى السَّمَاءِ فَأَكْثِرْ مِنْ تِلَاوَهِ هَذِهِ الْآيَاتِ الصَّابِرِينَ وَ الصَّادِقِينَ وَ الْقانِتِينَ وَ الْمُنْفِقِينَ وَ الْمُسْتَغْفِرِينَ بِالْأَسْحارِ(۴).

۱- ۱. تفسیر القمّیّ ص ۱۶۶، و الآیه الأخیره فی المائده: ۸۹.

۲- ۲. غیبه الشیخ الطوسیّ ص ۱۵۹.

۳- ۳. رجال الکشّیّ ۳۱۶.

۴- ۴. آل عمران: ۱۷.

**[ترجمه]رجال کشّی: ابراهیم بن عبدالحمید گوید: من با سکین نخعی به سفر حج رفتم. او حالت عبادت و زهد و رهبانیت داشت و از زن، جامه، بوی خوش و غذای خوب دوری کرده و مرتب سر خود را پایین می انداخت و در داخل مسجد هیچ گاه سر خویش را به طرف آسمان بلند نمی کرد. چون وارد مدینه شد، نزدیک ابی اسحق (ظاهرا امام صادق علیه السلام مراد است. مترجم) رفت و در کنار او نماز خواند. سپس گفت: «قربانت گردم! می خواهم سؤالاتی از شما کنم.» فرمود: «برو آن مسائل را بنویس و برای من بفرست.» پس نامه ای به این مضمون نوشت: «فدایت شوم! مردی است که خوف و خشیت از خدای توانا او را فرا گرفته،به طوری که ارتباط با زن و خوراک های خوب را کنار گذاشته و نمی تواند سر خود را به طرف آسمان بلند کند، اما راجع به لباس و جامه خوب معلوم نشد که آنها را هم ترک کرده یا خیر.»

در پاسخ نوشت: «اما درباره ترک آمیزش با زنان؛ تو خود می دانی که روش رسول خدا صلّی اللَّه علیه و آله در این مورد چگونه بوده است، و اما راجع به ترک غذاهای خوب، آن هم که معلوم است، روش رسول خدا صلّی اللَّه علیه و آله این بود که حضرتش گوشت تناول می فرمود و عسل می خورد، و اما آن قسمت که خوف و ترس از خدا به طوری او را گرفته که نمی تواند سر را به طرف آسمان بلند کند، پس به این آیه توجه نما و آن را زیاد تلاوت کن: «الصَّابِرِینَ وَ الصَّادِقِینَ وَ الْقانِتِینَ وَ الْمُنْفِقِینَ وَ الْمُسْتَغْفِرِینَ بِالْأَسْحارِ.» - . آل عمران / ۱۷ - ،{بندگان خدا دارای این صفاتند: صبر و استقامت دارند و صدق و راستی و عبادت خدا و انفاق از اموال خود را در راه خدا مقید و مراقب هستند و سحرگاهان از خدا طلب رحمت و مغفرت می کنند.} - . رجال کشی: ۳۱۶ -

**[ترجمه]

«۷»

الدُّرَّهُ الْبَاهِرَهُ: قَالَ لَهُ الصُّوفِیَّهُ(۱)

إِنَّ الْمَأْمُونَ قَدْ رَدَّ هَذَا الْأَمْرَ إِلَیْکَ وَ أَنْتَ أَحَقُّ النَّاسِ بِهِ إِلَّا أَنَّهُ تَحْتَاجُ أَنْ یَتَقَدَّمَ مِنْکَ تَقَدُّمَکَ إِلَی لُبْسِ الصُّوفِ وَ مَا یُحْسِنُ لُبْسَهُ فَقَالَ وَیْحَکُمْ إِنَّمَا یُرَادُ مِنَ الْإِمَامِ قِسْطُهُ وَ عَدْلُهُ إِذَا قَالَ صَدَقَ وَ إِذَا حَکَمَ عَدَلَ وَ إِذْ وَعَدَ أَنْجَزَ قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِینَهَ اللَّهِ الَّتِی أَخْرَجَ لِعِبادِهِ وَ الطَّیِّباتِ مِنَ الرِّزْقِ (۲) إِنَّ یُوسُفَ علیه السلام لَبِسَ الدِّیبَاجَ الْمَنْسُوجَ بِالذَّهَبِ وَ جَلَسَ عَلَی مُتَّکَآتِ آلِ فِرْعَوْنَ.

**[ترجمه]الدرّه الباهره: صوفی ها و اهل تصوف به حضرت رضا علیه السلام عرض کردند: «مامون امر خلافت را به شما واگذار کرد و البته شایسته ترین افراد برای خلافت شما هستید، ولی این امر نیازمند به این است که شما سابقه پشمینه پوشی و زی تصوف و لباس مناسب را داشته باشید.» حضرت فرمود: «وای بر شما! آنچه که وظیفه امام استو باید از او انتظار داشت، همانا عدل اجتماعی و دادگستری او است؛ حرفی که می گوید بر پایه صدق و راستی استوار باشد؛ حکومتش بر مبنای عدالت و وعده هایش قطعی باشد و به آنها عمل کند.«قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِینَهَ اللَّهِ الَّتِی أَخْرَجَ لِعِبادِهِ وَ الطَّیِّباتِ مِنَ الرِّزْقِ»، {چه کسی لباس های خوب و غذاهای پاکیزه که خدای برای بندگان خود آفریده حرام و ممنوع کرده است؟} - . اعراف / ۳۲ - یوسف پیامبر لباس های حریر زربفت می پوشید و بر پشتی های خاندان فرعون می نشست و تکیه می داد.»

**[ترجمه]

«۸»

نهج، [نهج البلاغه]: مِنْ كَلَامٍ لَهُ علیه السلام بِالْبَصْرَهِ وَ قَدْ دَخَلَ عَلَى الْعَلَاءِ بْنِ زِيَادٍ الْحَارِثِي (۳) يَعُودُهُ وَ هُوَ مِنْ أَصْحَابِهِ فَلَمَّا رَأَى سَعَهَ دَارِهِ قَالَ مَا كُنْتَ تَصْنَعُ بِسِعَهِ هَذِهِ الدَّارِ فِي الدُّنْيَا أَمَا أَنْتَ إِلَيْهَا فِي الْآخِرَهِ كُنْتَ أَحْوَجَ وَ بَلَى إِنْ شِئْتَ بَلَغْتَ بِهَا الْآخِرَهَ تَقْرِي فِيهَا الضَّيْفَ وَ تَصِلُ فِيهَا الرَّحِمَ وَ تُطْلِعُ مِنْهَا الْحُقُوقَ مَطَالِعَهَا فَإِذاً أَنْتَ قَدْ بَلَغْتَ بِهَا الْآخِرَهَ فَقَالَ لَهُ الْعَلَاءُ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ أَشْكُو إِلَيْكَ أَخِي عَاصِمَ بْنَ زِيَادٍ قَالَ وَ مَا لَهُ قَالَ لَبِسَ الْعَبَاءَ(۴)

وَ تَخَلَّى مِنَ الدُّنْيَا قَالَ عَلَيَّ بِهِ فَلَمَّا جَاءَ قَالَ يَا عُدَيَّ نَفْسِهِ لَقَدِ اسْتَهَامَ بِكَ الْخَبِيثُ أَ مَا رَحِمْتَ أَهْلَكَ وَ وَلَدَكَ أَ تَرَى اللَّهَ أَحَلَّ لَكَ الطَّيِّبَاتِ وَ هُوَ يَكْرَهُ أَنْ تَأْخُذَهَا أَنْتَ أَهْوَنُ عَلَى اللَّهِ مِنْ ذَلِكَ قَالَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ هَذَا أَنْتَ فِي خُشُونَهِ مَلْبَسِكَ وَ جُشُوبَهِ مَأْكَلِكَ قَالَ وَيْحَكَ إِنِّي لَسْتُ كَأَنْتَ إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى فَرَضَ عَلَى أَئِمَّهِ الْحَقِّ أَنْ يُقَدِّرُوا أَنْفُسَهُمْ بِضَعَفَهِ النَّاسِ كَيْلَا يَتَبَيَّغَ بِالْفَقِيرِ فَقْرُهُ.(۵)

ص: ۱۱۸

۱- ۱. يعنى الرضا عليه السلام، كما سيجى ء و قد أخرجه المؤلّف فى كتاب الاحتجاج راجع ج ۱۰ ص ۳۵۱ من هذه الطبعه و فيه سقط، و أخرج مثله الاربلى فى كشف الغمّه ج ۳ ص ۱۴۷.

۲- ۲. الأعراف: ۳۲.

۳- ۳. كذا فى جميع نسخ النهج، و قال ابن أبى الحديد فى شرح النهج ج ۳ ص ۱۱ و فى ط ص ۱۷: أن الصحيح هو الربيع بن زياد الحارثى فراجع.

۴- ۴. يعنى الخشن من أثواب الصوف لا الكساء الذى يلبس اليوم فوق الثياب.

۵- ۵. نهج البلاغه ج ۱ ص ۴۴۸، تحت الرقم ۲۰۷ من الخطب.

**[ترجمه]نهج البلاغه: از سخنان علی علیه السلام در بصره که به علاء بن زیاد حارثی که از اصحاب آن حضرت بود برای عیادت او وارد شد، چون منزل وسیع علاء را دید، فرمود: «این خانه به این وسعت برای چیست در این دنیا و تو به خانه وسیع در آخرت نیازمندتر هستی. بله، اگر بخواهی می توانی همین خانه را وسیله تامین آخرت قرار دهی و اینجا را محل پذیرایی مهمانان و واردین و ارحام و خویشان قرار دهی و به جایگاه بررسی به حقوق مسلمانان و رساندن حق به صاحبش تبدیل کنی که اگر این طور باشد، این خانه وسیله رسیدن به آخرت است.» علاء گفت: «ای امیر مؤمنان! از وضع برادرم عاصم باید به شما شکایت کنم.» حضرت فرمود: «چطور شده؟» عرضه داشت: «لباس خشن بر تن کرده و از دنیا و زندگی به کلی دست برداشته است.»

حضرت دستور احضارش را داد. وقتی که عاصم آمد، حضرت فرمود: «ای دشمنک خود! شیطان خبیث بر تو تسلط یافته. آیا به زن و فرزندت رحم نمی کنی؟ چنین تصور می کنی که خداوندچیزهای پاکیزه و لذاید مشروع را برای تو حلال کرده، ولی دوست ندارد که تو از آنها استفاده کنی؟ تو در نظر خدا کوچک تر از آن هستی که چنین باشی.» عاصم عرضه داشت: «یا امیرالمؤمنین! شما که مرا ملامت می کنی خود لباس خشن و غذای سفت و سخت داری.» فرمود: «وای بر تو! من مانند تو نیستم و خداوند متعال بر رهبران حقیقی و پیشوایان بر حق لازم دانسته که زندگی و لباس و غذای خود را با ضعیفان و مستمندان طبقات اجتماع تطبیق دهند تا تهیدستی مستمندان، آنان را در فشار روحی و ناراحتی قرار ندهد.» - . نهج البلاغه، خطبه ۲۰۷ -

**[ترجمه]

«۹»

کِتَابُ الْغَارَاتِ، لِإِبْرَاهِیمَ بْنِ مُحَمَّدٍ الثَّقَفِیِّ رَفَعَهُ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ علیهما السلام قَالَ: أُتِیَ عَلِیٌّ علیه السلام بِخَبِیصٍ فَأَبَی أَنْ یَأْكُلَهُ قَالُوا أَ تُحَرِّمُهُ قَالَ لَا وَ لَكِنِّی أَخْشَی أَنْ تَتُوقَ إِلَیْهِ نَفْسِی ثُمَّ تَلَا أَذْهَبْتُمْ طَیِّباتِكُمْ فِی حَیاتِكُمُ الدُّنْیا.

وَ عَنْهُ علیه السلام قَالَ: أَعْتَقَ عَلِیٌّ علیه السلام أَلْفَ مَمْلُوكٍ مِمَّا عَمِلَتْ یَدَاهُ وَ إِنْ كَانَ عِنْدَكُمْ أَنَّمَا حَلْوَاهُ التَّمْرُ وَ اللَّبَنُ وَ ثِیَابُهُ الْكَرَابِیسُ وَ تَزَوَّجَ علیه السلام لَیْلَی فَجُعِلَ لَهُ حَجَلَةٌ فَهَتَكَهَا وَ قَالَ أَحَبُّ أَهْلِی عَلَیَّ مَا هُمْ فِیهِ.

**[ترجمه]کتاب الغارات:حضرت صادق علیه السلام فرمود: «غذای لذیذ و مطبوعی خدمت علی علیه السلام آوردند. حضرت از خوردن آن امتناع ورزید.پرسیدند: «آیا شما این رقم غذا را حرام می دانید؟» فرمود: «نه، ولی می ترسم اگر بخورم، نفس من همیشه در هوا و آرزوی آن باشد.» سپس آیه «أَذْهَبْتُمْ طَیِّباتِكُمْ فِی حَیاتِكُمُ الدُّنْیا»، {غذاهای خوب و ثواب های ارزنده را شما در دنیا از دست دادید.} - . احقاف / ۲۰ -

و از حضرت صادق علیه السلام نقل است که حضرت علی علیه السلام از دسترنج خود هزار برده را آزاد کرد و هنگامی که نزد شما بود، همانا حلوا و غذای خوب او خرما بود و شیر، و جامه هایش کرباس، و حضرتش هنگامی که با لیلی (یکی از همسرانش) ازدواج کرد، حجله عروسی برای او ترتیب دادند. حضرت حجله را کنار زد و فرمود: «دوست دارم همسرم آن طور

که خودش هست باشد.»

**[ترجمه]

«۱۰»

كِتَابُ الْمَسَائِلِ، بِإِسْنَادِهِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ جَعْفَرٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَخِي مُوسَى عليه السلام عَنِ الرَّجُلِ الْمُسْلِمِ هَلْ يَصْلُحُ أَنْ يَسِيحَ فِي الْأَرْضِ أَوْ يَتَرَهَّبَ فِي بَيْتٍ لَا يَخْرُجُ مِنْهُ قَالَ عليه السلام لَا(۱).

قال الكراجكى قدس الله روحه فى كنز الفوائد، لقد اضطررت يوما إلى الحضور مع قوم من المتصوفين فلما ضمهم المجلس أخذوا فيما جرب به عادتهم من الغناء و الرقص فاعتزلتهم إلى إحدى الجهات و انضاف إلى رجل من أهل الفضل و الديانات فتحادثنا ذم الصوفيه على ما يصنعون و فساد أغراضهم فيما يتناولون و قبح ما يفعلون من الحركه و القيام و ما يدخلون على أنفسهم فى الرقص من الآلام فكان الرجل لقولى مصوبا و للقوم فى فعلهم مخطئا.

و لم نزل كذلك إلى أن غنى مغنى القوم هذه الأبيات:

و ما أم مكحول المدامع ترتعى***ترى الأنس وحشا و هى تأنس بالوحش

غدت فارتعت ثم انتشت لرضاعه***فلم تلف شيئا من قوائمه الخمش

فطافت بذاك القاع ولها فصادمت***سباع الفلا ينهشنه أيما نهش

بأوجع منى يوم ظلت أنامل***تودعنى بالدر من شبك النقش

۱- ۱. أخرجه فى كتاب الاحتجاج، راجع ج ۱۰ ص ۲۵۵ من هذه الطبعه الحديثه.

فلما سمع صاحبی ذلک نهض مسرعا مبادرا ففعل من القفز(۱) و الرقص و البکاء و اللطم ما یزید علی ما فعله من قبله ممن کان یخطئه و یستجهله و أخذ یستعید من الشعر ما لا یحسن استعادته و لا جرت عادتهم بالطرب علی مثله و هو قوله:

فطافت بذاک القاع ولها فصادفت***سباع الفلا ینهشنه أیما نهش

و یفعل بنفسه ما حکیت و لا یستعید غیر هذا البیت حتی بلغ من نفسه المجهود و وقع کالمغشی علیه من الموت فحیرنی ما رأیت من حاله و أخذت أفکر فی أفعاله المضاده لما سمعت من أقواله فلما أفاق من غشیته لم أملک الصبر دون سؤاله عن أمره و سبب ما صنعه بنفسه مع تجهیله من قبل لفاعله و عن وجه استعادته من الشعر ما لم تجر عادتهم باستعاده مثله فقال لی لست أجهل ما ذکرت و لی عذر واضح فیما صنعت أعلمک أن أبی کان کاتبا و کان بی برا و علی شفیقا فسخط السلطان علیه فقتله فخرجت إلی الصحراء لشده ما لحقنی من الحزن علیه فوجدته ملقی و الکلاب ینهشون لحمه فلما سمعت المغنی یقول:

فطافت بذاک القاع ولها فصادفت***سباع الفلا ینهشنه أیما نهش

ذکرت ما لحق أبی و تصور شخصه بین عینی و تجدد حزنه علی ففعلت الذی رأیت بنفسی فندمت حینئذ علی سوء ظنی به و تغممت له غما لحقه و اتعظت بقصته.

**[ترجمه]مسائل: با اسناد خود از علی بن جعفر نقل کند که گفت از برادرم موسی بن جعفر علیه السلام سؤال کردم: «آیا مسلمان مجاز است که بیابانگردی کند یا در خانه ای به عبادت بپردازد و از آن خارج نشود؟» فرمود نه.

کراجکی رحمه اللّه علیه در کتاب «کنز الفوائد» خود گوید: روزی اتفاق افتاد و ناچار شدم که در جلسه گروهی از اهل تصوف شرکت کنم. هنگامی که جلسه برقرار شد و همه حاضر شدند، شروع کردند به اجرای برنامه و آواز و غنا و رقص که رسم و عادت آنان بود و من در گوشه ای رفته و کناره گیری کردم. مردی که فاضل و متدین بود او هم کناره گیری کرد و نزد من آمد و ما با هم در نکوهش صوفیان و اغراض فاسده آنان در این گونه کارها و حرکات زشت و نشست و برخاست آنان و آنچه زحمت و رنجی که به هنگام رقص به خود می دهند، گفتگو داشتیم.آن شخص محترم هم گفتار مرا تصویب و تصدیق داشت و کارهای آنان را تخطئه و نکوهش می کرد. ما مرتب مشغول گفتگو بودیم تا اینکه خواننده مجلس اشعاری را با غنا و آواز خوش خواند.

چون رفیق من این اشعار را شنید، ناگهان از جای خود پرید و مشغول رقص و پرش و گریه و لطمه و سیلی زدن به خود شد، آن هم بسیار بیشتر از آن افرادی که ساعت پیش آنان را تخطئه می کرد و نادان می شمرد. در عین حال او بیتی از آن اشعار را مرتب تکرار می کرد، با اینکه از نظر وضع مجلس تکرار آن شعر تناسب نداشت و عادت و رسم آنها هم در موقع طرب و خوشحالی این نیست که این گونه شعرها را تکرار کنند و آن بیت آخر این اشعار بود که : «آن زن (ام مکحول) در بیابان دچار درندگان شد و درندگان هم او را پاره کرده و خوردند.» و این مرد آن کارها را به شدت انجام می داد و همین شعر را تکرار می کرد و غیر این بیت را اصلا تکرار نمی کرد. بالاخره رنج و ناراحتی شدیدی از خود نشان داد و در پایان به حالت بیهوشی مانند مرده نقش بر زمین شد. وضع این مرد مرا دچار حیرت و سرگردانی کرد و داشتم در کارهای متناقض او می

اندیشیدم و چون به هوش آمد، دیگر نتوانستم صبر کنم و سؤال کردن درباره وضعش و از علت انجام این کارها - با این که او خود قبلاً- این کارها را جهل و نادانی می دانست - و اینکه به چه مناسبت همان یک شعر را تکرار می کرد که تکرار این گونه شعر از عادات و رسوم گروه صوفیه نیست، خودداری کنم.

در پاسخ من گفت: «مطالبی که در نظر شما هست را کاملا می دانم، ولی من در انجام این اعمال عذر موجهی دارم که به شما می گویم و آن اینکه پدر من یکی از نویسندگان دستگاه بود و نسبت به من خیلی مشفق و مهربان بود. اتفاقا او مورد خشم سلطان قرار گرفت و بالاخره او را کشت. من از شدت ناراحتی و اندوه سر در بیابان نهادم. ناگهان جسد بی روح پدرم را در بیابان مشاهده کردم که سگ ها و درندگان او را پاره پاره کرده بودند و چون این خواننده آن شعر را خواند، آن حادثه به یادم آمد، پدرم در نظرم مجسم شد و غم و اندوه من تازه شد و آن حالتی که مشاهده کردی به من دست داد و آن کارها را انجام دادم.» من پس از شنیدن این داستان، از سوء ظن و بدگمانی که نسبت به این شخص کرده بودم پشیمان شدم و برای ناراحتی این مرد فاضل،اندوهگین شدم و از این داستان پند گرفتم.

**[ترجمه]

«۱۱»

وَ قَالَ ابْنُ أَبِی الْحَدِیدِ فِی شَرْحِ نَهْجِ الْبَلَاغَهِ(۲)، رُوِیَ: أَنَّ قَوْماً مِنَ الْمُتَصَوِّفَهِ دَخَلُوا بِخُرَاسَانَ عَلَی عَلِیِّ بْنِ مُوسَی علیهما السلام فَقَالُوا لَهُ إِنَّ أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام فَكَّرَ فِیمَا وَلَّاهُ اللَّهُ مِنَ الْأُمُورِ فَرَآكُمْ أَهْلَ بَیْتٍ أَوْلَی النَّاسِ أَنْ تَؤُمُّوا النَّاسَ وَ نَظَرَ فِیكُمْ أَهْلَ الْبَیْتِ فَرَآكَ أَوْلَی النَّاسِ بِالنَّاسِ فَرَأَی أَنْ یُرَدَّ هَذَا الْأَمْرَ إِلَیْكَ وَ الْإِمَامَهُ تَحْتَاجُ إِلَی مَنْ یَأْكُلُ الْجَشِبَ وَ یَلْبَسُ الْخَشِنَ وَ یَرْكَبُ الْحِمَارَ وَ یَعُودُ الْمَرِیضَ

ص: ۱۲۰

۱- ۱. القفز: الوثوب و أصله للظبی.

۲- ۲. شرح النهج ج ۳ ص ۱۲. و فی ط ۱۷.

فَقَالَ لَهُمْ إِنَّ يُوسُفَ كَانَ نَبِيّاً يَلْبَسُ أَقْبِيَهَ الدِّيبَاجِ الْمُزَرَّدَهَ بِالذَّهَبِ وَ يَجْلِسُ عَلَى مُتَّكَآتِ آلِ فِرْعَوْنَ وَ يَحْكُمُ إِنَّمَا يُرَادُ مِنَ الْإِمَامِ قِسْطُهُ وَ عَدْلُهُ إِذَا قَالَ صَدَقَ وَ إِذَا حَكَمَ عَدَلَ وَ إِذَا وَعَدَ أَنْجَزَ إِنَّ اللَّهَ لَمْ يُحَرِّمْ لَبُوساً وَ لَا مَطْعَماً ثُمَّ قَرَأَ قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَهَ اللَّهِ الَّتِی أَخْرَجَ لِعِبادِهِ وَ الطَّيِّباتِ مِنَ الرِّزْقِ الْآيَهَ(۱).

**[ترجمه]ابن ابی الحدید در شرح نهج البلاغه گوید: چنین نقل شده که گروهی از متصوفه در خراسان خدمت حضرت علی بن موسی علیه السلام رسیدند و عرضه داشتند: «امیر مؤمنان (مامون عباسی) در موضوع این خلافت و حکومتی که خدا به او داده است، اندیشه و تامل کرده و شما خاندان پیغمبر را شایسته تر از همه مردم برای امامت و رهبری تشخیص داده و در میان اهل بیت هم شخص شما را سزاوارتر از همه دانسته و رأیش بر این شده که این مقام را به شما تفویض کند و تصدی مقام امام و رهبری، برای کسی مناسب است که غذا و خوراکش مطبوع و لذیذ نباشد، لباس خشن و درشت بر تن کند و برای تواضع و فروتنی، سوار بر حمار شود و عیادت مریضان کند.» حضرت فرمود: «یوسف صدیق پیغمبر بود، در عین حال قباهای حریر زربفت می پوشید و بر بالش های آل فرعون تکیه می داد و می نشست. وای بر شما! آنچه که وظیفه امام است و از او باید انتظار داشت، عدل و دادگری او است و چون مطلبی را گفت، با صدق و راستی باشد و چون وعده ای داد، وفا کند خداوند لباس و خوراک را که حرام نکرده است.» سپس این آیه را قرائت فرمود: «آیه قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَهَ اللَّهِ الَّتِی أَخْرَجَ لِعِبادِهِ وَ الطَّيِّباتِ مِنَ الرِّزْقِ.» - . شرح نهج البلاغه ۳ : ۱۲ تا ۱۷ -

**[ترجمه]

«۱۲»

ثُمَّ قَالَ ابْنُ أَبِی الْحَدِيدِ: رُوِّيتُ عَنِ الشُّيُوخِ وَ رَأَيْتُ بِخَطِّ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَحْمَدَ الْخَشَّابِ رَحِمَهُ اللَّهُ أَنَّ الرَّبِيعَ بْنَ زِيَادٍ الْحَارِثِيَّ أَصَابَتْهُ نُشَّابَهٌ فِی جَبِينِهِ فَكَانَتْ تَنْتَقِضُ عَلَيْهِ فِی كُلِّ عَامٍ فَأَتَاهُ عَلِيٌّ علیه السلام عَائِداً فَقَالَ كَيْفَ تَجِدُكَ أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ قَالَ أَجِدُنِی يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ لَوْ كَانَ لَا يَذْهَبُ مَا بِی إِلَّا بِذَهَابِ بَصَرِی لَتَمَنَّيْتُ ذَهَابَهُ قَالَ وَ مَا قِيمَهُ بَصَرِكَ عِنْدَكَ قَالَ لَوْ كَانَتْ لِیَ الدُّنْيَا لَفَدَيْتُهُ بِهَا قَالَ لَا جَرَمَ لَيُعْطِيَنَّكَ اللَّهُ عَلَى قَدْرِ ذَلِكَ إِنَّ اللَّهَ يُعْطِی عَلَى قَدْرِ الْأَلَمِ وَ الْمُصِيبَهِ وَ عِنْدَهُ تَضْعِيفٌ كَثِيرٌ قَالَ الرَّبِيعُ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ أَ لَا أَشْكُو إِلَيْكَ عَاصِمَ بْنَ زِيَادٍ أَخِی قَالَ مَا لَهُ قَالَ لَبِسَ الْعَبَاءَ وَ تَرَكَ الْمُلَاءَ وَ غَمَّ أَهْلَهُ وَ حَزَّنَ وُلْدَهُ فَقَالَ علیه السلام ادْعُوا لِی عَاصِماً فَلَمَّا أَتَاهُ عَبَسَ فِی وَجْهِهِ وَ قَالَ وَيْحَكَ يَا عَاصِمُ أَ تَرَى اللَّهَ أَبَاحَ لَكَ اللَّذَّاتِ وَ هُوَ يَكْرَهُ مَا أَخَذْتَ مِنْهَا لَأَنْتَ أَهْوَنُ عَلَى اللَّهِ مِنْ ذَلِكَ أَ وَ مَا سَمِعْتَهُ يَقُولُ مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيانِ ثُمَّ قَالَ يَخْرُجُ مِنْهُمَا اللُّؤْلُؤُ وَ الْمَرْجانُ (۲) وَ قَالَ وَ مِنْ كُلٍّ تَأْكُلُونَ لَحْماً طَرِيًّا وَ تَسْتَخْرِجُونَ حِلْيَهً تَلْبَسُونَها(۳) أَمَا وَ اللَّهِ لَابْتِذَالُ نِعَمِ اللَّهِ بِالْفَعَالِ أَحَبُّ إِلَيْهِ مِنِ ابْتِذَالِهَا بِالْمَقَالِ وَ قَدْ سَمِعْتُمُ اللَّهَ يَقُولُ وَ أَمَّا بِنِعْمَهِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ (۴) وَ قَوْلَهُ قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَهَ اللَّهِ الَّتِی أَخْرَجَ لِعِبادِهِ وَ الطَّيِّباتِ مِنَ الرِّزْقِ

۱- ۱. الأعراف: ۳۲.

۲- ۲. الرحمن: ۲۲- ۱۹.

۳- ۳. فاطر: ۳۵.

۴- ۴. الضحی: ۱۱.

إنَّ اللَّهَ خَاطَبَ الْمُؤْمِنِينَ بِمَا خَاطَبَ بِهِ الْمُرْسَلِينَ فَقَالَ يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُلُوا مِنْ طَيِّباتِ ما رَزَقْناكُمْ (۱) وَ قَالَ يا أَيُّهَا الرُّسُلُ كُلُوا مِنَ الطَّيِّباتِ وَ اعْمَلُوا صالِحاً(۲) وَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله لِبَعْضِ نِسَائِهِ مَا لِی أَرَاكِ شَعْثَاءَ مَرْهَاءَ صَلْتَاءَ(۳) قَالَ عَاصِمٌ فَلِمَ اقْتَصَرْتَ یَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلامعَلَى لُبْسِ الْخَشِنِ وَ أَكْلِ الْجَشِبِ قَالَ إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى افْتَرَضَ عَلَى أَئِمَّهِ الْعَدْلِ أَنْ يُقَدِّرُوا لِأَنْفُسِهِمْ بِالْقَوْمِ كَيْلَا يَتَبَيَّغَ بِالْفَقِيرِ فَقْرُهُ فَمَا قَامَ عَلِيٌّ عليه السلام حَتَّى نَزَعَ عَاصِمٌ الْعَبَاءَهَ وَ لَبِسَ مُلَاءَهً(۴).

**[ترجمه]سپس ابن ابی الحدید گوید: از بزرگان نقل شده و خود با خط عبداللّه بن احمد الخشّاب رحمه اللّه این داستان را خواندم که ربیع بن زیاد حارثی مورد اصابت تیری قرار گرفت که بر پیشانیش نشست و موجب ناراحتی او شد که هر ساله رنج و دردش تجدید می شد. روزی علی بن ابی طالب علیه السلام از او عیادت کرد و فرمود: «ای ابا عبدالرحمن! حالت چطور است؟» عرضه داشت: «خود را در وضعی می بینم که اگر بهبودی از این درد به قیمت نابودی دیدگانم تمام شود، آرزومند نابینایی هستم.» حضرت فرمود: «برای چشم خود چقدر ارزش قائلی؟» عرضه کرد: «اگر تمام دنیا مال من باشد، فدای چشم خود می کنم.» حضرت فرمود: «بنابراین خداوند به قدر دنیا در ازای این مصیبت به تو عطا خواهد کرد، زیرا خداوند پاداش رنج و ناراحتی ها را به تناسب مراتب و درجات آنها عنایت می فرماید و در کنار لطف او چند برابر شدن هم هست.» ربیع بن زیاد عرضه داشت: «یا امیرالمؤمنین! آیا شکایت برادر خود عاصم بن زیاد را به شما ننمایم؟» فرمود: «چه شده او را؟» عرض کرد: «لباس پشمینه و خشن بر تن کرده، از مردم کناره گیری نموده و در فکر زن و فرزند نیست و آنها را در غم و اندوه نشانده است.» حضرت فرمود: «عاصم را احضار کنید.»

چون عاصم وارد شد، حضرت باچهره عبوس و ناراحتی با او مواجه شد و فرمود: «وای بر تو ای عاصم! چنین تصور می کنی که خداوند تمتعات و لذت ها را بر تو مباح کرده، ولی دوست ندارد که تو از آنها بهره مند شوی؟ تو در نظر خدا کوچک تر از این هستی. آیا نشنیده ای که خدا می فرماید: «مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيان»، {دو دریا را به هم آمیخته نمودی.} سپس فرموده: «يَخْرُجُ مِنْهُمَا اللُّؤْلُؤُ وَ الْمَرْجان»، {از این دو دریا، گوهر گرانبها و مرجان بیرون می آید.} - . الرحمن / ۱۹ - ۲۲ - و باز فرموده: «وَ مِنْ كُلٍّ تَأْكُلُونَ لَحْماً طَرِيًّا وَ تَسْتَخْرِجُونَ حِلْيَهً تَلْبَسُونَها»، {از اینها همه شما گوشت تازه تهیه کرده و می خورید و از این دریاها زیب و زیور را استخراج کرده و آنها را می پوشید.} - . فاطر / ۳۵ - به خدا سوگند ابتذال و ناچیز دانستن نعمت های الهی در مرحله عمل،در نظر خدا محبوب تر است از این که با گفتار خود، آن نعمت ها را مبتذل و ناچیز بدانی. و شما شنیده اید که خدا می فرماید: «وَ أَمَّا بِنِعْمَهِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ»، {نعمت های

پروردگار را که تو مشمول آنها شده ای بازگو کن} - . ضحی / ۱۱ - و همچنین «قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَهَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبادِهِ وَ الطَّيِّباتِ مِنَ الرِّزْقِ.»

خداوند همان گونه که پیامبران خود را مورد خطاب قرار داده و فرموده: «يا أَيُّهَا الرُّسُلُ كُلُوا مِنَ الطَّيِّباتِ وَ اعْمَلُوا صالِحاً»، {ای رسولان و پیامبران! از غذاهای پاکیزه بخورید و استفاده کنید و اعمال شایسته و برنامه نیک خود را هم انجام دهید} - . مؤمنون / ۵۱ - مؤمنین را هم مورد خطاب قرار داده و فرموده: «يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُلُوا مِنْ طَيِّباتِ ما رَزَقْناكُمْ»، {ای اهل ایمان از غذاهای پاکیزه که روزی شما نموده ایم بخورید و بهره مند شوید.} - . مائده / ۸۷ - و رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله به یکی از همسران خود اعتراض کرد و فرمود: «چرا تو را چنین می بینم که موی سر خود را منظم نکرده و روغن به کار نبرده

ای؟ چرا به چشم خود سرمه نکشیده ای و چرا خضاب نکرده ای؟»

عـاصم گفت: «یا امیرالمؤمنین!پس چطور شـما خود به لباس خشن و کم ارزش و به غـذای انـدک و ناگوار اکتفا نموده ایـد؟» فرمود: «خداوند متعال بر رهبران حق و پیشوایان عدل و داد لازم و فرض نموده که در زندگی خویش با طبقات ضـعیف و کم درآمد هم سـطح و هماهنگ باشند تا در نتیجه فقر و تهیدستی مستمندان، آنان را در فشار روحی قرار ندهد.» علی علیه السلام از آن مجلس برنخـاست تـا اینکه یکباره عاصم همه چیز را کنار گـذاشت و آن لباس خشن را از تنش کنـد و لباس معمولی بر تن کرد.

**[ترجمه]

«۱۳»

ف، [تحف العقول]: دَخَلَ سُفْيَانُ الثَّوْرِيُّ عَلَى أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام فَرَأَى عَلَيْهِ ثِيَابَ بَيَاضٍ كَأَنَّهَا غِرْقِئُ الْبَيْضِ (۵) فَقَالَ لَهُ إِنَّ هَذَا اللِّبَاسَ لَيْسَ مِنْ لِبَاسِكَ فَقَالَ لَهُ اسْمَعْ مِنِّي وَ عِ مَا أَقُولُ لَكَ فَإِنَّهُ خَيْرٌ لَكَ عَاجِلًا وَ آجِلًا إِنْ كُنْتَ أَنْتَ مِتَّ عَلَى السُّنَّةِ وَ الْحَقِّ وَ لَمْ تَمُتْ عَلَى بِدْعَةٍ.

أُخْبِرُكَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله كَانَ فِي زَمَانٍ مُقْفِرٍ جَشِبٍ (۶) فَإِذَا أَقْبَلَتِ الدُّنْيَا فَأَحَقُّ أَهْلِهَا بِهَا أَبْرَارُهَا لَا فُجَّارُهَا وَ مُؤْمِنُهَا لَا مُنَافِقُوهَا وَ مُسْلِمُوهَا لَا كُفَّارُهَا فَمَا أَنْكَرْتَ يَا ثَوْرِيُّ فَوَ اللَّهِ إِنِّي لَمَعَ مَا تَرَى مَا أَتَى عَلَيَّ مُذْ عَقَلْتُ صَبَاحٌ وَ لَا مَسَاءٌ وَ لِلَّهِ فِي مَالِي حَقٌّ أَمَرَنِي أَنْ أَضَعَهُ مَوْضِعاً إِلَّا وَضَعْتُهُ.

۱- ۱. المائده: ۸۷.

۲- ۲. المؤمنون: ۵۱.

۳- ۳. الشعثاء: التی اغبر رأسـها و تلبـد شـعرها و انتشـر لقله تعهـده بالدهن، و المرهاء: التی ترکت الاکتحال حتّی تبیض بواطن أجفانها و فی بعض النسخ« المرتاء» و هی التی أزالت الشعر من حاجبیها، أو لا تختضبهما و السلتاء: هی التی لا تختضب.

۴- ۴. یعنی أنّه ترک الثوب الخشن و لبس ثوبا واسعا ناعما أبیض.

۵- ۵. الغرقئ- کزبرج- القشره الملتزقه ببیاض البیض، شبهه بها للطافتها و شفوفها و نعومتها و بیاضها.

۶- ۶. فی الکافی: مقفر جدب، یعنی عام الضیق و القحط.

فَقَالَ ثُمَّ أَتَاهُ قَوْمُهُ مِمَّنْ يُظْهِرُ التَّزَهُّدَ وَ يَدْعُونَ النَّاسَ أَنْ يَكُونُوا مَعَهُمْ مِثْلَ الَّذِی هُمْ عَلَيْهِ مِنَ التَّقَشُّفِ (۱)

فَقَالُوا إِنَّ صَاحِبَنَا حَصِرَ عَنْ كَلَامِكَ وَ لَمْ تَحْضُرْهُ حُجَّةٌ فَقَالَ لَهُمْ هَاتُوا حُجَجَكُمْ فَقَالُوا إِنَّ حُجَجَنَا مِنْ كِتَابِ اللَّهِ قَالَ لَهُمْ فَأَدْلُوا بِهَا(۲) فَإِنَّهَا أَحَقُّ مَا اتُّبِعَ وَ عُمِلَ بِهِ.

فَقَالُوا يَقُولُ اللَّهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى يُخْبِرُ عَنْ قَوْمٍ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صلى الله عليه و آله وَ يُؤْثِرُونَ عَلى أَنْفُسِهِمْ وَ لَوْ كانَ بِهِمْ خَصاصَةٌ وَ مَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (۳) فَمَدَحَ فِعْلَهُمْ وَ قَالَ فِی مَوْضِعٍ آخَرَ وَ يُطْعِمُونَ الطَّعامَ عَلى حُبِّهِ مِسْكِيناً وَ يَتِيماً وَ أَسِيراً(۴) فَنَحْنُ نَكْتَفِی بِهَذَا فَقَالَ رَجُلٌ مِنَ الْجُلَسَاءِ إِنَّا مَا رَأَيْنَاكُمْ (۵)

تَزْهَدُونَ فِی الْأَطْعِمَهِ الطَّيِّبَهِ وَ مَعَ ذَلِكَ تَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْخُرُوجِ مِنْ أَمْوَالِهِمْ حَتَّى تَتَمَتَّعُوا أَنْتُمْ مِنْهَا فَقَالَ لَهُ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام دَعُوا عَنْكُمْ مَا لَا يُنْتَفَعُ بِهِ أَخْبِرُونِی أَيُّهَا النَّفَرُ أَ لَكُمْ عِلْمٌ بِنَاسِخِ الْقُرْآنِ مِنْ مَنْسُوخِهِ وَ مُحْكَمِهِ مِنْ مُتَشَابِهِهِ الَّذِی فِی مِثْلِهِ ضَلَّ مَنْ ضَلَّ وَ هَلَكَ مَنْ هَلَكَ مِنْ هَذِهِ الْأُمَّهِ فَقَالُوا لَهُ أَوْ بَعْضِهِ فَأَمَّا كُلُّهُ فَلَا فَقَالَ لَهُمْ مِنْ هَاهُنَا أُتِيتُمْ (۶)

وَ كَذَلِكَ أَحَادِيثُ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَأَمَّا مَا ذَكَرْتُمْ مِنْ إِخْبَارِ اللَّهِ إِيَّانَا فِی كِتَابِهِ عَنِ الْقَوْمِ الَّذِينَ أَخْبَرَ عَنْهُمْ بِحُسْنِ

۱- ۱. المتقشف: المتبلغ بقوت و مرقع، و من لا يبالی بما تلطخ جسده. يقال: قشف قشافه: قذر جلده و لم يتعهد النظافه، و ان كان مع ذلك يطهر نفسه بالماء و الاغتسال و قشف فلان: رثت هيئه و ساءت حاله و ضاق عيشه كما هو سيره المتصوفين.

۲- ۲. يقال أدلى بحجته: إذا أحضرها و احتج بها.

۳- ۳. الحشر: ۹.

۴- ۴. الدهر: ۸.

۵- ۵. فی الكافی: انا رأيناكم، و هو الظاهر.

۶- ۶. اتى فلان- كعنى-: و هی و تغير عليه حسه، فتوهم ما ليس بصحيح صحيحا نقله الشرتونی عن التاج.

فِعَالِهِمْ فَقَدْ كَانَ مُبَاحاً جَائِزاً وَ لَمْ يَكُونُوا نُهُوا عَنْهُ وَ ثَوَابُهُمْ مِنْهُ عَلَى اللَّهِ وَ ذَلِكَ أَنَّ اللَّهَ جَلَّ وَ تَقَدَّسَ أَمَرَ بِخِلَافِ مَا عَمِلُوا بِهِ فَصَارَ أَمْرُهُ نَاسِخاً لِفِعْلِهِمْ وَ كَانَ نَهَى اللَّهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى رَحْمَةً لِلْمُؤْمِنِينَ وَ نَظَراً لِكَيْ لَا يُضِرُّوا بِأَنْفُسِهِمْ وَ عِيَالاتِهِمْ مِنْهُمُ الضَّعَفَةُ الصِّغَارُ وَ الْوِلْدَانُ وَ الشَّيْخُ الْفَانِ وَ الْعَجُوزُ الْكَبِيرَةُ الَّذِينَ لَا يَصْبِرُونَ عَلَى الْجُوعِ فَإِنْ تَصَدَّقْتُ بِرَغِيفِي وَ لَا رَغِيفَ لِي غَيْرُهُ ضَاعُوا وَ هَلَكُوا جُوعاً فَمِنْ ثَمَّ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله خَمْسُ تَمَرَاتٍ أَوْ خَمْسُ قُرَصٍ أَوْ دَنَانِيرُ أَوْ دَرَاهِمُ يَمْلِكُهَا الْإِنْسَانُ وَ هُوَ يُرِيدُ أَنْ يُمْضِيَهَا فَأَفْضَلُهَا مَا أَنْفَقَهُ الْإِنْسَانُ عَلَى وَالِدَيْهِ ثُمَّ الثَّانِيَةُ عَلَى نَفْسِهِ وَ عِيَالِهِ ثُمَّ الثَّالِثَةُ الْقَرَابَةِ وَ إِخْوَانِهِ الْمُؤْمِنِينَ ثُمَّ الرَّابِعَةُ عَلَى جِيرَانِهِ الْفُقَرَاءِ ثُمَّ الْخَامِسَةُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَ هُوَ أَخَسُّهَا أَجْراً.

وَ قَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله لِلْأَنْصَارِيِّ حَيْثُ أَعْتَقَ عِنْدَ مَوْتِهِ خَمْسَةً أَوْ سِتَّةً مِنَ الرَّقِيقِ وَ لَمْ يَكُنْ يَمْلِكُ غَيْرَهُمْ وَ لَهُ أَوْلَادٌ صِغَارٌ لَوْ أَعْلَمْتُمُونِي أَمْرَهُ مَا تَرَكْتُكُمْ تَدْفِنُونَهُ مَعَ الْمُسْلِمِينَ تَرَكَ صِبْيَةً صِغَاراً يَتَكَفَّفُونَ النَّاسَ ثُمَّ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي أَنَّ النَّبِيَّ صلى الله عليه و آله قَالَ ابْدَأْ بِمَنْ تَعُولُ الْأَدْنَى فَالْأَدْنَى ثُمَّ هَذَا مَا نَطَقَ بِهِ الْكِتَابُ رَدّاً لِقَوْلِكُمْ وَ نَهْياً عَنْهُ مَفْرُوضٌ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ قَالَ الَّذِينَ إِذا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَ لَمْ يَقْتُرُوا وَ كانَ بَيْنَ ذلِكَ قَواماً(١) أَ فَلَا تَرَوْنَ أَنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى قَالَ غَيْرَ مَا أَرَاكُمْ تَدْعُونَ النَّاسَ إِلَيْهِ مِنَ الْأَثَرَةِ عَلَى أَنْفُسِهِمْ وَ سَمَّى مَنْ فَعَلَ مَا تَدْعُونَ (٢) إِلَيْهِ مُسْرِفاً وَ فِي غَيْرِ آيَةٍ مِنْ كِتَابِ اللَّهِ يَقُولُ إِنَّهُ لا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ (٣) فَنَهَاهُمْ عَنِ الْإِسْرَافِ وَ نَهَاهُمْ عَنِ التَّقْتِيرِ لَكِنْ أَمْرٌ بَيْنَ أَمْرَيْنِ لَا يُعْطِي جَمِيعَ مَا عِنْدَهُ ثُمَّ يَدْعُو اللَّهَ أَنْ يَرْزُقَهُ فَلَا يَسْتَجِيبُ لَهُ لِلْحَدِيثِ الَّذِي جَاءَ عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه و آله أَنَّ أَصْنَافاً مِنْ أُمَّتِي لَا يُسْتَجَابُ لَهُمْ دُعَاؤُهُمْ رَجُلٌ يَدْعُو عَلَى وَالِدَيْهِ

١- ١. الفرقان: ۶٧.

٢- ٢. ما بين العلامتين ساقط من نسخه التحف و الكمبانيّ، أضفناه من نسخه الكافي.

٣- ٣. الأنعام: ١۴١، الأعراف: ٣١.

وَ رَجُلٌ یَدْعُو عَلَی غَرِیمٍ ذَهَبَ لَهُ بِمَالٍ وَ لَمْ یُشْهِدْ عَلَیْهِ وَ رَجُلٌ یَدْعُو عَلَی امْرَأَتِهِ وَ قَدْ جَعَلَ اللَّهُ تَخْلِیَهَ سَبِیلِهَا بِیَدِهِ وَ رَجُلٌ یَقْعُدُ فِی الْبَیْتِ یَقُولُ یَا رَبِّ ارْزُقْنِی وَ لَا یَخْرُجُ یَطْلُبُ الرِّزْقَ فَیَقُولُ اللَّهُ جَلَّ وَ عَزَّ عَبْدِی أَ وَ لَمْ أَجْعَلْ لَکَ السَّبِیلَ إِلَی الطَّلَبِ وَ الضَّرْبِ فِی الْأَرْضِ بِجَوَارِحَ صَحِیحَهٍ فَتَکُونَ قَدْ أُعْذِرْتَ فِیمَا بَیْنِی وَ بَیْنَکَ فِی الطَّلَبِ لِاتِّبَاعِ أَمْرِی وَ لِکَیْلَا تَکُونَ کَلًّا عَلَی أَهْلِکَ فَإِنْ شِئْتُ رَزَقْتُکَ وَ إِنْ شِئْتُ قَتَّرْتُ عَلَیْکَ وَ أَنْتَ مَعْذُورٌ عِنْدِی وَ رَجُلٌ رَزَقَهُ اللَّهُ مَالًا کَثِیراً فَأَنْفَقَهُ ثُمَّ أَقْبَلَ یَدْعُو یَا رَبِّ ارْزُقْنِی فَیَقُولُ اللَّهُ أَ لَمْ أَرْزُقْکَ رِزْقاً وَاسِعاً أَ فَلَا اقْتَصَدْتَ فِیهِ کَمَا أَمَرْتُکَ وَ لَمْ تُسْرِفْ کَمَا نَهَیْتُکَ وَ رَجُلٌ یَدْعُو فِی قَطِیعَهِ رَحِمٍ ثُمَّ عَلَّمَ اللَّهُ نَبِیَّهُ کَیْفَ یُنْفِقُ وَ ذَلِکَ أَنَّهُ کَانَ عِنْدَهُ أُوقِیَّهٌ مِنْ ذَهَبٍ فَکَرِهَ أَنْ تَبِیتَ عِنْدَهُ فَصَدَّقَ وَ أَصْبَحَ لَیْسَ عِنْدَهُ شَیْ ءٌ وَ جَاءَهُ مَنْ یَسْأَلُهُ فَلَمْ یَکُنْ عِنْدَهُ مَا یُعْطِیهِ فَلَامَهُ السَّائِلُ وَ اغْتَمَّ هُوَ حَیْثُ لَمْ یَکُنْ عِنْدَهُ مَا یُعْطِیهِ وَ کَانَ رَحِیماً رَفِیقاً فَأَدَّبَ اللَّهُ نَبِیَّهُ بِأَمْرِهِ إِیَّاهُ فَقَالَ وَ لا تَجْعَلْ یَدَکَ مَغْلُولَهً إِلی عُنُقِکَ وَ لا تَبْسُطْها کُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُوماً مَحْسُوراً(۱) یَقُولُ إِنَّ النَّاسَ قَدْ یَسْأَلُونَکَ وَ لَا یَعْذِرُونَکَ فَإِذَا أَعْطَیْتَ جَمِیعَ مَا عِنْدَکَ کُنْتَ قَدْ حَسَرْتَ مِنَ الْمَالِ.

فَهَذِهِ أَحَادِیثُ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله یُصَدِّقُهَا الْکِتَابُ وَ الْکِتَابُ یُصَدِّقُهُ أَهْلُهُ مِنَ الْمُؤْمِنِینَ وَ قَالَ أَبُو بَکْرٍ عِنْدَ مَوْتِهِ أُوصِی بِالْخُمُسِ وَ الْخُمُسُ کَثِیرٌ فَإِنَّ اللَّهَ قَدْ رَضِیَ بِالْخُمُسِ فَأَوْصَی بِالْخُمُسِ وَ قَدْ جَعَلَ اللَّهُ لَهُ الثُّلُثَ عِنْدَ مَوْتِهِ وَ لَوْ عَلِمَ أَنَّ الثُّلُثَ خیرا [خَیْرٌ] لَهُ أَوْصَی بِهِ ثُمَّ مَنْ قَدْ عَلِمْتُمْ بَعْدَهُ فِی فَضْلِهِ وَ زُهْدِهِ سَلْمَانُ وَ أَبُو ذَرٍّ فَأَمَّا سَلْمَانُ فَکَانَ إِذَا أَخَذَ عَطَاءَهُ رَفَعَ مِنْهُ قُوتَهُ لِسَنَتِهِ حَتَّی یَحْضُرَهُ عَطَاؤُهُ مِنْ قَابِلٍ فَقِیلَ لَهُ یَا أَبَا عَبْدِ اللَّهِ أَنْتَ فِی زُهْدِکَ تَصْنَعُ هَذَا وَ إِنَّکَ لَا تَدْرِی لَعَلَّکَ تَمُوتُ الْیَوْمَ أَوْ غَداً وَ کَانَ جَوَابُهُ أَنْ قَالَ مَا لَکُمْ لَا تَرْجُونَ لِیَ الْبَقَاءَ کَمَا خِفْتُمْ عَلَیَّ الْفَنَاءَ أَ وَ مَا عَلِمْتُمْ یَا

ص: ۱۲۵

۱- ۱. أسری: ۲۹.

جَهِلَهُ أَنَّ النَّفْسَ قَدْ تَلْتَاثُ (۱) عَلَى صَاحِبِهَا إِذَا لَمْ يَكُنْ لَهَا مِنَ الْعَيْشِ مَا يَعْتَمِدُ عَلَيْهِ فَإِذَا هِيَ أَحْرَزَتْ مَعِيشَتَهَا اطْمَأَنَّتْ فَأَمَّا أَبُو ذَرٍّ فَكَانَتْ لَهُ نُوَيْقَاتٌ وَ شُوَيْهَاتٌ (۲) يَحْلُبُهَا وَ يَذْبَحُ مِنْهَا إِذَا اشْتَهَى أَهْلُهُ اللَّحْمَ أَوْ نَزَلَ بِهِ ضَيْفٌ أَوْ رَأَى بِأَهْلِ الْمَاءِ الَّذِينَ هُمْ مَعَهُ خَصَاصَةً نَحَرَ لَهُمُ الْجَزُورَ أَوْ مِنَ الشَّاهِ عَلَى قَدْرِ مَا يُذْهِبُ عَنْهُمْ قَرَمَ اللَّحْمِ فَيَقْسِمُهُ بَيْنَهُمْ وَ يَأْخُذُ كَنَصِيبِ أَحَدِهِمْ لَا يَفْضُلُ عَلَيْهِمْ وَ مَنْ أَزْهَدُ مِنْ هَؤُلَاءِ وَ قَدْ قَالَ فِيهِمْ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله مَا قَالَ وَ لَمْ يَبْلُغْ مِنْ أَمْرِهِمَا أَنْ صَارَا لَا يَمْلِكَانِ شَيْئاً الْبَتَّهَ كَمَا تَأْمُرُونَ النَّاسَ بِإِلْقَاءِ أَمْتِعَتِهِمْ وَ شَيْئِهِمْ وَ يُؤْثِرُونَ بِهِ عَلَى أَنْفُسِهِمْ وَ عِيَالاتِهِمْ وَ اعْلَمُوا أَيُّهَا النَّفَرُ أَنِّي سَمِعْتُ أَبِي يَرْوِي عَنْ آبَائِهِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله قَالَ يَوْماً مَا عَجِبْتُ مِنْ شَيْ ءٍ كَعَجَبِي مِنَ الْمُؤْمِنِ إِنَّهُ إِنْ قُرِّضَ جَسَدُهُ فِي دَارِ الدُّنْيَا بِالْمَقَارِيضِ كَانَ خَيْراً لَهُ وَ إِنْ مَلَكَ مَا بَيْنَ مَشَارِقِ الْأَرْضِ وَ مَغَارِبِهَا كَانَ خَيْراً لَهُ فَكُلُّ مَا يَصْنَعُ اللَّهُ بِهِ فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ فَلَيْتَ شِعْرِي هَلْ يَحِيقُ (۳)

فِيكُمُ الْيَوْمَ مَا قَدْ شَرَحْتُ لَكُمْ أَمْ أَزِيدُكُمْ أَ وَ مَا عَلِمْتُمْ أَنَّ اللَّهَ جَلَّ اسْمُهُ فَرَضَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ فِي أَوَّلِ الْأَمْرِ أَنْ يُقَاتِلَ الرَّجُلُ مِنْهُمْ عَشَرَةً مِنَ الْمُشْرِكِينَ لَيْسَ لَهُ أَنْ يُوَلِّيَ وَجْهَهُ عَنْهُمْ وَ مَنْ وَلَّاهُمْ يَوْمَئِذٍ دُبُرَهُ فَقَدْ تَبَوَّأَ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ ثُمَّ حَوَّلَهُمْ مِنْ حَالِهِمْ رَحْمَةً مِنْهُ لَهُمْ فَصَارَ الرَّجُلُ مِنْهُمْ عَلَيْهِ أَنْ يُقَاتِلَ الرَّجُلَيْنِ مِنَ الْمُشْرِكِينَ تَخْفِيفاً مِنَ اللَّهِ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ فَنَسَخَ الرَّجُلَانِ الْعَشَرَةَ.

۱- ۱. يعنى تلتف بصاحبها و توسوسه بسوء الظنّ باللّه.

۲- ۲. نويقات جمع نويقه و هى مصغر ناقه، و هكذا شويهات و شويهه و شاه، و قوله« بقرم اللحم» محركه، القرم: الشهوه و الميل المفرط بأكل اللحم.

۳- ۳. يقال حاق القول فى القلب حيقا و حيقانا: أخذ، و أصله من حاق فيه السيف: اذا أثر و عمل، و حاق الشفره: أى قطعت، فشبه حججه التى ألقاها- فى المضى و فصل الخصومه- بالسيف القاطع.

وَ أَخْبِرُونِی أَيْضاً عَنِ الْقُضَاهِ أَ جَوْرٌ مِنْهُمْ (۱) حَيْثُ يَفْرُضُونَ عَلَى الرَّجُلِ مِنْكَمْ نَفَقَهَ امْرَأَتِهِ إِذَا قَالَ أَنَا زَاهِدٌ وَ أَنَّهُ لَا شَیْ ءَ لِی فَإِنْ قُلْتُمْ جَوْرٌ ظَلَمْتُمْ أَهْلَ الْإِسْلَامِ (۲)

وَ إِنْ قُلْتُمْ بَلْ عَدْلٌ خَصَمْتُمْ أَنْفُسَكُمْ وَ حَيْثُ يَرُدُّونَ صَدَقَهَ مَنْ تَصَدَّقَ عَلَى الْمَسَاكِينِ عِنْدَ الْمَوْتِ بِأَكْثَرَ مِنَ الثُّلُثِ أَخْبِرُونِی لَوْ كَانَ النَّاسُ كُلُّهُمْ كَمَا تُرِيدُونَ زُهَّاداً لَا حَاجَهَ لَهُمْ فِی مَتَاعِ غَيْرِهِمْ فَعَلَى مَنْ كَانَ يُتَصَدَّقُ بِكَفَّارَاتِ الْأَيْمَانِ وَ النُّذُورِ وَ الصَّدَقَاتِ مِنْ فَرْضِ الزَّكَاهِ مِنَ الْإِبِلِ وَ الْغَنَمِ وَ الْبَقَرِ وَ غَيْرِ ذَلِكَ مِنَ الذَّهَبِ وَ الْفِضَّهِ وَ النَّخْلِ وَ الزَّبِيبِ وَ سَائِرِ

مَا قَدْ وَجَبَتْ فِيهِ الزَّكَاهُ إِذَا كَانَ الْأَمْرُ عَلَى مَا تَقُولُونَ لَا يَنْبَغِی لِأَحَدٍ أَنْ يَحْبِسَ شَيْئاً مِنْ عَرَضِ الدُّنْيَا إِلَّا قَدَّمَهُ وَ إِنْ كَانَ بِهِ خَصَاصَهٌ فَبِئْسَ مَا ذَهَبْتُمْ إِلَيْهِ وَ حَمَلْتُمُ النَّاسَ عَلَيْهِ مِنَ الْجَهْلِ بِكِتَابِ اللَّهِ وَ سُنَّهِ نَبِيِّهِ وَ أَحَادِيثِهِ الَّتِی يُصَدِّقُهَا الْكِتَابُ الْمُنْزَلُ وَ رَدِّكُمْ إِيَّاهَا بِجَهَالَتِكُمْ وَ تَرْكِكُمُ النَّظَرَ فِی غَرَائِبِ الْقُرْآنِ مِنَ التَّفْسِيرِ بِالنَّاسِخِ مِنَ الْمَنْسُوخِ وَ الْمُحْكَمِ وَ الْمُتَشَابِهِ وَ الْأَمْرِ وَ النَّهْیِ.

وَ أَخْبِرُونِی أَنْتُمْ عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ دَاوُدَ عليه السلام حَيْثُ سَأَلَ اللَّهَ مُلْكاً لَا يَنْبَغِی لِأَحَدٍ مِنْ بَعْدِهِ فَأَعْطَاهُ اللَّهُ ذَلِكَ وَ كَانَ يَقُولُ الْحَقَّ وَ يَعْمَلُ بِهِ ثُمَّ لَمْ نَجِدِ اللَّهَ عَابَ ذَلِكَ عَلَيْهِ وَ لَا أَحَداً مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَ دَاوُدَ قَبْلَهُ فِی مُلْكِهِ وَ شِدَّهِ سُلْطَانِهِ ثُمَّ يُوسُفَ النَّبِيِّ حَيْثُ قَالَ لِمَلِكِ مِصْرَ اجْعَلْنِی عَلى خَزائِنِ الْأَرْضِ إِنِّی حَفِيظٌ عَلِيمٌ (۳) فَكَانَ مِنْ أَمْرِهِ الَّذِی كَانَ أَنِ اخْتَارَ مَمْلَكَهَ الْمَلِكِ وَ مَا حَوْلَهَا إِلَى الْيَمَنِ فَكَانُوا يَمْتَارُونَ الطَّعَامَ مِنْ عِنْدِهِ لِمَجَاعَهٍ أَصَابَتْهُمْ وَ كَانَ يَقُولُ الْحَقَ

۱- ۱. فی الكافی:« أ جوره هم» و هی جمع جائر نحو جهله جمع جاهل.

۲- ۲. فی نسخه الكافی:« فان قلتم جوره ظلمكم أهل الإسلام و ان قلتم بل عدول» و المعنی ان قلتم أن القضاه جوره فی ذلك ظلمكم ای نسبكم أهل الإسلام الی الظلم فی هذا القول، و علی نسخه التحف: نسبتم أهل الإسلام و هم القضاه الحكام الی الظلم، فظلم من باب التفعيل للنسبه، و يحتمل التخفيف.

۳- ۳. يوسف: ۵۶.

وَ يَعْمَلُ بِهِ فَلَمْ نَجِدْ أَحَداً عَابَ ذَلِکَ عَلَيْهِ ثُمَّ ذُو الْقَرْنَيْنِ عَبْدٌ أَحَبَّ اللَّهَ فَأَحَبَّهُ طَوَى لَهُ الْأَسْبَابَ وَ مَلَّكَهُ مَشَارِقَ الْأَرْضِ وَ مَغَارِبَهَا وَ كَانَ يَقُولُ بِالْحَقِّ وَ يَعْمَلُ بِهِ ثُمَّ لَمْ نَجِدْ أَحَداً عَابَ ذَلِکَ عَلَيْهِ فَتَأَدَّبُوا أَيُّهَا النَّفَرُ بِآدَابِ اللَّهِ لِلْمُؤْمِنِينَ وَ اقْتَصِرُوا عَلَى أَمْرِ اللَّهِ وَ نَهْيِهِ وَ دَعُوا عَنْكُمْ مَا اشْتَبَهَ عَلَيْكُمْ مِمَّا لَا عِلْمَ لَكُمْ بِهِ وَ رُدُّوا الْعِلْمَ إِلَى أَهْلِهِ تُؤْجَرُوا وَ تُعْذَرُوا عِنْدَ اللَّهِ وَ كُونُوا فِي طَلَبِ عِلْمِ النَّاسِخِ مِنَ الْقُرْآنِ مِنْ مَنْسُوخِهِ وَ مُحْكَمِهِ مِنْ مُتَشَابِهِهِ وَ مَا أَحَلَّ اللَّهُ فِيهِ مِمَّا حَرَّمَ فَإِنَّهُ أَقْرَبُ لَكُمْ مِنَ اللَّهِ وَ أَبْعَدُ لَكُمْ مِنَ الْجَهْلِ وَ دَعُوا الْجَهَالَةَ لِأَهْلِهَا فَإِنَّ أَهْلَ الْجَهْلِ كَثِيرٌ وَ أَهْلَ الْعِلْمِ قَلِيلٌ وَ قَدْ قَالَ اللَّهُ فَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ عَلِيمٌ (۱).

**[ترجمه]تحف العقول: سفیان ثوری (از ارکان متصوفه) بر حضرت صادق علیه السلام وارد شد. دید حضرت لباس سفید نرمی مانند پوسته نازک روی سفیده تخم مرغ بر تن دارد. معترضانه به حضرت گفت: «این لباس مناسب شما نیست!» حضرت فرمود: «گوش کن و کاملاضبط نما آنچه را می گویم که برای دنیا و آخرت تو مفید است؛ اگر بر سنّت پیامبر و بر حق بمیری و بر بدعت نمیری، به تو بگویم که زمان رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله و دوران آن حضرت، زمان دشواری و فقر و تهیدستی مسلمین بود. ولی هنگامی که دنیا روی آورد و درآمدها بهتر شد، سزاوارترین مردم به استفاده از نعمت های دنیا نیکانند، نه نابکاران و مؤمنانند، نه منافقان و مسلمانانند، نه کفار.بنابراین چه انکار و اعتراضی بر من داری؟ به خدا سوگند در عین حال که زندگی من این طور است که می بینی، از آن موقعی که به حد رشد و بلوغ رسیده ام، صبح و عصری بر من نگذشته که خداوند حقوق مالی بر من فرض کرده باشد، مگر اینکه من آن حق را به محل مقرر آن رسانیده ام.»

سپس سفیان رفت و بعدا همفکران او از همان گروهی که به زهد و پارسایی تظاهر داشتند و مردم را به همان روش خود که پوشیدن لباس های کثیف و نپرداختن به نظافت و پاکیزگی است دعوت می کردند، وارد شدند و به حضرت عرض کردندک«این رفیق ما (سفیان) از بحث و گفتگو با شما درمانده و احاطه کامل به ادله و منطق و برهان علمی ما نداشته.» حضرت فرمود: «شما دلیل و حجت خود را بیان کنید.» آنان گفتند: «تمام دلیل های ما بر پایه کتاب خدا استوار است.» فرمود: «بهترین دلیلی که در مقابل آن باید تسلیم شد و از او پیروی و متابعت کرد، همان قرآن است. بگویید و بیاورید آن دلیل ها را.» هم مسلکان گفتند: «ما دو آیه از قرآن برای صحت و درستی مسلک خود می آوریم.خداوند در قرآن کریم گروهی از صحابه را این طور ستایش می کند: «وَ يُؤْثِرُونَ عَلى أَنْفُسِهِمْ وَ لَوْ كانَ بِهِمْ خَصاصَةٌ وَ مَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولئِکَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ»، {در عین اینکه خودشان در تنگدستی و زحمتند، دیگران را بر خویش مقدم می دارند و کسانی که خود را از صفت بخل محفوظ دارند آنها رستگارانند} - . حشر / ۹ - و در جای دیگر می فرماید: «وَ يُطْعِمُونَ الطَّعامَ عَلى حُبِّهِ مِسْكِيناً وَ يَتِيماً وَ أَسِيرا»، {در عین اینکه به غذا احتیاج و علاقه دارند، آن را به فقیر و یتیم و اسیر می خورانند.} - . دهر / ۸ - و ما را همین دو آیه کافی است.»

یک نفر که در آن مجلس حضور داشت گفت: «آنچه ما تاکنون از شما دیده ایم، این است که شما از خود زهد نشان می دهید و این را وسیله کرده تا مردم را به اموال خودشان بی علاقه کنید تا به شما بدهند و شما عوض آنها بهره مند شوید.» امام علیه السلام فرمود: «فعلا این حرف ها را رها کنید. اینها فایده ندارد.»آنگاه حضرت رو به جمعیت کرد و فرمود: «آیا شما که به قرآن استدلال می کنید، محکم و متشابه و ناسخ و منسوخ قرآن را تمیز می دهید و هر کس از این امت اسلامی که گمراه شد، از همین راه گمراه شد و به هلاکت وشقاوت رسید.» گفتند: «فی الجمله اطلاعاتی در این زمینه داریم، امّا به طور کامل نه.» امام فرمود: «بدبختی شما از همین جا است. احادیث پیغمبر هم مثل آیات قرآن است و اطلاع و شناخت کامل لازم دارد.

اما آیاتی که خواندید و خدا در آن آیات از آن گروه بعنوان مدح و ستایش خبر می دهد، این آیات دلالتی بر حرمت استفاده از نعمت های الهی ندارد و مربوط به گذشت و بخشش و ایثار است که اگر هم نمی دادند، گناهی نکرده بودند، ولی آنها به حکم عاطفه، دیگران را مقدم داشتند و خداوند هم به آنها پاداش خواهد داد. و در این مورد خداوند دستور مخصوصی نداده بود، ولی بعدا خدا دستور معینی داد و حدود این عمل را بیان کرد. البته این دستور کامل و جامع ناسخ عمل آنها است و خداوند از راه رحمت و اصلاح حال مؤمنین، از این که شخص خود و عائله خود را در مضیقه و ضرر بیفکند و آنچه را که دارد بدیگران بدهد نهی فرمود، زیرا در میان عائله انسان، ضعیفان و کودکان و پیران فرتوت پیدا می شود که طاقت تحمل گرسنگی را ندارند. اگر بنا شود من که قرص نانی دارم و جز آن چیزی ندارم انفاق کنم، عائله من تلف خواهند شد. لذا رسول اکرم صلّی اللّٰه علیه و آله فرمود کسی که پنج دانه خرما و یا قرص نان و یا پنج دینار دارد و قصد انفاق آنها را دارد، در درجه اول بر پدر و مادر خود باید انفاق کند و در درجه دوم خودش و زن و فرزندش و در درجه سوم خویشاوندان و برادران مؤمن و در درجه چهارم همسایگان فقیر و در درجه پنجم خیرات و مبرات در راه خدا. و این قسمت اخیر بعد از همه آنها و کم پاداش تر از آنها است. و رسول خدا علیه السلام در حق آن مرد انصاری که هنگام مرگش پنج یا شش بنده را آزاد کرده بود و غیر آنها دارایی دیگری نداشت و کودکان صغیری از او باقی مانده بود فرمود: «اگر قبلا به من اطلاع داده بودید، نمی گذاشتم او را در قبرستان مسلمین دفن کنید. او بچه های صغیری را باقی می گذارد که دستشان پیش مردم دراز باشد.» پدرم امام باقر برای من نقل کرد که رسول خدا صلّی اللّٰه علیه و آله فرمود: «در انفاقات خود از عائله خود شروع کن؛ هر کس نزدیک تر است، مقدم تر است.»

علاوه بر اینها در صریح قرآن مجید از روش و مسلک شما نهی می کند و مخالفت عملی با این مسلک به عنوان فریضه از طرف خدا دستور داده شده، آنجا که می فرماید: «الَّذِينَ إِذا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَ لَمْ يَقْتُرُوا وَ كانَ بَيْنَ ذلِكَ قَواماً»، {متقین کسانی هستند که در مقام انفاق و بخشش نه تندروی می کنند و نه کندروی و راه اعتدال و میانه را پیش می گیرند.} - . فرقان / ۶۷ - آیا نمی بینید که خداوند متعال بر خلاف نظر شما رأی داده که می گویید مردم را بر خود و عائله خود باید مقدم داشت؟ و خداوند آن کس را که دعوت شما را اجابت کرده و طبق پیشنهاد شما عمل نموده اسراف کننده در انفاق نامیده است و در آیات زیادی از قرآن جمله«لا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ»، {ترجمه داخل کروشه بیاید} - . انعام / ۱۴۱ و اعراف ۳۱ - به چشم می خورد.بنابراین خدای حکیم از اسراف و تندروی در بذل و بخشش نهی می نماید، همان طوری که از بخل وخست و دنائت نهی می کند. قرآن حد وسطی برای این کار تعیین کرده، نه اینکه انسان هر چه دارد به دیگران بخشیده و خود تهیدست بماند. آنگاه دست به دعا بردارد که خدایا به من روزی ده!

خداوند این چنین دعایی را مستجاب نمی کند،زیرا رسول اکرم صلّی اللّٰه علیه و آله فرمود: «چند دسته از امت دعایشان هرگز مستجاب نمی شود: کسی که بر ضرر پدر و مادر خود دعا کند و برای آنها بدی بخواهد؛ کسی که مالش را به دیگری قرض داده و گواه و سندی از او نگرفته و طرف مال او را خورده، چون این شخص به دست خودش راه را بر خود بسته، با اینکه خداوند دستور داده هنگام قرض از طرف سند کتبی بگیرید؛ کسی که از خداوند دفع شر زن خویش را بخواهد، با اینکه چاره این کار در دست خود او است و او می تواند اگر واقعا ناراحت است، او را رها کند؛ شخصی که در خانه خود نشسته و دست روی دست گذاشته و برای تامین هزینه زندگی هیچ گونه فعالیت ندارد و می گوید: «خدایا روزی مرا برسان!» خداوند در

جواب او می گوید: «بنده من! مگر نه این است که من راه حرکت و کوشش را برای تو باز کرده ام و اعضا و جوارح صحیح و سالم به تو داده ام و عذر تو را در انجام دستورهای خود قطع نموده و حجت را تمام کرده ام که در راه فعالیت گام برداری و بار دوش دیگران نباشی، البته اگر با مشیت کلی سازگار بود، به تو روزی فراوان خواهم داد و اگر هم با مصالح نظام کلی آفرینش منطبق نشد، البته تو سعی خود را انجام داده و معذور هستی و کمتر از انتظار و توقع تو به تو خواهد رسید.»؛ کسی که خداوند به او مال و ثروت فراوان داده و او با بذل و بخشش های زیاد، آنها را از بین برده و بعد دست خود را به دعا برداشته که «خدایا به من روزی بده!» خداوند در جواب او می گوید: «مگر من به تو روزی فراوان ندادم؟ چرا میانه روی نکردی؟ مگر من به تو دستور ندادم که در بذل و بخشش باید میانه روی کرد و از بخشش های زیاد نهی نکردم؟ کسی که در دعایش چیزی که موجب قطع رحم شود.»

خداوند در قرآن طرز انفاق و کیفیت و چگونگی بخشش را به پیغمبرش آموخته و قضیه از این قرار بود که مقداری طلا پیش پیغمبر بود و حضرت می خواست آنها را به مصرف برساند و میل نداشت حتی یک شب آن پول در خانه اش بماند.از این رو در یک روز تمام آن طلاها را انفاق کرد و چیزی باقی نماند. صبح روز بعد سائلی آمد و درخواست کرد، ولی پیغمبر چیزی نداشت که به او بدهد. آن شخص سائلپیغمبر را ملامت و سرزنش کرد. پیغمبر هم چون چیزی نداشت که به او بدهد، غمناک و ناراحت شد، با اینکه خیلی رئوف و مهربان هم بود. در اینجا بود که خداوند برای تعلیم پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله این آیه را نازل فرمود: «وَ لا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلى عُنُقِكَ وَ لا تَبْسُطْها كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُوماً مَحْسُوراً»، {نه دست های خود را به گردن خود ببند که هیچ گونه بخشش و انفاقی نداشته باشی و نه تمام گشاده و به کلی باز کن که بعد تهیدست بمانی و مورد ملامت فقرا واقع شوی.} -. اسراء / ۲۹ -

اینها احادیثی است که از پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله رسیده و آیات قرآن هم آنها را تاییدمی کند

و کسانی که اهل قرآن هستند، مضامین آیاتش را تصدیق داشته و به آنایمان دارند. ابوبکر هنگام مرگش به یک پنجم مالش وصیت کرد و گفت یک پنجم کم نیست، با اینکه شخص مریض تا یک سوم حق دارد وصیت کند، و اگر می دانست یک سوم صلاح است، به ثلث وصیت می کرد. سلمان و ابوذر هم که شما به فضل و زهد آنها معترفید، همین گونه بودند. اما سلمان وقتی که سهم خود را از بیت المال می گرفت، مقدار مخارج سالانه خود را ذخیره می کرد. به او گفتند تو با این همه زهد و تقوا در فکر ذخیره سالیانه خود هستی و تو از کجا می دانی، شاید همین امروز یا فردا مردی. در جواب آنها گفت: «شاید نمردم! چرا شما احتمال زنده ماندن مرا نمی دهید، همان طوری که احتمال مردنم را می دهید؟ آیا نمی دانید ای نادانان که نفس انسان اگر به مقدار کافی وسیله زندگی نداشته باشد، اضطراب و تشویشی دارد و در اجرای فرمان خدا سستی می ورزد، ولی اگر از نظر تامین زندگی آسوده باشد، آرامش قلب و آمادگی برای اطاعت احساس می کند.» و اما ابوذر چند راس شتر و تعدادی کمی هم گوسفند داشت که از شیر آنها استفاده می کرد و در مواقع میل به گوشت و یا رسیدن مهمان و یا هنگام نیاز دیگران که با او ارتباط داشتند، شتری یا گوسفندی را ذبح می کرد و مقدار رفع احتیاج آنان بین آنها تقسیم می کرد و خود هم به اندازه قسمت آنها برمی داشت- این وضع اینها است- و چه کسی از اینها زاهدتر است؟ و پیغمبر درباره آنها گفت آنچه را گفت و هیچ وقت این اشخاص تمام دارایی خود را از دست ندادند و از روش شما که می گویید انسان باید از هر چه دارد صرف نظر کرده و دیگران را بر خود و عائله خود مقدم بدارد، بدانید و بشنوید این حدیث را که پدرم از

پـدرانش، از رسول خـدا صلّی اللَّه علیه و آله نقـل نموده که فرمود: «عجیب ترین چیزهـا حالت مؤمن است، که اگر بـدنش با مقراض قطعه قطعه شود، خیر اوست و اگر شـرق و غرب در دست او باشـد، باز هم به نفع اوست و هر آنچه که خداونـد برایش مقرر فرمایـد، خیر و نفع او در آن است.» نمی دانم این مقدار که امروز برای شـما شـرح دادم کافی است یا بر آن بیفزایم. هیچ می دانید که در صدر اسلام قانون جهاد این بود که یکنفر مسلمان در مقابل ده نفر دشمن باید مقاومت کند و حق پشت کردن به جبهه را نـداشت و اگر ایسـتادگی نمی کرد، جرم و گناه محسوب شده و وعده آتش به او داده می شد، ولی بعدا که حالت دیگری پیـدا شـد، خداونـد به لطف و رحمتش این قانون را تغییر داد که به جای آن یکنفر بایـد فقط در مقابل دو نفر مقاومت کند.و از قانون قضاوت بگویید اگر یکی از شما در محکمه باشد و قضات شرع او را موظف کنند به دادن نفقه زنش و او عذر بیاورد که من زاهدم و از متاع دنیا اعراض کرده ام، در این صورت حکم قاضـی به اینکه باید نفقه زنت را بدهی، مطابق حق و عـدل است یـا اینکه ظلم و جـور است؟ اگر بگوییـد ظلم است، بـا این تهمت به همه اهـل اسـلام جور و سـتم کرده ایـد و اگر بگوییـد این حکم عـدل و داد است، با این گفتار قول خودتان را باطل کرده اید. همچنین حکم قضات در موردی که صدقات و مبرات کسـی که درباره فقرا و مساکین بیشتر از ثلث وصیت کرده باشد و یا در مرض موت بیشتر از ثلث بخشش نموده باشد که در این مورد قضـات شـرع، این بخشـش را تنفیـذ نمی کنـد ... دیگر اینکه بگوییـد ببینم، اگر همگی مردم آنچنان که شـما عقیـده دارید زاهد باشـند و از زندگی و مایحتاج در زندگی اعراض کردند، پس تکلیف کفارات قسم و نذر و صدقات واجبه چه می شود؟ زکات های واجب که به شتر و گوسفند و گاو و طلا و نقره و خرما و کشمش و غیره تعلق می گیرد به چه گونه اشخاصـی بایـد پرداخته شود؟ اگر وظیفه مسـلمان آن طور باشـد که شـما ادعا می کنیـد، شایسـته نیست هیـچ کس مالی را در دست خـود نگهـدارد و بایـد هر چه را که دارد به دیگران ببخشـد، گرچه خـود در رنـج و زحمت باشـد و دیگر مـوردی برای فریضه زکـات نمی مانـد. پس بنـابراین طریقه و روش شـما بسـیار زشت و این مسـلک و مرام ناپسـندی که مردم را به سوی او دعوت می کنید، ناشی از جهل و نادانی شما و بی اطلاعی از قرآن و سنت و احادیث پیغمبر است که قرآن به صحت و درستی آنها گواه است و شـما این گونه احادیث را از جهالت خود رد می کنید و نمی پذیرید. شما در معانی قرآن و نکته های لطیف آن تدبر و تامل ندارید و ناسخ و منسوخ و محکم و متشابه را تمیز نداده و امر و نهی را تشخیص نمی دهید.

دربـاره سـلیمان بن داود علیه السـلام چه می گوییـد که از خداونـد ملک و سـلطنتی که برای کسـی بالاتر از آن میسر نباشـد درخواست کرد و خداونـد هم چنان ملکی به او داد، و سـلیمان جز حق و صواب نمی خواست و بر حق هم عمل می کرد و در عیـن حـال نه خداونـد و نه احـدی از مـؤمنین،این درخـواست را بر او عیب نگرفت. همچنین پیش از سـلیمان، داود در آن اوج قـدرت و سـلطنت و یوسف پیغمبر هم چنین بود که به پادشـاه مصـر می گویـد «اجْعَلْنِی عَلی خَزائِنِ الْأَرْضِ إِنِّی حَفِیظٌ عَلِیم»، {خزانه داری را به من بده که من هم امینم و هم دانای کار) - . یوسف / ۵۵ - و بعدا کارش به جایی

رسـید که امور کشورداری مصـر تـا حـدود یمن به او سـپرده شـد و در اثر قحطی که پیش آمـده بود، مردم می آمدنـد و از او آذوقه می خریدند و قطعا یوسف بر طبق حق می گفت و عمل می کرد و هیچ کس این روش یوسف را عیب ندانست.

همین طور قصه ذوالقرنین که بنـده ای بـود که خـدا را دوست می داشت و خـدا هم او را دوست می داشت و وسائـل قـدرت برایش فراهم گشت و سـلطنت شـرق و غرب را به کف گرفت ودر گفتار و کردار تابع و تسلیم حق بود و کسی هم از او عیب نگرفته. ای گروه نـاصواب! از این روش ناپسـند دست برداریـد و خود را با آداب الهی تطبیق دهیـد. از حـدود امر و نهی خـدا

تجاوز نکنیـد و در مواردی که علم نداریـد، مـداخله نکنیـد و علم آن مسائل را به اهلش واگـذار کنیـد تا در نزد خدا ماجور و معـذور گردید و در صدد باشـید که ناسخ و منسوخ و محکم و متشابه حلال و حرام را از راهش به دست آورید که برای شـما بهتر و شما را به خدا نزدیک تر و از جهل و نادانی دورتر می گرداند. جهالت و لجاجت را برای اهلش رها کنید که طرفدارش زیـاد و طرفـداران علـم و دانش انـدک است و «فَوْقَ کُلِّ ذِی عِلْمٍ عَلِیم» - . یوسـف / ۷۶ - ،{بالاـتر از هر دانشـمندی دانایی هست.} - . تحف العقول: ۳۶۳ - ۳۶۹ -

**[ترجمه]

«۱۴»

نبه، [تنبیه الخاطر]: قِیلَ إِنَّ سَلْمَانَ رَضِیَ اللَّهُ عَنْهُ جَاءَ زَائِراً لِأَبِی الدَّرْدَاءِ فَوَجَدَ أُمَّ الدَّرْدَاءِ مُبْتَذِلَةً فَقَالَ مَا شَأْنُکِ قَالَتْ إِنَّ أَخَاکَ لَیْسَتْ لَهُ حَاجَةٌ فِی شَیْ ءٍ مِنْ أَمْرِ الدُّنْیَا قَالَ فَلَمَّا جَاءَ أَبُو الدَّرْدَاءِ رَحَّبَ لِسَلْمَانَ وَ قَرَّبَ إِلَیْهِ طَعَاماً فَقَالَ لِسَلْمَانَ اطْعَمْ فَقَالَ إِنِّی صَائِمٌ قَالَ أَقْسَمْتُ عَلَیْکَ إِلَّا مَا طَعِمْتَ فَقَالَ مَا أَنَا بِآکِلٍ حَتَّی تَأْکُلَ قَالَ وَ بَاتَ عِنْدَهُ فَلَمَّا جَاءَ اللَّیْلُ قَامَ أَبُو الدَّرْدَاءِ فَحَبَسَهُ سَلْمَانُ قَالَ یَا أَبَا الدَّرْدَاءِ إِنَّ لِرَبِّکَ عَلَیْکَ حَقّاً إِنَّ لِجَسَدِکَ عَلَیْکَ حَقّاً وَ لِأَهْلِکَ عَلَیْکَ حَقّاً فَصُمْ وَ أَفْطِرْ وَ صَلِّ وَ نَمْ وَ أَعْطِ کُلَّ ذِی حَقٍّ حَقَّهُ فَأَتَی أَبُو الدَّرْدَاءِ النَّبِیَّ صلی الله علیه و آله فَأَخْبَرَهُ بِمَا قَالَ سَلْمَانُ فَقَالَ لَهُ مِثْلَ قَوْلِ سَلْمَانَ (۲).

**[ترجمه]تنبیه الخاطر: روزی سـلمان برای دیـدن ابوالدّرداء رفت. همسـرش (ام الدّرداء) را با وضع ژولیده مشاهده کرد. به او گفت: «چرا این گـونه پریشـان و ژولیـده ای؟» زن گفت: «برادر تو ابو الـدرداء از دنیـا و زنـدگی به کلی اعراض کرده.» طولی نکشـید که ابوالدرداء وارد شد و به سـلمان خوشامد گفت و برای پذیرایی از سلمان غذایی آماده کرد و به سلمان گفت: «شما بفرماییـد بخوریـد! من روزه ام.» ابوالـدّرداء سـلمان را سوگنـد داد که بخورد، امـا او گفت: «تـا تو نخوری من نخواهم خورد!» بالاخره شب را در منزل ابوالـدّرداء مانـد. شب که فرا رسیـد، ابوالـدرداء به منظور عبادت و شب زنده داری بپا خاست. سـلمان مانع شد و گفت: «ای ابوالدرداء! بدان همان گونه که خدا بر تو حق دارد، بدن تو و عائله و فرزند تو بر تو حق دارند. هم روزه بگیر و هم افطار کن. مقداری نماز بخوان و مقداری هم بخواب. حق هر ذی حقی را اداء کن.» ابوالدرداء خدمت پیغمبر رسـید و گفتار سلمان را معروض داشت. پیغمبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله بیانات سلمان را تصدیق کرد.

**[ترجمه]

«۱۵»

نَوَادِرُ الرَّاوَنْدِیِّ، بِإِسْنَادِهِ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام قَالَ: کَانَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله یَأْتِی أَهْلَ الصُّفَّةِ وَ کَانُوا ضِیفَانَ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله کَانُوا هَاجَرُوا مِنْ أَهَالِیهِمْ وَ أَمْوَالِهِمْ إِلَی الْمَدِینَهِ فَأَسْکَنَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله صُفَّهَ الْمَسْجِدِ وَ هُمْ

۱- ۱. یوسف: ۷۶، راجع نص الحدیث فی التحف ص ۳۶۳- ۳۶۹ الکافی ج ۵ ص ۶۵- ۷۰، و أخرجه المؤلّف رضوان اللّه علیه فی تاریخ الإمام جعفر الصادق علیه السلام ج ۴۷ ص ۲۳۲- ۲۳۷ من هذه الطبعه.

۲- ۲. تنبیه الخاطر ج ۱ ص ۲.

أَرْبَعُمِائَهِ رَجُلٍ فَكَانَ يُسَلِّمُ عَلَيْهِمْ بِالْغَدَاهِ وَ الْعَشِيِّ فَأَتَاهُمْ ذَاتَ يَوْمٍ فَمِنْهُمْ مَنْ يَخْصِفُ نَعْلَهُ وَ مِنْهُمْ مَنْ يَرْقَعُ ثَوْبَهُ وَ مِنْهُمْ مَنْ يَتَفَلَّى (۱) وَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله يَرْزُقُهُمْ مُدّاً مُدّاً مِنْ تَمْرٍ فِي كُلِّ يَوْمٍ فَقَامَ رَجُلٌ مِنْهُمْ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ التَّمْرُ الَّذِي تَرْزُقُنَا قَدْ أَحْرَقَ بُطُونَنَا فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ أَمَا إِنِّي لَوِ اسْتَطَعْتُ أَنْ أُطْعِمَكُمُ الدُّنْيَا لَأَطْعَمْتُكُمْ وَ لَكِنْ مَنْ عَاشَ مِنْكُمْ مِنْ بَعْدِي يُغْدَى عَلَيْهِ بِالْجِفَانِ وَ يُرَاحُ عَلَيْهِ بِالْجِفَانِ وَ يَغْدُو أَحَدُكُمْ فِي قَمِيصِهِ وَ يَرُوحُ فِي أُخْرَى وَ تُنَجِّدُونَ بُيُوتَكُمْ كَمَا تُنَجَّدُ الْكَعْبَهُ(۲) فَقَامَ رَجُلٌ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَنَا إِلَى ذَلِكَ الزَّمَانِ بِالْأَشْوَاقِ فَمَتَى هُوَ قَالَ صلى الله عليه و آله زَمَانُكُمْ هَذَا خَيْرٌ مِنْ ذَلِكَ الزَّمَانِ إِنَّكُمْ إِنْ مَلَأْتُمْ بُطُونَكُمْ مِنَ الْحَلَالِ تُوشِكُونَ أَنْ تَمْلَئُوهَا مِنَ الْحَرَامِ فَقَامَ سَعْدُ بْنُ أَشَجَّ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا يُفْعَلُ بِنَا بَعْدَ الْمَوْتِ قَالَ الْحِسَابُ وَ الْقَبْرُ ثُمَّ ضِيقُهُ بَعْدَ ذَلِكَ أَوْ سَعَتُهُ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ هَلْ تَخَافُ أَنْتَ ذَلِكَ فَقَالَ لَا وَ لَكِنْ أَسْتَحْيِي مِنَ النِّعَمِ الْمُتَظَاهِرَهِ الَّتِي لَا أُجَازِيهَا وَ لَا جُزْءاً مِنْ سَبْعَهٍ فَقَالَ سَعْدُ بْنُ أَشَجَّ إِنِّي أُشْهِدُ اللَّهَ وَ أُشْهِدُ رَسُولَهُ وَ مَنْ حَضَرَنِي أَنَّ نَوْمَ اللَّيْلِ عَلَيَّ حَرَامٌ وَ الْأَكْلَ بِالنَّهَارِ عَلَيَّ حَرَامٌ وَ لِبَاسَ اللَّيْلِ عَلَيَّ حَرَامٌ وَ مُخَالَطَهَ النَّاسِ عَلَيَّ حَرَامٌ وَ إِتْيَانَ النِّسَاءِ عَلَيَّ حَرَامٌ (۳) فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ يَا سَعْدُ لَمْ تَصْنَعْ شَيْئاً كَيْفَ تَأْمُرُ بِالْمَعْرُوفِ وَ تَنْهَى عَنِ الْمُنْكَرِ إِذَا لَمْ تُخَالِطِ النَّاسَ وَ سُكُونُ الْبَرِّيَّهِ بَعْدَ الْحَضَرِ كُفْرٌ لِلنِّعْمَهِ نَمْ بِاللَّيْلِ وَ كُلْ بِالنَّهَارِ وَ الْبَسْ مَا لَمْ يَكُنْ ذَهَباً أَوْ حَرِيراً أَوْ مُعَصْفَراً وَ آتِ النِّسَاءَ يَا سَعْدُ اذْهَبْ إِلَى بَنِي الْمُصْطَلِقِ فَإِنَّهُمْ قَدْ رَدُّوا رَسُولِي فَذَهَبَ إِلَيْهِمْ فَجَاءَ بِصَدَقَهٍ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله كَيْفَ رَأَيْتَهُمْ قَالَ خَيْرَ قَوْمٍ مَا رَأَيْتُ قَوْماً قَطُّ أَحْسَنَ أَخْلَاقاً فِيمَا بَيْنَهُمْ مِنْ قَوْمٍ بَعَثْتَنِي إِلَيْهِمْ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله إِنَّهُ لَا يَنْبَغِي لِأَوْلِيَاءِ اللَّهِ تَعَالَى مِنْ أَهْلِ دَارِ الْخُلُودِ الَّذِينَ كَانَ لَهَا سَعْيُهُمْ وَ فِيهَا رَغْبَتُهُمْ أَنْ يَكُونُوا أَوْلِيَاءَ

۱- ۱. تفلى: أى نقى رأسه و ثيابه من القمل و نحوه.

۲- ۲. نجد البيت- من باب التفعيل- زينه و عباره اللسان: نجدت البيت: بسطته بثياب موشبه.

۳- ۳. زياده من المصدر.

الشَّيْطَانِ مِنْ أَهْلِ دَارِ الْغُرُورِ الَّذِينَ كَانَ لَهَا سَعْيُهُمْ وَ فِيهَا رَغْبَتُهُمْ ثُمَّ قَالَ بِئْسَ الْقَوْمُ قَوْمٌ لَا يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَ لَا يَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ بِئْسَ الْقَوْمُ قَوْمٌ يَقْذِفُونَ الْآمِرِينَ بِالْمَعْرُوفِ وَ النَّاهِينَ عَنِ الْمُنْكَرِ بِئْسَ الْقَوْمُ قَوْمٌ لَا يَقُومُونَ لِلَّهِ تَعَالَى بِالْقِسْطِ بِئْسَ الْقَوْمُ قَوْمٌ يَقْتُلُونَ الَّذِينَ يَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْقِسْطِ فِي النَّاسِ بِئْسَ الْقَوْمُ قَوْمٌ يَكُونُ الطَّلَاقُ عِنْدَهُمْ أَوْثَقَ مِنْ عَهْدِ اللَّهِ تَعَالَى بِئْسَ الْقَوْمُ قَوْمٌ جَعَلُوا طَاعَةَ إِمَامِهِمْ دُونَ طَاعَةِ اللَّهِ بِئْسَ الْقَوْمُ قَوْمٌ يَخْتَارُونَ الدُّنْيَا عَلَى الدِّينِ بِئْسَ الْقَوْمُ قَوْمٌ يَسْتَحِلُّونَ الْمَحَارِمَ وَ الشَّهَوَاتِ وَ الشُّبُهَاتِ قِيلَ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَأَيُّ الْمُؤْمِنِينَ أَكْيَسُ قَالَ أَكْثَرُهُمْ لِلْمَوْتِ ذِكْراً وَ أَحْسَنُهُمْ لَهُ اسْتِعْدَاداً أُولَئِكَ هُمُ الْأَكْيَاسُ (۱).

**[ترجمه]نوادر راوندی: حضرت صادق از پدرانش علیهم السّلام نقل می کند که گروهی از اهل صفّه میهمان پیغمبر صلّی اللّٰه علیه و آله بودند. آنها از اموال و بستگان خود صرف نظر کرده به مدینه آمده بودند. پیغمبر آنها را در ایوان مسجد جا داده بود و آنها چهارصد نفر بودند. پیغمبر هر روز صبح و شام می آمد و از آنها احوال پرسی می کرد. در یکی از روزها که رسول خدا صلّی اللّٰه علیه و آله تشریف آورد، دید هر یک به چیزی مشغول است؛ یکی دارد کفش خود را اصلاح می کند، دیگری لباس خود را وصله می کند، دیگری مشغول نظافت بدن و لباس است. برنامه خوراکی آنها این بود که پیغمبر به هر یک از آنها روزی حدود ده سیر خرما می داد. یکی از آنها برخاست و عرض کرد: «یا رسول الله! این خرمایی که هر روز می خوریم، حرارت و گرمی آن معده ما را به هم زده.» رسول خدا صلّی اللّٰه علیه و آله فرمود: «اگر می توانستم، دنیا را در اختیار شما می گذاشتم، ولی پس از من روزگاری خواهد آمد که هر صبح و شام ظرف های پر ازغذا در دست شما خواهد بود. از نظر لباس هم صبحگاهان در لباسی و عصرش در جامه دیگری خواهید بود، و پرده های زیبا مانند پرده کعبه را در خانه های خود می بینید.» شخصی گفت: «چه وقت این چنین می شود که من آرزوی آن را دارم؟» فرمود: «این زمان کنونی از آن زمان بهتر است، چون شما اگر از غذاهای حلال کاملا اشباع شدید، بالاخره به غذاهای حرام تمایل خواهید شد.»

سعد بن اشبح گفت: «یا رسول اللّٰه! پس از مرگ وضع ما چگونه خواهد بود؟» فرمود: «حساب و قبر و ضیق فشار و یا وسعت قبر.» عرض کرد: «یا رسول اللّٰه! آیا شما هم خوف و وحشتی دارید؟» فرمود: «نه، ولی از اینکه نمی توانم شکر نعمت های الهی را بلکه یک هفتم آن را بجا آورم، شرمنده و منفعلم.» در این هنگام سعد بن اشبح گفت: «من خدا و رسول و تمام حضار را گواه می گیرم که دیگر خواب شب و خوردن در روز و بستر خواب و معاشرت با مردم و آمیزش با زنان را بر خود حرام کردم.» پیغمبر فرمود: «ای سعد! این کارها خوب نیست. تو اگر با مردم معاشرت نداشته باشی، فریضه بزرگ امر به معروف و نهی از منکر را چگونه انجام می دهی؟ بادیه نشینی پس از توفیق شرکت در اجتماع، کفران نعمت است.هم خواب شب را داشته باش و هم در روز غذا بخور و هر گونه جامه و لباسی که طلا ـ و یا حریر و سبک نباشد، بپوش و با زنان هم آمیزش داشته باش. ای سعد! برو به طرف طایفه بنی مصطلق که آنها پیک مرا باز گردانده اند.»

سعد حرکت کرد و بعدا با هدیه و صدقه ای مراجعت نمود. رسول خدا صلّی اللّٰه علیه و آله فرمود: «این طایفه چگونه بودند؟» عرض کرد: «بهترین طایفه ای که من به سوی آنان اعزام شدم اینها بودند و خوش اخلاق تر از اینها ندیده ام!» رسول خدا صلّی اللّٰه علیه و آله فرمود: «دوستان خدا که هدفشان در سعی و کوشش هدف اخروی و آن جهان است، شایسته نیست که با دوستان شیطان که جز هدف مادی ندارند و تمام سعی و کوشش آنها برای این جهان است، ارتباط و دوستی داشته باشند.»

سپس رسول خدا صلّی اللّٰه علیه و آله فرمود: «اجتماعی که امر به معروف و نهی از منکر ندارند، اجتماع بدو مرگباری است.

گروهی که افراد حقگو و آمر به معروف و ناهی از منکر را هدف تیر تهمت های ناروا قرار می دهند، گروه بد و خطرناکی هستند. گروهی که برای اجرای برنامه عدالت گستر الهی قیام و تحرکی ندارند، گروه بدو زیانباری هستند. گروهی که این افراد پاک و با ارزش را که جامعه را به عدل اجتماعی و برنامه خدایی دعوت می کنند می کشند و نابود می سازند، گروه بسیار زشتی هستند. گروهی که قسم به طلاق زن پیش آنها از قسم های مشروع و پیمان های الهی مهم تر است، گروه بدی هستند. گروهی که فرمان و اطاعت از رهبران فاسد را بر اطاعت و اجرای فرمان خدا مقدم می دارند،گروه بد و اجتماع بدبختی هستند.گروهی که دنیا را بر دین مقدم می دارند و در مقام کشمکش و تزاحم میان دین و دنیا،دنیا را گرفته و دین را رها می کنند، گروه زشت و بدی هستند. گروهی که حرام های دینی را حلال دانسته و شهوات و هوس های خود را دنبال کرده و امور شبهه ناک را مرتکب می شوند، گروه بدی هستند. »

خدمت حضرت عرض شد: «کدام یک از مؤمنین زیرک تر از همه هستند؟» فرمود: «آن افرادی که بیش از همه در یاد مرگ بوده و آمادگی شان برای مرگ بیشتر باشد، این افراد هستند که زیرک ترند.»

**[ترجمه]

باب ۵۲ اليقين و الصبر على الشدائد فى الدين

الآيات

البقره وَ بِالْآخِرَهِ هُمْ يُوقِنُونَ (۲) و قال تعالى قَدْ بَيَّنَّا الْآياتِ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ (۳) و قال تعالى مخاطبا لإبراهيم عليه السلام أَ وَ لَمْ تُؤْمِنْ قالَ بَلى وَ لكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِى (۴) الأنعام وَ لِيَكُونَ مِنَ الْمُوقِنِينَ (۵) الرعد يُفَصِّلُ الْآياتِ لَعَلَّكُمْ بِلِقاءِ رَبِّكُمْ تُوقِنُونَ (۶) طه فَأُلْقِيَ السَّحَرَهُ سُجَّداً قالُوا آمَنَّا بِرَبِّ هارُونَ وَ مُوسى قالَ آمَنْتُمْ لَهُ قَبْلَ أَنْ آذَنَ لَكُمْ إِنَّهُ لَكَبِيرُكُمُ الَّذِى عَلَّمَكُمُ السِّحْرَ فَلَأُقَطِّعَنَّ أَيْدِيَكُمْ وَ أَرْجُلَكُمْ

۱- ۱. نوادر الراوندىّ ص ۲۵ و ۲۶.

۲- ۲. البقره: ۴، ۱۱۸، ۲۶۰.

۳- ۳. البقره: ۴، ۱۱۸، ۲۶۰.

۴- ۴. البقره: ۴، ۱۱۸، ۲۶۰.

۵- ۵. الأنعام: ۷۵.

۶- ۶. الرعد: ۲.

مِنْ خِلافٍ وَ لَأُصَلِّبَنَّكُمْ فِی جُذُوعِ النَّخْلِ وَ لَتَعْلَمُنَّ أَيُّنا أَشَدُّ عَذاباً وَ أَبْقی قالُوا لَنْ نُؤْثِرَكَ عَلی ما جاءَنا مِنَ الْبَيِّناتِ وَ الَّذِی فَطَرَنا فَاقْضِ ما أَنْتَ قاضٍ إِنَّما تَقْضِی هذِهِ الْحَياةَ الدُّنْيا إِنَّا آمَنَّا بِرَبِّنا لِيَغْفِرَ لَنا خَطايانا وَ ما أَكْرَهْتَنا عَلَيْهِ مِنَ السِّحْرِ وَ اللَّهُ خَيْرٌ وَ أَبْقی (۱) الشعراء قالَ رَبُّ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ ما بَيْنَهُمَا إِنْ كُنْتُمْ مُوقِنِينَ إلی قوله تعالی قالُوا لا ضَيْرَ إِنَّا إِلی رَبِّنا مُنْقَلِبُونَ إِنَّا نَطْمَعُ أَنْ يَغْفِرَ لَنا رَبُّنا خَطايانا أَنْ كُنَّا أَوَّلَ الْمُؤْمِنِينَ (۲) النمل وَ هُمْ بِالْآخِرَهِ هُمْ يُوقِنُونَ (۳) العنكبوت وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ فَإِذا أُوذِیَ فِی اللَّهِ جَعَلَ فِتْنَهَ النَّاسِ كَعَذابِ اللَّهِ وَ لَئِنْ جاءَ نَصْرٌ مِنْ رَبِّكَ لَيَقُولُنَّ إِنَّا كُنَّا مَعَكُمْ أَ وَ لَيْسَ اللَّهُ بِأَعْلَمَ بِما فِی صُدُورِ الْعالَمِينَ (۴) لقمان وَ هُمْ بِالْآخِرَهِ هُمْ يُوقِنُونَ (۵) التنزيل وَ جَعَلْنا مِنْهُمْ أَئِمَّهً يَهْدُونَ بِأَمْرِنا لَمَّا صَبَرُوا وَ كانُوا بِآياتِنا يُوقِنُونَ (۶) الجاثيه وَ فِی خَلْقِكُمْ وَ ما يَبُثُّ مِنْ دابَّهٍ آياتٌ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ (۷) و قال تعالی وَ هُدیً وَ رَحْمَهٌ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ (۸) الذاريات وَ فِی الْأَرْضِ آياتٌ لِلْمُوقِنِينَ وَ فِی أَنْفُسِكُمْ أَ فَلا تُبْصِرُونَ (۹)

۱- ۱. طه: ۷۰- ۷۳.

۲- ۲. الشعراء: ۲۴- ۵۱.

۳- ۳. النمل: ۳.

۴- ۴. العنكبوت: ۱۰.

۵- ۵. لقمان: ۴.

۶- ۶. السجده: ۲۴.

۷- ۷. الجاثيه: ۳، ۱۹.

۸- ۸. الجاثيه: ۳، ۱۹.

۹- ۹. الذاريات: ۲۰ و ۲۱.

الطور بَلْ لا يُوقِنُونَ (۱) الواقعه إِنَّ هـذا لَهُوَ حَقُّ الْيَقِينِ (۲) الحـاقه وَ إِنَّهُ لَحَقُّ الْيَقِينِ (۳) التكـاثر كَلَّا لَوْ تَعْلَمُونَ عِلْمَ الْيَقِينِ لَتَرَوُنَّ الْجَحِيمَ ثُمَّ لَتَرَوُنَّها عَيْنَ الْيَقِينِ (۴)

lt;meta info="- وَ بِالْآخِرَهِ هُمْ يُوقِنُونَ. -. بقره / ۴ -

{و به آخرت يقين دارند.}

- قَدْ بَيَّنَّا الْآياتِ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ. -. بقره / ۱۱۸ -

{ما نشانه ها [ی خود] را برای گروهی که يقين دارند، نيک روشن گردانيده ايم.}

- أَ وَ لَمْ تُؤْمِنْ قالَ بَلى وَ لكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِي. -. بقره / ۲۶۰ -

{و [ياد کن] آن گاه که ابراهيم گفت: «پروردگارا، به من نشان ده چگونه مردگان را زنده می کنی؟» فرمود: «مگر ايمان نياورده ای؟» گفت: «چرا، ولی تا دلم آرامش يابد.}

- وَ لِيَكُونَ مِنَ الْمُوقِنِينَ. -. انعام / ۷۵ -

{تا از جمله يقين کنندگان باشد.} - يُفَصِّلُ الْآياتِ لَعَلَّكُمْ بِلِقاءِ رَبِّكُمْ تُوقِنُونَ. -. رعد / ۲ -

{و آيات [خود] را به روشنی بيان می نمايد، اميد که شما به لقای پروردگارتان يقين حاصل کنيد.}

- فَأُلْقِيَ السَّحَرَةُ سُجَّداً قالُوا آمَنَّا بِرَبِّ هارُونَ وَ مُوسى: قالَ آمَنْتُمْ لَهُ قَبْلَ أَنْ آذَنَ لَكُمْ إِنَّهُ لَكَبِيرُكُمُ الَّذِي عَلَّمَكُمُ السِّحْرَ فَلَأُقَطِّعَنَّ أَيْدِيَكُمْ وَ أَرْجُلَكُمْ مِنْ خِلافٍ وَ لَأُصَلِّبَنَّكُمْ فِي جُذُوعِ النَّخْلِ وَ لَتَعْلَمُنَّ أَيُّنا أَشَدُّ عَذاباً وَ أَبْقى. قالُوا لَنْ نُؤْثِرَكَ عَلى ما جاءَنا مِنَ الْبَيِّناتِ وَ الَّذِي فَطَرَنا فَاقْضِ ما أَنْتَ قاضٍ إِنَّما تَقْضِي هذِهِ الْحَياةَ الدُّنْيا: إِنَّا آمَنَّا بِرَبِّنا لِيَغْفِرَ لَنا خَطايانا وَ ما أَكْرَهْتَنا عَلَيْهِ مِنَ السِّحْرِ وَ اللَّهُ خَيْرٌ وَ أَبْقى. -. طه / ۷۰ - ۷۳ -

{پس ساحران به سجده درافتادند. گفتند: «به پروردگار موسی و هارون ايمان آورديم.» [فرعون] گفت: «آيا پيش از آنکه به شما اجازه دهم، به او ايمان آورديد؟ قطعاً او بزرگ شماست که به شما سحر آموخته است، پس بی شک دست های شما و پاهايتان را يکی از راست و يکی از چپ قطع می کنم و شما را بر تنه های درخت خرما به دار می آويزم، تا خوب بدانيد عذاب کدام يک از ما سخت تر و پايدارتر است.» گفتند: «ما هرگز تو را بر معجزاتی که به سوی ما آمده و [بر] آن کس که ما را پديد آورده است، ترجيح نخواهيم داد پس هر حکمی می خواهی بکن که تنها در اين زندگی دنياست که [تو] حکم می رانی. ما به پروردگارمان ايمان آورديم، تا گناهان ما و آن سحری که ما را بدان واداشتی بر ما ببخشايد، و خدا بهتر و پايدارتر است.»}

- قالَ رَبُّ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ ما بَيْنَهُمَا إِنْ كُنْتُمْ مُوقِنِينَ الی قوله تعالی قالُوا لا ضَيْرَ إِنَّا إِلى رَبِّنا مُنْقَلِبُونَ. إِنَّا نَطْمَعُ أَنْ يَغْفِرَ لَنا

رَبُّنا خَطایانا أَنْ کُنَّا أَوَّلَ الْمُؤْمِنِینَ. - . شعراء / ۲۴ - ۵۱ -

{گفت: «پروردگار آسمان ها و زمین و آنچه میان آن دو است- اگر اهل یقین باشید.» [فرعون] به کسانی که پیرامونش بودند گفت: «آیا نمی شنوید؟» [موسی دوباره] گفت: «پروردگار شما و پروردگار پدران پیشین شما.» [فرعون] گفت: «واقعاً این پیامبری که به سوی شما فرستاده شده، سخت دیوانه است.» [موسی] گفت: «پروردگار خاور و باختر و آنچه میان آن دو است- اگر تعقّل کنید.» [فرعون] گفت: «اگر خدایی غیر از من اختیار کنی قطعاً تو را از [جمله] زندانیان خواهم ساخت.» گفت: «گر چه برای تو چیزی آشکار بیاورم؟» گفت: «اگر راست می گویی آن را بیاور.» پس عصای خود بیفکند و بناگاه آن اژدری نمایان شد. و دستش را بیرون کشید و بناگاه آن برای تماشاگران سپید می نمود. [فرعون] به سرانی که پیرامونش بودند گفت: «واقعاً این ساحری بسیار داناست. می خواهد با سحر خود، شما را از سرزمینتان بیرون کند، اکنون چه رأی می دهید؟» گفتند: «او و برادرش را در بند دار و گردآورندگان را به شهرها بفرست، تا هر ساحر ماهری را نزد تو بیاورند.» پس ساحران برای موعد روزی معلوم گردآوری شدند. و به توده مردم گفته شد: «آیا شما هم جمع خواهید شد؟ بدین امید که اگر ساحران غالب شدند از آنان پیروی کنیم؟» و چون ساحران پیش فرعون آمدند، گفتند: «آیا اگر ما غالب آییم واقعاً برای ما مزدی خواهد بود؟» گفت: «آری، و در آن صورت شما حتماً از [زمره] مقرّبان خواهید شد.» موسی به آنان گفت: «آنچه را شما می اندازید بیندازید.» پس ریسمان ها و چوبدستی هایشان را انداختند و گفتند: «به عزّت فرعون که ما حتماً پیروزیم.» پس موسی عصایش را انداخت و بناگاه هر چه را به دروغ برساخته بودند بلعید. در نتیجه، ساحران به حالت سجده درافتادند. گفتند: «به پروردگار جهانیان ایمان آوردیم: پروردگار موسی و هارون.» گفت: « [آیا] پیش از آنکه به شما اجازه دهم به او ایمان آوردید؟ قطعاً او همان بزرگ شماست که به شما سحر آموخته است. به زودی خواهید دانست. حتماً دست ها و پاهای شما را از چپ و راست خواهم برید و همه تان را به دار خواهم آویخت.» گفتند: «باکی نیست، ما روی به سوی پروردگار خود می آوریم. ما امیدواریم که پروردگارمان گناهانمان را بر ما ببخشاید، [چرا] که نخستین ایمان آورندگان بودیم.»} - وَ هُمْ بِالْآخِرَهِ هُمْ یُوقِنُونَ. - . نمل / ۳ -

{و خود به آخرت یقین دارند.}

- وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ یَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ فَإِذا أُوذِیَ فِی اللَّهِ جَعَلَ فِتْنَهَ النَّاسِ کَعَذابِ اللَّهِ وَ لَئِنْ جاءَ نَصْرٌ مِنْ رَبِّکَ لَیَقُولُنَّ إِنَّا کُنَّا مَعَکُمْ أَ وَ لَیْسَ اللَّهُ بِأَعْلَمَ بِما فِی صُدُورِ الْعالَمِینَ. - . عنکبوت / ۱۰ -

{و از میان مردم کسانی اند که می گویند: «به خدا ایمان آورده ایم» و چون در [راه] خدا آزار کشند، آزمایش مردم را مانند عذاب خدا قرار می دهند و اگر از جانب پروردگارت یاری رسد حتماً خواهند گفت: «ما با شما بودیم.» آیا خدا به آنچه در دل های جهانیان است داناتر نیست؟}

- وَ هُمْ بِالْآخِرَهِ هُمْ یُوقِنُونَ. - . لقمان / ۴ -

{و [هم] ایشانند که به آخرت یقین دارند.}

- وَ جَعَلْنا مِنْهُمْ أَئِمَّهً یَهْدُونَ بِأَمْرِنا لَمَّا صَبَرُوا وَ کانُوا بِآیاتِنا یُوقِنُونَ. - . سجده / ۲۴ -

{و چون شکیبایی کردند و به آیات ما یقین داشتند، برخی از آنان را پیشوایانی قرار دادیم که به فرمان ما [مردم را] هدایت می کردند.}

- وَ فِی خَلْقِکُمْ وَ ما یَبُثُّ مِنْ دابَّهٍ آیاتٌ لِقَوْمٍ یُوقِنُونَ. - . جاثیه /۴ -

{برای مردمی که یقین دارند نشانه هایی است.}

- وَ هُدیً وَ رَحْمَهٌ لِقَوْمٍ یُوقِنُونَ. - . جاثیه /۲۰ -

{و برای قومی که یقین دارند، رهنمود و رحمتی است.}

- وَ فِی الْأَرْضِ آیاتٌ لِلْمُوقِنِینَ- وَ فِی أَنْفُسِکُمْ أَ فَلا تُبْصِرُونَ. - . ذاریات / ۲۰ - ۲۱ -

{و روی زمین برای اهل یقین نشانه هایی [متقاعد کننده] است، و در خود شما پس مگر نمی بینید؟}

- بَلْ لا یُوقِنُونَ. - . طور / ۳۶ -

{[نه،] بلکه یقین ندارند.}

- إِنَّ هذا لَهُوَ حَقُّ الْیَقِینِ. - . واقعه / ۹۵ -

{این است همان حقیقت راست [و] یقین.}

- إِنَّهُ لَحَقُّ الْیَقِینِ. - . حاقّه / ۵۱ -

{و این [قرآن]، بی شبهه، حقیقتی یقینی است.}

- کَلَّا لَوْ تَعْلَمُونَ عِلْمَ الْیَقِینِلَتَرَوُنَّ الْجَحِیمَثُمَّ لَتَرَوُنَّها عَیْنَ الْیَقِینِ. - . تکاثر / ۵ - ۷ -

{هر گز چنین نیست، اگر علم الیقین داشتید!به یقین دوزخ را می بینید. سپس آن را قطعاً به عین الیقین درمی یابید.}

**[ترجمه]

تفسیر

وَ بِالْآخِرَهِ هُمْ یُوقِنُونَ أی یوقنون إیقانا زال معه الشک قال البیضاوی الیقین إتقان العلم بنفی الشک و الشبهه عنه بالاستدلال و لذلک لا یوصف به علم الباریء تعالی و لا العلوم الضروریه(۵).

وَ لكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِي قال الطبرسی رحمه الله أی بلی أنا مؤمن و لكن سألت ذاك لأزداد يقينا إلی يقينی عن الحسن و قتاده و مجاهد و ابن جبير و قيل لأعاين ذلك و يسكن قلبی إلی علم العيان بعد علم الاستدلال و قيل ليطمئن قلبی بأنك قد أجبت مسألتی و اتخذتنی خليلا كما وعدتنی (۶).

وَ لِيَكُونَ مِنَ الْمُوقِنِينَ (۷) قال أی من المتيقنين بأن الله سبحانه هو خالق ذلك و الملك له.

يُفَصِّلُ الْآياتِ (۸) أی يأتی بآيه فی أثر آيه فصلا فصلا مميزا بعضها عن بعض ليكون أمكن للاعتبار و التفكر و قيل معناه يبين الدلائل بما يحدثه فی السماوات و الأرض لَعَلَّكُمْ بِلِقاءِ رَبِّكُمْ تُوقِنُونَ أی لكی توقنوا بالبعث و النشور

۱- ۱. الطور: ۳۶.

۲- ۲. الواقعه: ۹۵.

۳- ۳. الحاقّه: ۵۱.

۴- ۴. التكاثر: ۵- ۷.

۵- ۵. أنوار التنزيل ص ۱۰ مع اختلاف.

۶- ۶. مجمع البيان ج ۲ ص ۳۷۳.

۷- ۷. الأنعام: ۷۵.

۸- ۸. الرعد: ۲.

و تعلموا أن القادر على هذه الأشياء قادر على البعث بعد الموت و فى هذا دلاله على وجوب النظر المؤدى إلى معرفه الله تعالى و على بطلان التقليد و لو لا ذلک لم يكن لتفصيل الآيات معنى.

إِنْ كُنْتُمْ مُوقِنِينَ (۱) أى بأن الرب بهـذه الصـفه أو بأن هذه الأشـياء محدثه و ليست من فعلكم و المحدث لا بد له من محدث لا ضَيْرَ أى لا ـ ضـرر علينـا فيمـا تفعله إِنَّا إِلى رَبِّنـا مُنْقَلِبُونَ أى إلى ثـواب ربنـا راجعـون خَطايانـا أى من السـحر و غيره أَنْ كُنَّا أَوَّلَ الْمُؤْمِنِينَ أى لأن كنا أول من صدق بموسى عند تلک الآيه أو مطلقا.

وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ (۲) بلسانه فَإِذا أُوذِيَ فِي اللَّهِ أى فى دين الله أو فى ذات الله جَعَلَ فِتْنَةَ النَّاسِ كَعَـذابِ اللَّهِ أى إذا أوذى بسبب دين الله رجع عن الدين مخافه عذاب الناس كما ينبغى أن يترک الكافر دينه مخافه عذاب الله فيسوى بين عذاب

فـان منقطـع و بين عـذاب دائم غير منقطع أبـدا لقله تمييزه و سـمى أذيه النـاس فتنه لمـا فى احتمالهـا من المشـقه و قـال على بن إبراهيم (۳)

قال إذا آذاه إنسان أو أصابه ضر أو فاقه أو خوف من الظالمين دخل معهم فى دينهم فرأى أن ما يفعلونه هو مثل عذاب الله الذى لا ينقطع وَ لَئِنْ جاءَ نَصْرٌ مِنْ رَبِّکَ أى فتح و غنيمه و قال على بن إبراهيم (۴)

يعنى القائم عليه السلام لَيَقُولُنَّ إِنَّا كُنَّا مَعَكُمْ فى الدين فأشركونا بِما فِي صُدُورِ الْعالَمِينَ من الإخلاص و النفاق.

وَ جَعَلْنا مِنْهُمْ أَئِمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنا لَمَّا صَبَرُوا قال على بن إبراهيم كان فى علم الله أنهم يصبرون على ما يصـيبهم فجعلهم أئمه(۵) وَ كانُوا بِآياتِنا يُوقِنُونَ أى لا يشكون فيها.

ص: ۱۳۳

۱- ۱. الشعراء: ۲۴.

۲- ۲. العنكبوت: ۱۰.

۳- ۳. تفسير القمّىّ ص ۴۹۵.

۴- ۴. تفسير القمّىّ ص ۴۹۵.

۵- ۵. تفسير القمّىّ ۵۱۳، و الآيه فى سوره السجده: ۲۴.

وَ فِی خَلْقِکَمْ وَ ما یَبُثُّ مِنْ دابَّهٍ(۱) أی فی خلقه إیاکم بما فیکم من بدائع الصنعه و ما یتعاقب علیکم من غرائب الأحوال من مبتدإ خلقکم إلی انقضاء الآجال و فی خلق ما تفرق علی وجه الأرض من الحیوانات علی اختلاف أجناسها و منافعها دلالات واضحات علی ما ذکرنا لِقَوْمٍ یُوقِنُونَ أی یطلبون علم الیقین بالتفکر و التدبر لِقَوْمٍ یُوقِنُونَ لأنهم به (۲)

ینتفعون.

وَ فِی الْأَرْضِ آیاتٌ لِلْمُوقِنِینَ (۳) أی دلائل تدل علی عظمه الله و علمه و قدرته و إرادته و وحدته و فرط رحمته وَ فِی أَنْفُسِکُمْ أی و فی أنفسکم آیات إذ ما فی العالم شی ء إلا و فی الإنسان له نظیر یدل دلالته مع ما انفرد به من الهیئات النافعه و المناظر البهیه و الترکیبات العجیبه و التمکن من الأفعال الغریبه و استنباط الصنائع المختلفه و استجماع الکمالات المتنوعه

وَ فِی الْمَجْمَعِ، وَ تَفْسِیرِ عَلِیِّ بْنِ إِبْرَاهِیمَ، عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام: یَعْنِی أَنَّهُ خَلَقَکَ سَمِیعاً بَصِیراً تَغْضَبُ وَ تَرْضَی وَ تَجُوعُ وَ تَشْبَعُ وَ ذَلِکَ کُلُّهُ مِنْ آیَاتِ اللَّهِ (۴).

أَ فَلا تُبْصِرُونَ أی تنظرون نظر من یعتبر إِنَّ هذا لَهُوَ حَقُّ الْیَقِینِ قال فی المجمع أضاف الحق إلی الیقین و هما واحد للتأکید أی هذا الذی أخبرتک به من منازل هؤلاء الأصناف الثلاثه هو الحق الذی لا شک فیه الیقین الذی لا شبهه فیه و قیل تقدیره حق الأمر الیقین (۵).

کَلَّا لَوْ تَعْلَمُونَ عِلْمَ الْیَقِینِ قال الطبرسی قدس سره أی لو تعلمون الأمر علما یقینا لشغلکم ما تعلمون من التفاخر و التباهی بالعز و الکثره و علم الیقین هو

۱- ۱. الجاثیه: ۳.

۲- ۲. أی بالقرآن، و الآیه هکذا: هذا بَصائِرُ لِلنَّاسِ وَ هُدیً وَ رَحْمَهٌ لِقَوْمٍ یُوقِنُونَ الجاثیه: ۱۹.

۳- ۳. الذاریات: ۲۰ و ۲۱.

۴- ۴. مجمع البیان ج ۹ ص ۱۵۶، تفسیر القمّیّ ۴۴۸.

۵- ۵. مجمع البیان ج ۹ ص ۲۲۸.

العلم الـذی یثلج به الصدر بعد اضـطراب الشک فیه و لهذا لا یوصف الله تعالی بأنه متیقن لَتَرَوُنَّ الْجَحِیمَ یعنی حین تبرز الجحیم فی القیـامه قبـل دخولهم إلیهـا ثُمَّ لَتَرَوُنَّهـا یعنی بعـد الـدخول إلیهـا عَیْنَ الْیَقِینِ کمـا یقـال حق الیقین و محض الیقین و معناه ثم لترونها بالمشاهده إذا دخلتموها و عذبتم بها انتهی (۱).

**[ترجمه]وَ بِالْآخِرَهِ هُمْ یُوقِنُونَ: بیضاوی گویـد یقین یعنی حالتی که انسان با نیروی اسـتدلال و برهان، هر گونه شک و شـبهه ای را از بین ببرد و پایه علم خود را محکم و متقن کند و چون یقین از راه اسـتدلال و برهان ریشه می گیرد، ذات خدا متصـف به صـفت یقین نمی گردد، زیرا دربـاره علم خـدا اسـتدلال معنـا نـدارد. هر چه هست حضـور و شـهود است و همچنین به علوم ضروری و بدیهیات، یقین گفته نمی شود.

وَ لکِنْ لِیَطْمَئِنَّ قَلْبِی: مرحـوم طبرسـی گویـد: یعنی خداونـدا! البته من به قـدرت تو ایمـان دارم، ولی این تقاضـا برای ازدیـاد و محکم شـدن یقین است که حسن و قتاده و مجاهـد و ابن جبیر چنین گفته اند. و گفته شده معنای این آیه این است این تقاضـا به منظور

این است که زنـده شـدن مردگان را با چشم ببینم که در اثر تقویت برهان با شـهود و دیدن، سـکون قلب و آرامش بیشتری در دل پیـدا شود. و بعضـی گفته انـد معنـا این است که من اطمینـان قلب پیـدا کنم که خـدایا تو درخواست مرا اجابت کرده و مرا همان طوری که وعده داده ای، خلیل خود قرار داده ای.

وَ لِیَکُونَ مِنَ الْمُوقِنِینَ: یعنی تا ابراهیم یقین کند که خدای سبحان خالق و آفریدگار و مالک است.

یُفَصِّلُ الْآیاتِ: یعنی آیه ای پس از آیه ای ممتاز و جـدا جـدا ذکر می کنـد تا برای تفکر و بینش مؤثرتر باشـد. و گفته شـده به این معنا که آیات و دلایل توحید را با حوادث و رویدادهای تازه به تازه که در آسـمان و زمین رخ می دهد، بیان و روشن می کند .

لَعَلَّکُمْ بِلِقاءِ رَبِّکُمْ تُوقِنُونَ: یعنی تا اینکه شـما یقین به بعث و حشـر کرده و بدانیـد خـدایی که قدرت بر این کارها دارد، مسـلم قدرت زنده کردن پس از مرگ را هم دارد. و از این آیه به دست می آید که تقلید در امر دین غلط است و انسان خود باید با فکر و تامل، اصول پایه دین را پی ریزی نماید، وگرنه تفصیل آیات و توجه به دلایل معنا ندارد.

إِنْ کُنْتُمْ مُوقِنِینَ: یعنی اگر باور و یقین داریـد که خدا به این صـفات (که در چند آیه بیان شده) باید باشد و یا اگر یقین دارید بـه اینکـه ایـن چیزهـا حـادث و مخلـوق اسـت و شـما هـم کـه آنهـا را به وجـود نیـاورده ایـد و هر مخلـوقی هم ناچـار خـالق و آفریدگاری دارد.

لا ـ ضَیْرَ إِنَّا إِلی رَبِّنـا مُنْقَلِبُونَ: یعنی در این آزار و شـکنجه هـا، ضـرری به مـا نمی رسـد، چون بـازگشت ما به عنایات و الطاف پروردگار است.

خطایانا: منظور از خطا، همین انجام عمل سحر است.

أَنْ كُنَّا أَوَّلَ الْمُؤْمِنِينَ: چون ما اول کسی هستیم که موسی را تصدیق کرده ایم.

وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ: یعنی فقط با زبان و چون در راه دین و اطاعت خدا آزاری بیند .

جَعَلَ فِتْنَةَ النَّاسِ كَعَذابِ اللَّهِ: از ترس عذاب و شکنجه مردم، از دین خدا روی می گرداند و عذاب مخلوق را مانند عذاب خالق لازم الاجتناب می داند. این شخص عذاب و شکنجه موقت و زود گذر را مانند عذاب اخروی دائمی می داند، چون قوه تمیز و تشخیص ندارد. در این آیه از آزار مردم به لفظ فتنه تعبیر کرده، از جهت این که تحمل این شکنجه البته مشقت و زحمت دارد. علی بن ابراهیم - . تفسیر قمی: ۴۹۵ - صاحب تفسیر گوید: یعنی هنگام آزار یا برخورد با زیان و ضرر و فقر و فاقه و یا خوف و تهدید از طرف ستمکاران، این شخص ضعیف الایمان به طرف آنها می رود و این عذاب و تهدید را مانند عذاب دائمی الهی می داند.

وَ لَئِنْ جاءَ نَصْرٌ مِنْ رَبِّكَ: منظور از نصر، فتح و غنیمت است.علی بن ابراهیم قمی - . تفسیر قمی: ۵۱۳ - گوید: منظور از نصر و یاری، ظهور حضرت قائم علیه السلام است. خلاصه در آن وقت گوید ما را هم سهیم و شریک کنید که ما با شما بودیم و در دین اسلام بودیم، ولی خدا به اخلاص و نفاق و خلوص نیت و دورویی که در سینه ها هست، داناتر است.

وَ جَعَلْنا مِنْهُمْ أَئِمَّةً: علی بن ابراهیم قمی گوید: چون خداوند می دانست که آنها صبر و استقامت کامل در تمام مصائب از خود نشان می دهند، مقام امامت و رهبری را به آنها عنایت فرمود و در دل آنها شک و تردید اصلا راه ندارد.

وَ فِي خَلْقِكُمْ وَ ما يَبُثُّ مِنْ دابَّةٍ: یعنی در آفرینش بدیع خودتان و آن حالات و اطوار عجیبی که در خلقت شما از آغاز پیدایش شما تا فرا رسیدن مرگ در زندگی شما هست، در تمام اینها دلایل و نشانه های توحید وجود دارد، همچنین در آفرینش حیوانات مختلف و گوناگون که در روی زمین پخشند،دلایل روشن است برای افرادی که با تفکر و تامل در صدد یقین هستند.

وَ فِي الْأَرْضِ آياتٌ لِلْمُوقِنِينَ: یعنی در این کره زمین دلایل و نشانه هایی است که دلالت بر عظمت و علم و قدرت و اراده و توحید او و رحمت واسعه او دارد .

وَ فِي أَنْفُسِكُمْ:در وجود خودتان هم دلایلی است. چون در عالم خلقت و آفرینش، هر چه هست نمونه ای از آن در انسان موجود است، مانند کیفیت و هیئت خلقتش که در تمام نیازمندی های او سودمند است و منظره و چهره زیبای او، ترکیب غرایز عجیب و شگفت انگیز، قدرت و توانایی بر کارهای غریب، اختراعات و صنعت های گوناگون، تحصیل درجات و کمالات فراوان در جهات مختلفه. و در مجمع البیان و تفسیر علی بن ابراهیم قمی - . مجمع البیان ۹ : ۱۵۶ و تفسیر قمی: ۴۴۸ - از حضرت صادق علیه السلام نقل کرده که یعنی خداوند تو را شنوا و بینا و دارای غضب و رضایت و خشنودی و احساس گرسنگی و سیری قرار داد و تمام اینها از دلایل توحید او است.

أَ فَلا تُبْصِرُونَ: آیا با نظر دقت و بصیرت به این امور نمی نگرید؟

إِنَّ هـٰذا لَهُوَ حَقُّ الْيَقِينِ: در مجمع - . مجمع البيـان ۹ : ۲۲۸ - گفته شـده: اضـافه حق به يقين با اينكه هر دو به يك معناست،به منظور تاكيد است، يعنى اين تقسيم بندى اصناف سه گانه كه در آخر سوره واقعه است، مطلب حقى است كه شكى در آن راه نـدارد و يقينى است كه هيـچ گونه شـبهه اى در آن نيست. و گفته شده اين جمله تقديرش چنين است «حقّ الأمر اليقين»، يعنى واقع امر و حقيقت مطلب يقين است.

كَلَّا لَوْ تَعْلَمُونَ عِلْمَ الْيَقِينِ: مرحوم طبرسـى - . مجمع البيـان ۱۰ : ۵۳۴ - گويـد: يعنى اگر واقـع مطلب را به طور علم و يقين مى دانستيد، همين يقين شـما، شما را از افتخارات و مباهات به عزت و قدرت و كثرت و زيادى فاميل و امور واهى و موهوم بازمى داشت. و علم اليقين آن مرتبه اى از يقين است كه در اثر آن، سـينه انسان پس از فشار و تشويش آرامش و آسايشى مى يابد و لذا درباره خدا متيقّن اطلاق نمى شود.

لَتَرَوُنَّ الْجَحِيمَ: يعنى مسلم مى بينيد دوزخ را هنگامى كه در روز قيامت پيش از دخول شما در آن، نمايان و آشكار مى شود .

ثُمَّ لَتَرَوُنَّها عَيْنَ الْيَقِينِ: يعنى پس از دخـول به طـور محسوس و ملموس و عين اليقين مى بينيـد، كمـا اينكه حق اليقين و محض اليقين هم گفته مى شود. يعنى بعد از چشيدن عذاب با مشاهده و حس مى بينيد.(پايان كلام طبرسى در مجمع البيان)

**[ترجمه]

أقول

و جعـل بعض المحققين لليقين ثلاث درجـات الأولى علم اليقين و هو العلم الـذى حصـل بالـدليل كمن علم وجود النار برؤيه الدخان و الثانيه عين اليقين و هو إذا وصل إلى حد المشاهده كمن رأى النار و الثالثه حق اليقين و هو كمن دخل النار و اتصـف بصفاتها و سيأتى بعض القول فيها.

**[ترجمه]بعضى از اهل تحقيق براى يقين سه درجه قائل شده اند:

۱.

علم اليقين كه در اثر دليل و برهان، براى انسان يقين حاصل شود، مانند كسى كه با ديدن دود يقين به وجود آتش نمايد.

۲.

عين اليقين كه اثر ديدن و مشاهده آن چيز است، مانند كسى كه با چشم خود آتش را ببيند.

۳.

حق اليقيـن كه اثر تمـاس بـا آن چيز و اثرپـذيرى از آن چيز است، ماننـد كسـى كه وارد آتش شـده و خـود حـالت حرارت و سوزندگى را گرفته باشد. بعدا بحث مختصرى در اين موضوع خواهد شد.

**[ترجمه]

الأخبار

«۱»

كا، [الكافی] عَنْ أَبِی عَلِیٍّ الْأَشْعَرِیِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سَالِمٍ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ النَّضْرِ عَنْ عَمْرِو بْنِ شِمْرٍ عَنْ جَابِرٍ قَالَ: قَالَ لِی أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام یَا أَخَا جُعْفٍ إِنَّ الْإِیمَانَ أَفْضَلُ مِنَ الْإِسْلَامِ وَ إِنَّ الْیَقِینَ أَفْضَلُ مِنَ الْإِیمَانِ وَ مَا مِنْ شَیْ ءٍ أَعَزَّ مِنَ الْیَقِینِ (۲).

**[ترجمه]کافی: جابر بن یزید جعفی گوید: حضرت صادق علیه السلام به من فرمود: «ای برادر جعف! ایمان از اسلام برتر و بالاتر است و یقین هم مهم تر از ایمان است و چیزی کمیاب تر و گرانبهاتر از یقین نیست.» - . کافی ۲ : ۵۱ -

**[ترجمه]

بیان

یا أخا جعف أی یا جعفی و هم قبیله من الیمن (۳) و فی المصباح هو أخو تمیم أی واحد منهم و فضل الإیمان علی الإسلام إما باعتبار الولایه فی الأول أو الإذعان القلبی فیه مع الأعمال أو بدونها کما مر جمیع ذلک و علی أی معنی أخذت یعتبر فی الإیمان ما لا یعتبر فی الإسلام فهو أخص و أفضل و کذا الیقین یعتبر فیه أعلی مراتب الجزم بحیث یترتب علیه الآثار و یوجب فعل الطاعات و ترک المناهی و لا یعتبر ذلک فی الإیمان أی فی حقیقته حتی یکون جمیع أفراده فهو أخص و أفضل أفراد الإیمان أو یعتبر فی الیقین عدم احتمال النقیض و لا یعتبر ذلک فی الإیمان مطلقا کما مر و الأظهر أن التصدیق الذی لا

۱- ۱. مجمع البیان ج ۱۰ ص ۵۳۴.

۲- ۲. الکافی ج ۲ ص ۵۱.

۳- ۳. جعفی بن سعد العشیره: بطن من سعد العشیره(من مذحج، من القحطانیه) ابن مالک بن أدد بن زید بن یشجب بن عریب، و النسبه إلیه کذلک جعفی.

يحتمل النقيض تختلف مراتبه حتى يصل إلى مرتبه اليقين كما أومأنا إليه سابقا.

و ما من شـي ء أعز من اليقين أى أقل وجودا فى الناس منه أو أشـرف منه و الأول أظهر إذ اليقين لا يجتمع مع المعصـيه لا سـيما مع الإصـرار عليهـا و تارك ذلك نادر قليل بل يمكن أن يـدعى أن إيمان أكثر الخلق ليس إلا تقليـدا و ظنا يزول بأدنى وسوسـه من النفس و الشيطان أ لا ترى أن الطبيب إذا أخبر أحدهم بأن الطعام الفلانى يضره أو يوجب زياده مرضه أو بطؤ برئه يحتمى

من ذلك الطعام بمحض قول هـذا الطبيب حفظا لنفسه من الضـرر الضـعيف المتوهم و لا يترك المعصـيه الكبيره مع إخبار الله و رسوله و أئمه الهدى عليهم السلام بأنها مهلكه و موجبه للعذاب الشديد و ليس ذلك إلا لضعف الإيمان و عدم اليقين

**[ترجمه]«يا اخا جعف» يعنى اى جعفى كه قبيله اى در يمن است. و در مصـباح گويـد وقتى بگوينـد فلانى برادر تميم است، يعنى او يكنفر از اين قبيله است. و امـا برترى ايمـان بر اسـلام يا از اين جهت است كه در ايمان، ولايت و قبول امامت و رهبرى خانـدان پيغمبر معتبر است، ولى اسـلام اعم است يـا از اين جهت است كه ايمان يك حالت درونى و قلبى است و از دل ريشـه مى گيرد با دنبال كردن عمل و اجراى دستورات دين، يا بدون عمل به شرحى كه گفته شده، ولى اسلام همان اظهار و اعتراف زبـانى به مبـانى دين است و بهر تقـدير، بالاـخره در ايمـان چيزى معتبر است كه در مفهوم و صـدق اسـلام معتبر نيست.بنابراين ايمان دايره اش تنگ تر و از اسلام برتر است. همچنين يقين كه عبارت است از بالاترين درجات جزم و اطمينان قلبى،به طورى كه آثار و نشانه هايش در مرحله عمل روشن باشـد و موجب انجام اطاعت و واجبات و خوددارى از محرمات و منهيات باشـد. البته اين حـالت در حقيقت ايمـان و در جميع مراتب ايمـان معتبر نيست.بنـابراين يقين از ايمـان برتر و بهتر و دايره اش تنـگ تر است. يـا گفته شود يقين به معنـاى اين است كه مطلب اعتقادى به قـدرى قطعى و مسـلم باشـد كه اصـلا احتمال خلاف آن در فكر راه نيابـد، ولى در تحقيق ايمان اين مقدار لازم و معتبر نيست - همان طورى كه اين هم بحث شده است - ولى حق مطلب اين است كه گفته شود تصديق و اعتراف به امر دينى و احتمال خلاف ندادن، خود اين داراى مراتب و درجاتى است، تا برسد به درجه و مرحله يقين كه قبلا هم اشاره به اين اختلاف درجات شد.

«و مـا مـن شـى ء اعز من اليقين»:يعنى چيزى كميـاب تر از يقين نيست و يـا چيزى گرانبهـاتر از يقين نيست و معنـاى اولى بهـتر است، چون يقين با معصـيت منافات دارد، مخصوصا در صورت اصـرار و تكرار آن. از طرف ديگر افرادى كه هيچ گونه آلوده به گنـاه نباشـند، بسـيار كم و نـادر هسـتند، بلكه ممكن است گفته شود كه ايمـان اكثر مردم بر مبنـاى يقين و برهان نيست و از روى تقليـد و ظن و گمـان است كه بـا كمترين شـبهه و وسوسه درونى و يـا برونى متزلزل مى گردد. مثلاـ اگر طبيبى به كسـى بگويـد كه فلان غذا براى تو مضـر است يا باعث زيادى مرض يا طولانى شدنش مى شود، از آن غذا خوددارى مى كند، براى اينكه خود را از آن ضـرر ضـعيف موهوم حفظ كند. ولى معصـيت كبيره اى كه خدا و رسول و ائمه دين عليه السلام به ضرر و زيان آن و به دنبال داشـتن عذاب شديد براى آن خبر داده اند، ترك نمى كند و اين هيچ علتى جز ضـعف ايمان و نبودن يقين ندارد .

**[ترجمه]

كا، [الكافى] عَنِ الْعِدَّهِ عَنْ سَهْلٍ وَ الْحُسَيْنِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ الْمُعَلَّى جَمِيعاً عَنِ الْوَشَّاءِ عَنْ أَبِى الْحَسَنِ عليه السلام قَالَ سَمِعْتُهُ يَقُولُ: الْإِيمَانُ فَوْقَ الْإِسْلَامِ بِدَرَجَهٍ وَ التَّقْوَى فَوْقَ الْإِيمَانِ بِدَرَجَهٍ وَ الْيَقِينُ فَوْقَ التَّقْوَى بِدَرَجَهٍ وَ مَا قُسِمَ فِى النَّاسِ شَىْ ءٌ أَقَلُّ مِنَ الْيَقِينِ (۱).

**[ترجمه]كافى:وشّاء گويد: از موسى بن جعفر عليه السلام شنيدم كه مى فرمود: «ايمان يک درجه برتر از اسلام است؛تقوا نيز يک درجه برتر از ايمان است؛ يقين يک درجه بالاتر از تقواست و هيچ چيزى كمتر از يقين در ميان مردم نيست.» - . كافى ۲ : ۵۱ -

**[ترجمه]

بيان

يدل على أن التقوى أفضل من الإيمان و التقوى من الوقايه و هى فى اللغه فرط الصيانه و فى العرف صيانه النفس عما يضرها فى الآخره و قصرها على ما ينفعها فيها و لها ثلاث مراتب الأولى وقايه النفس عن العذاب المخلد بتصحيح العقائد الإيمانيه و الثانيه التجنب عن كل ما يؤثم من فعل أو ترك و هو المعروف عند أهل الشرع و الثالثه التوقى عن كل ما يشغل القلب عن الحق و هذه درجه الخواص بل خاص الخاص و المراد هنا أحد المعنيين الأخيرين و كونه فوق الإيمان بالمعنى الثالث ظاهر على أكثر معانى الإيمان التى سبق ذكرها و إن أريد المعنى الثانى فالمراد بالإيمان إما محض العقائد الحقه أو مع فعل الفرائض و ترك الكبائر بأن يعتبر ترك الصغائر أيضا فى المعنى الثانى و قيل باعتبار أن الملكه معتبره فيها لا فيه و لا يخفى ما فيه.

ص: ۱۳۶

۱- ۱. الكافى ج ۲ ص ۵۱.

و كون اليقين فوق التقوى كـأنه يعين حملهـا على المعنى الثـانى و إلاـ فيشـكل الفرق لكن درجـات المرتبه الأـخيره أيضـا كثيره فيمكن حمل اليقين على أعالى درجاتها و ما قيل فى الفرق أن التقوى قـد يوجـد بـدون اليقين كما فى بعض المقلدين فهو ظاهر الفساد إذ لا توجـد هذه الدرجه الكامله من التقوى لمن كان بناء إيمانه على الظن و التخمين و قوله عليه السـلام و ما قسم للناس يدل على أن للاستعدادات الذاتيه و العنايات الإلهيه مدخلا فى مراتب الإيمان و اليقين كما مرت الإشاره إليه.

**[ترجمه]این حـدیث دلاـلت دارد بر اینکه تقوا، افضـل از ایمان است و تقوا از وقایه که در لغت به معنای نگهـداری و حفظ شدیـد است و در نظر متـدینین نگهداشـتن انسـان خویشـتن را از آنچه که زیـان اخروی دارد و مشـغول سـاختن خـود صـرفا به کارهایی که سود آن جهانی دارد است. و تقوا دارای سه مرحله و مرتبه است:

۱.

بازداشتن و حفظ نفس از عذاب دائمی، از طریق تحصیل عقاید حقه و ارکان ایمان.

۲.

خودداری از آنچه گناه است،چه انجام دادن فعل حرام یا ترک واجب که تقوای معروف در نظر اهل دیانت همین است.

۳.

بازداشتن و حفظ قلب از بستگی و علاقه به غیر خدا و بریدن از ما سوی اللّه، و این مرحله از تقواخاص درجه خاصان خدا بلکه اولیـای مخصـوص است و در اینجـا مراد یکی از دو معنـای اولی و دومی است. و برتر بودن تقوا به معنـای سوم از ایمـان، طبق معانی زیادی که از ایمان شـده، روشن و واضـح است. و اگر معنای دوم از تقوا مراد باشـد، آنگاه فقط منظور از ایمان یا همان عقایـد حقه است و یـا مقصود از ایمـان، اعتقـادات صـحیحه و ترک محرمـات و فعل واجبات است، نه اعتقادات تنها، و در این صورت فرقی که با تقوا به معنای دوم پیدا می کند، در این جهت باشد که ترک گناهان صـغیره در معنای دوم تقوا گرفته شود نه در معنای ایمان.

و گفته شـده فرقی که هست از این جهت است که ملکه و حـالت اجتنـاب از گنـاه، در معنـای تقوا هست نه در معنای ایمان. و چون در این حـدیث یقین بالاـتر از تقوا فرض شـده، پس بایـد تقوا به معنـای دوم گرفته شود، وگرنه فرق مـابین تقوا به معنای سـوم بـا یقین مشـکل است، ولی همین معنـای سـوم از تقوا، خوددارای درجـات و مراتـبی است.بنـابراین ممکن است که یقین عبارت از آن آخرین درجه و مرتبه نهایی تقوای سوم باشد، و آنچه که بعضـی گفته اند که ممکن است گاهی تقوا باشد، ولی یقین نباشـد، همچنـان که بعضـی از عوام سـاده چنین هسـتند. البته این حرف درستی نیست، چون تقوا به معنـای سوم که فرض مطلب است، درجه عالی از تقوا است و در اشخاصی که مبنای ایمان آنان بر پایه تقلید و ظن است یافت نمی شود.

و مـا قسّم فی النّاس: در میان مردم هیـچ چیز کمتر از یقین تقسـیم نشـده است، این جمله دلالت بر این دارد که نحوه خلقت و آفرینش مردم و اسـتعدادهای ذاتی و عنایـات الهی، در اختلاـف مراتب و درجات ایمان و یقین دخالت دارد که سابقاهم گفته

شد.

**[ترجمه]

«۳»

کا، [الکافی] عَنِ الْعِدَّهِ عَنِ الْبَرْقِیِّ عَنْ أَبِیهِ عَنْ هَارُونَ بْنِ الْجَهْمِ أَوْ غَیْرِهِ عَنْ عُمَرَ بْنِ أَبَانٍ الْکَلْبِیِّ عَنْ عَبْدِ الْحَمِیدِ الْوَاسِطِیِّ عَنْ أَبِی بَصِیرٍ قَالَ: قَالَ لِی أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام یَا بَا مُحَمَّدٍ الْإِسْلَامُ دَرَجَهٌ قُلْتُ نَعَمْ قَالَ وَ الْإِیمَانُ عَلَی الْإِسْلَامِ دَرَجَهٌ قُلْتُ نَعَمْ قَالَ وَ التَّقْوَی عَلَی الْإِیمَانِ دَرَجَهٌ قَالَ قُلْتُ نَعَمْ قَالَ وَ الْیَقِینُ عَلَی التَّقْوَی دَرَجَهٌ قُلْتُ نَعَمْ قَالَ فَمَا أُوتِیَ النَّاسُ أَقَلَّ مِنَ الْیَقِینِ وَ إِنَّمَا تَمَسَّکْتُمْ بِأَدْنَی الْإِسْلَامِ فَإِیَّاکُمْ أَنْ یَنْفَلِتَ مِنْ أَیْدِیکُمْ (۱).

**[ترجمه]کافی: ابو بصیر گوید: حضرت صادق علیه السلام به من فرمود: «ای ابا محمد! اسلام خود درجه و مرتبه ای است از کمال.» عرض کردم بلی. فرمود: «ایمان درجه بالاتر و مرتبه کامل تر از اسلام است.» عرض کردم بلی. فرمود: «تقوا مرتبه فوق ایمان است.» گفتم بلی. فرمود: «یقین مرتبه بالاتر از تقوا است.» عرض کردم بلی. فرمود: «به این مردم هیچ چیز کمتر از یقین داده نشده و شما آن درجه پایین و نازل از اسلام را در دست دارید. مواظب باشید که همین مقدار کم از دست شما نرود.» - . کافی ۲ : ۵۲ -

**[ترجمه]

بیان

الإسلام درجه أی درجه من الدرجات أو أول درجه و هو استفهام أو خبر و نعم یقع فی جوابهما علی الإسلام أی مشرفا أو زائدا علیه ما أوتی الناس أقل من الیقین أی الإیمان أقل من سائر ما أعطی الناس من الکمالات أو عزیز نادر فیهم کما مر و قیل المعنی ما أعطی الناس شیئا قلیلا من الیقین و لا یخفی بعده و کأنه حمله علی ذلک ما سیأتی قوله علیه السلام بأدنی الإسلام کأن المراد بالإسلام هنا مجموع العقائد الحقه بل مع قدر من الأعمال کما مر من اختلاف معانی الإسلام و یحتمل أن یکون المراد بالخطاب غیر المخاطب من ضعفاء الشیعه و قیل المراد بأدنی الإسلام أدنی الدرجات إلی الإسلام و هو الإیمان من قبیل یوسف أحسن إخوته.

أن ینفلت من أیدیکم أی یخرج من قلوبکم فجاءه فیدل علی أن من لم یکن فی درجه کامله من الإیمان فهو علی خطر من زواله فلا یغتر من

ص: ۱۳۷

۱- ۱. الکافی ج ۲ ص ۵۲.

لم یتق المعاصی بحصول العقائد له فإنه یمکن زواله عنه بحیث لم یعلم فإن الأعمال الصالحه و الأخلاق الحسنه حصون للإیمان تحفظه من سراق شیاطین الإنس و الجان قال الجوهری یقال کان ذلک الأمر فلته أی فجاءه إذا لم یکن عن تدبر و لا تردد و أفلت الشی ء و تفلت و انفلت بمعنی و أفلته غیره.

**[ترجمه]اینکه فرمود «اسلام درجه ای است»، یعنی یکی از درجات و مراتب و یا اول درجه است. و این جمله استفهام است به این معنی که آیا چنین نیست؟ و یا اخبار است و لفظ «نعم» هم در مقام پاسخ استفهام و هم در مورد تصدیق به کار می رود.

ما اوتی النّاس اقلّ من الیقین: یعنی از تمام چیزها و کمالاتی که به مردم داده شده، ایمان و نعمت یقین کمتر داده شده. و یا منظور این باشد که نعمت یقین در میان مردم خیلی کم و نادر است و کمتر افرادی دارای این کمال هستند. و گفته شده معنای این جمله چنین است که «به مردم از نعمت یقین، به مقدار کمی هم داده نشده» و البته این معنا بعید است، ولی ظاهرا مطلبی که بعدا خواهد آمد، این معنا را به ذهن این گوینده آورده است و اینکه فرمود: «بادنی الإسلام»، (شما درجه نازل اسلام را دارید) شاید منظور از اسلام در اینجا جمیع اعتقادات حقه، بلکه مقداری هم توام با عمل باشد که قبلا هم به اختلاف معانی اسلام اشاره شد. و ممکن است نظر حضرت آن مخاطب حاضر نبوده و مقصود عوام و مردم ساده از شیعیان باشد و گفته شده مقصود از «ادنی الإسلام»، نزدیک ترین درجات به اسلام است که آن ایمان باشد، مانند جمله «یوسف احسن اخوته»، (یوسف بهترین برادران خود است) و معنای حدیث این است شما شیعیان به حکم داشتن ایمان، از سایر مردم به اسلام نزدیک تر و حقیقت اسلام در شما بیش از دیگران است. یعنی مبادا ناگهان ایمان از قلب برود. از این جمله معلوم می شود کسی که در درجه کامله از ایمان نباشد، همیشه در معرض خطر سلب ایمان است.بنابراین کسی که اجتناب از گناه ندارد، نباید فقط به داشتن اعتقادات حقه و تشیع دل خوش کند، زیرا ارتکاب معصیت در زوال ایمان به طور ناخودآگاه اثر می کند، چون اعمال صالح و شایسته و اخلاق نیک، مانند قلعه محکمی است برای ایمان و نگهدارنده است از دستبرد شیاطین انسی و جنی.

فایّاکم ان ینفلت من ایدیکم: جوهری گوید: فلان کار «فلته» بود، یعنی ناگهانی و بدون تفکر و پیش بینی.«و أفلت الشی و تفلّت و انفلت» همه به یک معنی است و نیز «اقلّته غیره».

**[ترجمه]

«۴»

کا، [الکافی] عَنْ عَلِیِّ بْنِ إِبْرَاهِیمَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِیسَی عَنْ یُونُسَ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا الْحَسَنِ الرِّضَا علیه السلام عَنِ الْإِیمَانِ وَ الْإِسْلَامِ فَقَالَ قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ علیه السلام إِنَّمَا هُوَ الْإِسْلَامُ وَ الْإِیمَانُ فَوْقَهُ بِدَرَجَةٍ وَ التَّقْوَی فَوْقَ الْإِیمَانِ بِدَرَجَةٍ وَ الْیَقِینُ فَوْقَ التَّقْوَی بِدَرَجَةٍ وَ لَمْ یُقْسَمْ بَیْنَ النَّاسِ شَیْ ءٌ أَقَلُّ مِنَ الْیَقِینِ قَالَ قُلْتُ فَأَیُّ شَیْ ءٍ الْیَقِینُ قَالَ التَّوَکُّلُ عَلَی اللَّهِ وَ التَّسْلِیمُ لِلَّهِ وَ الرِّضَا بِقَضَاءِ اللَّهِ وَ التَّفْوِیضُ إِلَی اللَّهِ قُلْتُ فَمَا تَفْسِیرُ ذَلِکَ قَالَ هَکَذَا قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ علیه السلام (۱).

**[ترجمه]کافی: یونس گوید: از حضرت رضا علیه السلام درباره ایمان و اسلام سؤال کردم.فرمود: «حضرت باقر علیه السلام فرموده است: «دین همان اسلام است و ایمان یک درجه فوق آن است؛ تقوا یک درجه فوق ایمان است؛ یقین یک درجه فوق

تقوا است و در میان مردم هیچ چیز کمتر از یقین تقسیم نشده.»

یونس گوید: عرض کردم: «حقیقت یقین چیست؟» فرمود: «توکل و اعتماد به خدا(تسلیم در برابر فرمان او)،رضایت و خشنودی به قضا و حکم خدا(واگذار کردن کار به خدا)» عرضه داشتم: «تفسیر و توضیح اینها چگونه است؟» فرمود: «این چنین گفته است حضرت باقر علیه السّلام.» - . کافی ۲ : ۵۲ -

**[ترجمه]

بيان

إنما هو الإسلام كأن الضمير راجع إلى الدين لقوله تعالى إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلامُ (۲) أو ليس أول الدخول في الدين إلا درجه الإسلام قوله عليه السلام التوكل على الله تفسير اليقين بما ذكر من باب تعريف الشي ء بلوازمه و آثاره فإنه إذا حصل اليقين في النفس بالله سبحانه و وحدانيته و علمه و قدرته و حكمته و تقديره للأشياء و تدبيره فيها و رأفته بالعباد و رحمته يلزمه التوكل عليه في أموره و الاعتماد عليه و الوثوق به و إن توسل بالأسباب تعبدا و التسليم له في جميع أحكامه و لخلفائه فيما يصدر عنهم و الرضا بكل ما يقضي عليه على حسب المصالح من النعمه و البلاء و الفقر و الغنى و العز و الذل و غيرها و تفويض الأمر إليه في دفع شر الأعادي الظاهره و الباطنه أو رد الأمر بالكليه إليه في جميع الأمور بحيث يرى قدرته مضمحله في جنب قدرته و إرادته معدومه عند إرادته كما قال تعالى وَ ما تَشاؤُنَ إِلَّا أَنْ يَشاءَ اللَّهُ (۳) و يعبر عن هذه المرتبه بالفناء في الله.

ص: ۱۳۸

۱- ۱. الكافي ج ۲ ص ۵۲.

۲- ۲. آل عمران: ۱۹.

۳- ۳. الإنسان: ۳۰، التكوير: ۲۹.

قوله علیه السلام هکذا إلخ لما کان السائل قاصرا عن فهم حقائق هذه الصفات لم یجبه علیه السلام بالتفسیر بل أکد حقیته بالروایه عن والده علیه السلام و قیل استبعد الراوی کون هذه الأمور تفسیرا للیقین فأجاب علیه السلام بأن الباقر علیه السلام کذا فسره.

**[ترجمه]«انّما هو الاسلام»: ظاهراضمیر «هو» راجع به دین است که در قرآن هم فرموده: «إِنَّ الدِّینَ عِنْدَ اللّٰهِ الْإِسْلامُ»، { در حقیقت دین نزد خدا همان اسلام است.} - . آل عمران / ١٩ - و در تفسیر یقین که فرمود توکل و اعتماد بر حق، از قبیل تفسیر و تعریف به لوازم و آثار است، چون انسان وقتی حالت یقین به خدا و یگانگی و علم و قدرت و حکمت و تقدیر و اندازه گیری در خلقت و تدابیر امور آفرینش و رافت و مهربانی او برایش حاصل شد، البته لازمه این حالت این است که در کارها به او توکل و اعتمادداشته باشد، گرچه بر حسب وظیفه،باید به طرف اسباب و وسایل برود و باز لازمه اش تسلیم در برابر فرامین و دستورهای خدا و دستورهاپیغمبر صلّی اللّٰه علیه و آله و خلفای اوست، هر چه فرمان دهند، و راضی و خشنود بودن به آنچه مصلحت می داند از فقر و ثروت آسایش و بلا و عزت و ذلت و غیره، و واگذار کردن کارهای خویش در دفع شر دشمنان برونی و درونیاز او و به طور کلی تمام کارها را به او تفویضکردن، به نحوی که در برابر قدرت و اراده او، برای خود قدرت و اراده و تدبیری قائل نباشد و خود را در این امور مستقل نداند. همچنان که خداوند فرموده: «وَ ما تَشاؤُنَ إِلَّا أَنْ یَشاءَ اللّٰهُ»، {اراده و مشیت خود را تابع مشیت خدا می دانند.} - . انسان / ٣٠ - و این مقام و مرتبه فنا فی اللّٰه است که خود و تمام وجود خود را فانی و مندکّ و مضمحل در خدا می بیند.

و در ذیل این حدیث که فرمود، حضرت باقر این چنین فرمود. چون طرف استعداد فهم حقایق این صفات و لوازم یقین را نداشت، حضرت رضا علیه السلام تفسیر و توضیح مفصل اینها را ندارد و فقط از لحاظ تاکید مطلب، از جد بزرگوارش حضرت باقر علیه السلام نقل روایت کرد. و گفته شد که راوی مثل اینکه در نظرش بعید آمد که این مطالب مهم تفسیر و تعریف یقین باشد، لذا حضرت پاسخ داد که باقر العلوم چنین گفته.

**[ترجمه]

«۵»

کا، [الکافی] عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ یَحْیَی عَنِ ابْنِ عِیسَی عَنِ الْبَزَنْطِیِّ عَنِ الرِّضَا علیه السلام قَالَ: الْإِیمَانُ فَوْقَ الْإِسْلَامِ بِدَرَجَهٍ وَ التَّقْوَی فَوْقَ الْإِیمَانِ بِدَرَجَهٍ وَ الْیَقِینُ فَوْقَ التَّقْوَی بِدَرَجَهٍ وَ لَمْ یُقْسَمْ بَیْنَ الْعِبَادِ شَیْ ءٌ أَقَلُّ مِنَ الْیَقِینِ (١).

**[ترجمه]کافی: بزنطی از حضرت رضا علیه السلام نقل کرده که فرمود: «ایمان یک رتبه بالاتر از اسلام،تقوا یک درجه بالاتر از ایمان و یقین یکدرجه بالاتر از تقواست، و در میان مردم چیزی کمتر از یقین تقسیم نشده است.» - . کافی ٢ : ۵٢ -

**[ترجمه]

بیان

قال بعض المحققين اعلم أن العلم و العباده جوهران لأجلهما كان كلما ترى و تسمع من تصنيف المصنفين و تعليم المعلمين و وعظ الواعظين و نظر الناظرين بل لأجلهما أنزلت الكتب و أرسلت الرسل بل لأجلهما خلقت السماوات و الأرض و ما فيهما من الخلق و ناهيك لشرف العلم قول الله عز و جل اللَّهُ الَّذِی خَلَقَ سَبْعَ سَماواتٍ وَ مِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ يَتَنَزَّلُ الْأَمْرُ بَيْنَهُنَّ لِتَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَلى كُلِّ شَیْ ءٍ قَدِيرٌ وَ أَنَّ اللَّهَ قَدْ أَحاطَ بِكُلِّ شَیْ ءٍ عِلْماً(۲) و لشرف العباده قوله سبحانه وَ ما خَلَقْتُ الْجِنَّ وَ الْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ (۳) فحق للعبد أن لا يشتغل إلا بهما و لا يتعب إلا لهما و أشرف الجوهرين العلم كما ورد فضل العالم على العابد كفضلى على أدناكم.

و المراد بالعلم الدين أعنى معرفه الله سبحانه و ملائكته و كتبه و رسله و اليوم الآخر قال الله عز و جل آمَنَ الرَّسُولُ بِما أُنْزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ وَ الْمُؤْمِنُونَ كُلٌّ آمَنَ بِاللَّهِ وَ مَلائِكَتِهِ وَ كُتُبِهِ وَ رُسُلِهِ (۴) و قال تعالى يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا آمِنُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ وَ الْكِتابِ الَّذِی نَزَّلَ عَلى رَسُولِهِ وَ الْكِتابِ الَّذِی أَنْزَلَ مِنْ قَبْلُ وَ مَنْ يَكْفُرْ

۱- ۱. الكافى ج ۲ ص ۵۲.

۲- ۲. الطلاق: ۱۲.

۳- ۳. الذاريات: ۵۶.

۴- ۴. البقره: ۲۸۵.

بِاللَّهِ وَ مَلائِكَتِهِ وَ كُتُبِهِ وَ رُسُلِهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلالًا بَعِيداً(۱).

و مرجع الإيمان إلى العلم و ذلك لأن الإيمان هو التصديق بالشى ء على ما هو عليه و لا محاله هو مستلزم لتصور ذلك الشى ء كذلك بحسب الطاقه و هما معنى العلم و الكفر ما يقابله و هو بمعنى الستر و الغطاء و مرجعه إلى الجهل و قد خص الإيمان فى الشرع بالتصديق بهذه الخمسه و لو إجمالا فالعلم بها لا بد منه و إليه الإشاره

بِقَوْلِهِ صلى الله عليه و آله: طَلَبُ الْعِلْمِ فَرِيضَهٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ وَ مُسْلِمَهٍ.

و لكن لكل إنسان بحسب طاقته و وسعه لا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْساً إِلَّا وُسْعَها(۲) فإن للعلم و الإيمان درجات مترتبه فى القوه و الضعف و الزياده و النقصان بعضها فوق بعض كما دلت عليه الأخبار الكثيره.

و ذلك لأن الإيمان إنما يكون بقدر العلم الذى به حياه القلب و هو نور يحصل فى القلب بسبب ارتفاع الحجاب بينه و بين الله جل جلاله اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُماتِ إِلَى النُّورِ(۳) أَ وَ مَنْ كانَ مَيْتاً فَأَحْيَيْناهُ وَ جَعَلْنا لَهُ نُوراً يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ كَمَنْ مَثَلُهُ فِي الظُّلُماتِ لَيْسَ بِخارِجٍ مِنْها(۴) و ليس العلم بكثره التعلم إنما هو نور يقذفه الله فى قلب من يريد أن يهديه.

و هذا النور قابل للقوه و الضعف و الاشتداد و النقص كسائر الأنوار وَ إِذا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آياتُهُ زادَتْهُمْ إِيماناً(۵) وَ قُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْماً(۶) كلما ارتفع حجاب ازداد نور فيقوى الإيمان و يتكامل إلى أن ينبسط نور فينشرح صدره و يطلع على حقائق الأشياء و تجلى له الغيوب و يعرف كل شى ء فى موضعه فيظهر له

ص: ۱۴۰

۱- ۱. النساء: ۱۳۶.

۲- ۲. البقره: ۲۸۶.

۳- ۳. البقره: ۲۵۷.

۴- ۴. الأنعام: ۱۲۲.

۵- ۵. الأنفال: ۲.

۶- ۶. طه: ۱۱۴.

صدق الأنبياء علیهم السلام فی جمیع ما أخبروا عنه إجمالا و تفصیلا علی حسب نوره و بمقدار انشراح صدره و ینبعث من قلبه داعیه العمل بکل مأمور و الاجتناب عن کل محظور فیضاف إلی نور معرفته أنوار الأخلاق الفاضله و الملکات الحمیده نُورُهُمْ یَسْعی بَیْنَ أَیْدِیهِمْ وَ بِأَیْمانِهِمْ (۱) نُورٌ عَلی نُورٍ(۲) و کل عباده تقع علی وجهها تورث فی القلب صفاء یجعله مستعدا لحصول نور فیه و انشراح و معرفه و یقین ثم ذلک النور و المعرفه و الیقین تحمله علی عباده أخری و إخلاص آخر فیها یوجب نورا آخر و انشراحا أتم و معرفه أخری و یقینا أقوی و هکذا إلی ما شاء الله جل جلاله و علی کل من ذلک شواهد من الکتاب و السنه.

ثم اعلم أن أوائل درجات الإیمان تصدیقات مشوبه بالشکوک و الشبه علی اختلاف مراتبها و یمکن معها الشرک وَ ما یُؤْمِنُ أَکْثَرُهُمْ بِاللَّهِ إِلَّا وَ هُمْ مُشْرِکُونَ (۳) و عنها یعبر بالإسلام فی الأکثر قالَتِ الْأَعْرابُ آمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَ لکِنْ قُولُوا أَسْلَمْنا وَ لَمَّا یَدْخُلِ الْإِیمانُ فِی قُلُوبِکُمْ (۴) و أواسطها تصدیقات لا یشوبها شک و لا شبهه الَّذِینَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ یَرْتابُوا(۵) و أکثر إطلاق الإیمان علیها خاصه إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِینَ إِذا ذُکِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَ إِذا تُلِیَتْ عَلَیْهِمْ آیاتُهُ زادَتْهُمْ إِیماناً وَ عَلی رَبِّهِمْ یَتَوَکَّلُونَ (۶) و أواخرها تصدیقات کذلک مع کشف و شهود و ذوق و عیان و محبه کامله لله سبحانه و شوق تام إلی حضرته المقدسه یُحِبُّهُمْ وَ یُحِبُّونَهُ أَذِلَّهٍ عَلَی الْمُؤْمِنِینَ أَعِزَّهٍ عَلَی الْکافِرِینَ

۱- ۱. التحریم: ۸.

۲- ۲. النور: ۳۵.

۳- ۳. یوسف: ۱۰۶.

۴- ۴. الحجرات: ۱۴.

۵- ۵. الحجرات: ۱۵.

۶- ۶. الأنفال: ۲.

يُجاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَ لا يَخافُونَ لَوْمَهَ لائِمٍ ذلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشاءُ(۱) و عنهـا العباره تاره بالإحسان الإحسان أن تعبد الله كأنك تراه و أخرى بالإيقان وَ بِالْآخِرَهِ هُمْ يُوقِنُونَ (۲) و إلى المراتب الثلاث الإشاره بقوله عز و جل لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ جُناحٌ فِيما طَعِمُوا إِذا ما اتَّقَوْا وَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ ثُمَّ اتَّقَوْا وَ آمَنُوا ثُمَّ اتَّقَوْا وَ أَحْسَنُوا وَ اللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ (۳) و إلى مقابلاته التى هى مراتب الكفر الإشاره بقوله جل و عز إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا ثُمَّ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا ثُمَّ ازْدادُوا كُفْراً لَمْ يَكُنِ اللَّهُ لِيَغْفِرَ لَهُمْ وَ لا لِيَهْدِيَهُمْ سَبِيلًا(۴) فنسبه الإحسان و اليقين إلى الإيمان كنسبه الإيمان إلى الإسلام.

و لليقين ثلاث مراتب علم اليقين و عين اليقين و حق اليقين كَلَّا لَوْ تَعْلَمُونَ عِلْمَ الْيَقِينِ لَتَرَوُنَّ الْجَحِيمَ ثُمَّ لَتَرَوُنَّها عَيْنَ الْيَقِينِ (۵) إِنَّ هذا لَهُوَ حَقُّ الْيَقِينِ (۶) و الفرق بينها إنما ينكشف بمثال فعلم اليقين بالنار مثلا هو مشاهده المرئيات بتوسط نورها و عين اليقين بها هو معاينه جرمها و حق اليقين بها الاحتراق فيها و انمحاء الهويه بها و الصيروره نارا صرفا و ليس وراء هذا غايه و لا هو قابل للزياده لو كشف الغطاء ما ازددت يقينا.

**[ترجمه]بعضی از اهل تحقیق گفته اند که علم و دانش و عبادت و پرستش دو گوهر گرانبهاییهستند که تمام دیدنی ها و شنیدنی ها از کتاب های تصنیف شده و تعلیم استادها و پند و اندرز گویندگان و افکار اندیشمندان، همه و همه به منظور تکمیل علوم و پیمودن مراحل عبادت است، بلکه تمام کتاب های آسمانی و اعزام انبیا، بلکه خلقت و آفرینش آسمان ها و زمین و آنچه که در آنها هست، برای همین دو چیز است و برای اثبات عظمت و ارزش علم، همین یک آیه از قرآن کافی است: «اللَّهُ الَّذِی خَلَقَ سَبْعَ سَماواتٍ وَ مِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ یَتَنَزَّلُ الْأَمْرُ بَیْنَهُنَّ لِتَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَلی کُلِّ شَیْ ءٍ قَدِیرٌ وَ أَنَّ اللَّهَ قَدْ أَحاطَ بِکُلِّ شَیْ ءٍ عِلْما»، {خدایی که آسمان های هفتگانه و نظیر آن از زمین آفریده و فرمان الهی در میان آنها ابلاغ و اجرامی شود [تمام این خلقت و آفرینش و برنامه آن] برای این منظور است که بفهمید و علم پیدا کنید که خدا بر هر چیز توانا است و به تمام اشیا احاطه علمی دارد.} - . طلاق/ ۱۲ - و برای اثبات عظمت و ارزش عبادت هم این آیه کفایت می کند: «وَ ما خَلَقْتُ الْجِنَّ وَ الْإِنْسَ إِلَّا لِیَعْبُدُونِ»، {من جن و انس را نیافریدم مگر برای عبادت.} - . ذاریات / ۵۶ - بنابراین سزاوار و شایسته است که انسان در کارها و اشتغالاتش، هدف و مقصدی جز این دو چیز نداشته باشد وخود را جز برای این دو به رنج نیندازد. و از این دو گوهر گرانبها، علم و فهم و درک از گوهر عبادت با ارزش تر است، همچنان که در حدیث وارد شده: «فضیلت و برتری عالم بر عابد، مانند فضیلت و برتری من است بر فرد خیلی خیلی عادی و معمولی شما.» و منظور از علم دین است، یعنی شناخت خدا و ملائکه و کتاب های آسمانی و پیغمبران و معاد که خداوند متعال فرمود: «آمَنَ الرَّسُولُ بِما أُنْزِلَ إِلَیْهِ مِنْ رَبِّهِ وَ الْمُؤْمِنُونَ کُلٌّ آمَنَ بِاللَّهِ وَ مَلائِکَتِهِ وَ کُتُبِهِ وَ رُسُلِه»، {رسول خدابه آنچه از طرف خدا نازل شده ایمان دارد و همچنین مؤمنان همگی ایمان دارند به خدا و ملائکه او و کتاب ها و پیامبران.} - . بقره / ۲۸۵ - و باز فرموده: «یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا آمِنُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ وَ الْکِتابِ الَّذِی نَزَّلَ عَلی رَسُولِهِ وَ الْکِتابِ الَّذِی أَنْزَلَ مِنْ قَبْلُ وَ مَنْ یَکْفُر بِاللَّهِ وَ مَلائِکَتِهِ وَ کُتُبِهِ وَ رُسُلِهِ وَ الْیَوْمِ الْآخِرِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلالًا بَعِیدا»، {ای کسانی که ایمان آورده اید، ایمان بیاورید (ایمان حقیقی و واقعی داشته باشید و یا ایمان بهتر و بالاتر بیاورید.) به خدا و رسولش و به قرآنی که بر پیغمبرش فرو فرستاده و کتابی که قبلا (تورات و انجیل) فرستاده و هر آن کس که کافر شود به خدا و ملائکه او و کتاب و پیامبران او و به معاد و رستاخیز، قطعا در گمراهی دوری قرار گرفته است.} - . نساء / ۱۳۶ - و ایمان هم بستگی به علم دارد، چون معنای ایمان، تصدیق و قبول داشتن چیزی است، به آن نحوه ای که آن چیزی هست و واقعیت دارد.بنابراین قبلا باید آن چیز را تصور کرد و به قدر استعداد و ظرفیت خود، آن چیز را شناخته باشد.

البته تصـدیق و تصور معنای علم است و کفر هم نقطه مقابل آن است و معنای لغوی کفر، پرده و پوشـش است، یعنی آن شبی روشن و واضح نیست و در پس پرده و زیر پوشـش است که برگشت کفر به جهل و عدم شناخت است و در نظر شرع و قرآن، تصدیق و باور داشـتن این پنج چیز (خدا، رسول، ملائکه، کتاب آسـمانی و معاد) گرچه اجمالا باشد، ایمان محسوب می شود. بـا این همه علم به این پنج چیز، در حصول ایمـان لازم است و پیغمبر صـلّی اللّه علیه و آله در آن گفتار معروف خود به همین علـم لازم اشـاره کرده، آنجـا کـه فرمـود: «طلـب العلـم فریضه علی کـلّ مسـلم و مسـلمه» ولی البته هر کس به میزان قـدرت و استعدادش: «لا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْساً إِلَّا وُسْعَها»، {خداوند به هر کس به اندازه وسع و توانایی او تکلیف می کند.} - . بقره / ۲۸۶ - چون ایمـان و شـناخت و علم، از لحـاظ اسـتحکام و ضـعف و سـستی و زیادی و کمی مراتب و درجات گوناگون دارد که هر یـک بالاـتر از درجه دیگر است که اخبار و احادیث زیادی بر این مطلب دلالت دارد. و این تفاوت مراتب از این نظر است که ایمان هر کس، به قدر علم او است که مایه حیات و زندگی قلب است و یک نحوه نور و روشنگری است که در اثر کنار رفتن حجـاب هایی که میان او و خـدا واقع شـده، در دل پیـدا می شود. «اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُماتِ إِلَى النُّور»، {اللّه ولی و سـرپرست اهـل ایمـان اسـت آنـان را از ظلمـت و تـاریکی هـا و کـور دلی نجـات داده و به عـالم نـور و روشن بینی می رسانـد.} - . بقره / ۲۵۷ - «أَ وَ مَنْ كـانَ مَيْتاً فَأَحْيَيْنـاهُ وَ جَعَلْنـا لَهُ نُوراً يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ كَمَنْ مَثَلُهُ فِي الظُّلُمـاتِ لَيْسَ بِخارِجٍ مِنْهـا»، {آیـا آن کس که مرده دل و بی درک و شعور بود و مـا به او حیـات و زنـدگی بخشـیده و در او حـالت روشن بینی و نورانیت قرار دادیم که با آن نور و روشـنایی در اجتماع خود حرکت می کند، مانند کسی است که حجاب های مادی او را فرا گرفته و در تـاریکی جهل و نادانی فرو رفته و بیرون نمی آیـد.} - . انعام / ۱۲۲ - و این علم و نور با زیاد خوانـدن و این در و آن در رفتن نیست، بلکه این یک حالت روشن بینی و نورانیتی است که خدا در دل های شایسته و لایق هدایت قرار می دهد و این نورانیت درونی، دارای شدت و ضـعف است، مانند روشـنایی های دیگر. آنچنان که فرموده است: «وَ إِذا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آياتُهُ زادَتْهُمْ إِيماناً»، {مؤمنین هنگامی که آیات الهی بر آنها تلاوت می شود، ایمانشان بیشتر می گردد.) - . انفال / ۲ - و حتی قرآن مقـدس به پیغمبر صـلّی اللّه علیه و آله دسـتور می دهـد که درخواست ازدیاد علم نماید: «وَ قُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْماً»، {و بگو خدایا علم مرا بیشتر نما.} - . طه / ۱۱۴ -

خلاـصه هر مقـدار حجـاب و پرده مادیـات کنـار رود، نورانیت بیشتر و ایمـان کامـل تر می گردد، تـا به مرحله ای که روشـنی انبساط بیشتری پیـدا کرده و شـرح صدر و دل روشن تری می یابد؛ در حقایق و واقعیت اشـیا واقف گشـته؛ اسـرار غیبی برایش جلوه گر و روشن می شود؛ هر چیزی را در جای خود و در رتبه اش می بینـد؛ صدق و راستی انبیا را خوب می فهمد؛ به میزان روشـنی و شـرح صـدرش، به طور اجمال و یا تفصـیل صـحت تمام مطالب آنها را درک می کند؛ از اعماق قلب کششـی برای انجـام واجبـات و اوامر الهی و ترک منهیـات و خودداری از محرمـات دارد؛ و بر روشـنایی علمی و شـناخت روشـنایی علمی و نورانیت اخلاقی اش اضافه شده و ملکات و حالات پسـندیده اثر بیشتری می بخشد. «نُورُهُمْ يَسْعى بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَ بِأَيْمانِهِمْ»، {در روز قیامت نور و روشنایی

آنان در جلو سمت راستشان روشنی بخش است.} - . تحریم / ۸ - «نُورٌ عَلى نُورٍ»، {روشنایی مرتب بیشتر است.} - . نور / ۳۵ -

و هر وقت عبـادت صـحیح و کامل و جامعی انجام گردد، صـفا و پاکی در دل پیـدا می شود که برای کسب نور بیشتر و شـرح

صـدر و شـناخت و یقین قوی تری آمادگی پیـدا می کند.و این نورانیت و حالت یقین، انسان را به عبادت و عمل بیشتری وامی دارد و خلوص نیت کامل تری را باعث می شود که این خود، نور و روشـنی و شرح صدر تام و تمام تر و معرفت دیگر و یقین بالا ـتری را به دنبـال دارد. همچنین مرتبا معرفت و نور در کمال عمل و عمل در ازدیاد یقین، تاثیر متقابل دارنـد، تا آن مراحلی که خدا بخواهد. البته بر این مطالب گواه و شواهد زیادی از آیات قرآن و احادیث هست.

و بایـد توجه داشت که مراحـل اولیه ایمـان عبارت است از تصـدیقاتی که با شک و شـبهه آمیخته است، با اختلاف مراتبی که دارنـد، که البته در این مراحـل، شـرک هم هنوز امکـان دارد. آنچنـان که فرمود: «وَ ما يُؤْمِنُ أَكْثَرُهُمْ بِاللَّهِ إِلَّا وَ هُمْ مُشْرِكُون»، {ایمان اکثر مردم آمیخته با شرک است.} – . یوسف / ۱۰۶ – و در این مراتب است که اسلام هست، ولی ایمان کامل نیست: «قالَتِ

الْأَعْرابُ آمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَ لكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنا وَ لَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمانُ فِي قُلُوبِكُم»، {اعراب گفتنـد ایمـان آوردیم، به آنان بگو ایمـان نیاورده ایـد ولی بگوییـد تسلیم شـده و در اسـلام آمـده ایم و هنوز ایمان در دل شـما راه نیافته.} – . حجرات / ۱۴ – و حدود وسط مراحل ایمان، تصدیقاتی است که شک و شبهه دار نیست: «الَّذِينَ

آمَنُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ يَرْتابُوا»، {آنانی که ایمان به خـدا و رسولش دارند و شک و ریبی هم ندارند.} – . حجرات / ۱۵ – و عمدتا ایمان مخصوصا به این مرحله اطلاق می گردد: «إِنَّمَا

الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَ إِذا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آياتُهُ زادَتْهُمْ إِيماناً وَ عَلى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُون»، {همانـا مؤمنان کسانی هستند که وقتی نـام خـدا برده می شـود دل آنهـا می ترسـد و می لرزد و هنگـامی که آیـات الهی بر آنهـا تلاوت می گردد، ایمانشان زیادتر شده و توکل و اعتمادشان بر خدا است.} – . انفال / ۲ – و مراحل نهایی ایمان، همین تصدیقات بدون شک و ریب، به انضـمام کشف و شـهود و لـذت و مشاهـده حقـایق و محبت حقیقی و دوستی کامـل محبوب و اشتیـاق تـام و تمـام به باریابی به حریم مقـدس خـداست: «يُحِبُّهُمْ وَ يُحِبُّونَهُ أَذِلَّةٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٍ عَلَى الْكافِرِين يُجاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَ لا يَخافُونَ لَوْمَةَ لائِمٍ ذلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشاءُ»، {خـدا آنان را دوست دارد، آنان هم خـدا را دوست دارنـد، در برابر مؤمنان نرم و مهربان در برابر کافران شدید و بی انعطاف از هیچ گونه سـرزنش و اسـتهزاء باکی ندارند، این عنایتی است از خدا به آن کس که بخواهـد می دهـد.} – . مائده / ۵۴ – و از این مرتبه، گـاهی به احسـان و نیکی تعبیر شـده که در روایت، از احسـان چنین تفسیر و تعریف شـده که فرمود: «احسـان این است که خـدا را طوری عبـادت نمایی که گویی او را می بینی) و گاهی تعبیر به یقین شـده است: «وَ بِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ»، {به امر معـاد یقین دارنـد} و اشـاره به این مراحل سه گانه است.خداونـد می فرمایـد: «لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ جُناحٌ فِيما طَعِمُوا إِذا مَا اتَّقَوْا وَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ ثُمَّ اتَّقَوْا وَ آمَنُوا ثُمَّ اتَّقَوْا وَ أَحْسَنُوا وَ اللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِين»، {بر مؤمنانی که دارای عمل صالحند باکی نیست در آنچه بخورند در صورتی که دارای تقوا و ایمان و عمل صالح باشـند (مرحله اول) سـپس باز هم تقوا و ایمان داشته باشند (مرحله دوم) سپس باز هم دارای تقوا و احسان باشـند و خـدا اهل احسان را دوست دارد (مرحله سوم)} – . مائده / ۹۳ – و متقابلا ـ کفر هم مراحلی دارد و در قرآن هم به آن مراحل اشاره شـده که فرمود: «إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا ثُمَّ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا ثُمَّ ازْدادُوا كُفْراً لَمْ يَكُنِ اللَّهُ لِيَغْفِرَ لَهُمْ وَ لا لِيَهْدِيَهُمْ سَبِيلا»، {آنان که ایمان آوردنـد سپس کفر ورزیدند و ایمان آوردند باز هم راه کفر را گرفتندو در عناد به کفر خود افزودند،

خدا آنان را هرگز نمی آمرزد و به هیچ راهی هدایت نمی کند.} - . نساء / ۱۳۷ -

بنـابراین نسبت احسـان و یقین به ایمـان،ماننـد نسـبت ایمـان است به اسـلام که درجه بالا-تر است و یقین سه مرحله دارد: علم الیقین، عین الیقین، حق الیقین، که در قرآن این تعبیرات سه گـانه آمـده است: «كَلَّا لَوْ تَعْلَمُونَ عِلْمَ الْيَقِينِ لَتَرَوُنَّ الْجَحِيمَ. ثُمَّ لَتَرَوُنَّها عَيْنَ الْيَقِينِ»، {هرگز چنین نیست اگر علم الیقین داشتیـد. به یقین دوزخ را می بینیـد؛ سـپس آن را قطعـا به عین الیقین درمی یابیـد}«إِنَّ هذا لَهُوَ حَقُّ الْيَقِينِ»، {به راستی این همان حق الیقین است.} و فرق مابین این مراتب را با ذکر مثالی می توان توضیح داد. مثلا یقین به وجود آتش در مرحله علم الیقین به این است که انسان اشیا را به وسیله نور آتش ببیند. عین الیقین به آتش ایـن اسـت که جرم و جسم خـود آتش را معـاینه نمایـد، و حـق الیقین به آتش این است که در آتش محـترق گردیـده و هویت و شخصیتش در آتش فانی و نابود شـده و خود تبـدیل به آتش شود. و بعـد از مرحله حق الیقین مرحله ای نیست و این رتبه نهـایی است و قابـل زیـادی و برتری نیست که فرمود: «لو کشف الغطـاء مـا ازددت یقینا»، «اگر حجاب و پرده کنار رود بر یقین من افزوده نمی شود.»

**[ترجمه]

«۶»

کا، [الکافی] عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ مُعَلًّى عَنِ الْوَشَّاءِ عَنِ الْمُثَنَّى بْنِ الْوَلِيدِ عَنْ أَبِي بَصِيرٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: لَيْسَ شَيْ ءٌ إِلَّا وَ لَهُ حَدٌّ قَالَ قُلْتُ جُعِلْتُ فِدَاكَ فَمَا حَدُّ التَّوَكُّلِ قَالَ الْيَقِينُ قُلْتُ فَمَا حَدُّ الْيَقِينِ قَالَ أَنْ لَا

۱- ۱. المائده: ۵۴.

۲- ۲. البقره: ۴.

۳- ۳. المائده: ۹۳.

۴- ۴. النساء: ۱۳۷.

۵- ۵. التکاثر: ۵- ۸.

۶- ۶. الواقعه: ۹۵.

تَخَافَ مَعَ اللَّهِ شَیْئاً(۱).

**[ترجمه]کافی: ابی بصیر از حضرت صادق علیه السلام نقل می کند که فرمود: «هیچ چیز نیست مگر اینکه حد و حقیقتی دارد.» ابی بصیر گوید: عرضه داشتم: «فدایت شوم! حد توکل چیست؟» فرمود: «رسیدن به مرحله یقین.»پرسیدم: «حد یقین کدام است؟» فرمود: «اینکه از غیر خدا خوف و ترسی نداشته باشی.» - . کافی ۲ : ۵۷ -

**[ترجمه]

بیان

قال المحقق الطوسی رحمه الله فی أوصاف الأشراف الیقین اعتقاد جازم مطابق ثابت لا یمکن زواله و هو فی الحقیقه مؤلف من علمین العلم بالمعلوم و العلم بأن خلاف ذلک العلم محال و له مراتب علم الیقین و عین الیقین و حق الیقین.

و المراد بالحد هنا إما علامته أو تعریفه أو نهایته فعلی الأول المعنی أن علامه التوکل الیقین و علی الثانی تعریف له بلازمه و علی الثالث المعنی أن التوکل ینتهی إلی الیقین فإنه إذا تمرن علی التوکل و عرف آثاره حصل له الیقین بأن الله مدبر أمره و أنه الضار النافع و کذا الفقره الثانیه تحتمل الوجوه المذکوره.

و عدم الخوف من غیره سبحانه لا ینافی التقیه و عدم إلقاء النفس إلی التهلکه إطاعه لأمره تعالی فإن صاحب الیقین یفعلهما خوفا منه تعالی کما أن التوکل لا ینافی التوسل بالوسائل و الأسباب تعبدا مع کون الاعتماد علی الله تعالی فی جمیع الأمور.

**[ترجمه]مرحوم محقق طوسی در کتاب «اوصاف الاشراف» گفته: یقین، اعتقاد و باور محکم و استواری است که مطابق با واقع و حقیقت باشد و به هیچ وجه امکان زوال و احتمال خلاف در آن راه ندارد. در واقع یقین، مرکب از دو دانستن است: یک علم و دانستن آن شی ء معلوم، دوم علم به اینکه خلاف این علم محال و غیر ممکن است.و یقین مراتب و مراحلی دارد: علم الیقین، عین الیقین، حق الیقین. و مقصود از حد که در این حدیث هست، یا علامت و نشانه آن چیز یا تعریف و بیان حقیقت یا آخرین درجه و نهایت آن چیز است. بنا بر فرض اول، معنا این می شود که علامت و نشانه توکل، یقین است. بنا بر فرض دوم بیان لوازم، توکل است. بنا فرض سوم معنا این است که توکل، آخرین درجه اش یقین است و به آنمنتهی می شود. چون وقتی تمرین بیشتری در توکل است و تقویت شد و آثار و نتایجش را فهمید، یقین می یابد که خداوند تدبیر امر او را داردو ضرر و نفع همه در دست اوست. همچنین است جمله دوم که سؤال کرد «فما حدّ الیقین» که او این معانی را احتمال دارد. ضمنا خوف و ترس از غیر خدا نداشتن، با تقیه و نیفکندن خود در خطر هلاکت منافات ندارد، چون همین تقیه و خودداری از مهلکه، از جهت اطاعت فرمان اوست که انسان با یقین، از لحاظ خوف خدا این دو رقم تکلیف را انجام می دهد همان طوری که توکل بر خدا، با دستیابی و توسل به اسباب و وسایل منافات ندارد، چون در عین حال که به طرف اسباب و وسایل می رود، در تمام کارها اعتماد و اتکایش به خداست،

**[ترجمه]

«۷»

كا، [الكافی] عَنِ الْحُسَيْنِ عَنِ الْمُعَلَّى عَنِ الْوَشَّاءِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام وَ مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ أَبِی وَلَّادٍ الْحَنَّاطِ وَ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: مِنْ صِحَّهِ يَقِينِ الْمَرْءِ الْمُسْلِمِ أَنْ لَا يُرْضِيَ النَّاسَ بِسَخَطِ اللَّهِ وَ لَا يَلُومَهُمْ عَلَى مَا لَمْ يُؤْتِهِ اللَّهُ فَإِنَّ الرِّزْقَ لَا يَسُوقُهُ حِرْصُ حَرِيصٍ وَ لَا يَرُدُّهُ كَرَاهِيَهُ كَارِهٍ وَ لَوْ أَنَّ أَحَدَكُمْ فَرَّ مِنْ رِزْقِهِ كَمَا يَفِرُّ مِنَ الْمَوْتِ لَأَدْرَكَهُ رِزْقُهُ كَمَا يُدْرِكُهُ الْمَوْتُ ثُمَّ قَالَ إِنَّ اللَّهَ بِعَدْلِهِ وَ قِسْطِهِ جَعَلَ الرَّوْحَ وَ الرَّاحَهَ فِی الْيَقِينِ وَ الرِّضَا وَ جَعَلَ الْهَمَّ وَ الْحَزَنَ فِی الشَّكِّ وَ السَّخَطِ(۲).

**[ترجمه]کافی: حضرت صادق علیه السلام فرمود: «از نشانه و علائم یقین صحیح این است که مسلمان مردم را به وسیله عملی که موجب خشم خدا است، از خود راضی و خشنود نسازد و آنان را از لحاظ محرومیت و نداشتن چیزی که خدا نداده، نکوهش نکند. چون توسعه رزق و روزی انسان، بستگی به پر حرصی و طمع زیاد ندارد و اراده دیگران نمی تواند جلوی او را بگیرد که اگر کسی بخواهد از رزق مقدار خود بگریزد، مانند فرار از مرگ، حتما آن روزی مقدر خواهد رسید، همان طور که مرگ انسان مسلما فرا خواهد رسید.» سپس فرمود: «خداوند با عدل و داد خود، راحت و آسایش را در حالت یقین و رضا قرار داده و غم و اندوه را در اضطراب و شک و در نارضایتی به تقدیرات قرار داده است.» - .کافی ۲ : ۵۷ -

**[ترجمه]

بیان

من صحه یقین المرء المسلم أی من علامات کون یقینه بالله و بکونه

ص: ۱۴۳

۱- ۱. الکافی ج ۲ ص ۵۷.

۲- ۲. الکافی ج ۲ ص ۵۷.

مالکا لنفعه و ضره و قاسما لرزقه علی ما علم صلاح دنیاه و آخرته فیه و أن الله مقلب القلوب و هی بیده یصرفها کیف یشاء و أن الآخره الباقیه خیر من الدنیا الفانیه صحیحا غیر معلول و لا مشوب بشک و شبهه و أنه واقع لیس محض الدعوی.

أن لا یرضی الناس بسخط الله بأن یوافقهم فی معاصیه تعالی طلبا لما عندهم من الزخارف الدنیویه أو المناصب الباطله و یفتیهم بما یوافق رضاهم من غیر خوف أو تقیه و لا یأمرهم بالمعروف و لا ینهاهم عن المنکر من غیر خوف ضرر أو عدم تجویز تأثیر بل لمحض رعایه رضاهم و طلب التقرب عندهم أو یأتی أبواب الظالمین و یتذلل عندهم لا لتقیه تجوزه و لا لمصلحه جلب نفع لمؤمن أو لدفع ضرر عنه بل لطلب ما فی أیدیهم لسوء یقینه بالله و برازقیته مع أنه یترتب علیه خلاف ما أمله کما

رُوِیَ: مَنْ أَرْضَی النَّاسَ بِسَخَطِ اللَّهِ سَخِطَ اللَّهُ عَلَیْهِ وَ أَسْخَطَ عَلَیْهِ النَّاسَ.

قوله علیه السلام و لا یلومهم علی ما لم یؤته الله أی لا یذمهم و لا یشکوهم علی ترک صلتهم إیاه بالمال و غیره فإنه یعلم صاحب الیقین أن ذلک شی ء لم یقدره الله له و لا یرزقه إیاه لعدم کون صلاحه فیه مطلقا أو فی کونه بید هذا الرجل و بتوسطه بل یوصله إلیه من حیث لا یحتسب فلا یلوم أحدا بذلک لأنه ینظر إلی مسبب الأسباب و لا ینظر إلیها و لا یعترض علی الله فیما فعل به و هذا اللوم یتضمن نوعا من الشرک حیث جعلهم الرازق و المعطی مع الله و سخطا لقضاء الله و الموقن بری ء منهما فضمیر یؤته راجع إلی المرء المسلم و عائد ما محذوف بتقدیر إیاه.

و قیل یحتمل أن یکون المراد أنه لا یلومهم علی ما لم یؤته الله إیاهم فإن الله خلق کل أحد علی ما هو علیه و کل میسر لما خلق له فیکون

کَقَوْلِهِ علیه السلام: لَوْ عَلِمَ النَّاسُ کَیْفَ خَلَقَ اللَّهُ هَذَا الْخَلْقَ لَمْ یَلُمْ أَحَدٌ أَحَداً.

و لا یخفی بعده لا سیما بالنظر إلی التعلیل بقوله فإن الرزق لا یسوقه حرص حریص أی الرزق الذی

قدره الله للإنسان لا يحتاج فی وصوله إلی حرص بل يأتيه بأدنی سعی أمر الله به و لا يرد هذا الرزق كراهه كاره لرزق نفسه لقلته أو للزهد أو كاره لرزق غيره حسدا و يؤكد الأول و لو أن أحدكم إلخ.

و هذا يدل علی أن الرزق مقدر من الله تعالی و يصل إلی العبد البته و فيه مقامان. الأول أن الرزق هل يشمل الحرام أم لا فالمشهور بين الإماميه و المعتزله الثانی و بين الأشاعره الأول.

قال الرازی فی تفسير قوله تعالی وَ مِمَّا رَزَقْناهُمْ يُنْفِقُونَ (۱) الرزق فی كلام العرب الحظ و قال بعضهم كل شی ء يؤكل أو يستعمل و قال آخرون الرزق هو ما يملك و أما فی عرف الشرع فقد اختلفوا فيه فقال أبو الحسين البصری الرزق هو تمكين الحيوان من الانتفاع بالشی ء و الحظر علی غيره أن يمنعه من الانتفاع به فإذا قلنا رزقنا الله الأموال لمعنی ذلك أنه مكننا من الانتفاع بها و المعتزله لما فسروا الرزق بذلك لا جرم قالوا الحرام لا يكون رزقا و قال أصحابنا قد يكون رزقا.

حجه الأصحاب من وجهين الأول أن الرزق فی أصل اللغه هو الحظ و النصيب علی ما بيناه فمن انتفع بالحرام فذلك الحرام صار حظا و نصيبا له فوجب أن يكون رزقا له الثانی أنه تعالی قال وَ ما مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُها(۲) و قد يعيش الرجل طول عمره لا يأكل إلا من السرقه فوجب أن يقال أنه طول عمره لم يأكل من رزقه شيئا.

و أما المعتزله فقد احتجوا بالكتاب و السنه و المعنی أما الكتاب فوجوه أحدها قوله تعالی وَ مِمَّا رَزَقْناهُمْ يُنْفِقُونَ مدحهم علی الإنفاق مما رزقهم الله تعالی فلو كان الحرام رزقا لوجب أن يستحقوا المدح إذا أنفقوا من الحرام و ذلك

۱- ۱. البقره: ۳.

۲- ۲. هود: ۶.

باطل بالاتفاق و ثانيها لو كان الحرام رزقا لجاز أن ينفق الغاصب منه لقوله تعالى وَ أَنْفِقُوا مِنْ ما رَزَقْناكُمْ (۱) و أجمع المسلمون على أنه لا يجوز للغاصب أن ينفق منه بل يجب عليه ردّه فدلّ على أن الحرام لا يكون رزقا و ثالثها قوله تعالى قُلْ أَ رَأَيْتُمْ ما

أَنْزَلَ اللَّهُ لَكُمْ مِنْ رِزْقٍ فَجَعَلْتُمْ مِنْهُ حَراماً وَ حَلالًا قُلْ آللَّهُ أَذِنَ لَكُمْ (۲) فبين أن من حرم رزق الله فهو مفتر على الله فثبت أن الحرام لا يكون رزقا.

و أما السُّنَّه فما رَوَاهُ أَبُو الْحُسَيْنِ فِي كِتَابِ الْغُرَرِ بِإِسْنَادِهِ عَنْ صَفْوَانَ بْنِ أُمَيَّهَ: قَالَ كُنَّا عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله إِذْ جَاءَ عَمْرُو بْنُ مُرَّهَ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ كَتَبَ عَلَيَّ الشِّقْوَهَ فَلَا أَرَانِي أُرْزَقُ إِلَّا مِنْ دَفِّي بِكَفِّي فَأْذَنْ لِي فِي الْغِنَاءِ مِنْ غَيْرِ فَاحِشَهٍ فَقَالَ عليه السلام لَا آذَنُ لَكَ وَ لَا كَرَامَهَ وَ لَا نِعْمَهَ كَذَبْتَ أَيْ عَدُوَّ اللَّهِ لَقَدْ رَزَقَكَ اللَّهُ طَيِّباً فَاخْتَرْتَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ عَلَيْكَ مِنْ رِزْقِهِ مَكَانَ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ مِنْ حَلَالِهِ أَمَا إِنَّكَ لَوْ قُلْتَ بَعْدَ هَذِهِ النَّوْبَهِ شَيْئاً ضَرَبْتُكَ ضَرْباً وَجِيعاً.

و أما المعنى فهو أن الله تعالى منع المكلف من الانتفاع به و أمر غيره بمنعه من الانتفاع به و من منع من أخذ الشی ء و الانتفاع به لا يقال أنه رزقه إياه أ لا ترى أنه لا يقال إن السلطان رزق جنده مالا قد منعهم من أخذه.

الثانی أن الرزق هل يجب على الله إيصاله من غير سعی و كسب أم لا بد من الكسب و السعی فيه ظاهر هذا الخبر و غيره الأول و قد رُوِيَ فِي النَّهْجِ عَنْ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام: أَنَّهُ قِيلَ لَهُ عليه السلام لَوْ سُدَّ عَلَى رَجُلٍ بَابُ بَيْتٍ وَ تُرِكَ فِيهِ مِنْ أَيْنَ كَانَ يَأْتِيهِ رِزْقُهُ فَقَالَ عليه السلام مِنْ حَيْثُ يَأْتِيهِ أَجَلُهُ.

و ظاهر كثير من الأخبار الثانی و سيأتی تمام الكلام فيه فی كتاب المكاسب إن شاء الله تعالى.

قوله عليه السلام و قسطه العطف للتفسير و التأكيد و كذا الراحه أو الروح راحه القلب و سكونه عن الاضطراب و الراحه فراغ البدن و عدم المبالغه

۱- ۱. البقره: ۲۵۴.

۲- ۲. يونس: ۵۹.

فی الاکتساب فی الیقین برازقیته سبحانه و لطفه و سعه کرمه و أنه لا یفعل بعباده إلا ما هو أصلح لهم و أنه لا یصل إلی العباد إلا ما قدر لهم و الرضا بما یصل من الله إلیه و هو ثمره الیقین و الحزن بالضم و التحریک أیضا إما عطف تفسیر للهم أو الهم اضطراب النفس عند تحصیله و الحزن جزعها و اغتمامها بعد فواته فی الشک أی عدم اطمئنان النفس بما ذکر فی الیقین و السخط و عدم الرضا بقضاء الله المترتب علی الشك و نعم ما قیل:

ما العیش إلا فی الرضا***و الصبر فی حکم القضاء

ما بات من عدم الرضا***إلا علی جمر الغضا(۱).

**[ترجمه]جمله «من صحّه یقین المرء المسلم» یعنی از نشانه ها و علائم اینکه مسلمان درباره خدا یقین صحیح دارد و یقین به اینکه اوست مالك نفع و ضرر و اوست حکیمی که طبق مصالح دنیوی و اخروی انسان، رزق مناسب را تقسیم بندی کرده و اوست گرداننده دل ها و دل ها در دست اوست و آنها را از حالتی به حالتی می گرداند، طوری که بخواهد. و اینکه آخرت و جهان باقی، بهتر از دنیای فانی و ناپایدار است و اینکه یقینش صحیح و استوار و سالم و بدون آمیختگی به شک و شبهه باشد و حالت یقین او، جدا حقیقت و واقعیت داشته باشد و صرف ادعا و گفتار نباشد علامت و نشانه چنین یقینی.

ان لا یرضی النّاس بسخط اللَّه: این است که به وسیله سخط و خشم خداوند، رضایت و خشنودی مردم را جلب نکند. و به منظور دستیابی به زخارف و منافع مادی و رسیدن به مقامات و منصب های باطل دنیوی، در انجام گناه و معصیت هماهنگی نکند. و بدون مجوز شرعی (ترس و تقیه) اظهار موافقت با آنان ننماید. و با وجود احتمال تاثیر و نبودن ضرر، از فریضه امر به معروف و نهی از منکر خودداری نکند، فقط به لحاظ مراعات رضایت و خشنودی آنان. و برای تقرب و نزدیکی به آنان، از زیر بار این مسئولیت شانه خالی کند و یا مثلا با ستمکاران و ظالمین در ارتباط باشد. و از روی ضعف ایمان و وسوسه درونی نسبت به خدا و رازقیت خدا، بدون وجود مجوز تقیه و بدون انگیزه خدمت به مسلمانان و تامین مصالح و منافع آنان و دفع شر و ضرر از مسلمانان، در برابر اهل جور و ستم تواضع و نرمی کند، با اینکه به آمال و آرزوی خود قطعا نخواهد رسید. همچنان که در حدیث است: «کسی که بخواهد مردم را به وسیله گناه و خشم خدا راضی و خشنود کند، خدا بر او خشم گرفته و مردم را هم بر او خشمگین می کند.»

و لاـ یلومهم علی ما لم یؤته اللَّه: یعنی اگر از طرف مردم صله و جایزه و مالی به او نرسید، مردم را ملامت و نکوهش نکند، چون کسی که دارای یقین شد،می داند که این مال و جایزه برای او مقدر نشده و خدا این رزق و روزی را چون صلاحش نبوده، به او نداده و یا در دست این شخص مورد توقع او قرار نداده و شاید از راه دیگری که اصلا در نظر او نیست، برساند.بنابراین هیچ کس را نباید ملامت و سرزنش کند، چون نظرش فقط به مسبب الاسباب و به خدای سبب ساز است، نه به اسباب و وسایل و مسلم هیچ اعتراض و ایرادی بر خدا ندارد و اگر نکوهش کند، همین نکوهش یک نحوه شرکی را دربردارد، از این جهت که مردم را رازق و بخشنده می داند و سخط و کراهتی را نسبت به تقدیرات الهی متضمن است و البته اهل یقین از این دو صفت منزه هستند.بنابراین ضمیر «یؤته» راجع به مسلمان اهل یقین و ضمیری که باید به «ماء» موصول رجوع شود، حذف شده که «ایّاه» باشد. و گفته شده احتمال دارد معنای این جمله این باشد که هیچ کس را به فقر و نداشتن چیزی که خدا به آنها نداده ملامت نکرده و زخم زبان نمی زند، چون خدای حکیم هر کس را به نحوی خلق کرده و هر

فردی در راستای هدفی که برای آن آفریده شده است قرار می گیرد.بنابراین معنای این جمله از حدیث، مانند حدیث دیگر می شود که فرموده است: «اگر مردم کیفیت خلقت و اختلاف آفرینش افراد بشر را می دانستند، کسی دیگری را ملامت و سرزنش نمی کرد.» البته این معنا از نظر جمله بعدی که علت مطلب است، بعید بنظر می رسد که در مقام علت می فرماید.

فانّ الرّزق لا- یسوقه حرص حریص: یعنی رزقی که برای انسان مقدر شده، رسیدنش احتیاج به حرص و ولع ندارد و همان کوشش مختصر و انجام وظیفه ای که خدا دستور داده کافی است. و اگر کسی هم از لحاظ کم بودن و ناچیز شمردن این مقدار و یا از لحاظ زهد و پشت پا زدن به دنیا احساس کراهت و بی میلی کند و یا کسی از لحاظ حسد و رشک بخواهد مانع رسیدن آن شود،نمی تواند آن را باز گرداند و این معانی برای جمله «و لا یردّه کراهه کاره» گرچه احتمال دارد، ولی مؤیّد معنای اول جمله بعدی است که فرمود. و اگر بخواهد کسی از روزی خود فرار کند، بالاخره روزی او مانند مرگش حتما به او خواهد رسید. و این حدیث دلالت دارد بر اینکه رزق انسان از طرف خدا مقدر شده و قطعا خواهد رسید.

و در اینجا درباره دو مطلب بحث است: اول اینکه لفظ «رزق» آیا شامل حرام هم می شود یا نه؟ به این معنا که اگر انسان از طریق حرام و غیر مشروع تأمین هزینه و مایحتاج کند، آیا شرعا و از نظر قرآن رزق نامیده می شود؟ و یا اینکه رزق در اصطلاح شرع منحصر است به چیزهای حلال؟ آنچه که در میان طایفه امامیه و معتزله معروف است، دومی است (چیزهای حلال) و فرقه اشاعره می گویند هر چه به دست انسان بیاید، چه از راه حرام و یا حلال، رزق نامیده می شود. فخر رازی در تفسیر آیه«وَ مِمَّا رَزَقْناهُمْ يُنْفِقُونَ»، {معنای آیه داخل کروشه بیاید} - . بقره / ۳ - چنین گفته که رزق در زبان عرب، به معنای بهره و نصیب است و بعضی گفته اند به هر چه که خورده شود و یا به کار رود رزق گویند. دیگران گفته اند رزق آن چیزی است که ملك و مال باشد، ولی در اصطلاح شرع مورد گفتگو واقع شده باشد. ابوالحسین بصری گوید: رزق این است که چیزی را در مورد استفاده حیوان و انسان قرار دهند و بازداشتن دیگری که از آن بهره مند شود، مثلا وقتی می گوییم خدا به ما اموال روزی نماید، به این معناست که خدا قدرت استفاده از اموالمان را به ما عنایت فرماید. و گروه معتزله چون رزق را به این گونه معنا کرده اند، ناچار باید بگویند که مال حرام رزق محسوب نمی شود، چون خدا اجازه چنین بهره ای را نداده و نمی دهد.

ولی اصحاب ما نظرشان این است که ممکن است مال حرام هم رزق محسوب شود.دلیل آنان دو چیز است:

۱.

اینکه همان طور که گفتیم، رزق در لغت به معنای بهره و نصیب است و اگر از طریق حرام هم کسی به چیزی برسد، بالاخره بهره و نصیبی به دست آورده و به رزقی رسیده است.

۲.

خداوند در قرآن فرمود: «وَ ما مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُها»، {هیچ جنبنده در روی زمین نیست مگر اینکه رزق و روزی او بر خدا است.} - . هود / ۶ - و معلوم است که پیدا می شوند افرادی که در تمام مدت عمر خود فقط از طریق سرقت

و دزدی زندگی می کند. اگر حرام رزق محسوب نشود، باید گفت چنین شخصی در طول عمرش چیزی نخورده است.

اما طایفه معتزله از کتاب خداوند و احادیث و لغت دلایلی آورده اند. اما در قرآن به چند آیه می توان استدلال کرد:

۱.

همان آیه«وَ مِمَّا رَزَقْناهُمْ یُنْفِقُونَ» که انفاق از آنچه خدا روزی فرموده مورد مدح و ستایش شده. اگر حرام هم رزق محسوب شود، باید انفاق از حرام هم قابل مدح و ثنا باشد و قطعا چنین نیست.

۲.

اینکه حرام اگر رزق محسوب شود، باید شخص غاصب که مال دیگران را به ظلم و ستم گرفته، بتواند از مال غصبی انفاق کند که فرموده است: «و أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْناكُمْ»، {از آنچه که به شما روزی داده ایم انفاق کنید.} - .بقره / ۲۵۴ - با اینکه اجماع تمام مسلمین بر این است که چنین انفاقی جایز نیست، بلکه لازم و واجب است که غاصب، مال مردم را به صاحبش بازگرداند. پس معلوم می شود که حرام، رزق نیست.

۳.

این آیه«قُلْ أَ رَأَيْتُمْ ما أَنْزَلَ اللَّهُ لَكُمْ مِنْ رِزْقٍ فَجَعَلْتُمْ مِنْهُ حَراماً وَ حَلالًا قُلْ آللَّهُ أَذِنَ لَكُمْ أَمْ عَلَى اللَّهِ تَفْتَرُونَ.» {ای رسول ما بگو به این مشرکان می بینید این رزق و روزی فراوانی که خدا برای شما قرار داده و شما از پیش خود رای و نظر می دهید و یک دسته از آنها را تحریم کرده و دسته ای را حلال می دانید، بگو در این تقسیم بندی از طرف خدا مأذون و مجازید یا اینکه بر خدا افترا و دروغ می گویید.} - . یونس / ۵۹ - بنابراین معلوم می شود کسی که رزق خدایی را تحریم کند، بر خدا افترا بسته است. پس لابد چیز حرام، رزق محسوب نمی شود و قابل ارتزاق نیست.

و اما حدیث ابوالحسین در کتاب «غرر» به سند خود از صفوان بن امیه نقل کرده که گفت: ما خدمت پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله بودیم که عمرو بن مره (خواننده و نوازنده) وارد شد و عرض کرد: «یا رسول اللّٰه! خدا مرا بدبخت کرده، چون هر چه فکر می کنم، می بینم رزق و روزی من از راه دف و نوازندگی تامین می شود. تقاضا دارم به من اجازه دهید این شغل را به مقدار تامین هزینه زندگی داشته باشم.»حضرت فرمود: «نه، من هرگز اجازه نمی دهم! احترام و ارزشی هم از نظر من نداری. دروغ می گویی ای دشمن! خدارزق پاک و پاکیزه ای را خدا برای تو مقرر ساخته. تو خود راه نامشروعی را انتخاب می کنی که خدا بر تو حرام کرده به جای رزق حلال. متوجه باش که اگر بار دیگر چنین حرفی بگویی، تو را به سختی می زنم!»

اما از لحاظ معنا و عرف به این بیان که خداوند متعال مکلفین را از انتفاع و بهره مندی از حرام منع کرده و دستور داده که مسلمین یکدیگر را از تصرفات غیر مجاز نهی کنند و این هم بدیهی است که اگر کسی دیگری را از انتفاع و تصرف مخصوصی ممنوع کند، ولی آن طرف و آن شخص مخالفت کرده و از همان طریق ممنوع استفاده ای کند، در چنین موردی گفته نمی شود که او رزقی به او داده است.

آیـا روشن نیست این مطلب که اگر مثلاـ سـلطانی سـپاهش را از تصـرف در مـال مخصوصـی ممنوع کنـد و آنهـا از همان مال اسـتفاده کننـد، گفته نمی شـود که سـلطان روزی و هزینه لشـکرش را داد؟ و بحث دوم در این موضوع است که لاـزم است بر خـدا کـه حتمـا رزق و روزی موجـودات را برسانـد، گرچه سـعی و کوششـی هم در بین نباشـد. یـا اینکه رسـیدن رزق مقـدر، مشـروط به سعی و کسب و کاراست. ظاهر این حدیث و احادیث دیگر فرض اول است و در نهج البلاغه هم هست که از علی علیه السـلام سؤال شـد: «اگر شخصـی در خـانه اش را ببندنـد و در خانه حبس شود، رزق او از کجا خواهـد آمـد؟» فرمود: «از همـان جـا که مرگش می آیـد.» که ظاهر این بیان هم رسـیدن روزی است بـدون کار. ولی ظاهر اخبار زیاد و احادیث فراوان، فرض دوم است که بـدون کسب و کـار، روزی کسـی نخواهـد رسـید و شـرح و بسط در این باره، در کتاب «مکاسب» خواهد آمد.

در این حدیث این جمله آمده: «انّ اللّه بعدله و قسطه جعل الرّوح و الرّاحه فی الیقین و الرّضا و جعل الهمّ و الحزن فی الشکّ.» کلمه «قسط» تفسـیر و بیان و تاکیـد است برای عدل. همچنین «راحه» تاکید روح است و یا اینکه روح، راحتی و آرامش قلبی و سکون دل است. و راحه آسایش بـدن اوست و افراط نکردن در کسب و کار که در اثر یقین به رازقیت خداوند متعال و لطف و کرم بی شمارش به دست می آید و در سایه اطمینان و علم به اینکه ذات مقدسش آنچه را که صلاح بندگان است انجام می دهـد و به جز آنچه که مقـدر فرمود، به آنها نمی رسـد، و راضـی و خشـنود شـدن به آنچه از جانب او می رسـد که این حالت ثمره و نتیجه یقین است. و «الحزن» به ضم حاء و با حرکت دو حرف اول حزن هم خوانده می شود، بیان و تاکید هم است و یا لفـظ «هـمّ» بـه معنـای تشـویش و اضـطراب خـاطر اسـت در ابتـدای کـار و حزن بیتـابی و انـدوه خـوردن در پی از دسـت رفتن چیزی.«فی الشّکّ»، شک داشـتن و اطمینان نداشـتن به آنچه گفته شد و راضـی نبودن به تقدیرات الهی است که نتیجه شک و وسوسه است. و آن شاعر عرب نیکو گفته است:

زندگی توام با آسایش فقط در حالت رضا و صبر و شکیبایی در برابر قضا و تقدیر است

و هر کس دارای حالت رضا نباشـد،ماننـد کسـی که او را در آتش چوب غضا افکنـده انـد، زندگی بسـیار دشوار و رنج زایی دارد

**[ترجمه]

«۸»

کا، [الکافی] بِالْإِسْنَادِ عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام یَقُولُ: إِنَّ الْعَمَلَ الدَّائِمَ الْقَلِیلَ عَلَی الْیَقِینِ أَفْضَلُ عِنْدَ اللَّهِ مِنَ الْعَمَلِ الْکَثِیرِ عَلَی غَیْرِ یَقِینٍ (۲).

**[ترجمه]کافی:هشام بن سالم گوید: از امام شـشم علیه السلام شنیدم که می فرمود: «عملی که پایدار و همیشه و توام با یقین باشـد، گرچه از جهت کمیت و مقـدار انـدک باشـد، بهتر است از اعمال زیاد و فراوانی که با حالت یقین نباشد.» - . کافی ۲ : ۵۷ -

**[ترجمه]

توضیح

یـدل علی أن لکمال الیقین و قوه العقائـد مـدخلا عظیما فی قبول الأعمال و فضـلها بل لا یحصل الإخلاص الـذی روح العباده و ملاکها إلا بها و کأن قیـد الـدوام معتبر فی الثانی أیضا لیظهر مزیـد فضل الیقین و یحتمل أن یکون حـذف قیـد الدوام فی الثانی للإشـعار بـأن إحـدی ثمرات الیقین دوام العمـل فإن الیقین الـذی هو سـببه لا یزول بخلاف العمل الکثیر علی غیر یقین فإنه غالبا یکون متفرعا علی غرض من الأغراض تتبدل سریعا أو إیمان ناقص هو بمعرض الضعف و الزوال علی نهج

قَوْلُ أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام: قَلِیلٌ مَدُومٌ عَلَیْهِ خَیْرٌ مِنْ کَثِیرٍ مَمْلُولٍ مِنْهُ.

**[ترجمه]از این حـدیث شـریف به دست می آید که یقین صـحیح و تام و تمام و اعتقادات قوی و محکم، در ارزش و قبولی اعمال دخالت دارد، بلکه حالت اخلاص و پاکی نیت که روح عبادت و اساس آن است، در اثر یقین و عقیده اسـتوار می شود. و کلمه «دائم» که در ظاهرفقـط در قسـمت اول آمـده و در قسـمت دوم، یعنی حالت غیر یقین نیامـده، در هر دو قسـمت منظور فهمانـدن فضـیلت و عظمت بیشتر برای یقین، یعنی عمـل زیـاد و فراوان و همیشـگی است که اگر بـا حالت یقین همراه نباشـد، چنـدان ارزشـی نـدارد و فقط یقین است که به عمل روح و ارزش می دهـد، گرچه عمل انـدک باشد. و احتمال دارد که ذکر نکردن قیـد دوام در قسـمت دوم، روی عنـایت و نظری باشـد و آن اینکـه بفهمانـد که یکی از نتایـج یقین، دوام عمـل است. و شخصـی که اهل یقین است، هوسـی نیست که عبادت و وظیفه اش را گاهی انجام دهـد و گاهی ندهـد، چون یقینی که ریشـه عمـل است، همیشه هست، پس نتیجه و ثمره آن هم همیشه هست.بنـابراین دوام داشـتن عمـل برای اهل یقین مسـلم است. ولی کسـی که اهـل یقین نیست، معمولاً اعمالش از اغراض گوناگون سرچشـمه می گیرد و آنها هم با سـرعت تبـدیل و عوض می شونـد، پس دوام عمـل معنـا نـدارد. و یـا گفته شود که انگیزه عمل چنین شخصـی، ایمان ناقص و ضـعیف است که همیشه در معرض زوال و نابودی است، قهرا عمل هم در معرض زوال است،همچنان که علی علیه السـلام فرمود: «عمل اندک دائمی بهتر است از عمل زیادی که خسته کننده باشد.»

**[ترجمه]

«۹»

کا، [الکافی] عَنِ الْحُسَیْنِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ الْمُعَلَّی عَنِ الْوَشَّاءِ عَنْ أَبَانٍ عَنْ زُرَارَهَ

۱- ۱. الغضا: شجر عظیم من الاثل، واحدته غضاه، و خشبه من أصلب الخشب، و لهذا یکون فی فحمه صلابه، و هو حسن النار، و جمره یبقی زمانا طویلا لا ینطفئ.

۲- ۲. الکافی ج ۲ ص ۵۷.

عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام عَلَی الْمِنْبَرِ: لَا یَجِدُ أَحَدُکُمْ طَعْمَ الْإِیمَانِ حَتَّی یَعْلَمَ أَنَّ مَا أَصَابَهُ لَمْ یَکُنْ لِیُخْطِئَهُ وَ مَا أَخْطَأَهُ لَمْ یَکُنْ لِیُصِیبَهُ (۱).

**[ترجمه]کافی زراره از حضرت صادق علیه السلام نقل کرد که روزی امیر مؤمنان علیه السلام بر منبر فرمود: «لذت شیرینی ایمان را کسی احساس می کند

که یقینش به مرحله ای برسد که نقش قضا و تقدیرات را لازم الاجراء بداند،به طوری که آنچه به او می رسد، محال باشد که به او نرسد و آنچه از خوشی و غیر آن که به او نمی رسد، امکان نداشته باشد که به آننائل گردد.» - . کافی ۲ : ۵۷ -

**[ترجمه]

تبیین

قوله علیه السلام طعم الإیمان قیل إن فیه مکنیه و تخییلیه حیث شبه الإیمان بالطعام فی أنه غذاء للروح به ینمو و یبلغ حد الکمال کما أن الطعام غذاء للبدن قوله علیه السلام لم یکن لیخطئه یحتمل أن یکون من المعتل أی یتجاوزه أو من المهموز أی لا یصیبه کما یخطئ السهم الرمیه قال الراغب الخطأ العدول عن الجهه و ذلک أضرب أحدها أن یرید غیر ما یحسن إرادته فیفعله و الثانی أن یرید ما یحسن فعله و لکن یقع منه خلاف ما یرید و هذا قد أصاب فی الإراده و أخطأ فی الفعل و الثالث أن یرید ما لا یحسن فعله و یتفق منه خلافه و هذا مخطئ فی الإراده و مصیب فی الفعل فهو مذموم بقصده و غیر محمود علی فعله و جمله الأمر أن من أراد شیئا و اتفق منه غیره یقال أخطأ و إن وقع منه کما أراده یقال أصاب و قد یقال لمن فعل فعلا لا یحسن أو أراد إراده لا تجمل أنه أخطأ(۲).

و قال الجوهری فی المعتل قولهم فی الدعاء إذا دعوا للإنسان خطی عنه السوء أی دفع عنه السوء و تخطیته إذا تجاوز و تخطیت رقاب الناس و تخطیت إلی کذا و لا تقل تخطأت (۳).

و فی المصباح الخطأ مهموزا ضد الصواب یقصر و یمد و هو اسم من أخطأ فهو مخطئ قال أبو عبیده خطئ خطأ من باب علم و أخطأ بمعنی واحد لم یذنب علی غیر عمد و قال غیره خطئ فی الدین و أخطأ فی کل شی ء عامدا کان أو غیر عامد و أخطأ الحق بعد عنه و أخطأه السهم تجاوزه و لم یصبه و تخفیف الرباعی جائز و قال الزمخشری فی الأساس فی المهموز و من المجاز لن یخطئک ما

ص: ۱۴۸

۱- ۱. الکافی ج ۲ ص ۵۷.

۲- ۲. مفردات غریب القرآن: ۱۵۱.

۳- ۳. الصحاح ص ۲۳۲۹ ج ۶.

کتب لک و ما أخطأک لم یکن لیصیبک و ما أصابک لم یکن لیخطئک و قال فی المعتل و من المجاز تخطاه المکروه انتهی.

**[ترجمه]درباره این گفتار حضرت که فرمود «طعم الایمان»، گفته شده که در این تعبیر، کنایه و استعاره خیالی اعمال شده که ایمان را به غذا تشبیه فرموده، چون ایمان غذای روح است و روح به وسیله ایمان پرورش یافته و به حد کمال می رسد، همچنان که خوردنی ها غذای بدن هستند.

«لم یکن لیخطئه»: این کلمه امکان دارد که معتلّ باشد «لیخطیه» و از ریشه «خطی» گرفته شود و به معنای عبور و تجاوز باشد، یعنی آنچه از نیک و بد که به او می رسد، امکان ندارد از این شخص بگذرد و عبور کند و به او نرسد. و ممکن است مهموز باشد و از «خطئ» گرفته شود و به معنای خطا رفتن و به هدف اصابت نکردن باشد، همچنان که تیر خطا می رود، در نتیجه مقصود همان می شود.

راغب - . مفردات غریب القرآن: ۱۵۱ - گوید خطاء انحراف از جهت است و این چند قسم است: خطا در اراده و در فعل، مانند اینکه به طور اشتباه و ناخودآگاه انسان قصد کند و در نظر بگیرد عمل زشتی را و آن را انجام هم بدهد؛ خطا در فعل نه در اراده و تصمیم، مثلاـ تصمیم بگیرد عمل نیکی را ولی اتفاقا خلاف مقصود در خارج واقع شود؛ خطا در اراده و تصمیم نه در فعل و عمل خارجی، مثلا تصمیم گرفته شراب بیاشامد و آن را به قصد شراب هم بخورد، ولی اتفاقا شراب نبوده و آب بوده. البته این شخص از لحاظ نیت و اراده قابل ملامت و نکوهش است و عمل صادر شده هم قابل تقدیر و ستایش نیست.

چون کار خوبی که با تصمیم و اراده باشد مورد تمجید است، نه هر عملی. خلاصه اینکه هر کس کاری و عملی را تصمیم بگیرد و اتفاقا غیر آن عمل مقصود و مورد نظر در خارج تحقق یابد، در این موارد لفظ خطا استعمال می شود و اگر اراده و عمل خارجی هر دو با هم تطبیق داشت، لفظ صواب و صحیح به کار می رود و می گویند اصابت کرد. گاهی هم خطا در مورد انجام عمل بد و کار خلاف استعمال می شود. خطا کردم یعنی گناه کردم و کاری که سزاوار نیست انجام دادم که خیلی این تعبیرات معمول است.

جوهری - . صحاح ۶ : ۲۳۲۹ - گوید: درباره موضوع دعا که لفظ «خطی» به صورت معتل اللام استعمال می شود، مانند این تعبیرات که گفته می شود (هنگامی که برای شخصی دعا شود خطّی عنه السّوء) یعنی بدی و گرفتاری آن شخص بر طرف می شود، و «تخطّیته»یعنی از او گذشتم، و «تخطّیت رقاب النّاس» یعنی از روی گردن مردم گذشتم و عبور کردم، و «تخطّأت» با همزه گفته نمی شود. در مصباح گوید خطاء با همزه به معنای نقطه مقابل صواب به معنای صحیح و درست است که هم با الف کوتاه و هم با الف بلند (خطا و خطاء) خوانده می شود و این لفظ اسم مصدر است از «اخطاء». ابو عبیده گفته: «خطئ خطاء» از باب علم و اخطاء (از باب افعال) هر دو به یک معناست، یعنی بدون قصد جدی و بدون عمد، گناهی را انجام داد. و غیر ابو عبیده گفته «خطاء فی الدّین» و «اخطأ فی کل شی ء» در دین و یا در هر چیزی خطا رفت، هم در مورد عمد و با توجه و هم در مورد اشتباه و غیر عمد استعمال می شود. و «اخطأ الحقّ» یعنی از حقیقت دور شد و فاصله گرفت.«أخطأ السّهم» یعنی تیر خطا رفت و به هدف نرسید و زمخشری در کتاب اساس اللغه در فصل مهموز گفته است: یکی از مجازات و کنایه گویی های این جمله است: «لن یخطئک ما کتب لک»،(آنچه در حق نوشته و مقرر شده ممکن نیست خطا رود و به او نرسد). «و ما اخطأک لم یکن لیصیبک و ما اصابک لم یکن لیخطئک» و باز کنایه و مجاز در باب معتلّ این جمله است: «تخطّاه المکروه»،

یعنی پیشامد ناگوار و ناراحت کننده از او گذشت.(پایان کلام زمخشری)

**[ترجمه]

و أقول

فظهر أن الهمز أظهر و حاصل المعنی أن ما أصابه فی الدنیا کان یجب أن یصیبه و لم یکن بحیث یتجاوزه إذا لم یبالغ السعی فیه و ما لم یصبه فی الدنیا لم یکن یصیبه إذا بالغ فی السعی أو المعنی أن ما أصابه فی التقدیر الأزلی لا یتجاوزه و إن قصر فی السعی و کذا العکس و هذا الخبر بظاهره مما یوهم الجبر و لذا أول و خص بما لم یکلف العبد به فعلا و ترکا أو بما یصل إلیه بغیر اختیاره من النعم و البلایا و الصحه و المرض و أشباهها و قد مضی الکلام فی أمثاله فی کتاب العدل.

**[ترجمه]بنابراین توضیح و تفصیل، معلوم شد که لفظ حدیث «لم یکن لیخطئه» با همزه خواندنش بهتر است و خلاصه معنا این می شود که آنچه در این جهان به انسان برسد (از پیشامدها و رویدادها) رسیدنش واجب و حتمی است و این چنین نیست که اگر مثلا کوشش بیشتری نمی کرد نمی رسید. و آنچه هم نرسیده است، هرگز نمی رسید، گرچه کوشش بیشتری هم می کرد. و یا منظور این باشد که آنچه در تقدیرات ازلی الهی مقرر شده به او خواهد رسید، گرچه در سعی و کوشش کوتاهی کند و همین طور بر عکس. و البته ظاهر این حدیث اعتقاد به جبر را می رساند که سعی و کوشش و فعالیت انسان در زندگیش هیچ نقشی نداشته باشد. از این نظر گفته شده که مورد این قبیل احادیث، اموری است که انسان در آنها تکلیفی و مسئولیتی ندارد، چه در فعل چه در ترک آن. یا مقصود امور غیر اختیاری و نعمت ها و بلاهای ناگهانی اضطراری و صحت و مرض و نظایر اینهاست که در «کتاب عدل» این مطالب گفته شد.

**[ترجمه]

«۱۰»

کا، [الکافی] عَنْ عَلِیٍّ عَنْ أَبِیهِ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنْ زَیْدٍ الشَّحَّام عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: أَنَّ أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام جَلَسَ إِلَی حَائِطٍ مَائِلٍ یَقْضِی بَیْنَ النَّاسِ فَقَالَ بَعْضُهُمْ لَا تَقْعُدْ تَحْتَ هَذَا الْحَائِطِ فَإِنَّهُ مُعْوِرٌ فَقَالَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام حَرَسَ امْرَأً أَجَلُهُ فَلَمَّا قَامَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ سَقَطَ الْحَائِطُ قَالَ وَ کَانَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ مِمَّا یَفْعَلُ هَذَا وَ أَشْبَاهَهُ وَ هَذَا الْیَقِینُ (۱).

**[ترجمه]کافی: زید الشحّام گوید: حضرت صادق علیه السلام فرمود: «امیر مؤمنان علیه السلام کنار دیوار کجی نشسته بود و مشغول قضاوت در میان مردم بود. کسی گفت: «یا علی! برخیز و در کنار این دیوار منشین، زیرا این دیوار کج است و ممکن است خراب شود.» حضرت فرمود: «اجل و وقت مرگ انسان، خود نگهبان و نگهدارنده انسان است.» و چون علی علیه السلام از کنار دیوار حرکت کرد، دیوار خراب شد. امیر مؤمنان علیه السلام از این کارها داشت و این همان یقین است.» - . کافی ۲ : ۵۸ -

**[ترجمه]

توضیح

فإنه معور علی بناء الفاعل من باب الإفعال أی ذو شق و خلل یخاف منه أو علی بناء المفعول من التفعیل أو الإفعال أی ذو عیب قال فی النهایه العوار بالفتح العیب و قد یضم و العوره کل ما یستحیی منه إذا ظهر و فیه رأیته و قد طلع فی طریق معوره أی ذات عوره یخاف فیها الضلال و الانقطاع و کل عیب و خلل فی شی ء فهو عوره و فی الأساس مکان معمور ذو عوره.

قوله علیه السلام حرس امرأ أجله امرأ مفعول حرس و أجله فاعله و هذا مما استعمل فیه النکره فی سیاق الإثبات للعموم أی حرس کل امرئ أجله کقوله أنجز حر ما وعد و یؤیده ما(۲)

فِی النَّهْجِ أَنَّهُ قَالَ علیه السلام: کَفَی

ص: ۱۴۹

۱- ۱. الکافی ج ۲ ص ۵۸.

۲- ۲. من الامثال السائره: یقال: نجز الوعد ینجز، و قال الازهری: نجز الوعد و انجزته أنا و کذلک نجزت به، و انما قال حر و لم یقل الحر، لانه حذر أن یسمی نفسه حرا، فکان ذلک تمدحا، قال المفضل: أول من قال ذلک الحارث بن عمرو آکل المرار الکندی لصخر بن نهشل بن دارم، و ذلک أن الحارث قال لصخر: هل أدلک علی غنیمه علی أن لی خمسها؟ فقال صخر: نعم، فدله علی ناس من الیمن فأغار علیهم بقومه، فظفروا و غنموا، فلما انصرفوا قال له الحارث: أنجز حرما وعد، فأرسلها مثلا راجع مجمع الامثال ج ۲ ص ۳۳۲ تحت الرقم ۴۱۹۱.

بِالْأَجَلِ حَارِساً(۱).

و من العجب ما ذكره بعض الشارحين أن امرأ مرفوع على الفاعليه و أجله منصوب على المفعوليه و العكس محتمل و المقصود الإنكار لأن أجل المرء ليس بيده حتى يحرسه انتهى.

و يشكل هذا بأنه يدل على جواز إلقاء النفس إلى التهلكه و عدم وجوب الفرار عما يظن عنده الهلاك و المشهور عند الأصحاب خلافه و يمكن أن يجاب عنه بوجوه.

الأول أنه يمكن أن يكون هذا الجدار مما يظن عدم انهدامه فى ذلك الوقت و لكن الناس كانوا يحترزون عن ذلك بالاحتمال البعيد لشده تعلقهم بالحياه فأجاب عليه السلام بأن الأجل حارس و لا يحسن الحذر عند الاحتمالات البعيده لذلك و إنما نحترز عند الظن بالهلاك تعبدا و هذا ليس من ذلك لكن قوله عليه السلام فلما قام إلخ مما يبعد هذا الوجه و يقعده و إن أمكن توجيهه.

الثانى أن يقال هذا كان من خصائصه عليه السلام و أضرابه حيث كان يعلم وقت أجله بإخبار النبى صلى الله عليه و آله و غيره فكان يعلم أن هذا الحائط لا يسقط فى ذلك الوقت و إن كان مشرفا على الانهدام لعدم الكذب فى إخباره و أما من لم يعلم ذلك فهو مكلف بالاحتراز و كون هذا من اليقين لكونه متفرعا على اليقين بخبر

۱- ۱. راجع نهج البلاغه الرقم ۳۰۶ من الحكم.

النبی صلی الله علیه.

الثالث أن یقال إنه من خصائصه علیه السلام علی وجه آخر و هو أنه علیه السلام کان یعلم أن هذا الحائط لا ینهدم فی هذا الوقت فلما علم أنه حان وقت سقوطه قام فسقط و یؤیده

مَا رَوَاهُ الصَّدُوقُ فِی التَّوْحِیدِ(۱)

بِإِسْنَادِهِ عَنِ الْأَصْبَغِ بْنِ نُبَاتَهَ: أَنَّ أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام عَدَلَ مِنْ عِنْدِ حَائِطٍ آخَرَ فَقِیلَ لَهُ یَا أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ تَفِرُّ مِنْ قَضَاءِ اللَّهِ قَالَ أَفِرُّ مِنْ قَضَاءِ اللَّهِ إِلَی قَدَرِ اللَّهِ.

و لعل المعنی أنی لما علمت أنه ینهدم و أعلم أن الله قدر لی أجلا متأخرا عن هذا الوقت فأفر من هذا إلی أن یحصل لی القدر الذی قدره الله لی أو المراد بقدر الله أمره و حکمه أی إنما أفر من هذا القضاء بأمره تعالی أو المعنی أن الفرار أیضا من تقدیره تعالی فلا ینافی کون الأشیاء بقضاء الله تعالی الفرار من البلایا و السعی لتحصیل ما یجب السعی له فإن کل ذلک داخل فی علمه و قضائه و لا ینافی شی ء من ذلک اختیار العبد کما حققناه فی محله.

وَ یُؤَیِّدُ الْوُجُوهَ کُلَّهَا مَا رُوِیَ فِی الْخِصَالِ بِإِسْنَادِهِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: خَمْسَهٌ لَا یُسْتَجَابُ لَهُمْ أَحَدُهُمْ رَجُلٌ مَرَّ بِحَائِطٍ مَائِلٍ وَ هُوَ یُقْبِلُ إِلَیْهِ وَ لَمْ یُسْرِعِ الْمَشْیَ حَتَّی سَقَطَ عَلَیْهِ الْخَبَرَ(۲).

الرابع ما قال بعضهم التکلیف بالفرار مختص بغیر الموقن لأن الموقن یتوکل علی الله و یفوض أمره إلیه فیقیه عن کل مکروه کما قال عز و جل أَ لَیْسَ اللَّهُ بِکافٍ عَبْدَهُ (۳) و کما قال مؤمن آل فرعون وَ أُفَوِّضُ أَمْرِی إِلَی اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ بَصِیرٌ بِالْعِبادِ فَوَقاهُ اللَّهُ سَیِّئاتِ ما مَکَرُوا(۴) و سر ذلک أن المؤمن الموقن المنتهی إلی حد الکمال لا ینظر إلی الأسباب و الوسائط فی النفع و الضر

۱- ۱. التوحید ص ۳۷۷.

۲- ۲. الخصال ج ۱ ص ۱۴۳.

۳- ۳. الزمر: ۳۶.

۴- ۴. غافر: ۴۴.

و إنما نظره إلى مسببها و أما من لم يبلغ ذلک الحد من اليقين فإنه يخاطب بالفرار قضاء لحق الوسائط.

و هذا اليقين أى من ثمرات اليقين بقضاء الله و قدره و قدرته و حكمته و لطفه و رأفته و صدق أنبيائه و رسله.

**[ترجمه]«فانّه معور» اسم فاعل از باب افعال، يعنى داراى شكاف و شكست است كه بايد احتياط كرد، يا اسم مفعول از باب تفعيل (معوّر) و يا از باب افعال يعنى معيوب. در نهايه گويد: «عوار» با فتحه عين و مضموم هم خوانده مى شود و «عوره» چيزى كه از پيدا شدن و معلوم شدن آن انسان شرمنده مى شود. و باز در نهايه است كه «رأيته و قد طلع فى طريق معوره» يعنى ديدم فلانى را در راه ناصواب و معيوب كه احتمال گم شدن و در بيراهه افتادن در آن بود. و هر عيب و نقصى را عوره گويند. و در كتاب «اساس» به جاى «معوره»،«ذو عوره» ضبط شده كه در معنا فرقى ندارند .

«حرس امرء اجله»: «امرء» مفعول «حرس» و «اجله» فاعل آن است و اين جمله از مواردى است كه لفظ نكره (امرء) با اينكه در كلام اثبات واقع شده، معناى عموم را مى فهماند. يعنى اجل و مرگ هر انسانى، نگهبان و نگهدار اوست، مانند مثل رائح كه مى گويند«انجز حرّما وعد»، يعنى هر انسان آزاد و حرّى به وعده خود وفا مى كند كه اينجا هم نكره در كلام اثبات مفيد معناى عموم است و شاهد اين حرف كه اجله فاعل و امرء مفعول حرس است، آن جمله اى است كه حضرت در نهج البلاغه – . نهج البلاغه، حكمت ۳۰۶ – فرموده: «كفى بالأجل حارسا»، «اجل انسان براى نگهبانى كافى است.» و با اينكه معناى حديث آن طورى كه گفتيم صحيح و درست مى آيد و شاهد هم داشت كه نقل شد، تعجب از بعضى از شارحين مى شود كه تصور كرده «امرء» مرفوع و «اجله» منصوب است كه اولى فاعل و دومى مفعول «حرس» باشد. و گفته عكس اين هم (به همان نحوى كه قبلا ما گفتيم) احتمال داده مى شود و تصور كرده اند منظور از اين جمله، انكار و نفى مطلب است.

حرس امرء اجله: يعنى كسى نمى تواند از اجل و مرگ خود نگهدارى كند، چون اختيار مرگ در دست انسان نيست تا نگهدارى خويش از او كند. البته روشن است كه اين معناى جمله نيست و مقصود همان است كه گفته شد. ولى اشكالى كه در اينجا به نظر مى رسد، اين است كه بنابراين خود را در معرض هلاكت قرار دادن،نبايد براى انسان اشكال داشته باشد و خويشتندارى در موارد خطر و حفظ نفس، نبايد واجب باشد. چون اگر اجل انسان نرسيده باشد، مرگ و خطر در ميان نيست، بلكه اجل نگهدارنده است، با اينكه چنين نيست و مشهور اين است كه حفظ نفس در اين مواقع لازم، بلكه دفع ضرر محتمل واجب است. پس به چه مناسبت على عليه السلام از ديوارى كه مشرف به خراب شدن است دور نشد و در پاسخ آن مرد چنين فرمود؟ در مقام پاسخ از اين ايراد، ممكن است گفته شود اولا ـ امكان دارد اين مورد طورى بوده كه احتمال و ظن قوى اين چنين بوده كه ديوار در اين وقت خراب نمى شود، ولى مردم چون علاقه زيادى به زندگى دارند، در موارد احتمال ضعيف هم احتياط مى كنند كه مباد يك وقت مثلا ديوار خراب شود، پس نبايد كنار ديوارى كه مختصر تمايلى دارد نشست.از اين رو حضرت پاسخ داد كه اجل نگهبان انسان است و به اين گونه احتمالات بعيد و ضعيف نبايد ترتيب اثر داد، فقط در موردى كه احتمال قوى و عقلايى باشد و خطر مرگ نزديك باشد، احتراز و خويشتندارى بجا و صحيح است و در اينجا آن طور نيست. ولى چون در ذيل قضيه و داستان چنين نقل شده كه وقتى على عليه السلام از كنار ديوار حركت كرد ديوار خراب شد، اين پاسخ بعيد به نظر مى رسد، گرچه باز هم ممكن است توجيهى شود (كه ميزان احتمال شخصى است نه نوعى و شخص حضرت احتمال قوى نمى داد). ثانيا مى توان چنين گفت كه احتياط نكردن على عليه السلام در چنين موردى، از خصوصيات

و امتیازات حضرت بوده، چون از طریق بیان و پیشگویی رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله، علی علیه السلام وقت مرگ خود را کاملاـ می دانست و یقین داشت که این دیوار الاـن خراب نمی شود، گرچه خراب شـدنش نزدیـک است، زیرا در خـبر پیغمبر احتمـال خلاـف وجود نـدارد.بنابراین تکلیف الزامی به احتیـاط نـدارد، ولی دیگران چون از وقت مردنشان اطلاع ندارنـد، باید احتیـاط کننـد. البته یقین علی علیه السـلام به زمـان مرگ خـود، نـتیجه یقین به صـدق رسول خـدا صلّی اللّه علیه و آله در این پیشگویی است.

ثالثـا بـاز ممکن است گفته شود که این نشسـتن در کنار دیوار و حرکت کردن پس از چنـد لحظه دیگر، از خصائص حضـرت است. البته به بیان دیگر و آن اینکه حضـرت می دانست که این دیوار در این آن خراب نمی شود و چون وقت خراب شـدنش رسـید، حرکت کرد و خراب هم شـد. مؤید این توجیه، روایتی است که مرحوم صدوق در کتاب توحید - . توحید : ۳۷۷ - به سنـد خود از اصبغ بن نبـاته نقـل کرده که امیر مؤمنـان علیه السلام از کنار دیواری که نشسـته بود حرکت کرد و دور شـد. به حضـرتش عرض شـد: «یا امیرالمؤمنین! آیا از قضا و حکم الهی فرار می کنیـد؟» فرمود: «آری، از قضا به سوی قدر می روم.» و شایـد مقصـود این باشـد که چون من می دانم که این دیوار الاـن خراب می شود و از طرفی وقت دیگری برای مرگ من مقرر شـده، لـذا از این حادثه فرار می کنم تا آن تقـدیر معین فرا رسد. یا مقصود از قدر خدا، امر و دسـتور خدا باشد، یعنی گریختن من از این قضـا و حـادثه، به فرمـان خـداست، یـا خودِ گریختن، از تقـدیرات الهی است. بنابراین گریختن از بلیات و حوادث و سعی و کوشـش در موردی که لازم باشـد، منافاتیبا قضاىالهی و اینکه همه چیز بر طبق قضا و قـدر است نـدارد. چون تمام اینها مشـمول قضا و قـدر و متعلق به علم اوست، هیـچ یک از اینها با مسأله اختیار منافات نـدارد، زیرا قسـمت عمده ای از تقدیرات، بسته به انتخاب خود شخص است که در محل خود این مطالب تحقیق شده است. مؤید تمام این پاسخ ها، حدیثی است که در خصال - . خصال ۱ : ۱۴۴ - از امام شـشم علیه السلام نقل شده که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: «پنج گروه دعایشان مستجاب نمی شود: یکی از آنان کسـی است که از کنار دیواری کـج که نزدیک خراب شـدن است عبور کنـد و سـرعت در حرکت نداشته باشد تا دیوار بر او خراب شود.

رابعـا آنچه که بعضـی گفته انـد که در مورد امثـال این دیوار، گریختن و فرار وظیفه افرادی است که حالت یقین ندارنـد، ولی کسـی که اهل یقین است چون توکل و اعتماد واقعی به خدا دارد و راستی کار خود را به خدا تفویض و واگذار می کند، خدا هم او را از خطر حفـظ می نمایـد. آنچنان که خداونـد متعال فرمود: «أَ لَیْسَ اللَّهُ بِکافٍ عَبْدَهُ» {آیا خـدا نگهدارنـده بنـده خود نیست؟} - . زمر / ۳۶ - همچنین مؤمن آل فرعون می گوید: «وَ أُفَوِّضُ أَمْرِی إِلَی اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ بَصِیرٌ بِالْعِبادِ. فَوَقاهُ اللَّهُ سَیِّئاتِ ما مَکَرُوا»، {من کار خود را به خـدا می سپارم که او است بینای به حال بندگان خود، خدا هم او را از شـر آنان و از نقشه زشـت مکر و کیـد آنهـا حفظ فرمود} - . غافر / ۴۴- ۴۵ - و سرّ و حقیقت این لطـف این است که انسـان کـاملی که یقین را در حد کمال داشـته باشد، به هیچ وجه اسـباب و وسابل و وسائط را میزان نفع و ضرر نمی داند که اینها استقلال در اثر ندارند، نظرش در همه جا به سـبب و علت العلل است فقط با او سر و کار دارد، ولی کسی که به این حد از یقین نرسیده، وظیفه اش گریختن است، چون اسـباب و وسائـط را می بینـد و آنها هم در این حال خطر را نشان می دهنـد، پس بایـد خود را از این خطر نزدیک رها کند.

و جمله «و هـذا الیقین»، (این همان یقین است) که در این حـدیث بود، به این معنا است که این آرامش خاطر علی علیه السـلام

،از ثمرات و نتایج یقین به قضا و قدر الهی و یقین به قدرت و حکمت و لطف و محبت او و یقین به صدق و راستگویی پیغمبران است.

**[ترجمه]

«۱۱»

كا، [الكافی] عَنِ الْعِدَّهِ عَنِ الْبَرْقِیِّ عَنِ الْبَزَنْطِیِّ عَنْ صَفْوَانَ الْجَمَّالِ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَ وَ أَمَّا الْجِدارُ فَكانَ لِغُلامَیْنِ یَتِیمَیْنِ فِی الْمَدِینَهِ وَ كانَ تَحْتَهُ كَنْزٌ لَهُما(۱) فَقَالَ أَمَا إِنَّهُ مَا كَانَ ذَهَباً وَ لَا فِضَّهً وَ إِنَّمَا كَانَ أَرْبَعَ كَلِمَاتٍ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا مَنْ أَیْقَنَ بِالْمَوْتِ لَمْ یَضْحَكْ سِنُّهُ وَ مَنْ أَیْقَنَ بِالْحِسَابِ لَمْ یَفْرَحْ قَلْبُهُ وَ مَنْ أَیْقَنَ بِالْقُدْرَهِ لَمْ یَخْشَ إِلَّا اللَّهَ (۲).

**[ترجمه]كافی: صفوان جمّال گوید: از حضرت صادق علیه السلام درباره تفسیر این آیه سؤال كردم: «وَ أَمَّا الْجِدارُ فَكانَ لِغُلامَیْنِ یَتِیمَیْنِ فِی الْمَدِینَهِ وَ كانَ تَحْتَهُ كَنْزٌ لَهُما»، {و اما داستان دیوار (در موضوع قضیه خضر و موسی علیه السلام) مربوط است به دو جوانی كه در شهر بودند و در زیر پایه آن دیوار گنج نهفته ای برای آنان بود} - . كهف / ۸۲ - فرمود: «آن گنج طلا و نقره نبود، نوشته ای بوده كه در آن چهار جمله ثبت شده بود: نیست خدایی به جز من؛ كسی كه به مردن یقین داردزیاد خنده نمی كند؛ كسی كه به حساب و كیفر و پاداش یقین داشته باشد، سرور و خوشحالی برای او نیست و همیشه در فكر آن روز بزرگ است؛ كسی كه به قضا و قدر یقین دارد، جز خدا از كسی نمی ترسد.» - . كافی ۲ : ۵۸ -

**[ترجمه]

بیان

قوله تعالی أَمَّا الْجِدارُ أقول هذا فی قصه موسی و الخضر علیهما السلام كما مر تفسیر الآیات و شرح القصه فی كتاب النبوه(۳) وَ كانَ تَحْتَهُ كَنْزٌ لَهُما قال الطبرسی رحمه الله الكنز هو كل مال مذخور من ذهب أو فضه و غیر ذلك و اختلف فی هذا الكنز فقیل كانت صحف علم مدفونه تحته عن ابن عباس و ابن جبیر و مجاهد قال ابن عباس ما كان ذلك الكنز إلا علما و قیل كان كنزا من الذهب و الفضه رواه أبو الدرداء عن النبی صلی الله علیه و آله و قیل كان لوحا من الذهب

وَ فِیهِ مَكْتُوبٌ: عَجَباً لِمَنْ یُؤْمِنُ بِالْقَدَرِ كَیْفَ یَحْزَنُ عَجَباً لِمَنْ أَیْقَنَ بِالرِّزْقِ كَیْفَ یَتْعَبُ عَجَباً لِمَنْ أَیْقَنَ بِالْمَوْتِ كَیْفَ یَفْرَحُ عَجَباً لِمَنْ یُؤْمِنُ بِالْحِسَابِ كَیْفَ یَغْفُلُ عَجَباً لِمَنْ رَأَى الدُّنْیَا وَ تَقَلُّبَهَا بِأَهْلِهَا كَیْفَ یَطْمَئِنُّ إِلَیْهَا لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله عن ابن عباس و الحسن.

و روی عن أبی عبد الله علیه السلام.

و فی بعض الروایات زیاده و نقصان و هذا القول یجمع القولین الأولین لأنه یتضمن أن الكنز كان مالا كتب فیه علم فهو مال و علم وَ كانَ أَبُوهُما صالِحاً

۱- ۱. الکهف: ۸۲.

۲- ۲. الکافی ج ۲ ص ۵۸.

۳- ۳. راجع ج ۱۳ ص ۲۸۵ و ما بعده من هذه الطبعه.

بین سبحانه أنه حفظ الغلامین بصلاح أبیهما و لم یذکر منهما صلاحا عن ابن عباس

وَ رُوِیَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: أَنَّهُ کَانَ بَیْنَهُمَا وَ بَیْنَ ذَلِکَ الْأَبِ الصَّالِحِ سَبْعَهُ آبَاءٍ.

وَ قَالَ علیه السلام: إِنَّ اللَّهَ لَیُصْلِحُ بِصَلَاحِ الرَّجُلِ الْمُؤْمِنِ وُلْدَهُ وَ وُلْدَ وُلْدِهِ وَ أَهْلَ دُوَیْرَتِهِ وَ دُوَیْرَاتٍ حَوْلَهُ فَلَا یَزَالُونَ فِی حِفْظِ اللَّهِ لِکَرَامَتِهِ عَلَی اللَّهِ (۱).

فَأَرادَ رَبُّکَ أَنْ یَبْلُغا أَشُدَّهُما قال البیضاوی أی الحلم و کمال الرأی وَ یَسْتَخْرِجا کَنزَهُما رَحْمَهً مِنْ رَبِّکَ أی مرحومین من ربک و یجوز أن یکون عله أو مصدرا لأراد فإن أراد الخیر رحمه و قیل یتعلق بمحذوف تقدیره فعلت ما فعلت رحمه من ربک انتهی (۲).

قوله علیه السلام ما کان ذهبا و لا فضه أقول یدل علی أن الأخبار الوارده بأنه کان من ذهب محموله علی التقیه و یمکن أن یحمل هذا الخبر علی أنه لم یکن کونه کنزا و ادخاره و حفظ الخضر علیه السلام له لکونه ذهبا بل للعلم الذی کان فیه و إنما اقتصر علی هذه الأربع لأن الأولی مشتمله علی توحید الله و تنزیهه عن کل ما لا یلیق به سبحانه و الثانیه علی تذکر الموت و الاستعداد لما بعده و الثالثه علی تذکر أحوال القیامه و أهوالها الموجب لعدم الفرح بلذات الدنیا و الرغبه فی زخارفها و الرابعه علی الیقین بالقضاء و القدر المتضمن لعدم الخشیه من غیر الله و هی من أعظم أرکان الإیمان و من أمهات الصفات الکمالیه.

لم یضحک سنه إنما نسب الضحک إلی السن لإخراج التبسم فإنه ممدوح و کان ضحک رسول الله صلی الله علیه و آله تبسما و قراءته بالنصب بأن یکون المراد بالسن العمر بعید و ظاهر أن تذکر الموت و الأهوال التی بعده یصیر الإنسان مغموما مهموما متهیئا لرفع تلک الأهوال فلا یدع فی قلبه فرحا من اللذات یصیر سببا لضحکه و کذا الیقین بالحساب لا یدع فرحا فی قلب أولی الألباب و کذا من أیقن بأن جمیع الأمور بقضاء الله و قدره علم أنه الضار النافع فی الدنیا و الآخره

۱- ۱. مجمع البیان ج ۶ ص ۴۸۸.
۲- ۲. أنوار التنزیل ص ۲۵۲.

فلا یخشی و لا یرجو غیره سبحانه

**[ترجمه]«أَمَّا الْجِدارُ»: این آیه مربوط است به داستان خضر و موسی علیه السلام که تفسیرش گذشت و شرح آن در کتاب نبوت گفته شد.

وَ کانَ تَحْتَهُ کَنْزٌ لَهُما: مرحوم طبرسی در مجمع گوید: کنز و گنج به آن چیزی که نهفته باشد از طلا و نقره و غیر آنها گفته می شود و درباره این گنج زیر دیوار،نظرات مختلفی هست. ابن عباس و ابن جبیر و مجاهد گفته اند کتاب های علمی بوده که در آن محل دفن شده بود. ابن عباس تصریح کرده که جز مطالب علمی چیزی نبوده و گفته شده گنج طلا و نقره بوده که این حدیث را ابوالدرداء، از پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله نقل کرده و گفته شد ورقه و لوحی از طلاـ بوده که در آن این مطالب نوشته شده بوده: «تعجب از کسی است که به قضا و قدر ایمان دارد و در عین حال اندوهناک می شود؛ کسی که به رازقیّت خدا ایمان و یقین دارد و رنج و زحمت فراوان نمی کشد؛ کسی که به مرگ یقین دارد، چگونه سرور و خوشحالی به خود راه می دهد! کسی که ایمان به حساب دارد، چگونه غفلت می کند! کسی که با چشم خوددگرگونی و تحولات دنیا و فراز و نشیب آن را می بیند، چگونه اعتماد به آن می کند! لا اله الّا اللّه محمّد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله.»و این نظر ابن عباس و حسن است. و از حضرت صادق علیه السلام هم روایت شده و در بعضی از روایات از این مقدار کمتر و بیشتر نقل شده. این قول اخیر که از امام ششم علیه السلام هم روایت شده، آن دو نظریه اول و دوم را در بردارد، چون این قول متضمن این است که هم مال بوده (لوح طلاـ) و هم علم(وَ کانَ أَبُوهُما صالِحاً). خداوند متعال علت حفظ و حمایت از این دو جوان را لیاقت و نیکی و شایستگی پدرشان دانسته و بیان کرده، ولی درباره خود آنان از صلاحیت و شایستگی نام نبرده است. از حضرت صادق علیه السلام روایت شده که: «آن شخص صالح و شایسته، جد هفتم آنان بوده» و حضرت فرمود: «خداوند به احترام صلاحیت و شایستگی شخص مؤمن، امور فرزندان و فرزندان فرزندان او و افراد خانواده او و همسایگان اطراف او را اصلاح می فرماید و از نظر عزت و کرامت آن مؤمن صالح، تمام این افراد نزد خدا مورد عنایت و حفظ الهی هستند.»(پایان کلام طبرسی)

فَأَرادَ رَبُّکَ أَنْ یَبْلُغا أَشُدَّهُما: بیضاوی گوید: یعنی پروردگار اراده فرمود که این دو پسر به حد بلوغ و کمال عقل برسند،«وَ یَسْتَخْرِجا کَنزَهُما رَحْمَةً مِنْ رَبِّکَ»، آن گنج محفوظ بماند و این دو پسر پس از بلوغ، گنج خود را بیرون آورند، در حالتی که مشمول رحمت خدا هستند (که مصدر «رحمه» به معنای اسم مفعول و از نظر قواعد ترکیبی حال باشد)، و ممکن است علت باشد برای «اراد» و احتمال دارد «رحمه» مصدر نوعی باشد برای اراد. و گفته شده که علت است برای فعل مخدوف که تقدیر چنین است. فعلت ما فعلت. رحمه من ربک. خضر به موسی علیه السلام می گوید آنچه را که انجام دادم، به این علت بود که خداوند رحمت خود را شامل حال آن دو یتیم کرده است. (پایان کلام بیضاوی)

ما کان ذهبا و لا فضّه: نفی طلا بودن و نقره بودن کنز، دلالت بر این دارد که احادیث وارده درباره طلا و نقره بودن، حمل بر تقیه می شود و ممکن است معنای این حدیث این باشد که پنهان کردن و به صورت گنج قرار دادن این لوح و محافظت کردن خضر علیه السلام از آن، از لحاظ مالیّت و طلا و نقره بودنش نبوده و فقط از لحاظ مطالبی که در آن بوده و به منظور حفظ و نگهداری آنها بوده است. و اما اکتفا کردن نویسنده آن لوح به این چهار جمله، با اینکه حقایق و مطالب علمی خیلی

فراوان است و منحصر به این جملات نیست، این انتخاب از این نظر است که قسمت اول شامل مسأله توحید و منزه بودن خداست از آنچه شایسته ذات ربوبی نیست؛ جمله دوم مربوط به تذکر و در یاد مرگ بودن و استعداد و آمادگی برای آن و عالم پس از آن است؛ جمله سوم راجع به تذکر اوضاع و احوال قیامت و روز معاد است و آن صحنه هولناك و وحشتزا که جایی برای سرور و دلخوشی از لذایذ دنیوی و تمایل و دلبستگی به زر و زیور ناپایدار آن باقی نمی گذارد؛ و مطلب چهارم درباره یقین و اعتقاد جزمی داشتن به قضا و قدر است که موجب آرامش دل و خوف و هراس نداشتن از غیر ذات مقدس خداوند می گردد و این چهار مطلب، بزرگ ترین پایه و ارکان ایمان و ریشه و سرچشمه صفات برجسته و کمالات است.

لم یضحك سنّه: (دندانش نمی خندد) تعبیر به دندان (خنده دندان نما) به منظور توجه به تبسم و لبخند است که مذموم و ناپسند نیست، بلکه ممدوح و پسندیده است و لذا خنده رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله همیشه به شکل تبسم بود. و منصوب خواندن «سنّه» (که ظرف و مفعول فیه باشد) به این معنا که چنین شخصی در تمام سنین عمر خود نمی خندد، بعید است .

و البته معلوم است کسی که در یاد مرگ و اوضاع وحشتناك پس از آن باشد، همیشه در فکر بوده و اندوهناك است و مرتب خود را برای حفظ و مصونیت از آن خطرات آماده می سازد و در اعماق قلب خود، سرور و انبساطی احساس نمی کند تا بخندد. همچنین یقین و ایمان به حساب و کیفر و پاداش، خوشی و لذتی در دل ارباب خرد نمی گذارد بماند. همین طور کسی که معتقد است جمیع کارها و حوادث و رویدادها، در قبضه تقدیر خدا است، می داند که زیان و ضرر و سود و نفع این جهان و آن جهان همه و همه به دست او است، نه ترسی از غیر خدا دارد و نه امیدی جز به لطف او.

**[ترجمه]

«۱۲»

کا، [الکافی] عَنِ الْعِدَّهِ عَنِ الْبَرْقِیِّ عَنْ عَلِیِّ بْنِ الْحَکَمِ عَنْ صَفْوَانَ الْجَمَّالِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ کَانَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام یَقُولُ: لَا یَجِدُ عَبْدٌ طَعْمَ الْإِیمَانِ حَتَّی یَعْلَمَ أَنَّ مَا أَصَابَهُ لَمْ یَکُنْ لِیُخْطِئَهُ وَ أَنَّ مَا أَخْطَأَهُ لَمْ یَکُنْ لِیُصِیبَهُ وَ أَنَّ الضَّارَّ النَّافِعَ هُوَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَ (۱).

**[ترجمه]کافی: صفوان جمّال گوید: حضرت صادق علیه السلام فرمود: امیر مؤمنان علیه السلام می فرمود: «مزه و لذت ایمان را آن کس احساس می کند که بداند آنچه به او می رسد، خطا و خلاف آن نخواهد شد و نمی شود که نرسد، و آنچه مقدر نشده که به او برسد، حتما نخواهد رسید.و بداند که ضرر و نفع، فقط در دست خدای متعال است.» - . کافی ۲ : ۵۸ -

**[ترجمه]

بیان

و الله هو الضار النافع لأن کل نفع و ضرر بتقدیره تعالی و إن کان بتوسط الغیر و أن النفع و الضرر الحقیقیان منه تعالی و أما الضرر الیسیر من الغیر مع الجزاء الکثیر فی الآخره فلیس بضرر حقیقه و کذا المنافع الفانیه الدنیویه إذا کانت مع العقوبات

الأخرویه فهو عین الضـرر و بالجمله کل نفع و ضرر یعتد بهما فهو من عنده تعالی و أیضا کل نفع أو ضر من غیره فهو بتوفیقه أو خذلانه سبحانه.

**[ترجمه]«و اللَّه هو الضّار النّافع»: زیـان و سود فقط در دست خـداست، از این جهت که اولا هر گونه سود و زیانی که برای انسان پیش بیاید، کلا از روی تقدیر و مشـیت اوست، گرچه به توسط دیگری باشد. و اگر تقدیر و مشیّت و امضای خداوند در کار نباشد، لازمه اش نقص سلطنت و محدودیت در حکومت الهی است، با اینکه قدرت و حکومتش مطلقه و همه کس و همه چیز در تحت احاطه فرمان او است. ثانیا سود و زیان حقیقی و واقعی که سعادت و خسران اخروی و ابدی است، از ناحیه ارشاد و اضلال او است، ولی زیان های جزئی این جهان که از دیگران به انسان می رسد و در آن جهان جبران می شود، بلکه پاداش مهمی دارد، بر حسب ظـاهر زیان و ضـرر دیـده می شود، ولی در واقع نه تنها زیان نیست، بلکه سود زیاد و نفع فراوان ابـدی و دائمی است .

همچنین ثروت و منـافع چشـمگیر و مناصب دنیوی ناپایـدار که عـذاب های سـخت و کیفرهای دشوار اخروی را به دنبال دارد، صورتا جالب و سودمند به نظر می رسد، ولی همین ها در حقیقت عین زیان و شقاوت است. خلاصه هر گونه سود و زیان مهم و واقعی از خـدا و از نـاحیه او است. ثالثا اگر کسـی سود و نفعی به کسـی برسانـد، این یک موفقیتی است و این توفیق را خـدا داده و اگر زیانی به کسـی وارد آورد، یک بدبختی و سلب توفیق است که مستحق خذلان و قطع لطف خدا شده است.بنابراین معنای «و انّ الضّار النّافع هو اللَّه عزّ و جلّ» روشن شد.

**[ترجمه]

«۱۳»

کا، [الکافی] عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ یَحْیَی عَنِ ابْنِ عِیسَـی عَنِ الْوَشَّاءِ عَنْ عَبْـدِ اللَّهِ بْنِ سِـنَانٍ عَنْ أَبِی حَمْزَهَ عَنْ سَـعِیدِ بْنَ قَیْسٍ الْهَمْـدَانِیِّ قَالَ: نَظَرْتُ یَوْماً فِی الْحَرْبِ إِلَی رَجُلٍ عَلَیْهِ ثَوْبَانِ فَحَرَّکْتُ فَرَسِی فَإِذَا هُوَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام فَقُلْتُ یَا أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ فِی مِثْلِ هَـذَا الْمَوْضِعِ فَقَـالَ نَعَمْ یَـا سَـعِیدَ بْنَ قَیْسٍ إِنَّهُ لَیْسَ مِنْ عَبْـدٍ إِلَّا وَ لَهُ مِنَ اللَّهِ عَزَّ وَ جَـلَّ حَافِـظٌ وَ وَاقِیَهٌ مَعَهُ مَلَکَانِ یَحْفَظَانِهِ مِنْ أَنْ یَسْقُطَ مِنْ رَأْسِ جَبَلٍ أَوْ یَقَعَ فِی بِئْرٍ فَإِذَا نَزَلَ الْقَضَاءُ خَلَّیَا بَیْنَهُ وَ بَیْنَ کُلِّ شَیْ ءٍ(۲).

**[ترجمه]کافی: سعید بن قیس می گوید: در اثنای جنگ مردی را دیدم که فقط پیراهنی در بردارد. به اسب خود رکاب زده و نزدیکش رفتـم. بـا کمـال تعجـب دیـدم کـه امیر مؤمنـان علی علیـه السـلام است. عرض کردم: «یـا علی! در چنیـن محل خطرناکی؟» فرمود: «آری ای سـعید! هیـچ بنده ای نیست مگر اینکه در کنار او و از طرف خدای متعال حافظ و نگهبانی هست و با او دو فرشـته است که او را از پرتاب شدن و سقوط از بالای کوه و افتادن در چاه محافظت می کنند، ولی هنگامی که قضا و قدر حتمی بخواهد نازل شود، او را به حال خود رها می کنند.» - . کافی ۲ : ۵۸ -

**[ترجمه]

بیان

فی مثل هذا الموضع فیه تقدیر أی تکتفی بلبس القمیص و الإزار من غیر درع و جنه فی مثل هذا الموضع حافظ أی ملک حافظ لأعماله و ملائکه واقیه له من البلایا دافعه لها عنه کما قال تعالی لَهُ مُعَقِّباتٌ مِنْ بَیْنِ یَدَیْهِ وَ مِنْ خَلْفِهِ یَحْفَظُونَهُ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ (٣)

وَ رَوَی عَلِیُّ بْنُ إِبْرَاهِیمَ فِی تَفْسِیرِهَا عَنْ أَبِی الْجَارُودِ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام: مِنْ أَمْرِ اللَّهِ یَقُولُ بِأَمْرِ اللَّهِ مِنْ أَنْ یَقَعَ فِی رَکِیٍ

١- ١. الکافی ج ٢ ص ۵٨.

٢- ٢. الکافی ج ٢ ص ۵٨.

٣- ٣. الرعد: ١١.

أَوْ يَقَعَ عَلَيْهِ حَائِطٌ أَوْ يُصِيبَهُ شَيْ ءٌ حَتَّى إِذَا جَاءَ الْقَدَرُ خَلَّوْا بَيْنَهُ وَ بَيْنَهُ يَدْفَعُونَهُ إِلَى الْمَقَادِيرِ وَ هُمَا مَلَكَانِ يَحْفَظَانِهِ بِاللَّيْلِ وَ مَلَكَانِ يَحْفَظَانِهِ بِالنَّهَارِ يَتَعَاقَبَانِهِ.

وَ رُوِيَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام أَنَّهُ قَالَ: إِنَّمَا نَزَلَتْ لَهُ مُعَقِّبَاتٌ مِنْ خَلْفِهِ وَ رَقِيبٌ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ يَحْفَظُونَهُ بِأَمْرِ اللَّهِ (١).

و قال الطبرسی رحمه الله فی سیاق الوجوه المذکوره فی تفسیرها و الثانی أنهم ملائکه یحفظونه من المهالک حتی ینتهوا به إلی المقادیر فیحولون بینه و بین المقادیر عن علی علیه السلام و قیل هم عشره أملاک علی کل آدمی یحفظونه من بین یدیه و من خلفه يَحْفَظُونَهُ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ أی یطوفون به کما یطوف الموکل بالحفظ و قیل یحفظون ما تقدم من عمله و ما تأخر إلی أن یموت فیکتبونه و قیل یحفظونه من وجوه المهالک و المعاطب و من الجن و الإنس و الهوام و قال ابن عباس یحفظونه مما لم یقدر نزوله فإذا جاء المقدر بطل الحفظ و قیل مِنْ أَمْرِ اللَّهِ أی بأمر الله و قیل یحفظونه عن خلق الله فمن بمعنی عن قال کعب لو لا أن الله وکل بکم ملائکه یذبون عنکم فی مطعمکم و مشربکم و عوراتکم لتخطفتکم الجن انتهی (٢).

وَ رَوَى الصَّدُوقُ ره فِي التَّوْحِيدِ بِإِسْنَادِهِ عَنْ أَبِي حَيَّانَ التَّيْمِيِّ عَنْ أَبِيهِ وَ كَانَ مَعَ عَلِيٍّ عليه السلام يَوْمَ صِفِّينَ (٣) وَ فِيمَا بَعْدَ ذَلِكَ قَالَ: بَيْنَمَا عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ يُعَبِّئُ الْكَتَائِبَ يَوْمَ صِفِّينَ وَ مُعَاوِيَةُ مُسْتَقْبِلُهُ عَلَى فَرَسٍ لَهُ يَتَأَكَّلُ تَحْتَهُ تَأَكُّلًا(٤) وَ عَلِيٌّ عليه السلام عَلَى فَرَسِ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله الْمُرْتَجِزِ وَ بِيَدِهِ حَرْبَةُ رَسُولِ اللَّهِ وَ هُوَ مُتَقَلِّدٌ سَيْفَهُ ذَا الْفَقَارِ فَقَالَ رَجُلٌ مِنْ أَصْحَابِهِ احْتَرِسْ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ فَإِنَّا نَخْشَى

١- ١. تفسير القمّيّ: ٣٣٧.

٢- ٢. مجمع البيان ج ۶ ص ٢٨١.

٣- ٣. ما بين العلامتين ساقط من نسخه الكمبانيّ و هكذا نسخه المرآه المطبوعه ج ٢ ص ٨۴، أضفناه من المصدر، و قد أخرجه المؤلّف في ج ۴١ ص ١ من هذه الطبعه تماما.

۴- ۴. أي يتوهج و يحترق غضبا على راكبه كيف يمنعه عن العدو في هذا الميدان.

أَنْ يَغْتَالَكَ هَذَا الْمَلْعُونُ فَقَالَ علیه السلام لَئِنْ قُلْتَ ذَاکَ إِنَّهُ غَيْرُ مَأْمُونٍ عَلَى دِينِهِ وَ إِنَّهُ لَأَشْقَى الْقَاسِطِينَ وَ أَلْعَنُ الْخَارِجِينَ عَلَى الْأَئِمَّهِ الْمُهْتَدِينَ وَ لَكِنْ كَفَى بِالْأَجَلِ حَارِساً لَيْسَ أَحَدٌ مِنَ النَّاسِ إِلَّا وَ مَعَهُ مَلَائِكَهٌ حَفَظَهٌ يَحْفَظُونَهُ مِنْ أَنْ يَتَرَدَّى فِي بِئْرٍ أَوْ يَقَعَ عَلَيْهِ حَائِطٌ أَوْ يُصِيبَهُ سُوءٌ فَإِذَا حَانَ أَجَلُهُ خَلَّوْا بَيْنَهُ وَ بَيْنَ مَا يُصِيبُهُ وَ كَذَلِكَ أَنَا إِذَا حَانَ أَجَلِي انْبَعَثَ أَشْقَاهَا فَخَضَّبَ هَذِهِ مِنْ هَذَا وَ أَشَارَ إِلَى لِحْيَتِهِ وَ رَأْسِهِ عَهْداً مَعْهُوداً وَ وَعْداً غَيْرَ مَكْذُوبٍ (۱).

و قیل التاء فی قوله واقیه للنقل إلی الاسمیه إذا المراد الواقیه من خصوص الموت و قیل واقیه أی جنه واقیه کأنها من الصفات الغالبه أو التاء فیها للمبالغه عطف تفسیری للحافظ انتهی.

**[ترجمه]«فی مثل هذا الموضع»: جملاتی در تقدیر هست، یعنی در این موقعیت حساس به جای داشتن زره و سپر، شما فقط به پوشیدن دو قطعه لباس ساده اکتفا کرده اید؟ «حافظ» یعنی ملک و فرشته ای که اعمال و کارهای بنده را حفظ و ضبط نماید. «و واقیه» یعنی ملائکه ای که او را از بلاها و پیشامدها نگهدارنده هستند، همچنان که خدا می فرماید: «لَهُ مُعَقِّباتٌ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَ مِنْ خَلْفِهِ يَحْفَظُونَهُ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ» {خداوند فرشتگانی که دنبال یکدیگر می آیند بر انسان گمارده است که به دستور خدا او را از پیش رو و از پشت سر محافظت و نگهبانی می کنند.} - . رعد / ۱۱ - علی بن ابراهیم قمی - . تفسیر قمی: ۳۳۷ - در تفسیر خود از ابوالجارود، از حضرت باقر علیه السلام درباره جمله «مِنْ أَمْرِ اللَّهِ» نقل کرده که فرمود: «به فرمان خدا انسان را از افتادن در چاه یا فروریختن دیوار یا پیش آمدن چیزی محافظت می نمایند تا هنگام رسیدن مقدرات حتمی که از او دست برداشته و به دست تقدیر می سپارند، و آنان دو فرشته اند که نگهبان شب و دو فرشته نگهبان روز که به نوبت دنبال یکدیگر می آیند.» و از حضرت صادق علیه السلام روایت شده که فرمود آیه چنین نازل شده: «له معقّبات من خلفه و رقیب من بین یدیه یحفظونه بامر اللّه» که البته این کلمات جنبه تفسیری دارد. مرحوم طبرسی - . مجمع البیان ۶ : ۲۸۱ - وجوه چندی در تفسیر این آیه ذکر کرده که وجه دوم چنین است که منظور از «معقبات»، فرشتگانی است که انسان را از خطرها محافظت می کنند تا هنگامی که او را به دست تقدیرات برسانند و آنجا هم مانع از رسیدن تقدیرات می شوند. البته این مانع شدن در صورتی است که تقدیرات حتمی و قطعی نباشد. یا اینکه این طور معنا شود که ملائکه او را از هر حادثه ای که تا وقت آمدن تقدیر حتمی احتمال وقوع دارد، حفظ می کنند. عبارت کتاب این چنین است «فیحولون بینه و بین المقادیر» و نسخه تفسیر مجمع «فیحیلون» است و احتمال دارد نسخه اصلی «فیخلون بینه و بین المقادیر» باشد. به این معنا که ملائکه او را تا زمان نزول تقدیر حتمی حفظ می کنند، ولی در آن هنگام دست از او برداشته و او را به دست تقدیر سپرده و رها می کنند . و گفته شده برای هر انسانی ده فرشته محافظ هست که از پیش رو و پشت سر نگهبانی می کنند، یعنی در اطراف او گردش می کنند، همان طور که مامور و موکل بر نگهبانی مراقب و در گردش است. و گفته شده مقصود از «یحفظونه» محافظت و ضبط و نگهداری اعمال گذشته و اعمال کنونی و بعدی تا وقت مرگ است و باز گفته که منظور، مراقبت و محافظت از هر نوع خطر و تصادف و از زیان جن و انس و حشرات است. ابن عباس گفته است از آنچه تقدیر حتمی نشده، محافظت می کنند، ولی وقت رسیدن مقدرات حتمیّه، حفظ و مراقبت از بین می رود. و گفته شده«مِنْ أَمْرِ اللَّهِ» به معنای به امر اللّه است، یعنی این حفظ شدن، سرچشمه اش از فرمان خدا و به فرمان اوست. و گفته شده او را از خطر و زیان مردم و خلق اللّه حفظ می کنند که «من» به معنای «عن» باشد، مانند «و آمنهم من»، یعنی «عن خوف»، قریش را از ترس و وحشت ایمن ساخت. کعب الاخبار گفته اگر خداوند فرشتگان را برای حفظ و نگهبانی شما مامور نمی کرد که در خوردنی ها و آشامیدنی ها و حوادث از شما

محافظت کننـد، جنیان شـما را می ربودنـد. و مرحوم صـدوق در کتاب توحید -. توحید: ۳۶۷ - به سـند خود از ابی حیـان، از پدرش که در جنگ صـفین همراه علی علیه السـلام بود نقل می کند هنگامی که حضـرت لشـکر خود را قسمت بندی و مرتب می کرد، معاویه بر اسبی که پر شتاب و با هیجان بود سوار شد و به طرف علی علیه السلام تاخت. حضرت هم بر اسب «مرتجز» رسول خدا صلّی اللَّه علیه و آله سوار شد، در حالی که شمشـیر پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله را در دست داشت و ذوالفقار را به کمر بسته بود. مردی از اصحاب و یاران علی گفت: «یا امیرالمؤمنین! خود را بنگر و احتیاط کن.می ترسیم که این ملعون شما را غافلگیر کند.» علی علیه السـلام فرمود: «گرچه این را گفتی و این احتمال به نظر تو آمد، البته این مرد هیچ گونه رادع و مانع دینی ندارد و سرسخت ترین ستمکاران و ملعون ترین و بدترین کسانی است که با رهبران بر حق مخالفت و عناد دارند، ولی با این وصف، اجل و مرگ مقرر و مقدر، برای حفظ و نگهبانی انسان کافی است. برای تمام انسان ها فرشـتگانی هستند که از او در برابرافتادن در چاهی یا فرو ریختن دیواری یا رسیدن هر حادثه ناگواری محافظت می کنند، ولی زمانی که موقع مرگش فرا رسـید، او را به دست حوادث می دهنـد. من هم زمانی که مرگم فرا رسـد، شـقی ترین افراد امت حرکت می کنـد و این سـر و صورت را (حضرت با دست به سر و صورت و محاسن شریف اشاره کرد) آغشته به خون می نماید، این پیمانی است محکم و وعده ای است بدون دروغ.»

گفته شـده تای آخر لفظ«واقیه» که در این حـدیث آمـده، ناقله است، چون واقی معنای وصـفی دارد به معنای نگهدارنده، ولی مقصود در اینجـا نگهدارنـده در برابر خصوص است.بنابراین پس از معنای وصـفی، به معنای اسـمی نقل شـده و گفته شـد که واقیه صـفتی است که موصوفش حذف شده.«جنّه واقیه» چون واقیه غالبا صـفت جنّه (سپر) واقع می شود، پس موصوف روشن است. و یـا بگـوییم تـاء برای مبـالغه است (مسـلم نگهدارنـده نیرومنـدی هست) که عطف تفسـیر و توضـیح و تاکیـد برای لفظ «حافظ» باشد.

**[ترجمه]

«۱۴»

کا، [الکافی] عَنِ الْحُسَیْنِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ الْمُعَلَّی عَنْ عَلِیِّ بْنِ أَسْبَاطٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا الْحَسَنِ الرِّضَا علیه السلام یَقُولُ: کَانَ فِی الْکَنْزِ الَّذِی قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَ وَ کانَ تَحْتَهُ کَنْزٌ لَهُما(۲) کَانَ فِیهِ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِیمِ عَجِبْتُ لِمَنْ أَیْقَنَ بِالْمَوْتِ کَیْفَ یَفْرَحُ وَ عَجِبْتُ لِمَنْ أَیْقَنَ بِالْقَدَرِ کَیْفَ یَحْزَنُ وَ عَجِبْتُ لِمَنْ رَأَی الدُّنْیَا وَ تَقَلُّبَهَا بِأَهْلِهَا کَیْفَ یَرْکَنُ إِلَیْهَا وَ یَنْبَغِی لِمَنْ عَقَلَ عَنِ اللَّهِ أَنْ لَا یَتَّهِمَ اللَّهَ فِی قَضَائِهِ وَ لَا یَسْتَبْطِئَهُ فِی رِزْقِهِ فَقُلْتُ لَهُ جُعِلْتُ فِدَاکَ أُرِیدُ أَنْ أَکْتُبَهُ قَالَ فَضَرَبَ وَ اللَّهِ یَدَهُ إِلَی الدَّوَاةِ لِیَضَعَهَا بَیْنَ یَدَیَّ فَتَنَاوَلْتُ یَدَهُ فَقَبَّلْتُهَا وَ أَخَذْتُ الدَّوَاةَ فَکَتَبْتُهُ (۳).

**[ترجمه]کافی: علی بن اسـباط گوید: از حضـرت رضا علیه السلام شنیدم که درباره گنجی که خدا فرموده«وَ کانَ تَحْتَهُ کَنْزٌ لهما» می فرمود: «بر آن گنـج این مطالب نوشـته بود: «بسم اللَّه الرحمن الرحیم. شـگفت دارم از کسـی که یقین به مرگ دارد، چگونه سـرور و خوشـی را به خود راه می دهد؛ شـگفت دارم از کسی که یقین و ایمان به قضا و قدر دارد، چرا اندوهناک می شود؛ تعجب می کنم از کسی که وضع دنیا و دگرگون شدن آن را نسبت به اهلش و به دنیاداران می بیند، با این وصف دل به

آن می بندد. و البته سزاوار است کسی که دارای تعقل و معرفت خدایی است، در موضوع قضا و قدر و پیشامدها سوء ظن و بدبینی به خدا نداشته و خداوند متعال را در رازقیت و رساندن روزی، بی اعتنا و کند نداند.» عرض کردم: «فدایت شوم! دوست دارم این حدیث را بنویسم.»

به خدا قسم حضرت دست خود را برد که دوات را به طرف من بیاورد، ولی من دست مبارکش را گرفته و بوسیدم، آنگاه دوات را گرفتم و نوشتم.» - . کافی ۲ : ۵۹ -

**[ترجمه]

بیان

قوله کان فیه تأکید لقوله کان فی الکنز و اختلاف الأخبار فی المکتوب فی اللوح لا ضیر فیه لأن الجمیع کان فیه و اختلاف العبارات للنقل بالمعنی مع أن الظاهر أنها لم تکن عربیه و فی النقل من لغه إلی لغه کثیرا ما تقع تلک الاختلافات.

فإن قلت الحصر فی بعض الأخبار(۴) بإنما ینافی تجویز الزیاده علی الأربع

۱- ۱. التوحید: ۳۶۷.

۲- ۲. الکهف: ۸۲.

۳- ۳. الکافی ج ۲ ص ۵۹.

۴- ۴. فی المرآه: فی الحدیث ۶، و المراد الحدیث المرقم ۱۱.

قلت الظاهر أن الحصر بالإضافه إلى الذهب و الفضه مع أن المضامين قريبه و إنما التفاوت بالإجمال و التفصيل و نسبه التعجب إلى الله تعالى مجاز و الغرض الإخبار عن ندره الوقوع أو عدمه.

و قال بعض المحققين إنما اختلفت ألفاظ الروايتين مع أنهما إخبار عن أمر واحد لأنهما إنما تخبران عن المعنى دون اللفظ فلعل اللفظ كان غير عربى و أما ما يتراءى فيهما من الاختلاف فى المعنى فيمكن إرجاع إحداهما إلى الأخرى و ذلك لأن التوحيد و التسميه مشتركان فى الثناء و لعلهما كانا مجتمعين فاكتفى فى كل من الروايتين بذكر أحدهما.

و من أيقن بالقدر علم أن ما أصابه لم يكن ليخطئه و ما أخطأه لم يكن ليصيبه فلم يحزن على ما فاته وَ لَمْ يَخْشَ إِلَّا اللَّهَ و من أيقن بالحساب نظر إلى الدنيا بعين العبره و رأى تقلبها بأهلها فلم يركن إليها فلم يفرح بما آتاه فهذه خصال متلازمه اكتفى فى إحدى الروايتين ببعضها و فى الأخرى بآخر.

و أما قوله ينبغى إلى آخره فلعله من كلام الرضا عليه السلام دون أن يكون من جمله ما فى الكنز و على تقدير أن يكون من جمله ذلك فذكره فى إحدى الروايتين لا ينافى السكوت عنه فى الأخرى انتهى.

لمن عقل عن الله أى حصل له معرفه ذاته و صفاته المقدسه من علمه و حكمته و لطفه و رحمته أو أعطاه الله عقلا كاملا أو علم الأمور بعلم ينتهى إلى الله بأن أخذه عن أنبيائه و حججه عليهم السلام إما بلا واسطه أو بواسطه أو بلغ عقله إلى درجه يفيض الله علومه عليه بغير تعليم بشر أو تفكر فيما أجرى الله على لسان الأنبياء و الأوصياء و فيما أراه من آياته فى الآفاق و الأنفس و تقلب أحوال الدنيا و أمثالها و الثانى أظهر

لِقَوْلِ الْكَاظِمِ عليه السلام لِهِشَامٍ: يَا هِشَامُ مَا بَعَثَ اللَّهُ أَنْبِيَاءَهُ وَ رُسُلَهُ إِلَى عِبَادِهِ إِلَّا لِيَعْقِلُوا عَنِ اللَّهِ.

و قَالَ أَيْضاً: إِنَّهُ لَمْ يَخَفِ اللَّهَ مَنْ لَمْ يَعْقِلْ عَنِ اللَّهِ وَ مَنْ لَمْ يَعْقِلْ عَنِ اللَّهِ لَمْ يَعْقِدْ قَلْبَهُ عَلَى مَعْرِفَهٍ ثَابِتَهٍ يُبْصِرُهَا وَ يَجِدُ حَقِيقَتَهَا فِي قَلْبِهِ (۱).

۱- ۱. راجع الكافى ج ۱ ص ۱۶ و ۱۸.

أن لا يتهم الله فى قضائه بأن يظن أن ما لم يقدره الله له خير مما قدر له أو يفعل من السعى و الجزع ما يوهم ذلك و لا يستبطئه أى لا يعده بطيئا فى رزقه إن تأخر بأن يعترض عليه فى الإبطاء بلسان الحال أو القال و يدل على رجحان كتابه الحديث و عدم الاتكال على الحفظ.

**[ترجمه]جمله «كان فيه» تاكيد جمله «كان فى الكنز» است. احاديثى كه درباره نوشته آن لوح و گنج وارد شده، مطالب مختلفى را بازگو مى كنند، ولى اين اختلاف مضامين اشكالى ندارد، چون تمام اين مطالب در آن بوده و اصل عبارت لوح ظاهرا عربى نبوده و هنگام نقل، به عربى ترجمه شده و البته در ترجمه و نقل به معنا، چنين اختلافات جزئى پيش مى آيد. و اگر اين ايراد شود كه در بعضى از اخبار تعبير به لفظ «انّما» شده و انحصار را مى فهماند،بنابراين بايد منحصرا چهار جمله باشد و بيشتر نباشد، با اينكه در اخبار پنج جمله و بيشتر از آن هم ذكر شده. ولى پاسخ اين ايراد اين است كه لفظ انّما به منظور نفى طلا و نقره بودن على الظاهر استعمال شده، نه اينكه نفى بيش از چهارجمله و انحصار در اين چهار جمله منظور باشد. علاوه بر اين مضامين و معانى احاديث و مطالب نقل شده اختلافى با هم ندارند و فقط در اجمال و تفصيل تفاوت دارند. بعضى از اخبار به طور اختصار و اجمال آن مطالب را گفته و پاره اى از اخبار، شرح و تفصيل بيشترى درباره همان مطالب دارند. توضيح ديگرى كه درباره اين اخبار بايد داد، اين است كه اگر در اين احاديث نسبت تعجب به خدا داده شده، از آنجا كه تعجب در مورد جهل و معلوم نبودن علت است، با ذات خداوندى تناسب ندارد. البته اين نسبت مجازى است و مقصود، بيان اين مطلب است كه اين چيزها نادر است و نبايد باشد و بسيار كم است. در اخبار گذشته جايى كه نسبت تعجب به خدا داده شود ديده نشد، چون دو تعبير بيشتر نبود (عجبا و عجبت) و در اين دو مورد تعجب نسبت داده شده به كسى است كه لوح را نوشته.

يكى از ارباب تحقيق درباره اختلاف الفاظ اين دو حديث كه مطالب لوح را نقل مى كنند، گفته است اين اختلاف اخبار با اينكه همه آنها در مقام نقل يك مطلب و يك لوح هستند، اختلاف لفظى و تعبيرى است، چون امكان دارد كه الفاظ لوح عربى نبوده باشد و نقل به معنا شده و تعبيرها و ترجمه ها لفظا تفاوت داشته باشند. اما آن اختلاف معنوى كه به چشم مى خورد را هم مى توان به يكديگر ارجاع كرد، مثلا در بعضى از اخبار «بسم اللّٰه الرحمن الرحيم» هست و در بعض ديگر «لا اله الا اللّٰه» كه تسميه و نام خدا بردن با كلمه توحيد، هر دو به يك معنا بازگشت مى كند و آن مدح و ثنا و ستايش پروردگار است، و شايد هر دو در لوح بوده، ولى در اخبار گاهى مدح و ثنا با تسميه و كلمه بسم اللّٰه ادا شده و گاهى با كلمه توحيد. يا مثلا در بعضى از اخبار آمده است «من ايقن بالقدر لم يخش الّا اللّٰه» و در خبر ديگر آمده «من ايقن بالقدر كيف يحزن» كه نتيجه ايمان به قضا و قدر در آن حديث، خوف نداشتن از غير خدا و در اين حديث غم و اندوه نداشتن شده. اين اختلاف هم از اين نظر است كه اگر كسى يقين و ايمان به قضا و قدر داشت،مى داند آنچه به او رسيده، مسلما به او مى رسيد و آنچه نرسيده، قطعا نمى رسيد. چنين شخصى اندوه و حزن به خود راه نمى دهد و به جز خدا از كسى و چيزى نمى ترسد. همچنين كسى كه به حساب يقين دارد، با ديده عبرت به دنيا مى نگرد و دگرگونى آن را كه مى بيند، دل به آننمى بندد و از اقبال و رو آوردن دنيا خوشحال نمى شود. خلاصه اين صفات و حالات، متلازم با هم هستند و از يكديگر منفك و جدا نمى شوند. لذا در هر يك از اين روايات، يكى از آنها ذكر شده است.

و اما جمله «و ينبغى...» تا آخر، ظاهرا بيان خود حضرت رضا باشد و جزو مطالب لوح نيست و بر فرض هم اگر از مطالب لوح باشد، اشكالى ندارد، چون در بعضى از روايات اين قسمت نقل نشده، ولى در اين روايت اين قسمت از لوح را هم نقل كرده

اند و منافاتی نیست

لمن عقل عن اللّه: یعنی کسی که معرفت و شناخت او درباره خدا و صفات پاک او از علم و حکمت و لطف و سایر صفات کامل باشد، یا به این معنا که خداوند متعال عقل و خرد کامل به او عنایت کرده باشد، یا به این معنا که معرفت و شناخت او از طریقی و از علومی باشد که از لطف و عنایت الهی سرچشمه گرفته و از راهی که خدا امضا کرده، یعنی از طریق انبیا و از علوم ائمه دین علیه السلام ،بدون واسطه یا با وسائط محدثین و علمای دین استفاده کرده باشد، یا به این معنا که عقل و نورانیت و لیاقتش به حدی برسد که ذات مقدس الهی او را مشمول افاضات علمی خود قرار دهده و بدون تعلیم بشری، قلب پاک و شایسته او را محل تابش انوار علم خود قرار دهد یا در اثر تفکر و تامل عمیق در مطالب و بیاناتی که انبیا و اوصیا فرموده اند و مطالعه آیات و دلایل آفاقی و انفسی و بصیرت در احوال و دگرگونی دنیا و نظائر این مطالب، دارای فکری باز و دلی آگاه و ضمیری روشن شده باشد و این معنای اخیر مناسب تر است و شاهدش فرمایش موسی بن جعفر علیه السلام که به هشام بن حکم فرمود: «ای هشام! هدف از بعثت انبیا، آگاه ساختن مردم است که با بیانات و مطالب استوار خود، عقل و فکر بندگان خدا را کامل و روشن کنند.» و باز حضرت فرمود: «کسی که عقل و فکر او کامل و روشن نباشد، خوف و ترس از خدا ندارد، و آن کس که تعقل و تفکر نداشته باشد، معرفت و شناخت کامل و استوار در دل او راه نیافته و حقیقت خداشناسی را در قلب خویش احساس نمی کند.» ان لا یتّهم اللّه فی قضائه: یعنی در قضا و قدر، خدا را مورد اتّهام قرار ندهد. به این معنا که تصور کند آنچه را که مقدر نکرده و به او عنایت نفرموده، سود و نفع بیشتری برای او داشته و یا عملا طوری حرص و ولع و تشویش و اضطراب از خود نشان دهد که موهم و نمایانگر این معنا باشد.

و لا- یستبطئه فی رزقه: یعنی اگر تنظیم معیشت و زندگی اش و رسیدن رزق و روزی اش به تعویق افتاد، خدا را بی اعتنا و مسامحه کار نداند و با زبان و عمل اعتراض نکند که خداوندا! چرا درباره رزق من کندی و مسامحه می نمایی. در پایان بحث تذکر این مطلب هم مفید است که از این حدیث حضرت رضا استفاده می شود که ضبط و نوشتن حدیث، کاری مطلوب و عملی است پسندیده و فقط نباید به حفظ کردن آن در ذهن اکتفا کرد.

**[ترجمه]

«۱۵»

کا، [الکافی] عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ یَحْیَی عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ عَلِیِّ بْنِ الْحَکَمِ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْعَرْزَمِیِّ عَنْ أَبِیهِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: کَانَ قَنْبَرٌ غُلَامُ عَلِیٍّ یُحِبُّ عَلِیّاً علیه السلام حُبّاً شَدِیداً فَإِذَا خَرَجَ عَلِیٌّ خَرَجَ عَلَی أَثَرِهِ بِالسَّیْفِ فَرَآهُ ذَاتَ لَیْلَةٍ فَقَالَ یَا قَنْبَرُ مَا لَکَ فَقَالَ جِئْتُ لِأَمْشِیَ خَلْفَکَ یَا أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ قَالَ وَیْحَکَ أَ مِنْ أَهْلِ السَّمَاءِ تَحْرُسُنِی أَوْ مِنْ أَهْلِ الْأَرْضِ فَقَالَ لَا بَلْ مِنْ أَهْلِ الْأَرْضِ فَقَالَ إِنَّ أَهْلَ الْأَرْضِ لَا یَسْتَطِیعُونَ لِی شَیْئاً إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ مِنَ السَّمَاءِ فَارْجِعْ فَرَجَعَ (۱).

**[ترجمه]کافی: حضرت صادق علیه السلام فرمود: قنبر غلام علی علیه السلام ،محبت و علاقه شدیدی به مولای خود علی علیه السلام داشت و هنگامی که آن حضرتبیرون می رفت، قنبر هم با شمشیر به دنبال حضرت حرکت می کرد. یک شب حضرت به قنبر فرمود: «منظور تو از آمدن دنبال من چیست؟» عرضه داشت: «به منظور اینکه همراه شما باشم.» فرمود: «وای بر

تو! یا تعجب می کنم از تو! آیا می خواهی مرا از گزند مردم روی زمین محافظت نمایی یا از حوادث آسمانی؟»

عرض کرد: «خیر، بلکه از ضرر و آسیب دشمنان که در همین روی زمین هستند.» فرمود: «زمینیان نمی توانند آسیبی به من برسانند، مگر با اذن و فرمان خدا که از عالم بالا فرا رسد. برگرد.» قنبر هم برگشت. - . کافی ۲ : ۵۹ -

**[ترجمه]

بیان

قنبر کان من موالی أمیر المؤمنین علیه السلام و من خواصه و قتله الحجاج لعنه الله علی حبه علیه السلام قوله علیه السلام فإذا خرج

رُوِیَ: أَنَّهُ علیه السلام کَانَ یَخْرُجُ فِی أَکْثَرِ اللَّیَالِی إِلَی ظَهْرِ الْکُوفَهِ فَیَعْبُدُ اللَّهَ هُنَاکَ.

إلا بإذن الله من السماء إنما نسب إلی السماء لأن التقدیرات فیها و الإذن التخلیه کما مر.

**[ترجمه]قنبر از غلامان و دوستان خصوصی امیر مؤمنان علیه السلام بود که حجّاج ملعون، او را به جرم دوستی و محبت علی علیه السلام کشت.

فاذا خرج:در روایت هست که بیشتر شب ها علی علیه السلام تا پشت شهر کوفه می رفت و در آنجا مشغول عبادت می شد .

الّا باذن اللّه من السّماء: مگر با اجازه و فرمان خدا از آسمان. آسمان را محل صدور اذن قرار دادن، از این نظر است که تقدیرات الهی از آسمان و در عالم بالا و ملکوت صورت می گیرد و «اذن» هم به معنای رها کردن و مانع نشدن است، همان طور که قبلا گذشت.

**[ترجمه]

«۱۶»

کا، [الکافی] عَلِیُّ بْنُ إِبْرَاهِیمَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِیسَی عَنْ یُونُسَ عَمَّنْ ذَکَرَهُ قَالَ: قِیلَ لِلرِّضَا علیه السلام إِنَّکَ تَتَکَلَّمُ بِهَذَا الْکَلَامِ وَ السَّیْفُ یَقْطُرُ دَماً فَقَالَ إِنَّ لِلَّهِ وَادِیاً مِنْ ذَهَبٍ حَمَاهُ بِأَضْعَفِ خَلْقِهِ النَّمْلِ فَلَوْ رَامَتِ الْبَخَاتِیُّ لَمْ تَصِلْ إِلَیْهِ (۲).

**[ترجمه]کافی: حضرت رضا علیه السلام در زمان هارون بعضی از مطالب را با صراحت بیان می فرمود. افرادی به حضرت عرضه داشتند: «که شما این حرف ها را می زنید، با اینکه از شمشیر هارون خون می ریزد؟» فرمود: «خدا سرزمینی و بیابانی پر از طلا آفریده که آن را به وسیله مورچه که ضعیف ترین موجودات است، حمایت و نگهداری می کند که اگر شتران بخاتی (قوی و نیرومند) بخواهند وارد آنجا شوند، نمی توانند.» - . کافی ۲ : ۵۹ -

**[ترجمه]

بیان

بهـذا الکلاـم أی بـدعوی الإمـامه و السـیف أی سـیف هـارون یقطر علی بنـاء المعلوم من باب نصـر و دما تمییز و کونه من باب الإفعال و دما مفعولا بعیـد و فی القاموس البخت بالضم الإبل الخراسانیه کالبختیه و الجمع بخاتی و بخاتی و بخات انتهی. و ذکر بعض المؤرخین أن عسکر بعض الخلفاء وصلوا إلی موضع فنظروا عن جانب الطریق إلی واد یلوح منها ذهب کثیر فلما توجهوا

۱- ۱. الکافی ج ۲ ص ۵۹.

۲- ۲. الکافی ج ۲ ص ۵۹.

إليها خرج إليهم نمل كثير كالبغال فقتلت أكثرهم.

**[ترجمه]«بهذا الكلام»: يعنى موضوع امامت و رهبرى خود را صريحا اعلام مى فرماييد.

يقطر دما: از باب نصر و به صيغه معلوم و «دما» تميز است و از باب افعال گرفتن «يقطر» كه دما مفعول او باشد بعيد است. و در قاموس گويد «بخت» به ضم باء، شتر خراسانى است و «بختيّه» نيز چنين است و «بخاتى و بخاتى و بخات» جمع است. بعضى از اهل تاريخ قصه اى نقل كرده اند كه سپاه يكى از خلفا به جايى رسيدند كه از كنار جاده، بيابانى پيدا بود كه طلاى زيادى در آن به چشم مى خورد.آنها به طرف آن بيابان حركت كردند، ولى با كمال تعجب وقتى نزديك شدند، مورچه هايى به بزرگى استر به آنان حمله ور شد و تعداد زيادى از آن سپاه را نابود كرد.

**[ترجمه]

«۱۷»

كا، [الكافى] عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ وَ عَلِيٍّ عَنْ أَبِيهِ جَمِيعاً عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ أَبِي مُحَمَّدٍ الْوَابِشِيِّ وَ إِبْرَاهِيمَ بْنِ مِهْزَمٍ عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَمَّارٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام يَقُولُ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله صَلَّى بِالنَّاسِ الصُّبْحَ فَنَظَرَ إِلَى شَابٍّ فِي الْمَسْجِدِ وَ هُوَ يَخْفِقُ وَ يَهْوِي بِرَأْسِهِ مُصْفَرّاً لَوْنُهُ قَدْ نَحِفَ جِسْمُهُ وَ غَارَتْ عَيْنَاهُ فِي رَأْسِهِ فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله كَيْفَ أَصْبَحْتَ يَا فُلَانُ قَالَ أَصْبَحْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ مُوقِناً فَعَجِبَ رَسُولُ اللَّهِ مِنْ قَوْلِهِ وَ قَالَ لَهُ إِنَّ لِكُلِّ يَقِينٍ حَقِيقَةً فَمَا حَقِيقَةُ يَقِينِكَ فَقَالَ إِنَّ يَقِينِي يَا رَسُولَ اللَّهِ هُوَ الَّذِي أَحْزَنَنِي وَ أَسْهَرَ لَيْلِي وَ أَظْمَأَ هَوَاجِرِي فَعَزَفَتْ نَفْسِي عَنِ الدُّنْيَا وَ مَا فِيهَا حَتَّى كَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَى عَرْشِ رَبِّي وَ قَدْ نُصِبَ لِلْحِسَابِ وَ حُشِرَ الْخَلَائِقُ لِذَلِكَ وَ أَنَا فِيهِمْ وَ كَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَى أَهْلِ الْجَنَّةِ يَتَنَعَّمُونَ فِي الْجَنَّةِ وَ يَتَعَارَفُونَ عَلَى الْأَرَائِكِ مُتَّكِؤُنَ وَ كَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَى أَهْلِ النَّارِ وَ هُمْ فِيهَا مُعَذَّبُونَ مُصْطَرِخُونَ وَ كَأَنِّي الْآنَ أَسْمَعُ زَفِيرَ النَّارِ يَدُورُ فِي مَسَامِعِي.

فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله هَذَا عَبْدٌ نَوَّرَ اللَّهُ قَلْبَهُ بِالْإِيمَانِ ثُمَّ قَالَ لَهُ الْزَمْ مَا أَنْتَ عَلَيْهِ فَقَالَ الشَّابُّ ادْعُ اللَّهَ لِي يَا رَسُولَ اللَّهِ أَنْ أُرْزَقَ الشَّهَادَةَ مَعَكَ فَدَعَا لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَلَمْ يَلْبَثْ أَنْ خَرَجَ فِي بَعْضِ غَزَوَاتِ النَّبِيِّ صلى الله عليه و آله فَاسْتُشْهِدَ بَعْدَ تِسْعَةِ نَفَرٍ وَ كَانَ هُوَ الْعَاشِرَ(۱).

**[ترجمه]كافى: - . كافى ۲ : ۵۳ - اسحاق بن عمار گويد: از حضرت صادق عليه السلام شنيدم كه مى فرمود: رسول اكرم صلّى اللّه عليه و آله روزى نماز صبح را با مردم خواند. ناگهان جوانى در مسجد جلب توجه پيغمبر را كرد كه از بى خوابى سرش بى اختيار پايين مى آمد، با چهره زرد و بدنى ضعيف و لاغر كه چشمش در كاسه سر فرورفته و گود شده بود. رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله رو به آن جوان كرد و فرمود: يا فلان چطور است حالت؟ عرض كرد: يا رسول الله! داراى حالت يقينم. پيغمبر از حرف جوان در شگفت ماند و فرمود: هر يقينى داراى علامت و نشانه اى است. علامت و دليل حالت يقين تو چيست؟ عرض كرد: همين يقين است كه مرا در حزن و اندوه افكنده و شب ها مرا به بيدارى و روزهاى گرم، به تحمل تشنگى (روزه دار) وادار مى كند؛ دلم از دنيا و تعلقات آن كنده شده، مثل اينكه حالت كشف و شهودى برايم پيدا شده؛

بهشتیان را در نعمت می بینم که بر پشتی و تخت های بهشتی تکیه داده اند و دوزخیان در نظرم مجسم می شوند که از عذاب و شکنجه ناله و فریاد می کنند و مثل اینکه صدای شعله آتش، در اعماق گوشم طنین انداز است.

پیغمبر رو به اصحاب کرد و فرمود: این بنده خالصی است که خدا دلش را به نور ایمان روشن ساخته است. سپس به جوان فرمود: این حالت ارزنده خود را محکم حفظ کن. جوان عرض کرد: یا رسول اللّٰه! دعا کن خداوند نعمت شهادت در رکاب شما را نصیب من فرماید. پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلّم نیز دعا کرد. طولی نکشید که جهادی پیش آمد و جوان در آن جهاد شرکت کرد. فقط نه نفر کشته شده بودند و این جوان شهید دهم بود.

**[ترجمه]

بیان

و هو یخفق و یهوی برأسه أی ینعس فینحط رأسه للنعاس بکثره العباده فی اللیل فی القاموس خفقت الرایه تخفق و تخفق خفقا و خفقانا محرکه اضطربت و تحرکت و فلان حرک رأسه إذا نعس کأخفق و قال هوی هویا سقط من علو إلی سفل انتهی فقوله و یهوی برأسه کالتفسیر لقوله یخفق أو مبالغه فی الخفق إذ یکفی فیه الحرکه القلیله و نحف کتعب و قرب نحافه هزل کیف أصبحت أی علی أی حال دخلت فی الصباح أو کیف صرت.

ص: ۱۵۹

۱- ۱. الکافی ج ۲ ص ۵۳.

فعجب رسول الله كتعب أی تعجب منه لندره مثل ذلك أو أعجبه و سر به قال الراغب العجب و التعجب حاله تعرض للإنسان عند الجهل بسبب الشی ء و لهذا قال بعض الحکماء العجب ما لا يعرف سببه و لهذا قيل لا يصح على الله التعجب إذ هو علام الغيوب و يقال لما لاـ يعهد مثله عجب قال تعالى أَ كانَ لِلنَّاسِ عَجَباً أَنْ أَوْحَيْنا(۱) كانُوا مِنْ آياتِنا عَجَباً(۲) إِنَّا سَمِعْنا قُرْآناً عَجَباً(۳) أی لم نعهد مثله و لم نعرف سببه و يستعار تاره للمونق فيقال أعجبنی كذا أی راقنی و قال تعالى وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ (۴).

قوله إن لكل يقين أی فرد من أفراده أو صنف من أصنافه حقيقه فما حقيقه يقينك من أی نوع أو صنف أو لكل يقين علامه تدل عليه فما علامه يقينك كما مر هو الذی أحزننی أی فی أمر الآخره و أسهر ليلی لحزن الآخره أو للاستعداد لها أو لحب عباده

الله و مناجاته عجبا للمحب كيف ينام و الإسناد مجازی أی أسهرنی فی ليلی و كذا فی قوله و أظمأ هواجری مجاز عقلی أی أظمأنی عند الهاجره و شده الحر للصوم فی الصيف و إنما خصه لأنه أشق و أفضل فی القاموس الهاجره نصف النهار عند زوال الشمس مع الظهر أو من عند زوالها إلى العصر لأن الناس يستكنون فی بيوتهم كأنهم قد تهاجروا شده الحر و قال عزفت نفسی عنه تعزف عزوفا زهدت فيه و انصرفت عنه أو ملته.

حتى كأنی أنظر أی شده اليقين بأحوال الآخره صيرنی إلى حاله المشاهده و الاصطراخ الاستغاثه و زفير النار صوت توقدها فی القاموس زفر يزفر زفرا و زفيرا أخرج نفسه بعد مده إياه و النار سمع لتوقدها صوت و قال المسمع كمنبر الأذن كالسامعه و الجمع مسامع انتهى و قيل المسامع جمع جمع

۱- ۱. يونس: ۲.

۲- ۲. الكهف: ۹.

۳- ۳. الجن: ۱.

۴- ۴. البقره: ۲۰۴، راجع مفردات غريب القرآن ۳۲۲.

علی غیر قیاس کمشابه و ملامح جمع شبه و لمحه.

و قال بعض المحققین هـذا التنویر الـذی أشیر به فی الحـدیث إنما یحصل بزیاده الإیمان و شده الیقین فإنهما ینتهیان بصاحبهما إلی أن یطلع علی حقـائق الأشیاء محسوساتها و معقولاتها فتنکشف له حجبها و أسـتارها فیعرفها بعین الیقین علی ما هی علیه من غیر وصـمه ریب أو شائبه شک لیطمئن لها قلبه و یستریـح بها روحه و هـذه هی الحکمه الحقیقیه التی من أوتیها فَقَـدْ أُوتِیَ خَیْراً کَثِیراً و إلیه أَشَارَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السـلام: بِقَوْلِهِ هَجَمَ بِهِمُ الْعِلْمُ عَلَی حَقَائِقِ الْأُمُورِ وَ بَاشَـرُوا رُوحَ الْیَقِینِ وَ اسْـتَلَانُوا مَا اسْتَوْعَرَهُ الْمُتْرَفُونَ وَ أَنِسُوا بِمَا اسْتَوْحَشَ مِنْهُ الْجَاهِلُونَ وَ صَحِبُوا الدُّنْیَا بِأَبْدَانٍ أَرْوَاحُهَا مُعَلَّقَهٌ بِالْمَلَإِ الْأَعْلَی (۱).

أراد علیه السلام بما استوعره المترفون یعنی المتنعمون رفض الشهوات البدنیه و قطع التعلقات الدنیویه و ملازمه الصمت و السهر و الجوع و المراقبه و الاـحتراز عمـا لاـ یعنی و نحو ذلـک و إنمـا یتیسـر ذلک بالتجافی عن دار الغرور و الترقی إلی عالم النور و الأـنس بـالله و الوحشه عمـا سواه و صـیروره الهموم جمیعا هما واحـدا و ذلک لأن القلب مسـتعد لأن یتجلی فیه حقیقه الحق فی الأشـیاء کلهـا من اللوح المحفوظ الـذی هو منقوش بجمیع مـا قضـی الله تعـالی به إلی یوم القیـامه و إنما حیل بینه و بینها حجب کنقصـان فی جوهره أو کـدوره تراکمت علیه من کـثره الشـهوات أو عـدول به عن جهه الحقیقه المطلوبه أو اعتقـاد سـبق إلیه و رسـخ فیه علی سبیـل التقلیـد و القبول بحسن الظن أو جهل بالجهه التی منها یقع العثور علی المطلوب و إلی بعض هـذه الحجب أشیر فی

الْحَدِیثِ النَّبَوِیِّ: لَوْ لَا أَنَّ الشَّیَاطِینَ یَحُومُونَ عَلَی قُلُوبِ بَنِی آدَمَ لَنَظَرُوا إِلَی مَلَکُوتِ السَّمَاءِ.

**[ترجمه]«و هو یخفق و یهوی برأسه»: یعنی او را خواب گرفته و از شب زنـده داری زیـاد، سـرش پـایین می آمـد. در قاموس گویـد «خفقت الرّایه»پرچمپـایین آمـد.«تخفق و تخفق خفقـا و خفقانـا» لرزیـد و حرکت کرد و فلاـن یعنی فلان شـخص در اثر خواب آلودگی و چرت زدن، سـرش حرکت کرد. اخفق ثلاثی مزید هم چنین است و باز در قاموس گفته «هوی هویّا» یعنی از بالا به پایین افتاد. (پایانکلام قاموس)

بنابراین «یهوی برأسه» تفسیر و توضیـح یخفق و یا بیان مبالغه و شدت حرکت سر است، چون در استعمال لفظ «خفق» حرکت کم و اندک کافی است. و «نحف» بر وزن تعب و قرب، به معنای لاغری است .

کیف اصبحت: یعنی در چه حالتی داخل صبح شدی و صبح کردی و یا به این معنا که حالت چگونه است.

فعجب رسول اللّه: بر وزن تعب یعنی پیغمبر از حرف این جوان تعجب کرد، چون پیـدایش حالت یقین برای انسان خیلی نادر و کم است. یـا اینکه «عجب» یعنی پیغمبـر خوشـحال و مسـرور شـد که این جـوان دارای حـالت یقین و این گوهر گرانبهـا است. راغب گوید عجب و تعجب حالتی است که موقعی که علت و سـبب روشن نباشد به انسان دست می دهد. لذا بعضی از حکما گفته اند شـی ء عجیب، چیزی است که علت و سببش مجهول باشد و از این جهت است که تعجب برای خدا معنا ندارد، چون ذات مقدسـش علاـم الغیوب است و به تمـام چیزهـای نهان وآشـکار آگاه است، و گاهی هم به چیز تازه و بی سابقه گفته می شود. خداونـد در قرآن می فرمایـد: «أَ کـانَ لِلنَّاسِ عَجَباً أَنْ أَوْحَیْنا»،{آیا چیزی تازه و بی سابقه ای است که ما به این مرد پاک

(رسول خدا) وحی فرستادیم؟} - . یونس / ۲ - «کـانُوا مِنْ آیاتِنا عَجَباً» {آیا تصور می کنی داستان اصحاب کهف و رقیم از آیـات تازه و بی سابقه است.}، «إِنَّا سَمِعْنا قُرْآناً عَجَباً» - . جن / ۱ - {مـا قرآن و کتاب تازه ای شنیده ایم} - . کهف / ۹ - ، یعنی سابقه چنین چیزی را نداریم و از علت و سببش اطلاع نداریم. گاهی هم به طور کنایه و استعاره به چیزی که خوشایند و خوشحال کننده باشد گفته می شود، مثلا می گویند: «اعجبنی کذا»، یعنی فلان چیز مرا خوشحال کرد. خداوند فرمود: «وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ یُعْجِبُکَ قَوْلُهُ»، {بعضی از مردم زبان چرب و شیرینی دارند که تو را خوشایند است.} - .بقره / ۲۰۴ -

انّ لکـلّ یقین: یعنی هر فردی از یقین و یا هر نوعی از انواع یقین، «فما حقیقه یقینک»: حقیقت و واقعیتی است و یقین تو از چه نوع یقینی است. یـا به این معنـا که هر یقینی علامت و نشانه ای دارد که صحت واقعیت او را نشان می دهـد. برای یقین تو چه نشانه ای است، که در پاسخ عرض کرد: «هو الّذی احزننی»، درباره امور اخروی اندوهناکم.

و اسهر لیلی: از جهت اندوه و غم آخرت و یا برای آماده شدن برای آنجا یا از جهت عشق و علاقه به عبادت و مناجات با خدا، شب مرا بیدار و بی خواب کرده است.

عجبا للمحبّ کیف ینام: کسـی که دارای عشق و محبت است، اگر بخوابـد جای تعجب است. البته نسبت «اسـهر» به لفظ «لیل» مجـازی است، یعنی مرا در شب بی خواب کرده. همچنین «أظمأ هواجری» مجاز عقلی است، یعنی این یقین در شـدت گرمـا، برای روزه تابستان مرا به تشنگی واداشته و اینکه روزه در گرمـا را مخصوصـا ذکر کرده، چون دشوارتر و فضیلت آن بیشتر است. در قاموس است که«هاجره» وسط روز و موقع ظهر و یا از ظهر تا عصـر را گوینـد، از این جهت که در این وقت مردم در منازل خود استراحتمی کنند، مثل اینکه از شدت گرما دور شده و مهاجرت کرده اند. و گفته «عزفت نفسی تعزف عزوفا» یعنی زهد ورزید و توجه قلبی خود را از دنیا برگرداند و بی میل شد.

حتّی کـأنّی انظر: یعنی این کمال یقین مرا به مرحله مشـهود رسانیـد.«زفیر» آتش صـدای افروختن آتش است. در قاموس آمـده اسـت کـه«زفر یزفر زفرا و زفیرا» بـه معنـای بیرون آمـدن نفس اسـت به دنبـال کشـیدن نفس عمیـق. و «زفر النّار» یعنی صـدای افروختن آن به گوش رسید.

مسامع: در قاموس آمـده است که«مسـمع» بر وزن منبر، یعنی گوش، ماننـد سامعه، و مسامع جمع مسـمع است. و گفته شـده که مسامع جمعی است بر خلاف قاعده، مانند مشابه که جمع شبه و ملامح که جمع لمحه است.یکی از ارباب تحقیق در توضیح و تشریح این نورانیت و روشنگری که در این حدیث شریف آمده، بیانی دارد که این روشنی و نورانیت در نتیجه کمال ایمان و ازدیـاد یقین است که دارنـده اش را به مرحله ای می رسانـد که او را از حقـایق تمـام امور حسـی و عقلی مطلع می سازد، تمام حجاب ها و پرده ها کنار می رود و با معرفت عین الیقینی، اشیاء را آن طور که هسـتند و واقعیت دارنـد، می بیند، بدون پیرایه تردیـد و شـائبه شـک، که این در نتیجه اطمینـان قلب و آسـایش و آرامش دل است که برایش به دست می آیـد. و این همـان حکمـت و دانش حقیقی و واقعی اسـت که هر کس به این حکمت دست یابـد، خیر کـثیر و نفـع سـرشاری نصیبش شـده.امیر مؤمنـان علیه السـلام در این فرمـایش خودبه این مرتبه اشـاره کرده است: «علم و اطلاع به حقایق امور، سر تا پای وجودشان را گرفته و به روح و جـان یقین رسـیده انـد، و آنچه در نظر مـترفون و دنیـاداران سـخت و دشوار است، پیش آنـان نرم و سـهل و آسـان است و آنچه که برای جهـال و نادانـان وحشـتناک است، آنـان بـا آنها انس و الفت دارنـد، و با بـدن هایی که روحشان

بستگی با عالم بالا دارد، با مردم و اهل دنیا معاشرت و مصاحب دارند.» مقصود حضرت از «آنچه در نظر مترفون و دنیا داران دشوار است»، کنار گذاشتن شهوات و تمایلات حیوانی و بریدن ارتباط و علاقه های دنیوی و مراقبت داشتن به سکوت و خاموشی و شب زنده داری و تحمل گرسنگی و خودداری از امور بی فایده و سرگرمی های بی هدف و امثال اینهاست. البته این حالات برای کسی سهل و آسان است که از زرق و برق دنیا دل کنده باشد، به طرف عالم انوار اوج گرفته باشد، تنها با خدا مانوس باشد، از غیر او گریزان و افکارش در یک چیز متمرکز باشد، و پیدایش این کمالات از این جهت است که قلب آدمی استعداد دارد که جنبه ملکوتی و وجهه حقی تمام اشیا، از لوح محفوظ که حقایق و واقعیات و حوادث تا روز قیامت در آن به دست قضا ترسیم شده، در آن جلوه گر شود. فقط موانعی که بر سر راه این تجلی قرار دارد، حجاب هایی است که وجود دارد، مانند کمبودی و نقصان در ذات و جوهر وجودی، یا کدورت و تیره گی که در اثر دنبال کردن شهوات و خواسته های حیوانی متراکم شده، یا انحرافی که در سیر و سلوک رخ داده، یا اعتقادات بی پایه که در اثر تقلید و متابعت غیر منطقی و حس خوش بینی بی مورد بوده، یا جهل و نادانی و تشخیص ندادن جهت و مسیری که به هدف اصیل و مطلوب انسانی می رساند. در این حدیث نبوی به پاره ای از همین حجاب ها و موانع اشاره شده است. پیغمبر صلّی اللّٰه علیه و آله که فرمود: «اگر شیاطین انسی و جنی دل آدمی را رها می کردند و در اطراف قلب انسان با این ابزار و دام های شهوات در گردش نبودند، انسان به مقام و مرحله ای می رسد که حقایق و ملکوت آسمان ها در قلبش جلوه گر می شد و همه چیز را می دید.»

**[ترجمه]

«۱۸»

م، [تفسیر الإمام علیه السلام]: قَوْلُهُ عَزَّ وَ جَلَ ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُکُمْ مِنْ بَعْدِ ذلِکَ فَهِیَ کَالْحِجارَهِ أَوْ أَشَدُّ

ص: ۱۶۱

۱- ۱. راجع نهج البلاغه تحت الرقم ۱۴۷ من الحکم، تحف العقول ص ۱۶۴، و لا یذهب علیک أن کلامه علیه السلام هذا فی صفات حجج اللّه عزّ و جلّ و صدره: اللّهمّ بلی لا یخلو الأرض من قائم للّه بحجه اما ظاهرا مشهورا أو خائفا مغمورا إلخ.

قَسْوَةً وَ إِنَّ مِنَ الْحِجارَةِ لَما يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْأَنْهارُ وَ إِنَّ مِنْها لَما يَشَّقَّقُ فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْماءُ وَ إِنَّ مِنْها لَما يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ وَ مَا اللَّهُ بِغافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ (١) قَالَ الْإِمَامُ عليه السلام قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَ ثُمَّ قَسَتْ (٢) قُلُوبُكُمْ عَسَتْ (٣) وَ جَفَّتْ وَ يَبِسَتْ مِنَ الْخَيْرِ وَ الرَّحْمَهِ قُلُوبُكُمْ مَعَاشِرَ الْيَهُودِ مِنْ بَعْدِ ذلِكَ مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنْتُ مِنَ الْآيَاتِ الْبَاهِرَاتِ فِي زَمَانِ مُوسَى عليه السلام وَ مِنَ الْآيَاتِ الْمُعْجِزَاتِ الَّتِي شَاهَدْتُمُوهَا مِنْ مُحَمَّدٍ فَهِيَ كَالْحِجارَةِ الْيَابِسَهِ لَا تَرْشَحُ بِرُطُوبَهٍ وَ لَا يَنْتَفِضُ مِنْهَا مَا يُنْتَفَعُ بِهِ أَيْ إِنَّكُمْ لَا حَقَّ اللَّهِ تُؤَدُّونَ وَ لَا مِنْ أَمْوَالِكُمْ وَ لَا مِنْ حَوَاشِيهَا تَتَصَدَّقُونَ وَ لَا بِالْمَعْرُوفِ تَتَكَرَّمُونَ وَ تَجُودُونَ

۱- ۱. البقره: ۷۴.

۲- ۲. ما جعلناه بين المعقوفتين، أضفناه من المصدر(تفسير الإمام) بقرينه المقام، و أما نسخه الكمبانيّ و نسخه الأصل فكما عرفت في المقدّمه متحده الا أن نسخه الأصل تنتهى صحيفتها(اليمنى) عند قوله:« ملكوت السماء» و بعده بياض نصف صفحه، ثمّ يبتدئ صدر صحيفتها(اليسرى) بقوله:« قلوبكم عست» الخ و قد خطّ بالحمره على لفظ« قلوبكم» دلاله على أنه لفظ القرآن الكريم، كما خطّ على سائر ألفاظ الآيه، و أمّا في نسخه الكمبانيّ ص ۶۴ من الجزء الثاني للمجلد الخامس عشر فقد كتب الجملتان متصلا من دون فصل، قائلا في هامشها:« كذا وجد في نسخه الأصل و في النسخه الأصل بعد ملكوت السماء بياض». أقول : أما الجمله الأولى« ملكوت السماء» فهي آخر بيان الحديث كما في شرح الكافي ج ۲ ص ۷۷ من مرآه العقول، و أمّا الجمله الثانيه« قلوبكم عست» مع ما سقط من صدرها و ترى بعدها من الذيل فانما يناسب باب القلب و صلاحه و فساده، لا هذا الباب و هذا الاشتباه من سوء تلفيق الجزوات بعد فوت المؤلّف رحمه اللّه، و سيمر عليكم في اواسط باب الخوف و الرجاء و حسن الظنّ باللّه شطر من الأحاديث و هي من باب جوامع المكارم.

۳- ۳. قال الفيروزآبادي: عسى النبات عساء و عسوا غلظ و يبس، و الليل اشتدت ظلمته، و قال الطبرسيّ في المجمع عند قوله تعالى: وَ قَدْ بَلَغْتُ مِنَ الْكِبَرِ عِتِيًّا: العتى و العسى بمعنى يقال عتا يعتو عتوا و عسى يعسو عسوا و عسيا فهو عات و عاس إذا غيره طول الزمان الى حال اليبس و الجفاف، و في حرف ابى:« و قد بلغت من الكبر عسيا».

وَ لَا الضَّيْفَ تَقْرُونَ وَ لَا مَكْرُوباً تُغِيثُونَ وَ لَا بِشَيْ‌ءٍ مِنَ الْإِنْسَانِيَّةِ تُعَاشِرُونَ وَ تُعَامِلُونَ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً إِنَّمَا هِيَ فِي قَسَاوَةِ الْأَحْجَارِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً أَبْهَمَ عَلَى السَّامِعِينَ وَ لَمْ يُبَيِّنْ لَهُمْ كَمَا يَقُولُ الْقَائِلُ أَكَلْتُ خُبْزاً أَوْ لَحْماً وَ هُوَ لَا يُرِيدُ بِهِ أَنِّي لَا أَدْرِي مَا أَكَلْتُ بَلْ يُرِيدُ أَنْ يُبْهِمَ عَلَى السَّامِعِ حَتَّى لَا يَعْلَمَ مَا ذَا أَكَلَ وَ إِنْ كَانَ يَعْلَمُ أَنَّهُ قَدْ أَكَلَ وَ لَيْسَ مَعْنَاهُ بَلْ أَشَدُّ قَسْوَةً لِأَنَّ هَذَا اسْتِدْرَاكُ غَلَطٍ وَ هُوَ عَزَّ وَ جَلَّ يَرْتَفِعُ أَنْ يَغْلَطَ فِي خَبَرٍ ثُمَّ يَسْتَدْرِكَ عَلَى نَفْسِهِ الْغَلَطَ لِأَنَّهُ الْعَالِمُ بِمَا كَانَ وَ بِمَا يَكُونُ وَ مَا لَا يَكُونُ أَنْ لَوْ كَانَ كَيْفَ كَانَ يَكُونُ وَ إِنَّمَا يَسْتَدْرِكُ الْغَلَطَ عَلَى نَفْسِهِ الْمَخْلُوقُ الْمَنْقُوصُ وَ لَا يُرِيدُ بِهِ أَيْضاً فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ أَيْ وَ أَشَدُّ قَسْوَةً لِأَنَّ هَذَا تَكْذِيبُ الْأَوَّلِ بِالثَّانِي لِأَنَّهُ قَالَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ فِي الشِّدَّةِ لَا أَشَدَّ مِنْهَا وَ لَا أَلْيَنَ فَإِذَا قَالَ بَعْدَ ذَلِكَ أَوْ أَشَدُّ فَقَدْ رَجَعَ عَنْ قَوْلِهِ الْأَوَّلِ أَنَّهَا لَيْسَ بِأَشَدَّ وَ هَذَا مَثَلٌ لِمَنْ يَقُولُ لَا يَجِي‌ءُ مِنْ قُلُوبِكُمْ خَيْرٌ لَا قَلِيلٌ وَ لَا كَثِيرٌ فَأَبْهَمَ عَزَّ وَ جَلَّ فِي الْأَوَّلِ حَيْثُ قَالَ أَوْ أَشَدُّ وَ بَيَّنَ فِي الثَّانِي أَنَّ قُلُوبَهُمْ أَشَدُّ قَسْوَةً مِنَ الْحِجَارَةِ لَا بِقَوْلِهِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً وَ لَكِنْ بِقَوْلِهِ وَ إِنَّ مِنَ الْحِجارَةِ لَما يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْأَنْهارُ أَيْ فَهِيَ فِي الْقَسَاوَةِ بِحَيْثُ لَا يَجِي‌ءُ مِنْهَا الْخَيْرُ وَ فِي الْحِجَارَةِ مَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْأَنْهَارُ فَيَجِي‌ءُ بِالْخَيْرِ وَ الْغِيَاثِ لِبَنِي آدَمَ وَ إِنَّ مِنْها مِنَ

الْحِجارَةِ لَما يَشَّقَّقُ فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْماءُ وَ هُوَ مَا يَقْطُرُ مِنْهَا الْمَاءُ فَهُوَ خَيْرٌ مِنْهَا دُونَ الْأَنْهَارِ الَّتِي يَتَفَجَّرُ مِنْ بَعْضِهَا وَ قُلُوبُهُمْ لَا يَتَفَجَّرُ مِنْهَا الْخَيْرَاتُ وَ لَا يَشَّقَّقُ فَيَخْرُجُ مِنْهَا قَلِيلٌ مِنَ الْخَيْرَاتِ وَ إِنْ لَمْ يَكُنْ كَثِيراً ثُمَّ قَالَ عَزَّ وَ جَلَ وَ إِنَّ مِنْها يَعْنِي مِنَ الْحِجَارَةِ لَما يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ إِذَا أَقْسَمَ عَلَيْهَا بِاسْمِ اللَّهِ وَ بِأَسْمَاءِ أَوْلِيَائِهِ مُحَمَّدٍ وَ عَلِيٍّ وَ فَاطِمَةَ وَ الْحَسَنِ وَ الْحُسَيْنِ وَ الطَّيِّبِينَ مِنْ آلِهِمْ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَ لَيْسَ فِي قُلُوبِكُمْ شَيْ‌ءٌ مِنْ هَذِهِ الْخَيْرَاتِ وَ مَا اللَّهُ بِغافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ بَلْ عَالِمٌ بِهِ يُجَازِيكُمْ عَنْهُ بِمَا هُوَ بِهِ عَادِلٌ عَلَيْكُمْ وَ لَيْسَ بِظَالِمٍ لَكُمْ يُشَدِّدُ حِسَابَكُمْ وَ يُؤْلِمُ عِقَابَكُمْ.

وَ هَذَا الَّذِی وَصَفَ اللَّهُ تَعَالَی بِهِ قُلُوبَهُمْ هَاهُنَا نَحْوُ مَا قَالَ فِی سُورَهِ النِّسَاءِ أَمْ لَهُمْ نَصِیبٌ مِنَ الْمُلْکِ فَإِذاً لا یُؤْتُونَ النّاسَ نَقِیراً(۱) وَ مَا وَصَفَ بِهِ الْأَحْجَارَ هَاهُنَا نَحْوُ مَا وَصَفَ فِی قَوْلِهِ تَعَالَی لَوْ أَنْزَلْنا هذَا الْقُرْآنَ عَلی جَبَلٍ لَرَأَیْتَهُ خاشِعاً مُتَصَدِّعاً مِنْ خَشْیَهِ اللّهِ (۲)

وَ هَذَا التَّقْرِیعُ مِنَ اللَّهِ تَعَالَی لِلْیَهُودِ وَ النَّاصِبِ وَ الْیَهُودُ جَمَعُوا الْأَمْرَیْنِ وَ اقْتَرَفُوا الْخَطِیئَتَیْنِ فَغَلُظَ عَلَی الْیَهُودِ مَا وَبَّخَهُمْ بِهِ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَقَالَ جَمَاعَهٌ مِنْ رُؤَسَائِهِمْ وَ ذَوِی الْأَلْسُنِ وَ الْبَیَانِ مِنْهُمْ یَا مُحَمَّدُ إِنَّکَ تَهْجُونَا وَ تَدَّعِی عَلَی قُلُوبِنَا مَا اللَّهُ یَعْلَمُ مِنْهَا خِلَافَهُ إِنَّ فِیهَا خَیْراً کَثِیراً نَصُومُ وَ نَتَصَدَّقُ وَ نُوَاسِی الْفُقَرَاءَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِنَّمَا الْخَیْرُ مَا أُرِیدَ بِهِ وَجْهُ اللَّهِ تَعَالَی وَ عُمِلَ عَلَی مَا أَمَرَ اللَّهُ تَعَالَی بِهِ فَأَمَّا مَا أُرِیدَ بِهِ الرِّیَاءُ وَ السُّمْعَهُ وَ مُعَانَدَهُ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ إِظْهَارُ الْعِنَادِ لَهُ وَ التَّمَالُکِ وَ الشَّرَفِ عَلَیْهِ فَلَیْسَ بِخَیْرٍ بَلْ هُوَ الشَّرُّ الْخَالِصُ وَبَالٌ عَلَی صَاحِبِهِ یُعَذِّبُهُ اللَّهُ بِهِ أَشَدَّ الْعَذَابِ فَقَالُوا لَهُ یَا مُحَمَّدُ أَنْتَ تَقُولُ هَذَا وَ نَحْنُ نَقُولُ بَلْ مَا نُنْفِقُهُ إِلَّا لِإِبْطَالِ أَمْرِکَ وَ دَفْعِ رِئَاسَتِکَ وَ لِتَفْرِیقِ أَصْحَابِکَ عَنْکَ وَ هُوَ الْجِهَادُ الْأَعْظَمُ نَأْمُلُ بِهِ مِنَ اللَّهِ الثَّوَابَ الْأَجَلَّ الْأَجْسَمَ وَ أَقَلُّ أَحْوَالِنَا أَنَّا تَسَاوَیْنَا فِی الدَّعْوَی مَعَکَ فَأَیُّ فَضْلٍ لَکَ عَلَیْنَا فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله یَا إِخْوَهَ الْیَهُودِ إِنَّ الدَّعَاوِیَ یَتَسَاوَی فِیهَا الْمُحِقُّونَ وَ الْمُبْطِلُونَ وَ لَکِنْ حُجَجُ اللَّهِ وَ دَلَائِلُهُ تُفَرِّقُ بَیْنَهُمْ فَتَکْشِفُ عَنْ تَمْوِیهِ الْمُبْطِلِینَ وَ تُبَیِّنُ عَنْ حَقَائِقِ الْمُحِقِّینَ وَ رَسُولُ اللَّهِ مُحَمَّدٌ لَا یَغْتَنِمُ جَهْلَکُمْ وَ لَا یُکَلِّفُکُمُ التَّسْلِیمَ لَهُ بِغَیْرِ حُجَّهٍ وَ لَکِنْ یُقِیمُ عَلَیْکُمْ حُجَّهَ اللَّهِ الَّتِی لَا یُمْکِنُکُمْ دِفَاعُهَا وَ لَا تُطِیقُونَ الِامْتِنَاعَ مِنْ مُوجَبِهَا وَ لَوْ ذَهَبَ مُحَمَّدٌ یُرِیکُمْ آیَهً مِنْ عِنْدِهِ لَشَکَکْتُمْ وَ قُلْتُمْ إِنَّهُ مُتَکَلِّفٌ مَصْنُوعٌ مُحْتَالٌ فِیهِ مَعْمُولٌ أَوْ مُتَوَاطًأٌ عَلَیْهِ وَ إِذَا اقْتَرَحْتُمْ أَنْتُمْ فَأُرِیکُمْ مَا تَقْتَرِحُونَ لَمْ یَکُنْ لَکُمْ أَنْ تَقُولُوا مَعْمُولٌ أَوْ مُتَوَاطًأٌ عَلَیْهِ أَوْ مُتَأَتًّی بِحِیلَهٍ

۱- ۱. النساء: ۵۲.

۲- ۲. الحشر: ۲۱.

وَ مُقَدِّمَاتٍ فَمَا الَّذِی تَقْتَرِحُونَ فَهَذَا رَبُّ الْعَالَمِینَ قَدْ وَعَدَنِی أَنْ یُظْهِرَ لَکُمْ مَا تَقْتَرِحُونَ لِیَقْطَعَ مَعَاذِیرَ الْکَافِرِینَ مِنْکُمْ وَ یَزِیدَ فِی بَصَائِرِ الْمُؤْمِنِینَ مِنْکُمْ.

قَالُوا قَدْ أَنْصَفْتَنَا یَا مُحَمَّدُ فَإِنْ وَفَیْتَ بِمَا وَعَدْتَ مِنْ نَفْسِکَ مِنَ الْإِنْصَافِ وَ إِلَّا فَأَنْتَ أَوَّلُ رَاجِعٍ مِنْ دَعْوَاکَ النُّبُوَّهَ وَ دَاخِلٌ فِی غُمَارِ الْأُمَّهِ وَ مُسَلِّمٌ لِحُکْمِ التَّوْرَاهِ لِیُعْجِزَکَ عَمَّا نَقْتَرِحُهُ عَلَیْکَ وَ ظُهُورِ بَاطِلِ دَعْوَاکَ فِیمَا تَرُومُهُ مِنْ جِهَتِکَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله الصِّدْقُ یُنْبِئُ عَنْکُمْ لَا الْوَعِیدُ(۱)

اقْتَرِحُوا مَا أَنْتُمْ تَقْتَرِحُونَ لِیَقْطَعَ مَعَاذِیرَکُمْ فِیمَا تَسْأَلُونَ فَقَالُوا لَهُ یَا مُحَمَّدُ زَعَمْتَ أَنَّهُ مَا فِی قُلُوبِنَا شَیْ ءٌ مِنْ مُوَاسَاهِ الْفُقَرَاءِ وَ مُعَاوَنَهِ الضُّعَفَاءِ وَ النَّفَقَهِ فِی إِبْطَالِ الْبَاطِلِ وَ إِحْقَاقِ الْحَقِّ وَ أَنَّ الْأَحْجَارَ أَلْیَنُ مِنْ قُلُوبِنَا وَ أَطْوَعُ لِلَّهِ مِنَّا وَ هَذِهِ الْجِبَالُ بِحَضْرَتِنَا فَهَلُمَّ بِنَا إِلَی بَعْضِهَا فَاسْتَشْهِدْهُ عَلَی تَصْدِیقِکَ وَ تَکْذِیبِنَا فَإِنْ نَطَقَ بِتَصْدِیقِکَ فَأَنْتَ الْمُحِقُّ یَلْزَمُنَا اتِّبَاعُکَ وَ إِنْ نَطَقَ بِتَکْذِیبِکَ أَوْ صَمَتَ فَلَمْ یَرُدَّ جَوَابَکَ فَاعْلَمْ أَنَّکَ الْمُبْطِلُ فِی دَعْوَاکَ الْمُعَانِدُ لِهَوَاکَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله نَعَمْ هَلُمُّوا بِنَا إِلَی أَیِّهَا شِئْتُمْ فَأَسْتَشْهِدَهُ لِیَشْهَدَ لِی عَلَیْکُمْ فَخَرَجُوا إِلَی أَوْعَرِ جَبَلٍ رَأَوْهُ فَقَالُوا یَا مُحَمَّدُ هَذَا الْجَبَلُ فَاسْتَشْهِدْهُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لِلْجَبَلِ إِنِّی أَسْأَلُکَ بِجَاهِ مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ الطَّیِّبِینَ الَّذِینَ بِذِکْرِ أَسْمَائِهِمْ خَفَّفَ اللَّهُ الْعَرْشَ عَلَی کَوَاهِلِ ثَمَانِیَهٍ مِنَ الْمَلَائِکَهِ بَعْدَ أَنْ لَمْ یَقْدِرُوا عَلَی تَحْرِیکِهِ وَ هُمْ خَلْقٌ کَثِیرٌ لَا یَعْرِفُ عَدَدَهُمْ إِلَّا اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ وَ بِحَقِّ مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ الطَّیِّبِینَ الَّذِینَ بِذِکْرِ أَسْمَائِهِمْ تَابَ اللَّهُ عَلَی آدَمَ وَ غَفَرَ خَطِیئَتَهُ وَ أَعَادَهُ إِلَی مَرْتَبَتِهِ وَ بِحَقِّ مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ الطَّیِّبِینَ الَّذِینَ بِذِکْرِ أَسْمَائِهِمْ وَ سُؤَالِ اللَّهِ بِهِمْ رُفِعَ إِدْرِیسُ فِی الْجَنَّهِ مَکاناً عَلِیًّا لَمَّا شَهِدْتَ لِمُحَمَّدٍ بِمَا أَوْدَعَکَ اللَّهُ بِتَصْدِیقِهِ عَلَی هَؤُلَاءِ الْیَهُودِ فِی ذِکْرِ قَسَاوَهِ

۱- ۱. مثل سائر، یعنی أن الصدق یدفع عنک الغائله فی الحرب دون التهدید. قال أبو عبیده: هو ینبی غیر مهموز، و یقال: أصله الهمز من الانباء، ای ان الفعل یخبر عنک لا القول، راجع الصحاح ج ۶ ص ۲۵۰۰، و فی مجمع الامثال ج ۱ ص ۳۹۸ یقول: انما ینبئ عدوک عنک أن تصدقه فی المحاربه و غیرها، لا أن توعده و لا تنفذ لما توعد به.

قُلُوبِهِمْ وَ تَكْذِيبِهِمْ فِي جَحْدِهِمْ لِقَوْلِ مُحَمَّدٍ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله.

فَتَحَرَّكَ الْجَبَلُ وَ تَزَلْزَلَ وَ فَاضَ عَنْهُ الْمَاءُ وَ نَادَى يَا مُحَمَّدُ أَشْهَدُ أَنَّكَ رَسُولُ رَبِّ الْعَالَمِينَ وَ سَيِّدُ الْخَلَائِقِ أَجْمَعِينَ وَ أَشْهَدُ أَنَّ قُلُوبَ هَؤُلَاءِ الْيَهُودِ كَمَا وَصَفْتَ أَقْسَى مِنَ الْحِجَارَةِ لَا يَخْرُجُ مِنْهَا خَيْرٌ كَمَا قَدْ يَخْرُجُ مِنَ الْحِجَارَةِ الْمَاءُ سَيْلًا وَ تَفَجُّراً وَ أَشْهَدُ أَنَّ هَؤُلَاءِ كَاذِبُونَ عَلَيْكَ فِيمَا بِهِ يَقْذِفُونَكَ مِنَ الْفِرْيَةِ عَلَى رَبِّ الْعَالَمِينَ (۱).

**[ترجمه]تفسیر امام حسن عسکری: خداوند تعالی فرمود: «ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذلِكَ فَهِيَ كَالْحِجارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً وَ إِنَّ مِنَ الْحِجارَةِ لَما يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْأَنْهارُ وَ إِنَّ مِنْها لَما يَشَّقَّقُ فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْماءُ وَ إِنَّ مِنْها لَما يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ وَ مَا اللَّهُ بِغافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ»، {دل های شما دیگر سخت و سفت شده، مانند سنگ یا سخت تر از سنگ.

چون پاره ای از سنگ ها که جوهای آب از خود بیرون می دهند و پاره ای از آنها تکان خورده و شکافی برمی دارند و آبی از آن خارج می شود و قسمتی از سنگ ها از خوف و خشیت الهی، جا کن شده و از بالای کوه به پایین می افتد و خدا هرگز از اعمال شما غفلت ندارد.} - . بقره ۷۴ -

امام علیه السلام فرمود: خدا که می فرماید«ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ» یعنی دل های شما غلظت پیدا کرده و از خیر و رحمت خشکیده. ای گروه یهود! با اینکه آیات و معجزات روشن زمان موسی علیه السلام و معجزاتی که از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله دیده اید، برای شما محسوس و معلوم شده و این دل ها مانند سنگ خشک و بی رطوبتند و هیچ گونه امیدی به خیر و نفعی از آنها نیست. به این ترتیب که شما نه حق الهی را انجام می دهید، نه از گوشه و کنار اموال خود صدقه و خیراتی دارید، نه کرم وجود و سخاوتی از خود نشان می دهید، نه میهمان نوازی می کنید، نه دست بیچاره و گرفتاری را می گیرید و نه در معاشرت و معامله، خوی انسانی را در نظر می دارید.

أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً: این دل های یهود در قساوت و تیره گی و سختی مانند سنگ یا سخت تر از آن است. در این جمله برای شنوندگان ابهام گویی کرده و مطلب را واضح و روشن بیان نفرموده، مانند کسی که بگوید من گوشت یا نان خوردم، البته مقصودش این نیست که بگوید در نظرم نیست که چه چیز خوردم، بلکه منظور این است که طرف را از آنچه خورده آگاه نکند و ابهام گویی کند، گرچه خودش می داند که چه خورده است. این آیه هم نظیر این است و معنای (او) بل نیست که به معنای استدراک باشد، بل اشدّ قسوه است، چون استدراک به معنای جبران غلط و اشتباه است و خداوند منزه از این است که در مقام خبر دادن اشتباه کند و بعدا تدارک نماید. چون ذات مقدسش عالم و آگاه است به آنچه بوده و آنچه خواهد بود و آنچه که نیست که اگر بنا شود وجود پیدا کند، به چه ترتیبی خواهد بود. البته استدراک از بشر مخلوق ناقص اشکالی ندارد و نیز مقصود از «او» واو نیست. و أَشَدُّ قَسْوَةً دل های شما مانند سنگ است و سخت تر از آن. چون در این صورت جمله دوم، جمله اول را تکذیب می کند، زیرا در فراز اول فرمود دل های شما در قساوت و سختی مانند سنگ است، نه سخت تر از آن و نه نرم تر.و اگر در فراز دوم بگوید سخت تر از سنگ است، از میزان اول باید دست برداشته باشد که گفت سخت تر از سنگ نیست و این چنین حرف زدن مانند گفتار کسی است که بگوید مثلا از دل شما خیر اندکی و نه خیر و نفع زیادی تراوش نمی کند،و روشن است که این رقم بیان صحیح نیست. بنابراین باید گفت که خداوند متعال ابتدا ابهام گویی کرده و سپس توضیح داده که دل های آنها از سنگ سخت تر است، ولی نه با کلمه «او اشد» بلکه با این تقسیم بندی که از سنگ ها به عمل آورده

است.

وَ إِنَّ مِنَ الْحِجارَهِ ...: یعنی بنابراین دل های شما از سنگ سخت تر است، چون پاره ای از آنها سرمایه برکات و خیرات است و نهرهای آب از آن روان و منافع و خدماتی برای بشر دارد و بعضی از سنگ ها اگر جوی های لبریز از آب ندارد، لااقل شکافی برمی دارد و قطرات آبی از آن خارج می شود، گرچه به حد آن جویبارها نمی رسد، ولی این دل ها نه تنها منشأ خیرات و خدمات ارزنده نیستند، بلکه روزنه خیر و امیدی در آنها دیده نمی شود. سپس خداوند متعال فرمودک«وَ إِنَّ مِنْها لَما یَهْبِطُ مِنْ خَشْیَهِ اللَّهِ»، بعضی از سنگ ها هنگامی که به نام خدا و نام اولیا، خدا محمد و علی و فاطمه و حسنین و خاندان پاکیزه شان صلوات اللَّه علیهم اجمعین سوگند داده شوند،در اثر احساس و درک عظمت مقام آنان متزلزل شده و از بالای کوه سقوط می کنند، اما در دل تاریک و قساوت بار شما از این احساسات خبری نیست و خداوند هم از کردار شما غافل نیست و عالم و آگاه است و مطابق عدل خویش شما را کیفر خواهد داد و کیفرش ظالمانه نیست. حساب دقیق و شدید و عذاب دردناک در انتظار شما است و این توصیفی که خدا از دل های آنان در این آیات نموده، نظیر توصیفی است که آمده است «أَمْ لَهُمْ نَصِیبٌ مِنَ الْمُلْکِ فَإِذاً لا یُؤْتُونَ النَّاسَ نَقِیراً»، {اگر بهره ای از قدرت و ثروت داشته باشند خردلی به مردم خیر نمی رسانند.} - . نساء / ۵۲ - و همچنین توصیفی که از سنگ ها فرموده، همانند بیانی است که دارد.«و لَوْ أَنْزَلْنا هذَا الْقُرْآنَ عَلی جَبَلٍ لَرَأَیْتَهُ خاشِعاً مُتَصَدِّعاً مِنْ خَشْیَهِ اللَّهِ»، {اگر این قرآن را بر کوه فرود آوریم، خواهی دید که از احساس خوف و خشیت الهی فرو می ریزد و در فضا پراکنده می گردد.} - . حشر / ۲۱ -

و این نکوهش و سرکوبی خداوندی هم متوجه قوم یهود و گروه دشمنان اسلام هم هست، ولی طایفه یهود چون عناد بیشتری داشتند، از دو راه خطاکار بودند و از دو جهت با اسلام مخالفت میکردند. شاید مقصود این باشد که هم راه لجاج و عناد و دشمنی علنی و هم از راه نفاق و دورویی و اظهار اسلام به منظور کوبیدن اسلام

و این گونه توبیخ و نکوهش برای قوم یهود خیلی سنگین و گران آمد، لذا گروهی از بزرگان و زبان آوران آنها بر پیغمبر اسلام صلّی اللَّه علیه و آله شوریدند، اعتراض کردند و گفتند: «یا محمد! تو داری از ما بدگویی می کنی و دل های ما را بر خلاف واقع و صفایی که دارند و خدا هم خوب می داند، قساوت بار و سخت تر از سنگ می دانی. ما قوم یهود اهل خیر هستیم و خدمات فراوانی را انجام می دهیم، روزه می گیریم، صدقه می پردازیم و با فقرا و مستمندان مواسات و برادری می نماییم.» رسول خدا صلّی اللَّه علیه و آله فرمود: «ملاک و میزان خیر و خوبی عمل، پیکره و ظاهر آن نیست. عملی که فقط برای رضای خدا باشد و بر طبق دستور برنامه تعیین شده الهی انجام شود، این چنین عملی ارزش دارد و عمل خوب محسوب می شود، اما کارهایی که برای ریا و دیدن مردم و به منظور بازگو کردن مردم، و به انگیزه دشمنی با رسول خدا و فرستاده خدا و اعمال کینه و عناد با او و برای کسب شرف و بزرگی و برتری بر او انجام گردد، نه تنها خیر و پسندیده نیست، بلکه شر محض و وزر و وبال و بدبختی است که خداوند عاملش را به بدترین وجه و دردناک ترین عذاب معذب می فرماید.» یهود گفتند: «یا محمد! تو این مطالب را ادعا می کنی، ما هم این حرف ها را می گوییم. اساسا ما با بذل مال در مبارزه با تو و ریاست تو و هدف تو و در تفرقه افکنی در میان یاوران و اصحابت، کمال جدیت و کوشش را می کنیم که این عمل خود جهاد اکبر و وظیفه بزرگی است که در مقابل اجر عظیم و ثواب اخروی را به دست می آوریم و حداقل اینکه ما در این ادعاها با تو مساوی و برابریم.بنابراین تو چه فضیلت و امتیازی بر ما داری؟» پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله فرمود: «ای برادران یهود! البته

در مقـام حرف و ادعـا ذی حق و بی حق و راسـتگو و دروغگو با هم متساوینـد، ولی در مقام اسـتدلال و براهین الهی است که صفوف حق از باطل جدا گشـته و چهره یاوه گویی اهل باطل روشن و حقیقت اهل حق آشکار می گردد، و رسول خدا محمد صلّی اللَّه علیه و آله نمی خواهد جهل و نادانی شـما را غنیمت شـمرده و شـما را بدون منطق و برهان تسـلیم خود نماید، ولی با سلاح عقل و دلیل منطقی که قدرت دفاع آن را نداشته و نیروی خودداری از لوازم و نتایجش را در خود نبینند، به میدان بحث قدم می نهد و اگر بدون پیشـنهاد شـما معجزه ای انتخاب نموده و به شـما ارائه دهم، ممکن است شک و تردید کنید و بگویید این یـک امر ظـاهری و شـعبده ای معمولی و یا قرار و تبانی شـده است و واقعیتی نـدارد، ولی اگر انتخاب و پیشـنهاد معجزه از طرف شـما باشـد و من هم خواسـته شـما را انجـام دهم، دیگر نمی توانیـد بگوییـد این هم شـعبده است یا تبانی شـده یا حیله و مقدمات نیرنگی به کار رفته است. اکنون هر چه پیشنهاد دارید بگویید که این پروردگار جهانیان است که به من وعده فرموده هر چه شـما بخواهیـد انجام دهم تا عذر کافران و بهانه جویان شـما بر طرف و حجت تمام شود و آگاهی و بصـیرت مؤمنین از شما افزون گردد.» یهود گفتند: «این حرف از طریق انصاف است. اگر مطابق این وعده منصفانه عمل نمایی که هیچ، وگرنه تو باید اولین فردی باشی که حرف خود را پس بگیری و در زمره ابلهان می باشی و باید تسلیم حکم تورات شوی، چون از تامین پیشنهاد ما عاجز و درمانده شده ای و بطلان ادعای بی پایه ات روشن گشته است.» پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله فرمود: «صدق و حقیقت است که وضع شما را روشن می کند، نه این تهدیدهای پوچ و بی اساس. هر چه خواهید پیشنهاد کنید تاهر گونه بهانه قطع شده و جایی برای سؤال باقی نماند.»

گفتنـد: «یـا محمـد! تو پنداشـته ای که در دل ما تمایلی به دسـتگیری از مسـتمندان و کمک بیچارگان و اقـدامات مالی در راه جلوگیری باطل و از بین بردن آن و یاری حق و زنـده کردن آن نیست؛ خلاصه در این دل ها از صـفات انسانی خبری نیست و این سـنگ های سـخت به مراتب از این دل ها نرم تر و در برابر فرمان خـدا تسـلیم تر هسـتند. بفرماییـد اینک کوه ها در مقابل هست، با هم می رویم نزدیک آنها و از آنها بخواهیم که صـدق و حقانیت تو و کـذب و دروغ ما را گواهی دهند. اگر به نطق آمدند و با زبان فصیح تو را تصدیق نمودند، البته تو بر حقی و ما هم لزوما از تو متابعت نموده و تسلیم می شویم، ولی اگر تو را تکذیب کردند و یا اینکه اصلا سکوت کرده و پاسخی ندادند، باید بدانی که تو در ادعای خود خطا رفته ای و از طریق هوا و هوس، مسیر لجاجت و عناد را در پیش داری.» پیغمبر فرمود: «اشکالی ندارد، به طرف هر یک از این کوه ها که می خواهید برویم تا استشهاد نمایم و آن هم به نفع من و زیان شما گواهی خواهد داد.»

حرکت کردند و سخت ترین صخره را انتخاب نموده و گفتند: «اینک کوه! حال استشهاد کن!»

رسول خـدا صـلّی اللَّه علیه و آله رو به آن کوه کرد و فرمود: «ای کوه! من تو را سوگنـد می دهم به عظمت مقام محمد صـلّی اللَّه علیه و آله و پاکـان از خانـدانش که به احترام بردن نـام آنهـا، عرش بزرگ الهی که تعـداد زیاد و بی شـماری از مخلوقات خداوند نیروی حرکت دادن آن را نداشـتند، بر دوش حاملین عرش که فقط هشت نفر از ملائکه هسـتند سبک و آسان گشت، و قسم می دهم تو را به حق محمد صـلّی اللَّه علیه و آله و خاندان پاکش که با بردن نام آنها، خداوند توبه آدم را پذیرفت و از خطایش درگـذشت و به مقام و رتبه اولش برگردانـد، و به حق محمـد صـلّی اللَّه علیه و آله و خانـدان پاکش که به احترام نام بردن آنها و توسل به آنان، ادریس پیغمبر صـلّی اللَّه علیه و آله به جایگاه بلند و مقام رفیع بهشتی ارتقاء یافت، که گواهی دهی برای محمـد به آن مطـالبی که خـدا در تـو ودیعه قرار داده و به تو سـپرده است که آن همـان تصـدیق محمـد و تکـذیب یهود

است!» یک مرتبه آن کوه سخت تکان خورد و متزلزل شد و آبی از آن جریان پیدا کرد و با صدای رسا فریاد زد: «یا محمد صلّی اللّه علیه و آله!گواهی می دهم که تو رسول پروردگار جهانیانی و آقا و بزرگ تمام موجودات و آدمیانی، و گواهی می دهم که دل های این یهود همان گونه که توصیف کرده ای، از سنگ سخت تر است و کمترین خیری در این دل ها نیست، با اینکه گاهی پاره ای از سنگ ها، با انفجار شدید و سیل آسا، آبی را که منشأ خیرات و برکات است از خود بیرون می دهند، و گواهی می دهم که این قوم یهود نسبت های دروغ به تو می دهند و تو را مورد تهمت قرار داده وبر خدای جهان افتراء می بندند.» - . تفسیر امام حسن عسکری علیه السلام : ۱۳۱ و ۱۳۲ و در چاپی دیگر: ۱۱۵ و ۱۱۶ -

**[ترجمه]

أقول

تمامه فی باب معجزات النبی صلی الله علیه و آله (۲)

قوله تعالی أَ فَتَطْمَعُونَ أَنْ یُؤْمِنُوا لَکُمْ الآیه(۳) قَالَ الْإِمَامُ علیه السلام: فَلَمَّا بَهَرَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله هَؤُلَاءِ الْیَهُودَ بِمُعْجِزَاتِهِ وَ قَطَعَ مَعَاذِیرَهُمْ بِوَاضِحِ دَلَالَتِهِ لَمْ یُمْکِنْهُمْ مُرَاجَعَتُهُ فِی حُجَّتِهِ وَ لَا إِدْخَالُ التَّلْبِیسِ عَلَیْهِ فِی مُعْجِزَاتِهِ قَالُوا یَا مُحَمَّدُ قَدْ آمَنَّا بِأَنَّکَ الرَّسُولُ الْهَادِی الْمَهْدِیُّ وَ أَنَّ عَلِیّاً أَخُوکَ هُوَ الْوَصِیُّ وَ الْوَلِیُّ وَ کَانُوا إِذَا خَلَوْا بِالْیَهُودِ الْآخَرِینَ یَقُولُونَ لَهُمْ إِنَّ إِظْهَارَنَا لَهُ الْإِیمَانَ بِهِ أَمْکَنُ لَنَا مِنْ مَکْرُوهِهِ وَ أَعْوَنُ لَنَا عَلَی اصْطِلَامِهِ وَ اصْطِلَامِ أَصْحَابِهِ لِأَنَّهُمْ عِنْدَ اعْتِقَادِهِمْ أَنَّنَا مَعَهُمْ یَقِفُونَنَا عَلَی أَسْرَارِهِمْ وَ لَا یَکْتُمُونَنَا شَیْئاً فَنُطْلِعُ عَلَیْهِمْ أَعْدَاءَهُمْ فَیَقْصِدُونَ أَذَاهُمْ بِمُعَاوَنَتِنَا وَ مُظَاهَرَتِنَا فِی أَوْقَاتِ اشْتِغَالِهِمْ وَ اضْطِرَابِهِمْ وَ فِی أَحْوَالِ تَعَذُّرِ الْمُدَافَعَهِ وَ الِامْتِنَاعِ مِنَ الْأَعْدَاءِ عَلَیْهِمْ وَ کَانُوا مَعَ ذَلِکَ یُنْکِرُونَ عَلَی سَائِرِ الْیَهُودِ الْإِخْبَارَ لِلنَّاسِ عَمَّا کَانُوا یُشَاهِدُونَهُ مِنْ آیَاتِهِ وَ یُعَایِنُونَ مِنْ مُعْجِزَاتِهِ فَأَظْهَرَ اللَّهُ مُحَمَّداً رَسُولَهُ عَلَی قُبْحِ اعْتِقَادِهِمْ وَ

سُوءِ دَخِیلَاتِهِمْ وَ عَلَی إِنْکَارِهِمْ عَلَی مَنِ اعْتَرَفَ بِمَا شَاهَدَهُ مِنْ آیَاتِ مُحَمَّدٍ وَ وَاضِحِ بَیِّنَاتِهِ وَ بَاهِرَاتِ مُعْجِزَاتِهِ فَقَالَ عَزَّ وَ جَلَ أَ فَتَطْمَعُونَ أَنْتَ وَ أَصْحَابُکَ مِنْ عَلِیٍّ وَ آلِهِ الطَّیِّبِینَ أَنْ یُؤْمِنُوا لَکُمْ هَؤُلَاءِ الْیَهُودُ الَّذِینَ هُمْ بِحُجَجِ اللَّهِ قَدْ بَهَرْتُمُوهُمْ وَ بِآیَاتِ

۱- ۱. تفسیر الإمام ص ۱۳۱- ۱۳۲، و فی طبعه اخری ص ۱۱۵ و ۱۱۶.

۲- ۲. راجع ج ۱۷ ص ۳۳۶ من هذه الطبعه الحدیثه.

۳- ۳. البقره: ۷۵ و ۷۶.

اللَّهِ وَ دَلَائِلِهِ الْوَاضِحَةِ قَدْ قَهَرْتُمُوهُمْ أَنْ يُؤْمِنُوا لَكَمْ وَ يُصَدِّقُوكُمْ بِقُلُوبِهِمْ وَ يُبْدُوا فِي الْخَلَوَاتِ لِشَيَاطِينِهِمْ شَرِيفَ أَحْوَالِكَمْ وَ قَدْ كانَ فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَعْنِي مِنْ هَؤُلَاءِ الْيَهُودِ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ يَسْمَعُونَ كَلامَ اللَّهِ فِي أَصْلِ جَبَلِ طُورِ سَيْنَاءَ وَ أَوَامِرِهِ وَ نَوَاهِيهِ ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ عَمَّا سَمِعُوهُ إِذَا أَدَّوْهُ إِلَى مَنْ وَرَاءَهُمْ مِنْ سَائِرِ بَنِي إِسْرَائِيلَ مِنْ بَعْدِ ما عَقَلُوهُ وَ عَلِمُوا أَنَّهُمْ فِيمَا يَقُولُونَهُ كَاذِبُونَ وَ هُمْ يَعْلَمُونَ أَنَّهُمْ فِي قِيلِهِمْ كَاذِبُونَ (۱)

ثُمَّ أَظْهَرَ اللَّهُ عَلَى نِفَاقِهِمُ الْآخَرِ فَقَالَ وَ إِذا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا كَانُوا إِذَا لَقُوا سَلْمَانَ وَ الْمِقْدَادَ وَ أَبَا ذَرٍّ وَ عَمَّاراً قالُوا آمَنَّا كَإِيمَانِكُمْ إِيمَاناً بِنُبُوَّةِ مُحَمَّدٍ مَقْرُوناً بِالْإِيمَانِ بِإِمَامَةِ أَخِيهِ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ عليه السلام وَ بِأَنَّهُ أَخُوهُ الْهَادِي وَ وَزِيرُهُ الْمُؤَاتِي وَ خَلِيفَتُهُ عَلَى أُمَّتِهِ وَ مُنْجِزُ عِدَتِهِ وَ الْوَافِي بِذِمَّتِهِ وَ النَّاهِضُ بِأَعْبَاءِ سِيَاسَتِهِ وَ قَيِّمُ الْخَلْقِ الذَّائِدُ لَهُمْ عَنْ سَخَطِ الرَّحْمَنِ الْمُوجِبُ لَهُمْ إِنْ أَطَاعُوهُ رِضَى الرَّحْمَنِ وَ أَنَّ خُلَفَاءَهُ مِنْ بَعْدِهِ هُمُ النُّجُومُ الزَّاهِرَةُ وَ الْأَقْمَارُ النَّيِّرَةُ وَ الشَّمْسُ الْمُضِيئَةُ الْبَاهِرَةُ وَ أَنَّ أَوْلِيَاءَهُمْ أَوْلِيَاءُ اللَّهِ وَ أَنَّ أَعْدَاءَهُمْ أَعْدَاءُ اللَّهِ وَ يَقُولُ بَعْضُهُمْ نَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّداً صَاحِبُ الْمُعْجِزَاتِ وَ مُقِيمُ الدَّلَالاتِ الْوَاضِحَاتِ (۲).

و ساق الحديث كما سيأتي في أبواب معجزات الرسول صلى الله عليه و آله (۳) و باب غزوه بدر إلى قَوْلِهِ: فَلَمَّا أَفْضَى بَعْضُ هَؤُلَاءِ الْيَهُودِ إِلَى بَعْضٍ قَالُوا أَيُّ شَيْ ءٍ صَنَعْتُمْ أَخْبَرْتُمُوهُمْ بِما فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ مِنَ الدَّلَالاتِ عَلَى صِدْقِ نُبُوَّةِ مُحَمَّدٍ صلى الله عليه و آله وَ إِمَامَةِ أَخِيهِ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ عليه السلام لِيُحَاجُّوكُمْ بِهِ عِنْدَ رَبِّكُمْ بِأَنَّكُمْ كُنْتُمْ قَدْ عَلِمْتُمْ هَذَا وَ شَاهَدْتُمُوهُ فَلَمْ تُؤْمِنُوا بِهِ وَ لَمْ تُطِيعُوهُ وَ قَدَّرُوا بِجَهْلِهِمْ إِنْ لَمْ يُخْبِرُوهُمْ بِتِلْكَ الْآيَاتِ لَمْ تَكُنْ لَهُ عَلَيْهِمْ حُجَّةٌ فِي غَيْرِهَا ثُمَّ قَالَ عَزَّ وَ جَلَ أَ فَلا تَعْقِلُونَ

۱- ۱. تفسير الإمام ص ۱۳۵.

۲- ۲. تفسير الإمام ص ۱۳۶.

۳- ۳. راجع ج ۱۷ ص ۳۴۱- ۳۴۵.

أَنَّ هَـذَا الَّذِی یُخْبِرُوهُمْ بِهِ مِمَّا فَتَحَ اللَّهُ عَلَیْکَمْ مِنْ دَلَائِلِ نُبُوَّهِ مُحَمَّدٍ حَجَّهٌ عَلَیْکَمْ عِنْدَ رَبِّکَمْ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَ أَ وَ لا یَعْلَمُونَ یَعْنِی أَ وَ لَا یَعْلَمُ هَؤُلَاءِ الْقَائِلُونَ لِإِخْوَانِهِمْ أَ تُحَدِّثُونَهُمْ بِما فَتَحَ اللَّهُ عَلَیْکُمْ أَنَّ اللَّهَ یَعْلَمُ ما یُسِرُّونَ مِنْ عَدَاوَهِ مُحَمَّدٍ صلی الله علیه و آله وَ یُضْـمِرُونَ مِنْ أَنَّ إِظْهَارَهَمُ الْإِیمَانَ بِهِ أَمْکَنُ لَهُمْ مِنِ اصْـطِلَامِهِ وَ إِبَادَهِ أَصْحابِهِ وَ ما یُعْلِنُونَ مِنَ الْإِیمَانِ ظَاهِراً لِیُونِسُوهُمْ وَ یَقِفُوا بِهِ عَلَی أَسْرَارِهِمْ

فَیُذِیعُونَهَا بِحَضْـرَهِ مَنْ یَضُـرُّهُمْ وَ أَنَّ اللَّهَ لَمَّا عَلِمَ ذَلِکَ دَبَّرَ لِمُحَمَّدٍ صـلی الله علیه و آله تَمَامَ أَمْرِهِ بِبُلُوغِ غَایَهِ مَا أَرَادَهُ اللَّهُ بِبَعْثِهِ وَ أَنَّهُ قَیِّمُ أَمْرِهِ وَ أَنَّ نِفَاقَهُمْ وَ کَیْدَهُمْ لَا یَضُرُّهُ-(۱).

قوله تعـالی وَ مِنْهُمْ أُمِّیُّونَ (۲) الآیه قـال الإمام علیه السـلام ثم قال الله یا محمـد و من هؤلاء الیهود أمیون لا یقرءون و لا یکتبون کالأمی منسوب إلی الأم أی هو کما خرج من بطن أمه لا یقرأ و لا یکتب لا یَعْلَمُونَ الْکِتابَ المنزل من السماء و لا المتکذب به و لا یمیزون بینهمـا إِلَّا أَمانِیَ (۳) أی إلا أن یقرأ علیهم و یقـال لهم إن هـذا کتـاب الله و کلامه لا یعرفون إن قرئ من الکتاب خلاف مـا فیه وَ إِنْ هُمْ إِلَّا یَظُنُّونَ أی مـا یقول لهم رؤساؤهم من تکـذیب محمـد فی نبوته و إمامه علی سـید عترته علیه السـلام یقلدونهم مع أنهم محرم علیهم تقلیدهم (۴)

ثم قال عز و جل فَوَیْلٌ لِلَّذِینَ یَکْتُبُونَ الْکِتابَ بِأَیْدِیهِمْ (۵) الآیه قال

۱- ۱. تفسیر الإمام ص ۱۳۸ و ۱۳۹، و فی ط اخری ص ۱۲۰.

۲- ۲. البقره: ۷۶.

۳- ۳. الامـانی جمع الامنیه و لها معنیان أحـدهما أن معناها التلاوه، یقال تمنی کتاب اللّه أی قرأ و تلا، أی هم یتلون التوراه و لا یـدرونها عن الکسـائی و الفراء، و الثـانی ان معناها البغیه و ما یتمنی و یقـدر، أی هم یتمنون علی اللّه ما لیس لهم مثل قولهم لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَیَّاماً مَعْدُودَهً و قولهم نَحْنُ أَبْناءُ اللَّهِ وَ أَحِبَّاؤُهُ.

۴- ۴. تفسیر الإمام ص ۱۳۹.

۵- ۵. البقره: ۷۸.

الإمام قال الله عز و جل لقوم من هؤلاء اليهود كتبوا صفه زعموا أنها صفه النبی صلی الله علیه و آله و هو خلاف صفته و قالوا للمستضعفین هذه صفه النبی المبعوث فی آخر الزمان أنه طویل عظیم البدن و البطن أصهب الشعر و محمد بخلافه و هو یجی ء بعد هذا الزمان بخمسمائه سنه و إنما أرادوا بذلک لتبقی لهم علی ضعفائهم رئاستهم و تدوم لم منهم إصاباتهم و یکفوا أنفسهم مئونه خدمه رسول الله صلی الله علیه و آله و خدمه علی علیه السلام و أهل خاصته فقال الله عز و جل فَوَیْلٌ لَهُمْ مِمَّا کَتَبَتْ أَیْدِیهِمْ من هذه الصفات المحرفات المخالفات لصفه محمد و علی علیهما السلام الشده لهم من العذاب فی أسوإ بقاع جهنم وَ وَیْلٌ لَهُمْ الشده لهم من العذاب ثابته مضافه إلی الأولی مما یکسبونه من الأموال التی یأخذونها إذا أثبتوا عوامهم علی الکفر بمحمد رسول الله صلی الله علیه و آله و الجحد لوصیه أخیه علی ولی الله وَ قالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النّارُ إِلّا أَیّاماً مَعْدُودَهً الآیه(۱)

قال الإمام علیه السلام قال الله عز و جل وَ قالُوا یعنی الیهود المصرین المظهرین للإیمان المسرین للنفاق المدبرین علی رسول الله و ذویه بما یظنون أن فیه عطبهم لَنْ تَمَسَّنَا النّارُ إِلّا أَیّاماً مَعْدُودَهً و ذلک أنه کان لهم أصهار و إخوه رضاع من المسلمین یسرون کفرهم عن محمد و صحبه و إن کانوا به عارفین صیانه لهم لأرحامهم و أصهارهم قال لهم هؤلاء لم تفعلون هذا النفاق الذی تعلمون أنکم به عند الله مسخوط علیکم معذبون أجابهم ذلک الیهود بأن مده ذلک العذاب الذی نعذب به لهذه الذنوب أیام معدوده تنقضی ثم نصیر بعد فی النعمه فی الجنان فلا نتعجل المکروه فی الدنیا للعذاب الذی هو بقدر أیام ذنوبنا فإنها تفنی و تنقضی و نکون قد حصلنا لذات الحریه من الخدمه و لذات نعمه الدنیا ثم لا نبالی بما یصیبنا بعد فإنه إذا لم یکن دائما فکأنه قد فنی فقال الله عز و جل قُلْ یا محمد أَتَّخَذْتُمْ عِنْدَ اللّهِ عَهْداً أن عذابکم علی کفرکم بمحمد و دفعکم لآیاته فی نفسه و فی علی و سائر خلفائه و أولیائه منقطع غیر دائم بل ما هو إلا عذاب دائم لا نفاد له فلا تجترءوا علی الآثام و القبائح من الکفر بالله و برسوله و بولیه المنصوب بعده علی أمته لیسوسهم و یرعاهم سیاسه الوالد

۱- ۱. البقره: ۸۰.

الشفیق الرحیم الکریم لولده و رعایه الحدب المشفق علی خاصته فَلَنْ يُخْلِفَ اللَّهُ عَهْدَهُ فلذلک أنتم بما تدعون من فناء عذاب ذنوبکم هذه فی حرز أَمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ ما لا تَعْلَمُونَ أتخذتم عهدا أم تقولون بل أنتم فی أیهما ادعیتم کاذبون (۱)

**[ترجمه]تتمه این داستان، در باب «معجزات پیغمبر اسلام صلّی اللّه علیه و آله»گذشت

خداوند متعال فرمود: « أَ فَتَطْمَعُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ ...» البته این آیه در همان تتمه داستان ذکر شده است. امام فرمود: چون رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله با آوردن این معجزه بر یهود غلبه کرد و با دلایل روشن هر گونه عذر و بهانه ای که داشتند قطع کرد و آنها را در برابر حجت و منطق خود عاجز نمود و آنها از هر گونه اشکال تراشی و مغلطه درماندند، گفتند: «یا محمد! ما ایمان آوردیم که تو همان رسول راهنما و راه یافته هستی و برادرت علی بن ابی طالب وصی تو و ولی خدا است» و با این حرف ها اظهار اسلام کردند، ولی وقتی با یهودیان دیگر خلوت می کردند، به آنان می گفتند که ما با تظاهر به ایمان بهتر می توانیم کارشکنی کنیم و کوبیدن محمد و اصحابش برای ما از این راه آسان تر است، زیرا آنها به خیال اینکه ما واقعا ایمان آورده و جزو آنها شده ایم، اسرار داخلی و امور پنهانی خود را با ما در میان می گذارند و از ما چیزی را مخفی نمی نمایند. ما هم پس از دستیابی به آن اسرار، دشمنان اسلام را مطلع می سازیم در نتیجه دشمنان با کمک و پشتیبانی ما، مسلمانان را در اوقات حساس و موقع سرگرمی و اشتغال و در زمانی که مجهز نبوده و آماده دفاع نشده اند، مورد حمله و یورش قرار می دهند و با این طریق بهتر می توانند آنها را از پا درآورند. علاوه بر این نقشه، کاملا مراقب بودند که مبادا یهودیانی که معجزات رسول خدا را دیده و دلایلی که مشاهده کرده بودند، برای مردم بازگو کنند و جدا آنها را از این کار بازمی داشتند.

و خداوند هم پیغمبرش را از سوء نیت آنان و دخالت زیانبارشان و بازداشتن آنها از اخبار و آگاه کردن مردم به معجزات و دلایل روشن و براهین استوار آن حضرت هشدار داده و مطلع ساخت و فرمود: «أَ فَتَطْمَعُونَ»، ای پیغمبر عزیز! آیا تو و یارانت انتظار دارید«أَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ» که این قوم یهود با این معجزات که در برابرش عاجز و مغلوب گشتند و با این دلایل روشن که غلبه و حقانیت شما را آشکار کرد، به شما ایمان آورند و واقعا از عمق دل شما را تصدیق کنند و در مجالسی که با شیاطین هم کیش خود می نشینند، حالات شما و حقانیت شما را بازگو نمایند.«وَ قَدْ كانَ فَرِيقٌ مِنْهُمْ» با اینکه عده ای از همین یهود و بنی اسرائیل بودند،«يَسْمَعُونَ كَلامَ اللَّهِ» که در دامنه کوه طور کلام خدا و دستورهای او را می شنیدند،«ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ» ولی موقع بیان کردن و ابلاغ آن مطالب به دیگران، دست به تحریف زده و آن حقایق را وارونه و عوضی برای مردم می گفتند.«مِنْ بَعْدِ ما عَقَلُوهُ» با اینکه خود خوب فهمیده بودند.«وَ هُمْ يَعْلَمُونَ» و آنها خود می دانستند که دروغ می گویند. - تفسیر امام حسن عسکری علیه السلام : ۱۳۵ -

باز هم خداوند آن نقشه و نفاق دیگرشان را آفتابی کرد و فرمود: «وَ إِذا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا»، چون با سلمان و مقداد و ابوذر و عمار برخورد می کردند،«قالُوا آمَنَّا» می گفتند ما هم مانند شما ایمان به نبوت محمد صلّی اللّه علیه و آله و امامت برادرش علی علیه السلام داریم؛ ایمان داریم که علی علیه السلام برادر پیغمبر، وزیر و پشتیبان او، خلیفه او بر امت و وفاکننده به وعده های پیغمبر، اداکننده دیون پیغمبر و قیام کننده و متحمل رنج و زحمت اداره امت و قیم و سرپرست مردم است که اگر عملا به رهبری او گردن نهند، امت را از شمول سخط و غضب الهی مصون می دارد و در شاهراه سعادت و خوشبختی رهبری می

فرمایـد. و ایمـان داریم که خلفای بر حق او، ائمه بعـد از علی علیه السـلام ،سـتارگان درخشان و ماه های تابان و خورشـیدهای فروزان هسـتند، دوسـتان آنها دوست خـدا و دشـمنانشان، دشـمن خدا می باشـند و حتی بعضـی از یهود می گفتند گواهی می دهیم که محمـد دارای معجزات و آورنـده دلایـل واضـح و روشن است. - . تفسـیر امام حسن عسـکری علیه السـلام: ۱۳۶ - و دنباله داستان را (در تفسیر امام) ادامه داده همان طور که در فصول و ابواب معجزات رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله و در باب جنگ بدر ذکر شده است.

و چون این یهودیان منافق با یهود دیگر ملاقات می کردنـد، از اینها معترضانه سؤال می شد که چه گردید؟ رفتید مسـلمانان را از حقایقی که «بِما فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ» {خدا علمش را در اختیار شما قرار داده} - . بقره / ۷۶ - و از دلایل

و شواهـدی کـه بر صـدق نبـوت محمـد صـلّی اللّه علیـه و آلـه و امـامت برادرش علی بـن ابی طـالب بهـترین گـواه است، خبر دادید،«لِيُحَاجُّوكُمْ بِهِ عِنْدَ رَبِّكُمْ»: تا در نتیجه شما را بر حسب برهان و منطق و واقع مغلوب و محکوم نمایند و استیضاح کرده و بگوینـد شـما که این مطالب را فهمیده و دیده اید، چرا ایمان نیاورده و تسلیم این حقایق نمی شوید و خیال می کردند که اگر این مطالب را در اختیار مسلمین نگذارنـد، دیگر پیغمبر دلیلی بر حقانیت خود و محکوم کردن آنان نـدارد. لـذا خداوند متعال فرمـود: «أَ فَلا تَعْقِلُونَ»، {آیـا نمی فهمنـد} این دلایـل و مطـالبی که حقـانیت و نبوت محمـد صـلّی اللّه علیه و آله را اثبـات می نمایـد؟ و بعضـی از یهودیـان که این حقـایق را برای مسـلمین بـازگو می کننـد، خود مسـلمانان می داننـد، گر چه آنهـا اظهـار نکننـد.«أَ وَ لا يَعْلَمُونَ»: آن دسـته از یهود که به دسـته دیگری از خودشان اعتراض می کنند(که چرا مسـلمانان را از این مطالب آگاه می نماییـد)، این مقـدار از درک و شـعور را ندارنـد.«أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ ما يُسِرُّونَ»: که خدا کینه و دشـمنی نهفته آنان و نقشـه نفاق آمیز سرّی آنان را می داند.«وَ ما يُعْلِنُونَ»: که تظاهر به ایمان می کنند

که به خیال خودشان از این راه صدمه بیشتری به پیغمبر و یارانش بزنند و با اظهار اسـلام، با مسـلمین رابطه بیشتری پیدا کرده و بر اسـرار داخلی مسـلمانان آگاهی پیـدا کنند و آنها را در اختیار دشـمنان دین قرار دهند. خدای محمد صـلّی اللّه علیه و آله از تمام این دسیسه ها کمال آگاهی را دارد. خداوند هم در مقابل نقشه شوم آنان، تمامیت و تکمیل کار پیغمبرش را و رسیدن به هـدف مقدس او را خودمتکفل شد و با نصـرت و حمایت خویش از رسول گرامی، نقشه نفاق آنان را نقش بر آب کرد و نبی اکرم را از زیان و ضرر آنها مصون و محفوظ داشت. - . تفسیر امام حسن عسکری علیه السلام: ۱۳۸ - ۱۳۹ -

دنبـاله آیات: «وَ مِنْهُمْ أُمِّيُّونَ ...» امام در تفسـیر این آیات فرمود: سـپس خداونـد به پیغمبرش خطاب فرمود گروهی از این یهود امّی و بی سوادند،به طوری که قدرت خواندن و نوشـتن ندارند، درست مانند حالت اولیه ای که از مادر متولد شده اند و همان حالت مادرزایی(امّی) را دارنـد.«لا يَعْلَمُونَ الْكِتابَ إِلَّا أَمانِيَ»: کوچکترین اطلاعی از کتاب آسـمانی و مطالب تورات ندارنـد و اساسا فرقی میان کتابی را که از آسـمان و از طرف خـدا نازل گشـته و نوشـته هایی که به اسم تورات به خورد اینها می دهنـد، نمی گذارنـد و این بـدبخت ها نیروی تمیز بین حق و باطل را ندارنـد و فقط گوش به دهان اخبار و رؤسای خود هسـتند.«وَ إِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ»: و مسـیر حرکت آنهـا روی تخمین و گمان است، هیـچ گونه اسـتقلال فکری ندارنـد و از رهبران باطل و غرض ورز که دانسـته نبوت روشن پیغمبر صـلّی اللّه علیه و آله و امـامت علی علیه السـلام را تکـذیب و انکـار می کننـد، کورکورانه پیروی می نماینـد، با اینکه سوابق خیانت آنها را می دانند و به حکم عقل چنین تقلیدی حرام و غیر مجاز است. سپس خداوند

متعـال فرمود: «فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُبُونَ الْكِتـابَ بِأَيْدِيهِمْ»، {ترجمه آیه داخل کروشه بیایـد.} -. بقره / ۷۹ - امام فرمود: خـداوند دربـاره آن دسـته از یهودیـانی که مطـالبی را دربـاره صـفات و نشـانه هـای رسول خـدا به دروغ تنظیم کرده و به عنوان کتـاب آسـمانی می نوشـتند، اوصافی که بر خلاف و ضـد علائم پیغمبر بود و به آن بی سوادها و بیچاره ها می گفتنـد که این علائم، صفت و نشـانه های آن پیغمبر موعود است که در آخرالزمان مبعوث می شود،ماننـد اینکه او دارای قامت بلنـد و جثه و شـکم بزرگ و موی سـرخ است و محمـد این صـفات را نـدارد و آن پیغمبر بر حق پس از پانصـد سال دیگر خواهـد آمـد. و مقصود آنـان از تحریف حقـایق، ابقای ریاست خود بر آن بیچاره ها، از دست نـدادن عوایـد و منافع مادی و وجوهی که به دست آنها می رسـید، و خودداری از تسـلیم شدن به پیغمبر و خدمت کردن به آن حضـرت و اهل بیتش علیهم السّـلام بود. خداوند متعال فرمود: «فَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا كَتَبَتْ أَيْدِيهِمْ»، { پس وای بر آنان به خاطر آنچه که از پیش خود نوشـتند} عذاب شدید و دردناکی در بـدترین جایگـاه دوزخ در انظـار آنهـا است، به دلیـل همین تحریف و بیـان اوصافی که برای پیغمبر آخرالزمان علیه السـلام ،بر خلاف اوصاف واقعی محمـد و علی علیه السـلام که در کتب آسـمانی آنها بود.«وَ وَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا يَكْسِبُونَ»: و باز عـذاب شدید برای آنها هست به دلیل کسب اموال و گرفتن وجوهی که در صورت کافر ماندن آن ضعفا و بیچارگان و انکار امامت علی بن ابی طالب می توانستند به دست بیاورند.

وَ قـالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّاماً مَعْدُودَه...: امام علیه السـلام فرمود: خداونـد متعال گفتار یهود متعصب را که تظاهر به ایمان می کننـد و نفاق خود را مسـتور می دارنـد و نقشه زیان وکوبیدن رسول خدا صـلّی اللَّه علیه و آله طرح می نمایند، نقل می فرماید کـه آنهـا می گوینـد خداونـد مـا را عـذاب نمی کنـد، مگر چنـد روز کوتـاه مـدت، چـون طـایفه یهـود بـا بعضـی از مسـلمین خویشاونـدی سـببی داشـتند و آنهـا کاملا ـ می فهمیدنـد که این یهودیـان منـافق هسـتند و در واقع به همـان حال کفر خود باقی هسـتند، ولی از نظر مراعـات خویشاونـدی، کفر درونی آنان را مکتوم می داشـتند، اما از طرف دیگر همان ها بسـتگان یهودی خود را مورد اعتراض قرار می دادند و به آنها می گفتند شـما که خود حقانیت اسـلام را طبق بیان و اعتراف خودتان می دانید، چرا این نفاق را که موجب سـخط و عـذاب الهی است پیشه خود قرار داده اید؟ آنها در مقام پاسخ می گفتند: ما فقط به میزان همین چند روز کوتاه که با گناه و نفاق سپری می کنیم معذب می شویم، سپس از عذاب نجات پیدا کرده و برای ابد از نعمت هـای بهشتی بهره منـد می شویم.بنـابراین وجهی نـدارد که ما خود را تحت فرمان محمـد صـلّی اللَّه علیه و آله قرار داده و برای جلوگیری از عـذابی که به مقـدار مـدت ارتکـاب گناه است و این مـدت هم چنـد روزی بیش نیست و به زودی سپری شـده و منقضی خواهد شد،ناراحتی و ذلت را تحمل کنیم. در نتیجه حریت و آزادی از تحت سیطره و خدمتگزاری محمد و استفاده از لذائـذ دنیوی را به دست آورده ایم و اگر در آن جهـان هم عـذابی متوجه ما گردد اشکالی نـدارد، چون عـذاب کوتاه مـدتی است و طولی نمی کشد که مبدل به نعمت می شود.

خداونـد به رسول گرامی اش خطاب می فرمایـد: «قُلْ أَتَّخَذْتُمْ عِنْدَ اللَّهِ عَهْداً»، بگو به آنان این مطالب خلاف واقع که میگویید عذاب ما در مقابل تسلیم نشدن به محمد صلّی اللَّه علیه و آله و نپذیرفتن آیات که مربوط به پیغمبر و علی و اوصیا دیگر است عـذابی است کوتاه و منقطع.و این ادعاها روی پایه پیمانی است که با خدا دارید که قطعا چنین نیست، بلکه عذاب شـما عذابی دائمی و بی پایـان است. بنابراین به خود آییـد و این انـدازه دنبال گناه نرویـد و جرات کفر و انکار رسول و وصـی رسول را به خود راه ندهیـد که این بزرگان برای سـرپرستی و رعایت حال امت برگزیـده شـده اند که مانند پدر دلسوز و مهربان نسبت به

فرزنـدش و خـدمت کردن سـرپرست مهربـان به زیر دسـتش. «فَلَنْ يُخْلِفَ اللَّهُ عَهْدَهُ»:بنـابراین پیمـان ادعـایی شـما اساسا بـاید مصونیتی از عـذاب داشـته باشـید!«أَمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ ما لا تَعْلَمُونَ»: بلکه شـما به عنوان افترا بر خدا، مطالبی را از روی جهل و عنـاد به خـدا نسبت می دهیـد و بالاـخره ادعـای شـما در هر یک از این دو احتمال، دروغ محض و بی پایه و اساس است. - . تفسیر امام حسن عسکری علیه السلام: ۱۴۱ - ۱۴۲ -

**[ترجمه]

توضیح

عسا الشـی ء یبس و صـلب قوله الصدق بینی و بینکم أی یجب أن نصدق فیما نقول و نأتی به و لا نکتفی بالوعد و الوعید و فی بعض النسخ ینبئ عنکم و هو أظهر.

**[ترجمه]در تفسـیر کلمه«قَسَتْ قُلُوبُكُمْ» کلمه «عست» اسـتعمال شـده بود که به معنـای خشک و سـخت شـدن است. و جمله «الصّدق بینی و بینکم» که در این روایت بود، به این معنا است که ما و شما نباید به وعده و وعید اکتفا کنیم و صدق و درستی عمـل میان ما و شـما حاکم است. و در بعضـی از نسـخه ها «ینبئ عنکم» است، یعنی صـدق و صـحت در میـدان عمل است که حقایق و یاوه ها را آشکار می نماید که این عبارت بهتر و روشن تر است.

**[ترجمه]

«۱۹»

م، [تفسیر الإمام علیه السـلام]: وَ لَقَدْ آتَيْنا مُوسَى الْكِتابَ وَ قَفَّيْنا مِنْ بَعْدِهِ بِالرُّسُلِ (۲) الْآيَةَ قَالَ الْإِمَامُ علیه السـلام قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ وَ هُوَ يُخَاطِبُ هَؤُلَاءِ الْيَهُودَ الَّذِينَ أَظْهَرَ مُحَمَّدٌ صـلی الله علیه و آله الْمُعْجِزَاتِ لَهُمْ عِنْدَ تِلْكَ الْجِبَالِ وَ يُوَبِّخُهُمْ وَ لَقَدْ آتَيْنا مُوسَى الْكِتَابَ التَّوْرَاةَ الْمُشْتَمِلَ عَلَى أَحْكَامِنَا وَ عَلَى ذِكْرِ فَضْلِ مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ الطَّيِّبِينَ وَ إِمَامَةِ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ علیه السـلام وَ خُلَفَائِهِ بَعْدَهُ وَ شَرَفِ أَحْوَالِ الْمُسْلِمِينَ لَهُ وَ سُوءِ أَحْوَالِ الْمُخَالِفِينَ عَلَيْهِ وَ قَفَّيْنا مِنْ بَعْدِهِ بِالرُّسُلِ وَ جَعَلْنَا رَسُولًا فِي أَثَرِ رَسُولٍ وَ آتَيْنا أَعْطَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّناتِ الْآيَاتِ الْوَاضِحَاتِ إِحْيَاءَ الْمَوْتَى وَ إِبْرَاءَ الْأَكْمَهِ وَ الْأَبْرَصِ وَ الْإِنْبَاءَ بِمَا يَأْكُلُونَ وَ بِمَا يَدَّخِرُونَ فِي بُيُوتِهِمْ وَ أَيَّدْناهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ وَ هُوَ جَبْرَئِيلُ وَ ذَلِكَ حِينَ رَفَعَهُ مِنْ رَوْزَنَةِ بَيْتِهِ إِلَى السَّمَاءِ وَ أَلْقَى شِبْهَهُ عَلَى مَنْ رَامَ قَتْلَهُ فَقُتِلَ بَدَلًا مِنْهُ وَ قِيلَ هُوَ الْمَسِيحُ (۳).

**[ترجمه]تفسیر امام:درباره آیه «وَ لَقَدْ آتَيْنا مُوسَى الْكِتابَ وَ قَفَّيْنا مِنْ بَعْدِهِ بِالرُّسُلِ...» امام علیه السـلام فرمود: خداوند متعال در مقـام توبیـخ و نکـوهش همیـن یهـود کـه پیغمـبر اسـلام صـلّی اللَّه علیـه و آلـه آن معجزات را در دامنـه کـوه هـا برای آنها آورد،فرموده است ما تورات را که متضـمن دسـتورهای ما و مشتمل بر فضائل محمد و خاندانش، امامت علی و فرزندانش علیه السـلام ، شـرافت مسـلمین و رذالت و بدی مخالفین اسـلام بود، به موسـی علیه السلام دادیم.«وَ آتَيْنا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّناتِ»: و معجزات گوناگون از قبیل زنـده کردن مردگان و شـفا یافتن مریضان و نابینایان و مبروصان و اخبار از غیب و آنچه می خورند

و در خانه ذخیره می کنند.«وَ أَیَّدْناهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ»: و آن زمان که دشمنان در مقام کشتن مسیح علیه السلام بودند، به وسیله جبرئیل یاری اش کردیم که او را از منزل و خانه خود به طرف آسمان بالا برد و دشمن عیسی را به شکل عیسی در نظر مردم جلوه داد که گفتند این عیسی است و او را به جای عیسی کشتند. - . تفسیر امام حسن عسکری علیه السلام: ۱۶۹ -

**[ترجمه]

«۲۰»

م، [تفسیر الإمام علیه السلام]: قَوْلُهُ عَزَّ وَ جَلَ وَ قالُوا قُلُوبُنا غُلْفٌ بَلْ لَعَنَهُمُ اللَّهُ بِکُفْرِهِمْ فَقَلِیلًا ما یُؤْمِنُونَ (۴) قَالَ الْإِمَامُ علیه السلام قَالَ اللَّهُ تَعَالَی وَ قالُوا یَعْنِی الْیَهُودَ الَّذِینَ أَرَاهُمْ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله الْمُعْجِزَاتِ الْمَذْکُورَاتِ عِنْدَ قَوْلِهِ فَهِیَ کَالْحِجارَهِ الْآیَهَ قُلُوبُنَا غُلُفٌ أَوْعِیَهٌ لِلْخَیْرِ وَ الْعُلُومِ قَدْ أَحَاطَتْ بِهَا وَ اشْتَمَلَتْ عَلَیْهَا ثُمَّ هِیَ مَعَ

ص: ۱۷۰

۱- ۱. تفسیر الإمام ص ۱۴۱- ۱۴۲.

۲- ۲. البقره: ۸۷.

۳- ۳. تفسیر الإمام ۱۶۹.

۴- ۴. البقره: ۸۸.

ذَلِکَ لَا تَعْرِفُ لَکَ یَا مُحَمَّدُ فَضْلًا مَذْکُوراً فِی شَیْ ءٍ مِنْ کُتُبِ اللَّهِ وَ لَا عَلَی لِسَانِ أَحَدٍ مِنْ أَنْبِیَاءِ اللَّهِ فَقَالَ اللَّهُ رَدّاً عَلَیْهِمْ بَلْ لَیْسَ کَمَا یَقُولُونَ أَوْعِیَهٌ لِلْعُلُومِ وَ لَکِنْ قَدْ لَعَنَهُمُ اللَّهُ أَبْعَدَهُمُ اللَّهُ مِنَ الْخَیْرِ فَقَلِیلًا ما یُؤْمِنُونَ قَلِیلٌ إِیمَانُهُمْ یُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَ یَکْفُرُونَ بِبَعْضٍ فَإِذَا کَذَّبُوا مُحَمَّداً فِی سَائِرِ مَا یَقُولُ فَقَدْ صَارَ مَا کَذَّبُوا بِهِ أَکْثَرَ وَ مَا صَدَّقُوا بِهِ أَقَلَّ وَ إِذَا قُرِئَ غُلُفٌ فَإِنَّهُمْ قَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ فِی غِطَاءٍ فَلَا نَفْهَمُ کَلَامَکَ وَ حَدِیثَکَ کَمَا قَالَ اللَّهُ تَعَالَی وَ قالُوا قُلُوبُنا فِی أَکِنَّهٍ مِمَّا تَدْعُونا إِلَیْهِ وَ فِی آذانِنا وَقْرٌ وَ مِنْ بَیْنِنا وَ بَیْنِکَ حِجابٌ (۱) وَ کِلَا الْقِرَاءَتَیْنِ حَقٌّ وَ قَدْ قَالُوا بِهَذَا وَ بِهَذَا جَمِیعاً.

ثُمَّ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مَعَاشِرَ الْیَهُودِ أَ تُعَانِدُونَ رَسُولَ رَبِّ الْعَالَمِینَ وَ تَأْبَوْنَ الِاعْتِرَافَ بِأَنَّکُمْ کُنْتُمْ بِذُنُوبِکُمْ مِنَ الْجَاهِلِینَ إِنَّ اللَّهَ لَا یُعَذِّبُ بِهَا أَحَداً وَ لَا یُزِیلُ عَنْ فَاعِلِ هَذَا عَذَابَهُ أَبَداً إِنَّ آدَمَ علیه السلام لَمْ یَقْتَرِحْ عَلَی رَبِّهِ الْمَغْفِرَهَ لِذَنْبِهِ إِلَّا بِالتَّوْبَهِ فَکَیْفَ تَقْتَرِحُونَهَا أَنْتُمْ مَعَ عِنَادِکُمْ (۲).

**[ترجمه]تفسیر امام:خداوند متعال می فرماید: «وَ قالُوا قُلُوبُنا غُلْفٌ بَلْ لَعَنَهُمُ اللَّهُ بِکُفْرِهِمْ فَقَلِیلًا ما یُؤْمِنُونَ»، {ترجمه آیه داخل کروشه بیاید.} - . بقره / ۸۸ - امام علیه السلام در این باره فرمود: «قالوا» یعنی همان یهودیانی که پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله معجزات گذشته را که در تفسیر آیه«فَهِیَ کَالْحِجارَهِ» به آنها ارائه داد، گفتند «قلوبنا غلف»، دل های ما ظرف علوم و دانش است که به علوم زیادی محیط و مشتمل است و با این وصف نه در کتب آسمانی و نه از زبان پیامبران، فضیلت و عظمت مقامی برای تو (ای محمد صلّی اللّه علیه و آله) ندیده و نشنیده ایم. خداوند در مقام رد بر آنها فرمود: نه چنین است که دل های آنان ظرف علوم باشد، بلکه به کیفر عناد و کفرشان، خداوند آنها را از خیر و سعادت محروم و دور ساخته. در نتیجه ایمانشان اندک است و به قسمتی از حقایق ایمان می آورند و به قسمتی کفر می ورزند. چون وقتی رسالت پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و سخنان آن حضرت را تصدیق نکردند (که این خود پاره ای از مطالب تورات است)، لازمه اش تکذیب حقایق فراوان است و اندکی از آن حقایق مورد قبول و تصدیق آنها خواهد بود. و اگر لفظ «غلف» با سکون لام قرائت شود، معنایش چنین می شود که دل هایمان در پوشش و غلاف قرار گرفته که مطالب و سخنان تو را نمی فهمیم. همچنان که در آیه دیگری هست: «وَ قالُوا قُلُوبُنا فِی أَکِنَّهٍ مِمَّا تَدْعُونا إِلَیْهِ وَ فِی آذانِنا وَقْرٌ وَ مِنْ بَیْنِنا وَ بَیْنِکَ حِجابٌ»، {و گفتند دل های ما از این حرف ها که ما را دعوت به آن می کنی در پوشش است و در گوش ما سنگینی خاصی هست و بین ما و تو پرده و حجابی آویخته است.} - . فصلت / ۵ - و البته هر دو قرائت صحیح و حق است، چون این قوم یهود هم این حرف و هم ادعای یاوه و باطل اولی را می گفتند.سپس رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله به آن گروه یهود فرمود: چرا راه عناد و دشمنی با رسول پروردگار را گرفته و از اعتراف به گناه و انحراف خود که نتیجه جهل و نادانی است امتناع می ورزید. فکر می کنید خداوند کسی را به جرم چنین گناهانی مواخذه و عذاب نمی کند؟قطعا اشتباه کرده و دروغ می گویید، بلکه خداوند عذابش را از این چنین معاندان هرگز برنمی دارد. این آدم ابوالبشر علیه السلام است که فقط از راه توبه و بازگشت به خدا مغفرت و بخشش خدا را به خود جلب نمود، ولی شما با بقا بر عناد و دشمنی با حق، توقع آمرزش دارید. - .تفسیر امام حسن عسکری علیه السلام: ۱۷۷ -

**[ترجمه]

توضیح

قال الطبرسی رحمه الله القراءه المشهوره غُلْفٌ بسکون اللام و روی فی الشواذ غلف بضم اللام عن أبی عمرو فمن قرأ بتسکین اللام فهو جمع الأغلف یقال للسیف إذا کان فی غلاف أغلف و من قرأ بضم اللام فهو جمع غلاف فمعناه أن قلوبنا أوعیه العلم فما بالها لا تفهم (۳).

**[ترجمه]مرحوم طبرسی - . مجمع البیان ۱ : ۱۵۶ - فرموده: قرائت مشهور و معروف در لفظ غلف، ساکن خواندن لام آن است و به طور شاذّ و نادر بعضی هم به ضم لام غلف قرائت کرده اند. بنا بر قرائت اول، غلف جمع اغلف است به معنای پوشیده و مستور که شمشیر را در حالی که در غلاف است، اغلف گویند، یعنی دل های ما پوشیده و مستور است و این مطالب را نمی فهمیم. و بنا بر قرائت دوم غلف جمع غلاف است و معنایش این است که دل های ما ظرف علم و دانش است. اگر این سخنان تو بر پایه منطق و علم بود، حتما ما می فهمیدیم و قبول داشتیم.

**[ترجمه]

«۲۱»

ب، [قرب الإسناد] ابْنُ عِیسَی عَنِ الْبَزَنْطِیِّ عَنِ الرِّضَا علیه السلام قَالَ: الْإِیمَانُ أَفْضَلُ مِنَ الْإِسْلَامِ بِدَرَجَهٍ وَ التَّقْوَی أَفْضَلُ مِنَ الْإِیمَانِ بِدَرَجَهٍ وَ الْیَقِینُ أَفْضَلُ مِنَ التَّقْوَی بِدَرَجَهٍ وَ لَمْ یَقْسِمْ بَیْنَ بَنِی آدَمَ شَیْئاً أَقَلَّ مِنَ الْیَقِینِ (۴).

**[ترجمه]قرب الاسناد: بزنطی از حضرت رضا علیه السلام نقل کرده که فرمود: ایمان یک درجه از اسلام بالاتر و تقوا یک درجه برتر از ایمان و یقین درجه اش برتر از ایمان است و در میان مردم چیزی کمتر از یقین تقسیم نشده است. - . قرب الاسناد: ۲۰۸ -

**[ترجمه]

«۲۲»

جا(۵)،

[المجالس للمفید] ما، [الأمالی للشیخ الطوسی] مُحَمَّدُ بْنُ الْحُسَیْنِ الْمُقْرِی عَنْ عَلِیِّ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِی الْعَبَّاسِ

۱- ۱. فصّلت: ۵.

۲- ۲. تفسیر الإمام ص ۱۷۷.

۳- ۳. مجمع البیان ج ۱ ص ۱۵۶.

۴- ۴. أفضل من الیقین خ ل، راجع قرب الإسناد ص ۲۰۸.

۵- ۵. مجالس المفيد ص ۱۷۴.

الْأَحْوَصُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَيْنِ بْنِ عِيسَى عَنْ سَمَاعَةَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِنَّ مِنَ الْيَقِينِ أَنْ لَا تُرْضُوا النَّاسَ بِسَخَطِ اللَّهِ وَ لَا تَلُومُوهُمْ عَلَی مَا لَمْ يُؤْتِكُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ فَإِنَّ الرِّزْقَ لَا يَسُوقُهُ حِرْصُ حَرِيصٍ وَ لَا يَرُدُّهُ كُرْهُ كَارِهٍ وَ لَوْ أَنَّ أَحَدَكُمْ فَرَّ مِنْ رِزْقِهِ كَمَا يَفِرُّ مِنَ الْمَوْتِ لَأَدْرَكَهُ كَمَا يُدْرِكُهُ الْمَوْتُ (۱).

**[ترجمه]مجالس مفید و امالی شیخ طوسی: - . مجالس مفید: ۱۷۴ و امالی طوسی ۱ : ۶۰ - حضرت صادق علیه السلام فرمود: یکی از آثار یقین این است که با عملی که موجب خشم خدا است، رضایت و خشنودی مردم را به خود جلب نکنی و اگر خدا از روی حکمت و مصلحت چیزی را به تو نداده، دیگران را ملامت و توبیخ ننمایی که حرص و ولع، موجب رزق و توسعه در زندگی نخواهد شد و خوش نداشتن فرد نیز موجب نرسیدن روزی نمی شود. و اگر کسی بخواهد از روزی خود فرار کند، نظیر گریختن از مرگ به طور قطع روزی او خواهد رسید، همچنان که مرگش قطعا می رسد، گرچه از آن فرار کند.

**[ترجمه]

«۲۳»

يد، [التوحيد] الْقَطَّانُ عَنِ ابْنِ زَكَرِيَّا عَنِ ابْنِ حَبِيبٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ زِيَادٍ عَنْ مَرْوَانَ بْنِ مُعَاوِيَةَ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ أَبِی حَيَّانَ التَّيْمِيِّ عَنْ أَبِيهِ وَ كَانَ مَعَ عَلِيِّ بْنِ أَبِی طَالِبٍ علیه السلام يَوْمَ صِفِّينَ وَ فِيمَا بَعْدَ ذَلِكَ قَالَ: بَيْنَمَا عَلِيُّ بْنُ أَبِی طَالِبٍ علیه السلام يُعَبِّئُ الْكَتَائِبَ يَوْمَ صِفِّينَ وَ مُعَاوِيَةُ مُسْتَقْبِلُهُ عَلَی فَرَسٍ لَهُ يَتَأَكَّلُ تَحْتَهُ تَأَكُّلًا وَ عَلِيٌّ علیه السلام عَلَی فَرَسِ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله الْمُرْتَجِزِ وَ بِيَدِهِ حَرْبَةُ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ هُوَ مُتَقَلِّدٌ سَيْفَهُ ذَا الْفَقَارِ فَقَالَ رَجُلٌ مِنْ أَصْحَابِهِ احْتَرِسْ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ فَإِنَّا نَخْشَی أَنْ يَغْتَالَكَ هَذَا الْمَلْعُونُ فَقَالَ علیه السلام لَئِنْ قُلْتَ ذَاكَ إِنَّهُ غَيْرُ مَأْمُونٍ عَلَی دِينِهِ (۲) وَ إِنَّهُ لَأَشْقَی الْقَاسِطِينَ وَ أَلْعَنُ الْخَارِجِينَ عَلَی الْأَئِمَّةِ الْمُهْتَدِينَ وَ لَكِنْ كَفَی بِالْأَجَلِ حَارِساً لَيْسَ أَحَدٌ مِنَ النَّاسِ إِلَّا وَ مَعَهُ لَمَلَائِكَةٌ حَفَظَةٌ يَحْفَظُونَهُ مِنْ أَنْ يَتَرَدَّی فِی بِئْرٍ أَوْ يَقَعَ عَلَيْهِ حَائِطٌ أَوْ يُصِيبَهُ سُوءٌ فَإِذَا حَانَ أَجَلُهُ خَلَّوْا بَيْنَهُ وَ بَيْنَ مَا يُصِيبُهُ فَكَذَلِكَ أَنَا إِذَا حَانَ أَجَلِی انْبَعَثَ أَشْقَاهَا فَخَضَبَ هَذِهِ مِنْ هَذَا وَ أَشَارَ إِلَی لِحْيَتِهِ وَ رَأْسِهِ عَهْداً مَعْهُوداً(۳) وَ وَعْداً غَيْرَ مَكْذُوبٍ (۴).

ص: ۱۷۲

۱- ۱. أمالی الطوسیّ ج ۱ ص ۶۰.

۲- ۲. انما يقول علیه السلام ذلك، فان الحرب فی دين الإسلام انما هو تحاكم الی اللّه بانزال النصر علی المحقين و اهلاك المبطلين، خصوصا إذا كان بين فئتين مؤمنتين و أمّا الاغتيال فهو خارج عن حقيقه هذا التحاكم، منهی عنه بقوله صلّی اللّه علیه و آله: الايمان قيد الفتك. لكنه- يعنی معاويه- لا- يراعی الدين و لا يحارب تحاكما إلی اللّه لانه يعلم أنّه مبطل و لما كان غير مأمون علی دينه لا يستبعد منه أن يغتال عدوه.

۳- ۳. ما بين العلامتين ساقط من الأصل و هكذا نسخه الكمبانیّ.

۴- ۴. توحيد الصدوق ۳۷۶، و قد مر الايعاز إليه فی شرح الحديث الرقم ۱۳.

**[ترجمه]توحید صدوق: ابو حیان یتیمی از پدرش نقل نموده که او همراه علی علیه السلام بود در جنگ صفین، بعد از واقعه گفت: در همان زمانی که علی علیه السلام مشغول تنظیم سپاه خود بود، معاویه در حالی که سوار بر اسب مخصوص خود بود که از هر جهت تحت فرمان او بود، به طرف علی علیه السلام تاخت. حضرت هم بر اسب مخصوص رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله بنام مرتجز شد، در حالی که شمشیر پیغمبر را در دست داشت و ذوالفقار را بر کمر بسته بود.

یکی از یاران حضرت عرض کرد: یا امیرالمؤمنین! مراقب باش که می ترسیم این ملعون نابکار به شما حمله ناگهانی کند. فرمود: گرچه اینکه گفتی صحیح است و این نامرد به دین خیانت می کند، بدترین ستمکاران است و از تمام افرادی که با ائمه و رهبران به حق مخالف می نمایند ملعون تر است، ولی در عین حال اجل مقدر انسان، نگهدار اوست. هر شخصی ملائکه نگهبانی به همراه دارد که او را از افتادن در چاه، خراب شدن دیوار بر او یا رسیدن هر رقم حادثه بد نگهداری می کنند، اما زمانی که اجلش فرا رسد، او را رها کرده و به دست حوادث می سپرند. من هم همین طور، وقتی اجلم فرا رسد، بدترین افراد این امت حرکت کرده و این محاسن را از خون سرم رنگین خواهد کرد (و با دست شریف به محاسن و سر خود اشاره فرمود) این پیمانی است محکم و وعده ای است بدون دروغ. - . توحید صدوق: ۳۷۶ -

**[ترجمه]

«۲۴»

لی، [الأمالی للصدوق] مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ الْأَسَدِیُّ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ الْعَامِرِیِّ عَنْ إِبْرَاهِیمَ بْنِ عِیسَی السَّدُوسِیِّ عَنْ سُلَیْمَانَ بْنِ عَمْرٍو عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَسَنِ عَنْ أُمِّهِ فَاطِمَةَ بِنْتِ الْحُسَیْنِ عَنْ أَبِیهَا علیهما السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: إِنَّ صَلَاحَ أَوَّلِ هَذِهِ الْأُمَّةِ بِالزُّهْدِ وَ الْیَقِینِ وَ هَلَاکَ آخِرِهَا بِالشُّحِّ وَ الْأَمَلِ (۱).

**[ترجمه]امالی صدوق: فاطمه دختر امام حسین از پدرش علیه السلام نقل نموده که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: امت اسلام در اول کار و دوره نخستین، از جهت داشتن صفت زهد و بی اعتنایی به دنیا و صفت یقین، صلاح و لیاقت به دست آورده و موفق به اصلاح خود می شود، ولی در آخرین دوره از لحاظ بخل و امساک، از بذل مال و آرزوهای دور و دراز به فنا و نابودی محکوم می شود. - . امالی صدوق: ۱۳۷ -

**[ترجمه]

«۲۵»

لی، [الأمالی للصدوق] قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: خَیْرُ مَا أُلْقِیَ فِی الْقَلْبِ الْیَقِینُ (۲).

**[ترجمه]امالی صدوق: رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: بهترین و با ارزش ترین چیزی که در دل انسان راه می یابد، یقین است. - . امالی صدوق: ۲۹۲ -

**[ترجمه]

«۲۶»

ل، [الخصال] ابْنُ الْوَلِیدِ عَنِ الصَّفَّارِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِیسَی عَنْ عُثْمَانَ بْنِ عِیسَی عَنِ ابْنِ مُسْکَانَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: لَمْ یُقْسَمْ بَیْنَ الْعِبَادِ أَقَلُّ مِنْ خَمْسٍ الْیَقِینِ وَ الْقُنُوعِ وَ الصَّبْرِ وَ الشُّکْرِ وَ الَّذِی یَکْمُلُ بِهِ هَذَا کُلُّهُ الْعَقْلُ (۳).

**[ترجمه]خصال:حضرت صادق علیه السلام فرمود: پنج چیز است که در میان بندگان خیلی کم یافت می شود و کمتر از آنها چیزی تقسیم نشده است: حالت یقین؛ قناعت؛ صبر و استقامت؛ سپاسگزاری از نعمت؛ و آنچه که تکمیل کننده این چهار است، که عقل باشد. - . خصال ۱ : ۱۳۷ -

**[ترجمه]

«۲۷»

مع، [معانی الأخبار] أَبِی عَنْ سَعْدٍ عَنِ الْبَرْقِیِّ عَنْ أَبِیهِ رَفَعَهُ إِلَی النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله قَالَ: قُلْتُ لِ جَبْرَئِیلَ مَا تَفْسِیرُ الْیَقِینِ قَالَ الْمُؤْمِنُ یَعْمَلُ لِلَّهِ کَأَنَّهُ یَرَاهُ فَإِنْ لَمْ یَکُنْ یَرَی اللَّهَ فَإِنَّ اللَّهَ یَرَاهُ وَ أَنْ یَعْلَمَ یَقِیناً أَنَّ مَا أَصَابَهُ لَمْ یَکُنْ لِیُخْطِئَهُ وَ أَنَّ مَا أَخْطَأَهُ لَمْ یَکُنْ لِیُصِیبَهُ الْخَبَرَ(۴).

**[ترجمه]معانی الاخبار: پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله فرمود: به جبرئیل گفتم تفسیر یقین چیست؟گفت: مؤمن کارهایش را فقط برای خدا انجام می دهد و به طوری عمل می کند که گویی خدا را دارد می بیند، چون اگر او خدا را با چشم خود نمی بیند، خدا که قطعا او را می بیند. و علم یقینی داشته باشد که آنچه برایش پیش می آید و به او می رسد، محال است که به او نرسد و آنچه به او نرسیده، ممکن نیست برای او پیش آید و به او برسد، تا آخر حدیث. - . معانی الاخبار: ۲۶۱ -

**[ترجمه]

«۲۸»

ع، [علل الشرائع] ابْنُ الْمُتَوَکِّلِ عَنِ الْحِمْیَرِیِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِیٍّ عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام یَقُولُ: لِحُمْرَانَ بْنِ أَعْیَنَ یَا حُمْرَانُ انْظُرْ إِلَی مَنْ هُوَ دُونَکَ وَ لَا تَنْظُرْ إِلَی مَنْ هُوَ فَوْقَکَ فِی الْمَقْدُرَهِ فَإِنَّ ذَلِکَ أَقْنَعُ لَکَ بِمَا قُسِمَ لَکَ وَ أَحْرَی أَنْ تَسْتَوْجِبَ الزِّیَادَهَ مِنْ رَبِّکَ وَ اعْلَمْ أَنَّ الْعَمَلَ الدَّائِمَ الْقَلِیلَ عَلَی الْیَقِینِ أَفْضَلُ عِنْدَ اللَّهِ مِنَ الْعَمَلِ الْکَثِیرِ عَلَی غَیْرِ یَقِینٍ وَ اعْلَمْ أَنَّهُ لَا وَرَعَ أَنْفَعُ مِنْ تَجَنُّبِ مَحَارِمِ اللَّهِ وَ الْکَفِّ عَنْ أَذَی الْمُؤْمِنِینَ وَ اغْتِیَابِهِمْ وَ لَا عَیْشَ أَهْنَأُ مِنْ حُسْنِ الْخُلُقِ وَ لَا مَالَ أَنْفَعُ مِنَ الْقُنُوعِ بِالْیَسِیرِ الْمُجْزِی وَ لَا جَهْلَ أَضَرُّ مِنَ

١- ١. أمالی الصدوق ص ١٣٧.
٢- ٢. أمالی الصدوق ص ٢٩٢.
٣- ٣. الخصال ج ١ ص ١٣٧.
۴- ۴. معانی الأخبار ص ٢۶١.

الْعُجْبِ (۱).

**[ترجمه]علل الشرایع: هشام بن سالم گوید: شنیدم از حضرت صادق علیه السلام که به حمران بن اعین می فرمود: ای حمران! همیشه به افرادی که پایین تر و تهیدست تر از تو هستند نظر کن و هیچ گاه به کسانی که در ثروت و قدرت بالاتر از تو هستند نگاه نکن و خود را با آنها سنجش مکن که این روش نیک، تو را به آنچه که قسمت تو شده قانع تر ساخته و از زندگی خویش راضی و خشنود می شوی و عنایت بیشتر و نعمت زیادتری را از طرف خدا به خود جلب می کنی، و متوجه باش عمل اندکی که همیشه انجام می دهی اگر توام با حالت یقین باشد، ارزشش از عمل زیادی که همراه یقین نباشد بهتر و بیشتر است. و نیز بدان بهترین نشانه پرهیزکاری، دوری از گناهان و محرمات، خودداری از غیبت و آزار مؤمنین است. و زندگی گوارا و خوش، در گرو خوش خلقی است و بهترین سرمایه زندگی، قانع شدن به مقدار احتیاج و کفایت مختصر است. و زیان بارترین جهل و نادانی، حالت عجب و خودپسندی است. - . علل الشرایع ۲ : ۲۴۶ -

**[ترجمه]

«۲۹»

سن، [المحاسن] أَبِی عَنِ ابْنِ سِنَانٍ عَنِ ابْنِ مُسْکَانَ عَنْ أَبِی بَصِیرٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: اسْتَقْبَلَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله حَارِثَهَ بْنَ مَالِکِ بْنِ النُّعْمَانِ فَقَالَ لَهُ کَیْفَ أَنْتَ یَا حَارِثَهُ فَقَالَ یَا رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَصْبَحْتُ مُؤْمِناً حَقّاً فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله یَا حَارِثَهُ لِکُلِّ شَیْ ءٍ حَقِیقَهٌ فَمَا حَقِیقَهُ یَقِینِکَ قَالَ یَا رَسُولَ اللَّهِ عَزَفَتْ نَفْسِی عَنِ الدُّنْیَا وَ أَسْهَرَتْ لَیْلِی وَ أَظْمَأَتْ هَوَاجِرِی وَ کَأَنِّی أَنْظُرُ إِلَی عَرْشِ رَبِّی وَ قَدْ وُضِعَ لِلْحِسَابِ وَ کَأَنِّی أَنْظُرُ إِلَی أَهْلِ الْجَنَّهِ یَتَزَاوَرُونَ وَ کَأَنِّی أَسْمَعُ عُوَاءَ أَهْلِ النَّارِ فِی النَّارِ(۲)

فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله عَبْدٌ نَوَّرَ اللَّهُ قَلْبَهُ لِلْإِیمَانِ فَاثْبُتْ فَقَالَ یَا رَسُولَ اللَّهِ ادْعُ اللَّهَ لِی أَنْ یَرْزُقَنِی الشَّهَادَهَ فَقَالَ اللَّهُمَّ ارْزُقْ حَارِثَهَ الشَّهَادَهَ فَلَمْ یَلْبَثْ إِلَّا أَیَّاماً حَتَّی بَعَثَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله سَرِیَّهً فَبَعَثَهُ فِیهَا فَقَاتَلَ فَقَتَلَ سَبْعَهً أَوْ ثَمَانِیَهً ثُمَّ قُتِلَ (۳).

**[ترجمه]محاسن: حضرت صادق علیه السلام فرمود: رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله روزی حارثه بن مالک را دید و فرمود: حالت چگونه است ای حارث؟ عرض کرد: دارای ایمان حقیقی هستم. حضرت فرمود: هر چیزی حقیقت و نشانه ای دارد، اثر و نشانه یقین تو چیست؟عرض کرد: دلم از دنیا کنده و به آن بی میل است و شب هایم به بیداری و روزهای گرم، با گرسنگی و روزه داری سپری می شود. گویا می بینیم عرش پروردگار را که برای حساب و بررسی اعمال آماده شده. گویا می بینم بهشتیان را که به دیدار یکدیگر می روند و ضجه و ناله دوزخیان در آتش، در گوشم منعکس است.

رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود. بنده ای است که دلش با تابش نور ایمان روشن گشته. این حالت ارزنده را درست مراقب باش. عرض کرد: یا رسول اللّه!دعا کن خداوند نعمت شهادت را به من عنایت فرماید. رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله گفت: خدایا! نعمت شهادت را روزی حارثه فرما. چند روزی طول نکشید که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله گروهی را به

جنگ اعزام نمود که حارثه نیز همراه آنان بود. هفت یا هشت نفر شهید شده بودند که حارثه نهمی آنها بود. -. محاسن: ۲۴۶ -

**[ترجمه]

«۳۰»

سن، [المحاسن] ابْنُ مَحْبُوبٍ عَنْ أَبِی مُحَمَّدٍ الْوَابِشِیِّ وَ إِبْرَاهِیمَ بْنِ مِهْزَمٍ عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَمَّارٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام یَقُولُ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله صَلَّی بِالنَّاسِ الصُّبْحَ فَنَظَرَ إِلَی شَابٍّ مِنَ الْأَنْصَارِ وَ هُوَ فِی الْمَسْجِدِ یَخْفِقُ وَ یَهْوِی رَأْسُهُ مُصْفَرٌّ لَوْنُهُ نَحِیفٌ جِسْمُهُ وَ غَارَتْ عَیْنَاهُ فِی رَأْسِهِ فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله کَیْفَ أَصْبَحْتَ یَا فُلَانُ فَقَالَ أَصْبَحْتُ یَا رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مُوقِناً فَقَالَ فَعَجِبَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مِنْ قَوْلِهِ وَ قَالَ لَهُ إِنْ لِکُلِّ شَیْ ءٍ حَقِیقَةً فَمَا حَقِیقَةُ یَقِینِکَ؟

ص: ۱۷۴

۱- ۱. علل الشرائع ج ۲ ص ۲۴۶.

۲- ۲. یقال: تزاوروا: أی زار بعضهم بعضا، و قال فی النهایه: فی حدیث حارثه کأنی أسمع عواء أهل النار ای صیاحهم و العواء صوت السباع و کأنّه بالذئب و الکلب أخص، و فی القاموس عوی یعوی عیا و عواء بالضم: لوی خطمه ثمّ صوت و مد صوته و لم یفصح منه رحمه اللّه.

۳- ۳. المحاسن ص ۲۴۶.

قَالَ إِنَّ يَقِينِي يَا رَسُولَ اللَّهِ هُوَ أَحْزَنَنِي وَ أَسْهَرَ لَيْلِي وَ أَظْمَأَ هَوَاجِرِي فَعَزَفَتْ نَفْسِي عَنِ الدُّنْيَا وَ مَا فِيهَا حَتَّى كَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَى عَرْشِ رَبِّي وَ قَدْ نُصِبَ لِلْحِسَابِ وَ حُشِرَ الْخَلَائِقُ لِذَلِكَ وَ أَنَا فِيهِمْ وَ كَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَى أَهْلِ الْجَنَّهِ يَتَنَعَّمُونَ فِيهَا وَ يَتَعَارَفُونَ عَلَى الْأَرَائِكِ مُتَّكِئِينَ وَ كَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَى أَهْلِ النَّارِ فِيهَا مُعَذَّبُونَ يَصْطَرِخُونَ وَ كَأَنِّي أَسْمَعُ الْآنَ زَفِيرَ النَّارِ يَعْزِفُونَ فِي مَسَامِعِي قَالَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله لِأَصْحَابِهِ هَذَا عَبْدٌ نَوَّرَ اللَّهُ قَلْبَهُ لِلْإِيمَانِ ثُمَّ قَالَ الْزَمْ مَا أَنْتَ عَلَيْهِ قَالَ فَقَالَ لَهُ الشَّابُّ يَا رَسُولَ اللَّهِ ادْعُ اللَّهَ لِي أَنْ أُرْزَقَ الشَّهَادَهَ مَعَكَ فَدَعَا لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله بِذَلِكَ فَلَمْ يَلْبَثْ أَنْ خَرَجَ فِي بَعْضِ غَزَوَاتِ النَّبِيِّ صلى الله عليه و آله فَاسْتُشْهِدَ بَعْدَ تِسْعَهِ نَفَرٍ وَ كَانَ هُوَ الْعَاشِرَ(۱).

۱- ۱. المحاسن ص ۲۵۰، قال العلامه المؤلّف قدّس سرّه فی المرآه ج ۲ ص ۷۷: اعلم ان هاتین الروایتین تدلان علی أن حارثه استشهد فی زمن الرسول صلّی اللّه علیه و آله، و قال بعضهم: و ینافیه ما ذکره الشیخ فی رجاله حیث قال: حارثه بن نعمان الأنصاریّ کنیته أبو عبد اللّه شهد بدرا واحدا و ما بعدهما من المشاهد و شهد مع أمیر المؤمنین علیه السلام القتال؛ و توفی فی زمن معاویه. قال: و هو خطأ لان المذکور فی الخبر حارثه بن مالک وجده النعمان و ما ذکره الشیخ حارثه بن النعمان و هو غیره، و العجب أن هذا الحدیث مذکور فی کتب العامّه أیضا کما یظهر من النهایه، و هذا الرجل غیر مذکور فی رجالهم، و کانه لعدم الروایه عنه، کما أن أصحابنا لم یذکروه لذلک. أقول: عنون ابن حجر فی الإصابه تحت الرقم ۱۵۳۲ حارثه بن مالک بن نفیع و ذکر نسبه الی مالک بن النجّار الأنصاریّ و هو الذی عنونه الشیخ فی رجاله، و ذکر ما ذکره علی التفصیل، و عنون تحت الرقم ۱۴۷۸ الحارث بن مالک الأنصاریّ و أخرج حدیثه هذا عن عده من الجوامع الحدیثیه بألفاظ مختلفه، و ذکر أنّه معضل و أنهم لا یعولون علی حدیثه هذا لانه ضعیف أو لا یثبت موصولا. و أقول: الظاهر أن هذا الحدیث من سفاسف المتصوفه المتزهده خصوصا بملاحظه ما فی بعضها انه کان فی المسجد یخفق و یهوی برأسه، فانه من شعار المتصوفه. و هکذا ما روی فی الکافی انه بینا رسول اللّه فی بعض اسفاره إذ لقیه رکب فقالوا: السلام علیک یا رسول اللّه: فقال: ما أنتم؟ فقالوا: نحن مؤمنون یا رسول اللّه. قال: فما حقیقه ایمانکم؟ قالوا: الرضا بقضاء اللّه، و التفویض إلی اللّه، و التسلیم لامر اللّه، فقال رسول اللّه: علماء حکماء کادوا أن یکونوا من الحکمه أنبیاء الحدیث. فلا ندری أن هذه العصابه التی کادوا أن یکونوا انبیاء. من کانوا و عند من تعلموا الحکمه و العلم النافع حتّی ارتقوا هذه الدرجه العلیا؟ فان کانوا أصحابه فلم لم یعرفهم رسول اللّه و سأل من أنتم؟ أو ما أنتم؟ و لم لم یعرفوا فی الصحابه و لم یشهروا، و ان لم یکونوا من أصحابه، فعمن أخذوا الحکمه؟ و منبعها و عاصمتها مدینه الرسول« ص».

**[ترجمه]محاسن: اسحق بن عمار گوید از حضرت صادق علیه السلام شنیدمکه فرمود:رسول خدا صلّی اللَّه علیه و آله پس از ادای نماز صبح، جوانی را از انصار در مسجد مشاهده نمود که از بی خوابی سرش بی اختیار پایین می آمد و چهره زرد و بدن لاغر و ضعیف او، از شب زنده داری حکایت می کرد و چشمانش در کاسه سرش فرو رفته و گود شده بود. حضرت فرمود: فلانی حالت چگونه است؟ عرض کرد: دارای حالت یقینم.

حضرت از این گفتار تعجب کرد، و یا خوشحال و مسرور شد. فرمود: هر چیزی اثر و نشانه ای دارد. اثر و حقیقت یقین تو چیست؟عرض کرد: همین یقین است که مرا در حزن و اندوه قرار داده، شب ها مرا به بیداری و در روزهای گرم به گرسنگی و روزه واداشته است. در نتیجه دنیا و تمام تعلقات دنیوی در نظر من ناچیز و بی ارزش شده، گویا من دارم عرش پروردگار را می بینم که برای حساب و بررسی اعمال نصب شده و همه مردم برای حساب جمع گشته و من هم در میان آنان هستم. و گویا اهل بهشت را در نعمات بهشتی می بینم، در حالی که بر تخت های بهشتی بر فراز شده، به بالش ها تکیه داده و با یکدیگر در انس و الفت هستند. از طرف دیگر گویا دوزخیان را با ضجه و فریاد در عذاب الهی مشاهده می نمایم و گویا صدای غرش شعله آتش، الان در اعماق گوش من طنین انداز است.

رسول خدا صلّی اللَّه علیه و آله پس از مشاهده این حالت و شنیدن این مطالب، به اصحابش فرمود: این جوان بنده ای است که خدا دلش را به نور ایمان روشن ساخته است.آنگاه به خود آن جوان فرمود: مراقب و نگهدار این حالت خود باش. جوان گفت: یا رسول اللَّه! دعا کن که خدا شهادت در رکاب تو را نصیبم فرماید. حضرت هم این دعا را در حق او کرد. طولی نکشید که وی در یکی از جنگ های پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله شرکت نمود و پس از نه نفر شهید گشت که او شهید دهم بود. - . محاسن: ۲۵۰ -

**[ترجمه]

«۳۱»

سن، [المحاسن] أَبِی عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: فِی قَوْلِ اللَّهِ لَوْ تَعْلَمُونَ عِلْمَ الْیَقِینِ قَالَ الْمُعَایَنَهُ(۱).

**[ترجمه]محاسن: حضرت صادق علیه السلام در تفسیر آیه شریفه«لَوْ تَعْلَمُونَ عِلْمَ الْیَقِینِ»، {ترجمه داخل کروشه بیاید.} - . تکاثر / ۴ - فرمود: یعنی اگر به طور معاینه و مشاهده ببینید. - . محاسن: ۲۴۷ -

**[ترجمه]

«۳۲»

سن، [المحاسن] أَبِی عَمَّنْ ذَکَرَهُ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: کَفَی بِالْیَقِینِ غِنًی وَ بِالْعِبَادَهِ شُغْلًا(۲).

محص، [التمحیص] عن ابن سنان: مثله.

**[ترجمه]محاسن برقی: حضرت صادق علیه السلام فرمود: رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرموده است: حالت یقین برای بی نیازی انسان بس است و عبادت هم برای اشتغال وقت کافی است. - . محاسن: ۲۴۷ -

در کتاب تمحیص هم چنین نقل

**[ترجمه]

«۳۳»

سن، [المحاسن] أَبِی رَفَعَهُ قَالَ قَالَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام فِی خُطْبَةٍ لَهُ: أَیُّهَا النَّاسُ سَلُوا اللَّهَ الْیَقِینَ وَ ارْغَبُوا إِلَیْهِ فِی الْعَافِیَةِ فَإِنَّ أَجَلَّ النِّعْمَةِ الْعَافِیَةُ وَ خَیْرَ مَا دَامَ فِی الْقَلْبِ الْیَقِینُ وَ الْمَغْبُونَ مَنْ غُبِنَ دِینَهُ وَ الْمَغْبُوطَ مَنْ غُبِطَ یَقِینَهُ قَالَ وَ کَانَ عَلِیُّ بْنُ الْحُسَیْنِ یُطِیلُ الْقُعُودَ بَعْدَ الْمَغْرِبِ یَسْأَلُ اللَّهَ الْیَقِینَ (۳).

محص، [التمحیص] عَنْ أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام: مِثْلَهُ إِلَی قَوْلِهِ وَ الْمَغْبُوطَ مَنْ حَسُنَ یَقِینُهُ.

**[ترجمه]محاسن: امیر مؤمنان علیه السلام در ضمن سخنرانی خود فرمود: ای مردم! از خداوند صفت یقین را مسألت نمایید و به سلامت و عافیت بیش از هر چیز ارزش نهید که مهم ترین نعمت ها سلامتی است و بهترین حالتی که در دل ثابت و پایدار می ماند، یقین است. و زیانکار کسی است که از ناحیه دین زیان دیده باشد، و حالت یقین است که انسان باید غبطه آن را داشته و آرزوی رسیدن به آنرا داشته باشد .

حضرت سجاد علیه السلام پس از نماز مغرب، تعقیباتی طولانی داشت و می نشست و از خدا نعمت یقین را درخواست می کرد. در تمحیص نیز این چنین نقل کرده تا آن جمله که فرمود: «مورد و غبطه و آرزو کسی است که یقینش نیکو باشد.» - . محاسن: ۲۴۷ -

**[ترجمه]

«۳۴»

سن، [المحاسن] مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْحَمِیدِ عَنْ صَفْوَانَ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا الْحَسَنِ الرِّضَا علیه السلام عَنْ قَوْلِ اللَّهِ لِإِبْرَاهِیمَ أَ وَ لَمْ تُؤْمِنْ قالَ بَلی وَ لکِنْ لِیَطْمَئِنَّ قَلْبِی (۴)

۱- ۱. المحاسن: ۲۴۷، و الآیه فی سوره التکاثر: ۴.

۲- ۲. المحاسن: ۲۴۷.

۳- ۳. المحاسن: ۲۴۷.

۴- ۴. البقره: ۲۶۰.

أَ كَانَ فِی قَلْبِهِ شَکٌّ قَالَ لَا کَانَ عَلَی یَقِینٍ وَ لَکِنَّهُ أَرَادَ مِنَ اللَّهِ الزِّیَادَهَ فِی یَقِینِهِ (۱).

**[ترجمه]محاسن: صفوان گوید از حضرت رضا علیه السلام درباره تفسیراین آیه پرسیدم که خداوند به ابراهیم خلیل می فرماید: «أَ وَ لَمْ تُؤْمِنْ قالَ بَلی وَ لکِنْ لِیَطْمَئِنَّ قَلْبِی»، {آیا ایمان نداری؟ عرض کرد : ایمان دارم اما برای اطمینان قلبم می خواهم.} - . بقره / ۲۶۰ - فرمود: هنگامی که ابراهیم از خداوند تقاضای زنده کردن مرده را نمود، خداوند از ابراهیم سؤال کرد که مگر ایمان به این مطلب نداری؟ عرض کرد چرا ایمان به قدرت تو دارم، ولی این تقاضا برای رویت و دیدن مرده زنده شدن است تا در نتیجه آن اطمینان و آرامش دل برایم حاصل شود. صفوان گفت آیا در دل ابراهیم شکی بود؟ فرمود: «نه قطعا ابراهیم دارای یقین بود، ولی مقصودش این بود که با مشاهده و دیدن این موضوع، درجه بالاتر یقین و عین الیقین را به دست آورد. - . محاسن: ۲۴۷ -

**[ترجمه]

«۳۵»

سن، [المحاسن] ابْنُ فَضَّالٍ عَنْ أَبِی جَمِیلَهَ عَنْ مُحَمَّدٍ الْحَلَبِیِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: فِی قَوْلِ اللَّهِ الَّذِینَ یُؤْتُونَ ما آتَوْا وَ قُلُوبُهُمْ وَجِلَهٌ أَنَّهُمْ إِلی رَبِّهِمْ راجِعُونَ (۲) قَالَ یَعْمَلُونَ مَا عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ وَ هُمْ یَعْلَمُونَ أَنَّهُمْ یُثَابُونَ عَلَیْهِ.

وَ رَوَی عُثْمَانُ بْنُ عِیسَی عَنْ سَمَاعَهَ عَنْ أَبِی بَصِیرٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: یَعْمَلُونَ وَ یَعْلَمُونَ أَنَّهُمْ سَیُثَابُونَ عَلَیْهِ (۳).

**[ترجمه]محاسن: حضرت صادق علیه السلام در تفسیر آیه شریفه«الَّذِینَ یُؤْتُونَ ما آتَوْا وَ قُلُوبُهُمْ وَجِلَهٌ أَنَّهُمْ إِلی رَبِّهِمْ راجِعُونَ.»، {معنای آیه داخل کروشه بیاید.} - . مؤمنون / ۶۰ - فرمود: وظایف دینی و اعمال خود را انجام می دهند و یقین دارند که پاداش اعمال خود را خواهند یافت. و عثمان بن عیسی از سماعه از ابی بصیر از آن حضرت نقل کرده که فرمود: با علم به اینکه به زودی پاداش خود را خواهند دید عمل می کنند. - . محاسن: ۲۴۷ -

**[ترجمه]

«۳۶»

سن، [المحاسن] أَبِی عَنْ فَضَالَهَ عَنْ دَاوُدَ بْنِ فَرْقَدٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: أَتَی أَعْرَابِیٌّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَقَالَ یَا رَسُولَ اللَّهِ بَایِعْنِی عَلَی الْإِسْلَامِ فَقَالَ عَلَی أَنْ تَقْتُلَ أَبَاکَ فَکَفَّ الْأَعْرَابِیُّ یَدَهُ وَ أَقْبَلَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله عَلَی الْقَوْمِ یُحَدِّثُهُمْ فَقَالَ الْأَعْرَابِیُّ یَا رَسُولَ اللَّهِ بَایِعْنِی عَلَی الْإِسْلَامِ فَقَالَ عَلَی أَنْ تَقْتُلَ أَبَاکَ قَالَ نَعَمْ فَبَایَعَهُ رَسُولُ اللَّهِ ثُمَّ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ الْآنَ لَمْ تَتَّخِذْ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَ لَا رَسُولِهِ وَ لَا الْمُؤْمِنِینَ وَلِیجَهً إِنِّی لَا آمُرُکَ بِعُقُوقِ الْوَالِدَیْنِ وَ لَکِنْ صاحِبْهُما فِی الدُّنْیا مَعْرُوفاً(۴).

**[ترجمه]محاسن: حضرت صادق علیه السلام فرمود: مردی عربی خدمت پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله آمد و عرضه داشت: یا

رسول اللّه! بیعت مرا بر اسلام بپذیر. فرمود: می پذیرم، در صورتی که پدرت را به قتل برسانی. مرد عرب با شنیدن این حرف دست خود را از بیعت کردن با پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله پس کشید و حضرت با مردم مشغول صحبت شد. باز مرد عرب پیشنهاد بیعت کرد. حضرت عین جواب اول را داد و فرمود: می پذیرم، به شرط آنکه پدرت را بکشی. عرض کرد چشم اشکالی ندارد. این بار حضرت با او بیعت نمود. سپس فرمود: اکنون کاملا روشن شد که تو رابطه دوستی ات را از غیر خدا و رسول خدا و مؤمنین قطع کرده ای. البته من تو را وادار به عقوق والدین نمی کنم و دستور قتل پدرت را نمی دهم، ولی با آنها در این جهان نیک رفتاری کن. - . محاسن: ۲۴۸ -

**[ترجمه]

«۳۷»

سن، [المحاسن] ابْنُ مَحْبُوبٍ عَنْ جَمِيلِ بْنِ صَالِحٍ عَنْ أَبِي عُبَيْدَةَ الْحَذَّاءِ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام قَالَ: إِنَّ أُنَاساً أَتَوْا رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله بَعْدَ مَا أَسْلَمُوا فَقَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ أَ يُؤْخَذُ الرَّجُلُ مِنَّا بِمَا عَمِلَ فِي الْجَاهِلِيَّةِ بَعْدَ إِسْلَامِهِ فَقَالَ مَنْ حَسُنَ إِسْلَامُهُ وَ صَحَّ يَقِينُ إِيمَانِهِ لَمْ يَأْخُذْهُ اللَّهُ بِمَا عَمِلَ فِي الْجَاهِلِيَّةِ وَ مَنْ سَخُفَ إِسْلَامُهُ وَ لَمْ يَصِحَّ يَقِينُ إِيمَانِهِ أَخَذَهُ اللَّهُ بِالْأَوَّلِ وَ الْآخِرِ(۵).

۱- ۱. المحاسن: ۲۴۷.

۲- ۲. المؤمنون: ۶۰.

۳- ۳. المحاسن: ۲۴۷.

۴- ۴. المحاسن: ۲۴۸، و فی هذا الباب من المحاسن أحادیث أخر لم یخرجه المؤلّف رحمه اللّه.

۵- ۵. المحاسن: ۲۵۰.

**[ترجمه]محاسن: حضرت باقر علیه السلام فرمود: گروهی از اعراب پس از آنکه اسلام را اختیار کردند، خدمت رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله شرفیاب شدند و سؤال کردند: آیا پس از اسلام آوردن، گناهان زمان جاهلیت مورد مواخذه قرار می گیرد یا بخشوده است؟ حضرت فرمود: کسی که اسلامش نیکو باشد و ایمانش بر پایه یقین صحیح باشد، خداوند او را به گناهان زمان جاهلیت و قبل از اسلامش مواخذه نمی فرماید، ولی کسی که اسلام او سخیف و بی اساس باشد و ایمانش بر پایه صحیح یقین استوار نباشد، نه تنها به گناهان قبل از اسلام کیفر می شود، بلکه به گناهان بعدی هم مواخذه می گردد. - . محاسن: ۲۵۰ -

**[ترجمه]

«۳۸»

سن، [المحاسن] ابْنُ یَزِیدَ وَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ حَمَّادٍ مَعاً عَنِ الْعَبْدِیِّ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سِنَانٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام یَقُولُ: الْإِیمَانُ فِی الْقَلْبِ وَ الْیَقِینُ خَطَرَاتٌ (۱).

**[ترجمه]محاسن: عبداللّه بن سنان می گوید: از حضرت صادق علیه السلام شنیدم که می فرمود: جایگاه ایمان دل است و یقین هم ممکن است راهی پیدا کند. - . محاسن: ۲۴۹ -

**[ترجمه]

«۳۹»

سن، [المحاسن] أَبِی عَنِ ابْنِ سِنَانٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ حَکِیمٍ عَمَّنْ حَدَّثَهُ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ قَالَ عَلِیٌّ علیه السلام. اعْلَمُوا أَنَّهُ لَا یَصْغُرُ مَا ضَرَّ یَوْمَ الْقِیَامَهِ وَ لَا یَصْغُرُ مَا یَنْفَعُ یَوْمَ الْقِیَامَهِ فَکُونُوا فِیمَا أَخْبَرَکُمُ اللَّهُ کَمَنْ عَایَنَ (۲).

**[ترجمه]محاسن: حضرت صادق از علی علیه السلام نقل می کند که فرمود: آنچه که باعث ضرر و زیان می شود، در قیامت و آن جهان نباید کوچک شمرده شود و همچنین آنچه را که نفعش در آن روز به دست انسان می رسد، نباید بی ارزش دانست.پس شما در مطالب و حقایقی که خدا خبر داده، مانند کسی باشید که با چشم خود آنها را دیده و معاینه کرده است. - . محاسن: ۲۴۹ -

**[ترجمه]

«۴۰»

سن، [المحاسن] الْوَشَّاءُ عَنْ عَلِیِّ بْنِ أَبِی حَمْزَهَ عَنْ أَبِی بَصِیرٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام یَقُولُ: سَلُوا رَبَّکُمُ الْعَفْوَ وَ الْعَافِیَهَ فَإِنَّکُمْ لَسْتُمْ مِنْ رِجَالِ الْبَلَاءِ فَإِنَّهُ مَنْ کَانَ قَبْلَکُمْ مِنْ بَنِی إِسْرَائِیلَ شُقُّوا بِالْمَنَاشِیرِ عَلَى أَنْ یُعْطُوا الْکُفْرَ فَلَمْ یُعْطُوهُ (۳).

**[ترجمه]محاسن: ابی بصیر می گوید: از حضرت صادق علیه السلام شنیدم که می فرمود: از پروردگار خود عفو و گذشت و عافیت و سلامتی درخواست کنید، چون شما مرد میدان حوادث و مصائب و بلیات نیستید. امت های پیش از شما از گروه بنی اسرائیل، افرادی بودند که بدنشان رابا اره نجاری دو نیم می کردند که آنها تسلیم شوند و کفر را بر ایمان ترجیح دهند، ولی آنان به هیچ وجه خواسته آنها را اجابت نمی کردند. - . محاسن: ۲۵۰ -

**[ترجمه]

«۴۱»

سن، [المحاسن] ابْنُ فَضَّالٍ عَنْ یُونُسَ بْنِ یَعْقُوبَ عَنْ عَبْدِ الْأَعْلَی قَالَ قَالَ لِی رَجُلٌ مِنْ قُرَیْشٍ: عِنْدِی تَمْرَةٌ مِنْ نَخْلَهِ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قَالَ فَذَکَرْتُ ذَلِکَ لِأَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام فَقَالَ إِنَّهَا لَیْسَتْ إِلَّا لِمَنْ عَرَفَهَا(۴).

**[ترجمه]محاسن: عبدالاعلی گوید: مردی از طایفه قریش گفت که من مقدار یک عدد خرما از درخت پر ثمر وجود رسول خدا را دارم. (شاید منظور این باشد که چون من فردی هستم که با پیغمبر خویشی دارم و از یک طایفه هستیم، این مقدار خود را مستحق می دانم. مترجم) عبدالاعلی می گوید: گفتار این شخص را خدمت حضرت صادق علیه السلام عرض کردم. حضرت فرمود: این حق برای کسی است که این درخت را بشناسد. - . محاسن: ۲۴۹ -

**[ترجمه]

«۴۲»

سن، [المحاسن] ابْنُ بَزِیعٍ عَنْ أَبِی إِسْمَاعِیلَ السَّرَّاجِ عَنْ خَضِرِ بْنِ عَمْرٍو قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: إِنَّ الْمُؤْمِنَ أَشَدُّ مِنْ زُبَرِ الْحَدِیدِ إِنَّ الْحَدِیدَ إِذَا دَخَلَ النَّارَ لَانَ وَ إِنَّ الْمُؤْمِنَ لَوْ قُتِلَ وَ نُشِرَ ثُمَّ قُتِلَ لَمْ یَتَغَیَّرْ قَلْبُهُ (۵).

**[ترجمه]محاسن: حضرت صادق علیه السلام فرمود: مؤمن از قطعه آهن محکم تر است.چون آهن وقتی وارد آتش شد، گداخته و نرم می گردد، ولی مؤمن اگر کشته شود و زنده گردد و مجدداً کشته شود، تغییر حالت پیدا نکرده و نرمش نشان نمی دهد. - . محاسن: ۲۵۱ -

**[ترجمه]

«۴۳»

سن، [المحاسن] أَبِی عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنْ أَبِی الْمَغْرَاءِ عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَمَّارٍ وَ یُونُسَ قَالا: سَأَلْنَا أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عَنْ قَوْلِ اللَّهِ خُذُوا ما آتَیْناکُمْ بِقُوَّهٍ أَ قُوَّهُ الْأَبْدَانِ أَوْ قُوَّهٌ فِی الْقَلْبِ قَالَ فِیهِمَا جَمِیعاً(۶).

**[ترجمه]محاسن: اسحق بن عمار و یونس بن عبدالرحمن گویند: از حضرت صادق علیه السلام راجع به تفسیر آیه

شریفه«خُذُوا ما آتَیْناکُمْ بِقُوَّهٍ» سؤال کردیم که مقصود از گرفتن کتاب آسمانی با کمال قدرت و نیرو چیست. آیا نیروی بدنی و جسمانی است یا منظور قوت قلب و نیروی دل است؟ فرمود: هر دو. - . محاسن: ۲۶۱ -

**[ترجمه]

«۴۴»

ضا، [فقه الرضا علیه السلام] رُوِیَ: کَفَی بِالْیَقِینِ غِنًی وَ بِالْعِبَادَهِ شُغُلًا وَ إِنَّ الْإِیمَانَ بِالْقَلْبِ

ص: ۱۷۸

۱- ۱. المحاسن ص ۲۴۹.

۲- ۲. المحاسن ص ۲۴۹.

۳- ۳. المحاسن ص ۲۵۰.

۴- ۴. المحاسن ص ۲۴۹.

۵- ۵. المحاسن ص ۲۵۱.

۶- ۶. المحاسن ص ۲۶۱، و الآیه فی البقره: ۶۳ و ۹۳.

وَ الْيَقِينَ خَطَرَاتٌ.

وَ أَرْوِي: مَا قُسِمَ بَيْنَ النَّاسِ أَقَلُّ مِنَ الْيَقِينِ.

وَ رُوِيَ: أَنَّ اللَّهَ يُبْغِضُ مِنْ عِبَادِهِ الْمَائِلِينَ فَلَا تَزِلُّوا عَنِ الْحَقِّ فَمَنِ اسْتَبْدَلَ بِالْحَقِّ هَلَكَ وَ فَاتَتْهُ الدُّنْيَا وَ خَرَجَ مِنْهَا سَاخِطاً.

**[ترجمه]فقه الرضا: روایت شده است که برای تامین بی نیازی از غیر خدا، یقین داشتن کافی و برای مشغول بودن عبادت پروردگار بس است، و جایگاه و مرکز ایمان در دل است و حالت یقین هم گاهی در دل خطور می کند. و این حدیث را روایت می کنم که در میان مردم چیزی کمتر از یقین تقسیم نشده و روایت شده که خداوند افرادی را که از حق رو گردانیده و منحرف می شوند، دشمن می دارد.بنابراین مراقب باشید که قدم شما از حق و حقیقت نلغزد که هر کس به جای حق چیز دیگری را انتخاب کند، هلاکت و بدبختی را انتخاب کرده و منافع دنیوی را هم از دست خواهد داد و با حالت خشم و ناراحتی میمیرد.

**[ترجمه]

«۴۵»

مص، [مصباح الشریعه] قَالَ الصَّادِقُ علیه السلام: الْيَقِينُ يُوصِلُ الْعَبْدَ إِلَى كُلِّ حَالٍ سَنِيٍّ وَ مَقَامٍ عَجِيبٍ كَذَلِكَ أَخْبَرَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله عَنْ عِظَمِ شَأْنِ الْيَقِينِ حِينَ ذُكِرَ عِنْدَهُ أَنَّ عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ كَانَ يَمْشِي عَلَى الْمَاءِ فَقَالَ لَوْ زَادَ يَقِينُهُ لَمَشَى فِي الْهَوَاءِ يَدُلُّ بِهَذَا أَنَّ الْأَنْبِيَاءَ مَعَ جَلَالَةِ مَحَلِّهِمْ مِنَ اللَّهِ كَانَتْ تَتَفَاضَلُ عَلَى حَقِيقَةِ الْيَقِينِ لَا غَيْرُ وَ لَا نِهَايَةَ بِزِيَادَةِ الْيَقِينِ عَلَى الْأَبَدِ وَ الْمُؤْمِنُونَ أَيْضاً مُتَفَاوِتُونَ فِي قُوَّةِ الْيَقِينِ وَ ضَعْفِهِ فَمَنْ قَوِيَ مِنْهُمْ يَقِينُهُ فَعَلَامَتُهُ التَّبَرِّي مِنَ الْحَوْلِ وَ الْقُوَّةِ إِلَّا بِاللَّهِ وَ الِاسْتِقَامَةُ عَلَى أَمْرِ اللَّهِ وَ عِبَادَتُهُ ظَاهِراً وَ بَاطِناً قَدِ اسْتَوَتْ عِنْدَهُ حَالَةُ الْعَدَمِ وَ الْوُجُودِ وَ الزِّيَادَةِ وَ النُّقْصَانِ وَ الْمَدْحِ وَ الذَّمِّ وَ الْعِزِّ وَ الذُّلِّ لِأَنَّهُ يَرَى كُلَّهَا مِنْ عَيْنٍ وَاحِدَةٍ وَ مَنْ ضَعُفَ يَقِينُهُ تَعَلَّقَ (۱) بِالْأَسْبَابِ وَ رَخَّصَ لِنَفْسِهِ بِذَلِكَ وَ اتَّبَعَ الْعَادَاتِ وَ أَقَاوِيلَ النَّاسِ بِغَيْرِ حَقِيقَةٍ وَ سَعَى فِي أُمُورِ الدُّنْيَا وَ جَمْعِهَا وَ إِمْسَاكِهَا مُقِرٌّ بِاللِّسَانِ أَنَّهُ لَا مَانِعَ وَ لَا مُعْطِيَ إِلَّا اللَّهُ وَ أَنَّ الْعَبْدَ لَا يُصِيبُ إِلَّا مَا رُزِقَ وَ قُسِمَ لَهُ وَ الْجَهْدُ لَا يَزِيدُ الرِّزْقَ وَ يُنْكِرُ ذَلِكَ بِفِعْلِهِ وَ قَلْبِهِ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَ يَقُولُونَ بِأَفْواهِهِمْ ما لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ وَ اللَّهُ أَعْلَمُ بِما يَكْتُمُونَ (۲) وَ إِنَّمَا عَطَفَ اللَّهُ تَعَالَى بِعِبَادِهِ حَيْثُ أَذِنَ لَهُمْ فِي الْكَسْبِ وَ الْحَرَكَاتِ فِي بَابِ الْعَيْشِ مَا لَمْ يَتَعَدَّوْا حُدُودَهُ وَ لَا يَتْرُكُوا فَرَائِضَهُ وَ سُنَنَ نَبِيِّهِ علیه السلام فِي جَمِيعِ حَرَكَاتِهِمْ وَ لَا يَعْدِلُوا عَنْ مَحَجَّةِ التَّوَكُّلِ وَ لَا يَقِفُوا فِي مَيْدَانِ الْحِرْصِ فَأَمَّا إِذَا نَسُوا ذَلِكَ وَ ارْتَبَطُوا بِخِلَافِ مَا حُدَّ لَهُمْ كَانُوا مِنَ الْهَالِكِينَ الَّذِينَ لَيْسَ لَهُمْ فِي الْحَاصِلِ إِلَّا الدَّعَاوِي الْكَاذِبَةُ وَ كُلُّ مُكْتَسِبٍ لَا يَكُونُ مُتَوَكِّلًا فَلَا يَسْتَجْلِبُ مِنْ كَسْبِهِ إِلَى نَفْسِهِ إِلَّا حَرَاماً وَ شُبْهَةً وَ عَلَامَتُهُ أَنْ يُؤْثِرَ مَا يَحْصُلُ مِنْ كَسْبِهِ وَ يَجُوعَ وَ لَا يُنْفِقَ فِي

۱- ۱. ما بين العلامتين ساقط عن الأصل.

۲- ۲. آل عمران: ۱۶۷.

سَبِيلِ الـدِّينِ وَ يُمْسِكَ وَ الْمَأْذُونُ بِالْكَسْبِ مَنْ كَانَ بِنَفْسِهِ مُكْتَسِباً وَ بِقَلْبِهِ مُتَوَكِّلًا وَ إِنْ كَثُرَ الْمَالُ عِنْدَهُ قَامَ فِيهِ كَالْأَمِينِ عَالِماً بِأَنَّ كَوْنَ ذَلِكَ الْمَالِ وَ فَوْتَهُ سَوَاءٌ وَ إِنْ أَمْسَكَ أَمْسَكَ لِلَّهِ وَ إِنْ أَنْفَقَ أَنْفَقَ فِيمَا أَمَرَهُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ وَ يَكُونُ مَنْعُهُ وَ عَطَاؤُهُ فِي اللَّهِ (۱)

**[ترجمه]مصباح الشريعه: حضرت صادق عليه السلام فرمود: يقين گوهر گرانبهايى است كه انسان را به مراتب بلند و مقامات رفيع و شگفت آور مى رساند. و اين گفتار رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله است كه از عظمت و ارزش يقين خبر داد، هنگامى كه نام عيسى بن مريم عليه السلام برده شد و گفته شد كه آن حضرت بر روى آب راه مى رفت، فرمود: اگر يقين عيسى بن مريم بيشتر بود، مى توانست در هوا حركت كند.از اين بيان رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله استفاده مى شود كه ملاك و ميزان برترى انبيا بر يكديگر، تفاوت مراتب و درجات يقين آنها است و مراتب ازدياد يقين حد و نهايتى ندارد و مراتب مؤمنان هم با ضعف و شدت يقين متفاوتند و علامت و نشانه قوت يقين در مؤمن اين است كه از هر قدرت و نيرويى به جز قدرت خدا، خود را گسسته باشد و در اجراى امر و فرمان خدا محكم و استوار بوده و در همه حال، در نهان و آشكار، در درون و برون، متوجه خدا و عبادت او باشد، و حالات گوناگون در نظرش يكسان باشد: بود و نبود؛ زيادى و كمى ثروت؛ مدح و نكوهش؛ و عزت و ذلت. چون مؤمن تمام اينها را با يک چشم مى بيند. ولى آن كس كه يقين او ضعيف باشد، دلش متوجه اسباب و عوامل ظاهرى است؛ خود را در برابر آنها كوچک مى كند؛ دنبال عادت ها و مقيد آنهاست؛ تحت تأثير مدح و ثنا و نكوهش بى پايه و اساس مردم قرار مى گيرد؛ و جديت و كوشش خود را در كارهاى دنيا و به دست آوردن و اندوختن آن صرف مى كند. البته با زبان خود اقرار و اعتراف مى كند كه بخشنده و نگهدارنده اى جز خدا نيست و انسان با سعى و كوشش زياد به جايى و به چيزى نمى رسد و فقط به آنچه كه خداوند برايش مقدر ساخته خواهد رسيد، ولى در عين حال در اعماق دلش و در مرحله عمل، اين حرف ها را قبول ندارد و عملش و قلبش با اظهارات زبانى او تطبيق نمى كند. خداوند متعال مى فرمايد: «يَقُولُونَ بِأَفْواهِهِمْ ما لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ وَ اللَّهُ أَعْلَمُ بِما يَكْتُمُونَ»، {مطالبى كه در دل خود به آن معتقد نيستند با زبان مى گويند و خدا به مكنون دل آنها آگاه تر است.} - .آل عمران / ۱۶۷ - و همانا خداوند در حق بندگان خود عنايت فرموده كه هر گونه كسب و كار و فعاليت در تامين زندگى را مجاز و مأذون داشته، در صورتى كه حدود و مقررات را مراعات نمايند؛ فرائض و واجبات الهى و دستورهاى پيغمبر صلّى اللّه عليه و آله را رها نكنند؛ از طريق توكل و اعتماد بر خدا منحرف نشوند و بر مركب حرص و ولع سوار نشوند، ولى در صورتى كه اين دستورها را فراموش كرده و ناديده گرفتند و بر خلاف حدود رفتار نمودند، در زمره شقاوتمندان قرار مى گيرند كه جز ادعاى پوچ و دروغ و بى محتوا چيزى ندارند. و هر پيشه ورى كه توكل را سرمايه خود ننمايد، جز حرام و اموال شبهه ناک چيزى عايدش نمى شود. نشانه اش هم اين است كه آنچه از كسب و كار به دستش مى آيد، اندوخته و خود به حال گرسنگى و فقر زندگى مى كند و خيرى از او تراوش نمى نمايد. اما كسى كه اجازه و حدود دينى را در كسب و كارش مراعات مى كند، البته وظيفه كسبى خود را انجام مى دهد و در دل خويش توكل و اعتماد به خدا دارد و اگر ثروت بيشترى به دستش آيد، خود را در آن اموال امين مى داند و بود و نبود اين ثروت در نظر او يكسان است؛ اگر امساک نموده و بذل نكند، براى خدا و طبق دستور او است و اگر انفاق كند،در آن مواردى كه خدا فرمان داده انفاق مى كند و به طور كلى بخشش و نبخشيدنش، در راه رضاى خدا و به دستور او است. - . مصباح الشريعه: ۵۹ -

**[ترجمه]

«۴۶»

محص، [التمحیص] عَنْ أَبِی بَصِیرٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: مَا مِنْ شَیْ ءٍ إِلَّا وَ لَهُ حَدٌّ قُلْتُ فَمَا حَدُّ الْیَقِینِ قَالَ أَنْ لَا تَخَافَ مَعَ اللَّهِ شَیْئاً.

**[ترجمه]تمحیص: ابی بصیر از حضرت صادق علیه السلام نقل کند که فرمود: هر چیزی حد و حقیقتی دارد. عرض کردم: حد یقین چگونه است؟ فرمود: اینکه جز از خدا از هیچ چیز دیگر ترس و خوفی نداشته باشی.

**[ترجمه]

«۴۷»

محص، [التمحیص] عَنْ جَابِرٍ الْجُعْفِیِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام أَنَّهُ قَالَ: لَا یَجِدُ رَجُلٌ طَعْمَ الْإِیمَانِ حَتَّى یَعْلَمَ أَنَّ مَا أَصَابَهُ لَمْ یَكُنْ لِیُخْطِئَهُ وَ مَا أَخْطَأَهُ لَمْ یَكُنْ لِیُصِیبَهُ.

مشکاه الأنوار، عن علی علیه السلام: مثله (۲).

**[ترجمه]تمحیص: جابر جعفی از حضرت صادق علیه السلام نقل کند که فرمود: انسان لذت و مزه ایمان را در صورتی می چشد که یقین داشته باشد آنچه به او رسیده،نمی شود که به او نرسد و آنچه نرسیده، ممکن نبوده و نیست که به او برسد.

در مشکاه الانوار - . مشکاه الانوار: ۱۳ - نیز این روایت به نقل از علی علیه السلام آمده است.

**[ترجمه]

«۴۸»

محص، [التمحیص] عَنْ یُونُسَ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا الْحَسَنِ الرِّضَا علیه السلام عَنِ الْإِیمَانِ وَ الْإِسْلَامِ فَقَالَ قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ علیه السلام إِنَّمَا هُوَ الْإِسْلَامُ وَ الْإِیمَانُ فَوْقَهُ بِدَرَجَةٍ وَ التَّقْوَى فَوْقَ الْإِیمَانِ بِدَرَجَةٍ وَ الْیَقِینُ فَوْقَ التَّقْوَى بِدَرَجَةٍ وَ لَمْ یُقْسَمْ بَیْنَ النَّاسِ شَیْ ءٌ أَقَلُّ مِنَ الْیَقِینِ قَالَ قُلْتُ فَأَیُّ شَیْ ءٍ الْیَقِینُ قَالَ التَّوَكُّلُ عَلَى اللَّهِ وَ التَّسْلِیمُ لِلَّهِ وَ الرِّضَا بِقَضَاءِ اللَّهِ وَ التَّفْوِیضُ إِلَى اللَّهِ قُلْتُ مَا تَفْسِیرُ ذَلِكَ قَالَ هَكَذَا قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ ع.

**[ترجمه]تمحیص: یونس گوید: از حضرت رضا علیه السلام درباره ایمان و اسلام سؤال کردم. فرمود: همانا اولین درجه دین، اسلام است و ایمان یک درجه بالاتر از اسلام و تقوا یک درجه از ایمان و یقین یک درجه بالاتر از تقوا است، و در میان مردم چیزی کمتر از یقین تقسیم نشده است. گوید عرض کردم: یقین چیست؟ فرمود: توکل و اعتماد به خدا؛ تسلیم در برابر اراده خدا؛ رضا و خشنودی به قضا و حکم خدا؛ و واگذار کردن تمام امور به خدا. عرض کردم: تفسیر اینها چیست؟ فرمود: حضرت باقر علیه السلام همین طور فرموده است.

**[ترجمه]

«۴۹»

محص، [التمحيص] عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: الْإِيمَانُ فِی الْقَلْبِ وَ الْيَقِينُ خَطَرَاتٌ.

**[ترجمه]تمحیص:عبداللّه بن سنان از حضرت صادق علیه السلام نقل کرده است که فرمود: محل و مرکز ایمان دل است و یقین هم گاهی پیدا می شود.

**[ترجمه]

«۵۰»

كِتَابُ الصِّفِّينِ، لِنَصْرِ بْنِ مُزَاحِمٍ عَنْ عُمَرَ بْنِ سَعْدٍ عَنْ مَالِكِ بْنِ أَعْيَنَ عَنْ زَيْدِ بْنِ وَهْبٍ قَالَ: إِنَّ أَهْلَ الشَّامِ دَنَوْا مِنْ عَلِيٍّ علیه السلام يَوْمَ صِفِّينَ فَوَ اللَّهِ مَا يَزِيدُهُ قُرْبُهُمْ مِنْهُ إِلَّا سُرْعَةً فِی مَشْيِهِ فَقَالَ لَهُ الْحَسَنُ مَا ضَرَّكَ لَوْ سَعَيْتَ حَتَّى تَنْتَهِيَ إِلَى هَؤُلَاءِ الَّذِينَ صَبَرُوا

بَعْدَكَ مِنْ أَصْحَابِكَ قَالَ يَا بُنَيَّ إِنَّ لِأَبِيكَ يَوْماً لَنْ يَعْدُوَهُ وَ لَا يُبْطِئُ بِهِ عَنْهُ السَّعْيُ وَ لَا يُعَجِّلُ بِهِ إِلَى الْمَشْيِ إِنَّ أَبَاكَ وَ اللَّهِ لَا يُبَالِي وَقَعَ

ص: ۱۸۰

۱- ۱. مصباح الشريعه: ۵۹.
۲- ۲. مشكاه الأنوار ص ۱۳.

عَلَى الْمَوْتِ أَوْ وَقَعَ الْمَوْتُ عَلَيْهِ.

وَ عَنْ عَمْرِو بْنِ شِمْرٍ عَنْ جَابِرٍ عَنْ أَبِی إِسْحَاقَ قَالَ: خَرَجَ عَلِیٌّ علیه السلام یَوْمَ صِفِّینَ وَ بِیَدِهِ عُنَیْزَةٌ فَمَرَّ عَلَی سَعِیدِ بْنِ قَیْسٍ الْهَمْدَانِیِّ فَقَالَ لَهُ سَعِیدٌ أَ مَا تَخْشَی یَا أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ أَنْ یَغْتَالَکَ أَحَدٌ وَ أَنْتَ قُرْبَ عَدُوِّکَ فَقَالَ لَهُ عَلِیٌّ علیه السلام إِنَّهُ لَیْسَ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا عَلَیْهِ مِنَ اللَّهِ حَفَظَةٌ یَحْفَظُونَهُ مِنْ أَنْ یَتَرَدَّی فِی قَلِیبٍ أَوْ یَخِرَّ عَلَیْهِ حَائِطٌ أَوْ تُصِیبَهُ آفَةٌ فَإِذَا جَاءَ الْقَدَرُ خَلَّوْا بَیْنَهُ وَ بَیْنَهُ.

**[ترجمه]کتاب صفّین: (که از تألیفات نصر بن مزاحم است) عمر بن سعد از مالک بن اعین، از زید بن وهب نقل کرده که گفت: سپاه شام در جنگ صفین به علی علیه السلام نزدیک می شدند، به خدا سوگند نزدیک شدن آنها هیچ گونه اثری در روحیه علی علیه السلام نمی بخشید، جز سرعت و شتاب در رفتن حضرت به سوی آنان. حضرت مجتبی علیه السلام به پدر گفت: چه مانعی دارد طوری حرکت فرمایید تا نفراتی که در عقب مانده اند برسند، مبادا خطری متوجه شما شود؟ فرمود: فرزندم! برای مرگ پدرت روز معینی هست که پس و پیش ندارد و سعی و کوشش آن را تاخیر نمی افکند و سرعت و شتاب در حرکت، آن را جلو نمی اندازد. به خدا سوگند پدرت باکی ندارد که مرگش زود برسد یا دیر.

و ابو اسحق گوید: در جنگ صفین علی علیه السلام از میان سپاه بیرون رفت و عصای کوچکی در دستش بود. حضرت بر سعید بن قیس گذر کرد سعید عرض کرد: یا امیرالمؤمنین! آیا نمی ترسی یکی از افراد دشمن ناگهان به شما حمله کند که این اندازه نزدیک آنها می روید؟ فرمود: هیچ کس نیست مگر اینکه از جانب خدا حافظ و نگهبانی بر او گمارده شده که او را از افتادن در چاهی یا خراب شدن دیواری بر او و یاهر گونه زیان و ضرری نگهداری می کند، ولی زمان رسیدن تقدیرات الهی، دست از او برداشته و بین او و مقدرات او حائل و مانع نمی شوند.

**[ترجمه]

«۵۱»

نهج، [نهج البلاغه]: سَمِعَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام رَجُلًا مِنَ الْحَرُورِیَّةِ یَتَهَجَّدُ وَ یَقْرَأُ فَقَالَ نَوْمٌ عَلَی یَقِینٍ خَیْرٌ مِنْ صَلَاةٍ فِی شَکٍّ (۱).

وَ مِنْ خُطْبَةٍ لَهُ علیه السلام: إِنَّمَا سُمِّیَتِ الشُّبْهَةُ شُبْهَةً لِأَنَّهَا تُشْبِهُ الْحَقَّ وَ أَمَّا أَوْلِیَاءُ اللَّهِ فَضِیَاؤُهُمْ فِیهَا الْیَقِینُ وَ دَلِیلُهُمْ سَمْتُ الْهُدَی وَ أَمَّا أَعْدَاءُ اللَّهِ فَدُعَاؤُهُمْ فِیهَا الضَّلَالُ وَ دَلِیلُهُمُ الْعَمَی فَمَا یَنْجُو مِنَ الْمَوْتِ مَنْ خَافَهُ وَ لَا یُعْطَی الْبَقَاءَ مَنْ أَحَبَّهُ (۲).

وَ مِنْ کَلَامٍ لَهُ علیه السلام لَمَّا خُوِّفَ مِنَ الْغِیلَةِ: وَ إِنَّ عَلَیَّ مِنَ اللَّهِ جُنَّةً حَصِینَةً فَإِذَا جَاءَ یَوْمِی انْفَرَجَتْ عَنِّی وَ أَسْلَمَتْنِی فَحِینَئِذٍ یَطِیشُ السَّهْمُ وَ لَا یَبْرَأُ الْکَلْمُ (۳).

وَ قَالَ فِی وَصِیَّتِهِ لِابْنِهِ الْحَسَنِ علیه السلام: اطْرَحْ عَنْکَ وَارِدَاتِ الْأُمُورِ بِعَزَائِمِ الصَّبْرِ وَ حُسْنِ الْیَقِینِ (۴).

**[ترجمه]نهج البلاغه: امیر مؤمنان علیه السلام مناجات قرآن و نماز شب یکی از خوارج را شنید. فرمود: خوابیدن در حال

یقین و اعتقاد و ایمان صحیح و درست، از نماز خواندن در حالت شک و تردید بهتر است. - . نهج البلاغه، حکمت ۹۷ -

از سخنان حضرت که درباره امور مشتبه فرموده: شبهه را که شبهه گویند از این جهت است که شبیه و نظیر و مانند حق است بر حسب ظاهر. در این گونه موارد اولیا خدا در اثر یقین خود، روشنگری و نورانیت مخصوصی دارند که حقیقت را می بینند و راه آنها صراط مستقیم هدایت الهی است، ولی دشمنان حق دچار ضلالت و گمراهی گردیده و کوردلی آنها را از راه بازمی دارد. با ترس و احتیاط از مرگ نمی توان گریخت و کسی هم که محبت و علاقه به بقا و دوام داشته باشد، زندگی باقی و طولانی به او نمی دهند. - . نهج البلاغه، خطبه ۳۸ -

و از سخنان حضرت است هنگامی که از حمله ناگهانی بر حذرش داشتند: به طور یقین خداوند سپر محکم و نگهدارنده ای برای من قرار داده که مرا از خطر محافظت می کند، ولی هنگامی که آن روز مقدّر فرا رسد، این سپر از من جدا شده و مرا تسلیم مرگ خواهد نمود و در آن موقع است که تیر به خطا می رود و به هدف نمی رسد - . در نهج البلاغه آمده «لا یطیش السهم» یعنی تیر به خطا نمی رود - و مرض زخم و التیام نمی یابد. - . نهج البلاغه، خطبه ۶۰ -

آن حضرت در ضمن وصیت و سفارش هایی که به فرزندش امام حسن علیه السلام دارد،می فرماید: پسرم صدمات روحی حوادث و پیشامدها را به وسیله تصمیم و اراده محکم و استقامت و صبر و یقین نیکو و استوار از خود دور کرده و از آنها پیشگیری کن. - . نهج البلاغه حکمت ۳۱ -

**[ترجمه]

«۵۲»

مِشْکَاهُ الْأَنْوَارِ، عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ قَالَ عَلِیٌّ علیه السلام فِی خُطْبَهٍ لَهُ طَوِیلَهٍ: الْإِیمَانُ عَلَی أَرْبَعِ دَعَائِمَ عَلَی الصَّبْرِ وَ الْیَقِینِ وَ الْعَدْلِ وَ التَّوْحِیدِ.

وَ مِنْهُ نَقْلًا مِنَ الْمَحَاسِنِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: إِنَّ الْإِیمَانَ أَفْضَلُ مِنَ الْإِسْلَامِ

۱- ۱. نهج البلاغه ج ۲ ص ۱۶۳، الرقم ۹۷ من الحکم.

۲- ۲. نهج البلاغه ج ۱ ص ۹۸، الرقم ۳۸ من الخطب.

۳- ۳. نهج البلاغه ج ۱ ص ۱۱۷، الرقم ۶۰ من الخطب.

۴- ۴. نهج البلاغه ج ۲ ص ۳۸ الرقم ۳۱ من الحکم.

وَ إِنَّ الْيَقِينَ أَفْضَلُ مِنَ الْإِيمَانِ وَ مَا مِنْ شَيْ ءٍ أَعَزَّ مِنَ الْيَقِينِ (١).

وَ عَنْ صَفْوَانَ الْجَمَّالِ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَ وَ أَمَّا الْجِدارُ فَكانَ لِغُلامَيْنِ يَتِيمَيْنِ فِي الْمَدِينَهِ وَ كانَ تَحْتَهُ كَنْزٌ لَهُما فَقَالَ أَمَا إِنَّهُ مَا كَانَ ذَهَباً وَ لَا فِضَّةً إِنَّمَا كَانَ أَرْبَعَ كَلِمَاتٍ أَنَا اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا مَنْ أَيْقَنَ بِالْمَوْتِ لَمْ يَضْحَكْ سِنُّهُ وَ مَنْ أَيْقَنَ بِالْحِسَابِ لَمْ يَفْرَحْ قَلْبُهُ وَ مَنْ أَيْقَنَ بِالْقَدَرِ لَمْ يَخْشَ إِلَّا اللَّهَ (٢).

وَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: الصَّبْرُ مِنَ الْيَقِينِ. وَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: كَانَ قَنْبَرٌ غُلَامُ عَلِيٍّ علیه السلام يُحِبُّ عَلِيّاً حُبّاً شَدِيداً فَإِذَا خَرَجَ عَلِيٌّ علیه السلام خَرَجَ عَلَى أَثَرِهِ بِالسَّيْفِ فَرَآهُ ذَاتَ لَيْلَهٍ فَقَالَ يَا قَنْبَرُ مَا لَكَ فَقَالَ جِئْتُ لِأَمْشِيَ خَلْفَكَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ فَقَالَ وَيْحَكَ أَ مِنْ أَهْلِ السَّمَاءِ تَحْرُسُنِي أَوْ مِنْ أَهْلِ الْأَرْضِ قَالَ لَا بَلْ مِنْ أَهْلِ الْأَرْضِ فَقَالَ إِنَّ أَهْلَ الْأَرْضِ لَا يَسْتَطِيعُونَ لَوْ شَاءُوا إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ مِنَ السَّمَاءِ فَارْجِعْ قَالَ فَرَجَعَ.

وَ عَنْهُ علیه السلام: لَيْسَ شَيْ ءٌ إِلَّا لَهُ حَدٌّ قَالَ قُلْتُ جُعِلْتُ فِدَاكَ فَمَا حَدُّ التَّوَكُّلِ قَالَ الْيَقِينُ قُلْتُ فَمَا حَدُّ الْيَقِينِ قَالَ لَا تَخَافُ مَعَ اللَّهِ شَيْئاً وَ قَالَ إِنَّ مُحَمَّدَ بْنَ الْحَنَفِيَّهِ كَانَ رَجُلًا رَابِطَ الْجَأْشِ وَ كَانَ الْحَجَّاجُ يَلْقَاهُ فَيَقُولُ لَهُ لَقَدْ هَمَمْتُ أَنْ أَضْرِبَ الَّذِي فِيهِ عَيْنَاكَ فَيَقُولُ كَلَّا إِنْ لِلَّهِ فِي كُلِّ يَوْمٍ ثَلَاثَمِائَهٍ وَ سِتِّينَ لَحْظَةً فَأَرْجُو أَنْ يَكْفِيَكَ بِإِحْدَاهُنَّ (٣).

وَ سَأَلَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ الْحَسَنَ وَ الْحُسَيْنَ علیهما السلام: فَقَالَ لَهُمَا مَا بَيْنَ الْإِيمَانِ وَ الْيَقِينِ فَسَكَتَا فَقَالَ لِلْحَسَنِ علیه السلام أَجِبْ يَا أَبَا مُحَمَّدٍ قَالَ بَيْنَهُمَا شِبْرٌ قَالَ وَ كَيْفَ ذَاكَ قَالَ لِأَنَّ الْإِيمَانَ مَا سَمِعْنَاهُ بِآذَانِنَا وَ صَدَّقْنَاهُ بِقُلُوبِنَا وَ الْيَقِينُ مَا أَبْصَرْنَاهُ بِأَعْيُنِنَا وَ اسْتَدْلَلْنَا بِهِ عَلَى مَا غَابَ عَنَّا(٤).

۱- ۱. مشكاه الأنوار ص ۱۱.

۲- ۲. مشكاه الأنوار ص ۱۲.

۳- ۳. مشكاه الأنوار ص ۱۳.

۴- ۴. مشكاه الأنوار ص ۱۵.

وَ مِنْهُ عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: يَأْتِي عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ لَا يُنَالُ فِيهِ الْمُلْكُ إِلَّا بِالْقَتْلِ وَ التَّجَبُّرِ وَ لَا الْغِنَى إِلَّا بِالْغَصْبِ وَ الْبُخْلِ وَ لَا الْمَحَبَّةُ إِلَّا بِاسْتِخْرَاجِ الدِّينِ وَ اتِّبَاعِ الْهَوَى فَمَنْ أَدْرَكَ ذَلِكَ الزَّمَانَ فَصَبَرَ عَلَى الْبِغْضَةِ وَ هُوَ يَقْدِرُ عَلَى الْمَحَبَّةِ وَ صَبَرَ عَلَى الْفَقْرِ وَ هُوَ يَقْدِرُ عَلَى الْغِنَى وَ صَبَرَ عَلَى الذُّلِّ وَ هُوَ يَقْدِرُ عَلَى الْعِزِّ آتَاهُ اللَّهُ ثَوَابَ خَمْسِينَ صِدِّيقاً مِمَّنْ صَدَّقَ بِهِ (۱).

وَ مِنْهُ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْعَبَّاسِ قَالَ: أُهْدِيَ إِلَى الرَّسُولِ صلی الله علیه و آله بَغْلَةٌ أَهْدَاهَا كِسْرَى لَهُ أَوْ قَيْصَرُ فَرَكِبَهَا النَّبِيُّ صلی الله علیه و آله فَأَخَذَ مِنْ شَعْرِهَا وَ أَرْدَفَنِي خَلْفَهُ ثُمَّ قَالَ يَا غُلَامُ احْفَظِ اللَّهَ يَحْفَظْكَ احْفَظِ اللَّهَ تَجِدْهُ أَمَامَكَ تَعَرَّفْ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ فِي الرَّخَاءِ يَعْرِفْكَ فِي الشِّدَّةِ إِذَا سَأَلْتَ فَاسْأَلِ اللَّهَ وَ إِذَا اسْتَعَنْتَ فَاسْتَعِنْ بِاللَّهِ قَدْ مَضَى الْقَلَمُ بِمَا هُوَ كَائِنٌ فَلَوْ جَهَدَ النَّاسُ أَنْ يَنْفَعُوكَ بِأَمْرٍ لَمْ يَكْتُبْهُ اللَّهُ عَلَيْكَ لَمْ يَقْدِرُوا عَلَيْهِ فَإِنِ اسْتَطَعْتَ أَنْ تَعْمَلَ بِالصَّبْرِ مَعَ الْيَقِينِ فَافْعَلْ وَ إِنْ لَمْ تَسْتَطِعْ فَإِنَّ فِي الصَّبْرِ عَلَى مَا تَكْرَهُ خَيْراً كَثِيراً وَ اعْلَمْ أَنَّ الصَّبْرَ مَعَ النَّصْرِ وَ أَنَّ الْفَرَجَ مَعَ الْكَرْبِ وَ أَنَ مَعَ الْعُسْرِ يُسْراً(۲).

وَ مِنْهُ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: الصَّبْرُ رَأْسُ الْإِيمَانِ.

وَ عَنْهُ علیه السلام قَالَ: الصَّبْرُ مِنَ الْإِيمَانِ بِمَنْزِلَةِ الرَّأْسِ مِنَ الْجَسَدِ فَإِذَا ذَهَبَ الرَّأْسُ ذَهَبَ الْجَسَدُ كَذَلِكَ إِذَا ذَهَبَ الصَّبْرُ ذَهَبَ الْإِيمَانُ.

وَ مِنْهُ عَنْ حَفْصِ بْنِ غِيَاثٍ قَالَ: قَالَ لِي أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام يَا حَفْصُ إِنَّ مَنْ صَبَرَ صَبْراً [صَبَرَ] قَلِيلًا وَ إِنَّ مَنْ جَزِعَ جَزَعاً [جَزِعَ] قَلِيلًا ثُمَّ قَالَ عَلَيْكَ بِالصَّبْرِ فِي جَمِيعِ أُمُورِكَ فَإِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى بَعَثَ مُحَمَّداً صلی الله علیه و آله فَأَمَرَهُ بِالصَّبْرِ وَ الرِّفْقِ فَقَالَ اصْبِرْ عَلى ما يَقُولُونَ وَ اهْجُرْهُمْ هَجْراً جَمِيلًا وَ ذَرْنِي وَ الْمُكَذِّبِينَ (۳) وَ قَالَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ فَإِذَا الَّذِي بَيْنَكَ وَ بَيْنَهُ عَداوَةٌ

۱- ۱. مشكاه الأنوار ص ۱۹.

۲- ۲. مشكاه الأنوار ص ۲۰.

۳- ۳. المزّمّل: ۱۰.

كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ وَ ما يُلَقَّاها إِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا وَ ما يُلَقَّاها إِلَّا ذُو حَظٍّ عَظِيمٍ (۱) فَصَبَرَ حَتَّى نَالُوهُ بِالْعَظَائِمِ وَ رَمَوْهُ بِهَا تَمَامَ الْحَدِيثِ.

وَ مِنْهُ قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام: وُكِلَ الرِّزْقُ بِالْحُمْقِ وَ وُكِلَ الْحِرْمَانُ بِالْعَقْلِ وَ وُكِلَ الْبَلَاءُ بِالْيَقِينِ وَ الصَّبْرِ.

وَ مِنْهُ عَنْ مِهْرَانَ قَالَ: كَتَبْتُ إِلَى أَبِي الْحَسَنِ عليه السلام أَشْكُو إِلَيْهِ الدَّيْنَ وَ تَغَيُّرَ الْحَالِ فَكَتَبَ لِي اصْبِرْ تُؤْجَرْ فَإِنَّكَ إِنْ لَمْ تَصْبِرْ لَمْ تُؤْجَرْ وَ لَمْ تُرَدَّ قَضَاءَ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَ (۲).

وَ مِنْهُ قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام: الصَّبْرُ صَبْرَانِ صَبْرٌ عِنْدَ الْمُصِيبَهِ حَسَنٌ جَمِيلٌ وَ أَحْسَنُ مِنْ ذَلِكَ الصَّبْرُ عِنْدَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ عَلَيْكَ الْخَبَرَ.

وَ قَالَ الْبَاقِرُ عليه السلام: لَمَّا حَضَرَتْ أَبِي عَلِيَّ بْنَ الْحُسَيْنِ عليه السلام الْوَفَاهُ ضَمَّنِي إِلَى صَدْرِهِ ثُمَّ قَالَ أَيْ بُنَيَّ أُوصِيكَ بِمَا أَوْصَانِي أَبِي حِينَ حَضَرَتْهُ الْوَفَاهُ وَ بِمَا ذَكَرَ أَنَّ أَبَاهُ عليه السلام أَوْصَاهُ بِهِ أَيْ بُنَيَّ اصْبِرْ عَلَى الْحَقِّ وَ إِنْ كَانَ مُرّاً.

عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله: عَجَباً لِلْمُؤْمِنِ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ لَا يَقْضِي لَهُ قَضَاءً(۳) إِلَّا كَانَ لَهُ خَيْراً إِنِ ابْتُلِيَ صَبَرَ وَ إِنْ أُعْطِيَ شَكَرَ.

وَ قِيلَ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام: مَنْ أَكْرَمُ الْخَلْقِ عَلَى اللَّهِ قَالَ مَنْ إِذَا أُعْطِيَ شَكَرَ وَ إِذَا ابْتُلِيَ صَبَرَ(۴).

۱- ۱. فصّلت: ۳۴.

۲- ۲. مشكاه الأنوار ص ۲۱.

۳- ۳. ما بين العلامتين ساقط من نسخه الكمبانيّ.

۴- ۴. مشكاه الأنوار ص ۲۲.

**[ترجمه]مشکاه الانوار: حضرت باقر از علی علیه السلام نقل کرده که در ضمن خطبه ای طولانی فرمود: ایمان دارای چهار پایه است: صبر، عدل، یقین، توحید. و مشکاه از محاسن نقل کرده که حضرت صادق علیه السلام فرمود. ایمان برتر از اسلام و یقین برتر از ایمان است و چیزی کمیاب تر و با ارزش تر از یقین نیست.

و صفوان جمال گوید: از حضرت صادق علیه السلام درباره تفسیر این آیه شریفه سؤال کردم که خداوند متعال می فرماید«وَ أَمَّا الْجِدارُ فَکانَ لِغُلامَیْنِ یَتِیمَیْنِ فِی الْمَدِینَهِ وَ کانَ تَحْتَهُ کَنْزٌ لَهُما» که حضرت خضر به موسی علیه السلام گفت. اما داستان دیوار این بود که آن دیوار مال دو یتیم است که در شهر هستند و در زیر پایه آن گنجی برای آنان بود. فرمود آن گنج طلا و نقره نبود، فقط چهار جمله بود: منم اللَّه که هیچ معبودی نیست به جز من؛ کسی که یقین به مرگ داشته باشد، خنده شدید نمی کند؛ کسی که به حسابو کیفر و پاداش یقین داشته باشد، دلش مسرور و خوشحال نمی شود؛ کسی که به قضا و قدر الهی یقین و ایمان داشته باشد،به جز خدا از چیزی نمی ترسد. حضرت صادق علیه السلام فرمود:صبر و استقامت یکی از آثار و نتایج یقین است. از آن حضرت نقل شده که قنبر غلام و خادم علی علیه السلام علاقه و محبت شدیدی به حضرتش داشت. وقتی علی علیه السلام از منزل بیرون می رفت، قنبر هم با شمشیر آماده دفاع دنبال حضرت حرکت می کرد .

یک شب حضرت، قنبر را که دید فرمود: ای قنبر! کاری داری؟ عرض کرد: برای محافظت و مراقبت شما دنبال شما حرکت می کنم. فرمود مرا از اهل آسمان ها می خواهی حفظ کنی یا از حمله زمینیان؟ عرض داشت: خیر، فقط از زیان و ضرر اهل زمین. فرمود:مردم روی زمین اگر تصمیمی درباره من بگیرند، نمی توانند انجام دهند مگر با اذن خداوند که از عالم بالا صادر شود. بر گرد! قنبر هم مراجعت نمود.

و از آن حضرت نقل شده که فرمود: هر چیزی حد و حقیقتی دارد. عرض کردم: حد توکل چیست؟ فرمود: یقین داشتن. عرض کردم: حد یقین چیست؟ فرمود: اینکه با داشتن خدا، از هیچ چیز ترس نداشته باشد. و باز فرمود. محمد بن حنفیه مرد شجاعی بود و هنگامی که حجاج بن یوسف او را می دید، می گفت: ای محمد بن حنفیه! تصمیم گرفته ام سر تو را از بدن جدا کنم. او در پاسخ تهدید حجاج می گفت: این طور نیست که تصور می کنی. خداوند در هر روزی سیصد و شصت لحظه و وقت انتقام دارد و من امیدوارم در یکی از این فرصت ها، به انتقام تو بپردازد. و علی علیه السلام از امام حسن و امام حسین سؤال کرد که فاصله ایمان و یقین چقدر است؟ هر دو سکوت کردند. به امام حسن فرمود: پاسخ گو ای ابا محمد! عرض کرد: فاصله بین آنها یک وجب است. فرمود: چطور؟ عرض کرد: چون ایمان چیزی است که از راه گوش و مسموعات به دست آورده و در دل راه یافته و تصدیق قلبی به آن داریم، ولی یقین چیزی است که با چشم خود دیده و به وسیله آن بر مغیبات و نادیدنی ها راه برده ایم. و از امام ششم علیه السلام نقل شده که رسول خدا صلّی اللَّه علیه و آله فرمود: برای مردم روزگاری خواهد آمد که ملک و سلطنت به دست نمی آید مگر از طریق خونریزی و ستمگری؛ ثروت از راه غصب و چپاول و بخل و امساک؛ و جلب توجه و دوستی مردم از راه بی دینی و دنبال هوا و هوس رفتن. هر کس در آن زمان باشد و با اینکه می تواند از طرقی محبت و توجه مردم را به خود جلب نماید، ولی بغض و دشمنی مردم را تحمل کند؛ بر فقر و تهیدستی صبر کند، با اینکه می تواند تحصیل ثروت نماید؛ ذلت و گمنامی را انتخاب کند، با اینکه از راه های نامشروع می تواند به قدرت و شهرت برسد، خداوند ثواب پنجاه صدیق و افرادی که به خدا ایمان صدق دارند و او را به درستی تصدیق نموده اند، به او عنایت می فرماید.

و از عبداللّه بن عباس نقل شده که استری به عنوان مرکب سواری به رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله اهدا شد که آن را کسری یـا قیصـر روم خـدمت حضـرت اهـدا نموده بود. حضـرت سوار بر آن استر شـد، یال او را در دست گرفت و مرا به ردیف خود پشت سـرش سوار کرد و فرمود: ای پسـر! مراقب خدا باش و دسـتور او را حفظ و مراعات کن تا او هم تو را حفظ و نگهداری نمایـد. خدا را فراموش نکن تا همه جا در پیشاپیش خود عنایت و نصـرت او را ببینی. در حال آسایش و راحتی با خدا رابطه و آشـنایی داشـته بـاش که او هم در مواقـع شـدت و گرفتـاری بـا تـو رابطه و آشـنایی داشـته باشـد. اگر چیزی می خـواهی از او بخواه.اگر مدد و یاری می طلبی، فقط از او کمک بخواه. قلم تقدیر آنچه را که واقع شده، نوشته است. اگر تمام مردم کوشش کنند آنچه را که خدا مقدر نفرموده به تو برسانند، ممکن نیست آن سود را به تو برسانند. اگر بتوانی دارای صبر باشی و حالت یقین را هم داشـته باشـی، چه نیکـو است و اگر نتوانسـتی خود را به مرحله یقین برسـانی، بـدان که صـبر و اسـتقامت در میـدان حوادث و تحمل ناگواری ها، خیر فراوان و فواید زیادی دارد. و بدان که در پایان صبر، نصرت و ظفر هست و فرح و گشایش، به دنبال رنج و گرفتاری است و ناراحتی و دشواری، به یسر و آسایش منتهی می شود.

از امـام شـشم علیه السـلام نقل شـده که فرمود: صبر و اسـتقامت سـرمایه و ضامن بقای ایمان است. و نیز فرمود: نسـبت صبر به ایمان، نسـبت سـر انسان است به بدن. همان طوری که اگر سـر از بدن جدا شود بدن لاشه ای بیش نیست، همچنین اگر صفت صبر و استقامت در انسان نباشد، ایمان هم ثبات و بقایی ندارد.

و حفص بن غیاث گوید: حضرت صادق علیه السلام فرمود: کسی که صبر و تحمل را انتخاب نماید، مدتش کوتاه و کسی هم که بی تابی نمایـد، مـدت او هم کوتاه است. سـپس فرمود: بر تو باد که در همه حال و جمیع کارهای خود صبر و اسـتقامت را پیشه خود کنی که خداونـد متعـال، محمـد صـلّی اللّه علیه و آله را به رسـالت مبعوث کرد، به او دسـتور صبر و ملاـیمت داد و فرمود: «اصْبِرْ عَلی مـا یَقُولُونَ وَ اهْجُرْهُمْ هَجْراً جَمِیلًا. وَ ذَرْنِی وَ الْمُکَذِّبِینَ»، {در مقابـل یـاوه گویی این کفـار صبر و اسـتقامت داشـته باش و با ملایمت و نرمش شـر آنها را از خود دور کن و آنان را طرد نما و تکذیب کنندگان را رها کن که من خود به حسـاب آنها می رسم} - . مزمل / ۱۰ - و نیز خداونـد متعال می فرمایـد: «ادْفَعْ بِالَّتِی هِیَ أَحْسَنُ فَإِذَا الَّذِی بَیْنَکَ وَ بَیْنَهُ عَـداوَهٌ کَأَنَّهُ وَلِیٌّ حَمِیمٌ. وَ ما یُلَقَّاها إِلَّا الَّذِینَ صَبَرُوا وَ ما یُلَقَّاها إِلَّا ذُو حَظٍّ عَظِیمٍ»، {زیان و بدی اینها را با طریق خوب و ملایمی از خود دور کن که در این صورت آن کس که میان تو و او دشـمنی و عـداوت است،به طوری نرم و خوش برخورد می شود که نظیر دوسـتان و خویشاونـدان می گردد. البته این صـفت را صبرکنندگان و افرادی که از اخلاق خوش بهره بزرگی دارند می توانند به دست بیاورند.} - . فصلت / ۳۴ - حضرت هم طبق این دستور صبر کرد و انواع اذیت و آزار را از جانب آنان تحمل نمود.

امیر مؤمنـان علیـه السـلام فرمـود: رزق و روزی مـأموریت دارد کـه بـه افراد احمـق و کـم خرد برسـد و محرومیـت هـم همراه خردمنـدان است و بلاـ و مصـائب هم همراه یقین و صبر است. مهران گویـد نـامه ای خـدمت حضـرت رضا نوشـتم و در آن از پریشـانی حـال و قرض خود نـام بردم. حضـرت در جواب نوشت: اگر می خواهی پـاداش داشـته باشـی، صـبر کن که اگر صبر نکنی، پاداشـی نخـواهی داشت و جلوی قضـا و تقـدیرات الهی را نتوانی گرفت. و نیز فرمود صـبر دو قسم است: صـبر و تحمل هنگام فرا رسیدن مصائب و ناراحتی ها که البته نیکو و زیبا است؛ و بهتر از آن صبر و خودداری به هنگام مواجه شدن با چیزی که خدا حرام کرده است.

حضرت باقر علیه السّلام فرمود: پدرم علی بن الحسین علیه السّلام در ساعات اواخر عمرش مرا در آغوش گرفت و فرمود: فرزند عزیزم! وصیت می کنم تو را به آن وصیتی که پدرم در آخر عمرش به من نمود که او هم فرمود که پدرش امیر مؤمنان علیه السّلام به او وصیت نموده (و آن وصیت این است:) فرزندم! در برابر حرف حق و عمل به وظیفه صبر کن و شکیبا باش، گرچه تلخ و ناگوار باشد. حضرت باقر علیه السّلام فرمود: رسول خدا صلّی اللَّه علیه و آله فرموده است: حال مؤمن شگفت آور است، هر گونه قضا و تقدیری که خداوند متعال در حقش داشته باشد، به نفع او است. اگر مصیبت و ناراحتی باشد، صبر می کند و اگر رفاه و نعمت باشد، سپاسگزاری می نماید. و از حضرت صادق علیه السّلام سؤال شد: گرامی ترین مردم در نظر خدا کیست؟ فرمود: آن کس که به هنگام نعمت شاکر و سپاسگزار و هنگام بلا و مصیبت صابر و شکیبا باشد. - . مشکاه الانوار: ۱۱ - ۲۲ -

**[ترجمه]

باب ۵۳ النیه و شرائطها و مراتبها و کمالها و ثوابها و أن قبول العمل نادر

روایات

«۱»

کا، [الکافی] عَنْ عَلِیٍّ عَنْ أَبِیهِ عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ مَالِکِ بْنِ عَطِیَّهَ عَنِ الثُّمَالِیِّ عَنْ عَلِیِّ بْنِ الْحُسَیْنِ علیهما السلام قَالَ: لَا عَمَلَ إِلَّا بِنِیَّهٍ(۱).

**[ترجمه]کافی: حضرت سجاد فرمود: عمل انسان بستگی به نیت دارد. - . کافی ۲ : ۸۴ -

**[ترجمه]

تبیین

لا عمل إلا بنیه أی لا عمل صحیحه کما فهمه الأکثر إلا بنیه و خص بالعبادات لأنه لو کان المراد مطلق تصور الفعل و تصور فائدته و التصدیق بترتب الغایه علیه و انبعاث العزم من النفس إلیه فهذا لازم لکل فعل اختیاری و معلوم أنه لیس غرض الشارع بیان هذا المعنی بل لا بد أن یکون المراد بها نیه خاصه خالصه بها یصیر العمل کاملا أو صحیحا و الصحه أقرب إلی نفی الحقیقه الذی هو الحقیقه فی هذا الترکیب فلا بد من تخصیصها بالعبادات لعدم القول باشتراط نیه القربه و أمثالها فی غیرها و لذا استدلوا به و بأمثاله علی وجوب النیه و تفصیله فی کتب الفروع.

و قال المحقق الطوسی قدس سره فی بعض رسائله النیه هی القصد إلی الفعل و هی واسطه بین العلم و العمل إذ ما لم یعلم الشی ء لم یمکن قصده و ما لم یقصده لم یصدر عنه ثم لما کان غرض السالک العامل الوصول إلی مقصد معین کامل علی الإطلاق و هو الله تعالی لا بد من اشتماله علی قصد التقرب به.

و قال بعض المحققين يعنى لا عمل يحسب من عباده الله تعالى و يعد من طاعته بحيث يصح أن يترتب عليه الأجر فى الآخره إلا ما يراد به التقرب إلى الله تعالى و الدار الآخره أعنى يقصد به وجه الله سبحانه أو التوصل إلى ثوابه أو الخلاص من عقابه و بالجمله امتثال أمر الله تعالى فيما ندب عباده إليه و وعدهم

۱- ۱. الكافى ج ۲ ص ۸۴.

الأجر علیه و إنما یأجرهم علی حسب أقدارهم و منازلهم و نیاتهم فمن عرف الله بجماله و جلاله و لطف فعاله فأحبه و اشتاق إلیه و أخلص عبادته له لکونه أهلا للعباده و لمحبته له أحبه الله و أخلصه و اجتباه و قربه إلی نفسه و أدناه قربا معنویا و دنوا روحانیا کما قال فی حق بعض من هذه صفته وَ إِنَّ لَهُ عِنْدَنا لَزُلْفی وَ حُسْنَ مَآبٍ (۱)

وَ قَالَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ وَ سَیِّدُ الْمُوَحِّدِینَ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَیْهِ: مَا عَبَدْتُکَ خَوْفاً مِنْ نَارِکَ وَ لَا طَمَعاً فِی جَنَّتِکَ لَکِنْ وَجَدْتُکَ أَهْلًا لِلْعِبَادَهِ فَعَبَدْتُکَ وَ مَنْ لَمْ یَعْرِفْ مِنَ اللَّهِ سِوَی کَوْنِهِ إِلَهاً صَانِعاً لِلْعَالَم قَادِراً قَاهِراً عَالِماً وَ أَنَّ لَهُ جَنَّهً یُنْعِمُ بِهَا الْمُطِیعِینَ وَ نَاراً یُعَذِّبُ بِهَا الْعَاصِینَ فَعَبَدَهُ لِیَفُوزَ بِجَنَّتِهِ أَوْ یَکُونَ لَهُ النَّجَاهُ مِنْ نَارِهِ أَدْخَلَهُ اللَّهُ تَعَالَی بِعِبَادَتِهِ وَ طَاعَتِهِ الْجَنَّهَ وَ أَنْجَاهُ مِنَ النَّارِ لَا مَحَالَهَ.

کَمَا أَخْبَرَ عَنْهُ فِی غَیْرِ مَوْضِعٍ مِنْ کِتَابِهِ: فَإِنَّمَا لِکُلِّ امْرِئٍ مَا نَوَی.

فلا تصغ إلی قول من ذهب إلی بطلان العباده إذا قصد بفعلها تحصیل الثواب أو الخلاص من العقاب زعما منه أن هذا القصد مناف للإخلاص الذی هو إراده وجه الله سبحانه وحده و أن من قصد ذلک فإنما قصد جلب النفع إلی نفسه و دفع الضرر عنها لا وجه الله سبحانه فإن هذا قول من لا معرفه له بحقائق التکالیف و مراتب الناس فیها فإن أکثر الناس یتعذر منهم العباده ابتغاء وجه الله بهذا المعنی لأنهم لا یعرفون من الله إلا المرجو و المخوف فغایتهم أن یتذکروا النار و یحذروا أنفسهم عقابها و یتذکروا الجنه و یرغبوا أنفسهم ثوابها و خصوصا من کان الغالب علی قلبه المیل إلی الدنیا فإنه قلما ینبعث له إلی فعل الخیرات لینال بها ثواب الآخره فضلا عن عبادته علی نیه إجلال الله عز و جل لاستحقاقه الطاعه و العبودیه فإنه قل من یفهمها فضلا عمن یتعاطاها.

و الناس فی نیاتهم فی العبادات علی أقسام أدناهم من یکون عمله إجابه لباعث الخوف فإنه یتقی النار و منهم من یعمل إجابه لباعث الرجاء فإنه یرغب

۱- ۱. سوره ص: ۴.

فی الجنه و کل من القصـدین و إن کان نازلا بالإضافه إلی قصـد طاعه الله و تعظیمه لذاته و لجلاله لا لأمر سواه إلا أنه من جمله النیات الصحیحه لأنه میل إلی الموعود فی الآخره و إن کان من جنس المألوف فی الدنیا.

و أمـا قول القائـل إنه ینـافی الإخلاـص فجوابه أنـک مـا تریـد بالإخلاـص إن أردت به أن یکون خالصـا للآخره لا یکون مشوبا بشوائب الـدنیا و الحظوظ العـاجله للنفس کمـدح النـاس و الخلاـص من النفقه بعتق العبـد و نحو ذلـک فظاهر أن إراده الجنه و الخلاـص من النـار لاـ ینافیـان الإخلاـص بهـذا المعنی و إن أردت بالإخلاص أن لا یراد بالعمل سوی جمال الله و جلاله من غیر شوب من حظوظ النفس و إن کـان حظـا أخرویا فاشتراطه فی صـحه العباده متوقف علی دلیل شـرعی و أنی لک به بل الـدلائل علی خلافه أکثر من أن تذکر مع أنه تکلیف بما لا یطاق بالنسبه إلی أکثر الخلائق لأنهم لا یعرفون الله بجماله و جلاله و لا تتأتی منهم العباده إلا من خوف النار أو للطمع فی الجنه.

و أیضا فإن الله سـبحانه قد قال ادْعُوهُ خَوْفاً وَ طَمَعاً(۱) وَ یَدْعُونَنا رَغَباً وَ رَهَباً(۲) فرغب و رهب و وعـد و أوعد فلو کان مثل هذه النیات مفسدا للعبادات لکان الترغیب و الترهیب و الوعد و الوعید عبثا بل مخلا بالمقصود.

و أیضـا فـإن أولیـاء الله قـد یعملون بعض الأعمـال للجنه و صـرف النـار لأـن حبیبهم یحب ذلک أو لتعلیم الناس إخلاص العمل للآخره إذا کانوا أئمه یقتدی بهم هذا

أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ سـَیِّدُ الْأَوْلِیَاءِ قَدْ کَتَبَ کِتَاباً لِبَعْضِ مَا وَقَفَهُ مِنْ أَمْوَالِهِ فَصَدَّرَ کِتَابَهُ بَعْدَ التَّسْـمِیَهِ بِهَذَا: هَذَا مَا أَوْصَی بِهِ وَ قَضَی بِهِ فِی مَالِهِ عَبْدُ اللَّهِ عَلِیٌّ ابْتِغَاءَ وَجْهِ اللَّهِ لِیُولِجَنِی بِهِ الْجَنَّهَ وَ یَصْرِفَنِی بِهِ عَنِ النَّارِ وَ یَصْرِفَ النَّارَ عَنِّی یَوْمَ تَبْیَضُّ وُجُوهٌ وَ تَسْوَدُّ وُجُوهٌ.

۱- ۱. السجده: ۱۶.

۲- ۲. الأنبیاء: ۹۰.

فإن لم تكن العباده بهذه النيه صحيحه لم يصح له أن يفعل ذلک و يلقن به غيره و يظهره فی کلامه.

إن قيل إن جنه الأولياء لقاء الله و قربه و نارهم فراقه و بعده فيجوز أن يکون أمير المؤمنين عليه السلام أراد ذلک قلنا إراده ذلک ترجع إلی طلب القرب المعنوی و الدنو الروحانی و مثل هذه النيه مختص بأولياء الله کما اعترف به فغيرهم لما ذا يعبدون و ليس فی الآخره إلا الله و الجنه و النار فمن لم يکن من أهل الله و أوليائه لا يمکن له أن يطلب إلا الجنه أو يهرب إلا من النار المعهودتين إذ لا يعرف غير ذلک و کل يعمل علی شاکلته و لما يحبه و يهواه غير هذا لا يکون أبدا.

و لعل هذا القائل لم يعرف معنی النيه و حقيقتها و أن النيه ليست مجرد قولک عند الصلاه أو الصوم أو التدريس أصلی أو أصوم أو أدرس قربه إلی الله تعالی ملاحظا معانی هذه الألفاظ بخاطرک و متصورا لها بقلبک هيهات إنما هذا تحريک لسان و حديث نفس و إنما النيه المعتبره انبعاث النفس و ميلها و توجهها إلی ما فيه غرضها و مطلبها إما عاجلا و إما آجلا.

و هذا الانبعاث و الميل إذا لم يکن حاصلا لها لا يمکنها اختراعه و اکتسابه بمجرد النطق بتلک الألفاظ و تصور تلک المعانی و ما ذلک إلا کقول الشبعان أشتهی الطعام و أميل إليه قاصدا حصول الميل و الاشتهاء و کقول الفارغ أعشق فلانا و أحبه و أنقاد إليه و أطيعه بل لا طريق إلی اکتساب صرف القلب إلی الشی ء و ميله إليه و إقباله عليه إلا بتحصيل الأسباب الموجبه لذلک الميل و الانبعاث و اجتناب الأمور المنافيه لذلک المضاده له فإن النفس إنما تنبعث إلی الفعل و تقصده و تميل إليه تحصيلا للغرض الملائم لها بحسب ما يغلب عليها من الصفات.

فإذا غلب علی قلب المدرس مثلا حب الشهره و إظهار الفضيله و إقبال الطلبه إليه فلا يتمکن من التدريس بنيه التقرب إلی الله سبحانه بنشر العلم

و إرشاد الجاهلين بل لا يكون تـدريسه إلا لتحصيل تلك المقاصـد الواهيه و الأغراض الفاسـده و إن قال بلسانه أدرس قربه إلى الله و تصور ذلک بقلبه و أثبته فی ضـميره و ما دام لم يقلع تلك الصـفات الذميمه من قلبه لا عبره بنيته أصـلا و كذلک إذا كان قلبک عند نيه الصـلاه منهمكا فی أمور الدنيا و التهالک عليها و الانبعاث فی طلبها فلا يتيسر لک توجيهه بكليته و تحصيل الميل الصـادق إليهـا و الإقبـال الحقيقی عليهـا بـل يكون دخولک فيها دخول متكلف لها متبرم بها و يكون قولک أصـلی قربه إلى الله كقول الشبعان أشتهی الطعام و قول الفارغ أعشق فلانا مثلا.

و الحاصل أنه لا يحصل لک النيه الكامله المعتـد بها فی العبادات من دون ذلک الميل و الإقبال و قمع ما يضاده من الصوارف و الأشغال و هو لا يتيسر إلا إذا صرفت قلبک عن الأمور الدنيويه و طهرت نفسک عن الصفات الذميمه الدنيه و قطعت نظرک عن حظوظک العاجله بالكليه.

**[ترجمه]نیت به این معنا استعمال می شود که انسان توجه به عمل و فایده آن و تصدیق به نتیجه آن داشته باشد و این تفکر، انگیزه انجام دادن آن عمل شود. البته هر عملی که انسان از روی اختیار و اراده انجام دهـد، این مقدمات و این انگیزه را همراه دارد، چه اعمـال عبـادتی یـا غیر آن، و بـدیهی است هر کس هر کـاری را انجـام دهـد، توجه و نیت و تصـمیم آن کار را قطعا خواهد داشت و این جمله که حضـرت به وسیله آن اخطار و هشدار می دهد، به این معنای ساده و بدیهی نمی تواند باشد. پس بایـد مقصـود از این که فرمـوده «عمـل و کـاری موجـود نیست مگر به وسـیله نیت» نفی صـحت باشـد، یعنی عمـل صـحیح در صورتی که نیت و قصـد قربت همراهش باشـد محقق می شود. چون ظـاهر این جمله نفی اصل عمل است و این معنا نمی شود مقصود باشد، چون در صورت ریا و انگیزه غیر خدا، پیکره و ظاهر عمل هست و از طرفی صحیح نبودن عمل مانند نبودن اصل عمـل اسـت از لحـاظ اثر و نبـودن و نداشـتن نـتیجه، پس بـه این معنـای نفی صـحت که نظیر نفی اصـل عمـل است بایـد حمل شود.بنـابراین اعمـال عبـادتی از قبیـل نماز و روزه و زکات و حـج و امثال اینها منظور است، چون عبادت است که اگر قصـد و قربت و انگیزه الهی نداشـته باشد، باطل می شود و صـحیح نیست. و صـحیح و درست بودنعمل غیر عبادتی، مشـروط به نیت و قصـد قربت نیست، مثلا اگر لباس یا بـدن نجس شود و آن را بشویـد پاک می شود، چه با انگیزه الهی و قصد قربت باشد یا به منظور خنک شدن یا غیر آن. لذا فقها و دانشـمندان در اشتراط صحت عمل به نیت، به این جمله و نظایر آن استدلال نموده اند که تفضیل سخن در این موضوع، به کتب فقهی مربوط می شود.

مرحوم محقق طوسی در بعضی از رساله هایش گفته: نیت عبارت است از تصمیم انجام عمل و این نیت واسطه بین علم و عمل است، چون هر عملی تـا مشـخص و معلوم نشود، قصـد انجـام آن عمـل معنا نـدارد و تا تصـمیم انجام عمل را نگرفته، آن عمل انجام پـذیر نمی شود. پس همیشه قصد و تصـمیم بعد از علم است و عمل هم پس از قصد است و چون شـخص سالک که در سیر و حرکت معنوی خود هـدفش رسـیدن به آن مقصد عالی و به آن محبوبی است که کمال مطلق و جمال و جلال است که او ذات پـاک و منزه خداونـدی اسـت، مسـلما نیـت و قصـدش تقرب و نزدیکی بـه آن ذات مقـدس است. بنـابراین بنـده حق، کارهـایش را بـا انگیزه قرب به حق انجـام می دهـد و این همان نیت است. و بعضـی از ارباب تحقیق گفته انـد«لا عمل الّا بنيّه» یعنی عملی که بشود عبادتش دانست و بتوان آن را اطاعت شمرد،به طوری که ارزش داشته باشد و پاداش اخروی داشته باشد. آن عملی است که منظور از آن تقرب و نزدیکی به خداونـد متعال و با انگیزه آخرتی باشد، یعنی مقصود در آن عمل وجه اللّه و محرک انسـان، حب الهی و عشق به خـدا باشـد. یـا مقصود به دست آوردن ثواب و مزایای آخرت و یا نجات و خلاصـی از

عذاب و عقاب باشد. حاصل مطلب اینکه غرض انسان در عبادت، امتثال امر و اجرای دستور خدا باشد در آنچه که به آندعوت فرموده و وعده پاداش داده. البته کیفیت پاداش الهی به میزان ارزش معنوی بندگان و تفاوت مراتب و درجات شناخت آنان و چگونگی نیت و انگیزه آنان در عبادت مختلف و متفاوت است.

کسی که معرفت و شناختش نسبت به خدا و اوصاف جمال و جلال او کامل باشد و الطاف و عنایت او را در کارهایش خوب درک کرده و در نتیجه محبت و شوق و عشقی در دلش پیدا شده و عبادتش را فقط برای او انجام می دهد - چون سزاوار پرستش است - و هیچ انگیزه ای جزدوستی و محبت او ندارد، متقابلاـ خدا هم او را دوست داشته و برگزیده و انتخاب می نماید و او را به خود نزدیک می گرداند. البته قرب و نزدیکی معنوی و روحانی، نه قرب و نزدیکی مکانی و جسمانی است، همان طوری که درباره بعضی از بندگان پاکش که این حالت ها را دارند می فرماید: «وَ إِنَّ لَهُ عِنْدَنا لَزُلْفی وَ حُسْنَ مَآبٍ»، {و قطعا سلیمان نزد ما مقام قرب و نزدیکی دارد و بازگشت نیکویی برای او هست.} - . ص / ۴۰ - و امیر مؤمنان و سرآمد خداشناسان صلوات اللّٰه علیه در مناجات خود می گوید: معبودا! عبادت و پرستش من از جهت ترس از آتش دوزخ نیست و با انگیزه طمع و دستیابی به بهشت نیست، بلکه فقط چون تو را سزاوار عبادت و پرستش می دانم می پرستم، و کسی که در معرفت و بینش به این پایه نرسیده و همین مقدار می داند که اوست آفریدگار جهان و دانا و توانا و مسلط بر عالم خلقت و آفرینش، در مقابل اطاعت و بندگی پاداش می دهد و گنه کاران و متمرّدان را کیفر می کند و بر مبنای چنین معرفتی عبادتش را به منظور رسیدن به نعمت های

بهشتی یا نجات و خلاصی از آتش انجام می دهد، البته پروردگار مهربان چنین شخصی را در ازای عبادتش به بهشت برده و از آتش نجات می دهد، مطابق آیات زیادی که در قرآن فرموده و در حدیث هم آمده است: «لکلّ امر مانوی»، هر کس در عبادتش هر نیت و مقصودی که داشته باشد به آن خواهد رسید. به گفتار بعضی ها که نظرشان این است که اگر منظور در عبادت به دست آوردن بهشت باشد یا نجات از دوزخ، چنین عبادتی صحیح نیست نبایداعتنا کرد. اینها خیال کرده اند کهچنین هدفی با اخلاص منافات دارد، چون اخلاص در عبادت این است که در عبادت جز ذات مقدس الهی و جلب رضای او هیچ انگیزه ای نباشد و کسی که به منظور بهشت یا دوزخ عملی انجام دهد، نظرش جلب نفع شخصی یا دفع ضرر است، نه توجه کامل و خالص به ذات اقدس او.چنین حرفی درست نیست و ناشی از عدم توجه به فلسفه تکالیف و احکام و درجات معرفت مردم است. چون اکثر مردم در سطح معمولی، بلکه در مرتبه نازلی از معرفت و شناخت هستند و چنین عبادتی که هیچ انگیزه ای جز ذات اقدس او نداشته باشند، از آنها ساخته نیست، زیرا نوع مردم در مرحله معرفت و خداشناسی، ذات مقدس او را به عنوان امید به او داشتن و خوف و ترس از او می بینند و می دانند.بنابراین مردم معمولا توجه به دوزخ داشته و خود را از عقاب و عذاب بر حذر می دارند و تذکر و توجه به بهشت و وعده وصول به آنرا به خود می دهند. بلکه اشخاصی که در دل محبت و تمایل به دنیا دارند، اصولا اگر کار خیری انجام دهند نه تنها با انگیزه عشق الهی منهای بهشت و دوزخ نیست، بلکه به منظور دستیابی به ثواب و بهشت هم نیست، تا چه رسد به اینکه عبادتش فقط به منظور بزرگداشت خدا و تعظیم او باشد، چون سزاوار پرستش و اطاعت وعبودیت است. چنین شخصی اساسا معنا و حقیقت عبودیت و بندگی را نفهمیده و به این مرتبه از فهم و معرفت نرسیده تا آن را پایه و انگیزه عبادتش قرار دهد. مردم از لحاظ انگیزه عبادت به چند گونه و گروه تقسیم بندی می شوند. یکی از آنها که در مرتبه نازل تر و پایین تر است، افرادی هستند که اعمال و عبادتشان از جهت خوف و ترس است،

چون از عذاب و آتش می ترسد و گروهی بر پایه رجاء و امید خدا را عبادت می کنند که به ثواب و اجر اخروی رسیده و به بهشت نائل گردد. هر یک از این دو گروه گرچه نسبت به آن بندگانی که در سطح عالی از معرفت هستند و هدفشان در عبادت جز تعظیم و تجلیل معبود چیز دیگری نیست و خود را از توجه و علاقه به غیر ذات اقدسش آزاد کرده اند، پست تر و پایین ترند، با این حال بالاخره نیت و قصد آنها صحیح و درست است، چون هر چه هست هدفشان امر اخروی و محرک آنها در عبادت خدا و وعده های خدا است، گرچه آن هدف از اموری است که در این جهان با نمونه و نمود آن امور انس و الفت داشته اند.

و اما پاسخ موضوع منافات داشتن چنین عبادتی با قصد و اخلاص از این قرار است که منظور از اخلاص چیست؟ اگر مقصود این است که عبادت به انگیزه اخروی باشد و هیچ گونه امر دنیوی و بهره های زودگذر این جهان در آن دخالت نداشته باشد، از قبیل مدح و ستایش دیگران و یا مثلا آزاد کردن برده و بنده برای رهایی از هزینه و مخارج زندگی آن برده و نظایر آن، در این فرض بدیهی است که هدف نیل به بهشت و رهایی از دوزخ، با اخلاص به این معنا هیچ گونه منافاتی ندارد. و اگر مقصود از اخلاص این باشد که انسان در عمل و عبادت خود هیچ نظری به ما سوی اللّٰه و به غیر جمال و جلال و عظمت خدا نداشته باشد، البته بر حسب منابع شرعی و فقهی، دلیل و سندی بر این مطلب که صحت عبادت متوقف بر اخلاص به این معنا باشد نداریم، بلکه دلایل فراوانی بر خلافش هست. علاوه بر این همان طور که قبلا گفتیم، برای نوع مردم معمولی، اخلاص در عبادت به این معنای اکمل و اتم، از آنها ساخته نیست. چون شناخت و معرفت جمال و جلال و عظمت الهی درآنان ناقص و نارسا است و برای اکثر مردم،با انگیزه بهدست آوردن ثواب یا بر حذر ماندن از عقاب و عذاب است که عبادت امکان پذیر است.بنابراین مشروط بودن عبادت و صحت تکالیف به اخلاص به آن معنا، تکلیف به غیر مقدور است و نیز خداوند متعال در آیه شریفه فرموده: «أدْعُوه خَوْفاً وَ طَمَعاً»، {با انگیزه ترس از آتش و طمع و بهشت خدا را بخوانید.} - . سجده / ۱۶ - و نیز در آیه دیگر فرماید: «و یَدْعُونَنا رَغَباً وَ رَهَباً»، {در حال ترس و امید ما را می خوانند.} - . انبیاء / ۹۰ - در این آیات خداوند ترغیب و ترهیب فرمود و دستور بیم وامید داده و وعده و تهدید نموده است. اگر این چنین انگیزه ها موجب بطلان و فساد عبادت باشد، این ترغیب ها و تهدیدها و وعده و وعیدهای الهی، عبث و بیهوده، بلکه بر خلاف غرض و هدف عبادات است.

و نیز می بینیم که اولیای خدا گاهی اوقات خودشان تصریح داشته اند که پاره ای از عباداتشان به منظور دستیابی به بهشت و دور شدن از آتش است. این عمل آنها یا از جهت این بوده که محبوب و معبود آنها این چنین دوست دارد یا به منظور تفهیم اخلاص عمل به بندگان خدا بوده. چون آن بزرگواران امام و رهبر و پیشوای عملی مردم بودند که تاسی و پیروی از آنان باید داشت. این علی امیر مؤمنان و سید اولیا است که در بعضی از وقف نامه هایش که قسمتی از اموالش را وقف نموده، بعد از نام خدا می نویسد: «این وصیتی است که بنده خدا علی نوشته و درباره اموالش دستور داده است،به منظور طلب رضای حق. به امید اینکه خداوند مرا به بهشت وارد سازد و از آتش دور کند و آتش را از من دور سازد. در آن روز گروهی رو سفید و گروهی رو سیاه می شوند.»بنابراین عبادت با چنین نیت و انگیزه ای اگر صحیح نبود، جا نداشت آن حضرت چنین عملی انجام دهد و دیگران را وادار و تلقین نماید و کتبا اظهار و تصریح بر آن داشته باشد. و اگر فرضا ایراد شود که منظور از بهشت و دوزخ برای اولیا اللّٰه، لقا و وصل و قرب حق و هجران و فراق و دوری از حق است، پس ممکن است مقصود حضرت این گونه بهشت و دوزخی باشد، در مقام پاسخ گفته می شود که این معنا، همان قرب و نزدیکی معنوی و روحانی است که این رتبه

مخصوص اولیـای الهی است، ولی دیگران که در این سـطح نیسـتند عبادتشـان به چه منظور است؟ در آن جهان که جز خـدا و بهشت و دوزخ چیز دیگری نیست، آن کس که از اولیـا و اهل معرفت کامله نیست، عبادت خود را با آن نحوه کامل و خالص از غیر خـدا که نمی توانـد انجام دهد، پس قطعا باید به انگیزه بهشت یا دوری از آتش باشد، یعنی همان بهشت و دوزخ معلوم و معروف، چون آن بهشت و دوزخ عرفانی را درک نمی کنـد و بـدیهی است که هر کسـی مطابق ترسـیم و میزان تشـخیص و درکش عمل می کند و به طرف آنچه علاقه و میل دارد، کشش و حرکت می کند و غیر این امکان ندارد.

شاید افرادی که اخلاص به آن معنای دقیق و عالی را در عبادت معتبر می دانند، توجه به معنای نیت و حقیقت آن ندارند. البته معنای نیت و قصد قربت این نیست که انسان هنگام شروع در نماز یا روزه یا تدریس مثلا بر سر زبانش بگوید نماز می خوانم یا روزه می گیرم یا درس می گویم، قربه الی اللّٰه تعالی و معانی الفاظ را در ذهن خطور دهد و در فکرش احضار نماید، هرگز چنین نیست. چون این گونه نیت، لقلقه زبـان و یـک گفتگوی ذهنی و مکـالمه بـا خویشـتن است. معنای نیت که شـرط است، توجه دل و بیداری و آگاهی باطن انسان و کشش و تمایل نفس است به طرف آن هدفی که در عمل دارد، هر چه باشد .

هـدف دنیوی یا اخروی تنها به زبان آوردن یا تصور و خطور در ذهن نیست و این گونه توجه و آگاهی باطن و میل و شوق به هـدف مخصوص، اگر در درون شـخص نباشـد، گفتن الفاظ با زبان و حتی تصور معانی، اثری در تحقق نیت ندارد و این نطق به نیت و تصور معانی الفاظ نظیر سـخن شـخص سـیر و تازه غـذا خورده است که مثلا بگویـد من به غذا میل و اشـتها دارم که مقصودش این است که بعدا این میل پیدا خواهد شد. یا کسی که دم از عشق و محبت و دوستی کسی می زند و می گوید من فلانی را دوست دارم و مطیع و منقاد او هسـتم، ولی فعلا فارغ البال و بـدون تحرک و با خیال آسوده، مشـغول کارهای روزمره خود است.

روشن است که این گونه گفتارها و تصورات، به نیت که محرک انسان است و از درون سرچشـمه می گیرد ربطی ندارد. البته اگر انسان بخواهـد در اعماق دل و درون قلبش تحول و تغییری پیـدا شود و تمایل باطنی و توجه قلبی به هدف خود در عبادت به دست آورد، مقـدماتی لازم دارد؛ از گناهان و کارهایی که با این حالت قلبی منافات و ضدیت دارد باید دوری کند و علاقه به زخـارف و ارزش هـای دنیوی را از دل بیرون نمایـد تـا در نتیجه آن، دل آدمی به حقـایق آن جهـانی تمایـل پیـدا کنـد و به عبادت الهی منبعث شود، زیرا نفس انسان در صورتی به عملی تمایل پیـدا می کند که نتیجه و فایده آن عمل را موافق و ملائم طبع خود بداند و در عمل، همان نتیجه را غرض و هدف خود قرار می دهد.

بنابراین کسـی که مثلا در مقام تـدریس علوم دینی قرار دارد، اگر عشق و علاقه به شـهرت و معروفیت داشـته باشـد و از اظهار فضـل و دانش و توجه طلاب و محصـلین به او لـذت ببرد و تمایل و توجهش به این گونه مطالب باشـد، چنین شخصـی ممکن نیسـت نیـت و انگیزه اش در تعلیم و تـدریس و راهنمـایی نادانـان، تقرب و نزدیکی به خـدا باشـد، بلکه هـدف و غرضـش در تـدریس، همان مقاصـد پست و بی ارزش و اهـداف و اغراض فاسد و موهوم است، گرچه در زبانش بگوید: درس می گویم، قربه الی اللّٰه و این معنا را در قلب خود تصور کرده و در دلش خطور دهد. تا موقعی که این گونه صـفات ناپسند و زشت را از دل خود ریشه کن نکنـد، چنین نیت و تصوری نه ارزش دارد نه اثر. همچنین هنگـام دخول و شـروع به نماز، اگر دل آدمی در افکار دنیوی و حرص و ولع به آن غوطه ور باشد، ممکن نیست به تمام معنا دل را متوجه خدا نمود،تمایل واقعی به نماز داشت

و اقبال و توجه حقیقی و راستین به نماز کرد، بلکه با حالت کسالت و خستگی و با تکلف و زحمت مثل اینکه باری را می خواهد حمل کند، داخل در نماز می شود، و اگر بر زبان قصد تقرب را جاری می کند، بدون محتوا وواقعیت است، مانند شخصی که سیر است و بگوید من به غذا تمایل دارم یا شخص آسوده و راحت که بگوید من عاشق و دلباخته فلان معشوقم.

خلاصه مطلب اینکه نیت صحیح و کامل که در عبادات به آن تکیه شده و روح عبادت است، بدون تمایل باطنی و اقبال و توجه درونی تحقق نمی یابد. این امر هم در صورتی امکان پذیر است که افکار و عواملی که با این حالت ضدیت و منافات دارند و صفات مذمومه و ناپسند از دل آدمی ریشه کن گردد و راه این پیروزی و موفقیت، دل کندن از امور دنیوی، تزکیه باطن و چشم پوشی کامل از لذایذ و حظوظ بی ارزش زودگذر این جهان است.

**[ترجمه]

و أقول

أمر النیه قد اشتبه علی کثیر من علمائنا رضوان الله علیهم لاشتباهه علی المخالفین و لم یحققوا ذلک علی الحق و الیقین و قد حقق شیخنا البهائی قدس الله روحه شیئا من ذلک فی شرح الأربعین و حققنا کثیرا من غوامض أسرارها فی کتاب عین الحیاه و رساله العقائد فمن أراد تحقیق ذلک فلیرجع إلیهما.

**[ترجمه]موضوع نیت و حقیقت آن برای خیلی از علما و دانشمندان رضوان اللّه علیهم مشتبه و مجهول و مبهم مانده است. همچنان که از نظر مخالفین و اهل سنت هم روشن نگشته و تحقیق و بررسی کامل و کافی در تشریح آن و بیان حق مطلب و حقیقت آن به عمل نیامده است. البته مرحوم شیخ بهایی در شرح اربعین تا حدی این موضوع را بررسی فرموده و ما هم در کتاب عین الحیوه و رساله اعتقادات، از خیلی از اسرار نیت و مطالب غامضه و مشکلات آن پرده برداری کرده و آن را تشریح نموده ایم. به آنجا رجوع شود.

**[ترجمه]

«۲»

کا، [الکافی] عَنْ عَلِیٍّ عَنْ أَبِیهِ عَنِ النَّوْفَلِیِّ عَنِ السَّکُونِیِّ عَنْ أَبِیهِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: نِیَّهُ الْمُؤْمِنِ خَیْرٌ مِنْ عَمَلِهِ وَ نِیَّهُ الْکَافِرِ شَرٌّ مِنْ عَمَلِهِ وَ کُلُّ عَامِلٍ یَعْمَلُ عَلَی نِیَّتِهِ (۱).

**[ترجمه]کافی: حضرت صادق علیه السّلام فرمود: رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرموده: نیت مؤمن بهتر از عمل او است و نیت و قصد کافر، بدتر از عمل اوست. و هر کس مبنا و پایه عملش، نیت و حالات درونی اوست. - . کافی ۲ : ۸۴ -

**[ترجمه]

بیان

هذا الحديث من الأخبار المشهوره بين الخاصه و العامه و قد قيل فيه وجوه.

الأول أن المراد بنيه المؤمن اعتقاده الحق و لا ريب أنه خير من أعماله

۱- ۱. الکافی ج ۲ ص ۸۴.

إذ ثمرته الخلود فی الجنه و عدمه یوجب الخلود فی النار بخلاف العمل.

الثانی أن المراد أن النیه بدون العمل خیر من العمل بدون النیه و رد بأن العمل بدون نیه لا خیر فیه أصلا و حقیقه التفضیل تقتضی المشارکه و لو فی الجمله.

الثالث ما نقل عن ابن درید و هو أن المؤمن ینوی خیرات کثیره لا یساعده الزمان علی عملها فکان الثواب المترتب علی نیاته أکثر من الثواب المترتب علی أعماله.

الرابع ما ذکره بعض المحققین و هو أن المؤمن ینوی أن یوقع عباداته علی أحسن الوجوه لأن إیمانه یقتضی ذلک ثم إذا کان یشتغل بها لا یتیسر له ذلک و لا یتأتی کما یرید فلا یأتی بها کما ینبغی فالذی ینوی دائما خیر من الذی یعمل فی کل عباده و هذا قریب من المعنی الأول و یمکن الجمع بینهما

وَ یُؤَیِّدُهُمَا الْخَبَرُ الثَّالِثُ وَ الْخَامِسُ (۱) وَ مَا رَوَاهُ الصَّدُوقُ ره فِی عِلَلِ الشَّرَائِعِ بِإِسْنَادِهِ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام أَنَّهُ کَانَ یَقُولُ: نِیَّهُ الْمُؤْمِنِ خَیْرٌ مِنْ عَمَلِهِ وَ ذَلِکَ لِأَنَّهُ یَنْوِی مِنَ الْخَیْرِ مَا لَا یُدْرِکُهُ وَ نِیَّهُ الْکَافِرِ شَرٌّ مِنْ عَمَلِهِ وَ ذَلِکَ لِأَنَّ الْکَافِرَ یَنْوِی الشَّرَّ وَ یَأْمُلُ مِنَ الشَّرِّ مَا لَا یُدْرِکُهُ.

وَ بِإِسْنَادِهِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: أَنَّهُ قَالَ لَهُ زَیْدٌ الشَّحَّامُ إِنِّی سَمِعْتُکَ تَقُولُ نِیَّهُ الْمُؤْمِنِ خَیْرٌ مِنْ عَمَلِهِ فَکَیْفَ تَکُونُ النِّیَّهُ خَیْراً مِنَ الْعَمَلِ قَالَ لِأَنَّ الْعَمَلَ إِنَّمَا کَانَ رِئَاءَ الْمَخْلُوقِینَ وَ النِّیَّهَ خَالِصَهٌ لِرَبِّ الْعَالَمِینَ فَیُعْطِی عَزَّ وَ جَلَّ عَلَی النِّیَّهِ مَا لَا یُعْطِی عَلَی الْعَمَلِ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام إِنَّ الْعَبْدَ لَیَنْوِی مِنْ نَهَارِهِ أَنْ یُصَلِّیَ بِاللَّیْلِ فَتَغْلِبُهُ عَیْنُهُ فَیَنَامُ فَیُثْبِتُ اللَّهُ لَهُ صَلَاتَهُ وَ یَکْتُبُ نَفَسَهُ تَسْبِیحاً وَ یَجْعَلُ نَوْمَهُ صَدَقَهً(۲).

الخامس أن طبیعه النیه خیر من طبیعه العمل لأنه لا یترتب علیها عقاب أصلا بل إن کانت خیرا أثیب علیها و إن کانت شرا کان وجودها کعدمها

ص: ۱۹۰

۱- ۱. یعنی الحدیث الثالث و الخامس فی باب نیه الکافی، و هو کذلک فی ما نحن فیه.

۲- ۲. علل الشرائع ج ۲ ص ۲۱۱، و سیجیء تحت الرقم ۱۸ و ۱۹.

بخلاف العمل فإن من يَعْمَلْ مِثْقالَ ذَرَّهٍ خَيْراً يَرَهُ وَ مَنْ يَعْمَلْ مِثْقالَ ذَرَّهٍ شَرًّا يَرَهُ فصح أن النيه بهذا الاعتبار خير من العمل.

و أقول :

يمكن أن يقال هذا فى الشر أيضا بناء على أن الكافر يعاقب على نيات الشر و إنما العفو عن المؤمنين.

السادس أن النيه من أعمال القلب و هو أفضل من الجوارح فعمله أفضل من عملها أ لا ترى إلى قوله تعالى أَقِمِ الصَّلاهَ لِذِكْرِي (۱) جعل سبحانه الصلاه وسيله إلى الذكر و المقصود أشرف من الوسيله و أيضا فأعمال القلب مستوره عن الخلق لا يتطرق إليها الرئاء و غيره بخلاف أعمال الجوارح.

السابع أن المراد أن نيه بعض الأعمال الشاقه كالحجّ و الجهاد خير من بعض الأعمال الخفيه(۲) كتلاوه آيه من القرآن و الصدقه بدرهم مثلا.

الثامن ما ذكره السيد المرتضى رضى الله عنه فى الغرر أن لفظه خير ليست اسم تفضيل بل المراد أن نيه المؤمن عمل خير من جمله أعماله و من تبعيضيه و به دفع التنافى بين هذا الحديث و بين ما يُرْوَى عَنْهُ صلى الله عليه و آله: أَفْضَلُ الْأَعْمَالِ أَحْمَزُهَا. و يجرى هذا الوجه فى قوله و نيه الكافر شر من عمله فإن المعنى فيه أيضا ليس معنى التفضيل بل المعنى شر من جمله عمله. فإن قيل كيف يصح هذا مع ما وَرَدَ فِي الْحَدِيثِ مِنْ: أَنَّ ابْنَ آدَمَ إِذَا هَمَّ بِالْحَسَنَهِ كُتِبَتْ لَهُ حَسَنَهٌ وَ إِذَا هَمَّ بِالسَّيِّئَهِ لَمْ يُكْتَبْ عَلَيْهِ شَيْ ءٌ حَتَّى يَعْمَلَ. قلنا قد ذكرنا سابقا أن ظاهر بعض الأخبار أن ذلك مخصوص بالمؤمنين.

التاسع أن المراد بالنيه تأثر القلب عند العمل و انقياده إلى الطاعه و إقباله على الآخره و انصرافه عن الدنيا و ذلك يشتدّ بشغل الجوارح فى الطاعات و كفها عن المعاصى فإن بين الجوارح و القلب علاقه شديده يتأثر كل منهما بالآخر كما إذا حصل للأعضاء آفه سرى أثرها إلى القلب فاضطرب و إذا تألم القلب بخوف مثلا سرى أثره إلى الجوارح فارتعدت و القلب هو الأمير المتبوع

۱- ۱. طه: ۱۴.

۲- ۲. الخفيه ظ.

و الجوارح كالرعايا و الأتباع و المقصود من أعمالها حصول ثمره للقلب.

فلا تظن أن فی وضع الجبهه علی الأرض غرضا من حیث إنه جمع بین الجبهه و الأرض بل من حیث إنه بحکم العاده یؤکد صفه التواضع فی القلب فإن من یجد فی نفسه تواضعا فإذا استعان بأعضائه و صورها بصوره التواضع تأکد بذلک تواضعه و أما من یسجد غافلا عن التواضع و هو مشغول القلب بأغراض الدنیا فلا یصل من وضع جبهته علی الأرض أثر علی قلبه بل سجوده کعدمه نظرا إلی الغرض المطلوب منه فکانت النیّه روح العمل و ثمرته و المقصد الأصلی من التکلیف به فکانت أفضل.

و هذا الوجه قریب مما ذکره الغزالی فی إحیائه و هو أن کل طاعه تنتظم بنیّه و عمل و کل منهما من جمله الخیرات إلا أن النیه من الطاعتین خیر من العمل لأن أثر النیه فی المقصود أکثر من أثر العمل لأن صلاح القلب هو المقصود من التکلیف و الأعضاء آلات موصله إلی المقصود و الغرض من حرکات الجوارح أن یعتاد القلب إراده الخیر و یؤکد المیل إلیه لیتفرغ عن شهوات الدنیا و یقبل علی الذکر و الفکر فبالضروره یکون خیرا بالإضافه إلی الغرض قال الله تعالی لَنْ یَنالَ اللَّهَ لُحُومُها وَ لا دِماؤُها وَ لکِنْ یَنالُهُ التَّقْوی مِنْکُمْ (۱) و التقوی صفه القلب

وَ فِی الْحَدِیثِ: إِنَّ فِی الْجَسَدِ لَمُضْغَهً إِذَا صَلُحَتْ صَلُحَ لَهَا سَائِرُ الْجَسَدِ.

العاشر أن نیّه المؤمن هی الباعثه له علی عمل الخیر فهی أصل العمل و علته و العمل فرعها لأنه لا یحصل العمل و لا یوجد إلا بتصور المقصود الحقیقی و التصدیق بحصوله و انبعاث النفس إلیه حتی یشتدّ العزم و یوجد الفعل فبهذه الجهه هی أشرف و کذا نیّه الکافر سبب لعمله الخبیث فهی شرّ منه.

الحادی عشر أن النیّه روح العمل و العمل بمثابه البدن لها فخیریته و شرّیته تابعتان لخیریه النیه و شریتها کما أن شرافه البدن و خباثته تابعتان

۱- ۱. الحجّ: ۳۷.

لشرافه الروح و خباثته فبهذا الاعتبار نيه المؤمن خير من عمله و نيه الكافر شر من عمله.

الثانی عشر أن نیه المؤمن و قصده أولا هو الله و ثانیا العمل لأنه یوصل إلیه و نیّه الکافر و قصده غیره تعالی و عمله یوصله إلیه و بهذا الاعتبار صح ما ذکر.

و هذا الوجه و ما تقدمه مستفادان من کلام المحقق الطوسی قدس سره و الوجود المذکوره ربما یرجع بعضها إلی بعض و بعد ما أحطت خبرا بما ذکرناه نذکر ما هو أقوی عندنا بعد الإعراض عن الفضول و هو الحق الحقیق بالقبول.

فاعلم أن الإشکالات الناشئه من هذا الخبر إنما هو لعدم تحقیق معنی النیه و توهم أنها تصور الغرض و الغایه و إخطارها بالبال و إذا حققتها کما أومأنا إلیه سابقا عرفت أن تصحیح النیه من أشق الأعمال و أحمزها و أنها تابعه للحاله التی النفس متصفه بها و کمال الأعمال و قبولها و فضلها منوط بها و لا یتیسر تصحیحها إلا بإخراج حب الدنیا و فخرها و عزها من القلب بریاضات شاقه و تفکرات صحیحه و مجاهدات کثیره فإن القلب سلطان البدن و کلما استولی علیه یتبعه سائر الجوارح بل هو الحصن الذی کل حب استولی علیه و تصرف فیه یستخدم سائر الجوارح و القوی و یحکم علیها و لا تستقر فیه محبتان غالبتان کما

قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ: یَا عِیسَی لَا یَصْلُحُ لِسَانَانِ فِی فَمٍ وَاحِدٍ وَ لَا قَلْبَانِ فِی صَدْرٍ وَاحِدٍ وَ کَذَلِکَ الْأَذْهَانُ (۱).

و قال سبحانه ما جَعَلَ اللَّهُ لِرَجُلٍ مِنْ قَلْبَیْنِ فِی جَوْفِهِ (۲).

فالدنیا و الآخره ضرّتان لا یجتمع حبهما فی قلب فمن استولی علی قلبه حب المال لا یذهب فکره و خیاله و قواه و جوارحه إلا إلیه و لا یعمل عملا إلا و مقصوده الحقیقی فیه تحصیله و إن ادعی غیره کان کاذبا و لذا یطلب

۱- ۱. راجع الکافی ج ۲ ص ۳۴۳، ثواب الأعمال ص ۲۴۰.
۲- ۲. الأحزاب: ۴.

الأعمال التی وعد فیها کثره المال و لا یتوجه إلی الطاعات التی وعد فیها قرب ذی الجلال و کذا من استولی علیه حب الجاه لیس مقصوده فی أعماله إلا ما یوجب حصوله و کذا سائر الأغراض الباطله الدنیویه فلا یخلص العمل لله سبحانه و للآخره إلا بإخراج حب هذه الأمور من القلب و تصفیته عما یوجب البعد عن الحق.

فللناس فی نیاتهم مراتب شتی بل غیر متناهیه بحسب حالاتهم فمنها ما یوجب فساد العمل و بطلانه و منها ما یوجب صحته و منها ما یوجب کماله و مراتب کماله أیضا کثیره فأما ما یوجب بطلانه فلا ریب فی أنه إذا قصد الرئاء المحض أو الغالب بحیث لو لم یکن رؤیه الغیر له لا یعمل هذا العمل إنه باطل لا یستحق الثواب علیه بل یستحق العقاب کما دلت علیه الآیات و الأخبار الکثیره و أما إذا ضم إلی القربه غیرها بحیث کان الغالب القربه و لو لم تکن الضمیمه یأتی بها ففیه إشکال و لا تبعد الصحه و لو تعلق الرئاء ببعض صفاته المندوبه کإسباغ الوضوء و تطویل الصلاه فأشد إشکالا.

و لو ضم إلیها غیر الرئاء کالتبرید ففیه أقوال ثالثها التفصیل بالصحه مع کون القربه مقصوده بالذات و البطلان مع العکس قال فی الذکری لو ضم إلی النیه منافیا فالأقرب البطلان کالرئاء و الندب فی الواجب لأن تنافی المرادات یستلزم تنافی الإرادات و ظاهر المرتضی الصحه بمعنی عدم الإعاده لا بمعنی حصول الثواب ذکر ذلک فی الصلاه المنوی بها الرئاء و هو یستلزم الصحه فیها و فی غیرها مع ضم الرئاء إلی التقرب و لو ضم اللازم کالتبرد قطع الشیخ و صاحب المعتبر بالصحه لأنه فعل الواجب و زیاده غیر منافیه و یمکن البطلان لعدم الإخلاص الذی هو شرط الصحه و کذا التسخن و النظافه انتهی.

و أقول :

لو ضم إلی القربه بعض المطالب المباحه الدنیویه فهل تبطل عبادته ظاهر جماعه من الأصحاب البطلان و یشکل بأن صلوات الحاجه و الاستخاره و تلاوه القرآن و الأذکار و الدعوات المأثوره للمقاصد الدنیویه عبادات بلا ریب مع أن

تكليف خلو القصد عنها تكليف بالمحال و الجمع بين الضدين كأن يقول أحد ائت الموضع الفلانى لرؤيه الأسد من غير أن يكون غرضك رؤيته أو اذهب إلى السوق و اشتر المتاع من غير أن تقصد شراء المتاع و قد ورد فى الأخبار الكثيره منافع دنيويه للطاعات ككون صلاه الليل سببا لوسعه الرزق و كون الحج موجبا للغناء و أمثال ذلك كثيره فلو كانت هذه مخله بالقربه لكان ذكرها إغراء بالقبيح إذ بعد السماع ربما يمتنع تخليه القصد عنها.

نعم يمكن أن تئول هذه القصود بالأخره إلى القربه كأن يكون غرض طالب الرزق صرفه فى وجوه البر و التقوى به على الطاعه و من يكون مقصوده من طول العمر تحصيل رضا الرب تعالى لكن هذا القصد لا يتحقق واقعا و حقيقه إلا لآحاد المقربين و لا يتيسر لأكثر الناس هذه النيه و هذا الغرض إلا بالانتحال و الدعاوى الكاذبه و توهم أن الإخطار بالبال نيه واقعيه و بينهما بعد المشرقين.

فالظاهر أنه يكفى لكونه طاعه و قربه كونه بأمره سبحانه و موافقا لرضاه و متضمنا لذكره و التوسل إليه و إن كان المقصود تحصيل بعض الأمور المباحه لنيل اللذات المحلله و أما النيات الكامله و الأغراض العريه عن المطالب الدنيه الدنيويه فهى تختلف بحسب

الأشخاص و الأحوال و لكل منهم نيه تابعه لشاكلته و طريقته و حالته بل لكل شخص فى كل حاله نيه تتبع تلك الحاله و لنذكر بعض منازلها و درجاتها.

فالأولى نيه من تنبه و تفكر فى شديد عذاب الله و أليم عقابه فصار ذلك موجبا لحط الدنيا و لذاتها عن نظره فهو يعمل كل ما أراد من الأعمال الحسنه و يترك ما ينتهى عنه من الأعمال السيئه خوفا من عذابه.

الثانيه نيه من غلب عليه الشوق إلى ما أعد الله للمحسنين فى الجنه من نعيمها و حورها و قصورها فهو يعبد الله لتحصيل تلك الأمور و هاتان نيتان صحيحتان على الأظهر و إن توهم الأكثر بطلان العباده بهما لغفلتهم عن معنى النيه كما عرفت و العجب أن العلامه رحمه الله ادعى اتفاق العدليه على أن من

فعل فعلا لطلب الثواب أو خوف العقاب فإنه لا يستحق بذلك ثوابا.

و أقول لهاتين النيتين أيضا مراتب شتى بحسب اختلاف أحوال الناس فإن من الناس من يطلب الجنه لحصول مشتهياته الجسمانيه فيه و منهم من يطلبها لكونها دار كرامه الله و محل قرب الله و كذا منهم من يهرب من النار لألمها و منهم من يهرب منها لكونها دار البعد و الهجران و الحرمان و محل سخط الله كما

قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام فِي الدُّعَاءِ الَّذِي عَلَّمَهُ كُمَيْلَ بْنَ زِيَادٍ النَّخَعِيَّ: فَلَئِنْ صَيَّرْتَنِي فِي الْعُقُوبَاتِ مَعَ أَعْدَائِكَ وَ جَمَعْتَ بَيْنِي وَ بَيْنَ أَهْلِ بَلَائِكَ وَ فَرَّقْتَ بَيْنِي وَ بَيْنَ أَحِبَّائِكَ وَ أَوْلِيَائِكَ فَهَبْنِي يَا إِلَهِي وَ سَيِّدِي صَبَرْتُ عَلَى عَذَابِكَ فَكَيْفَ أَصْبِرُ عَلَى فِرَاقِكَ وَ هَبْنِي صَبَرْتُ عَلَى حَرِّ نَارِكَ فَكَيْفَ أَصْبِرُ عَنِ النَّظَرِ إِلَى كَرَامَتِكَ.

إلى آخر ما ذكر في هذا الدعاء المشتمل على جميع منازل المحبين و درجات العارفين فظهر أن هاتين الغايتين و طلبهما لا تنافيان درجات المقربين.

الثالثه نيه من يعبد الله تعالى شكرا له فإنه يتفكر في نعم الله التي لا تحصى عليه فيحكم عقله بأن شكر المنعم واجب فيعبده لذلك كما هو طريقه المتكلمين

وَ قَدْ قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِ: إِنَّ قَوْماً عَبَدُوا اللَّهَ رَغْبَةً فَتِلْكَ عِبَادَةُ التُّجَّارِ وَ إِنَّ قَوْماً عَبَدُوا اللَّهَ رَهْبَةً فَتِلْكَ عِبَادَةُ الْعَبِيدِ وَ إِنَّ قَوْماً عَبَدُوا اللَّهَ شُكْراً فَتِلْكَ عِبَادَةُ الْأَحْرَارِ(۱).

الرابعه نيه من يعبده حياء فإنه يحكم عقله بحسن الحسنات و قبح السيئات و يتذكر أن الرب الجليل مطلع عليه في جميع أحواله فيعبده و يترك معاصيه لذلك

وَ إِلَيْهِ يُشِيرُ قَوْلُ النَّبِيِّ صلى الله عليه و آله: الْإِحْسَانُ أَنْ تَعْبُدَ اللَّهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ فَإِنْ لَمْ تَكُنْ تَرَاهُ فَإِنَّهُ يَرَاكَ (۲).

۱- ۱. راجع نهج البلاغه ج ۲ ص ۱۹۷ تحت الرقم ۲۳۷ من الحكم.
۲- ۲. راجع الدّر المنثور ج ۱ ص ۹۳ في حديث ابن عبّاس قال جلس رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله مجلسا فأتاه جبرئيل فجلس بين يدى رسول اللّه واضعا كفيه على ركبتى رسول اللّه فقال: حدّثني عن الإسلام- الى أن قال: قال يا رسول اللّه حدّثني ما الاحسان؟ قال: الاحسان أن تعمل للّه[أن تعبد اللّه] كانك تراه الحديث.

الخامسه نيه من يعبده تقربا إليه تعالى تشبيها للقرب المعنوى بالقرب المكانى و هذا هو الذى ذكره أكثر الفقهاء و لم أر فى كلامهم تحقيق القرب المعنوى فالمراد إما القرب بحسب الدرجه و الكمال إذ العبد لإمكانه فى غايه النقص عار عن جميع الكمالات و الرب سبحانه متصف بجميع الصفات الكماليه فبينهما غايه البعد فكلما رفع عن نفسه شيئا من النقائص و اتصف بشى ء من الكمالات حصل له قرب ما بذلك الجناب أو القرب بحسب التذكر و المصاحبه المعنويه فإن من كان دائما فى ذكر أحد و مشغولا بخدماته فكأنه معه و إن كان بينهما غايه البعد بحسب المكان و فى قوه هذه النيه إيقاع الفعل امتثالا لأمره تعالى أو موافقه لإرادته أو انقيادا و إجابه لدعوته أو ابتغاء لمرضاته.

فهذه النيات التى ذكرها أكثر الأصحاب و قالوا لو قصد لله مجردا عن جميع ذلك كان مجزيا فإنه تعالى غايه كل مقصد و إن كان يرجع إلى بعض الأمور السالفه.

السادسه نيه من عبد الله لكونه أهلا للعباده و هذه نيه الصديقين كما

قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِ: مَا عَبَدْتُكَ خَوْفاً مِنْ نَارِكَ وَ لَا طَمَعاً فِي جَنَّتِكَ وَ لَكِنْ وَجَدْتُكَ أَهْلًا لِلْعِبَادَهِ فَعَبَدْتُكَ.

و لا تسمع هذه الدعوى من غيرهم و إنما يقبل ممن يعلم منه أنه لو لم يكن لله جنه و لا نار بل لو كان على الفرض المحال يدخل العاصى الجنه و المطيع النار لاختار العباده لكونه أهلا لها كما أنهم فى الدنيا اختاروا النار لذلك فجعلها الله عليهم بردا و سلاما و عقوبه الأشرار فجعلها الله عندهم لذه و راحه و نعيما.

السابعه نيه من عبد الله حبا له و درجه المحبه أعلى درجات المقربين و المحب يختار رضا محبوبه و لا ينظر إلى ثواب و لا يحذر من عقاب و حبه تعالى إذا استولى على القلب يطهره عن حب ما سواه و لا يختار فى شى ء من الأمور إلا رضا مولاه.

كَمَا رَوَى الصَّدُوقُ رَحِمَهُ اللَّهُ بِإِسْنَادِهِ عَنِ الصَّادِقِ عليه السلام أَنَّهُ قَالَ: إِنَّ النَّاسَ

يَعْبُدُونَ اللَّهَ عَلَى ثَلَاثَهِ أَوْجُهٍ فَطَبَقَهٌ يَعْبُدُونَهُ رَغْبَهً فِی ثَوَابِهِ فَتِلْکَ عِبَادَهُ الْحُرَصَاءِ وَ هُوَ الطَّمَعُ وَ آخَرُونَ يَعْبُدُونَهُ فَرَقاً مِنَ النَّارِ فَتِلْکَ عِبَادَهُ الْعَبِيدِ وَ هِیَ رَهْبَهٌ وَ لَکِنِّی أَعْبُدُهُ حُبّاً لَهُ عَزَّ وَ جَلَّ فَتِلْکَ عِبَادَهُ الْکِرَامِ وَ هُوَ الْأَمْنُ لِقَوْلِهِ عَزَّ وَ جَلَ وَ هُمْ مِنْ فَزَعٍ

يَوْمَئِذٍ آمِنُونَ (١) وَ لِقَوْلِهِ عَزَّ وَ جَلَ قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِی يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ وَ يَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ (٢) فَمَنْ أَحبَّ اللَّهَ أَحَبَّهُ اللَّهُ وَ مَنْ أَحَبَّهُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ كَانَ مِنَ الْآمِنِينَ (٣).

وَ فِی تَفْسِيرِ الْإِمَامِ عليه السلام قَالَ عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ عليه السلام: إِنِّی أَكْرَهُ أَنْ أَعْبُدَ اللَّهَ لِأَغْرَاضٍ لِی وَ لِثَوَابِهِ فَأَكُونَ كَالْعَبْدِ الطَّمِعِ الْمُطِيعِ إِنْ طُمِّعَ عَمِلَ وَ إِلَّا لَمْ يَعْمَلْ وَ أَكْرَهُ أَنْ أَعْبُدَهُ لِخَوْفِ عِقَابِهِ فَأَكُونَ كَالْعَبْدِ السَّوْءِ إِنْ لَمْ يَخَفْ لَمْ يَعْمَلْ قِيلَ فَلِمَ تَعْبُدُهُ قَالَ لِمَا هُوَ أَهْلُهُ بِأَيَادِيهِ عَلَيَّ وَ إِنْعَامِهِ.

وَ قَالَ مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ الْبَاقِرُ عليه السلام: لَا يَكُونُ الْعَبْدُ عَابِداً لِلَّهِ حَقَّ عِبَادَتِهِ حَتَّى يَنْقَطِعَ عَنِ الْخَلْقِ كُلِّهِ إِلَيْهِ فَحِينَئِذٍ يَقُولُ هَذَا خَالِصٌ لِی فَيَتَقَبَّلُهُ بِكَرَمِهِ.

وَ قَالَ جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ عليهما السلام: مَا أَنْعَمَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ عَلَى عَبْدِهِ أَجَلَّ مِنْ أَنْ لَا يَكُونَ فِی قَلْبِهِ مَعَ اللَّهِ غَيْرُهُ.

وَ قَالَ مُوسَى بْنُ جَعْفَرٍ عليه السلام: أَشْرَفُ الْأَعْمَالِ التَّقَرُّبُ بِعِبَادَهِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ.

وَ قَالَ عَلِيٌّ الرِّضَا عليه السلام: إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ قَوْلُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ عَلِيٌّ وَلِيُّ اللَّهِ وَ خَلِيفَهُ مُحَمَّدٍ رَسُولِ اللَّهِ حَقّاً وَ خُلَفَاؤُهُ خُلَفَاءُ اللَّهِ وَ الْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ عِلْمُهُ فِی قَلْبِهِ بِأَنَّ هَذَا صَحِيحٌ كَمَا قُلْتُهُ بِلِسَانِی (۴).

و أقول لكل من النيات الفاسده و الصحيحه أفراد أخرى يعلم بالمقايسه مما ذكرنا و هی تابعه لأحواله و صفاته و ملكاته الراسخه منبعثه عنها و من هذا يظهر سر أن أهل الجنه يخلدون فيها بنياتهم لأن النيه الحسنه تستلزم طينه

١- ١. النمل: ٨٩.

٢- ٢. آل عمران: ٣١.

٣- ٣. راجع علل الشرائع ج ١ ص ١٢.

۴- ۴. تفسير الإمام ص ١۵٢. و سيجی ء مستقلا تحت الرقم: ٣٣.

طیبه و صفات حسنه و ملکات جمیله تستحق الخلود بذلک إذ لم یکن مانع العمل من قبله فهو بتلک الحاله مهیئ للأعمال الحسنه و الأفعال الجمیله و الکافر مهیئ لضد ذلک و تلک الصفات الخبیثه المستلزمه لتلک النیه الردیه استحق الخلود فی النار.

و بما ذکرنا ظهر معنی قَوْلِهِ علیه السلام: وَ کُلُّ عَامِلٍ یَعْمَلُ عَلَی نِیَّتِهِ.

أی عمل کل عامل یقع علی وفق نیته فی النقص و الکمال و الرد و القبول و المدار علیها کما عرفت و علی بعض الاحتمالات المعنی أن النیه سبب للفعل و باعث علیه و لا یتأتی العمل إلا بها کما مر.

**[ترجمه]این حدیث از احادیث مشهوری است که عامه و خاصه نقل کرده اند و در نزد همه معروف است و وجوه زیادی در توجیه و تشریح این حدیث گفته شده است.

۱.

مقصود از نیت که بهتر و با ارزش تر از عمل شمرده شده، اصول اعتقادات حقه باشد که شخص مؤمن به آنها معتقد است. و پر واضح است که اعتقاد از عمل بهتر است، چون ملاک و علت دخول به بهشت و دستیابی به آن سعادت ابدی. داشتن اعتقادات حقه و صحیح است و نبودن اعتقاد هم موجب دخول در آتش قهر الهی و مخلد بودن در آن است، ولی عمل چنین نیست.

۲.

مقصود این است که نیت تنها بدون عمل که دنبال داشته باشد،از عملی که بدون نیت و بدون قصد انجام شود بهتر است، ولی این توجیه صحیح نیست، چون عمل بی نیت اصلا ارزشی ندارد و خوبی و حسنی ندارد تا اینکه نیت و قصد خوب تر و بهتر باشد و چون تعبیر به لفظ خوب تر و بهتر شده، باید عملی را در نظر گرفت که آن هم خوب باشد.

۳.

آنچه از ابن درید نقل شده و آن این است که شخص مؤمن از نظر ایمان و اعتقادی که دارد، آرزو و قصد می کند که کارهای خیر و امور زیادی را انجام دهد، ولی متاسفانه فرصت به دست نمی آید و زمان و کشش و گنجایش انجام این همه کارهای خیر را ندارد.بنابراین ثواب و عنایاتی که از جانب خدا در مقابل این نیت خیر به او داده می شود، خیلی بیشتر از آن ثواب هایی است که به عنوان پاداش اعمال و کردار به دست می آورد.

۴.

آنچه که بعضی از محققین گفته اند که البته شخص با ایمان و معتقد و متدین به اقتضای ایمانش، نیت و تصمیمش این است که کارهای خود و عباداتش را به بهترین وجه و کیفیت انجام دهد، ولی در مرحله عمل و پیاده کردن این تصمیم، آن طور که باید و شاید موفق نمی شود.بنابراین برنامه و طرحی که در مرحله فکر و نیت تنظیم می شود، همیشه از آنچه که عملا محقق

می شود و خـارجیت پیـدا می کنـد، بهتر و کامل تر است. این توجیه تا حـدی با توجیه اول تطبیق می نمایـد و امکان جمع بین این دو هست.و حـدیث سوم و پنجم که در کافی در باب نیت نقل شـده، همین دو معنا را تاییـدمی کنـد. همچنین حـدیثی که مرحوم صدوق در علل الشـرائع از حضرت باقر علیه السّلام نقل نموده که فرمود: «نیت مؤمن از عملش بهتر است، از این جهت که شـخص بـا ایمان آرزو دارد و دلش می خواهـد کارهای زیادی را انجام دهـد، ولی فرصت و عمرش رسایی نـدارد. و نیت کافر هم از عملش بدتر است، چون او هم به اقتضای طبیعت و عناد خود، نقشه های زشت و خطرناکی ترسیم می کند و کارها و اعمال زیانباری را آرزو کرده و در ذهن و فکر خود می پروراند، ولی خوشبختانه فرصت کوتاه و عوامل و موانع دیگر، به او اجازه نمی دهد.» و نیز مرحوم صدوق - . علل الشرایع ۲ : ۲۱۱ - به سند خود از حضرت صادق علیه السّلام نقل کرده که زید شحام به حضـرت عرضه داشت: من از شـما شنیده ام که فرمودی نیت مؤمن از عملش بهتر است. چطور می شود که نیت عمل از خود عمـل بهتر باشـد؟ فرمود: از این نظر که عمـل انسان امکان دارد ریایی و به منظور جلب توجه مردم باشـد، ولی نیت که امر قلبی است و ریا بردار نیست، فقط برای خدا و از جهت ارتباط دل با او است. خدای مهربان هم در مقابل این نیت و تصمیم قلبی، ثواب و پاداشـی به او عنایت می فرمایـد که این پاداش را خود عمل و پیکره آن ندارد. و حضـرت صادق علیه السـلام به عنوان مثال و نمونه فرمود: مثلا بنده مؤمن در روز تصمیم می گیرد

که سـحر گاه از خواب برخیزد و نماز شب بخوانـد. اتفاقا خواب عمیقی او را فرا می گیرد و موفق نمی شود. خداوند مهربان در برابر این تصـمیم و نیت، ثـواب نمـاز شب و تهجـد را به او عنـایت فرموده و تنفسـش را تسبیـح و خوابش را صـدقه و انفـاق به حساب می آورد.

.۵

اینکه طبیعت نیت و خود تصـمیم از عمل بهتر و سالم تر است. چون تصـمیم و نیت، عقاب و مؤاخـذه ای ندارد، بلکه اگر نیت نیت خیر باشـد، ثواب و پـاداش دارد گرچه موفق به انجـام خود نشود. و اگر نیت و تصـمیم کار بـد باشـد، بود و نبود این نیت هیچ اثری ندارد و عقاب نمی شود. ولی عمل چنین نیست، زیرا هر کس به مقدار خردلی عمل کند، خوب باشد یابد، پاداش و کیفرش را خواهـد دیـد. پس درست است که نیت از این نظر از عمـل بهـتر است و من می گویم در طرف نیت شـر هم ممکن است همین طور گفته شود. بنا بر اینکه کافر در برابر نیت شر و تصمیم بر عمل بد، عقاب دارد و مواخذه می شود، گرچه دنبال نیت عمل خارجی نباشد، چون عفو و مواخذه نکردن بر نیت شر، لطفی است که مختص مؤمنین است.

.۶

اینکه نیت چون از اعمال و کارهای قلبی و جوانحی است و دل هم خود از تمام جوارح و اعضا افضل و اشرف است، عمل آن هم از اعمـال سایر جوارح و اعضا افضل و بهتر است. لـذا در قرآن می فرمایـد: «أَقِمِ الصَّلاةَ لِذِكْرِی»، {نماز را به منظور ذکر و یاد من بپا دارید.} - . طه / ۱۴ -

چه که خداونـد متعال نماز را وسـیله و مقدمه یاد خدا قرار داده و البته همیشه مقصود و نتیجه، از وسـیله و مقدمه اشـرف و بهتر اسـت. علاـوه بر ایـن عمـل قلـبی از نظر مردم مستور و پوشـیده است و ریـا و سـمعه و خودنمـایی در آن راه نـدارد، ولی عمل

خارجی چنین نیست.

.۷

اینکه نیت بعضـی از اعمال سـخت و دشوار مانند عمل حج و یا جهاد و جانبازی و تصمیم این گونه کارها از پاره ای از اعمال سبک و آسان مانند قرآن خواندن یا مثلا یکدرهم تصدق، افضل و بهتر است.

.۸

آنچه مرحوم سید مرتضی در کتاب «غرر» فرموده که کلمه خیر در این حدیث، معنای تفضیلی و خوب تر بودن را ندارد، بلکه منظور این است که نیت مؤمن خود عمل خوبی است و از اعمال خوب او و در ردیف کارهـای نیـک اوست و لفـظ «من» در این حـدیث، تبعیضـیه است و با همین تنافی و تناقض ظاهری که میان این حـدیث و آن حدیث معروف نبوی صلّی اللّه علیه و آله که فرمـود: «بهـترین کارهـا دشـوارتر آنهـا است» به چشم می خورد، رفع می شود و دیگر به ذهن نمی آیـد که چگونه هم نیت افضل باشـد و هم کار دشوارتر. همین توجیه در جمله بعدی که مربوط به نیت کافر است مناسب است، چون در آن جمله هم لفظ «شـر» معنای تفضیلی و بدتر و زشت تر را ندارد، بلکه منظور این است که نیت و تصمیمات شخص کافر، بد و زشت و از همان کارهای بد او است. و اگر ایراد شود که در احادیث و روایات وارد شده که آدمی هنگامی که تصمیم به عمل نیک و نیت خیری را بگیرد در نامه عملش حسـنه ای نوشته می شود، گرچه موفق به انجام آن عمل خیر نشود، ولی اگر نیت و تصمیم عمل بـدی را گرفت، چیزی بر او نوشـته نمی شود تا وقتی که آن عمل را انجام بدهـد،بنابراین در نیت شـر هیـچ گونه شـری و عقـابی نیست، پاسـخش این است که قبلاـ مـا گفته ایم و اثبات شـده که ظاهر بعضـی از اخبار این است که این لطف و عنایت الهی مخصوص اهل ایمان است؛ پس نیت کافر بد و زشت است.

.۹

اینکه مقصـود از نیت، آن حـالت تـاثر روحی و دگرگـونی قلب است که هنگـام عمـل پیـدا می شود و انقیـاد و میـل بـاطنی به اطاعت و اقبال و توجه درونی به آن جهان و چشم پوشی و بی توجهی به دنیا که از اثرات عمل و عبادت است و البته هرچه در عبادت و عمل جوارحی و خارجی و بازداشـتن اعضا و جوارح از گناه و معصـیت مراقبت بیشتری شود، این حالت قلبی و پاکی و صـفای دل بیشتر و قوی تر می گردد. چون ارتباط شدیـدی میان دل و اعمال عضوی و کارهای خارجی انسان برقرار است و تأثیر متقابل در یکدیگر دارند. همچنان که اگر آسـیبی به یکی از اعضای بدن برسد، در قلب اثر می گذارد و حالت اضـطراب و تشویشـی در دل پیـدا می شود، و اگر خوف و وحشـتی در دل پیـدا شود و نـاراحت گردد، در اعضـا و جوارح اثر می کنـد، رنـگ چهره تغییر می کنـد، بـدن می لرزد و قلب، فرمـانروای مطاع و اعضا و جوارحماننـد رعیت و نفرات سپاه، تابع او و در فرمان او هسـتند. و مقصود و هـدف از این اعمال ظاهری، به دست آمـدن ثمره و نتیجه قلبی است. مبادا تصور شود که مقصود از سـجده، همیـن است که پیشـانی بر روی زمین بیایـد، بلکه از جهت اینکه این عمـل بر حسب عـادت و از نظر روانی مـوجب کمال تواضع قلبی است و حالت فروتنی را تقویت و تاکیـد می کنـد، چون کسـی که در خود احساس فروتنی و حالت تواضع می نمایـد، اگر عملاـ هم به وسـیله اعضـا و جـوارح خـود به تواضع خویشـتن صورت خـارجی داد و در برابر عظمت و جلال

خداوندی به خاک افتاد، آن حالت قلبی و تواضع درونی و ناچیز دیدن خود تقویت و تاکید می شود، ولی کسی که کوچکی خود را نمی بیند و دلش به امور دنیوی مشغول و از خود و ناچیزی خود اساسا غافل است، از سجده و به خاک افتادن اثر و نتیجه ای در دلش پیدا نمی شود و از نظر هدف و غرض تربیتی، بود و نبود چنین سجده ای مساوی است. بنابراین نیت و آن حالت درونی، روح و جان عمل و نتیجه و مقصود اصلی و هدف نهایی از تکلیف است و بدیهی است که این دگرگونی و نیت قلبی بمراتب از عمل با ارزش تر و بهتر است.

و این توجیه نهم تا حدی نظیر حرف غزالی است در کتاب احیاء العلوم و آن حرف این است که هر طاعت و عبادتی روی دو پایه و دو رکن است: نیت، پیکره و صورت خارجی عمل. البته این هر دو از امور نیک و خیر است، ولی اطاعت اولی و پایه نخستین که نیت باشد، بهتر از خود عمل است چون اثر نیت در آن هدف تربیتی که در عبادت است بهتر و سازنده تر از خود عمل است، زیرا مقصود از عبادت و تکلیف اصلاحقلب و پاکی دل و کمال روح است و این اعضا و جوارح، ابزار و وسیله رسیدن به آن هدف است. و منظور از حرکات عبادی و کارهای بدنی، به دست آوردن عادت به خیر و حصول ملکه در باطن و قلب است که طبعا طوری بشود که عادت به خیر و میل به خوبی، از تمایلات و خواسته های طبیعی آدمی گردد تا در نتیجه بتواند خود را از اسارت شهوات دنیوی و از قید هوا و هوس آزاد نماید و اقبال و توجه به ذکر و یاد حق و اندیشه حق بنماید.

بنابراین بیان خیر بودن و بهتر بودن نیت مؤمن، از لحاظ اثر و نتیجه تربیت از عمل خارجی واضح و روشن است که خدای متعال فرمود: «لَنْ یَنالَ اللَّهَ لُحُومُها وَ لا دِماؤُها وَ لکِنْ یَنالُهُ التَّقْوی مِنْکُمْ»، {گوشت و خون این قربانی ها چندان ارزشی در نظر خدا ندارد، ولی آنچه ارزش و اهمیت دارد، پرهیزکاری و حالات قلبی شما است.} - . حج / ۳۷ - و تقوا و پرهیز که در این آیه روی آن تکیه شده، از صفات قلب است و در حدیث است که در بدن آدمی، قطعه گوشتی است که اگر آن اصلاح شود، تمام اعضا و جوارح اصلاح می گردد.

.۱۰

اینکه نیت انسان همیشه جنبه علیت دارد و انگیزه عمل و اصل و ریشه او است و عمل شعاع و فرع و شاخ و برگ آن است، چون عمل در صورتی وجود پیدا می کند که انسان غرض و نتیجه واقعی عمل را خوب تصور نماید و تصدیق و اطمینان دستیابی به آن نتیجه را داشته و در نفس انسان شوق و تمایلی نسبت به آن هدف باشد تا با عزمی راسخ و محکم به طرف انجام آن حرکت کند و آن را ایجاد نماید، و همین جهت علت بودن و اصل و اساس بودن نیت اهمیت و ارزش مخصوص به نیت داده است و خیریت و خوبی عمل از خیریت و خوبی نیت ریشه گرفته و در طرف نیت کافر و تصمیم و اراده شر و بدی هم مطلب از این قرار است، چون همان نیت پلید و اراده شوم، اصل و اساس کارها و اعمال زشت و ناپسند شخص بی ایمان و کافر است. پس نیت کافر پلیدتر از عمل او است.

.۱۱

اینکه نیت، روح عمل است و عمل به وسیله نیت جان می گیرد و عمل مانند بدن است برای نیت، اساسا خود پیکره عمل به تنهایی ارزش سنجش ندارد. میزان ارزش و بی ارزشی و خیریت و شریت عمل، بسته به خیریت و شریت نیت و تابع آن است،

همان طور که میزان ارزش و بی ارزشی بدن انسان، بستگی به شرافت و خباثت روح دارد. پس از این منظر، نیت مؤمن از عملش بهتر و نیت کافر از جهت اینکه خباثت دارد، از عملش بدتر است.

.۱۲

اینکه نیت و قصد مؤمن در مرحله اول و توجه اصلی و حقیقی او خداست و چون از راه عمل می تواند به طرف مقصود حرکت کند و به آن نائل شود، از این جهت عمل را وجهه خود و مقصود بالعرض قرار می دهد. و نیت کافر هم چون غیر خداست و اعمال غیرالهی اوست که او را به اهداف ضد توحیدی می رساند، از این لحاظ رشته عمل را در دست می گیرد. بنابراین صحیح است که گفته شود نیت مؤمن از عملش بهتر و نیت کافر از عملش بدتر است .

و در این توجیه دهم و یازدهم، از بیانات مرحوم محقق طوسی استفاده شده و این دوازده وجهی که برای معنای این حدیث گفته شد، بعضی در بعض دیگر قابل ادغام است و در واقع دوازده وجه و دوازده معنا نیست، چون حاصل و برگشت برخی از این وجوه به دیگر وجوه است. علی کل حال اکنون که این وجوه و احتمالات را نقل کردیم، معنای دیگری که در نظر ما هست و بهترین معنا برای این حدیث شریف است، بطور خلاصه و عصاره و اغماض از تطویل و اضافات غیر لازم بیان می کنیم که حق است و سزاوار پذیرش و قبول است.

البته اشکالاتی که در این حدیث بنظر می رسد، علت و منشأ آنها عدم تحقیق و بررسی کامل نکردن حقیقت و واقعیت نیت است که تصور شده معنای نیت، همان تصور کردن غرض و فایده عمل و خطور دادن آن به ذهن است. ولی پس از تحقیق و بررسی معنا و حقیقت نیت – همان طوری که قبلا بیان کردیم – روشن می شود که موفق شدن به نیت صحیح و کامل، از مشکل ترین و دشوارترین کارها است و این موفقیت، به یک حالت نفسانی و صفا و نورانیت باطن مربوط است و کمال و ارزش عمل و پذیرش و عظمت و فضیلت آن، بستگی به چنین نیتی دارد و تصحیح نیت هم امکان پذیر نیست، مگر در صورتی که علاقه و محبت به دنیا و عزت و بزرگی و مقام موهوم دنیوی از دل ریشه کن شود و از راه ریاضت های دشوار، اندیشه و تفکر صحیح و کوشش های مداوم و پیگیر، می توان این حالت را به دست آورد، چون قلب آدمی فرمانفرمای بدن است و هر گونه عشق و علاقه ای که دل را تسخیر کند، اعضای دیگر بدن هم در همان مسیر فعالیت می کنند و همین پایگاه منیع است که هر گونه محبت و علاقه ای که او را قبضه کرد و بر آن مسلط گردید، آن محبت و علاقه، قوای دیگر بدن و اعضا و جوارح را در خدمت خود قرار داده و بر آنها سلطنت و حکومت می نماید و در دل هم دو عشق و دو گونه علاقه جایگزین نمی شود، چه که خداوند متعال به عیسی بن مریم علیه السّلام فرمود: ای عیسی! دو زبان در یک دهان و دو دل در یک سینه نمی شود باشد و همچنین دو گونه فکر و اندیشه در انسان امکان ندارد. و در آن آیه شریفه فرمود: «ما جَعَلَ اللَّهُ لِرَجُلٍ مِنْ قَلْبَيْنِ فِي جَوْفِهِ»، {خداوند متعال دو دل در صندوق سینه هیچ کس قرار نداده است.} – . احزاب / ۴ –

دنیا و آخرت مانند دو هوو ضد یکدیگرند و عشق و علاقه به هر دو ممکن نیست؛ کسی که محبت و علاقه به مال و ثروت دنیوی در دلش رسوخ پیدا کرده و ریشه دار شده، فکر و خیالش در آن غوطه ور است و قوای جسمی و نیروی خود را در تحصیل آن صرف می کند و هر کار و عملی که انجام دهد، هدف حقیقی و مقصد اصلی او دستیابی به امور دنیوی است و اگر چیز دیگری بگوید و از آخرت و امور آن جهان دم زند، دروغ می گوید و ادعای کاذبی بیش نیست. لذا دائما دنبال

کارهایی می رود که سود دنیوی و منافع مادی اش بیشتر باشد و اطاعت و عبادت را که موجب قرب و نزدیکی به خداوند متعال است، چندان مورد توجه قرار نمی دهد. همچنین کسی که عشق و علاقه به جاه و مقام و حب ریاست در دل دارد، تمام کارهایش در راه رسیدن به این مقصود و همین طور اغراض و اهداف پوچ دیگر است. بنابراین اگر انسان بخواهد عملش را جدا و حقیقتا برای خدا انجام دهد و آن را از انگیزه دنیوی خالص نماید و به منظور جلب رضای خدا و رسیدن به مزایای آخرت بجا آورد، راهی ندارد جز اینکه محبت و علاقه به این گونه امور را از دل بیرون کند و قلب خود را از آنچه باعث دوری از خدا می شود، پاک و پاکیزه گرداند.

نیت و انگیزه ای که ممکن است در عمل باشد، بسیار مختلف و گوناگون و دارای مراتب و درجاتی است. بعضی از آنها طوری است که به کلی عبادت و عمل را باطل و فاسد می کند. بعضی از آنها ملاک و میزان صحت و درستی عمل است. بعضی از آنها موجب کمال عبادت شده و ارزش بیشتری به آن می دهد که خود این مراتب و درجاتی دارد. اما آنچه که عمل انسان را تباه و فاسد می سازد، عبارت از ریا و خودنمایی است که تمام عمل را به عنوان ریا و خودنمایی انجام دهد و هیچ انگیزه ای در هیچ یک از اجزای عبادت جز ریا نداشته باشد، به گونه ای که اگر دیگران این عمل را نبینند و نفهمند، اصلا انجام نمی دهد. بدون تردید چنین عملی باطل است و نه تنها استحقاق پاداش ندارد، بلکه طبق آیات و احادیث فراوان، کیفر و عقاب دارد. ولی اگر هم ریا و خودنمایی و هم قصد قربت و انگیزه الهی هر دو باشد و ریا ضمنی باشد و داعی قربت و انگیزه الهی محرک اصلی،به طوری که اگر ریا و دیدن دیگران هم در کار نبود باز هم این عمل را بجا می آورد، البته صحت چنین عملی خالی از اشکال نیست و بعید نیست که صحت داشته باشد. و اگر در بعضی از کیفیت های مستحبی عبادت و نحوه انجام آن اعمال ریا و خودنمایی شود، مانند اینکه وضوی خود را به منظور ریا خیلی کامل و تام و تمام بجا آورد یا نمازش را طولانی کند، اشکال بیشتری در صحت عبادت پیش می آید و صحیح بودن مشکل تر است. و اگر چنانچه در انجام عبادت داعیه دیگری غیر از ریا ضمیمه شود، مثلا هنگام وضو یا غسل قصد خنک شدن را هم داشته باشد در این فرض سه قول و سه احتمال می رود: بطلان عبادت؛ صحت آن؛ تفصیل و فرق میان آن.

موردی که قصد اولی و نیت اصلی اش قربت و نزدیکی به خدا

باشد و ضمنا می خواهد خنک هم بشود و موردی که بر عکس باشد و منظور اصلی تبرید و آب تنی و خنک شدن باشد در ضمن وضو و غسلی هم برای تقرب بجا آورد که در فرض اول عبادت صحیح است و در دوم باطل مرحوم. شهید اول در کتاب ذکری چنین فرموده: اگر در نیت عبادت قصد و نیت دیگری را که با عبادت منافات دارد ضمیمه نماید، مانند ریا یا نیت استحبابی در عمل واجب، در این فرض بطلان عبادت بیشتر بنظر می رسد و احتمال فساد می چربد. چون وقتی که هدف و مقصود دو چیز شد و آن دو چیز منافی یکدیگر بودند، لازمه اش این است که قصد و نیت آن دو چیز هم با یکدیگر منافات داشته باشد.بنابراین فرض نیت عبادت با اراده و قصد آن چیز جمع نمی شود، ولی ظاهر کلام مرحوم سید مرتضی، صحیح بودن عبادت است البته صحت به معنای اینکه اعاده و قضا لازم ندارد، نه به این معنا که عبادتی است قبول و ثواب و پاداش داشته باشد. و ایشان این حرف را در مورد ریا و خودنمایی گفته و در نمازی که به نیت ریا انجام شود. و لازمه حرف سید مرتضی، صحت عبادت است در نماز و غیر نماز، در صورتی که با قصد تقرب، ریا هم ضمیمه شود و اگر امور دیگری غیر از ریا که در هنگام عبادت پیدا می شود و از لوازم آن عمل است، نظیر خنک شدن در وقت وضو و غسل در ضمن قصد شود و

آنها را هم اراده کند، در این فرض مرحوم شیخ طوسی و محقق قائل به صحت شده اند، از این نظر که چنین شخصی قصد عبادت را کرده و یک چیز اضافی و زیادی را هم که با عبادت منافات ندارد، قصد کرده است. قول به بطلان هم در همین فرض امکان دارد، چون اخلاص در عمل که در عبادات شرط است، مراعات نشده و نیت گرم شدن در برابر آفتاب و نظافت هم همین طور.(پایان کلام مرحوم شهید)

مؤلف:

اگر انسان در موقع عبادت پاره ای از امور دنیوی را قصد نماید، آیا در این صورت هم می توان گفت که عبادت باطل است؟ ظاهر کلمات بعضی از اصحاب قول به بطلان است، ولی این حرف مشکل به نظر می رسد، چون عباداتی هست که به منظور رسیدن به خواسته دنیوی انجام می شود، مانند نماز حاجت، استخاره، تلاوت قرآن. در بعضی از موارد اذکار و دعاهایی که در این زمینه رسیده، این گونه اعمال با اینکه برای امور دنیوی انجام می شود، قطعا عبادت است و اگر تصور شود که در این موارد تکلیف انسان این است که آن هدف دنیوی را قصد نکند تا در نتیجه عبادتش انگیزه دنیوی نداشته باشد، چنین حرفی جمع بین ضدین و تکلیف به محال است، مانند اینکه کسی بگوید مثلا شما در فلان روز و در فلان محل به منظور دیدن شیر بیا، ولی قصدت دیدن شیر نباشد، یا مثلا برو بازار و فلان جنس را خریداری نما، اما خریدن جنس در نیت تو نباشد. و در احادیث زیادی برای بعضی از عبادات مزایا و منافع دنیوی بیان شده، از قبیل اینکه مثلا نماز شب باعث وسعت رزق می شود و عمل حج انسان را ثروتمند می کند و نظایر اینها که فراوان است.بنابراین اگر قصد این گونه امور دنیوی با قصد قربت منافات داشته باشد، تذکر اینها ترغیب به بدی و امور زشت می شود، چون وقتی انسان این گونه مطالب را شنید، شاید نتواند فکر و دل خود را از این امور تخلیه و برکنار بدارد. البته ممکن است برگشت این گونه قصدها به قصد قربت باشد، به این شکل که مثلا کسی که قصدش توسعه رزق و ثروت زیاد است، منظورش این باشد که آن ثروت را به مصرف امور خیر برساند و با دستیابی به رزق و روزی، قوت و نیروی بیشتری برای اطاعت و عبادت به دست آورد و کسی که طول عمر می خواهد،به منظور تحصیل رضایت و خشنودی پروردگار باشد، ولی متاسفانه چنین هدف عالی و قصد پاک و بزرگی، برای مردم عادی و معمولی میسر نیست و فقط بعضی از اولیا و مقربین درگاه الهی ممکن است چنین نیت خالصی داشته باشند. ولی دیگران اگر از این خلوص نیت دم زنند، جز ادعای محض و باطل چیزی نیست، به خیال اینکه خطور این حقیقت در ذهن همان نیت واقعی است، با اینکه فاصله این دو امر بسیار زیاد است. پس معلوم می شود برای طاعت و عبادت بودن عمل، این مقدار کافی است که این کار را به امر خدا انجام داده و با رضا و خشنودی او و یاد او ذکر او و متوسل شدن به سوی او بجا آورد، گرچه منظورش رسیدن به چیزهای مباح و لذت های حلال دنیوی باشد.

اما آن نیت های کامل و هدف های عالی و بلند که از مقاصد دنیوی و بی ارزش منزه و برکنار است، البته از لحاظ مراتب اشخاص و کمالات روحی و درجات معرفت افراد، مختلف و متفاوت است و نیت هر کس بستگی دارد به شکل باطنی و روش و حالت درونی او، بلکه حالت یک فرد در اوقات مختلف نیت کردن، به اقتضای آن حالت مخصوصش بستگی دارد. اکنون پاره ای از آن مراتب و درجات را بیان می کنیم.

مرتبه اول: نیت و انگیزه کسی که توجه و تفکرش بر محور عذاب های شدید و طاقت فرسا و عقاب دردناک الهی است که

این چنین انـدیشه و تنبه دنیا و لـذات دنیوی را از نظرش ساقط و بی ارزش می نمایـد و هر عمل نیکی که انجام می دهـد و هر عمل زشتی که خود را از آن دور می سازد،با انگیزه خوف از عذاب و ترس از عقاب است.

مرتبه دوم: نیت کسی که اشتیاق وصول به آنچه که در آن جهان برای افراد نیکوکار آماده و مهیا شده دارد، از بهشت و نعمت هـای آن و حوریـان و کـاخ هـای آن.عبادت چنین شخصـی با انگیزه رغبت و میل به این امور و دستیابی به این نعمت ها انجام می گیرد .

این دو گونه نیت ظاهرا صدمه ای به صحت عبادت نمی زنند، گرچه گروهی از علما تصور کرده اند که این گونه نیت، باعث بطلان عبادت می شود و البته اینها از تحقیق و بررسی معنا و حقیقت نیت، غفلت و کوتاهی نموده اند.

و تعجب از مرحوم علامـه حلی است که فرموده طـایفه عـدلیه و شـیعه اجمـاع و اتفـاق دارنـد بر این که اگر انسان عملش را با انگیزه وصول به نعمت های اخروی یا ترس از عقاب و عـذاب الهی انجام دهد، اسـتحقاق پاداش و ثواب نخواهد داشت. و من می گویم این دو رقم نیتی که بیـان شـد، خوددارای مراتب و درجـاتی است و از نظر اختلاـف حالت افراد مختلف است. چون بعضی فقط به منظور رسیدن به لذات جسمانی بهشتی وظایف بندگی خود را انجام می دهند و بهشت را از این جهت که جای آسایش و بهره و لذت جسمانی است می طلبند.

ولی پـاره ای از مردم از لحـاظ اینکه بهشت جایگـاه کرامت و لطف الهی و محـل رضوان و قرب به خـدا است آن را طلب می کننـد و به نعمت های جسـمانی و حور و قصورش چندان نظر ندارد. همچنین کسـی که از آتش گریزان است، ممکن است از جهت همـان عـذاب و شـدت سوز و درد آن باشـد و ممکن است از این نظر باشـد که دوزخ تبعیـدگاه و جای دوری و فراق و هجران است و محـل سـخط و خشم خـدا است. امیر مؤمنـان در دعـای کمیـل که آن را به کمیـل بن زیـاد نخعی تعلیم داد،می گویـد: بار الها! اگر مرا به همراه دشـمنانت در عقاب و عـذاب قرار دهی و بین من و اهل بلا و اهل عـذاب خود در یک مجمع جمع نمایی و مرا از اولیا و دوسـتان خود جـدا سازی، اگر فرضا صبر و تحمل آن عـذاب دردناک را بنمایم، ولی رنج و عذاب جانگاه فراق و هجران را چگونه تحمل نمایم. و اگر بر فرض بر شدت گرمی و حرارت آتش قهرت نیروی صبر و تحمل داشته بـاشم، چگونه می توانم از لطف و کرامت تو چشم پوشـیده و صـرف نظر کنم... تـا آخر. آنچه در این دعـا و مناجـات ارزنـده آمـده، این است که تمام درجات اهل معرفت و منازل سالکین طریق محبت را بیان می کنـد. به این ترتیبروشن شـد که این دو رقم نیت و خواستار شدن این دو غرض و هدف، منافاتی با رتبه و درجه مقربین ندارد .

مرتبه سوم: کسی که به نیت و انگیزه شکر و سپاسگزاری عبادت خود را انجام می دهد و چون نعمت های

بی شمار و عنایات بی کران او را احساس می کند، به حکم عقل و احساس وظیفه،از صاحب نعمت تشکر کرده و عبادت را به عنوان ادای حق نعمت و سپاسـگزاری انجـام می دهـد، که از همین روش و طریقه اهـل کلاـم و متکلمین، راه وجوب معرفت و شناسـایی خـدا را پیموده انـد. امیر مؤمنـان علیه السّـلام - . نهـج البلاغه، حکمت ۲۳۷ - فرمود: گروهی در عبـادت و اطـاعت، انگیزه رغبـت و میـل دارنـد و برای دستیـابی بـه منـافع اخروی، خـدا را عبـادت می کننـد که این رقم عبـادت، عبـادت تجـار و بازرگانان است که در آن هـدف سودجویی است. گروهی دیگر به داعی و انگیزه ترس از عذاب خدا را عبادت می کنند. این

هم عبادت بردگان است. گروهی هم به داعی شکر و انگیزه سپاس از نعمت های فراوان خداوندی عبادت خود را انجام می دهد و این عبادت آزادمردان است.

مرتبه چهارم: کسی که از جهت احساس شرم و حیا انجام وظیفه می کند. این چنین شخصی تمام توجهش به عظمت و جلال خداوندی است؛ خود را در تمام حالات و جمیع اوقات در مرئی و منظر خدا می بیند؛ عقلش خوبی اعمال نیک و زشتی کارهای بد را درک می کند؛ نظری به نعمت های

دنیوی یا اخروی ندارد، فقط از این جهت که خدای بزرگ را همیشه حاضر و ناظر اعمال خود می داند، از اینکه در حضور او کار زشتی انجام دهد شرم دارد، چه آن کار ترک واجب باشد یا انجام معصیت. و پیامبر گرامی اسلام به همین مرتبه اشاره فرموده در گفتار شریفش که فرمود: «احسان این است که خدا را به گونه ای عبادت نمایی که مانند اینکه او را می بینی و اگر تو او را با چشم ظاهر نمی بینی، قطعا او تو را می بیند.» - . الدر المنثور ۱ : ۹۳ -

مرتبه پنجم: کسی که به قصد قرب و انگیزه نزدیک شدن به خدا عبادت خدا می کند که قرب و نزدیکی معنوی، به قرب و نزدیکی مکانی تشبیه شده است. این همان نیتی است که اکثر فقها گفته اند و در عبادت شرط دانسته اند، ولی تحقیق و بررسی معنای قرب را در کلماتشان ندیده ام و توضیحا باید گفت که مقصود از قرب یا قرب و نزدیکی از لحاظ درجات کمال است، چون بنده از جهت اینکه موجودی است ممکن و موجود ممکن الوجود از خود هیچ چیز ندارد، در نهایت درجه نقص و کمبود است و فاقد هر گونه کمال است، و ذات واجب الهی دارای جمیع صفات کمالیه است به طور اطلاق و بی نهایت.بنابراین مابین فقر محض و غنای مطلق، بعد و دوری فراوان است و مافوق تصور است. و چون در طریق سیر معنوی قدم نهد، هر مقدار که به وسیله عبادت و انجام وظیفه خود را به صفتی و کمالی متصف سازد و نواقص اخلاقی و درونی را از خود مرتفع نماید، به همان میزان واجد کمالات گردیده و به سرچشمه کمالات نزدیک و متخلق به اخلاق ربوبی می گردد. یا منظور از قرب و نزدیکی، در یاد او بودن و در مقام معنی همراه و مصاحب او بودن است، مثلا کسی که همیشه و دائما در یاد کسی بوده و فکرش مشغول به اوست و مرتب در صدد تامین خواسته او و اجرای دستور اوست، چنین شخصی مثل این است که همیشه با اوست، گر چه از نظر مکان و محل فاصله زیادی با او داشته باشد. و نظیر همین نیت است اگر انسان عمل خود را برای امتثال و اجرا امر خداوند متعال و یا بر وفق مشیت و اراده او یا به جهت انقیاد و اجابت دعوت الهی یا به جهت تحصیل رضا و خشنودی او انجام دهد. اینها اقسام نیت هایی است که اکثر علما گفته اند. و نیز گفته اند اگر همه را فقط برای خدا و بدون اینها انجام دهد، باز هم کافی است، چون او مقصد تمامی هدف ها است، گرچه بازگشت این نیت هم بالاخره به یکی از آنها است.

مرتبه ششم: کسی که عبادتش بر پایه شایستگی پروردگار برای عبادت است، که این نیت صدیقین و راستان است، همان طوری که امیر مؤمنان علیه السّلام در مناجاتش می گوید: معبودا! من تو را از جهت ترس از آتش و یا طمع بهشت عبادت نمی کنم، فقط چون تو را سزاوار پرستش و عبادت می دانم عبادت می کنم. چنین ادعایی از غیر این گونه افراد پذیرفته نمی شود. این ادعا از کسانی پذیرفته می شود که از خارج و قبلا آنها را شناخته باشیم که اگر بهشت و دوزخی هم در کار نبود، باز هم خدا را عبادت می کردند، بلکه به فرض محال اگر گنه کار داخل بهشت می شد و اهل طاعت دوزخی می شدند، در

این فرض هم عبادت خداوند را چون اهل و سزاوار عبادت است، انتخاب می کردند. همچنان که در همین جهان رفتن در آتش را انتخاب کردند، چون راه اطاعت و طریق بندگی بود. گرچه خدای مهربان آن آتش را سرد و سلامت نمود. همچنین انواع عذاب و شکنجه ها را که از طرف کفار و اشرار می رسید، برای حفظ راه عبودیتبه جان می پذیرفتند، البته خداوند آن شکنجه ها را به لذت و آسایش و نعمت تبدیل می نمود.

مرتبه هفتم: نیت کسی که با انگیزه دوستی و محبت و بر پایه عشق و شیفتگی خدا را عبادت می کند، که مرتبه محبت بالاترین درجات مقربین و سالکین است. و اهل محبت فقط در صدد جلب رضای محبوب هستند و هیچ گونه نظری به ثواب و ترسی از عقاب در آنان وجود ندارد.چرا که وقتی حب و عشق الهی بر دل انسان نشست و قلب را فرا گرفت، این امر دل را از محبت غیر خدا به کلی پاك و پاکیزه می گرداند و در تمام کارها جز با رضا و خشنودی حق، با چیز دیگری سر و کار ندارد. کما اینکه مرحوم صدوق به سند خود از حضرت صادق علیه السّلام نقل نموده که فرمود: مردم در عبادت پروردگار بر سه گونه اند: گروهی برای رسیدن به ثواب ها و مزایای آن جهانی خدا را عبادت می کنند که این عبادت حریصان و سودطلبان است که ریشه اش طمع است؛ گروهی دیگر از جهت ترس از آتش عبادت خدا را می نمایند و این عبادت بردگان است که ریشه اش ترس و خوف است؛ ولی من با انگیزه عشق و محبت خداوند متعال او را عبادت می کنم

که این عبادت بزرگ مردان و کریمان است و این عبادت است که ثمره اش ایمنی است و خداوند عزوجل فرموده: «وَ هُمْ مِنْ فَزَعٍ یَوْمَئِذٍ آمِنُونَ»، {و آنان از فزع و وحشت آن روز در ایمنی هستند.} - . نحل / ۸۹ - و نیز فرموده: «قُلْ إِنْ کُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِی یُحْبِبْکُمُ اللَّهُ وَ یَغْفِرْ لَکُمْ ذُنُوبَکُمْ»، {بگو اگر راستی خدا را دوست دارید، باید از دستورها و خواسته های او که به وسیله من به شما ابلاغ می شود متابعت و پیروی کنید تا در نتیجه خدا هم شما را دوست داشته و گناهان شما را ببخشد.} - . آل عمران / ۳۱ - بنابراین کسی که محبت به خدا داشته باشد خدا هم او را دوست می دارد و او را از عذاب خویش در امن و امان قرار می دهد. - . علل الشرایع ۱ : ۱۲ -

و در تفسیر امام نقل کرده است که حضرت سجاد علیه السّلام فرمود: من دوست ندارم که عبادتم را با انگیزه و اغراض خصوصی خود و برای رسیدن به ثواب های آن جهانی انجام دهم که مانند بنده طمعکاری باشم که ریشه اطاعتش طمع است و اگر خواسته اش تامین شود عملش را انجام می دهد، وگرنه رها می کند. و نیز دوست ندارم که از جهت ترس و خوف از کیفر خدا را عبادت کنم که مانند بنده زشت وظیفه نشناسی باشم که اگر ترس از مواخذه و کیفر نداشته باشد، هیچ کاری نمی کند. از حضرت سؤال شد پس شما به چه انگیزه ای خدا را عبادت می نمایید؟

فرمود: چون او مستحق عبادت و سزاوار پرستش است، از جهت این نعمت ها و الطاف فراوان که در حق من روا داشته او را عبادت می کنم. و حضرت باقر علیه السّلام فرمود: بنده در صورتی عبادت کامل و حق عبادت را ایفا کرده که از همه خلق بریده باشد و ارتباط و پیوند خود را فقط با خدا برقرار بدارد. در آن وقت است که خداوند متعال می فرماید: این بنده من خود را برای من خالص نموده و او را با لطف و کرم می پذیرد.

و حضرت صادق علیه السّلام فرمود: خداوند هیچ نعمتی بالاتر و برتر از این به بنده خود عنایت نکرده که در دل آن بنده، جز خدا چیز دیگری نباشد.

امـام هفتم علیه السّـلام فرمود: بـا ارزش ترین اعمال این است که در عبادت جز انگیزه قرب و نزدیکی به خداونـد متعال چیزی نباشد. و حضـرت رضا علیه السّـلام در تفسـیر آیه شریفه «إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ»، {کلمات و اعتقادات پاک است که به سوی خدا می رود} فرمود: منظور از کلمه«طیب»، گفتن اعتقادات اسلامی است: لا اله الا اللّه محمّد رسول اللّه علیّ ولیّ اللّه و خلیفه محمـد رسول اللّه حقّا و خلفـاؤه خلفاء اللّه «وَ الْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ» و البته عمل صالـح و کارهای نیک و شایسـته است که آن اعتقادات را بالا می برد و تقویت می کند، فرمود: فهمیدن انسان که این عمل و این گفتار همان گونه که با زبان گفته، صحیح و درست است.

مؤلف:

نیت هـای فاسـد و صـحیح افراد اقسام دیگری هم دارد که با مقایسه و سـنجش با همین مطالب و اقسام نامبرده روشن می شود. اینها همه بسـتگی دارد به احوال و صـفات انسان و ملکاتی که در درون انسان رسوخ کرده و ریشه دار گشـته که این انگیزه ها ونیت هـای خوب و بـد از آنها مایه می گیرد. از همین جا سـرّ و راز آن جمله ای روشن می شود که معروف است که بهشتیان از جهت نیت پاک و پاکیزه ای که داشـته اند، در بهشت مخلد هسـتند، از نظر اینکه نیت خوب و نیکو، در نتیجه طینت و باطن پاک و صفات نیکو و پسندیده و ملکات زیبا که در درون جان انسان عمیقا جای گرفته است، پیدا شده و تحقق می یابد و این صفـات و ملکـات، موجب اسـتحقاق خلود و همیشه مانـدن در بهشت است. چنین شخصـی از نـاحیه خود کوچک ترین مانعی برای انجـام اعمال صالحه نـدارد و کمال آمادگی برای انجام وظیفه و اعمال حسـنه و جمیله دارد. پس چنین آدمی بهشتی طبع شده و چنین طبیعتی جز بهشت جای دیگری مناسـبش نیست. در مقابل آمادگی مؤمن کافر است که آمادگی کاملی برای ضد اینها دارد و دارای صـفات زشت و ملکات خبیث شده که در عمق جانش ریشه دار شده و این گونه صـفات و ملکات، نیت ها و تصـمیم های ناپسند و نکوهیده ای دنبال دارد که از این نظر طبیعتش دوزخی گشته و جایگاه ابدی اش دوزخ خواهد بود. از این بیانـات معنای آن حـدیث روشن می شود که فرمود: «و کلّ عامل یعمل علی نیّته» به این معنا که عمل و کردار هر کس در نقص و کمـال و رد و قبـول، منطبـق و موافـق بـا نیـت اوسـت و مـدار و مبنی در عمـل، نیت شـخص است، و مطـابق بعضـی از احتمالات گذشته، معنا این است که نیت، پایه عمل و سبب فعل و انگیزه او است و اتیان و انجام فعل، به نیت بستگی دارد .

**[ترجمه]

«۳»

کا، [الکافی] عَنِ الْعِدَّهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ خَالِدٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَسْبَاطٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ بْنِ الْحُسَيْنِ بْنِ عَمْرٍو عَنْ حَسَنِ بْنِ أَبَانٍ عَنْ أَبِي بَصِيرٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عَنْ حَدِّ الْعِبَادَهِ الَّتِي إِذَا فَعَلَهَا فَاعِلُهَا كَانَ مُؤَدِّياً فَقَالَ حُسْنُ النِّيَّهِ بِالطَّاعَهِ(۱).

**[ترجمه]کافی: ابی بصـیر گوید: از حضـرت صادق علیه السّلام سؤال کردم که حد و میزان عبادت که اگر بر طبق آن میزان عبادت انجام شود پـذیرفته می شود، چیست؟ فرمود: داشـتن نیت خوب و پاک در اطاعت و یا اطاعت از امام و رهبر. - . کافی ۲ : ۸۵ -

**[ترجمه]

بیان

قد مضی الکلام فیه و الحاصل أنه حد العباده الصحیحه المقبوله بالنیه الحسنه غیر المشوبه مع طاعه الإمام لأنهما العمده فی الصحه و القبول فالحمل علی المبالغه أو المراد بالطاعه الإتیان بالوجوه التی یطاع الله منها مطلقا.

**[ترجمه]سخن درباره حسن نیت و توضیح آن قبلا گذشت. خلاصه مطلب اینکه میزان صحیح بودن و قبولی عبادت، پاکی نیت است که آمیخته و مخلوط با انگیزه های دیگر نباشد و در ضمن تحت رهبری صحیح و اطاعت از امام حق باشد. چون این دو جهت، پایه و رکن اساسی در صحت و قبول است که مقصود تاکید و توصیه بیشتر در مراقبت عمل است. یا منظور از اطاعت که در این حدیث است، این است که برنامه عمل را با آن راه هایی که راه اطاعت و بندگی است، منطبق سازد.

**[ترجمه]

«۴»

کا، [الکافی] عَنِ الْعِدَّهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ عَنْ أَبِی بَصِیرٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِنَّ الْعَبْدَ الْمُؤْمِنَ الْفَقِیرَ لَیَقُولُ یَا رَبِّ ارْزُقْنِی حَتَّی أَفْعَلَ کَذَا وَ کَذَا مِنَ الْبِرِّ وَ وُجُوهِ الْخَیْرِ فَإِذَا عَلِمَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ ذَلِکَ مِنْهُ بِصِدْقِ نِیَّهٍ کَتَبَ اللَّهُ لَهُ مِنَ الْأَجْرِ مِثْلَ مَا یَکْتُبُ لَهُ لَوْ عَمِلَهُ إِنَّ اللَّهَ وَاسِعٌ کَرِیمٌ (۲).

**[ترجمه]کافی: ابی بصیر گوید: حضرت صادق علیه السّلام فرمود: گاهی بنده مؤمن مستمند و تهیدست می گوید: خدایا! به من روزی فرما و یا تمکن مالی عنایت کن تا کارهای نیک انجام داده و از برنامه های خیرات و خدمات چنین و چنان کنم. و چون خداوند متعال راستی و صدق و حسن نیت او را می داند، همان اجر و پاداشی که در صورت انجام عمل به او می داد،خواهد داد. انّ اللّه واسع کریم. - . کافی ۲ : ۸۵ -

**[ترجمه]

تبیان

لیقول أی بلسانه أو بقلبه أو الأعم منهما فإذا علم الله عز و جل ذلک أی علم أنه إن رزقه یفی بما یعده من الخیر فإن کثیرا من المتمنیات و المواعید کاذبه لا یفی الإنسان به إن الله واسع أی واسع القدره أو واسع العطاء

۱- ۱. الکافی ج ۲ ص ۸۵.

۲- ۲. الکافی ج ۲ ص ۸۵.

کریم بالذات فالإثابه علی نیه الخیر من سعه جوده و کرمه لا من استحقاقهم ذلک.

قال الشیخ البهائی قدس سره هذا الحدیث یمکن أن یجعل تفسیرا لِقَوْلِهِ علیه السلام: نِیَّهُ الْمُؤْمِنِ خَیْرٌ مِنْ عَمَلِهِ.

فإن المؤمن ینوی کثیرا من هذه النیات فیثاب علیها و لا یتیسر العمل إلا قلیلا انتهی.

**[ترجمه]«لیقول»می گوید یعنی به زبان می گوید و یا در قلب و یا اعم از قلب و زبان. «فاذا علم اللَّه...» یعنی وقتی که خدا دانست که این بنده مؤمن جدا به این وعده ها و گفته های خود عمل خواهد کرد، چون خیلی از آرزوها و وعده هایی که انسان می دهد کاذب و پوچ است و در مرحله عمل انسان مطابق با قولش رفتار نمی کند. «انّ اللَّه واسع کریم» یعنی خداوند قدرتش زیاد و وسیع است، یا عطا و بخشش او فراوان است. کرم وجود از صفات ذاتی او است و این پاداش بر نیت خیر از آثار کرم وجود گسترده و وسیع او است، نه از جهت استحقاق و طلب داشتن بنده. مرحوم شیخ بهایی گفته: ممکن است بتوان این حدیث را به منزله تفسیر و توضیح حدیث «نیّه المؤمن خیر من عمله» قرار داد، چون مؤمن از این قبیل نیت ها فراوان دارد و در برابرش پاداش هم دارد، ولی خود عمل خارجی برایش امکان ندارد و وسیله و مقدماتش فراهم نیست. (پایان کلام شیخ بهایی)

**[ترجمه]

و أقول

النیه تطلق علی النیه المقارنه للفعل و علی العزم المتقدم علیه سواء تیسر العمل أم لا و علی التمنی للفعل و إن علم عدم تمکنه منه و المراد هنا أحد المعنیین الآخرین و یمکن أن یقال إن النیه لما کانت من الأفعال الاختیاریه القلبیه فلا محاله یترتب علیها ثواب و إذا فعل الفعل المنوی یترتب علیه ثواب آخر و لا ینافی اشتراط العمل بها تعدد الثواب کما أن الصلاه صحتها مشروطه بالوضوء و یترتب علی کل منهما ثواب إذا اقترنا.

فإذا لم یتیسر الفعل لعدم دخوله تحت قدرته أو لمانع عرض له یثاب علی العزم و ترتب الثواب علیه غیر مشروطه بحصول الفعل بل بعدم تقصیره فیه فالثواب الوارد فی الخبر یحتمل أن یکون هذا الثواب فله مع الفعل ثوابان و بدونه ثواب واحد فلا یلزم کون

العمل لغوا و لا- کون ثواب النیه و العمل معا کثوابها فقط و یحتمل أن یکون ثواب النیه کثوابها مع العمل بلا مضاعفه و مع العمل یضاعف عشر أمثالها أو أکثر.

و یؤیده ما سیأتی أن الله جعل لآدم أن من هم من ذریته بسیئه لم تکتب علیه و إن عملها کتبت علیه سیئه و من هم منهم بحسنه فإن لم یعملها کتبت له حسنه فإن هو عملها کتبت له عشرا و إن أمکن حمله علی ما إذا لم یعملها مع القدره علیها.

و علی ما حققنا أن النیه تابعه للشاکله و الحاله و أن کمالها لا یحصل إلا بکمال النفس و اتصافها بالأخلاق الرضیه الواقعیه فلا استبعاد فی تساوی ثواب من عزم علی فعل علی وجه خاص من الکمال و لم یتیسر له و من فعله علی هذا

الوجه.

و قيل إثابه المؤمن بنيه أمر خير متفق عليه بين الأمه و رواه الخاصه و العامه

رَوَى مُسْلِمٌ بِإِسْنَادِهِ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله قَالَ: مَنْ طَلَبَ الشَّهَادَهَ صَادِقاً أُعْطِيَهَا وَ لَوْ لَمْ تُصِبْهُ.

وَ بِإِسْنَادٍ آخَرَ عَنْهُ صلى الله عليه و آله قَالَ: مَنْ سَأَلَ اللَّهَ الشَّهَادَهَ بِصِدْقٍ بَلَّغَهُ اللَّهُ مَنَازِلَ الشُّهَدَاءِ وَ إِنْ مَاتَ عَلَى فِرَاشِهِ.

قال المـاذری و فيهمـا دلاـله على أن من نوى شيئا من أعمـال البر و لم يفعله لعـذر كان بمنزله من عمله و على استحباب طلب الشـهاده و نيه الخير و قـد صرح بـذلک جماعه من علمائهم حتى قال الآبی لو لم ينوه كان حاله حال المنافق لا يفعل الخير و لا ينويه

**[ترجمه]لفظ نيت در سه مورد به كار برده می شود: در موردی كه همزمان با انجام فعل، نيت آن را می كند؛ در موردی كه قبل از عمل، عزم نموده و تصميم گرفته كه فلان عمل را در فلان وقت انجام دهد و در موقع آن عمل را انجام بدهد و يا انجام آن برايش فراهم نگردد؛ در موردی كه آرزوی آن عمل را بكند و مايل به آن باشد، گرچه می داند كه انجام آن برايش ميسر نيست. و منظـور از نيت در اين حـديث، يكی از دو مـورد اخير است. البته امكـان دارد چنين گفته شـود كه نيت چون از افعـال اختيـاری قلبی است و تصـميم گرفتن و نگرفتن در دست خود انسـان است،بنـابراين همين تصـميم و نيت قطعـا پاداشـی خواهد داشت مثل افعال اختياری ديگر، ولی در صورتی كه موفق شـد و خود آن عمل را هم انجام داد، پاداش ديگری هم برای انجام عمل دارد، گرچه آن عمل خودش مشروط به نيت است، ولی تعدد و بيشتر شدن ثواب و پاداش، با اين اشتراط منافات ندارد، كمـا اينكه نمـاز شـرط صـحيح بودنش وضو است. در عين حـال وضو خود يـک عمـل اختياری و عبادتی است كه قطع نظر از نمـاز، دارای پـاداش است. وقتی هم وضو و هم هر دو عمـل انجام شـد، هر يک پاداش و ثوابی دارد و اگر بر انجام عمل موفق نشـد، چون قـدرت و توانـايی آن عمـل را نـداشت و يـا اينكه مـانع ديگری پيش آمـد، در اين صورت برای همـان نيت خيرش پاداش دارد و ثواب و پاداش بر نيت، بسـتگی به پيدايش عمل ندارد، بلكه به اين مربوط است كه از ناحيه او تقصير و كوتاهی درباره فعل نباشد.

بنابراين امكان دارد ثواب و پاداشـی كه در اين حـديث برای نيت بيان شده، چنين باشد.در صورتی كه به انجام عمل هم موفق شود، دو ثواب دارد و اگر موفق به انجـام فعـل نشـد، يـک ثواب دارد. بـا اين معنـا اشـكال به اين كه اگر نيت به تنهـايی ثواب داشـته باشـد لاـزمه اش لغو و بی مورد بودن خود عمـل است و اشـكال به اين كه لاـزمه اين حرف اين است كه ثواب وپاداش عمل با نيت، ماننـد ثواب نيت تنها و بـدون عمل باشـد، وارد نيست و پاسـخ اين دو اشـكال روشن می شود. ممكن است چنين معنـا شود كه ثواب و پـاداش نيت، ماننـد ثواب عمـل بـا نيت باشـد، ولی اضـافه و زيادی در كار نباشـد، ولی اگر به دنبال نيت توفيق انجام عمل را هم يافت، ثواب تا ده برابر و يا بيشتر مضاعف می شود و مؤيـد اين معنا، حديثی است كه بعدا خواهد آمد كه خداونـد مهربان، اين عنايت را در حق آدم عليه السّـلام نموده كه از فرزندانش هر كس تصـميم به عمل زشتی را بگيرد، تا وقتی آن عمل را انجام نـداده، گناهی در نامه عملش ثبت نمی شود و اگر آن عمل را مرتكب شـد، يک گناه ضـبط می شود، ولی اگر تصـميم به انجام عمـل نيكی گرفت، برای او يک حسـنه ضـبط می شود، گرچه موفق به انجام آن نشود، و اگر آن را

انجام داد، مقدار ده حسنه برای او نوشته می شود. اگرچه امکان دارد مورد این حدیث جایی باشد که در صورت قدرت و توانایی بر عمل، از انجام آن خودداری کند که با بحث ما ارتباط ندارد و بر اساس تحقیقاتی که در باب نیت شد و توضیحی که دادیم که نیت هر کس بستگی دارد به شکل درونی و حالات روحی و ملکاتی که در عمق جانش ریشه دار شده و نیت کامل و بلند، از پرتو کمال نفس و متصف بودن انسان به اخلاق و سجایای نیک و پسندیده است، اگر بگوییم کسی که تصمیم عمل ارزنده ای را با کیفیت خاص بگیرد و قصد داشته عملی را به صورتکامله اش انجام دهد ولی فراهم نشود، ثواب چنین شخصی با ثواب آن کسی که عمل را با همان کیفیت انجام داده، یکسان و برابر است. چنین حرفی هیچ استعبادی ندارد و گفته شده پاداش و ثواب داشتن مؤمن در برابر نیت عمل خیر، مطلبی است که مورد اتفاق امت اسلام است و خاصه و عامه و فرق اسلام این معنا را روایت کرده اند. مسلم در کتاب خود از رسول خدا صلّی اللّٰه علیه و آله نقل کرده که فرمود: کسی که با صدق نیت آرزوی شهادت در راه خدا را داشته باشد، خداوند ثواب شهید را به او عنایت می فرماید، گرچه توفیق شهادت را نیابد. و به سند دیگر از همان حضرت نقل کرده است که فرمود: کسی که با نیت پاک و راست از خداوند درخواست شهادت نماید، خداوند مهربان او را به درجات و مراتب شهدا می رساند، گرچه در بستر خانه اش بدرود حیات گوید .

ماذری (یکی از علمای اهل سنت) گوید: این دو حدیث دلیل بر این است که اگر کسی عمل خیری را نیت کند و به دلیل موانع و پیشامدهایی موفق به انجام آن عمل نشود، مانند کسی است که آن عمل را انجام داده باشد.همچنین از این دو حدیث استفاده می شود که مسألت و تقاضای شهادت از خداوند مستحب است و همین طور نیت عمل خیر، مستحب است و گروهی از دانشمندان آنها بر این مطلب تصریح کرده اند. حتی اینکه آبی که از علمای اهل سنت است، می گوید که اگر کسی نیت عمل خیر نکند، در حکم منافقان است که نه عمل خیر را انجام می دهد و نه تصمیم انجامش را دارد.

**[ترجمه]

«۵»

کا، [الکافی] عَنْ عَلِيٍّ عَنْ أَبِيهِ عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ الْمِنْقَرِيِّ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ يُونُسَ عَنْ أَبِی هَاشِمٍ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: إِنَّمَا خُلِّدَ أَهْلُ النَّارِ فِی النَّارِ لِأَنَّ نِيَّاتِهِمْ كَانَتْ فِی الدُّنْيَا أَنْ لَوْ خُلِّدُوا فِيهَا أَنْ يَعْصُوا اللَّهَ أَبَداً وَ إِنَّمَا خُلِّدَ أَهْلُ الْجَنَّةِ فِی الْجَنَّةِ لِأَنَّ نِيَّاتِهِمْ كَانَتْ فِی الدُّنْيَا أَنْ لَوْ بَقُوا فِيهَا أَنْ يُطِيعُوا اللَّهَ أَبَداً فَبِالنِّيَّاتِ خُلِّدَ هَؤُلَاءِ وَ هَؤُلَاءِ ثُمَّ تَلَا قَوْلَهُ تَعَالَى قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلى شاكِلَتِهِ (۱) قَالَ عَلَى نِيَّتِهِ (۲).

**[ترجمه]کافی: حضرت صادق علیه السّلام فرمود: اینکه دوزخیان همیشه و برای ابد در دوزخ مخلد هستند، از این جهت است که نیت آنها این است که اگر فرضا در دنیا برای ابد زنده و جاوید باشند، هیچ وقت تسلیم حق نشده و راه معصیت و سرکشی را ادامه دهند. همچنین بهشتیان که در بهشت مخلد و جاوید هستند، از این نظر است که نیت آنان اطاعت و اجرای فرامین الهی است، گرچه در دنیا جاویدان باشند. پس بر اساس نیت خود، اینان در بهشت و آنان در دوزخ مخلد و جاویدان هستند. سپس حضرت آیه شریفه «قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلى شاكِلَتِهِ»، - . اسری / ۸۵ - را تلاوت فرمود و توضیح داد که هر کس بر

اساس و پایه نیت خود عمل می کند. - . کافی ۲ : ۸۵ -

**[ترجمه]

بیان

کأن الاستشهاد بالآیه مبنی علی ما حققنا سابقا أن المدار فی الأعمال علی النیه التابعه للحاله التی اتصفت النفس بها من العقائد و الأخلاق الحسنه و السیئه فإذا کانت النفس علی العقائد الثابته و الأخلاق الحسنه الراسخه التی لا یتخلف عنها الأعمال الصالحه الکامله لو بقی فی الدنیا أبدا فبتلک الشاکله و الحاله استحق الخلود فی الجنه و إذا کانت علی العقائد الباطله و الأخلاق الردیه التی علم الله تعالی أنه لو بقی فی الدنیا أبدا لعصی الله تعالی دائما فبتلک الشاکله استحق الخلود فی النار لا بالأعمال التی

لم یعملها فلا یرد أنه ینافی الأخبار الوارده فی أنه إذا أراد السیئه و لم یعملها لم تکتب علیه مع أنه یمکن حمله علی ما إذا لم تصر

ص: ۲۰۱

۱- ۱. أسری ص ۸۴.

۲- ۲. الکافی ج ۲ ص ۸۵.

شاكله له و لم تكن بحيث علم الله أنه لو بقى لأتى بها أو يحمل عدم كتابه السيئه على المؤمنين و هذا إنما هو فى الكفار و قد يستدل بهذا الخبر على أن كل كافر يمكن فى حقه التوبه و الإيمان لا يموت على الكفر.

أقول:

و يمكن أن يستدل به على أن بالعزم على المعصيه يستحق العقاب و إن عفا الله عن المؤمنين تفضلا و ما ذكره المحقق الطوسى قدس سره فى التجريد فى مسأله خلق الأعمال حيث قال و إراده القبيح قبيحه يدل على أنه يعد إراده العباد للحرام فعلا قبيحا محرما و هو الظاهر من كلام أكثر الأصحاب سواء كان تاما مستتبعا للقبيح أو عزما ناقصا غير مستتبع لكن قد تقرر عندهم أن إراده القبيح إذا كانت غير مقارنه لفعل قبيح يتعلق بها العفو كما دلت عليه الروايات و سيأتى بعضها و أما إذا كانت مقارنه فلعله أيضا كذلك و ادعى بعضهم الإجماع على أن فعل المعصيه لا يتعلق به إلا إثم واحد و من البعيد أن يتعلق به إثمان أحدهما بإرادته و الآخر بإيقاعه.

فيندفع حينئذ التدافع بين ما ذكره المحقق رحمه الله من قبح إراده القبيح و بين ما هو المشهور من أن الله تعالى لا يعاقب بإراده الحرام و إنما يعاقب بفعله و ما أوله به بعضهم من أن المراد أنه لا يعاقب العقوبه الخاصه بفعل المعصيه بمجرد إرادتها و يثيب الثواب الخاص بفعل الطاعه بمجرد إرادتها ففيه أن شيئا من ذلك غير صحيح فإن الظاهر من النصوص أنه تعالى لا يعاقب و لا يؤاخذ على إراده المعصيه أصلا و أن الإجماع قائم على أن ثواب الطاعه لا يترتب على إرادتها بل المترتب عليها نوع آخر من الثواب يختلف باختلاف الأحوال المقارنه لها من خلوص النيه و شده الجد فيها و الاستمرار عليها إلى غير ذلك و لا مانع من أن تصير فى بعض الأحوال أعظم من ثواب نفس الفعل الذى لم يكن لصاحبه تلك الإراده البالغه الجامعه لهذه الخصوصيات و كأن تتبع الآثار المأثوره يغنى عن الإطاله فى هذا الباب.

و أقول قد عرفت بعض ما حققنا فى ذلك و سيأتى إن شاء الله تمام الكلام

ص: ٢٠٢

عند شرح بعض الأخبار فی أواخر هذا المجلد.

**[ترجمه]مثل اینکه استشهاد و استدلال حضرت به آیه شریفه، از لحاظ همان مطالبی است که ما قبلا تحقیق کردیم که میزان و پایه اعمال انسان، بر نیت است و نیت هم به نوبه خود، تابع حالات درونی و صفات نفسی، از اعتقادات و اخلاق باطنی خوب یا بـد است که روح انسان به آنها متصف است. اگر در نفس و عمق جان انسان عقاید حقه و اخلاق حسـنه رسوخ پیدا کرده و ریشه دار شـده باشـد، بـدیهی است که اگر همیشه در دنیا زنـده و جاویـدان باشـد، از انجام وظیفه و اعمال صالحه سـرپیچی و تخلف نخواهـد کرد و پرتو و شـعاع عملی چنین روح و نفسـی، جز عمـل صالـح چیزی نخواهـد بود و از جهت همین شـکل و حالت روحی و بهشتی، مستحق خلود در بهشت و جاویـدان بودن در آن می شود. و اگر در باطن و نفس دارای عقاید باطله و اخلاق پست و زشت باشد،به طوری که اگر در دنیا جاودان و ابدی باشد دائما در طریق معصیت و گناه است، در این صورت تغییر مـاهیت داده و طبیعت و طینت آنها دوزخی شـده و به دلیل همین طینت و باطن مسـخ شـده، اسـتحقاق خلود در دوزخ را پیدا می کنند، نه از جهت اعمالی که هنوز مرتکب نشده اند تا در نتیجه قصاص قبل از جنایت و عذاب بدون جرم باشد.

بنـابراین منافاتی بین خلود و عـذاب دائمی و بین احادیثی نیست که می گویـد وقتی انسان تصـمیم گناه بگیرد ولی آن را انجام ندهـد، گناه و جرمی برای او ضـبط نمی شود، زیرا خلود در دوزخ، به آن حالـت نفسانی و طینت و طبیعت مسـخ شـده جهنمی مربوط است، نه به آن گناهانی که تصـمیم دارد بعـدا انجام دهد. علاوه بر این ممکن است مورد همین اخبار و احادیث عفو و بخشودگی نیت گنـاه، افرادی باشـند که ارتکاب معصـیت از ملکات درونی و حالات ریشه دار باطنی آنها نگشـته و وجـدان و طـبیعت انسـانی خـود را مسـخ نکرده باشـند،به طوری که فرضـا اگر در دنیـا بـاقی و جـاودان باشـند، بـاز هم از ادامه معصـیت خودداری نخواهنـدکرد. یـا اینکه گفته شود مورد این احـادیث، عفو و بخشـش نسبت به اهـل ایمـان است و این مسـأله خلود، مربـوط به کفـار است. ضـمنا ممکن است از این روایت مورد بحث، این اسـتفاده بشود که هر آن کـافری که کفرش ریشه دار نشـده و در عمـق روحش رسـوخ پیـدا نکرده و بـازگشت به تـوبه و ایمـان در حقش امکـان دارد، چنین شخصـی به حـال کفر نخواهـد مرد و بالاـخره موفق می شود. و من می گویم از این احادیث ممکن است اسـتفاده شود که عزم و نیت معصـیت، خود یکنوع معصـیت و گناه است که استحقاق عقاب و کیفر دارد، نه اینکه تصور شود تصمیم به گناه، گناه نیست. البته گناه است، ولی خـدای مهربـان این گناه را برای اهل ایمان مورد عفو و بخشـش قرار داده و این مطلب از بیانات مرحوم محقق طوسـی در «تجرید» در مسأله اینکه آیا اعمال انسان مخلوق او است یا نه استفاده می شود. چون مرحوم محقق در آنجا تعبیرش چنین است (که اراده و تصـمیم عمل زشت و قبیـح است). پس معلوم می شود ایشان اراده و نیت حرام را عملی قبیـح و حرام می داند و از کلمات اکثر علما و بزرگان هم به دست می آیـد که نیت حرام، حرام و قبیح است و فرقی نیست که آن اراده و نیت تام و تمام باشد که دنبالش عمل حرام هم انجام شود و یا ناقص که آن عمل دنبالش نیاید و در خارج مرتکب آن گناه نشود. ولی از نظر آنهـا مسلم است که اگر همراه نیت عملی انجـام نشود، البته مورد عفو واقع می شود، کما اینکه اخبار و احادیث که پاره ای از آنهـا بعـدا گفته می شود، دلالت بر آن دارد و اگر همراه نیت عملی هم انجام شود، شایـد بتوان گفت در این صورت هم خود نیت عقـاب و کیفری نـدارد و کیفر برای انجام عمل است و بعضـی از علما، ادعای اجماع و اتفاق نموده که ارتکاب معصـیت، بیش از یـک گناه حساب نمی شود و خیلی بعیـد است که در مورد انجام معصیت، دو گناه واقع شـده باشـد؛ یک گناه از نظر اراده و نیت و گناه دوم از نظر انجام خود عمل.

بنـابراین منافـاتی که به چشم می خـورد، مرتفع می گردد و تاویـل و تـوجیهی که بعضـی در این مورد کرده انـد که منظور از عقـاب نداشـتن بر نیـت، این است که آن کیفر مخصـوص که برای انجـام خـود عمـل است، نیت عمـل آن کیفر مخصـوص را نـدارد، نه اینکه اصـلا کیفری نداشـته باشـد، البته در مورد نیت عمـل خیر، همـان پاداشـی که انجام عمل خیر دارد، نیت خیر و تصـمیم به طاعت هم همان پاداش را دارد. این توجیه صحیح و درست نیست، چون آنچه که از احادیث به دست می آید، این است که نیت قبیح اصـلا عقاب و مؤاخذه ای ندارد و از آن طرف هم اجماع داریم که پاداش عمل خیر رانیت خیر ندارد، بلکه یک نوع پاداش مخصوصـی برای نیت عمل خیر هست که از لحاظ حالات افراد مختلف است و کیفیت آن، بستگی به خلوص تصـمیم گیرنـده و کوشـش و سـعی بیشتر او بر ادامه و اسـتمرار نیت و چیزهـای دیگر دارد. چه بسا ممکن است نیت کسـی در بعضـی از حالاـت، ارزشـش به مراتب از خود عمـل کسـی که این چنین نیت پـاک و خـالص و حـالتی که از این خصوصـیات برخوردار نیست نداشته باشد،بیشتر باشد. ظاهرا دقت در احادیث کافی است و نیازی به ادامه و اطاله کلام در این بحث نیست. البته تحقیقاتی در این باب کردیم و تکمیل مطالب، بعدا در شرح بعضی اخبار خواهد آمد.

**[ترجمه]

«۶»

کا، [الکافی] عَنْ عَلِیٍّ بْنِ إِبْرَاهِیمَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِیسَی عَنْ أَبِی الْحَسَنِ عَلِیِّ بْنِ یَحْیَی عَنْ أَیُّوبَ بْنِ أَعْیَنَ عَنْ أَبِی حَمْزَهَ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: یُؤْتَی یَوْمَ الْقِیَامَهِ بِرَجُلٍ فَیُقَالُ لَهُ احْتَجَّ فَیَقُولُ یَا رَبِّ خَلَقْتَنِی وَ هَدَیْتَنِی فَأَوْسَعْتَ عَلَیَّ فَلَمْ

أَزَلْ أُوَسِّعُ عَلَی خَلْقِکَ وَ أُیَسِّرُ عَلَیْهِمْ لِکَیْ تَنْشُرَ هَذَا الْیَوْمَ رَحْمَتَکَ وَ تُیَسِّرَهُ فَیَقُولُ الرَّبُّ جَلَّ ثَنَاؤُهُ وَ تَعَالَی ذِکْرُهُ صَدَقَ عَبْدِی أَدْخِلُوهُ الْجَنَّهَ(۱).

**[ترجمه]کافی: حضرت باقر علیه السّلام فرمود: رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرموده: روز قیامت انسان احضار می شود و به او می گوینـد دلیل و حجت خود را برای گرفتن پاداش بیان کن. عرض می کنـد: خـدایا! مرا آفریـدی و هدایت و راهنمایی فرمودی و به من توسعه در زندگی عنایت کردی. من هم مرتب و همیشه بر بندگان و خلق تو توسعه می دادم و بذل و بخشش کرده و مشکلات آنها را بر طرف می ساختم، به این امید که تو هم امروز رحمتت را شامل حال من فرموده و مشکلات امروز را بر من آسان نمایی. خداوند متعال می فرماید: بنده من راست می گوید، او را به بهشت ببرید. - . کافی ۴ : ۴۰ -

**[ترجمه]

«۷»

کا، [الکافی] عَنْ عَلِیٍّ عَنْ أَبِیهِ عَنْ عَمْرِو بْنِ عُثْمَانَ عَنْ عَلِیِّ بْنِ عِیسَی قَالَ: إِنَّ مُوسَی نَاجَاهُ اللَّهُ تَبَارَکَ وَ تَعَالَی فَقَالَ فِی مُنَاجَاتِهِ وَ ذَکَرَ حَدِیثاً قُدْسِیّاً طَوِیلًا إِلَی أَنْ قَالَ فَاعْمَلْ کَأَنَّکَ تَرَی ثَوَابَ عَمَلِکَ لِکَیْ یَکُونَ أَطْمَعَ لَکَ فِی الْآخِرَهِ لَا مَحَالَهَ(۲).

**[ترجمه]کافی: خداونـد متعال در نجوا و مکالمه ای که با موسـی بن عمران دارد، در ضـمن یک حدیث قدسـی طولانی که وارد شـده، چنین آمـده که خداونـد به موسـی بن عمران فرمود: در عمـل و عبـادتت، ثواب هـا و پاداش های آن را در مرئی و منظر خود قرار ده، مثل اینکه آنها را می بینی، تا در نتیجه رغبت و طمعت نسبت به امر آخرت بیشتر باشد. - . کافی ۸ : ۴۶ -

**[ترجمه]

«۸»

نهـج، [نهـج البلاغه]: هَـذَا مَا أَمَرَ بِهِ عَبْـدُ اللَّهِ عَلِیُّ بْنُ أَبِی طَالِبٍ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ فِی مَالِهِ ابْتِغَاءَ وَجْهِ اللَّهِ لِیُولِجَنِی بِهِ الْجَنَّهَ وَ یُعْطِیَنِی الْأَمَنَهَ(۳).

وَ فِیهِ: وَ لَیسَ رَجُلٌ فَاعْلَمْ أَحْرَصَ عَلَی جَمَاعَهِ أُمَّهِ مُحَمَّدٍ وَ أُلْفَتِهَا مِنِّی أَبْتَغِی بِذَلِکَ حُسْنَ الثَّوَابِ وَ کَرِیمَ الْمَآبِ (۴).

**[ترجمه]نهج البلاغه: در وصـیت و وقف نامه علی علیه السّلام چنین آمده است: این دستوری است که بنده خدا علی بن ابی طـالب امیرالمـؤمنین در موضوع مـال خود داده،به منظور جلب رضـای خـدا. به امیـد اینکه مرا داخـل بهشت کرده و ایمنی روز واپسین عطا فرماید. - . نهج البلاغه، نامه ۲۴ -

و نیز در نهـج البلاغه است که حضـرت فرمود: نمی دانم و نمی بینم کسـی را که از خود من به حفظ وحدت و هماهنگی امت محمـد صـلّی اللَّه علیه و آله حریص تر و پایبنـدتر باشد،و این عمل من به انگیزه رسـیدن به مزایا و ثواب های ارزنده و نتایج و پایان کرامت و عزت است. - . نهج البلاغه، نامه ۷۸ -

**[ترجمه]

«۹»

لی، [الأمالی للصدوق] بِإِسْنَادِهِ إِلَی النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله قَالَ: مَنْ صَامَ یَوْماً تَطَوُّعاً ابْتِغَاءَ ثَوَابِ اللَّهِ وَجَبَتْ لَهُ الْمَغْفِرَهُ(۵).

**[ترجمه]امالی صـدوق: به سـند خود از پیغمبر صـلّی اللَّه علیه و آله که فرمود: کسـی که یک روزبه منظور رسـیدن به ثواب روزه مستحبی بگیرد، مغفرت خداوند را به دست آورده. - . امالی صدوق: ۳۲۹ -

**[ترجمه]

بیان

فی هذه الأخبار کلها دلاله علی أن طلب الثواب و الحذر من العقاب لا ینافی صحه العمل و کماله و القربه فیه.

۱- ۱. الکافی ج ۴ ص ۴۰.
۲- ۲. الکافی ج ۸ ص ۴۶.
۳- ۳. نهج البلاغه ج ۲ ص ۲۲، تحت الرقم ۲۴ من باب الکتب و الرسائل.
۴- ۴. المصدر ج ۲ ص ۱۴۱، الرقم ۷۸ من باب الکتب.
۵- ۵. أمالی الصدوق ص ۳۲۹.

**[ترجمه]تمام این احادیث دلالت دارد بر اینکه عبادتی که به انگیزه ثواب و ترس از عقاب باشد، هیچ گونه منافاتی با صحت عمل و کمال آن و قصد قربت به آن ندارد.

**[ترجمه]

«۱۰»

فس، [تفسیر القمی]: مَنْ کانَ یُرِیدُ الْحَیاةَ الدُّنْیا وَ زِینَتَها نُوَفِّ إِلَیْهِمْ أَعْمالَهُمْ فِیها وَ هُمْ فِیها لا یُبْخَسُونَ (۱) قَالَ مَنْ عَمِلَ الْخَیْرَ عَلَى أَنْ یُعْطِیَهُ اللَّهُ ثَوَابَهُ فِی الدُّنْیَا أَعْطَاهُ ثَوَابَهُ فِی الدُّنْیَا وَ کَانَ لَهُ فِی الْآخِرَهِ النَّارُ(۲).

**[ترجمه]تفسیر علی بن ابراهیم قمی: امام علیه السلام در تفسیر آیه «مَنْ کانَ یُرِیدُ الْحَیاةَ الدُّنْیا وَ زِینَتَها نُوَفِّ إِلَیْهِمْ أَعْمالَهُمْ فِیها وَهُمْ فِیها لا یُبْخَسُونَ»، {ترجمه آیه داخل کروشه بیاید} - . هود / ۱۵ - چنین گفته: هر کس به این انگیزه و نیت عمل خیری انجام دهد که در همین جهان به پاداش آن برسد، خداوند پاداش دنیوی او را به او خواهد داد و کم و کسری هم در حق او اعمال نمی شود. ولی در آن جهان آتش دوزخ در انتظار او است. - . تفسیر قمی: ۳۰۰ -

**[ترجمه]

«۱۱»

ل، [الخصال] ابْنُ الْمُتَوَکِّلِ عَنِ الْحِمْیَرِیِّ عَنِ ابْنِ عِیسَى عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ مَالِکِ بْنِ عَطِیَّةَ عَنِ الثُّمَالِیِّ عَنْ عَلِیِّ بْنِ الْحُسَیْنِ علیه السلام قَالَ: لَا حَسَبَ لِقُرَشِیٍّ وَ لَا عَرَبِیٍّ إِلَّا بِتَوَاضُعٍ وَ لَا کَرَمَ إِلَّا بِتَقْوَى وَ لَا عَمَلَ إِلَّا بِنِیَّهٍ وَ لَا عِبَادَهَ إِلَّا بِتَفَقُّهٍ أَلَا وَ إِنَّ أَبْغَضَ النَّاسِ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ مَنْ یَقْتَدِی بِسُنَّهِ إِمَامٍ وَ لَا یَقْتَدِی بِأَعْمَالِهِ (۳).

**[ترجمه]خصال صدوق: حضرت سجاد علی بن الحسین علیه السّلام فرمود: حسب و نسبی برای قرشی و عربی نیست، مگر به تواضع و فروتنی و کرامت؛ احترامی نیست، مگر در سایه تقوا؛ عملی به حساب و ارزش نمی آید، مگر به ملاک و میزان؛ نیت و عبادتی صحیح نیست، مگر از راه تفقه و فراگیری احکام. و بدترین و مبغوض ترین مردم در نظر خداوند متعال، کسی است که خود را پیرو سنت امام بداند، ولی عملا پیروی نکند. - . خصال ۱ : ۱۲ -

**[ترجمه]

«۱۲»

فس، [تفسیر القمی]: قُلْ کُلٌّ یَعْمَلُ عَلى شاکِلَتِهِ أَیْ عَلَى نِیَّتِهِ فَرَبُّکُمْ أَعْلَمُ بِمَنْ هُوَ أَهْدى سَبِیلًا(۴) فَإِنَّهُ حَدَّثَنِی أَبِی عَنْ جَعْفَرِ بْنِ إِبْرَاهِیمَ عَنْ أَبِی الْحَسَنِ الرِّضَا علیه السلام قَالَ إِذَا کَانَ یَوْمُ الْقِیَامَهِ أُوقِفَ الْمُؤْمِنُ بَیْنَ یَدَیْهِ فَیَکُونُ هُوَ الَّذِی یَلِی حِسَابَهُ فَیَعْرِضُ

عَلَیْهِ عَمَلَهُ فَیَنْظُرُ فِی صَحِیفَتِهِ فَأَوَّلُ مَا یَرَى سَیِّئَاتُهُ فَیَتَغَیَّرُ لِذَلِکَ لَوْنُهُ وَ تَرْتَعِشُ فَرَائِصُهُ وَ تَفْزَعُ نَفْسُهُ ثُمَّ یَرَى حَسَنَاتِهِ فَتَقَرُّ عَیْنُهُ وَ

تُسَرُّ نَفْسُهُ وَ تَفْرَحُ رُوحُهُ ثُمَّ يَنْظُرُ إِلَى مَا أَعْطَاهُ مِنَ الثَّوَابِ فَيَشْتَدُّ فَرَحُهُ ثُمَّ يَقُولُ اللَّهُ لِلْمَلَائِكَهِ هَلُمُّوا الصُّحُفَ الَّتِی فِیهَا الْأَعْمَالُ الَّتِی لَمْ یَعْمَلُوهَا قَالَ فَیَقْرَءُونَهَا فَیَقُولُونَ وَ عِزَّتِکَ إِنَّکَ لَتَعْلَمُ أَنَّا لَمْ نَعْمَلْ مِنْهَا شَیْئاً فَیَقُولُ صَدَقْتُمْ نَوَیْتُمُوهَا فَکَتَبْنَاهَا لَکُمْ ثُمَّ یُثَابُونَ عَلَیْهَا(۵).

**[ترجمه]تفسیر علی بن ابراهیم قمی: در آیه شریفه «قُلْ کُلٌّ یَعْمَلُ عَلی شاکِلَتِهِ»، {هر کس بر طبق نیت خود عملکرد دارد} و«فَرَبُّکُمْ أَعْلَمُ به من هُوَ أَهْدی سَبِیلًا»، {پروردگار بهتر می داند چه کسی راه را بهتر یافته است} - . اسری / ۸۴ - علی بن ابراهیم از پدرش، از جعفر بن ابراهیم، از حضرت رضا علیه السّلام نقل کرده که فرمود: روز قیامت که می شود، بنده مؤمن در محضر الهی احضار می گردد و خداوند مهربان، خود عهده دار حساب مؤمن می شود و اعمال او ارائه داده می شود. پس از نگاه به نامه اعمال، اول چیزی که می بیند گناهان است. رنگ چهره اش تغییر می کند، لرزه بر اندامش می افتد و شدیدا ناراحت می گردد. سپس کارهای نیک و حسناتش را می بیند و موجب روشنایی چشم و مسرت خاطر و آسایش و خرسندی روحش می شود. بعدا ثواب ها و عطایای الهی را می بیند و سرور و خوشحالی اش افزایش می یابد.آنگاه خداوند مهربان به ملائکه می فرماید: صورت آن اعمالی را که این مؤمنین آنها را انجام نداده اند ولی برای آنها ضبط شده بیاورید. ملائکه آنها را می آورند و آن نامه اعمال را می خوانند و عرض می کنند: الها! تو خود می دانی که این همه اعمال نیک را ما اصلا انجام نداده ایم. خداوند می فرماید: درست است، این کارها را عملی نکرده اید، ولی نیت شما این بود که این اعمال را انجام دهید و همان حسن نیت شما را همانند عمل و انجام کار قرار دادیم و آن اعمال را برای شما ثبت نموده و پاداش آنها را می دهیم. - . تفسیر قمی: ۳۸۷ -

**[ترجمه]

«۱۳»

ع، [علل الشرائع] ل، [الخصال](۶)

لی، [الأمالی للصدوق] السِّنَانِیُّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ هَارُونَ عَنْ عُبَیْدِ اللَّهِ بْنِ مُوسَی الطَّبَرِیِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَیْنِ الْخَشَّابِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مِحْصَنٍ عَنْ یُونُسَ بْنِ ظَبْیَانَ

ص: ۲۰۴

۱- ۱. هود: ۱۵.

۲- ۲. تفسیر القمّیّ ص ۳۰۰.

۳- ۳. الخصال ج ۱ ص ۱۲.

۴- ۴. أسری: ۸۴.

۵- ۵. تفسیر القمّیّ ص ۳۸۷.

۶- ۶. علل الشرائع ج ۱ ص ۱۲ الخصال ج ۱ ص ۸۸.

قَالَ قَالَ الصَّادِقُ جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ علیهما السلام: إِنَّ النَّاسَ یَعْبُدُونَ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ عَلَی ثَلَاثَهِ أَوْجُهٍ فَطَبَقَهٌ یَعْبُدُونَهُ رَغْبَهً فِی ثَوَابِهِ فَتِلْکَ عِبَادَهُ الْحُرَصَاءِ وَ هُوَ الطَّمَعُ وَ آخَرُونَ یَعْبُدُونَهُ فَرَقاً مِنَ النَّارِ فَتِلْکَ عِبَادَهُ الْعَبِیدِ وَ هِیَ رَهْبَهٌ وَ لَکِنِّی أَعْبُدُهُ حُبّاً لَهُ عَزَّ وَ جَلَّ فَتِلْکَ عِبَادَهُ الْکِرَامِ وَ هُوَ الْأَمْنُ لِقَوْلِهِ عَزَّ وَ جَلَ وَ هُمْ مِنْ فَزَعٍ یَوْمَئِذٍ آمِنُونَ (۱) وَ لِقَوْلِهِ عَزَّ وَ جَلَ قُلْ إِنْ کُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِی یُحْبِبْکُمُ اللَّهُ وَ یَغْفِرْ لَکُمْ ذُنُوبَکُمْ (۲) فَمَنْ أَحَبَّ اللَّهَ أَحَبَّهُ اللَّهُ وَ مَنْ أَحَبَّهُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ کَانَ مِنَ الْآمِنِینَ (۳).

**[ترجمه]علل الشرائع، خصال و امالی صدوق:حضرت صادق علیه السّلام فرمود: مردم خداوند را به سه گونه و انگیزه عبادت می کنند: گروهی با انگیزه رغبت و رسیدن به ثواب اخروی عبادت می نمایند که این عبادت حریصان است و ریشه در طمع دارد؛ گروهی دیگر با انگیزه ترس از آتش عبادت می کنند که این هم عبادت بردگان است که از ترس فرمان می برند؛ ولی من با انگیزه محبت و به دلیل عشق به معبود بی همتا عبادت او را می نمایم و این عبادت بزرگان و کریمان و موجب ایمنی است که خداوند می فرماید: «وَ هُمْ مِنْ فَزَعٍ یَوْمَئِذٍ آمِنُونَ»، {و آنان از وحشت و ناراحتی های آن روز در امان هستند.} - . نمل / ۸۹ - و نیز می فرماید: «قُلْ إِنْ کُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِی یُحْبِبْکُمُ اللَّهُ وَ یَغْفِرْ لَکُمْ ذُنُوبَکُمْ»، {اگر به راستی محبت و دوستی خدا در دل شما هست، پس لازم است فرمان او را برده از من متابعت و پیروی نمایید تا خدا هم شما را دوست بدارد و گناهان شما را ببخشد.} - . آل عمران / ۳۱ - هر کس خدا را دوست بدارد، خدا هم او را دوست می دارد و کسی که خدا او را دوست داشته باشد، در امن و امان خواهد بود. - . علل الشرایع ۱ : ۱۲ و خصال ۱ : ۸۸ و امالی صدوق: ۲۴ -

**[ترجمه]

«۱۴»

لی، [الأمالی للصدوق] ابْنُ إِدْرِیسَ عَنْ أَبِیهِ عَنِ ابْنِ عِیسَی عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِیِّ بْنِ فَضَّالٍ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ الْجَهْمِ عَنِ الْفُضَیْلِ قَالَ قَالَ الصَّادِقُ علیه السلام: مَا ضَعُفَ بَدَنٌ عَمَّا قَوِیَتْ عَلَیْهِ النِّیَّهُ(۴).

**[ترجمه]امالی صدوق: حضرت صادق علیه السّلام فرمود: عملی که انسان جدا تصمیم آن را گرفته باشد، ممکن نیست بدندر انجام آن ضعیف و ناتوان گردد. - . امالی صدوق: ۱۹۸ -

**[ترجمه]

«۱۵»

ما، [الأمالی للشیخ الطوسی] الْمُفِیدُ عَنِ ابْنِ قُولَوَیْهِ عَنِ الْکُلَیْنِیِّ عَنْ عَلِیِّ بْنِ إِبْرَاهِیمَ عَنِ الْیَقْطِینِیِّ عَنْ یُونُسَ عَنْ أَبِی الْوَلِیدِ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ زِیَادٍ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: مَنْ صَدَقَ لِسَانُهُ زَکَی عَمَلُهُ وَ مَنْ حَسُنَتْ نِیَّتُهُ زِیدَ فِی رِزْقِهِ وَ مَنْ حَسُنَ بِرُّهُ بِأَهْلِ بَیْتِهِ زِیدَ فِی عُمُرِهِ (۵).

**[ترجمه]امالی طوسی: کسی که راستگو باشد، اعمالش نیک و پاک خواهد بود؛ کسی که حسن نیت داشته باشد، روزی اش فراوان می گردد؛ کسی که به خانواده خود احسان و نیکی کند، بر عمرش افزوده می شود. - . امالی طوسی ۱ : ۲۵۰ -

**[ترجمه]

«۱۶»

ل، [الخصال] أَبِی عَنْ أَحْمَدَ بْنِ إِدْرِیسَ عَنِ الْأَشْعَرِیِّ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُحَمَّدٍ الرَّازِیِّ عَنْ بَکْرِ بْنِ صَالِحٍ عَنْ أَبِی أَیُّوبَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: مِثْلَهُ وَ فِیهِ زَادَ اللَّهُ مَکَانَ زِیدَ فِی الْمَوْضِعَیْنِ (۶).

**[ترجمه]این روایت در خصال - . خصال ۱ : ۲۴ - هم آمده است، البته با تغییرات بسیار مختصر.

**[ترجمه]

«۱۷»

مع، [معانی الأخبار] أَبِی عَنْ سَعْدٍ عَنِ ابْنِ یَزِیدَ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ

ص: ۲۰۵

۱- ۱. النمل: ۸۹.

۲- ۲. آل عمران: ۳۱.

۳- ۳. أمالی الصدوق ص ۲۴.

۴- ۴. أمالی الصدوق ص ۱۹۸.

۵- ۵. أمالی الطوسیّ ج ۱ ص ۲۵۰.

۶- ۶. الخصال ج ۱ ص ۴۴.

سِنَانٍ قَالَ: كُنَّا جُلُوساً عِنْدَ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام إِذْ قَالَ لَهُ رَجُلٌ مِنَ الْجُلَسَاءِ جُعِلْتُ فِدَاكَ يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ أَ تَخَافُ عَلَيَّ أَنْ أَكُونَ مُنَافِقاً قَالَ فَقَالَ لَهُ إِذَا خَلَوْتَ فِي بَيْتِكَ نَهَاراً أَوْ لَيْلًا أَ لَيْسَ تُصَلِّي فَقَالَ بَلَى قَالَ فَلِمَنْ تُصَلِّي فَقَالَ لِلَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ قَالَ فَكَيْفَ تَكُونُ مُنَافِقاً وَ أَنْتَ تُصَلِّي لِلَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ لَا لِغَيْرِهِ (۱).

**[ترجمه]معانى الاخبار: عبداللّه بن سنان گويد: محضر امام صادق عليه السّلام نشسته بوديم. شخصى از حاضرين در مجلس عرض كرد: فدايت شوم يا ابن رسول اللّه! آيا احتمال نمى دهيد كه من منافق باشم؟ حضرت فرمود: سؤالى دارم؛ شب يا روز كه در خانه خلوت هستى و جز تو كسى نيست آيا نماز نمى خوانى؟ عرض كرد: چرا مى خوانم. فرمود: آن نمازت را براى چه كسى مى خوانى؟ عرضه داشت: براى خداوند متعال. فرمود: چطور ممكن است كه تو منافق باشى با اينكه تو براى خداوند متعال نماز مى خوانى؟ - . معانى الاخبار: ۱۴۲ -

**[ترجمه]

«۱۸»

ع، [علل الشرائع] أَبِي عَنْ حَبِيبِ بْنِ الْحُسَيْنِ الْكُوفِيِّ عَنِ ابْنِ أَبِي الْخَطَّابِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ صَبِيحٍ عَنْ زَيْدٍ الشَّحَّامِ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام إِنِّي سَمِعْتُكَ تَقُولُ نِيَّةُ الْمُؤْمِنِ خَيْرٌ مِنْ عَمَلِهِ فَكَيْفَ تَكُونُ النِّيَّةُ خَيْراً مِنَ الْعَمَلِ قَالَ لِأَنَّ الْعَمَلَ رُبَّمَا كَانَ رِيَاءَ الْمَخْلُوقِينَ وَ النِّيَّةُ خَالِصَةٌ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ فَيُعْطِي عَزَّ وَ جَلَّ عَلَى النِّيَّةِ مَا لَا يُعْطِي عَلَى الْعَمَلِ.

قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام إِنَّ الْعَبْدَ لَيَنْوِي مِنْ نَهَارِهِ أَنْ يُصَلِّيَ بِاللَّيْلِ فَتَغْلِبُهُ عَيْنُهُ فَيَنَامُ فَيُثْبِتُ اللَّهُ لَهُ صَلَاتَهُ وَ يَكْتُبُ نَفَسَهُ تَسْبِيحاً وَ يَجْعَلُ نَوْمَهُ عَلَيْهِ صَدَقَةً(۲).

**[ترجمه]علل الشرائع: زيد شحام گويد: به حضرت صادق عليه السّلام گفتم: من از شما شنيده ام كه فرمودى «نيّه المؤمن خير من عمله» چگونه نيت عمل از خود عمل بهتر است؟ فرمود: از لحاظ اينكه چه بسا در عمل ريا و خودنمايى به خلق راه پيدا مى كند، ولى نيت خالص و فقط براى خداست. از اين جهت پاداشى كه خدا براى نيت خير عنايت مى فرمايد، بهتر از پاداش خود عمل است.

و حضرت فرمود: بنده در روز تصميم مى گيرد كه سحرگاه براى تهجد و نماز برخيزد. اتفاقا در خواب مى ماند، ولى خداوند ثواب نماز را براى او ثبت مى كند و تنفسش را تسبيح و خوابش را صدقه و انفاق قرار مى دهد و ثواب اينها را به او عنايت مى فرمايد. - . علل الشرايع ۲ : ۲۱۱ -

**[ترجمه]

«۱۹»

ع، [علل الشرائع] أَبِي عَنْ مُحَمَّدٍ الْعَطَّارِ عَنِ الْأَشْعَرِيِّ عَنْ عِمْرَانَ بْنِ مُوسَى عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ النُّعْمَانِ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ الْحُسَيْنِ

الْأَنْصَارِيِّ عَنْ بَعْضِ رِجَالِهِ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ علیه السلام أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ: نِيَّةُ الْمُؤْمِنِ أَفْضَلُ مِنْ عَمَلِهِ وَ ذَلِكَ لِأَنَّهُ يَنْوِي مِنَ الْخَيْرِ مَا لَا يُدْرِكُهُ وَ نِيَّةُ الْكَافِرِ شَرٌّ مِنْ عَمَلِهِ وَ ذَلِكَ لِأَنَّ الْكَافِرَ يَنْوِي الشَّرَّ وَ يَأْمُلُ مِنَ الشَّرِّ مَا لَا يُدْرِكُهُ (۳).

**[ترجمه]علل الشرائع: حضرت باقر علیه السّلام می فرمود: نیت مؤمن از عملش با فضیلت تر و بهتر است، از جهت اینکه کارهای نیک و امور زیادی از خیرات را تصمیم می گیرد که به انجام همه آنها نمی رسد. و نیت کافر هم از عملش بدتر است، چون او هم کارها و بدی های زیادی را آرزو می کند که به انجام آنها نمی رسد. - . علل الشرایع ۲ : ۲۱۱ -

**[ترجمه]

«۲۰»

ب، [قرب الإسناد] هَارُونُ عَنِ ابْنِ صَدَقَةَ قَالَ: سُئِلَ جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ علیهما السلام عَمَّا قَدْ يَجُوزُ وَ عَمَّا لَا يَجُوزُ مِنَ النِّيَّةِ عَلَى الْإِضْمَارِ فِي الْيَمِينِ فَقَالَ إِنَّ النِّيَّاتِ قَدْ تَجُوزُ فِي مَوْضِعٍ وَ لَا تَجُوزُ فِي آخَرَ فَأَمَّا مَا تَجُوزُ فِيهِ فَإِذَا كَانَ مَظْلُوماً فَمَا حَلَفَ بِهِ وَ نَوَى الْيَمِينَ فَعَلَى نِيَّتِهِ وَ أَمَّا إِذَا كَانَ ظَالِماً فَالْيَمِينُ عَلَى نِيَّةِ الْمَظْلُومِ ثُمَّ قَالَ وَ لَوْ كَانَتِ النِّيَّاتُ مِنْ أَهْلِ الْفِسْقِ يُؤْخَذُ بِهَا أَهْلُهَا إِذاً لَأُخِذَ كُلُّ مَنْ نَوَى الزِّنَا بِالزِّنَا وَ كُلُّ مَنْ نَوَى السَّرِقَةَ بِالسَّرِقَةِ وَ كُلُّ مَنْ نَوَى الْقَتْلَ بِالْقَتْلِ وَ لَكِنَّ اللَّهَ عَدْلٌ كَرِيمٌ حَكِيمٌ

۱- ۱. معانی الأخبار ص ۱۴۲.

۲- ۲. علل الشرائع ج ۲ ص ۲۱۱.

۳- ۳. علل الشرائع ج ۲ ص ۲۱۱.

لَيْسَ الْجَوْرُ مِنْ شَأْنِهِ وَ لَكِنَّهُ يُثِيبُ عَلَى نِيَّاتِ الْخَيْرِ أَهْلَهَا وَ إِضْمَارِهِمْ عَلَيْهَا وَ لَا يُؤَاخِذُ أَهْلَ الْفُسُوقِ حَتَّى يَفْعَلُوا(۱).

**[ترجمه]قرب الاسناد: مسعده بن صدقه گوید: از امام صادق علیه السلام درباره نیت و آنچه در دل گرفته می شود در مورد سوگند سوال شد که کدام نافذ است و کدام نافذ نیست؟حضرت فرمود: نیت ها در جایی نافذ است و در جایی نافذ نیست، اما در موردی نیت در آن نافذ است که خورنده سوگند مظلوم باشد. در این صورت هرچه را به آن سوگند یاد کرده و در سوگندش نیت نموده، طبق نیت اوست، ولی اگر سوگند خورنده ظالم باشد، در این صورت سوگند بر پایه نیت مظلوم است.

آنگاه حضرت فرمود: اگر نیّات اهل فسق مورد از اهل آن مواخذه قرار می گرفت، در این هنگام هرکس که نیّت زنا کردن داشت، به انجام آن مواخذه می شد و هرکس که نیّت دزدی داشت، به دزدی مواخذه می شد و هرکس که نیّت قتل داشت، به قتل مواخذه می گشت. ولی خداوند عادل و بزرگوار است و جور و ستم در شأن او نیست، ولی اهل خیر را بر نیّاتشان و در دل گرفتن نیّات خیر پاداش می دهد، ولی فاسقان را مواخذه نمی کند، تا آن زمان که انجام دهند. - . قرب الاسناد: ۸ -

**[ترجمه]

أقول

روی هذا الخبر فی موضع آخر من هذا الکتاب بهذا السند و

زَادَ فِی آخِرِهِ زِیَادَهً هِیَ هَذِهِ: وَ ذَلِکَ أَنَّکَ قَدْ تَرَی مِنَ الْمُحَرَّمِ مِنَ الْعَجَمِ لَا یُرَادُ مِنْهُ مَا یُرَادُ مِنَ الْعَالِمِ الْفَصِیحِ وَ کَذَلِکَ الْأَخْرَسُ فِی الْقِرَاءَهِ فِی الصَّلَاهِ وَ التَّشَهُّدِ وَ مَا أَشْبَهَ ذَلِکَ فَهَذَا بِمَنْزِلَهِ الْعَجَمِ الْمُحَرَّمِ لَا یُرَادُ مِنْهُ مَا یُرَادُ مِنَ الْعَاقِلِ الْمُتَکَلِّمِ الْفَصِیحِ وَ لَوْ ذَهَبَ الْعَالِمُ الْمُتَکَلِّمُ الْفَصِیحُ حَتَّی یَدَعَ مَا قَدْ عَلِمَ أَنَّهُ یَلْزَمُهُ وَ یَنْبَغِی لَهُ أَنْ یَقُومَ بِهِ حَتَّی یَکُونَ ذَلِکَ مِنْهُ بِالنَّبَطِیَّهِ وَ الْفَارِسِیَّهِ فَحِیلَ بَیْنَهُ وَ بَیْنَ ذَلِکَ بِالْأَدَبِ حَتَّی یَعُودَ إِلَی مَا قَدْ عَلِمَهُ وَ عَقَلَهُ قَالَ وَ لَوْ ذَهَبَ مَنْ لَمْ یَکُنْ فِی مِثْلِ حَالِ الْأَعْجَمِیِّ الْمُحَرَّمِ فَفَعَلَ فَعَالَ الْأَعْجَمِیِّ وَ الْأَخْرَسِ عَلَی مَا قَدْ وَصَفْنَا إِذاً لَمْ یَکُنْ أَحَدٌ فَاعِلًا لِشَیْ ءٍ مِنَ الْخَیْرِ وَ لَا یُعْرَفُ الْجَاهِلُ مِنَ الْعَالِمِ (۲).

**[ترجمه]این روایت با همین سند در جای دیگری از همین کتاب قرب الاسناد آمده و در پایان روایت این فزونی وجود دارد که: و تو می بینی که اگر غیر عربی محرم شود، از او مطالبه نمی شود آنچه از عالم فصیح گفتار خواسته می شود و همینطور کسی که در نماز و یا تشهد و مانند آن مشکل زبانی دارد. این به منزله غیر عربی است که محرم شده باشد، از او خواسته نمی شود آنچه که از عاقل گویای فصیح خواسته می شود و اگر انسان آگاه، گویا و فصیح برود تا آنجا که رها کند آنچه را که می دانسته، بر او لازم است و آنچه که برای او شایسته بوده که به آن قیام کند به حدّی که این احرام از او به نبطی و یا فارسی شود. در این صورت با تأدیب باید میان او و اینکه اینگونه احرام بندد فاصله شود تا برگردد به آنچه می دانسته و می فهمیده.

امام افزود: و اگر کسی که مشابه غیر عرب محرم نیست تا جایی برود که به سان غیر عرب و یا آن کس که در گفتار مشکل دارد انجام دهد - آنگونه که بیان کردیم - در این هنگام دیگر هیچ کس کار خیری انجام ندهد و جاهل از عالم شناخته نشود. - . قرب الاسناد: ۳۳ - ۳۴ -

**[ترجمه]

«۲۱»

ما، [الأمالی للشیخ الطوسی] ابْنُ الصَّلْتِ عَنِ ابْنِ عُقْدَهَ عَنِ الْمُنْذِرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ یَحْیَی الضَّبِّیِّ عَنْ مُوسَی بْنِ الْقَاسِمِ عَنْ أَبِی الصَّلْتِ عَنِ الرِّضَا علیه السلام عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: لَا قَوْلَ إِلَّا بِعَمَلٍ وَ لَا قَوْلَ وَ لَا عَمَلَ إِلَّا بِنِیَّهٍ وَ لَا قَوْلَ وَ لَا عَمَلَ وَ لَا نِیَّهَ إِلَّا بِإِصَابَهِ السُّنَّهِ(۳).

**[ترجمه]امالی طوسی: حضرت رضا از پدران بزرگوار خود، از رسول خدا صلّی اللَّه علیه و آله نقل کرده که فرمود: ارزش گفتار بستگی دارد به عمل و کردار و ارزش گفتار و عمل هم به نیت است. گفتار و کردار و نیت نیز در صورتی صحیح و ارزشمند است که با سنت و روش پیغمبر تطبیق کند. -. امالی طوسی ۱ : ۳۴۷ -

**[ترجمه]

«۲۲»

ما، [الأمالی للشیخ الطوسی] ابْنُ مَخْلَدٍ عَنْ أَبِی عَمْرٍو عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ هِشَامٍ الْمَرْوَزِیِّ عَنْ یَحْیَی بْنِ عُثْمَانَ عَنْ بَقِیَّهَ عَنْ إِسْمَاعِیلَ الْبَصْرِیِّ یَعْنِی ابْنَ عُلَیَّهَ عَنْ أَبَانٍ عَنْ أَنَسٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: لَا یُقْبَلُ قَوْلٌ إِلَّا بِعَمَلٍ وَ لَا یُقْبَلُ قَوْلٌ وَ عَمَلٌ إِلَّا بِنِیَّهٍ وَ لَا یُقْبَلُ قَوْلٌ وَ عَمَلٌ وَ نِیَّهٌ إِلَّا بِإِصَابَهِ السُّنَّهِ(۴).

**[ترجمه]امالی طوسی: رسول خدا صلّی اللَّه علیه و آله فرمود: گفتار بدون عمل پذیرفته نیست و گفتار و عمل هم بدون نیت پذیرفته نیست و گفتار و کردار و نیت بدون برنامه اسلام و انطباق با سنت و روش پیغمبر، پذیرفته نیست. -. امالی طوسی ۱ : ۳۹۶ -

**[ترجمه]

«۲۳»

ما، [الأمالی للشیخ الطوسی] جَمَاعَهٌ عَنْ أَبِی الْمُفَضَّلِ عَنْ عَلِیِّ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ سَیَابَهَ عَنْ

ص: ۲۰۷

۱- ۱. قرب الإسناد ص ۸. ط النجف.

۲- ۲. قرب الإسناد ص ۳۳ و ۳۴.

۳- ۳. أمالی الطوسیّ ج ۱ ص ۳۴۷.

۴- ۴. أمالی الطوسیّ ج ۱ ص ۳۹۶.

عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ كَثِيرٍ الْهَاشِمِيِّ عَنْ حَمَّادِ بْنِ عِيسَى عَنِ ابْنِ أَذَيْنَهَ عَنِ الْفُضَيْلِ قَالَ سَمِعْتُ الصَّادِقَ وَ الْبَاقِرَ علیهما السلام يُحَدِّثَانِ عَنْ آبَائِهِمَا عَنْ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِمْ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: نِيَّةُ الْمُؤْمِنِ أَبْلَغُ مِنْ عَمَلِهِ وَ كَذَلِكَ الْفَاجِرُ(۱).

**[ترجمه]امالی طوسی: فضیل گوید: از حضرت باقر و از حضرت صادق علیهماالسّلام شنیدم که از آبا و پدران خود، از امیر مؤمنان علیه السّلام نقل کردند که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: نیت مؤمن از عملش رساتر است و همچنین نیت کافر و نابکار. - . امالی طوسی ۲ : ۶۹ -

**[ترجمه]

«۲۴»

یر، [بصائر الدرجات] أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنْ مُحَمَّدٍ الْبَرْقِيِّ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ إِسْحَاقَ عَنْ أَبِي عُثْمَانَ الْعَبْدِيِّ عَنْ جَعْفَرٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَلِيٍّ علیهم السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: لَا قَوْلَ إِلَّا بِعَمَلٍ وَ لَا عَمَلَ إِلَّا بِنِيَّةٍ وَ لَا عَمَلَ وَ لَا نِيَّةَ إِلَّا بِإِصَابَةِ السُّنَّةِ(۲).

**[ترجمه]بصائر الدرجات: رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: ارزش گفتار به کردار و ارزش کردار به نیت و ارزش اینها به انطباق با سنت است. - . بصائر الدرجات: ۱۱ -

**[ترجمه]

«۲۵»

سن، [المحاسن] عَنِ ابْنِ فَضَّالٍ عَنْ مُحَمَّدٍ عَنِ الثُّمَالِيِّ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: لَوْ نَظَرَ النَّاسُ إِلَى مَرْدُودِ الْأَعْمَالِ مِنَ السَّمَاءِ لَقَالُوا مَا يَقْبَلُ اللَّهُ مِنْ أَحَدٍ عَمَلًا(۳).

**[ترجمه]محاسن: امام صادق علیه السّلام فرمود: اگر مردم اعمال و کارهایی که از آسمان برمی گردد و پذیرفته نمی شود می دیدند، قطعا می گفتند که هیچ عملی پذیرفته نمی شود.

**[ترجمه]

«۲۶»

سن، [المحاسن] النَّوْفَلِيُّ عَنِ السَّكُونِيِّ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: نِيَّةُ الْمُؤْمِنِ خَيْرٌ مِنْ عَمَلِهِ وَ نِيَّةُ الْفَاجِرِ شَرٌّ مِنْ عَمَلِهِ وَ كُلُّ عَامِلٍ يَعْمَلُ بِنِيَّتِهِ (۴).

**[ترجمه]محاسن: رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: نیت مؤمن از عملش بهتر و نیت فاجر از عملش بدتر است و هر

کس بر طبق نیت خود عمل می کند. - . محاسن: ۲۶۰ -

**[ترجمه]

«۲۷»

سن، [المحاسن] الْوَشَّاءُ عَنِ ابْنِ فَضَّالٍ عَنِ الْمُثَنَّى الْحَنَّاطِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: مَنْ حَسُنَتْ نِیَّتُهُ زَادَ اللَّهُ فِی رِزْقِهِ (۵).

**[ترجمه]محاسن: امام صادق علیه السّلام فرمود: هر کس دارای حسن نیت باشد، خداوند در رزق و روزی اش توسعه می دهد. - . محاسن: ۲۶۱ -

**[ترجمه]

«۲۸»

سن، [المحاسن] بَعْضُ أَصْحَابِنَا بَلَغَ بِهِ خَیْثَمَهَ بْنَ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْجُعْفِیَّ قَالَ: سَأَلَ عِیسَی بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْقُمِّیُّ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام وَ أَنَا حَاضِرٌ فَقَالَ مَا الْعِبَادَهُ فَقَالَ حُسْنُ النِّیَّهِ بِالطَّاعَهِ مِنَ الْوَجْهِ الَّذِی یُطَاعُ اللَّهُ مِنْهُ.

وَ فِی حَدِیثٍ آخَرَ قَالَ: حُسْنُ النِّیَّهِ بِالطَّاعَهِ عَنِ الْوَجْهِ الَّذِی أُمِرَ بِهِ (۶).

ص: ۲۰۸

۱- ۱. أمالی الطوسیّ ج ۲ ص ۶۹.

۲- ۲. بصائر الدرجات: ۱۱.

۳- ۳. لم نجده فی مظانه.

۴- ۴. المحاسن ص ۲۶۰.

۵- ۵. المحاسن ص ۲۶۱.

۶- ۶. المحاسن ص ۲۶۱.

**[ترجمه]محاسن: خیثمه بن عبدالرحمن می گوید: عیسی بن عبداللّه قمی از حضرت صادق علیه السّلام پرسش کرد و من در آن مجلس بودم. پرسید: عبادت چیست؟ فرمود: داشتن نیت نیک و پاک همراه با اطاعت،از آن راهی که دستور اطاعت داده شده. و در حدیث دیگر است که فرمود: حسن نیت همراه با طاعت، طبق برنامه ای که امر به آن شده است. - . محاسن: ۲۶۱ -

**[ترجمه]

«۲۹»

سن، [المحاسن] عَلِیُّ بْنُ الْحَکَمِ عَنْ أَبِی عُرْوَهَ السُّلَمِیِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِنَّ اللَّهَ یَحْشُرُ النَّاسَ عَلَی نِیَّاتِهِمْ یَوْمَ الْقِیَامَهِ(۱).

**[ترجمه]محاسن: حضرت صادق علیه السّلام فرمود: خداوند متعال مردم را در روز قیامت بر طبق نیت آنان محشور می فرماید. - . محاسن: ۲۶۲ -

**[ترجمه]

«۳۰»

سن، [المحاسن] الْقَاسَانِیُّ عَنِ الْأَصْبَهَانِیِّ عَنِ الْمِنْقَرِیِّ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ یُونُسَ عَنْ أَبِی هَاشِمٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عَنِ الْخُلُودِ فِی الْجَنَّهِ وَ النَّارِ فَقَالَ إِنَّمَا خُلِّدَ أَهْلُ النَّارِ فِی النَّارِ لِأَنَّ نِیَّاتِهِمْ کَانَتْ فِی الدُّنْیَا أَنْ لَوْ خُلِّدُوا فِیهَا أَنْ یَعْصُوا اللَّهَ أَبَداً وَ إِنَّمَا خُلِّدَ أَهْلُ الْجَنَّهِ فِی الْجَنَّهِ لِأَنَّ نِیَّاتِهِمْ کَانَتْ فِی الدُّنْیَا أَنْ لَوْ بَقُوا فِیهَا أَنْ یُطِیعُوا اللَّهَ أَبَداً فَبِالنِّیَّاتِ خُلِّدَ هَؤُلَاءِ وَ هَؤُلَاءِ ثُمَّ تَلَا قَوْلَهُ قُلْ کُلٌّ یَعْمَلُ عَلی شاکِلَتِهِ (۲) أَیْ عَلَی نِیَّتِهِ (۳).

شی، [تفسیر العیاشی] عن أبی هاشم: مثله (۴).

**[ترجمه]محاسن: ابو هاشم گوید: از امام ششم علیه السّلام درباره مسأله خلود و جاودان بودن در بهشت و دوزخ سؤال کردم که مردم حداکثر یکصد سال یا مقداری بیشتر و کمتراطاعت یا معصیت کرده اند. چرا در آن جهان جاودانه متنعم یا معذب می شوند؟ فرمود: علت مخلد بودن اهل دوزخ در دوزخ این است که نیت و تصمیم آنان در دنیا این بود که اگر در دنیا جاویدان باشند، دائما معصیت و نافرمانی کنند. همچنین علت خلود بهشتیان در بهشت این است که نیت و تصمیم آنان در دنیا این بود که اگر در دنیا همیشه بمانند، اطاعت ابدی داشته باشند. اینها از جهت همین نیت و طینت نیک بهشتی در بهشت مخلد شدند و آنها هم از نظر همان نیت و طینت خبیث دوزخی در دوزخ مخلد شدند. سپس این آیه را تلاوت فرمود: «قُلْ کُلٌّ یَعْمَلُ عَلی شاکِلَتِهِ»، {هر کس بر طبق نیت خود عمل می کند.} - . محاسن: ۲۶۲ -

این روایت در تفسیر عیاشی - . تفسیر عیاشی ۲ : ۳۱۶ - هم نقل شده است.

**[ترجمه]

ضا، [فقه الرضا علیه السلام] أَرْوِی عَنِ الْعَالِمِ علیه السلام أَنَّهُ قَالَ: نِیَّهُ الْمُؤْمِنِ خَیْرٌ مِنْ عَمَلِهِ لِأَنَّهُ یَنْوِی خَیْراً مِنْ عَمَلِهِ وَ نِیَّهُ الْفَاجِرِ شَرٌّ مِنْ عَمَلِهِ وَ کُلُّ عَامِلٍ یَعْمَلُ عَلَی نِیَّتِهِ وَ نَرْوِی نِیَّهُ الْمُؤْمِنِ خَیْرٌ مِنْ عَمَلِهِ لِأَنَّهُ یَنْوِی مِنَ الْخَیْرِ مَا لَا یُطِیقُهُ وَ لَا یَقْدِرُ عَلَیْهِ وَ رُوِیَ مَنْ حَسُنَتْ نِیَّتُهُ زَادَ اللَّهُ فِی رِزْقِهِ وَ سَأَلْتُ الْعَالِمَ علیه السلام عَنْ قَوْلِ اللَّهِ خُذُوا ما آتَیْناکُمْ بِقُوَّهٍ(۵) قُوَّهُ الْأَبْدَانِ أَمْ قُوَّهُ الْقُلُوبِ فَقَالَ جَمِیعاً وَ قَالَ لَا قَوْلَ إِلَّا بِعَمَلٍ وَ لَا عَمَلَ إِلَّا بِنِیَّهٍ وَ لَا نِیَّهَ إِلَّا بِإِصَابَهِ السُّنَّهِ وَ نَرْوِی حُسْنُ الْخُلُقِ سَجِیَّهٌ وَ نِیَّهٌ وَ صَاحِبُ النِّیَّهِ أَفْضَلُ وَ نَرْوِی مَا ضَعُفَتْ نِیَّهٌ عَنْ نِیَّهٍ.

وَ أَرْوِی عَنْهُ: نِیَّهُ الْمُؤْمِنِ خَیْرٌ مِنْ عَمَلِهِ فَسَأَلْتُهُ عَنْ مَعْنَی ذَلِکَ فَقَالَ الْعَمَلُ یَدْخُلُهُ الرِّیَاءُ وَ النِّیَّهُ لَا یَدْخُلُهَا الرِّیَاءُ.

ص: ۲۰۹

۱- ۱. المحاسن ص ۲۶۲.

۲- ۲. أسری: ۸۴.

۳- ۳. المحاسن ص ۲۶۲.

۴- ۴. تفسیر العیّاشیّ ج ۲ ص ۳۱۶.

۵- ۵. البقره: ۶۳ و ۹۳.

وَ سَأَلْتُ الْعَالِمَ علیه السلام عَنْ تَفْسِيرِ نِيَّهُ الْمُؤْمِنِ خَيْرٌ قَالَ إِنَّهُ رُبَّمَا انْتَهَتْ بِالْإِنْسَانِ حَالُهُ مِنْ مَرَضٍ أَوْ خَوْفٍ فَتُفَارِقُهُ الْأَعْمَالُ وَ مَعَهُ نِيَّتُهُ فَلِذَلِكَ الْوَقْتِ نِيَّهُ الْمُؤْمِنِ خَيْرٌ مِنْ عَمَلِهِ وَ فِي وَجْهٍ آخَرَ أَنَّهَا لَا يُفَارِقُهُ عَقْلُهُ أَوْ نَفْسُهُ وَ الْأَعْمَالُ قَدْ يُفَارِقُهُ قَبْلَ مُفَارَقَهِ الْعَقْلِ وَ النَّفْسِ.

**[ترجمه]فقه الرّضا: از عالم یعنی از حضرت رضا علیه السّلام این روایت را می کنم که فرمود: نیت مؤمن بهتر از عمل او است. چون او چیزهایی را که خیلی بهتر از اعمال خارجی اوست نیت می کند. و نیت فاجر بدتر از عمل او است و هر عامل و انجام دهنده کاری، مطابق نیت خود کار می کند. و برای ما روایت شده که نیت مؤمن از عملش بهتر است، چون مؤمن کارهایی را که قدرت و توانایی آن را ندارد نیت می کند و آرزو دارد. و روایت شده که هر کس حسن نیت داشته باشد، خداوند روزی اش را زیاد می گرداند. و از عالم علیه السّلام درباره تفسیر این آیه سؤال کردم: «خُذُوا ما آتَیْناکُمْ بِقُوَّهٍ»، {آنچه ما به شما داده ایم، محکم بگیرید.} - . بقره / ۶۳ - ۹۳ - آیا منظور قوت و نیروی بدنی و جسمی است و یا قوت و نیروی دل؟ فرمود: هر دو. و فرمود: گفتار به کردار و کردار به نیت و نیت به انطباق با سنت و برنامه دینی بستگی دارد.

و نیز برای ما روایت شده که حسن خلق از دو جهت ممکن است باشد: یکی اینکه شخص ذاتا و بر حسب طبع و خلقت، خوش خلق است و دیگر اینکه از لحاظ تربیت دینی خود را موظف به خوش خلق بودن می داند. لذا با نیت و تصمیم، خوش خلقی را انتخاب می کند که این دومی برتر و ارزش آن بیشتر است. و نیز برای ما روایت شده که هیچ گاه انسان از تصمیم گیری عاجز و ناتوان نخواهد بود و هر تصمیمی را می تواند بگیرد. و از آن حضرت حدیث می کنم که نیت مؤمن از عملش بهتر است. توضیح خواستم، فرمود: از نظر اینکه ریا امکان دارد در عمل داخل شود، ولی نیت قلبی ریا بردار نیست. و از عالم علیه السّلام تفسیر همین حدیث را سؤال کردم. فرمود: چه بسا ممکن است حالتی به انسان رخ دهد که فرصت عمل از دستش برود، نظیر مرض و بیماری و یا ترس شدید، ولی در همان حال نیت عمل خیر را دارد. لذا نیت از عمل بهتر و فرصت آن بیشتر است. و در توجیه دیگر اینکه در همان حالات عقل و روحش سالم هستند و از او جدا نشده اند، ولی ممکن است قدرت بر عمل، قبل از رفتن عقل و جان ازانسان سلب گردد.

**[ترجمه]

«۳۲»

مص، [مصباح الشریعه] قَالَ الصَّادِقُ علیه السلام: صَاحِبُ النِّيَّهِ الصَّادِقَهِ صَاحِبُ الْقَلْبِ السَّلِيمِ لِأَنَّ سَلَامَهَ الْقَلْبِ مِنْ هَوَاجِسِ الْمَحْذُورَاتِ بِتَخْلِيصِ النِّيَّهِ لِلَّهِ فِي الْأُمُورِ كُلِّهَا قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَ يَوْمَ لا يَنْفَعُ مالٌ وَ لا بَنُونَ إِلَّا مَنْ أَتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ (۱).

وَ قَالَ النَّبِيُّ صلی الله علیه و آله: نِيَّهُ الْمُؤْمِنِ خَيْرٌ مِنْ عَمَلِهِ. وَ قَالَ علیه السلام: إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ وَ لِكُلِّ امْرِئٍ مَا نَوَى وَ لَا بُدَّ لِلْعَبْدِ مِنْ خَالِصِ النِّيَّهِ فِي كُلِّ حَرَكَهٍ وَ سُكُونٍ لِأَنَّهُ إِذَا لَمْ يَكُنْ هَذَا الْمَعْنَى يَكُونُ غَافِلًا وَ الْغَافِلُونَ قَدْ وَصَفَهُمُ اللَّهُ تَعَالَى فَقَالَ أُولئِکَ كَالْأَنْعامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ سَبِيلًا(۲) وَ قَالَ أُولئِکَ هُمُ الْغافِلُونَ (۳) ثُمَّ النِّيَّهُ تَبْدُو مِنَ الْقَلْبِ عَلَى قَدْرِ صَفَاءِ الْمَعْرِفَهِ وَ يَخْتَلِفُ عَلَى حَسَبِ اخْتِلَافِ الْأَوْقَاتِ فِي مَعْنَى قُوَّتِهِ وَ ضَعْفِهِ وَ صَاحِبُ النِّيَّهِ الْخَالِصَهِ

نَفْسُهُ وَ هَوَاهُ مَقْهُورَتَانِ تَحْتَ سُلْطَانِ تَعْظِيمِ اللَّهِ وَ الْحَيَاءِ مِنْهُ وَ هُوَ مِنْ طَبْعِهِ وَ شَهْوَتِهِ وَ مَنِيَّتِهِ نَفْسُهُ مِنْهُ فِي تَعَبٍ وَ النَّاسُ مِنْهُ فِي رَاحَةٍ(۴).

**[ترجمه]مصباح الشریعه: امام ششم علیه السّلام فرمود: کسی که دارای نیتی پاک و صادق باشد، از سلامت قلب برخوردار است، چون سالم داشتن قلب از خاطرات و افکار زیانبار در صورتی میسر است که انسان در تمام کارهای خود نیت را برای خدا خالص گرداند. خداوند متعال می فرماید: «يَوْمَ لا يَنْفَعُ مالٌ وَ لا بَنُونَ إِلَّا مَنْ أَتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ»، {روزی که مال و فرزند سودی برای انسان ندارد، فقط کسی که با دل پاک و سالمی در آن جهان وارد شود اهل نجات است.} - . شعراء / ۸۸ - ۸۹ - و پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله فرمود: ارزش اعمال به نیت است. و فرمود: هر شخصی به آنچه در نیت و ضمیر خویش دارد خواهد رسید.

و بنده باید در تمام حرکات و سکنات خود نیت خویشتن را پاک و خالص نموده و در تمام حالات، انگیزه الهی داشته باشد. چون اگر چنین نباشد، لابد غافل از حق است و غافلان را خداوند متعال چنین توصیف فرموده است: «اؤلئک كَالْأَنْعامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ سَبِيلًا- أُولئِكَ هُمُ الْغافِلُونَ»، {آنان همانند چهارپایان، بلکه گمراه تر هستند و این گونه افراد همان غافلان هستند.} - . اعراف / ۱۷۹ -

و نیت هم در کمال و صفای خود، تابع کمال و صفای معرفت و بینش انسان است و بر حسب اختلاف حالات و اوقات، در قوت و ضعف مختلف می شود. و کسی که دارای نیت پاک و خالص است، نفس و هواهای نفسانی اش در برابر سلطه و قدرت و عظمت خداوندی مقهور و تسلیم است و همیشه احساس انفعال و شرمندگی از خدا دارد و روح تسلیم در طبع و میل و آرزوهایش حکمفرماست، خود در رنج و تعب و مردم از ناحیه او در راحت و آسایش هستند. - . مصباح الشریعه: ۴ - ۵ -

**[ترجمه]

«۳۳»

م، [تفسير الإمام عليه السلام] قَالَ عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ عليهما السلام: إِنِّي أَكْرَهُ أَنْ أَعْبُدَ اللَّهَ وَ لَا غَرَضَ لِي إِلَّا ثَوَابُهُ فَأَكُونَ كَالْعَبْدِ الطَّمِعِ الْمُطَمَّعِ إِنْ طُمِّعَ عَمِلَ وَ إِلَّا لَمْ يَعْمَلْ وَ أَكْرَهُ أَنْ لَا أَعْبُدَهُ إِلَّا لِخَوْفِ عِقَابِهِ فَأَكُونَ كَالْعَبْدِ السَّوْءِ إِنْ لَمْ يَخَفْ لَمْ يَعْمَلْ قِيلَ فَلِمَ تَعْبُدُهُ قَالَ لِمَا هُوَ أَهْلُهُ بِأَيَادِيهِ عَلَيَّ وَ إِنْعَامِهِ.

ص: ۲۱۰

۱- ۱. الشعراء: ۸۸ و ۸۹.

۲- ۲. الأعراف: ۱۷۹.

۳- ۳. الأعراف: ۱۷۹.

۴- ۴. مصباح الشريعه ص ۴ و ۵.

وَ قَالَ مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ الْبَاقِرُ علیه السلام: لَا يَكُونُ الْعَبْدُ عَابِداً لِلَّهِ حَقَّ عِبَادَتِهِ حَتَّى يَنْقَطِعَ عَنِ الْخَلْقِ كُلِّهِ إِلَيْهِ فَحِينَئِذٍ يَقُولُ هَذَا خَالِصٌ لِي فَيَتَقَبَّلُهُ بِكَرَمِهِ.

وَ قَالَ جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ علیه السلام: مَا أَنْعَمَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ عَلَى عَبْدٍ أَجَلَّ مِنْ أَنْ لَا يَكُونَ فِي قَلْبِهِ مَعَ اللَّهِ غَيْرُهُ.

وَ قَالَ مُوسَى بْنُ جَعْفَرٍ الْكَاظِمُ علیه السلام: أَشْرَفُ الْأَعْمَالِ التَّقَرُّبُ بِعِبَادَهِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ.

وَ قَالَ عَلِيٌّ الرِّضَا علیه السلام: إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ قَوْلُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ عَلِيٌّ وَلِيُّ اللَّهِ وَ خَلِيفَةُ مُحَمَّدٍ رَسُولِ اللَّهِ حَقّاً وَ خُلَفَاؤُهُ خُلَفَاءُ اللَّهِ وَ الْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ عِلْمُهُ فِي قَلْبِهِ بِأَنَّ هَذَا صَحِيحٌ كَمَا قُلْتُهُ بِلِسَانِي (۱).

**[ترجمه]تفسیر امام حسن عسکری: حضرت سجاد علیه السّلام فرمود: من دوست ندارم عبادتم را فقط با انگیزه مقاصد شخصی خود و رسیدن به ثواب انجام دهم و مانند بنده ای باشم که اطاعتش بر پایه طمع است و اگر امید رسیدن به خواسته ها را داشته باشد عمل می کند، وگرنه وظیفه خود را رها می کند. و نیز دوست ندارم از جهت ترس از عقاب، خدا را عبادت کنم که مانند بنده بدو وظیفه نشناسی باشم که اگر از آقای خود ترس و بیمی نداشته باشد، کاری نمی کند. از حضرت سؤال شد: پس شما به چه انگیزه ای خدا را عبادت می کنید؟ فرمود: چون تمام نعمت ها و احسان و عنایت ها از اوست، از این نظر شایسته و سزاوار عبادت است (گر چه پاداش و کیفری نباشد) .

امام باقر علیه السّلام فرمود: در صورتی بنده حق عبادت را انجام داده و عبادتش کامل است که خود را از همه خلق بریده و پیوند خویش را فقط با خدا برقرارسازد. در این وقت است که خدا می فرماید این بنده من خود را برای من خالص نموده و او را به لطف و کرم می پذیرد. و امام صادق علیه السّلام فرمود: نعمتی برتر و بالاتر از این نیست که در دل انسان جز خدا چیز دیگری نباشد. امام هفتم، موسی بن جعفر علیه السّلام فرمود: تقرب به خدا از راه عبادت بهترین اعمال است. حضرت رضا علیه السّلام فرمود: منظور از کلمه«طیب» که در آیه «إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ» وجود دارد، این است که کلمات پاک و پاکیزه، به سوی خدا صعود می کنند: لا اله الّا اللّه محمد رسول اللّه علیّ ولیّ اللّه و محمّد رسول اللّه حقّا و خلفاؤه خلفاء اللّه.«وَ الْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ»، منظور از عمل صالح این است که انسان در قلب خود بداند و معتقد باشد که این عمل و کردارش، مطابق قول و گفتارش صحیح و درست است. - . تفسیر امام حسن عسکری علیه السلام: ۱۲۵ -

**[ترجمه]

«۳۴»

جا، [المجالس للمفيد] أَبُو غَالِبٍ أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنْ جَدِّهِ مُحَمَّدِ بْنِ سُلَيْمَانَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَيْنِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ حَمْزَةَ بْنِ الطَّيَّارِ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِنَّمَا قَدَّرَ اللَّهُ عَوْنَ الْعِبَادِ عَلَى قَدْرِ نِيَّاتِهِمْ فَمَنْ صَحَّتْ نِيَّتُهُ تَمَّ عَوْنُ اللَّهِ لَهُ وَ مَنْ قَصُرَتْ نِيَّتُهُ قَصُرَ عَنْهُ الْعَوْنُ بِقَدْرِ الَّذِي قَصَّرَ(۲).

**[ترجمه]مجالس مفید: حضرت صادق علیه السّلام فرمود: همانا خداوند متعال به میزان نیت بندگان، آنها را نصرت و یاری

می فرماید. هر کس دارای نیت صحیح و کامل باشد، نصرت و اعانت خدا هم در حق او تمام و کامل است. هر کس در حسن نیت کوتاهی کند، به همان میزان از اعانت و یاری خدا نسبت به او کاسته می شود. - . مجالس مفید: ۴۸ - ۴۹ -

**[ترجمه]

«۳۵»

غو، [غوالی اللئالی] عَنِ النَّبِيِّ صلی الله علیه و آله: إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ وَ إِنَّمَا لِكُلِّ امْرِئٍ مَا نَوَى فَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ إِلَى اللَّهِ وَ رَسُولِهِ فَهِجْرَتُهُ إِلَى اللَّهِ وَ رَسُولِهِ وَ مَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ إِلَى دُنْيَا يُصِيبُهَا أَوِ امْرَأَةٍ يَتَزَوَّجُهَا فَهِجْرَتُهُ إِلَى مَا هَاجَرَ إِلَيْهِ (۳).

**[ترجمه]غوالی: پیغمبر اکرم صلّی اللَّه علیه و آله فرمود: ارزش اعمال فقط بستگی به نیت دارد. هر کس چیزی را که نیت کرده نصیبش می گردد. در مسأله حرکت و هجرت، هر کس با انگیزه الهی و قصد دیدار رسول خدا صلّی اللَّه علیه و آله مهاجرت کند، چنین هجرتی به طرف خدا و رسول است. و هر کس به منظور رسیدن به دنیا یا دستیابی به زنی و ازدواج با او مهاجرت کند، چنین هجرتی به طرف خدا نیست و به طرف همان هدف است .

**[ترجمه]

«۳۶»

كِتَابُ قَضَاءِ الْحُقُوقِ، لِلصُّورِيِّ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: نِيَّةُ الْمُؤْمِنِ خَيْرٌ مِنْ عَمَلِهِ.

**[ترجمه]کتاب قضاء الحقوق صوری: رسول خدا صلّی اللَّه علیه و آله فرمود: نیت مؤمن از عملش بهتر است.

**[ترجمه]

«۳۷»

ما، [الأمالی للشیخ الطوسی] جَمَاعَةٌ عَنْ أَبِي الْمُفَضَّلِ عَنْ حَنْظَلَةَ بْنِ زَكَرِيَّا عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ حَمْزَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنِ الرِّضَا عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: لَا حَسَبَ إِلَّا بِالتَّوَاضُعِ وَ لَا كَرَمَ إِلَّا بِالتَّقْوَى وَ لَا عَمَلَ إِلَّا بِالنِّيَّةِ(۴).

۱- ۱. تفسیر الإمام ص ۱۵۲، و قد مر فی شرح الخبر الثانی من مرآه العقول ص ۱۹۸.

۲- ۲. مجالس المفید ص ۴۸ و ۴۹.

۳- ۳. حدیث متفق علیه راجع صحیح البخاریّ کتاب الایمان ص ۲۳ فی ط.

۴- ۴. أمالی الطوسیّ ج ۲ ص ۲۰۳.

**[ترجمه]امالی طوسی: حضرت رضا از پدرانش علیهم السّلام نقل کرده که پیغمبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله فرمود: حسب و نسب شخص تواضع و فروتنی او است و کرامت و عزت انسان، تقوا و پرهیزکاری اوست و عمل هر شخص بسته به نیت اوست. - . امالی طوسی ۲ : ۲۰۳ -

**[ترجمه]

«۳۸»

ما، [الأمالی للشیخ الطوسی] جَمَاعَةٌ عَنْ أَبِی الْمُفَضَّلِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ إِسْحَاقَ الْمُوسَوِیِّ عَنْ أَبِیهِ إِسْحَاقَ بْنِ الْعَبَّاسِ عَنْ إِسْمَاعِیلَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ عَلِیِّ بْنِ جَعْفَرٍ وَ عَلِیِّ بْنِ مُوسَی عَنْ مُوسَی بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَغْزَی عَلِیّاً فِی سَرِیَّةٍ وَ أَمَرَ الْمُسْلِمِینَ أَنْ یَنْتَدِبُوا مَعَهُ فِی سَرِیَّتِهِ فَقَالَ رَجُلٌ مِنَ الْأَنْصَارِ لِأَخٍ لَهُ اغْزُ بِنَا فِی سَرِیَّةِ عَلِیٍّ لَعَلَّنَا نُصِیبُ خَادِماً أَوْ دَابَّةً أَوْ شَیْئاً نَتَبَلَّغُ بِهِ فَبَلَغَ النَّبِیَّ صلی الله علیه و آله قَوْلُهُ فَقَالَ إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّیَّاتِ وَ لِکُلِّ امْرِئٍ مَا نَوَی فَمَنْ غَزَا ابْتِغَاءَ مَا عِنْدَ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَ فَقَدْ وَقَعَ أَجْرُهُ عَلَی اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ مَنْ غَزَا یُرِیدُ عَرَضَ الدُّنْیَا أَوْ نَوَی عِقَالًا لَمْ یَکُنْ لَهُ إِلَّا مَا نَوَی (۱).

**[ترجمه]امالی طوسی: موسی بن جعفر از پدران بزرگوار خود علیهم السّلام نقل کرده است که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله، علی علیه السّلام را برای جنگی اعزام فرمود و دستور فرمود که مسلمین آن حضرت را در این جنگ همراهی نمایند. مردی از انصار به برادر خود گفت: ما با علی علیه السّلام در این جنگ شرکت کردیم، به منظور اینکه خدمتگزاری یا مرکبی یا چیز دیگری به دست بیاوریم.

این مذاکره به سمع پیغمبر رسید. حضرت فرمود: همانا ارزش اعمال به نیت است و هر کس هر گونه نیتی که دارد، همان هدف نصیبش خواهد بود.بنابراین هر کس با انگیزه الهی و جلب الطاف خدا در جنگ شرکت کند، پاداش این شخص بر خدا است که عنایت خواهدکرد، و کسی که به منظور دنیوی و به دست آوردن مال حرکت کند، جز همان چیزی که در نظر گرفته بهره ای نخواهد داشت. - . امالی طوسی ۲ : ۲۳۱ -

**[ترجمه]

«۳۹»

نهج، [نهج البلاغه] قَالَ علیه السلام: إِنَّ قَوْماً عَبَدُوا اللَّهَ رَغْبَةً فَتِلْکَ عِبَادَةُ التُّجَّارِ وَ إِنَّ قَوْماً عَبَدُوا اللَّهَ رَهْبَةً فَتِلْکَ عِبَادَةُ الْعَبِیدِ وَ إِنَّ قَوْماً عَبَدُوا اللَّهَ شُکْراً فَتِلْکَ عِبَادَةُ الْأَحْرَارِ(۲).

**[ترجمه]نهج البلاغه: علی علیه السّلام فرمود: گروهی از لحاظ میل و به داعی رسیدن به ثواب های اخروی خدا را عبادت می کنند که این عبادت تجار و بازرگانان است. گروهی دیگر از جهت ترس از عذاب خدا را عبادت می کنند که این عبادت بردگان است. گروهی نیزبا انگیزه شکر و سپاسگزاری از نعمت های پروردگار او را عبادت می کنند که این عبادت احرار و

آزادگان است. - . نهج البلاغه، حکمت ۲۳۷ -

**[ترجمه]

«۴۰»

الْهِدَایَهُ، قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّیَّاتِ. وَ رُوِیَ: أَنَّ نِیَّهَ الْمُؤْمِنِ خَیْرٌ مِنْ عَمَلِهِ وَ نِیَّهَ الْکَافِرِ شَرٌّ مِنْ عَمَلِهِ.

وَ رُوِیَ: أَنَّ بِالنِّیَّاتِ خُلِّدَ أَهْلُ الْجَنَّهِ فِی الْجَنَّهِ وَ أَهْلُ النَّارِ فِی النَّارِ وَ قَالَ عَزَّ وَ جَلَ قُلْ کُلٌّ یَعْمَلُ عَلی شاکِلَتِهِ (۳) یَعْنِی عَلَی نِیَّتِهِ وَ لَا یَجِبُ عَلَی الْإِنْسَانِ أَنْ یُجَدِّدَ لِکُلِّ عَمَلٍ نِیَّهً وَ کُلُّ عَمَلٍ مِنَ الطَّاعَاتِ إِذَا عَمِلَهُ الْعَبْدُ لَمْ یُرِدْ بِهِ إِلَّا اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ فَهُوَ عَمَلٌ بِنِیَّهٍ وَ کُلُّ عَمَلٍ عَمِلَهُ الْعَبْدُ مِنَ الطَّاعَاتِ یُرِیدُ بِهِ غَیْرَ اللَّهِ فَهُوَ عَمَلٌ بِغَیْرِ نِیَّهٍ وَ هُوَ غَیْرُ مَقْبُولٍ.

ص: ۲۱۲

۱- ۱. أمالی الطوسیّ ج ۲ ص ۲۳۱.

۲- ۲. نهج البلاغه ج ۲ ص ۱۹۷ تحت الرقم ۲۳۷ من الحکم.

۳- ۳. أسری: ۸۴.

**[ترجمه]هدایه: رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: همانا اعمال انسان بسته به نیات اوست. و روایت شده که نیت مؤمن از عملش بهتر است و نیت کافر بدتر از عمل او است. نیز روایت شده که بهشتیان از جهت نیت پاکشان در بهشت جاویدان هستند و همین طور دوزخیان از لحاظ نیت خبیث و بد خود در دوزخ مخلد هستند.

خداوند متعال می فرماید: «قُلْ کُلٌّ یَعْمَلُ عَلی شاکِلَتِهِ.» یعنی بر طبق نیت. البته لازم نیست انسان برای هر کار تجدید نیت کند. هر عملی که در آن جز خدا انگیزه ای نباشد،آن عمل با نیت است. و هر عملی که بنده در آن عمل منظور غیر خدایی داشته باشد،آن عمل، عمل بدون نیت است و چنین عملی پذیرفته نیست .

**[ترجمه]

باب ۵۴ الإخلاص و معنی قربه تعالی

الآیات

الفاتحه إِیَّاکَ نَعْبُدُ وَ إِیَّاکَ نَسْتَعِینُ البقره بَلی مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَ هُوَ مُحْسِنٌ فَلَهُ أَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّهِ وَ لا خَوْفٌ عَلَیْهِمْ وَ لا هُمْ یَحْزَنُونَ (۱) و قال تعالی وَ نَحْنُ لَهُ مُخْلِصُونَ (۲) و قال وَ أَتِمُّوا الْحَجَّ وَ الْعُمْرَهَ لِلَّهِ (۳) و قال وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ یَشْرِی نَفْسَهُ ابْتِغاءَ

مَرْضاتِ اللَّهِ وَ اللَّهُ رَؤُفٌ بِالْعِبادِ(۴) و قال تعالی وَ قُومُوا لِلَّهِ قانِتِینَ (۵) و قال تعالی وَ مَثَلُ الَّذِینَ یُنْفِقُونَ أَمْوالَهُمُ ابْتِغاءَ مَرْضاتِ اللَّهِ الآیه(۶)

آل عمران فَإِنْ حَاجُّوکَ فَقُلْ أَسْلَمْتُ وَجْهِیَ لِلَّهِ وَ مَنِ اتَّبَعَنِ (۷) و قال تعالی وَ مَنْ یُرِدْ ثَوابَ الدُّنْیا نُؤْتِهِ مِنْها وَ مَنْ یُرِدْ ثَوابَ الْآخِرَهِ نُؤْتِهِ مِنْها وَ سَنَجْزِی الشَّاکِرِینَ (۸) النساء وَ اعْبُدُوا اللَّهَ وَ لا تُشْرِکُوا بِهِ شَیْئاً(۹) و قال وَ مَنْ یَفْعَلْ ذلِکَ ابْتِغاءَ مَرْضاتِ اللَّهِ فَسَوْفَ نُؤْتِیهِ أَجْراً عَظِیماً(۱۰) و قال وَ مَنْ أَحْسَنُ دِیناً مِمَّنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَ هُوَ مُحْسِنٌ وَ اتَّبَعَ مِلَّهَ إِبْراهِیمَ حَنِیفاً(۱۱) و قال إِلَّا الَّذِینَ تابُوا وَ أَصْلَحُوا وَ اعْتَصَمُوا بِاللَّهِ وَ أَخْلَصُوا دِینَهُمْ لِلَّهِ فَأُولئِکَ مَعَ الْمُؤْمِنِینَ (۱۲)

۱- ۱. البقره: ۱۱۲.

۲- ۲. البقره: ۱۳۹.

۳- ۳. البقره: ۱۹۶.

۴- ۴. البقره: ۲۰۷.

۵- ۵. البقره: ۲۳۸.

۶- ۶. البقره: ۲۶۵.

۷- ۷. آل عمران: ۲۰.

۸- ۸. آل عمران: ۱۴۵.

٩- ٩. النساء: ٣٥.

١٠- ١٠. النساء: ١١٣.

١١- ١١. النساء: ١٢٤.

١٢- ١٢. النساء: ١٤٥.

الأنعام إِنِّی وَجَّهْتُ وَجْهِیَ لِلَّذِی فَطَرَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ حَنِیفاً وَ ما أَنَا مِنَ الْمُشْرِکِینَ (۱) و قال تعالی قُلْ إِنَّ صَلاتِی وَ نُسُکِی وَ مَحْیایَ وَ مَماتِی لِلَّهِ رَبِّ الْعالَمِینَ لا شَرِیکَ لَهُ وَ بِذلِکَ أُمِرْتُ وَ أَنَا أَوَّلُ الْمُسْلِمِینَ (۲) و قال تعالی وَ لا تَطْرُدِ الَّذِینَ یَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَداهِ وَ الْعَشِیِّ یُرِیدُونَ وَجْهَهُ (۳) الأعراف وَ ادْعُوهُ مُخْلِصِینَ لَهُ الدِّینَ (۴) یوسف إِنَّهُ مِنْ عِبادِنَا الْمُخْلَصِینَ (۵) الإسراء وَ قَضی رَبُّکَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِیَّاهُ (۶) الکهف وَ اصْبِرْ نَفْسَکَ مَعَ الَّذِینَ یَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَداهِ وَ الْعَشِیِّ یُرِیدُونَ وَجْهَهُ (۷) و قال تعالی فَمَنْ کانَ یَرْجُوا لِقاءَ رَبِّهِ فَلْیَعْمَلْ عَمَلًا صالِحاً وَ لا یُشْرِکْ بِعِبادَهِ رَبِّهِ أَحَداً(۸) مریم وَ اذْکُرْ فِی الْکِتابِ مُوسی إِنَّهُ کانَ مُخْلَصاً إلی قوله تعالی وَ قَرَّبْناهُ نَجِیًّا(۹) الحج حُنَفاءَ لِلَّهِ غَیْرَ مُشْرِکِینَ بِهِ (۱۰) الروم فَآتِ ذَا الْقُرْبی حَقَّهُ وَ الْمِسْکِینَ وَ ابْنَ السَّبِیلِ ذلِکَ خَیْرٌ لِلَّذِینَ یُرِیدُونَ

وَجْهَ اللَّهِ وَ أُولئِکَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (۱۱) لقمان وَ مَنْ یُسْلِمْ وَجْهَهُ إِلَی اللَّهِ وَ هُوَ مُحْسِنٌ فَقَدِ اسْتَمْسَکَ بِالْعُرْوَهِ الْوُثْقی وَ إِلَی اللَّهِ عاقِبَهُ الْأُمُورِ(۱۲) الصافات إِلَّا عِبادَ اللَّهِ الْمُخْلَصِینَ أُولئِکَ لَهُمْ رِزْقٌ مَعْلُومٌ فَواکِهُ وَ هُمْ

۱- ۱. الأنعام: ۷۹.

۲- ۲. الأنعام: ۱۶۳.

۳- ۳. الأنعام: ۵۲.

۴- ۴. الأعراف: ۲۸.

۵- ۵. یوسف: ۲۴.

۶- ۶. أسری: ۲۳.

۷- ۷. الکهف: ۲۸.

۸- ۸. الکهف: ۱۱۱.

۹- ۹. مریم: ۵۱.

۱۰- ۱۰. الحجّ: ۳۱.

۱۱- ۱۱. الروم: ۳۸.

۱۲- ۱۲. لقمان: ۲۲.

مُكْرَمُونَ فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ إلى قوله تعالى لِمِثْلِ هـذا فَلْيَعْمَلِ الْعامِلُونَ (۱) ص وَ إِنَّ لَهُ عِنْدَنا لَزُلْفى وَ حُسْنَ مَآبٍ (۲) الزمر فَاعْبُدِ اللَّهَ مُخْلِصاً لَهُ الدِّينَ أَلا لِلَّهِ الدِّينُ الْخالِصُ (۳) و قال تعالى قُلْ إِنِّي أُمِرْتُ أَنْ أَعْبُدَ اللَّهَ مُخْلِصاً لَهُ الدِّينَ وَ أُمِرْتُ لِأَنْ أَكُونَ أَوَّلَ الْمُسْلِمِينَ إلى قوله تعالى قُلِ اللَّهَ أَعْبُدُ مُخْلِصاً لَهُ دِينِي فَاعْبُدُوا ما شِئْتُمْ مِنْ دُونِهِ (۴) و قال ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا رَجُلًا فِيهِ شُرَكاءُ مُتَشاكِسُونَ وَ رَجُلًا سَلَماً لِرَجُلٍ هَلْ يَسْتَوِيانِ مَثَلًا الْحَمْدُ لِلَّهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لا يَعْلَمُونَ (۵) المؤمن فَادْعُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ وَ لَوْ كَرِهَ الْكافِرُونَ (۶) حمعسق مَنْ كانَ يُرِيدُ حَرْثَ الْآخِرَهِ نَزِدْ لَهُ فِي حَرْثِهِ وَ مَنْ كانَ يُرِيدُ حَرْثَ الدُّنْيا نُؤْتِهِ مِنْها وَ ما لَهُ فِي الْآخِرَهِ مِنْ نَصِيبٍ (۷) الجن وَ أَنَّ الْمَساجِدَ لِلَّهِ فَلا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَداً إلى قوله تعالى قُلْ إِنَّما أَدْعُوا رَبِّي وَ لا أُشْرِكُ بِهِ أَحَداً(۸) الدهر إِنَّما نُطْعِمُكُمْ لِوَجْهِ اللَّهِ لا نُرِيدُ مِنْكُمْ جَزاءً وَ لا شُكُوراً إِنَّا نَخافُ مِنْ رَبِّنا يَوْماً عَبُوساً قَمْطَرِيراً(۹) الليل وَ سَيُجَنَّبُهَا الْأَتْقَى الَّذِي يُؤْتِي مالَهُ يَتَزَكَّى وَ ما لِأَحَدٍ عِنْدَهُ مِنْ نِعْمَهٍ تُجْزى إِلَّا ابْتِغاءَ وَجْهِ رَبِّهِ الْأَعْلى (۱۰) البينه وَ ما أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ حُنَفاءَ(۱۱)

۱- ۱. الصافّات: ۴۰- ۶۱.

۲- ۲. ص: ۴۰.

۳- ۳. الزمر: ۲- ۳.

۴- ۴. الزمر: ۱۲- ۱۴.

۵- ۵. الزمر: ۲۹.

۶- ۶. المؤمن: ۱۴.

۷- ۷. الشورى: ۲۰.

۸- ۸. الجن: ۱۸- ۲۰.

۹- ۹. الدهر: ۹.

۱۰- ۱۰. الليل: ۱۷.

۱۱- ۱۱. البينه: ۵.

lt;meta info="- إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَ إِيَّاكَ نَسْتَعِينُ. - . فاتحه / ۵ -

{تو را می پرستیم تنها و بس، به جز تو نجوییم یاری ز کس.}

- بَلى مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَ هُوَ مُحْسِنٌ فَلَهُ أَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّهِ وَ لا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَ لا هُمْ يَحْزَنُونَ. - . بقره / ۱۱۲ -

{آری، هر کس که خود را با تمام وجود، به خدا تسلیم کند و نیکوکار باشد، پس مزد وی پیش پروردگار اوست، و بیمی بر آنان نیست، و غمگین نخواهند شد.}

- وَ نَحْنُ لَهُ مُخْلِصُونَ. - . بقره / ۱۳۹ -

{و ما برای او اخلاص می ورزیم.}

- وَ أَتِمُّوا الْحَجَّ وَ الْعُمْرَةَ لِلَّهِ. - . بقره / ۱۹۶ -

{و برای خدا حجّ و عمره را به پایان رسانید.}

- وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغاءَ مَرْضاتِ اللَّهِ وَ اللَّهُ رَؤُفٌ بِالْعِبادِ. - . بقره / ۲۰۷ -

{و از میان مردم کسی است که جان خود را برای طلب خشنودی خدا می فروشد، و خدا نسبت به [این] بندگان مهربان است.}

- وَ قُومُوا لِلَّهِ قانِتِينَ. - . بقره/ ۲۳۸ -

{بر نمازها و نماز میانه مواظبت کنید، و خاضعانه برای خدا به پا خیزید.}

- وَ مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوالَهُمُ ابْتِغاءَ مَرْضاتِ اللَّهِ ... - . بقره / ۲۶۵ -

{و مَثَل [صدقات] کسانی که اموال خویش را برای طلب خشنودی خدا و استواری روحشان انفاق می کنند، همچون مَثَلِ باغی است که بر فراز پشته ای قرار دارد [که اگر] رگباری بر آن برسد، دو چندان محصول برآورد، و اگر رگباری هم بر آن نرسد، بارانِ ریزی [برای آن بس است]، و خداوند به آنچه انجام می دهید بیناست.}

- فَإِنْ حَاجُّوكَ فَقُلْ أَسْلَمْتُ وَجْهِيَ لِلَّهِ وَ مَنِ اتَّبَعَنِ. - . آل عمران / ۲۰ -

{پس اگر با تو به محاجّه برخاستند، بگو: «من خود را تسلیم خدا نموده ام، و هر که مرا پیروی کرده [نیز خود را تسلیم خدا نموده است].}

- وَ مَنْ يُرِدْ ثَوابَ الدُّنْيا نُؤْتِهِ مِنْها وَ مَنْ يُرِدْ ثَوابَ الْآخِرَةِ نُؤْتِهِ مِنْها وَ سَنَجْزِي الشَّاكِرِينَ. - . آل عمران / ۱۴۵ -

{و هر كـه پـاداش ايـن دنيـا را بخواهـد به او از آن مى دهيم و هر كه پـاداش آن سـراى را بخواهـد از آن به او مى دهيم، و به زودى سپاسگزاران را پاداش خواهيم داد.}

- وَ اعْبُدُوا اللَّهَ وَ لا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئاً. - . نساء /۳۶ -

{و خدا را بپرستيد، و چيزى را با او شريک مگردانيد.}

- وَ مَنْ يَفْعَلْ ذلِكَ ابْتِغاءَ مَرْضاتِ اللَّهِ فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ أَجْراً عَظِيماً. - . نساء /۱۱۴ -

{و هر كس براى طلب خشنودى خدا چنين كند، به زودى او را پاداش بزرگى خواهيم داد.}

- وَ مَنْ أَحْسَنُ دِيناً مِمَّنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَ هُوَ مُحْسِنٌ وَ اتَّبَعَ مِلَّهَ إِبْراهِيمَ حَنِيفاً. - . نساء / ۱۲۵ -

{و دينِ چه كسـى بهتر است از آن كس كه خود را تسـليم خـدا كرده و نيكوكار است و از آيين ابراهيم حق گرا پيروى نموده است.}

- إِلَّا الَّذِينَ تابُوا وَ أَصْلَحُوا وَ اعْتَصَمُوا بِاللَّهِ وَ أَخْلَصُوا دِينَهُمْ لِلَّهِ فَأُولئِكَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ. - . نساء / ۱۴۶ -

{مگر كسـانى كه تـوبه كردنـد و [عمـل خود را] اصـلاح نمودنـد و به خـدا تمسّـك جسـتند و دين خود را براى خـدا خـالص گردانيدند كه [در نتيجه] آنان با مؤمنان خواهند بود.}

- إِنِّى وَجَّهْتُ وَجْهِىَ لِلَّذِى فَطَرَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ حَنِيفاً وَ ما أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ. - . انعام / ۷۹ -

{من از روى اخلاـص، پاكـدلانه روى خـود را به سـوى كسـى گردانيـدم كه آسـمان هـا و زمين را پديـد آورده است و من از مشركان نيستم.}

- قُلْ إِنَّ صَلاتِى وَ نُسُكِى وَ مَحْيایَ وَ مَماتِى لِلَّهِ رَبِّ الْعالَمِينَ لا شَرِيكَ لَهُ وَبِذلِكَ أُمِرْتُ وَ أَنَا أَوَّلُ الْمُسْلِمِينَ. - . انعام /۱۶۲ - ۱۶۳ -

{بگـو: «در حقيقـت، نمـاز مـن و [سـاير] عبـادات من و زنـدگى و مرگ من، براى خـدا، پروردگـار جهانيـان است. [كه] او را شريكى نيست، و بر اين [كار] دستور يافته ام، و من نخستين مسلمانم.»}

- وَ لا تَطْرُدِ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَداهِ وَ الْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ. - . انعام / ۵۲ -

{و كسانى را كه پروردگار خود را بامدادان و شامگاهان مى خوانند- در حالى كه خشنودى او را مى خواهند- مران.}

- وَ ادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ. - . اعراف /۲۹ -

{و در حالی که دین خود را برای او خالص گردانیده اید وی را بخوانید.}

إِنَّهُ مِنْ عِبادِنَا الْمُخْلَصِينَ. - . یوسف / ۲۴ -

{چرا که او از بندگان مخلص ما بود.}

- وَ قَضی رَبُّکَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ. - . اسراء / ۲۳ -

{و پروردگار تو مقرر کرد که جز او را مپرستی.}

- وَ اصْبِرْ نَفْسَکَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَداةِ وَ الْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ. - . کهف / ۲۸ -

{و با کسانی که پروردگارشان را صبح و شام می خوانند [و] خشنودی او را می خواهند، شکیبایی پیشه کن}

- فَمَنْ كانَ يَرْجُوا لِقاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صالِحاً وَ لا يُشْرِكْ بِعِبادَةِ رَبِّهِ أَحَداً. - . کهف / ۱۱۰ -

{پس هر کس به لقای پروردگار خود امید دارد باید به کار شایسته بپردازد، و هیچ کس را در پرستش پروردگارش شریک نسازد.»}

- وَ اذْكُرْ فِي الْكِتابِ مُوسى إِنَّهُ كانَ مُخْلَصاً...وَ قَرَّبْناهُ نَجِيًّا. - . مریم / ۵۱ - ۵۲ -

{و در این کتاب از موسی یاد کن، زیرا که او پاکدل و فرستاده ای پیامبر بود.و از جانب راست طور، او را ندا دادیم، و در حالی که با وی راز گفتیم او را به خود نزدیک ساختیم.}

- حُنَفاءَ لِلَّهِ غَيْرَ مُشْرِكِينَ. - . حج / ۳۱ -

{در حالی که گروندگان خالص به خدا باشید نه شریک گیرندگان [برای] او!}

- فَآتِ ذَا الْقُرْبى حَقَّهُ وَ الْمِسْكِينَ وَ ابْنَ السَّبِيلِ ذلِکَ خَيْرٌ لِلَّذِينَ يُرِيدُونَ وَجْهَ اللَّهِ وَ أُولئِکَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ. - . روم / ۳۸ -

{پس حقّ خویشاوند و تنگدست و در راه مانده را بده. این [انفاق] برای کسانی که خواهان خشنودی خدایند بهتر است، و اینان همان رستگارانند.}

- وَ مَنْ يُسْلِمْ وَجْهَهُ إِلَى اللَّهِ وَ هُوَ مُحْسِنٌ فَقَدِ اسْتَمْسَکَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقى وَ إِلَى اللَّهِ عاقِبَةُ الْأُمُورِ. - . لقمان / ۲۲ -

{و هر کس خود را- در حالی که نیکوکار باشد- تسلیم خدا کند، قطعاً در ریسمان استوارتری چنگ درزده، و فرجام کارها به سوی خداست.}

- إِلَّا عِبادَ اللَّهِ الْمُخْلَصِينَ أُولئِكَ لَهُمْ رِزْقٌ مَعْلُومٌ فَواكِهُ وَ هُمْ مُكْرَمُونَ فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ تا آنجاه که فرموده لِمِثْلِ هذا فَلْيَعْمَلِ الْعامِلُونَ. - . صافات / ۴۰ - ۶۱ -

مگر بندگان پاکدل خدا. آنان روزیِ معیّن خواهند داشت. [انواع] میوه ها و آنان مورد احترام خواهند بود. در باغ های پر نعمت. بر سریرها در برابر همدیگر [می نشینند]. با جامی از باده ناب پیرامونشان به گردش درمی آیند [باده ای] سخت سپید که نوشندگان را لذّتی [خاص] می دهد نه در آن فساد عقل است و نه ایشان از آن به بدمستی [و فرسودگی] می افتند. و نزدشان [دلبرانی] فروهشته نگاه و فراخ دیده باشند. [از شدّت سپیدی] گویی تخم شتر مرغ [زیر پَر] ند. پس برخی شان به برخی روی نموده و از همدیگر پرس وجو می کنند. گوینده ای از آنان می گوید: «راستی من [در دنیا] همنشینی داشتم، [که به من] می گفت: «آیا واقعاً تو از باورداراندگانی؟ آیا وقتی مردیم و خاک و [مشتی] استخوان شدیم، آیا واقعاً جزا می یابیم؟» [مؤمن] می پرسد: «آیا شما اطلاع دارید [کجاست]؟» پس اطّلاع حاصل می کند، و او را در میان آتش می بیند. [و] می گوید: «به خدا سوگند، چیزی نمانده بود که تو مرا به هلاکت اندازی. و اگر رحمت پروردگارم نبود، هرآینه من [نیز] از احضارشدگان بودم.» [و از روی شوق می گویند:] «آیا دیگر روی مرگ نمی بینیم، جز همان مرگ نخستین خود؟ و ما هرگز عذاب نخواهیم شد؟! راستی که این همان کامیابی بزرگ است.» برای چنین [پاداشی] باید کوشندگان بکوشند.}

- وَ إِنَّ لَهُ عِنْدَنا لَزُلْفى وَ حُسْنَ مَآبٍ. - . ص / ۴۰ -

{و قطعاً برای او در پیشگاه ما تقرّب و فرجام نیکوست.}

- فَاعبداللَّه مُخْلِصاً لَهُ الدِّينَ أَلا لِلَّهِ الدِّينُ الْخالِصُ. - . زمر / ۲ - ۳ -

{پس خدا را- در حالی که اعتقاد [خود] را برای او خالص کننده ای- عبادت کن. آگاه باشید: آیینِ پاک از آنِ خداست.}

- قُلْ إِنِّي أُمِرْتُ أَنْ أَعبداللَّه مُخْلِصاً لَهُ الدِّينَ وَ أُمِرْتُ لِأَنْ أَكُونَ أَوَّلَ الْمُسْلِمِينَ تا آنجا که قُلِ اللَّهَ أَعْبُدُ مُخْلِصاً لَهُ دِينِي فَاعْبُدُوا ما شِئْتُمْ مِنْ دُونِهِ. - . زمر / ۱۱ - ۱۵ -

{بگو: «من مأمورم که خدا را- در حالی که آیینم را برای او خالص گردانیده ام- بپرستم. و مأمورم که نخستینِ مسلمانان باشم.» بگو: «من اگر به پروردگارم عصیان ورزم، از عذاب روزی هولناک می ترسم.» بگو: «خدا را می پرستم در حالی که دینم را برای او بی آلایش می گردانم. پس هر چه را غیر از او می خواهید، بپرستید}

- ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا رَجُلًا فِيهِ شُرَكاءُ مُتَشاكِسُونَ وَ رَجُلًا سَلَماً لِرَجُلٍ هَلْ يَسْتَوِيانِ مَثَلًا الْحَمْدُ لِلَّهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لا يَعْلَمُونَ. - . زمر / ۲۹ -

{خدا مَثَلی زده است: مردی است که چند خواجه ناسازگار در [مالکیت] او شرکت دارند [و هر یک او را به کاری می گمارند] و مردی است که تنها فرمانبر یک مرد است. آیا این دو در مَثَل یکسانند؟ سپاس خدای را. [نه،] بلکه بیشترشان نمی دانند.}

- فَادْعُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ وَ لَوْ كَرِهَ الْكافِرُونَ. - . غافر / ۱۴ -

{پس خدا را پاكدلانه فراخوانيد، هر چند ناباوران را ناخوش افتد.}

- مَنْ كانَ يُرِيدُ حَرْثَ الْآخِرَهِ نَزِدْ لَهُ فِى حَرْثِهِ وَ مَنْ كانَ يُرِيدُ حَرْثَ الدُّنْيا نُؤْتِهِ مِنْها وَ ما لَهُ فِى الْآخِرَهِ مِنْ نَصِيبٍ. - . شورى / ۲۰ -

{كسى كه كِشت آخرت بخواهد، براى وى در كِشته اش مى افزاييم، و كسى كه كِشت اين دنيا را بخواهد به او از آن مى دهيم و [لى] در آخرت او را نصيبى نيست.}

- وَ أَنَّ الْمَساجِدَ لِلَّهِ فَلا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَداً تا آنجا كه فرموده قُلْ إِنَّما أَدْعُوا رَبِّى وَ لا أُشْرِكُ بِهِ أَحَداً. - . جن / ۱۸ - ۲۰ -

{و مساجد ويژه خداست، پس هيچ كس را با خدا مخوانيد. و همين كه «بنده خدا» برخاست تا او را بخواند، چيزى نمانده بود كه بر سر وى فرو افتند. بگو: «من تنها پروردگار خود را مى خوانم و كسى را با او شريك نمى گردانم.»}

- إِنَّما نُطْعِمُكُمْ لِوَجْهِ اللَّهِ لا نُرِيدُ مِنْكُمْ جَزاءً وَ لا شُكُوراً إِنَّا نَخافُ مِنْ رَبِّنا يَوْماً عَبُوساً قَمْطَرِيراً. - . انسان /۹ - ۱۰ -

{«ما براى خشنودى خداست كه به شما مى خورانيم و پاداش و سپاسى از شما نمى خواهيم.ما از پروردگارمان از روز عبوسى سخت، هراسناكيم.»}

- وَ سَيُجَنَّبُهَا الْأَتْقَى الَّذِى يُؤْتِى مالَهُ يَتَزَكَّى وَ ما لِأَحَدٍ عِنْدَهُ مِنْ نِعْمَهٍ تُجْزى إِلَّا ابْتِغاءَ وَجْهِ رَبِّهِ الْأَعْلى. - . ليل / ۱۷ - ۲۰ -

{و پاك رفتارتر [ازين مردم] از آن دور داشته خواهد شد: همان كه مالِ خود را مى دهد [براى آنكه] پاك شود،و هيچ كس را به قصد پاداش يافتن نعمت نمى بخشد، جز خواستنِ رضاى پروردگارش كه بسى برتر است [منظورى ندارد].}

- وَ ما أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ حُنَفاءَ. - . بيّنه / ۵ -

{و فرمان نيافته بودند جز اينكه خدا را بپرستند، و در حالى كه به توحيد گراييده اند، دين [خود] را براى او خالص گردانند.}

**[ترجمه]

تفسير

إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَ إِيَّاكَ نَسْتَعِينُ أى نخصك بالعباده و الاستعانه و المراد طلب المعونه فى المهمات كلها أو فى أداء العبادات و الضمير المستكن فى الفعلين للقارى و من معه من الحفظه و حاضرى صلاه الجماعه أو له و لسائر الموحدين أدرج عبادته فى تضاعيف عبادتهم و خلط حاجته بحاجتهم لعلها تقبل ببركتها و يجاب إليها و لهذا شرعت الجماعه و قدم المفعول للتعظيم و الاهتمام به و الدلاله على الحصر و قيل لما نسب العباده إلى نفسه أوهم ذلك تبجحا و اعتدادا منه بما يصدر عنه فعقبه بقوله وَ

إِیَّاکَ نَسْتَعِینُ لیدل علی أن العباده أیضا مما لا تتم و لا تستتب له إلا بمعونه منه و توفیق و قیل الواو للحال و المعنی نعبدک مستعینین بک.

و فی تفسیر الإمام علیه السلام فی تفسیرها: قَالَ اللَّهُ تَعَالَی قُولُوا أَیُّهَا الْخَلْقُ الْمُنَعَّمُ عَلَیْهِمْ إِیَّاکَ نَعْبُدُ أَیُّهَا الْمُنْعِمُ عَلَیْنَا نُطِیعُکَ مُخْلِصِینَ مَعَ التَّذَلُّلِ وَ الْخُضُوعِ بِلَا رِئَاءٍ وَ لَا سُمْعَهٍ وَ إِیَّاکَ نَسْتَعِینُ مِنْکَ نَسْأَلُ الْمَعُونَهَ عَلَی طَاعَتِکَ لِنُؤَدِّیَهَا کَمَا أَمَرْتَ وَ نَتَّقِیَ مِنْ دُنْیَانَا مَا عَنْهُ نَهَیْتَ وَ نَعْتَصِمَ مِنَ الشَّیْطَانِ وَ مِنْ سَائِرِ مَرَدَهِ الْإِنْسِ مِنَ الْمُضِلِّینَ وَ مِنَ الْمُؤْذِینَ الظَّالِمِینَ بِعِصْمَتِکَ (۱).

بَلی مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ قیل أی نفسه أو قصده فیدل علی الإخلاص و قال الطبرسی (۲) قیل معناه من أخلص نفسه لله بأن سلک طریق مرضاته عن ابن عباس و قیل وجه وجهه لطاعه الله و قیل فوض أمره إلی الله و قیل استسلم لأمر الله و خضع و تواضع لله وَ هُوَ مُحْسِنٌ فی عمله و قیل و هو مؤمن و قیل مخلص فَلَهُ أَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّهِ أی فله جزاء عمله عند الله تعالی.

و فی تفسیر الإمام علیه السلام بَلی مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ کما فعل الذین آمنوا برسول الله صلی الله علیه و آله لما سمعوا براهینه و حججه وَ هُوَ مُحْسِنٌ فی عمله لله فَلَهُ أَجْرُهُ أی ثوابه عِنْدَ رَبِّهِ یوم فصل القضاء وَ لا خَوْفٌ عَلَیْهِمْ حین یخاف الکافرون ما یشاهدونه من العذاب وَ لا هُمْ یَحْزَنُونَ عند الموت لأن البشاره بالجنان تأتیهم انتهی (۳).

۱- ۱. تفسیر الإمام ص ۱۸.

۲- ۲. مجمع البیان ج ۱ ص ۱۸۷، فی آیه البقره: ۱۱۲.

۳- ۳. تفسیر الإمام ص ۲۴۹.

وَ نَحْنُ لَهُ مُخْلِصُونَ (۱) أی فی الإیمان و الطاعه لا نشرک به شرکا جلیا و لا خفیا.

لِلَّهِ (۲) أی لوجه الله خالصا و یدل علی وجوب نیه القربه فیهما مَنْ یَشْرِی (۳) أی یبیع نَفْسَهُ ببذلها ابْتِغاءَ مَرْضاتِ اللَّهِ أی طلبا لرضاه سبحانه و یدل علی أن طلب الرضا أیضا أحد وجوه القربه و روت العامه و الخاصه(۴) بأسانید جمه أنها نزلت فی أمیر المؤمنین علیه السلام حین بات علی فراش رسول الله صلی الله علیه و آله و فی تفسیر الإمام علیه السلام وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ یَشْرِی نَفْسَهُ یبیعها ابْتِغاءَ مَرْضاتِ اللَّهِ فیعمل بطاعته و یأمر الناس بها و یصبر علی ما یلحقه من الأذی فیها یکون کمن باع نفسه و سلمها و تسلم مرضاه الله عوضا منها فلا یبالی ما حل بها بعد أن یحصل لها رضا ربها وَ اللَّهُ رَؤُفٌ بِالْعِبادِ کلهم أما الطالبون لرضا ربهم فیبلغهم أقصی أمانیهم و یزیدهم علیها ما لم تبلغه آمالهم و أما الفاجرون فی دینه فیتأناهم و یرفق بهم یدعوهم إلی طاعته و لا یقطع ممن علم أنه سیتوب عن ذنبه التوبه الموجبه له عظیم کرامته (۵).

وَ قُومُوا لِلَّهِ (۶) یدل علی وجوب نیه القربه فی القیام للصلاه بل فیها.

مَثَلُ الَّذِینَ یُنْفِقُونَ (۷) أی یخرجون أَمْوالَهُمُ فی وجوه البر ابْتِغاءَ مَرْضاتِ اللَّهِ أی لطلب رضاه فیدل علی اشتراط ترتب الثواب علی الصدقات و سائر الخیرات بالقربه.

فَقُلْ أَسْلَمْتُ وَجْهِیَ لِلَّهِ (۸) أی أخلصت نفسی و جملتی له لا أشرک فیها غیره قیل عبر عن النفس بالوجه لأنه أشرف الأعضاء الظاهره و مظهر القوی

۱- ۱. البقره: ۱۳۹.

۲- ۲. یعنی الحجّ و العمره فی قوله تعالی:« وَ أَتِمُّوا الْحَجَّ وَ الْعُمْرَةَ لِلَّهِ».

۳- ۳. البقره: ۲۰۷.

۴- ۴. راجع ج ۱۹ ص ۵۵ باب الهجره و مبادیها، و هکذا ج ۳۶ ص ۴۰- ۵۱.

۵- ۵. تفسیر الإمام ص ۲۸۴.

۶- ۶. البقره: ۲۳۸.

۷- ۷. البقره: ۲۶۵.

۸- ۸. آل عمران: ۲۰.

و الحواس وَ مَنِ اتَّبَعَنِ أی و أسلم من اتبعنی.

وَ مَنْ یُرِدْ ثَوابَ الدُّنْیا نُؤْتِهِ مِنْها(۱) قال فی المجمع قیل فی معناه أقوال أحدها أن المراد من عمل للدنیا لم نحرمه ما قسمنا له فیها من غیر حظ فی الآخره عن أبی إسحاق أی فلا تغتر بحاله فی الدنیا و ثانیها من أراد بجهاده ثواب الدنیا و هو النصیب من الغنیمه نؤته منها فبین أن حصول الدنیا للإنسان لیس بموضع غبطه لأنها مبذوله للبر و الفاجر عن أبی علی الجبائی و ثالثها من تعرض لثواب الدنیا بعمل النوافل مع مواقعه الکبائر جوزی بها فی الدنیا دون الآخره لإحباط عمله بفسقه و هذا علی مذهب من یقول بالإحباط.

وَ مَنْ یُرِدْ ثَوابَ الْآخِرَهِ نُؤْتِهِ مِنْها أی من یرد بالجهاد و أعماله ثواب الآخره نؤته منها فلا ینبغی لأحد أن یطلب بطاعاته غیر ثواب الله تعالی و مثله قوله تعالی مَنْ کانَ یُرِیدُ حَرْثَ الْآخِرَهِ نَزِدْ لَهُ فِی حَرْثِهِ (۲) الآیه

وَ قَرِیبٌ مِنْهُ قَوْلُ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله: مَنْ طَلَبَ الدُّنْیا بِعَمَلِ الْآخِرَهِ فَ ما لَهُ فِی الْآخِرَهِ مِنْ نَصِیبٍ.

وَ سَنَجْزِی الشَّاکِرِینَ أی نعطیهم جزاء الشکر و قیل معناه سنجزی الشاکرین من الرزق فی الدنیا لئلا یتوهم أن الشاکر یحرم ما یعطی الکافر من نعیم الدنیا انتهی (۳).

و أقول الآیه علی أظهر الوجوه تدل علی اشتراط ثواب الآخره بقصد القربه و أما علی بطلان العمل ففیه إشکال إلا أن یظهر التلازم بین الصحه و استحقاق الثواب الأخروی و یدل علی أن قصد الثواب لا ینافی القربه کما زعمه جماعه و علی أن الثواب الدنیوی قد یترتب علی العبادات الفاسده کعباده إبلیس و بعض الکفار.

وَ لا تُشْرِکُوا بِهِ شَیْئاً(۴) أی لا تشرکوا فی عبادته غیره و هو یشمل الشرک

۱- ۱. آل عمران: ۱۴۵.

۲- ۲. الشوری: ۲۰.

۳- ۳. مجمع البیان ج ۲ ص ۵۱۵.

۴- ۴. النساء: ۳۵.

الجلی و الخفی.

وَ مَنْ یَفْعَلْ ذلِکَ (۱) أی الصدقه أو المعروف أو الإصلاح بین الناس أو الأمر بها و یدل علی اشتراط القربه فی ترتب الثواب علیه.

وَ مَنْ أَحْسَنُ دِیناً(۲) قال الطبرسی رحمه الله هو فی صوره الاستفهام و المراد به التقریر و معناه من أصوب طریقه و أهدی سبیلا أی لا أحد أصدق اعتقادا مِمَّنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ أی استسلم و المراد بوجهه هنا ذاته و نفسه کما قال سبحانه کُلُّ شَیْ ءٍ هالِکٌ إِلَّا وَجْهَهُ (۳) و المعنی انقاد لله بالطاعه و لنبیه صلی الله علیه و آله بالتصدیق و قیل معنی أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ قصده سبحانه بالعباده وحده کما أخبر عن إبراهیم علیه السلام أنه قال وَجَّهْتُ وَجْهِیَ لِلَّذِی فَطَرَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ (۴) و قیل معناه أخلص أعماله لله أی أتی بها مخلصا لله وَ هُوَ مُحْسِنٌ أی فاعل للفعل الحسن الذی أمره الله سبحانه و قیل وَ هُوَ مُحْسِنٌ فی جمیع أقواله و أفعاله و قیل إن المحسن هو الموحد

وَ رُوِیَ عَنِ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله: أَنَّهُ سُئِلَ عَنِ الْإِحْسَانِ فَقَالَ أَنْ تَعْبُدَ اللَّهَ کَأَنَّکَ تَرَاهُ فَإِنْ لَمْ تَکُنْ تَرَاهُ فَإِنَّهُ یَرَاکَ.

وَ اتَّبَعَ مِلَّهَ إِبْراهِیمَ أی اقتدی بدینه و سیرته و طریقته یعنی ما کان علیه إبراهیم علیه السلام و أمر به بنیه من بعده و أوصاهم به من الإقرار بتوحیده و عدله و تنزیهه عما لا یلیق به و من ذلک الصلاه إلی الکعبه و الطواف حولها و سائر المناسک حَنِیفاً أی مستقیما علی منهاجه و طریقه (۵).

قوله تعالی إِلَّا الَّذِینَ تابُوا(۶) أی من النفاق وَ أَصْلَحُوا ما أفسدوا

۱- ۱. النساء: ۱۱۳.

۲- ۲. النساء: ۱۲۴.

۳- ۳. القصص: ۸۸.

۴- ۴. الأنعام: ۷۹.

۵- ۵. مجمع البیان ج ۳ ص ۱۱۶.

۶- ۶. النساء: ۱۴۵.

من أسرارهم و أحوالهم فى حال النفاق وَ اعْتَصَمُوا بِاللَّهِ وثقوا به و تمسكوا بدينه وَ أَخْلَصُوا دِينَهُمْ لِلَّهِ لا يريدون بطاعته إلا وجهه فَأُولئِكَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ و من عدادهم فى الدارين وَجَّهْتُ وَجْهِيَ (۱) أى نفسى أو وجه قلبى أو قصدى حَنِيفاً أى مخلصا مائلا عن الشرك إلى الإخلاص وَ ما أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ لا بالشرك الجلى و لا بالشرك الخفى.

قُلْ إِنَّ صَلاتِي (۲) الخطاب للرسول صلى الله عليه و آله وَ نُسُكِي قال فى المجمع قيل أى دينى و قيل عبادتى و قيل ذبيحتى للحج و العمره وَ مَحْيايَ وَ مَماتِي أى حياتى و موتى لِلَّهِ رَبِّ الْعالَمِينَ و إنما جمع بين صلاته و حياته و أحدهما من فعله و الآخر من فعل الله فإنهما جميعا بتدبير الله تعالى و قيل معناه صلاتى و نسكى له عباده و حياتى و مماتى له ملكا و قدره و قيل إن عبادتى له لأنها بهدايته و لطفه و محياى و مماتى له لأنهما بتدبيره و خلقه و قيل معنى قوله مَحْيايَ وَ مَماتِي لِلَّهِ أن الأعمال الصالحه التى تتعلق بالحياه فى فنون الطاعات و ما يتعلق بالممات من الوصيه و الختم بالخيرات لله و فيه تنبيه على أنه لا ينبغى أن يكون الإنسان حياته لشهوته و مماته لورثته لا شَرِيكَ لَهُ أى لا ثانى له فى الإلهيه و قيل لا شريك له فى العباده و فى الإحياء و الإماته وَ بِذلِكَ أُمِرْتُ أى و بهذا أمرنى ربى وَ أَنَا أَوَّلُ الْمُسْلِمِينَ من هذه الأمه انتهى (۳).

و أقول يمكن أن يكون المراد بقوله محياى و مماتى لله إنى جعلت إرادتى و محبتى موافقين لإراده الله و محبته فى جميع الأمور حتى فى الحياه و الممات فإن أراد الله حياتى لا أطلب الموت و إذا أراد موتى لا أكرهها و لا أشتهى الحياه.

يُرِيدُونَ وَجْهَهُ (۴) قال الطبرسى رحمه الله يعنى يطلبون ثواب الله

۱- ۱. الأنعام: ۷۹.

۲- ۲. الأنعام: ۱۶۳.

۳- ۳. مجمع البيان ج ۴ ص ۳۹۱.

۴- ۴. الأنعام: ۵۲.

و یعملون ابتغاء مرضاته لا یعدلون بالله شیئا عن عطا قال الزجاج شهد الله لهم بصدق النیات و أنهم مخلصون فی ذلک له أی یقصدون الطریق الذی أمرهم بقصده فکأنه ذهب فی معنی الوجه إلی الجهه و الطریق (۱).

و قال فی قوله تعالی وَ ادْعُوهُ مُخْلِصِینَ لَهُ الدِّینَ هذا أمر بالدعاء و التضرع إلیه سبحانه علی وجه الإخلاص أی ارغبوا إلیه فی الدعاء بعد إخلاصکم له الدین و قیل معناه و اعبدوه مخلصین له الإیمان (۲).

مِنْ عِبادِنَا الْمُخْلَصِینَ (۳) قرئ بفتح اللام أی المصطفین المختارین للنبوه و بکسرها أی المخلصین فی العباده و التوحید أی من عبادنا الذین أخلصوا الطاعه لله و أخلصوا أنفسهم لله.

أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِیَّاهُ (۴) کأنه شامل للشرک الخفی أیضا.

یُرِیدُونَ وَجْهَهُ فی المجمع أی رضوانه و قیل تعظیمه و القربه إلیه دون الرئاء و السمعه(۵).

فَمَنْ کانَ یَرْجُوا لِقاءَ رَبِّهِ (۶) قال رحمه الله أی فمن کان یطمع فی لقاء ثواب ربه و یأمله و یقر بالبعث إلیه و الوقوف بین یدیه و قیل معناه فمن کان یخشی لقاء عقاب ربه و قیل إن الرجاء یشتمل علی کلا المعنیین الخوف و الأمل فَلْیَعْمَلْ عَمَلًا صالِحاً أی خالصا لله تعالی یتقرب به إلیه وَ لا یُشْرِکْ بِعِبادَهِ رَبِّهِ أَحَداً غیره من ملک أو بشر أو حجر أو شجر عن الحسن و قیل معناه لا یرائی عبادته أحدا و قال مجاهد جاء رجل إلی النبی صلی الله علیه و آله فقال إنی أتصدق و أصل

۱- ۱. مجمع البیان ج ۴ ص ۳۰۶.

۲- ۲. مجمع البیان ج ۴ ص ۴۱۱ فی آیه الأعراف: ۲۸.

۳- ۳. یوسف: ۲۴.

۴- ۴. أسری: ۲۳.

۵- ۵. مجمع البیان ج ۶ ص ۴۶۵ فی آیه الکهف: ۲۸.

۶- ۶. الکهف: ۱۱۱.

الرحم و لا أصنع ذلك إلا لله فيذكر ذلك منى و أحمد عليه فيسرنى ذلك و أعجب به فسكت رسول الله صلى الله عليه و آله و لم يقل شيئا فنزلت الآيه قال عطا عن ابن عباس أن الله تعالى قال وَ لا يُشْرِكْ بِعِبادَةِ رَبِّهِ أَحَداً و لم يقل و لا يشرك به لأنه أراد العمل الذى يعمل لله و يحب أن يحمد عليه قال و لذلك يستحب للرجل أن يدفع صدقته إلى غيره ليقسمها كيلا يعظمه من يصله بها.

وَ رُوِيَ عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه و آله أَنَّهُ قَالَ: قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ أَنَا أَغْنَى الشُّرَكَاءِ عَنِ الشِّرْكِ فَمَنْ عَمِلَ عَمَلًا أَشْرَكَ فِيهِ غَيْرِي فَأَنَا مِنْهُ بَرِيءٌ فَهُوَ لِلَّذِي أَشْرَكَ.

أورده مسلم فى الصحيح وَ رُوِيَ عَنْ عُبَادَةَ بَنِ الصَّامِتِ وَ شَدَّادِ بْنِ أَوْسٍ قَالا سَمِعْنَا رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله يَقُولُ: مَنْ صَلَّى صَلَاةً يُرَائِي بِهَا فَقَدْ أَشْرَكَ وَ مَنْ صَامَ صَوْماً يُرَائِي بِهِ فَقَدْ أَشْرَكَ ثُمَّ قَرَأَ هَذِهِ الْآيَةَ.

وَ رُوِيَ: أَنَّ أَبَا الْحَسَنِ الرِّضَا عليه السلام دَخَلَ يَوْماً عَلَى الْمَأْمُونِ فَرَآهُ يَتَوَضَّأُ لِلصَّلَاةِ وَ الْغُلَامُ يَصُبُّ عَلَى يَدِهِ الْمَاءَ فَقَالَ لَا تُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّكَ أَحَداً فَصَرَفَ الْمَأْمُونُ الْغُلَامَ وَ تَوَلَّى إِتْمَامَ وُضُوئِهِ بِنَفْسِهِ.

و قيل إن هذه الآيه آخر آيه نزلت من القرآن انتهى (۱).

و أقول الروايه الأخيره تدل على أن المراد بالشرك هنا الاستعانه فى العباده و هو مخالف لسائر الأخبار و يمكن الجمع بحملها على الأعم منها فإن الإخلاص التام هو أن لا يشرك فى القصد و لا فى العمل غيره سبحانه.

إِنَّهُ كانَ مُخْلَصاً(۲) فى المجمع أخلص العباده لله أو أخلص نفسه لأداء الرساله وَ قَرَّبْناهُ نَجِيًّا أى مناجيا كليما قال ابن عباس قربه الله و كلمه و معنى هذا التقريب أنه أسمعه كلامه و قيل قربه حتى سمع صرير القلم الذى كتبت به التوراه و قيل وَ قَرَّبْناهُ أى و رفعناه منزلته و إلينا محله حتى صار محله منا فى الكرامه و المنزله محل من قربه مولاه فى مجلس كرامته فهو تقريب كرامه و اصطفاء لا تقريب مسافه و إدناء إذ هو سبحانه لا يوصف بالحلول فى مكان فيقرب

۱- ۱. مجمع البيان ج ۶ ص ۴۹۹ و ما بين العلامتين أضفناه من المصدر.

۲- ۲. مريم: ۵۱.

عن بعد أو يبعد عن قرب أو يكون أحد أقرب إليه من غيره (۱).

حُنَفاءَ لِلَّهِ أى مستقيمى الطريقه على ما أمر الله مائلين عن سائر الأديان غَيْرَ مُشْرِكِينَ بِهِ أى حجاجا مخلصين و هم مسلمون موحدون كذا فى المجمع (۲)

و

فِي التَّفْسِيرِ عَنِ الصَّادِقِ عليه السلام: غَيْرَ مُشْرِكِينَ بِهِ فِي التَّوْحِيدِ.

عَنِ الْبَاقِرِ عليه السلام: أَنَّهُ سُئِلَ عَنْهُ وَ عَنِ الْحَنِيفِيَّهِ فَقَالَ هِيَ الْفِطْرَهُ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْها لا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ قَالَ فَطَرَهُمُ اللَّهُ عَلَى الْمَعْرِفَهِ(۳).

لِلَّذِينَ يُرِيدُونَ وَجْهَ اللَّهِ (۴) أى الذين يقصدون بمعروفهم إياه خالصا من دون رئاء و سمعه وَ أُولئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ أى الفائزون بثواب الله.

وَ مَنْ يُسْلِمْ وَجْهَهُ إِلَى اللَّهِ فى المجمع أى و من يخلص دينه لله و يقصد فى أفعاله التقرب إلى الله وَ هُوَ مُحْسِنٌ فيها فيفعلها على موجب العلم و مقتضى الشرع و قيل إسلام الوجه إلى الله تعالى هو الانقياد إليه فى أوامره و نواهيه و ذلك يتضمن العلم و العمل

فَقَدِ اسْتَمْسَكَ أى فقد تعلق بِالْعُرْوَهِ الوثيقه التى لا يخشى انفصامها وَ إِلَى اللَّهِ عاقِبَهُ الْأُمُورِ أى و عند الله ثواب ما صنع و المعنى و إلى الله يرجع أواخر الأمور على وجه لا يكون لأحد التصرف فيها بالأمر و النهى انتهى (۵).

إِلَّا عِبادَ اللَّهِ الْمُخْلَصِينَ (۶) بالكسر أى الذين تنبهوا بإنذارهم فأخلصوا دينهم لله و بالفتح الذين أخلصهم الله لدينه و على التقديرين الاستثناء منقطع

وَ عَنِ الْبَاقِرِ عليه السلام عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه و آله: لَهُمْ رِزْقٌ مَعْلُومٌ قَالَ يَعْلَمُهُ الْخُدَّامُ فَيَأْتُونَ بِهِ

۱- ۱. مجمع البيان ج ۶ ص ۵۱۸.
۲- ۲. مجمع البيان ج ۷ ص ۸۲ و الآيه فى سوره الحجّ: ۳۱.
۳- ۳. راجع الكافى ج ۲ ص ۱۲ و ۱۳.
۴- ۴. الروم: ۳۸.
۵- ۵. مجمع البيان ج ۸ ص ۳۲۱، فى آيه لقمان: ۲۲.
۶- ۶. الصافّات: ۴۰.

أَوْلِيَاءَ اللَّهِ قَبْلَ أَنْ يَسْأَلُوهُمْ إِيَّاهُ وَ أَمَّا قَوْلُهُ فَوَاكِهُ وَ هُمْ مُكْرَمُونَ قَالَ فَإِنَّهُمْ لَا يَشْتَهُونَ شَيْئاً فِي الْجَنَّةِ إِلَّا أُكْرِمُوا بِهِ.

مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ (۱) من الشرک الجلی بل الخفی أيضا.

فَاعْبُدِ اللَّهَ مُخْلِصاً لَهُ الدِّينَ (۲) فی المجمع من شرک الأوثان و الأصنام و الإخلاص أن يقصد العبد بنيته و عمله إلى خالقه لا يجعل ذلک لغرض الدنيا أَلا لِلَّهِ الدِّينُ الْخالِصُ و الخالص هو ما لا يشوبه الرئاء و السمعه و لا وجه من وجوه الدنيا و قيل معناه ألا لله الطاعه بالعباده التی يستحق بها الجزاء فهذا لله وحده لا يجوز أن يكون لغيره و قيل هو الاعتقاد الواجب فی التوحيد و العدل و النبوه و الإقرار بها و العمل بموجبها و البراءه من كل دين سواها(۳).

و قال فی قوله تعالى مُخْلِصاً لَهُ الدِّينَ أی موحدا له لا أعبد معه سواه و العباده الخالصه هی التی لا يشوبها شی ء من المعاصی وَ أُمِرْتُ أيضا لِأَنْ أَكُونَ أَوَّلَ الْمُسْلِمِينَ فيكون لی فضل السبق مُخْلِصاً لَهُ الدِّينَ و طاعتی انتهی (۴) فَاعْبُدُوا ما شِئْتُمْ مِنْ دُونِهِ تهديد و خذلان.

ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا(۵) أی للمشرک و الموحد مُتَشاكِسُونَ أی متنازعون مختلفون وَ رَجُلًا سَلَماً لِرَجُلٍ أی خالصا لواحد ليس لغيره عليه سبيل قيل مثل المشرک على ما يقتضيه مذهبه من أن يدعی كل واحد من معبوديه عبوديته و يتنازعون فيه بعبد يتشارک فيه جمع يتجاذبونه و يتعاورونه فی مهامهم المختلفه فی تحيره و توزع قلبه و الموحد بمن خلص لواحد ليس لغيره عليه سبيل.

و أقول قد مرت الأخبار الكثيره فی أنها نزلت فی أمير المؤمنين عليه السلام و غاصبی

۱- ۱. المؤمن: ۱۴، لكنه مؤخر عن سوره الزمر.

۲- ۲. الزمر: ۲ و ۳.

۳- ۳. مجمع البيان ج ۸ ص ۴۸۸.

۴- ۴. مجمع البيان ج ۸ ص ۴۹۳، فی آيه الزمر: ۱۲- ۱۴.

۵- ۵. الزمر: ۲۹.

حقه (۱)

و علی التقادیر یشعر بذم الشرک الخفی فإن من أشرکه فی عبادته له نصیب فیها و لذا

یَقُولُ اللَّهُ لَهُ یَوْمَ الْقِیَامَهِ: أَنَا أَغْنَی الشُّرَکَاءِ خُذْ ثَوَابَ عِبَادَتِکَ مِمَّنْ أَشْرَکْتَهُ مَعِی.

مَنْ کانَ یُرِیدُ حَرْثَ الْآخِرَهِ(۲) أی ثوابها شبهه بالزرع من حیث إنه فائده تحصل بعمل الدنیا و لذلک قیل الدنیا مزرعه الآخره نَزِدْ لَهُ فِی حَرْثِهِ فنعطه بالواحد عشرا إلی سبعمائه فما فوقها وَ مَنْ کانَ یُرِیدُ حَرْثَ الدُّنْیا أی بعمله نفع الدنیا نُؤْتِهِ مِنْها أی شیئا منها علی ما قسمنا له و یحتمل أن یصیر سببا لزیاده المنافع الدنیویه وَ ما لَهُ فِی الْآخِرَهِ مِنْ نَصِیبٍ لبطلانه و إنما الأعمال بالنیات و إنما لکل امرئ ما نوی وَ فِی التَّفْسِیرِ عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام: الْمَالُ وَ الْبَنُونَ حَرْثُ الدُّنْیَا وَ الْعَمَلُ الصَّالِحُ حَرْثُ الْآخِرَهِ وَ قَدْ یَجْمَعُهُمَا اللَّهُ لِأَقْوَامٍ.

وَ فِی الْکَافِی عَنْهُ علیه السلام: مَنْ أَرَادَ الْحَدِیثَ لِمَنْفَعَهِ الدُّنْیَا لَمْ یَکُنْ لَهُ فِی الْآخِرَهِ نَصِیبٌ وَ مَنْ أَرَادَ بِهِ خَیْرَ الْآخِرَهِ أَعْطَاهُ اللَّهُ خَیْرَ الدُّنْیَا وَ الْآخِرَهِ(۳).

وَ فِی الْمَجْمَعِ عَنِ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله: مَنْ کَانَتْ نِیَّتُهُ الدُّنْیَا فَرَّقَ اللَّهُ عَلَیْهِ أَمْرَهُ وَ جَعَلَ الْفَقْرَ بَیْنَ عَیْنَیْهِ وَ لَمْ یَأْتِهِ مِنَ الدُّنْیَا إِلَّا مَا کُتِبَ لَهُ وَ مَنْ کَانَتْ نِیَّتُهُ الْآخِرَهَ جَمَعَ اللَّهُ شَمْلَهُ وَ جَعَلَ غِنَاهُ فِی قَلْبِهِ وَ أَتَتْهُ الدُّنْیَا وَ هِیَ رَاغِمَهٌ(۴).

وَ فِی الْکَافِی عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام: فِی قَوْلِهِ تَعَالَی مَنْ کانَ یُرِیدُ حَرْثَ الْآخِرَهِ قَالَ مَعْرِفَهُ أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام وَ الْأَئِمَّهِ علیهم السلام.

قیل نَزِدْ لَهُ فِی حَرْثِهِ قال نزیده منها یستوفی نصیبه من دولتهم وَ مَنْ کانَ یُرِیدُ حَرْثَ الدُّنْیا نُؤْتِهِ مِنْها وَ ما لَهُ فِی الْآخِرَهِ مِنْ نَصِیبٍ قال لیس له فی دوله الحق مع الإمام نصیب (۵).

ص: ۲۲۵

۱- ۱. راجع ج ۲۴ ص ۱۶۰ و ۱۶۱.

۲- ۲. الشوری: ۲۰.

۳- ۳. الکافی ج ۱ ص ۴۶، باب المستأکل بعلمه.

۴- ۴. مجمع البیان ج ۹ ص ۲۷.

۵- ۵. الکافی ج ۱ ص ۴۳۶.

وَ أَنَّ الْمَساجِدَ لِلَّهِ (۱) فی الأخبار الکثیره أنها المساجد التی یسجد علیها و قیل المساجد المعروفه و قیل کل الأرض فَلا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَداً أی لا تشرکوا فی دعائه و عبادته غیره.

إِنَّما نُطْعِمُکُمْ لِوَجْهِ اللَّهِ (۲) أی لطلب رضاه خالصا له مخلصا من الرئاء و طلب الجزاء لا نُرِیدُ مِنْکُمْ جَزاءً وَ لا شُکُوراً

رَوَی الصَّدُوقُ رَحِمَهُ اللَّهُ فِی مَجَالِسِهِ بِإِسْنَادِهِ عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام فِی حَدِیثٍ طَوِیلٍ یَذْکُرُ فِیهِ سَبَبَ نُزُولِ سُورَهِ هَلْ أَتی فِی أَصْحَابِ الْکِسَاءِ ع: وَ یُطْعِمُونَ الطَّعامَ عَلی حُبِّهِ یَقُولُ عَلَی شَهْوَتِهِمْ لِلطَّعَامِ وَ إِیثَارِهِمْ لَهُ مِسْکِیناً مِنْ مَسَاکِینِ الْمُسْلِمِینَ وَ یَتِیماً مِنْ یَتَامَی الْمُسْلِمِینَ وَ أَسِیراً مِنْ أُسَارَی الْمُشْرِکِینَ وَ یَقُولُونَ إِذَا أَطْعَمُوهُمْ إِنَّما نُطْعِمُکُمْ لِوَجْهِ اللَّهِ لا نُرِیدُ مِنْکُمْ جَزاءً وَ لا شُکُوراً قَالَ وَ اللَّهِ مَا قَالُوا هَذَا لَهُمْ وَ لَکِنَّهُمْ أَضْمَرُوهُ فِی أَنْفُسِهِمْ فَأَخْبَرَ اللَّهُ بِإِضْمَارِهِمْ یَقُولُونَ لَا نُرِیدُ جَزَاءً تُکَافِئُونَنَا بِهِ وَ لَا شُکُوراً تُثْنُونَ عَلَیْنَا بِهِ وَ لَکِنَّا إِنَّمَا أَطْعَمْنَاکُمْ لِوَجْهِ اللَّهِ وَ طَلَبِ ثَوَابِهِ.

انتهی (۳).

إِنَّا نَخافُ مِنْ رَبِّنا یَوْماً عَبُوساً أی تعبس فیه الوجوه قَمْطَرِیراً أی شدید العبوس.

یُؤْتِی مالَهُ (۴) فی المجمع أی ینفقه فی سبیل الله یَتَزَکَّی یطلب أن یکون عند الله زکیا لا یطلب بذلک رئاء و لا سمعه وَ ما لِأَحَدٍ عِنْدَهُ مِنْ نِعْمَهٍ تُجْزی أی و لم یفعل الأتقی ما فعله من إیتاء المال و إنفاقه فی سبیل الله لید أسدیت إلیه یکافئ علیها و لا لید یتخذها عند أحد من الخلق إِلَّا ابْتِغاءَ وَجْهِ رَبِّهِ الْأَعْلی أی و لکنه فعل ما فعل یبتغی به وجه الله و رضاه و ثوابه وَ لَسَوْفَ یَرْضی أی و لسوف یعطیه الله من الجزاء و الثواب ما یرضی به فإنه یعطیه کل ما تمنی و ما

۱- ۱. الجن ۱۸- ۲۰.

۲- ۲. الدهر: ۹.

۳- ۳. أمالی الصدوق ص ۱۵۵- ۱۵۷.

۴- ۴. اللیل: ۱۷.

لم یخطر بباله فیرضی به لا محاله انتهی (۱).

مُخْلِصِینَ لَهُ الدِّینَ (۲) أی لا یشرکون به شیئا حُنَفاءَ مائلین عن العقائد الزائغه.

**[ترجمه]«إِیَّاکَ نَعْبُدُ وَ إِیَّاکَ نَسْتَعِینُ»: یعنی عبادت ما مخصوص به تو است و فقط از تو یاری و نصرت می خواهیم. و منظور این است که در تمام کارهای خود استعانت می جوییم و یا در انجام عبادت مدد می طلبیم. و اینکه ضمیر جمع و متکلم مع الغیر آمده، با اینکه عبادت کننده و نمازگزار خود تنها هم باشد، از این جهت است که خود و ملائکه همراه او منظور است و یا تمام شرکت کنندگان در صفوف جماعت و یا خودش و دیگر خداپرستان همه با هم مقصودند که عبادت خود را در عبادت دیگران داخل می کند و حاجت خود را با حاجت آنان آمیخته و مخلوط می نماید، به امید اینکه به برکت آنها عبادتش قبول و حاجتش روا شود.

و از این نظر نماز جماعت دستور داده شده است. اینکه مفعول بر فعل مقدم شده، با اینکه جای مفعول بعد از فعل است،به منظور تعظیم و اظهار عظمت خدای معبود و اهمیت بیشتر به او دادن و به منظور بیان انحصار عبادت و پرستش خود برای خداست. و گفته شده برای هضم نفس و ندیدن خود به هنگام عبادت، چون اگر ابتدا به معبود نمی کرد و اول از عبادت خود نام می برد (نعبدک می گفت)، به ذهن می آید که خود و عمل خود را می بیند و اهتمامی به آن می دهد. لذا برای گم کردن خود، اول متوجه معبود می شود. علاوه بر این بعد از «ایاک نعبد» فورا می گوید «و ایاک نستعین»، از این نظر که همین توفیق عبادت هم به یاری و عنایت تو است. و گفته شده «واو» «و ایّاک» حالیّه است، یعنی عبادت ما در حال اعانت و یاری تو است. و در تفسیر امام علیه السّلام در بیان معنای این جمله، چنین آمده که خداوند برای تعلیم بندگان فرموده است: یعنی شما مردم که مشمول نعمت های خدا هستید، بگویید ایاک نعبد، ای خدایی که نعمتت را بر ما ارزانی کرده ای، ما با کمال اخلاص و ذلت و خشوع و خضوع، بدون ریا و خودنمایی، تو را اطاعت و عبادت می نماییم. و ایاک نستعین، برای ادای اطاعت فقط از تو یاری می خواهیم، همان طور که دستور داده و از اثر یاری تو، خود را از محرمات و خواسته های نامشروع دنیوی دور داشته و پرهیز می کنیم و به حفظ و نگهداری تو، خود را از شیطان و از انسان های گمراه کننده و از شر و آزار ستم کاران مصون و محفوظ می داریم. - . تفسیر امام حسن عسکری: ۱۸ -

«بَلی مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ»: یعنی خودش را یا قصد و نیتش را تسلیم خدا و برای خدا نماید که همان خلوص و اخلاص را می رساند. مرحوم طبرسی - . مجمع البیان ۱ : ۱۸۷ - گوید: معنای آیه چنین است که هر کس خود را برای خدا خالص گرداند، یعنی راه رضا و خشنودی حق را بپیماید (قول ابن عباس) و گفته شده یعنی خود را به تمام معنا آماده اطاعت خدا گرداند، و گفته شده یعنی تمام کارهایش را به خدا واگذار نماید، و گفته شده یعنی در برابر امر خدا با خضوع و فروتنی تسلیم باشد،«و هو محسن» دارای عمل نیک و یا دارای ایمان و یا دارای اخلاص در عمل باشد.

فله اجره...: یعنی پاداش عملش نزد خداوند متعال محفوظ است.

و در تفسیر امام علیه السّلام - . تفسیر امام حسن عسکری: ۲۴۹ - در این آیه«بَلی مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ»، یعنی همان گونه که ایمان آورندگان به رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله به هنگام استماع دلایل و براهین رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله تسلیم

شدنـد. و هو محسن، عمل خود را برای خـدا انجام دهـد،«فَلَهُ أَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّهِ» یعنی پاداش عملش نزد خدا است در روز قضاوت الهی، «وَ لا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ» در آن روزی که در اثر مشاهـده عـذاب الهی، ترس و وحشت کفـار را فرا می گیرد، اینـان خوف و ترسـی ندارند.«وَ لا هُمْ يَحْزَنُونَ» و هنگام مرگ، حزن و اندوهی برای آنها نیست، چون در آن حال بشارت بهشت به آنها داده می شود.(پایان تفسیر امام حسن عسکری)

وَ نَحْنُ لَهُ مُخْلِصُونَ: و ما خود را برای خدا خالص گردانده و در ایمان و اطاعت خود، هیچ گونه شـرک آشکار و شرک پنهان و خفی نخواهیم داشت.

«لِلَّهِ» در آیه«وَ أَتِمُّوا الْحَجَّ وَ الْعُمْرَةَ لِلَّهِ»: این لفظ دلالت دارد که قصد قربت در حج و عمره لازم و واجب است. یعنی این عمل خالصا لوجه اللّه باشد.

وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ: یعنی جانش را می فروشد و بذل جان می نماید، «ابْتِغاءَ مَرْضاتِ اللَّهِ»،به منظور تحصیل رضای حق سبحان. و از این تعبیر اسـتفاده می شود که قصد دستیابی به رضا و خشنودی خداوند، یکی از راه های قربت و نزدیکی به خدا است.

محـدثین اهـل سـنت و شـیعه روایـات زیـادی را با اسـناد فراوان نقل کرده انـد که این آیه در شأن امیرالمؤمنین علیه السّـلام در داسـتان خوابیـدن آن حضـرت در بستر پیغمبر صـلّی اللّه علیه و آله به جای آن حضـرت،نازل شده است. و در تفسیر امام علیه السّـلام است که «وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ» یعنی می فروشـد،«ابْتِغـاءَ مَرْضاتِ اللَّهِ» یعنی خود فرمان خـدا را انجام می دهـد، مردم را وادار به آن می کنـد و تحمل رنج و آزارها را می نماید، مانند کسـی که جانش را فروخته و تسـلیم کرده و در عوض رضـا و خشـنودی حق را به دست آورده و پس از دستیابی به رضایت خـدا، به مصائب و ناراحتی ها اعتنایی نـدارد و آنها را به جان می خرد.«وَ اللَّهُ رَؤُفٌ بِالْعِبادِ» و خداونـد نسبت به همه بنـدگان خود مهربان است، اما آن بنـدگانی که در صـدد تحصـیل رضای حقنـد، آنها را به منتهای آمال و آرزوی خودشان می رسانـد و بیشتر از آرزو و توقع شان به آنها می دهد. و افرادی هم که در دین خود تقیـدی ندارنـد و راه فسق و فجور را گرفته انـد، به آنان مهلت می دهد و با کمال محبت آنها را به سـعادت و اطـاعت خود دعوت می کنـد و لطف خویش از کسانی که می دانـد بعـدا موفق به توبه و بازگشت عزت آور و کرامت آفرین می شوند، قطع نمی گرداند. -. تفسیر امام حسن عسکری: ۲۸۴ -

وَ قُومُوا لِلَّهِ قانِتِينَ: این آیه هم دلالت بر این دارد که قصد قربت در برخاستن برای نماز و در خود نماز، لازم واجب است.

مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوالَهُمْ: یعنی اموال خود را در راه هـای خیر صـرف می کننـد.«ابتغـاء مرضاه اللّه»،به منظور تحصـیل رضای خداوند که دلالت بر این دارد که صدقات و خیرات، در صورتی ثواب و پاداش دارد که با قصد قربت باشد.

فَقُلْ أَسْلَمْتُ وَجْهِيَ لِلَّهِ: یعنی خودم و تمام وجود خود را برای خـدا خالص نمودم و غیر او را در خود و کارهای خود شـریک نمی کنم. و گفته شـده اینکه از جـان و روح به لفـظ وجه و چهره تعبیر کرده، از این نظر است که وجه بهترین اعضـا و جوارح بیرونی است و محل نمایش نیروها و حواس است.«و من اتّبعن» هر که پیرو من باشد.

وَ مَنْ یُرِدْ ثَوابَ الدُّنْیا نُؤْتِهِ مِنْها: مرحوم طبرسی در مجمع، در معنای این آیه چند قول نقل کرده است:

۱.

منظور اینکه هر کس برای دستیابی به امور دنیوی فعالیت کند و در اعمالش انگیزه الهی و اخروی نداشته باشد، از بهره و نصیب دنیوی مقدر محروم نخواهد شد، ولی در آخرت حظ و بهره ای ندارد که ابی اسحاق چنین گفته، پس بنابراین نباید فریب رفاه زندگی دنیوی او را خورد.

۲.

منظور از عمل جهاد باشد، یعنی هر کس که در جهاد خود انگیزه دنیوی داشته باشد و به منظور رسیدن به غنایم جنگی در جبهه جنگ شرکت کرده باشد، البته از غنایم محروم و بی نصیب نخواهد بود، ولی ثواب اخروی ندارد.بنابراین منافع مادی و دنیوی نباید مورد غبطه انسان باشد، چون این امور در اختیار و دسترسی نیکوکار و بدکار هر دو هست و قابل غبطه و آرزو نیست، ابی علی چنین گفته است .

۳.

معنای آیه این باشد که هر کس نوافل و اعمال مستحبی رابه منظور تأمین خواسته ها و حاجت های دنیوی انجام دهد و در عین حال مرتکب گناهان کبیره هم بشود، البته پاداش اعمال مستحب خود را در این جهان دارد، ولی چون گناهان کبیره را مرتکب شده، پاداش اخروی و حسنات خود را نابود کرده و دیگر اعمال حسنه ای ندارد تا پاداش اخروی داشته باشد. البته این حرف بر مبنای احباط عمل صحیح است، یعنی گناهان باعث از بین رفتن اعمال حسنه باشد که خود آن اعمال حسنه از بین برود و احباط عملی عمل دیگر را صحیح نیست.

وَ مَنْ یُرِدْ ثَوابَ الْآخِرَهِ نُؤْتِهِ مِنْها: یعنی هر کس منظورش از جهاد و سایر اعمال اجر اخروی باشد، از مزایای آن جهان به او خواهیم داد.بنابراین سزاوار نیست و ارزش ندارد که انسان در اطاعت و عبادتش چیز دیگری غیر عنایت و لطف الهی را منظور و هدف قرار دهد و نظیر همین آیه است آیه شریفه: «مَنْ کانَ یُرِیدُ حَرْثَ الْآخِرَهِ نَزِدْ لَهُ فِی حَرْثِهِ» و قریب به این معنا است حدیث نبوی و گفتار پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله: «کسی که در اعمال و عبادتش که عملی است اخروی هدف دنیوی داشته باشد، چنین شخصی بهره اخروی نخواهد داشت.»

وَ سَنَجْزِی الشَّاکِرِینَ: یعنی پاداش شکر و سپاسگزاری آنها را می دهیم و گفته شده ما از رزق و روزی دنیوی خواهیم داد تا تصور نشود که افراد سپاسگزار از آن نعمت های دنیوی که کفار بر خوردارند، محروم و بی بهره می مانند. - . مجمع البیان ۲ : ۵۱۵ -

مؤلف:

این آیه بنا بر احتمال قوی دلالت دارد بر اینکه رسیدن به ثواب اخروی، مشروط به قصد قربت است و بدون قصد قربت، ثواب

و پاداش اخروی بر عملش مترتب نمی شود، ولی دلالت بر بطلان عمل نمی کند، یعنی عمل شخص صحیح است، ولی چنین عملی که قصد قربت در او نباشد، اجر و پاداش اخروی ندارد، مگر اینکه گفته شود صحت عمل از داشتن ثواب و پاداش تفکیک نمی شود.بنابراین اگر عملی پاداش اخروی نداشت، صحت هم ندارد و باطل است که بر این مبنا دلالت بر بطلان هم می کند. همچنین از این آیه استفاده می شود که قصد رسیدن به پاداش اخروی، با قصد قربت منافات ندارد که بعضی قائل به منافات آنهایند و تصور کرده اند که قصد قربت، یعنی انسان در عملش فقط خدا منظور باشد و لا غیر و هیچ گونه پاداش و خواست دنیوی و اخروی نباشد. و نیز آیه دلالت دارد بر اینکه بعضی از عبادات فاسده پاداش دنیوی دارد، نظیر عبادت ابلیس و بعضی از کفار.

وَ لا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئاً: یعنی در عبادت خدا غیر خدا را سهیم و شریک نسازید که هم شرک خفی (ریا) و هم شرک جلی (بت پرستی) را شامل می شود.

وَ مَنْ يَفْعَلْ ذلِكَ: یعنی هر کس که صدقه و نیکی و یا اصلاح بین مردم را انجام دهد و یا دیگران را به این کارها وادارد (که اول آیه این مطالب را تذکر می دهد).«ابْتِغاءَ وَجْهِ اللَّهِ» که این جمله دلالت دارد بر اینکه ثواب و اجر عظیم، مشروط به قصد قربت است.

وَ مَنْ أَحْسَنُ دِيناً: مرحوم طبرسی - . مجمع البیان ۳ : ۱۱۶ - گوید: این جمله به صورت سؤال و استفهام است و منظور تقریر و تثبیت مطلب است، به این معنا که راه و روش چه کسی صحیح تر است از چنین شخصی، یعنی ایمان و اعتقاد او از همه بهتر و صحیح تر است.« مِمَّنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ» یعنی تسلیم حق باشد و مقصود از وجه، ذات و نفس خود شخص است، کما اینکه در آن آیه این طور است که فرمود«كُلُّ شَيْ ءٍ هالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ»، {یعنی هر چیز غیر از ذات مقدس خداوندی فانی و نابودشونده است.} - . قصص / ۸۸ - و منظور این است که شخص در کمال انقیاد مطیع خدا باشد و به تمام معنا پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله را تصدیق نماید. و گفته شده معنای«أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ» این است که در عبادتش فقط و فقط خدا را منظور داشته باشد، همان طوری که خدا از ابراهیم خلیل علیه السّلام بازگو می کند که گفته: «وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذِي فَطَرَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ»، {من در عباداتم متوجه آفریدگار آسمان و زمینم.} - . انعام / ۷۹ - و گفته شده به معنای اخلاص در عمل است که اعمالش را برای خدا پاک و خالص گرداند.

وَ هُوَ مُحْسِنٌ: یعنی آن اعمال و کارهای نیک را که خدا دستور داده، انجام دهد. و گفته شده «محسن» کسی است که در تمام گفتار و کردار خود، جانب حسن و نیکی را رعایت کند. و گفته شده که محسن، یعنی موحد و یکتاپرست که از پیغمبر صلی الله علیه و آله نقل شده از معنای احسان سؤال کردند، فرمود: احسان این است که خدا را عبادت کنی، مثل اینکه او را می بینی، که اگر تو او را نمی بینی، او تو را می بیند.

وَ اتَّبَعَ مِلَّةَ إِبْراهِيمَ: یعنی از دین ابراهیم و روش و راه و طریقت او پیروی نماید، یعنی آن مسیری که ابراهیم داشت و فرزندان و ذریه خود را به آن فرمان داد و توصیه کرد، از قبیل اقرار به وحدانیت خدا، عدل او و منزه داشتن او از صفاتی که لایق ذات اقدسش نیست. و از روش و طریقه ابراهیم است نمازگزاردن به سوی کعبه، طواف گرد خانه و سایر مناسک و اعمال حج.«حنیفا» یعنی بر روش او استوار باشد.خداوند متعال می فرماید: «إِلَّا الَّذِينَ تابُوا»، یعنی از نفاق و دورویی توبه کرده و

دست بردارند،«وَ أَصْلَحُوا» مفاسد درونی و اسرار و حالت نفاق خود را اصلاح نمایند،«وَ اعْتَصَمُوا بِاللَّهِ» اتکا و اعتماد به خدا کرده و به دین او تمسک جویند، «وَ أَخْلَصُوا دِينَهُمْ لِلَّهِ» يعنى هدفشان در اطاعت و انجام امور دینی، فقط خدا باشد،«فَأُولئِكَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ»، يعنى در هر دو جهان در عداد و زمره مؤمنین هستند.

وَجَّهْتُ وَجْهِيَ: متوجه می سازم خود را یا روی دل خود را یا نیت وقصدم را،«حَنِيفاً» يعنى با كمال اخلاص از شرک به طرف اخلاص روی گردان. « وَ ما أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ»، از شرک خفی و جلی هر دو به دورم.

قُلْ إِنَّ صَلاتِي: خطاب به رسول خدا صلى الله عليه و آله است.« وَ نُسُكِي»، در مجمع البيان - . مجمع البيان ۴ : ۳۹۱ - گفته منظور از «نسک» که به معنای عبادت است، دین است یا به طور کلی عبادت یا ذبیحه و قربانی حج و عمره است. «وَ مَحْيايَ وَ مَماتِي» یعنی زندگی و مرگم همه و همه برای خدا و در راه او است و اینکه هم از نماز که فعل و عمل خود انسان است و هم از حیات و زندگی که فعل خدا است نام برده و هر دو را جمع کرده، از این نظر است که هر دوی آنها (تکوین و تشریع) به تدبیر و اراده خدا است. و گفته شده معنا این است که نماز و نسک من، به عنوان عبادت برای او و مال او است و حیات و ممات من تحت قدرت او و ملک او است. و گفته شده یعنی عبادات من چون با راهنمایی و لطف او است، از آن اوست و حیات و ممات من چون با تدبیر و اراده و آفرینش او است، پس آنها هم از آن او است. و گفته شده محیای و مماتی یعنی اعمال صالحه ای که مربوط به حال حیات و زندگی است، از طاعات و عبادات، و اعمالی که مربوط به حال مرگ و پس از مرگ است، از قبیل حسن عاقبت و وصیت به خیرات و وجوه نیک تمام اعمالم برای خدا است که اشاره به این نکته است که نباید انسان در حال حیات برای تامین شهوات و خواسته های خود و مرگش به نفع وراث و بازماندگان باشد، بلکه لازم است هم اعمال مربوط به حیات و حال زندگی و هم اعمال و حالت پس از مرگ، همه برای خدا و در راه او باشد.

لا شَرِيكَ لَهُ: یعنی در الوهیت و خدایی دومی و مثل و مانند ندارد، یا در عبادت شریک و انبازی ندارد و نیز در خلق و میراندن و زنده کردن شریکی ندارد.«وَ بِذلِكَ أُمِرْتُ» و این برنامه ای است که پروردگار من دستور داده است، «وَ أَنَا أَوَّلُ الْمُسْلِمِينَ» و در میان این امت، اول مسلمانم.(پایان گفتار مجمع البیان)

و ممکن است منظور از جمله«مَحْيايَ وَ مَماتِي لِلَّهِ» این باشد که من در اراده و خواست خود، تابع اراده و خواست خدا هستم؛ هر حالتی را برای من پسندد من هم همان حالت را خواسته و می پسندم، حتی راجع به مرگ و حیات نیز اگر خدا حیات و زنده ماندن را برایم می خواهد، من هرگز مرگ را نمی خواهم و حیات و زندگی را می خواهم، و اگر مرگ مرا اراده کرده، من هم به هیچ وجه از مرگ کراهت و ناراحتی ندارم و مایل به حیات و زندگی نیستم .

يُرِيدُونَ وَجْهَهُ: مرحوم طبرسی - . مجمع البیان ۴ : ۳۰۶ - گفته: یعنی طالب ثواب الهی بوده و به منظور تحصیل رضا و خشنودی خدا عمل خود را انجام داده و چیزی را هم عدل و برابر خدا در هدف قرار نمی دهند که «عطا» چنین گفته و «زجاج» گفته که خدا گواه بر صدق نیت آنان است و می داند که آنان در این جهت دارای اخلاص هستند، یعنی آن راهی که خدا دستور آن راداده، آن را قصد کرده و در نظر دارند. ظاهرا زجاج لفظ وجه را به معنای جهت و سمت و طریق و راه گرفته است.

و نیز در ذیل آیه«وَ ادْعُوهُ مُخْلِصِینَ لَهُ الدِّینَ»: گفته که این آیه دعا و تضرع با اخلاص را دستور می دهد، یعنی با دعا و تضرع به سوی او روی آورید،پس از اینکه دین خود را پاک و خالص نمودید. و گفته شده معنای آیه این است که با ایمان خالص و پاک او را عبادت نمایید. - . مجمع البیان ۴ : ۴۱۱ -

مِنْ عِبادِنَا الْمُخْلَصِینَ: به فتح لام «مخلص» قرائت شده، به این معنا که خدا این بندگان را پاک و خالص نموده و برای مقام نبوت اختیار و انتخاب فرموده است. و به کسر لام هم قرائت شده، یعنی بندگانی که در عبادت و توحید با اخلاص هستند، بندگانی که خود را و عبادت و طاعت خود را خالص و منحصرا برای خدا قرار داده اند.

أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِیَّاهُ: که علی الظاهر شرک خفی (ریا) را هم شامل می شود.

یُرِیدُونَ وَجْهَهُ: در مجمع - . مجمع البیان ۶ : ۴۶۵ - وجه را به معنای رضوان و خشنودی گرفته، یعنی رضای او را خواهانند. و گفته شده اینان خواهان تعظیم و قرب و نزدیکی او هستند، یعنی عبادات خود را به عنوان تعظیم و بزرگداشت مقام الوهیت و برای نزدیکی به او انجام می دهند، نه برای ریا و خودنمایی .

فَمَنْ کانَ یَرْجُوا لِقاءَ رَبِّهِ: مرحوم طبرسی - . مجمع البیان ۶ : ۴۹۹ - گفته: یعنی هر کس که طمع و چشم داشت دیدن ثواب خدا و آرزوی رسیدن به آنرا دارد و اقرار و اعتراف به رستاخیز و ایمان به حضور در محضر الهی دارد، باید عمل صالح و خالص انجام دهد. و گفته شده معنای رجاء، ترس و خشیت است، یعنی آن کس که از شمول عذاب و رویت عقاب الهی می ترسد... و گفته شده کلمه رجاء معنای عام و وسیعی دارد که هر دو معنا را می رساند، هم خوف و ترس و هم امید و آرزو را.«فَلْیَعْمَلْ عَمَلًا صالِحاً» یعنی عمل خالص و فقط برای تقرب و نزدیکی به او.«وَ لا یُشْرِکْ بِعِبادَهِ رَبِّهِ أَحَداً»، غیر خدا را هر چه باشد - فرشته یا بشر، سنگ یا درخت - در عبادت خدا شریک نسازد که حسن چنین گفته و قولی هم هست، یعنی در عبادت ریا و خودنمایی نکند.

مجاهد گوید: مردی به محضر پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله شرفیاب شد و عرض کرد: من صدقه و انفاق می کنم و از خویشان خود دلجویی و به آنان سرکشی می کنم و البته این کارها را فقط برای خدا انجام می دهم، ولی دیگران این اعمال مرا بازگو کرده و از من تعریف و تمجید می نمایند و من از مدح و سپاس اینها خوشحال می شوم. حضرت سکوت کرد و چیزی نفرمود. در همین زمان آیه مورد بحث نازل شد. عطا از ابن عباس نقل کرده که گفت: خداوند متعال فرموده: «وَ لا یُشْرِکْ بِعِبادَهِ رَبِّهِ أَحَداً»،{در عبادت خدا احدی را شریک نکنید.} و نفرموده «و لا یشرک به»، برای او شریکی نگیرید، چون منظور خدا در این مورد، آن اعمالی است که باید برای خدا انجام شود. و آن اعمال و عبادات را انسان انجام دهد، ولی دوست داشته باشد که مردم او را در قبال انجام آن مدح و تمجید نمایند. و از این جهت است که مستحب و شایسته است انسان صدقات و انفاق خود را به وسیله شخصی دیگر به فقرا برساند، مبادا گیرنده صدقه، تعظیم و احترام مخصوصی برای او معمول بدارد. لذا برای خودداری از این محذور، صدقه را با دست غیر بدهد. و از پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله روایت شده که خداوند متعال فرموده است: من از تمام شریک ها بی نیازترم. اگر کسی در عمل خود دیگری را شریک من قرار دهد، من از چنین عملی بی نیازم و آن را تماما برای همان شریک واگذار می کنم. و این روایت را مسلم (یکی از صاحبان صحاح سته) در صحیح خود نقل نموده. عباده بن صامت و شداد بن اوس گویند: ما از رسول خدا صلی الله علیه و آله شنیدیم که می

فرمود: هر کس برای خودنمایی و ریا نمازی بخواند، قطعا شرک ورزیده و کسی که روزه ریایی بگیرد، قطعا شرک ورزیده است. سپس حضرت همین آیه را قرائت فرمود. و در حدیث وارد شده که حضرت رضا علیه السلام روزی بر مامون وارد شد. دید مامون مشغول وضو گرفتن است و غلامی هم آب به دست مامون می ریزد. حضرت فرمود: مأمون! در عبادت خدا دیگری را شریک نکن. مامون آن غلام را برگردانید و خود شخصا وضو را تمام کرد. و گفته شده که این آیه آخرین آیات از قرآن است که بر پیغمبر صلی الله علیه و آله نازل شده است. (پایان کلام طبرسی).

مؤلف:

این روایت اخیر دلالت بر این دارد که منظور از شرک در اینجا، کمک گرفتن از دیگری است در انجام عبادت، ولی این مطلب با اخبار و احادیث دیگر منافات دارد و اگر بخواهیم بین آنها جمع نماییم و به هر دو رقم اخبار عمل کرده باشیم، باید بگوییم که این روایت نظر به آن اخلاص تام و کامل دارد که انسان نه در قصد و نیت خود نظری به غیر خدا داشته باشد و نه در انجام عمل و پیکره فعل، دیگری را شریک و کمک خود قرار دهد.

إِنَّهُ کانَ مُخْلَصاً: در مجمع گوید: یعنی عبادت خود را خالص برای خدا کرده یا به منظور ادا و انجام رسالت الهی،خود را خالص گردانیده که فقط در انجام رسالت، کار خود را قرار داده. «وَ قَرَّبْناهُ نَجِیًّا»، و او را نزدیک و مقرب خود نمودیم، در حالی که موسی کلیم و هم سخن ما و مناجات کننده با ما است. و ابن عباس گوید خدا او را مقرب ساخت و با او سخن گفت و معنای نزدیک کردن این است که سخن خود را به گوش او رساند. و گفته شده او را به عالم بالا برد و نزدیک کرد، به طوری که صدای آن قلمی را که تورات با آن نوشته شده بود شنید. وَ کَتَبْنا لَهُ فِی الْأَلْواحِ مِنْ کُلِّ شَیْ ءٍ مَوْعِظَةً وَ تَفْصِیلًا ... و گفته شده یعنی منزلت و مرتبه موسی را بالا و برتر برده و محل و مقام او را عالی و بلند نمودیم که در نزد ما، از نظر مقام و کرامت و عزت مانند کسی شد که مولا و آقایش در مجلس پر ارزش و کرامت خود، او را مقرب و نزدیک خود قرار دهد. بنابراین نزدیکی و تقرب در اینجا، تقرب و عنایت انتخاب و برگزیدن برای رسالت و مقام است، نه اینکه منظور نزدیکی مکانی و قرب جسمانی باشد، زیرا خداوند سبحان مکان و جایی ندارد تا در نتیجه پس از دوری نزدیک شود یا پس از نزدیکی دور شود یا کسی به خدا نزدیک تر از دیگری باشد. - . مجمع البیان ۶ : ۵۱۸ -

حُنَفاءَ لِلَّهِ: یعنی در آن راهی که خداوند امر فرموده، مستقیم و استوار هستند و از تمام آیین های باطل رویگردانند.

غَیر مُشرِکینَ بِه: یعنی حج خود را با کمال اخلاص بجا می آورند و مسلمان و موحد و یکتاپرستند (البته آیه در سوره حج آیه ۳۱ است) که در مجمع - . مجمع البیان ۷ : ۸۲ - چنین گفته است. و در تفسیر از حضرت صادق نقل شده که «غیر مشرکین به» یعنی در توحید خدا مؤمن هستند و برای او شریک نگرفته اند. و از حضرت باقر علیه السّلام درباره معنای این آیه و معنای حنیفیه سؤال شد. فرمود: همان دین فطری و آفرینشی است که خلقت و آفرینش مردم روی این پایه است. - . کافی ۲ : ۱۲ - ۱۳ -

لا تَبْدِیلَ لِخَلْقِ اللَّهِ: فرمود آفریده است مردم را بر پایه معرفت و شناخت خدا.

لِلَّذِينَ يُرِيـدُونَ وَجْهَ اللَّهِ: يعنی کسـانی که نیت و قصـدشان در احسـان و نیکی فقـط خـدا است و از ریا و خود نمایی خالص و پاک است.« وَ أُولئِکَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ» رستگار و کامیاب به ثواب و نعمت های الهی هستند.

وَ مَنْ يُسْلِمْ وَجْهَهُ إِلَى اللَّهِ: در مجمع - . مجمع البیـان ۸ : ۳۲۱ - گویـد: یعنی کسـی که دین خود را فقط برای خـدا نموده و خـالص و پـاک گردانـد و افعـال و اعمـالش را به منظور تقرب و نزدیکی به خـدا انجام دهـد.«وَ هُوَ مُحْسِنٌ» و آنها را نیکو بجا آورد، یعنی با تشـخیص کامل با مقررات شـرعی تطبیق دهـد. و گفته شده تسـلیم وجه به خداوند متعال، به این معناست که در برابر اوامر و نواهی خدا، کمال انقیاد و نرمش را داشـته باشد و البته لازمه این حالت، این است که در فهم و تشـخیص وظیفه و انجام آن کوشا باشد.«فَقَدِ اسْتَمْسَکَ»، چنین شخصـی قطعا آن ریسـمان محکم و رشـته ناگسستنی الهی را به دست آورده و به آن مستمسک گشته است.

وَ إِلَى اللَّهِ عـاقِبَةُ الْأُمُورِ: یعنی پـاداش عملکردش نزد خـدا است و معنـا این است که پایان تمام کارها به سوی خـداست و هیچ کس را توانایی داخل و تصرف و حق امر و نهی نیست.

إِلَّا عِبادَ اللَّهِ الْمُخْلَصِينَ: به کسـر لام یعنی آن بنـدگانی که با انـذار پیامبران و هشـدار آنان بیدار و هشـیار شده و در نتیجه دین خود را برای خـدا پاک و خالص نمودنـد. و به فتـح لام یعنی آن بندگانی که خدا آنها را پاک و خالص گردانیده و برای دین خودآنان را انتخاب نموده و در هر دو صورت استثنای منقطع است .

حضرت باقر درباره آیه «لَهُمْ رِزْقٌ مَعْلُومٌ»، {برای آنان رزق و روزی معلوم و مشخصی هست} - . صافات / ۴۱ - از پیغمبر نقل کرده است که فرمود: خـدمه بهشتی می داننـد و آن را پیش از درخواست آنان، برای اولیای خـدا می آورنـد. و اما درباره این آیه«فَواكِهُ وَ هُمْ مُكْرَمُونَ» فرمود: اهل بهشت تمایل به هر گونه چیزی داشـته باشـند، با احترام برای آنها می آورند.«مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ»، دین خود را برای خدا از هر گونه شرک جلیّ و خفی خالص و پاک کرده اند.

فَاعبـدِاللَّه مُخْلِصاً لَهُ الـدِّينَ: در مجمع - . مجمع البیان ۸ : ۴۸۸ - گوید: یعنی دین خود را از شـرک و پرسـتش بت ها و اصـنام پـاک و خـالص گردان. و اخلاص این است که بنـده در نیت و عملش فقط متوجه خالق و آفریـدگار خود باشـد و هیـچ گونه غرض و هدف دنیوی نداشته باشد.

أَلا لِلَّهِ الـدِّينُ الْخالِصُ: و خالص چیزی است که به هیـچ نحو با ریا و سـمعه و خودنمایی آمیخته نبوده و هیـچ انگیزه دنیوی در آن نباشـد. و گفته شـده معنـای این جمله این است که بدانیـد طاعت و عبادتی که پاداش دارد، فقط بایـد برای خـدا به تنهایی باشد و دیگری شریک نباشد. و گفته شده دین خالص، یعنی اعتقادات واجب و لازم در مسأله توحید و عدل و نبوت و اقرار به آنها و عمل کردن به مقتضای آنها و بر کنار و دور بودن از هر دینی که غیر این باشد.

و دربـاره این آیه«مُخْلِصاً لَهُ الـدِّينَ» گویـد: یعنی خـدا را یکتـا و یگـانه می دانم و چیز دیگری را در عبادتم با او شـریک نمی گردانم و عبادت خالص و پاک، عبادتی است که هیـچ معصیت و گناهی همراه آن نباشد.«وَ أُمِرْتُ لِأَنْ أَكُونَ أَوَّلَ الْمُسْلِمِينَ» که فضیلت و ارزش سبقت در ایمـان را هم به دست آورم.«مُخْلِصاً لَهُ دِينِي»، طـاعت و عبادتم را خالص او نمایم (پایان کلام

طبرسی).

فَاعْبُدُوا ما شِئْتُمْ مِنْ دُونِهِ: اکنون شما هر چیزی را که می خواهید عبادت کنید که این جمله، تهدید و وعید به خذلان و بدبختی است.

ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا: یعنی خدا مثلی زده برای مشرک و موحد.«مُتَشاكِسُونَ» یعنی افراد مختلف که با هم نزاع و کشمکش دارند.«وَ رَجُلًا سَلَماً لِرَجُلٍ» یعنی کسی که فقط بنده و برده یک شخص است و هیچ کس حقی و سلطه ای بر او ندارد،به جز همان یک شخص. و گفته شده خداوند مشرک و بت پرست را که بر طبق مذهب باطل خود باید برای بت های گوناگون کرنش و خضوع نماید و هر معبودی هم یک نوع خواسته از او توقع دارد، تنظیر کرده و مثل زده به آن بنده و برده ای که گروهی مالك و صاحب دارد و همه در او شریکند و هر یك او را به طرف خود می کشند و در کارها و مقاصد گوناگون خود، او را دست به دست می گردانند و این برده، در میان این خواست های مختلف متحیر و سرگردان و در تشویش و اضطراب است و هیچ گونه آسایش خاطر و آرامش دل ندارد. و موحد و یکتاپرست را تنظیر کرده به کسی که فقط یك مالك دارد و کسی جز او راهی و حقی بر او ندارد. البته در سابق اخبار و احادیثی نقل شده که این آیه درباره امیر مؤمنان علی علیه السّلام و غاصبان حقش نازل شده است. در هر صورت این آیه اشعار به نکوهش شرك خفی دارد، چون وقتی انسان دیگری را در عبادتش شریك سازد و برای نمایش به او و ریا عملی را انجام دهد، بالاخره آن شخص را در این عمل ذی حق نموده است، چون مقداری از عمل یا کیفیت آن را برای او انجام داده است. لذا خداوند روز قیامت به او اخطار می کند که من از تمام شرکا بی نیازترم، عبادتت همه برای آن شخص بوده و تو هم پاداش و ثواب عملت را از همان شخص دریافت کن؛ از همان کسی که او را با من شریک و سهیم قرار دادی.

مَنْ كانَ يُرِيدُ حَرْثَ الْآخِرَةِ: یعنی کسی که در اعمالش ثواب اخروی را منظور داشته، به زراعت تشبیه نموده، از لحاظ اینکه ثواب اخروی فایده و محصولی است که به وسیله عمل و کارهای این جهان به دست می آید و لذا گفته اند: الدّنیا مزرعه الآخره .

نَزِدْ لَهُ فِي حَرْثِهِ: در مقابل یک عمل، ده برابر تا هفتصد برابر و بالاتر به او عطا خواهیم کرد.«وَ مَنْ كانَ يُرِيدُ حَرْثَ الدُّنْيا»، یعنی منافع دنیوی را منظور داشته باشد.«نُؤْتِهِ مِنْها» مقداری از دنیا به اندازه ای که قسمت او کرده ایم به او می دهیم. البته ممکن است کوشش دنیوی او علت منافع و سود بیشتری هم بشود.«وَ ما لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ نَصِيبٍ»، چون عملش از لحاظ نیت که جان و روح عمل است، بی ارزش و باطل است و هر کس آنچه را که نیت کرده باشد، به آنخواهد رسید. و در تفسیر از حضرت صادق علیه السّلام نقل است که مال و فرزندان حرث و نتیجه کوشش دنیوی است و اعمال نیک و شایسته هم حرث و کشت اخروی و گاهی ممکن است خداوند به گروهی هر دو را عنایت فرماید. و در کافی از امام ششم نقل شده که فرمود: کسی که از نقل احادیث و مطالب دینی غرض و هدف دنیوی داشته باشد، در آخرت بهره ای ندارد و هر کس امور اخروی را در نظر بدارد، خدای مهربان خیر دنیا و آخرت را به او عنایت خواهد فرمود. - . کافی ۱ : ۴۶ -

و در مجمع - . مجمع البیان ۹ : ۲۷ - از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله نقل نموده که فرمود: هر که در نیت خود امور دنیوی را در نظر داشته باشد، خداوند کارهای او را پریشان و مشتت نموده و همیشه فقر و تهیدستی را در نظرش مجسم داشته، از

تنگدستی می ترسد و از مزایای دنیا جز همان مقدار به او نخواهد رسید. ولی آن کس که در اعمال و فعالیت خود متوجه امر اخروی باشد، خداوند امور او را مرتب و منظم داشته، طبع و حالت بی نیازی در روحش قرار می دهد و دنیا هم با کمال سهولت و تسلیم به او رو می کند. و در کافی است که حضرت صادق علیه السّلام فرمود: منظور از آیه فوق(مَنْ كانَ يُرِيدُ حَرْثَ الْآخِرَةِ) شناخت و معرفت امیر مؤمنان و ائمه اطهار علیهم السّلام است. و گفته شده معنای«نَزِدْ لَهُ فِي حَرْثِهِ» این است که ما سودش را زیاد می کنیم که در زمان دولت و حکومت حکّام جور هم نصیب و بهره خود را استیفا می نماید.«وَ مَنْ كانَ يُرِيدُ حَرْثَ الدُّنْيا نُؤْتِهِ مِنْها وَ ما لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ نَصِيبٍ»، چنین شخصی در زمان دولت و حکومت اهل حق که آخر و پایان کار است، نصیب و بهره ای از امام علیه السّلام نخواهد داشت. -. کافی ۱ : ۴۳۶ -

وَ أَنَّ الْمَساجِدَ لِلَّهِ: در اخبار فراوان آمده که مقصود از مساجد، همه مسجدها است. و گفته شده منظور آن چند مسجد معروف و مشهور است و گفته شده مراد تمامی روی زمین است.

فَلا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَداً: یعنی در دعا و عبادت خدا غیر او را شریک او نگردانید.

إِنَّما نُطْعِمُكُمْ لِوَجْهِ اللَّهِ: یعنی فقط به منظور تحصیل رضای الهی و از انگیزه ریا و انتظار پاداش پاک و به دور هستیم.

لا نُرِيدُ مِنْكُمْ جَزاءً وَ لا شُكُوراً: مرحوم صدوق در مجالس به سند خود از حضرت صادق علیه السّلام در یک حدیث طولانی، سبب نزول سوره «هل اتی» را درباره اصحاب کسا علیه السّلام نقل نموده است.

وَ يُطْعِمُونَ الطَّعامَ عَلى حُبِّهِ: با اینکه خیلی گرسنه و مایل به غذا بودند، ولی مستمند و مسکینی را بر خود مقدم داشتند و همچنین یتیمی از ایتام مسلمانان و اسیری از اسیران مشرک و غیر مسلمان را مقدم بر خود داشتند و هنگام دادن غذای خود، در قلب خود به آنان می گفتند: «إِنَّما نُطْعِمُكُمْ لِوَجْهِ اللَّهِ لا نُرِيدُ مِنْكُمْ جَزاءً وَ لا شُكُوراً.» حضرت فرمود: به خدا سوگند این مطلب را به آنها اظهار نکرده و با زبان نگفتند، فقط در ضمیر و در باطن خود چنین حالتی داشتند و در دل خود می گفتند ما از شما توقع پاداش و جبران این عمل را نداریم و انتظار تشکر و سپاسگزاری هم از شما نداریم و فقط به منظور رضای الهی و به دست آوردن ثواب او، به شما اطعام می کنیم.

إِنَّا نَخافُ مِنْ رَبِّنا يَوْماً عَبُوساً: ما از خدای خود از آن روزی که چهره ها در آن گرفته و سخت درهم رفته و«قَمْطَرِيراً» است، می ترسیم.«یؤتی ماله» در مجمع گوید: یعنی مالش را در راه خدا انفاق می نماید.«يَتَزَكَّى»می خواهد که نزد خدا پاک و پاکیزه باشد و هیچ گونه ریا و خودنمایی در او نیست.

وَ ما لِأَحَدٍ عِنْدَهُ مِنْ نِعْمَةٍ تُجْزى: یعنی این شخص که مال خود را برای تزکیه خود انفاق می کند، از این جهت نیست که کسی به او نعمتی و احسانی کرده باشد و بر او حقی داشته که برای جبران آن این انفاق را می نماید و نه برای اینکه بر کسی حقی پیدا کند، هیچ یک از این مطالب نیست.«إِلَّا ابْتِغاءَ وَجْهِ رَبِّهِ الْأَعْلى»، فقط به منظور تحصیل رضا و خشنودی پروردگار و دستیابی به ثواب الهی این کار را انجام می دهند.«وَ لَسَوْفَ يَرْضى»، خدای مهربان هم به اندازه ایپاداش و ثواب به او می دهد که کاملا راضی و خشنود گردد و تمام آمال و آرزوی او را تأمین کند، بلکه بالاتر از آرزو، آنچه را که اصلا به فکر او خطور

نکرده عنایت فرماید که قطعا خوشحال می شود. - . مجمع البیان ۱۰ : ۵۰۲ -

مُخْلِصِینَ لَهُ الدِّینَ: یعنی هیچ گونه شریکی برای خدا نمی گیرند.«حنفاء» یعنی از عقایدسخیف و اعتقادات واهی و سست برکنارند.

**[ترجمه]

الأخبار

«۱»

سن، [المحاسن] عَنْ أَبِیهِ عَنْ یُونُسَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُسْکَانَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: فِی قَوْلِ اللَّهِ حَنِیفاً مُسْلِماً قَالَ خَالِصاً مُخْلِصاً لَا یَشُوبُهُ شَیْ ءٌ(۳).

**[ترجمه]محاسن: حضرت صادق علیه السّلام در آیه شریفه«حَنِیفاً مُسْلِماً» فرمود: یعنی خالص و پاک شده و به چیزی آمیخته نیست. - . محاسن: ۲۵۱ -

**[ترجمه]

«۲»

کا، [الکافی] عَلِیُّ بْنُ إِبْرَاهِیمَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِیسَی عَنْ یُونُسَ: مِثْلَهُ إِلَّا أَنَّ فِیهِ لَیْسَ فِیهِ شَیْ ءٌ مِنْ عِبَادَهِ الْأَوْثَانِ (۴).

**[ترجمه]کافی: هم چنین نقل نمود با اضافه این جمله که: «هیچ اثر و نشانه ای از بت پرستی وجود ندارد.» - . کافی ۲ : ۱۵ -

**[ترجمه]

بیان

الحنیف المائل إلی الدین الحق و هو الدین الخالص و المسلم المنقاد لله فی جمیع أوامره و نواهیه و لما قال سبحانه ما کانَ إِبْراهِیمُ یَهُودِیًّا وَ لا نَصْرانِیًّا وَ لکِنْ کانَ حَنِیفاً مُسْلِماً وَ ما کانَ مِنَ الْمُشْرِکِینَ (۵) و جعل الحنیف المسلم فی مقابله المشرک فلذا فسر علیه السلام الحنیف أو الحنیف المسلم بمن کان خالصا لله مخلصا عمله من الشرک الجلی و الخفی فالأوثان أعم من الأوثان الحقیقیه و المجازیه فتشمل عباده الشیاطین فی إغوائها و عباده النفس فی أهوائها کما قال تعالی أَ لَمْ أَعْهَدْ إِلَیْکُمْ یا بَنِی آدَمَ أَنْ لا تَعْبُدُوا الشَّیْطانَ (۶) و قال سبحانه أَ رَأَیْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلهَهُ هَواهُ (۷) و قال عز و جل اتَّخَذُوا أَحْبارَهُمْ وَ رُهْبانَهُمْ أَرْباباً مِنْ دُونِ اللَّهِ (۸) وَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: مَلْعُونٌ مَنْ عَبَدَ الدِّینَارَ وَ الدِّرْهَمَ.

۱- ۱. مجمع البیان ج ۱۰ ص ۵۰۲.

۲- ۲. البینه: ۵.

۳- ۳. المحاسن ص ۲۵۱.

۴- ۴. الکافی ج ۲ ص ۱۵.

۵- ۵. آل عمران: ۶۷.

۶- ۶. یس: ۶۰.

۷- ۷. الفرقان: ۴۳.

۸- ۸. براءه: ۳۱.

**[ترجمه]«حنیف» یعنی کسی که به دین حق که همان دین خالص و پاک است پایبند باشد و «مسلم» کسی که در برابر تمامی اوامر و نواهی خدا تسلیم و مطیع باشد. و چون خداوند متعال درباره حضرت ابراهیم فرموده: «ما کانَ إِبْراهِیمُ یَهُودِیًّا وَ لا نَصْرانِیًّا وَ لکِنْ کانَ حَنِیفاً مُسْلِماً وَ ما کانَ مِنَ الْمُشْرِکِینَ»، {ترجمه آیه داخل کروشه بیاید} -. آل عمران / ۶۷ - و در این آیه «حنیف مسلم» را نقطه مقابل مشرک قرار داده از این نظر حضرت صادق علیه السّلام، حنیف را و یا حنیف مسلم (با توصیف حنیف) را به کسی تفسیر فرمود که در دین خود خالص و پاک بوده و نیز اعمال و افعالش را از شرک جلیّ و خفیّ پاکیزه و به دور دارد. بنابراین اوثان و بت ها اعم از بت حقیقی و ظاهری و بت های مجازی و درونی، چه انسانی که از اغوا و گمراه سازی شیاطین متابعت کرده و آنها را بنده وار عبادت و اطاعت نماید یا کسی که از هواهای نفسانی و تمایلات شهوانی خود پیروی و اطاعت نماید. همچنان که خداوند متعال فرمود: «أَ لَمْ أَعْهَدْ إِلَیْکُمْ یا بَنِی آدَمَ أَنْ لا تَعْبُدُوا الشَّیْطانَ»، {ای فرزندان آدم آیا ما با شما عهد و پیمان نبستیم که شیطان را در اغوا و گمراه سازیش عبادت نکنید.} -. یس / ۶۰ - و نیز فرمود: «أَ رَأَیْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلهَهُ هَواهُ»، {آیا می بینی آن کس را که هواهای خود را خدای خود و معبود خود قرار داده است.} -. فرقان / ۴۳ - و نیز فرمود: {اتَّخَذُوا أَحْبارَهُمْ وَ رُهْبانَهُمْ أَرْباباً مِنْ دُونِ اللَّهِ»، {این گروه نادان یهود و نصارا، عالم نماهای فاسق و راهب های بی دین خود را رب و واجب الاطاعه خود دانستند، نه خدای مهربان و معبود جهان را.} -. توبه / ۳۱ - و رسول خدا صلّی اللَّه علیه و آله فرمود: کسی که درهم و دینار را عبادت کند و بنده آنها باشد، ملعون و مطرود است .

**[ترجمه]

«۳»

سن، [المحاسن] عَنْ أَبِیهِ عَمَّنْ رَفَعَهُ إِلَی أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: یَا أَیُّهَا النَّاسُ إِنَّمَا هُوَ اللَّهُ وَ الشَّیْطَانُ وَ الْحَقُّ وَ الْبَاطِلُ وَ الْهُدَی وَ الضَّلَالُ وَ الرُّشْدُ وَ الْغَیُّ وَ الْعَاجِلَهُ وَ الْعَاقِبَهُ وَ الْحَسَنَاتُ وَ السَّیِّئَاتُ فَمَا کَانَ مِنْ حَسَنَاتٍ فَلِلَّهِ وَ مَا کَانَ مِنْ سَیِّئَاتٍ فَلِلشَّیْطَانِ (۱).

**[ترجمه]محاسن: حضرت باقر از رسول خدا صلّی اللَّه علیه و آله نقل کرده است که فرمود: خدا و شیطان و حق و باطل و هدایت و ضلالت، راهیابی و گمراهی دنیای نقد و پایان کار و نیکی ها و بدی ها؛ در میان این دسته بندی آنچه که نیکی به شمار می رود و از ردیف خوبی ها است از جانب خدا و مربوط به او است و آنچه که در سری زشتی ها و بدی است از طریق شیطان و با او سر و کار دارد. -. محاسن: ۲۵۱ -

**[ترجمه]

«۴»

کا، [الکافی] عَنِ الْعِدَّهِ عَنِ الْبَرْقِیِّ عَنْ أَبِیهِ: مِثْلَهُ إِلَّا أَنَّ فِیهِ وَ الضَّلَالَهُ وَ الْعَاجِلَهُ وَ الْآجِلَهُ وَ الْعَاقِبَهُ(۲).

**[ترجمه]در کافی -. کافی ۲ : ۱۵ - هم این حدیث را نقل شده و فقط چنین تغییر مختصری چنین دارد: «و الضّلاله و

العاجله و الآجله و العاقبه.» (ترجمه شود)

**[ترجمه]

بیان

إنما هو الله الضـمير راجع إلى المقصود فى العباده أو الأعم منه و من الباعث عليها أو الموجود فى الدنيا و المقصود و الغرض أن الحق و الهدى و الرشد و رعايه الآجله و الحسنات منسوب إلى الله و أضدادها منسوبه إلى الشيطان فما كان خالصا لله فهو

من الحسـنات و ما كان للشـيطان فيه مدخل فهو من السـيئات ففى الكلام شـبه قلب أو المعنى أن الرب تعالى و الحق و الهدى و الرشـد و الآجله و الحسـنات فى جانب و أضـدادها فى جانب آخر فالحسـنات ما يكون موافقا للحق و معلوما بهـدايه الله و يكون سببـا للرشـد و المنظور فيه الـدرجات الأـخرويه دون اللـذات الـدنيويه و قربه تعـالى فهـو منسوب إلى الله و إلاـ فهو من خطوات الشيطان و وساوسه.

و الرشد ما يوصل إلى السعاده الأبديه و الغى ما يؤدى إلى الشـقاوه السـرمديه و العاقبه عطف تفسير للآجله على روايه الكافى و كان المناسب لترتيب سائر الفقرات تقديم الآجله على العاجله و لعله عليه السلام إنما غير الأسلوب لأن الآجله بعد العاجله.

قال بعض المحققين أريد بالحسنات و السيئات الأعمال الصالحه و السيئه المترتبتان على الأمور الثمانيه الناشئتان منها فما كان من حسنات يعنى ما نشأ من الحق و الهدى و الرشد رعايه العاقبه من الأعمال الصالحه و ما كان من سيئات

۱- ۱. المحاسن ص ۲۵۱.

۲- ۲. الكافى ج ۲ ص ۱۵.

یعنی ما نشأ من الباطل و الضلاله و الغی و رعایه العاجله من الأعمال السیئه فکل من عمل عملا من الخیر طاعه لله آتیا فیه بالحق علی هدی من ربه و رشده من أمره و لعاقبه أمره فهو حسنه یتقبله الله بقبول حسن و من عمل عملا- من الخیر و الشر طاعه للشیطان آتیا فیه بالباطل علی ضلاله من نفسه و غی من أمره و لعاجله أمره فهو سیئه مردود إلی من عمل له و من عمل عملا مرکبا من أجزاء بعضها لله و بعضها للشیطان فما کان لله فهو لله و ما کان للشیطان فهو للشیطان فَمَنْ یَعْمَلْ مِثْقالَ ذَرَّهٍ خَیْراً یَرَهُ وَ مَنْ یَعْمَلْ مِثْقالَ ذَرَّهٍ شَرًّا یَرَهُ فإن أشرک بالله الشیطان فی عمله أو فی جزء من عمله فهو مردود إلیه لأن الله لا یقبل الشریک کما یأتی بیانه فی باب الرئاء إن شاء الله.

و ربما یقال إن کان الباعث الإلهی مساویا للباعث الشیطانی تقاوما و تساقطا و صار العمل لا له و لا علیه و إن کان أحدهما غالبا علی الآخر بأن یکون أصلا و سببا مستقلا و یکون الآخر تبعا غیر مستقل فالحکم للغالب إلا أن ذلک مما یشتبه علی الإنسان فی غالب الأمر فربما یظن أن الباعث الأقوی قصد التقرب و یکون الأغلب علی سره الحظ النفسانی فلا یحصل الأمن إلا بالإخلاص و قلما یستیقن الإخلاص من النفس فینبغی أن یکون العبد دائما مترددا بین الرد و القبول خائفا من الشوائب و الله الموفق للخیر و السداد.

**[ترجمه]«انّما هو اللّه»: ضمیر «هو» مربوط است به مقصود و هدف در عبادت و یا اعم از مقصود و محرک و یا منظور از ضمیر «هو» آنچه که در دنیا هست و آنچه که ممکن است هدف و غرض انسان در این جهان باشد. و حاصل معنای این حدیث این است که این امور یعنی حق و هدایت و راهیابی و بینش و مراعات جانب آخرت و حسنات و اعمال نیک مربوط به خدا و به او ارتباط و انتساب دارد، ولی اضداد و نقطه مقابل اینها به شیطان ارتباط و انتساب دارد.بنابراین آنچه که خالص برای خدا و در راه خالق باشد، نیکو و با ارزش است و آنچه که شیطان و غیر خدا در آن دخالت دارد، از سیئات و امور زشت و ناپسند شمرده می شود.

بنابراین در الفاظ حدیث قلب (اصطلاح ادبی) وجود دارد، یعنی جمله «فما کان من حسنات فللّه» چنین می شود: «فما کان للّه فهو من الحسنات» که مقدم، مؤخر و بالعکس شده است. یا معنای حدیث این است که دو جهت و دو هدف بیشتر نیست؛ خداوند متعال، حق، هدایت، رشد، آخرت، حسنات و اعمال نیک در یک طرف و اضداد اینها در طرف دیگر قرار دارند.

حسنات و اعمال نیک آن کارهایی است که موافق با حق باشد، با هدایت و راهنمایی خدا باشد، موجب سعادت انسان شود و در آن کارها جهت اخروی و مراتب آن جهانی منظور باشد، نه لذت ها و بهره های دنیوی. این چنین امور برای خدا و به حساب خداست، ولی اگر این طور نباشد، مربوط به شیطان و خاطرات و وساوس ابلیسی است. و لفظ رشد که در حدیث است، یعنی آنچه انسان را به سعادت ابدی برساند و لفظ «غیّ» به آنچه که انسان را به شقاوت و بدبختی بکشاند گفته می شودو لفظ «عاقبه» بیان و توضیح «آجله» است که در نسخه کافی نقل شده است. البته طبق اسلوب و ترتیبی که در جملات پیش آمده، مناسب این بود که لفظ آجله قبل از لفظ عاجله ذکر شود (همان اسلوبی که قبلا به کار برده شده: اللّه بعد شیطان؛ حق، باطل؛ هدی، ضلال و...) و شاید تغییر سیاق از این جهت باشد که بر حسب ترتیب خارج و تکوینی، آخرت و آجله پس از زندگی دنیا و بعد از رفتن از این جهان شروع می شود.

بعضی از اهل تحقیق گفته اند که منظور از حسنات و سیئات، اعمال صالحه و کارهای زیبا و کارهای ناپسند و زشت است که

از این امور هشتگانه که در حدیث ذکر شده ریشه می گیرد.بنابراین جمله «فما کان من حسنات» یعنی آن کارهایی که منشأ و سرچشمه آنها حق و هدایت و رشد و مراعات جانب آخرت باشد. و جمله «و ما کان من سیّئات» یعنی کارهایی که از باطل و گمراهی و شقاوت و دنیاگرایی ریشه و مایه می گیرد. به این معنا هر کس که عمل خیری به عنوان اطاعت و فرمان خدا انجام دهد و در آن عمل انطباق با حق و هدایت الهی و سعادت انسانی خود را منظور بدارد و عاقبت و آخرت را در نظر داشته باشد، چنین عملی حسنه است و خداوند هم او را به وجه احسن می پذیرد. ولی هر که عمل خیر یا عملی شری را به عنوان پیروی از شیطان انجام دهد و در راه باطل و گمراهی خود و شقاوت خویش بجا آورد و منظور دنیوی داشته باشد، چنین عملی زشت و سیئه و مردود است و به همان شخصی که این عمل برای او انجام شده است ارجاع می شود. و اگر مقداری از عمل برای خدا و قسمتی برای شیطان انجام شود، در این صورت هم آن قسمتی که برای خدا است مقبول و آن قسمت که با انگیزه غیر خدایی انجام شده، به حساب شیطان خواهد بود. «فَمَنْ یَعْمَلْ مِثْقالَ ذَرَّةٍ خَیْراً یَرَهُ وَ مَنْ یَعْمَلْ مِثْقالَ ذَرَّةٍ شَرًّا یَرَهُ»، - . زلزله / ۷ - ۸ - به طور کلی هر کس به سنگینی یک ذره عمل خیر داشته باشد،آن را خواهد دید و هر کس هم ذره المثقالی عمل زشت داشته باشد، آن را خواهد دید. و اگر در عملش شیطان و غیر خدا را شریک و دخیل بنماید و یا در اجزای عمل، غیر را شرکت دهد، این عمل مردود و ناپذیرفته است، چون خداوند شرکت را نمی پذیرد، چنان که بعدا در باب ریا خواهد آمد ان شاء اللّٰه.

و بعضا گفته شده در موردی که دو انگیزه و دو گونه محرک باشد، اگر هر دو به طور تساوی محرک عمل باشند، در این صورت این دو محرک چون فرضا مساوی هستند، در مقاومت و تعارض و تصاحب عمل سقوط می کنند و چنین عملی نه به حساب خداوند و نه به حساب غیر خدا خواهد بود و در نتیجه نفع و ضرری به صاحبش نخواهد رسید. و اگر یکی از این دو انگیزه قوی تر باشد، یعنی یکی از آنها اصل و اساس و علت استقلالی برای انجام عمل و دیگری تابع و غیر مستقل، در این صورت آن محرک قوی و غالب، عمل را به حساب خود می آورد، ولی تشخیص دقیق که کدام انگیزه غالب و کدام مغلوب و ضعیف است، غالبا برای انسان مشکل است و نوعا مشتبه می شود.چه بسا انسان خیال می کند که محرک اصلی و قوی قصد قربت است، ولی در عمق باطن مطلب بر عکس و قصد غیر خدا و حظوظ و بهره های نفسانی غالب و قوی است.بنابراین انسان به قبولی عمل و ایمنی از عذاب و عقوبت اطمینان پیدا نمی کند، مگر در صورتی که عمل خالصا برای خدا باشد و یقین به اخلاص برای انسان خیلی کم حاصل می شود.بنابراین شایسته است بنده همیشه در رد و قبول عمل در تردید باشد و هیچ وقت اطمینان و یقین به قبول و پذیرش نداشته و دائما از دخالت عوامل و انگیزه های غیر خدایی در خوف باشد و البته خدا موفق است.

**[ترجمه]

«۵»

کا، [الکافی] عَنِ الْعِدَّهِ عَنْ سَهْلٍ عَنْ عَلِیِّ بْنِ أَسْبَاطٍ عَنْ أَبِی الْحَسَنِ الرِّضَا علیه السلام أَنَّ أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَیْهِ کَانَ یَقُولُ: طُوبَی لِمَنْ أَخْلَصَ لِلَّهِ الْعِبَادَهَ وَ الدُّعَاءَ وَ لَمْ یَشْغَلْ قَلْبَهُ بِمَا تَرَی عَیْنَاهُ وَ لَمْ یَنْسَ ذِکْرَ اللَّهِ بِمَا تَسْمَعُ أُذُنَاهُ وَ لَمْ یَحْزُنْ صَدْرَهُ بِمَا أُعْطِیَ غَیْرَهُ (۱).

**[ترجمه]کافی: حضـرت رضا از امیر مؤمنان (علیهماالسّلام) نقل کرده که حضرت می فرمود: خوشا به حال کسی که عبادت و دعـای خود را خـالص گردانـد، دل خویش را اسـیر دیـدنی هـا و مشـغول به آنهـا نسـازد،در اثر توجه به شـنیدنی ها خـدا را فراموش ننمایـد و از جهت ثروت و قـدرتی که دیگران دارنـد، حزن و انـدوهی به خود راه ندهد. - . کافی ۲ : ۱۶ - البته لفظ حدیث چنین است: طوبی لمن اخلص العباده و الدعا ...

**[ترجمه]

بیان

طوبی أی الجنه أو طیبها أو شجره فیها کما ورد فی الخبر أو العیش الطیب أو الخیر لمن أخلص لله العباده و الدعاء أی لم یعبد و لم یدع غیره تعالی أو کان غرضه من العباده و الدعاء رضی الله سبحانه من غیر رئاء.

ص: ۲۲۹

۱- ۱. الکافی ج ۲ ص ۱۶.

بما ترى عيناه أى من زخارف الدنيا و مشتهياتها و الرفعه و الملك فيها و لم ينس ذكر الله بالقلب و اللسان و بما تسمع أذناه من الغناء و أصوات الملاهى و ذكر لذات الدنيا و الشهوات و الشبهات المضله و الآراء المبتدعه و الغيبه و البهتان و كل ما يلهى عن الله و لم يحزن صدره بما أعطى غيره من أسباب العيش و حرمها و الاتصاف بهذه الصفاتِ العليه إنما يتيسر لمن قطع عن نفسه العلائق الدنيه و فى الخبر إشعار بأن الإخلاص فى العباده لا يحصل إلا لمن قطع عروق حب الدنيا من قلبه كما سيأتى تحقيقه إن شاء الله.

**[ترجمه]«طوبى» به معناى بهشت است يا بوى خوب آن يا درخت معروفى كه در بهشت است كه در حديث هم وارد شده. يا منظور از طوبى، زندگى پاكيزه و يا خير و خوبى است.

لمن اخلص للّٰه العباده و الدّعاء: يعنى غير خدا را نخواند و عبادت نكند و يا اينكه هدف و انگيزه اش از عبادت و دعا رضا و خشنودى خداى سبحان باشد، نه ريا و ديدن ديگران.

بما ترى عيناه: آنچه چشمش مى بيند از زخارف و زينت هاى دنيا و خواسته هاى دنيوى و مقامات واهى و قدرت و سلطنت.

و لم ينس ذكر اللّٰه: با دل و زبان در ياد خدا باشد و او را فراموش نكند.

بما تسمع اذناه: آنچه با گوش او آشنا مى شود، از آواز و غنا و موسيقى، صحبت و مذاكره درباره لذات و شهوات دنيا، بحث و جدال و شبهه ها، ايراد و اشكال هاى گمراه كننده، آرا و نظريات و افكار بدعت ساز، غيبت و بهتان و هر چه انسان را از خدا بازمى دارد.

و لم يحزن صدره بما اعطى غيره: يعنى از لحاظ اينكه ديگران وسايل زندگيشان بهتر است، محزون و ناراحت نمى شود. البته داشتن چنين صفات پسنديده و كمالات عاليه اى براى اشخاصى كه از تعلقات دنيوى و بى ارزش دل بركنده و داراى فكر باز و بلند هستند امكان دارد. ضمنا در اين حديث اشاره و اشعارى هست كه حالت اخلاص در عبادت به دست نمى آيد، مگر براى كسى كه رشته محبت و علاقه دنيا را از دل و قلب خود بريده باشد، همچنان كه تحقيق اين مطلب بعدا خواهد آمد .

**[ترجمه]

«۶»

كا، [الكافى] عَلِيٌّ عَنْ أَبِيهِ عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ الْمِنْقَرِيِّ عَنْ سُفْيَانَ بْنِ عُيَيْنَةَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام: فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا(۱) قَالَ لَيْسَ يَعْنِي أَكْثَرَكُمْ عَمَلًا وَ لَكِنْ أَصْوَبَكُمْ عَمَلًا وَ إِنَّمَا الْإِصَابَةُ خَشْيَةُ اللَّهِ وَ النِّيَّةُ الصَّادِقَةُ وَ الْخَشْيَةُ(۲)

ثُمَّ قَالَ الْإِبْقَاءُ عَلَى الْعَمَلِ حَتَّى يَخْلُصَ أَشَدُّ مِنَ الْعَمَلِ وَ الْعَمَلُ الْخَالِصُ الَّذِي لَا تُرِيدُ أَنْ يَحْمَدَكَ عَلَيْهِ أَحَدٌ إِلَّا اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ وَ النِّيَّةُ أَفْضَلُ مِنَ الْعَمَلِ أَلَا وَ إِنَّ النِّيَّةَ هِيَ الْعَمَلُ ثُمَّ تَلَا قَوْلَهُ عَزَّ وَ جَلَ قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلى شاكِلَتِهِ (۳) يَعْنِي عَلَى نِيَّتِهِ (۴).

**[ترجمه]کافی: حضرت صادق علیه السّلام در توضیح آیه شریفه«لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكَمْ أَحْسَنُ عَمَلًا»، {تا آزمایش کند چه کسی از شما نیکو عمل تر هستید} -. ملك / ۲ - فرمود: مقصود عمل زیادتر و بیشتر نیست، بلکه عمل بهتر و نیکوتر (گر چه از نظر کمیت و مقدار کم باشد) منظور است. البته اصابه به واقع و ارزش داشتن عمل، به خوف از خدا و نیت پاك و نیکو بستگی دارد. و سپس فرمود: ادامه عملی و حفظ و نگهداری آن از شوائب ناخالص و پاك، از انجام خود عمل مشکل تر است. و عمل خالص آن عملی است که در انجام آن، جلب توجه مردم و تعریف و تشکر آنان منظور نباشد و فقط خدا و لطف او در نظر باشد و لا ـ غیر. و نیت از اصل عمل مهم تر و بهتر است، بلکه عمل همان نیت و ظهور و تجلی آن است. سپس حضرت آیه«قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلى شاكِلَتِهِ»، را تلاوت فرمود. -. کافی ۲ : ۱۶ -

**[ترجمه]

تبیین

قوله لِيَبْلُوَكُمْ إشاره إلى قوله تعالى تَبارَكَ الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ وَ هُوَ عَلى كُلِّ شَيْ ءٍ قَدِيرٌ الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَ الْحَياةَ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا تَبارَكَ أی تكاثر خيره من البركه و هی كثره الخير أو تزايد عن كل شی ء و تعالى عنه فی صفاته و أفعاله فإن البركه تتضمن معنى الزياده الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ أی بقبضه قدرته التصرف فی الأمور كلها الذی خلق الموت و الحيوه أی قدرهما أو أوجدهما و فيه دلاله على أن الموت أمر وجودی و المراد بالموت

۱- ۱. الملك: ۲.

۲- ۲. و الحسنه خ ل.

۳- ۳. أسرى: ۸۴.

۴- ۴. الكافی ج ۲ ص ۱۶.

الموت الطارئ على الحياه أو العدم الأصلى فإنه قد يسمى موتا أيضا كما قال تعالى كُنْتُمْ أَمْواتاً فَأَحْياكُمْ (۱) و تقديمه على الأول لأنه أدعى إلى حسن العمل و أقوى فى ترك الدنيا و لذاتها و على الثانى ظاهر لتقدمه لِيَبْلُوَكُمْ أى ليعاملكم معامله المختبر أَيُّكُمْ مفعول ثان لفعل البلوى باعتبار تضمينه معنى العلم.

و وجه التعليل أن الموت داع إلى حسن العمل لكمال الاحتياج إليه بعده و موجب لعدم الوثوق بالدنيا و لذاتها الفانيه و الحياه نعمه تقتضى الشكر و يقتدر بها على الأعمال الصالحه.

و إن أريد به العدم الأصلى فالمعنى أنه نقلكم منه و ألبسكم لباس الحياه لذلك الاختبار و لما كان اتصافنا بحسن العمل يتحقق بكثره العمل تاره و بإصابته و شده رعايه شرائطه أخرى نفى الأول بقوله ليس يعنى أكثركم عملا لأن مجرد العمل من غير خلوصه

و جودته ليس أمرا يعتد به بل هو تضييع للعمر و أثبت الثانى بقوله و لكن أصوبكم عملا لأن صواب العمل و جودته و خلوصه من الشوائب يوجب القرب منه تعالى و له درجات متفاوته يتفاوت القرب بحسبها.

و اسم ليس فى قوله ليس يعنى ضمير عائد إلى الله عز و جل أو ضمير شأن و جمله يعنى خبرها.

ثم بين الإصابه و حصرها فى أمرين بقوله إنما الإصابه خشيه الله و النيه الصادقه و ذكر الخشيه ثانيا لعله من الرواه أو النساخ فليست فى بعض النسخ و لو صحت يكون معناه خشيه أن لا يقبل كما سيأتى فى الخبر و هو غير خشيه الله أو يقال النيه الصادقه مبتدأ و الخشيه معطوف عليه و الخبر محذوف أى مقرونتان أو الخشيه منصوب ليكون مفعولا معه فيكون الحاصل أن مدار الإصابه على الخشيه و تلزمها النيه الصادقه و فى بعض النسخ و الحسنه أى كونه موافقا لأمره تعالى و لا يكون فيه بدعه و فى أسرار الصلاه للشهيد الثانى رحمه الله و النيه الصادقه الحسنه و هو أصوب.

۱- ۱. البقره: ۲۸.

و الحاصل أن العمده فی قبول العمل بعد رعایه أجزاء العباده و شرائطها المختصه النیه الخالصه و الاجتناب عن المعاصی کما قال تعالی فَمَنْ کانَ یَرْجُوا لِقاءَ رَبِّهِ فَلْیَعْمَلْ عَمَلًا صالِحاً وَ لا یُشْرِکْ بِعِبادَهِ رَبِّهِ أَحَداً(۱) و قال سبحانه إِنَّما یَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِینَ (۲) قال الشیخ البهائی قدس سره المراد بالنیه الصادقه انبعاث القلب نحو الطاعه غیر ملحوظ فیه شی ء سوی وجه الله سبحانه لا کمن یعتق عبده مثلا- ملاحظا مع القربه الخلاص من مئونته أو سوء خلقه أو یتصدق بحضور الناس لغرض الثواب و الثناء معا بحیث لو کان منفردا لم یبعثه مجرد الثواب علی الصدقه و إن کان یعلم من نفسه أنه لو لا الرغبه فی الثواب لم یبعثه مجرد الرئاء علی الإعطاء.

و لا کمن له ورد فی الصلاه و عاده فی الصدقات و اتفق أن حضر فی وقتها جماعه فصار الفعل أخف علیه و حصل له نشاط ما بسبب مشاهدتهم و إن کان یعلم من نفسه أنهم لو لم یحضروا أیضا لم یکن یترک العمل أو یفتر عنه البته.

فأمثال هذه الأمور مما یخل بصدق النیه و بالجمله فکل عمل قصدت به القربه و انضاف إلیه حظ من حظوظ الدنیا بحیث ترکب الباعث علیه من دینی و نفسی فنیتک فیه غیر صادقه سواء کان الباعث الدینی أقوی من الباعث النفسی أو أضعف أو مساویا.

قال فی مجمع البیان لِیَبْلُوَکُمْ أَیُّکُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا أی لیعاملکم معامله المختبر بالأمر و النهی فیجازی کل عامل بقدر عمله و قیل لیبلوکم أیکم أکثر للموت ذکرا و أحسن له استعدادا و أحسن صبرا علی موته و موت غیره و أیکم أکثر امتثالا للأوامر و اجتنابا من النواهی فی حال حیاته، قَالَ أَبُو قَتَادَهَ:

ص: ۲۳۲

۱- ۱. الکهف: ۱۱۱.

۲- ۲. المائده: ۲۷.

سَأَلْتُ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله عَنْ قَوْلِهِ تَعَالَى أَيُّكَمْ أَحْسَنُ عَمَلًا مَا عَنَى بِهِ فَقَالَ يَقُولُ أَيُّكَمْ أَحْسَنُ عَقْلًا ثُمَّ قَالَ صلى الله عليه و آله أَتَمُّكُمْ عَقْلًا وَ أَشَدُّكُمْ لِلَّهِ خَوْفاً وَ أَحْسَنُكُمْ فِيمَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ وَ نَهَى عَنْهُ نَظَراً وَ إِنْ كَانَ أَقَلَّكُمْ تَطَوُّعاً.

وَ عَنِ ابْنِ عُمَرَ عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه و آله: أَنَّهُ تَلَا قَوْلَهُ تَبَارَكَ الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ إِلَى قَوْلِهِ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا ثُمَّ قَالَ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَقْلًا وَ أَوْرَعُ عَنْ مَحَارِمِ اللَّهِ وَ أَسْرَعُ فِي طَاعَهِ اللَّهِ.

و عن الحسن أيكم أزهد فى الدنيا و أترك لها انتهى (١).

و فى القاموس الصواب ضد الخطإ كالإصابه و قال الإصابه الإتيان بالصواب و إرادته و الإبقاء على العمل محافظته و الإشفاق عليه و حفظه عن الفساد قال الجوهرى أبقيت على فلان إذا أرعيت عليه و رحمته يقال لا أبقى الله عليك إن أبقيت على و الاسم منه البقيا انتهى.

و الحاصل أن رعايه العمل و حفظه عند الشروع و بعده إلى الفراغ منه و بعد الفراغ إلى الخروج من الدنيا حتى يخلص عن الشوائب الموجبه لنقصه أو فساده أشد من العمل نفسه

كَمَا سَيَأْتِي فِي بَابِ الرِّئَاءِ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام أَنَّهُ قَالَ: الْإِبْقَاءُ عَلَى الْعَمَلِ أَشَدُّ مِنَ الْعَمَلِ قَالَ وَ مَا الْإِبْقَاءُ عَلَى الْعَمَلِ قَالَ يَصِلُ الرَّجُلُ بِصِلَهٍ وَ يُنْفِقُ نَفَقَةً لِلَّهِ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ فَتُكْتَبُ لَهُ سِرّاً ثُمَّ يَذْكُرُهَا فَتُمْحَى وَ تُكْتَبُ لَهُ عَلَانِيَةً ثُمَّ يَذْكُرُهَا فَتُمْحَى فَتُكْتَبُ لَهُ رِئَاءً.

و من عرف معنى النيه و خلوصها علم أن إخلاص النيه أشد من جميع الأعمال كما سيأتى تحقيقه إن شاء الله.

ثم بين عليه السلام معنى العمل الخالص بأنه هو العمل الذى لا تريد أن يحمدك عليه أحد إلا الله عز و جل لا عند الفعل و لا بعده أى يكون خالصا عن أنواع الرئاء و السمعه و قد يقال لو كان سروره باعتبار أن الله تعالى قبل عمله حيث أظهر جميله كَمَا رُوِيَ فِي الْحَدِيثِ الْقُدْسِيِّ: عَمَلُكَ الصَّالِحُ عَلَيْكَ سَتْرُهُ وَ عَلَيَّ إِظْهَارُهُ.

أو باعتبار أنه استدل بإظهار جميله فى الدنيا على إظهار جميله فى الآخره أو باعتبار رغبتهم إلى طاعه الله و ميل قلوبهم إليها لم يقدح ذلك فى الخلوص

١- ١. مجمع البيان ج ١٠ ص ٣٢٢.

و إنما یقدح فیه إن کان لرفع منزلته عند الناس و تعظیمهم و استجلاب الفوائد منهم فإنه بذلک یصیر مرائیا مشرکا بالشرک الخفی و به یحبط عمله و هذا الکلام له جهه صدق لکن قلما تصدق النفس فی ذلک فإن لها حیلا و تسویلات لا ینجو منها إلا المقربون.

و قال الشیخ البهائی روح الله روحه الخالص فی اللغه کل ما صفا و تخلص و لم یمتزج بغیره سواء کان ذلک الغیر أدون منه أو لا ـ فمن تصدق لمحض الریاء فصدقته خالصه لغه کمن تصدق لمحض الثواب و قد خص العمل الخالص فی العرف بما تجرد قصد التقرب فیه عن جمیع الشوائب و هذا التجرید یسمی إخلاصا و قد عرفه أصحاب القلوب بتعریفات أخر فقیل هو تنزیه العمل عن أن یکون لغیر الله فیه نصیب و قیل إخراج الخلق عن معامله الحق و قیل هو ستر العمل عن الخلائق و تصفیته عن العلائق و قیل أن لا یرید عامله علیه عوضا فی الدارین و هذه درجه علیه عزیزه المنال قَدْ أَشَارَ إِلَیْهَا أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام بِقَوْلِهِ: مَا عَبَدْتُکَ خَوْفاً مِنْ نَارِکَ وَ لَا طَمَعاً فِی جَنَّتِکَ وَ لَکِنْ وَجَدْتُکَ أَهْلًا لِلْعِبَادَهِ فَعَبَدْتُکَ.

و قال رحمه الله ذهب کثیر من علماء الخاصه و العامه إلی بطلان العباده إذا قصد بفعلها تحصیل الثواب أو الخلاص من العقاب و قالوا إن هذا القصد مناف للإخلاص الذی هو إراده وجه الله وحده و إن من قصد ذلک فإنه قصد جلب النفع إلی نفسه و دفع الضرر عنها لا وجه الله سبحانه کما أن من عظم شخصا أو أثنی علیه طمعا فی ماله أو خوفا من إهانته لا یعد مخلصا فی ذلک التعظیم و الثناء.

و ممن بالغ فی ذلک السید الجلیل صاحب المقامات و الکرامات رضی الدین علی بن طاوس قدس الله روحه و یستفاد من کلام شیخنا الشهید فی قواعده أنه مذهب أکثر أصحابنا رضوان الله علیهم.

و نقل الفخر الرازی فی التفسیر الکبیر اتفاق المتکلمین علی أن من عبد الله لأجل الخوف من العقاب أو الطمع فی الثواب لم تصح عبادته أورده عند تفسیر قوله تعالی ادْعُوا رَبَّکُمْ تَضَرُّعاً وَ خُفْیَهً(۱) و جزم فی أوائل تفسیر الفاتحه

۱- ۱. الأعراف: ۵۵.

بأنه لو قال أصلى لثواب الله أو الهرب من عقابه فسدت صلاته و من قال بأن ذلک القصد غیر مفسد للعباده منع خروجها به عن درجه الإخلاص و قال إن إراده الفوز بثواب الله و السلامه من سخطه لیس أمرا مخالفا لإراده وجه الله سبحانه و قد قال تعالی فی مقام مدح أصفیائه کانُوا یُسارِعُونَ فِی الْخَیْراتِ وَ یَدْعُونَنا رَغَباً وَ رَهَباً(۱) أی للرغبه فی الثواب و الرهبه من العقاب و قال سبحانه وَ ادْعُوهُ خَوْفاً وَ طَمَعاً(۲) و قال تعالی یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا ارْکَعُوا وَ اسْجُدُوا وَ اعْبُدُوا رَبَّکُمْ وَ افْعَلُوا الْخَیْرَ لَعَلَّکُمْ تُفْلِحُونَ (۳) أی حال کونهم راجین للفلاح أو لکی تفلحوا و الفلاح هو الفوز بالثواب نص علیه الشیخ أبو علی الطبرسی رحمه الله.

هذا ما وصل إلینا من کلام هؤلاء و للمناقشه فیه مجال أما قولهم إن تلک الإراده لیست مخالفه لإراده وجه الله تعالی فکلام ظاهری قشری إذ البون البعید بین إطاعه المحبوب و الانقیاد إلیه لمحض حبه و تحصیل رضاه و بین إطاعته لأغراض أخر أظهر من الشمس فی رابعه النهار و الثانیه ساقطه بالکلیه عن درجه الاعتبار عند أولی الأبصار.

و أما الاعتضاد بالآیتین الأولیین ففیه أن کثیرا من المفسرین ذکروا أن المعنی راغبین فی الإجابه راهبین من الرد و الخیبه و أما الآیه الثالثه فقد ذکر الطبرسی رحمه الله فی مجمع البیان أن معنی لعلکم تفلحون لکی تسعدوا و لا ریب أن تحصیل رضاه سبحانه هو السعاده العظمی و فسر رحمه الله الفلاح فی قوله تعالی أُولئِکَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ بالنجاح و الفوز و قال شیخ الطائفه فی التبیان المفلحون هم المنجحون الذین أدرکوا ما طلبوا من عند الله بأعمالهم و إیمانهم و فی تفسیر البیضاوی المفلح الفائز بالمطلوب و مثله فی الکشاف نعم فسر الطبرسی رحمه الله الفلاح فی قوله قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ بالفوز بالثواب لکن مجیئه فی هذه الآیه بهذا المعنی لا یوجب

۱- ۱. الأنبیاء: ۹۰.

۲- ۲. الأعراف: ۵۶.

۳- ۳. الحجّ: ۷۷.

حمله فی غیرها أیضا علیه و علی تقدیر حمله علی هذا المعنی إنما یتم التقریب لو جعلت جمله الترجی حالیه و لو جعلت تعلیلیه کما جعله الطبرسی فلا دلاله فیها علی ذلک المدعی أصلا کما لا یخفی.

هذا و الأولی أن یستدل

بِمَا رَوَاهُ الْکُلَیْنِیُّ بِطَرِیقٍ حَسَنٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: الْعُبَّادُ ثَلَاثَهٌ قَوْمٌ عَبَدُوا اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ خَوْفاً فَتِلْکَ عِبَادَهُ الْعَبِیدِ وَ قَوْمٌ عَبَدُوا اللَّهَ تَبَارَکَ وَ تَعَالَی طَلَباً لِلثَّوَابِ فَتِلْکَ عِبَادَهُ الْأُجَرَاءِ وَ قَوْمٌ عَبَدُوا اللَّهَ حُبّاً لَهُ فَتِلْکَ عِبَادَهُ الْأَحْرَارِ وَ هِیَ أَفْضَلُ الْعِبَادَهِ(۱).

فإن قوله علیه السلام و هی أفضل العباده یعطی أن العباده علی الوجهین السابقین لا یخلو من فضل أیضا فتکون صحیحه و هو المطلوب.

ثم قال رحمه الله المانعون فی نیه العباده من قصد تحصیل الثواب أو دفع العقاب جعلوا هذا القصد مفسدا لها و إن انضم إلیه قصد وجه الله تعالی علی ما یفهم من کلامهم أما بقیه الضمائم اللازمه الحصول مع العباده نویت أو لم تنو کالخلاص من النفقه بعتق العبد فی الکفاره و الحمیه فی الصوم و التبرد فی الوضوء و إعلام المأموم الدخول فی الصلاه بالتکبیر و مماطله الغریم بالتشاغل فی الصلاه و ملازمته بالطواف و السعی و حفظه المتاع بالقیام لصلاه اللیل و أمثال ذلک فالظاهر أن قصدها عندهم مفسد أیضا بالطریق الأولی.

و أما الذین لا یجعلون قصد الثواب مفسدا اختلفوا فی الإفساد بأمثال هذه الضمائم فأکثرهم علی عدمه و به قطع الشیخ فی المبسوط و المحقق فی المعتبر و العلامه فی التحریر و المنتهی لأنها تحصل لا محاله فلا یضر قصدها و فیه أن لزوم حصولها لا

یستلزم صحه قصد حصولها و المتأخرون من أصحابنا حکموا بفساد العباده بقصدها و هو مذهب العلامه فی النهایه و القواعد و ولده فخر المحققین فی الشرح و شیخنا الشهید فی البیان لفوت الإخلاص و هو الأصح.

و احتمل شیخنا الشهید فی قواعده التفصیل بأن القربه إن کانت هی المقصود

۱- ۱. الکافی ج ۲ ص ۸۴.

بالذات و الضميمه مقصوده تبعا صحت العباده و إن انعكس الأمر أو تساويا بطلت هذا.

و اعلم أن الضـميمه إن كانت راجحه و لاحظ القاصـد رجحانها وجوبا أو ندبا كالحميه فى الصوم لوجوب حفظ البدن و الإعلام بالـدخول فى الصـلاه للتعاون على البر فينبغى أن لا تكون مضـره إذ هى حينئـذ مؤكده و إنما الكلام فى الضـمائم غير الملحوظه الرجحـان فصوم من ضم قصـد الحميه مطلقـا صـحيح مسـتحبا كـان الصوم أو واجبـا معينـا كـان الواجب أو غير معين و لكن فى النفس من صحه غير المعين شى ء و عدمها محتمل و الله أعلم.

قوله عليه السلام و النيه أفضل من العمل أى النيه الخالصه أو إخلاص النيه أفضل من العمل و النيه تطلق على إراده إيقاع الفعل و على الغرض البـاعث على الفعـل و على العزم على الفعـل و الأولتـان مقارنتـان للفعـل دون الثـالثه و الأـولى لا تنفك فعل الفاعل المختـار عنهـا و الثـانيه الإخلاـص فيهـا من أشق الأمور و أصـعبها و به تتفاضل عبادات المكلفين و هى روح العباده و بـدونها لا تصـح و كلمـا كـانت أخلص عن الشوائب و الأـغراض الفاسـده كـان العمل أكمل و لـذا وَرَدَ أَنَّ: نِيَّهَ الْمُؤْمِنِ خَيْرٌ مِنْ عَمَلِهِ. و لا ينافى قَوْلَهُ صلى الله عليه و آله: أَفْضَلُ الْأَعْمَالِ أَحْمَزُهَا.

إذ تصـحيح النيه أصعب من تصحيح العمل بمراتب شتى إذ ليس المراد بالنيه ما يتكلم به الإنسان عند الفعل أو يتصوره و يخطره ببـاله بـل هو البـاعث الأصـلى و الغرض الواقعى الـداعى للإنسـان على الفعـل و هو تـابع للحاله التى عليها الإنسان و الطريقه التى يسـلكها فمن غلب عليه حب الـدنيا و شـهواتها لاـ يمكنه قصـد القربه و إخلاص النيه عن دواعيها فإن نفسه متوجهه إلى الـدنيا و همته مقصوره عليهـا فمـا لم يقلع عن قلبه عروق حب الـدنيا و لم يسـتقر فيه طلب النشأه الأـخرى و حب الرب الأـعلى لم يمكنه إخلاـص النيه واقعـا عن تلـك الأـغراض الـدنيه و ذلك متوقف على مجاهـدات عظيمه و رياضات طويله و تفكرات صـحيحه و اعتزال

عن شرار الخلق فلذا

وَرَدَ أَنَّ: نِيَّهَ الْمُؤْمِنِ خَيْرٌ مِنْ عَمَلِهِ.

و من عرف ذلک لم یحتج إلی تأویل الخبر بما ستسمع من الوجوه (۱) مع رکاکه أکثرها و بعدها عن نظم الکلام فلذا قال النیه أفضل من العمل و السعی فی تصحیحها أهم.

فإن قیل العمل بلا نیه باطل و معها النیه داخله فیه فکیف یفضل النیه علی العمل فإنه یوجب تفضیل الجزء علی الکل قلنا المراد به أن العمل المقرون بالنیه نیته خیر من سائر أجزائه سواء جعلنا النیه جزءا من العمل أو شرطا فیه و قوله علیه السلام ألا و إن النیه هی العمل مبالغه فی اشتراط العمل بها و أنه لا اعتداد بالعمل بدونها فکأنها عینه و لذا أکد بحرف التأکید و حرف التنبیه و اسمیه الجمله و تعریف الخبر باللام المفید للحصر و ضمیر الفصل المؤکد له.

و قیل إشاره إلی دفع ما یتوهم من أن المفضل علیه لا بد أن یکون من جنس المفضل و النیه لیست من جنس العمل فأجاب علیه السلام بأن النیه أیضا عمل من أعمال القلب و لا یخفی ضعفه.

و الاستشهاد بالآیه الکریمه لبیان أن مدار العمل علی النیه صحه و فسادا و نقصا و کمالا حیث قال قُلْ کُلٌّ یَعْمَلُ عَلی شاکِلَتِهِ یعنی علی نیته.

و کأنه علیه السلام فسر الشاکله التی تطلق غالبا علی الحاله و الطریقه بالنیه إیذانا بأن النیه تابعه لحاله الإنسان و طریقته کما أومأنا إلیه و إن ورد بمعنی النیه أیضا قال الفیروزآبادی الشاکله الشکل و الناحیه و النیه و الطریقه و قال فی مجمع البیان أی کل واحد من المؤمن و الکافر یعمل علی طبیعته و خلیقته التی تخلق بها عن ابن عباس و قیل علی طریقته و سنته التی اعتادها و قیل ما هو أشکل بالصواب و أولی بالحق عنده عن الجبائی قال و لهذا قال فَرَبُّکُمْ أَعْلَمُ بِمَنْ هُوَ أَهْدی سَبِیلًا(۲) أی أنه یعلم أی الفریقین علی الهدی و أیهما علی الضلال و قیل معناه أنه أعلم بمن هو أصوب دینا و أحسن طریقه و قال بعض أرباب اللسان إن هذه الآیه أرجی آیه فی کتاب الله لأن الألیق بکرمه

۱- ۱. بل مر فی ص ۱۸۹- ۱۹۳.

۲- ۲. أسری: ۸۴.

سبحانه و جوده العفو عن عباده فهو يعمل به انتهى.

و يمكن حمل النيه هنا على المعنى الثالث كما سيأتى فى الخبر لكنه بعيد عن سياق هذا الخبر و سيأتى مزيد الكلام فى ذلك فى باب النيه و باب الرئاء(۱).

**[ترجمه]« لِيَبْلُوَكُمْ» اشاره به اين آيه شريفه است: «تَبارَكَ الَّذِی بِيَدِهِ الْمُلْكُ وَ هُوَ عَلی كُلِّ شَیْ ءٍ قَدِيرٌ. الَّذِی خَلَقَ الْمَوْتَ وَ الْحَياةَ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا.» -. ملک / ۱ - ۲ -

«تَبارَكَ»: يعنی خداوندی كه خير و بركت و لطفش فراوان است، يا به اين معنا كه خداوندی كه در صفات و افعالش برتر از همه و متعالی تر از هر چيز است، چون لفظ «بركه» معنای زيادی و برتری را در بردارد.

الَّذِی بِيَدِهِ الْمُلْكُ: يعنی تصرف در تمام كارها و زمام جميع امور در قبضه قدرت او است.

الَّذِی خَلَقَ الْمَوْتَ وَ الْحَياةَ: يعنی مرگ و زندگی را مقدر و مقرر فرموده، يا اينكه مرگ و حيات را ايجاد و خلق فرموده كه از اين تعبير استفاده می شود كه مرگ و مردن امر وجودی است نه يک امر عدمی، از نظر اينكه مرگ قابل خلقت و ايجاد است و منظور از موت همين مرگ و مردن ظاهری است كه پايان زندگی اين جهانی است. و امكان دارد كه مقصود نيستی و عدم اولی، قبل از زندگی در اين جهان باشد. چون در آيات قرآن به آن عدم و نبود اولی، هم لفظ موت اطلاق شده كه فرمود: «وَ كُنْتُمْ أَمْواتاً فَأَحْياكُمْ»، {شما مرده يعنی معدوم محض بوديد و نبوديد سپس خداوند به شما حيات و زندگی داد} -. بقره / ۲۸ - و مقدم داشتن موت بر حيات در اين آيه شريفه - با اينكه مرگ پس از زندگی است - از اين نظر است كه توجه به مرگ، بهتر از هر چيز ديگر انسان را به انجام اعمال نيک وادار می كند و اين عامل قوی ترين چيزهايی است كه موجب كنار گذاشتن لذات و شهوات نامشروع دنيوی است. و اگر منظور معنای دوم، يعنی همان عدم اولی باشد، البته روشن است بر حسب ترتيب خارجی، آن موت قبل از حيات است.« لِيَبْلُوَكُمْ» يعنی رفتار آزمايشی با شما بكند. «ايكم» مفعول دوم «يبلوكم» است، چون اين فعل متضمن معنای علم است و اين ماده هم دو مفعول می خواهد. و وجه اينكه اين جمله معلول شده برای خلقت مرگ و حيات، اين است كه مرگ و انديشه آن، انسان را به حسن عمل و كارهای خوب وادار می نمايد، چون پس از مرگ، انسان نياز شديدی به نتايج اعمال صالحه دارد و از جهت ديگر همين مرگ است كه دنيا و لذت های ناپايدار آن را در نظر انسان مجسم می سازد و در نتيجه، اعتماد و دلبستگی به آن بی جا و بيمورد می گردد. و حيات و زندگی هم چون يكی از نعمت های بزرگ الهی است و در اين دوران زندگی است كه انسان می تواند كارهای نيک و ارزنده انجام دهد، پس در مقابل اين نعمت شكر و سپاس لازم است.بنابراين هم موت و هم حيات، موجب و محرک به عمل است. و اگر منظور از موت، عدم و نيستی اصلی و اولی باشد، معنا چنين می شود كه خداوند شما را از عدم و نيستی منتقل كرد و برای اين امتحان و آزمايش، جامه حيات و زندگی را به شما پوشاند و چون اتصاف به اعمال صالحه ممكن است از دو راه باشد - يكی از طريق كثرت و اعمال زياد بجا آوردن و دوم از راه مراعات شرايط عمل و كيفيت و روح آن - از اين نظر حضرت راه اول را نفی نموده و فرمود: «ليس اكثركم عملا»، چون اصل عمل و پيكره آن قطع نظر از خلوص و نيک بجا آوردن آن ارزشی ندارد و تضييع عمر و اتلاف وقت است و طريق دوم را تثبيت و تعيين فرمود.

و لكن اصوبكم عملاـ یعنی منظور عمل بهتر و نیک تر است، چون صـدق عمل و نیك بجا آوردن آن و خالص و پاک بودن آن از شـائبه ریا و غیره، موجب قرب و نزدیکی انسان به خـدا می گردد. البته این جهت هم مراتب و درجات متفاوتی دارد که هر مرتبه ای قرب و نزدیکی مخصوصی را نتیجه می دهد.

سپس حضـرت عمل ارزنده را در دو چیز خلاصه فرمود: «انّما الإصابه خشیه اللّه و النّیه الصّادقه- و الخشیه» و خشیت دوم شاید از اشتباهات راویـان و یـا نویسـندگان باشـد، چون در بعضـی از نسـخه های حـدیث، خشـیت اخیر نیست و اگر هم فرضا جزو حـدیث باشد، منظور از خشـیت و ترس، اصل خوف از خدا نیست، چون در جمله پیش گفته شده است، بلکه مقصود خوف و ترس از قبول نشدن عمل است که بعدا این نوع از خشیت را خواهیم گفت. و ممکن است گفته شود که «النّیه الصادقه» مبتداء است و «الخشـیه» هم عطف بر آن است و خبر مبتـدا حـذف شـده، یعنی «مقرونتان»، به این معنا که نیت صادق و خوف از خدا همیشه همراه و با هم هسـتند. یا اینکه الخشـیه را منصوب بخوانیم به عنوان مفعول «معه» که واو معیّت باشـد. و خلاصه معنا این می شود که میزان ارزش عمل، خوف و ترس است که لازمه این خوف، نیت صادق و درست است. در بعضـی از نسـخه ها «و الحسـنه» است، یعنی عمل نیک باشد و با دسـتور خدا تطبیق کرده و هیچ گونه بدعتی در آن نباشد. و در کتاب اسـرار الصـلاه مرحوم شهید ثانی چنین است: «و النّیه الصادقه الحسنه» و این تعبیر صحیح تر به نظر می رسد. حاصل مطلب اینکه عمده و اصل در قبولی عمـل پس از مراعـات اجزا و شـرایط مخصوص ظـاهری، نیت پـاك و دور بودن از گنـاه و معصـیت است. کما اینکه خداونـد متعـال فرمـود: «فَمَنْ كـانَ يَرْجُوا لِقـاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَـلْ عَمَلًا صالِحاً وَ لاـ يُشْـرِكْ بِعِبـادَةِ رَبِّهِ أَحَـداً»، {هر که امیـد ملاقـات پروردگارش را دارد، باید عمل صالح انجام دهد و در عبادت خداوند احدی را شـریک و دخیل نسازد.} -. کهف / ۱۱۰ - و نیز فرمود: «إِنَّما يَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ»، {خداوند فقط از افرادی با تقوا و پرهیزکار عمل نیک را می پذیرد.} -. مائده / ۲۷ -

مرحوم شـیخ بهایی گفته منظور از نیت حرکت و توجه قلبی است به جانب اطاعت و غیر خدا را منظور نداشـتن، نه مانند کسی که مثلا برده خود را آزاد می کنـد هم به قصد قربت و هم به منظور رهایی از تأمین هزینه زندگی او یا رهایی از اخلاق زشـت آن بنـده یا مثلا کسـی که با انگیزه ثواب الهی و ثنای مردم هر دو، در جلوی چشم مردم تصـدق و انفاق می کند،به طوری که اگر در حضور مردم نبود و خود تنها بود این انفاق را نمی کرد، گرچه خودش می دانـد که اگر امیـد به ثواب الهی هم در بین نبود، ریـا به تنهـایی او را وادار به انفاق نمی کرد.همچنین نبایـد ماننـد کسـی شـد که مثلا ورد و دعایی در نماز دارد یا عادت مخصوص روزانه یـا غیر آن در صـدقه و بخشـش دارد و همیشه برای خـدا آنهـا را بجا می آورد،ولی اتفاقا این بار عـده ای از مردم در آن وقت حاضـر باشـند و حـال این شـخص عوض شود، در نتیجه عمـل همیشـگی او این بـار خیلی سـبك و آسـان به نظرش برسد و در اثر اطلاع مردم، این شخص نشاط و خوشحالی بیشتری احساس نماید، گرچه خود می داند که اگر فرضا این مردم نبودنـد، بـاز هـم آن عمـل را ترک نمی کرد و بـدون احسـاس خسـتگی و نـاراحتی انجـام می داد،ولی چنیـن نشـاطی را نـداشت. خلاـصه اینکه امثـال و نظـایر اینها با صـدق نیت و خلوص عمل منافات دارد.بنابراین هر عملی که قصـد قربت در آن باشـد ولی همراه آن حظ و بهره دنیوی و نظر غیر خـدایی هم باشد،به طوری که باعث و محرک عمل، انگیزه آمیخته و مرکب از دینی و شخصـی و نفسـانی باشـد، در این مـورد نیت خـالص و پـاک نمی شود، خواه بـاعث و انگیزه دینی قوی تر از انگیزه نفسانی باشد یا ضعیف تر یا هر دو مساوی باشند.

در مجمع در ذیـل آیه«لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا» گفته: یعنی تـا خداونـد به وسیله امر و نهی، رفتار آزمایش گونه ای با شـما

کرده و هر کس را به میزان عملش پاداش عنایت فرماید. و گفته شده یعنی تا آزمایش نماید که چه کسی از شما بیشتر در یاد مرگ و برای آن آماده تر است و صبر و شکیبایی او بر مرگ خود و مرگ دیگران بهتر است و کدام یک از شما اوامر و دستورات او را نیکوتر انجام داده و از نواهی و محرمات الهی بیشتر اجتناب می کند.

ابو قتاده گوید: از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله درباره معنای آیه شریفه«أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا»سؤال کردم. فرمود: یعنی کدام یک از شما عقل و خردش بهتر است. سپس فرمود: یعنی آن کس که عقلش کامل تر و خوف و ترسش از خدا بیشتر و شدیدتر باشد و درباره اوامر و نواهی خدا اندیشه و دقت او نیکوتر باشد، گرچه از نظر انجام کارهای مستحبی کمتر از همه باشد. و عبداللّه ابن عمر می گوید:پیغمبر اسلام صلّی اللّه علیه و آله آیه شریفه«تَبارَكَ الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ» را تا جمله«أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا»تلاوت کرد. سپس فرمود: تا آزمایش کند که کدام یک از شما عقل و خردش کامل تر و بهتر و اجتناب و دوری او از محرمات الهی بیشتر و در انجام فرمان خدا سریع تر است. و حسن بصری گوید: یعنی تا کدام یک از شما در دنیا زاهدتر و دنیا را رهاکننده تر است. (پایان کلام مجمع) - . مجمع البیان ۱۰ : ۳۲۲ -

و در کتاب قاموس گوید: صواب نقطه مقابل خطا است.«اصابه» هم چنین است و گفته اصابه یعنی انجام کار صواب و صحیح و درست و تصمیم آن. «الإبقاء علی العمل» یعنی مراقب بودن بر عمل و دقت در آن و نگهداری آن از فساد و تباهی. جوهری گوید: «ابقیت علی فلان» در موردی گویند که انسان مراعات کامل طرف را بنماید و مهربانی کند. و گفته می شود مثلا «لا ابقی اللّه علیک ان ابقیت علیّ» یعنی اگر تو می خواهی مرا مراعات و محافظت نمایی، خدا تو را مراعات و محافظه ننماید. واسم مصدر «بقیا» می شود (پایان کلام قاموس)

حاصل مطلب اینکه مراقبت و محافظت بر عمل، هنگام شروع و بعد از شروع تا موقع تمام شدن عمل و پس از آن تا موقع مرگ، تا اینکه کاملا- در تمام این مواقع از هر گونه شائبه نقص و فساد خالص و پاک و مصون بماند، از خود عمل مهم تر و سخت تر است. کما اینکه در باب ریا خواهد آمد که از حضرت باقر علیه السّلام نقل شده که فرمود: ابقا بر عمل از اصل عمل دشوارتر است. سؤال شد: ابقا بر عمل یعنی چه؟ فرمود: مثلا کسی صله رحم می کند یا مالش را برای خداوند بی شریک و در راه خدا انفاق می نماید. در این صورت برای او صله رحم و انفاق سرّی و پنهانی ضبط می شود، ولی بعدا که این شخص عمل خود را بازگو می کند، صدقه و صله پنهانی از نامه عملش محو شده و به جای آن صدقه آشکار (که ارزشش کمتر است) ثبت می گردد. سپس باز این شخص عملش را برای دیگران می گوید. در این صورت آن صدقه آشکار هم محو گردیده و به جای آن، عمل ریایی نوشته می شود. و کسی که معنای حقیقی نیت را بفهمد،می داند که اخلاص نیت از تمام کارها دشوارتر است که تحقیقش بعدا خواهد آمد.

سپس حضرت در این حدیث معنای عمل خالص را چنین توضیح داده که آن عملی است که در ازای آن، توقع هیچ گونه تشکر و ثنایی از غیر خدا نباشد، نه هنگام انجام عمل و نه پس از آن. یعنی از هر گونه ریا و خودنمایی خالص و پاک باشد. و گفته می شود که اگر سرور و خوشحالی انسان از این نظر باشد که خداوند عملش را قبول فرموده، چون نیکوکاری این شخص را برای مردم آشکار فرموده و او را در نظر مردم محبوب گردانده، کما اینکه در حدیث قدسی وارد شده: ای انسان! مستور ساختن اعمال نیکت بر تو است و بر من است که آن را اظهار و آشکار نمایم. و یا از این نظر که از آشکار ساختن عمل

او از سوی خدا در دنیا، متوجه گردد که قطعا در آخرت هم آشکار خواهد ساخت (پس عمل من قبول است). و یا از این نظر که مردم به اطاعت دستور خدا راغب و شایق هستند و در اعماق دل آنها و فطرت آنها، میل و علاقه به خوبی هست. این گونه خوشحالی خلل و ضرری به اخلاص نمی زند، فقط در صورتی مضر و منافی با اخلاص است که برای بلندی مقام و ارتقای درجه در نظر مردم و بزرگ شمردن او و دستیابی به منافع و فواید از مردم باشد که البته در این صورت، ریاکار و مشرک به شرک خفی خواهد بود و اعمالش تباه خواهد شد. البته این سخن راه تصحیحی دارد و از جهتی درست است، ولی مشکل است که نفس انسانی حالت واقعی خود را آنچنان که هست، به انسان ارائه دهد. چون حیله ها و نیرنگ های نفسانی به قدری قوی و دغل باز است که فقط اولیای خاص خداوند می توانند از شر آن نجات یافته و مصون بمانند. و مرحوم شیخ بهایی گفته خالص در لغت، به معنای صاف و پاک است، چه آن چیز دیگر بهتر از این باشد یا پست تر. بنابراین کسی که صدقه و انفاقی که می کند، اگر فقط به قصد ریای محض باشد،چنین صدقه ای خالص و صاف است درست مانند کسی که فقط برای ثواب و منظور اخروی انفاقی بنماید، ولی در عرف اهل شرع، عمل خالص به آن عملی گفته می شود که در آن فقط قصد قربت باشد و از هر گونه شائبه و انگیزه غیر الهی پاک و مجرد باشد و همین تجرد و پاک بودن از شوائب، اخلاص نامیده می شود. البته ارباب قلب و صاحبدلان که بحث آنان بیشتر بر محور دل انسان و حالات قلبی است، تعریف های دیگری برای اخلاص کرده اند. بعضا گفته اند که اخلاص، پاک بودن عمل است از اینکه غیر خدا در آن نصیب و سهمی داشته باشد. و گفته شده که اخلاص، یعنی کنار زدن خلق از معامله حق. همچنین گفته شده «ستر العمل عن الخلائق و تصفیته عن العلائق» پوشیده داشتن عمل از چشم مردم و پاک سازی آن از هر گونه بستگی به غیر خدا. و گفته شده اخلاص این است که انسان در ازای عمل خود، هیچ گونه پاداش دنیوی و حتی اخروی در نظر نداشته باشد، که البته این مرتبه عالی و درجه بلندی است که وصول به این مرتبه از اخلاص، بسیار دشوار است که امیر مؤمنان علی بن ابی طالب علیه السّلام در این مناجات خویش به آن اشاره دارد: ما عبدتک خوفا من نارک و لا طمعا الی جنّتک و لکن وجدتک اهلا للعباده فعبدتک. یعنی: خدایا من تو را به خاطر ترس از آتشت و طمع به بهشتت عبادت نمی کنم بلکه چون تو را شایسته عبادت یافته ام، عبادتت می کنم. و نیز فرموده بسیاری از علمای فریقین نظر دارند به اینکه اگر انسان عبادت خود را با انگیزه تحصیل ثواب اخروی یا نجات از عذاب انجام دهد، باطل است. و گفته اند چنین قصدی با اخلاص منافات دارد، چون اخلاص در عمل، انجام عبادت فقط به منظور ذات احدیت است و غرض چنین شخصی، جلب منفعت و دفع ضرر نفسی و شخصی است، نه هدف الهی و وجهه خدایی، کما اینکه اگر انسان شخصی را با مقاصد مالی و توقع مادی و یا از جهت ترس از اهانت و ضرر و آزار آن طرف تعظیم یا ستایش کند، این چنین تعظیمی مخلصانه و از نظر ارادت به آن شخص نیست. از بزرگانی که در این باره اصرار و پافشاری کرده اند، مرحوم سید بزرگوار دارای مقام شامخ و صاحب کرامت ها، رضی الدین علی بن طاوس است که روحش پاک و پاکیزه باد. و از بیانات مرحوم شهید اول در قواعد استفاده می شود که این مطلب نظریه اکثر علما ما است، رضوان اللّٰه علیهم.

و فخر رازی در تفسیر کبیر خود گفته که تمام متکلمین و اهل کلام، اتفاق و اجماع دارند که اگر کسی عبادت خود را از جهت ترس از عذاب یا با انگیزه طمع به بهشت و ثواب انجام دهد، چنین عبادتی صحیح نیست. این مطلب را در ذیل تفسیر آیه شریفه«ادْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعاً وَ خُفْيَةً»، {ترجمه داخل کروشه بیاید} - . اعراف / ۵۵ - نقل کرده و در اوایل تفسیر سوره فاتحه گفته: اگر شخصی مثلا چنین بگوید که من نماز می خوانم برای دستیابی به ثواب الهی و یا برای نجات از عذاب، نماز چنین شخصی فاسد و باطل است. و اگر کسی ادعا کند که این چنین انگیزه و قصدی موجب بطلان عبادت نمی شود، قاعدتا

باید اخلاص را طوری معنا کند که با این انگیزه ها منافات نداشته باشد و نظرش این باشد که رسیدن به ثواب و نجات و سالم ماندن از سخط و عذاب، با قصد وجه و انگیزه الهی مخالف نیست. البته خداوند متعال هم در مدح بندگان پاک خود فرموده: «کانُوا یُسارِعُونَ فِی الْخَیْراتِ وَ یَدْعُونَنا رَغَباً وَ رَهَباً»، {بندگان پاکی که در انجام اعمال خیر شتاب می ورزند و ما را با انگیزه رغبت و رسیدن به ثواب و با انگیزه رهبت و نجات از عذاب می خوانند.} - . انبیاء / ۹۰ - و نیز فرموده: «وَ ادْعُوهُ خَوْفاً وَ طَمَعاً»، {خدا را از جهت خوف و از لحاظ طمع بخوانید.} - . اعراف / ۵۶ - و نیز فرموده: «یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا ارْکَعُوا وَ اسْجُدُوا وَ اعْبُدُوا رَبَّکُمْ وَ افْعَلُوا الْخَیْرَ لَعَلَّکُمْ تُفْلِحُونَ»، {ای اهل ایمان، رکوع کنید و سجود نمایید و پروردگار را عبادت کنید و عمل نیک بجا آورید، باشد که شما فلاح و رستگاری را به دست آورید.} - . حج / ۷۷ - و معنای «فلاح» همان طوری که مرحوم طبرسی گفته، رسیدن به ثواب است. این مطالب استدلال این آقایان است که به دست ما رسیده است. و نتیجه این ادله این است که عبادت به قصد ثواب یا نجات از عقاب، نه تنها باطل نیست، بلکه مرغوب و مورد مدح است، ولی می توان در این دلایل

اشکال و مناقشه کرد.

اما آن مطلب اول که گفته اند این گونه انگیزه ها با قصد وجه و اخلاص و انگیزه الهی منافات ندارد، البته این حرفی است پوچ و بی مغز، زیرا فاصله و مباینتی که عبادت خدا و اطاعت محبوب با انگیزه حب و دوستی او و تحصیل رضا و خشنودی او با آن گونه عبادت و اطاعتی که بر پایه و غرض های دیگر است دارد، همانند آفتاب در وسط روز روشن و آشکار است. و عبادتی که از نوع دوم باشد، در نظر ارباب بینش از درجه اعتبار ساقط و بی ارزش است. اما استدلال به آن دو آیه که نقل شد. بسیاری از مفسرین نظر داده اند که منظور از «رغبت» و «رهبت» که در آیه اول است، رغبت و میل به اجابت و پذیرش اعمال صالحه آنان از سوی خداوند و خوف و ترس آنها از رد و قبول نشدن اعمال است، نه اینکه تمایل و رغبت به ثواب و خوف از عقاب، انگیزه عبادت آنان باشد. اما آیه دیگر که فلاح و رسیدن به ثواب، غایت و هدف عبادت قرار داده شده است. مرحوم طبرسی در مجمع گفته است: معنای فلاح رسیدن به سعادت است و بدیهی است که دستیابی به رضا و خشنودی حق، بزرگ ترین سعادت است. و در آیه«وَ أُولئِکَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ»، فلاح را به کامیابی و فوز و سعادت تفسیر کرده. و مرحوم شیخ طوسی در تفسیر تبیان فرموده: «مفلحون» یعنی «منجحون»، یعنی آنهایی که به وسیله ایمان و اعمال صالحه، به مطلوب و مقصودی که نزد خدا داشتند دست یافتند. و در تفسیر بیضاوی گفته «المفلح الفائز بالمطلوب» یعنی کسی که به مطلوب خود دست یافته. و نظیر این معنا را در کشاف آورده است، ولی مرحوم طبرسی در ذیل آیه«قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ»، {ترجمه آیه بیاید} - . مومنون / ۱ - فلاح را بر رسیدن به ثواب معنا کرده. اما ممکن است گفته شود فلاح در این آیه، به این معنای رسیدن به ثواب است و لازم نیست در همه جا به همین معنا باشد. و بر فرض که در آیه ۷۷ حج هم این معنا را داشته باشد، در صورتی دلیل بر مطلب آنها می شود (که عبادت به قصد ثواب صحیح است) که جمله لَعَلَّکُمْ تُفْلِحُونَ حالیه باشد. به این معنا «عبادت کنید خدا را ... در حالی که برای تحصیل ثواب باشد»، ولی اگر جمله تعلیلیه باشد و علت دستور عبادت و انجام عمل خیر را بیان کند، دلیلی بر مدعای آنها نخواهد بود. ولی بهتر این است که برای این مطلب، به آن حدیثی که مرحوم کلینی در کافی به سند خود از حضرت صادق علیه السّلام نقل نموده استدلال شود که فرمود: عبادت کنندگان سه نوعند: گروهی با انگیزه خوف از عقاب خدا را عبادت می کنند، که این عبادت و اطاعت بردگان است؛ گروه دیگری از جهت رسیدن به ثواب خدا را

عبادت می نمایند، که این هم عبادت اجیرها و مزدگیرندگان است؛ و گروه سومی هستند که از روی عشق و محبت معبود او را عبادت می کنند، که این عبادت آزادمردان است و این بهترین نوع عبادت است. که این جمله اخیر(و هی افضل العباده) می رساند که آن دو رقم عبادت هم خوب، صحیح و درست و دارای فضیلت و ارزش است، گرچه به پایه و سطح نوع سوم نمی رسد. و البته مقصود همین است که اثبات شود عبادت با انگیزه خوف و طمع صحیح است. سپس مرحوم شیخ بهایی سخن خود را ادامه داده و گفته است: آنهایی که می گویند انسان عبادتش را نباید به نیت و قصد تحصیل ثواب یا دفع عقاب انجام دهد، چنین قصدی را موجب فساد و بطلان عبادت می دانند، اگر چه قصد وجه و نیت قربت را داشته باشد، البته آن طوری که از کلماتشان استفاده می شود. اما ضمائم و چیزهای دیگری که خواه ناخواه از لوازم عمل است، چه قصد بشود و یا نشود، نظیر رهایی و خلاص شدن از هزینه زندگی و معیشت برده و بنده که مثلا انسان او را برای کفاره آزاد نماید،یا فواید بهداشتی و صحت مزاج که با گرفتن روزه به دست می آید، یا خنک شدن انسان که از لوازم وضو است، یا فهماندن مأموم امام جماعت یا دیگران را به وسیله تکبیر که خودش می گوید، یا معطل کردن طلبکار مادامی که به نماز اشتغال دارد، یا همراه بودن با او در طواف و سعی، یا حفظ و نگهداری اثاثیه از جهت شب زنده داری و نماز شب و امثال و نظایر این امور،ظاهر مطلب این است که قصد اینها هم موجب بطلان است، بلکه بطلان در این موارد روشن تر است، ولی آنهایی که نظرشان این است که قصد ثواب و خوف از عقاب مفسد عبادت و موجب بطلان نیست، راجع به قصد و نیت این لوازم و ضمائم اختلاف نظر دارند. اکثریت آنها گفته اند قصد این گونه امور، به صحت عمل زیانی نمی رساند.

مرحوم شیخ طوسی در «مبسوط»، محقق در «معتبر» و علامه حلی در «تحریر» و «منتهی» نظر جزمی به صحت عمل داده اند، از لحاظ اینکه این امور از لوازم قهری هستند، چه نیت بکنند یا نکنند،بنابراین قصد اینها زیانی نمی رساند. گرچه ممکن است اشکال شود که پیدایش و حصول قهری آنها، موجب نمی شود که اگر انسان این امور را قصد کند، باز هم عمل صحیح باشد. ولی علما متأخر فرموده اند که اگر اینها را قصد نماید، عبادت و عمل باطل است که مرحوم علامه در«نهایه» و «قواعد» و فرزندش فخرالمحقّقین در «شرح ارشاد» و شیخ ما مرحوم شهید در «بیان»، این قول را انتخاب کرده اند و این هم صحیح است، چون در این صورت اخلاص در عمل را از دست داده. و مرحوم شهید در قواعد فرموده: قول به تفصیل هم ممکن است گفته شود. به این ترتیب که اگر قصد قربت مقصود اصلی و هدف اولیه باشد و این ضمائم و لوازم تبعی و عرضی در نیت باشد، عبادت صحیح است و اگر بر عکس یا هر دو مقصود مساوی و در عرض هم باشند، قائل به بطلان شویم.

و مطلب دیگر اینکه این لوازم و ضمائم قهری، اگر خود آنها چیزهای مطلوب و از نظر شرع و دین دارای رجحان باشند و انسان در عبادت خود قصد آنها را کند و به عنوان وجوب یا استحباب آن امور را ملحوظ بدارد، مانند حفظ بدن و به دست آوردن صحت مزاج در موقع روزه یا مثلاـ در تکبیر نماز به منظور تعاون و همکاری در امر خیر با تکبیر خودداخل شدن در نماز را اعلام نماید، البته در این موارد شایسته و بجا است که نه تنها به صحت عبادت لطمه نزند، بلکه صحت عمل را تأکید کند، چون در ضمن عبادتی که انجام می دهد، عبادت و اطاعت دیگری را هم در نظر گرفته است. فقط سخن درباره آن ضمائم و لوازمی است که خود آنها رجحانی نداشته باشند. بنابراین روزه گرفتن کسی که حفظ بدن و صحت مزاج را هم در نظر گرفته باشد، صحیح است، چه روزه مستحبی باشد یا واجب و چه روزه معین باشد – مثل روزه ماه رمضان – یا غیر معین و از لحاظ وقت وسیع باشد، مانند قضای روزه ماه رمضان. ولی در روزه ای که وقتش مشخص و معین نیست، اشکالاتی به نظر

می رسد و صحیح نبودن محتمل است، البته خدا داناتر است.

و النیّه افضـل من العمـل: یعنی نیت پـاک و خـالص یا اخلاص در نیت، از خود عمل بهتر و برتر است. البته نیت در چنـد مورد اسـتعمال و اطلاـق می شود: یعنی عمـل را بـا نیت و اراده انجام دادن در مقابل فعل غیر اختیاری؛ انگیزه و هـدفی که انسان در عمل خود داشته باشد؛ تصمیم و عزم بر عمل.

معنـای اول و دوم همیشه همراه عمـل هست، ولی معنـای سوم چنین نیست. و نیت به معنـای اول از لوازم عمل اختیاری است و انسـان مختار و آزاد در عمل، از چنین نیتی خالی نیست. و به معنای دوم است که اخلاص در آن از مشـکل ترین و دشوارترین کارهـا است و میزان برتری و ارزش اعمـال انسـان در همین جـا است. این نیت است که روح و جـان عبادت است و بـدون آن اعمال باطل است و هر مقدار که از شوائب و اغراض پست و دواعی فاسد پاک تر و خالص تر باشد، عمل انسان ارزش بیشتر و کمال بالاتری پیـدا می کنـد. لـذا در حدیث وارد شده که نیت مؤمن از عملش بهتر و برتر است. و البته آن حدیث معروف که پیغمبر صـلّی اللَّه علیه و آله فرمود: «بهترین کارها عملی است که زحمتش بیشتر باشـد»، منافاتی با این مطلب ندارد. چون پاک کردن نیت از شـوائب و انگیزه هـای نفسـانی و اخلاـص در آن، از خود عمـل به مراتب دشوارتر است، چون بـا کوچـک ترین تمایـل و کششـی ممکن است وضع نیت دگرگون شـده و خلوص را از دست بدهـد. زیرا منظور از نیت، آن الفـاظی نیست که انسـان بر زبـان خود می آورد یـا آن مطـالبی که در ذهن خود خطور می دهـد، بلکه مقصود آن انگیزه اصـلی و غرض حقیقی است که انسـان را وادار به عمـل می نمایـد. این انگیزه و محرک،به آن حالت درونی انسان و آن مسـیری که در زنـدگی خود انتخاب کرده بسـتگی دارد و کسـی که تمایل به دنیا و عشق و علاقه به شـهوات دنیوی و جاه و مقام و ثروت و غیره در اعماق دلش نفوذ کرده و تمام توجهش به آنهاست، برای چنین شخصی قصد قربت و خلوص نیت و پاک کردن دل از دواعی دنیوی ممکن نیست، چون توجه کامل و فکرش درباره دنیاست و همت و هدفش منحصر به آن است، تا وقتی که ریشه های محبت و علائق و دلبستگی به دنیا را قطع نکرده و خود را از این زنجیرهای گران آزاد نسازد و توجه به آن جهان و اندیشه عالم آخرت و عشق و علاـقه به معبود و حب الهی در دلش جایگزین نگشـته، اخلاص واقعی و پاکسازی نیت از این امور پست و موهوم به دست نخواهـد آمـد. دستیـابی به این گونه صـفات انسـانی نیز سـعی و کوشـش فراوان و ریـاضت هـا و تحمـل محرومیت هـاو تفکرات و اندیشه های صـحیح و منطقی و رابطه نداشـتن با اشـرار و فساق و چیزهای دیگری را لازم دارد. لذا در حدیث وارد شـده که نیت مؤمن از عملش بهتر و برتر است. و کسـی که توجه به این مطالب و شـناخت حقیقت نیت را داشـته باشد، معنای بلنـد و ارزنـده این حدیث برایش روشن است و هیچ گونه نیازی به آن تأویلات و توجیهاتی که برای حدیث نموده اند نیست، با اینکه خیلی از آن توجیهات پوچ و بی اساس است و با سیاق و نظم کلام مناسب نیست. لذا فرمود: نیّت از خود عمل افضـل و مراقبت در تصحیح آن از تمام کارها اهمّ است.

و اگر اشـکال شود که عمل اگر بدون نیت باشد که باطل است و اگر با نیت انجام شود که نیت داخل در خود عمل و یکی از اجزای عمل است، پس چطور می شود که جزء عمل، بر کل عمل فضـیلت داشته باشد؟ پاسخ این اشکال این است که مقصود از این جمله این است که عمل با نیت و با تمام اجزا و شرایط و نیتش از بقیه اجزا و شرایط مهم تر و بهتر است، چه نیت از اجزا باشد یا از شـرایط و اینکه حضـرت فرمود: «آگاه باشـید که نیت همان عمل است»، این جمله مبالغه و تاکید بر این جهت اسـت که عمل قطعا به نیت بستگی دارد و عمل بدون نیت، هیچ ارزشی ندارد و حقیقت عمل، همان نیت است. لذا حرف تاکید «ان»

و حرف تنبیه «الا» بکار رفته و جمله اسـمیه که خود یک نوع تاکیـد است. همچنین خبر مبتـدا «العمل» با الف و لام که انحصار را می فهماند و ضمیر فصل «هی» ذکر شده که تمام اینها برای تأکید مطلب و اهمیت داشتن آن است.

و اینکه حضـرت به این آیه شـریفه استشـهاد فرموده، به این منظور است که توضـیح دهـد میزان و ملاـک عمـل، در صـحت و بطلاـن و در نقص و کمال نیت عامل است. زیرا چنین فرمود: «قُلْ کُلٌّ یَعْمَلُ عَلی شاکِلَتِهِ»، {هر کس بر طبق نیت خود عمل می کنـد} و ارزش عمـل هر کس بسته به چگونگی نیت اوست. و اینکه حضـرت «شـاکله» را که به معنای حالت و طریقه و روش است به نیت تفسیر فرموده، شایـد از این جهت باشد که می خواهدبه این مطلب اشاره کند که نیت و انگیزه انسان در عمل، به حالت درونی و روش و مسـیر انسان در زندگی بسـتگی دارد. همان طور که قبلا گفتیم، گرچه همین لفظ شاکله به معنای نیت هم آمـده،چه که فیروزآبادی در قاموس گوید: شاکله به معنای شـکل و هیئت و ناحیه و طرف و نیت و طریقه و روش است. و در مجمع البیان در تفسـیر این آیه گوید: یعنی هر کس از مؤمن و کافر، بر طبق طبیعت و خوی و اخلاقی که دارا شده و به آن خو گرفته عمل می کند، که ابن عباس چنین گفته است. و گفته شده یعنی بر طبق طریقه و روشی که به آن عادت کرده است. و گفته شـده یعنی آن طوری که در نظرش با حقیقت بیشتر تطبیق می نماید و به حق نزدیک تر است عمل می کند، که جبایی چنین گفته است. لـذا خداونـد فرموده: «فَرَبُّکُمْ أَعْلَمُ به من هُوَ أَهْـدی سَبِیلًـا»، یعنی او می دانـد که کـدام یـک از دو گروه، در مسیر هدایت هسـتند و کدام یک در طریق ضلالت و گمراهی.همچنین گفته شده که این آیه، به معنای این است که خدا بهتر از همه می دانـد که کـدام دین بر صواب و حق است و چه طریقه و روشـی از همه نیکوتر است. و بعضـی از اهـل لسان و ادب گفته انـد که این آیه، امیـد بخش ترین آیات قرآنی است، چون (اکنون که خـدا داناتر از همه است) سـزاوارتر و مناسب تر به کرم وجود او، این است که از بنـدگان خود عفو و گـذشت نمایـد و او هم چنین عمل خواهد کرد (پایان کلام شـیخ بهایی) و امکان دارد که نیت را در این مورد، به معنای سوم آن (تصمیم و عزم بر فعل) گرفت، گرچه از لحاظ سیاق و جملات حدیث، این معنا بعید است و بعدا مطالب بیشتری در باب نیت و در باب ریا خواهد آمد.

**[ترجمه]

«۷»

کا، [الکافی] بِالْإِسْـنَادِ الْمُتَقَدِّمِ عَنِ ابْنِ عُیَیْنَهَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السـلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَ إِلَّا مَنْ أَتَی اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِیم (۲) قَـالَ الْقَلْبُ السَّلِیمُ الَّذِی یَلْقَی رَبَّهُ وَ لَیْسَ فِیهِ أَحَـدٌ سِوَاهُ وَ قَـالَ وَ کُـلُّ قَلْبٍ فِیهِ شِـرْکٌ أَوْ شَکٌّ فَهُوَ سَاقِطٌ وَ إِنَّمَا أَرَادُوا الزُّهْدَ فِی الدُّنْیَا لِتَفْرُغَ قُلُوبُهُمْ لِلْآخِرَهِ(۳).

**[ترجمه]کـافی: ابن عینیه گویـد: از حضـرت صادق علیه السّـلام درباره تفسـیر آیه شـریفه«إِلَّا مَنْ أَتَی اللَّهَ بِقَلْبٍ سَـلِیمٍ» سؤال کردم. فرمود: قلب سالم آن دلی است که در روز قیامت چون خدای خود را ملاقات می نماید، در آن دل به جز خدا هیچ چیز دیگری وجود نداشـته باشـد. و فرمود: هر دلی که در آن شـرک یا شائبه شک و تردیـدی باشـد، ارزش ندارد و از اعتبار ساقط است. و دستور زهد و دلبسته نبودن بندگان خدا به دنیا، برای این جهت است که دل انسان گرایش کامل برای امر آخرت پیدا کند. - . کافی ۲ : ۱۶ -

**[ترجمه]

بیان

قوله تعالى إِلَّا مَنْ أَتَى اللَّهَ قال سبحانه فی سوره الشعراء حکایه عن إبراهیم علیه السلام حیث قال وَ لا تُخْزِنِی یَوْمَ یُبْعَثُونَ قال الطبرسی قدس سره أی لا تفضحنی و لا تعیرنی بذنب یوم یحشر الخلائق و هذا الدعاء کان منه علیه السلام على وجه الانقطاع إلى الله تعالى لما بینا أن القبیح لا یجوز وقوعه من الأنبیاء علیهم السلام ثم فسر ذلک الیوم بأن قال یَوْمَ لا یَنْفَعُ مالٌ وَ لا بَنُونَ أی لا ینفع المال و البنون أحدا إذ لا یتهیأ لذی مال أن یفتدی من شدائد ذلک الیوم به و لا یتحمل من صاحب البنین بنوه شیئا من معاصیه إِلَّا مَنْ أَتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِیمٍ من الشرک و الشک عن الحسن و مجاهد و قیل سلیم من الفساد و المعاصی و إنما خص القلب بالسلامه لأنه إذا سلم القلب سلم سائر الجوارح من الفساد من حیث إن الفساد بالجارحه لا یکون إلا عن قصد بالقلب الفاسد

وَ رُوِیَ عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام أَنَّهُ قَالَ: هُوَ الْقَلْبُ الَّذِی سَلِمَ مِنْ حُبِّ الدُّنْیَا. وَ یُؤَیِّدُهُ قَوْلُ النَّبِیِّ صلى الله علیه و آله: حُبُّ الدُّنْیَا رَأْسُ کُلِّ خَطِیئَهٍ. انتهى (۴).

قوله علیه السلام و لیس فیه أحد سواه أی أخرج عن قلبه حب ما سوى

ص: ۲۳۹

۱- ۱. أراد باب النیه و باب الرئاء من الکافی، أما فی هذا الکتاب فباب الرئاء سیجی ء فی أبواب الکفر، و باب النیه فقد مر ص ۱۸۵.

۲- ۲. الشعراء: ۸۹.

۳- ۳. الکافی ج ۲ ص ۱۶.

۴- ۴. مجمع البیان ج ۷ ص ۱۹۴.

الله و الاشتغال بغيره سبحانه أو لم يختر فی قلبه علی رضا الله رضا غيره أو كانت أعماله و نياته كلها خالصه لله لم يشرك فيها غيره.

و كل قلب فيه شرك أعم من الشرك الجلی و الخفی أو شك و هو ما يقابل اليقين الذی يظهر أثره علی الجوارح فإن كل معصيه أو توسل بغيره سبحانه يستلزم ضعفا فی اليقين فالشك يشمله فهو ساقط أی عن درجه الاعتبار أو بعيد عن الرب تعالی.

و إنما أرادوا أی الأنبياء و الأوصياء الزهد و فی بعض النسخ أراد بالزهد أی أراد الله و الباء زائده يعنی أن الزهد فی الدنيا ليس مقصودا لذاته و إنما أمر الناس به لتكون قلوبهم فارغه عن محبه الدنيا صالحه لحب الله تعالی خالصه له عز و جل لا شركه فيها لما سوی الله و لا شك ناشئا من شده محبتها لغير الله.

**[ترجمه]این آیه شریفه به دنبال آیاتی است که خداوند در آن آیات، گفتار ابراهیم خلیل علیه السّلام را نقل می فرماید که چنین می گوید: «وَ لا تُخْزِنِی یَوْمَ یُبْعَثُونَ» که مرحوم طبرسی - . مجمع البیان ۷ : ۱۹۴ - در تفسیر این آیه می گوید: یعنی بار الها! مرا رسوا مگردان و مرا به گناه توبیخ و سرزنش مکن در آن روزی که همه مردم بر انگیخته و محشور می شوند. و این گونه دعا و استدعا، از ابراهیم خلیل، با آنکه انبیا از گناه و عمل زشت مصون و معصوم هستند، به عنوان انقطاع و بریدن پیوند و اتصال از غیر خدا و توجه کامل به سوی او است. بعدا حضرت آن روز عظیم و بزرگ را توصیف می نماید، به این بیان«یَوْمَ لاـ یَنْفَعُ مالٌ وَ لاـ بَنُونَ»، یعنی روزی که نه مال و نه فرزندان هیچ چیز به حال انسان سودی و نفعی ندارد، زیرا برای شخص ثروتمند امکان ندارد که با دادن مال خود را از شداید و حوادث ناگوار آن روز رها سازد. همچنین فرزندان انسان نمی توانند بار گناهان پدر را تحمل نمایند.«إِلَّا مَنْ أَتَی اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِیمٍ»، فقط کسی اهل نجات است که با دلی پاك و سالم در آن روز حاضر شود. حسن و مجاهد گفته اند: یعنی از آلودگی به شرك و مرض شك و تردید سالم باشد. و گفته شده یعنی دل از فساد و تباهی و زنگ معصیت سالم باشد. و اینکه سلامت و برکناری دل از گناه نام برده شده، با اینکه بسیاری از گناهان به وسیله اعضا و جوارح دیگر انجام می شود، از این جهت است که هر گونه فساد و آلودگی و انجام گناه که از این اعضا و جوارح صادر می شود، به فرمان دل و اثر تیرگی و فساد قلب است و هنگامی که قلب انسان از فساد و تیر گی سالم باشد، اجزای دیگر بدن هم از انجام گناه برکنار خواهند بود. از حضرت صادق علیه السّلام روایت شده که منظور از سالم بودن قلب، برکنار بودن آن از عشق و علاقه به دنیا و مؤید این تفسیر حدیث معروف نبوی است: «حبّ الدّنیا رأس کلّ خطیئه.» یعنی: دنیا دوستی منشأ همه خطاها و گناهان است.

و لیس فیه احد سواه: دل سالم دلی است که در آن جز خدا چیزی نباشد. یعنی محبت و علاقه غیر او را از دل خود خارج ساخته و به غیر خدا به چیزی اشتغال و توجه نداشته باشد. یا اینکه مقصود این باشد که در اعماق دلش رضا و خشنودی دیگران را بر رضا و خواست خدا مقدم ندارد. یا اینکه عملش و نیتش همه و همه را برای خدا خالص نماید و غیر او را شریک و سهیم نگرداند.

و کلّ قلب فیه شرك: هر دلی که در آن شرکی باشد، چه شرك جلی و آشکار و چه شرك خفی و پنهان.

او شكّ: هر دلی که در آن شکی باشد، یعنی حالتی مقابل یقین که اگر در دل حالت یقین باشد، اثرش در اعضا و جوارح

انسان نمودار شده و از معصیت و گناه قطعا برکنار خواهد شد. چون هر نوع معصیت و گناه و هر گونه توسل و دست به دامان این و آن شدن، در اثر ضعف و سستی یقین و پیدایش شک و تردید است.

فهو ساقط: چنین دلی از درجه اعتبار و ارزش ساقط یا اینکه از ساحت قدس ربوبی به دور است.

و انّما ارادوا الزّهد: یعنی انبیا و اوصیا که زهد در دنیا را انتخاب کرده اند. و در بعضی از نسخه ها «اراد بالزهد» آمده است، یعنی خداوند متعال که دستور زهد داده است، البته باء زائد است. حاصل اینکه زهد در دنیا، خودش مقصود اصلی و خواسته ذاتی نیست و اینکه به مردم دستور زهد داده شده،از این جهت است که دل آنان از محبت دنیا خالی گشته و صلاحیت و شایستگی پیدا کنند که حب خدا به جای آن در دلشان جایگزین شود، دل فقط جایگاه محبت خدا و برای او خالص گردد، غیر خدا در آن دل شرکت نداشته باشد و در اثر شدت محبت و علاقه زیاد به غیر او، شک و تردید و اضطراب و تزلزلی در دل راه پیدا نکند.

**[ترجمه]

«۸»

کا، [الکافی] بِالْإِسْنَادِ الْمُتَقَدِّمِ أَیْضاً عَنِ ابْنِ عُیَیْنَهَ عَنِ السِّنْدِیِّ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: مَا أَخْلَصَ عَبْدٌ الْإِیمَانَ بِاللَّهِ أَرْبَعِینَ یَوْماً أَوْ قَالَ مَا أَجْمَلَ عَبْدٌ ذِکْرَ اللَّهِ أَرْبَعِینَ یَوْماً إِلَّا زَهَّدَهُ اللَّهُ فِی الدُّنْیَا وَ بَصَّرَهُ دَاءَهَا وَ دَوَاءَهَا وَ أَثْبَتَ الْحِکْمَهَ فِی قَلْبِهِ وَ أَنْطَقَ بِهَا لِسَانَهُ ثُمَّ تَلَا إِنَّ الَّذِینَ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ سَیَنالُهُمْ غَضَبٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَ ذِلَّهٌ فِی الْحَیاهِ الدُّنْیا وَ کَذلِکَ نَجْزِی الْمُفْتَرِینَ (۱) فَلَا تَرَی صَاحِبَ بِدْعَهٍ إِلَّا ذَلِیلًا أَوْ مُفْتَرِیاً عَلَی اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ عَلَی رَسُولِهِ وَ أَهْلِ بَیْتِهِ صلی الله علیه و آله إِلَّا ذَلِیلًا(۲).

**[ترجمه]کافی: حضرت باقر علیه السّلام فرمود:هر آن بنده که موفق شود تا چهل روز ایمان خود را خالص و پاک بدارد (یا اینکه فرمود: آن بنده ای که تا چهل روز به طور نیکو و صحیح در یاد خدا باشد)، خداوند به پاداش این تمرین و مراقبت کامل، حالت زهد در دنیا و شناخت کامل دنیا را به او عنایت فرماید؛ تمام دردها و درمان های دنیا را با بصیرت کامل به او نشان می دهد؛ دلش را منبع و سرچشمه حکمت و دانش می سازد؛ و زبانش را به حقایق و بیان مطالب حکمت آمیز روان و گویا می فرماید. سپس حضرت این آیه شریفه را تلاوت فرمود: «إِنَّ الَّذِینَ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ سَیَنالُهُمْ غَضَبٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَ ذِلَّهٌ فِی الْحَیاهِ الدُّنْیا وَ کَذلِکَ نَجْزِی الْمُفْتَرِینَ»، {آنان که گوساله پرستی را انتخاب نمودند، قطعا به غضب و خشم خداوندی و بدبختی و ذلت دنیوی گرفتار خواهند شد و کیفر دروغگویان را این چنین خواهیم داد.} - . اعراف / ۱۵۱ - و حضرت فرمود: هر کس که بدعتی در دین داشته باشد یا افترا و دروغی بر خدای متعال و بر رسول خدا و اهل بیت آن حضرت ببندد، مسلما به ذلت و رسوایی مبتلا خواهد شد. - . کافی ۲ : ۱۶ -

**[ترجمه]

بیان

إخلاص الإيمان مما يشوبه من الشرك و الرئاء و المعاصى و أن يكون جميع أعماله خالصه لله تعالى و لعل خصوص الأربعين لأن الله تعالى جعل انتقال الإنسان فى أصل الخلقه من حال إلى حال فى أربعين يوما كالانتقال من النطفه إلى العلقه و من العلقه إلى المضغه و من المضغه إلى العظام و منها إلى اكتساء

ص: ۲۴۰

۱- ۱. الأعراف: ۱۵۱.

۲- ۲. الكافى ج ۲ ص ۱۶.

اللحم و لذا یوقف قبول توبه شارب الخمر إلی أربعین یوما کما ورد فی الخبر و الزهد فی الشی ء ترکه و عدم الرغبه فیه.

و داء الدنیا المعاصی و الصفات الذمیمه و ما یوجب البعد عن الله تعالی و دواؤها ما یوجب ترکها و اجتنابها من الریاضات و المجاهدات و التفکرات الصحیحه و أمثالها أو المراد بدائها الأمراض القلبیه الحاصله من محبه الدنیا و دواؤها ملازمه ما یوجب ترکها و قیل أی قدر الضروره منها و الزائد علیه أو میل القلب إلیها و صرفه عنها أو الضار و النافع منها فی الآخره أعنی الطاعه و المعصیه و الحکمه العلوم الحقه الواقعیه و أصلها و منبعها معرفه الإمام و لذا فسرت بها کما مر.

و فی مناسبه ذکر الآیه لما تقدم إشکال و یمکن أن یقال فی توجیهه وجوه.

الأول ما خطر بالبال و هو أنه لما ذکر فوائد إخلاص الأربعین و قد أبدع جماعه من الصوفیه فیها ما لیس فی الدین دفع علیه السلام توهم شموله لذلک بالاستشهاد بالآیه و أنها تدل علی أن کل مبتدع فی الأحکام و مفتر علی الله و رسوله فی حکم من الأحکام ذلیل فی الدنیا و الآخره لقوله تعالی وَ کَذٰلِکَ نَجْزِی الْمُفْتَرِینَ و قوله أو مفتریا أی لا تری مفتریا و بعباره أخری لما کان صحه العباده و کمالها مشترطه بأمرین الأول کونها علی وفق السنه و الثانی کونها خالصه لوجه الله تعالی فأشار أولا إلی الثانی و ثانیا إلی الأول فتأمل.

الثانی ما قیل إن الوجه فی تلاوته علیه السلام الآیه التنبیه علی أن من کانت عبادته لله عز و جل و اجتهاده فیها علی وفق السنه بصره الله عیوب الدنیا فزهده فیها فصار بسبب زهده فیها عزیزا لأن المذله فی الدنیا إنما تکون بسبب الرغبه فیها و من کانت عبادته علی وفق الهوی أعمی الله قلبه عن عیوب الدنیا فصار بسبب رغبته فیها ذلیلا فأصحاب البدع لا یزالون أذلاء صغارا و من هنا قال الله فی متخذی العجل ما قال.

الثالث ما قیل أیضا إن الغرض من تلاوتها هو التنبیه علی أن غیر المخلص

مندرج فیها و الوعید متوجه إلیه أیضا لأنک قد عرفت أن قلبه ساقط لکونه ذا شرک أو شک و هما بدعه و افتراء علی الله و رسوله و الآیه علی تقدیر نزولها فی قوم مخصوصین لا یقتضی تخصیص الوعید بهم.

الرابع ما خطر بالبال أیضا و هو أن الإخلاص المذکور فی صدر الخبر یشمل الإخلاص عن الرئاء و البدعه و کل ما ینافی قبول العمل فاستشهد لأحد أجزائه بالآیه.

**[ترجمه]منظور از اخلاص ایمان، خالص و پاک داشتن ایمان از آثار زیانبار شرک و ریا و سایر معاصی و گناهان است، و اینکه در تمام کارها و اعمال خود،انگیزه ای به جز خدا نداشته باشد. و اینکه مدت تمرین و مراقبت را چهل روز قرار داده است، شاید از این جهت باشد که خداوند انتقال و تحول از حالی به حال دیگر را در اصل خلقت و آفرینش انسان، در مدت چهل روز مقرر فرموده، نظیر انتقال از حالت نطفه به علقه و از علقه به مضغه و از حالت مضغه بودن به استخوان بندی و از این حالت به حالت پوشش گوشت بر استخوان ها. لذا پذیرش توبه شراب خواری، آنچنان که در حدیث آمده پس از انقضای مدت چهل روز است. و زهد در چیزی، به معنای رها کردن و مایل نبودن به آن چیز است. و دردهای دنیا همان صفات زشت و انجام گناه است و آنچه که باعث دوری از ساحت قدس ربوبی می گردد، و دوا و درمان هم ریاضت ها و تحمل مشکلات و جدیت و کوشش در مخالفت با نفس و اندیشه. یا تفکر صحیح و به طور کلی آنچه باعث ترک معصیت و دوری از گناهان می شود. یا مقصود از درد و مرض، بیماری های دل است که در نتیجه علاقه مفرط به دنیا پیدا می شود و درمان آنهم مراقبت کامل است به آنچه که دل را از این گونه علایق رها گرداند. و گفته شده که درمان دنیوی، همان مقدار نیاز و درد مقدار بیش از نیاز است، یا اینکه درد شیفتگی دل به دنیا و درمان رهاسازی دل است از این شیفتگی. یا منظور دنیای مضر و زیان آور در امر آخرت است و آنچه که موجب سود اخروی گردد، یعنی اطاعت و معصیت و فرمانبری و سرکشی باشد. ومقصود از حکمت، آن علوم و دانش های واقعی است که انسان را هر چه بیشتر در طریق حق و حقیقت تثبیت کند و اصل و ریشه و سرچشمه چنین علومی، شناخت امام و پیروی از اوست که تفسیرش گذشت. اما تناسب تلاوت آیه عجل توسط حضرت در این حدیث، به وجوهی توجیه شده است.

اول آن چیزی است که به نظر ما رسیده و آن اینکه چون حضرت باقر علیه السّلام فواید و نتایج اخلاص چهل روزی را بیان فرمود و از طرفی گروهی از صوفیه بدعت هایی رادرباره این مطلب - که ربطی به دین ندارد - به عنوان وظیفه دینی و ریاضت شرعی انجام می دهند، نظیر چله نشینی با آن کیفیت و خصوصیت بی اساس. حضرت با خواندن این آیه خواست از این رقم بدعت ها و تحکیم نظریات شخصی جلوگیری کند و بگوید این بیانات شامل این گونه کارهای بی اصل نمی شود. و این آیه می فهماند که هر صاحب بدعتی که با رأی و نظر خود احکام و دستورهاییرا اختراع کرده و بر خدا و رسولش حکم و دستوری را به دروغ نسبت بدهد، در دنیا و آخرت گرفتار ذلت و بدبختی خواهد شد. چون خداوند متعال می فرماید: «وَ کَذلِکَ نَجْزِی الْمُفْتَرِینَ.» به عبارت دیگر ارزش عمل و صحت عبادت به دو چیز بستگی دارد: با سنت و دستور شرعی منطبق باشد؛ خالص و پاک و فقط برای رضای خدا انجام شود. و حضرت با بیانات اولیه خود به جهت دوم پرداخت و با خواندن این آیه، قسمت اول را بیان کرد، زیرا پرستش گوساله که به دعوت سامری عملی شد و او می گفت: «هذا إِلهُکُمْ وَ إِلهُ مُوسی»، {این گوساله خدای شما و خدای موسی است} بدعت محض بود.

وجه دوم گفته شده که مقصود از تلاوت آیه در ذیل این حدیث، این بوده که حضرت هشدار دهد هر کس عبادت خود را برای خداوند خالص نماید و جدیت و کوشش او در عبادت با موازین و دستور سنت تطبیق داشته باشد، خداوند او را به عیوب دنیا بینا می کند، در نتیجه نسبت به دنیا بی اعتنا می شود و در اثر همین حالت زهد واقعی و مناعت طبع، در نظر مردم بزرگ و با عزت می گردد، زیرا ذلت دنیوی و سقوط از نظر مردم، در اثر دلبستگی به دنیا و حرص به آن است. ولی آن کس که عبادتش بر پایه هوا و هوس است، خداوند دیده دل او را از تشخیص معایب و مفاسد دنیا کور می گرداند و در اثر رغبت و توجه به دنیا، دچار ذلت می گردد و از نظر مردم بی ارزش خواهد شد. بنابراین افرادی که در عبادت بدعت هایی را اختراع کرده اند، همیشه خوار و ذلیل و بی مقدارند. لذا خداوند درباره گوساله پرستان آن طور فرموده است.

وجه سوم اینکه تلاوت و خواندن این آیه از این جهت است که توجه دهد افرادی که در عبادتشان اخلاص نداشته باشند، مشمول این آیه هستند و غضب الهی شامل حال آنان خواهد شد. چون قبلا معلوم شد هر دلی که در آن شک و شرکی باشد، از درجه اعتبار ساقط است و شک و شرک هر دو بدعت و افترا بر خدا و رسول است.این آیه بر فرض که درباره گروهی نازل شده باشد، شان نزول موجب اختصاص این حکم به آن گروه نمی شود و این وعید و غضب، هر کسی را که مانند آنها باشد شامل می گردد .

وجه چهارمی نیز در نظر ما هست و آن اینکه اخلاصی که در این حدیث هست، اختصاص به خلوص عمل از ریا ندارد، بلکه منظور اخلاص ایمان و عمل از ریا و از بدعت و از هر چه که مانع از قبول باشد است.بنابراین حضرت آیه شریفه را برای یکی از اقسام آن (خلوص از بدعت) تلاوت فرموده است.

**[ترجمه]

«۸»

ل، [الخصال] أَبِی عَنْ سَعْدٍ عَنِ الْبَرْقِیِّ عَنِ الْبَزَنْطِیِّ عَنْ حَمَّادِ بْنِ عُثْمَانَ عَنِ ابْنِ أَبِی یَعْفُورٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: خَطَبَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله النَّاسَ بِمِنًی فِی حَجَّهِ الْوَدَاعِ فِی مَسْجِدِ الْخَیْفِ فَحَمِدَ اللَّهَ وَ أَثْنَی عَلَیْهِ ثُمَّ قَالَ نَضَّرَ اللَّهُ عَبْداً سَمِعَ مَقَالَتِی فَوَعَاهَا ثُمَّ بَلَّغَهَا إِلَی مَنْ لَمْ یَسْمَعْهَا فَرُبَّ حَامِلِ فِقْهٍ غَیْرُ فَقِیهٍ وَ رُبَّ حَامِلِ فِقْهٍ إِلَی مَنْ هُوَ أَفْقَهُ مِنْهُ ثَلَاثٌ لَا یُغِلُّ عَلَیْهِنَّ قَلْبُ امْرِئٍ مُسْلِمٍ إِخْلَاصُ الْعَمَلِ لِلَّهِ وَ النَّصِیحَهُ لِأَئِمَّهِ الْمُسْلِمِینَ وَ اللُّزُومُ لِجَمَاعَتِهِمْ فَإِنَّ دَعْوَتَهُمْ مُحِیطَهٌ مَنْ وَرَاءَهُمْ الْمُسْلِمُونَ إِخْوَهٌ تَتَکَافَأُ دِمَاؤُهُمْ یَسْعَی بِذِمَّتِهِمْ أَدْنَاهُمْ وَ هُمْ یَدٌ عَلَی مَنْ سِوَاهُمْ (۱).

**[ترجمه]خصال: ابن ابی یعفور از حضرت صادق علیه السّلام نقل می کند که رسول خدا محمد صلّی اللّه علیه و آله در سرزمین منی در سفر حجه الوداع سخنرانی کوتاهی برای مردم در مسجد خیف ایراد فرمود و پس از آنکه حمد و ثنای الهی را بجا آورد، فرمود: خداوند خوشحال و مسرور بدارد آن بنده ای را که گفتار مرا شنیده و ضبط نماید و به افرادی که حاضر نیستند و نشنیده اند ابلاغ کند.

چه بسا فقیه و دانشمندی که از دانش خود بهره ای نبرده و چه بسا افرادی که بار علم و فقه را به دوش کشیده و به سوی

کسانی که فقیه تر و آگاه تر از او هستند حمل می کند و به آنان تقدیم می دارد. سه چیز است که قلب مسلمان درباره آنها خیانت نمی کند و مراقبت بر آنها را از وظایف حتمی خود می داند: اعمال و عبادات خود را از هر گونه انگیزه غیر الهی پاک و خالص نموده و آنها را فقط برای خدا انجام دهد؛ نسبت به پیشوایان و رهبران مسلمین کمال صمیمیت و خیراندیشی را داشته باشد؛ و با امت مسلمان کمال همکاری و پیوستگی را مراقب باشد، چون هر گونه دعوت و پیشنهاد و تبلیغی که از طرف مسلمین باشد، منطقی است که مربوط به همه افراد باشد و تمام افراد مسلمین برادر و برابر و خون و جان همه آنها در یک سطح و مساوی با هم است، و هر گونه تعهد و پیمانی که یک فرد از مسلمانان با کفار داشته باشد، از نظر همگی محترماست، گرچه آن یک فرد از نظر موقعیت اجتماعی یا مالی، در سطح پایین تری باشد و عموم افراد یکدست قوی و نیروی فشرده و متحدی هستند در برابر بیگانگان. - . خصال ۱ : ۷۲ -

**[ترجمه]

«۹»

لی، [الأمالی للصدوق] الْوَرَّاقُ عَنْ عَلِیِّ بْنِ مَهْرَوَیْهِ عَنْ دَاوُدَ بْنِ سُلَیْمَانَ عَنِ الرِّضَا عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام قَالَ قَالَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام: الدُّنْیَا كُلُّهَا جَهْلٌ إِلَّا مَوَاضِعَ الْعِلْمِ وَ الْعِلْمُ كُلُّهُ حُجَّةٌ إِلَّا مَا عُمِلَ بِهِ (۲) وَ الْعَمَلُ كُلُّهُ رِیَاءٌ إِلَّا مَا كَانَ مُخْلَصاً وَ الْإِخْلَاصُ عَلَی خَطَرٍ حَتَّی یَنْظُرَ الْعَبْدُ بِمَا یُخْتَمُ لَهُ (۳).

ید، [التوحید] محمد بن عمرو بن علی عن علی بن الحسین المثنی عن علی بن مهرویه: مثله.

**[ترجمه]امالی: حضرت رضا از پدران بزرگوار خود نقل نموده که امیر مؤمنان علیه السّلام فرمود: دنیا به طور کلی فعالیت و کار و سعی در آن همه جهل و نادانی است، مگر سعی و کوششی که در راه علم و دانش باشد و علم و دانش هم جز حجّت و قطع عذر چیز دیگری نیست، مگر آن علمی که بر طبق آن عمل شود و عمل هم به طور کلی ریا و خودنمایی است، مگر آن عملی که از روی خلوص نیت باشد و عمل خالصانه هم در خطر است تا وقتی که انسان خاتمه کار و عاقبت امر خود را ببیند.

در توحید نیز شبیه این روایت نقل شده است.

**[ترجمه]

«۱۰»

ن، [عیون أخبار الرضا علیه السلام] بِالْإِسْنَادِ إِلَی دَارِمٍ عَنِ الرِّضَا عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: مَا أَخْلَصَ عَبْدٌ لِلَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ أَرْبَعِینَ صَبَاحاً إِلَّا جَرَتْ یَنَابِیعُ الْحِكْمَهِ

۱- ۱. الخصال ج ۱ ص ۷۲.

۲- ۲. یعنی أنّه حجه علیه.

۳- ۳. لم نجده فی المصدر.

مِنْ قَلْبِهِ عَلَى لِسَانِهِ (۱).

**[ترجمه]عیون اخبار الرضا: - . عیون اخبار الرضا ۲ : ۶۹ - از پدران بزرگوار خود علیهم السّلام نقل کرده است که رسول خدا محمد صلّی اللَّه علیه و آله فرمود: هر آن بنده ای که چهل صبحگاه و چهل روز اعمال خود را با خلوص و محض رضای حق انجام دهد، به پاداش این عمل دل او سرچشمه حکمت و فهم می شود و حقایق علمی از آن چشمه سار بر زبانش جاری می گردد.

**[ترجمه]

«۱۱»

سن، [المحاسن] أَبِی عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ خَضِرٍ عَمَّنْ سَمِعَ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام یَقُولُ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: ثَلَاثٌ مَنْ كُنَّ فِیهِ أَوْ وَاحِدَةٌ مِنْهُنَّ كَانَ فِی ظِلِّ عَرْشِ اللَّهِ یَوْمَ لَا ظِلَّ إِلَّا ظِلُّهُ رَجُلٌ أَعْطَى النَّاسَ مِنْ نَفْسِهِ مَا هُوَ سَائِلُهُمْ لَهَا وَ رَجُلٌ لَمْ یُقَدِّمْ رِجْلًا حَتَّى یَعْلَمَ أَنَّ ذَلِكَ لِلَّهِ رِضًا أَوْ یَحْبِسَ وَ رَجُلٌ لَمْ یَعِبْ أَخَاهُ الْمُسْلِمَ بِعَیْبٍ حَتَّى یَنْفِیَ ذَلِكَ الْعَیْبَ عَنْ نَفْسِهِ فَإِنَّهُ لَا یَنْتَفِی عَنْهُ عَیْبٌ إِلَّا بَدَا لَهُ عَیْبٌ وَ كَفَى بِالْمَرْءِ شُغُلًا بِنَفْسِهِ عَنِ النَّاسِ (۲).

**[ترجمه]محاسن: از حضرت صادق علیه السّلام نقل شده که رسول خدا محمد صلّی اللَّه علیه و آله فرمود: سه خصلت است که هر کس اینها را یا یکی از اینها را داشته باشد، در آن روزی که سایه امید بخشی جز سایه لطف او نیست، جایگاهش در زیر سایه عرش الهی است: کسی که رفتار و برخورد و معاشرتش با مردم آن طوری باشد که خودش آن گونه برخورد و رفتار را از آنان توقع داشته باشد؛ کسی که قدمی برندارد و کوچک ترین عملی انجام ندهد، تا وقتی که اول بررسی کامل نماید که این عمل مورد رضای خدا هست یا نیست، اگر هست انجام دهد وگرنه از انجام آن خودداری کند؛ کسی که از برادر مسلمان خود عیب جویی نکند و زبان به نکوهش از آن عیب نگشاید، تا وقتی که آن عیب و نقص را از خود برطرف کند و اگر کسی از این راه به تکمیل نواقص خود بپردازد، همیشه خود را ناقص و دارای عیب می بیند و در نتیجه به عیوب دیگران نمی پردازد و کسی که به اصلاح خویشتن بپردازد، همین عمل برای خودداری از نکوهش مردم کافی است. - . محاسن: ۵ -

**[ترجمه]

«۱۲»

سن، [المحاسن] ابْنُ مَحْبُوبٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْقَاسِمِ الْهَاشِمِیِّ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام یَقُولُ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: مَنْ أَصْبَحَ مِنْ أُمَّتِی وَ هَمُّهُ غَیْرُ اللَّهِ فَلَیْسَ مِنَ اللَّهِ (۳).

**[ترجمه]محاسن: حضرت صادق علیه السّلام گفت که رسول خدا محمد صلّی اللَّه علیه و آله فرمود: هر کس از امت من صبحگاه که می خواهد دنبال کارش برود، اگر هدفی و مقصدی غیر خدا داشته باشد، خداوند به او نظر لطفی نخواهد داشت. - . محاسن: ۲۰۴ -

**[ترجمه]

«۱۳»

سن، [المحاسن] أَبِی عَمَّنْ رَفَعَهُ إِلَی أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: یَا أَیُّهَا النَّاسُ إِنَّمَا هُوَ اللَّهُ وَ الشَّیْطَانُ وَ الْحَقُّ وَ الْبَاطِلُ وَ الْهُدَی وَ الضَّلَالُ وَ الرُّشْدُ وَ الْغَیُّ وَ الْعَاجِلَهُ وَ الْعَاقِبَهُ وَ الْحَسَنَاتُ وَ السَّیِّئَاتُ فَمَا کَانَ مِنْ حَسَنَاتٍ فَمِنَ اللَّهِ وَ مَا کَانَ مِنْ سَیِّئَاتٍ فَلِلشَّیْطَانِ (۴).

**[ترجمه]محاسن: حضرت باقر علیه السّلام از رسول خدا محمد صلّی اللّه علیه و آله نقل کرده است که فرمود: هان ای مردم! هدف و غرض انسان فقط یکی از این دو چیز است: خدا، شیطان؛ حق، باطل؛ هدایت، گمراهی؛ سعادت؛ بدبختی؛ دنیای زودگذر، پایان و آخرت؛ نیکی ها، بدی ها. آنچه که در ردیف حسنات و نیکی ها باشد، از خدا و به حساب او است و آنچه که در ردیف سیئات و بدی ها باشد، از طرف شیطان و مربوط به او است. - . محاسن: ۲۵۱ -

**[ترجمه]

«۱۴»

سن، [المحاسن] أَبِی عَنْ یُونُسَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُسْکَانَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: فِی قَوْلِ اللَّهِ حَنِیفاً مُسْلِماً قَالَ خَالِصاً مُخْلِصاً لَا یَشُوبُهُ شَیْ ءٌ(۵).

**[ترجمه]محاسن: حضرت صادق علیه السّلام در تفسیر آیه شریفه -«حَنِیفاً مُسْلِماً» فرمود:یعنی پاک و با اخلاص که با چیزی آمیخته نیست. - . محاسن: ۲۵۱ -

**[ترجمه]

«۱۵»

ین، [کتاب حسین بن سعید] و النوادر سن، [المحاسن] عُثْمَانُ بْنُ عِیسَی عَنْ عَلِیِّ بْنِ سَالِمٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام یَقُولُ: قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ أَنَا خَیْرُ شَرِیکٍ مَنْ أَشْرَکَ مَعِی غَیْرِی فِی عَمَلِهِ لَمْ أَقْبَلْهُ إِلَّا مَا کَانَ خَالِصاً(۶).

۱- ۱. عیون الأخبار ج ۲ ص ۶۹.

۲- ۲. المحاسن ص ۵.

۳- ۳. المحاسن ص ۲۰۴.

۴- ۴. المحاسن ص ۲۵۱.

٥- ٥. المحاسن ص ٢٥١.

٦- ٦. المحاسن ص ٢٥٢.

**[ترجمه]محاسن: علی بن سالم گوید: از حضرت صادق علیه السّلام شنیدم که می گفت: خداوند متعال می فرماید من بهترین شریک هستم؛ کسی که در عمل خود شرک ورزد و دیگری را با من شریک نماید، تمام آن عمل را به همان شریک وامی گذارم و فقط عملی که خالص برای من باشد، می پذیرم. - . محاسن: ۲۵۲ -

**[ترجمه]

«۱۶»

سن، [المحاسن] أَبِی عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنِ ابْنِ أُذَیْنَهَ عَنْ إِسْمَاعِیلَ بْنِ یَسَارٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام یَقُولُ: إِنَّ رَبَّکُمْ لَرَحِیمٌ یَشْکُرُ الْقَلِیلَ إِنَّ الْعَبْدَ لَیُصَلِّی الرَّکْعَتَیْنِ یُرِیدُ بِهَا وَجْهَ اللَّهِ فَیُدْخِلُهُ اللَّهُ بِهِ الْجَنَّهَ(۱).

**[ترجمه]محاسن: اسماعیل بن یسار می گوید: از حضرت صادق علیه السّلام شنیدم که می فرمود:پروردگار شما بسیار مهربان است که از عمل کوچکی هم تقدیر می کند. مثلا بنده او دو رکعت نماز با خلوص نیت و برای رضای حق می خواند و خداوند با همین عمل او را داخل بهشت می کند. - . محاسن: ۲۵۳ -

**[ترجمه]

«۱۷»

سن، [المحاسن] ابْنُ أَبِی نَجْرَانَ عَنِ الْمُفَضَّلِ بْنِ صَالِحٍ عَنْ أَبِی جَمِیلَهَ عَنْ جَابِرٍ الْجُعْفِیِّ رَفَعَهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: خَرَجَ ثَلَاثُ نَفَرٍ یَسِیحُونَ فِی الْأَرْضِ فَبَیْنَا هُمْ یَعْبُدُونَ اللَّهَ فِی کَهْفٍ فِی قُلَّهِ جَبَلٍ حَتَّی بَدَتْ صَخْرَهٌ مِنْ أَعْلَی الْجَبَلِ حَتَّی الْتَقَمَتْ بَابَ الْکَهْفِ فَقَالَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عِبَادَ اللَّهِ وَ اللَّهِ مَا یُنْجِیکُمْ مِمَّا وَقَعْتُمْ إِلَّا أَنْ تَصْدُقُوا اللَّهَ فَهَلُمَّ مَا عَمِلْتُمْ لِلَّهِ خَالِصاً فَإِنَّمَا ابْتُلِیتُمْ بِالذُّنُوبِ فَقَالَ أَحَدُهُمُ اللَّهُمَّ إِنْ کُنْتَ تَعْلَمُ أَنِّی طَلَبْتُ امْرَأَهً لِحُسْنِهَا وَ جَمَالِهَا فَأَعْطَیْتُ فِیهَا مَالًا ضَخْماً حَتَّی إِذَا قَدَرْتُ عَلَیْهَا وَ جَلَسْتُ مِنْهَا مَجْلِسَ الرَّجُلِ مِنَ الْمَرْأَهِ ذَکَرْتُ النَّارَ فَقُمْتُ عَنْهَا فَرَقاً مِنْکَ اللَّهُمَّ فَادْفَعْ عَنَّا هَذِهِ الصَّخْرَهَ فَانْصَدَعَتْ حَتَّی نَظَرُوا إِلَی الصَّدْعِ ثُمَّ

قَالَ الْآخَرُ اللَّهُمَّ إِنْ کُنْتَ تَعْلَمُ أَنِّی اسْتَأْجَرْتُ قَوْماً یَحْرُثُونَ کُلَّ رَجُلٍ مِنْهُمْ بِنِصْفِ دِرْهَمٍ فَلَمَّا فَرَغُوا أَعْطَیْتُهُمْ أُجُورَهُمْ فَقَالَ أَحَدُهُمْ قَدْ عَمِلْتُ عَمَلَ اثْنَیْنِ وَ اللَّهِ لَا آخُذُ إِلَّا دِرْهَماً وَاحِداً وَ تَرَکَ مَالَهُ عِنْدِی فَبَذَرْتُ بِذَلِکَ النِّصْفِ الدِّرْهَمِ فِی الْأَرْضِ فَأَخْرَجَ اللَّهُ مِنْ ذَلِکَ رِزْقاً وَ جَاءَ صَاحِبُ النِّصْفِ الدِّرْهَمِ فَأَرَادَهُ فَدَفَعْتُ إِلَیْهِ ثَمَانَ عَشْرَهَ آلَافٍ فَإِنْ کُنْتَ تَعْلَمُ أَنَّمَا فَعَلْتُهُ مَخَافَهً مِنْکَ فَادْفَعْ عَنَّا هَذِهِ الصَّخْرَهَ قَالَ فَانْفَجَرَتْ عَنْهُمْ حَتَّی نَظَرَ بَعْضُهُمْ إِلَی بَعْضٍ ثُمَّ إِنَّ الْآخَرَ قَالَ اللَّهُمَّ إِنْ کُنْتَ تَعْلَمُ أَنَّ أَبِی وَ أُمِّی کَانَا نَائِمَیْنِ فَأَتَیْتُهُمَا بِقَعْبٍ مِنْ لَبَنٍ فَخِفْتُ إِنْ أَضَعْهُ أَنْ تَمُجَّ فِیهِ هَامَّهٌ وَ کَرِهْتُ أَنْ أُوقِظَهُمَا مِنْ نَوْمِهِمَا فَیَشُقَّ ذَلِکَ عَلَیْهِمَا فَلَمْ أَزَلْ کَذَلِکَ حَتَّی اسْتَیْقَظَا وَ شَرِبَا اللَّهُمَّ إِنْ کُنْتَ تَعْلَمُ أَنِّی کُنْتُ فَعَلْتُ ذَلِکَ ابْتِغَاءَ وَجْهِکَ فَادْفَعْ عَنَّا هَذِهِ الصَّخْرَهَ فَانْفَرَجَتْ لَهُمْ طَرِیقَهُمْ ثُمَّ قَالَ

١- ١. المحاسن ص ٢٥٣.

النَّبِيُّ صلی الله علیه و آله مَنْ صَدَقَ اللَّهَ نَجا(۱).

**[ترجمه]محاسن: رسول خـدا محمـد صلّی اللّه علیه و آله فرمود: سه نفر به منظور سیاحت و دیدن آثار صنع الهی مسافرت نموده و در کوه و دشت گردش می کردنـد. آنهـا در غاری که در سینه کوهی بود منزل کرده و مشغول عبادت خـدا شدنـد. ناگهـان سـنگی بزرگ از بالای کـوه جـدا شـده و بر در غـار فرود آمـد و به کلی آن را مسـدود کرد.آنهـا پس از این حـادثه خطرناك به گفتگو پرداختند و با خود گفتند: ای بندگان خدا! به خدا سوگند هیچ راهی برای نجات از این مهلکه ندارید، جز اینکه به اعمـال صادقـانه خود متوسل شویـد.بنابراین آنچه از اعمال خالصانه ای که در آن هیـچ انگیزه ای جز خـدا نداشـته اید متـذکر شـده و بـازگو کنیـد که این گرفتاری کیفر گناهان ما بوده است. یکی از آن سه نفر گفت: خـدایا! تو می دانی که من دنبال زن زیبایی بودم و برای دستیابی به آن زن، مال فراوانی صـرف کردم تا بالاخره به آرزوی خود رسیدم و به آن زن دست یافتم. مقدمات عمل از هر جهت آماده شد و نشستم برای انجام عمل نامشروع، ولی ناگهان در همان حال به یاد آتش دوزخ و کیفر اعمـال افتـادم و خوف و ترس از مقـام ذات مقـدس تو مرا فرا گرفت. به همین دلیـل خود را کنـار کشـیده و از آن لـذت نامشـروع صـرف نظر کردم. بـار الهـا! به لطف و کرم خود این سـنگ را از در این غار برطرف فرما! ناگهان حرکتی در سـنگ پدید آمد و مختصر شکافی نمایان شد که همه آن شکاف را دیدند. دیگری گفت: خداوندا! تو خود می دانی که من یک بار گروهی را برای زراعت اجیر کردم و قرار گذاشـتم که به هر یـک، نیم درهم اجرت بـدهم. پس از اتمـام کـار، اجرت آنهـا را پرداختم، ولی یک نفر از آنان گفت که من به انـدازه دو نفر کار کرده ام و بایـد یک درهم تمام به من بـدهی. بالاخره اجرت مقرر را نگرفت و رفت. من با آن نصف درهم آن شـخص بـذر خریدم و آن را کاشـتم و خداوند هم حاصل زیادی از آن بذر عنایت فرمود. اتفاقا آن شـخص برای مطالبه نصف درهم خود آمد و من هیجده هزار درهم به او پرداختم. خدایا! اگر این عمل من فقط از لحاظ ترس از ذات مقدس تو بوده، این سـنگ را از در غار برطرف فرما!باز هم ناگهان در اثر جنبش سنگ، مقدار زیادی از در غار باز شد،به طوری که داخل غار روشن شده و توانستند یکدیگر راببینند .

سومی گفت: خداوندا! تو خود می دانی که من یک بار ظرفی از شـیر برای پدر و مادر خود آوردم، ولی وقتی به آنجا رسیدم، آنها خواب بودند. خواسـتم شـیر را در همان محل بگذارم و بروم. فکر کردم مبادا حیوانی و حشـره ای داخل شـیر شود. ضـمنا دوست نداشتم آنها را از خواب بیدار کنم که ناراحت شوند. پس به همان حال شیر در دست ماندم تا وقتی که از خواب بیدار شدنـد و شـیر را آشامیدنـد. خـدایا! اگر می دانی که این عمـل را فقط برای رضای تو انجام دادم، این دشواری را از ما برطرف فرما! که ناگهان سـنگ غلطید و راه خروج کاملا برای آنها باز شد. سـپس پیغمبر محمد صلّی اللّه علیه و آله فرمود: هر کس با خدا از راه صدق و خلوص معامله نماید، نجات می یابد. - . محاسن: ۲۵۳ -

**[ترجمه]

«۱۸»

مص، [مصـباح الشریعه] قَالَ الصَّادِقُ علیه السلام: الْإِخْلَاصُ یَجْمَعُ حَوَاصِلَ الْأَعْمَالِ وَ هُوَ مَعْنًی مِفْتَاحُهُ الْقَبُولُ وَ تَوْقِیعُهُ الرِّضَا فَمَنْ تَقَبَّلَ اللَّهُ مِنْهُ وَ رَضِیَ عَنْهُ فَهُوَ الْمُخْلِصُ وَ إِنْ قَلَّ عَمَلُهُ وَ مَنْ لَا یَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنْهُ فَلَیْسَ بِمُخْلِصٍ وَ إِنْ کَثُرَ عَمَلُهُ اعْتِبَاراً بِآدَمَ علیه

السـلام وَ إِبْلِيسَ وَ عَلَـامَهُ الْقَبُولِ وُجُودُ الِاسْـتِقَامَهِ بِبَـذْلِ كُـلِّ الْمَحَـابِّ مَعَ إِصَابَهِ عِلْمِ كُلِّ حَرَكَهٍ وَ سُـكُونٍ فَالْمُخْلِصُ ذَائِبٌ رُوحُهُ بـازل [بَاذِلٌ] مُهْجَتَهُ فِي تَقْوِيمِ مَا بِهِ الْعِلْمُ وَ الْأَعْمَالُ وَ الْعَامِلُ وَ الْمَعْمُولُ بِالْعَمَلِ لِأَنَّهُ إِذَا أَدْرَكَ ذَلِكَ فَقَـدْ أَدْرَكَ الْكُلَّ وَ إِذَا فَاتَهُ ذَلِكَ فَاتَهُ الْكُلُّ وَ هُوَ تَصْفِيَهُ مَعَانِي التَّنْزِيهِ فِي التَّوْحِيدِ كَمَا قَالَ الْأَوَّلُ هَلَكَ الْعَامِلُونَ إِلَّا الْعَابِدُونَ وَ هَلَكَ الْعَابِدُونَ إِلَّا الْعَالِمُونَ وَ هَلَكَ الْعَالِمُونَ إِلَّا الصَّادِقُونَ وَ هَلَكَ الصَّادِقُونَ إِلَّا الْمُخْلِصُونَ وَ هَلَكَ الْمُخْلِصُونَ إِلَّا الْمُتَّقُونَ وَ هَلَكَ الْمُتَّقُونَ إِلَّا الْمُوقِنُونَ وَ إِنَّ الْمُوقِنِينَ لَعَلَى خَطَرٍ عَظِيمٍ قَالَ اللَّهُ لِنَبِيِّهِ صـلى الله عليه و آله وَ اعْبُدْ رَبَّكَ حَتَّى يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ (۲) وَ أَدْنَى حَدِّ الْإِخْلَاصِ بَذْلُ الْعَبْدِ طَاقَتَهُ ثُمَّ لَـا يَجْعَـلُ لِعَمَلِهِ عِنْـدَ اللَّهِ قَـدْراً فَيُوجِبَ بِهِ عَلَى رَبِّهِ مُكَافَاهً بِعَمَلِهِ لِعِلْمِهِ أَنَّهُ لَوْ طَالَبَهُ بِوَفَاءِ حَقِّ الْعُبُودِيَّهِ لَعَجَزَ وَ أَدْنَى مَقَامِ الْمُخْلِصِ فِي الدُّنْيَا السَّلَامَهُ مِنْ جَمِيعِ الْآثَامِ وَ فِي الْآخِرَهِ النَّجَاهُ مِنَ النَّارِ وَ الْفَوْزُ بِالْجَنَّهِ(۳).

**[ترجمه]مصباح الشـریعه: حضـرت صـادق علیه السّـلام فرمـود: نتایجاعمـال انسـان از راه اخلاـص به دست می آیـد و کلید اخلاص، قبولی عمل و امضا و پذیرش آن، رضا و خشنودی حق است.

بنابراین شـخص مخلص کسـی است که خداوند عملش را پذیرفته و از او راضـی باشد، گرچه عملش از لحاظ کمیت و مقدار انـدك باشـد، ولی آن کس که اعمـالش پـذیرفته نباشـد، چنین شخصـی دارای اخلاـص نیست، گرچه اعمـال زیـاد و کارهای فراوانی داشته باشد.

شاهد این مطلب وضع آدم ابوالبشـر و ابلیس است که حضـرت آدم با اینکه عملش خیلی زیاد و چشمگیر نبود، ولی همان توبه و انابه انـدك او، چون با اخلاص بود پـذیرفته شـد و خدا هم از او راضـی گشت. ولی شـیطان با آن عبادت متمادی که سالیان دراز مشـغول پرسـتش حق بود، چون توأم با اخلاص نبود و به خود به نظر عظمت و بزرگی می نگریست، ملعون و مطرود شد. و نشانه قبول و پـذیرش این است که انسان در راه پیمودن مسیر حق، چنان مسـتقیم و پایـدار باشد که از تمام علائق و خواسـته های خود صرف نظر کند، همه چیز را در این راه فدا نماید و این استقامت عملی توأم با علم و بینش باشد که هر گونه حرکت و سکون و هر قدمی که برمی دارد، سنجیده و با تشخیص کامل باشد. بنابراین شخص با اخلاص روح و جان خود را در آتش عشق حق ذوب نموده و در طریق معرفت و شـناخت حق و پیگرد عملی، دل و جان را نثار می کنـد و اگر انسان به چنین مقامی رسـید، همه چیز را به دست آورده، ولی اگر این اسـتقامت عملی و این شـعور و بینش علمی را به دست نیـاورد، همه چیز را از دست داده و همین است معنای حقیقی توحید کامل که از هر نقصـی منزه و پیراسته است.همچنان که خدای ازلی فرموده: تمام اهـل عمـل در معرض هلاـکت هسـتند مگر عمـل کننـدگانی که عملشان به عنوان عبادت باشـد؛ همه عبادت کننـدگان هم در معرض هلاکتنـد، مگر آنهـایی که عبادتشـان بر پایه علم و دانش باشـد؛ دانشـمندان هم همگی در معرض هلاکت هسـتند، جز اهـل صـدق و راسـتی و اینـان نیز در معرض خطرنـد، جز اهـل اخلاـص؛ مخلصـین نیز در خطرنـد، مگر آنـان کـه اهـل تقـوا و پرهیزکاری باشـند؛ اهل تقوا هم در معرض هلاکتند، مگر آنان که دارای حالت یقین باشند؛ اهل یقین هم به نوبه خود در خطر بزرگی هسـتند، إِلَّا مـا رَحِـمَ رَبِّی {مگر این که خـدایم رحم کنـد} و خداونـد بپیغمـبرش فرمـوده: «وَ اعْبُـدْ رَبَّکَ حَـتَّی یَـأْتِیَکَ الْیَقِینُ»، - . حجر / ۹۹ - پروردگـار خود را عبادت کن تا دم مرگ و آخرین نفس که در آن وقت عین الیقین پیـدا می شود و همه چیز منکشف و روشن می گردد و تمـام حجـاب های دنیوی و مادی به کنار رفته و حقایق هستی روشن و آشکار خواهد شـد. و کمترین حـد اخلاص این است که بنـده، تمام امکانات خود را صـرف کنـد و در راه اطاعت حق، حـداکثر کوشـش را بنمایـد و در عین حال برای اعمال خود ارزشـی قائل نشود که در مقابل آن توقع مزد و پاداشـی از خـدا داشـته باشـد و خـدا را

مکلف و ملزم به ایفای آن بداند. چون می داند اگر بنا شود که خدا حق عبودیت و بندگی را از او مطالبه نماید، قطعا عاجز و ناتوان خواهد بود. و کمترین اثر و نتیجه اخلاص در دنیا،عاری بودن از جمیع معاصی و آلوده نشدن به گناه است و اثر اخروی آن، نجات یافتن از آتش و رسیدن و کامیابی از بهشت است. - . مصباح الشریعه: ۵۲ - ۵۳ -

**[ترجمه]

«۱۹»

م، [تفسیر الإمام علیه السلام] وَ قَالَ مُحَمَّدُ بْنُ عَلِیٍّ الرِّضَا علیه السلام: أَفْضَلُ الْعِبَادَهِ الْإِخْلَاصُ.

وَ قَالَ عَلِیُّ بْنُ مُحَمَّدٍ علیه السلام: لَوْ سَلَکَ النَّاسُ وَادِیاً شِعْباً لَسَلَکْتُ وَادِیَ رَجُلٍ عَبَدَ اللَّهَ وَحْدَهُ خَالِصاً.

وَ قَالَ الْحَسَنُ بْنُ عَلِیٍّ الزَّکِیُّ علیه السلام: لَوْ جَعَلْتُ الدُّنْیَا کُلَّهَا لُقْمَهً وَاحِدَهً وَ لَقَّمْتُهَا مَنْ یَعْبُدُ اللَّهَ خَالِصاً لَرَأَیْتُ أَنِّی مُقَصِّرٌ فِی حَقِّهِ وَ لَوْ مَنَعْتُ الْکَافِرَ مِنْهَا حَتَّی یَمُوتَ

ص: ۲۴۵

۱- ۱. المحاسن ص ۲۵۳.

۲- ۲. الحجر: ۹۹.

۳- ۳. مصباح الشریعه ص ۵۲ و ۵۳.

جُوعاً وَ عَطَشاً ثُمَّ أَذَقْتُهُ شَرْبَهً مِنَ الْمَاءِ لَرَأَيْتُ أَنِّی قَدْ أَسْرَفْتُ (۱).

**[ترجمه]تفسیر امام حسن عسکری: حضرت جواد علیه السّلام فرمود: بالاترین و بهترین عبادت اخلاص در عمل است. و حضرت هادی علیه السّلام فرمود: اگر چنانچه مردم گروهی در مسیر و جهتی حرکت کنند، من به راه کسی می روم که خدای یگانه را به اخلاص می پرستند. و حضرت عسکری فرمود: اگر فرضا تمام آنچه در دنیا هست به صورت لقمه غذایی بشود و من آن را به کسی بخورانم که اخلاص در عبادت دارد، هنوز هم فکر می کنم که در ادای حق او کوتاهی کرده باشم. و اگر کافر را به طور کلی از آنچه که در دنیا هست بازدارم تا در اثر گرسنگی و تشنگی بمیرد و من فقط یک جرعه آب به او بنوشانم، تصور می کنم که اسراف نموده ام و این مقدار هم حق ندارد، چون خداوند هر چه نعمت دارد، برای کسی که او را می شناسد و حق بندگی را انجام می دهد آفریده و منکران خدا در نعمت های او حقی ندارند. - . تفسیر امام حسن عسکری: - ۱۵۲

**[ترجمه]

«۲۰»

تم، [فلاح السائل] بِإِسْنَادِنَا إِلَی هَارُونَ بْنِ مُوسَی التَّلَّعُکْبَرِیِّ عَنِ ابْنِ عُقْدَهَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سَالِمِ بْنِ جَبْهَانَ عَنْ عَبْدِ الْعَزِیزِ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِیٍّ عَنْ سِنَانٍ عَنْ عَبْدِ الْوَاحِدِ عَنْ رَجُلٍ عَنْ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ قَالَ: قُلْتُ حَدِّثْنِی بِحَدِیثٍ سَمِعْتَهُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله حَفِظْتَهُ وَ ذَکَرْتَهُ فِی کُلِّ یَوْمٍ مِنْ دِقَّهِ مَا حَدَّثَکَ بِهِ قَالَ نَعَمْ وَ بَکَی مُعَاذٌ فَقُلْتُ اسْکُتْ فَسَکَتَ ثُمَّ نَادَی بِأَبِی وَ أُمِّی حَدَّثَنِی وَ أَنَا رَدِیفُهُ قَالَ فَبَیْنَا نَسِیرُ إِذْ یَرْفَعُ بَصَرَهُ إِلَی السَّمَاءِ فَقَالَ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِی یَقْضِی فِی خَلْقِهِ مَا أَحَبَّ قَالَ یَا مُعَاذُ قُلْتُ لَبَّیْکَ یَا رَسُولَ اللَّهِ إِمَامَ الْخَیْرِ وَ نَبِیَّ الرَّحْمَهِ فَقَالَ أُحَدِّثُکَ مَا حَدَّثَ نَبِیٌّ أُمَّتَهُ إِنْ حَفِظْتَهُ نَفَعَکَ عَیْشُکَ وَ إِنْ سَمِعْتَهُ وَ لَمْ تَحْفَظْهُ انْقَطَعَتْ حُجَّتُکَ عِنْدَ اللَّهِ ثُمَّ قَالَ إِنَّ اللَّهَ خَلَقَ سَبْعَهَ أَمْلَاکٍ قَبْلَ أَنْ یَخْلُقَ السَّمَاوَاتِ فَجَعَلَ فِی کُلِّ سَمَاءٍ مَلَکاً قَدْ جَلَّلَهَا بِعَظَمَتِهِ وَ جَعَلَ عَلَی کُلِّ بَابٍ مِنْهَا مَلَکاً بَوَّاباً فَتَکْتُبُ الْحَفَظَهُ عَمَلَ الْعَبْدِ مِنْ حِینِ یُصْبِحُ إِلَی حِینِ یُمْسِی ثُمَّ یَرْتَفِعُ الْحَفَظَهُ بِعَمَلِهِ لَهُ نُورٌ کَنُورِ الشَّمْسِ حَتَّی إِذَا بَلَغَ سَمَاءَ الدُّنْیَا فَیُزَکِّیهِ وَ یُکْثِرُهُ فَیَقُولُ لَهُ قِفْ فَاضْرِبْ بِهَذَا الْعَمَلِ وَجْهَ صَاحِبِهِ أَنَا مَلَکُ الْغِیبَهِ فَمَنِ اغْتَابَ لَا أَدَعُ عَمَلَهُ یُجَاوِزُنِی إِلَی غَیْرِی أَمَرَنِی بِذَلِکَ رَبِّی قَالَ ثُمَّ یَجِی ءُ مِنَ الْغَدِ وَ مَعَهُ عَمَلٌ صَالِحٌ فَیَمُرُّ بِهِ وَ یُزَکِّیهِ وَ یُکْثِرُهُ حَتَّی یَبْلُغَ السَّمَاءَ الثَّانِیَهَ فَیَقُولُ الْمَلَکُ الَّذِی فِی السَّمَاءِ الثَّانِیَهِ قِفْ فَاضْرِبْ بِهَذَا الْعَمَلِ وَجْهَ صَاحِبِهِ إِنَّمَا أَرَادَ بِهَذَا الْعَمَلِ عَرَضَ الدُّنْیَا أَنَا صَاحِبُ الدُّنْیَا لَا أَدَعُ عَمَلَهُ یَتَجَاوَزُنِی إِلَی غَیْرِی قَالَ ثُمَّ یَصْعَدُ بِعَمَلِ الْعَبْدِ مُبْتَهِجاً بِصَدَقَهٍ وَ صَلَاهٍ فَتَعْجَبُ الْحَفَظَهُ وَ یُجَاوِزُهُ إِلَی السَّمَاءِ الثَّالِثَهِ فَیَقُولُ الْمَلَکُ قِفْ فَاضْرِبْ بِهَذَا الْعَمَلِ وَجْهَ صَاحِبِهِ وَ ظَهْرَهُ أَنَا مَلَکُ صَاحِبِ الْکِبْرِ فَیَقُولُ إِنَّهُ عَمِلَ وَ تَکَبَّرَ فِیهِ عَلَی النَّاسِ فِی مَجَالِسِهِمْ أَمَرَنِی

۱- ۱. تفسیر الإمام ص ۱۵۲ ط ۱۲۶۸، و فی نسخه الکمبانیّ کما فی الأصل رمز تفسیر العیّاشیّ و هو سهو ظاهر.

رَبِّی أَنْ لَا أَدَعَ عَمَلَهُ یَتَجَاوَزُنِی إِلَی غَیْرِی قَالَ وَ تَصْعَدُ الْحَفَظَهُ بِعَمَلِ الْعَبْدِ یَزْهَرُ کَالْکَوْکَبِ الدُّرِّیِّ فِی السَّمَاءِ لَهُ دَوِیٌّ بِالتَّسْبِیحِ وَ الصَّوْمِ وَ الْحَجِّ فَیَمُرُّ بِهِ إِلَی مَلَکِ السَّمَاءِ الرَّابِعَهِ فَیَقُولُ لَهُ قِفْ فَاضْرِبْ بِهَذَا الْعَمَلِ وَجْهَ صَاحِبِهِ وَ بَطْنَهُ أَنَا مَلَکُ الْعُجْبِ فَإِنَّهُ کَانَ یُعْجَبُ بِنَفْسِهِ وَ إِنَّهُ عَمِلَ وَ أَدْخَلَ نَفْسَهُ الْعُجْبَ أَمَرَنِی رَبِّی لَا أَدَعُ عَمَلَهُ یَتَجَاوَزُنِی إِلَی غَیْرِی وَ أَضْرِبُ بِهِ وَجْهَ صَاحِبِهِ قَالَ وَ تَصْعَدُ الْحَفَظَهُ بِعَمَلِ الْعَبْدِ کَالْعَرُوسِ الْمَزْفُوفَهِ إِلَی أَهْلِهَا فَیَمُرُّ بِهِ إِلَی مَلَکِ السَّمَاءِ الْخَامِسَهِ بِالْجِهَادِ وَ الصَّلَاهِ مَا بَیْنَ الصَّلَاتَیْنِ وَ لِذَلِکَ رَنِینٌ کَرَنِینِ الْإِبِلِ عَلَیْهِ ضَوْءٌ کَضَوْءِ الشَّمْسِ فَیَقُولُ الْمَلَکُ قِفْ أَنَا مَلَکُ الْحَسَدِ فَاضْرِبْ بِهَذَا الْعَمَلِ وَجْهَ صَاحِبِهِ وَ تَحَمَّلْهُ عَلَی عَاتِقِهِ إِنَّهُ کَانَ یَحْسُدُ مَنْ یَتَعَلَّمُ وَ یَعْمَلُ لِلَّهِ بِطَاعَتِهِ فَإِذَا رَأَی لِأَحَدٍ فَضْلًا فِی الْعَمَلِ وَ الْعِبَادَهِ حَسَدَهُ وَ وَقَعَ فِیهِ فَیَحْمِلُهُ عَلَی عَاتِقِهِ وَ یَلْعَنُهُ عَمَلُهُ قَالَ وَ تَصْعَدُ الْحَفَظَهُ فَیَمُرُّ بِهِمْ إِلَی مَلَکِ السَّمَاءِ السَّادِسَهِ فَیَقُولُ الْمَلَکُ قِفْ أَنَا صَاحِبُ الرَّحْمَهِ اضْرِبْ بِهَذَا الْعَمَلِ وَجْهَ صَاحِبِهِ وَ اطْمِسْ عَیْنَیْهِ لِأَنَّ صَاحِبَهُ لَمْ یَرْحَمْ شَیْئاً إِذَا أَصَابَ عَبْداً مِنْ عِبَادِ اللَّهِ ذنبا [ذَنْبٌ] لِلْآخِرَهِ أَوْ ضرا [ضَرٌّ] فِی الدُّنْیَا یُشْمَتُ بِهِ أَمَرَنِی رَبِّی أَنْ لَا أَدَعَ عَمَلَهُ یُجَاوِزُنِی إِلَی غَیْرِی وَ قَالَ وَ تَصْعَدُ الْحَفَظَهُ بِعَمَلِ الْعَبْدِ أَعْمَالًا بِفِقْهٍ وَ اجْتِهَادٍ وَ وَرَعٍ لَهُ صَوْتٌ کَالرَّعْدِ وَ ضَوْءٌ

کَضَوْءِ الْبَرْقِ وَ مَعَهُ ثَلَاثَهُ آلَافِ مَلَکٍ فَیَمُرُّ بِهِمْ إِلَی مَلَکِ السَّمَاءِ السَّابِعَهِ فَیَقُولُ الْمَلَکُ قِفْ وَ اضْرِبْ بِهَذَا الْعَمَلِ وَجْهَ صَاحِبِهِ أَنَا مَلَکُ الْحِجَابِ أَحْجُبُ کُلَّ عَمَلٍ لَیْسَ لِلَّهِ إِنَّهُ أَرَادَ رِفْعَهً عِنْدَ الْقُوَّادِ وَ ذِکْراً فِی الْمَجَالِسِ وَ صَوْتاً فِی الْمَدَائِنِ أَمَرَنِی رَبِّی أَنْ لَا أَدَعَ عَمَلَهُ یُجَاوِزُنِی إِلَی غَیْرِی مَا لَمْ یَکُنْ خَالِصاً قَالَ وَ تَصْعَدُ الْحَفَظَهُ بِعَمَلِ الْعَبْدِ مُبْتَهِجاً بِهِ مِنْ خُلُقٍ حَسَنٍ وَ صَمْتٍ وَ ذِکْرٍ کَثِیرٍ تُشَیِّعُهُ مَلَائِکَهُ السَّمَاوَاتِ السَّبْعَهُ بِجَمَاعَتِهِمْ فَیَطَئُونَ الْحُجُبَ کُلَّهَا حَتَّی یَقُومُوا بَیْنَ یَدَیْهِ فَیَشْهَدُوا لَهُ بِعَمَلٍ صَالِحٍ وَ دُعَاءٍ فَیَقُولُ اللَّهُ أَنْتُمْ حَفَظَهُ عَمَلِ عَبْدِی وَ أَنَا رَقِیبٌ عَلَی مَا نَفْسُهُ عَلَیْهِ لَمْ یُرِدْنِی بِهَذَا الْعَمَلِ عَلَیْهِ لَعْنَتِی فَیَقُولُ

الْمَلَائِكَهُ عَلَيْهِ لَعْنَتُكَ وَ لَعْنَتُنَا قَالَ ثُمَّ بَكَى مُعَاذٌ وَ قَالَ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا أَعْمَلُ قَالَ اقْتَدِ بِنَبِيِّكَ يَا مُعَاذُ فِي الْيَقِينِ قَالَ قُلْتُ إِنَّكَ أَنْتَ رَسُولُ اللَّهِ وَ أَنَا مُعَاذُ بْنُ جَبَلٍ قَالَ وَ إِنْ كَانَ فِي عَمَلِكَ تَقْصِيرٌ يَا مُعَاذُ فَاقْطَعْ لِسَانَكَ عَنْ إِخْوَانِكَ وَ عَنْ حَمَلَهِ الْقُرْآنِ وَ لْتَكُنْ ذُنُوبُكَ عَلَيْكَ لَا تُحَمِّلْهَا عَلَى إِخْوَانِكَ وَ لَا تُزَكِّ نَفْسَكَ بِتَذْمِيمِ إِخْوَانِكَ وَ لَا تَرْفَعْ نَفْسَكَ بِوَضْعِ إِخْوَانِكَ وَ لَا تُرَاءِ بِعَمَلِكَ وَ لَا تُدْخِلْ مِنَ الدُّنْيَا فِي الْآخِرَهِ وَ لَا تَفَحَّشْ فِي مَجْلِسِكَ لِكَيْ يَحْذَرُوكَ بِسُوءِ خُلُقِكَ وَ لَا تُنَاجِ مَعَ رَجُلٍ وَ عِنْدَكَ آخَرُ وَ لَا تَتَعَظَّمْ عَلَى النَّاسِ فَيَقْطَعَ عَنْكَ خَيْرَاتِ الدُّنْيَا وَ لَا تُمَزِّقِ النَّاسَ فَتُمَزِّقَكَ كِلَابُ أَهْلِ النَّارِ قَالَ اللَّهُ وَ النَّاشِطاتِ نَشْطاً(۱) أَ تَدْرِي مَا النَّاشِطَاتُ كِلَابُ أَهْلِ النَّارِ تَنْشِطُ اللَّحْمَ وَ الْعَظْمَ قُلْتُ مَنْ يُطِيقُ هَذِهِ الْخِصَالَ قَالَ يَا مُعَاذُ أَمَا إِنَّهُ يَسِيرٌ عَلَى مَنْ يَسَّرَ اللَّهُ عَلَيْهِ قَالَ وَ مَا رَأَيْتُ مُعَاذاً يُكْثِرُ تِلَاوَهَ الْقُرْآنِ كَمَا يُكْثِرُ تِلَاوَهَ هَذَا الْحَدِيثِ.

العده، [عده الداعی] روی أبو محمد جعفر بن أحمد القمی فی کتابه المنبئ عن زهد النبی صلی الله علیه و آله عن عبد الواحد عمن حدثه عن معاذ بن جبل: مثله.

**[ترجمه]فلاح السائل: مردی گوید به معاذ بن جبل گفتم: برای من حدیثی را که خود از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله شنیده و ضبط کرده ای و هر روز متذکر آن هستی و از احادیث قابل دقت است بازگو نما. معاذ گفت بسیار خوب، ولی شروع به گریه کرد. گفتم خاموش شو و بگو. سپس با صدای بلند گفت: پدر و مادرم فدای پیغمبر باد! روزی حضرت سوار بود و من هم در ردیف او بودم. در اثنایی که داشتیم می رفتیم حضرت نظر مبارک را به طرف آسمان افکند و گفت: حمد و سپاس خدایی را سزد که آنچه را که درباره مخلوق خود بخواهد و دوست داشته باشد، فرمان داده و انجام می دهد. فرمود: ای معاذ! عرضه داشتم: لبیک ای رسول خدا و راهنمای خیر و خوبی، ای پیامبر رحمت! فرمود: مطلبی را که پیامبر به امت خود گوید، برای تو می گویم که اگر این حدیث را ضبط کنی، زندگی برایت سودمند است و اگر بشنوی و ضبط نکنی و مراعات ننمایی، هیچ عذری در پیشگاه حق نخواهی داشت. سپس فرمود: خداوند متعال پیش از خلقت آسمان ها، هفت فرشته آفرید و پس از خلقت آسمان ها که سراسر آنها را پرده ای از عظمت و جلال پوشانیده بود، در هر یک از آنها ملائکه ای قرار داد و بر در هر آسمانی، ملکی به عنوان دربان مقرر داشت، و فرشتگان اعمال که تمامی عمل انسان را از صبح تا شب حفظ و ضبط می نمایند و می نویسند عمل بنده را به طرف عالم بالا می برند. و این عمل هنگامی که به آسمان اول می رسند مانند آفتاب می درخشند و فرشتگان از عمل بنده تعریف و تمجید می کنند. فرشته دربان می گوید: توقف کن! عبور ننما و این عمل را به صورت صاحبش بزن! من فرشته موکل به غیبت هستم. هر کس غیبت کسی را کرده باشد، نمی گذارم عملش از اینجا عبور کند. این ماموریتی است که پروردگار به من داده است.

فرمود: روز بعد که می شود، فرشته نگهبان عمل دوباره عمل بنده را بالا می برد و با تزکیه و تمجید، عمل را از آسمان اول عبور می دهد و به آسمان دوم می رسد. در این هنگام فرشته دربان اخطار توقف نموده و می گوید: این عمل را برگردان و به صورت صاحبش بزن! زیرا منظور صاحب عمل انگیزه دنیوی بوده و من مامور بازرسی اغراض دنیوی اعمال هستم و نمی گذارم این عمل از اینجا عبور کند.

حضرت فرمود: سپس مجددا عمل بعدی را با کمال سرور و خوشحالی بالا می برد (از قبیل صدقه و انفاق و نماز) و نگهبانان عمل خوشحال می شوند و تا آسمان سوم می روند . فرشته دربان آنجامی گوید: بایست و این عمل را بر پشت و صورت

صاحبش بزن! من فرشته مأمور متکبران هستم. این شخص با این عمل نسبت به دیگران تکبر ورزیده و در مجالس، خود را برتر از آنها دیده است. پروردگار من فرمان داده که نگذارم چنین عملی از اینجا عبور نماید.

سپس فرمود: حافظان عمل باز هم عمل دیگر بنده را که مانند ستاره درخشان نورانی و روشن است و صدای تسبیح و روزه و حجاز آن می آید، تا آسمان چهارمبالا می برند. فرشته دربان آنجامی گوید: توقف کن و این عمل را به صورت و شکم صاحبش بزن! من فرشته عجب و خودبینی هستم. این شخص با این عمل به خود خوش بین شده و به خود می بالید. پروردگار من دستور داده که مانع از عبور چنین عملی بشوم. این عمل را به صورت صاحبش بزن! آنگاه فرمود:ملائکه اعمال، عمل بنده را که در کمال آراستگی و زینت است، مانند عروسی که با جهاد و نماز و نوافل مابین نمازهای واجب و آثار ناله و تضرع چون ناله شتر که از آن عمل پیدا است، آرایش و آراسته شده و مانند آفتاب می درخشند بالا می برند تا به آسمان پنجم می رسد. فرشته دربان آنجا فرمان توقف داده و می گوید: من مامور بازرسی اعمال حسودان هستم. برگرد و این عمل را به صورت صاحبش بزن و بر کول او بار کن! چرا که این شخص بر کسانی که علم و دانش فرا می گرفتند و اعمالشان را برای خدا انجام می دادند، حسد ورزیده و رشک می برده.و اگر در کسی امتیاز و فضیلتی در عمل و عبادت می دید ناراحت شده و حسادت می نمود، غیبت او را می کرد و به او تهمت می زد. این فرشته عمل آن شخص را بر دوش او باز می نماید و همین عمل صاحبش را لعنت می کند.

سپس فرمود: باز عمل را بالا برده تا آسمان ششم برسند. فرشته دربان آنجا می گوید: توقف کن! من مأمور بررسی رحمت و مهربانی صاحب اعمال هستم. این عمل را به صورت صاحبش بزن و چشمش را نابود کن! چون این شخص محبت و رأفتی ندارد و اگر بنده ای از بندگان خدا در اثر لغزش گناهی را مرتکب می شد یا اتفاق ناگوار و مصیبت و زیانی برای او رخ می داد،این شخص به جای نصیحت و همدردی، آن طرف را سرزنش و شماتت می نمود. پروردگار من فرمان داده که نگذارم عمل چنین اشخاصی از اینجا عبور کند.

آنگاه فرمود: ملائکه اعمال دیگر را که توأم با فقه و فقاهت و کوشش کامل و توأم با ورع و تقوا است بالا می برند و این عمل، صدایی رعدآسا و نوری همچو برق درخشان دارد. و سه هزار فرشته همراه اوست و تمام آسمان های ششگانه و درجات و مراتب را پیموده تا به آسمان هفتم می رسد. ناگهان فرشته آسمان هفتم اخطار توقف داده و دستور می دهد: این عمل را به صورت صاحبش بزن! من مامور بازرسی حجاب اعمال هستم. هر عملی که بین آن و خدا حجابی باشد و در آن انگیزه غیر خدا باشد، برمی گردانم. صاحب این عمل منظورش از این عمل، این بود که با این عمل ارتقای مقامی در نظر فرماندهان به دست آورد و نام بلندی در مجالس و محافل کسب کند و شهره آفاق گردد. پروردگار بزرگ به من دستور داده هر عملی که خالص برای او نباشد، بازگردانم و مانع از عبور آن شوم.

سپس فرمود: آنگاه ملائکه، عمل بنده را از قبیل اخلاق نیک و سکوت و ذکر فراوان (همه گونه عبادت) با کمال خوشحالی بالاـ می برند و تمام ملائکه هفت آسمان در مشایعت آن عمل هستند و مراحل هفتگانه را می پیمایند تا به حریم خداوندی رسیده و همگی آنها به اعمال صالحه و دعا و مناجات این شخص گواهی می دهند، ولی خداوند متعال می فرماید: ملائکه من! شما فقط حافظ و نگهبان عمل هستید، ولی من به اعماق دل او و خاطرات و نیات پنهان او آگاه و مراقبم. در این عمل،

هدف حقیقی او من نبوده ام. لعنت من بر این شخص باد! ملائکه هم می گویند: خدایا، لعنت تو و لعنت ما بر او باد!

راوی حدیث می گوید: معاذ بن جبل سخت گریست و سپس گفت: به رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله عرضه داشتم: یا رسول اللّه! با این وضع من چه کنم و چگونه عمل نمایم؟ فرمود: ای معاذ! در داشتن حالت یقین به پیامبر خود تأسی کن. گفتم: چطور ممکن است؟ چون شما رسول خدا هستید، ولی من معاذ بن جبل، یک فرد عادی عامی ام. فرمود: اگر در عملت کوتاهی داری و آن طور که باید نمی توانی عمل کنی، برنامه زندگی را چنین تنظیم کن که زبانت را از انتقاد برادران دینی و از حاملان قران حفظ کنی. و همیشه به گناه خود اعتراف داشته باش و گناه خود را به گردن دیگران مینداز؛ با نکوهش دیگران خود را تزکیه و تصفیه مکن؛ با کوچک کردن و تحقیر دیگران خود را بزرگ مشمار؛ ریا و خودنمایی را در اعمال خود وارد نکن؛ در اعمال اخروی انگیزه دنیوی را راه مده؛ به مردم فحش و ناسزا مگو که مردم از تو رویگردان شده و در نتیجه خیرات و عواید دنیوی از دستت می رود؛ و پرده دری مکن که سگ های دوزخی تو را می درند. خداوند متعال می فرماید: «وَ النَّاشِطاتِ نَشْطاً»، {درندگان و درهم شکنندگان.} - . نازعات / ۲ - می دانی ناشطات یعنی چه؟ یعنی سگان دوزخی که گوشت و استخوان را دریده و در هم می شکنند. عرض کردم: یا رسول اللّه! چه کسی می تواند این برنامه را داشته باشد؟ چون مراقبت به این صفات بسیار مشکل و دشوار است. فرمود: چنین نیست. کسی که توفیق الهی شامل حال او باشد، برای او خیلی سهل و آسان است. راوی حدیث می گوید: معاذ بن جبل این حدیث را همیشه بازگو می کرد و آن را بیشتر از قرآن می خواند.

در کتاب عدّه الداعی، از کتاب جعفر بن احمد قمی، از معاذ بن جبل شبیه این روایت را نقل کرده است.

**[ترجمه]

«۲۱»

جع، [جامع الأخبار] عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِنَّ الْمُؤْمِنَ لَیَخْشَعُ لَهُ كُلُّ شَیْ ءٍ وَ یَهَابُهُ كُلُّ شَیْ ءٍ ثُمَّ قَالَ إِذَا كَانَ مُخْلِصاً لِلَّهِ أَخَافَ اللَّهُ مِنْهُ كُلَّ شَیْ ءٍ حَتَّى هَوَامَّ الْأَرْضِ وَ سِبَاعَهَا وَ طَیْرَ السَّمَاءِ.

وَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: إِنَّ اللَّهَ لَا یَنْظُرُ إِلَى صُوَرِكُمْ وَ أَعْمَالِكُمْ وَ إِنَّمَا یَنْظُرُ إِلَى قُلُوبِكُمْ (۲).

**[ترجمه]جامع الاخبار: حضرت صادق علیه السّلام فرمود: تمام موجودات در مقابل مؤمن فروتنی می کنند و هیبت و عظمت او را مراعات می نمایند. سپس فرمود: هنگامی که انسان دارای اخلاص باشد، همه چیز از او می ترسد، حتی حشرات و درندگان و پرندگان.

رسول خداصلّی اللّه علیه و آله فرمود: خداوند متعال به صورت و اعمال ظاهری شما نگاه نمی کند، فقط با انگیزه قلبی و نیات شما کار دارد. - . جامع الاخبار: ۱۱۷ -

**[ترجمه]

«۲۲»

سن، [المحاسن] ابْنُ مَحْبُوبٍ عَنِ ابْنِ رِئَابٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: مَنْ أَحَبَّ لِلَّهِ وَ أَبْغَضَ لِلَّهِ وَ أَعْطَی لِلَّهِ وَ مَنَعَ لِلَّهِ فَهُوَ مِمَّنْ یَکْمُلُ إِیمَانُهُ.

وَ عَنْهُ علیه السلام قَالَ: مِنْ أَوْثَقِ عُرَی الْإِیمَانِ أَنْ تُحِبَّ لِلَّهِ وَ تُبْغِضَ لِلَّهِ وَ تُعْطِیَ فِی اللَّهِ وَ تَمْنَعَ فِی اللَّهِ (۳).

۱- ۱. النازعات: ۲.

۲- ۲. جامع الأخبار ص ۱۱۷.

۳- ۳. المحاسن: ۲۶۳.

**[ترجمه]محاسن: حضرت صادق علیه السّلام فرمود: کسی که دوستی و دشمنی او و بخشش و نبخشیدن او برای خدا باشد، و در تمام کارهایش انگیزه و محرکش خدا باشد، چنین شخصی از ایمان کامل برخوردار است. و نیز فرمود: از محکم ترین رشته های ارتباط با حق این است که دوست بداری برای خدا و دشمنی کنی برای خدا و عطا و بخشش نمایی برای خدا و ندهی برای خدا. - . محاسن: ۲۶۳ -

**[ترجمه]

«۲۳»

نَوَادِرُ الرَّاوَنْدِیِّ، بِإِسْنَادِهِ عَنْ مُوسَی بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام قَالَ قَالَ عَلِیٌّ علیه السلام فِی قَوْلِهِ تَعَالَی وَ أَنَّ الْمَساجِدَ لِلَّهِ الْآیَهَ مَا سَجَدْتَ بِهِ مِنْ جَوَارِحِکَ لِلَّهِ تَعَالَی فَلا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَداً(۱).

**[ترجمه]نوادر راوندی: به سند خود از موسی بن جعفر، از پدران بزرگوار خود علیهم السّلام نقل کرده است که علی علیه السّلام در تفسیر آیه«وَ أَنَّ الْمَساجِدَ لِلَّهِ» فرمود: آن اعضا و جوارحی که برای سجده الهی به کار می بری. هیچ کس را جز خدا مورد توجه خود قرار مده. - . نوادر راوندی: ۳۰ -

**[ترجمه]

«۲۴»

مُنْیَهُ الْمُرِیدِ، عَنِ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله قَالَ: إِنَّ أَوْلَی النَّاسِ أَنْ یُقْضَی یَوْمَ الْقِیَامَهِ عَلَیْهِ رَجُلٌ اسْتُشْهِدَ فَأُتِیَ بِهِ فَعَرَّفَهُ نِعَمَهُ فَعَرَفَهَا قَالَ فَمَا عَمِلْتَ فِیهَا قَالَ قَاتَلْتُ فِیکَ حَتَّی اسْتُشْهِدْتُ قَالَ کَذَبْتَ وَ لَکِنَّکَ قَاتَلْتَ لِیُقَالَ جَرِی ءٌ فَقَدْ قِیلَ ذَلِکَ ثُمَّ أَمَرَ بِهِ فَسُحِبَ عَلَی وَجْهِهِ حَتَّی أُلْقِیَ فِی النَّارِ وَ رَجُلٌ تَعَلَّمَ الْعِلْمَ وَ عَلَّمَهُ وَ قَرَأَ الْقُرْآنَ فَأُتِیَ بِهِ فَعَرَّفَهُ نِعَمَهُ فَعَرَفَهَا قَالَ فَمَا عَمِلْتَ فِیهَا قَالَ تَعَلَّمْتُ الْعِلْمَ وَ عَلَّمْتُهُ وَ قَرَأْتُ فِیکَ الْقُرْآنَ قَالَ کَذَبْتَ وَ لَکِنَّکَ تَعَلَّمْتَ لِیُقَالَ عَالِمٌ وَ قَرَأْتَ الْقُرْآنَ لِیُقَالَ قَارِئُ الْقُرْآنِ فَقَدْ قِیلَ ثُمَّ أَمَرَ بِهِ فَسُحِبَ عَلَی وَجْهِهِ حَتَّی أُلْقِیَ فِی النَّارِ.

وَ قَالَ صلی الله علیه و آله: إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّیَّاتِ وَ إِنَّمَا لِکُلِّ امْرِئٍ مَا نَوَی فَمَنْ کَانَتْ هِجْرَتُهُ إِلَی اللَّهِ وَ رَسُولِهِ فَهِجْرَتُهُ إِلَی اللَّهِ وَ رَسُولِهِ وَ مَنْ کَانَتْ هِجْرَتُهُ إِلَی أَمْرِ دُنْیَا یُصِیبُهَا أَوِ امْرَأَهٍ یَنْکِحُهَا فَهِجْرَتُهُ إِلَی مَا هَاجَرَ إِلَیْهِ. وَ قَالَ صلی الله علیه و آله: نِیَّهُ الْمُؤْمِنِ خَیْرٌ مِنْ عَمَلِهِ. وَ فِی لَفْظٍ آخَرَ: أَبْلَغُ مِنْ عَمَلِهِ. وَ قَالَ صلی الله علیه و آله: إِنَّمَا یُبْعَثُ النَّاسُ عَلَی نِیَّاتِهِمْ. وَ قَالَ صلی الله علیه و آله مُخْبِراً عَنْ جَبْرَئِیلَ عَنِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ أَنَّهُ قَالَ: الْإِخْلَاصُ سِرٌّ مِنْ أَسْرَارِی اسْتَوْدَعْتُهُ قَلْبَ مَنْ أَحْبَبْتُ مِنْ عِبَادِی.

**[ترجمه]منیه المرید: پیامبر اکرمصلّی اللّه علیه و آله فرمود: سزاوارترین مردم که روز قیامت در حق او قضاوت می شود، کسی است که در صحنه جهاد شرکت کرده و کشته شده باشد. در آن روز که محشور می گردد،نعمت های الهی را که در دنیا به او داده شده بود، برمی شمرند و خداوند می فرماید: در مقابل این نعمت ها چه عملی انجام داده ای؟می گوید: خداوندا! در راه تو جهاد کردم تا شهید شدم. خدا می فرماید: دروغ می گویی!جهاد تو به این منظور بود که مردم بگویند

فلانی شجاع و پردل است و این حرف را هم درباره تو گفتند. سپس فرمان می دهد و او را به صورت به طرف آتش می کشند و در آن می افکنند.

و دیگر کسی که علم و دانش فرا گرفته و قرآن قرائت کرده است، در آن روز پس از معرفی نعمت های خدا و شناختن و اعتراف به آن نعمت ها، خداوند می فرماید: در مقابل این همه نعمت چه کردی؟ عرض می کند:در راه رضای تو علم و دانش آموختم و کلام تو را فرا گرفته و خواندم.می فرماید: دروغ می گویی! این علم و دانش به این منظور بود که مردم در حق تو بگویند فلانی عالم و دانشمند است و قرآن را هم به این منظور خواندی که بگویند فلانی قاری قرآن است و این چنین هم گفتند (پس عملی برای ما نداری). سپس دستور می فرماید که او رابه صورت بکشند و در آتش بیفکنند.

و فرمود: ارزش اعمال مردم به نیت و انگیزه های قلبی آنها است و هر کس هر نیت و هدفی که داشته باشد،همان برای اوست؛ آن کس که حرکت و هجرتش به سوی خدا و به منظور او و به سوی رسول خدا باشد، البته این هجرت الهی و رسولی و با ارزش و به خدا و رسولش خواهد رسید. و آن کس که منظورش از هجرت، دنیای مادی باشدکه چیزی به دست آورد یا زنی که با او ازدواج کند، همان مقدار ارزش دارد و به حساب خدا و دین ربطی نخواهد داشت. و نیز حضرت فرمود: نیت مؤمن از عملش بهتر (و در تعبیر دیگری فرمود:) رساتر و مفیدتر است. و نیز فرمود: همانا مردم بر طبق نیت و انگیزه های خود مبعوث و محشور می شوند.همچنین حضرتش از جبرئیل و او از خدای بزرگ بازگو نموده که خداوند فرموده: اخلاص، حالت و صفتی ارزشمند و سری از اسرار من است که در دل دوستان خود سپرده و به ودیعت نهاده ام.

**[ترجمه]

«۲۵»

عُدَّةُ الدَّاعِی، عَنِ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله قَالَ: مَنْ أَخْلَصَ لِلَّهِ أَرْبَعِینَ یَوْماً فَجَّرَ اللَّهُ یَنَابِیعَ الْحِكْمَهِ مِنْ قَلْبِهِ عَلَی لِسَانِهِ.

وَ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ الْجَوَادِ علیه السلام قَالَ: أَفْضَلُ الْعِبَادَهِ الْإِخْلَاصُ.

وَ عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام قَالَ: مَا أَنْعَمَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ عَلَی عَبْدٍ أَجَلَّ مِنْ أَنْ لَا یَكُونَ فِی قَلْبِهِ مَعَ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ غَیْرُهُ.

وَ عَنْ سَیِّدَهِ النِّسَاءِ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَیْهَا قَالَتْ: مَنْ أَصْعَدَ إِلَی اللَّهِ خَالِصَ عِبَادَتِهِ

ص: ۲۴۹

۱- ۱. نوادر الراوندیّ ص ۳۰.

أَهْبَطَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ إِلَيْهِ أَفْضَلَ مَصْلَحَتِهِ.

وَ عَنِ الْعَسْكَرِيِّ عليه السلام قَالَ: لَوْ جَعَلْتُ الدُّنْيَا كُلَّهَا لُقْمَةً وَاحِدَةً ثُمَّ لَقَّمْتُهَا مَنْ يَعْبُدُ اللَّهَ خَالِصاً لَرَأَيْتُ أَنِّي مُقَصِّرٌ فِي حَقِّهِ وَ لَوْ مَنَعْتُ الْكَافِرَ مِنْهَا حَتَّى يَمُوتَ جُوعاً وَ عَطَشاً ثُمَّ أَذَقْتُهُ شَرْبَةً مِنَ الْمَاءِ لَرَأَيْتُ أَنِّي قَدْ أَسْرَفْتُ.

وَ كَانَ عِيسَى عليه السلام يَقُولُ لِلْحَوَارِيِّينَ: إِذَا كَانَ صَوْمُ أَحَدِكُمْ فَلْيُدَهِّنْ رَأْسَهُ وَ لِحْيَتَهُ وَ يَمْسَحْ شَفَتَيْهِ بِالزَّيْتِ لِئَلَّا يَرَى النَّاسُ أَنَّهُ صَائِمٌ وَ إِذَا أَعْطَى بِيَمِينِهِ فَلْيُخْفِ عَنْ شِمَالِهِ وَ إِذَا صَلَّى فَلْيُرْخِ سَتْرَ بَابِهِ فَإِنَّ اللَّهَ يَقْسِمُ الثَّنَاءَ كَمَا يَقْسِمُ الرِّزْقَ (۱).

**[ترجمه]عـده الـداعی: پیغمبر اکرم صـلّی اللَّه علیه و آله فرمود: هر کس تـا چهـل روز مراقب اعمـال خود باشـد که آن را با اخلاص و فقط برای خدا انجام دهد، خداوند چشـمه هایی از حکمت و دانش را از قلبش جاری نموده که از زبانش بیرون می ریزد.

و حضرت جواد علیه السّلام فرمود: برترین عبادت ها اخلاص است.

حضرت صادق علیه السّلام فرمود: خداوند به بنده اش نعمتی بالاتر از این نداده که در دل او جز خدا، هیچ چیز دیگری نباشد، چه که این حالت، از تمام نعمت ها برتر است.

از حضـرت زهرا علیهاالسّـلام نقل شـده که فرمود: هر کس عمل خالص و عبادت بی شائبه خود را بتوانـد به سوی خدا صـعود دهد و بفرستد، خداوند هم بهترین مصالح و خیر او را به سوی آن بنده فرود می آورد.

و از حضرت عسکری علیه السّلام نقل شده که فرمود: اگر تمام دنیا به صورت لقمه ای درآید و من آن را به کسی بدهم که با اخلاص کامل خـدا را عبادت می کند، باز هم خود را می بینم که در ایفای حق چنین بنده ای کوتاهی کرده باشم. و اگر کافر را از تمـام دنیـا منع کرده و نگـذارم از هیـچ یـک از نعمت های دنیا اسـتفاده کنـد تا بمیرد و فقط یک جرعه آب به او بـدهم، تصور می کنم باز هم نسبت به این مقدار هم اسراف کرده باشم.

حضـرت عیسی علیه السّلام به حواریین خود می فرمود: هر وقت یکی از شما روزه دار بشود، به موی سر و صورت خود روغن بزنـد و لب های خود را با روغن زیتون جلا دهـد تا مردم روزه دار بودن او را نفهمنـد. و هنگام بخشـش و صدقه طوری پنهان کنـد که اگر فی المثل با دست راست خود صـدقه داده، دست چپش آگاه نشود. و هنگام نماز پرده های خانه را بیاویزد، زیرا خداوند متعال مدح و ثنا را درست مانند رزق و روزی میان بندگان خود تقسیم و مقدر کرده است. - . عده الداعی: ۱۲۳ -

**[ترجمه]

«۲۶»

أَسْرَارُ الصَّلَاهِ، عَنْ سُفْيَانَ بْنِ عُيَيْنَهَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام: فِي قَوْلِهِ عَزَّ وَ جَلَ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا قَالَ لَيْسَ يَعْنِي أَكْثَرَكُمْ عَمَلًا وَ لَكِنْ أَصْوَبَكُمْ عَمَلًا وَ إِنَّمَا الْإِصَابَهُ خَشْيَهُ اللَّهِ تَعَالَى وَ النِّيَّهُ الصَّادِقَهُ الْحَسَنَهُ ثُمَّ قَالَ الْإِبْقَاءُ عَلَى الْعَمَلِ حَتَّى يَخْلُصَ

أَشَدُّ مِنَ الْعَمَلِ وَ الْعَمَلُ الْخَالِصُ الَّذِی لَا تُرِیدُ أَنْ یَحْمَدَکَ عَلَیْهِ أَحَدٌ إِلَّا اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ وَ النِّیَّهُ أَفْضَلُ مِنَ الْعَمَلِ أَلَا وَ إِنَّ النِّیَّهَ هِیَ الْعَمَلُ ثُمَّ تَلَا قَوْلَهُ عَزَّ وَ جَلَ قُلْ کُلٌّ یَعْمَلُ عَلی شاکِلَتِهِ یَعْنِی عَلَی نِیَّتِهِ.

**[ترجمه]اسرار الصلاه: سفیان بن عینیه در تفسیر آیه شریفه«لِیَبْلُوَکُمْ أَیُّکُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا»، {خداوند موت و حیات را آفرید تا بیازماید که عمل کدام یک از شما بهتر است} فرمود: منظور زیادتر بودن عمل نیست، بلکه منظور این است که عمل کدام یک از شما صواب تر است. و «اصابه» عمل و کامل بودن آن عبارت است از خشیت و ترس از خدا و داشتن نیت صادق و نیک. سپس فرمود: ابقا بر عمل و مراقبت داشتن بر آن که انجامش توأم با اخلاص باشد، از انجام خود عمل دشوارتر است. و عمل خالص آن عملی است که توقع و انتظار تقدیر نسبت به آن عمل، از هیچ کس به جز خداوند متعال نداشته باشی. و نیت نیک از اصل عمل بهتر است، بلکه اساس و حقیقت عمل، همان نیت است. سپس حضرت آیه شریفه«قُلْ کُلٌّ یَعْمَلُ عَلی شاکِلَتِهِ» را تلاوت فرمود.

**[ترجمه]

«۲۷»

مِشْکَاهُ الْأَنْوَارِ، عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: فِی قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَ حَنِیفاً مُسْلِماً قَالَ خَالِصاً مُخْلِصاً لَا یَشُوبُهُ شَیْ ءٌ(۲).

ص: ۲۵۰

۱- ۱. عدّه الداعی ص ۱۲۳، ط هند.

۲- ۲. مشکاه الأنوار ص ۱۰.

**[ترجمه]مشکاه الانوار: حضرت صادق علیه السّلام در تفسیر آیه شریفه«حَنِیفاً مُسْلِماً» فرمود: یعنی خالص و پاک و با اخلاص،به طوری که به هیچ شائبه غیر الهی آمیخته نباشد. - . مشکاه الأنوار: ۱۰ -

**[ترجمه]

باب ۵۵ العباده و الاختفاء فیها و ذم الشهره بها

روایات

«۱»

ب، [قرب الإسناد] السِّنْدِیُّ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِی الْبَخْتَرِیِّ عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: أَعْظَمُ الْعِبَادَهِ أَجْراً أَخْفَاهَا(۱).

**[ترجمه]قرب الاسناد: حضرت صادق از پدران بزرگوار خود علیهم السّلام نقل نموده که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرموده است: عبادت هر چه مخفی تر و پنهان تر باشد، اجر و ثوابش بیشتر است. - . قرب الاسناد: ۸۴ -

**[ترجمه]

أقول

سیأتی فی باب نوادر المواعظ ما أوحی الله إلی نبی من أنبیائه و أن العمل الصالح إذا کتمه العبد و أخفاه أبی الله عز و جل إلا أن یظهره لیزینه به مع ما یدخره له من ثواب الآخره(۲).

**[ترجمه]در باب «مواعظ متفرقه» گفته خواهد شد که عمل صالح و نیکی که بنده آن را در نهان و خفا انجام داده است، خداوند متعال قطعا آن را آشکار خواهد ساخت و علاوه بر اجر اخروی، چنین بنده ای را در دنیا محبوب مردم خواهد کرد.

**[ترجمه]

«۲»

ثو، [ثواب الأعمال] ابْنُ الْوَلِیدِ عَنِ الصَّفَّارِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِیسَی عَنْ عَبَّاسِ بْنِ هِلَالٍ قَالَ سَمِعْتُ الرِّضَا علیه السلام یَقُولُ: الْمُسْتَتِرُ بِالْحَسَنَهِ تَعْدِلُ سَبْعِینَ حَسَنَهً وَ الْمُذِیعُ بِالسَّیِّئَهِ مَخْذُولٌ وَ الْمُسْتَتِرُ بِالسَّیِّئَهِ مَغْفُورٌ لَهُ (۳).

**[ترجمه]ثواب الاعمال: عباس بن هلال گوید: از حضرت رضا علیه السّلام شنیدم که می فرمود: عمل نیک پنهان، برابر با هفتاد عمل است و کسی که علنا عمل زشت را انجام دهد، خداوند او را رسوا می کند و کسی که معصیت را پنهان مرتکب شود، خداوند از او می گذرد. - . ثواب الأعمال: ۱۶۲ -

**[ترجمه]

«۳»

صح، [صحیفه الرضا علیه السلام] عَنِ الرِّضَا عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام قَالَ قَالَ عَلِيُّ بْنُ أَبِی طَالِبٍ علیه السلام: مِنْ كُنُوزِ الْجَنَّهِ إِخْفَاءُ الْعَمَلِ وَ الصَّبْرُ عَلَی الرَّزَايَا وَ كِتْمَانُ الْمَصَائِبِ (۴).

محص، [التمحیص] عن جابر عن علی علیه السلام: مثله.

**[ترجمه]صحیفه الرضا: امام رضا از پدران بزرگوار خود علیهم السّلام نقل کرده است که علی علیه السّلام فرمود: از گنج های بهشت، مخفی داشتن عمل و صبر و پایداری در برابر حوادث ناگوار و اظهار نکردن مصیبت و ناراحتی ها است. - . صحیفه الرضا: ۲۱ -

این روایت در کتاب تمحیص هم از جابر بن عبداللّه،از علی علیه السّلام نقل شده است.

**[ترجمه]

«۴»

ختص، [الإختصاص] عَنِ الْعَالِمِ علیه السلام قَالَ: الْمُسْتَتِرُ بِالْحَسَنَهِ لَهُ سَبْعُونَ ضِعْفاً وَ الْمُذِيعُ لَهُ وَاحِدٌ وَ الْمُسْتَتِرُ بِالسَّيِّئَهِ مَغْفُورٌ لَهُ وَ الْمُذِيعُ لَهَا مَخْذُولٌ (۵).

**[ترجمه]اختصاص: عالم (موسی بن جعفر علیه السّلام) فرمود: پنهان کننده عمل هفتاد برابر ثواب دارد و کسی که در آشکار انجام دهد، یک ثواب دارد. پنهان کننده گناه مورد بخشش خداوندی است و آشکارکننده گناه، بدبخت و رسوا است. - . اختصاص: ۱۴۲ -

**[ترجمه]

«۵»

ما، [الأمالی للشیخ الطوسی] الْحُسَيْنُ بْنُ عُبَيْدِ اللَّهِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ مُحَمَّدٍ الْعَلَوِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ الْمُكَتِّبِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ الْكُوفِيِّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ فَضَّالٍ عَنْ أَبِيهِ

ص: ۲۵۱

۱- ۱. قرب الإسناد ص ۸۴.

۲- ۲. و قد مر فيما مضى أيضا، راجع عيون أخبار الرضا ص ۱۵۲- ۱۵۳ ط الحجريه.

۳- ۳. ثواب الأعمال ص ۱۶۲.

۴- ۴. صحيفه الرضا عليه السلام ۲۱، و تراه فى عيون الأخبار ص ۲۰۴ ط الحجريه.

۵- ۵. الاختصاص: ۱۴۲.

عَنِ الرِّضَا علیه السلام قَالَ: مَنْ شَهَّرَ نَفْسَهُ بِالْعِبَادَهِ فَاتَّهِمُوهُ عَلَی دِینِهِ فَإِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ یُبْغِضُ شُهْرَهَ الْعِبَادَهِ وَ شُهْرَهَ اللِّبَاسِ ثُمَّ قَالَ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ إِنَّمَا فَرَضَ عَلَی النَّاسِ فِی الْیَوْمِ وَ اللَّیْلَهِ سَبْعَ عَشْرَهَ رَکْعَهً مَنْ أَتَی بِهَا لَمْ یَسْأَلْهُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ عَمَّا سِوَاهَا وَ إِنَّمَا أَضَافَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِلَیْهَا مِثْلَیْهَا لِیَتِمَّ بِالنَّوَافِلِ مَا یَقَعُ فِیهَا مِنَ النُّقْصَانِ وَ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ لَا یُعَذِّبُ عَلَی کَثْرَهِ الصَّلَاهِ وَ الصَّوْمِ وَ لَکِنَّهُ یُعَذِّبُ عَلَی خِلَافِ السُّنَّهِ(۱).

**[ترجمه]امالی طوسی: - . امالی طوسی ۲ : ۲۶۳ - حضرت رضا علیه السّلام فرمود: کسی که مشهور به عبادت باشد، او را در دین خودش پاک و بی غل و غش ندانید که خدا شهرت به عبادت و شهرت به لباس را مبغوض دارد. سپس فرمود: خداوند متعال در شبانه روز فقط هفده رکعت نماز را بر مردم واجب کرده است. هر کس که آنها را انجام دهد، از غیر آنها مورد سؤال واقع نمی شود.

پیغمبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله دو برابر آنها را (سی و چهار رکعت) بر آنها اضافه نمود که اگر نقصانی در فرایض و نمازهای واجب رخ دهد و کمبودی از حیث خشوع و خضوع و آداب نماز پیدا شود، با این نوافل سی و چهار رکعت جبران گردد. البته بدیهی است که خداوند برای نماز و روزه زیادی و مستحبی کسی را عذاب نمی کند، ولی اگر در رفتار و کردار خود بر خلاف سنت و روش اسلامی و دینی عمل کند، مورد مواخذه و کیفر قرار می گیرد .

**[ترجمه]

«۶»

عِدَّهُ الدَّاعِی، رُوِیَ عَنْهُمْ علیهم السلام: أَنَّ فَضْلَ عَمَلِ السِّرِّ عَلَی عَمَلِ الْجَهْرِ سَبْعُونَ ضِعْفاً.

**[ترجمه]در عده الداعی از ائمه اطهار علیهم السّلام چنین روایت شده که عمل پنهان،هفتاد برابر بر عمل آشکار فضیلت و برتری دارد.

**[ترجمه]

«۷»

إِرْشَادُ الْقُلُوبِ، رُوِیَ عَنِ الْمُفَضَّلِ بْنِ صَالِحٍ قَالَ: قَالَ لِی مَوْلَایَ الصَّادِقُ علیه السلام یَا مُفَضَّلُ إِنَّ لِلَّهِ تَعَالَی عِبَاداً عَامَلُوهُ بِخَالِصٍ مِنْ سِرِّهِ فَقَابَلَهُمْ بِخَالِصٍ مِنْ بِرِّهِ فَهُمُ الَّذِینَ تَمُرُّ صُحُفُهُمْ یَوْمَ الْقِیَامَهِ فَارِغاً فَإِذَا وَقَفُوا بَیْنَ یَدَیْهِ مَلَأَهَا لَهُمْ مِنْ سِرٍّ مَا أَسَرُّوا إِلَیْهِ فَقُلْتُ وَ کَیْفَ ذَاکَ یَا مَوْلَایَ فَقَالَ أَجَلَّهُمْ أَنْ تَطَّلِعَ الْحَفَظَهُ عَلَی مَا بَیْنَهُ وَ بَیْنَهُمْ.

**[ترجمه]ارشاد القلوب: از مفضل بن صالح نقل شده که گوید: مولای من حضرت صادق علیه السّلام فرمود: ای مفضل! خداوند متعال بندگانی دارد که از طریق پنهان و سرّ خالص با خدا معامله و ارتباط دارند. خداوند هم بر اساس خالص بودن، نیکی و لطف محض خود را در مقابل آن معامله سری به آنها عنایت می فرماید. به این ترتیب که در روز قیامت پرونده اعمال

آنان سفید و خالی دیده می شود و چیزی در آن نوشته نیست، ولی هنگامی که در محضر ذات خداوندی قرار می گیرند، این پرونده ها از اعمال سرّی و کارهای نهانی که انجام داده بودند، پر و تا آخرین ستون نوشته می شود.

مفضل گوید: عرضه داشتم: ای مولای من! چگونه و چرا این طور می نماید؟ فرمود: خداوند متعال به طوری با این بندگان خالص خود سرّی و خصوصی است که حتی اینها را بزرگ تر از این دانسته که ملائکه حافظ و نگهبان اعمال،از کارهای خالص و سرّی اینان مطلع شوند.

**[ترجمه]

«۸»

کا، [الکافی] عَنِ الْعِدَّهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ عُمَرَ بْنِ یَزِیدَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: فِی التَّوْرَاهِ مَکْتُوبٌ یَا ابْنَ آدَمَ تَفَرَّغْ لِعِبَادَتِی أَمْلَأْ قَلْبَکَ غِنًی وَ لَا أَکِلْکَ إِلَی طَلَبِکَ وَ عَلَیَّ أَنْ أَسُدَّ فَاقَتَکَ وَ أَمْلَأُ قَلْبَکَ خَوْفاً مِنِّی وَ إِنْ لَا تَفَرَّغْ لِعِبَادَتِی أَمْلَأْ قَلْبَکَ شُغُلًا بِالدُّنْیَا ثُمَّ لَا أَسُدَّ فَاقَتَکَ وَ أَکِلْکَ إِلَی طَلَبِکَ (۲).

**[ترجمه]کافی: حضرت صادق علیه السّلام فرمود: در تورات چنین نوشته شده است: ای فرزند آدم! خود را از افکار دنیوی فارغ و تهی گردان تا در نتیجه، من هم بی نیازی درونی و قلبی به تو دهم و تو را به خودت و کوشش و فعالیت خودت واگذار نکنم، و بر من است که نیاز و احتیاجات تو را تأمین نمایم. و دل خود را از خوف و ترس از من آکنده نما و اگر فارغ از هر گونه فکر و خالی از اندیشه های گوناگون به عبادت من نپردازی، قلبت را از افکار دنیوی آکنده می کنم، نیاز و احتیاجاتت را تأمین ننموده و تو رابه خودت واگذار خواهم کرد. - . کافی ۲ : ۸۳ -

**[ترجمه]

بیان

فی القاموس تفرغ تخلی من الشغل أی اجعل نفسک و قلبک فارغا عن أشغال الدنیا و شهواتها و علائقها و اللام للتعلیل أو للظرفیه أملأ قلبک غنی أی عن الناس و علی بتشدید الیاء و الجمله حالیه و ربما یقرأ بالتخفیف عطفا علی أملأ بحسب المعنی لأنه فی قوه علی أن أملأ و الأول أظهر و إن لا تفرغ إن للشرط و لا نافیه و أکلک بالجزم.

۱- ۱. أمالی الطوسیّ ج ۲ ص ۲۶۳.

۲- ۲. الکافی ج ۲ ص ۸۳.

**[ترجمه]در قاموس گفته «تفرّغ» یعنی از هر گونه شغل و فکری خالی و آزاد شده، و معنای حدیث این می شود که خود را از افکار دنیوی و تمایلات و تعلقات آن فارغ و آزاد نما. و لام «لعبادتی» برای علت و یا ظرفیت است.

املأـ قلبک غنی: یعنی احساس بی نیازی از مردم می کنی و «علی» به تشدید یاء، جمله حالیه است و «علی» به تخفیف یاء هم خوانده شده که بر حسب معنا، عطف بر «املا» باشد، چون معنای املا در واقع چنین است که در مقابل قلبت را از احساس بی نیازی آکنده نمایم. البته اولی که با تشدید است، روشن تر و بهتر است.

و ان لا تفرّغ: «ان» شرطیّه و «لا» نافیه و «اکلک»به جزم خوانده می شود .

**[ترجمه]

«۹»

کا، [الکافی] عَنْ عَلِیِّ بْنِ إِبْرَاهِیمَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِیسَی عَنْ أَبِی جَمِیلَةَ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: قَالَ اللَّهُ تَبَارَکَ وَ تَعَالَی یَا عِبَادِیَ الصِّدِّیقِینَ تَنَعَّمُوا بِعِبَادَتِی فِی الدُّنْیَا فَإِنَّکُمْ تَتَنَعَّمُونَ بِهَا فِی الْآخِرَهِ(۱).

**[ترجمه]کافی: ابو جمیله گوید: حضرت صادق علیه السّلام فرمود: خداوند متعال می فرماید:ای بندگان راستین و با صدق و اخلاص من! با عبادت و پرستش من، نعمت و لذت خود را در دنیا استیفا نموده و بهره مند شوید که در آن جهان هم با همین عبادات خود، بهره مند و از نعمت های آخرت برخوردار خواهید شد. - . کافی ۲ : ۸۳ -

**[ترجمه]

إیضاح

تنعموا بعبادتی الظاهر أن الباء صله فإن الصدیقین و المقربین یلتذون بعباده ربهم و یتقوون بها و هی عندهم أعظم اللذات الروحانیه و قیل الباء سببیه فإن العباده سبب الرزق کما قال تعالی وَ مَنْ یَتَّقِ اللَّهَ یَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجاً(۲) و هو بعید فإنکم تتنعمون بها أی بأصل العباده فإنها أشهی عندهم من اللذات الجسمانیه فهم یعبدون للذه لا للتکلیف کما أن الملائکه طعامهم التسبیح و شرابهم التقدیس أو بسببها أو بقدرها أو بعوضها و الأول أظهر.

**[ترجمه]ظاهرا باء «بعبادتی» برای صله است، یعنی نعمت و لذتی که در حال عبادت حاصل می شود. چون صدّیقین و مقرّبین درگاه الهی از عبادت خود لذت می برند و روح خود را تغذیه و تقویت می نمایند و این برای آنان بزرگ ترین لذت های روحی است. و گفته شده که باء سببیّه است، چون عبادت سبب توسعه رزق است، همان گونه که خداوند فرموده: «وَ مَنْ یَتَّقِ اللَّهَ یَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجاً»،{هر که تقوا و پرهیزکاری داشته باشد، خداوند راه گشایش و خروج از مضیقه برای او فراهم می فرماید.} - . طلاق / ۳ - ولی این معنا بعید است.

فانّکم تتنعّمون بها: یعنی در آن جهان از خود عبادت و پرستش حق لذت می برید که عبادت حق در آن جهان هم از تمام

لـذات جسـمانی گواراتر است، چون اولیا و مقربین،به خاطر لـذت روحی و انس به حق است که خدا را عبادت می کنند، نه از جهت تکلیف و انجام وظیفه. همچنان که ملائکه غـذا و خوراکشان تسبیـح حق و شـراب و آشامیـدنی آنان تقـدیس و تنزیه او است. یا معنای این جمله این است که شما به سبب عبادت دنیوی یا به اندازه آنیا در مقابل و عوض عبادت خود، در آن جهان متنعم و بهره مند خواهید بود، ولی معنای اول روشن تر است.

**[ترجمه]

«۱۰»

کا، [الکافی] عَنْ عَلِیٍّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِیسَی عَنْ یُونُسَ عَنْ عَمْرِو بْنِ جُمَیْعٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: أَفْضَلُ النَّاسِ مَنْ عَشِقَ الْعِبَادَهَ فَعَانَقَهَا وَ أَحَبَّهَا بِقَلْبِهِ وَ بَاشَرَهَا بِجَسَدِهِ وَ تَفَرَّغَ لَهَا فَهُوَ لَا یُبَالِی عَلَی مَا أَصْبَحَ مِنَ الدُّنْیَا عَلَی عُسْرٍ أَمْ عَلَی یُسْرٍ(۳).

**[ترجمه]کافی: عمرو بن جمیع از حضـرت صادق علیه السّلام نقل کرده است که رسول خـدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: با فضـیلت ترین مردم آن کسـی است که شـیدا و دلبـاخته عبادت باشـد و با آن هم آغوش و ملازم گردد، و از دل و جان شـیفته عبـادت باشـد و بـا فکر فارغ، بـدن و جسم خود را از انجام آن باز نـدارد. چنین شخصـی نسبت به زنـدگی دشوار یا آسان بی تفاوت است. - . کافی ۲ : ۸۳ -

**[ترجمه]

بیان

عشق من بـاب تعب و الاـسم العشق و هو الإـفراط فی المحبه أی أحبهـا حبـا مفرطـا من حیث کونه وسـیله إلی القرب الـذی هو المطلوب الحقیقی و ربما یتوهم أن العشق مخصوص بمحبه الأمور الباطله فلا یسـتعمل فی حبه سـبحانه و ما یتعلق به و هـذا یدل علی خلافه و إن کان الأحوط عدم إطلاق الأسماء المشتقه منه علی الله تعالی بل الفعل المشتق منه أیضا بناء علی التوقیف.

قیـل ذکرت الحکمـاء فی کتبهم الطبیه أن العشق ضـرب من المالیخولیا و الجنون و الأمراض السوداویه و قرروا فی کتبهم الإلهیه أنه من أعظم الکمالات

۱- ۱. الکافی ج ۲ ص ۸۳.
۲- ۲. الطلاق: ۳.
۳- ۳. الکافی ج ۲ ص ۸۳.

و السعادات و ربما يظن أن بين الكلامين تخالفا و هو من واهی الظنون فإن المذموم هو العشق الجسمانی الحيوانی الشهوانی و الممدوح هو الروحانی الإنسانی النفسانی و الأول يزول و يفنی بمجرد الوصال و الاتصال و الثانی يبقی و يستمر أبد الآباد و علی كل حال.

علی ما أصبح أی علی أی حال دخل فی الصباح أو صار أم علی يسر فيه دلاله علی أن اليسر و المال لا ينافی حبه تعالی و حب عبادته و تفريغ القلب عن غيرها لأجلها و إنما المنافی له تعلق القلب به.

**[ترجمه]«عشق» از باب تعب به کسر عین که اسم مصدرش عشق می شود، به معنای افراط در علاقه و محبت است، یعنی عبادت را که وسیله و سبب قرب و نزدیکی به حق است و هدف حقیقی و واقعی انسان است، شدیدا و در حد کمال و افراط دوست دارد. و چه بسا ممکن است توهم شود که عشق فقط در محور امور باطله و چیزهای جسمانی و واهی استعمال می شود.بنابراین در مورد محبت به خدای سبحان و آنچه به خدا مربوط است به کار برده نمی شود، ولی این حدیث خلاف این مطلب را می رساند و لفظ عشق در مورد محبت به عبادت خدا استعمال شده، گرچه احتیاط این است که اسمایی که از واژه عشق گرفته می شود و بلکه افعالی که از این ریشه گرفته می شوند،درباره ذات مقدس او اطلاق نگردد. البته بنا بر اینکه بگوییم اسماء اللّٰه توقیفی است، یعنی ما حق نداشته باشیم الفاظ و اسمایی که در قرآن و حدیث درباره خدا اطلاق نشده را درباره آن ذات استعمال کنیم. گفته شده که حکما و فلاسفه در بخش حکمت و فلسفه طبیعی از کتب خود چنین گفته اند که عشق یک حالت انحراف طبیعت و مزاج است و نوعی جنون و مالیخولیا است، ولی در بخش حکمت و فلسفه الهی نظر قاطع داده اند که عشق بزرگ ترین کمالات انسان و از عوامل مهم سعادت و خوشبختی است.

و چه بسا ممکن است توهم شود که این دو نظر با هم متخالف و متناقض است، ولی این توهم بی اساس و خیالی است باطل و واهی. چون آن عشق و شیفتگی که نکوهش شده و به جنون و مالیخولیا تعبیر گردیده، آن عشق حیوانی جسمانی شهوانی است که از غرایز حیوانی و تسلیم شدن در برابر لذت و هوای نفس و اشباع شهوت و غریزه جنسی سرچشمه می گیرد و قطعا این حالت زیانبارترین حالت انسان است، ولی آن عشقی که از صفات و حالات پسندیده نفیس است، عبارت است از آن حالت روحی و معنوی و انسانی. و نوع اول از عشق، پس از سپری شدن ایام هجران و محرومیت و رسیدن ایام وصال و دستیابی به هدف، فانی و نابود می شود، ولی نوع دوم از عشق نه تنها فناپذیر نیست، بلکه تا ابد باقیو مستمر است و قوی تر و شدیدتر هم می شود.

«علی ما اصبح»: یعنی هیچ باکی ندارد که در چه حالتی داخل در صبح و وارد در روز می شود.

علی عسر ام علی یسر: زندگی ناراحت و دشوار داشته باشد یا مرفّه و همراه با توسعه. و این تعبیر می رساند که ثروت و داشتن مال و مکنت، منافاتی با عشق به عبادت و دوستی حق و خالی بودن و سالم ماندن دل از گرایش و علاقه به غیر عبادت ندارد. آنچه که مضر و منافی با این حالت است، علاقه قلبی و دلباختگی به این امور است.

**[ترجمه]

كا، [الكافى] عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى عَنْ شَاذَانَ بْنِ الْخَلِيلِ قَالَ وَ كَتَبْتُ مِنْ كِتَابِهِ بِإِسْنَادٍ لَهُ يَرْفَعُهُ إِلَى عِيسَى بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: قَالَ عِيسَى بْنُ عَبْدِ اللَّهِ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام جُعِلْتُ فِدَاكَ مَا الْعِبَادَةُ قَالَ حُسْنُ النِّيَّةِ بِالطَّاعَةِ مِنَ الْوُجُوهِ الَّتِي يُطَاعُ اللَّهُ مِنْهَا أَمَا إِنَّكَ يَا عِيسَى لَا تَكُونُ مُؤْمِناً حَتَّى تَعْرِفَ النَّاسِخَ مِنَ الْمَنْسُوخِ قَالَ قُلْتُ جُعِلْتُ فِدَاكَ وَ مَا مَعْرِفَةُ النَّاسِخِ مِنَ الْمَنْسُوخِ قَالَ فَقَالَ أَ لَيْسَ تَكُونُ مَعَ الْإِمَامِ مُوَطِّناً نَفْسَكَ عَلَى حُسْنِ النِّيَّةِ فِي طَاعَتِهِ فَيَمْضِي ذَلِكَ الْإِمَامُ وَ يَأْتِي إِمَامٌ آخَرُ فَتُوَطِّنُ نَفْسَكَ عَلَى حُسْنِ النِّيَّةِ فِي طَاعَتِهِ قَالَ قُلْتُ نَعَمْ قَالَ هَذَا مَعْرِفَةُ النَّاسِخِ مِنَ الْمَنْسُوخِ (۱).

**[ترجمه]کافی: عیسی بن عبداللّه به حضرت صادق علیه السّلام عرضه داشت: فدایت شوم! عبادت چیست؟ فرمود: اطاعت فرامین خدا با نیت حسنه و نیک، از آن طرقی که خود معین نموده و اطاعت الهی از آن وجوه انجام می شود. ای عیسی! هنگامی ایمان تو صحیح و مورد قبول حق است که ناسخ را از منسوخ بشناسی. عرض کردم: راه شناختن و تشخیص ناسخ از منسوخ چیست؟ فرمود: آیا در برابر دستور امام، تسلیم کامل نیستی و آماده انجام فرمان او با کمال حسن نیت نیستی؟ و اگر این امام از دنیا رحلت نمود و امام بعدی جانشین او شد، آمادگی تام و حسن نیت در اطاعت او نداری؟ عرضه داشتم چرا. فرمود: همین است شناختن ناسخ از منسوخ. - . کافی ۲ : ۸۳ -

**[ترجمه]

بيان

حسن النيه بالطاعه كأن المعنى أن العباده الصحيحه المقبوله هى ما يكون مع النيه الحسنه الخالصه من شوائب الرئاء و السمعه و غيرها مع طاعه أئمه الحق عليهم السلام و تكون تلك العباده مأخوذه من الوجوه التى يطاع الله منها أى لا تكون مبتدعه بل تكون مأخوذه عن الدلائل الحقه و الآثار الصحيحه أو تكون تلك الطاعه مستنده إلى البراهين الواضحه ليخرج منها طاعه أئمه الضلاله أو المعنى شده العزم فى طاعه من تجب طاعته حال كون تلك الطاعه من الوجوه التى يطاع الله منها أى لم تكن مخلوطه ببدعه و لا رئاء و لا سمعه و هذا أنسب بما بعده و قيل يعنى أن يكون له فى طاعه من يعبده نيه حسنه فإن

۱- ۱. الكافى ج ۲ ص ۸۳.

تیسر له الإتیان بما وافق نیته و إلا فقد أدی ما علیه من العباده بحسن نیته أ لیس تکون هذا المعنی للناسخ و المنسوخ موافق و مؤید لما ورد فی الأخبار فی تفسیر قوله تعالی ما نَنْسَخْ مِنْ آیَهٍ أَوْ نُنْسِها نَأْتِ بِخَیْرٍ مِنْها أَوْ مِثْلِها(۱) أن المراد به ذهاب إمام و نصب إمام بعده فهو خیر منه أو مثله و قیل لعل المراد بهذه الوجوه الأئمه علیهم السلام واحد بعد واحد لأنهم الوجوه التی یطاع الله منها لإرشادهم و هدایتهم و بالطاعه الطاعه المعلومه بتعلیمهم و إطاعتهم و الانقیاد لهم و بحسن النیه تعلق القلب بها من صمیمه بلا منازعه و لا مخاطره و یحتمل أن یراد بالوجوه وجوه العبادات و أنواعها و بحسن النیه تخلیصها عن شوائب النقص.

**[ترجمه]حسن النّیه بالطّاعه»: ظاهرا معنای این جمله این است که عبادت صحیح و قبول شده، آن عبادتی است که با نیت پاک و نیک و از هر گونه شائبه ریا و خود نمایی و نظایر آن خالص باشد، و با پیروی از دستورهای ائمه و پیشوایان بر حق علیه السّلام انجام شود، و ترتیب و کیفیت آن از همان وجوه و راه هایی که اطاعت خدا از آن طرق می شود، گرفته شود. یعنی بدعت و به سلیقه و رای خود نباشد، بلکه با ادله و براهین منطقی و بر حق و آثار و اخبار وارده صحیحه تطبیق داشته باشد، یا اینکه اطاعت شخص به استناد دلایل و براهین روشن و واضح باشد که در نتیجه از پیروی و انجام دستورهای رهبران کفر و ضلالت اجتناب و دوری کرده باشد. یا معنا این باشد که در انجام فرمان افرادی که لازم الاطاعه هستند، عزم راسخ و استوار داشته و در عین حال عبادات خود را از طریقه مقرره در اطاعت انجام دهد و بدعت و اعمال سلیقه و ریا و خودنمایی را در اعمال خود داخل ننماید. و این معنا با جملات بعدی که در حدیث هست مناسب تر است. و گفته شده معنای این جمله این است که انسان در اطاعت و فرمانبرداری معبود خود، دارای حسن نیت باشد. بنابراین اگر توانست و فرصت اجازه داد که بر طبق این نیت حسنه خود اعمال را انجام دهد چه بهتر، وگرنه آن مقدار از عبادت که بر او واجب بوده را با حسن نیت انجام دهد.

أ لیس تکون ...: که در توضیح شناخت ناسخ و منسوخ فرموده، این بیان با تفسیری که در آیه شریفه ما «نَنْسَخْ مِنْ آیَهٍ أَوْ نُنْسِها نَأْتِ بِخَیْرٍ مِنْها أَوْ مِثْلِها»، {ما آیه ای را نسخ نمی کنیم و یا به فراموشی نمی سپاریم مگر آن که بهتر یا مثل آن را می آوریم} - . بقره / ۱۰۶ - وارد شده، موافق و مؤید آن است. چون در اخبار و احادیث تفسیر آیه فوق، چنین آمده که منظور از نسخ، بردن آیه و آوردن آیه دیگری بهتر از آن یا نظیر آن، بردن امامی از دنیا و انتصاب امام بعدی به جای او که آن امام بعدی بهتر یا مانند امام قبلی است می باشد. و گفته شده که ممکن است مقصود از لفظ «الوجوه» که در این حدیث آمده(عبادتش از آن راه هایی که اطاعت خدا از آن راه ها می شود)، ائمه اطهار علیه السّلام هستند یکی پس از دیگری، چون به وسیله ارشاد و راهنمایی آنها، انسان با طریق عبادت و راه بندگی آشنا می شود. و منظور از «طاعه» هم آن فرمانبری و انجام وظیفه ای است که با تعلیم و توضیح آنان روشن شده و پیروی از آنان و تسلیم در برابر اوامر آنان است. و مقصود از حسن نیت این است که انسان از صمیم قلب و از عمق جان به آنان علاقه و ارادت داشته و هیچ عاملی نتواند با این حالت تسلیم، منازعه و مزاحمت نماید. و امکان دارد که منظور از «وجوه»، اقسام عبادات و انواع آن باشد، از قبیل نمازهای واجب و مستحب و روزه ها و سایر واجبات و مستحبات با آن دایره وسیعی که دارد، و مراد از حسن نیت، خالص بودن و پاکی نیت از شائبه نقص ریا و خودنمایی و غیره است.

**[ترجمه]

كا، [الكافى] عَنْ عَلِيٍّ عَنْ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ جَمِيلٍ عَنْ هَارُونَ بْنِ خَارِجَهَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِنَّ الْعُبَّادَ ثَلَاثَهٌ قَوْمٌ عَبَدُوا اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ خَوْفاً فَتِلْكَ عِبَادَهُ الْعَبِيدِ وَ قَوْمٌ عَبَدُوا اللَّهَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى طَلَبَ الثَّوَابِ فَتِلْكَ عِبَادَهُ الْأُجَرَاءِ وَ قَوْمٌ عَبَدُوا اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ حُبّاً لَهُ فَتِلْكَ عِبَادَهُ الْأَحْرَارِ وَ هِيَ أَفْضَلُ الْعِبَادَهِ(۲).

**[ترجمه]کافی: هارون بن خارجه از حضرت صادق علیه السّلام نقل کرده است که فرمود:عبادت کنندگان بر سه گونه اند: گروهی خدا را از جهت خوف و ترس عبادت می کنند، که این عبادت برده گان است؛ گروه دیگری خداوند متعال را به منظور رسیدن به ثواب عبادت می کند، که این هم عبادت اجیرها و کارگران است؛ گروهی هم خداوند را با انگیزه محبت و دوستی عبادت می کنند، که این عبادت، عبادت آزادمردان است و این رقم عبادت، بهترین اقسام عبادات است. - . کافی ۲ : ۸۴ -

**[ترجمه]

إیضاح

العباد ثلاثه فی بعض النسخ هکذا فلا یحتاج إلی تقدیر و فی بعضها العباده فیحتاج إلی تقدیر إما فی العباده أی ذوو العباده أو فی الأقوام أی عباده قوم و حاصل المعنی أن العباده الصحیحه المرتبه علیها الثواب و الکرامه فی الجمله ثلاثه أقسام و أما غیرها کعباده المرائین و نحوها فلیست بعباده و لا داخله فی المقسم.

فتلک عباده العبید إذ العابد فیها شبیه بالعبید فی أنه یطیع السید خوفا منه و تحرزا من عقوبته.

فتلک عباده الأجراء فإنهم یعبدون للثواب کما أن الأجیر یعمل للأجر

ص: ۲۵۵

۱- ۱. البقره: ۱۰۶.

۲- ۲. الکافی ج ۲ ص ۸۴.

حبـا له أی لکونه محبا له و المحب یطلب رضا المحبوب أو یعبـده لیصل إلی درجه المحبین و یفوز بمحبه رب العالمین و الأول أظهر.

فتلک عبـاده الأـحرار أی الـذین تحرروا من رق الشـهوات و خلعوا من رقابهم طوق طاعه النفس الأماره بالسوء الطالبه للـذات و الشـهوات فهم لا یقصدون فی عبادتهم شـیئا سوی رضا عالم الأسرار و تحصیل قرب الکریم الغفار و لا ینظرون إلی الجنه و النار و کونهـا أفضـل العبـاده لاـ یخفی علی أولی الأبصـار و فی صـیغه التفضـیل دلاـله علی أن کلا من الوجهین السابقین أیضا عباده صحیحه و لها فضل فی الجمله فهو حجه علی من قال ببطلان عباده من قصد التحرز عن العقاب أو الفوز بالثواب

**[ترجمه]«العبّاد ثلاثه» (عبادت کنند گان بر سه قسـمند) در بعضـی از نسـخه ها تعبیر چنین است که بنابراین نسـخه، چیزی در تقدیر لازم نیست گرفته شود، ولی در بعضـی از نسـخه ها «العباده ثلاثه» آمده است که در این صورت، کلمه ای باید در تقدیر گرفته شود،یـا در اول «العبـاده»، به این ترتیب «ذوو العبـاده» یعنی اهـل عبـادت سه قسـمند، یا بعـد از لفظ «قوم» که در حـدیث است. به این ترتیب «عباده قوم» (عبادت و پرستش گروهی با انگیزه ترس و عبادت گروهی با انگیزه ثواب ...) و خلاصه مطلب اینکه عبادت صـحیحی که ثواب و ارزش دارد، تا حـدودی سه قسم است. البته عبادتی که از این سه قسم نباشـد، مانند عبادت ریاکاران و امثال آن، اساسا عبادت شمرده نمی شود و از مقسم خارج است.

فتلک عباده العبیـد: چون در این صورت عبادت کننـده ماننـد برده ها و بنده هاییهسـتند که از ترس عقوبت و کتک خوردن از دست صاحب،ش دستورهای او را انجام می دهد.

فتلک عباده الأجراء: و این گونه عبادت کننـد گان ماننـد اجیر شـد گان و افراد مزدوری که برای به دست آوردن مزد و اجرت کار می کنند، خدا را برای دستیابی به اجر و ثواب های اخروی عبادت می کنند .

حبّا له: یعنی چون خدا را دوست دارند عبادتش می کنند. و البته دوست در مقام تحصیل رضایت و خشنودی محبوب است. یا به این معنا که خدای خود را عبادت می کنند تا در نتیجه به مقام و درجه محبین و دوستان خدا نائل شده و به محبت و دوستی پرورد گار جهان برسند، ولی معنای اول بهتر و روشن تر است.

فتلک عبـاده الأـحرار: این عبادت آزاد گان است، یعنی مردانی که از بنـد گی شـهوات و امیال نفسانی آزادنـد و طوق و زنجیر اطاعت و پیروی از نفس اماره که همیشه در مقام تامین لذت ها و شهوت هاست، از گردن خود باز کرده اند و اینان در عبادت به جز رضـایت و خشـنودی خداونـد آگاه به اسـرار و درون ها و تحصـیل قرب و نزدیکی به خـدای کریم و بخشـنده، غرض و مقصدی ندارند و در نیت آنها هیچ نظری به بهشت و دوزخ نیست. و افضل و برتر بودن این گونه عبادت بر اقسام دیگر آن، بر صاحبان بینش پوشیده نیست. و ضمنا از اینکه این عبادت به صیغه اسم تفضیل معرفی شده(افضل العباده)، به دست می آید که آن دو قسم عبادت هم عبادت صـحیحی است و دارای فضیلت و ارزش است، نهایت اینکه به پایه این گونه عبادت نمی رسند. و این حـدیث دلیـل روشـنی است در مقابـل آن کسـانی که می گوینـد عبادتی که با انگیزه ترس از عقاب یا رسـیدن به ثواب باشد، (باطل است).

**[ترجمه]

«۱۳»

کا، [الکافی] عَنْ عَلِیٍّ عَنْ أَبِیهِ عَنِ النَّوْفَلِیِّ عَنِ السَّکُونِیِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: مَا أَقْبَحَ الْفَقْرَ بَعْدَ الْغِنَی وَ أَقْبَحَ الْخَطِیئَهِ بَعْدَ الْمَسْکَنَهِ وَ أَقْبَحُ مِنْ ذَلِکَ الْعَابِدُ لِلَّهِ ثُمَّ یَدَعُ عِبَادَتَهُ (۱).

**[ترجمه]کافی: سکونی از حضرت صادق علیه السّلام نقل کرده که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود:چه زشت و ناگوار است فقر و تهیدستی پس از دوران ثروت و مالداری، و چه زشت و بد است خطا و گناه پس از سپری شدن ایام مسکنت و بی چیزی، و زشت تر از این کسی است که مشغول عبادت بوده و سپس آن روش را کنار گذارد و عبادت را رها کند. - . کافی ۲ : ۸۴ -

**[ترجمه]

بیان

ما أقبح الفقر بعد الغنی لعل المعنی قبحه عند الناس و إن کان ممدوحا عند الله أو یکون محمولا علی من فعل ذلک باختیاره بالإسراف و التبذیر أو ترک الکسب و أشباهه أو یکون المراد التعیش بعیش الفقراء بعد حصول الغناء علی سیاق قوله علیه السلام و أقبح الخطیئه بعد المسکنه فإن الظاهر أن المراد به بیان قبح ارتکاب الخطایا بعد حصول الفقر و المسکنه لضعف الدواعی و قله الآلات و الأدوات و إن احتمل أن یکون الغرض بیان قبح الذنوب بعد کونه مبتلی بالفقر و المسکنه فأغناه الله فارتکب بعد ذلک الخطایا لتضمنه کفران النعمه و نسیان الحاله السابقه و یحتمل أن یکون المراد بالمسکنه التذلل لله بترک المعصیه فیکون أنسب بما قبله و بعده.

و أقبح مبتدأ أو خبر فالعابد أیضا یحتملهما ثم یدع عطف علی العابد إذ اللام فی اسم الفاعل بمعنی الذی فهو بتقدیر الذی یعبد الله ثم یدع.

ص: ۲۵۶

۱- ۱. الکافی ج ۲ ص ۸۴.

**[ترجمه]«ما اقبح الفقر بعد الغنی»: شاید منظور حضرت زشت و بد بودن فقر بعد از مالداری، از نظر مردم باشد، گرچه نزد خدا فقر و بی چیزی ممدوح و پسندیده است. یا اینکه مقصود آن گونه فقر و تهیدستی است که انسان از جهت اسراف و ولخرجی یا از جهت ترک کسب و کار و امثال این با دست خود این بلا را برای خود فراهم کرده باشد. یا اینکه منظور نحوه زندگی فقیرانه باشد که انسان با اینکه پول و ثروت و تمکن دارد، ولی از لحاظ لباس و خوراک، بر خود و عائله اش سخت گیری کرده و مانند فقرا و تهیدستان زندگی کند.

بر طبق جمله بعدی که فرمود «و اقبح الخطیئه بعد المسکنه» که ظاهرا مقصود از این جمله این است که پس از پیدایش حالت فقر و تهیدستی، تمایل به گناه و ارتکاب معصیت بسیار زشت و ناپسند است، از جهت اینکه برای چنین شخصی فراهم کردن وسایل گناه و مقدمات معصیت دشوار و دواعی و انگیزه آن سست و ضعیف است. یا امکان دارد منظور این باشد که آلودگی به گناه و انجام معصیت پس از سپری شدن ایام مسکنت و تهیدستی و پیدایش ثروت و مکنت بسیار زشت و نکوهیده است، زیرا در چنین وضعی لازم است که از الطاف و نعمت های الهی سپاسگزاری کند، نه اینکه به جای شکر نعمت، کفران آن کرده و حالت اولیه و دوران فقر و تهیدستی خود را فراموش نماید و به طرف گناه برود. و احتمال هم دارد که مقصود از مسکنت، اظهار ذلت و فروتنی نسبت به خدا باشد که انسان با ترک گناه و معصیت، خاکساری و ذلت خود را در مقابل خالق اظهار نماید و توبه کند، ولی بعدا مرتکب گناه بشود که این معنا با جمله قبلی مناسب تر است.

و اقبح من ذلک العابد للّٰه ثمّ یدع عبادته: لفظ «اقبح» ممکن است مبتدا باشد و «العابد» خبر، و کلمه العابد هم ممکن است مبتدا مؤخر واقبح خبر مقدم باشد. و جمله «ثمّ یدع»عطف بر «عابد» است، چون الف و لام «العابد» که اسم فاعل است، موصول و به معنای «الذی» است که در واقع می شود «الّذی یعبداللّٰه ثمّ یدع.»

**[ترجمه]

«۱۴»

کا، [الکافی] عَنِ الْحُسَیْنِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ الْمُعَلَّی عَنِ الْوَشَّاءِ عَنْ عَاصِمِ بْنِ حُمَیْدٍ عَنْ أَبِی حَمْزَةَ عَنْ عَلِیِّ بْنِ الْحُسَیْنِ علیهما السلام قَالَ: مَنْ عَمِلَ بِمَا افْتَرَضَ اللَّهُ فَهُوَ مِنْ أَعْبَدِ النَّاسِ (۱).

**[ترجمه]کافی: ابو حمزه ثمالی از حضرت سجاد علیه السّلام نقل کرده است که فرمود: یکی از عابدترین مردم کسی است که واجبات و فرایض دینی خود را انجام دهد. - .کافی ۲ : ۸۴ -

**[ترجمه]

باب ۵۶ الطاعه و التقوی و الورع و مدح المتقین و صفاتهم و علاماتهم و أن الکرم به و قبول العمل مشروط به

أقول

قد مضی ما یناسب الباب فی باب طاعه الله و رسوله و حججه فلا تغفل.

**[ترجمه]و صفات وعلائم آنان و اینکه میزان ارزش و شرط قبولی عمل،تقوا است مؤلف: قبلا در باب اطاعت خدا و رسول و حجت های الهی، مطالبی مناسب با این باب گفته شده که نباید غفلت شود.

**[ترجمه]

الآیات

البقره الم ذلِکَ الْکِتابُ لا رَیْبَ فِیهِ هُدیً لِلْمُتَّقِینَ الَّذِینَ یُؤْمِنُونَ بِالْغَیْبِ وَ یُقِیمُونَ الصَّلاهَ وَ مِمَّا رَزَقْناهُمْ یُنْفِقُونَ وَ الَّذِینَ یُؤْمِنُونَ بِما أُنْزِلَ إِلَیْکَ وَ ما أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِکَ وَ بِالْآخِرَهِ هُمْ یُوقِنُونَ أُولئِکَ عَلی هُدیً مِنْ رَبِّهِمْ وَ أُولئِکَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (۲) و قال تعالی وَ إِیَّایَ فَاتَّقُونِ (۳) و قال تعالی وَ اذْکُرُوا ما فِیهِ لَعَلَّکُمْ تَتَّقُونَ (۴) و قال تعالی وَ مَوْعِظَهً لِلْمُتَّقِینَ (۵) و قال تعالی وَ لَوْ أَنَّهُمْ آمَنُوا وَ اتَّقَوْا لَمَثُوبَهٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ خَیْرٌ لَوْ کانُوا یَعْلَمُونَ (۶) و قال تعالی وَ أُولئِکَ هُمُ الْمُتَّقُونَ (۷) و قال تعالی حَقًّا عَلَی الْمُتَّقِینَ (۸)

ص: ۲۵۷

۱- ۱. الکافی ج ۲ ص ۸۴.

۲- ۲. البقره: ۱- ۵.

۳- ۳. البقره: ۴۱، ۶۳، ۶۶.

۴- ۴. البقره: ۴۱، ۶۳، ۶۶.

۵- ۵. البقره: ۴۱، ۶۳، ۶۶.

۶- ۶. البقره: ۱۰۳.

۷- ۷. البقره: ۱۷۷، ۱۸۰.

۸- ۸. البقره: ۱۷۷، ۱۸۰.

و قـال تعالى وَ لكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقى (۱) و قال سبحانه وَ اتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكَمْ تُفْلِحُونَ (۲) و قـال تعـالى وَ اتَّقُوا اللَّهَ وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ (۳) و قال تعالى وَ اتَّقُوا اللَّهَ وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقابِ (۴) و قال تعالى تَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوى وَ اتَّقُونِ يا أُولِي الْأَلْبابِ (۵) و قال سبحانه وَ اتَّقُوا اللَّهَ وَ اعْلَمُوا أَنَّكُمْ إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ (۶) و قال تعالى وَ إِذا قِيلَ لَهُ اتَّقِ اللَّهَ أَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْإِثْمِ فَحَسْبُهُ جَهَنَّمُ وَ لَبِئْسَ الْمِهادُ(۷) و قال سبحانه وَ اتَّقُوا اللَّهَ وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِما تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ(۸) و قال تعالى وَ أَنْ تَعْفُوا أَقْرَبُ لِلتَّقْوى (۹) و قـال تعـالى وَ اتَّقُوا يَوْماً تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ ثُمَّ تُوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ ما كَسَبَتْ وَ هُمْ لا يُظْلَمُونَ (۱۰) آل عمران حاكيا عن عيسى عليه السلام

فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُونِ (۱۱) و قال تعالى بَلى مَنْ أَوْفى بِعَهْدِهِ وَ اتَّقى فَإِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ (۱۲) و قال سبحانه يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تُقاتِهِ وَ لا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ (۱۳)

۱- ۱. البقره: ۱۸۹.

۲- ۲. البقره: ۱۸۹.

۳- ۳. البقره: ۱۹۴، ۱۹۶، ۱۹۷.

۴- ۴. البقره: ۱۹۴، ۱۹۶، ۱۹۷.

۵- ۵. البقره: ۱۹۴، ۱۹۶، ۱۹۷.

۶- ۶. البقره: ۲۰۳.

۷- ۷. البقره: ۲۰۶.

۸- ۸. البقره: ۲۳۳، ۲۳۷.

۹- ۹. البقره: ۲۳۳، ۲۳۷.

۱۰- ۱۰. البقره: ۲۸۱.

۱۱- ۱۱. آل عمران: ۵۰.

۱۲- ۱۲. آل عمران: ۷۶.

۱۳- ۱۳. آل عمران: ۱۰۲.

و قـال تعالی وَ اللَّهُ عَلِیمٌ بِالْمُتَّقِینَ (۱) و قال تعالی وَ إِنْ تَصْبِرُوا وَ تَتَّقُوا لا یَضُرُّکُمْ کَیْدُهُمْ شَیْئاً(۲) و قال تعالی فَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّکُمْ تَشْکُرُونَ (۳) و قـال تعـالی وَ اتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّکُمْ تُفْلِحُونَ وَ اتَّقُوا النَّارَ الَّتِی أُعِدَّتْ لِلْکـافِرِینَ وَ أَطِیعُوا اللَّهَ وَ الرَّسُولَ لَعَلَّکُمْ تُرْحَمُونَ (۴) و قـال تعـالی وَ سـارِعُوا إِلی مَغْفِرَهٍ مِنْ رَبِّکُمْ وَ جَنَّهٍ عَرْضُـهَا السَّمـاواتُ وَ الْأَرْضُ أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِینَ (۵) و قـال تعالی وَ مَوْعِظَهٌ لِلْمُتَّقِینَ (۶) و قـال لِلَّذِینَ أَحْسَنُوا مِنْهُمْ وَ اتَّقَوْا أَجْرٌ عَظِیمٌ (۷) و قـال لکِنِ الَّذِینَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِی مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهـارُ خالِدِینَ فِیها نُزُلًا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَ ما عِنْدَ اللَّهِ خَیْرٌ لِلْأَبْرارِ(۸) و قـال وَ اتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّکُمْ تُفْلِحُونَ (۹) النسـاء یا أَیُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّکُمُ الَّذِی خَلَقَکُمْ مِنْ نَفْسٍ واحِدَهٍ إلی قوله وَ اتَّقُوا اللَّهَ الَّذِی تَسـائَلُونَ بِهِ وَ الْأَرْحامَ إِنَّ اللَّهَ کانَ عَلَیْکُمْ رَقِیباً(۱۰) و قال وَ لَقَدْ وَصَّیْنَا الَّذِیـنَ أُوتُـوا الْکِتـابَ مِنْ قَبْلِکُـمْ وَ إِیَّاکُمْ أَنِ اتَّقُوا اللَّهَ وَ إِنْ تَکْفُرُوا فَإِنَّ لِلَّهِ مـا فِی السَّمـاواتِ وَ مـا فِی الْأَرْضِ وَ کـانَ اللَّهُ غَنِیًّا حَمِیداً(۱۱) المائده وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِیدُ الْعِقابِ (۱۲) و قال جل و علا وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ سَرِیعُ الْحِسابِ (۱۳) و قال تعالی وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ عَلِیمٌ بِذاتِ الصُّدُورِ(۱۴) و قال تعالی اعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوی وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِیرٌ

۱– ۱. آل عمران: ۱۱۵.

۲– ۲. آل عمران: ۱۲۰.

۳– ۳. آل عمران: ۱۲۳.

۴– ۴. آل عمران: ۱۳۰.

۵– ۵. آل عمران: ۱۳۳.

۶– ۶. آل عمران: ۱۳۸.

۷– ۷. آل عمران: ۱۷۲.

۸– ۸. آل عمران: ۱۹۸.

۹– ۹. آل عمران: ۲۰۰.

۱۰– ۱۰. النساء: ۱.

۱۱– ۱۱. النساء: ۱۳۱.

۱۲– ۱۲. المائده: ۲.

۱۳– ۱۳. المائده: ۴.

۱۴– ۱۴. المائده: ۷.

بما تَعْمَلُونَ (۱) و قال سبحانه وَ اتَّقُوا اللَّهَ وَ عَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ (۲) و قال تعالى حاكيا عن ابن آدم قالَ إِنَّما يَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ (۳) و قال تعالى يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَ ابْتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ وَ جاهِدُوا فِي سَبِيلِهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ (۴) و قال وَ هُدىً وَ مَوْعِظَةٌ لِلْمُتَّقِينَ (۵) و قال وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ (۶) و قال تعالى وَ لَوْ أَنَّ أَهْلَ الْكِتابِ آمَنُوا وَ اتَّقَوْا لَكَفَّرْنا عَنْهُمْ سَيِّئاتِهِمْ وَ لَأَدْخَلْناهُمْ جَنَّاتِ النَّعِيمِ (۷) و قال وَ اتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي أَنْتُمْ بِهِ مُؤْمِنُونَ (۸) و قال تعالى وَ اتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ (۹) و قال فَاتَّقُوا اللَّهَ يا أُولِي الْأَلْبابِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ (۱۰) و قال تعالى قالَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ (۱۱) الأنعام وَ لَلدَّارُ الْآخِرَةُ خَيْرٌ لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ أَ فَلا تَعْقِلُونَ (۱۲) و قال سبحانه وَ ما عَلَى الَّذِينَ يَتَّقُونَ مِنْ حِسابِهِمْ مِنْ شَيْ ءٍ وَ لكِنْ ذِكْرى لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ (۱۳) و قال جل و علا وَ اتَّقُوهُ وَ هُوَ الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ (۱۴) و قال تعالى ذلِكُمْ وَصَّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ (۱۵) و قال تعالى وَ اتَّقُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ (۱۶) الأعراف وَ لِباسُ التَّقْوى ذلِكَ خَيْرٌ(۱۷) و قال سبحانه وَ لِتَتَّقُوا وَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ (۱۸) و قال تعالى وَ لَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرى آمَنُوا وَ اتَّقَوْا لَفَتَحْنا عَلَيْهِمْ بَرَكاتٍ مِنَ السَّماءِ وَ الْأَرْضِ وَ لكِنْ كَذَّبُوا فَأَخَذْناهُمْ بِما كانُوا يَكْسِبُونَ (۱۹)

۱- ۱. المائده: ۸.

۲- ۲. المائده: ۱۱.

۳- ۳. المائده: ۲۷.

۴- ۴. المائده: ۳۵.

۵- ۵. المائده: ۴۶.

۶- ۶. المائده: ۵۷.

۷- ۷. المائده: ۶۵.

۸- ۸. المائده: ۹۱.

۹- ۹. المائده: ۹۹.

۱۰- ۱۰. المائده: ۱۰۳.

۱۱- ۱۱. المائده: ۱۱۲.

۱۲- ۱۲. الأنعام: ۳۲.

۱۳- ۱۳. الأنعام: ۶۹.

۱۴- ۱۴. الأنعام: ۷۲.

۱۵- ۱۵. الأنعام: ۱۵۳.

۱۶- ۱۶. الأنعام: ۱۵۵.

۱۷- ۱۷. الأعراف: ۲۶.

۱۸- ۱۸. الأعراف: ۶۳.

۱۹- ۱۹. الأعراف: ۹۵.

و قـال تعالى وَ الْعاقِبَهُ لِلْمُتَّقِينَ (۱) و قـال تعالى وَ الـدَّارُ الْآخِرَهُ خَيْرٌ لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ أَ فَلا تَعْقِلُونَ (۲) و قال تعالى خُـذُوا ما آتَيْناكُمْ بِقُوَّهٍ وَ اذْكُرُوا مـا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ (۳) و قـال إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا إِذا مَسَّهُمْ طائِفٌ مِنَ الشَّيْطانِ تَـذَكَّرُوا فَإِذا هُمْ مُبْصِـرُونَ (۴) الأنفال فَاتَّقُوا اللَّهَ (۵) و قال تعالى يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ تَتَّقُوا اللَّهَ يَجْعَلْ لَكُمْ فُرْقاناً وَ يُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَـيِّئاتِكُمْ وَ يَغْفِرْ لَكُمْ وَ اللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيم (۶) و قال تعالى وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۷) التوبه إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ (۸) و قال وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ (۹) و قـال تعالى لَمَسْـجِدٌ أُسِّسَ عَلَى التَّقْوى مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ أَحَقُّ أَنْ تَقُومَ فِيهِ إلى قوله سـبحانه أَ فَمَنْ أَسَّسَ بُنْيانَهُ عَلى تَقْوى مِنَ اللَّهِ وَ رِضْوانٍ خَيْرٌ أَمْ مَنْ أَسَّسَ بُنْيانَهُ عَلى شَفا جُرُفٍ هارٍ فَانْهارَ بِهِ فِي نارِ جَهَنَّمَ (۱۰) و قال تعالى يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَ كُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ (۱۱) و قـال وَ اعْلَمُـوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ (۱۲) يونس إِنَّ فِي اخْتِلافِ اللَّيْلِ وَ النَّهـارِ وَ ما خَلَقَ اللَّهُ فِي السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ لَآياتٍ لِقَوْمٍ يَتَّقُونَ (۱۳) و قال تعالى فَقُلْ أَ فَلا تَتَّقُونَ (۱۴) و قال تعالى الَّذِينَ آمَنُوا وَ كانُوا يَتَّقُونَ لَهُمُ الْبُشْرى فِي الْحَياهِ الدُّنْيا

ص: ۲۶۱

۱- ۱. الأعراف: ۱۲۷.

۲- ۲. الأعراف: ۱۶۸.

۳- ۳. الأعراف: ۱۷۰.

۴- ۴. الأعراف: ۲۰۰.

۵- ۵. الأنفال: ۱.

۶- ۶. الأنفال: ۲۹.

۷- ۷. الأنفال: ۶۹.

۸- ۸. براءه: ۴.

۹- ۹. براءه: ۳۷.

۱۰- ۱۰. براءه: ۱۰۸- ۱۰۹.

۱۱- ۱۱. براءه: ۱۱۹.

۱۲- ۱۲. براءه: ۱۲۴.

۱۳- ۱۳. يونس: ۶.

۱۴- ۱۴. يونس: ۳۱.

وَ فِي الْآخِرَهِ لا تَبْدِيلَ لِكَلِماتِ اللَّهِ ذلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ (۱) هود فَاصْبِرْ إِنَّ الْعاقِبَهَ لِلْمُتَّقِينَ (۲) يوسف وَ لَأَجْرُ الْآخِرَهِ خَيْرٌ لِلَّذِينَ آمَنُوا وَ كانُوا يَتَّقُونَ (۳) و قال إِنَّهُ مَنْ يَتَّقِ وَ يَصْبِرْ فَإِنَّ اللَّهَ لا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ (۴) و قال تعالى وَ لَدارُ الْآخِرَهِ خَيْرٌ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا أَ فَلا تَعْقِلُونَ (۵) الرعد مَثَلُ الْجَنَّهِ الَّتِي وُعِدَ الْمُتَّقُونَ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ أُكُلُها دائِمٌ وَ ظِلُّها تِلْكَ عُقْبَى الَّذِينَ اتَّقَوْا وَ عُقْبَى

الْكافِرِينَ النَّارُ(۶) الحجر إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَ عُيُونٍ (۷) النحل أَنْ أَنْذِرُوا أَنَّهُ لا إِلهَ إِلَّا أَنَا فَاتَّقُونِ (۸) و قال وَ قِيلَ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا ما ذا أَنْزَلَ رَبُّكُمْ قالُوا خَيْراً لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هذِهِ الدُّنْيا حَسَنَهٌ وَ لَدارُ الْآخِرَهِ خَيْرٌ وَ لَنِعْمَ دارُ الْمُتَّقِينَ جَنَّاتُ عَدْنٍ يَدْخُلُونَها تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ لَهُمْ فِيها ما يَشاؤُنَ كَذلِكَ يَجْزِي اللَّهُ الْمُتَّقِينَ (۹) و قال سبحانه إِنَّ اللَّهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوْا وَ الَّذِينَ هُمْ مُحْسِنُونَ (۱۰) مريم وَ كانَ تَقِيًّا(۱۱) و قال تعالى قالَتْ إِنِّي أَعُوذُ بِالرَّحْمنِ مِنْكَ إِنْ كُنْتَ تَقِيًّا(۱۲) و قال سبحانه تِلْكَ الْجَنَّهُ الَّتِي نُورِثُ مِنْ عِبادِنا مَنْ كانَ تَقِيًّا(۱۳) و قال تعالى ثُمَّ نُنَجِّي الَّذِينَ اتَّقَوْا وَ نَذَرُ الظَّالِمِينَ فِيها جِثِيًّا(۱۴) و قال تعالى يَوْمَ

۱- ۱. يونس: ۶۳.

۲- ۲. هود: ۵۷.

۳- ۳. يوسف: ۵۷.

۴- ۴. يوسف: ۹۰.

۵- ۵. يوسف: ۱۰۹.

۶- ۶. الرعد: ۳۷.

۷- ۷. الحجر: ۴۵.

۸- ۸. النحل: ۲.

۹- ۹. النحل: ۳۰- ۳۱.

۱۰- ۱۰. النحل: ۱۲۸.

۱۱- ۱۱. مريم: ۱۲.

۱۲- ۱۲. مريم: ۱۷.

۱۳- ۱۳. مريم: ۶۳.

۱۴- ۱۴. مريم: ۷۲.

نَحْشُرُ الْمُتَّقِينَ إِلَى الرَّحْمنِ وَفْداً(۱) طه وَ صَرَّفْنا فِيهِ مِنَ الْوَعِيدِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ أَوْ يُحْدِثُ لَهُمْ ذِكْراً(۲) و قال تعالى وَ الْعاقِبَهُ لِلتَّقْوى (۳) الحج يا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمْ إِنَّ زَلْزَلَهَ السَّاعَهِ شَيْ ءٌ عَظِيمٌ (۴) و قال تعالى لَنْ يَنالَ اللَّهَ لُحُومُها وَ لا دِماؤُها وَ لكِنْ يَنالُهُ التَّقْوى مِنْكُمْ (۵) المؤمنون أَ فَلا تَتَّقُونَ (۶) النور وَ مَوْعِظَهً لِلْمُتَّقِينَ (۷) الفرقان قُلْ أَ ذلِكَ خَيْرٌ أَمْ جَنَّهُ الْخُلْدِ الَّتِي وُعِدَ الْمُتَّقُونَ كانَتْ لَهُمْ جَزاءً وَ مَصِيراً لَهُمْ فِيها ما يَشاؤُنَ خالِدِينَ كانَ عَلى رَبِّكَ وَعْداً مَسْؤُلًا(۸) و قال تعالى وَ اجْعَلْنا لِلْمُتَّقِينَ إِماماً(۹) الشعراء أَ لا يَتَّقُونَ (۱۰) و قال تعالى وَ أُزْلِفَتِ الْجَنَّهُ لِلْمُتَّقِينَ (۱۱) و قال تعالى إِذْ قالَ لَهُمْ أَخُوهُمْ نُوحٌ أَ لا تَتَّقُونَ إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ فَاتَّقُوا اللَّهَ

وَ أَطِيعُونِ (۱۲) و قال تعالى وَ اتَّقُوا الَّذِي أَمَدَّكُمْ بِما تَعْلَمُونَ أَمَدَّكُمْ بِأَنْعامٍ وَ بَنِينَ وَ جَنَّاتٍ وَ عُيُونٍ إِنِّي أَخافُ عَلَيْكُمْ عَذابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ (۱۳) و قال تعالى وَ اتَّقُوا الَّذِي خَلَقَكُمْ وَ الْجِبِلَّهَ الْأَوَّلِينَ (۱۴) النمل وَ أَنْجَيْنَا الَّذِينَ آمَنُوا وَ كانُوا يَتَّقُونَ (۱۵)

۱- ۱. مريم: ۸۶.

۲- ۲. طه: ۱۱۳، ۱۳۲.

۳- ۳. طه: ۱۱۳، ۱۳۲.

۴- ۴. الحجّ: ۱، ۳۷.

۵- ۵. الحجّ: ۱، ۳۷.

۶- ۶. المؤمنون: ۲۳.

۷- ۷. النور: ۳۴.

۸- ۸. الفرقان: ۱۵ و ۱۶.

۹- ۹. الفرقان: ۷۴.

۱۰- ۱۰. الشعراء: ۱۱.

۱۱- ۱۱. الشعراء: ۹۰.

۱۲- ۱۲. الشعراء: ۱۰۶.

۱۳- ۱۳. الشعراء: ۱۳۲- ۱۳۵.

۱۴- ۱۴. الشعراء: ۱۸۴.

۱۵- ۱۵. النمل: ۱۳.

القصص وَ الْعاقِبَهُ لِلْمُتَّقِينَ (۱) الروم وَ اتَّقُوهُ (۲) الأحزاب لَسْتُنَّ كَأَحَدٍ مِنَ النِّساءِ إِنِ اتَّقَيْتُنَ و قال تعالى وَ اتَّقِينَ اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ كانَ عَلى كُلِّ شَيْ ءٍ شَهِيداً(۳) يس وَ إِذا قِيلَ لَهُمُ اتَّقُوا ما بَيْنَ أَيْدِيكُمْ وَ ما خَلْفَكُمْ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ (۴) ص أَمْ نَجْعَلُ الْمُتَّقِينَ كَالْفُجَّارِ(۵) و قال تعالى وَ إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ لَحُسْنَ مَآبٍ جَنَّاتِ عَدْنٍ مُفَتَّحَهً لَهُمُ الْأَبْوابُ (۶) الزمر قُلْ يا عِبادِ الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا رَبَّكُمْ (۷) و قال تعالى يا عِبادِ فَاتَّقُونِ (۸) و قال تعالى لكِنِ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ لَهُمْ غُرَفٌ مِنْ فَوْقِها غُرَفٌ مَبْنِيَّهٌ تَجْرِى مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ وَعْدَ اللَّهِ لا يُخْلِفُ اللَّهُ الْمِيعادَ(۹) و قال تعالى وَ الَّذِى جاءَ بِالصِّدْقِ وَ صَدَّقَ بِهِ أُولئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ (۱۰) و قال تعالى وَ يُنَجِّى اللَّهُ الَّذِينَ اتَّقَوْا بِمَفازَتِهِمْ لا يَمَسُّهُمُ السُّوءُ وَ لا هُمْ يَحْزَنُونَ (۱۱) و قال تعالى وَ سِيقَ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ إِلَى الْجَنَّهِ زُمَراً(۱۲) السجده وَ نَجَّيْنَا الَّذِينَ آمَنُوا وَ كانُوا يَتَّقُونَ (۱۳) الزخرف وَ الْآخِرَهُ عِنْدَ رَبِّكَ لِلْمُتَّقِينَ و قال تعالى الْأَخِلَّاءُ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ إِلَّا الْمُتَّقِينَ يا عِبادِ لا خَوْفٌ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ وَ لا أَنْتُمْ تَحْزَنُونَ (۱۴) الدخان إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِى مَقامٍ أَمِينٍ فِى جَنَّاتٍ وَ عُيُونٍ (۱۵).

۱- ۱. القصص: ۸۳.

۲- ۲. الروم: ۳۱.

۳- ۳. الأحزاب: ۳۲، ۵۵.

۴- ۴. يس: ۴۵.

۵- ۵. ص: ۲۸، ۴۹ و ۵۰.

۶- ۶. ص: ۲۸، ۴۹ و ۵۰.

۷- ۷. الزمر: ۱۰، ۱۶.

۸- ۸. الزمر: ۱۰، ۱۶.

۹- ۹. الزمر: ۲۰.

۱۰- ۱۰. الزمر: ۳۳.

۱۱- ۱۱. الزمر ۶۱، ۷۳.

۱۲- ۱۲. الزمر ۶۱، ۷۳.

۱۳- ۱۳. السجده: ۱۸.

۱۴- ۱۴. الزخرف: ۳۵ و ۳۶.

۱۵- ۱۵. الدخان: ۵۱.

الجاثیه وَ اللّهُ وَلِیُّ الْمُتَّقِینَ (۱) محمد مَثَلُ الْجَنَّهِ الَّتِی وُعِدَ الْمُتَّقُونَ فِیها أَنْهارٌ مِنْ ماءٍ غَیْرِ آسِنٍ وَ أَنْهارٌ مِنْ لَبَنٍ لَمْ یَتَغَیَّرْ طَعْمُهُ وَ أَنْهارٌ مِنْ خَمْرٍ لَذَّهٍ لِلشّارِبِینَ وَ أَنْهارٌ مِنْ عَسَلٍ مُصَفًّی وَ لَهُمْ فِیها مِنْ کُلِّ الثَّمَراتِ وَ مَغْفِرَهٌ مِنْ رَبِّهِمْ کَمَنْ هُوَ خالِدٌ فِی النّارِ وَ سُقُوا ماءً حَمِیماً فَقَطَّعَ أَمْعاءَهُمْ إلی قوله تعالی وَ الَّذِینَ اهْتَدَوْا زادَهُمْ هُدیً وَ آتاهُمْ تَقْواهُمْ (۲) الحجرات وَ اتَّقُوا اللّهَ إِنَّ اللّهَ سَمِیعٌ عَلِیمٌ (۳) و قال وَ اتَّقُوا اللّهَ لَعَلَّکُمْ تُرْحَمُونَ (۴) و قال تعالی إِنَّ أَکْرَمَکُمْ عِنْدَ اللّهِ أَتْقاکُمْ (۵) ق وَ أُزْلِفَتِ الْجَنَّهُ لِلْمُتَّقِینَ غَیْرَ بَعِیدٍ(۶) الذاریات إِنَّ الْمُتَّقِینَ فِی جَنّاتٍ وَ عُیُونٍ آخِذِینَ ما آتاهُمْ رَبُّهُمْ إِنَّهُمْ کانُوا قَبْلَ ذلِکَ مُحْسِنِینَ کانُوا قَلِیلًا مِنَ اللَّیْلِ ما یَهْجَعُونَ وَ بِالْأَسْحارِ هُمْ یَسْتَغْفِرُونَ وَ فِی أَمْوالِهِمْ حَقٌّ لِلسّائِلِ وَ الْمَحْرُومِ (۷) الطور إِنَّ الْمُتَّقِینَ فِی جَنّاتٍ وَ نَعِیمٍ فاکِهِینَ بِما آتاهُمْ رَبُّهُمْ وَ وَقاهُمْ رَبُّهُمْ عَذابَ الْجَحِیمِ (۸) القمر إِنَّ الْمُتَّقِینَ فِی جَنّاتٍ وَ نَهَرٍ فِی مَقْعَدِ صِدْقٍ عِنْدَ مَلِیکٍ مُقْتَدِرٍ(۹) الحشر وَ اتَّقُوا اللّهَ إِنَّ اللّهَ شَدِیدُ الْعِقابِ (۱۰) الممتحنه وَ اتَّقُوا اللّهَ الَّذِی أَنْتُمْ بِهِ مُؤْمِنُونَ (۱۱) التغابن فَاتَّقُوا اللّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ (۱۲)

۱- ۱. الجاثیه: ۱۸.

۲- ۲. القتال: ۱۵- ۱۷.

۳- ۳. الحجرات: ۱، ۱۰، ۱۳.

۴- ۴. الحجرات: ۱، ۱۰، ۱۳.

۵- ۵. الحجرات: ۱، ۱۰، ۱۳.

۶- ۶. ق: ۳۱.

۷- ۷. الذاریات: ۱۵- ۱۹.

۸- ۸. الطور: ۱۷- ۱۸.

۹- ۹. القمر: ۵۴ و ۵۵.

۱۰- ۱۰. الحشر: ۷.

۱۱- ۱۱. الممتحنه: ۱۱.

۱۲- ۱۲. التغابن: ۱۶.

الطلاق وَ اتَّقُوا اللَّهَ رَبَّكَمْ (۱) و قال تعالی وَ مَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجاً وَ يَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لا يَحْتَسِبُ (۲) و قال تعالی وَ مَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مِنْ أَمْرِهِ يُسْراً(۳) و قال تعالی وَ مَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يُكَفِّرْ عَنْهُ سَيِّئاتِهِ وَ يُعْظِمْ لَهُ أَجْراً(۴) و قال سبحانه فَاتَّقُوا اللَّهَ يا أُولِي الْأَلْبابِ (۵) القلم إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتِ النَّعِيمِ (۶) النبأ إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ مَفازاً حَدائِقَ وَ أَعْناباً وَ كَواعِبَ أَتْراباً وَ كَأْساً

دِهاقاً(۷) الليل وَ سَيُجَنَّبُهَا الْأَتْقَى الَّذِي يُؤْتِي مالَهُ يَتَزَكَّى (۸) العلق أَ رَأَيْتَ إِنْ كانَ عَلَى الْهُدى أَوْ أَمَرَ بِالتَّقْوى (۹)

lt;meta info="- الم ذلِكَ الْكِتابُ لا رَيْبَ فِيهِ هُدىً لِلْمُتَّقِينَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَ يُقِيمُونَ الصَّلاةَ وَ مِمَّا رَزَقْناهُمْ يُنْفِقُونَ وَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِما أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَ ما أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَ بِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ أُولئِكَ عَلى هُدىً مِنْ رَبِّهِمْ وَ أُولئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ. - [۱] بقره / ۱ - ۵ -.

{الف، لام، میم. این است کتابی که در [حقانیت] آن هیچ تردیدی نیست [و] مایه هدایت تقواپیشگان است: آنان که به غیب ایمان می آورند، و نماز را بر پا می دارند، و از آنچه به ایشان روزی داده ایم انفاق می کنندو آنان که بدانچه به سوی تو فرود آمده، و به آنچه پیش از تو نازل شده است، ایمان می آورند و به آخرت یقین دارند.آنهایند که از هدایتی از جانب پروردگارشان برخوردارند و آنها همان رستگارانند.}

- وَ إِيَّايَ فَاتَّقُونِ. - . بقره/ ۴۱ -

{و تنها از من پروا کنید.}

- وَ اذْكُرُوا ما فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ. - . بقره/ ۶۳ -

{و آنچه را در آن است به خاطر داشته باشید، باشد که به تقوا گرایید.}

- وَ مَوْعِظَةً لِلْمُتَّقِينَ. - . بقره/ ۶۶ -

{و برای پرهیزکاران پندی قرار دادیم.}

- وَ لَوْ أَنَّهُمْ آمَنُوا وَ اتَّقَوْا لَمَثُوبَةٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ خَيْرٌ لَوْ كانُوا يَعْلَمُونَ. - . بقره/ ۱۰۳ -

{اگر آنها گرویده و پرهیزکاری کرده بودند، قطعاً پاداشی [که] از جانب خدا [می یافتند] بهتر بود- اگر می دانستند.}

- وَ أُولئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ. - . بقره/ ۱۷۷ -

{و آنان همان پرهیزکارانند.}

- حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ. - . بقره / ۱۸۰ -

{[این کار] حقی است بر پرهیزکاران.}

- وَ لكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقى. -. بقره / ۱۸۹ -

{بلكه نيكى آن است كه كسى تقوا پيشه كند.}

- وَ اتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ. -. بقره / ۱۸۹ -

{و از خدا بترسيد، باشد كه رستگار گرديد.}

- وَ اتَّقُوا اللَّهَ وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ. -. بقره / ۱۹۴ -

{و از خدا پروا بداريد و بدانيد كه خدا با تقواپيشگان است.} - وَ اتَّقُوا اللَّهَ وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقابِ. -. بقره / ۱۹۶ -

{و از خدا بترسيد، و بدانيد كه خدا سخت كيفر است.}

- تَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوى وَ اتَّقُونِ يا أُولِي الْأَلْبابِ. -. بقره / ۱۹۷ -

{براى خود توشه برگيريد كه در حقيقت، بهترين توشه، پرهيزكارى است، و اى خردمندان! از من پروا كنيد.}

- وَ اتَّقُوا اللَّهَ وَ اعْلَمُوا أَنَّكُمْ إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ. -. بقره / ۲۰۳ -

{و از خدا پروا كنيد و بدانيد كه شما را به سوى او گرد خواهند آورد.}

- وَ إِذا قِيلَ لَهُ اتَّقِ اللَّهَ أَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْإِثْمِ فَحَسْبُهُ جَهَنَّمُ وَ لَبِئْسَ الْمِهادُ. -. بقره / ۲۰۶ -

{و چون به او گفته شود: «از خدا پروا كن» نخوت، وى را به گناه كشاند. پس جهنم براى او بس است، و چه بد بسترى است.}

- وَ اتَّقُوا اللَّهَ وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِما تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ. -. بقره / ۲۳۳ -

{و از خدا پروا كنيد و بدانيد كه خداوند به آنچه انجام مى دهيد بيناست.}

- وَ أَنْ تَعْفُوا أَقْرَبُ لِلتَّقْوى. -. بقره / ۲۳۷ -

{و گذشت كردنِ شما به تقوا نزديک تر است.}

- وَ اتَّقُوا يَوْماً تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ ثُمَّ تُوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ ما كَسَبَتْ وَ هُمْ لا يُظْلَمُونَ. -. بقره / ۲۸۱ -

{و بترسيد از روزى كه در آن، به سوى خدا بازگردانده مى شويد، سپس به هر كسى [پاداشِ] آنچه به دست آورده، تمام داده شود و آنان مورد ستم قرار نمى گيرند.}

- فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُونِ. - . آل عمران / ۵۰ -

{پس، از خدا پروا دارید و مرا اطاعت کنید.}

- بَلى مَنْ أَوْفى بِعَهْدِهِ وَ اتَّقى فَإِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ. - . آل عمران / ۷۶ -

{آری، هر که به پیمان خود وفا کند، و پرهیزکاری نماید، بی تردید خداوند، پرهیزکاران را دوست دارد.}

- يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تُقاتِهِ وَ لا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ. - . آل عمران / ۱۰۲ -

{ای کسانی که ایمان آورده اید، از خدا آن گونه که حقّ پرواکردن از اوست، پروا کنید و زینهار، جز مسلمان نمیرید.}

- وَ اللَّهُ عَلِيمٌ بِالْمُتَّقِينَ. - . آل عمران / ۱۱۵ -

{و خداوند به [حال] تقواپیشگان داناست.}

- وَ إِنْ تَصْبِرُوا وَ تَتَّقُوا لا يَضُرُّكُمْ كَيْدُهُمْ شَيْئاً. - . آل عمران / ۱۲۰ -

{و اگر صبر کنید و پرهیزکاری نمایید، نیرنگشان هیچ زیانی به شما نمی رساند.}

- فَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ. - . آل عمران / ۱۲۳ -

{پس، از خدا پروا کنید، باشد که سپاسگزاری نمایید.}

- وَ اتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ وَ اتَّقُوا النَّارَ الَّتِي أُعِدَّتْ لِلْكافِرِينَ وَ أَطِيعُوا اللَّهَ وَ الرَّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ. - . آل عمران / ۱۳۰ - ۱۳۲ -

{و از خدا پروا کنید، باشد که رستگار شوید. و از آتشی که برای کافران آماده شده است بترسید. خدا و رسول را فرمان برید، باشد که مشمول رحمت قرار گیرید.} - وَ سارِعُوا إِلى مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَ جَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّماواتُ وَ الْأَرْضُ أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ. - . [۱] آل عمران / ۱۳۳ -

{و برای نیل به آمرزشی از پروردگار خود، و بهشتی که پهنایش [به قدر] آسمان ها و زمین است [و] برای پرهیزکاران آماده شده است، بشتابید.}

- وَ مَوْعِظَةٌ لِلْمُتَّقِينَ. - . آل عمران / ۱۳۸ -

{و برای پرهیزکاران رهنمود و اندرزی است.}

- لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا مِنْهُمْ وَ اتَّقَوْا أَجْرٌ عَظِيمٌ. - . آل عمران / ۱۷۲ -

{برای کسانی از آنان که نیکی و پرهیزکاری کردند پاداشی بزرگ است.}

- لكِنِ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِی مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خالِدِينَ فِيها نُزُلًا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَ ما عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ لِلْأَبْرارِ. - . آل عمران / ۱۹۸ -

{ولی کسانی که پروای پروردگارشان را پیشه ساخته اند باغ هایی خواهند داشت که از زیر [درختانِ] آن نهرها روان است. در آنجا جاودانه بمانند [این] پذیرایی از جانب خداست، و آنچه نزد خداست برای نیکان بهتر است.}

- وَ اتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ. - . آل عمران / ۲۰۰ -

{و از خدا پروا نمایید، امید است که رستگار شوید.}

- يا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِی خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ واحِدَةٍ إلی قوله وَ اتَّقُوا اللَّهَ الَّذِی تَسائَلُونَ بِهِ وَ الْأَرْحامَ إِنَّ اللَّهَ كانَ عَلَيْكُمْ رَقِيباً. - . نساء / ۱ -

{ای مردم، از پروردگارتان که شما را از «نفس واحدی» آفرید و جفتش را [نیز] از او آفرید، و از آن دو، مردان و زنان بسیاری پراکنده کرد، پروا دارید و از خدایی که به [نامِ] او از همدیگر درخواست می کنید پروا نمایید و زنهار از خویشاوندان مَبُرید، که خدا همواره بر شما نگهبان است.}

- وَ لَقَدْ وَصَّيْنَا الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَ إِيَّاكُمْ أَنِ اتَّقُوا اللَّهَ وَ إِنْ تَكْفُرُوا فَإِنَّ لِلَّهِ ما فِی السَّماواتِ وَ ما فِی الْأَرْضِ وَ كانَ اللَّهُ غَنِيًّا حَمِيداً. - . نساء / ۱۳۱ -

{و ما به کسانی که پیش از شما به آنان کتاب داده شده، و [نیز] به شما سفارش کردیم که از خدا پروا کنید. و اگر کفر ورزید [چه باک؟ که] آنچه در آسمان ها و آنچه در زمین است از آنِ خداست، و خدا بی نیاز ستوده [صفات] است.}

- وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقابِ. - . مائده / ۲ -

{و از خدا پروا کنید که خدا سخت کیفر است.}

- وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسابِ. - . مائده / ۴ -

{و پروای خدا بدارید که خدا زودشمار است.}

- وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِذاتِ الصُّدُورِ. - . مائده/ ۷ -

{و از خدا پروا دارید که خدا به راز دل ها آگاه است.}

- اعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوی وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌبِما تَعْمَلُونَ. - . مائده / ۸ -

{عدالت کنید که آن به تقوا نزدیک تر است، و از خدا پروا دارید، که خدا به آنچه انجام می دهید آگاه است.}

- وَ اتَّقُوا اللَّهَ وَ عَلَی اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ. - . مائده/ ۱۱ -

{و از خدا پروا دارید، و مؤمنان باید تنها بر خدا توکل کنند.}

- قالَ إِنَّما يَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ. - . مائده/ ۲۷ -

{گفت: «خدا فقط از تقواپیشگان می پذیرد.»}

- يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَ ابْتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ وَ جاهِدُوا فِی سَبِيلِهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ. - . مائده / ۳۵ -

{ای کسانی که ایمان آورده اید، از خدا پروا کنید و به او [توسل و] تقرب جویید و در راهش جهاد کنید، باشد که رستگار شوید.}

- وَ هُدیً وَ مَوْعِظَةٌ لِلْمُتَّقِينَ. - . مائده / ۴۶ -

{و برای پرهیزکاران رهنمود و اندرزی است.}

- وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ. - . مائده / ۵۷ -

{و اگر ایمان دارید از خدا پروا دارید.}

- وَ لَوْ أَنَّ أَهْلَ الْكِتابِ آمَنُوا وَ اتَّقَوْا لَكَفَّرْنا عَنْهُمْ سَيِّئاتِهِمْ وَ لَأَدْخَلْناهُمْ جَنَّاتِ النَّعِيمِ. - . مائده / ۶۵ -

{و اگر اهل کتاب ایمان آورده و پرهیزکاری کرده بودند، قطعاً گناهانشان را می زدودیم و آنان را به بوستان های پر نعمت درمی آوردیم.}

- وَ اتَّقُوا اللَّهَ الَّذِی أَنْتُمْ بِهِ مُؤْمِنُونَ. - . مائده /۸۸ -

{و از آن خدایی که بدو ایمان دارید پروا دارید.}

- وَ اتَّقُوا اللَّهَ الَّذِی إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ. - . مائده /۹۶ -

{و از خدایی که نزد او محشور می شوید پروا دارید.}

- فَاتَّقُوا اللَّهَ يا أُولِی الْأَلْبابِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ. - . مائده /۱۰۰ -

{پس ای خردمندان، از خدا پروا کنید، باشد که رستگار شوید.} - قالَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنْ کُنْتُمْ مُؤْمِنِینَ. - . مائده / ۱۱۲ -

{[عیسی] گفت: «اگر ایمان دارید از خدا پروا دارید.»}

- وَ لَلدَّارُ الْآخِرَةُ خَيْرٌ لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ أَ فَلا تَعْقِلُونَ. - . أنعام / ۳۲ -

{و قطعاً سرای بازپسین برای کسانی که پرهیزکاری می کنند بهتر است. آیا نمی اندیشید؟}

- وَ ما عَلَى الَّذِينَ يَتَّقُونَ مِنْ حِسابِهِمْ مِنْ شَيْ ءٍ وَ لكِنْ ذِكْرى لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ. - . أنعام / ۶۹ -

{و چیزی از حساب آنان [ستمکاران] بر عهده کسانی که پروا [یِ خدا] دارند، نیست. لیکن، تذکّر دادن [لازم] است، باشد که [از استهزا] پرهیز کنند.}

- وَ اتَّقُوهُ وَ هُوَ الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ. - . أنعام / ۷۲ -

{و اینکه نماز برپا دارید و از او بترسید، و هم اوست که نزد وی محشور خواهید گردید.}

- ذلِكُمْ وَصَّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ. - . أنعام / ۱۵۳ -

{اینهاست که [خدا] شما را به آن سفارش کرده است، باشد که به تقوا گرایید.}

- وَ اتَّقُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ. - . أنعام / ۱۵۵ -

{و پرهیزکاری نمایید، باشد که مورد رحمت قرار گیرید.}

- وَ لِباسُ التَّقْوى ذلِكَ خَيْرٌ. - . أعراف / ۲۶ -

{و [لی] بهترین جامه، [لباس] تقوا است.}

- وَ لِتَتَّقُوا وَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ. - . أعراف / ۶۳ -

{و تا شما پرهیزکاری کنید و باشد که مورد رحمت قرار گیرید؟}

- وَ لَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرى آمَنُوا وَ اتَّقَوْا لَفَتَحْنا عَلَيْهِمْ بَرَكاتٍ مِنَ السَّماءِ وَ الْأَرْضِ وَ لكِنْ كَذَّبُوا فَأَخَذْناهُمْ بِما كانُوا يَكْسِبُونَ. - . أعراف /۹۶ -

{و اگر مردم شهرها ایمان آورده و به تقوا گراییده بودند، قطعاً برکاتی از آسمان و زمین برایشان می گشودیم، ولی تکذیب کردند پس به [کیفر] دستاوردشان [گریبان] آنان را گرفتیم.}

- وَ الْعاقِبَهُ لِلْمُتَّقِينَ. - . أعراف /۱۲۸ -

{و فرجام [نیک] برای پرهیزکاران است.}

- وَ الدَّارُ الْآخِرَهُ خَيْرٌ لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ أَ فَلا تَعْقِلُونَ. - . أعراف /۱۶۹ -

{و سرای آخرت برای کسانی که پروا پیشه می کنند بهتر است. آیا باز تعقّل نمی کنید؟}

- خُذُوا ما آتَيْناكُمْ بِقُوَّهٍ وَ اذْكُرُوا ما فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ. - . أعراف /۱۷۱ -

{[و گفتیم:] آنچه را که به شما داده ایم به جد و جهد بگیرید، و آنچه را در آن است به یاد داشته باشید. شاید که پرهیزکار شوید.}

- إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا إِذا مَسَّهُمْ طائِفٌ مِنَ الشَّيْطانِ تَذَكَّرُوا فَإِذا هُمْ مُبْصِرُونَ. - . أعراف /۲۰۱ -

{در حقیقت، کسانی که [از خدا] پروا دارند، چون وسوسه ای از جانب شیطان بدیشان رسد [خدا را] به یاد آورند و بناگاه بینا شوند.}

- فَاتَّقُوا اللَّهَ. - . أنفال / ۱ -

{پس از خدا پروا دارید.} - يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ تَتَّقُوا اللَّهَ يَجْعَلْ لَكُمْ فُرْقاناً وَ يُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئاتِكُمْ وَ يَغْفِرْ لَكُمْ وَ اللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ. - . أنفال / ۲۹ -

{ای کسانی که ایمان آورده اید، اگر از خدا پروا دارید، برای شما [نیروی] تشخیص [حقّ از باطل] قرار می دهد و گناهانتان را از شما می زداید و شما را می آمرزد و خدا دارای بخشش بزرگ است.}

- وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ. - . أنفال / ۶۹ -

{و از خدا پروا دارید که خدا آمرزنده مهربان است.}

- إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ. - .توبه / ۴ -

{چرا که خدا پرهیزکاران را دوست دارد.}

- وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ. - .توبه /۳۶ -

{و بدانید که خدا با پرهیزکاران است.}

- لَمَسْجِدٌ أُسِّسَ عَلَى التَّقْوى مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ أَحَقُّ أَنْ تَقُومَ فِيهِ إلى قوله سبحانه أَ فَمَنْ أَسَّسَ بُنْيانَهُ عَلى تَقْوى مِنَ اللَّهِ وَ رِضْوانٍ خَيْرٌ أَمْ مَنْ أَسَّسَ بُنْيانَهُ عَلى شَفا جُرُفٍ هارٍ فَانْهارَ بِهِ فِي نارِ جَهَنَّمَ. - .توبه / ۱۰۸ - ۱۰۹ -

{چرا كه مسجدى كه از روز نخستين بر پايه تقوا بنا شده، سزاوارتر است كه در آن [به نماز] ايستى. [و] در آن، مردانى اند كه دوست دارند خود را پاك سازند، و خدا كسانى را كه خواهان پاكى اند دوست مى دارد. آيا كسى كه بنياد [كار] خود را بر پايه تقوا و خشنودى خدا نهاده بهتر است يا كسى كه بناى خود را بر لب پرتگاهى مشرف به سقوط پى ريزى كرده و با آن در آتش دوزخ فرو مى افتد؟}

- يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَ كُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ. - .توبه / ۱۱۹ -

{اى كسانى كه ايمان آورده ايد، از خدا پروا كنيد و با راستان باشيد.}

- وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ. - .توبه / ۱۲۳ -

{و بدانيد كه خدا با تقواپيشگان است.}

- إِنَّ فِي اخْتِلافِ اللَّيْلِ وَ النَّهارِ وَ ما خَلَقَ اللَّهُ فِي السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ لَآياتٍ لِقَوْمٍ يَتَّقُونَ. - . يونس /۶ -

{به راستى، در آمد و رفتِ شب و روز و آنچه خدا در آسمان ها و زمين آفريده، براى مردمى كه پروا دارند دلايلى [آشكار] است.}

- فَقُلْ أَ فَلا تَتَّقُونَ. - . يونس / ۳۱ -

{«خدا» پس بگو: «آيا پروا نمى كنيد؟}

- الَّذِينَ آمَنُوا وَ كانُوا يَتَّقُونَ لَهُمُ الْبُشْرى فِي الْحَياةِ الدُّنْياوَ فِي الْآخِرَةِ لا تَبْدِيلَ لِكَلِماتِ اللَّهِ ذلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ. - . يونس / ۶۳ - ۶۴ -

{همانان كه ايمان آورده و پرهيزكارى ورزيده اند.در زندگى دنيا و در آخرت مژده براى آنان است. وعده هاى خدا را تبديلى نيست اين همان كاميابى بزرگ است.}

- فَاصْبِرْ إِنَّ الْعاقِبَةَ لِلْمُتَّقِينَ. - . هود /۴۹ -

{ پس شكيبا باش كه فرجام [نيك] از آنِ تقواپيشگان است.}

- وَ لَأَجْرُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ لِلَّذِينَ آمَنُوا وَ كانُوا يَتَّقُونَ. - . يوسف / ۵۷ -

{و البته اجر آخرت، براى كسانى كه ايمان آورده و پرهيزكارى مى نمودند، بهتر است.}

- إِنَّهُ مَنْ يَتَّقِ وَ يَصْبِرْ فَإِنَّ اللَّهَ لا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ. -. يوسف / ۹۰ -

{ بی گمان، هر که تقوا و صبر پیشه کند، خدا پاداش نیکوکاران را تباه نمی کند.}

- وَ لَدارُ الْآخِرَهِ خَيْرٌ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا أَ فَلا تَعْقِلُونَ. -. یوسف / ۱۰۹ -

{ و قطعاً سرای آخرت برای کسانی که پرهیزکاری کرده اند بهتر است. آیا نمی اندیشید. و قطعاً سرای آخرت برای کسانی که پرهیزکاری کرده اند بهتر است. آیا نمی اندیشید؟}

- مَثَلُ الْجَنَّهِ الَّتِی وُعِدَ الْمُتَّقُونَ تَجْرِی مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ أُكُلُها دائِمٌ وَ ظِلُّها تِلْكَ عُقْبَى الَّذِينَ اتَّقَوْا وَ عُقْبَى الْكافِرِينَ النَّارُ. -. رعد / ۳۵ -

{وصف بهشتی که به پرهیزکاران وعده داده شده [این است که] از زیر [درختان] آن نهرها روان است. میوه و سایه اش پایدار است. این است فرجام کسانی که پرهیزکاری کرده اند و فرجام کافران آتش [دوزخ] است.}

- إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِی جَنَّاتٍ وَ عُيُونٍ. -. حجر / ۴۵ -

{بی گمان، پرهیزکاران در باغ ها و چشمه سارانند.}

- أَنْ أَنْذِرُوا أَنَّهُ لا إِلهَ إِلَّا أَنَا فَاتَّقُونِ. -. نحل/ ۲ -

{ که بیم دهید که معبودی جز من نیست. پس، از من پروا کنید.}

- وَ قِيلَ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا ما ذا أَنْزَلَ رَبُّكُمْ قالُوا خَيْراً لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا فِی هذِهِ الدُّنْيا حَسَنَهٌ وَ لَدارُ الْآخِرَهِ خَيْرٌ وَ لَنِعْمَ دارُ الْمُتَّقِينَ جَنَّاتُ عَدْنٍ يَدْخُلُونَها تَجْرِی مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ لَهُمْ فِيها ما يَشاؤُنَ كَذلِكَ يَجْزِی اللَّهُ الْمُتَّقِينَ. -. نحل/ ۳۰ - ۳۱ -

{و به کسانی که تقوا پیشه کردند، گفته شود: «پروردگارتان چه نازل کرد؟» می گویند: «خوبی.» برای کسانی که در این دنیا نیکی کردند [پاداش] نیکویی است، و قطعاً سرای آخرت بهتر است، و چه نیکوست سرای پرهیزکاران: بهشت های عدن که در آن داخل می شوند رودها از زیر [درختان] آنها روان است در آنجا هر چه بخواهند برای آنان [فراهم] است. خدا این گونه پرهیزکاران را پاداش می دهد.}

- إِنَّ اللَّهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوْا وَ الَّذِينَ هُمْ مُحْسِنُونَ. -. نحل/ ۱۲۸ -

{در حقیقت، خدا با کسانی است که پروا داشته اند و [با] کسانی [است] که آنها نیکوکارند.}

- وَ كانَ تَقِيًّا. -. مریم/ ۱۳ -

{ و تقواپیشه بود.}

- قالَتْ إِنِّی أَعُوذُ بِالرَّحْمنِ مِنْکَ إِنْ کُنْتَ تَقِیًّا. - . مریم/ ۱۸ -

{[مریم] گفت: «اگر پرهیزکاری، من از تو به خدای رحمان پناه می برم.}

- تِلْکَ الْجَنَّهُ الَّتِی نُورِثُ مِنْ عِبادِنا مَنْ کانَ تَقِیًّا. - . مریم/ ۶۳ -

{این همان بهشتی است که به هر یک از بندگان ما که پرهیزکار باشند به میراث می دهیم.}

- ثُمَّ نُنَجِّی الَّذِینَ اتَّقَوْا وَ نَذَرُ الظَّالِمِینَ فِیها جِثِیًّا. - . مریم/ ۷۲ -

{آن گاه کسانی را که پرهیزکار بوده اند می رهانیم، و ستمگران را به زانو درافتاده در [دوزخ] رها می کنیم.}

- یَوْمَ نَحْشُرُ الْمُتَّقِینَ إِلَی الرَّحْمنِ وَفْداً. - . مریم/ ۸۵ -

{ [یاد کن] روزی را که پرهیزکاران را به سوی [خدای] رحمان گروه گروه محشور می کنیم.} - وَ صَرَّفْنا فِیهِ مِنَ الْوَعِیدِ لَعَلَّهُمْ یَتَّقُونَ أَوْ یُحْدِثُ لَهُمْ ذِکْراً. - . طه/ ۱۱۳- ۱۳۲ -

{و این گونه آن را [به صورت] قرآنی عربی نازل کردیم، و در آن از انواع هشدارها سخن آوردیم، شاید آنان راه تقوا در پیش گیرند، یا [این کتاب] پندی تازه برای آنان بیاورد.}

- وَ الْعاقِبَهُ لِلتَّقْوی. - . طه/ ۱۱۳- ۱۳۲ -

{ و فرجام [نیک] برای پرهیزکاری است.}

- یا أَیُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّکُمْ إِنَّ زَلْزَلَهَ السَّاعَهِ شَیْ ءٌ عَظِیمٌ. - . حجّ/ ۱ -

{ای مردم، از پروردگار خود پروا کنید، چرا که زلزله رستاخیز امری هولناک است.}

- لَنْ یَنالَ اللَّهَ لُحُومُها وَ لا دِماؤُها وَ لکِنْ یَنالُهُ التَّقْوی مِنْکُمْ. - . حجّ/ ۳۷ -

{هرگز [نه] گوشت های آنها و نه خون هایشان به خدا نخواهد رسید، ولی [این] تقوای شماست که به او می رسد.}

- أَ فَلا تَتَّقُونَ. - . مؤمنون/ ۳۲ -

{ آیا سَرِ پرهیزکاری ندارید؟}

- وَ مَوْعِظَهً لِلْمُتَّقِینَ. - . نور/ ۳۴ -

{ و موعظه ای برای اهل تقوا فرود آورده ایم.}

- قُلْ أَ ذلِکَ خَیْرٌ أَمْ جَنَّهُ الْخُلْدِ الَّتِی وُعِدَ الْمُتَّقُونَ کانَتْ لَهُمْ جَزاءً وَ مَصِیراً لَهُمْ فِیها ما یَشاؤُنَ خالِدِینَ کانَ عَلی رَبِّکَ وَعْداً مَسْؤُلًا. - . فرقان/ ۱۵ - ۱۶ -

{بگو: «آیا این [عقوبت] بهتر است یا بهشت جاویدان که به پرهیزکاران وعده داده شده است که پاداش و سرانجام آنان است؟» جاودانه هر چه بخواهند در آنجا دارند. پروردگار تو مسئول [تحقق] این وعده است.}

- وَ اجْعَلْنا لِلْمُتَّقِینَ إِماماً. - . فرقان/ ۷۴ -

{ و ما را پیشوای پرهیزکاران گردان.}

- أَ لا یَتَّقُونَ. - . شعراء/ ۱۱ -

{ آیا پروا ندارند؟!}

- وَ أُزْلِفَتِ الْجَنَّهُ لِلْمُتَّقِینَ. - . شعراء/ ۹۰ -

{و [آن روز] بهشت برای پرهیزکاران نزدیک می گردد.}

- إِذْ قالَ لَهُمْ أَخُوهُمْ نُوحٌ أَ لا تَتَّقُونَ إِنِّی لَکُمْ رَسُولٌ أَمِینٌ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ أَطِیعُونِ. - . شعراء/ ۱۰۶ - ۱۰۸ -

{چون برادرشان نوح به آنان گفت: «آیا پروا ندارید؟» من برای شما فرستاده ای درخور اعتمادم. از خدا پروا کنید و فرمانم ببرید.}

- وَ اتَّقُوا الَّذِی أَمَدَّکُمْ بِما تَعْلَمُونَ أَمَدَّکُمْ بِأَنْعامٍ وَ بَنِینَ وَ جَنَّاتٍ وَ عُیُونٍ إِنِّی أَخافُ عَلَیْکُمْ عَذابَ یَوْمٍ عَظِیمٍ. - . شعراء/ ۱۳۲ - ۱۳۵ -

{و از آن کس که شما را به آنچه می دانید مدد کرد پروا دارید: شما را به [دادنِ] دام ها و پسران مدد کرد، و به [دادن] باغ ها و چشمه ساران من از عذابِ روزی هولناک بر شما می ترسم.}

- وَ اتَّقُوا الَّذِی خَلَقَکُمْ وَ الْجِبِلَّهَ الْأَوَّلِینَ. - . شعراء/ ۱۸۴ -

{و از آن کس که شما و خلق [انبوه] گذشته را آفریده است پروا کنید.} - وَ أَنْجَیْنَا الَّذِینَ آمَنُوا وَ کانُوا یَتَّقُونَ. - . نمل/ ۵۳ -

{و کسانی را که ایمان آورده و تقوا پیشه کرده بودند رهانیدیم.}

- وَ الْعاقِبَهُ لِلْمُتَّقِینَ. - . قصص/ ۸۳ -

{و فرجام [خوش] از آنِ پرهیزکاران است.}

- وَ اتَّقُوهُ. - . روم/ ۳۱ -

{و از او پروا بدارید.}

- لَسْتُنَّ كَأَحَدٍ مِنَ النِّساءِ إِنِ اتَّقَيْتُنَ.

{شما مانند هیچ یک از زنان [دیگر] نیستید، اگر سَرِ پروا دارید.}

- وَ اتَّقِينَ اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ كانَ عَلى كُلِّ شَيْ ءٍ شَهِيداً. - . أحزاب/ ۳۲ و ۵۵ -

{ و باید از خدا پروا بدارید که خدا همواره بر هر چیزی گواه است.}

- وَ إِذا قِيلَ لَهُمُ اتَّقُوا ما بَيْنَ أَيْدِيكُمْ وَ ما خَلْفَكُمْ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ. - . يس/ ۴۵ -

{و چون به ایشان گفته شود: «از آنچه در پیش رو و پشت سر دارید بترسید، امید که مورد رحمت قرار گیرید» [نمی شنوند].}

- أَمْ نَجْعَلُ الْمُتَّقِينَ كَالْفُجَّارِ. - . ص/ ۲۸ -

{یا پرهیزکاران را چون پلیدکاران قرار می دهیم؟}

- وَ إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ لَحُسْنَ مَآبٍ جَنَّاتِ عَدْنٍ مُفَتَّحَةً لَهُمُ الْأَبْوابُ. - . ص/ ۴۹ - ۵۰ -

{و قطعاً برای پرهیزکاران فرجامی نیک است. باغ های همیشگی در حالی که درهای [آنها] برایشان گشوده است.}

- قُلْ يا عِبادِ الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا رَبَّكُمْ. - . زمر/ ۱۰ -

{بگو: «ای بندگان من که ایمان آورده اید، از پروردگارتان پروا بدارید.}

- يا عِبادِ فَاتَّقُونِ. - . زمر/ ۱۶ -

{ای بندگان من، از من بترسید.}

- لكِنِ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ لَهُمْ غُرَفٌ مِنْ فَوْقِها غُرَفٌ مَبْنِيَّةٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ وَعْدَ اللَّهِ لا يُخْلِفُ اللَّهُ الْمِيعادَ. - . زمر/ ۲۰ -

{لیکن کسانی که از پروردگارشان پروا داشتند، برای ایشان غرفه هایی است که بالای آنها غرفه هایی [دیگر] بنا شده است نهرها از زیر آن روان است. وعده خداست خدا خلاف وعده نمی کند.}

- وَ الَّذِي جاءَ بِالصِّدْقِ وَ صَدَّقَ بِهِ أُولئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ. - . زمر/ ۳۳ -

{و آن کس که راستی آورد و آن را باور نمود آنانند که خود پرهیزکارانند.}

- وَ یُنَجِّی اللَّهُ الَّذِینَ اتَّقَوْا بِمفازَتِهِمْ لا یَمَسُّهُمُ السُّوءُ وَ لا هُمْ یَحْزَنُونَ. - . زمر / ۶۱ -

{و خدا کسانی را که تقوا پیشه کرده اند، به [پاسِ] کارهایی که مایه رستگاری شان بوده، نجات می دهد. عذاب به آنان نمی رسد و غمگین نخواهند گردید.}

- وَ سِیقَ الَّذِینَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ إِلَی الْجَنَّهِ زُمَراً. - . زمر / ۷۳ -

{و کسانی که از پروردگارشان پروا داشته اند، گروه گروه به سوی بهشت سوق داده شوند.}

- وَ نَجَّیْنَا الَّذِینَ آمَنُوا وَ کانُوا یَتَّقُونَ. - .فصلت / ۱۸ -

{و کسانی را که ایمان آورده بودند و پروا می داشتند رهانیدیم.}

- وَ الْآخِرَهُ عِنْدَ رَبِّکَ لِلْمُتَّقِینَ .

{و آخرت پیش پروردگار تو برای پرهیزکاران است.}

- الْأَخِلَّاءُ یَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ إِلَّا الْمُتَّقِینَ یا عِبادِ لا خَوْفٌ عَلَیْکُمُ الْیَوْمَ وَ لا أَنْتُمْ تَحْزَنُونَ. - . زخرف/ ۳۵ ،۶۷ - ۶۸ -

{در آن روز، یاران- جز پرهیزکاران- بعضی شان دشمن بعضی دیگرند. ای بندگان من، امروز بر شما بیمی نیست و غمگین نخواهید شد.}

- إِنَّ الْمُتَّقِینَ فِی مَقامٍ أَمِینٍ فِی جَنَّاتٍ وَ عُیُونٍ. - . دخان/ ۵۱ - ۵۲ -

{به راستی پرهیزکاران در جایگاهی آسوده [اند]، در بوستان ها و کنار چشمه سارها.}

- وَ اللَّهُ وَلِیُّ الْمُتَّقِینَ. - . جاثیه / ۱۹ -

{و خدا یار پرهیزکاران است.}

- مَثَلُ الْجَنَّهِ الَّتِی وُعِدَ الْمُتَّقُونَ فِیها أَنْهارٌ مِنْ ماءٍ غَیْرِ آسِنٍ وَ أَنْهارٌ مِنْ لَبَنٍ لَمْ یَتَغَیَّرْ طَعْمُهُ وَ أَنْهارٌ مِنْ خَمْرٍ لَذَّهٍ لِلشَّارِبِینَ وَ أَنْهارٌ مِنْ عَسَلٍ مُصَفًّی وَ لَهُمْ فِیها مِنْ کُلِّ الثَّمَراتِ وَ مَغْفِرَهٌ مِنْ رَبِّهِمْ کَمَنْ هُوَ خالِدٌ فِی النَّارِ وَ سُقُوا ماءً حَمِیماً فَقَطَّعَ أَمْعاءَهُمْ وَ الَّذِینَ اهْتَدَوْا زادَهُمْ هُدیً وَ آتاهُمْ تَقْواهُمْ. - .محمد / ۱۵ - ۱۷ -

{مَثَلِ بهشتی که به پرهیزکاران وعده داده شده [چون باغی است که] در آن نهرهایی است از آبی که [رنگ و بو و طعمش] برنگشته و جوی هایی از شیری که مزه اش دگرگون نشود و رودهایی از باده ای که برای نوشندگان لذّتی است و جویبارهایی

از انگبینِ نـاب. و در آنجـا از هر گونه میوه برای آنـان [فراهم] است و [از همه بالاـتر] آمرزش پروردگـار آنهـاست. [آیا چنین کسی در چنین باغی دل انگیز] مانند کسی است که جاودانه در آتش است و آبی جوشان به خوردشان داده می شود [تا] روده هایشـان را از هم فروپاشـد؟ و از میان [منافقان] کسانی انـد که [در ظاهر] به [سـخنان] تو گوش می دهنـد، ولی چون از نزد تو بیرون می رونـد، به دانش یافتگان می گویند: «هم اکنون چه گفت؟» اینان همانانند که خدا بر دل هایشان مُهر نهاده است و از هوس هـای خود پیروی کرده انـد. و [لی] آنان که به هـدایت گراییدنـد [خـدا] آنان را هر چه بیشتر هـدایت بخشـید و [توفیق] پرهیزکاری شان داد.}

- وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ سَمِیعٌ عَلِیمٌ. - . حجرات/ ١ -

{و از خدا پروا بدارید که خدا شنوای داناست.}

- وَ اتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّکُمْ تُرْحَمُونَ - . حجرات/ ١٠ -

{و از خدا پروا بدارید، امید که مورد رحمت قرار گیرید.}

- إِنَّ أَکْرَمَکُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقاکُمْ. - . حجرات/ ١٣ -

{در حقیقت ارجمندترین شما نزد خدا پرهیزکارترین شماست.}

- وَ أُزْلِفَتِ الْجَنَّهُ لِلْمُتَّقِینَ غَیْرَ بَعِیدٍ. - . ق/ ٣١ -

{و بهشت را برای پرهیزکاران نزدیک گردانند، بی آنکه دور باشد.}

- إِنَّ الْمُتَّقِینَ فِی جَنَّاتٍ وَ عُیُونٍ آخِذِینَ ما آتاهُمْ رَبُّهُمْ إِنَّهُمْ کانُوا قَبْلَ ذلِکَ مُحْسِنِینَ کانُوا قَلِیلًا مِنَ اللَّیْلِ ما یَهْجَعُونَ وَ بِالْأَسْحارِ هُمْ یَسْتَغْفِرُونَ وَ فِی أَمْوالِهِمْ حَقٌّ لِلسَّائِلِ وَ الْمَحْرُومِ. - . ذاریات/ ١۵ - ١٩ - (این شماره پانوشت باید به ص بعد منتقل شود)

{پرهیزکـاران در بـاغ هـا و چشـمه سارانند. آنچه را پروردگارشـان عطا فرموده می گیرنـد، زیرا که آنها پیش از این نیکوکار بودند. و از شب اندکی را می غنودند. و در سـحرگاهان [از خدا] طلب آمرزش می کردند. و در اموالشان برای سائل و محروم حقّی [معیّن] بود.} - إِنَّ الْمُتَّقِینَ فِی جَنَّاتٍ وَ نَعِیمٍ فاکِهِینَ بِما آتاهُمْ رَبُّهُمْ وَ وَقاهُمْ رَبُّهُمْ عَذابَ الْجَحِیمِ. - . طور/ ١٧ - ١٨ -

{پرهیزکاران در باغ هایی و [در] ناز و نعمتنـد. به آنچه پروردگارشان به آنان داده دلشادنـد، و پروردگارشان آنها را از عذاب دوزخ مصون داشته است.}

- إِنَّ الْمُتَّقِینَ فِی جَنَّاتٍ وَ نَهَرٍ فِی مَقْعَدِ صِدْقٍ عِنْدَ مَلِیکٍ مُقْتَدِرٍ. - . قمر/ ۵۴ - ۵۵ -

{در حقیقت، مردم پرهیزکار در میان باغ ها و نهرها، در قرارگاه صدق، نزد پادشاهی توانایند.}

- وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقابِ. - . حشر/ ۷ -

{ و از خدا پروا بدارید که خدا سخت کیفر است.}

- وَ اتَّقُوا اللَّهَ الَّذِی أَنْتُمْ بِهِ مُؤْمِنُونَ. - . ممتحنه / ۱۱ -

{ و از خدا پروا بدارید که خدا سخت کیفر است.}

- فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ. - . تغابن/ ۱۶ -

{پس تا می توانید از خدا پروا بدارید.}

- وَ اتَّقُوا اللَّهَ رَبَّكُمْ. - . طلاق/ ۱ -

{ و از خدا، پروردگارتان بترسید.}

- وَ مَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجاً وَ يَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لا يَحْتَسِبُ. - . طلاق/ ۲ - ۳ -

{ و هر کس از خدا پروا کند، [خدا] برای او راه بیرون شدنی قرار می دهد. و از جایی که حسابش را نمی کند، به او روزی می رساند.}

- وَ مَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مِنْ أَمْرِهِ يُسْراً. - . طلاق / ۴ -

{و هر کس از خدا پروا دارد [خدا] برای او در کارش تسهیلی فراهم سازد.}

- وَ مَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يُكَفِّرْ عَنْهُ سَيِّئاتِهِ وَ يُعْظِمْ لَهُ أَجْراً. - . طلاق / ۵ -

{ و هر کس از خدا پروا کند، بدی هایش را از او بزداید و پاداشش را بزرگ گرداند.}

- فَاتَّقُوا اللَّهَ يا أُولِي الْأَلْبابِ. - . طلاق/ ۱۰ -

{ پس ای خردمندانی که ایمان آورده اید، از خدا بترسید.}

- إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتِ النَّعِيمِ. - .[۳] قلم/ ۳۴ -

{برای پرهیزکاران، نزد پروردگارشان باغستان های پرناز و نعمت است.}

- إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ مَفازاً حَدائِقَ وَ أَعْناباً وَ كَواعِبَ أَتْراباً وَ كَأْساً دِهاقاً. - . نبأ/ ۳۱ - ۳۴ -

{مسلّماً پرهیزکاران را رستگاری است: باغچه ها و تاکستان ها، و دخترانی همسال با سینه های برجسته، و پیاله های لبالب.}

- وَ سَيُجَنَّبُهَا الْأَتْقَى الَّذِى يُؤْتِى مالَهُ يَتَزَكَّى. - . لیل / ۱۷ - ۱۸ -

{و پاک رفتارتر [ازین مردم] از آن دور داشته خواهد شد: همان که مالِ خود را می دهد [برای آنکه] پاک شود،}

- أَ رَأَيْتَ إِنْ كانَ عَلَى الْهُدى أَوْ أَمَرَ بِالتَّقْوى. - . علق /۱۱ - ۱۲ -

{چه پنداری اگر او بر هدایت باشد، یا به پرهیزکاری وادارد [برای او بهتر نیست]}

**[ترجمه]

تفسیر

الم سيأتى الكلام فى الفواتح فى كتاب القرآن إن شاء الله ذلِكَ الْكِتابُ فى تفسير الإمام عليه السلام يعنى القرآن الذى افتتح بالم هو ذلك الكتاب الذى أخبرت به موسى و من بعده من الأنبياء و هم أخبروا بنى إسرائيل أنى سأنزله عليك يا محمد لا رَيْبَ فِيهِ لا شك فيه لظهوره عندهم هُدىً بيان من الضلاله لِلْمُتَّقِينَ الذين يتقون الموبقات و يتقون تسليط السفه على أنفسهم حتى إذا علموا ما يجب عليهم عملوا بما يوجب لهم رضا ربهم (۱۰)

و قيل إنما خص المتقين بالاهتداء به لأنهم المنتفعون به و ذلك لأن التقوى شرط فى تحصيل المعرفه الحقه.

الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ أى بما غاب عن حواسهم من توحيد الله و نبوه

۱- ۱. الطلاق: ۱.

۲- ۲. الطلاق: ۲.

۳- ۳. الطلاق ۴.

۴- ۴. الطلاق ۵.

۵- ۵. الطلاق: ۱۰.

۶- ۶. القلم: ۳۴.

۷- ۷. النبأ: ۳۱- ۳۳.

۸- ۸. الليل: ۱۷.

۹- ۹. العلق: ۱۲.

۱۰- ۱۰. تفسير الإمام ۲۹.

الأنبياء و قيام القائم و الرجعه و البعث و الحساب و الجنه و النار و سائر الأمور التی یلزمهم الإیمان بها مما لا یعرف بالمشاهده و إنما یعرف بدلائل نصبها الله عز و جل علیه وَ یُقِیمُونَ الصَّلاهَ بإتمام رکوعها و سجودها و حفظ مواقیتها و حدودها و صیانتها مما یفسدها أو ینقصها وَ مِمَّا رَزَقْناهُمْ من الأموال و القوی و الأبدان و الجاه و العلم یُنْفِقُونَ أی یتصدقون یحتملون الکل و یؤدون الحقوق لأهالیها و یقرضون و یسعفون الحاجات و یأخذون بأیدی الضعفاء یقودون الضرائر و ینجونهم من المهالک و یحملون عنهم المتاع و یحملون الراجلین علی دوابهم و یؤثرون من هو أفضل منهم فی الإیمان علی أنفسهم بالمال و النفس و یساوون من کان فی درجتهم فیه بهما و یعلمون العلم لأهله و یرون فضائل أهل البیت علیهم السلام لمحبیهم و لمن یرجون هدایته وَ عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام: وَ مِمَّا عَلَّمْنَاهُمْ یَبُثُّونَ.

وَ الَّذِینَ یُؤْمِنُونَ بِما أُنْزِلَ إِلَیْکَ من القرآن أو الشریعه وَ ما أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِکَ من التوراه و الإنجیل و الزبور و صحف إبراهیم و سائر کتب الله المنزله وَ بِالْآخِرَهِ أی الدار التی بعد هذه الدنیا التی فیها جزاء الأعمال الصالحه بأفضل ما عملوه و عقاب الأعمال السیئه بمثل ما کسبوه هُمْ یُوقِنُونَ لا یشکون.

أُولئِکَ عَلی هُدیً مِنْ رَبِّهِمْ علی بیان و صواب و علم بما أمرهم به وَ أُولئِکَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ الناجون مما منه یوجلون الفائزون بما یؤملون وَ إِیَّایَ فَاتَّقُونِ لا غیری

وَ قَالَ الْإِمَامُ: فِی کِتْمَانِ أَمْرِ مُحَمَّدٍ وَ أَمْرِ وَصِیِّهِ (۱).

وَ اذْکُرُوا ما فِیهِ أی ما فی التوراه من جزیل ثوابنا علی قیامکم به و شدید عقابنا علی إبائکم له وَ فِی الْمَجْمَعِ عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام: وَ اذْکُرُوا مَا فِی تَرْکِهِ مِنَ الْعُقُوبَهِ(۲) لَعَلَّکُمْ تَتَّقُونَ أَیْ لِتَتَّقُوا الْمُخَالَفَهَ الْمُوجِبَهَ لِلْعِقَابِ فَتَسْتَحِقُّوا بِذَلِکَ الثَّوَابَ.

۱- ۱. تفسیر الإمام ص ۱۱۱، و الآیه فی سوره البقره: ۴۱.

۲- ۲. مجمع البیان ج ۱ ص ۱۲۸، و الآیه فی البقره: ۶۳.

وَ لَوْ أَنَّهُمْ (١) أی الذین تعلموا السحر وَ أُولئِکَ هُمُ الْمُتَّقُونَ (٢) حکم بحصر المتقین فی الموصوفین بالصفات السابقه فی قوله وَ لکِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ إلخ.

وَ لکِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقی (٣) أی ما حرم الله کما روی عن الصادق علیه السلام وَ اتَّقُوا اللَّهَ أی فی تغییر أحکامه لَعَلَّکُمْ تُفْلِحُونَ أی لکی تظفروا بالهدی و البر.

وَ اتَّقُوا اللَّهَ (۴) أی فی الانتقام فلا تعتدوا إلی ما لم یرخص لکم وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِینَ فیحرسهم و یصلح شأنهم.

وَ اتَّقُوا اللَّهَ (۵) أی فی المحافظه علی أوامره و نواهیه و خصوصا فی الحج وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِیدُ الْعِقابِ لمن لم یتقه و خالف أمره و تعدی حدوده.

وَ تَزَوَّدُوا(۶) أی لمعادکم التقوی و قیل کانوا یحجون من غیر زاد فیکونون کلا علی الناس فأمروا أن یتزودوا و یتقوا الإبرام و التثقیل علی الناس وَ اتَّقُونِ یا أُولِی الْأَلْبابِ فإن مقتضی اللب خشیه الله عقب الحث علی التقوی بأن یکون المقصود بها هو الله سبحانه و التبری عما سواه.

وَ اتَّقُوا اللَّهَ (٧) أی فی مجامع أمورکم و فی تفسیر الإمام علیه السلام و اتقوا الله أیها الحاج المغفور لهم سالف ذنوبهم بحجهم المقرون بتوبتهم فلا تعاودوا الموبقات فتعود إلیکم أثقالها و یثقلکم احتمالها فلا تغفر لکم إلا بتوبه بعدها(٨) وَ اعْلَمُوا أَنَّکُمْ إِلَیْهِ تُحْشَرُونَ فیجازیکم بما تعملون وَ إِذا قِیلَ لَهُ اتَّقِ اللَّهَ (٩) و دع سوء صنیعک أَخَذَتْهُ الْعِزَّهُ بِالْإِثْمِ أی

١- ١. البقره: ١٠٣.

٢- ٢. البقره: ١٧٧.

٣- ٣. البقره: ١٨٩.

۴- ۴. البقره: ١٩۴.

۵- ۵. البقره: ١٩۶.

۶- ۶. البقره: ١٩٧.

٧- ٧. البقره: ٢٠٣.

٨- ٨. تفسیر الإمام ص ٢٨٢.

٩- ٩. البقره: ٢٠۶.

حملته الأنفه و حميه الجاهليه على الإثم الذى يؤمر باتقائه و ألزمته ارتكابه لجاجا من قولك أخذته بكذا إذا حملته عليه و ألزمته إياه فيزداد إلى شره شرا و يضيف إلى ظلمه ظلما فَحَسْبُهُ جَهَنَّمُ أى كفته جزاء و عذابا على سوء فعله وَ لَبِئْسَ الْمِهادُ أى الفراش يمهدها و يكون دائما فيها.

وَ اتَّقُوا يَوْماً(۱) أى تأهبوا لمصيركم إليه ثُمَّ تُوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ ما كَسَبَتْ من خير أو شر وَ هُمْ لا يُظْلَمُونَ بنقص ثواب أو تضعيف عقاب.

فَاتَّقُوا اللَّهَ (۲) أى فى المخالفه وَ أَطِيعُونِ أى فيما أدعوكم إليه.

مَنْ أَوْفى بِعَهْدِهِ (۳) أى كل من أوفى بما عاهد عليه أى عهد كان وَ اتَّقى الله فى ترك الخيانه و الغدر فإن الله يحبه و فى وضع الظاهر موضع المضمر إشعار بأن التقوى ملاك الأمر.

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تُقاتِهِ (۴) أى حق تقواه و ما يجب منها و هو استفراغ الوسع فى القيام بالمواجب و الاجتناب عن المحارم و سيأتى الأخبار فى تفسيرها و روى أنها نسخت بقوله سبحانه فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ (۵) وَ لا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ أى و لا تكونن على حال سوى حال الإسلام إذا أدرككم الموت و فى المجمع عن الصادق عليه السلام وَ أَنْتُمْ مُسَلِّمُونَ بالتشديد و معناه مستسلمون لما أتى النبى صلى الله عليه و آله منقادون له (۶).

وَ رَوَى الْعَيَّاشِيُّ عَنِ الْكَاظِمِ عليه السلام أَنَّهُ قَالَ لِبَعْضِ أَصْحَابِهِ: كَيْفَ تَقْرَأُ هَذِهِ الْآيَهَ يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تُقاتِهِ وَ لا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَ أَنْتُمْ مَا ذَا قَالَ مُسْلِمُونَ فَقَالَ سُبْحَانَ اللَّهِ يُوقِعُ عَلَيْهِمُ الْإِيمَانَ فَيُسَمِّيهِمْ مُؤْمِنِينَ ثُمَّ يَسْأَلُهُمُ

۱- ۱. البقره: ۲۸۱.

۲- ۲. آل عمران: ۵۰.

۳- ۳. آل عمران: ۷۶.

۴- ۴. آل عمران: ۱۰۲.

۵- ۵. التغابن: ۱۶.

۶- ۶. مجمع البيان ج ۲ ص ۴۸۲.

الْإِسْلَامَ وَ الْإِيمَانُ فَوْقَ الْإِسْلَامِ قَالَ هَكَذَا يُقْرَأُ فِي قِرَاءَةِ زَيْدٍ قَالَ عليه السلام إِنَّمَا هِيَ فِي قِرَاءَةِ عَلِيٍّ عليه السلام وَ هُوَ التَّنْزِيلُ الَّذِي نَزَلَ بِهِ جَبْرَئِيلُ عَلَى مُحَمَّدٍ صلى الله عليه و آله إِلَّا وَ أَنْتُمْ مُسَلِّمُونَ لِرَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله ثُمَّ لِلْإِمَامِ مِنْ بَعْدِهِ (١).

وَ اللَّهُ عَلِيمٌ بِالْمُتَّقِينَ (٢) بشاره لفاعلى الخير و إشعار بأن التقوى مبدأ الخير و حسن العمل.

وَ إِنْ تَصْبِرُوا(٣) أى على عداوتهم وَ تَتَّقُوا موالاتهم و مخالطتهم لا يَضُرُّكُمْ كَيْدُهُمْ شَيْئاً لما وعد الله الصابرين و المتقين من الحفظ.

لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (۴) ما أنعم به عليكم.

وَ اتَّقُوا اللَّهَ (۵) أى فيما نهيتم عنه لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ أى رجاء فلاحكم وَ اتَّقُوا النَّارَ إلخ أى بالتجنب عن مثل أفعالهم لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ أى بطاعتهما و لعل و عسى فى أمثال ذلك دليل عزه التوصل إليها وَ سارِعُوا أى و بادروا إِلى مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ أى إلى أسباب المغفره

وَ عَنْ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام: إِلَى أَدَاءِ الْفَرَائِضِ (۶). وَ جَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّماواتُ وَ الْأَرْضُ عَنِ الصَّادِقِ عليه السلام: إِذَا وَضَعُوهُمَا كَذَا وَ بَسَطَ يَدَيْهِ إِحْدَاهُمَا مَعَ الْأُخْرَى.

أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ عَنْ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام: فَإِنَّكُمْ لَنْ تَنَالُوهَا إِلَّا بِالتَّقْوَى. نُزُلًا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ (٧) النزل ما يعد للنازل من طعام و شراب و صله وَ ما عِنْدَ اللَّهِ لكثرته و دوامه خَيْرٌ لِلْأَبْرارِ مما يتقلب فيه الفجار لقلته و سرعه

١- ١. تفسير العيّاشيّ ج ١ ص ١٩٣ و ١٩۴.

٢- ٢. آل عمران: ١١۵.

٣- ٣. آل عمران: ١٢٠.

۴- ۴. آل عمران: ١٢٣.

۵- ۵. آل عمران: ١٣٠- ١٣٣.

۶- ۶. راجع مجمع البيان ج ٢ ص ۵٠٢.

٧- ٧. آل عمران: ١٧٢.

زواله و امتزاجه بالآلام.

وَ اتَّقُوا اللّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ (۱) عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام: یَعْنِی فِیمَا أَمَرَکُمْ بِهِ وَ افْتَرَضَ عَلَیْکُمْ.

و مِنْ نَفْسٍ واحِدَهٍ(۲) یعنی آدم علی نبینا و آله و علیه السلام کانَ عَلَیْکُمْ رَقِیباً أی حفیظا.

فَإِنَّ لِلّهِ ما فِی السَّماواتِ وَ ما فِی الْأَرْضِ (۳) أی مالک الملک کله لا یتضرر بکفرانکم و عصیانکم کما لا ینتفع بشکرکم و تقواکم و إنما وصاکم لرحمته لا لحاجته وَ کانَ اللّهُ غَنِیًّا عن الخلق و عبادتهم حَمِیداً فی ذاته حمد أو لم یحمد.

شَدِیدُ الْعِقابِ (۴) فانتقامه أشد وَ اتَّقُوا اللّهَ (۵) أی فیما حرم علیکم إِنَّ اللّهَ سَرِیعُ الْحِسابِ فیؤاخذکم بما جل و دق عَلِیمٌ بِذاتِ الصُّدُورِ(۶) أی بخفیاتها فضلا عن جلیات أعمالکم.

وَ ابْتَغُوا إِلَیْهِ الْوَسِیلَهَ(۷) أی ما تتوسلون به إلی ثوابه و الزلفی منه من فعل الطاعات و ترک المعاصی بعد معرفه الإمام و اتباعه من وسل إلی کذا إذا تقرب إلیه و قال علی بن إبراهیم تقربوا إلیه بالإمام (۸) وَ جاهِدُوا فِی سَبِیلِهِ بمحاربه أعدائه الظاهره و الباطنه لَعَلَّکُمْ تُفْلِحُونَ بالوصول إلی الله و الفوز إلی کرامته.

وَ مَوْعِظَهً لِلْمُتَّقِینَ (۹) إنما خصهم بالذکر مع عموم الموعظه لأنهم اختصوا بالانتفاع به.

آمَنُوا(۱۰) أی بمحمد صلی الله علیه و آله و بما جاء به سَیِّئاتِهِمْ أی التی فعلوها

۱- ۱. آل عمران: ۲۰۰.

۲- ۲. النساء: ۱.

۳- ۳. النساء: ۱۳۱.

۴- ۴. المائده: ۲.

۵- ۵. المائده: ۴ و ۷.

۶- ۶. المائده: ۴ و ۷.

۷- ۷. المائده: ۳۵.

۸- ۸. تفسیر القمّیّ ص ۱۵۶.

۹- ۹. المائده: ۴۶.

۱۰- ۱۰. المائده: ۶۵.

قبل وَ لَأَدْخَلْناهُمْ فإن الإسلام يجب ما قبله و إن جل.

وَ اتَّقُوا اللّهَ الَّذِی أَنْتُمْ بِهِ مُؤْمِنُونَ (۱) استدعاء إلی التقوی بألطف الوجوه.

خَیْرٌ لِلَّذِینَ یَتَّقُونَ (۲) لـدوامها و خلوص لـذاتها و منافعهـا أَ فَلا تَعْقِلُونَ أی الأمرین خیر مِنْ حِسابِهِمْ (۳) أی من حساب الـذین یخوضون فی آیاتنا وَ لکِنْ ذِکْری أی علیهم أن یذکروهم لَعَلَّهُمْ یَتَّقُونَ أی یجتنبون ذلک.

لَعَلَّکُمْ تَتَّقُونَ (۴) أی الضلال و التفرق عن الحق.

لَعَلَّکُمْ تُرْحَمُونَ (۵) أی باتباع الکتاب و العمل بما فیه.

وَ لِباسُ التَّقْوی (۶) قیل أی خشیه الله.

وَ لِتَتَّقُوا(۷) بسبب الإنذار وَ لَعَلَّکُمْ تُرْحَمُونَ بالتقوی.

وَ لَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُری آمَنُوا وَ اتَّقَوْا(۸) الشـرک و المعاصـی لَفَتَحْنا عَلَیْهِمْ أی لوسـعنا علیهم الخیرات و یسرناها لهم من کل جانب بإنزال المطر و إخراج النبات و غیر ذلک.

طائِفٌ مِنَ الشَّیْطانِ (۹) أی لمه منه کأنها طافت بهم و دارت حولهم و لم تقدر أن تؤثر فیهم تَذَکَّرُوا ما أمر به و نهی عنه فَإِذا هُمْ مُبْصِرُونَ مواقع الخطإ و مکاید الشیطان فیتحرزون عنها

وَ فِی الْکَافِی (۱۰)

وَ الْعَیَّاشِی (۱۱) عَنِ

۱- ۱. المائده: ۹۱.

۲- ۲. الأنعام: ۳۲.

۳- ۳. الأنعام: ۶۹.

۴- ۴. الأنعام: ۱۵۳ و ۱۵۵.

۵- ۵. الأنعام: ۱۵۳ و ۱۵۵.

۶- ۶. الأعراف: ۲۶، ۶۳.

۷- ۷. الأعراف: ۲۶، ۶۳.

۸- ۸. الأعراف: ۹۵.

۹- ۹. الأعراف: ۲۰۰.

۱۰- ۱۰. الکافی ج ۲ ص ۴۳۴.
۱۱- ۱۱. تفسیر العیّاشیّ ج ۲ ص ۴۳ و ۴۴ فی أحادیث تحت الرقم ۱۲۸- ۱۳۰.

الصّادِقِ علیه السلام: هُوَ الْعَبْدُ یَهُمُّ بِالذَّنْبِ ثُمَّ یَتَذَکَّرُ فَیُمْسِکَ.

و فی التفسیر إذا ذکرهم الشیطان المعاصی و حملهم علیها یذکرون اسم الله فَإِذا هُمْ مُبْصِرُونَ یَجْعَلْ لَکُمْ فُرْقاناً(۱) أی هدایه فی قلوبکم تفرقون بها بین الحق و الباطل و فی التفسیر یعنی العلم الذی تفرقون به بین الحق و الباطل وَ یُکَفِّرْ عَنْکُمْ سَیِّئاتِکُمْ قیل أی یسترها وَ یَغْفِرْ لَکُمْ بالتجاوز و العفو عنها.

وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِینَ (۲) بالهدایه و النصره و المعونه.

لَمَسْجِدٌ أُسِّسَ عَلَی التَّقْوی (۳) یعنی مسجد قبا أسسه رسول الله صلی الله علیه و آله و صلی فیه أیام مقامه بقبا أولی بأن تصلی فیه من مسجد النفاق أَ فَمَنْ أَسَّسَ بُنْیانَهُ أی بنیان دینه عَلی تَقْوی مِنَ اللَّهِ وَ رِضْوانٍ قیل أی علی قاعده محکمه هی الحق الذی هو التقوی من الله و طلب مرضاته بالطاعه عَلی شَفا جُرُفٍ هارٍ أی علی قاعده هی أضعف القواعد و أقلها بقاء و هو الباطل و النفاق الذی مثله مثل شفا جرف هار فی قله الثبات و الشفا الشفیر و جرف الوادی جانبه الذی ینحفر أصله بالماء و تجرفته السیول و الهار الهائر الذی أشفی علی السقوط و الهدم فَانْهارَ بِهِ فِی نارِ جَهَنَّمَ لما جعل الجرف الهار مجازا عن الباطل قیل فَانْهارَ بِهِ أی فهوی به الباطل فِی نارِ جَهَنَّمَ فکان المبطل أسس بنیانا علی شفیر جهنم فطاح به إلی قعرها.

وَ کُونُوا مَعَ الصّادِقِینَ (۴) فی روایات کثیره أنهم الأئمه علیهم السلام (۵).

لِقَوْمٍ یَتَّقُونَ (۶) العواقب أَ فَلا تَتَّقُونَ (۷) عقابه فی عباده غیره.

۱- ۱. الأنفال: ۲۹.

۲- ۲. براءه: ۳۷.

۳- ۳. براءه: ۱۰۸ و ۱۰۹.

۴- ۴. براءه: ۱۱۹.

۵- ۵. راجع ج ۲۴ ص ۳۰- ۴۰ من هذه الطبعه الحدیثه.

۶- ۶. یونس: ۶، ۳۱.

۷- ۷. یونس: ۶، ۳۱.

الَّذِينَ آمَنُوا وَ كانُوا يَتَّقُونَ (۱) بيان لأولياء الله أو استئناف خبره ما بعده لَهُمُ الْبُشْرى فِي الْحَياهِ الدُّنْيا و هى الرؤيا الحسنه وَ فِي الْآخِرَهِ بشاره المؤمن عند الموت كما ورد فى الأخبار لا تَبْدِيلَ لِكَلِماتِ اللَّهِ لا تغيير لأقواله و لا خلف لمواعيده و هو اعتراض ذلِكَ إشاره إلى كونهم مبشرين فى الدارين.

فَاصْبِرْ(۲) على مشاق الرساله إِنَّ الْعاقِبَهَ فى الدنيا بالظفر و فى الآخره بالفوز لِلْمُتَّقِينَ عن الشرك و المعاصى.

وَ كانُوا يَتَّقُونَ (۳) أى الشرك و الفواحش إِنَّهُ مَنْ يَتَّقِ الله (۴) وَ يَصْبِرْ على البليات و عن المعاصى.

مَثَلُ الْجَنَّهِ(۵) أى صفتها التى هى مثل فى الغرابه أُكُلُها دائِمٌ لا مَقْطُوعَهٍ وَ لا مَمْنُوعَهٍ وَ ظِلُّها كذلك.

أَنْ أَنْذِرُوا(۶) أى بأن أعلموا من أنذرت بكذا إذا علمته قالُوا خَيْراً(۷) أطبقوا الجواب على السؤال معترفين بالإنزال بخلاف الجاحدين إذ قالُوا أَساطِيرُ الْأَوَّلِينَ و ليس من الإنزال فى شىء حَسَنَهٌ مكافاه فى الدنيا وَ لَدارُ الْآخِرَهِ خَيْرٌ أى و لثوابهم فى الآخره خير منها و هو عده لِلَّذِينَ اتَّقَوْا و يحتمل أن يكون بما بعده من تتمه كلامهم بدلا و تفسيرا لخيرا وَ فِي الْعَيَّاشِيِ (۸) عَنِ الْباقِرِ عليه السلام: وَ لَنِعْمَ دارُ الْمُتَّقِينَ الدُّنْيا. لَهُمْ فِيها ما يَشاؤُنَ من أنواع المشتهيات.

مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوْا(۹) أى الشرك و المعاصى وَ الَّذِينَ هُمْ مُحْسِنُونَ فى أعمالهم.

ص: ۲۷۴

۱- ۱. يونس: ۶۳.

۲- ۲. هود: ۴۹.

۳- ۳. يوسف: ۵۷، ۹۰.

۴- ۴. يوسف: ۵۷، ۹۰.

۵- ۵. الرعد: ۳۷.

۶- ۶. النحل: ۲.

۷- ۷. النحل: ۳۰.

۸- ۸. تفسير العيّاشىّ ج ۲ ص ۲۵۸.

۹- ۹. النحل: ۱۲۸.

إِنْ كُنْتَ تَقِيًّا(۱) أی تتقی الله و تحتفل بالاستعاذه و جواب الشرط محذوف دل علیه ما قبله أو متعلق بأعوذ فیکون مبالغه.

مَنْ کانَ تَقِیًّا(۲)

فِی أَدْعِیَهِ نَوَافِلِ شَهْرِ رَمَضَانَ: سُبْحَانَ مَنْ خَلَقَ الْجَنَّهَ لِمُحَمَّدٍ وَ آلِ مُحَمَّدٍ سُبْحَانَ مَنْ یُورِثُهَا مُحَمَّداً وَ آلَ مُحَمَّدٍ وَ شِیعَتَهُمْ.

ثُمَّ نُنَجِّی الَّذِینَ اتَّقَوْا(۳) فیساقون إلی الجنه وَ نَذَرُ الظّالِمِینَ فِیها جِثِیًّا علی هیئاتهم کما کانوا یَوْمَ نَحْشُرُ الْمُتَّقِینَ (۴) أی نجمعهم إِلَی الرَّحْمنِ إلی ربهم الذی غمرهم برحمته وَفْداً وافدین علیه کما یفد الوفاد علی الملوک منتظرین لکرامتهم و إنعامهم لَعَلَّهُمْ یَتَّقُونَ (۵) المعاصی فیصیر التقوی لهم ملکه أَوْ یُحْدِثُ لَهُمْ ذِکْراً أی عظه و اعتبارا حین یسمعونها فیثبطهم عنها و لهذه النکته أسند التقوی إلیهم و الإحداث إلی القرآن وَ الْعاقِبَهُ(۶) أی المحموده لِلتَّقْوی أی لذی التقوی.

اتَّقُوا رَبَّکُمْ (۷) فِی الْإِحْتِجَاجِ عَنِ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله: مَعَاشِرَ النَّاسِ التَّقْوَی التَّقْوَی احْذَرُوا السَّاعَهَ کَمَا قَالَ اللَّهُ إِنَّ زَلْزَلَهَ السَّاعَهِ شَیْ ءٌ عَظِیمٌ.

و فی التفسیر قال مخاطبه للناس عامه.

لَنْ یَنالَ اللَّهَ (۸) أی لن یصیب رضاه و لا یقع منه موقع القبول لُحُومُها المتصدق بها وَ لا دِماؤُها المهراقه بالنحر من حیث إنها لحوم و دماء وَ لکِنْ یَنالُهُ التَّقْوی مِنْکُمْ أی و لکنه یصیبه ما یصحبه من تقوی قلوبکم التی تدعوکم إلی أمر الله و تعظیمه و التقرب إلیه و الإخلاص له و فی الجوامع روی أن الجاهلیه کانوا إذا نحروا لطخوا البیت بالدم فلما حج المسلمون أرادوا مثل

۱- ۱. مریم: ۱۷.

۲- ۲. مریم: ۶۳.

۳- ۳. مریم: ۷۲.

۴- ۴. مریم: ۸۶.

۵- ۵. طه: ۱۱۳.

۶- ۶. طه: ۱۳۲.

۷- ۷. الحجّ: ۱.

۸- ۸. الحجّ: ۳۷.

ذلک فنزلت (۱)

وَ فِی الْعِلَلِ، عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام: أَنَّهُ سُئِلَ مَا عِلَّهُ الْأُضْحِیَّهِ قَالَ إِنَّهُ یُغْفَرُ لِصَاحِبِهَا عِنْدَ أَوَّلِ قَطْرَهٍ تَقْطُرُ مِنْ دَمِهَا إِلَی الْأَرْضِ وَ لِیَعْلَمَ اللَّهُ مَنْ یَتَّقِیهِ بِالْغَیْبِ قَالَ اللَّهُ تَعَالَی لَنْ یَنالَ اللَّهَ لُحُومُها الْآیَهَ ثُمَّ قَالَ انْظُرْ کَیْفَ قَبِلَ اللَّهُ قُرْبَانَ هَابِیلَ وَ رَدَّ قُرْبَانَ قَابِیلَ (۲).

أَ فَلا تَتَّقُونَ (۳) قیل أی أ فلا تخافون أن یزیل عنکم نعمه.

وَ مَوْعِظَهً لِلْمُتَّقِینَ (۴) خصهم بها لأنهم المنتفعون.

وَ اجْعَلْنا لِلْمُتَّقِینَ إِماماً(۵)

فِی الْجَوَامِعِ، عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام: إِیَّانَا عَنَی.

وَ فِی رِوَایَهٍ: هِیَ فِینَا.

وَ عَنْهُ علیه السلام: إِنَّمَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَ اجْعَلْ لَنَا مِنَ الْمُتَّقِینَ إِمَاماً.

و قد مرت الأخبار الکثیره فی ذلک (۶).

أَ لا یَتَّقُونَ (۷) تعجیب من إفراطهم فی الظلم و اجترائهم وَ أُزْلِفَتِ الْجَنَّهُ(۸) أی قربت بحیث یرونها من الموقف فیتبجحون بأنهم المحشورون إلیها.

أَ لا تَتَّقُونَ (۹) الله فتترکوا عباده غیره وَ الْجِبِلَّهَ الْأَوَّلِینَ (۱۰) قیل أی و ذوی الجبله الأولین یعنی من تقدمهم من الخلائق و فی التفسیر الخلق الأولین.

وَ کانُوا یَتَّقُونَ (۱۱) أی الکفر و المعاصی.

ص: ۲۷۶

۱- ۱. راجع الدّر المنثور ج ۴ ص ۳۶۳.

۲- ۲. علل الشرائع ج ۲ ص ۱۲۲، الباب ۱۷۸.

۳- ۳. المؤمنون: ۲۳.

۴- ۴. النور: ۳۶.

۵- ۵. الفرقان: ۷۴.

۶- ۶. راجع ج ۲۴ ص ۱۳۲- ۱۳۶ من هذه الطبعه الحدیثه.

۷- ۷. الشعراء: ۱۱.

٨- ٨. الشعراء: ٩٠.

٩- ٩. الشعراء: ١٠٦.

١٠- ١٠. الشعراء: ١٨٤.

١١- ١١. النمل: ٥٣.

وَ الْعاقِبَهُ لِلْمُتَّقِينَ (۱) أی لمن اتقی ما لا یرضاه الله.

وَ إذا قِیلَ لَهُمُ اتَّقُوا(۲) فی المجمع عن الصادق علیه السلام معناه اتقوا ما بَیْنَ أَیْدِیکُمْ من الذنوب وَ ما خَلْفَکُمْ من العقوبه لَعَلَّکُمْ تُرْحَمُونَ أی لتکونوا راجین رحمه الله و جواب إذا محذوف دل علیه ما بعده کأنه قیل أعرضوا(۳) لَحُسْنَ مَآبٍ (۴) أی مرجع اتَّقُوا رَبَّکُمْ (۵) أی بلزوم طاعته فَاتَّقُونِ (۶) و لا تتعرضوا لما یوجب سخطی لَهُمْ غُرَفٌ (۷) قیل أی علالی بعضها فوق بعض مَبْنِیَّهٌ بنیت بناء المنازل علی الأرض وَ الَّذِی جاءَ بِالصِّدْقِ (۸) فی التفسیر محمد صلی الله علیه و آله وَ صَدَّقَ بِهِ أمیر المؤمنین علیه السلام بِمَفازَتِهِمْ (۹) بفلاحهم وَ سِیقَ الَّذِینَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ إِلَی الْجَنَّهِ(۱۰) إسراعا بهم إلی دار الکرامه و یساقون راکبین زُمَراً أفواجا متفرقه علی تفاوت مراتبهم فی الشرف و علو الطبقه.

الْأَخِلَّاءُ یَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ(۱۱) فی التفسیر یعنی الأصدقاء یعادی بعضهم بعضا

وَ قَالَ الصَّادِقُ علیه السلام: أَلَا کُلُّ خُلَّهٍ کَانَتْ فِی الدُّنْیا فِی غَیْرِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ فَإِنَّهَا تَصِیرُ عَدَاوَهً یَوْمَ الْقِیَامَه.

إِلَّا الْمُتَّقِینَ فإن خلتهم لما کانت فی الله تبقی نافعه أبد الآباد وَ فِی الْکَافِی عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام: أَنَّهُ قَرَأَ هَذِهِ الْآیَهَ فَقَالَ وَ اللَّهِ مَا أَرَادَ بِهَذَا غَیْرَکُمْ. یا عِبادِ حکایه لما ینادی به المتقون المتحابون فی الله یومئذ.

فِی مَقامٍ (۱۲) أی موضع إقامه أَمِینٍ یأمن صاحبه عن الآفه و الانتقال.

۱- ۱. القصص: ۸۳.

۲- ۲. یس: ۴۵.

۳- ۳. مجمع البیان ج ۸ ص ۴۲۶.

۴- ۴. ص: ۴۹.

۵- ۵. الزمر: ۱۰.

۶- ۶. الزمر: ۱۶.

۷- ۷. الزمر: ۲۰.

۸- ۸. الزمر: ۳۳.

۹- ۹. الزمر: ۶۱.

۱۰- ۱۰. الزمر: ۷۳.

۱۱- ۱۱. الزخرف: ۶۷.

۱۲- ۱۲. الدخان: ۵.

وَ اللَّهُ وَلِيُّ الْمُتَّقِينَ (١) فوال الله بالتقى و اتباع الشريعه و فى التفسير هذا تأديب لرسول الله صلى الله عليه و آله و المعنى لأمته.

مَثَلُ الْجَنَّهِ(٢) أى أ مثل الجنه غَيْرِ آسِنٍ أى غير متغير الطعم و الريح لَذَّهٍ لِلشّارِبِينَ أى لذيذه لا تكون فيها كراهه غائله و ريح و لا غائله سكر و خمار مِنْ عَسَلٍ مُصَفًّى أى لم يخالطه الشمع و فضلات النحل و غيرهما كَمَنْ هُوَ خالِدٌ أى كمثل من هو خالد فَقَطَّعَ أَمْعاءَهُمْ من فرط الحراره و فى التفسير قال ليس من هو فى هذه الجنه الموصوفه كمن هو فى هذه النار كما أن ليس عدو الله كوليه.

وَ اتَّقُوا اللَّهَ (٣) أى فى التقديم بين يدى الله و رسوله إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ لأقوالكم عَلِيمٌ بأفعالكم وَ اتَّقُوا اللَّهَ (۴) أى فى مخالفه حكمه و الإهمال فيه لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ على تقواكم.

إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقاكُمْ (۵) فإن بالتقوى تكمل النفوس و تتفاضل الأشخاص فمن أراد شرفا فليلتمس منها و فى التفسير هو رد على من يفتخر بالأحساب و الأنساب

وَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله يَوْمَ فَتْحِ مَكَّهَ: يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ اللَّهَ قَدْ أَذْهَبَ عَنْكُمْ نَخْوَهَ الْجَاهِلِيَّهِ وَ تَفَاخُرَهَا بِآبَائِهَا إِنَّ الْعَرَبِيَّهَ لَيْسَتْ بِأَبٍ وَالِدٍ وَ إِنَّمَا هُوَ لِسَانٌ نَاطِقٌ فَمَنْ تَكَلَّمَ بِهِ فَهُوَ عَرَبِيٌّ أَمَا إِنَّكُمْ مِنْ آدَمَ وَ آدَمُ مِنَ التُّرَابِ وَ إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقاكُمْ (۶).

وَ فِي الْمَجْمَعِ عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه و آله: يَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى يَوْمَ الْقِيَامَهِ أَمَرْتُكُمْ فَضَيَّعْتُمْ مَا عَهِدْتُ إِلَيْكُمْ فِيهِ وَ رَفَعْتُمْ أَنْسَابَكُمْ فَالْيَوْمَ أَرْفَعُ نَسَبِي وَ أَضَعُ أَنْسَابَكُمْ أَيْنَ

ص: ۲۷۸

١- ١. الجاثيه: ١٨.

٢- ٢. القتال: ١۵- ١٧.

٣- ٣. الحجرات: ١.

۴- ۴. الحجرات: ١٠.

۵- ۵. الحجرات: ١٣.

۶- ۶. راجع مثله فى الكافى ج ٨ ص ٢۴۶.

الْمُتَّقُونَ إِنَّ أَكْرَمَكَمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقاكُمْ (١).

وَ عَنِ الصَّادِقِ عليه السلام: أَتْقَاكُمْ أَعْمَلُكُمْ بِالتَّقِيَّهِ(٢).

وَ أُزْلِفَتِ الْجَنَّهُ لِلْمُتَّقِينَ (٣) أی قربت لهم غَيْرَ بَعِيدٍ أی مكانا غير بعيد و فی التفسير أی زينت غير بعيد قال بسرعه.

آخِذِينَ ما آتاهُمْ رَبُّهُمْ (۴) أی قابلين لما أعطاهم راضين به و معناه أن كل ما آتاهم حسن مرضی متلقی بالقبول إِنَّهُمْ كانُوا قَبْلَ ذلِكَ مُحْسِنِينَ قد أحسنوا أعمالهم و هو تعليل لاستحقاقهم ذلک كانُوا قَلِيلًا مِنَ اللَّيْلِ ما يَهْجَعُونَ أی ينامون تفسير لإحسانهم

عَنِ الصَّادِقِ عليه السلام: كَانُوا أَقَلَّ اللَّيَالِی يَفُوتُهُمْ لَا يَقُومُونَ فِيهَا(۵).

وَ عَنِ الْبَاقِرِ عليه السلام: كَانَ الْقَوْمُ يَنَامُونَ وَ لَكِنْ كُلَّمَا انْقَلَبَ أَحَدُهُمْ قَالَ الْحَمْدُ لِلَّهِ وَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ اللَّهُ أَكْبَرُ.

وَ بِالْأَسْحارِ هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ فِی التَّهْذِيبِ وَ الْمَجْمَعِ عَنِ الصَّادِقِ عليه السلام: كَانُوا يَسْتَغْفِرُونَ فِی الْوَتْرِ فِی آخِرِ اللَّيْلِ سَبْعِينَ مَرَّةً(۶).

وَ فِی أَمْوالِهِمْ حَقٌّ نصيب يستوجبونه على أنفسهم تقربا إلى الله و إشفاقا على الناس لِلسَّائِلِ وَ الْمَحْرُومِ

فِی الْكَافِی عَنِ الصَّادِقِ عليه السلام قَالَ: الْمَحْرُومُ الْمُحَارَفُ الَّذِی قَدْ حُرِمَ كَدَّ يَدِهِ فِی الشِّرَاءِ وَ الْبَيْعِ (٧).

فاكِهِينَ (٨) ناعمين متلذذين.

وَ نَهَرٍ(٩) قيل أی أنهار و اكتفى باسم الجنس أو سعه أو ضياء من النهار

ص: ٢٧٩

١- ١. مجمع البيان ج ٩ ص ١٣٨.

٢- ٢. راجع أمالی الطوسیّ ج ٢ ص ٢٧۴.

٣- ٣. ق: ٣١.

۴- ۴. الذاريات: ١۵- ١٩.

۵- ۵. الكافی ج ٣ ص ۴۴۶.

۶- ۶. مجمع البيان ج ٩ ص ١۵۵.

٧- ٧. الكافی ج ٣ ص ۵٠٠.

٨- ٨. الطور: ١٨.

٩- ٩. القمر: ۵۴.

فِي مَقْعَدِ صِدْقٍ أى فى مكان مرضـى عِنْدَ مَلِيكٍ مُقْتَدِرٍ أى مقربين عند من تعالى أمره فى الملك و الاقتدار بحيث أبهمه ذوو الأفهام.

وَ اتَّقُوا اللَّهَ (١) فى مخالفه الرسول إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقابِ لمن خالف

وَ عَنْ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام: وَ اتَّقُوا اللَّهَ فِي ظُلْمِ آلِ مُحَمَّدٍ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقابِ لِمَنْ ظَلَمَهُمْ.

وَ اتَّقُوا اللَّهَ الَّذِی أَنْتُمْ بِهِ مُؤْمِنُونَ (٢) فإن الإيمان به مما يقتضى التقوى منه.

فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ (٣) أى فابـذلوا فى تقواه جهـدكم و طاقتكم و فى المجمع الاتقاء الامتناع من الردى باجتناب ما يدعو إليه الهوى و لاـ تنـافى بين هـذا و بين قوله اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تُقاتِهِ لأن كل واحـد منهما إلزام لترك جميع المعاصـى فمن فعل ذلك فقد اتقى عقـاب الله لأـن من لم يفعل قبيحا و لا أخل بواجب فلا عقاب عليه إلا أن فى أحـد الكلامين تنبيها على أن التكليف لا يلزم العبد إلا فيما يطيق و كل أمر أمر الله به فلا بد أن يكون مشروطا بالاستطاعه.

و قـال قتـاده قوله فَـاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ ناسـخ لقوله اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تُقاتِهِ و كأنه يـذهب إلى أن فيه رخصه لحال التقيه و ما جرى مجراها مما تعظم فيه المشقه و إن كانت القدره حاصله معه و قال غيره ليس هذا بناسخ و إنما هو مبين لإمكان العمل بهما جميعا و هو الصحيح (۴).

وَ اتَّقُوا اللَّهَ رَبَّكُمْ (۵) أى فى تطويل العده و الإضرار بهن وَ مَنْ يَتَّقِ اللَّهَ فيما أمره به و نهاه عنه يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجاً من كل كرب فى الدنيا و الآخره وَ يَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لا يَحْتَسِبُ أى من وجه لم يخطر بباله

وَ فِي التَّفْسِيرِ عَنِ الصَّادِقِ عليه السلام: فِي دُنْيَاهُ (۶).

ص: ۲۸۰

١- ١. الحشر: ٧.

٢- ٢. الممتحنه: ١١.

٣- ٣. التغابن: ١۶.

۴- ۴. مجمع البيان ج ١٠ ص ٣٠١.

۵- ۵. الطلاق: ١ و ٢.

۶- ۶. تفسير القمّىّ ص ۶٨۶.

وَ فِی الْمَجْمَعِ عَنِ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله: أَنَّهُ قَرَأَهَا فَقَالَ مَخْرَجاً مِنْ شُبُهَاتِ الدُّنْیَا وَ مِنْ غَمَرَاتِ الْمَوْتِ وَ شَدَائِدِ یَوْمِ الْقِیَامَهِ(۱).

وَ عَنْهُ صلی الله علیه و آله: إِنِّی لَأَعْلَمُ آیَهً لَوْ أَخَذَ بِهَا النَّاسُ لَکَفَتْهُمْ وَ مَنْ یَتَّقِ اللّٰهَ الْآیَهَ فَمَا زَالَ یَقُولُهَا وَ یُعِیدُهَا(۲).

وَ فِی النَّهْجِ: مَخْرَجاً مِنَ الْفِتَنِ وَ نُوراً مِنَ الظُّلَمِ (۳).

وَ فِی الْمَجْمَعِ عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام: وَ یَرْزُقْهُ مِنْ حَیْثُ لا یَحْتَسِبُ أَیْ یُبَارِکُ لَهُ فِیمَا آتَاهُ (۴).

وَ فِی الْفَقِیهِ عَنْهُ عَنْ آبَائِهِ عَنْ عَلِیٍّ علیهم السلام: مَنْ أَتَاهُ اللّٰهُ بِرِزْقٍ لَمْ یَخْطُ إِلَیْهِ بِرِجْلِهِ وَ لَمْ یَمُدَّ إِلَیْهِ یَدَهُ وَ لَمْ یَتَکَلَّمْ فِیهِ بِلِسَانِهِ وَ لَمْ یَشُدَّ إِلَیْهِ ثِیَابَهُ وَ لَمْ یَتَعَرَّضْ لَهُ کَانَ مِمَّنْ ذَکَرَ اللّٰهَ عَزَّ وَ جَلَّ فِی کِتَابِهِ وَ مَنْ یَتَّقِ اللّٰهَ الْآیَهَ(۵).

وَ فِی الْکَافِی عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام: أَنَّ قَوْماً مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللّٰهِ صلی الله علیه و آله لَمَّا نَزَلَتْ هَذِهِ الْآیَهُ أَغْلَقُوا الْأَبْوَابَ وَ أَقْبَلُوا عَلَی الْعِبَادَهِ وَ قَالُوا کُفِینَا فَبَلَغَ ذَلِکَ النَّبِیَّ فَأَرْسَلَ إِلَیْهِمْ فَقَالَ مَا حَمَلَکُمْ عَلَی مَا صَنَعْتُمْ فَقَالُوا یَا رَسُولَ اللّٰهِ تُکُفِّلَ لَنَا بِأَرْزَاقِنَا فَأَقْبَلْنَا عَلَی الْعِبَادَهِ فَقَالَ إِنَّهُ مَنْ فَعَلَ ذَلِکَ لَمْ یُسْتَجَبْ لَهُ عَلَیْکُمْ بِالطَّلَبِ (۶).

وَ عَنْهُ علیه السلام: هَؤُلَاءِ قَوْمٌ مِنْ شِیعَتِنَا ضُعَفَاءُ لَیْسَ عِنْدَهُمْ مَا یَتَحَمَّلُونَ بِهِ إِلَیْنَا فَیَسْمَعُونَ حَدِیثَنَا وَ یَقْتَبِسُونَ مِنْ عِلْمِنَا فَیَرْحَلُ قَوْمٌ فَوْقَهُمْ وَ یُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ وَ یُتْعِبُونَ أَبْدَانَهُمْ حَتَّی یَدْخُلُوا عَلَیْنَا فَیَسْمَعُوا حَدِیثَنَا فَیَنْقُلُوهُ إِلَیْهِمْ فَیَعِیهِ هَؤُلَاءِ وَ یُضَیِّعُهُ هَؤُلَاءِ فَأُولَئِکَ الَّذِینَ یَجْعَلُ اللّٰهُ عَزَّ ذِکْرُهُ لَهُمْ مَخْرَجاً وَ یَرْزُقُهُمْ مِنْ حَیْثُ لَا یَحْتَسِبُونَ (۷).

ص: ۲۸۱

۱- ۱. مجمع البیان ج ۱۰ ص ۳۰۶.

۲- ۲. أنوار التنزیل ص ۴۳۳.

۳- ۳. نهج البلاغه تحت الرقم ۱۸۱ من الخطب.

۴- ۴. مجمع البیان ج ۱۰ ص ۳۰۶.

۵- ۵. الفقیه ج ۳ ص ۱۰۱.

۶- ۶. الکافی ج ۵ ص ۸۴.

۷- ۷. الکافی ج ۸ ص ۱۷۸.

وَ مَنْ يَتَّقِ اللَّهَ (۱) فی أحکامه فیراعی حقوقها يَجْعَلْ لَهُ مِنْ أَمْرِهِ يُسْراً أی یسهل علیه أمره و یوفقه للخیر وَ مَنْ يَتَّقِ اللَّهَ (۲) فی أمره يُكَفِّرْ عَنْهُ سَيِّئاتِهِ ف إِنَّ الْحَسَناتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئاتِ وَ يُعْظِمْ لَهُ أَجْراً بالمضاعفه.

جَنَّاتِ النَّعِيمِ (۳) أی جنات لیس فیها إلا التنعم الخالص.

مَفازاً(۴) فی التفسیر قال یفوزون وَ عَنِ الْبَاقِرِ علیه السلام: هِيَ الْكَرَامَاتُ. حَدائِقَ وَ أَعْناباً أی بساتین فیها أنواع الأشجار المثمره وَ كَواعِبَ نساء فلکت ثدیهن أَتْراباً لدات عن سن واحد وَ فِي التَّفْسِيرِ عَنِ الْبَاقِرِ علیه السلام: وَ كَواعِبَ أَتْراباً أَيِ الْفَتَيَاتِ النَّاهِدَاتِ. وَ كَأْساً دِهاقاً أی ممتلیه

**[ترجمه]«الم»: بحث درباره فواتح و حروفی که در اول بعضی از سوره های قرآن است، بعدا در کتاب قرآن خواهد آمد ان شاء اللّه.

ذلِكَ الْكِتابُ: در تفسیر امام علیه السّلام، منظور همین قرآنی است که به حروف «الم» افتتاح شده و این کتابی است که موسی و انبیا بعد از او به آن خبر داده اند و به بنی اسرائیل اخبار نموده اند که من (خدا) به زودی آن را بر تو نازل خواهم ساخت ای محمد!

لا رَيْبَ فِيهِ: چون کاملا حقانیّت قرآن نزد آنها روشن است شک و تردیدی در آن راه ندارد.

هُدىً: بیان روشن و نگهدارنده از گمراهی است.

لِلْمُتَّقِينَ: برای کسانی که از موجبات شقاوت پرهیز دارند و جهل و سفاهت را از خود بر طرف می سازند که در صورت علم و اطلاع بر واجبات و تکالیف شرعی، اعمال خود را برای جلب رضای حق انجام می دهند. - . تفسیر امام حسن عسکری: ۲۹ - و اینکه در این آیه شریفه هدایت قرآنی را به اهل تقوا و پرهیزکاران اختصاص داده، از این جهت است که فقط آنان از این کتاب الهی بهره مند می شوند. چون شرط اساسی حصول معرفت شناسی قرآن و معارف حقه، تقوای عملیو تسلیم است.

الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ: یعنی ایمان دارند به چیزهایی که از دایره محسوسات خارج است و با ادراکات عقلی ارتباط دارد، نظیر مسائل توحید، نبوت، آمدن مصلح جهان، رجعت و مسأله قیامت، حساب بهشت و دوزخ و مطالب دیگری که ایمان و اعتقاد به آنها لازم است، از آن مسائلی که با مشاهده و حواس ظاهری درک نمی شود و فقط از آن طرقی که خداوند متعال بیان نموده و دلایل روشنی که ارائه داده به دست می آید.

وَ يُقِيمُونَ الصَّلاةَ: با رکوع و سجود کامل و مراقبت بر اوقات نماز و حدود و شرایط آن و حفظ و نگهداری آن از چیزهایی که آن را فاسد یا ناقص می کند .

وَ مِمَّا رَزَقْناهُمْ: از آنچه به آنان داده ایم، از مال و ثروت و قدرت جسمی و مقام و موقعیت، علم و دانش.

يُنْفِقُونَ: می بخشند و برای دستیابی به این امور، تحمل رنج و زحمت نموده و حقوق اهل حق را به آنان می رسانند، وام و

قرض الحسنه می دهند، نیازحاجتمندان را تأمین می نمایند، از ضعفا و نابینایان دستگیری کرده و آنان را از مشکلات نجات می دهند، در حمل بار به آنان کمک می کنند، پیاده ها را بر مرکب خود سوار می نمایند، افرادی را که ایمان و فضیلت آنها بیشتر است بر خود مقدم می دارند، با دیگران مواسات و برادری دارند، علم و دانش را به اهلش تعلیم داده و می آموزند،و فضائل اهل بیت علیه السّلام را برای دوستان آنها و برای کسانی که امید به هدایت آنها دارند نقل می کنند. امام ششم علیه السّلام فرمود: یعنی علم خود را پخش می کنند.

وَ الَّذِینَ یُؤْمِنُونَ بِما أُنْزِلَ إِلَیْکَ: به آنچه به تو نازل شده، یعنی به قرآن و به دستورهای الهی.

وَ ما أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِکَ: و آنچه پیش از تو بر پیامبران نازل گشته، از تورات و انجیل و زبور و صحف ابراهیم و دیگر کتب آسمانی ایمان دارند.

وَ بِالْآخِرَهِ: یعنی آن خانه و جایگاهی که بعد از این جهان است و در آنجا پاداش اعمال نیک به بهترین وجه و برتر از مقیاس عمل و کیفر اعمال زشت به میزان همان عمل زشت داده می شود.

هُمْ یُوقِنُونَ: کوچک ترین شکّ و تردیدی ندارند.

أُولئِکَ عَلی هُدیً مِنْ رَبِّهِمْ: آنان در مسیر روشن هدایت و حق و آگاه به آنچه خداوند دستور داده هستند.

وَ أُولئِکَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ: یعنی از آنچه می ترسیدند نجات یافته و به آنچه آرزو داشتند، رسیده و کامیاب هستند .

وَ إِیَّایَ فَاتَّقُونِ: فقط از من و نه غیر من بترسید که امام فرمود: - . تفسیر امام حسن عسکری: ۱۱۱ - درباره کتمان یهود، علائم نبوت محمد و موضوع وصی حضرت است.

وَ اذْکُرُوا ما فِیهِ: آنچه که در تورات به عنوان پاداش بزرگ در مقابل عمل به دستورهاو کیفر شدید مخالفت با آن دستورها بیان شده، در یاد آنها باشید. و در مجمع البیان - . مجمع البیان ۱ : ۱۲۸ - از حضرت صادق علیه السّلام نقل نموده که مقصود از این جمله، تذکر و توجه به عذاب و عقابی است که در نتیجه ترک دستورها متوجه انسان می شود.

لَعَلَّکُمْ تَتَّقُونَ: این هشدار به منظور این است که از مخالفت اوامر الهی که باعث عقاب است بپرهیزید تا استحقاق ثواب و پاداش داشته باشید.

وَ لَوْ أَنَّهُمْ: یعنی آنهایی که علم سحر را آموختند. اگر به جای به کار بردن سحر ایمان می آوردند و پرهیز می کردند، به ثواب الهی نائل می شدند.

وَ أُولئِکَ هُمُ الْمُتَّقُونَ:پرهیزکاران را در آن کسانی منحصر کرده که صفات یاد شده در صدر آیه «وَ لکِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ» را دارا باشند. یعنی منحصرا پرهیزکارانند که این صفات را واجدند.

وَ لكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقى: یعنی از محرمات الهی بپرهیزد که از امام ششم علیه السّلام چنین نقل شده است.

وَ اتَّقُوا اللَّهَ: درباره عمل تحریف دین و تغییر احکام الهی از خدا بترسید.

لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ: تـا به پیروزی و هـدایت الهی و درجات نیک نائل شویـد.«وَ اتَّقُوا اللَّهَ»درباره انتقام از دشـمن و یا ظالم، از خـدا بترسـید و از حـد و مرزی که تعیین شـده تجاوز ننماییـد.«وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ» خدا با پرهیزکاران است که آنها را حفظ فرموده و کارهـای آنـان را اصـلاح می فرمایـد.«وَ اتَّقُوا اللَّهَ» در مراقبت اوامر و نواهی خداونـد، مخصوصا درباره حـج (این آیه راجع به حج است)«وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقابِ» عقاب او برای کسـی که تقوانداشـته باشد، از دستورش سرپیچی بنماید و از حدود الهی تجاوز کرده باشد،دشوار است

وَ تَزَوَّدُوا: یعنی برای معاد خود توشه تقوا داشـته باشـید. و گفته شده منظور توشه سـفر حج است. چون عده ای بودند که بدون توشه و لوازم سفر به حج می رفتند و باری بر مردم می شدند و از سفره دیگران می خوردند. لذا دستور داده شد که توشه سفر بردارند و از بار بودن بر مردم خود داری کنند.

وَ اتَّقُونِ يا أُولِي الْأَلْبابِ: از من بپرهیزیـد ای خردمنـدان! چون لازمه عقل وتفکر ترس از خـدا است و هشـدار به تقوا و ترس از خدا، به این منظور است که فقط از خدا بترسد و از غیر خدا قطع رابطه نماید.

وَ اتَّقُوا اللَّهَ: در امور اجتماعی خود خدا را در نظر داشته باشید. در تفسیر امام علیه السّلام - . تفسیر امام حسن عسکری : ۲۸۲ - نقل شده که یعنی ای حجاج و زوار بیت اللّه که در اثر عمل حج گناهان گذشـته شما آمرزیده شده و در توبه خود مقر و باقی هستیـد، بپرهیزید از اینکه بار دیگر به طرف گناه بروید و بار سـنگین و وزر گناه بر شـما بازگردد که مغفرت و بخشودگی آن گناهان نیاز به توبه جدیدی داشته باشد.

وَ اعْلَمُوا أَنَّكُمْ إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ: برای پاداش اعمال خود.

وَ إِذا قِيلَ لَهُ اتَّقِ اللَّهَ: از خدا بترس و کارهای زشت را رها کن.

أَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْإِثْمِ: تکبر و خودبینی و غرور جاهلی او را به گناه وامی دارد و لجاج و عنادش او را به ارتکاب گناه می کشاند که در نتیجه بر شرارت و ستمکاری اش افزوده می گردد.

فَحَسْبُهُ جَهَنَّمُ: برای کیفر و نتایج اعمال زشت او جهنم بس است.

و لبئس المهاد: و چه بد جایگاهی است دوزخ که دائما در آن است.

وَ اتَّقُوا يَوْماً: یعنی آماده آن روز باشید .

ثُمَّ تُوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ ما كَسَبَتْ: هر کس پاداش و کیفر عمل خود را خیر باشد باید دریافت خواهد نمود.

وَ هُمْ لا يُظْلَمُونَ: کوچک ترین ستمی نخواهد بود، نه پاداش اعمال کمبود دارد و نه عقاب و کیفر افزوده می گردد.

و مَنْ أَوْفی بِعَهْدِهِ: آن کس که به عهد و پیمان خویش، هر گونه عهدی که باشد، پایبند و مقید شود.

وَ اتَّقی: و از مکر و فریب بپرهیزد، خدا او را دوست دارد.

فَإِنَّ اللَّهَ یُحِبُّ الْمُتَّقِینَ: و اینکه خداوند «یحبّه» نفرموده و به جای ضمیر لفظ«الْمُتَّقِینَ» را مخصوصا نهاده، از این جهت است که توجه دهد که علّت و ملاک محبت خدا و نجات انسان،تقوا و پرهیزکاری است.

یـا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تُقاتِهِ: یعنی حق پرهیزکاری و تا حد لازم و واجب تقوای الهی را انجام دهید، و آن عبارت است از به کار بردن حداکثر قدرت و استطاعت در انجام واجبات و دوری از محرمات که بعدا اخبار و احادیثی در تفسیر آن خواهد آمد.

و در حدیثی آمده که این آیه به وسیله آیه«فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ»، {معنای آیه داخل کروشه بیاید} - . تغابن / ۱۶ - نسخ شده است.

وَ لا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ: یعنی مراقب خود باشید که تا آخرین نفس از اسلام دست برندارید و در حال مرگ، جز اسلام دین دیگری نداشته باشید. و در مجمع البیان - . مجمع البیان ۲ : ۴۸۲ - از حضرت صادق علیه السّلام قرائت«مُسْلِمُونَ» با تشدید لام نقل شده است، به این معنا که تا آخرین نفس تسلیم محض باشید و مطیع و منقاد پیامبر اسلام صلّی اللّه علیه و آله باشید .

و عیاشی - . تفسیر عیاشی ۱ : ۱۹۳ - ۱۹۴ - در تفسیر خود از حضرت کاظم علیه السّلام نقل کرده است که آن حضرت به یکی از اصحاب خود فرمود: آیه«یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تُقاتِهِ وَ لا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَ أَنْتُمْ ...» را چگونه قرائت می کنید؟ عرض کرد: «وَ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ.» حضرت فرمود: سبحان اللّه! چطور می شود؟ خداوند ایمان آنها را تقریر نموده و اعتراف به ایمان آنان کرده و به عنوان اهل ایمان به آنان خطاب کرده و با این امر از آنها اسلام را خواسته و می فرماید مسلم باشید با اینکه ایمان برتر از اسلام است؟ آن شخص عرض کرد: در قرائت زید بن حارثه این طور قرائت شده. حضرت فرمود: این آیه در قرائت علی علیه السّلام که همان کیفیت و نزول جبرئیل بر پیغمبراست،« إِلَّا وَ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ» با تشدید است که شما اهل ایمان باید در مقابل پیغمبر تسلیم باشید، و نیز برای امام پس از پیغمبر تسلیم باشید.

وَ اللَّهُ عَلِیمٌ بِالْمُتَّقِینَ: بشارت و مژده ای است برای اهل خیر و اشاره به این است که تقوا و پرهیزکاری، سرچشمه نیکی ها و اعمال خوب است.

وَ إِنْ تَصْبِرُوا وَ تَتَّقُوا: اگر در مقابل دشمنان صبر و استقامت داشته و از معاشرت و ارتباط با آنان پرهیز نمایید.

لا یَضُرُّکُمْ کَیْدُهُمْ شَیْئاً: دشمنی و نقشه های شوم آنان کوچک ترین زیانی به شما نمی رساند، چون خدا وعده قطعی داده که صابران و اهل تقوا را حفظ کند.

لَعَلَّكَمْ تَشْكَرُونَ: باشد که شما سپاس نعمت های خدا را بجا آورید.

وَ اتَّقُوا اللَّهَ: در محرمات و آنچه خداوند نهی فرموده، پرهیز داشته باشید.

لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ: به امید رستگاری.

وَ اتَّقُوا النَّارَ: از آتش دوزخ بترسید و اعمال دوزخیان و کفار را انجام ندهید.

لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ: که در نتیجه اطاعت خدا و رسول، مشمول رحمت می شوید.لفظ «لعلّ» و «عسی» که در اصل لغت به معنای رجا و امید است، در این گونه موارد و در کلام حق، اشاره و کنایه از این مطلب است که هشدار دهد که وصول به این نتایج و رسیدن به این مقاصد دشوار است و مراقبت کامل لازم دارد.

وَ سارِعُوا إِلی مَغْفِرَهٍ مِنْ رَبِّكُمْ: یعنی بشتابید به طرف اسباب و موجبات مغفرت و رحمت الهی. و از امیر مؤمنان علی علیه السّلام رسیده که یعنی سرعت نمایید برای انجام واجبات و فرائض دینی. - . مجمع البیان ۲ : ۵۰۲ -

وَ جَنَّهٍ عَرْضُهَا السَّماواتُ وَ الْأَرْضُ: حضرت صادق علیه السّلام فرمود: یعنی هنگامی که آن آسمان و زمین را چنین قرار دهند. و حضرت هر دو دست خود را باز نموده و کنار هم قرار داد. یعنی وسعت بهشت، به اندازه آسمان و زمین است، در حالی که سطح هر دو کنار هم قرار بگیرند.

أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِینَ: امیر مؤمنان علیه السّلام فرمود: شما مگر از راه تقوابه بهشت نمی رسید.

نُزُلًا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ: «نزل» به آن خوردنی و آشامیدنی که برای نازلین و واردین آماده می شودمی گویند. یعنی آنچه برای پذیرایی

مهمان مهیا شد.

وَ ما عِنْدَ اللَّهِ: و آنچه نزد خدا است، چون هم فراوان و هم همیشگی است.

خَیْرٌ لِلْأَبْرارِ: برای افراد نیکوکار بهتر از آن نعمت های ظاهری و مقام و پست های کاذب است که فسّاق و فجّار در آن هستند. و بهتر بودن آنها از اینها از چند نظر است:اینها اندک و بی ارزشندو آنها فراوان؛ اینها ناپایدارند و آنها همیشگی و باقی؛ اینها آمیخته با رنج و ناراحتی اند و آنها خالص و نوش بدون نیش.

وَ اتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ: در فرایض و انجام واجبات الهی.

مِنْ نَفْسٍ واحِدَهٍ: خدایی که شما را از یک فرد آفرید، یعنی حضرت آدم علیه السّلام.

کانَ عَلَیْکُمْ رَقِیباً: خداوند نگهبان شما است .

فَإِنَّ لِلَّهِ ما فِي السَّماواتِ وَ ما فِي الْأَرْضِ: یعنی تمام هستی از آن او و سلطنت و قدرت مطلقه برای اوست و از کفران و ناسپاسی و گناه و معصیت شما زیانی به او نمی رسد، همچنان که سپاسگزاری و پرهیزکاری شما نفعی به حال او ندارد و این توصیه ها و سفارش ها به تقوا و اطاعت، از جهت لطف و رحمتی است که به شما دارد، نه اینکه نیازی به اینها داشته باشد.

وَ کانَ اللَّهُ غَنِیًّا حَمِیداً: خداوند از عبادت بندگان بی نیاز و در مرحله ذات و حقیقتش پسندیده و دارای صفات زیبا است. حمد و سپاس از آن ذات مقدس بشود یا فرضا هیچ کس از او حمد و ثنا نکند.

شَدِیدُ الْعِقابِ:بنابراین انتقام الهی بسی دشوارتر است.

و اتّقوا اللَّه: در تمام محرمات الهی تقوا داشته باشید.

إِنَّ اللَّهَ سَرِیعُ الْحِسابِ: از کلیه اعمال کوچک و بزرگ شما بازپرسی و مؤاخذه خواهد کرد.

عَلِیمٌ بِذاتِ الصُّدُورِ: از آنچه در سینه ها و دل ها پنهان است آگاهی دارد، تا چه رسد به کارهای ظاهری و آشکار شما.

وَ ابْتَغُوا إِلَیْهِ الْوَسِیلَهَ: آنچه را که به وسیله او به ثواب و قرب الهی نائل می شوید انجام دهید، یعنی طاعت و عبادت و ترک معصیت پس از معرفت و شناسایی امام و پیرو و متابعت از حضرتش (وسل الی کذا یعنی تقرب و نزدیکی به او پیدا کرد). و علی بن ابراهیم قمی در تفسیرش - . تفسیر قمی: ۱۵۶ - گفته: معنای آیه این است که به واسطه امام و به وسیله او، به خدا نزدیک شوید.

وَ جاهِدُوا فِی سَبِیلِهِ: در راه او جهاد کنید و با دشمنان علنی و دشمنان درونی بجنگید.

لَعَلَّکُمْ تُفْلِحُونَ: با رسیدن به قرب الهی و دستیابی به کرامت و فضل او رستگار می شوید .

وَ مَوْعِظَهً لِلْمُتَّقِینَ: اختصاص موعظه قرآنی برای متقین، از این جهت است که آنان هستند که از این مطالب بهره مند شده و استفاده می کنند، وگرنه این حقایق و مواعظ همگانی است، ولی دیگران خود را برای بهره برداری آماده نمی کنند .

وَ لَوْ أَنَّ أَهْلَ الْکِتابِ آمنوا: اگر اهل کتاب (یهود و نصارا) به پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و به آنچه از جانب خداوند آورده است ایمان آورند.

لَکَفَّرْنا عَنْهُمْ سَیِّئاتِهِمْ: از گناهان و سیئاتی که قبلا مرتکب شده اند چشم پوشی کرده،«وَ لَأَدْخَلْناهُمْ» و آنان را به بهشت داخل می نماییم، چون اسلام و ایمان، گناهان گذشته را محو نموده و می شوید، هر چند زیاد و بزرگ باشد.

وَ اتَّقُوا اللَّهَ الَّذِی أَنْتُمْ بِهِ مُؤْمِنُونَ: از آن خدایی که به او ایمان دارید بپرهیزید. با این بیان زیبا و لطیف، انسان را به تقواترغیب مینماید.

وَ لَلدَّارُ الْآخِرَهُ خَیْرٌ لِلَّذِینَ یَتَّقُونَ: خانه آخرت برای اهل تقوا بهتر است. چون آن خانه و جایگاه همیشگی و لذت ها و منافعش

از هر گونه رنج و ناراحتی خالص و پیراسته است.

أَ فَلا تَعْقِلُونَ: آیا توجه ندارید که کدام یک از این دو (دنیا و آخرت) بهتر است؟

وَ ما عَلَی الَّذِینَ یَتَّقُونَ مِنْ حِسابِهِمْ: حساب آن افرادی که درباره آیات و حقایق دینی گفتگو نموده و ایراد و اشکال می کنند، مربوط به اهل تقوا نیست و مسئولیت اینها را ندارند.

وَلکِن ذکری: فقط باید تذکراتی به آنان داده شود.

لَعَلَّهُمْ یَتَّقُونَ: باشد که آنها تقوا را انتخاب کرده و از این کارها دوری نمایند.

لَعَلَّکُمْ تَتَّقُونَ: از گمراهی و ضلالت و از جدایی از حق و حقیقت بپرهیزید. لَعَلَّکُمْ تُرْحَمُونَ:در اثر پیروی از قرآن و عمل به آن،مشمول رحمت خداوندی باشید.

وَ لِباسُ التَّقْوی: گفته شده یعنی خوف و ترس از خدا.

وَ لِتَتَّقُوا: دنبال هشدارهای پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله تقوا را بگیرید.

وَ لَعَلَّکُمْ تُرْحَمُونَ: به وسیله تقوا مشمول رحمت شوید .

وَ لَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُری آمَنُوا وَ اتَّقَوْا: اگر مردمان قری و قصبات ایمان آورند و از شرک و معصیت پرهیز نمایند.

لَفَتَحْنا عَلَیْهِمْ: خیرات و برکات را بر آنها توسعه داده و به وسیله باران های مفید و به موقع و پرورش نباتات و غیر اینها، از هر طرف وسایل یسر و آسایش را برای آنان فراهم می کنیم.

إِنَّ الَّذِینَ اتَّقَوْا إِذا مَسَّهُمْ طائِفٌ مِنَ الشَّیْطانِ: اهل تقوا به هنگام تماس شیطان که در گرد آنان و در اطراف آنها طواف می کند و در کمین اضلال و گمراه گری است.

تَذَکَّرُوا: فرصت به شیطان نمی دهند و تحت تأثیر وسوسه او قرار نمی گیرند و به یاد اوامر و دستورهای خداوند هستند.

فَإِذا هُمْ مُبْصِرُونَ: لغزش گاه ها و دام های شیطان را می بینند و خود را از سقوط حفظ می نمایند. و در کافی - . کافی ۲ : ۴۳۴ - و تفسیر عیاشی - . تفسیر عیّاشی ۲ : ۴۳ - ۴۴ - از حضرت صادق علیه السّلام نقل شده است که فرمود: این آیه نظر به حال آن بنده ای دارد که به فکر گناه می افتد، ولی فورا متذکر خداوند شده و از آن گناه چشم می پوشد. و در تفسیر چنین گفته شده که هنگامی که شیطان آنها را به یاد گناه و معصیت می اندازد و ترغیب به آن می کند، آنان نام خدا را برده و به یاد حق می شوند و با بصیرت و روشنگری عواقب شوم و خطرناک گناه را می بینند.

یَجْعَلْ لَکُمْ فُرْقاناً: یکی از ثمرات تقوا، هدایت و راهیابی درونی و قلبی است که با این حالت حق و باطل را از هم تشخیص می

دهند. و در تفسیر است که خداوند علم و دانش و بینشی عنایت می فرماید که حق و باطل را از هم جدا می کند.

وَ يُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئاتِكُمْ: زشتی هارا می پوشاند.

وَ يَغْفِرْ لَكُمْ: گناهان را بخشوده و چشم پوشی می فرماید.

وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ: هدایت و نصرت و یاری می فرماید .

لَمَسْجِدٌ أُسِّسَ عَلَى التَّقْوى: مسجدی بر اساس تقوا پایه گذارده شده، منظور مسجد قبا است که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله آن را تأسیس نمود و در آن ایامی که در کوی قبا تشریف داشت، در آن مسجد نماز می خواند.

أَحَقُّ: برای نماز خواندن سزاوارتر و مقدم است بر مسجد نفاق که پایگاه کفار و منافقین است.

أَ فَمَنْ أَسَّسَ بُنْيانَهُ: کسی که اساس دین خود را«عَلى تَقْوى مِنَ اللَّهِ وَ رِضْوانٍ» بر پایه تقوای الهی و رضای حق و بر تحصیل خشنودی خدا از طریق عبادت و بندگی پایه گذاری کرده بهتر است یا آن کسی که اساس و بنیان دین خود را«عَلى شَفا جُرُفٍ هارٍ»، بر پایه باطل که سخت پوچ و ضعیف ترین پایه ها و کم دوام و بی بقا است و بر اساس نفاق و دورویی قرار داده است که مثل پایه ای است که در کنار رود بر پا کرده که در نهایت تزلزل و عدم ثبات است؟«شفا» به معنای «شفیر» یعنی کنار رود است و «جرف الوادی» یعنی آن قسمت از حاشیه رودخانه که برخورد سیل ها آن را تهی کرده باشد. و «هار» به معنای «هائر» است، یعنی بنایی که در شرف انهدام و ویرانی است،«فَانْهارَ بِهِ فِي نارِ جَهَنَّمَ» چون باطل را به آن بنا و کنار رودی که سیل آن را خورده و زیر بنایش خالی شده تشبیه و تنظیر کرده،از این جهت فرمود ناگهان این بنای باطل او را در جهنم افکند. بنابراین آن شخص باطل گرا، اساس وجودش را در لب پرتگاه دوزخ قرار داده که او را در قعر جهنم افکند.

وَ كُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ: با صادقین و راستان باشید. در روایات بسیاری وارد شده که منظور از صادقین، ائمه اطهار علیه السّلام است.

لِقَوْمٍ يَتَّقُونَ: از پایان و عواقب کار می ترسند.

أَ فَلا تَتَّقُونَ: آیا از عقاب و عذاب الهی درباره عبادت غیر خدا نمی ترسید؟

الَّذِينَ آمَنُوا وَ كانُوا يَتَّقُونَ: این جمله بر حسب ترکیب و قواعد نحوی، عطف بیان است برای کلمه «اولیاء اللّه» که در آیه پیش است، یا استیناف و مبتدأ است و جمله بعدی (لَهُمُ الْبُشْرى ...) خبر آن است .

لَهُمُ الْبُشْرى فِي الْحَياةِ الدُّنْيا: برای آنان هم در دنیا بشارت و مژده هست که به خواب های خوب و خوشحال کننده تفسیر شده است.

وَ فِي الْآخِرَةِ: و هم مژده و بشارت اخروی دارند که در اخبار و احادیث تفسیر شده به آن مژده هایی که هنگام مرگ به مؤمن

و متقی داده می شود.

لا تَبْدِيلَ لِكَلِماتِ اللَّهِ: در گفتار و وعده های خدا تغییر و خلافی نیست که این جمله در وسط کلام، به عنوان جمله معترضه ذکر شده استو

ذلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ: این دو بشارت دنیوی و اخروی، همان کامیابی بزرگ است.

فَاصبِر: بر زحمات و مشقّت های رسالت شکیبا باش و تحمل کن.

إِنَّ الْعاقِبَةَ: که پیروزی در این جهان و سعادت در آن جهان.

لِلْمُتَّقِينَ: برای اهل تقواست که از شرک و گناه پرهیز داشتند.

وَ كانُوا يَتَّقُونَ: از شرک و کارهای زشت.

إِنَّهُ مَنْ يَتَّقِ وَ يَصْبِرْ: کسی که تقوا داشته و ازمعصیت و گناه خودداری نموده و در مقابل بلیات و حوادث بردبار و شکیبا باشد، خداوند پاداش نیکان را ضایع نمی سازد.

مَثَلُ الْجَنَّهِ: یعنی صفت بهشت موعود خیلی عجیب و غریب است.

أُكُلُها دائِمٌ: خوردنی های آن نه تمام می شود و نه از انسان منع می شود.

وَ ظِلُّها: و سایه آن هم چنین است.

أَنْ أَنْذِرُوا أَنَّهُ لا إِلهَ إِلَّا أَنَا فَاتَّقُونِ: اعلام کنید که جز من خدایی نیست، پس بپرهیزید.

قالُوا خَيْراً: به اهل تقوا گفته می شود خداوند چه چیز فرستاده؟ گویند چیز خوب. پاسخ بر طبق سؤال آمده و اعتراف به این که این مطالب از طرف خدا است، بر خلاف منکرین که می گویند اینها افسانه گذشتگان است و خدا چیزی نازل نکرده است.

لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هذِهِ الدُّنْيا حَسَنَهٌ: پاداش دنیوی نیک دارند .

وَ لَدارُ الْآخِرَهِ خَيْرٌ: جایگاه اخروی و ثواب و پاداش آن جهان بهتر است. که این جمله وعده ای است برای اهل تقوا.

لِلَّذِينَ اتَّقَوْا: و ممکن است این بیانات تتمه و دنباله پاسخ اهل تقوا باشد و تفسیر و توضیح کلمه خیر که در پاسخ گفتند. و در تفسیر عیاشی - . تفسیر عیاشی ۲ : ۲۵۸ - است که حضرت باقر علیه السّلام فرمود: «وَ لَنِعْمَ دارُ الْمُتَّقِينَ: الدّنيا» زندگی دنیوی اهل تقوا خوب و نیکو است،«لَهُمْ فِيها ما يَشاؤُنَ» هر گونه از انواع لذت ها که بخواهند برای آنها آماده و مهیا است.

إِنَّ اللَّهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوْا: خدا با اهل تقوا است که از شرک و معصیت دوری کرده اند.

وَ الَّذِينَ هُمْ مُحْسِنُونَ: دارای اعمال نیک هستند.

إِنْ كُنْتَ تَقِيًّا:یعنی اگر دارای تقوای الهی هستی و در اثر استعاذه به خدا، خود را جمع کرده و به کنار می روی. و جواب شرط مخدوف است که جملاتی قبلی دلالت بر آن دارد (اگر پرهیزکار هستی از من دور شو) و یا از متعلقات «اعوذ» است که مبالغه و تاکید مطلب است.

تِلْكَ الْجَنَّةُ الَّتِي نُورِثُ مِنْ عِبادِنا مَنْ كانَ تَقِيًّا: این بهشتی است که بندگان پرهیزکار خود را وارث آن می گردانم. در دعای نوافل ماه مبارک این دعا هست:منزه خداوندی که بهشت را برای محمد و آل محمد علیه السّلام آفریده؛ پاک خداوندی که محمد و آل محمد و شیعیان آنان را وارث بهشت گردانده است.

ثُمَّ نُنَجِّي الَّذِينَ اتَّقَوْا: اهل تقوا را از دوزخ نجات داده و به سوی بهشت هدایت می شوند.

وَ نَذَرُ الظَّالِمِينَ فِيها جِثِيًّا: و ستمکاران را بر همان وضع در آن می گذاریم.

يَوْمَ نَحْشُرُ الْمُتَّقِينَ: روزی که پرهیزکاران راجمع می کنیم .

إِلَى الرَّحْمنِ: به سوی پروردگارشان که آنان را در دریای رحمت خود غوطه ور نموده و مانند افرادی که بر سلاطین وارد می شوند و منتظر عطایا وبخشش ملوک هستند، برای دریافت ثواب ها و نعمت ها، بر خدای مهربان وارد می شوند.

وَ صَرَّفْنا فِيهِ مِنَ الْوَعِيدِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ: تذکرات و هشدارهایی از عذاب در قرآن می دهیم، باشد که از معصیت و گناه دوری کرده و تقوا و پرهیزکاری، برای آنها حالت ثابت و ملکه درونی شود.

أَوْ يُحْدِثُ لَهُمْ ذِكْراً: و یا لااقل پند و اندرز و عبرتی باشد برای آنان که پس از شنیدن این هشدارها، از معاصی و گناهان خودداری نمایند. و از جهت اینکه ایجاد این حالت درونی و ملکه باطنی باید با مراقبت خود آنان باشد، پیدایش تقوا را به خود آنان نسبت داده و پند و اندرز به دنبال تذکرات قرآنی پیدا می شود، لذا احداث و ایجاد عبرت را به قرآن نسبت داده است. (يُحْدِثُ لَهُمْ) قرآن مقدس حالت عبرت برای آنان ایجاد نماید.

وَ الْعاقِبَةُ: پایان نیک«لِلتَّقْوى»، برای صاحبان تقوا است.

يا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمْ: در کتاب احتجاج است که پیغمبر صلّى اللّه عليه و آله فرمود: مردم تقوا داشته باشید،تقوا داشته باشید! از قیامت بترسید که خداوند فرمود: «إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْ ءٌ عَظِيمٌ»، اضطراب و وحشت قیامت بس بزرگ و دهشت بار است.» و در تفسیر است که این خطاب هشداری است همگانی و برای همه مردم.

لَنْ يَنالَ اللَّهَ: مورد رضایت و پذیرش خدا قرار نمی گیرد.«لُحُومُها»، گوشت قربانی ها که صدقه داده می شود،«وَ لا دِماؤُها» و همچنین خون های آنها که ریخته می شود، از نظر اینکه خون و گوشتی است که ریخته می شود یا تصدیق می شود مورد پذیرش حق نیست و این عمل صرف نظر از تقوا، موجب خشنودی خدا نیست.«وَ لكِنْ يَنالُهُ التَّقْوى مِنْكُمْ»، فقط آن تقوای قلبی

که همراه این اعمـال است و انگیزه انجام اوامر الهی و تعظیم حق است و موجب قرب و نزدیکی به او و خالص گردانـدن عمل از شوائب است، موجب رضا و خشنودی خداوند می گردد .

در تفسیر جوامع الجـامع مرحوم طبرسـی، حـدیثی نقل شـده که در زمان جاهلیت و قبل از اسـلام، مردم در اعمال حـج پس از قربانی کردن، خانه کعبه را با خون آن قربانی ها آغشـته می کردند و این مردم پس از اسـلام همین عمل را می خواسـتند ادامه دهنـد که این آیه نازل شـد و مسـلمین را از این کار بازداشت. - . الدر المنثور ۴ : ۳۶۳ - در علل الشـرائع - . علل الشرایع ۲ : ۱۲۲ - از حضـرت صادق علیه السّـلام نقل شده که از حضـرتش علت و حکمت قربانی را سؤال کردند. حضرت فرمود: خدای مهربان در اولین قطره خون که از قربانی به زمین برسـد، صاحبش را مشـمول رحمت و مغفرت خود قرار می دهـد. و برای این جهت که آن کسـی که واقعا دارای تقوا است و در نهان از خداوند می ترسد و در برابر امرش تسلیم محض است، معلوم گردد که فرمـود: «لَنْ یَنـالَ اللَّهَ لُحُومُهـا ...» سـپس فرمود: ببینیـد که خداونـد چگونه قربـانی هابیـل را پـذیرفت، ولی قربـانی قابیـل را نپذیرفت چون حالت تسلیم نداشت.

أَ فَلا تَتَّقُونَ: گفته شده یعنی نمی ترسید از اینکه خدا نعمت های خود را از شما بگیرد.

وَ مَوْعِظَهً لِلْمُتَّقِینَ: البته اهل تقوا از این مواعظ بهره می گیرند.

وَ اجْعَلْنا لِلْمُتَّقِینَ إِماماً: خداوندا ما را رهبر و پیشوای اهل تقوا بنما در جوامع است که حضـرت صادق علیه السّلام فرموده است: مقصود از امـام در این آیه مـا هستیم. در روایت دیگری است که آیه درباره ما است و از آن حضـرت نقل شـده که فرمود این آیه چنین نـازل شـده «و اجعـل لنـا من المتقین امامـا»، رهبر و امام ما را از افراد پاک و با تقوا قرار بـده. - . اخبار زیادی در این موضوع سابقا نقل شده ج ۲۴ ص ۱۳۲ ۱۳۶ -

أَ لا یَتَّقُونَ: این جمله به عنوان تعجب و شگفت از ظلم و ستمگری بی حد و جرأت فراوان آنها است .

«و ازلفت الجنّه: بهشت برای اهـل تقـوا نزدیـک شـده،به طوری که از همـان جایگـاه خودشـان بهشت را می بیننـد و مسـرور و خوشحال هستند که به سوی آن می روند.

أَ لا تَتَّقُونَ: آیا از خدا نمی ترسید و از عبادت و پرستش غیر او دست بر نمی دارید؟

خَلَقَکُمْ وَ الْجِبِلَّهَ الْأَوَّلِینَ: از خدایی که شـما را و صاحبان گروه که سابقا بودند آفریده است بترسـید، یعنی آنان که قبل از شـما بودند.

وَ کانُوا یَتَّقُونَ: از کفر و معصیت پرهیز می کردند.

وَ الْعاقِبَهُ لِلْمُتَّقِینَ: پایان نیک و سرانجام خوب برای افرادی است که از آنچه خداوند نمی پسندد، پرهیز نمایند.

وَ إِذا قِیلَ لَهُمُ اتَّقُوا ما بَیْنَ أَیْدِیکُمْ وَ ما خَلْفَکُمْ لَعَلَّکُمْ تُرْحَمُونَ:در مجمع - . مجمع البیان ۸ : ۴۲۶ - درباره تفسیر این آیه از

امـام صـادق علیه السـلام نقـل شـده است که: هنگامی که به آنان گفته شود از گناهانی که در پیش روی و جلوی دست شـما است و از عقوبت و کیفرهای اخروی که پشت سـر دارید بترسـید که مشمول رحمت حق شوید. جواب «اذا» ذکر نشده که آیه بعـدی دلیـل و نشـانه او و مفهومش را می رسانـد، یعنی «أَعْرَضُوا»، آنـان در مقابل این تـذکرات اعراض نموده و سـرپیچی می کنند.

وَ إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ لَحُسْنَ مَآبٍ: مرجع و جایگاه خوب برای اهل تقوا است.

یا عِبادِ ... اتَّقُوا رَبَّكُمْ: با انجام فرامین الهی و پیگیری روشن اطاعت، از خدای خود بترسید.

فَاتَّقُونِ: از کارهایی که موجب سخط و خشم من می شود بپرهیزید.

لَهُمْ غُرَفٌ مِنْ فَوْقِها غُرَفٌ مَبْنِيَّةٌ: برای اهل تقوا قصـرهای مرتفع چنـد طبقه هست کهماننـد کاخ های دنیوی روی زمین بنا شده است .

وَ الَّذِی جاءَ بِالصِّدْقِ: آن کس که حق و صدق را آورده، یعنی پیامبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله.

وَ صَدَّقَ بِهِ: و آنکه آن کتاب حق و درست را تصدیق نموده و به آن ایمان دارد، یعنی علی علیه السّلام.

أُولئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ: آنان همان پرهیزکارانند.

وَ يُنَجِّى اللَّهُ الَّذِينَ اتَّقَوْا بِمَفازَتِهِمْ: خداونـد اهل تقوا را در اثر فلاحت و رسـتگاری که با پرهیزکاری به دست آورده انـد نجات می دهد.

وَ سِيقَ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ إِلَى الْجَنَّةِ: اهل تقوا با سـرعت کامل به سوی بهشت و منزلگاه کرامت و عزّت در حال سواری هدایت می شوند.

زُمَراً: گروه گروه متفرق و متفاوت بر طبق شرافت و برتری و اختلاف مراتب تقوا و درجات پرهیزکاری.

الْأَخِلَّاءُ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ: یعنی دوسـتان دنیوی در آن روز با یکدیگر دشـمن می شوند. حضـرت صادق علیه السّـلام فرمود: آگاه باشـید! هر گونه دوستی و رفاقت دنیوی که بر پایه غیر خدایی باشد، قطعا در روز قیامت تبدیل به دشـمنی خواهد شد.

إِلَّا الْمُتَّقِينَ: به جز اهل تقوا که دوستی آنان چون با انگیزه تقوا و بر پایه دین است، الی الابـد باقی و سودمند است. در کافی از حضـرت صادق علیه السّـلام آمـده است که حضـرت پس از قرائت این آیه فرمود: به خدا سوگند منظور و غرض خداوند، غیر شما مؤمنین کس دیگری نیست.

یـا عِبادِ لا خَوف: ای بنـدگان من! دیگر ترسـی و انـدوهی برای شـما نیست. این نـدا از نـدای روز قیامت حکایت می کنـد که

خداوند پرهیزکارانی را که با یکدیگر دوستی و محبت داشته اند، صدا می زند.

إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي مَقامٍ أَمِينٍ:پرهیزکاران در اقامتگاه امن و امان هستند که از هر گونه ناراحتی و یا انتقال مکان ایمنند .

وَ اللَّهُ وَلِيُّ الْمُتَّقِينَ: پس تو هم خدا را با پیروی از شریعت الهی و انتخاب تقوا دوست داشته باش. و در تفسیر چنین آمده که این جمله بر حسب ظاهر، تأدیب و تنبیه پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله است و در واقع هشداری است برای امت پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله.

مَثَلُ الْجَنَّةِ: یعنی من بهشت رااین طورمثل می زنم و مجسم می نمایم.

فِيها أَنْهارٌ مِنْ ماءٍ غَيْرِ آسِنٍ: یعنی آبی که مزه و بوی آن تغییر نکرده است.

لَذَّةٍ لِلشَّارِبِينَ: لذت بخش و گوارا است و هیچ گونه ناراحتی و از دست رفتن عقل یا بوی بد یا مستی و پوشش نیروی عقل و اندیشه در آن راه ندارد.

وَ أَنْهارٌ مِنْ عَسَلٍ مُصَفًّى: و جوی هایی از عسل تصفیه شده که هیچ گونه فضله زنبور و موم یا چیز دیگر با آن آمیخته نیست.

كَمَنْ هُوَ خالِدٌ فِي النَّارِ: آیا چنین شخصی که با این نعمت ها مواجه است، مانند کسی است که در آتش جاویدان است و از آب داغ و متعفن خورانده می شود؟

فَقَطَّعَ أَمْعاءَهُمْ: از شدت حرارت، روده ها را پاره پاره می کند. و در تفسیر است یعنی آن کس که در بالا در بهشت توصیف شده، مانند کسی نیست که در آتشی این چنین است، همچنان که دشمن خدا مانند دوست خدا نیست.

وَ اتَّقُوا اللَّهَ: رأی و نظر خود را بر رأی و نظر خدا و رسولش مقدم نداشته و پیش داوری نکنید و از خدا بترسید.

إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ: خدا گفتار و اقوال شما را می شنود.

عَلِيمٌ: و از کارها و افعال شما آگاه است.

و اتَّقُوا اللَّهَ: و از مخالفت دستور خدا و اهمال نمودن و بی تفاوت بودن در حکم خدا بپرهیزید.

لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ: تا در نتیجه تقوا مشمول رحمت حق گردید.

إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقاكُمْ: چون کمالات نفسی و فضیلت انسانی در اثر تقوا و مربوط به خصایص درونی است،بنابراین کسی که در پی دستیابی به شرافت و فضیلت باشد، باید آنها را ازراه تقوا و پرهیزکاری به دست آورد. و در تفسیر است که این آیه افرادی را که افتخار به نژاد و قومیت می کنند و عظمت و شرافت را به حسب و نسب می دانند، محکوم می نماید. رسول خدا صلّی اللَّه علیه و آله در روز فتح مکه فرمود: ای مردم! خداوند نخوت و غرور جاهلیت و افتخار بی پایه به پدران را

از بین برد و بر روی آنها خط بطلان کشید؛ عربیت سمت پدری و مقام ارزشمندی ندارد، فقط زبان گویایی است و هر کس این زبان را داشته باشد، عربی است، هر که باشد. بدانید که همه شما از آدم هستید و آدم هم از خاک است. گرامی ترین شما از نظر خدا کسی است که تقوا و پرهیزکاری اش بیشتر باشد. - . کافی ۸ : ۲۴۶ - و در تفسیر مجمع البیان از پیغمبر اکرم صلّی اللَّه علیه و آله نقل کرده که خداوند متعال روز قیامت به مردم خطاب نموده و می فرماید: اوامر و دستورهایی به شما دادم و عهد و پیمان بستید که آنها را انجام دهید، ولی شما آن عهد و پیمان را نادیده گرفته و به نسبت و قومیت خود بالیدید. من هم امروز افرادی را که به من انتساب و ارتباط دارند، ترفیع درجات داده و مقام آنها را بالا می برم و نسب های بی ارزش شما را پست و ناچیز می دانم. اهل تقوا کجا هستند؟ بیایند!

إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقاكُمْ: حضرت صادق علیه السّلام فرمود: «اتقیکم»یعنی آن کس که جانب تقیه را بیشتر و بهتر مراعات کرده است. - . امالی طوسی ۲ : ۲۷۴ -

وَ أُزْلِفَتِ الْجَنَّةُ لِلْمُتَّقِينَ: بهشت برای متقین نزدیک شده.

غَيْرَ بَعِيدٍ: در دسترس و در محل نزدیک است. و در تفسیر است که یعنی بهشت آراسته شده و با سرعت بیشتری در اختیار اهل تقوا قرار می گیرد.

آخِذِينَ ما آتاهُمْ رَبُّهُمْ: آنچه که خداوند عطا می فرماید، با کمال رضایت و خشنودی می پذیرند. یعنی هر آنچه خداوند به آنان بدهد، خوب و مورد پسند و پذیرش است.

إِنَّهُمْ كانُوا قَبْلَ ذلِكَ مُحْسِنِينَ: آنان دارای اعمال نیک بودند، و این جمله علت استحقاق و لیاقت موهبت و عطای خداوندی را بیان می کند .

كانُوا قَلِيلًا مِنَ اللَّيْلِ ما يَهْجَعُونَ: اندکی از شب را می خوابیدند، که این جمله توضیح و بیان اعمال نیک آنان است. حضرت صادق علیه السّلام فرمود: کمتر شبی اتفاق می افتاد که برای عبادت برنخیزند - . کافی ۳ : ۴۴۶ - و حضرت باقر علیه السّلام فرمود که این گروه می خوابیدند، ولی حالشان چنین بود که هر وقت از حالی به حالی و از این پهلو به آن پهلو می گشتند، ذکر خدا را بر زبان جاری کرده و می گفتند: الحمد للّه و لا اله الّا اللّه و اللّه اکبر و بالأسحار هم یستغفرون.» (ترجمه لازم ندارد؟؟)در تهذیب و مجمع از حضرت صادق علیه السّلام نقل شده: یعنی آنان در آخر شب، در نماز وتر هفتاد بار استغفار می کردند. - . مجمع البیان ۹ : ۱۵۵ -

وَ فِي أَمْوالِهِمْ حَقٌّ: در اموال خود سهمی در نظر گرفته و بر خود واجب و لازم می دانستند که با انگیزه قرب به حق و نوع دوستی و شفقت و مهربانی بر مردم، آن سهم را بپردازند.

لِلسَّائِلِ وَ الْمَحْرُومِ: به افراد سائل و فقیر. و در کافی است که حضرت صادق علیه السّلام فرمود: محروم کسی است که دارای حرفه و پیشه است، ولی زحمات و فعالیتش در خرید و فروش تأمین هزینه زندگی او را نمی کند. - . کافی ۳ : ۵۰۰ -

فاکِهِینَ: در نعمت فراوان و لذت بخش هستند.

وَ نَهَرٍ: گفته شده منظور نهرها است که به اسم جنس (اصل جوی و نهر) اکتفا شده است. یا مقصود توسعه و گشایش یا منظور نورانیت و روشنایی روز است (چون این لفظ در این معانی استعمال شده و همه هم مناسب است).

فِی مَقْعَدِ صِدْقٍ: در جایگاه پسندیده.

عِنْدَ مَلِیکٍ مُقْتَدِرٍ: در دربار آن ذات مقدسی که در سلطنت و قدرت بسیار بلند و با عظمت است،به طوری که ارباب فهم و خرد مات و مبهوت هستند، اینان مقرب و مکرمند .

وَ اتَّقُوا اللَّهَ: از مخالفت با پیغمبر صلّی اللّٰه علیه و آله بپرهیزید.

إِنَّ اللَّهَ شَدِیدُ الْعِقابِ: عذاب خدا برای مخالفین بس دشوار و سخت است. امیر مؤمنان علی علیه السّلام فرمود: در مورد ظلم و ستم کردن بر اهل بیت پیغمبر صلّی اللّٰه علیه و آله، بترسید که عذاب خدا بر کسانی که به این خاندان ظلم کنند، خیلی سخت و دشوار است.

وَ اتَّقُوا اللَّهَ الَّذِی أَنْتُمْ بِهِ مُؤْمِنُونَ: از آن خدایی که به او ایمان دارید بترسید که ایمان به خداوند،تقوا و پرهیزکاری را ایجاب می کند.

فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ: در راه تقوا و پرهیز، کمال جدیت و کوشش خود را مبذول دارید. و در مجمع گوید که معنای «اتّقاء»، خودداری از پستی است، به این گونه که از آنچه هوای نفس می طلبد، اجتناب شود و البته این آیه با آیه دیگر که فرموده«اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تُقاتِهِ»، {حق پرهیزکاری از خدا در تقوا منظور داشته باشید} هیچ گونه منافاتی ندارد. چون هر دو آیه به لزوم و وجوب ترک گناهان نظر دارد و هر که گناهان را کنار گذارد، البته از عذاب و عقاب الهی پرهیز کرده است. چون کسی که عمل زشت و گناه را انجام ندهد و هیچ واجب و عمل لازم شرعی را ترک نکند، مستوجب عذاب نخواهد بود. در عین حال یکی از این دو آیه توضیح می دهد که تکالیف الهی در دایره حدود قدرت و توانایی انسان است و هر دستوری که خداوند داده، مشروط به استطاعت و توانایی است، ولی قتاده گفته: آیه«فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ»، آیه«اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تُقاتِهِ» را نسخ نموده و الزام و تکلیفی که از این آیه فهمیده می شود، برداشته است. شاید نظر قتاده موارد تقیه است که انسان در آن مورد، رخصت انجام بعضی از محرمات یا ترک بعضی از واجبات را دارد و امثال و نظایرش که انسان قدرت انجام دستور واقعی را دارد، ولی خیلی مشکل و دشوار است. اما دیگران گفته اند که نسخی در این جا نیست و آیه«مَا اسْتَطَعْتُمْ»، توضیح آیه«حَقَّ تُقاتِهِ» است، یعنی تمام تکالیف و دستورها در حدود قدرت و مشروط به استطاعت و توانایی است و روی این معنا به هر دو آیه عمل شده و صحیح هم همین است. - . مجمع البیان ۱۰ : ۳۰۱ -

وَ اتَّقُوا اللَّهَ رَبَّکُمْ:درباره عده زنان و زیان رساندن به آنان از خدا بترسید.

وَ مَنْ یَتَّقِ اللَّهَ: در آنچه که امر و نهی فرموده تقوا داشته باشد.

يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجاً: راه هایی از مشکلات دنیوی و اخروی برایش فراهم می سازد.

وَ يَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لا يَحْتَسِبُ: از راه رهایی که اصلا به فکرش نمی رسید، روزی او را می رساند که در تفسیر قمی - . تفسیر قمی: ۶۸۶ - از حضرت صادق علیه السّلام نقل شده که یعنی کارهای دنیوی را مرتب می فرماید. و در مجمع - . مجمع البیان ۱۰ : ۳۰۶ - از پیغمبر صلّی اللّٰه علیه و آله نقل کرده که حضرت این آیه را قرائت فرمود و وقتی «مخرجا» را خواند، فرمود راه رهایی و خلاص از شبهات و مشکلات دنیوی و از شداید مرگ و دشواری های قیامت. و نیز از آن حضرت نقل شده - . أنوار التنزیل: ۴۳۳ - که فرمود: من آیه ای را می دانم که اگر مردم آن را بگیرند و عمل کنند، برای آنها کافی است. و همین آیه«وَ مَنْ يَتَّقِ اللّٰهَ...» می خواند و مکررا تکرارمی فرمود. و در نهج البلاغه - . نهج البلاغه، خطبه ۱۸۱ - فرماید: «راه نجات و رهایی از فتنه ها و نور و روشنایی از تاریکی ها.» و در مجمع - . مجمع البیان ۱۰ : ۳۰۶ - از حضرت صادق علیه السّلام نقل است که فرمود: «يَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لا يَحْتَسِبُ» یعنی خداوند آنچه را که عنایت فرموده، با برکت و با میمنت می نماید. و در کتاب من لا یحضره الفقیه - . من لا یحضره الفقیه ۳ : ۱۰۱ - از حضرت صادق، از اجداد طاهرین او نقل شده که علی علیه السّلام فرمود: کسی که بدون زحمت و فعالیت رزقی به دستش آید و او برای تحصیل آن روزی قدمی برنداشته و دستی دراز نکرده و سخنی نگفته و خود را آماده و مهیا برای دستیابی به آن نکرده باشد، چنین شخصی از همان افرادی است که خداوند در قرآن فرموده«وَ مَنْ يَتَّقِ اللّٰهَ...» تا آخر آیه. و در کافی - . کافی ۵ : ۸۴ - از حضرت صادق علیه السّلام نقل شده که هنگامی که این آیه نازل شد، گروهی از اصحاب و یاران رسول خدا صلّی اللّٰه علیه و آله در را به روی خود بستند و فقط به عبادت پرداختند و اظهار داشتند که خداوند ضامن روزی ما شد و کفایت امر ما را می کند.ماجرای این عمل آنان به محضر رسول خدا گزارش شد و پیغمبر صلّی اللّٰه علیه و آله آن گروه را احضار فرمود و سؤال نمود: چرا چنین کردید؟ عرضه داشتند: چون خداوند خود متکفل و ضامن رزق و تأمین زندگی ما شده ما هم همت خود را به عبادتش گماشتیم. حضرت فرمود: این عمل صحیح نیست. هر کس این روش را اتخاذ کند، خداوند دعا و خواسته او را اجابت نخواهد فرمود. طلب و تحصیل روزی بر شما واجب است. و نیز در کافی - . کافی ۸ : ۱۷۸ - از حضرت صادق علیه السّلام نقل شده که: این آیه ناظر به گروهی از شیعیان ماست که هزینه مسافرت و آمدن نزد ما و شنیدن احادیث از ما و فرا گرفتن علوم ما را ندارند و گروه دیگری که قدرت مالی بیشتری دارند، حرکت کرده و رنج سفر را بر خود همواره کرده و به مجلس ما وارد می شوند

و احادیث و حقایق علمی را فرا گرفته و به سوی دسته اول مراجعت می نمایند و این احادیث را برای آنان بازگو می کنند. آنان هم احادیث نقل شده را فرا گرفته و ضبط می نمایند، ولی همان دسته در اثر سستی و بی حالی، احادیثی را که خود شنیده اند، به دست فراموشی می سپارند و آن گروه ناتوان، کسانی هستند که در نتیجه ذکر و یاد خداوند خدا، برای آنان راه رهایی و نجات از مشکلات را فراهم نموده و آنان را از راه هایی که به فکرشان نمی رسد، روزی می رساند.

وَ مَنْ يَتَّقِ اللّٰهَ يَجْعَلْ لَهُ مِنْ أَمْرِهِ يُسْراً: هر که تقوا داشته و حقوق و حدود احکام و دستورهای الهی را مراعات نماید، خداوند کارها را بر او آسان نموده و توفیق اعمال خیر به او عنایت می فرماید .

وَ مَنْ يَتَّقِ اللّٰهَ يُكَفِّرْ عَنْهُ سَيِّئاتِهِ: و هر کس پرهیزکاری نماید، خدا بدی های او را می پوشاند.

إِنَّ الْحَسَناتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئاتِ: که اعمال نیک و پسندیده، اعمال زشت و ناپسند را محو می نماید.

وَ یُعْظِمْ لَهُ أَجْراً: و اجر و پاداشش را مضاعف و چند برابر می فرماید.

إِنَّ لِلْمُتَّقِینَ عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتِ النَّعِیمِ:پرهیزکاران در بهشتی هستند که جز نعمت خالص و برخورداری از لذت، چیزی در آن نیست.

إِنَّ لِلْمُتَّقِینَ مَفازاً: برای اهل تقوا جای رستگاری و مقامات ارزشمنداست.

حَدائِقَ وَ أَعْناباً: بوستان ها و باغستان هایی که در آن انواع درختان میوه وجود دارد.

وَ کَواعِبَ: دختران نارپستان، «أَتْراباً» و در سن و سال هماهنگ. و در تفسیر از حضرت باقر علیه السّلام نقل شده که: «وَ کَواعِبَ أَتْراباً» یعنی دختران برجسته پستان.

وَ کَأْساً دِهاقاً: کاسه های شراب پر و پی در پی.

**[ترجمه]

الأخبار

«۱»

کا، [الکافی] عَنِ الْحُسَیْنِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ الْمُعَلَّی عَنْ أَبِی دَاوُدَ الْمُسْتَرِقِّ عَنْ مُحَسِّنٍ الْمِیثَمِیِّ عَنْ یَعْقُوبَ بْنِ شُعَیْبٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام یَقُولُ: مَا نَقَلَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ عَبْداً مِنْ ذُلِّ الْمَعَاصِی إِلَی عِزِّ التَّقْوَی إِلَّا أَغْنَاهُ مِنْ غَیْرِ مَالٍ وَ أَعَزَّهُ مِنْ غَیْرِ عَشِیرَةٍ وَ آنَسَهُ مِنْ غَیْرِ بَشَرٍ(۵).

**[ترجمه]کافی: یعقوب بن شعیب گوید: از حضرت صادق علیه السّلام شنیدم که می فرمود:خداوند به بنده ای که او را از پستی و ذلت گناه و معصیت بیرون آرد و به عزت و عظمت تقوا برساند، سه امتیازعنایت می فرماید: غنا و بی نیازی بدون داشتن ثروت؛ عزت و احترام بدون داشتن عشیره و فامیل؛ انس و راحتی بدون همراه بودن کسی. - . کافی ۲ : ۷۶ -

**[ترجمه]

بیان

من غیر بشر أی من غیر أنیس من البشر بل الله مونسه کما قَالَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام: اللَّهُمَّ إِنَّکَ آنَسُ الْآنِسِینَ بِأَوْلِیَائِکَ.

**[ترجمه]«من غیر بشر»: یعنی بدون داشتن انیس و مونسی از بشر، بلکه خداوند انیس و مونس او است، همان طور که امیر مؤمنان علی علیه السّلام در مناجاتش می گوید: خداوندا! تو برای اولیا و دوستان خود بهترین مونسی .

**[ترجمه]

«۲»

ضه، [روضه الواعظين] شی، [تفسير العياشی] عَنْ أَبِی بَصِيرٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ عليه السلام قَالَ كَانَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام يَقُولُ: إِنَّ لِأَهْلِ التَّقْوَى عَلَامَاتٍ يُعْرَفُونَ بِهَا صِدْقُ الْحَدِيثِ وَ أَدَاءُ الْأَمَانَهِ وَ وَفَاءٌ بِالْعَهْدِ وَ قِلَّهُ الْعَجْزِ وَ الْبُخْلِ وَ صِلَهُ الْأَرْحَامِ وَ رَحْمَهُ الضُّعَفَاءِ وَ قِلَّهُ الْمُؤَاتَاهِ لِلنِّسَاءِ وَ بَذْلُ الْمَعْرُوفِ وَ حُسْنُ الْخُلُقِ وَ سَعَهُ الْحِلْمِ وَ اتِّبَاعُ الْعِلْمِ فِيمَا يُقَرِّبُ إِلَى اللَّهِ طُوبى لَهُمْ وَ حُسْنُ مَآبٍ وَ طُوبَى شَجَرَهٌ فِی الْجَنَّهِ أَصْلُهَا فِی دَارِ رَسُولِ اللَّهِ فَلَيْسَ مِنْ مُؤْمِنٍ إِلَّا وَ فِی

۱- ۱. الطلاق: ۴ و ۵.

۲- ۲. الطلاق: ۴ و ۵.

۳- ۳. القلم: ۳۴.

۴- ۴. النبأ: ۳۱- ۳۳.

۵- ۵. الكافی ج ۲ ص ۷۶.

دَارِهِ غُصْنٌ مِنْ أَغْصَانِهَا لَا يَنْوِی فِی قَلْبِهِ شَیْئاً إِلَّا آتاه [أَتَاهُ] ذَلِکَ الْغُصْنُ وَ لَوْ أَنَّ رَاکِباً مُجِدّاً سَارَ فِی ظِلِّهَا مِائَهَ عَامٍ مَا خَرَجَ مِنْهَا وَ لَوْ أَنَّ غُرَاباً طَارَ مِنْ أَصْلِهَا مَا بَلَغَ أَعْلَاهَا حَتَّی یَبْیَاضَّ هَرَماً أَلَا فَفِی هَذَا فَارْغَبُوا إِنَّ لِلْمُؤْمِنِ فِی نَفْسِهِ شُغُلًا وَ النَّاسُ مِنْهُ فِی رَاحَهٍ إِذَا جَنَّ عَلَیْهِ اللَّیْلُ فَرَشَ وَجْهَهُ وَ سَجَدَ لِلَّهِ بِمَکَارِمِ بَدَنِهِ یُنَاجِی الَّذِی خَلَقَهُ فِی فَکَاکِ رَقَبَتِهِ أَلَا فَهَکَذَا فَکُونُوا(۱).

**[ترجمه]روضه کافی و تفسیر عیاشی: ابو بصیر از حضرت باقر علیه السّلام نقل نموده که امیر مؤمنان علیه السّلام می فرمود: اهل تقوا علائم و نشانه هایی دارند که به آن شناخته می شوند: راستی در گفتار؛ مراعات امانت؛ پایبندی به عهد و پیمان؛ و کم بخل و عجز و ناتوانی داشتن؛ سرکشی و مراقب حال خویشاوندان؛ مهربانی و محبت به ضعیفان؛ با زنان آمیزش و ارتباط کم داشتن؛ بذل و بخشش؛ از کارهای نیک دریغ نداشتن؛ خوشرویی و خوش خلقی؛ حلم و بردباری فراوان؛ دنبال علم و دانش و تحقیق بودن؛ پی جویی از آنچه که انسان رابه خدا نزدیک می کند.«طُوبی لَهُمْ وَ حُسْنُ مَآبٍ»، {خوشا به حال آنان و بازگشت خوبی دارند} و درخت طوبی درختی است در بهشت که ریشه اش در خانه رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله است و در خانه هر یک از مؤمنین و اهل بهشت شاخه ای از آن وجود دارد که هر چه را که مؤمن نیت کند و هر رقم خواسته ای که داشته باشد، خداوند از همان شاخه به او می دهد. و این درخت به قدری بزرگ است که فرضا اگر اسب سواری با سرعت هر چه بیشتر اسبش را براند و تا مدت یک صد سال برود، از سایه این درخت بیرون نمی رود. و اگر پرنده ای از پایین این درخت شروع به پرواز نماید، به نقطه بالای آن نمی رسد، گرچه به پیری برسد. شما را هشدار می دهم که برای رسیدن به چنین جایی همت گمارید. مؤمن به مسئولیت هایی که خود دارد می پردازد و مردم هم از طرف او در راحت و آسایش هستند. هنگامی که تاریکی شب فرا می رسد، صورت خود را بر زمین نهاده و با اعضای ارزشمند بدن خود به حالت سجده در آمده و با خدای خویش مناجات می کند و درخواست رهایی از آتش دوزخ می نماید؛ شما هم این چنین باشید. - . تفسیر عیاشی ۲ : ۲۱۳ -

**[ترجمه]

«۳»

تَفْسِیرُ النُّعْمَانِیِّ، بِالْإِسْنَادِ الْمَسْطُورِ فِی کِتَابِ الْقُرْآنِ عَنْ أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام قَالَ: نَسَخَ قَوْلُهُ تَعَالَی یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تُقاتِهِ (۲) قَوْلَهُ تَعَالَی فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ (۳).

**[ترجمه]تفسیر نعمانی: به اسنادی که در «کتاب القرآن» هست، از امیر مؤمنان علیه السّلام نقل شده که فرمود: آیه«فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ»، آیه«یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تُقاتِهِ» را نسخ نموده است .

**[ترجمه]

«۴»

کِتَابُ صِفَاتِ الشِّیعَهِ لِلصَّدُوقِ، بِإِسْنَادِهِ عَنْ عَلِیِّ بْنِ عَبْدِ الْعَزِیزِ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: یَا عَلِیَّ بْنَ عَبْدِ الْعَزِیزِ لَا یَغُرَّنَّکَ

بُكَاؤُهُمْ فَإِنَّ التَّقْوَى فِی الْقَلْبِ (۴).

**[ترجمه]صـفات شيعه: صدوق به سند خود از علی بن عبدالعزيز نقل كرده كه حضرت صادق عليه السّلام فرمود: ای علی بن عبدالعزيز! فريب گريه اينها را نخوری كه تقوا حالتی است در دل. - . صفات شيعه: ۱۷۶ -

**[ترجمه]

«۵»

دَعَوَاتُ الرَّاوَنْدِيِّ، قَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله: مَنِ اتَّقَى اللَّهَ عَاشَ قَوِيّاً وَ سَارَ فِی بِلَادِ عَدُوِّهِ آمِناً.

**[ترجمه]دعوات راونـدی: پيغمـبر صـلّی اللَّه عليه و آله فرمود: كسـی كه دارای تقوا باشـد، در زنـدگی قوی و نيرومنـد و در سرزمين دشمن هم در امن و امان است.

**[ترجمه]

«۶»

نهج، [نهج البلاغه] قَالَ عليه السـلام: كَمْ مِنْ صَائِمٍ لَيْسَ لَهُ مِنْ صِيَامِهِ إِلَّا الظَّمَأُ وَ كَمْ مِنْ قَائِمٍ لَيْسَ لَهُ مِنْ قِيَامِهِ إِلَّا الْعَنَاءُ حَبَّذَا نَوْمُ الْأَكْيَاسِ وَ إِفْطَارُهُمْ (۵).

وَ قَالَ عليه السـلام: اتَّقُوا اللَّهَ الَّذِی إِنْ قُلْتُمْ سَـمِعَ وَ إِنْ أَضْمَرْتُمْ عَلِمَ وَ بَادِرُوا الْمَوْتَ الَّذِی إِنْ هَرَبْتُمْ أَدْرَكَكُمْ وَ إِنْ أَقَمْتُمْ أَخَذَكُمْ وَ إِنْ نَسِيتُمُوهُ ذَكَرَكُمْ (۶).

۱- ۱. تفسير العيّاشیّ ج ۲ ص ۲۱۳.
۲- ۲. آل عمران: ۱۰۲.
۳- ۳. التغابن: ۱۶.
۴- ۴. صفات الشيعه ص ۱۷۶.
۵- ۵. نهج البلاغه ج ۲ ص ۱۷۷.
۶- ۶. نهج البلاغه ج ۲ ص ۱۹۰.

وَ قَالَ علیه السلام: اتَّقُوا اللَّهَ تَقِیَّهَ مَنْ شَمَّرَ تَجْرِیداً وَ جَدَّ تَشْمِیراً وَ انکمش [کَمَّشَ] فِی مَهَلٍ وَ بَادَرَ عَنْ وَجَلٍ وَ نَظَرَ فِی کَرَّهِ الْمَوْئِلِ وَ عَاقِبَهِ الْمَصْدَرِ وَ مَغَبَّهِ الْمَرْجِعِ (۱).

وَ قَالَ علیه السلام: اتَّقُوا اللَّهَ بَعْضَ التُّقَی وَ إِنْ قَلَّ وَ اجْعَلْ بَیْنَکَ وَ بَیْنَ اللَّهِ سِتْراً وَ إِنْ رَقَ (۲).

وَ قَالَ علیه السلام: التُّقَی رَئِیسُ الْأَخْلَاقِ (۳).

وَ قَالَ علیه السلام: أَمَّا بَعْدُ فَإِنِّی أُوصِیکُمْ بِتَقْوَی اللَّهِ الَّذِی ابْتَدَأَ خَلْقَکُمْ وَ إِلَیْهِ یَکُونُ مَعَادُکُمْ وَ بِهِ نَجَاحُ طَلِبَتِکُمْ وَ إِلَیْهِ مُنْتَهَی رَغْبَتِکُمْ وَ نَحْوَهُ قَصْدُ سَبِیلِکُمْ وَ إِلَیْهِ مَرَامِی مَفْزَعِکُمْ فَإِنَّ تَقْوَی اللَّهِ دَوَاءُ دَاءِ قُلُوبِکُمْ وَ بَصَرُ عَمَی أَفْئِدَتِکُمْ وَ شِفَاءُ مَرَضِ أَجْسَادِکُمْ وَ صَلَاحُ فَسَادِ صُدُورِکُمْ وَ طَهُورُ دَنَسِ أَنْفُسِکُمْ وَ جِلَاءُ غِشَاءِ أَبْصَارِکُمْ وَ أَمْنُ فَزَعِ جَأْشِکُمْ وَ ضِیَاءُ سَوَادِ ظُلْمَتِکُمْ فَاجْعَلُوا طَاعَهَ اللَّهِ شِعَاراً دُونَ دِثَارِکُمْ وَ دَخِیلًا دُونَ شِعَارِکُمْ وَ لَطِیفاً بَیْنَ أَضْلَاعِکُمْ وَ أَمِیراً فَوْقَ أُمُورِکُمْ وَ مَنْهَلًا لِحِینِ وِرْدِکُمْ وَ شَفِیعاً لِدَرَکِ طَلِبَتِکُمْ وَ جُنَّهً لِیَوْمِ فَزَعِکُمْ وَ مَصَابِیحَ لِبُطُونِ قُبُورِکُمْ وَ سَکَناً لِطُولِ وَحْشَتِکُمْ وَ نَفَساً لِکَرْبِ مَوَاطِنِکُمْ فَإِنَّ طَاعَهَ اللَّهِ حِرْزٌ مِنْ مَتَالِفَ مُکْتَنِفَهٍ وَ مَخَاوِفَ مُتَوَقَّعَهٍ وَ أُوَارِ نِیرَانٍ مُوقَدَهٍ فَمَنْ أَخَذَ بِالتَّقْوَی عَزَبَتْ عَنْهُ الشَّدَائِدُ بَعْدَ دُنُوِّهَا وَ احْلَوْلَتْ لَهُ الْأُمُورُ بَعْدَ مَرَارَتِهَا وَ انْفَرَجَتْ عَنْهُ الْأَمْوَاجُ بَعْدَ تَرَاکُمِهَا وَ أَسْهَلَتْ لَهُ الصِّعَابُ بَعْدَ انْصِبَابِهَا وَ هَطَلَتْ عَلَیْهِ الْکَرَامَهُ بَعْدَ قُحُوطِهَا وَ تَحَدَّبَتْ عَلَیْهِ الرَّحْمَهُ بَعْدَ نُفُورِهَا وَ تَفَجَّرَتْ عَلَیْهِ النِّعَمُ بَعْدَ نُضُوبِهَا وَ وَبَلَتْ عَلَیْهِ الْبَرَکَهُ بَعْدَ إِرْذَاذِهَا.

فَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِی نَفَعَکُمْ بِمَوْعِظَتِهِ وَ وَعَظَکُمْ بِرِسَالَتِهِ وَ امْتَنَّ عَلَیْکُمْ بِنِعْمَتِهِ

۱- ۱. نهج البلاغه ج ۲ ص ۱۹۱.

۲- ۲. نهج البلاغه ج ۲ ص ۱۹۸.

۳- ۳. نهج البلاغه ج ۲ ص ۲۴۱.

فَعَبِّدُوا أَنْفُسَكَمْ لِعِبَادَتِهِ وَ اخْرُجُوا إِلَيْهِ مِنْ حَقِّ طَاعَتِهِ إِلَی آخِرِ الْخُطْبِهِ(۱).

**[ترجمه]نهج البلاغه: علی علیه السّلام فرمود: چه بسا روزه داری که از روزه اش جز تشنگی نتیجه ای نمی گیرد؛ چه بسا شب زنده داری که جز زحمت بی خوابی و رنج بیداری، چیزی ندارد؛ و چه با ارزش است خواب زیرکان و خوردن و روزه نبودن آنان. - . نهج البلاغه ۲ : ۱۷۷ -

همچنین آن حضرت فرمود: تقوا و پرهیز داشته باشید از آن خدایی که اگر سخن بگویید، می شنود و اگر چیزی در دل داشته باشید،می داند. استقبال کنید از مرگ که اگر از آن بگریزید، شما را به دست می آورد و اگر بایستید، شما را می گیرد و اگر فراموشش کنید در یاد شما هست. - . نهج البلاغه ۲ : ۱۹۰ -

و نیز فرمود: تقوا و پرهیز از خدا داشته باشید و با کمال جدیت و سرعت بشتابید، مانند کسی که با کوشش کامل در راه اطاعت خدا قدم برمی دارد و خود را از هر گونه خواهشی مجرد و پاک ساخته و تا مهلت دارد، در انجام اعمال نیک ساعی و کوشا است و از ترس گناهان، به طرف موجبات مغفرت و رحمت می شتابد و همیشه در اندیشه بازگشت به مبدأ و خدای خویش و در فکر پایان و عاقبت کار خود است. - . نهج البلاغه ۲ : ۱۹۱ -

و نیز فرمود: تا حدودی تقوا داشته باشید، گرچه کم و اندک باشد؛ بین خود و خدای خود پرده و حجابی قرار ده، گرچه رقیق و نازک باشد. - . نهج البلاغه ۲ : ۱۹۸ -

همچنین فرمود: تقوا و پرهیزکاری سرآمد و رئیس تمامی اخلاق انسانی است. - . نهج البلاغه ۲ : ۲۴۱ -

و نیز فرمود: اما بعد، مردم! من توصیه و سفارش می کنم شما را به پرهیزکاری و تقوای آن خدایی که آفرینش شما از او سرچشمه گرفته و بازگشت شما هم به سوی اوست و به یاری او، به اهداف خود می رسید. اوست نهایت آمال و آرزوی شما و راه شما به او منتهی می گردد و اوست پناهگاه شما در مشکلات.تقوا داشته و از او بترسید که درمان دردهای درونی و امراض قلبی شما در سایه تقوا است؛ کوردلی شما با تقوا معالجه شده و بینش باطنی به شمامی دهد؛ شفا و بهبودی از امراض جسمی هم با تقوا به دست می آید؛ در اثر تقوا سینه های فاسد و افکار تباه به صلاح و سلامت گرایش می یابد؛ آلودگی باطن تبدیل به پاکی و طهارت نفس می شود؛ پرده حجاب از جلوی چشم کنار می رود؛ ناراحتی و اضطراب قلبی به امن و آرامش مبدل می شود؛ و ظلمت و تاریکی درونی جای خود را به روشنایی می دهد. بنابراین شما طاعت و بندگی خدا را از خود دور نکرده و مانند لباس زیرین به خود نزدیک کنید و چون لباس رو، بین خود و تقوا فاصله ندهید، بلکه آن را از لباس زیرپوش هم نزدیک تر کرده و به خود چسبانده و در اعماق بدن و درون خود قرار دهید. اطاعت و فرمان خدا را در تمام کارهای خود امیر و فرمانفرما قرار دهید؛ تقوا را آبشخور و جایگاه سیرابی خود در روز قیامت نمایید و آن را وسیله و شفیع درگاه خدا، برای رسیدن به خواسته های خود بدانید. همین تقوا و اطاعت سپری است نگهدارنده در آن روز وحشت و اضطراب؛ چراغی است فروزان در دل قبرها؛ سکون و آرامش است در وحشت و ترس طولانی برزخ؛ گشایش و آسایشی است در منازل و موطن های خطرناک و وحشت زا. اطاعت و تقوا دژ محکمی است که از عوامل تلف کننده و زیان آور که از هر ناحیه انسان را تهدید می کند، مصون می دارد و از خوف و وحشت هایی که پیش هست و از شعله های آتش فروزان

که همه چیز را می سوزانـد، رهایی می بخشـد. هر کس که دارای تقوای الهی باشـد، مشـکلات و شدایـد هر چه هم بزرگ و نزدیک باشـد، بر طرف خواهـد شد؛ ناکامی ها و تلخی ها برایش گوارا و شـیرین می شود؛ امواج متراکم دشواری ها فروکش خواهد کرد؛ امور سـخت رنج بار سـهل و آسان خواهد گشت؛ باران لطف و کرامت الهی پس از قحط و خشـکی سرزمین دل هـا ریزش می نمایـد؛ لطف و محبت خـدا و رحمت بازداشـته شـده، بـار دیگر شامل حال خواهـد شـد؛ نعمت های بی پایان از دست رفته، با وسـعت هر چه بیشتر روی خواهد آورد؛ و سـیل بارش برکات و الطاف الهی پس از نقصان و ضعف، سرازیر می شود.

بنـابراین از خـدا بترسـید و بپرهیزیـد که شـما را بـا مواعـظ و انـدرزهای خود به سوی منافع خود شـما جلب می کنـد و توسـط پیامبران، این مواعظ را به شما ابلاغ می نماید و با نعمت های

بیکران، بر شـما منت نهاده است. پس شـما خود را بنـده منقاد او دانسـته و با اطاعتش حق او را ادا کنید. - . نهج البلاغه، خطبه - ۸۱

**[ترجمه]

«۷»

كَنْزُ الْكَرَاجُكِيِّ، رُوِيَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صـلی الله علیه و آله أَنَّهُ قَالَ: خَصْلَةٌ مَنْ لَزِمَهَا أَطَاعَتْهُ الدُّنْيَا وَ الْآخِرَةُ وَ رَبِحَ الْفَوْزَ بِالْجَنَّةِ قِيلَ وَ مَا هِيَ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ التَّقْوَى مَنْ أَرَادَ أَنْ يَكُونَ أَعَزَّ النَّاسِ فَلْيَتَّقِ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ ثُمَّ تَلَا وَ مَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجاً وَ يَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لا يَحْتَسِبُ (۲).

**[ترجمه]کنز کراجکی: از رسول خـدا صـلّی اللّه علیه و آله روایت شـده است که فرمود: هر که ملازم و پایبند یک خصـلت باشد، دنیا و آخرت در اختیار او است و کامیابی دخول به بهشت را به دست می آورد. سؤال شد: آن چیست؟ فرمود: تقوا. آن کس که می خواهـد از همه عزیزتر باشد، راهش این است که از خدا بترسد. سـپس آیه«وَ مَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجاً وَ يَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لا يَحْتَسِبُ» را تلاوت فرمود.

**[ترجمه]

«۸»

عُدَّةُ الدَّاعِي، رَوَى أَحْمَدُ بْنُ الْحُسَيْنِ الْمِيثَمِيُّ عَنْ رَجُلٍ مِنْ أَصْحَابِهِ قَالَ: قَرَأْتُ جَوَاباً مِنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام إِلَى رَجُلٍ مِنْ أَصْحَابِهِ أَمَّا بَعْدُ فَإِنِّي أُوصِيكَ بِتَقْوَى اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ فَإِنَّ اللَّهَ قَدْ ضَمِنَ لِمَنِ اتَّقَاهُ أَنْ يُحَوِّلَهُ عَمَّا يَكْرَهُ إِلَى مَا يُحِبُّ وَ يَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لا يَحْتَسِبُ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ لَا يُخْدَعُ عَنْ جَنَّتِهِ وَ لَا يُنَالُ مَا عِنْدَهُ إِلَّا بِطَاعَتِهِ إِنْ شَاءَ اللَّهُ تَعَالَى.

وَ رَوَى عَبْدُ اللَّهِ بْنُ سِنَانٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: أَيُّمَا مُؤْمِنٍ أَقْبَلَ قِبَلَ مَا يُحِبُّ اللَّهُ أَقْبَلَ اللَّهُ عَلَيْهِ قِبَلَ كُلِّ مَا يُحِبُّ وَ مَنِ

اعْتَصَمَ بِاللَّهِ بِتَقْوَاهُ عَصَمَهُ اللَّهُ وَ مَنْ أَقْبَلَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَ عَصَمَهُ لَمْ يُبَالِ لَوْ سَقَطَتِ السَّمَاءُ عَلَى الْأَرْضِ وَ إِنْ نَزَلَتْ نَازِلَةٌ عَلَى أَهْلِ الْأَرْضِ فَشَمِلَهُمْ بَلِيَّةٌ كَانَ فِى حِرْزِ اللَّهِ بِالتَّقْوَى مِنْ كُلِّ بَلِيَّةٍ أَ لَيْسَ اللَّهُ تَعَالَى يَقُولُ إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِى مَقامٍ أَمِينٍ (٣).

مشكاه الأنوار، عنه عليه السلام: مثله (۴)

وَ قَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله: لَوْ أَنَّ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقاً عَلَى عَبْدٍ ثُمَّ اتَّقَى اللَّهَ لَجَعَلَ اللَّهُ لَهُ مِنْهُمَا فَرَجاً وَ مَخْرَجاً.

وَ سُئِلَ الصَّادِقُ عليه السلام: عَنْ تَفْسِيرِ التَّقْوَى فَقَالَ أَنْ لَا يَفْقِدَكَ اللَّهُ حَيْثُ أَمَرَكَ وَ لَا يَرَاكَ حَيْثُ نَهَاكَ.

۱- ۱. نهج البلاغه ج ۱ ص ۱۵۵، تحت الرقم ۸۱ من الخطب.

۲- ۲. الطلاق: ۳ و ۴.

۳- ۳. الدخان: ۵۱.

۴- ۴. مشكاه الأنوار ص ۱۸.

وَ قَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله: أَصْلُ الدِّينِ الْوَرَعُ كُنْ وَرِعاً تَكُنْ أَعْبَدَ النَّاسِ وَ كُنْ بِالْعَمَلِ بِالتَّقْوَى أَشَدَّ اهْتِمَاماً مِنْكَ بِالْعَمَلِ بِغَيْرِهِ فَإِنَّهُ لَا يَقِلُّ عَمَلٌ بِالتَّقْوَى وَ كَيْفَ يَقِلُّ عَمَلٌ يُتَقَبَّلُ لِقَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَ إِنَّما يَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ وَ فِي الْوَحْيِ الْقَدِيمِ الْعَمَلُ مَعَ أَكْلِ الْحَرَامِ كَنَاقِلِ الْمَاءِ فِي الْمُنْخُلِ.

وَ عَنْهُمْ عليهم السلام: جِدُّوا وَ اجْتَهِدُوا وَ إِنْ لَمْ تَعْمَلُوا فَلَا تَعْصُوا فَإِنَّ مَنْ يَبْنِي وَ لَا يَهْدِمُ يَرْتَفِعُ بِنَاؤُهُ وَ إِنْ كَانَ يَسِيراً وَ إِنَّ مَنْ يَبْنِي وَ يَهْدِمُ يُوشِكُ أَنْ لَا يَرْتَفِعَ بِنَاؤُهُ.

وَ رَوَى مُحَمَّدُ بْنُ يَعْقُوبَ يَرْفَعُهُ إِلَى أَبِي حَمْزَةَ قَالَ: كُنْتُ عِنْدَ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ عليه السلام فَجَاءَهُ رَجُلٌ فَقَالَ لَهُ يَا أَبَا مُحَمَّدٍ إِنِّي مُبْتَلًى بِالنِّسَاءِ فَأَزْنِي يَوْماً وَ أَصُومُ يَوْماً أَ فَيَكُونُ ذَا كَفَّارَةً لِذَا فَقَالَ لَهُ عليه السلام إِنَّهُ لَيْسَ شَيْ ءٌ أَحَبَّ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ مِنْ أَنْ يُطَاعَ فَلَا يُعْصَى فَلَا تَزْنِ وَ لَا تَصُمْ فَاجْتَذَبَهُ أَبُو جَعْفَرٍ عليه السلام إِلَيْهِ فَأَخَذَ بِيَدِهِ وَ قَالَ لَهُ تَعْمَلُ عَمَلَ أَهْلِ النَّارِ وَ تَرْجُو أَنْ تَدْخُلَ الْجَنَّةَ(۱).

وَ عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه و آله قَالَ: لَيَجِيئَنَّ أَقْوَامٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ لَهُمْ مِنَ الْحَسَنَاتِ كَجِبَالِ تِهَامَةَ فَيُؤْمَرُ بِهِمْ إِلَى النَّارِ فَقِيلَ يَا نَبِيَّ اللَّهِ أَ مُصَلُّونَ قَالَ كَانُوا يُصَلُّونَ وَ يَصُومُونَ وَ يَأْخُذُونَ وَهْناً مِنَ اللَّيْلِ لَكِنَّهُمْ كَانُوا إِذَا لَاحَ لَهُمْ شَيْ ءٌ مِنَ الدُّنْيَا وَثَبُوا عَلَيْهِ.

**[ترجمه]عدّه الدّاعی: احمد بن حسین میثمی از یکی از دوستانش نقل نموده که گفت: من پاسخ نامه ای را که حضرت صادق علیه السّلام به یکی از اصحاب خود فرستاده بود خواندم که چنین بود: اما بعد، من توصیه و سفارش می کنم تو را به تقوا و پرهیزکاری از خدا که خداوند قطعا ضمانت فرمود برای آن کس که تقوا داشته باشد که او را از مشکلات و ناراحتی نجات داده و به آنچه دوست می دارد برساند، و از جاهایی که گمان ندارد روزی بدهد. با فریب و خدعه نمی توان بهشت را از خدا گرفت و فقط از راه اطاعت می توان عنایات او را جلب کرد، ان شاء اللّه تعالی .

و عبداللّه بن سنان از حضرت صادق علیه السّلام نقل نموده که فرمود: هر مؤمنی که به طرف اعمالی که خدا دوست دارد روی آورد، خدا هم به طرف آنچه او می خواهد رو می آورد. و آن کس که با تقوا به خدا مستمسک شود، خدا او را نگهداری می کند، و بدیهی است آن کس که خدا به او رو آورد و نگهدار او باشد، اگر فرضا آسمان به زمین آید، باکی ندارد و اگر حادثه ای برای اهل زمین رخ دهد، این شخص تحت حمایت خداست و به وسیله تقوا از هر خطری مصون است. آیا مگر نه این است که خداوند می فرماید: «إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي مَقامٍ أَمِينٍ»، {اهل تقوا در محل امن و امانند}؟

در مشکاه الانوار - . مشکاه الانوار: ۱۸ - نیز از آن حضرت چنین نقل شده است.

و پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله فرمود: اگر تمام درهای آسمان و زمین به روی بنده ای بسته شود ولی این بنده تقوا و پرهیزکاری نماید، قطعا خداوند راه رهایی از آن را فراهم نموده و توسعه و گشایشی برای او قرار می دهد. و درباره معنای تقوا از حضرت صادق علیه السّلام سؤال شد. فرمود:تقوا یعنی این که خداوند تو را در کنار دستورها و اوامر خود حاضر و آماده ببیند و در موارد نهی و محرمات، تو را نبیند.

پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله فرمود: اصل و اساس دین ورع و تقوا است، اگر پرهیزکار باشی، عبادت تو از همه با ارزش تر

است. و بایـد اهتمـام و توجه به عملی که توأم بـا تقوا است، بیش از اهتمام به اصل و پیکره عمل باشـد، چون عملی که توأم با تقوا باشـد، ارزش خود را از دست نمی دهـد. چطور می شود آن عملی را که خـدا پـذیرفته است، اندك و کم ارزش شـمرد؟ مگر نه این است که خداونـد می فرمایـد: «إِنَّمـا یَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِینَ»، {خـدا عمـل اهـل تقوا را می پـذیرد.} و در کتب وحی قدیم آمده که عمل نیکی که همراه با خوردن حرام باشد، مانند حمل کردن آب است در غربال.

و از ائمه اطهـار علیه السّـلام رسـیده است که فرموده انـد: کوشـش و جـدیت کنیـد و اگر عمـل خیری انجام نمی دهیـد، لااقل معصـیت نکنید. چون مثلا کسی که ساختن خانه ای را در دست دارد و به خراب کردن آنچه بنا کرده دست نمی زند، بالاخره این بنا بالا می رود و تمام و کامل می شود، گرچه آهسـته آهسـته باشـد. ولی آن کس که بنا می کنـد و مقداری که بالا رفت خرابش می کند، چنین بنایی هرگز بالا نمی رود.

و محمـد بن یعقوب مرفوعـاً - . کافی ۵ : ۵۴۲ - از ابی حمزه ثمالی نقل کرده که گفت: خـدمت حضـرت سـجاد بودم. مردی شرفیـاب حضـرت شـد و گفت: من گرفتـار زنـانم و از گنـاه زنـا کردن چشم نمی پوشم، ولی برای جـبران این عمـل، هر وقت مرتکب زنـا می شـوم، یـک روز روزه می گیرم. آیـا این روزه کفـاره آن گنـاه می شـود؟ حضـرت فرمود: هیـچ چیز نزد خـدا محبوب تر از این نیست که اطاعتش شود و معصیت او نشود. تو نه زنا کن و نه روزه بگیر. فرزند بزرگوارش حضرت باقر علیه السّـلام آن مرد را به سـمت خود کشـید، دست او را گرفت و فرمود: تو عمل دوزخیان را انجام می دهی و انتظار و توقع داری که به بهشت بروی؟!

و از پیغمبر اکرم صلّی اللَّه علیه و آله روایت شـده که فرمود: روز قیامت گروه هایی می آینـد که ماننـد این کوه بزرگ اعمال نیـک دارنـد، ولی در عین حـال فرمـان ورود به دوزخ دربـاره آنـان صـادر می شـود. سؤال شـد: آیـا این گونه افراد نمـاز می خواندنـد؟ فرمود: اینـان نمـاز می خواندنـد، روزه می گرفتنـد و پاسـی از شب را عبادت می کردنـد، ولی اگر از دنیا چیزی در دستشان قرار می گرفت، با ولع و حرص آن را می گرفتند.

**[ترجمه]

«۹»

مِشْکَاهُ الْأَنْوَارِ، نَقْلًا مِنَ الْمَحَاسِنِ قَالَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام: التَّقْوَی سِنْخُ الْإِیمَانِ وَ قِیلَ لِأَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام صِفْ لَنَا الدُّنْیَا فَقَالَ وَ مَا أَصِفُ لَکُمْ مِنْهَا لِحَلَالِهَا حِسَابٌ وَ لِحَرَامِهَا عَذَابٌ لَوْ رَأَیْتُمُ الْأَجَلَ وَ مَسِیرَهُ لَلُهِیتُمْ عَنِ الْأَمَلِ وَ غُرُورِهِ ثُمَّ قَالَ مَنِ اتَّقَی اللَّهَ حَقَّ تُقَاتِهِ أَعْطَاهُ اللَّهُ أُنْساً بِلَا أَنِیسٍ وَ غَنَاءً بِلَا مَالٍ وَ عِزّاً بِلَا سُلْطَانٍ.

وَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: الْقِیَامَهُ عُرْسُ الْمُتَّقِینَ.

وَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: لَا یَغُرَّنَّکَ بُکَاؤُهُمْ إِنَّمَا التَّقْوَی فِی الْقَلْبِ.

وَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: فِی قَوْلِهِ جَلَّ ثَنَاؤُهُ هُوَ أَهْلُ التَّقْوی وَ أَهْلُ الْمَغْفِرَهِ(۲) قَالَ أَنَا أَهْلٌ أَنْ یَتَّقِیَنِی عَبْدِی فَإِنْ لَمْ یَفْعَلْ

فَأَنَا أَهْلٌ أَنْ

ص: ۲۸۶

۱- ۱. راجع الکافی ج ۵ ص ۵۴۲.

۲- ۲. المدّثّر: ۵۶.

أَغْفِرَ لَهُ (۱).

**[ترجمه]مشکاه الانوار: از محاسن نقل کرده است که امیر مؤمنان علیه السّلام فرمود: تقوا اصل و اساس ایمان است. به حضرت عرض شد: دنیا را برای ما توصیف کن! حضرت فرمود: برای شما درباره دنیا چه بگویم که حلالش حساب دقیق و حرامش عذاب دارد. اگر شما مرگ و مسیر و نزدیکی او را می دیدید، از آمال و آرزوی خود چشم پوشیده و فریب او را نمی خورید. سپس فرمود: آن کس که تقوا داشته و از خدای خویش آن طور که سزاوار است بترسد و پرهیز نماید، خداوند به او انس و آرامش بدون انیس و همراه؛ غنا و بی نیازی بدون داشتن مال؛ و عزت و احترامی بدون داشتن مقام سلطنت عنایت می فرماید. - . مشکاه الانوار: ۴۴ -

و حضرت صادق علیه السّلام فرمود: روز قیامت عروسی و شادمانی مؤمنین است. و نیز فرمود گریه ظاهری این مردم فریبت ندهد که همانا تقوا، امری است قلبی و درونی. و در تفسیر آیه شریفه «هُوَ أَهْلُ التَّقْوی وَ أَهْلُ الْمَغْفِرَهِ»، {او اهل تقوا و اهل آمرزش است} فرمود: یعنی من اهل و شایسته اینم که بنده ام از من بترسد و تقوا داشته باشد و اگر چنین نشد، من اهلیت و شایستگی دارم که او را ببخشم. - . مدثر / ۵۶ -

**[ترجمه]

«۱۰»

وَ مِنْهُ رُوِیَ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله دَخَلَ الْبَیْتَ عَامَ الْفَتْحِ وَ مَعَهُ الْفَضْلُ بْنُ عَبَّاسٍ وَ أُسَامَهُ بْنُ زَیْدٍ ثُمَّ خَرَجَ فَأَخَذَ بِحَلْقَهِ الْبَابِ ثُمَّ قَالَ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِی صَدَقَ عَبْدَهُ وَ أَنْجَزَ وَعْدَهُ وَ غَلَبَ الْأَحْزَابَ وَحْدَهُ إِنَّ اللَّهَ أَذْهَبَ نَخْوَهَ الْعَرَبِ وَ تَكَبُّرَهَا بِآبَائِهَا وَ كُلُّكُمْ مِنْ آدَمَ وَ آدَمُ مِنْ تُرَابٍ وَ أَكْرَمُكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقاكُمْ (۲).

**[ترجمه]مشکاه الانوار:روایت شده که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله در سال فتح مکه، با فضل بن عباس و اسامه بن زید داخل خانه کعبه شد. سپس بیرون آمد، حلقه در خانه را گرفت و گفت: حمد و سپاس برای خدایی که با بنده خود (محمد) با صدق و راستی عمل نمود و به وعده خود وفا کرد و به تنهایی بر تمام احزاب و گروه ها غالب و چیره گشت. خداوند بر نخوت و غرور جاهلیت و بر افتخار و بالیدن به پدران خط بطلان کشید. همه شما از آدم و آدم هم از خاک است. عزیزتر و گرامی تر شما از نظر خدا، آن کسی است که تقوا و پرهیزش بیشتر از همه باشد. - . مشکاه الانوار: ۵۹ -

**[ترجمه]

«۱۱»

وَ مِنْهُ، عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: الْعُلَمَاءُ أُمَنَاءُ وَ الْأَتْقِیَاءُ حُصُونٌ وَ الْعُمَّالُ سَادَهٌ.

**[ترجمه]مشکاه الانوار: و نیز از حضرت صادق علیه السّلام نقل شده که فرمود: علما و دانشمندان، امانت دار خدا و احکام

خدا هستند. پرهیزکاران قلعه های محکم و عمل کنندگان، سادات و بزرگان قومند.

**[ترجمه]

«۱۲»

شی، [تفسیر العیاشی] عَنْ أَبِی بَصِیرٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عَنْ قَوْلِ اللَّهِ اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تُقاتِهِ (۳) قَالَ مَنْسُوخَهٌ قُلْتُ وَ مَا نَسَخَتْهَا قَالَ قَوْلُ اللَّهِ فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ (۴).

**[ترجمه]تفسیر عیّاشی: ابی بصیر گوید: از امام ششم علیه السّلام راجع به آیه «اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تُقاتِهِ» سؤال کردم. فرمود: نسخ شده.پرسیدم: چه آیه ای آن را نسخ کرده؟ حضرت فرمود: آیه«فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ.»

**[ترجمه]

«۱۳»

شی، [تفسیر العیاشی] عَنْ زَیْدِ بْنِ أَبِی أُسَامَهَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ إِنَّ الَّذِینَ اتَّقَوْا إِذا مَسَّهُمْ طائِفٌ مِنَ الشَّیْطانِ تَذَکَّرُوا فَإِذا هُمْ مُبْصِرُونَ (۵) قَالَ هُوَ الذَّنْبُ یَهُمُّ بِهِ الْعَبْدُ فَیَتَذَکَّرُ فَیَدَعُهُ (۶).

**[ترجمه]تفسیر عیّاشی: زید بن اسامه گوید: از حضرت صادق علیه السّلام درباره تفسیر این آیه شریفه پرسیدم: «إِنَّ الَّذِینَ اتَّقَوْا إِذا مَسَّهُمْ طائِفٌ مِنَ الشَّیْطانِ تَذَکَّرُوا فَإِذا هُمْ مُبْصِرُونَ»، {اهل تقوا هنگامی که تماسی از طرف شیطان نسبت به ایشان رخ دهد، متذکر و متوجه شده و با بصیرت کامل راه را می بینند.} حضرت فرمود: به این معناست که بنده گرایشی به گناه پیدا می کند، ولی فورا متوجه و متذکر خدا شده و آن گناه را رها می کند. -. تفسیر عیاشی ۲ : ۴۳ -

**[ترجمه]

«۱۴»

شی، [تفسیر العیاشی] عَنْ عَلِیِّ بْنِ أَبِی حَمْزَهَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ إِنَّ الَّذِینَ اتَّقَوْا إِذا مَسَّهُمْ طائِفٌ مِنَ الشَّیْطانِ تَذَکَّرُوا مَا ذَلِکَ الطَّائِفُ قَالَ هُوَ السَّیِّئُ یَهُمُّ الْعَبْدُ بِهِ ثُمَّ یَذْکُرُ اللَّهَ فَیُبْصِرُ وَ یُقْصِرُ.

أَبُو بَصِیرٍ عَنْهُ علیه السلام قَالَ: هُوَ الرَّجُلُ یَهُمُّ بِالذَّنْبِ ثُمَّ یَتَذَکَّرُ فَیَدَعُهُ (۷).

۱- ۱. مشکاه الأنوار ص ۴۴.

۲- ۲. مشکاه الأنوار ص ۵۹.

۳- ۳. آل عمران: ۱۰۲.

۴- ۴. تفسیر العیّاشیّ ج ۱ ص ۱۹۴، و الآیه فی التغابن: ۱۶.

۵- ۵. الأعراف: ۲۰۱.

۶- ۶. تفسیر العیّاشیّ ج ۲ ص ۴۳.

۷- ۷. تفسیر العیّاشیّ ج ۲ ص ۴۴.

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: از علی بن ابی حمزه نقل کرده که گوید: از امام ششم علیه السّلام درباره معنای«طائف» که در این آیه است سؤال کردم. فرمود: این همان عمل زشتی است که بنده تصمیم آن را می گیرد، سپس به یاد خدا می افتد و بصیرت پیدا کرده و دست خود را کوتاه می کند .

ابو بصیر از حضرت صادق علیه السّلام نقل کرده که فرمود: این آیه به این معناست که شخص تصمیم گناه می گیرد، ولی پس از توجه به خدا، آن گناه را رها می کند. - . تفسیر عیاشی ۲ : ۴۴ -

**[ترجمه]

«۱۵»

صح، [صحیفه الرضا علیه السلام] لی، [الأمالی للصدوق] عَنْ أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام عَنِ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله قَالَ: أَتْقَی النَّاسِ مَنْ قَالَ الْحَقَّ فِیمَا لَهُ وَ عَلَیْهِ (۱).

**[ترجمه]امالی صدوق: امیر مؤمنان از پیغمبر اکرم صلّی اللَّه علیه و آله نقل می کند که فرمود: پرهیزکارترین مردم آن کس است که با صراحت حق را بگوید، چه به سود او باشد یا بر زیان او. - .امالی صدوق: ۱۴ -

**[ترجمه]

«۱۶»

لی، [الأمالی للصدوق] عَنْ أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام: لَا کَرَمَ أَعَزُّ مِنَ التَّقْوَی وَ سُئِلَ علیه السلام أَیُّ عَمَلٍ أَفْضَلُ قَالَ التَّقْوَی (۲).

**[ترجمه]امالی صدوق: امیر مؤمنان علیه السّلام فرمود: کرامت و احترامی با ارزش تر از تقوا نیست. سپس سؤال شد: کدامین عمل از همه برتر است؟ فرمود: تقوا. - . امالی صدوق: ۱۹۴ -

**[ترجمه]

أقول

قد أثبتناها و أمثالها بأسانیدها فی أبواب المواعظ و باب مکارم الأخلاق.

**[ترجمه]این حدیث و امثال آن را با سند آنها، در باب های «مواعظ» و «مکارم اخلاق» نقل کرده ایم.

**[ترجمه]

«۱۷»

فس، [تفسیر القمی] قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: أَیُّهَا النَّاسُ إِنَّ الْعَرَبِیَّهَ لَیْسَتْ بِأَبٍ وَالِدٍ وَ إِنَّمَا هُوَ لِسَانٌ نَاطِقٌ فَمَنْ تَکَلَّمَ بِهِ فَهُوَ عَرَبِیٌّ أَلَا إِنَّکُمْ وُلْدُ آدَمَ وَ آدَمُ مِنْ تُرَابٍ وَ أَکْرَمُکُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقاکُمْ (۳).

**[ترجمه]تفسیر علی بن ابراهیم قمی: رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: هان ای مردم! قومیت و نژاد عربی، مقام پدری و برتری ندارد، فقط زبانی است گویا. هر کس با این زبان سخن گوید، عربی است. بدانید همه شما از آدمید، آدم هم از خاک. هر کس پرهیزکاری و تقوایش بیشتر باشد، نزد خدا عزیزتر و گرامی تر است. - . تفسیر قمی: ۶۴۲ -

**[ترجمه]

«۱۸»

ل، [الخصال] ابْنُ الْمُتَوَکِّلِ عَنْ مُحَمَّدٍ الْعَطَّارِ عَنِ الْأَشْعَرِیِّ عَنِ الْقَاشَانِیِّ عَمَّنْ ذَکَرَهُ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْقَاسِمِ الْجَعْفَرِیِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: الْقِیَامَهُ عُرْسُ الْمُتَّقِینَ (۴).

**[ترجمه]خصال: عبداللّه بن قاسم جعفری نقل کرده است که حضرت صادق علیه السّلام فرمود: قیامت عروسی و شادی اهل تقوی است. - . خصال ۱ : ۱۰ -

**[ترجمه]

«۱۹»

ل، [الخصال] عَنْ عَلِیِّ بْنِ الْحُسَیْنِ علیه السلام: لَا حَسَبَ لِقُرَشِیٍّ وَ لَا عَرَبِیٍّ إِلَّا بِتَوَاضُعٍ وَ لَا کَرَمَ إِلَّا بِتَقْوَی (۵).

**[ترجمه]خصال: حضرت سجاد علیه السّلام فرمود: نه نسبت قرشی و نه نسبت عربی بنفسه ارزش و احترامی ندارد، مگر به تواضع. و کرامتی نیست مگر به تقوا. - . خصال ۱ : ۱۲ -

**[ترجمه]

«۲۰»

ل، [الخصال] الْخَلِیلُ بْنُ أَحْمَدَ عَنْ مُعَاذٍ عَنِ الْحُسَیْنِ الْمَرْوَزِیِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عُبَیْدٍ عَنْ دَاوُدَ الْأَوْدِیِّ عَنْ أَبِیهِ عَنْ أَبِی هُرَیْرَهَ عَنِ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله قَالَ: أَوَّلُ مَا یُدْخِلُ النَّارَ مِنْ أُمَّتِیَ الْأَجْوَفَانِ قَالُوا وَ مَا الْأَجْوَفَانِ قَالَ الْفَرْجُ وَ الْفَمُ وَ أَکْثَرُ مَا یُدْخَلُ بِهِ الْجَنَّهَ تَقْوَی اللَّهِ وَ حُسْنُ الْخُلُقِ (۶).

١- ١. أمالى الصدوق ص ١۴.

٢- ٢. أمالى الصدوق ص ١٩٣.

٣- ٣. تفسير القمّىّ ۶۴٢.

۴- ۴. الخصال ج ١ ص ١٠.

۵- ۵. الخصال ج ١ ص ١٢.

۶- ۶. الخصال ج ١ ص ٣٩.

**[ترجمه]خصال: ابی هریره از پیغمبر اکرم صلّی اللَّه علیه و آله نقل کرده است که فرمود: اولین و مهم ترین عاملی که به وسیله آن امت من به دوزخ وارد می شوند، دو عضو اجوف و میان تهی است که در بدن انسان وجود دارد.پرسیدند: یا رسول اللَّه! آن دو سوراخ و دو عضو اجوف کدام است؟ فرمود: فرج و دهان، و مهم ترین عامل دخول به بهشت، تقوای الهی و اخلاق نیک است. - . خصال ۱ : ۳۹ -

**[ترجمه]

«۲۱»

ما، [الأمالی للشیخ الطوسی] فِی وَصِیَّهِ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله لِأَبِی ذَرٍّ: عَلَیْکَ بِتَقْوَی اللَّهِ فَإِنَّهُ رَأْسُ الْأَمْرِ کُلِّهِ (۱).

**[ترجمه]امالی طوسی: در وصیت و سفارش های پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله به ابوذر آمده است: بر تو باد که تقوا داشته باشی که تقوا ریشه و سرآمد تمام کارها و موفقیت هاست. - . امالی طوسی ۲ : ۱۵۴ -

**[ترجمه]

أقول

سیأتی فیما کتب أمیر المؤمنین علیه السلام لمحمد بن أبی بکر مدح المتقین (۲).

**[ترجمه]در نامه ای که امیر مؤمنان علیه السّلام به محمد بن ابی بکر نوشته و بعدا گفته خواهد شد، مدح و تجلیل از مقام اهل تقوا بازگو شده است. - . امالی طوسی ۱ : ۲۴ -

**[ترجمه]

«۲۲»

ما، [الأمالی للشیخ الطوسی] الْمُفِیدُ عَنِ الْجِعَابِیِّ عَنِ ابْنِ عُقْدَهَ عَنْ سُلَیْمَانَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِمْرَانَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِیسَی الْکِنْدِیِّ عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام قَالَ: مَنْ أَخْرَجَهُ اللَّهُ مِنْ ذُلِّ الْمَعْصِیَهِ إِلَی عِزِّ التَّقْوَی أَغْنَاهُ اللَّهُ بِلَا مَالٍ وَ أَعَزَّهُ بِلَا عَشِیرَهٍ وَ آنَسَهُ بِلَا بَشَرٍ وَ مَنْ خَافَ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ أَخَافَ اللَّهُ مِنْهُ کُلَّ شَیْ ءٍ وَ مَنْ لَمْ یَخَفِ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ أَخَافَهُ اللَّهُ مِنْ کُلِّ شَیْ ءٍ(۳).

ما، [الأمالی] للشیخ الطوسی عن المفید عن محمد بن محمد بن طاهر عن ابن عقده: مثله (۴).

**[ترجمه]امالی طوسی: - . امالی طوسی ۱ : ۲۰۵ - محمد بن عیسی کندی از حضرت صادق علیه السّلام نقل نموده که فرمود: آن کس که خداوند او را از پستی و ذلت معصیت نجات دهد و به حالت عزت و ارجمندی تقوا برساند، بی نیازش می سازد، بدون داشتن مال و ثروت؛ عزیز و محترم می نماید، بدون داشتن عشیره و فامیل؛ و مأنوسش می سازد، بدون همراه

داشتن کسی. و هر کس که از خدا بترسد، خداوند همه چیز را از او می ترساند و هیبت او را در دل همه چیز قرار می دهد. و آن کس که از خدا نترسد، خدا او را از همه چیز می ترساند.

این روایت با اسناد دیگر، در امالی طوسی - . امالی طوسی ۱ : ۱۳۹ - نقل شده است.

**[ترجمه]

«۲۳»

ما، [الأمالی للشیخ الطوسی] الْمُفِیدُ عَنِ ابْنِ قُولَوَیْهِ عَنِ الْکُلَیْنِی (۵) عَنْ عَلِیِّ بْنِ إِبْرَاهِیمَ عَنِ الْیَقْطِینِیِّ عَنْ حَنَانِ بْنِ سَدِیرٍ عَنْ أَبِیهِ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: جَلَسَ جَمَاعَةٌ مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله یَنْتَسِبُونَ وَ یَفْتَخِرُونَ وَ فِیهِمْ سَلْمَانُ رَحِمَهُ اللَّهُ فَقَالَ عُمَرُ مَا نَسَبُکَ أَنْتَ یَا سَلْمَانُ وَ مَا أَصْلُکَ فَقَالَ أَنَا سَلْمَانُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ کُنْتُ ضَالًّا فَهَدَانِیَ اللَّهُ بِمُحَمَّدٍ علیه السلام وَ کُنْتُ عَائِلًا فَأَغْنَانِیَ اللَّهُ بِمُحَمَّدٍ صلی الله علیه و آله وَ کُنْتُ مَمْلُوکاً فَأَعْتَقَنِیَ اللَّهُ بِمُحَمَّدٍ صلی الله علیه و آله فَهَذَا حَسَبِی وَ نَسَبِی یَا عُمَرُ ثُمَّ خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَذَکَرَ لَهُ سَلْمَانُ مَا قَالَ عُمَرُ وَ مَا أَجَابَهُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله یَا مَعْشَرَ قُرَیْشٍ إِنَّ حَسَبَ الْمَرْءِ دِینُهُ وَ مُرُوَّتَهُ خُلُقُهُ وَ أَصْلَهُ عَقْلُهُ قَالَ اللَّهُ تَعَالَی یا أَیُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْناکُمْ مِنْ ذَکَرٍ وَ أُنْثی وَ جَعَلْناکُمْ شُعُوباً وَ قَبائِلَ لِتَعارَفُوا

۱- ۱. أمالی الطوسیّ ج ۲ ص ۱۵۴ و فی نسخه الأصل رمز الخصال.

۲- ۲. أمالی الطوسیّ ج ۱ ص ۲۴.

۳- ۳. أمالی الطوسیّ ج ۱ ص ۲۰۵.

۴- ۴. أمالی الطوسیّ ج ۱ ص ۱۳۹.

۵- ۵. تراه فی روضه الکافی ص ۱۸۱ مع اختلاف فی اللفظ.

إِنَّ أَكْرَمَكَمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقاكُمْ (١) ثُمَّ أَقْبَلَ عَلَى سَلْمَانَ رَحِمَهُ اللَّهُ فَقَالَ لَهُ يَا سَلْمَانُ إِنَّهُ لَيْسَ لِأَحدٍ مِنْ هَؤُلَاءِ عَلَيْكَ فَضْلٌ إِلَّا بِتَقْوَى اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ فَمَنْ كُنْتَ أَتْقَى مِنْهُ فَأَنْتَ أَفْضَلُ مِنْهُ (٢).

**[ترجمه]امالی طوسی: سدیر از حضرت صادق علیه السّلام نقل کرده است که فرمود: روزی اصحاب رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله گرد هم نشسته بودند و از نسب خود صحبت می کردند و به انساب و نیاکان خود افتخار می نمودند. سلمان هم در آن جلسه حضور داشت. عمر رو به سلمان کرد و گفت: سلمان! حسب و نسب تو و اصل و ریشه ات چیست و چگونه است؟ سلمان گفت: من نامم سلمان، فرزند یکی از بندگان خدا هستم. گمراه بودم و خدا به وسیله محمد صلّی اللّه علیه و آله مرا راهنمایی کرد. فقیر بودم و خداوند به وسیله محمد مرا بی نیاز کرد. برده بودم و خداوند مرا به وسیله محمد آزاد کرد. این است اصل و نسب و حسب من. در این اثنا رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله وارد شد و سلمان جریان مذاکرات را به عرض حضرت رساند. حضرت رو به آن جماعت کرد و فرمود: ای گروه قریش! خون و نژاد یعنی چه؟ نسب افتخارآمیز هر کس دین او است؛ مردانگی هر کس خلق و خوی او است؛ اصل و ریشه هر کس عقل و فهم او است. خدای حکیم می فرماید: «یا أَیُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْناکُمْ مِنْ ذَکَرٍ وَ أُنْثی وَ جَعَلْناکُمْ شُعُوباً وَ قَبائِلَ لِتَعارَفُوا إِنَّ أَکْرَمَکُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقاکُم»، {ما شما را از زن و مردی آفریدیم و برای شناسایی، شما را به قبایل گوناگون تقسیم کردیم، ولی باید بدانید که گرامی ترین شما آن کس است که تقوا و پرهیزکاری اش بیشتر باشد.} - . حجرات / ١١ - سپس رو به سلمان کرد و فرمود: هیچ یک از این گروه بر تو فضیلت و برتری ندارد، مگر آن کس که تقوا و پرهیزش از تو بیشتر باشد. پس هر کس که تو در تقوا و پرهیزکاری بر او برتری داشته باشی، بر او فضیلت داری؛ هر که باشد. - . امالی طوسی ١ : ١۴۶ -

**[ترجمه]

«٢۴»

ما، [الأمالی للشیخ الطوسی] الْمُفِیدُ عَنِ إِسْمَاعِیلَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ الْکَاتِبِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ جَعْفَرٍ الْمَالِکِیِّ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ حَنْبَلٍ عَنْ أَبِیهِ عَنْ یَحْیَی بْنِ سَعِیدٍ عَنْ سُفْیَانَ عَنْ حَبِیبٍ عَنْ مَیْمُونِ بْنِ أَبِی شَبِیبٍ عَنْ أَبِی ذَرٍّ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: اتَّقِ اللَّهَ حَیْثُ کُنْتَ وَ خَالِقِ النَّاسَ بِخُلُقٍ حَسَنٍ وَ إِذَا عَمِلْتَ سَیِّئَةً فَاعْمَلْ حَسَنَةً یَمْحُوهَا(٣).

**[ترجمه]امالی طوسی: ابوذر علیه الرحمه گفت: رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: هر جا که هستی از خدا بترس، با مردم خوشرفتار و خوش برخورد باش، و اگر گناهی مرتکب شدی، دنبال آن عمل نیکی انجام ده تا آن گناه را محو و نابود نماید. - . امالی طوسی ١ : ١٨٩ -

**[ترجمه]

«٢۵»

ما، [الأمالی للشیخ الطوسی] الْمُفِیدُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ طَاهِرٍ عَنِ ابْنِ عُقْدَةَ عَنْ یَحْیَی بْنِ الْحَسَنِ الْعَلَوِیِّ عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ

مُوسَى عَنْ آبَائِهِ عَنْ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ علیهم السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: الْمُتَّقُونَ سَادَةٌ وَ الْفُقَهَاءُ قَادَةٌ وَ الْجُلُوسُ إِلَيْهِمْ عِبَادَةٌ(۴).

**[ترجمه]امالی طوسی: اسحاق فرزند امام موسی بن جعفر، از پدران بزرگوار خود، از امیر مؤمنان علیهم السّلام نقل می کند که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: پرهیزکاران و اهل تقوا، بزرگان و آقایان هستند. فقها و دانشمندان، راهنمای کاروان بشرند و نشستن نزد آنان عبادت است. - . امالی طوسی ۱ : ۲۲۹ -

**[ترجمه]

«۲۶»

ما، [الأمالی للشیخ الطوسی] ابْنُ مَخْلَدٍ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ نُصَيْرٍ عَنِ الْحَارِثِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي أُسَامَةَ عَنْ دَاوُدَ بْنِ الْمُحَبَّرِ عَنْ عَبَّادٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ عَنِ ابْنِ عِمْرَانَ عَنِ النَّبِيِّ صلی الله علیه و آله قَالَ: كَمْ مِنْ عَاقِلٍ عَقَلَ عَنِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ أَمْرَهُ وَ هُوَ حَقِيرٌ عِنْدَ النَّاسِ دَمِيمُ الْمَنْظَرِ يَنْجُو غَداً وَ كَمْ مِنْ ظَرِيفِ اللِّسَانِ جَمِيلِ الْمَنْظَرِ عِنْدَ النَّاسِ يَهْلِكُ غَداً فِي الْقِيَامَهِ(۵).

**[ترجمه]امالی طوسی: ابن عمران از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله روایت می کند که فرمود: چه بسا عاقل و خردمندی که چهره زیبایی نداشته باشد، اما به عنایت و لطف خدا، تفکر در امور و عقل و ادراکش را از خدا دریافت کرده باشد که ممکن است در نظر مردم بی ارزش و کم مقدار باشد، و چه بسا زبان آوری که چهره و وجهه زیبا و خوبی نزد مردم دارد، ولی فردای قیامت از زیانکاران است. - . امالی طوسی ۲ : ۷ -

**[ترجمه]

«۲۷»

ما، [الأمالی للشیخ الطوسی] جَمَاعَةٌ عَنْ أَبِي الْمُفَضَّلِ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ إِشْكَابٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ حَفْصٍ الْمَدَائِنِيِّ عَنْ أَيُّوبَ بْنِ سَيَّارٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُنْكَدِرِ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْأَنْصَارِيِّ قَالَ: أَقْبَلَ الْعَبَّاسُ ذَاتَ يَوْمٍ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ كَانَ الْعَبَّاسُ

۱- ۱. الحجرات: ۱۱.

۲- ۲. أمالي الطوسيّ ج ۱ ص ۱۴۶.

۳- ۳. أمالي الطوسيّ ج ۱ ص ۱۸۹.

۴- ۴. أمالي الطوسيّ ج ۱ ص ۲۲۹.

۵- ۵. أمالي الطوسيّ ج ۲ ص ۷.

طُوَالًا حَسَنَ الْجِسْمِ فَلَمَّا رَآهُ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله تَبَسَّمَ إِلَيْهِ وَ قَالَ إِنَّكَ يَا عَمِّ لَجَمِيلٌ فَقَالَ الْعَبَّاسُ مَا الْجَمَالُ بِالرَّجُلِ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ بِصَوَابِ الْقَوْلِ بِالْحَقِّ قَالَ فَمَا الْكَمَالُ قَالَ تَقْوَى اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ حُسْنُ الْخُلُقِ (۱).

**[ترجمه]امالی طوسی: جابر بن عبداللّٰه انصاری نقل کرده است که روزی عباس بن عبدالمطلب عموی پیغمبر خدا صلّی اللّه علیه و آله، محضر آن حضرت شرفیاب شد. عباس مردی بلندقامت و خوش اندام بود و حضرت وقتی نگاهش به عباس افتاد،تبسمی کرد و فرمود: عمو جان! تو خیلی زیبا و خوش اندام هستی. عباس عرض کرد: جمال و زیبایی مرد به چیست؟ فرمود: حق و حقیقت را درست گفتن. عرضه داشت: کمال انسان به چیست؟ فرمود: به تقوای الهی و پرهیزکاری و دارای اخلاق نیک بودن. - . امالی طوسی ۲ : ۱۱۲ -

**[ترجمه]

«۲۸»

مع، [معانی الأخبار] ع، [علل الشرائع] مَاجِيلَوَيْهِ عَنْ عَمِّهِ عَنِ الْكُوفِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ عَنِ الْمُفَضَّلِ بْنِ عُمَرَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: وَقَعَ بَيْنَ سَلْمَانَ وَ بَيْنَ رَجُلٍ كَلَامٌ فَقَالَ لَهُ مَنْ أَنْتَ وَ مَا أَنْتَ فَقَالَ سَلْمَانُ أَمَّا أُولَايَ وَ أُولَاكَ فَنُطْفَةٌ قَذِرَةٌ وَ أَمَّا أُخْرَايَ وَ أُخْرَاكَ فَجِيفَةٌ مُنْتِنَةٌ فَإِذَا كَانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ وَ نُصِبَتِ الْمَوَازِينُ فَمَنْ خَفَّ مِيزَانُهُ فَهُوَ اللَّئِيمُ وَ مَنْ ثَقُلَ مِيزَانُهُ فَهُوَ الْكَرِيمُ (۲).

**[ترجمه]معانی الاخبار و علل الشرایع: مفضل بن عمر از حضرت صادق علیه السّلام نقل می کند که فرمود: مشاجره و گفتگویی بین سلمان و شخص دیگری رخ داد. آن شخص به اعتراض به سلمان گفت: تو کیستی؟ سلمان گفت: اما من و تو هر دو در ابتدا، نطفه ای متعفن و آلوده بودیم و آخر کار، من و تو هر دو مردار بد بویی خواهیم بود. چون روز قیامت شود و میزان حساب و عدل بر پا گردد، آن کس که سبک وزن و در میزان و سنجش حقیقت کم وزن باشد، پست و لییم است و آنکه سنگین و پر وزن باشد، آقا و بزرگ است. - . معانی الاخبار: ۲۰۷ -

**[ترجمه]

«۲۹»

ع، [علل الشرائع] ابْنُ إِدْرِيسَ عَنْ أَبِيهِ عَنِ الْأَشْعَرِيِّ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ الْهَمْدَانِيِّ عَنِ الْعَبَّاسِ بْنِ عَامِرٍ عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ دِينَارٍ يَرْفَعُهُ إِلَى أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: افْتَخَرَ رَجُلَانِ عِنْدَ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام فَقَالَ أَ تَفْتَخِرَانِ بِأَجْسَادٍ بَالِيَةٍ وَ أَرْوَاحٍ فِي النَّارِ إِنْ يَكُنْ لَكَ عَقْلٌ فَإِنَّ لَكَ خُلُقاً وَ إِنْ يَكُنْ لَكَ تَقْوَى فَإِنَّ لَكَ كَرَماً وَ إِلَّا فَالْحِمَارُ خَيْرٌ مِنْكَ وَ لَسْتَ بِخَيْرٍ مِنْ أَحَدٍ.

**[ترجمه]علل الشرائع: حضرت صادق علیه السّلام فرمود: دو نفر در محضر امیر مؤمنان علیه السّلام به حسب و نسب خود تفاخر می کردند. حضرت فرمود: این چه شیوه غلطی است که شما دارید به استخوان های پوسیده و ارواح پلیدی که در

دوزخ هستند می بالید؟ اگر خود عقل و فهم داری، شخصیت و ارزش داری و اگر تقوا و پرهیزکاری داری، کرامت و عزت هم داری، وگرنه الاغ از تو بهتر است و بر احدی برتری نداری.

**[ترجمه]

«۳۰»

مع، [معانی الأخبار] الْوَرَّاقُ عَنْ سَعْدٍ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ مَهْزِيَارَ عَنْ أَخِيهِ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ سَعِيدٍ عَنِ الْحَارِثِ بْنِ حَمْدِ بْنِ النُّعْمَانِ عَنْ جَمِيلِ بْنِ صَالِحٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: مَنْ أَحَبَّ أَنْ يَكُونَ أَكْرَمَ النَّاسِ فَلْيَتَّقِ اللَّهَ وَ مَنْ أَحَبَّ أَنْ يَكُونَ أَتْقَى النَّاسِ فَلْيَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ الْخَبَرَ(۳).

**[ترجمه]معانی الاخبار: امام ششم علیه السّلام فرمود: پیغمبر اکرم صلّی اللَّه علیه و آله فرمود: هر کس کهمی خواهد عظمت و احترام داشته باشد، باید تقوا داشته باشد و از خدا بترسد، و هر کس که دوست دارد با تقوا ترین مردم باشد، باید اتکال و اعتمادش فقط بر خدا باشد، تا آخر حدیث. - . معانی الاخبار: ۱۹۶ -

**[ترجمه]

أقول

قد مضی بعض الأخبار فی باب أصناف الناس فی الإيمان.

**[ترجمه]پاره ای از این گونه احادیث در باب «درجه بندی مردم از نظر ایمان» گذشت .

**[ترجمه]

«۳۱»

مع، [معانی الأخبار] ابْنُ الْوَلِيدِ عَنِ الصَّفَّارِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِيهِ عَنِ النَّضْرِ عَنْ أَبِی الْحُسَيْنِ عَنْ أَبِی بَصِيرٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عَنْ قَوْلِ اللَّهِ

۱- ۱. أمالی الطوسیّ ج ۲ ص ۱۱۲.
۲- ۲. معانی الأخبار ص ۲۰۷.
۳- ۳. معانی الأخبار ص ۱۹۶.

عَزَّ وَ جَلَ اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تُقاتِهِ قَالَ يُطَاعُ فَلَا يُعْصَى وَ يُذْكَرُ فَلَا يُنْسَى وَ يُشْكَرُ فَلَا يُكْفَرُ(١).

ين، [كتاب حسين بن سعيد] و النوادر النضر: مثله- سن، [المحاسن] عن أبيه عن النضر: مثله (٢)- شي، [تفسير العياشي] عن أبي بصير: مثله (٣).

**[ترجمه]معانی الاخبار:از ابی بصیر نقل شده که گفت:درباره معانی آیه شریفه«اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تُقاتِهِ» از حضرت صادق علیه السّلام سؤال کردم. فرمود: به این ترتیب که اطاعت او شود، معصیتش نشود، همیشه در یاد او باشد، فراموش نشود و سپاسگزاری شود و ناسپاسی نشود. - . معانی الاخبار: ۲۴۰ -

در کتاب حسین بن سعید، محاسن - . محاسن: ۲۰۴ - و تفسیر عیاشی - . تفسیر عیاشی ۱ : ۱۹۴ - هم این طور روایت شده است.

**[ترجمه]

«۳۲»

مع، [معاني الأخبار] ابْنُ الْمُتَوَكِّلِ عَنِ الْحِمْيَرِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَيْنِ عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ جَمِيلِ بْنِ صَالِحٍ عَنِ الْوَلِيدِ بْنِ عَبَّاسٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام يَقُولُ: الْحَسَبُ الْفِعَالُ وَ الشَّرَفُ الْمَالُ وَ الْكَرَمُ التَّقْوَى (۴).

**[ترجمه]معانی الاخبار:از ولید بن عباس نقل شده که گفت: از امام ششم علیه السّلام شنیدم که می فرمود: حسب و نسب انسان همان کارهای او است؛ شرافت دنیوی به مال و ثروت است؛ و کرامت و عزت واقعی به تقوا است. - . معانی الاخبار: ۴۰۵ -

**[ترجمه]

«۳۳»

ما، [الأمالي للشيخ الطوسي] الْمُفِيدُ عَنِ الْجِعَابِيِّ عَنِ ابْنِ عُقْدَةَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ هَارُونَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عِيسَى بْنِ أَبِي الْوَرْدِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام: لَا يَقِلُّ مَعَ التَّقْوَى عَمَلٌ وَ كَيْفَ يَقِلُّ مَا يُتَقَبَّلُ (۵).

جا، [المجالس للمفيد] الجعابي: مثله (۶)- جا، [المجالس للمفيد] أحمد بن الوليد عن أبيه عن الصفار عن ابن معروف عن ابن مهزيار عن ابن فضال عن ابن سنان عن الفضيل بن عثمان عن الحذاء عن أبي جعفر عليه السلام: مثله (۷)

١- ١. معانى الأخبار ص ٢۴٠.

٢- ٢. المحاسن ص ٢٠۴.

٣- ٣. تفسير العيّاشىّ ج ١ ص ١٩۴.

۴- ۴. معانى الأخبار ص ۴٠۵.

۵- ۵. أمالى الطوسىّ ج ١ ص ۶٠.

۶- ۶. أمالى المفيد ص ٢۶.

٧- ٧. أمالى المفيد ص ١٢٢.

کا، [الکافی] عن محمد بن یحیی عن أحمد بن محمد عن ابن سنان: مثله (۱)

**[ترجمه]امالی طوسی: احمد بن عبدالعزیز از حضرت صادق علیه السّلام نقل کرده است که امیر مؤمنان علیه السّلام فرمود: عملی که توأم با تقوا باشد، کم و اندک شمرده نمی شود. چگونه می شود عملی را که مورد قبول و پذیرش خدا شده، کم و اندک شمرد؟ - . امالی طوسی ۱ : ۶۰ -

در امالی شیخ مفید - . امالی مفید: ۲۶ - نیزشبیه این روایت نقل شده است.

این روایت در امالی مفید - . امالی مفید: ۱۲۲ - و کافی - . کافی ۲ : ۷۵ - نیز نقل شده است.

**[ترجمه]

بیان

و کیف یقل ما یتقبل لأن الله یقول إِنَّما یَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِینَ (۲).

**[ترجمه]جمله اخیر حضرت اشاره است به آیه شریفه«إِنَّما یَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِینَ.»

**[ترجمه]

«۳۴»

فس، [تفسیر القمی]: إِنَّ الصَّلاهَ تَنْهی عَنِ الْفَحْشاءِ وَ الْمُنْکَرِ(۳) قَالَ مَنْ لَمْ یَنْهَهُ الصَّلَاهُ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَ الْمُنْکَرِ لَمْ یَزْدَدْ مِنَ اللَّهِ إِلَّا بُعْداً(۴).

**[ترجمه]تفسیر علی بن ابراهیم قمی:(گوینده کیست؟) درباره آیه «إِنَّ الصَّلاهَ تَنْهی عَنِ الْفَحْشاءِ وَ الْمُنْکَرِ»، {نماز انسان را از زشتی و بدی باز می دارد} - . عنکبوت / ۴۵ - فرمود: آن کس که نمازش چنین نتیجه ای نداشته باشد، جز دوری از درگاه خدا چیزی عایدش نمی شود. - . تفسیر قمی: ۴۹۷ -

**[ترجمه]

«۳۵»

فس، [تفسیر القمی] أَبِی عَنِ النَّضْرِ عَنْ یَحْیَی الْحَلَبِیِّ عَنِ الثُّمَالِیِّ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: یَبْعَثُ اللَّهُ یَوْمَ الْقِیَامَهِ قَوْماً بَیْنَ أَیْدِیهِمْ نُورٌ کَالْقَبَاطِیِّ ثُمَّ یُقَالُ لَهُ کُنْ هَبَاءً مَنْثُوراً ثُمَّ قَالَ أَمَا وَ اللَّهِ یَا أَبَا حَمْزَهَ إِنَّهُمْ کَانُوا یَصُومُونَ وَ یُصَلُّونَ وَ لَکِنْ کَانُوا إِذَا عَرَضَ لَهُمْ شَیْ ءٌ مِنَ الْحَرَامِ أَخَذُوهُ وَ إِذَا ذُکِرَ لَهُمْ شَیْ ءٌ مِنْ فَضْلِ أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام أَنْکَرُوهُ وَ قَالَ وَ الْهَبَاءُ الْمَنْثُورُ هُوَ الَّذِی تَرَاهُ یَدْخُلُ الْبَیْتَ فِی الْکُوَّهِ مِنْ شُعَاعِ الشَّمْسِ (۵).

**[ترجمه]تفسیر علی بن ابراهیم قمی: ابی حمزه ثمالی از حضرت باقر علیه السّلام نقل نموده که فرمود: خداوند روز قیامت گروهی را مبعوث و محشور می فرماید که در مقابل روی آنها، روشنایی بزرگی وجود دارد و اعمال آنها به آن صورت مجسم شده. ولی ناگهان به آن نور گفته می شود: «کن هَباءً مَنْثُوراً»،«تبدیل به غبار پراکنده و هیچ و پوچ شو! ای ابو حمزه! بدان به خدا سوگند که آنان نماز می خواندند و روزه می گرفتند، ولی این اعمال آنها با تقوا و پرهیزکاری همراه نبود و اگر با حرامی مواجه می شدند، خودداری نمی کردند و اگر از فضائل امیر مؤمنان علیه السّلام صحبتی به میان می آمد، منکر می شدند. فرمود «هباء منثور» آن غبار و ذرات پراکنده ای است که هنگام افتادن آفتاب در روزنه اطاق پیدا می شود. - . تفسیر قمی: ۴۶۵ -

**[ترجمه]

«۳۶»

ص، [قصص الأنبیاء علیهم السلام] بِالْإِسْنَادِ إِلَی الصَّدُوقِ عَنْ أَبِیهِ عَنْ سَعْدٍ عَنِ ابْنِ عِیسَی عَنِ الْوَشَّاءِ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ الْجَهْمِ عَنْ رَجُلٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ الصَّلَاهُ وَ السَّلَامُ قَالَ: کَانَ فِی بَنِی إِسْرَائِیلَ رَجُلٌ یُکْثِرُ أَنْ یَقُولَ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعالَمِینَ وَ الْعاقِبَهُ لِلْمُتَّقِینَ فَغَاظَ إِبْلِیسَ ذَلِکَ فَبَعَثَ إِلَیْهِ شَیْطَاناً فَقَالَ قُلِ الْعَاقِبَهُ لِلْأَغْنِیَاءِ فَجَاءَهُ فَقَالَ ذَلِکَ فَتَحَاکَمَا إِلَی أَوَّلِ مَنْ یَطْلُعُ عَلَیْهِمَا عَلَی قَطْعِ یَدِ الَّذِی یَحْکُمُ عَلَیْهِ فَلَقِیَا شَخْصاً فَأَخْبَرَاهُ بِحَالِهِمَا فَقَالَ الْعَاقِبَهُ لِلْأَغْنِیَاءِ فَرَجَعَ وَ هُوَ یَحْمَدُ اللَّهَ وَ یَقُولُ الْعاقِبَهُ لِلْمُتَّقِینَ فَقَالَ لَهُ تَعُودُ أَیْضاً فَقَالَ نَعَمْ عَلَی یَدِیَ الْأُخْرَی فَخَرَجَا فَطَلَعَ الْآخَرُ فَحَکَمَ عَلَیْهِ أَیْضاً فَقُطِعَتْ یَدُهُ الْأُخْرَی وَ عَادَ أَیْضاً یَحْمَدُ اللَّهَ

۱- ۱. الکافی ج ۲ ص ۷۵.

۲- ۲. المائده ۲۷.

۳- ۳. العنکبوت: ۴۵.

۴- ۴. تفسیر القمّیّ ص ۴۹۷.

۵- ۵. تفسیر القمّیّ ص ۴۶۵.

وَ يَقُولُ الْعاقِبَهُ لِلْمُتَّقِينَ فَقَالَ لَهُ تُحَاكِمُنِی عَلَی ضَرْبِ الْعُنُقِ فَقَالَ نَعَمْ فَخَرَجَا فَرَأَيَا مِثَالًا فَوَقَفَا عَلَيْهِ فَقَالَ إِنِّی كُنْتُ حَاكَمْتُ هَذَا وَ قَصَّا عَلَيْهِ قِصَّتَهُمَا قَالَ فَمَسَحَ يَدَيْهِ فَعَادَتَا ثُمَّ ضَرَبَ عُنُقَ ذَلِكَ الْخَبِيثِ وَ قَالَ هَكَذَا الْعاقِبَهُ لِلْمُتَّقِينَ.

**[ترجمه]قصص الأنبياء: حضرت صادق علیه السّلام فرمود: در بنی اسرائیل مردی بود که این جمله را بسیار می گفت: «حمد و سپاس برای خدا و پایان نیک برای اهل تقوا است.» ابلیس از عمل این شخص به خشم آمد و یکی از عمال خود را نزد او فرستاد و به او گفت که در برابر شعار و گفتار آن شخص بگوید: «پایان نیک برای ثروتمندان است.» او هم آمد و چنین کرد. این دو قرار گذاشتند که اولین کسی را که به او برخورد کردند، بر خود حاکم و داور کنند و هر کدام که محکوم شدند، دستش بریده شود. جریان منازعه را به اولین شخصی که ملاقات کردند گفتند. آن شخص بر علیه این مؤمن قضاوت کرد و گفت: «پایان نیک برای ثروتمندان است.» در نتیجه دست آن مؤمن بریده شد و برگشت، ولی از شعار و گفتار خود دست بر نداشت. شیطان گفت: باز هم حرفت را تکرار می کنی؟ جواب داد: آری، برای بریدن دست دیگرم حاضرم.پس حرکت کردند و قضاوت را به اولین شخصی که برخوردند واگذار کردند. اتفاقا این بار هم بر علیه او قضاوت شد و دست دیگرش هم بریده شد، ولی با این حال او باز هم از گفتار حق خود دست بر نداشت. شیطان گفت:آیا حاضری که این بار نتیجه داوری کردن بین ما، گردن زدن و کشتن باشد؟ مرد مؤمن گفت: آری، آماده ام! آن دو حرکت کردند تا به اولین شخصی که می دیدند برخورد کردند. این بار آن شخص بر علیه آن شیطان و به نفع مرد مؤمن قضاوت کرد و آن قاضی دست های آن مؤمن را وصل کرده و از خدا شفای او را خواست. پس دست های او سالم شد و به حالت اولیه برگشت. سپس گردن آن پلید را زد و او را کشت. آنگاه گفت: پایان نیک این چنین از آنِ اهل تقوا می شود.

**[ترجمه]

«۳۷»

سن، [المحاسن] أَبِی عَنْ هَارُونَ بْنِ الْجَهْمِ وَ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ يَحْيَی عَنْ فُرَاتِ بْنِ أَحْنَفَ عَنْ رَجُلٍ مِنْ أَصْحَابِ عَلِیٍّ علیه السلام قَالَ: إِنَّ وَلِيّاً لِلَّهِ وَ عَدُوّاً لِلَّهِ اجْتَمَعَا فَقَالَ وَلِیُّ اللَّهِ الْحَمْدُ لِلَّهِ وَ الْعاقِبَهُ لِلْمُتَّقِينَ وَ قَالَ الْآخَرُ الْحَمْدُ لِلَّهِ وَ الْعَاقِبَهُ لِلْأَغْنِيَاءِ وَ فِی رِوَايَهٍ أُخْرَی وَ الْعَاقِبَهُ لِلْمُلُوكِ فَقَالَ وَلِیُّ اللَّهِ ارْضَ بَيْنَنَا بِأَوَّلِ طَالِعٍ يَطْلُعُ مِنَ الْوَادِی قَالَ فَاطَّلَعَ إِبْلِيسُ فِی أَحْسَنِ هَيْئَهٍ فَقَالَ وَلِیُّ اللَّهِ الْحَمْدُ لِلَّهِ وَ الْعاقِبَهُ لِلْمُتَّقِينَ فَقَالَ الْآخَرُ الْحَمْدُ لِلَّهِ وَ الْعَاقِبَهُ لِلْمُلُوكِ فَقَالَ إِبْلِيسُ كَذَا(۱).

**[ترجمه]محاسن: فرات بن احنف از یکی از اصحاب علی علیه السّلام نقل می کند که فرمود: یکی از اولیا و دوستان خدا با یکی از دشمنان حق با هم به گفتگو پرداختند.ولّی خدا گفت: الحمد للّه و العاقبه للمتّقین و آن دیگری گفت: الحمد للّه و العاقبه للأغنیاء، و در نقل دیگری است که گفت: و العاقبه للملوک سعادت و خوشبختی برای ثروتمندان یا برای سلاطین است. دوست خدا گفت: با هم قرار بگذاریم که اولین شخصی که به ما برخورد می کند، بین ما قضاوت نماید و چنین شد. اتفاقا اولین کسی که نمایان شد شیطان بود، با چهره ای زیبا و جالب. ولی خدا گفت: الحمد للّه و العاقبه للمتّقین و آن دیگر گفت الحمد للّه و العاقبه للملوک. و شیطان به نفع این شخص و زیان فرد خداپرست نظر دارد...تا آخر حدیث. - . محاسن: ۲۴۷ -

**[ترجمه]

«۳۸»

سن، [المحاسن] عَلِيُّ بْنُ السِّنْدِيِّ عَنِ الْمُعَلَّى بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ ابْنِ أَسْبَاطٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُحَمَّدٍ صَاحِبِ الْحَجَّالِ قَالَ قُلْتُ لِجَمِيلِ بْنِ دَرَّاجٍ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله: إِذَا أَتَاكُمْ شَرِيفُ قَوْمٍ فَأَكْرِمُوهُ قَالَ نَعَمْ فَقُلْتُ فَمَا الْحَسَبُ فَقَالَ الَّذِی يَفْعَلُ الْأَفْعَالَ الْحَسَنَةَ بِمَالِهِ وَ غَيْرِ مَالِهِ فَقُلْتُ فَمَا الْكَرَمُ فَقَالَ التُّقَى (۲).

**[ترجمه]محاسن: عبداللَّه بن محمد گوید: به جمیل بن درّاج گفتم که رسول خدا صلّی اللَّه علیه و آله فرموده است: وقتی بزرگ و رئیس طایفه و گروهی نزد شما آمد، احترامش کنید. جمیل گفت: صحیح است، چنین فرموده. از او پرسیدم: حسب و نسب چیست؟ گفت: آن کس که به وسیله مال خود یا از طرق دیگر غیر مالی، کارهای خوب انجام دهد. پرسیدم: کرامت و عزت در چیست؟ پاسخ داد: در تقوا و پرهیزکاری. - . محاسن: ۳۲۸ -

**[ترجمه]

«۳۹»

ضا، [فقه الرضا عليه السلام] أَرْوِی: مَنْ أَرَادَ أَنْ يَكُونَ أَعَزَّ النَّاسِ فَلْيَتَّقِ اللَّهَ فِی سِرِّهِ وَ عَلَانِيَتِهِ.

وَ أَرْوِی عَنِ الْعَالِمِ عليه السلام: فِی تَفْسِيرِ هَذِهِ الْآيَهِ(۳) وَ مَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجاً وَ يَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لا يَحْتَسِبُ قَالَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجاً فِی دِينِهِ وَ يَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لا يَحْتَسِبُ فِی دُنْيَاهُ.

**[ترجمه]فقه الرضا: روایت می کنم که هر کس می خواهد عزیزترین مردم باشد، باید در نهان و آشکار از خدا بترسد و تقوا داشته باشد. و از عالم (موسی بن جعفر علیه السّلام) در تفسیر آیه «وَ مَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجاً وَ يَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لا يَحْتَسِبُ» حدیث می کنم که فرمود: یعنی از تحیر در امور دینی نجاتش می دهد و در امور زندگی دنیوی، از جاهایی که گمانش را نمی برد، روزی اش را می رساند.

**[ترجمه]

«۴۰»

مص، [مصباح الشريعه] قَالَ الصَّادِقُ عليه السلام: اتَّقِ اللَّهَ وَ كُنْ حَيْثُ شِئْتَ وَ مِنْ أَيِّ قَوْمٍ شِئْتَ فَإِنَّهُ لَا خِلَافَ لِأَحَدٍ فِی التَّقْوَى وَ الْمُتَّقِی مَحْبُوبٌ عِنْدَ كُلِّ فَرِيقٍ وَ فِيهِ جِمَاعُ كُلِّ خَيْرٍ وَ رُشْدٍ وَ هُوَ مِيزَانُ كُلِّ عِلْمٍ وَ حِكْمَهٍ وَ أَسَاسُ كُلِّ طَاعَهٍ مَقْبُولَهٍ

۱- ۱. المحاسن ص ۲۴۷.

۲- ۲. المحاسن ص ۳۲۸.

٣- ٣. الطلاق: ٢.

وَ التَّقْوَى مَا يَنْفَجِرُ مِنْ عَيْنِ الْمَعْرِفَهِ بِاللَّهِ يَحْتَاجُ إِلَيْهِ كُلُّ فَنٍّ مِنَ الْعِلْمِ وَ هُوَ لَا يَحْتَاجُ إِلَّا إِلَى تَصْحِيحِ الْمَعْرِفَهِ بِالْخُمُودِ تَحْتَ هَيْبَهِ اللَّهِ وَ سُلْطَانِهِ وَ مَزِيدُ التَّقْوَى يَكُونُ مِنْ أَصْلِ اطِّلَاعِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ عَلَى سِرِّ الْعَبْدِ بِلُطْفِهِ.

فَهَذَا أَصْلُ كُلِّ حَقٍّ وَ أَمَّا الْبَاطِلُ فَهُوَ مَا يَقْطَعُكَ عَنِ اللَّهِ مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ أَيْضاً عِنْدَ كُلِّ فَرِيقٍ فَاجْتَنِبْ عَنْهُ وَ أَفْرِدْ سِرَّكَ لِلَّهِ تَعَالَى بِلَا عِلَاقَهٍ قَالَ النَّبِيُّ صلی الله علیه و آله أَصْدَقُ كَلِمَهٍ قَالَتْهَا الْعَرَبُ كَلِمَهُ لَبِيدٍ:

أَلَا كُلُّ شَيْ ءٍ مَا خَلَا اللَّهَ بَاطِلٌ***وَ كُلُّ نَعِيمٍ لَا مَحَالَهَ زَائِلٌ

فَالْزَمْ مَا أَجْمَعَ عَلَيْهِ أَهْلُ الصَّفَا وَ التُّقَى مِنْ أُصُولِ الدِّينِ وَ حَقَائِقِ الْيَقِينِ وَ الرِّضَا وَ التَّسْلِيمِ وَ لَا تَدْخُلْ فِي اخْتِلَافِ الْخَلْقِ وَ مَقَالاتِهِمْ فَتَصْعُبَ عَلَيْكَ وَ قَدِ اجْتَمَعَتِ الْأُمَّهُ الْمُخْتَارَهُ بِأَنَّ اللَّهَ وَاحِدٌ لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْ ءٌ وَ أَنَّهُ عَدْلٌ فِي حُكْمِهِ يَفْعَلُ ما يَشاءُ وَ يَحْكُمُ ما يُرِيدُ وَ لَا يُقَالُ لَهُ فِي شَيْ ءٍ مِنْ صُنْعِهِ لِمَ وَ لَا كَانَ وَ لَا يَكُونُ شَيْ ءٌ إِلَّا بِمَشِيَّتِهِ وَ أَنَّهُ قَادِرٌ عَلَى مَا يَشَاءُ صَادِقٌ فِي وَعْدِهِ وَ وَعِيدِهِ وَ أَنَّ الْقُرْآنَ كَلَامُهُ وَ أَنَّهُ مَخْلُوقٌ وَ أَنَّهُ كَانَ قَبْلَ الْكَوْنِ وَ الْمَكَانِ وَ الزَّمَانِ وَ أَنَّ إِحْدَاثَ الْكَوْنِ وَ الْفَنَاءِ عِنْدَهُ سَوَاءٌ مَا ازْدَادَ بِإِحْدَاثِهِ عِلْماً وَ لَا يَنْقُصُ بِفَنَائِهِ مُلْكُهُ عَزَّ سُلْطَانُهُ وَ جَلَّ سُبْحَانُهُ فَمَنْ أَوْرَدَ عَلَيْكَ مَا يَنْقُضُ هَذَا الْأَصْلَ فَلَا تَقْبَلْهُ وَ جَرِّدْ بَاطِنَكَ لِذَلِكَ تَرَى بَرَكَاتِهِ عَنْ قَرِيبٍ وَ تَفُوزُ مَعَ الْفَائِزِينَ (۱).

**[ترجمه]مصباح الشریعه: حضرت صادق علیه السّلام فرمود: تقوا و پرهیزکاری داشته باش، هر جا که باشی و از هر قبیله و عشیره ای که باشی، که هیچ کس در ارزش و فضیلت تقوا حرفی ندارد. پرهیزکار در نظر همه محبوب و محترم است، هر گونه خیر و خوبی و رشد و سعادت در تقوا است و ارزش و ارزیابی هر گونه دانش و علمی، با تقوا است و قبولی اطاعت و عبادت به تقوا بسته است؛ تقوا از سرچشمه بینش و معرفت به خدا منشعب می شود؛ هر علم و دانش و صنعتی نیازمند به تقواست و در مفید بودن، باید از پشتیبانی تقوا برخوردار باشد؛تقوا جز به معرفت صحیح و شناسایی کامل خدا و تسلیم شدن و کوچک دیدن خود در برابر هیبت و عظمت و سلطنت الهی، به هیچ چیز نیازی ندارد، و یگانه عامل ازدیاد و تقویت تقوا، اطلاع کامل و ایمان انسان است به اینکه خدا به تمامی اسرار و نیات و خاطرات بنده اش آگاهی دارد. این چنین تقوایی ریشه و اساس حق و حقیقت است. و اما باطل، به طور کلی هر چه که انسان را از خدا دور کرده و ارتباطش را از او قطع نماید، از نظر تمام طبقات مذموم و مورد نکوهش است. بنابراین باید از آن اجتناب کرد و باطن و قلب و سرّ خود را در انحصار خدا نمود. رسول خدا صلّی اللّٰه علیه و آله فرمود: راست ترین جمله و صحیح ترین شعری که عرب گفته، شعر لبید است که گوید: - هر آنچه غیر خدا و غیر ارتباط با خدا است باطل و پوچ است / و هر رقم نعمتی و لذتی که در دنیا است، بالاخره فانی می شود

آنچه که اهل تقوا و پاکان بر آن اجماع و اتفاق دارند - از اصول دین و حقایق و راه و روش یقین و رضا و تسلیم - آنها را بگیر و به آنها عمل کن و معتقد باش. و در مسائل جنجالی و اقوال مختلف و گوناگون داخل نشو که مشکلات اعتقادی و دینی و وسوسه های درونی رخ می دهد. البته امت اسلامی اتفاق دارند بر اینکه خدا یگانه و واحد است؛ مثل و نظیری ندارد؛ در فرمان و حکمش عادل است؛ آنچه بخواهد می کند؛ مطابق اراده حکیمانه اش حکم می نماید؛ بر هر چه اراده نماید توانا است؛ در وعد و وعیدش صادق است؛ قرآن سخن اوست و او این سخنان را آفریده؛ پیش از آفرینش و قبل از مکان و زمان بوده است؛ آفریدن و نابود کردن نزد او یکسان است، با خلقت و آفریدن اشیا چیزی بر علمش افزوده نمی شود و با اعدام و

نیست کردن آنها، از قـدرت و ملکش کم و کاست نمی شود؛ سـلطنتش با عزت و عظمت است و تقـدس و پاکی او از نواقص امکان، برتر از تصور و خیال است. بنابراین اگر کسـی بخواهـد تو را در این عقایـد متزلزل کنـد و از این اصول بکاهد، نپذیر و بـاطن و اعمـاق دل خود را پاک و پاکیزه بـدار تا در نتیجه الطاف و برکات زودرس او را احساس نمایی و در زمره رسـتگاران رستگار شوی. - . مصباح الشریعه: ۴۴ - ۴۵ -

**[ترجمه]

«۴۱»

مص، [مصباح الشریعه] قَالَ الصَّادِقُ علیه السلام: التَّقْوَی عَلَی ثَلَاثَهِ أَوْجُهٍ تَقْوَی بِاللَّهِ فِی اللَّهِ وَ هُوَ تَرْکُ الْحَلَالِ فَضْلًا عَنِ الشُّبْهَهِ وَ هُوَ تَقْوَی خَاصِّ الْخَاصِّ وَ تَقْوَی مِنَ اللَّهِ وَ هُوَ تَرْکُ الشُّبُهَاتِ فَضْلًا عَنْ حَرَامٍ وَ هُوَ تَقْوَی الْخَاصِّ وَ تَقْوَی مِنْ خَوْفِ النَّارِ وَ الْعِقَابِ وَ هُوَ تَرْکُ الْحَرَامِ وَ هُوَ تَقْوَی الْعَامِّ وَ مَثَلُ التَّقْوَی كَمَاءٍ يَجْرِي فِی نَهَرٍ وَ مَثَلُ هَذِهِ الطَّبَقَاتِ الثَّلَاثِ فِی مَعْنَی التَّقْوَی كَأَشْجَارٍ مَغْرُوسَهٍ عَلَی حَافَّهِ ذَلِكَ النَّهَرِ مِنْ كُلِّ لَوْنٍ وَ جِنْسٍ وَ كُلُّ شَجَرَهٍ مِنْهَا يَسْتَمِصُّ الْمَاءَ مِنْ ذَلِكَ النَّهَرِ عَلَی قَدْرِ جَوْهَرِهِ وَ طَعْمِهِ

ص: ۲۹۵

۱- ۱. مصباح الشریعه ص ۴۴ و ۴۵.

وَ لَطَافَتِهِ وَ کَثَافَتِهِ ثُمَّ مَنَافِعُ الْخَلْقِ مِنْ ذَلِکَ الْأَشْجَارِ وَ الثِّمَارِ عَلَی قَدْرِهَا وَ قِیمَتِهَا قَالَ اللَّهُ تَعَالَی صِنْوانٌ وَ غَیْرُ صِنْوانٍ یُسْقی بِماءٍ واحِدٍ وَ نُفَضِّلُ بَعْضَها عَلی بَعْضٍ فِی الْأُکُلِ (۱) الْآیَهَ فَالتَّقْوَی لِلطَّاعَاتِ کَالْمَاءِ لِلْأَشْجَارِ وَ مَثَلُ طَبَائِعِ الْأَشْجَارِ وَ الثِّمَارِ فِی لَوْنِهَا وَ طَعْمِهَا مَثَلُ مَقَادِیرِ الْإِیمَانِ فَمَنْ کَانَ أَعْلَی دَرَجَهً فِی الْإِیمَانِ وَ أَصْفَی جَوْهَراً بِالرُّوحِ کَانَ أَتْقَی وَ مَنْ کَانَ أَتْقَی کَانَتْ عِبَادَتُهُ أَخْلَصَ وَ أَطْهَرَ وَ مَنْ کَانَ کَذَلِکَ کَانَ مِنَ اللَّهِ أَقْرَبَ وَ کُلُّ عِبَادَهٍ غَیْرِ مُؤَسَّسَهٍ عَلَی التَّقْوَی فَهُوَ هَبَاءٌ مَنْثُورٌ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَ أَ فَمَنْ أَسَّسَ بُنْیانَهُ عَلی تَقْوی مِنَ اللَّهِ وَ رِضْوانٍ خَیْرٌ أَمْ مَنْ أَسَّسَ بُنْیانَهُ عَلی شَفا جُرُفٍ هارٍ فَانْهارَ بِهِ فِی نارِ جَهَنَّمَ (۲) الْآیَهَ وَ تَفْسِیرُ التَّقْوَی تَرْکُ مَا لَیْسَ بِأَخْذِهِ بَأْسٌ حَذَراً عَمَّا بِهِ بَأْسٌ وَ هُوَ فِی الْحَقِیقَهِ طَاعَهٌ وَ ذِکْرٌ بِلَا نِسْیَانٍ وَ عِلْمٌ بِلَا جَهْلٍ مَقْبُولٌ غَیْرُ مَرْدُودٍ(۳).

**[ترجمه]مصباح الشریعه: حضرت صادق علیه السّلام فرمود: مراحل و مراتب تقوا سه قسم است:

۱.

تقوایی که هیچ عاملی جز احساس عظمت و لطف او، فانی شدن در راه خدا و ندیدن خود و نیازهای شخصی خود در آن دخالت ندارد که چنین انسان کاملی، از استفاده از حلال هم خودداری می کند، تا چه رسد به موارد شبهه ناک؛ به حداقل خوراک و پوشاک قناعت می نماید و بیش از این حتی از کارها و غذاهای مباح و حلال هم اجتناب می ورزد که این مرحله مربوط است به خواص اولیا و نخبگان از برگزیدگان

۲.

تقوای از خدا که از ترس خدا و مقام الوهیت او که البته در این مرحله، امور شبهه ناک را هم علاوه بر محرمات کنار می گذارد که اولیای الهی و خاصان و برگزیدگان چنین هستند.

۳.

تقوا و خوف از آتش دوزخ و عذاب الهی انگیزه او است که در این صورت، فقط محرمات را ترک می کند، ولی از مباحات و حتی موارد شبهه چندان خودداری نمی کند، که این مرحله تقوای عوام و توده سطحی است.

اگر بخواهیم مثلی برای تقوا و مراتبش بیاوریم، باید بگوییمتقوا مانند آبی است که در نهری جریان دارد و در اطراف و حاشیه این نهر، درختان گوناگون از هر رقم میوه و رنگ و طعم هست و هر درختی بر طبق جوهر و ماهیت خود و ظرافت و بزرگی خود، از آب نهر استفاده می کند و به تناسب رنگ و طعم و بوی و خوی خود، پس از جذب آب جلوه گر می شود. بهره و استفاده مردم از این درختان و میوه های آنها نیز به میزان ارزش و اهمیت آنها و دید و ارزیابی مردم نسبت به آنها بر طبق کیفیت و چگونگی آنها بستگی دارد.

خداوند می فرماید: «صِنْوانٌ وَ غَیْرُ صِنْوانٍ یُسْقی بِماءٍ واحِدٍ وَ نُفَضِّلُ بَعْضَها عَلی بَعْضٍ فِی الْأُکُلِ»، {شاخه های به هم پیچیده و غیر به هم پیچیده که همه آنها از یک آب سیراب می شوند، ولی در طعم و رنگ بعضی بر بعضی برتری و ارزش بیشتری

دارنـد.} - . رعد / ۴ - نسـبت تقوادرباره اطاعات و عبادات، نسـبت آب است بهـدرخت که زنـده کننده و روح بخش عبادت است و ارزش هـای متفـاوت انسـان در درجـات و مراتب ایمـان، نظیر انواع مختلف و گوناگون درختان و میوه ها است که در رنگ و طعم و مزه و بو با هم متفاوت و مختلف هسـتند. هر کس در درجه بالاتری از ایمان قرار گرفته و روح باصفاتری داشته باشـد،تقوا و پرهیزکـاری بیشتری دارد و هر کس که بـا تقوا تر باشـد،عبـادت او پـاک تر و خـالص تر است. و هر آن کس که چنین باشد، به خدا نزدیک تر و در درگاه الهی مقرب تر است. و هر عبادتی که بر پایه تقوا استوار نباشد،«هباء منثور» است که خداونـد فرموده: «أَ فَمَنْ أَسَّسَ بُنْیـانَهُ عَلی تَقْوی مِنَ اللَّهِ وَ رِضْوانٍ خَیْرٌ أَمْ مَنْ أَسَّسَ بُنْیـانَهُ عَلی شَـفا جُرُفٍ هـارٍ فَانْهارَ بِهِ فِی نارِ جَهَنَّمَ»، {آن کس که اسـاس و پایه زنـدگی و اعمال و روش خود را بر پایه تقوا و خداپسـندانه بنیانگـذاری نموده بهتر است یا آن کس که مبنای مسـیر و رفتارش بر کنار پرتگاه سـستی که از درون و داخل تهی و پوچ است پایه گـذاری کرده؟ که دیری نپایـد ناگهان در دره خطرناک دوزخ سـقوط خواهد کرد.} - . توبه / ۱۰۹ - و تفسـیر و توضیح معنای تقواعبارت از این است که انسان آن چیزهایی را که مباح و بی اشکال است ترک کند و کنار بگذارد که مبادا به فعل حرام منجر شود که این در واقع اطـاعت است و دائما بـدون عارضه نسـیان و فراموشـی در یاد حق بودن و علم و آگاهی که جهل و سـفاهت در آن راه نـدارد. چنین تفسیری صحیح است و مردود نیست. - . مصباح الشریعه: ۵۶ - ۵۷ -

**[ترجمه]

باب ۵۷ الورع و اجتناب الشبهات

روایات

«۱»

کـا، [الکـافی] عَنْ عَلِیٍّ عَنْ أَبِیهِ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنْ أَبِی الْمَغْرَاءِ عَنْ زَیْـدٍ الشَّحَّامِ عَنْ عَمْرِو بْنِ سَـعِیدِ بْنِ هِلَـالٍ الثَّقَفِیِّ عَنْ أَبِی عَبْـدِ اللَّهِ علیه السـلام قَـالَ: قُلْتُ لَهُ إِنِّی لَـا أَلْقَـاکَ إِلَّا فِی السِّنِینَ فَـأَخْبِرْنِی بِشَـیْ ءٍ آخُـذُ بِهِ فَقَـالَ أُوصِـیکَ بِتَقْـوَی اللَّهِ وَ الْوَرَعِ وَ الِاجْتِهَادِ وَ اعْلَمْ أَنَّهُ لَا یَنْفَعُ اجْتِهَادٌ لَا وَرَعَ فِیهِ (۴).

**[ترجمه]کافی: عمرو بن سـعید بن هلال ثقفی گوید: به حضـرت صادق علیه السّلام عرض کردم و گفتم: من توفیق شرفیابی خـدمت شـما را به دست نمی آورم و فقـط در بعضـی از سـال هـا می توانم موفق به این کـار بشوم.بنـابراین یک برنامه ثابت و محکمی به من بدهید که طبق آن عمل نمایم.

فرمود: توصـیه و سفارشـی که دارم این است که تقوای الهی و پرهیزکاری و جدیت و کوشـش را از دست ندهی. و قطعا بدان که جدیت و کوشش فراوان در عبادت و طاعت، اگر با ورع و تقوا همراه نباشد سودی ندارد. - . کافی ۲ : ۷۶ -

**[ترجمه]

بیان

لعل المراد بالتقوی ترک المحرمات و بالورع ترک الشبهات بل

ص: ۲۹۶

۱- ۱. الرعد: ۵.

۲- ۲. براءه: ۱۰۹.

۳- ۳. مصباح الشریعه ص ۵۶ و ۵۷.

۴- ۴. الکافی ج ۲ ص ۷۶.

بعض المباحات و بالاجتهاد بذل الجهد فی فعل الطاعات یقال وقاه الله السوء یقیه وقایه أی حفظه و اتقیت الله اتقاء أی حفظت نفسی من عذابه أو عن مخالفته و التقوی اسم منه و التاء مبدله من واو و الأصل وقوی من وقیت لکن أبدل و لزمت التاء فی تصاریف الکلمه و فی النهایه فیه ملاک الدین الورع الورع فی الأصل الکف عن المحارم و التحرج منها یقال ورع الرجل یرع بالکسر فیهما ورعا و رعه فهو ورع و تورع من کذا ثم استعیر للکف عن المباح و الحلال لا ینفع أی نفعا کاملا.

**[ترجمه]شاید مقصود از کلمه تقوا، ترک کردن و کنار گذاشتن محرمات باشد و منظور از ورع، ترک کارها و اموری که شبهه ناک هستند و احتمال حرام بودن آنها می رود. بلکه ممکن است بعضی از مباحات و حلال ها باشد. و مراد از «اجتهاد»، کوشش فراوان داشتن در عبادت و اطاعت است. و لفظ تقوا از «وقی» است. گفته می شود «وقاه للّٰه السّوء یقیه وقایه»، یعنی خدا او را از بدی نگاه داشت و «اتّقیت اللّٰه اتّقاء»، یعنی خودم را از عذاب خدا یا از مخالفت با فرمان او بازداشته و حفظ نمودم. و اسم مصدرش می شود تقوا و تاء تقوا از واو تبدیل شده که اصلش «وقوی» است که در تمام صیغه ها و مشتقات، واو به تاء تبدیل شده است. و در کتاب نهایت آمده که در حدیث است: اساس و پایه دین ورع است. ورع در معنای اصلی و اولی یعنی خودداری از حرام و دوری کردن از آن. گویند «ورع الرّجل.» یرع در ماضی و مضارع به کسر راء،ورعا ورعه فهو ورع (اسم فاعل) و تورّع من کذا. ولی در لسان علم اخلاق و اخبار، به معنای خودداری از کارهای مباح و حلال هم به کار می رود «لا ینفع» یعنی فایده خوب و بهره و سود کامل ندارد.

**[ترجمه]

«۲»

کا، [الکافی] عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ یَحْیَی عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ حَدِیدِ بْنِ حَکِیمٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام یَقُولُ: اتَّقُوا اللَّهَ وَ صُونُوا دِینَکُمْ بِالْوَرَعِ (۱).

**[ترجمه]کافی:حدید بن حکیم گوید: از حضرت صادق علیه السّلام شنیدم که می فرمود:تقوا داشته باشید و از خدا بترسید و به وسیله ورع و پرهیزکاری، دین خود را از خطر آفت و سستی و زوال حفظ نمایید. - . کافی ۲ : ۷۶ -

**[ترجمه]

بیان

یدل علی أن بترک الورع عن المحرمات یصیر الإیمان بمعرض الضیاع و الزوال فإن فعل الطاعات و ترک المعاصی حصون للإیمان من أن یذهب به الشیطان.

**[ترجمه]از این حدیث استفاده می شود که ترک ورع و پرهیز نکردن از حرام، موجب می شود که ایمان انسان و اعتقادات دینی در معرض تباهی و زوال قرار گیرد،چون انجام واجبات و ترک محرمات است که همانند قلعه محکم و استوار، ایمان را از دستبرد شیطان مصون می دارد.

**[ترجمه]

«۳»

كا، [الكافى] عَنْ أَبِی عَلِیٍّ الْأَشْعَرِیِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الْجَبَّارِ عَنْ صَفْوَانَ بْنِ یَحْیَی عَنْ یَزِیدَ بْنِ خَلِیفَهَ قَالَ: وَعَظَنَا أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام فَأَمَرَ وَ زَهَّدَ ثُمَّ قَالَ عَلَیْکُمْ بِالْوَرَعِ فَإِنَّهُ لَا یُنَالُ مَا عِنْدَ اللَّهِ إِلَّا بِالْوَرَعِ (۲).

**[ترجمه]کافی: یزید بن خلیفه گفت: امام صادق علیه السّلام ما را موعظه نمود و امر نمود و به زهد و پارسایی ترغیب کرد. سپس فرمود: بر شما باد به پرهیزکاری و ورع که فقط از طریق پرهیزکاری است که می شود به آنچه نزد خدا است رسید. - . کافی ۲ : ۷۶ -

**[ترجمه]

بیان

فأمر أی بالطاعات و ما یوجب الفوز بأرفع الدرجات و زهد علی بناء التفعیل أی أمر بالزهد فی الدنیا و ترک مشتهیاتها المانعه عن قربه سبحانه قال الجوهری التزهید فی الشی ء و عن الشی ء خلاف الترغیب فیه.

**[ترجمه]«فامر»یعنی حضرت به انجام اطاعت و آنچه موجب رسیدن به درجات و مراتب اخروی است امر نمود. و «زهّد» از باب تفعیل، یعنی دستور زهد و پارسایی در دنیا و ترک شهوات دنیوی که مانع از قرب و نزدیک شدن به خداوند متعال است. جوهری گوید: «التزهید فی الشّی ء.» و «عن الشّی ء» به معنای نقطه مقابل ترغیب و تحریص است، یعنی واداشتن به بی میلی و دل کندن از چیزی .

**[ترجمه]

«۴»

كا، [الكافى] عَنِ الْعِدَّهِ عَنِ الْبَرْقِیِّ عَنِ ابْنِ فَضَّالٍ عَنْ أَبِی جَمِیلَهَ عَنِ ابْنِ أَبِی یَعْفُورٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: لَا یَنْفَعُ اجْتِهَادٌ لَا وَرَعَ فِیهِ (۳).

**[ترجمه]کافی: امام ششم علیه السّلام فرمود: کوشش در اطاعت، بدون داشتن ورع و پرهیزکاری سودی ندارد. - . کافی ۲ : ۷۷ -

**[ترجمه]

«۵»

كا، [الكافى] عَنِ الْعِدَّهِ عَنِ الْبَرْقِيِّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ فَضَالَهَ بْنِ أَيُّوبَ عَنِ الْحَسَنِ

ص: ۲۹۷

۱- ۱. الكافى ج ۲ ص ۷۶.

۲- ۲. الكافى ج ۲ ص ۷۶.

۳- ۳. الكافى ج ۲ ص ۷۷.

بْنِ زِيَادٍ الصَّيْقَلِ عَنْ فُضَيْلِ بْنِ يَسَارٍ قَالَ قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ علیه السلام: إِنَّ أَشَدَّ الْعِبَادَهِ الْوَرَعُ (۱).

**[ترجمه]کافی: حضرت باقر علیه السّلام فرمود: دشوارترین عبادت، داشتن ورع و تقوا و پرهیزکاری است. - . کافی ۲ : ۷۷ -

**[ترجمه]

بیان

إن أشد العباده الورع إذ ترک المحرمات أشق على النفس من فعل الطاعات و أفضل الأعمال أحمزها.

**[ترجمه]چون ترک حرام و دست برداشتن از محرمات از انجام طاعت و عبادت دشوارتر است و نفس انسان به سختی از حرام خودداری می کند و معروف است کاری که دشوار و سخت تر باشد، با ارزش ترین اعمال است.

**[ترجمه]

«۶»

کا، [الکافی] عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى عَنِ ابْنِ عِيسَى عَنِ ابْنِ بَزِيعٍ عَنْ حَنَانِ بْنِ سَدِيرٍ قَالَ: قَالَ أَبُو الصَّبَّاحِ الْكِنَانِيُّ لِأَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام مَا نَلْقَى مِنَ النَّاسِ فِيکَ فَقَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام وَ مَا الَّذِی تَلْقَى مِنَ النَّاسِ فِيَّ فَقَالَ لَا يَزَالُ يَكُونُ بَيْنَنَا وَ بَيْنَ الرَّجُلِ الْكَلَامُ فَيَقُولُ جَعْفَرِيٌّ خَبِيثٌ فَقَالَ يُعَيِّرُكُمُ النَّاسُ بِی فَقَالَ لَهُ أَبُو الصَّبَّاحِ نَعَمْ قَالَ فَمَا أَقَلَّ وَ اللَّهِ مَنْ يَتَّبِعُ جَعْفَراً مِنْكُمْ إِنَّمَا أَصْحَابِی مَنِ اشْتَدَّ وَرَعُهُ وَ عَمِلَ لِخَالِقِهِ وَ رَجَا ثَوَابَهُ هَؤُلَاءِ أَصْحَابِی (۲).

**[ترجمه]کافی: ابوالصباح کنانی به حضرت صادق عرض کرد: ما به این دلیل که با شما ارتباط داریم، در برخورد با مردم با مشکلات و ناراحتی هایی مواجه می شویم. حضرت فرمود: چطور؟ عرضه داشت: مرتب در مذاکراتی که با مردم داریم، ما را توبیخ نموده و به عنوان اعتراض و تحقیر می گویند که فلانی جعفری و خبیث است. حضرت فرمود: مردم شما را به جرم ارتباط با من توبیخ و سرزنش می کنند؟ عرض کرد: آری.حضرت فرمود: به خدا سوگند پیروان جعفر خیلی کم هستند. اصحاب و یاران من همانا کسانی هستند که دارای تقوای کامل و قوی باشند و عمل خود را برای آفریدگار انجام دهند و با این برنامه عملی، به پاداش خدا امیدوار باشد. این گونه افراد اصحاب و یاران من هستند. - . کافی ۲ : ۷۷ -

**[ترجمه]

توضیح

قال الشیخ البهائی رحمه الله یعلم منه أنه لم یرتض علیه السلام ما قاله أبو الصباح لما فیه من الخشونه و سوء الأدب و عمل لخالقه أی أخلص العمل لله و رجا ثوابه کأنه إشاره إلی أن رجاء الثواب إنما یحسن مع الورع و الطاعه و إلا فهو غرور کما مر و

إلی أنه مع العمل أیضا لا- ینبغی الیقین بالثواب لکثره آفات العمل و یمکن أن یکون ما ذکره علیه السلام إیماء إلی أن ما تسمعون من المخالفین إنما هو لعدم الطاعه إما بترک الطاعات و الأعمال الرضیه أو لترک ما أمرتکم به من التقیه.

**[ترجمه]مرحوم شیخ بهاء گفته: از بیانات امام علیه السّلام فهمیده می شود که روش بی ادبانه و تعبیرات تند ابوالصباح کنانی، مورد رضایت حضرت قرار نگرفته و از نحوه مذاکرات او ناراضی بود.

«و عمل لخالقه»: یعنی اعمال و عبادات خود را از انگیزه های غیر خدایی پاک و کارش را با اخلاص و فقط برای خدا انجام دهد .

«و رجا ثوابه»: از اینکه این جمله را بعد از آن دو جمله قبل بیان فرموده، به دست می آید که رجاء و امید به لطف و عنایت پروردگار در صورتی صحیح و بجا است که توأم با عمل و همراه با ورع و تقوا باشد، وگرنه فریب و گول زدن انسان خود را بیش نیست. و باز اشاره به این مطلب است که اتکا به عمل و دلخوش بودن به کارهای خیری که انسان انجام می دهد و یقین و اطمینان به پاداش خداوندی و قبول عمل، چندان صحیح نیست، چون عمل و کارکرد انسان در معرض آفات و خطرات فراوانی است که با آفت تکبر و غیبت و خطر ظلم و عجب و خودبینی و امثال این آفت ها، ناگهان هیچ و پوچ می شود.بنابراین جمله «و رجا ثوابه» یعنی در عین حال که ورع و تقوا و عمل خالص هست، باید به خدا امیدوار شد که آفت نیاید و عمل را نابود نکند. و احتمال دارد که این چند جمله بیانگر علت حمله و توبیخ مخالفان باشد، یعنی آن گروه مخالف و غیر شیعه که شما شیعیان و اصحاب مرا مورد توبیخ و سرزنش قرار می دهند، از این جهت است که شما مواظب اطاعت و اعمال پسندیده نیستید و حسن عملی و اخلاقی ندارید و مراعات تقیه و دستورهای مرا نمی کنید.

**[ترجمه]

«۷»

کا، [الکافی] بِالْإِسْنَادِ الْمُتَقَدِّمِ عَنْ حَنَانٍ عَنْ أَبِی سَارَهَ الْغَزَّالِ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ ابْنَ آدَمَ اجْتَنِبْ مَا حَرَّمْتُ عَلَیْکَ تَکُنْ مِنْ أَوْرَعِ النَّاسِ (۳).

**[ترجمه]کافی: با همان سند از حنان از ابی ساره، از حضرت باقر علیه السّلام نقل شده است که خداوند متعال فرمود: ای فرزند آدم! اگر از محرمات و کارهای حرام و ممنوع اجتناب کنی، از پرهیزکارترین و با تقوا ترین مردم هستی. - . کافی ۲ : ۷۷ -

**[ترجمه]

بیان

کأن الأورع بالنسبه إلی من یجتنب المکروهات و یأتی بالسنن و یجترئ علی المحارم و ترک الطاعات کما هو الشائع بین الناس

أو هو تعريض بأرباب البدع

ص: ۲۹۸

۱- ۱. الكافى ج ۲ ص ۷۷.

۲- ۲. الكافى ج ۲ ص ۷۷.

۳- ۳. الكافى ج ۲ ص ۷۷.

الذين یحرمون ما أحل الله علی أنفسهم و یسمونه ورعا أو تنبیه علی أن الورع إنما هو بترک المعاصی لا بالمبالغه فی الطاعات و الإکثار منها.

**[ترجمه]این جمله ذیل چند احتمال دارد:

.۱

اینکه چنین شخصی را که از کارهای حرام خودداری می کند، با کسی که به انجام مستحبّات و اذکار و ادعیه می پردازد و از مکروهات از قبیل آب ایستاده خوردن و هنگام دخول به محل قضای حاجت سر برهنه نبودن و امثال اینها اجتناب می کند که در نظر عوام از مردم با تقوابه حساب می آید، ولی در مقابل کارهای حرام از قبیل ربا و رشوه و غیره بی تفاوت است، بلکه اینها را با کمال جرأت و بی باکی انجام می دهد .

خلاصه این دو فرد را با هم سنجیده و می فرماید که شخص اولی نسبت به این فرد دومی پرهیزکارتر است.

.۲

احتمال دارد به صاحبان بدعت نظر داشته که از پیش خود، بعضی از حلال ها را بر خودحرام می کنند و نام آن را تقوا و ورع می گذارند.

.۳

ممکن است هشدار به این مطلب باشد که ورع و پرهیزکاری، به ترک محرمات است نه عبادات زیاد و فراوان.

**[ترجمه]

«۸»

کا، [الکافی] عَنْ عَلِیٍّ عَنْ أَبِیهِ وَ عَلِیِّ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ سُلَیْمَانَ الْمِنْقَرِیِّ عَنْ حَفْصِ بْنِ غِیَاثٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عَنِ الْوَرِعِ مِنَ النَّاسِ فَقَالَ الَّذِی یَتَوَرَّعُ عَنْ مَحَارِمِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَ (۱).

**[ترجمه]کافی: حفص بن غیاث گوید: از حضرت صادق علیه السّلام پرسیدم:پرهیزکار و اهل ورع کیست؟ فرمود: آن کس که از محرمات الهی و کارهای حرام بپرهیزد. - . کافی ۲ : ۷۷ -

**[ترجمه]

«۹»

كا، [الكافى] عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى عَنِ ابْنِ عِيسَى عَنْ عَلِيِّ بْنِ النُّعْمَانِ عَنْ أَبِی أَسَامَهَ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام يَقُولُ: عَلَيْكَ بِتَقْوَى اللَّهِ وَ الْوَرَعِ وَ الِاجْتِهَادِ وَ صِدْقِ الْحَدِيثِ وَ أَدَاءِ الْأَمَانَهِ وَ حُسْنِ الْخُلُقِ وَ حُسْنِ الْجِوَارِ وَ كُونُوا دُعَاهً إِلَى أَنْفُسِكُمْ بِغَيْرِ أَلْسِنَتِكُمْ وَ كُونُوا زَيْناً وَ لَا تَكُونُوا شَيْناً وَ عَلَيْكُمْ بِطُولِ الرُّكُوعِ وَ السُّجُودِ فَإِنَّ أَحَدَكُمْ إِذَا أَطَالَ الرُّكُوعَ وَ السُّجُودَ هَتَفَ إِبْلِيسُ مِنْ خَلْفِهِ فَقَالَ يَا وَيْلَهُ أَطَاعَ وَ عَصَيْتُ وَ سَجَدَ وَ أَبَيْتُ (۲).

**[ترجمه]كافی: اسامه نقل كرده است كه از حضرت صادق عليه السّلام شنيدم كهمی فرمود:بر تو باد كه دارای تقوای الهی باشی!بر شما باد به ورع و پرهيزكاری؛ كوشش و راستگويی؛ حفظ امانت؛ خوش خلقی و خوش همسايه داری؛ و مردم را با عمل خود، نه با زبان تنها به خود جلب نموده و دعوت كنيد.و اينكه زينت بخش اجتماع و شيعيان و ما باشيد و موجب ننگ و عار نباشيد. بر شما باد به ركوع و سجده طولانی كه هر وقت يكنفر از شما ركوع و سجده خود را طول دهد، شيطان ناله و فرياد می كند و می گويد: ای وای! اين شخص اطاعت خدا كرد و من معصيت و مخالفت كردم؛ اين شخص سجده كرد و من امتناع كردم! - . كافی ۲ : ۷۷ -

**[ترجمه]

إيضاح

حسن الجوار لكل من جاوره و صاحبه أو لجار بيته و كونوا دعاه أی كونوا داعين للناس إلی طريقتكم المثلی و مذهبكم الحق بمحاسن أعمالكم و مكارم أخلاقكم فإن الناس إذا رأوكم علی سيره حسنه و هدی جميل نازعتهم أنفسهم إلی الدخول فيما ذهبتم إليه من التشيع و تصويبكم فيما تقلدتم من طاعه أئمتكم عليهم السلام و كونوا زينا أی زينه لنا و لا تكونوا شينا أی عيبا و عارا علينا.

و فی النهايه فی حديث أبی هريره إذا قرأ ابن آدم السجده فسجد اعتزل الشيطان يبكی يقول يا ويله الويل الحزن و الهلاك و المشقه من العذاب و كل من وقع فی هلكه دعا بالويل و معنی النداء فيه يا ويلی و يا حزنی و يا هلاكی و يا عذابی احضر فهذا وقتك و أوانك فكأنه نادی الويل أن يحضره لما عرض له من الأمر الفظيع و هو الندم علی ترك السجود لآدم عليه السلام و أضاف الويل إلی ضمير الغائب

۱- ۱. الكافی ج ۲ ص ۷۷.
۲- ۲. الكافی ج ۲ ص ۷۷.

حملا على المعنى و عدل عن حكايه قول إبليس يا ويلى كراهه أن يضيف الويل إلى نفسه انتهى.

و قال النووى هو من أدب الكلام أنه إذا عرض فى الحكايه عن الغير ما فيه سوء صرف الحاكى عن نفسه إلى الغيبه صونا عن صوره إضافه السوء إلى نفسه انتهى.

و قيل الضمير راجع إلى الساجد و دعا إبليس له بالعذاب و الويل أو هو من كلام الإمام و الضمير لإبليس و الجمله معترضه و لا يخفى بعدهما و يحتمل على الأول أن يكون المنادى محذوفا نحو ألا يا اسجدوا أى يا قوم احضروا ويلى.

**[ترجمه]«حسن الجوار» يعنى خوشرفتارى با هر كس كه مجاور و همراه و هم صحبت انسان باشد، يا خوشرفتارى با همسايه خانه و منزل.

«كونوا دعاه»: يعنى مردم را با اعمال نيك و اخلاق پسنديده به اين راه مستقيم تشيع و مذهب حق و استوار ترغيب و دعوت نماييد، چون وقتى روش نيك و راهنمايى صحيح و اعمال پسنديده از شما ديدند، فكر و وجدان آنان وادارشان مى كند كه اين مذهب تشيع و راه شما را انتخاب كنند و شما را در اين تسليم و اطاعتى كه از ما داريد، تصويب و تحسين نمايند.

«و كونوا زينا»: زينت ما باشيد.

«و لا تكونوا شينا»: عيب و عار و ننگ براى ما نباشيد. در كتاب نهايه در ذيل حديثى از ابى هريره نقل كرده است: هنگامى كه انسان آيه سجده را تلاوت و سجده كند، شيطان به كنارى مى رود و با گريه مى گويد: اى واى! در ذيل اين حديث گفته: لفظ «ويل» به معناى اندوه و هلاكت و نابودى و عذاب و شكنجه دردناك است و هر كس كه در خطر هلاكت و نابودى قرار گرفت، خواستار ويل مى شود، به اين معنا كه «اى ويل من واى اندوه واى مرگ و عذاب! به زودى برس و مرا درياب كه الان وقت رسيدن تو است و اين ناراحتى و رنج با رسيدن مرگ پايان يابد! و شيطان هم كه مى گويد «يا ويله»، براى اظهار شدت ناراحتى است كه از ترك سجده و مخالفت امر خداوند احساس مى كند و ندامت و حسرت بر گذشته است. البته هنگام نقل گفتار شيطان، قاعدتا بايد گفته شود «يا ويلى»، زيرا شيطان در موقع سجده انسان كه ناراحت مى شود، خواستار مرگ خودش مى شود و بايد گفت يا ويلى كه نقل قول شيطان است،ولى اينكه به جاى «يا ويلى»،«يا ويله» گفته شده و ضمير غايب به كار رفته، به عنوان بيان معنى و حقيقت است. يعنى شيطان مرگش را و نابودى خودش را صدا زده و خواستار مى شود. و از نقل قول و لفظ شيطان (يا ويلى) عدول نموده و آن تعبير را نمى كند، براى اينكه مبادا توهم شود كه ناقل قول مرگ خودش را خواستار شده. لذا مى گويد يا ويله اى ويل و مرگ او. پايان كلام نهايه)

نووى گفته چنين تعبيرى، از آداب و رسوم سخن گفتن است كه وقتى انسان گفتار بد و ناراحت كننده اى را از كسى بازگو مى كند، ناقل بايد جورى تعبير كند كه از ارتباط و انتساب به خود مصون باشد. لذا به صورت ضمير غايب تعبير مى كند تا از هر گونه توهم انتساب آن بدى به خودش محفوظ بماند. و بعضى گفته اند ضمير «يا ويله» مربوط به شخص سجده كننده است كه شيطان از اثر كينه و حسد، در حق آن شخص نفرين مى كند و عذاب و ويل برايش مى خواهد. يا اينكه اين جمله يا ويله معترضه و از كلام خود امام است كه در اثناى مطلب، حضرت در حق شيطان نفرين مى كند و ضمير راجع به ابليس است كه

البته این دو احتمال ضعیف و بعید است. و بنا بر معنای اولی که قبلا گفته شد و صحیح بود، احتمال دارد که منادی ویل نباشد و مخدوف باشد، مثل اینکه گفته می شود «ألا یا اسجدوا». به این ترتیب که یا ویله یعنی یا قوم (که قوم منادی باشد) «احضروا ویلی»، ای مردم بیاییدو عذاب مرا ببینید.

**[ترجمه]

«۹»

کا، [الکافی] عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ یَحْیَی عَنِ ابْنِ عِیسَی عَنْ عَلِیِّ بْنِ أَبِی زِیَادٍ عَنْ أَبِیهِ قَالَ: کُنْتُ عِنْدَ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام فَدَخَلَ عِیسَی بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْقُمِّیُّ فَرَحَّبَ بِهِ وَ قَرَّبَ مَجْلِسَهُ ثُمَّ قَالَ یَا عِیسَی بْنَ عَبْدِ اللَّهِ لَیْسَ مِنَّا وَ لَا کَرَامَهَ مَنْ کَانَ فِی مِصْرٍ فِیهِ مِائَهُ أَلْفٍ أَوْ یَزِیدُونَ وَ کَانَ فِی ذَلِکَ الْمِصْرِ أَحَدٌ أَوْرَعَ مِنْهُ (۱).

**[ترجمه]کافی: ابی زیاد گفت: خدمت حضرت صادق علیه السّلام بودم که عیسی بن عبداللّه قمی وارد شد. حضرت ترحیب فرمود،برای عیسی جا باز کرد و او را به خود نزدیک کرد. سپس فرمود: ای عیسی! از ما نیست آن شیعه ای که در شهری باشد که در آن شهر صد هزار نفر یا بیشتر باشند و در میان آنان، کسی که با ورع و پرهیزکارتر از شیعه باشد پیدا شود. چنین شیعه ای از ما نیست و ارزش و احترامی ندارد. - . کافی ۲ : ۷۸ -

**[ترجمه]

بیان

قال الجوهری الرحب بالضم السعه و قولهم مرحبا و أهلا أی أتیت سعه و أتیت أهلا فاستأنس و لا تستوحش و قد رحب به ترحیبا إذا قال له مرحبا انتهی و فی النهایه و قیل معناه رحب الله بک مرحبا فجعل المرحب موضع الترحیب انتهی.

و قوله و لا کرامه جمله معترضه أی لا کرامه له عند الله أو عندنا أو أعم منهما فیه مائه ألف أی من المخالفین أو الأعم و یدل علی مدح عیسی بن عبد الله

وَ رَوَی الشَّیْخُ الْمُفِیدُ فِی مَجَالِسِهِ حَدِیثاً یَدُلُّ عَلَی مَدْحٍ عَظِیمٍ لَهُ وَ أَنَّهُ قَالَ علیه السلام فِیهِ: هُوَ مِنَّا أَهْلَ الْبَیْتِ.

و زعم الأکثر أنه الأشعری جد أحمد بن محمد و الأظهر عندی أنه غیره لبعد ملاقاه الأشعری الصادق علیه السلام بل ذکروا أن له مسائل عن الرضا علیه السلام

**[ترجمه]جوهری گفته «رحب» به ضم راء، به معنای سعه و فراخی و گشایش است. و می گویند«مرحبا و اهلا» یعنی وقتی به جای وسیع و اهل و شایسته و مناسب وارد شدی، انس بگیر وحشت و ترس نداشته باش. «رحب به» یعنی حضرت به او گفت مرحبا. و در نهایه گفته که بعضی گفته اند «مرحبا» یعنی خداوند به تو توسعه و گشایش عنایت فرماید. لفظ مرحبا به جای ترحیب قرار داده شده و جمله «و لا کرامه» معترضه است، یعنی نزد خدا ارزشی ندارد یا نزد ما، یا هم از نظر ما و هم از نظر

خدا و این بیان و احترام حضرت، خود مدح و ستایشی است از عیسی بن عبداللّه.و مرحوم شیخ مفید در کتاب مجالس خود حدیثی دارد که عظمت فوق العاده عیسی را می رساند که حضرت فرموده او (عیسی) از ما اهل بیت است و خیلی از علما تصور کرده اند که این عیسی، همان عیسی بن عبداللّه اشعری است که جد احمد بن محمد است، ولی ظاهرا چنین نیست. چون عیسی اشعری بعید است که با حضرت صادق علیه السّلام ملاقات کرده باشد. آنچه که گفته اند این است که او از حضرت رضا علیه السّلام مسائل و احادیثی نقل نموده است.

**[ترجمه]

«۱۰»

کا، [الکافی] عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ یَحْیَی عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِیسَی عَنِ ابْنِ فَضَّالٍ عَنْ

ص: ۳۰۰

۱- ۱. الکافی ج ۲ ص ۷۸.

عَلِيِّ بْنِ عُقْبَهَ عَنْ أَبِی كَهْمَشٍ عَنْ عَمْرِو بْنِ سَعِيدِ بْنِ هِلَالٍ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام أَوْصِنِی قَالَ أُوصِيکَ بِتَقْوَی اللَّهِ وَ الْوَرَعِ وَ الِاجْتِهَادِ وَ اعْلَمْ أَنَّهُ لَا يَنْفَعُ اجْتِهَادٌ لَا وَرَعَ فِيهِ (۱).

**[ترجمه]کافی: عمرو بن سعید بن هلال گفت: به حضرت صادق علیه السّلام عرضه داشتم: مرا وصیتی کن. فرمود: توصیه می کنم تو را به تقوای الهی و پرهیزکاری و جدیت و کوشش. بدان کوششی که توأم با ورع و پرهیزکاری نباشد، سودی ندارد. - . کافی ۲ : ۷۸ -

**[ترجمه]

«۱۱»

کا، [الكافی] عَنْ مُحَمَّدٍ عَنْ أَحْمَدَ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحَكَمِ عَنْ سَيْفِ بْنِ عَمِيرَهَ عَنْ أَبِی الصَّبَّاحِ الْكِنَانِيِّ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: أَعِينُونَا بِالْوَرَعِ فَإِنَّهُ مَنْ لَقِيَ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ مِنْكُمْ بِالْوَرَعِ كَانَ لَهُ عِنْدَ اللَّهِ فَرَجاً إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ يَقُولُ وَ مَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ فَأُولئِکَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَ الصِّدِّيقِينَ وَ الشُّهَداءِ وَ الصَّالِحِينَ وَ حَسُنَ أُولئِکَ رَفِيقاً(۲) فَمِنَّا النَّبِيُّ وَ مِنَّا الصِّدِّيقُ وَ الشُّهَدَاءُ وَ الصَّالِحُونَ (۳).

**[ترجمه]کافی: ابی الصباح کنانی نقل کرده استکه حضرت باقر علیه السّلام فرمود: با تقوا و پرهیزکاری ما را یاری کنید! هر که خدای خود را با دارا بودن تقوا و پرهیزکاری ملاقات نماید، خداوند برای او فرج و گشایشی مقرر فرماید که خود در قرآن فرموده است. هر آن کس که خدا و رسولش را اطاعت نماید، چنین افرادی با پیغمبران و صدیقین و شهدا و نیکانند و اینان چه رفقای خوبی هستند. از ما است پیامبر، از ما است صدیق (علی علیه السّلام) و شهدا و صالحان و شایستگان. - . کافی ۲ : ۷۸ -

**[ترجمه]

بيان

أعينونا بالورع إشاره إلى أن الأئمه علیهم السلام متكفلون لنجاه شيعتهم من العذاب فكلما كان ورعهم أشد و أكمل كانت الشفاعه عليهم أسهل فالورع إعانه لهم علیهم السلام على ذلک فإن قلت مع الورع أی حاجه إلى الشفاعه فإنه يجب عليه سبحانه بمقتضی وعده

أدخالهم الجنه و إبعادهم من العذاب قلت يحتمل أن يكون المراد عدم تجشم الشفاعه أو يكون الورع ترک المعاصی فقط فلا ينافی الاحتياج إلى الشفاعه للتقصير فی الواجبات أو يكون المراد بالورع ترک الكبائر أو أعم من ترک كل المعاصی أو بعضها مع أنه لا استبعاد فی الحاجه إلى الشفاعه مع فعل الطاعات و ترک المعاصی لسرعه دخول الجنه أو التخلص من أهوال القيامه أو عدم الحساب أو تخفيفه.

كان له عند الله فرجا اسم كان الضمير المستتر الراجع إلى الورع و قيل إلى اللقاء و فرجا بالجيم خبره و ربما يقرأ بالحاء المهمله

و على التقديرين التنوين للتعظيم من يطع الله و رسوله فى سوره النساء وَ الرَّسُولَ و كأنه نقل

ص: ۳۰۱

۱- ۱. الكافى ج ۲ ص ۷۸.

۲- ۲. النساء: ۶۹.

۳- ۳. الكافى ج ۲ ص ۷۸.

بـالمعنی مع الإشـاره إلی مـا فی سوره النور وَ مَنْ یُطِعِ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ یَخْشَ اللَّهَ وَ یَتَّقْهِ فَأولئِـکَ هُمُ الْفـائِزُونَ (۱) و إطـاعه الله و الرسول لا تکون إلا مع الورع فالاستشـهاد لـذلک و قیل المراد بطاعه الله و رسوله إطاعتهما فی الاعتقاد بإمامه أئمه الهدی علیهم السلام و إن کان مع المعاصی فالاستشهاد للشفاعه.

فمنـا أی مـن بنی هـاشم و کـأن المراد بالصـدیق أمیر المـؤمنین علیـه السـلام و بالشـهداء الحسـنان علیهمـا السـلام أو الحسـین و بالصـالحین بـاقی الأئمه علیهم السـلام أو المراد بالشـهداء جمیع الأئمه علیهم السـلام و بالصـالحین شـیعتهم و قـد فسـرت الآیه بالوجهین فی الأخبار.

**[ترجمه]«اعینونا بالورع»: این جمله اشاره به این است که ائمه اطهار علیهم السّلام، رحمت نجات شیعیان از عذاب اخروی را متحمّل هسـتند.بنابراین هر چه تقوا و پرهیزکاری شـیعیان بیشتر و بهتر باشد، شـفاعت ائمه علیهم السّلام در حق آنان آسان تر و ورع و تقـوا، کمـک و اعـانتی برای ائمه می شـود. و اگر تقـوا و پرهیزکـاری شـیعه در درجه عـالیه باشـد که طبق وعـده الهی، خداونـد این گونه افراد را به بهشت داخـل می کنـد و از عـذاب مصون می دارد. مقصود از اعانت در این گونه موارد، این می شـود که ائمه علیهم السّلام برای چنین افرادی زحمت شـفاعت کردن ندارنـد. یـا منظور از ورع و پرهیزکـاری، ترک معصـیت است. پس ممکن است در انجام واجبات تقصـیر و کوتاهی داشـته باشد که در آن قسـمت محتاج به شفاعت باشد. یا منظور از ورع، ترک معصـیت هـای کبیره باشـد که در این صورت با ارتکاب معاصـی صـغیره آلودگی پیـدا کرده و محتاج به شـفاعت باشد. حاصل مطلب اینکه نباید توهم شود که با داشـتن ورع و پرهیزکاری، نیازی به شـفاعت نیست. علاوه بر این ممکن اسـت بگوییم در عین حالی که شیعه تمامی واجبات را انجام داده و از همه گونه گناه اجتناب کرده، باز هم از شفاعت بی نیاز نیست و این شـفاعت برای این است که زودتر به بهشت داخـل شـود یـا از هـول و وحشت قیـامت خلاـص شود یـا در حسـاب عفو یا تخفیفی پیدا شود.

(این مطلب درباره توضیح جمله «اعینونا بالورع» بود که اعانت مربوط به امور اخروی معنا شد. ولی ممکن است گفته شود که این جمله اصولا مربوط به شـفاعت و امر اخروی نیست، بلکه نظر به این دنیا دارد. یعنی شـما شیعیان، با تقوا و پرهیزکاری خود مـا را یـاری کنیـد و از این راه به ما عزت و ارزش بدهیـد و مردم را به طرف مکتب ما و مـذهب حق جلب کنیـد. و شـما آیینه تربیت ما باشید و با شیوه صحیح تقوا و پرهیزکاری، تشیع را ترویج کنید و مذهب اهل بیت را نصرت دهید و حقایق و حقانیت این مکتب را با اعمال نیک و اخلاق ستوده خود ارائه دهید. نظیر جمله کونوا زینا لنا).

«کـان له عنـد اللّه فرجا»: بر حسب ترکیب نحوی، اسم «کان» ضـمیری است که به ورع برمی گردد، یعنی آن ورع و تقوا، خود فرج و گشایشـی برای او خواهـد بود. و بعضـی گفته انـد ضـمیر راجع است به «لقـاء» که از فعـل «لقی» فهمیـده می شود، یعنی ملاقـات خداونـدی فرجی است برای او. و «فرجا» با جیم، خبر «کان» است. و بعضـی با حاء خوانـده انـد، یعنی ورع یا ملاقات، فرح و سروری برای او خواهد بود و بهر تقدیر تنوین این لفظ برای تعظیم است، یعنی فرج بزرگ یا خوشحالی عظیمی برای او هست. و آیه«وَ مَنْ یُطِعِ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ» که در سوره نسـاء و الرّسول است و شایـد نقـل به معنـا نموده و به جـای لفـظ «الرسول» و «رسوله» گفته برای اشـاره به آیه ای که در سوره نور است.« وَ مَنْ یُطِعِ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ یَخْشَ اللَّهَ وَ یَتَّقْهِ فَأُولئِکَ هُمُ الْفائِزُونَ» و البته اطـاعت و فرمـانبرداری از خـدا و رسول، در صورتی صـحیح است که توأم بـا تقوا باشـد.بنابراین استشـهاد به سوره نور،به

منظور اشتراط تقوا است و گفته شده که منظور از اطاعت خدا و رسول، اطاعت آنان است در امور اعتقادی که به امامت ائمه اطهار علیهم السّلام معتقد باشد. گرچه ممکن است اعتقاد به امامت همراه با ارتکاب گناه باشد.بنابراین استشهاد به این آیه سوره نساء برای اثبات شفاعت است، یعنی کسی که در امور اعتقادی مطیع خدا و رسول باشد، ولو اینکه به پاره ای از معاصی مبتلا شده باشد. چنین شخصی با شفاعت ائمه به جوار پیامبران و صدیقین و شهدا و صالحین نائل می گردد.«فمنّا» این گروه از ما بنی هاشم است که منظور از صدیق، امیر مؤمنان و از شهدا، حسن یا حسین علیه السّلام است و منظور از صالحین، بقیه ائمه یا منظور از شهدا، همه ائمه علیه السّلام و منظور از صالحین، شیعیان آنان است که در اخبار و احادیث به هر دو قسم تفسیر شده است.

**[ترجمه]

«۱۲»

کا، [الکافی] عَنْ عَلِیٍّ عَنْ أَبِیهِ عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنِ ابْنِ رِئَابٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِنَّا لَا نَعُدُّ الرَّجُلَ مُؤْمِناً حَتَّی یَکُونَ لِجَمِیعِ أَمْرِنَا مُتَّبِعاً وَ مُرِیداً أَلَا وَ إِنَّ مِنِ اتِّبَاعِ أَمْرِنَا وَ إِرَادَتِهِ الْوَرَعَ فَتَزَیَّنُوا بِهِ یَرْحَمْکُمُ اللَّهُ وَ کِیدُوا أَعْدَاءَنَا بِهِ یَنْعَشْکُمُ اللَّهُ (۲).

**[ترجمه]کافی: ابن رئاب از حضرت صادق علیه السّلام نقل کرده است که فرمود: ما اهل بیت کسی را مؤمن و شیعه می دانیم که تمام فرامین و دستورهای ما را انجام داده و در تصمیم گیری و اراده، تابع ما باشد و یکی از علائم و نشانه های متابعت و پیروی از ما، داشتن ورع و پرهیزکاری است.بنابراین خود را با تقوا و پرهیز آراسته نمایید تا در نتیجه رحمت و لطف خداوند شامل حال شما شود. و با نیروی تقوا با دشمنان بجنگید تا در نتیجه خداوند در دنیا و آخرت به شما عظمت و برتری عنایت فرماید. - . کافی ۲ : ۷۸ -

**[ترجمه]

بیان

إنا لا نعد الرجل مؤمنا هذا أحد معانی الإیمان التی مضت مریدا أی لجمیع أمرنا یرحمکم الله جواب الأمر أو جمله دعائیه و کذا قوله ینعشکم الله یحتمل الوجهین و کیدوا به فی أکثر النسخ بالیاء المثناه أی حاربوهم بالورع لتغلبوا أو ادفعوا به کیدهم سمی کیدا مجازا أی الورع یصیر سببا لکف ألسنتهم عنکم و ترک ذمهم لکم أو احتالوا بالورع لیرغبوا فی دینکم کما مر فی قوله علیه السلام کونوا دعاه إلخ و کأنه أظهر.

و فی بعض النسخ بالباء الموحده المشدده من الکبد بمعنی الشده و المشقه أی أوقعوهم فی الألم و المشقه لأنه یصعب علیهم ورعکم و الأول أکثر و أظهر ینعشکم الله أی یرفعکم الله فی الدنیا و الآخره فی القاموس نعشه الله کمنعه رفعه کأنعشه و نعشه و فلانا جبره بعد فقر و المیت ذکره ذکرا حسنا.

۱- ۱. النور: ۵۲.

۲- ۲. الکافی ج ۲ ص ۷۸.

**[ترجمه]«انّا لا نعدّ»: این جمله بیان یکی از معانی و مراتب ایمان است که قبلا درباره مراتب ایمان بحث شد.

«یرحمکم اللّه»: این جمله جواب امر است. «فتزیّنوا» و یا دعایی است که حضرت در اثنا کلام می نماید (خداوند شما را رحمت کند) و همین طور جمله آخری «ینعشکم اللّه». این دو معنا را محتمل است.

«و کیدوا»: به در بیشتر نسخه ها با یاء نقل شده که به معنای محاربه است، یعنی با قدرت ورع و پرهیز با دشمنان بجنگید تا پیروز شوید. یا به این معنا که با روش تقوا و ورع، مکر و حیله آنها را خنثی کنید، یعنی تقوا و پرهیزکاری شما سبب می شود که دشمنان زبان خود را از شماتت و مذمت شما بازدارند. یا منظور این است که شما راه و روش تقوا و پرهیزکاری را اگر کاملا مراقب باشید، آنها نسبت به مذهب شما میل و رغبت پیدا می کنند و شیفته آن می شوند. همچنان که در جمله «کونوا دعاه» گفته شد و شاید این معنا بهتر باشد. و در بعضی از نسخه با باء تشدیددار و «کبّدوا» نقل شده که از «کبد» که به معنای شدت و رنج و مشقت است گرفته شده، یعنی شما با ورع و پرهیزکاری دشمنان را در رنج و مشقت قرار دهید البته معنای اولی بهتر است.

«ینعشکم اللّه»: یعنی خداوند در دنیا و آخرت شما را و مقام شما را بالا می برد و در قاموس است که «نعشه اللّه» بر وزن «منعه رفعه» و «انعش و نعّش» ثلاثی مزید فیه هم به معنای ثلاثی مجرد است. «نعش فلانا» یعنی فقر و تهیدستی فلانی را جبران کرد. «نعش المیّت» یعنی از میّت و شخص مرده به خوبی یاد کرد.

**[ترجمه]

«۱۳»

کا، [الکافی] عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ یَحْیَی عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ الْحَجَّالِ عَنِ الْعَلَاءِ عَنِ ابْنِ أَبِی یَعْفُورٍ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: کُونُوا دُعَاةً لِلنَّاسِ بِغَیْرِ أَلْسِنَتِکُمْ لِیَرَوْا مِنْکُمُ الْوَرَعَ وَ الِاجْتِهَادَ وَ الصَّلَاةَ وَ الْخَیْرَ فَإِنَّ ذَلِکَ دَاعِیَةٌ(۱).

**[ترجمه]کافی: ابن ابی یعفور نقل کرده است که حضرت صادق علیه السّلام فرمود: مردم را با غیر زبان خود (با اعمال و رفتار خود) به راه حق دعوت کنید. مردم باید از شما ورع و کوشش و نماز و اعمال خیر ببینند، که این روش کاملا جلب کننده است. - . کافی ۲ : ۷۸ -

**[ترجمه]

إیضاح

فإن ذلک داعیه أی للمخالفین إلی الدخول فی دینکم کما مر و التاء للمبالغه و سیأتی هذا الخبر فی باب الصدق بأدنی تفاوت فی السند و المتن (۲) و فیه الصدق مکان الصلاه.

**[ترجمه]«فانّ ذلک داعیه»: یعنی مخالفین و افرادی را که در مذهب شیعه نیستند، وادار و ترغیب می کند که مذهب شما را

انتخاب کنند. و تاء «داعیه» برای مبالغه است. این حدیث با مختصر تفاوتی که در سند و متن دارد، در باب «صدق» خواهد آمد که در آنجا به جای نماز، صدق آمده است. - . کافی ۲ : ۱۰۵ -

**[ترجمه]

«۱۴»

کا، [الکافی] عَنِ الْحُسَیْنِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ عَلِیِّ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ سَعْدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ حَمْزَهَ الْعَلَوِیِّ قَالَ أَخْبَرَنِی عُبَیْدُ اللَّهِ بْنُ عَلِیٍّ عَنْ أَبِی الْحَسَنِ الْأَوَّلِ علیه السلام قَالَ: کَثِیراً مَا کُنْتُ أَسْمَعُ أَبِی یَقُولُ لَیْسَ مِنْ شِیعَتِنَا مَنْ لَا یَتَحَدَّثُ الْمُخَدَّرَاتُ بِوَرَعِهِ فِی خُدُورِهِنَّ وَ لَیْسَ مِنْ أَوْلِیَائِنَا مَنْ هُوَ فِی قَرْیَهٍ فِیهَا عَشَرَهُ آلَافِ رَجُلٍ فِیهِمْ مِنْ خَلْقِ اللَّهِ أَوْرَعُ مِنْهُ (۳).

**[ترجمه]کافی: محمد بن حمزه علوی نقل کرده است که عبید اللّه بن علی از حضرت کاظم نقل نموده که گفت: بسیاری از اوقات از پدرم شنیده ام که می فرمود:از شیعیان ما نیست آن کس که حتی زنان پرده نشین، ورع و تقوای او را بازگو نکنند؛ و از دوستان ما نیست آن کس که در قریه ای باشد که در آن ده هزار نفر ساکن باشند و در میان آنان، یک نفر با تقوا تر و پرهیزکارتر از آن شیعه باشد. - . کافی ۲ : ۷۹ -

**[ترجمه]

بیان

فی القاموس الخدر بالکسر ستر یمد للجاریه فی ناحیه البیت و کل ما واراک من بیت و نحوه و الجمع خدور و أخدار و بالفتح إلزام البنت الخدر کالإخدار و التخدیر و هی مخدور و مخدره و مخدره انتهی (۴)

و المعنی اشتهر ورعه بحیث تتحدث النساء المستورات غیر البارزات بورعه فی بیوتهن و قیل إنه یدل علی أن إظهار الصلاح لیشتهر أمر مطلوب و لکن بشرط أن لا یکون لقصد الریاء و السمعه بل لغرض صحیح مثل الاقتداء به و التحفظ من نسبه الفسق إلیه و نحوها و فیه نظر.

**[ترجمه]لفظ «خدر» به کسر (که در این حدیث خدور هست) همان طوری که در قاموس گفته: پرده ای است که در یک قسمت از اطاق و خانه آویخته می شود که جای کنیز و کلفت خانه است و به طور کلی هر چه انسان را بپوشاند، چه دیوار چه خانه یا چیز دیگر، خدر است که «خدور» و «اخدار» جمع آن است و به فتح خاء، ملزم داشتن دختر به مراعات پوشش است. اخدار و «تخدیر» هم به این معنا است و به زنی که مراعات حجاب و پوشش را بنماید،«مخدور و مخدره و مخدّره» گویند. (پایان کلام قاموس) - . قاموس۲ : ۱۸ -

و مقصود از این جمله این است که شیعه باید چنان مشهور به تقوا و پرهیزکاری باشد که نه تنها زنانی که در اجتماع آمد و شدی دارند، بلکه حتی زنانی که در خانه هستند و پرده نشینند نیزدرباره تقوای او گفتگو کنند. و بعضی گفته اند که از این

حدیث استفاده می شود که اظهار تقوا و پرهیزکاری که در نتیجه آن انسان مشهور به پارسایی و ورع شود، عمل خوبی است، البته به شرط اینکه انگیزه ریا و خودنمایی در آن نباشد، بلکه غرض صحیح و هدف عقلایی در این کار داشته باشد، مثل اینکه دیگران از او پیروی کنند یا خود را از نسبت فسق و گناه مصون بدارد. ولی این حرف صحیح نیست.

**[ترجمه]

«۱۵»

مع، [معانی الأخبار] أَبِی عَنْ سَعْدٍ عَنِ الْأَصْبَهَانِیِّ عَنِ الْمِنْقَرِیِّ عَنْ فُضَیْلِ بْنِ عِیَاضٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: قَالَ قُلْتُ لَهُ مَنِ الْوَرِعُ مِنَ النَّاسِ فَقَالَ الَّذِی یَتَوَرَّعُ عَنْ مَحَارِمِ اللَّهِ وَ یَتَجَنَّبُ هَؤُلَاءِ وَ إِذَا لَمْ یَتَّقِ الشُّبُهَاتِ وَقَعَ فِی الْحَرَامِ وَ هُوَ لَا یَعْرِفُهُ

ص: ۳۰۳

۱- ۱. الکافی ج ۲ ص ۷۸.

۲- ۲. الکافی ج ۲ ص ۱۰۵.

۳- ۳. الکافی ج ۲ ص ۷۹.

۴- ۴. القاموس: ج ۲ ص ۱۸.

وَ إِذَا رَأَى الْمُنْكَرَ وَ لَمْ يُنْكِرْهُ وَ هُوَ يَقْوَى عَلَيْهِ فَقَدْ أَحَبَّ أَنْ يُعْصَى اللَّهُ وَ مَنْ أَحَبَّ أَنْ يُعْصَى اللَّهُ فَقَدْ بَارَزَ اللَّهَ بِالْعَدَاوَهِ وَ مَنْ أَحَبَّ بَقَاءَ الظَّالِمِينَ فَقَدْ أَحَبَّ أَنْ يُعْصَى اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى حَمِدَ نَفْسَهُ عَلَى هَلَاكِ الظَّلَمَهِ فَقَالَ فَقُطِعَ دابِرُ الْقَوْمِ الَّذِينَ ظَلَمُوا وَ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعالَمِينَ (۱).

فس، [تفسير القمى] أبى عن الأصبهانى: الحديث (۲).

**[ترجمه]معانى الاخبار: فضيل بن عياض گويد: به حضرت صادق عليه السّلام عرض نمودم:پرهيزكار كيست؟ فرمود: آن كس كه از كارهايى كه خدا حرام نموده بپرهيزد، از اين مردم اشرار و ستمكار دورى كند و اگر از موارد شبهه ناك خوددارى نكند، ناخودآگاه به طرف حرام كشيده مى شود و هنگامى كه انسان منكر و كارهاى زشتى را ببيند و با داشتن قدرت از آن جلوگيرى نكند، معلوم مى شود كه چنين شخصى دوست دارد معصيت و گناه عملى شود. و آن كس كه دوست داشته باشد معصيت خدا بشود، چنين شخصى به دشمنى و مبارزه علنى با خدا برخاسته است و هر كس كه بقا و پايدارى ستمكاران را دوست داشته باشد، مخالفت و معصيت شدن خدا را دوست داشته و خداوند در مورد هلاكت و نابودى ستمكاران ، خود را ستوده است، آنجا كه فرمود: «فَقُطِعَ دابِرُ الْقَوْمِ الَّذِينَ ظَلَمُوا وَ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعالَمِينَ» - . أنعام / ۴۵ - ، {دنباله ستمكاران قطع و نابود شد و سپاس براى پروردگار است.} - . معانى الاخبار: ۲۵۲ -

اين حديث در تفسير قمى - . تفسير قمى: ۱۸۸ - هم نقل شده است.

**[ترجمه]

«۱۶»

مع، [معانى الأخبار] فِي خَبَرِ أَبِي ذَرٍّ: يَا بَا ذَرٍّ لَا عَقْلَ كَالتَّدْبِيرِ وَ لَا وَرَعَ كَالْكَفِّ وَ لَا حَسَبَ كَحُسْنِ الْخُلُقِ (۳).

**[ترجمه]معانى الاخبار: در حديث ابوذر است كه پيامبر فرمود: اى ابوذر! تدبير و دورانديشى بهترين خردمندى است؛ خوددارى از حرام بهترين پرهيزكارى است و اخلاق نيكو و پسنديده، بهترين حسب و نسب است. - . معانى الاخبار: ۳۳۵ -

**[ترجمه]

«۱۷»

لى (۴)، [الأمالى للصدوق] مع، [معانى الأخبار]: سُئِلَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام أَيُّ الْأَعْمَالِ أَفْضَلُ عِنْدَ اللَّهِ قَالَ التَّسْلِيمُ وَ الْوَرَعُ (۵).

**[ترجمه]امالى صدوق و معانى الاخبار: - . امالى صدوق: ۲۳۸ و معانى الاخبار: ۱۹۹ - از امير مؤمنان على عليه السّلام سؤال شد: بهترين اعمال از نظر خدا چيست؟ فرمود: تسليم در برابر خدا و پرهيزكارى.

**[ترجمه]

«۱۸»

ل، [الخصال] أَبِی عَنْ عَلِیٍّ عَنْ أَبِیهِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَیْمُونٍ عَنِ الصَّادِقِ عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: فَضْلُ الْعِلْمِ أَحَبُّ إِلَی اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ مِنْ فَضْلِ الْعِبَادَهِ وَ أَفْضَلُ دِینِکُمُ الْوَرَعُ (۶).

**[ترجمه]خصال: امام ششم علیه السّلام فرمود: رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: ارزش علم و دانش در نزد خدا، بیشتر از ارزش عبادت است و بهترین و با ارزش ترین بخش دین شما، ورع و پرهیزکاری است. -. خصال ۱ : ۶ -

**[ترجمه]

«۱۹»

ل، [الخصال] أَبِی عَنْ مُحَمَّدٍ الْعَطَّارِ عَنِ الْأَشْعَرِیِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ الرَّازِیِّ عَنْ عَلِیِّ بْنِ سُلَیْمَانَ بْنِ رُشَیْدٍ عَنْ مُوسَی بْنِ سَلَّامٍ عَنْ أَبَانِ بْنِ سُوَیْدٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: قُلْتُ مَا الَّذِی یُثْبِتُ الْإِیمَانَ فِی الْعَبْدِ قَالَ الَّذِی یُثْبِتُهُ فِیهِ الْوَرَعُ وَ الَّذِی یُخْرِجُهُ مِنْهُ الطَّمَعُ (۷).

**[ترجمه]خصال: ابان بن سوید می گوید: از حضرت صادق علیه السّلام پرسیدم: چه چیز است که ایمان را پایدار و محکم می نماید؟ فرمود: آنچه که ایمان بنده را ثابت و محکم می کند،پرهیزکاری و ورع است و آنچه که بنده را از ایمان بیرون می برد،طمع و آز است. -. خصال ۱ : ۸ -

**[ترجمه]

«۲۰»

ل، [الخصال] الْخَلِیلُ بْنُ أَحْمَدَ عَنْ أَبِی مَنِیعٍ عَنْ هَارُونَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ

ص: ۳۰۴

۱- ۱. معانی الأخبار ص ۲۵۲، و الآیه فی الانعام: ۴۴.

۲- ۲. تفسیر القمّیّ ص ۱۸۸.

۳- ۳. معانی الأخبار ص ۳۳۵.

۴- ۴. أمالی الصدوق ص ۲۳۸.

۵- ۵. معانی الأخبار ص ۱۹۹.

۶- ۶. الخصال ج ۱ ص ۶.

٧- ٧. الخصال ج ١ ص ٨.

سُلَيْمَانَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ خَالِدِ بْنِ أَبِی خَالِدٍ الْأَزْرَقِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ وَ أَظُنُّهُ ابْنَ أَبِی لَيْلَی عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَنَّهُ قَالَ: أَفْضَلُ الْعِبَادَهِ الْفِقْهُ وَ أَفْضَلُ الدِّينِ الْوَرَعُ (۱).

**[ترجمه]خصال: حضرت رسول صلّی اللَّه علیه و آله فرمود: بهترین عبادت، فقه و فهم است و بهترین دینداری،پرهیزکاری است. - . خصال ۱ : ۱۷ -

**[ترجمه]

«۲۱»

ل، [الخصال] فِيمَا أَوْصَی بِهِ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله عَلِيّاً علیه السلام: يَا عَلِيُّ ثَلَاثٌ مَنْ لَمْ تَكُنْ فِيهِ لَمْ يَقُمْ لَهُ عَمَلٌ وَرَعٌ يَحْجُزُهُ عَنْ مَعَاصِی اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ خُلُقٌ يُدَارِی بِهِ النَّاسَ وَ حِلْمٌ يَرُدُّ بِهِ جَهْلَ الْجَاهِلِ (۲).

سن، [المحاسن] أبی عن النوفلی عن السكونی عن الصادق عن آبائه علیهم السلام عنه صلی الله علیه و آله: مثله (۳).

**[ترجمه]خصال: در ضمن سفارش ها و وصایای پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله به علی علیه السّلام آمده است: ای علی! سه چیز است كه هر كه دارای آنها نباشد، هیچ یک از اعمالش ارزش ندارد: ورع و تقوایی كه او را از معصیت الهی بازدارد؛ اخلاق نیكی كهبا آن با مردم مدارا كند؛ حلم و حوصله ای كه با جهال بسازد. - . خصال ۱ : ۶۲ -

در كتاب محاسن - . محاسن: ۶ - هم از حضرت صادق، از اجداد طاهرینش علیهم السلام ، از رسول خدا صلّی اللَّه علیه و آله اجمعین چنین نقل شده است.

**[ترجمه]

«۲۲»

ل، [الخصال] قَالَ النَّبِيُّ صلی الله علیه و آله: كُفَّ عَنْ مَحَارِمِ اللَّهِ تَكُنْ أَوْرَعَ النَّاسِ.

**[ترجمه]خصال: پیغمبر اكرم صلّی اللَّه علیه و آله فرمود: از محرمات الهی خودداری كن كه در این صورت پرهیزكارترین مردم هستی.

**[ترجمه]

«۲۳»

لی، [الأمالی للصدوق] الْعَطَّارُ عَنْ أَبِيهِ عَنِ الْأَشْعَرِيِّ عَنِ الْبَرْقِيِّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ يُونُسَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سِنَانٍ عَنِ الصَّادِقِ عَنْ آبَائِهِ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ عَلِيٍّ علیهم السلام قَالَ: سُئِلَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِ مَا ثَبَاتُ الْإِيمَانِ فَقَالَ الْوَرَعُ فَقِيلَ لَهُ مَا زَوَالُهُ قَالَ

الطَّمَعُ (۴).

**[ترجمه]امالی صدوق: ابن سنان از امام ششم، از پدران خود علیهم السلام ، از حضرت حسین علیه السّلام روایت کرده که از امیر مؤمنان علیه السّلام سؤال شد: ثبات و استحکام ایمان به چه چیز بسته است؟ فرمود:پرهیزکاری. عرض شد: زوال و ناپایداری آن به چیست؟ فرمود: طمع و آز. - . امالی صدوق: ۱۷۴ -

**[ترجمه]

«۲۴»

لی، [الأمالی للصدوق] فِی خُطْبَهِ الْوَسِیلَهَ: لَا مَعْقِلَ أَحْرَزُ مِنَ الْوَرَعِ (۵).

**[ترجمه]امالی صدوق:حضرت علی علیه السّلام در ضمن خطبه «وسیله»فرمود: هیچ قلعه ای محکم تر از پرهیزکاری نیست. - . امالی صدوق: ۱۹۳ -

**[ترجمه]

«۲۵»

ل، [الخصال] مَاجِیلَوَیْهِ عَنْ عَمِّهِ عَنِ الْبَرْقِیِّ عَنِ ابْنِ مَعْرُوفٍ عَنْ أَبِی شُعَیْبٍ رَفَعَهُ إِلَی أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: أَوْرَعُ النَّاسِ مَنْ وَقَفَ عِنْدَ الشُّبْهَهِ أَعْبَدُ النَّاسِ مَنْ أَقَامَ الْفَرَائِضَ أَزْهَدُ النَّاسِ مَنْ تَرَکَ الْحَرَامَ أَشَدُّ النَّاسِ اجْتِهَاداً مَنْ تَرَکَ

۱- ۱. الخصال ج ۱ ص ۱۷.

۲- ۲. الخصال ج ۱ ص ۶۲.

۳- ۳. المحاسن ص ۶.

۴- ۴. أمالی الصدوق ص ۱۷۴.

۵- ۵. أمالی الصدوق ص ۱۹۳.

الذُّنُوبَ (۱).

**[ترجمه]خصال: حضرت صادق علیه السّلام فرمود:پرهیزکارترین مردم کسی است که در برابر امور شبهه ناک خودداری کند؛ عابدترین مردم کسی است که واجبات را انجام دهد؛ پارساترین کسی است که حرام را ترک کند؛ کوشاترین مردم کسی است که گناهان را ترک کند. - . خصال ۱ : ۱۱ -

**[ترجمه]

«۲۶»

ما، [الأمالی للشیخ الطوسی] ابْنُ الْحَمَّامِیِّ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ إِسْمَاعِیلَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِی کَثِیرٍ عَنْ عَلِیِّ بْنِ إِبْرَاهِیمَ عَنِ السَّرِیِّ بْنِ عَامِرٍ قَالَ: صَعِدَ النُّعْمَانُ بْنُ بَشِیرٍ عَلَی الْمِنْبَرِ بِالْکُوفَهِ فَحَمِدَ اللَّهَ وَ أَثْنَی عَلَیْهِ وَ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله یَقُولُ إِنَّ لِکُلِّ مَلِکٍ حِمًی وَ إِنَّ حِمَی اللَّهِ حَلَالُهُ وَ حَرَامُهُ وَ الْمُشْتَبِهَاتُ بَیْنَ ذَلِکَ کَمَا لَوْ أَنَّ رَاعِیاً رَعَی إِلَی جَانِبِ الْحِمَی لَمْ تَلْبَثْ غَنَمُهُ أَنْ تَقَعَ فِی وَسَطِهِ فَدَعُوا الْمُشْتَبِهَاتِ (۲).

**[ترجمه]امالی طوسی: سری بن عامر گفت: روزی نعمان بن بشیر در کوفه به منبر رفت، حمد و ثنای خدا را بجا آورد و بعد گفت: از رسول خدا صلّی اللَّه علیه و آله شنیدم که فرمود: هر سلطانی حریم و قرق گاهی دارد و قرق گاه خدا، حلال ها و حرام های اوست. و مشتبهات مابین اینها است، همچنان که چوپان اگر گوسفندان خود را در نزدیک قرق گاه بچراند، بالاخره گوسفندان داخل قرق گاه شده و در وسطش گام می نهند. انسان هم اگر امور مشتبه و شبهه ناک را که از لحاظ حلال و حرام بودن خیلی روشن نیست مرتکب شود، تدریجا خودآگاه و ناخودآگاه به طرف حرام کشیده می شود. بنابراین امور مشتبهه را رها کنید. - . امالی طوسی ۱ : ۳۹۰ -

**[ترجمه]

«۲۷»

جا، [المجالس للمفید] ما، [الأمالی للشیخ الطوسی] الْمُفِیدُ عَنِ ابْنِ قُولَوَیْهِ عَنْ سَعْدٍ عَنِ ابْنِ عِیسَی عَنْ یُونُسَ عَنْ کُلَیْبِ بْنِ مُعَاوِیَهَ عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام قَالَ: أَمَ وَ اللَّهِ إِنَّکُمْ لَعَلَی دِینِ اللَّهِ وَ مَلَائِکَتِهِ فَأَعِینُونَا عَلَی ذَلِکَ بِوَرَعٍ وَ اجْتِهَادٍ عَلَیْکُمْ بِالصَّلَاهِ وَ الْعِبَادَهِ عَلَیْکُمْ بِالْوَرَعِ (۳).

**[ترجمه]امالی طوسی:حضرت صادق علیه السّلام فرمود: به خدا سوگند شما بر دین خدا و بر دین ملائکه او هستید! دین و معتقدات شما حق است، پس شما از لحاظ عمل، ما را به وسیله ورع و پرهیزکاری و جدیت و کوشش یاری نمایید. بر شما باد به نماز و عبادت! بر شما باد به ورع و پرهیزکاری! - . امالی طوسی ۱ : ۳۱ -

**[ترجمه]

«۲۸»

ما، [الأمالی للشیخ الطوسی] الْمُفِیدُ عَنِ الْحُسَیْنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ أَبِی الْمُغِیرَهِ عَنْ حَیْدَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِی عَمْرٍو الْکَشِّیِّ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ أَحْمَدَ عَنْ أَیُّوبَ بْنِ نُوحٍ عَنْ نُوحِ بْنِ دَرَّاجٍ عَنْ إِبْرَاهِیمَ الْمُحَارِبِیِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام أَنَّهُ قَالَ: اتَّقُوا اللَّهَ اتَّقُوا اللَّهَ عَلَیْکُمْ بِالْوَرَعِ وَ صِدْقِ الْحَدِیثِ وَ أَدَاءِ الْأَمَانَهِ وَ عِفَّهِ الْبَطْنِ وَ الْفَرْجِ تَکُونُوا مَعَنَا فِی الرَّفِیعِ الْأَعْلَی (۴).

**[ترجمه]امالی طوسی:امام ششم علیه السّلام فرمود: از خدا بترسید! از خدا بترسید! بر شما باد به ورع و تقوا و راستی در گفتار؛ دادن امانات مردم؛ نگهداری شکم از مال حرام؛ عفت و پاکدامنی از تجاوز به نوامیس مردم! که اگر چنین باشید، در مقام رفیع و درجات عالیه بهشتی با ما خواهید بود. - . امالی طوسی ۱ : ۲۲۶ -

**[ترجمه]

«۲۹»

ما، [الأمالی للشیخ الطوسی] الْفَحَّامُ عَنِ الْمَنْصُورِیِّ عَنْ عَمِّ أَبِیهِ عَنْ أَبِی الْحَسَنِ الثَّالِثِ عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام قَالَ قَالَ الصَّادِقُ علیه السلام: عَلَیْکُمْ بِالْوَرَعِ فَإِنَّهُ الدِّینُ الَّذِی نُلَازِمُهُ وَ نَدِینُ اللَّهَ بِهِ وَ نُرِیدُهُ مِمَّنْ یُوَالِینَا لَا تُتْعِبُونَا بِالشَّفَاعَهِ(۵).

**[ترجمه]امالی طوسی: حضرت صادق علیه السّلام فرمود: بر شما باد به ورع و پرهیزکاری که اساس و پایه دین الهی است و ما همیشه ملازم آن هستیم و ارتباط ما با خدا، بر این پایه است و این گونه دینداری را از دوستان خود توقع داریم. شما شیعیان ما را در موضوع شفاعت، در زحمت و مشقت قرار ندهید. - . امالی طوسی ۱ : ۲۸۷ -

**[ترجمه]

«۳۰»

ل، [الخصال] الْأَرْبَعُمِائَهِ(۶)

قَالَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام: مَنْ أَحَبَّنَا فَلْیَعْمَلْ بِعَمَلِنَا

ص: ۳۰۶

۱- ۱. الخصال ج ۱ ص ۱۱.
۲- ۲. أمالی الطوسیّ ج ۱ ص ۳۹۰.
۳- ۳. أمالی الطوسیّ ج ۱ ص ۳۱.
۴- ۴. أمالی الطوسیّ ج ۱ ص ۲۲۶.
۵- ۵. أمالی الطوسیّ ج ۱ ص ۲۸۷.

٦- ٦. الخصال ج ٢ ص ١٥٥.

وَ لْيَسْتَعِنْ بِالْوَرَعِ فَإِنَّهُ أَفْضَلُ مَا يُسْتَعَانُ بِهِ فِی أَمْرِ الدُّنْيَا وَ الْآخِرَهِ.

**[ترجمه]خصال: (حدیث چهار صدگانه) امیر مؤمنان علیه السّلام فرمود: کسی که ما را دوست دارد، باید در عمل خود مانند ما باشد و به وسیله تقوا و پرهیزکاری استعانت و کمک طلب نماید که بهترین کمک و عامل سعادت در دنیا و آخرت،تقوا و پرهیزکاری است. - . خصال ۲ : ۱۵۵ -

**[ترجمه]

«۳۱»

ل، [الخصال] عَنْ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام قَالَ: شُكْرُ كُلِّ نِعْمَهٍ الْوَرَعُ عَمَّا حَرَّمَ اللَّهُ (۱).

**[ترجمه]خصال: امیر مؤمنان علیه السّلام فرمود: شکر و سپاسگزاری از هر نعمتی، این است که انسان از محرمات الهی بپرهیزد. - . خصال ۱ : ۱۱ -

**[ترجمه]

«۳۲»

ثو، [ثواب الأعمال] ابْنُ الْوَلِيدِ عَنِ الصَّفَّارِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ إِبْرَاهِيمَ الْكَرْخِيِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ سَمِعْتُهُ يَقُولُ: لَا يَجْمَعُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ لِمُؤْمِنٍ الْوَرَعَ وَ الزُّهْدَ فِی الدُّنْيَا إِلَّا رَجَوْتُ لَهُ الْجَنَّهَ(۲).

**[ترجمه]ثواب الاعمال:ابراهیم کرخی گوید: از امام ششم علیه السّلام شنیدم که می فرمود: کسی که خداوند توفیق دستیابی به صفت ورع و پرهیزکاری و زهد و پارسایی در دنیا را به او عنایت فرماید، من برای او بهشت را کاملا امیدوارم. - . ثواب الاعمال: ۱۲۱ و تمام حدیث در همان: ۳۱۴ آمده است -

**[ترجمه]

«۳۳»

ثو، [ثواب الأعمال] أَبِی عَنْ سَعْدٍ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ أَبِی أَيُّوبَ عَنِ الْوَصَّافِيِّ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: كَانَ فِيمَا نَاجَى اللَّهُ بِهِ مُوسَى علیه السلام أَنْ يَا مُوسَى أَبْلِغْ قَوْمَكَ أَنَّهُ مَا تَعَبَّدَ لِيَ الْمُتَعَبِّدُونَ بِمِثْلِ الْوَرَعِ عَنْ مَحَارِمِی قَالَ مُوسَى فَمَا ذَا أَثَبْتَهُمْ عَلَى ذَلِكَ قَالَ إِنِّی أُفَتِّشُ النَّاسَ عَنْ أَعْمَالِهِمْ وَ لَا أُفَتِّشُهُمْ حَيَاءً مِنْهُمْ (۳).

**[ترجمه]ثواب الاعمال:حضرت باقر علیه السّلام فرمود: در ضمن مناجات و گفتگویی که خدا با موسی بن عمران دارد چنین آمده: ای موسی! به امت خود بگو که هیچ عبادت کننده ای مرا عبادت نکرده به عبادتی که ورع و پرهیز از محرمات من

باشد. موسی بن عمران علیه السّلام عرض کرد: خدایا! چه پاداشی به آنان عنایت می فرمایی؟ خطاب رسید: روز آخرت از اعمال تمام مردم دقیقا تفتیش و بازرسی خواهیم کرد، ولی از اهل تقوا تفتیش نمی کنم و همان طوری که آنان از من شرم و حیا داشتند، من هم از آنها شرم نموده و تفتیش نمی کنم. -. ثواب الاعمال: ۱۵۶ -

**[ترجمه]

أقول

تمامه فی باب الزهد.

**[ترجمه]دنباله و تتمه این حدیث شریف در باب «زهد» خواهد آمد.

**[ترجمه]

«۳۴»

سن، [المحاسن] أَبِی عَنِ ابْنِ سِنَانٍ عَنْ أَبِی الْجَارُودِ عَنْ أَبِی عُبَیْدَهَ عَنْ أَبِی جَمِیلَهَ عَنْ أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام قَالَ: أَیُّهَا النَّاسُ لَا خَیْرَ فِی دِینٍ لَا تَفَقُّهَ فِیهِ وَ لَا خَیْرَ فِی دُنْیَا لَا تَدْبِیرَ فِیهَا وَ لَا خَیْرَ فِی نُسُکٍ لَا وَرَعَ فِیهِ (۴).

**[ترجمه]محاسن: حضرت امیر مؤمنان علی علیه السّلام فرمود:ای مردم! دینی که بدون فهم و درک باشد ارزشی ندارد و زندگی دنیوی که بدون تدبیر و دور اندیشی باشد، همچنین عبادتی که بدون تقوا و پرهیز باشد، نفع و خیری در آن نیست. -. محاسن: ۵ -

**[ترجمه]

«۳۵»

مص، [مصباح الشریعه] قَالَ الصَّادِقُ علیه السلام: أَغْلِقْ أَبْوَابَ جَوَارِحِکَ عَمَّا یَرْجِعُ ضَرَرُهُ إِلَی قَلْبِکَ وَ یَذْهَبُ بِوَجَاهَتِکَ عِنْدَ اللَّهِ وَ تُعْقِبُ الْحَسْرَهَ وَ النَّدَامَهَ یَوْمَ الْقِیَامَهِ وَ الْحَیَاءَ عَمَّا اجْتَرَحْتَ مِنَ السَّیِّئَاتِ وَ الْمُتَوَرِّعُ یَحْتَاجُ إِلَی ثَلَاثَهِ أُصُولٍ الصَّفْحِ عَنْ عَثَرَاتِ الْخَلْقِ أَجْمَعَ وَ تَرْکِ خَوْضِهِ (۵) فِیهِمْ وَ اسْتِوَاءِ الْمَدْحِ وَ الذَّمِّ وَ أَصْلُ الْوَرَعِ دَوَامُ الْمُحَاسَبَهِ وَ صِدْقُ الْمُقَاوَلَهِ وَ صَفَاءُ الْمُعَامَلَهِ وَ

الْخُرُوجُ مِنْ کُلِّ شُبْهَهٍ وَ رَفْضُ کُلِّ عَیْبَهٍ وَ رِیبَهٍ وَ مُفَارَقَهُ جَمِیعِ مَا لَا یَعْنِیهِ وَ تَرْکُ فَتْحِ أَبْوَابٍ لَا یَدْرِی کَیْفَ یُغْلِقُهَا وَ لَا یُجَالِسُ مَنْ یُشْکِلُ عَلَیْهِ الْوَاضِحُ وَ لَا یُصَاحِبُ مُسْتَخِفِّی

١- ١. الخصال ج ١ ص ١١.

٢- ٢. ثواب الأعمال ص ١٢١ و يأتى تمامه فى ص ٣١۴.

٣- ٣. ثواب الأعمال ص ١۵۶.

۴- ۴. المحاسن ص ۵.

۵- ۵. خطيئته خ ل كما فى المصدر.

الدِّينِ وَ لَا يُعَارِضَ مِنَ الْعِلْمِ مَا لَا يَحْتَمِلُ قَلْبُهُ وَ لَا يَتَفَهَّمُهُ مِنْ قَائِلٍ وَ يَقْطَعَ مَنْ يَقْطَعُهُ عَنِ اللَّهِ (۱).

**[ترجمه]مصباح الشریعه حضرت صادق علیه السّلام فرمود: اعضا و جوارح خود را از آنچه که برای قلب و روحت زیان آور است، آبرو و عظمت تو را از نظر خدا می کاهد و باعث پشیمانی و حسرت در قیامت می شود باز دار، و از عمل زشتی که موجب خجلت و شرم می گردد خودداری کن. و شخص با تقوا و پرهیزکار باید سه اصل اساسی را مراعات نماید:از لغزش ها و اشتباهات مردم چشم پوشی نماید؛ در کارهای مردم دخالت نکند؛ مدح و ثنا و نکوهش مردم در نظرش یکسان باشد.

و اصل و پایه تقوا و شیوه پرهیزکاری این است که: همیشه و در همه حال حساب اعمال خود را داشت؛ راستی در گفتا؛ در معاملات پاک و با صفا بودن؛ از هر کار و عمل شبهه ناک برکنار بودن؛ شک و تردید به خود راه ندادن؛ از هر چیزی که سودی ندارد دور شدن؛ دری را که راه بستن آن را نمی داند به روی خود نگشودن؛همنشینی نکردن با افراد بی درک و شعور؛ رفاقت و دوستی نکردن با افرادی که دین و امور دینی را سبک می شمرند؛ جدال و معارضه نکردن با کسانی که علم و دانش آنان بالاتر از او است و مطالب بلند و سنگین آنها را درک نمی کند؛ قطع کردن ارتباط و پیوند خود از کسانی که با خدا ارتباط ندارند، چرا که رابطه با آنان، موجب قطع رابطه با خدا می گردد. - . مصباح الشریعه: ۲۳ -

**[ترجمه]

«۳۶»

سر، [السرائر] مِنْ كِتَابِ حَرِيزٍ عَنِ الْفُضَيْلِ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: قَالَ لِي يَا فُضَيْلُ أَبْلِغْ مَنْ لَقِيتَ مِنْ مَوَالِينَا عَنَّا السَّلَامَ وَ قُلْ لَهُمْ إِنِّي لَا أُغْنِي عَنْهُمْ مِنَ اللَّهِ شَيْئاً إِلَّا بِالْوَرَعِ فَاحْفَظُوا أَلْسِنَتَكُمْ وَ كُفُّوا أَيْدِيَكُمْ وَ عَلَيْكُمْ بِالصَّبْرِ وَ الصَّلَاةِ إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ.

**[ترجمه]سرائر: از کتاب حریز، از فضیل، از حضرت باقر علیه السّلام نقل شده که فرمود: ای فضیل! سلام مرا به هر یک از دوستان که دیدی برسان و به آنان بگو که من برای شما در نزد خدا کاری نمی توانم بکنم، مگر آنکه دارای تقوا باشید. بنابراین دست و زبان خود را حفظ کنید و کاملا مراقب خود باشید. و بر شما باد به صبر و استقامت و نماز که خدا با صابران است.

**[ترجمه]

«۳۷»

ما، [الأمالي للشيخ الطوسي] ابْنُ الصَّلْتِ عَنِ ابْنِ عُقْدَةَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى الضَّرِيرِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ زَكَرِيَّا الْمَكِّيِّ عَنْ كَثِيرِ بْنِ طَارِقٍ عَنْ زَيْدِ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ أَبِيهِ علیه السلام قَالَ: الْوَرَعُ نِظَامُ الْعِبَادَةِ فَإِذَا انْقَطَعَ الْوَرَعُ ذَهَبَتِ الدِّيَانَةُ كَمَا أَنَّهُ إِذَا انْقَطَعَ السِّلْكُ اتَّبَعَهُ النِّظَامُ (۲).

**[ترجمه]امالی طوسی: علی بن حسین علیه السّلام فرمود: نظام و برنامه صحیح عبادت و بندگی داشتن، ورع و پرهیزکاری

است که اگر پرهیزکاری از دست برود، دینداری از هم گسیخته می شود، همان طور که اگر رشته و بند پاره بشود، نظم و ترتیب از هم پاشیده می شود. - . امالی طوسی ۲ : ۳۱۴ -

**[ترجمه]

«۳۸»

مِشْکَاهُ الْأَنْوَارِ، نَقْلًا مِنْ کِتَابِ الْمَحَاسِنِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: اتَّقُوا اللَّهَ وَ صُونُوا دِینَکُمْ بِالْوَرَعِ.

وَ عَنْهُ علیه السلام قَالَ: لَا یَنْفَعُ اجْتِهَادٌ لَا وَرَعَ فِیهِ.

وَ عَنْهُ علیه السلام قَالَ: لَنْ أُجْدِی أَحد [أَبَداً] عَنْ أَحَدٍ شَیْئاً إِلَّا بِالْعَمَلِ وَ لَنْ تَنَالُوا مَا عِنْدَ اللَّهِ إِلَّا بِالْوَرَعِ (۳).

وَ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ یَا ابْنَ آدَمَ اجْتَنِبْ مَا حَرَّمْتُ عَلَیْکَ تَکُنْ مِنْ أَوْرَعِ النَّاسِ.

وَ سُئِلَ الصَّادِقُ علیه السلام: مَنِ الْأَوْرَعُ مِنَ النَّاسِ قَالَ الَّذِی یَتَوَرَّعُ عَنْ مَحَارِمِ اللَّهِ.

وَ عَنِ الْبَاقِرِ علیه السلام قَالَ: عَلَیْکَ بِتَقْوَی اللَّهِ وَ الِاجْتِهَادِ فِی دِینِکَ وَ اعْلَمْ أَنَّهُ لَا یُغْنِی عَنْکَ اجْتِهَادٌ لَیْسَ مَعَهُ وَرَعٌ.

وَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: فِیمَا نَاجَی اللَّهُ تَبَارَکَ وَ تَعَالَی بِهِ مُوسَی صَلَوَاتُ اللَّهِ

۱- ۱. مصباح الشریعه ص ۲۳.

۲- ۲. أمالی الطوسیّ ج ۲ ص ۳۱۴.

۳- ۳. مشکاه الأنوار ص ۴۴ و معنی لن أجدی أی ما أغنی أبدا.

عَلَيْهِ يَا مُوسَى مَا تَقَرَّبَ إِلَيَّ الْمُتَقَرِّبُونَ بِمِثْلِ الْوَرَعِ عَنْ مَحَارِمِي فَإِنِّي أَمْنَحُهُمْ جَنَّاتِ عَدْنِي لَا أَشْرِكُ مَعَهُمْ أَحَداً(۱).

وَ مِنْهُ نَقْلًا مِنْ كِتَابِ صِفَاتِ الشِّيعَهِ عَنِ ابْنِ أَبِي يَعْفُورٍ قَالَ قَالَ لِي أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: كُونُوا دُعَاةَ النَّاسِ بِغَيْرِ أَلْسِنَتِكُمْ لِيَرَوْا مِنْكُمُ الِاجْتِهَادَ وَ الصِّدْقَ وَ الْوَرَعَ.

وَ عَنْ خَيْثَمَهَ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: دَخَلْتُ عَلَيْهِ لِأُوَدِّعَهُ فَقَالَ أَبْلِغْ مَوَالِيَنَا السَّلَامَ عَنَّا وَ أَوْصِهِمْ بِتَقْوَى اللَّهِ الْعَظِيمِ وَ أَعْلِمْهُمْ يَا خَيْثَمَهُ أَنَّا لَا نُغْنِي عَنْهُمْ مِنَ اللَّهِ شَيْئاً إِلَّا بِعَمَلٍ وَ لَنْ يَنَالُوا وَلَايَتَنَا إِلَّا بِوَرَعٍ وَ إِنَّ أَشَدَّ النَّاسِ حَسْرَهً يَوْمَ الْقِيَامَهِ مَنْ وَصَفَ عَدْلًا ثُمَّ خَالَفَهُ إِلَى غَيْرِهِ (۲).

**[ترجمه]مشکاه الانوار: به نقل از کتاب محاسن، از حضرت صادق علیه السّلام نقل می کند که فرمود: از خدا بترسید و دین خود را با تقوا مصون و محفوظ بدارید.

و نیز حضرت فرمود: کوشش در عبادت، بدون ورع و پرهیزکاری سودی ندارد.

و نیز فرمود: کسی در حق کسی مفید و سودمند نخواهد بود، مگر با عمل، و شما به آنچه که نزد خدا است نمی رسید، مگر با تقوا و پرهیزکاری. - . مشکاه الانوار: ۴۴ -

و از حضرت باقر علیه السّلام نقل شده است که فرمود: خداوند متعال فرموده: ای فرزند آدم! از آنچه که من حرام نموده ام بپرهیز تا با تقوا ترین مردم باشی.

و از حضرت صادق علیه السّلام سؤال کردم:پرهیزکار کیست؟ فرمود: آنکه از محرمات الهی بپرهیزد.

و از حضرت باقر علیه السّلام نقل شده که فرمود: بر تو باد به تقوای الهی و جدیت و کوشش در امر دین! و بدان عبادت زیادی که همراه با تقوا نباشد، به دردتو نمی خورد.

و از حضرت صادق علیه السّلام نقل است که فرمود: در مناجاتی که خداوند با موسی بن عمران صلوات اللّٰه علیه دارد چنین آمده: ای موسی! هیچ عامل و عبادتی مانند ورع و پرهیزکاری، بندگان مرا به من نزدیک و مقرب نمی کند. و من بهشت عدن را به آن بندگانی که از محرمات من اجتناب می کنند عطا می کنم و احدی را با آنها در این بهشت شریک نمی کنم. - . مشکاه الانوار: ۴۵ -

و نیز مشکاه الانوار به نقل از کتاب صفات شیعه از ابن ابی یعفور نقل کرده است که حضرت صادق علیه السّلام فرمود: مردم را با غیر زبان و با اعمال خود به مذهب حق دعوت نمایید. مردم باید از شما ورع و پرهیزکاری و درستی و راستی و کوشش و جدیت ببینند .

و از خیثمه نقل شده که گفت: برای تودیع و خداحافظی خدمت حضرت باقر علیه السّلام شرفیاب شدم. فرمود: به دوستان من سلام ما را برسان، آنان را به تقوا و ترسیدن از خدای بزرگ سفارش کن و به آنان اعلام کن و بگو که ما برای شما در نزد

خدا نمی توانیم کاری بکنیم،مگر اینکه دارای عمل باشید، و به ولایت و دوستی ما نمی رسید مگر از راه تقوا و پرهیزکاری، و پر حسرت ترین مردم در قیامت، کسی است که درباره حق و عدالت توصیف و توصیه نماید، ولی خود در مسیر مخالف باشد و اعمال او بر خلاف گفتارش باشد. - . مشکاه الانوار: ۴۶ -

**[ترجمه]

باب ۵۸ الزهد و درجاته

الآیات

آل عمران لِکَیْلاـ تَحْزَنُوا عَلی ما فاتَکُمْ وَ لا ما أَصابَکُمْ (۳) طه وَ لا تَمُدَّنَّ عَیْنَیْکَ إِلی ما مَتَّعْنا بِهِ أَزْواجاً مِنْهُمْ زَهْرَهَ الْحَیاهِ الدُّنْیا لِنَفْتِنَهُمْ فِیهِ وَ رِزْقُ رَبِّکَ خَیْرٌ وَ أَبْقی (۴) الحدید ما أَصابَ مِنْ مُصِیبَهٍ فِی الْأَرْضِ وَ لا فِی أَنْفُسِکُمْ إِلَّا فِی کِتابٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَبْرَأَها إِنَّ ذلِکَ عَلَی اللَّهِ یَسِیرٌ لِکَیْلا تَأْسَوْا عَلی ما فاتَکُمْ وَ لا تَفْرَحُوا بِما آتاکُمْ وَ اللَّهُ لا یُحِبُّ کُلَّ مُخْتالٍ فَخُورٍ(۵).

lt;meta info="- لِکَیْلا تَحْزَنُوا عَلی ما فاتَکُمْ وَ لا ما أَصابَکُمْ. - . آل عمران / ۱۵۳ -

{تا سرانجام بر آنچه از کف داده اید و برای آنچه به شما رسیده است اندوهگین نشوید.}

- وَ لا تَمُدَّنَّ عَیْنَیْکَ إِلی ما مَتَّعْنا بِهِ أَزْواجاً مِنْهُمْ زَهْرَهَ الْحَیاهِ الدُّنْیا لِنَفْتِنَهُمْ فِیهِ وَ رِزْقُ رَبِّکَ خَیْرٌ وَ أَبْقی. - .طه / ۱۳۱ -

{و زنهار به سوی آنچه اصنافی از ایشان را از آن برخوردار کردیم [و فقط] زیور زندگی دنیاست تا ایشان را در آن بیازماییم، دیدگان خود مدوز، و [بدان که] روزیِ پروردگار تو بهتر و پایدارتر است.}

- ما أَصابَ مِنْ مُصِیبَهٍ فِی الْأَرْضِ وَ لا فِی أَنْفُسِکُمْ إِلَّا فِی کِتابٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَبْرَأَها إِنَّ ذلِکَ عَلَی اللَّهِ یَسِیرٌ. لِکَیْلا تَأْسَوْا عَلی ما فاتَکُمْ وَ لا تَفْرَحُوا بِما آتاکُمْ وَ اللَّهُ لا یُحِبُّ کُلَّ مُخْتالٍ فَخُورٍ. - . حدید / ۲۲ - ۲۳ -

{هیچ مصیبتی نه در زمین و نه در نفسْ های شما [به شما] نرسد، مگر آنکه پیش از آنکه آن را پدید آوریم، در کتابی است. این [کار] بر خدا آسان است. تا بر آنچه از دست شما رفته اندوهگین نشوید و به [سبب] آنچه به شما داده است شادمانی نکنید، و خدا هیچ خودپسند فخرفروشی را دوست ندارد.}

**[ترجمه]

الأخبار

«۱»

مع (۶)،

[معانی الأخبار] لی، [الأمالی للصدوق] فِی خَبَرِ الشَّیْخِ الشَّامِیِّ: سَأَلَ أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام أَیُّ النَّاسِ

۱- ۱. مشکاه الأنوار ص ۴۵.

۲- ۲. مشکاه الأنوار ص ۴۶.

۳- ۳. آل عمران: ۱۵۳.

۴- ۴. طه: ۱۳۱.

۵- ۵. الحدید: ۲۲ و ۲۳.

۶- ۶. معانی الأخبار ص ۱۹۹.

خَيْرٌ عِنْدَ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ قَالَ أَخْوَفُهُمْ لِلَّهِ وَ أَعْمَلُهُمْ بِالتَّقْوَى وَ أَزْهَدُهُمْ فِي الدُّنْيَا(۱).

كتاب الغايات، مرسلا: مثله.

**[ترجمه]معانى الاخبار و أمالى صدوق: در حديث آن پيرمرد شامى كه از امير مؤمنان عليه السّلام سؤال كرده بهترين مردم نزد خدا كيست؟ فرمود: آنكه ترس و خوفش از خدا بيش از همه باشد؛آنكه تقواى عملى او بيش از همه باشد آنكه زهد و پارسايى او در دنيا بيش از همه باشد. - . معانى الاخبار: ۱۹۹ و امالى صدوق: ۲۳۷ -

اين روايت در كتاب غايات هم به طور ارسال سند نقل شده است.

**[ترجمه]

«۲»

مع، [معانى الأخبار] أَبِي عَنْ عَلِيٍّ عَنْ أَبِيهِ عَنِ النَّوْفَلِيِّ عَنِ السَّكُونِيِّ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: قِيلَ لِأَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام مَا الزُّهْدُ فِي الدُّنْيَا قَالَ تَنَكُّبُ حَرَامِهَا(۲).

**[ترجمه]معانى الاخبار: حضرت صادق عليه السّلام فرمود: از امير مؤمنان عليه السّلام سؤال شد: زهد و پارسايى در دنيا چيست؟ فرمود: چشم پوشى و بر كنار بودن از محرمات الهى. - . معانى الاخبار: ۲۵۱ -

**[ترجمه]

«۳»

مع، [معانى الأخبار] ابْنُ الْوَلِيدِ عَنِ الصَّفَّارِ عَنِ الْبَرْقِيِّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ مَالِكِ بْنِ عَطِيَّةَ الْأَحْمَسِيِّ عَنْ مَعْرُوفِ بْنِ خَرَّبُوذَ عَنْ أَبِي الطُّفَيْلِ قَالَ سَمِعْتُ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام يَقُولُ: الزُّهْدُ فِي الدُّنْيَا قَصْرُ الْأَمَلِ وَ شُكْرُ كُلِّ نِعْمَةٍ وَ الْوَرَعُ عَمَّا حَرَّمَ اللَّهُ عَلَيْكَ (۳).

**[ترجمه]معانى الاخبار: ابى الطفيل گفت: شنيدم كه امير مؤمنان عليه السّلامىى فرمود: زهد و پارسايى در دنيا، كوتاه كردن آمال و آرزوها است و شكر و سپاس هر نعمتى، پرهيز كردناز آنچه كه خدا حرام فرموده است. - . معانى الاخبار: ۲۵۱ -

**[ترجمه]

«۴»

مع، [معانى الأخبار] ابْنُ الْوَلِيدِ عَنِ الصَّفَّارِ عَنِ الْبَرْقِيِّ عَنِ الْجَهْمِ بْنِ الْحَكَمِ عَنِ السَّكُونِيِّ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام: لَيْسَ الزُّهْدُ فِي الدُّنْيَا بِإِضَاعَةِ الْمَالِ وَ لَا بِتَحْرِيمِ الْحَلَالِ بَلِ الزُّهْدُ فِي الدُّنْيَا أَنْ لَا تَكُونَ بِمَا فِي يَدِكَ أَوْثَقَ مِنْكَ بِمَا فِي يَدِ اللَّهِ عَزَّ وَ

جَلَ (۴).

**[ترجمه]معانی الاخبار: حضرت صادق علیه السّلام فرمود: زهد و پارسایی در دنیا این نیست که انسان اموال خود را ضایع کند و از دست بدهد یا حلال خدا را بر خود حرام نماید، بلکه حقیقت زهد این است که انسان اعتماد و دلگرمی بیشتراز آنچه که در اختیار دارد و بیشتر از آنچه که در قدرت و در دست توانای خدا است نداشته باشد. - .معانی الاخبار: ۲۵۱ -

**[ترجمه]

«۵»

مع، [معانی الأخبار] ابْنُ الْوَلِيدِ عَنْ سَعْدٍ عَنِ الْأَصْبَهَانِيِّ عَنِ الْمِنْقَرِيِّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ هَاشِمِ بْنِ الْبَرِيدِ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ علیه السلام: أَنَّ رَجُلًا سَأَلَهُ عَنِ الزُّهْدِ فَقَالَ الزُّهْدُ عَشَرَةُ أَشْيَاءَ وَ أَعْلَى دَرَجَاتِ الزُّهْدِ أَدْنَى دَرَجَاتِ الْوَرَعِ وَ أَعْلَى دَرَجَاتِ الْوَرَعِ أَدْنَى دَرَجَاتِ الْيَقِينِ وَ أَعْلَى دَرَجَاتِ الْيَقِينِ أَدْنَى دَرَجَاتِ الرِّضَا أَلَا وَ إِنَّ الزُّهْدَ فِي آيَةٍ مِنْ كِتَابِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَ لِكَيْلا تَأْسَوْا عَلى ما فاتَكُمْ وَ لا تَفْرَحُوا بِما آتاكُمْ (۵).

دعوات الراوندی، عن علی بن الحسین علیهما السلام: مثله.

**[ترجمه]معانی الاخبار:شخصی از حضرت باقر علیه السلام راجع به زهد سؤال کرد. فرمود: زهد دارای ده درجه است که آخرین مرتبهزهد و اولین و پایین ترین مرتبه، ورع و پرهیزکاری است و آخرین مرتبه ورع پایین ترین مراتب یقین و بالاترین مراتب یقین پایین ترین مراتب رضا و خشنودی از حق است. بدان که زهد و معنای آن، در این آیه از کتاب الهی بیان شده: «لِكَيْلا تَأْسَوْا عَلى ما فاتَكُمْ وَ لا تَفْرَحُوا بِما آتاكُمْ»، {تأسف بر گذشته نداشته باشید و به آنچه که از دنیا به دست شما می رسد خوشحال و مسرور نباشید.} - . معانی الاخبار: ۲۵۲ -

این روایت در دعوات راوندی هم آمده است.

**[ترجمه]

«۶»

مع (۶)،

[معانی الأخبار] ن، [عيون أخبار الرضا علیه السلام] لی، [الأمالی للصدوق] الْمُفَسِّرُ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ الْحَسَنِ الْحُسَيْنِيِّ عَنِ الْحَسَنِ

۱- ۱. أمالی الصدوق ص ۲۳۷.

۲- ۲. معانی الأخبار ص ۲۵۱.
۳- ۳. معانی الأخبار ص ۲۵۱.
۴- ۴. معانی الأخبار ص ۲۵۱.
۵- ۵. معانی الأخبار ص ۲۵۲.
۶- ۶. معانی الأخبار ص ۲۸۷.

بْنِ عَلِيٍّ بْنِ النَّاصِرِ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ الثَّانِي عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ عليهم السلام قَالَ: سُئِلَ الصَّادِقُ عليه السلام عَنِ الزُّهْدِ فِي الدُّنْيَا قَالَ الَّذِي يَتْرُكُ حَلَالَهَا مَخَافَةَ حِسَابِهِ وَ يَتْرُكُ حَرَامَهَا مَخَافَةَ عَذَابِهِ (۱).

**[ترجمه]معانی الاخبار و امالی صدوق و عیون اخبار الرضا: از حضرت جواد، از پدر بزرگوارش، از جدش علیهم السّلام روایت است که از حضرت صادق علیه السّلام سؤال شد: زاهد و پارسا در دنیا کیست؟ فرمود آن کس که از روی ترس از حساب، از حلال ها و لذت های مشروع صرف نظر کرده و از روی ترس از عقاب و عذاب، حرام ها و کارهای نامشروع را ترک می کند. - . معانی الاخبار: ۲۸۷ و امالی صدوق: ۲۱۵ و عیون اخبار الرضا ۲ : ۵۲ -

**[ترجمه]

«۷»

لی، [الأمالی للصدوق] قَدْ مَضَى فِي بَابِ الْيَقِينِ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: إِنَّ صَلَاحَ أَوَّلِ هَذِهِ الْأُمَّةِ بِالزُّهْدِ وَ الْيَقِينِ وَ هَلَاكَ آخِرِهَا بِالشُّحِّ وَ الْأَمَلِ (۲).

**[ترجمه]امالی صدوق: در باب «یقین» این حدیث گذشت که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: امت اسلام در صدر اول با داشتن زهد و یقین به صلاح و شایستگی نائل شد، ولی در دوره آخر به دلیل صفت بخل و آرزوی دراز، به هلاکت می رسد . - . امالی صدوق: ۱۳۷ -

**[ترجمه]

«۸»

فس، [تفسیر القمی] أَبِي عَنِ الْأَصْبَهَانِيِّ عَنِ الْمِنْقَرِيِّ عَنْ حَفْصٍ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام جُعِلْتُ فِدَاكَ مَا حَدُّ الزُّهْدِ فِي الدُّنْيَا فَقَالَ فَقَدْ حَدَّهُ اللَّهُ فِي كِتَابِهِ فَقَالَ عَزَّ وَ جَلَ لِكَيْلا تَأْسَوْا عَلى ما فاتَكُمْ وَ لا تَفْرَحُوا بِما آتاكُمْ إِنَّ أَعْلَمَ النَّاسِ بِاللَّهِ أَخْوَفُهُمْ بِاللَّهِ وَ أَخْوَفَهُمْ لَهُ أَعْلَمُهُمْ بِهِ وَ أَعْلَمَهُمْ بِهِ أَزْهَدُهُمْ فِيهَا(۳).

ل، [الخصال] لی (۴)،

[الأمالی للصدوق] أَبِي عَنْ سَعْدٍ عَنِ الْأَصْبَهَانِيِّ: إِلَى قَوْلِهِ بِما آتاكُمْ (۵).

**[ترجمه]تفسیر علی بن ابراهیم قمی: حفص گوید: به حضرت صادق علیه السّلام عرض کردم: تعریف زهد و حدود آن چیست؟ فرمود: خداوند متعال در کتاب خود حد زهد را بیان فرموده و آن این است: «لِكَيْلا تَأْسَوْا عَلى ما فاتَكُمْ وَ لا تَفْرَحُوا بِما آتاكُمْ»،{بر گذشته اندوه و تأسف نداشته باشید و به آنچه به دست می آورید خوشحال و مسرور مباشید.} هر کس ترس و خوفش از خدای خود بیش از همه باشد، شناخت و معرفتش بیشتر است؛ هر کس شناخت بیشتری داشته باشد، خوف بیشتری دارد؛ و هر کس زهدش بیشتر باشد، شناختش بیشتر است. - . تفسیر قمی: ۴۹۳ و کافی ۲ : ۱۲۸ -

در خصال و امالی نیز حدیث نقل شده، ولی تا آخر آیه و دنباله آن نقل نشده است. - . امالی صدوق: ۳۶۷ -

**[ترجمه]

«۹»

ضه، [روضه الواعظین] قَالَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله: إِذَا رَأَیْتُمُ الرَّجُلَ قَدْ أُعْطِیَ الزُّهْدَ فِی الدُّنْیَا فَاقْتَرِبُوا مِنْهُ فَإِنَّهُ یُلْقِی الْحِکْمَهَ.

وَ قَالَ صلی الله علیه و آله: الْمُؤْمِنُ بَیْتُهُ قَصَبٌ وَ طَعَامُهُ کِسَرٌ وَ رَأْسُهُ شَعِثٌ وَ ثِیَابُهُ خَلَقٌ وَ قَلْبُهُ خَاشِعٌ وَ لَا یَعْدِلُ بِالسَّلَامَهِ شَیْئاً.

**[ترجمه]کافی: پیغمبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله فرمود: وقتی دیدید کسی حالت زهد و پارسایی در دنیا را دارد، به او نزدیک شده و از علمش استفاده کنید که از او حکمت تراوش می کند.

و نیز فرمود: مؤمن به خانه ای از نی قناعت کرده و به پاره ای نان می سازد؛ سر و صورتش غبار آلود و جامه اش مندرس است؛ دلش از خوف خدا خاشع است؛ و سلامت جسم و جان در نظر او از همه چیز مهم تر است.

**[ترجمه]

«۱۰»

فس، [تفسیر القمی] أَبِی عَنِ الْأَصْبَهَانِیِّ عَنِ الْمِنْقَرِیِّ رَفَعَهُ قَالَ: قَالَ رَجُلٌ لِعَلِیِّ بْنِ الْحُسَیْنِ علیه السلام مَا الزُّهْدُ قَالَ الزُّهْدُ عَشَرَهُ أَجْزَاءٍ فَأَعْلَی دَرَجَاتِ الزُّهْدِ أَدْنَی دَرَجَاتِ الرِّضَا أَلَا وَ إِنَّ الزُّهْدَ فِی آیَهٍ مِنْ کِتَابِ اللَّهِ لِکَیْلا تَأْسَوْا عَلی ما فاتَکُمْ وَ لا تَفْرَحُوا بِما آتاکُمْ (۶).

۱- ۱. أمالی الصدوق ص ۲۱۵، عیون أخبار الرضا علیه السلام ج ۲ ص ۵۲.

۲- ۲. أمالی الصدوق ص ۱۳۷ راجع ص ۱۷۳ فیما سبق.

۳- ۳. تفسیر القمّیّ ص ۴۹۳ و تراه فی الکافی ج ۲ ص ۱۲۸.

۴- ۴. فی الأمالی: محمّد بن موسی المتوکل عن سعد إلخ.

۵- ۵. أمالی الصدوق ص ۳۶۷.

۶- ۶. تفسیر القمّیّ ۵۸۷ و الآیه فی الحدید: ۲۳.

**[ترجمه]تفسیر علی بن ابراهیم قمی: مردی به حضرت سجاد علیه السّلام عرض کرد: زهد چیست؟ فرمود: زهد دارای ده درجه است؛ بالاترین درجات زهد،پایین ترین درجات رضا و خشنودی از حق است، و حقیقت زهد در یک آیه خلاصه شده «لِکَیْلا تَأْسَوْا عَلی ما فاتَکُمْ وَ لا تَفْرَحُوا بِما آتاکُمْ» - . تفسیر قمی: ۵۸۷ -

**[ترجمه]

أقول

قد مضی فی باب الورع

عَنْ أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام: أَزْهَدُ النَّاسِ مَنْ تَرَکَ الْحَرَامَ (۱).

**[ترجمه]در باب «ورع» از علی علیه السّلام نقل شد که فرمود: زاهدترین مردم کسی است که حرام را ترک نماید.

**[ترجمه]

«۱۱»

ل، [الخصال] ابْنُ إِدْرِیسَ عَنْ أَبِیهِ عَنِ الْأَشْعَرِیِّ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ بَعْضِ النَّوْفَلِیِّینَ وَ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ رَفَعَهُ إِلَی أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام قَالَ: کُونُوا عَلَی قَبُولِ الْعَمَلِ أَشَدَّ عِنَایَةً مِنْکُمْ عَلَی الْعَمَلِ الزُّهْدُ فِی الدُّنْیَا قَصْرُ الْأَمَلِ وَ شُکْرُ کُلِّ نِعْمَةٍ الْوَرَعُ عَمَّا حَرَّمَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ مَنْ أَسْخَطَ بَدَنَهُ أَرْضَی رَبَّهُ وَ مَنْ لَمْ یُسْخِطْ بَدَنَهُ عَصَی رَبَّهُ (۲).

**[ترجمه]خصال: امیر مؤمنان علیه السّلام فرمود: اهمیت و عنایت شما به قبولی اعمال، باید بیش از توجه شما به اصل عمل باشد. زهد و پارسایی در دنیا، به کوتاه داشتن آمال و آرزو است و شکر و سپاس هر نعمتی، به پرهیز داشتن از محرمات الهی است. هر کس به امور جسمی و مادی پشت پا بزند، خدای خود را خوشنود ساخته است و آن کس که در صدد تأمین خواسته های جسمی باشد، معصیت خدا را کرده است. - . خصال ۱ : ۱۱ -

**[ترجمه]

«۱۲»

ل، [الخصال] مَاجِیلَوَیْهِ عَنْ مُحَمَّدٍ الْعَطَّارِ عَنِ الْأَشْعَرِیِّ عَنْ سَهْلٍ عَنْ إِبْرَاهِیمَ بْنِ دَاوُدَ الْیَعْقُوبِیِّ عَنْ أَخِیهِ سُلَیْمَانَ رَفَعَهُ قَالَ: قَالَ رَجُلٌ لِلنَّبِیِّ صلی الله علیه و آله یَا رَسُولَ اللَّهِ عَلِّمْنِی شَیْئاً إِذَا أَنَا فَعَلْتُهُ أَحَبَّنِیَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ وَ أَحَبَّنِیَ النَّاسُ مِنَ الْأَرْضِ فَقَالَ لَهُ ارْغَبْ فِیمَا عِنْدَ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ یُحِبَّکَ اللَّهُ وَ ازْهَدْ فِیمَا عِنْدَ النَّاسِ یُحِبَّکَ النَّاسُ (۳).

**[ترجمه]خصال: شخصی به پیامبر اسلام صلّی اللّه علیه و آله عرض کرد: یا رسول اللّه! چیزی به من تعلیم فرما که اگر آن را

انجام دهم، خدای آسمان و مردم زمین مرا دوست بدارند. فرمود: به آنچه که نزد خدا است همت گمار تا خدا تو را دوست داشته باشد و از آنچه در دست مردم و نزد آنها است دل بر کن تا مردم تو را دوست داشته باشند. - . خصال ۱ : ۳۲ -

**[ترجمه]

«۱۳»

ل، [الخصال] أَبِی عَنْ سَعْدٍ عَنْ أَیُّوبَ بْنِ نُوحٍ عَنِ الرَّبِیعِ بْنِ مُحَمَّدٍ الْمُسْلِیِّ عَنْ عَبْدِ الْأَعْلَی عَنْ نَوْفٍ عَنْ أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام قَالَ: یَا نَوْفُ طُوبَی لِلزَّاهِدِینَ فِی الدُّنْیَا الرَّاغِبِینَ فِی الْآخِرَهِ أُولَئِکَ الَّذِینَ اتَّخَذُوا الْأَرْضَ بِسَاطاً وَ تُرَابَهَا فِرَاشاً وَ مَاءَهَا طِیباً وَ الْقُرْآنَ دِثَاراً وَ الدُّعَاءَ شِعَاراً وَ قُرِّضُوا مِنَ الدُّنْیَا تَقْرِیضاً عَلَی مِنْهَاجِ عِیسَی ابْنِ مَرْیَمَ علیه السلام الْخَبَرَ(۴).

**[ترجمه]خصال: نوف از امیر مؤمنان علیه السّلام نقل کرده است که فرمود: ای نوف! خوشا به حال پارسایان و زاهدان در دنیا و راغبان و خواهندگان آخرت! آنان زمین را تختخواب خود، خاک را بستر خواب خود، آب را آشامیدنی گوارا و پاکیزه خود، قرآن را ملازم خویش و دعا را شعار و شغل همیشگی خود قرار داده اند، به کلی از دنیا دل بر کنده اند و مانند عیسی بن مریم آن را کنار زده اند... - . خصال ۱ : ۱۶۴ -

**[ترجمه]

«۱۴»

مع، [معانی الأخبار] أَبِی عَنْ سَعْدٍ عَنِ الْبَرْقِیِّ عَنْ أَبِیهِ رَفَعَهُ قَالَ: سَأَلَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله جَبْرَئِیلَ علیه السلام عَنْ تَفْسِیرِ الزُّهْدِ قَالَ الزَّاهِدُ یُحِبُّ مَنْ یُحِبُّ خَالِقُهُ وَ یُبْغِضُ مَنْ یُبْغِضُ خَالِقُهُ وَ یَتَحَرَّجُ مِنْ حَلَالِ الدُّنْیَا وَ لَا یَلْتَفِتُ إِلَی حَرَامِهَا فَإِنَّ حَلَالَهَا حِسَابٌ وَ حَرَامَهَا عِقَابٌ وَ یَرْحَمُ جَمِیعَ الْمُسْلِمِینَ کَمَا یَرْحَمُ نَفْسَهُ وَ یَتَحَرَّجُ مِنَ

۱- ۱. راجع الباب ۵۷ تحت الرقم ۲۵ ص ۳۰۵.

۲- ۲. الخصال ج ۱ ص ۱۱.

۳- ۳. الخصال ج ۱ ص ۳۲.

۴- ۴. الخصال ج ۱ ص ۱۶۴.

الْكَلَام كَمَا يَتَحَرَّجُ مِنَ الْمَيْتَهِ الَّتِی قَدِ اشْتَدَّ نَتْنُهَا وَ یَتَحَرَّجُ عَنْ حُطَامِ الدُّنْيَا وَ زِينَتِهَا كَمَا يَتَجَنَّبُ النَّارَ أَنْ يَغْشَاهَا وَ أَنْ يُقَصِّرَ أَمَلَهُ كَأَنَّ بَيْنَ عَيْنَيْهِ أَجَلَهُ (۱).

**[ترجمه]معانی الاخبار: پیامبر اکرم صلّی اللَّه علیه و آله از جبرئیل تفسیر و توضیح زهد را پرسید. جبرئیل گفت: زاهد آنچه را که خدا دوست دارد، دوست می دارد و نسبت به آنچه که خدا به آن بغض دارد، او هم خشمگین است؛ از حلال دنیا کوتاهی و خودداری می نماید و به حرام آن اصلا توجه ندارد، چون در حلال آن حساب و در حرامش عقاب است؛ به تمام مسلمانانمانند خودش رحمت و مهربانی دارد؛ از سخن گفتن بی مورد همانند مردار متعفن بیزار است؛ از زخارف و زیور دنیا گریزان است، همان طور که از آتش شعله ور می گریزد؛ از آمال و آرزوهای خود می کاهد و مرگ را همیشه در برابر خود می بیند. - . معانی الاخبار : ۲۶۱ -

**[ترجمه]

«۱۵»

ل (۲)، [الخصال] لی، [الأمالی للصدوق] مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ عَلِيٍّ الْأَسَدِيُّ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سُلَيْمَانَ وَ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُحَمَّدٍ الْوَاهِبِيِّ وَ أَحْمَدَ بْنِ عُمَيْرٍ وَ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِی أَيُّوبَ قَالُوا حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ هَانِی عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَمِّهِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أُمِّ الدَّرْدَاءِ عَنْ أَبِی الدَّرْدَاءِ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: مَنْ أَصْبَحَ مُعَافًى فِی جَسَدِهِ آمِناً فِی سَرْبِهِ عِنْدَهُ قُوتُ يَوْمِهِ فَكَأَنَّمَا خِيرَتْ لَهُ الدُّنْيَا يَا ابْنَ خَثْعَمٍ يَكْفِيكَ مِنْهَا مَا سَدَّ جُوعَكَ وَ وَارَى عَوْرَتَكَ فَإِنْ يَكُنْ بَيْتٌ يُكِنُّكَ فَذَاكَ وَ إِنْ تَكُنْ دَابَّةٌ تَرْكَبُهَا فَبَخٍ بَخٍ وَ إِلَّا فَالْخُبْزُ وَ مَاءُ الْجَرِّ وَ مَا بَعْدَ ذَلِكَ حِسَابٌ عَلَيْكَ أَوْ عَذَابٌ (۳).

**[ترجمه]خصال و امالی صدوق:ابوالدرداء می گوید: رسول خدا صلّی اللَّه علیه و آله فرمود: کسی که از نعمت صحت و سلامتی، امنیت راه و غذای روزانه خود برخوردار باشد، دنیا به او داده شده. ای پسر خثعم! از خوراک مقداری که پاسخ گرسنگی را بدهد و از لباس آن اندازه که عورت و بدن را بپوشاند کافی است، و اگر خانه مسکونی که نیازت را برطرف کند داشته باشی چه بهتر و مرکبی که سوارش شوی خیلی بهتر و اگر اینها نشد، ناراحت نباش؛ نان و آب گودال کافی است و مازاد بر این یا حساب دارد یا عقاب. - . خصال ۱ : ۷۷ و امالی صدوق: ۲۳۲ -

**[ترجمه]

«۱۶»

ثو، [ثواب الأعمال] ابْنُ الْوَلِيدِ عَنِ الصَّفَّارِ عَنِ ابْنِ مَعْرُوفٍ عَنِ ابْنِ مَهْزِيَارَ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ بَشِيرٍ عَنْ سَيْفٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: مَنْ لَمْ يَسْتَحْيِ مِنْ طَلَبِ الْمَعَاشِ خَفَّتْ مَئُونَتُهُ وَ رَخِيَ بَالُهُ وَ نُعِّمَ عِيَالُهُ وَ مَنْ زَهِدَ فِی الدُّنْيَا أَثْبَتَ اللَّهُ الْحِكْمَةَ فِی قَلْبِهِ وَ أَنْطَقَ بِهَا لِسَانَهُ وَ بَصَّرَهُ عُيُوبَ الدُّنْيَا دَاءَهَا وَ دَوَاءَهَا وَ أَخْرَجَهُ مِنْهَا سَالِماً إِلَى دَارِ السَّلَامِ (۴).

**[ترجمه]ثواب الاعمال: حضرت صادق علیه السّلام فرمود: آن کس که از رفتن دنبال روزی و تأمین زندگی احساس شرم و

خجلت نکنـد و در هر گونه فعالیت زندگی اقدام نماید، هزینه زندگی اش را سبک و آسان به دست می آورد و کارش منظم و خانواده اش در نعمت خواهـد بود، و هر کس که دارای حالت زهـد و پارسایی باشـد،خداونـد حکمت و دانش به قلبش القا می کنـد، زبانش را به آن گویا می گردانـد،او را به تمام عیوب دنیا و درد و درمانش بصـیر و بینا می نمایـد و با ایمان سالم از دنیا خارج و به دارالسّلام بهشت وارد می سازد. -. ثواب الاعمال: ۱۵۱ -

**[ترجمه]

«۱۷»

ثو، [ثواب الأعمال] أَبِی عَنْ سَعْدٍ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ أَبِی أَیُّوبَ عَنِ الْوَصَّافِیِّ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: كَانَ فِیمَا نَاجَی اللَّهُ بِهِ مُوسَی علیه السلام عَلَی الطُّورِ أَنْ یَا مُوسَی أَبْلِغْ قَوْمَكَ أَنَّهُ مَا یَتَقَرَّبُ إِلَیَّ الْمُتَقَرِّبُونَ بِمِثْلِ الْبُكَاءِ مِنْ خَشْیَتِی وَ مَا تَعَبَّدَ لِیَ الْمُتَعَبِّدُونَ بِمِثْلِ الْوَرَعِ عَنْ مَحَارِمِی وَ لَا تَزَیَّنَ لِیَ الْمُتَزَیِّنُونَ بِمِثْلِ الزُّهْدِ فِی الدُّنْیَا عَمَّا بِهِمُ الْغِنَی عَنْهُ.

قَالَ فَقَالَ مُوسَی علیه السلام یَا أَكْرَمَ الْأَكْرَمِینَ فَمَا ذَا أَثَبْتَهُمْ عَلَی ذَلِكَ فَقَالَ:

ص: ۳۱۳

۱- ۱. معانی الأخبار ص ۲۶۱.

۲- ۲. الخصال ج ۱ ص ۷۷.

۳- ۳. أمالی الصدوق ص ۲۳۲.

۴- ۴. ثواب الأعمال ص ۱۵۱.

يَا مُوسَى أَمَّا الْمُتَقَرِّبُونَ إِلَيَّ بِالْبُكَاءِ مِنْ خَشْيَتِي فَهُمْ فِي الرَّفِيقِ الْأَعْلَى لَا يَشْرَكُهُمْ فِيهِ أَحَدٌ وَ أَمَّا الْمُتَعَبِّدُونَ لِي بِالْوَرَعِ عَنْ مَحَارِمِي فَإِنِّي أُفَتِّشُ النَّاسَ عَنْ أَعْمَالِهِمْ وَ لَا أُفَتِّشُهُمْ حَيَاءً مِنْهُمْ وَ أَمَّا الْمُتَقَرِّبُونَ إِلَيَّ بِالزُّهْدِ فِي الدُّنْيَا فَإِنِّي أُبِيحُهُمُ الْجَنَّةَ بِحَذَافِيرِهَا يَتَبَوَّءُونَ مِنْهَا حَيْثُ يَشَاءُونَ (۱).

**[ترجمه]ثواب الاعمال: حضرت باقر علیه السّلام فرمود: در ضمن گفتگو و مناجاتی که خدا در طور با موسی علیه السّلام داشت چنین آمده: به امت خود ابلاغ کن که بهترین وسیله ای که اهل قرب به من نزدیک و مقرب می شوند، گریه از خوف و خشیت از من است، و بهترین عبادتی که عبادت کنندگان من باید آن را در نظر داشته باشند، پرهیز از محرمات است، و بهترین زینتی که من بندگان خود را به آن آراسته می بینم، پارسایی و زهد در دنیاست و چشم پوشی از آنچه که در واقع به آن نیازی ندارند. موسی علیه السّلام عرض کرد:ای پروردگاری که از هر کریم و بخشنده ای کریم تری! در مقابل این عمل چه پاداشی به آنان عنایت می فرمایی؟ خدا فرمود: ای موسی! آن اشخاصی را که با گریه از خوف و خشیت من به من مقرب و نزدیک می شوند، در بلندترین مقام بهشتی که هیچ کس در آن مقام مرتفع با آنان شریک نیست جای خواهم داد. و اما آنان که با ورع و پرهیزکاری از محرمات حق عبادت مرا انجام می دهند، این پاداش را دارند که من اعمال تمام بندگان را تفتیش و بررسی می نمایم، ولی اعمال آنها را از جهت شرم و حیایی که از آنها دارم، تفتیش نمی نمایم.و اما آنان که با زهد و پارسایی در دنیا به من تقرب می جویند، من تمام بهشت را در اختیارآنها قرار می دهمو در هر جا که بخواهند جایگزین می شوند. - . ثواب الاعمال: ۱۵۶ -

**[ترجمه]

«۱۸»

سن، [المحاسن] أَبِي رَفَعَهُ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام لِرَجُلٍ: أَحْكَمَ أَهْلُ الْآخِرَةِ أَمْرَ آخِرَتِهِمْ كَمَا أَحْكَمَ أَهْلُ الدُّنْيَا أَمْرَ دُنْيَاهُمْ فَإِنَّمَا جُعِلَتِ الدُّنْيَا شَاهِداً يُعْرَفُ بِهَا مَا غَابَ عَنْهَا مِنَ الْآخِرَةِ فَاعْرِفِ الْآخِرَةَ بِهَا وَ لَا تَنْظُرْ إِلَى الدُّنْيَا إِلَّا بِاعْتِبَارٍ(۲).

**[ترجمه]محاسن: حضرت صادق علیه السّلام به شخصی فرمود: اهل آخرت امور آخرت خود را محکم و منظم نموده اند، همچنان که دنیاداران و اهل دنیا کارهای دنیوی خود را مرتب و محکم نموده اند. و دنیا و زندگی دنیا شاهد خوبی است که به وسیله آن به آخرت و آن جهانی که از دید ما غایب و پوشیده است، پی برده و به آن اعتقاد و ایمان حاصل می شود. تو نیز آخرت را و ایمان به آن را از راه تفکر در دنیا و وضع آن طی کن و به دنیا جز به نظر اعتبار و عبرت و پند گرفتن نگاه نکن. - . محاسن: ۲۹۹ -

**[ترجمه]

«۱۹»

ضا، [فقه الرضا علیه السلام] أَرْوِي عَنِ الْعَالِمِ علیه السلام أَنَّهُ قَالَ: إِنَّ الدُّنْيَا قَدْ تَرَحَّلَتْ مُدْبِرَةً وَ إِنَّ الْآخِرَةَ قَدْ تَرَحَّلَتْ مُقْبِلَةً وَ

لِكَلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا بَنُونَ فَكَونُوا مِنْ أَبْنَاءِ الْآخِرَهِ وَ لَا تَكَونُوا مِنْ أَبْنَاءِ الدُّنْيَا وَ كُونُوا مِنَ الزَّاهِدِينَ فِی الدُّنْيَا الرَّاغِبِينَ فِی الْآخِرَهِ لِأَنَّ الزَّاهِدِينَ اتَّخَذُوا الْأَرْضَ بِسَاطاً وَ التُّرَابَ فِرَاشاً وَ الْمَاءَ طِيباً وَ قَرَّضُوا الدُّنْيَا تَقْرِيضاً أَلَا مَنِ اشْتَاقَ إِلَى الْجَنَّهِ سَلَا عَنِ الشَّهَوَاتِ وَ مَنْ أَشْفَقَ مِنَ النَّارِ رَجَعَ عَنِ الْمُحَرَّمَاتِ وَ مَنْ زَهِدَ فِی الدُّنْيَا هَانَتْ عَلَيْهِ الْمَصَائِبُ أَلَا إِنَّ لِلَّهِ عِبَاداً شُرُورُهُمْ مَأْمُونَهٌ وَ قُلُوبُهُمْ مَحْزُونَهٌ وَ أَنْفُسُهُمْ عَفِيفَهٌ وَ حَوَائِجُهُمْ خَفِيفَهٌ صَبَرُوا أَيَّاماً فَصَارَتْ لَهُمُ الْعُقْبَى رَاحَهً طَوِيلَهً أَمَّا آنَاءَ اللَّيْلِ فَصَافُّوا عَلَى أَقْدَامِهِمْ وَ آنَاءَ النَّهَارِ فَخَلَصُوا مَخْلَصاً وَ هُمْ عَابِدُونَ يَسْعَوْنَ فِی فَكَاكِ رِقَابِهِمْ بَرَرَهٌ أَتْقِيَاءُ كَأَنَّهُمُ الْقِدَاحُ يَنْظُرُ إِلَيْهِمُ النَّاظِرُ فَيَقُولُ مَرْضَى.

وَ رُوِیَ عَنِ الْمَسِيحِ عليه السلام أَنَّهُ قَالَ لِلْحَوَارِيِّينَ: أَكْلِی مَا أَنْبَتَتْهُ الْأَرْضُ لِلْبَهَائِمِ وَ شُرْبِی مَاءُ الْفُرَاتِ بِكَفِّی وَ سِرَاجِیَ الْقَمَرُ وَ فِرَاشِیَ التُّرَابُ وَ وِسَادَتِیَ الْمَدَرُ وَ لُبْسِیَ الشَّعْرُ لَيْسَ لِی وَلَدٌ يَمُوتُ وَ لَا لِیَ امْرَأَهٌ تَحْزَنُ وَ لَا بَيْتٌ يَخْرَبُ وَ لَا مَالٌ يَتْلَفُ فَأَنَا أَغْنَى وُلْدِ آدَمَ.

وَ أَرْوِی عَنِ الْعَالِمِ عليه السلام: أَنَّهُ سُئِلَ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى وَ كَانَ تَحْتَهُ

۱- ۱. ثواب الأعمال ص ۱۵۶.

۲- ۲. المحاسن ص ۲۹۹ و فيه أحكم أمر الآخره كما إلخ.

كَنْزٌ لَهُما(۱) فَقَالَ وَ اللَّهِ مَا كَانَ ذَهَباً وَ لَا فِضَّةً وَ لَكِنَّهُ كَانَ لَوْحٌ مِنْ ذَهَبٍ مَكْتُوبٌ عَلَيْهِ أَرْبَعَهُ أَحْرُفٍ أَنَا اللَّهُ لا إِلَهَ إِلَّا أَنَا مَنْ أَيْقَنَ بِالْمَوْتِ لَمْ يَضْحَكْ سِنُّهُ وَ مَنْ أَيْقَنَ بِالْحِسَابِ لَمْ يَفْرَحْ قَلْبُهُ وَ مَنْ أَيْقَنَ بِالْقَدَرِ عَلِمَ أَنَّهُ لَا يُصِيبُهُ إِلَّا مَا قَدَرَ عَلَيْهِ.

وَ أَرْوِي: مَنْ مَلَكَ نَفْسَهُ إِذَا رَغِبَ وَ إِذَا رَهِبَ وَ إِذَا اشْتَهَى وَ إِذَا غَضِبَ حَرَّمَ اللَّهُ جَسَدَهُ عَلَى النَّارِ.

وَ سَأَلْتُ الْعَالِمَ عليه السلام عَنْ أَزْهَدِ النَّاسِ قَالَ الَّذِي لَا يَطْلُبُ الْمَعْدُومَ حَتَّى يَنْفَدَ الْمَوْجُودُ.

**[ترجمه]فقه الرضا: من از عالم (موسی بن جعفر علیه السّلام) حدیث می کنم که فرمود:دنیا حرکت کرده و به طرف زوال و فنا می رود و آخرت حرکت نموده و به طرف ما می آید. هر یک از آنها نیز فرزندان و دلبستگانی دارد.بنابراین شما باید از فرزندان و دلبستگان آخرت باشید نه از فرزندان دنیا، و از کسانی باشید که از دنیا و تعلقات آن دل برکنده و خود را آزاد کرده اند و رغبت و میل خود را به آخرت معطوف داشته اند و چون زاهدان و پارسایان در زندگی سبک و آزادند.

زمین را فرش زیر پای خود، خاک را بستر خواب خود و آب را غذا و آشامیدنی پاکیزه خود قرار داده اند و به کلی از دنیا چشم پوشیده اند. آگاه باشید آن کس که به بهشت اشتیاق داشته باشد، خود را از شهوات و خواسته های نفس آزاد می نماید؛ هر که از آتش دوزخ بترسد، از محرمات الهی خودداری می کند؛ و هر کس که در دنیا پارسا و به آن بی اعتنا باشد، تمام مصائب و حوادث بر او آسان می شود. آگاه باشید! خداوند بندگانی دارد که مردم از شرارت و بدی آنها در امانند و دل آنان برای تفکر در امر آخرت محزون و اندوهناک است، دارای عفت نفس هستند و نیازهای آنان بسیار کم و ناچیز است .

آنها چند روز کوتاه صبر و تحمل می کنند، در نتیجه در آن جهان آسایش طولانی و آرامش ابدی را به دست آوردند. برنامه عبادت شبانه آنها این است که سر پا می ایستند و شب را به عبادت به سر می برند و در روز با کمال اخلاص به وظایف خود قیام کرده و اعمال خود را به عنوان عبادت و قرب به حق انجام می دهند و کوشش می کنند که خود را از آتش خشم الهی نجات دهند. آنها نیکان با تقوایی هستند که در رنج و زحمت به سر می برند و بدن آنها مانند نی ضعیف است و لاغر مردم خیال می کنند که آنها مریض و رنجورند. و از حضرت عیسی مسیح علیه السّلام نقل شده که آن حضرت به حواریین و یاران خود فرمود: خوراک من همان گیاهانی است که زمین در اختیار حیوانات قرار می دهد؛ آشامیدنی من همین آب فرات است که به دست خود بنوشم؛ چراغ من قرص ماه و فرش زیر پای من زمین است؛ بالش من یک قطعه کلوخ است و لباس من موی حیوانات؛ فرزندی ندارم که به مرگش بنشینم؛ همسری ندارم که اندوهناک یا ناراحت شود.نه خانه ای دارم که خرابی و ویرانی تهدیدش کند و نه مال و ثروتی که در معرض تلف باشد. پس من از همه مردم بی نیازترم.

و از عالم علیه السّلام روایتی دارم که از حضرتش در تفسیر آیه شریفه «و کان تحته کنز لهما»،{در پایه و زیر آن دیوار برای آن دو یتیم گنجی نهفته بود} - . کهف / ۸۲ - (در داستان حضرت موسی و خضر علیه السّلام) فرمود: به خدا سوگند که آن گنج نهفته طلا و نقره نبود، فقط لوحه ای از طلا بود که در آن لوح این چهار جمله آموزنده نوشته شده بود: نیست خدایی به جز من؛ هر کس مرگ را باور و یقین داشته باشد، خنده شدید نخواهد کرد؛ هر کس به حساب دقیق قیامت باور و ایمان جزمی داشته باشد، دلش مسرور نخواهد بود؛ هر کس به تقدیرات الهی معتقد باشد،می داند که غیر از تقدیرات الهی برایش نخواهد بود.

و نیز حدیث می کنم که فرموده است:هر کس که به هنگام میل به چیزی یا کسی، به هنگام ترس از کسی، به هنگام شهوات و غرایز و به هنگام غضب و خشم مالک خود باشد و بتواند خویشتن را حفظ کند و از وظایف دینی تخطی نکند، خداوند بدنش را بر آتش حرام می نماید.

و از عالم علیه السّلام سؤال کردم: پارساتر و زاهدترین مردم کیست؟ فرمود: آن کس که دنبال آنچه که از مال و ثروت ندارد نمی رود، تا وقتی که آنچه دارد تمام شود، پس از آن به فکر دستیابی باشد.

**[ترجمه]

«۲۰»

مص، [مصباح الشریعه] قَالَ الصَّادِقُ علیه السلام: الزُّهْدُ مِفْتَاحُ بَابِ الْآخِرَهِ وَ الْبَرَاءَهُ مِنَ النَّارِ وَ هُوَ تَرْكُكَ كُلَّ شَيْ ءٍ يَشْغَلُكَ عَنِ اللَّهِ مِنْ غَيْرِ تَأَسُّفٍ عَلَى فَوْتِهَا وَ لَا إِعْجَابٍ فِي تَرْكِهَا وَ لَا انْتِظَارِ فَرَجٍ مِنْهَا وَ لَا طَلَبِ مَحْمَدَهٍ عَلَيْهَا وَ لَا عِوَضٍ مِنْهَا بَلْ تَرَى فَوْتَهَا رَاحَهً وَ كَوْنَهَا آفَهً وَ تَكُونُ أَبَداً هَارِباً مِنَ الْآفَهِ مُعْتَصِماً بِالرَّاحَهِ وَ الزَّاهِدُ الَّذِي يَخْتَارُ الْآخِرَهَ عَلَى الدُّنْيَا وَ الذُّلَّ عَلَى الْعِزِّ وَ الْجَهْدَ عَلَى الرَّاحَهِ وَ الْجُوعَ عَلَى الشِّبَعِ وَ عَاقِبَهَ الْآجِلِ عَلَى مَحَبَّهِ الْعَاجِلِ وَ الذِّكْرَ عَلَى الْغَفْلَهِ وَ يَكُونُ نَفْسُهُ فِي الدُّنْيَا وَ قَلْبُهُ فِي الْآخِرَهِ.

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: حُبُّ الدُّنْيَا رَأْسُ كُلِّ خَطِيئَهٍ أَ لَا تَرَى كَيْفَ أَحَبَّ مَا أَبْغَضَهُ اللَّهُ وَ أَيُّ خَطَإٍ أَشَدُّ جُرْماً مِنْ هَذَا.

وَ قَالَ بَعْضُ أَهْلِ الْبَيْتِ علیهم السلام: لَوْ كَانَتِ الدُّنْيَا بِأَجْمَعِهَا لُقْمَهً فِي فَمِ طِفْلٍ لَرَحِمْنَاهُ فَكَيْفَ حَالُ مَنْ نَبَذَ حُدُودَ اللَّهِ وَرَاءَ ظَهْرِهِ فِي طَلَبِهَا وَ الْحِرْصِ عَلَيْهَا وَ الدُّنْيَا دَارٌ لَوْ أَحْسَنْتَ إِلَى سَاكِنِهَا لَرَحِمَتْكَ وَ أَحْسَنَتْ وَدَاعَكَ.

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: لَمَّا خَلَقَ اللَّهُ الدُّنْيَا أَمَرَهَا بِطَاعَتِهِ فَأَطَاعَتْ رَبَّهَا فَقَالَ لَهَا خَالِفِي مَنْ طَلَبَكِ وَ وَافِقِي مَنْ خَالَفَكِ فَهِيَ عَلَى مَا عَهِدَ إِلَيْهَا اللَّهُ وَ طَبَعَهَا عَلَيْهِ (۲).

۱- ۱. الکهف: ۸۲.

۲- ۲. مصباح الشریعه ص ۲۲ و ۲۳.

**[ترجمه]مصباح الشریعه: حضرت صادق علیه السّلام فرمود: زهد و پارسایی کلید سعادت اخروی و رمز نجات از دوزخ است. و زهد یعنی چشم پوشی و رها کردن آنچه که انسان را از یاد خدا باز می دارد، بی اینکه تأسف و اندوهی بر اثر از دست دادن دنیا داشته یا خوشحالی به خود راه دهد، نه در انتظار فرج و گشایشی باشد و نه توقع تشکر و سپاسگزاری مردم یا دریافت پاداشی را داشته باشد، بلکه فقر و فوت مال را آسایش و راحت و داشتن آن را آفت و خطری بداند که باید همیشه از خطر و آفت گریزان و در مقام تحصیل آسایش باشد. و زاهد کسی است که آخرت را بر دنیا و گمنامی را بر مقام و جاه و عزت، زحمت و مشقت را بر آسایش، گرسنگی را بر سیری، پایان نیک را بر دنیای نقد و حاضر و ذکر و یاد خدا را بر غفلت ترجیح دهد و در حالی که بدنش در دنیا است، روح و دلش در آخرت و به فکر آن باشد.

رسول خدا صلّی اللَّه علیه و آله فرمود: دل بستگیبه دنیا ریشه و سرچشمه هر خطایی است. بدیهی است آنکه دوست بدارد آنچه را که خدا دشمن می دارد، خطا و جرمش از همه بیشتر و شدیدتر است، چون به هر خطایی تن در می دهد. و یکی از اهل بیت عصمت و طهارت فرموده است: اگر تمام دنیا لقمه کوچک کودکانه و لذیذ باشد، ما اهل بیت آن را نمی خوریم و به دور می افکنیم. بنابراین چه وخیم و شقاوت بار است وضع کسی که در راه دستیابی به آن و حرص بر آن، حدود و مقررات الهی را زیر پا نهد و احکام خداوندی را نادیده بگیرد. و دنیا خانه ای است که اگر به ساکنان و اهل این خانه احسان و نیکی کنی، او هم به تو مهربانی کرده و با نیکی و نام نیک باقی، از تو جدا شده و تودیع می کنند.

رسول خدا صلّی اللَّه علیه و آله فرمود: هنگامی که خداوند دنیا را آفرید، فرمان اطاعت از دستورهای خود را به او صادر فرمود. دنیا هم اطاعت و تسلیم خود را اظهار نمود. سپس خداوند فرمود: وظیفه تو این است که هر که در طلب تو باشد، با او مخالفت کنی و هر که با تو مخالفت کرده و در صدد تحصیل تو نباشد، با او موافقت نمایی. در نتیجه این پیمان، دنیا بر طبق عهد و پیمان الهی و به اقتضای طبیعت خلقتش رفتار خواهد کرد. -. مصباح الشریعه: ۲۲ - ۲۳ -

**[ترجمه]

«۲۱»

شی، [تفسیر العیاشی] عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِنَا عَنْ رَجُلٍ حَدَّثَهُ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: رُفِعَ عِیسَی ابْنُ مَرْیَمَ علیه السلام بِمِدْرَعَهِ صُوفٍ مِنْ غَزْلِ مَرْیَمَ وَ مِنْ نَسْجِ مَرْیَمَ وَ مِنْ خِیَاطِهِ مَرْیَمَ فَلَمَّا انْتَهَی إِلَی السَّمَاءِ نُودِیَ یَا عِیسَی أَلْقِ عَنْکَ زِینَهَ الدُّنْیَا(۱).

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: حضرت صادق علیه السّلام فرمود: عیسی بن مریم علیه السّلام هنگامی که به آسمان برده شد، در بدنش فقط لباس پشمینه ای بود که مادرش مریم ریسندگی آن را کرده و بافته و دوخته بود. چون به آسمان رسید خطاب شد که ای عیسی! زینت و تعلقات دنیوی را از خود دور کن! -. تفسیر عیاشی ۱ : ۱۷۵ -

**[ترجمه]

«۲۲»

جا، [المجالس للمفيد] الْمَرَاغِيُّ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْعَلَوِيِّ عَنْ يَحْيَى بْنِ هَاشِمٍ الْغَسَّانِيِّ عَنْ أَبِي عَاصِمٍ النَّبِيلِ عَنْ سُفْيَانَ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنْ عَلْقَمَةَ بْنِ قَيْسٍ عَنْ نَوْفٍ الْبِكَالِيِّ قَالَ: بِتُّ لَيْلَةً عِنْدَ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ عليه السلام فَرَأَيْتُهُ يُكْثِرُ الِاخْتِلَافَ مِنْ مَنْزِلِهِ وَ يَنْظُرُ إِلَى السَّمَاءِ قَالَ فَدَخَلَ كَبَعْضِ مَا كَانَ يَدْخُلُ قَالَ أَ نَائِمٌ أَنْتَ أَمْ رَامِقٌ فَقُلْتُ بَلْ رَامِقٌ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ مَا زِلْتُ أَرْمُقُكَ مُنْذُ اللَّيْلَةِ بِعَيْنِي وَ أَنْظُرُ مَا تَصْنَعُ فَقَالَ يَا نَوْفُ طُوبَى لِلزَّاهِدِينَ فِي الدُّنْيَا الرَّاغِبِينَ فِي الْآخِرَةِ قَوْمٌ يَتَّخِذُونَ أَرْضَ اللَّهِ بِسَاطاً وَ تُرَابَهُ وِسَاداً وَ كِتَابَهُ شِعَاراً وَ دُعَاءَهُ دِثَاراً وَ مَاءَهُ طِيباً يَقْرِضُونَ الدُّنْيَا قَرْضاً عَلَى مِنْهَاجِ الْمَسِيحِ عليه السلام.

إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى أَوْحَى إِلَى عِيسَى عليه السلام يَا عِيسَى عَلَيْكَ بِالْمِنْهَاجِ الْأَوَّلِ تَلْحَقْ مَلَاحِقَ الْمُرْسَلِينَ قُلْ لِقَوْمِكَ يَا أَخَا الْمُنْذِرِينَ أَنْ لَا تَدْخُلُوا بَيْتاً مِنْ بُيُوتِي إِلَّا بِقُلُوبٍ طَاهِرَةٍ وَ أَيْدٍ نَقِيَّةٍ وَ أَبْصَارٍ خَاشِعَةٍ فَإِنِّي لَا أَسْمَعُ مِنْ دَاعٍ دُعَاءَهُ وَ لِأَحَدٍ مِنْ عِبَادِي عِنْدَهُ مَظْلِمَةٌ وَ لَا أَسْتَجِيبُ لَهُ دَعْوَةً وَ لِي قِبَلَهُ حَقٌّ لَمْ يَرُدَّهُ إِلَيَّ.

فَإِنِ اسْتَطَعْتَ يَا نَوْفُ أَلَّا تَكُونَ عَرِيفاً وَ لَا شَاعِراً وَ لَا صَاحِبَ كُوبَةٍ وَ لَا صَاحِبَ عَرْطَبَةٍ فَافْعَلْ فَإِنَّ دَاوُدَ عليه السلام رَسُولُ رَبِّ الْعَالَمِينَ خَرَجَ لَيْلَةً مِنَ اللَّيَالِي فَنَظَرَ فِي نَوَاحِي السَّمَاءِ ثُمَّ قَالَ وَ اللَّهِ رَبِّ دَاوُدَ إِنَّ هَذِهِ السَّاعَةَ لَسَاعَةٌ مَا يُوَافِقُهَا عَبْدٌ مُسْلِمٌ يَسْأَلُ اللَّهَ فِيهَا خَيْراً إِلَّا أَعْطَاهُ إِيَّاهُ إِلَّا أَنْ يَكُونَ عَرِيفاً أَوْ شَاعِراً أَوْ صَاحِبَ كُوبَةٍ أَوْ صَاحِبَ عَرْطَبَةٍ(۲).

**[ترجمه]مجالس مفید: نوف بکالی گوید: شبی در محضر امیر مؤمنان علی علیه السّلام به سر بردم و من که به حال استراحت بودم، می دیدم که آن حضرت مکرر از اطاق بیرون می رود و به آسمان می نگرد. در یکی از ساعات مانند عابری بر من عبور کرد و فرمود: ای نوف! خوابی یا بیدار؟ عرضه داشتم: بیدارم و در تمام شب چشمم باز بود و به حالت شما می نگریستم. فرمود: ای نوف! خوشا به حال پارسایان و زاهدان در دنیا و شیفتگان آخرت. گروهی که زمین را فرش خود، خاک را بالش خود، کتاب خدا را شعار زبان خود، دعا و رازگویی با او را عمل پیگیر خود و آب را آشامیدنی خود قرار داده و مسیح وار، از تمام تعلقات دنیوی چشم پوشیده اند. خداوند متعال به عیسی علیه السّلام وحی فرمود که ای عیسی! بر تو باد که خود را در مسیر و روش گذشتگان از انبیا قرار دهی که به آنان ملحق شده و از آنان باشی. ای برادر و همگام پیامبران و هشداردهندگان! به قوم خود هشدار بده که به معابد و خانه های من داخل نشوند، مگر با دل های پاک، دست های پاکیزه و چشم های گریان و باخشوع، که من صدای کسی را که به یک نفر ستمی کرده باشد نخواهم شنید، و دعای کسی که حقی را از من تضییع کرده و یکی از دستورهای مرا نادیده گرفته باشد، مستجاب نمی کنم .

ای نوف! از ریاست طلبی و شاعری بپرهیز و از لهو و لعب، سرگرمی ها، شطرنج و نرد و ساز و آواز دوری کن، که داود علیه السّلام فرستاده پروردگار عالم، شبی از شب ها از خانه بیرون رفت و به اطراف آسمان نگاهی کرد. سپس گفت: به خدای داود سوگند که این ساعت، ساعتی است که هر بنده مسلمانی که آن را درک کند و چیزی و خیری را از خدا تقاضا نماید، خداوند به او عطا خواهد فرمود. مگر اینکه شهرت و ریاست خواهد یا شاعر باشد یا با ساز و آواز سر و کاری داشته باشد. - . مجالس مفید: ۸۵ -

**[ترجمه]

«۲۳»

ضه، [روضه الواعظين] قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام: الزُّهْدُ ثَرْوَةٌ وَ الْوَرَعُ جُنَّهٌ وَ أَفْضَلُ

ص: ۳۱۶

۱- ۱. تفسير العيّاشيّ ج ۱ ص ۱۷۵.

۲- ۲. مجالس المفيد ص ۸۵.

الزُّهْدِ إِخْفَاءُ الزُّهْدِ الزُّهْدُ يُخْلِقُ الْأَبْدَانَ وَ يُجَدِّدُ الْآمَالَ وَ يُقَرِّبُ الْمَنِيَّةَ وَ يُبَاعِدُ الْأُمْنِيَّةَ مَنْ ظَفِرَ بِهِ نَصِبَ وَ مَنْ فَاتَهُ تَعِبَ وَ لَا كَرَمَ كَالتَّقْوَى وَ لَا تِجَارَةَ كَالْعَمَلِ الصَّالِحِ وَ لَا وَرَعَ كَالْوُقُوفِ عِنْدَ الشُّبْهَةِ وَ لَا زُهْدَ كَالزُّهْدِ فِي الْحَرَامِ الزُّهْدُ كَلِمَةٌ بَيْنَ كَلِمَتَيْنِ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى لِكَيْلا تَأْسَوْا عَلى ما فاتَكُمْ وَ لا تَفْرَحُوا بِما آتاكُمْ (۱) فَمَنْ لَمْ يَأْسَ عَلَى الْمَاضِي وَ لَمْ يَفْرَحْ بِالْآتِي فَقَدْ أَخَذَ الزُّهْدَ بِطَرَفَيْهِ أَيُّهَا النَّاسُ الزَّهَادَةُ قِصَرُ الْأَمَلِ وَ الشُّكْرُ عِنْدَ النِّعَمِ وَ الْوَرَعُ عِنْدَ الْمَحَارِمِ فَإِنْ عَزَبَ ذَلِكَ عَنْكُمْ فَلَا يَغْلِبِ الْحَرَامُ صَبْرَكُمْ وَ لَا تَنْسَوْا عِنْدَ النِّعَمِ شُكْرَكُمْ فَقَدْ أَعْذَرَ اللَّهُ إِلَيْكُمْ بِحُجَجٍ مُسْفِرَةٍ ظَاهِرَةٍ وَ كُتُبٍ بَارِزَةِ الْعُذْرِ وَاضِحَةٍ.

**[ترجمه]کافی: امیر مؤمنان علیه السّلام فرمود: زهد و پارسایی، ثروت و بی نیازی حقیقی است؛ ورع و پرهیزکاری، سپر بلا و مصائب دنیا و آخرت است، و بهترین نوع زهد، پنهان داشتن آن است. زهد بدن را نحیف و لاغر می نماید، آرزوهایی دور و دراز را محدود و مرگ را نزدیک جلوه می دهد و تمنّیات و آمال را از انسان دور می سازد. هر کس که به زهد و پارسایی دست یابد، بهره مند می گردد و هر کس که آن را از دست دهد، در زندگی رنج و ناراحتی می بیند. تقوا بهترین مایه عزت است؛ عمل نیک و شایسته بهترین تجارت الهی است؛ توقف و خودداری از امور مشتبه، بالاترین درجه ورع و پرهیزکاری است؛ و اجتناب از حرام بهترین نوع زهد است.

زهد و معنای آن در جمله ای که میان دو کلمه از قرآن است، خلاصه شده. خداوند فرمود: «لِكَيْلا تَأْسَوْا عَلى ما فاتَكُمْ وَ لا تَفْرَحُوا بِما آتاكُمْ»،{ تا بر آنچه از دست شما رفته اندوهگین نشوید و به [سبب] آنچه به شما داده است شادمانی نکنید.} ای مردم! زهد یعنی کوتاه کردن آمال و آرزو، شکر و سپاس بر نعمت و ورع و پرهیز نمودن از حرام. و اگر به این حالت و این صفات عالیه دست نیافتید و موفق نشدید، مراقب باشید که تمایل به حرام، صبر و خودداری شما را نبرد و بر قدرت تحمل شما چیره نگردد. و به هنگام مشمول نعمت الهی شدن، سپاسگزاری را فراموش نکنید که خداوند با دلایل روشن و حجت های آشکار خود و کتاب های آسمانی، با کمال وضوح و روشنی همه گونه عذر و بهانه شما را قطع کرده و حجت را بر شما تمام کرده است .

**[ترجمه]

«۲۴»

ین، [کتاب حسین بن سعید] و النوادر فَضَالَةُ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ فَرْقَدٍ عَنْ أَبِي كَهْمَشٍ عَنْ عَبْدِ الْمُؤْمِنِ الْأَنْصَارِيِّ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: اسْتَحْيُوا مِنَ اللَّهِ حَقَّ الْحَيَاءِ فَقِيلَ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَ مَنْ يَسْتَحْيِي مِنَ اللَّهِ حَقَّ الْحَيَاءِ فَقَالَ مَنِ اسْتَحْيَا مِنَ اللَّهِ حَقَّ الْحَيَاءِ فَلْيَكْتُبْ أَجَلَهُ بَيْنَ عَيْنَيْهِ وَ لْيَزْهَدْ فِي الدُّنْيَا وَ زِينَتِهَا وَ يَحْفَظِ الرَّأْسَ وَ مَا حَوَى وَ الْبَطْنَ وَ مَا وَعَى وَ لَا يَنْسَى الْمَقَابِرَ وَ الْبِلَى.

**[ترجمه]کتاب های حسین بن سعید: رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: از خدای خود شرم کرده و حق حیای الهی را مراعات کنید. عرض شد: چه کسی و چگونه حق حیای الهی را انجام می دهند؟ فرمود: هر کس بخواهد حق حیا و شرم نمودن از خدا را مراعات کند، باید همیشه اجل و مرگش را در برابر چشم خود ببیند، از دنیا و زر و زیور آن دل برکند، مغز خود را از افکار شیطانی و شکمش را از حرام حفظ نماید و گورستان ها و ویرانه ها را همیشه بازدید و زیارت کند.

**[ترجمه]

«۲۵»

ین، [کتاب حسین بن سعید] و النوادر النَّضْرُ عَنْ دُرُسْتَ عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَمَّارٍ عَنْ مُيَسِّرٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: لَمَّا نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ وَ لا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ إِلى ما مَتَّعْنا بِهِ أَزْواجاً مِنْهُمْ زَهْرَةَ الْحَياةِ الدُّنْيا(۲) اسْتَوَى رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله جَالِساً ثُمَّ قَالَ مَنْ لَمْ يَتَعَزَّ بِعَزَاءِ اللَّهِ تَقَطَّعَتْ نَفْسُهُ حَسَرَاتٍ عَلَى الدُّنْيَا وَ مَنْ أَتْبَعَ بَصَرَهُ مَا فِی أَيْدِی النَّاسِ طَالَ هَمُّهُ وَ لَمْ يُشْفَ غَيْظُهُ وَ مَنْ لَمْ يَعْرِفْ لِلَّهِ عَلَيْهِ نِعْمَةً إِلَّا فِی مَطْعَمٍ أَوْ مَشْرَبٍ قَصَرَ عِلْمُهُ وَ دَنَا عَذَابُهُ.

**[ترجمه]کتاب حسین بن سعید: حضرت باقر علیه السّلام فرمود: هنگامی که آیه «وَ لا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ إِلى ما مَتَّعْنا بِهِ أَزْواجاً مِنْهُمْ زَهْرَةَ الْحَياةِ الدُّنْيا»،{زر و زیور دنیوی که مایه تمتعات و لذت کاذب آنها شده، چشم تو را خیره نکند} - . طه / ۱۳۱ - نازل شد،پیغمبر خدا آماده شد و نشست. سپس فرمود: هر کس به توصیه خداوند گوش ندهد، با حسرت و اندوه فراوان از دنیا جدا خواهد شد؛ هر کس به مال و جاه و ثروتی که در دست مردم است چشم بدوزد و در انتظار رسیدن به آنها باشد، همیشه اندوهناک و در حال خشم و ناراحتی خواهد بود؛ هر کس نعمت های الهی را در خوراک و پوشاک و آشامیدنی و امثال اینها منحصر کند و به آن نعمت های معنوی و کمالات انسانی آگاهی نداشته باشد، سطح درک و فهمش بسیار کوتاه و پست است و عذاب الیم در انتظار او.

**[ترجمه]

«۲۶»

ین، [کتاب حسین بن سعید] و النوادر ابْنُ الْمُغِيرَةِ عَنِ السَّكُونِيِّ يَرْفَعُ الْحَدِيثَ إِلَى أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام قَالَ: قِيلَ لَهُ مَا الزُّهْدُ فِی الدُّنْيَا قَالَ حَرَامَهَا فَتَنَكَّبْهُ.

**[ترجمه]همان کتاب: از امیر مؤمنان علی علیه السّلام سؤال شد: زهد در دنیا چیست؟ فرمود: از حرام چشم پوشیدن.

**[ترجمه]

«۲۷»

ین، [کتاب حسین بن سعید] و النوادر ابْنُ أَبِی عُمَيْرٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ عَنْ أَبِی يَعْقُوبَ قَالَ سَمِعْتُ

۱- ۱. الحدید: ۲۳.

۲- ۲. طه: ۱۳۱.

أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام یَقُولُ: إِنَّا لَنُحِبُّ الدُّنْیَا وَ أَنْ لَا نُعْطَاهَا خَیْرٌ لَنَا وَ مَا أَعْطِیَ أَحَدٌ مِنْهَا شَیْئاً إِلَّا نَقَصَ مِنْ حَظِّهِ مِنَ الْآخِرَهِ.

**[ترجمه]همان کتاب: ابی یعقوب گوید: از حضرت صادق علیه السّلام شنیدم که فرمود: البته ما دنیا را دوست داریم، ولی اگر به دستمان نیاید برای ما بهتر است، و هیچ کس از دنیا بهره مند نمی شود مگر اینکه از حظوظ اخروی او کاسته می شود.

**[ترجمه]

«۲۸»

ین، [کتاب حسین بن سعید] و النوادر النَّضْرُ عَنْ عَاصِمٍ عَنْ أَبِی بَصِیرٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: جَاءَنِی مَلَکٌ فَقَالَ یَا مُحَمَّدُ رَبُّکَ یُقْرِئُکَ السَّلَامَ وَ یَقُولُ لَکَ إِنْ شِئْتَ جَعَلْتُ لَکَ بَطْحَاءَ مَکَّهَ رَضْرَاضَ ذَهَبٍ قَالَ فَرَفَعَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله رَأْسَهُ إِلَی السَّمَاءِ فَقَالَ یَا رَبِّ أَشْبَعُ یَوْماً فَأَحْمَدُکَ وَ أَجُوعُ یَوْماً فَأَسْأَلُکَ.

**[ترجمه]همان کتاب: حضرت باقر علیه السّلام فرمود: رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: یکی از ملائکه نزد من آمد و گفت: خداوند به تو سلام می رساند و می فرماید: اگر مایل هستی تمام ریگ های بطحاء و سرزمین مکه را برایت طلا کنم. حضرت فرمود: پیغمبر سر به طرف آسمان نموده و عرض کرد: خداوندا! دوست دارم روزی سیر باشم و حمد و سپاس تو را گویم و روز دیگر گرسنه باشم که از تو مسألت نمایم.

**[ترجمه]

«۲۹»

ما، [الأمالی للشیخ الطوسی] جَمَاعَهٌ عَنْ أَبِی الْمُفَضَّلِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عُبَیْدِ بْنِ یَاسِینَ عَنْ أَبِی الْحَسَنِ الثَّالِثِ عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام قَالَ قَالَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام: مَنْ أَصْبَحَ وَ الْآخِرَهُ هَمُّهُ اسْتَغْنَی بِغَیْرِ مَالٍ وَ اسْتَأْنَسَ بِغَیْرِ أَهْلٍ وَ عَزَّ بِغَیْرِ عَشِیرَهٍ(۱).

**[ترجمه]امالی طوسی: حضرت هادی از پدران بزرگوار خود علیهم السّلام نقل می کند که امیر مؤمنان علی علیه السّلام فرمود: کسی که در فکر آخرت باشد غنا و بی نیازی بدون ثروت، مال و مانوس بودن بدون داشتن اهل و عیال و عزت و ارجمندی بدون داشتن فامیل به او داده می شود. - . امالی طوسی ۲ : ۱۹۲ -

**[ترجمه]

«۳۰»

ما، [الأمالی للشیخ الطوسی] جَمَاعَهٌ عَنْ أَبِی الْمُفَضَّلِ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ الْحَسَنِیِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِیِّ بْنِ الْحُسَیْنِ بْنِ زَیْدٍ عَنِ الرِّضَا عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: إِنَّمَا ابْنُ آدَمَ لِیَوْمِهِ فَمَنْ أَصْبَحَ آمِناً فِی سَرْبِهِ مُعَافًی فِی

جَسَدِهِ عِنْدَهُ قُوتُ يَوْمِهِ فَكَأَنَّمَا خِيرَتْ لَهُ الدُّنْيَا(۲).

**[ترجمه]امالی طوسی: حضرت رضا از پدران خود علیهم السّلام نقل می کند که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: همانا فرزند آدم همان روزی که در آن به سر می برد، باید بنگرد هر کس که دارای امنیت در زندگی و صحت بدنی و خوراک همان روزش باشد، مثل این است کهدنیا به او داده شده باشد. - . امالی طوسی ۲ : ۲۰۱ -

**[ترجمه]

«۳۱»

ما، [الأمالی للشیخ الطوسی] الْحُسَیْنُ بْنُ إِبْرَاهِیمَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ وَهْبَانَ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ إِبْرَاهِیمَ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِیٍّ الزَّعْفَرَانِیِّ عَنِ الْبَرْقِیِّ عَنْ أَبِیهِ مُحَمَّدٍ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ عَنْ أَبِی أُسَامَةَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: قُلْتُ بَلَغَنَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لَمْ یَشْبَعْ مِنْ خُبْزِ بُرٍّ ثَلَاثَةَ أَیَّامٍ قَطُّ قَالَ فَقَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام مَا أَكَلَهُ قَطُّ قُلْتُ فَأَیُّ شَیْ ءٍ كَانَ یَأْكُلُ قَالَ كَانَ طَعَامُ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله الشَّعِیرَ إِذَا وَجَدَهُ وَ حَلْوَاهُ التَّمْرَ وَ وَقُودُهُ السَّعَفَ (۳).

**[ترجمه]امالی طوسی:ابی اسامه گفت: به حضرت صادق علیه السّلام عرض کردم: در شرح حال رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله، به ما رسیده است که آن حضرت سه روز متوالی هرگز از نان گندم میل نفرمود. حضرت فرمود: پیغمبر نان گندم اصلا نخورده است. عرض کردم: پس چه چیز تناول می فرمود؟ فرمود: اگر پیدا می کرد نان جو می خورد. حلوای حضرت هم خرما و وسایل روشنی و گرمای او هم شاخه خرما بود. - . امالی طوسی ۲ : ۲۷۶ -

**[ترجمه]

«۳۲»

ما، [الأمالی للشیخ الطوسی] الْحُسَیْنُ بْنُ إِبْرَاهِیمَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ وَهْبَانَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ زَكَرِیَّا عَنِ الْحَسَنِ بْنِ فَضَّالٍ عَنْ عَلِیِّ بْنِ عُقْبَةَ عَنْ أَبِی كَهْمَشٍ عَنْ عَمْرِو بْنِ

۱- ۱. أمالی الطوسیّ ج ۲ ص ۱۹۲.
۲- ۲. أمالی الطوسیّ ج ۲ ص ۲۰۱.
۳- ۳. أمالی الطوسیّ ج ۲ ص ۲۷۶.

سَعِيدِ بْنِ هِلَالٍ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام أَوْصِنِی فَقَالَ أُوصِیکَ بِتَقْوَی اللَّهِ وَ الْوَرَعِ وَ الِاجْتِهَادِ وَ اعْلَمْ أَنَّهُ لَا یَنْفَعُ اجْتِهَادٌ لَا وَرَعَ فِیهِ وَ انْظُرْ إِلَی مَنْ هُوَ دُونَکَ وَ لَا تَنْظُرْ إِلَی مَنْ هُوَ فَوْقَکَ فَکَثِیراً مَا قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ لِرَسُولِهِ صلی الله علیه و آله فَلا تُعْجِبْکَ أَمْوالُهُمْ وَ لا أَوْلادُهُمْ (۱) وَ قَالَ عَزَّ ذِکْرُهُ وَ لا تَمُدَّنَّ عَیْنَیْکَ إِلی ما مَتَّعْنا بِهِ أَزْواجاً مِنْهُمْ زَهْرَةَ الْحَیاةِ الدُّنْیا(۲) فَإِنْ نَازَعَتْکَ نَفْسُکَ إِلَی شَیْ ءٍ مِنْ ذَلِکَ فَاعْلَمْ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله کَانَ قُوتُهُ الشَّعِیرَ وَ حَلْوَاهُ التَّمْرَ وَ وَقُودُهُ السَّعَفَ وَ إِذَا أُصِبْتَ بِمُصِیبَةٍ فَاذْکُرْ مُصَابَکَ بِرَسُولِ اللَّهِ فَإِنَّ النَّاسَ لَمْ یُصَابُوا بِمِثْلِهِ أَبَداً(۳).

**[ترجمه]امالی طوسی: سعید بن هلال گفت: به حضرت صادق علیه السّلام عرض کردم:به من توصیه و سفارشی بفرما! فرمود:تو را به تقوای الهی و ورع و کوشش توصیه می کنم. بدان جدیت در عبادت که با پرهیزکاری توأم نباشد، سودی ندارد. و در وضع زندگی دنیوی، همیشه طبقات پایین تر از خود را نگاه کن و هیچ وقت به طبقات بالاتر توجه نداشته باش که خداوند مکرر پیامبر خود را هشدار می داد،که فرمود: «و لا تعجبک اموالهم و لا اولادهم» (اعراب ندارد) {ثروت و اولاد و فرزندان این مردم دنیاطلب تو را شیفته آنها نگرداند.} - . توبه / ۸۵ - و نیز فرموده است: «وَ لا تَمُدَّنَّ عَیْنَیْکَ إِلی ما مَتَّعْنا بِهِ أَزْواجاً مِنْهُمْ زَهْرَةَ الْحَیاةِ الدُّنْیا»، {زر و زیور دنیایی که به آنان داده ایم و اینان از لذات زودگذر آن بهره مند می شوند، جلب توجه تو را نکند.}

و اگر احیانا از این جهات نفس اماره تو را وسوسه کرد، زندگی پیامبر خود را بیاد آور و تأمل کن که حضرت خوراکش نان جو، حلوایش خرما و آتش گیرش برگ درخت خرما بود. و اگر با حوادث و مصائبی مواجه شدی، مصائب و ناراحتی های پیغمبر را متذکر شو که موجب تسلیت تو خواهد شد، چون هیچ کس مانند حضرتش رنج و مصیبت ندید. - . امالی طوسی ۲ : ۲۹۴ -

**[ترجمه]

«۳۳»

الدُّرَّةُ الْبَاهِرَةُ: سُئِلَ الرِّضَا علیه السلام عَنْ صِفَةِ الزَّاهِدِ فَقَالَ مُتَبَلِّغٌ بِدُونِ قُوتِهِ مُسْتَعِدٌّ لِیَوْمِ مَوْتِهِ مُتَبَرِّمٌ بِحَیَاتِهِ.

**[ترجمه]الدّره الباهره: از حضرت رضا علیه السّلام توصیف و معرفی زاهد و پارسا را سؤال کردند. فرمود: آن کس که به کمتر از قوت زندگی قناعت کند، همیشه آماده فرا رسیدن مرگش باشد و از زندگی خسته و ناراحت باشد.

**[ترجمه]

«۳۴»

نهج، [نهج البلاغه] قَالَ علیه السلام: أَفْضَلُ الزُّهْدِ إِخْفَاءُ الزُّهْدِ.

وَ قَالَ علیه السلام: ازْهَدْ فِی الدُّنْیَا یُبَصِّرْکَ اللَّهُ عَوْرَاتِهَا وَ لَا تَغْفُلْ فَلَسْتَ بِمَغْفُولٍ عَنْکَ.

**[ترجمه]نهـج البلاـغه: امیر مؤمنان علی علیه السّـلامفرمود: بهترین نوع زهـد و پارسایی، اخفا و پنهان داشـتن آن است. و نیز فرمود: زهـد و پارسایی داشـته باش تا در نتیجه خداونـد، روشن بینی مخصوصـی به تو عنایت فرماید که عیوب دنیا و لغزشـگاه های آن را بتوانی ببینی، و غفلت و مسامحه مکن که از تو غفلت نشده است. -. نهج البلاغه ۲ : ۱۴۸ -

**[ترجمه]

«۳۵»

نهـج، [نهج البلاغه] عَنْ نَوْفٍ الْبِكَالِيِّ قَالَ: رَأَيْتُ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام ذَاتَ لَيْلَهٍ وَ قَدْ خَرَجَ مِنْ فِرَاشِهِ فَنَظَرَ إِلَى النُّجُوم فَقَالَ يَا نَوْفُ أَ رَاقِدٌ أَنْتَ أَمْ رَامِقٌ فَقُلْتُ بَلْ رَامِقٌ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ فَقَالَ يَا نَوْفُ طُوبَى لِلزَّاهِدِينَ فِي الدُّنْيَا الرَّاغِبِينَ فِي الْآخِرَهِ أُولَئِكَ قَوْمٌ اتَّخَذُوا الْأَرْضَ بِسَاطاً وَ تُرَابَهَا فِرَاشاً وَ مَاءَهَا طِيباً وَ الْقُرْآنَ شِعَاراً وَ الدُّعَاءَ دِثَاراً ثُمَّ قَرَضُوا الدُّنْيَا قَرْضاً عَلَى مِنْهَاجِ الْمَسِيحِ علیه السلام.

يَا نَوْفُ إِنَّ دَاوُدَ علیه السلام قَامَ فِي مِثْلِ هَذِهِ السَّاعَهِ مِنَ اللَّيْلِ فَقَالَ إِنَّهَا سَاعَهٌ لَا يَدْعُو فِيهَا عَبْدٌ رَبَّهُ إِلَّا اسْتُجِيبَ لَهُ إِلَّا أَنْ يَكُونَ عَشَّاراً أَوْ عَرِيفاً أَوْ شُرْطِيّاً أَوْ صَاحِبَ عَرْطَبَهٍ وَ هِيَ الطُّنْبُورُ أَوْ صَاحِبَ كُوبَهٍ وَ هِيَ الطَّبْلُ وَ قَدْ قِيلَ أَيْضاً إِنَ

ص: ۳۱۹

۱- ۱. براءه: ۸۵.

۲- ۲. طه: ۱۳۱.

۳- ۳. أمالی الطوسیّ ج ۲ ص ۲۹۴.

الْعَرْطَبَهَ الطَّبْلُ وَ الْكَوبَهَ الطُّنْبُورُ(۱).

وَ قَالَ علیه السلام: الزُّهْدُ كَلِمَهٌ بَیْنَ كَلِمَتَیْنِ مِنَ الْقُرْآنِ قَالَ اللَّهُ سُبْحَانَهُ لِكَیْلا تَأْسَوْا عَلی ما فاتَكُمْ وَ لا تَفْرَحُوا بِما آتاكُمْ (۲) فلم [فَمَنْ] لَمْ یَأْسَ عَلَی الْمَاضِی وَ لَمْ یَفْرَحْ بِالْآتِی فَقَدْ أَخَذَ الزُّهْدَ بِطَرَفَیْهِ (۳).

وَ قَالَ علیه السلام: أَیُّهَا النَّاسُ الزَّهَادَهُ قَصْرُ الْأَمَلِ وَ الشُّكْرُ عِنْدَ النِّعَمِ وَ الْوَرَعُ عِنْدَ الْمَحَارِمِ فَإِنْ عَزَبَ عَنْكُمْ ذَلِكَ فَلَا یَغْلِبِ الْحَرَامُ صَبْرَكُمْ وَ لَا تَنْسَوْا عِنْدَ النِّعَمِ شُكْرَكُمْ فَقَدْ أَعْذَرَ اللَّهُ إِلَیْكُمْ بِحُجَجٍ سَافِرَهٍ ظَاهِرَهٍ وَ كُتُبٍ بَارِزَهِ الْعُذْرِ وَاضِحَهٍ(۴).

**[ترجمه]نهج البلاغه: نوف بكالی گوید: شبی از شب ها ناظر حال امیر مؤمنان علی علیه السّلام بودم كه از بستر خواب برخاست، نگاهی به ستارگان كرد و سپس فرمود: ای نوف! خوابی یا بیدار؟ عرض كردم: بیدارم یا علی! فرمود: ای نوف! خوشا به حال سبک باران و پارسایان دردنیا و شیفتگان آخرت؛آنان قومی هستند كه زمین را فرش، خاك را بستر، آب را نوشیدنی گوارا وقرآن را شعار دائمی خود قرار داده اند و به دعا و گفتگوی با حق دل بسته و مسیح وار، دنیا را از خود جدا و خود را از دنیا جدا نموده اند .

ای نوف! داود پیغمبر علیه السّلام، در چنین ساعتی از شب بود كه برای دعا برخاست و گفت: عجب ساعتی است كه هر كس در چنین ساعتی از خدای خود چیزی بخواهد، دعایش مستجاب می شود، مگر اینكه تحصیل دار مالیاتی سلطانی ستمگر یا فردی ریاست خواه یا نگهبان ستمگران یا طنبور زن یا طبل زن باشد. - . نهج البلاغه ۲ : ۱۶۵ -

و نیز حضرت فرمود: تفسیر حقیقت زهد را خداوند در دو جمله خلاصه كرده و فرموده: «لِكَیْلا تَأْسَوْا عَلی ما فاتَكُمْ وَ لا تَفْرَحُوا بِما آتاكُمْ»، - . حدید / ۲۳ - {هر كه بر گذشته تأسف نداشته و بر به دست آورده ها مسرور و خوشحال نباشد، هر دو طرف زهد را به دست آورده است.} - . نهج البلاغه ۲ : ۲۴۸ -

همچنین فرمود: ای مردم! زهد و پارسایی، كوتاه كردن آرزو و سپاس بر نعمت و ورع و پرهیز از حرام است، و اگر به این صفات عالیه انسانی دست نیافتید، مراقب باشید كه تمایل به حرام بر صبر شما چیره نشود و به هنگام برخورداری از نعمت، شكر و سپاس الهی را فراموش نكنید كه خداوند با حجت و دلایل روشن و كتاب های واضح، تمام بهانه های شما را قطع و حجت را بر شما تمام كرده است. - . نهج البلاغه ۱ : ۱۴۱ -

**[ترجمه]

«۳۶»

مِنْ خُطْبَهٍ لَهُ علیه السلام: فِی صِفَهِ الزُّهَّادِ كَانُوا قَوْماً مِنْ أَهْلِ الدُّنْیَا وَ لَیْسُوا مِنْ أَهْلِهَا فَكَانُوا فِیهَا كَمَنْ لَیْسَ مِنْهَا عَمِلُوا فِیهَا بِمَا یُبْصِرُونَ وَ بَادَرُوا فِیهَا مَا یَحْذَرُونَ تَقَلَّبُ أَبْدَانُهُمْ بَیْنَ ظَهْرَانَیْ أَهْلِ الْآخِرَهِ یَرَوْنَ أَهْلَ الدُّنْیَا یُعَظِّمُونَ مَوْتَ أَجْسَادِهِمْ وَ هُمْ أَشَدُّ إِعْظَاماً لِمَوْتِ قُلُوبِ أَحْیَائِهِمْ.

**[ترجمه]نهج البلاغه: و در یکی از خطبه های حضرت، در توصیف زاهدان و پارسایان چنین آمده که: آنان گروهی هستند که در ظاهر جزو مردم دنیا هستند، ولی از اهل دنیا نیستند. آنها در عین حالی که در دنیا هستند، مثل این است که در این جهان نیستند، با بصیرت کامل اعمال خود را انجام می دهند و به دفع عذابی که از آن می ترسند می شتابند؛ تماس و ارتباطشان با اهل آخرت است؛ مردم را می بینند که به مرگ جسمی و بدنی اهمیت می دهند، ولی این رادمردان به مرگ و مردن دل ها و قلوب دوستانشان اهمیت بیشتری می دهند.

**[ترجمه]

«۳۷»

وَ مِنْ كِتَابٍ كَتَبَهُ إِلَى سَهْلِ بْنِ حُنَيْفٍ: يَا ابْنَ حُنَيْفٍ فَقَدْ بَلَغَنِي أَنَّ رَجُلًا مِنْ فِتْيَةِ أَهْلِ الْبَصْرَةِ دَعَاكَ إِلَى مَأْدُبَةٍ فَأَسْرَعْتَ إِلَيْهَا تُسْتَطَابُ لَكَ الْأَلْوَانُ وَ تُنْقَلُ إِلَيْكَ الْجِفَانُ وَ مَا ظَنَنْتُ أَنَّكَ تُجِيبُ إِلَى طَعَامِ قَوْمٍ عَائِلُهُمْ مَجْفُوٌّ وَ غَنِيُّهُمْ مَدْعُوٌّ فَانْظُرْ إِلَى مَا تَقْضَمُهُ مِنْ هَذَا الْمَقْضَمِ فَمَا اشْتَبَهَ عَلَيْكَ عِلْمُهُ فَالْفِظْهُ وَ مَا أَيْقَنْتَ بِطِيبِ وُجُوهِهِ فَنَلْ مِنْهُ أَلَا وَ إِنَّ لِكُلِّ مَأْمُومٍ إِمَاماً يَقْتَدِي بِهِ وَ يَسْتَضِيءُ بِنُورِ عِلْمِهِ أَلَا وَ إِنَّ إِمَامَكُمْ قَدِ اكْتَفَى مِنْ دُنْيَاهُ بِطِمْرَيْهِ وَ مِنْ طَعْمِهِ بِقُرْصَيْهِ أَلَا وَ إِنَّكُمْ لَا تَقْدِرُونَ عَلَى ذَلِكَ وَ لَكِنْ أَعِينُونِي بِوَرَعٍ وَ اجْتِهَادٍ فَوَ اللَّهِ مَا كَنَزْتُ مِنْ دُنْيَاكُمْ تِبْراً وَ لَا ادَّخَرْتُ مِنْ غَنَائِمِهَا وَفْراً وَ لَا أَعْدَدْتُ لِبَالِي ثَوْبِي طِمْراً.

إِلَى قَوْلِهِ عليه السلام وَ لَوْ شِئْتُ لَاهْتَدَيْتُ الطَّرِيقَ إِلَى مُصَفَّى هَذَا الْعَسَلِ وَ لُبَابِ

۱- ۱. نهج البلاغه ج ۲ ص ۱۶۵.

۲- ۲. الحدید: ۲۳.

۳- ۳. نهج البلاغه ج ۲ ص ۲۴۸.

۴- ۴. نهج البلاغه ج ۱ ص ۱۴۱.

هَذَا الْقَمْحِ وَ نَسَائِجِ هَذَا الْقَزِّ وَ لَكِنْ هَيْهَاتَ أَنْ يَغْلِبَنِي هَوَايَ وَ يَقُودَنِي جَشَعِي إِلَى تَخَيُّرِ الْأَطْعِمَهِ وَ لَعَلَّ بِالْحِجَازِ أَوْ بِالْيَمَامَهِ مَنْ لَا طَمَعَ لَهُ فِي الْقُرْصِ وَ لَا عَهْدَ لَهُ بِالشِّبَعِ أَوْ أَنْ أَبِيتَ مِبْطَاناً وَ حَوْلِي بُطُونٌ غَرْثَى وَ أَكْبَادٌ حَرَّى فَأَكُونَ كَمَا قَالَ الْقَائِلُ:

وَ حَسْبُكَ دَاءً أَنْ تَبِيتَ بِبِطْنَهٍ**وَ حَوْلَكَ أَكْبَادٌ تَحِنُّ إِلَى الْقِدِّ

إِلَى آخِرِ مَا مَرَّ مَشْرُوحاً فِي كِتَابِ الْفِتَنِ (۱).

**[ترجمه]نهج البلاغه: امیر مؤمنان علیه السّلام دریکی از نامه های خود به عثمان بن حنیف (نماینده حضرت در بصره) مرقوم فرموده: ای پسر حنیف!به من رسیده است که یکی از جوانان اهل بصره تو را به مهمانی دعوت کرده و تو هم با سرعت در آن مهمانی حضور یافته ایو غذاهای رنگارنگ و خوشمزه و کاسه های بزرگ برایت آورده شده. گمان نداشتم که تو بر سر سفره ای حاضر شوی که نیازمندان و مستمندان آنان محروم و اغنیا و ثروتمندان بر آن سفره دعوت شده اند. بر آن لقمه ای که از این سفره گرفته و دندان بر او می گذاری خوب نظر کن و فکر کن. آنچه را که بر تو مشتبه است و حلال بودنش قطعی نیست به دور افکن و مخور، و آنچه را که به پاکی و حلیت آن یقین داری تناول کن. آگاه باش که هر پیرو و مامومی، قهرا امام و پیشوابیدارد که از او پیروی و تبعیت می کند و از انوار دانشش کسب روشنگری می کند. بدان که پیشوا و امام شما از دنیای خود به دو جامه کهنه و از خوراکش به دو قرص نان اکتفا کرده. البته بدیهی است شما توانایی انجام برنامه خوراک و پوشاک مرا ندارید، ولی لااقل از راه پرهیزکاری و جدیت و کوشش، مرا یاری کنید. به خدا سوگند از دنیای شما طلایی و گنجی نیندوخته و از غنیمت های آن مالی ذخیره نکرده ام و با این کهنه جامه ای که در بردارم، جامه کهنه دیگری آماده ننموده ام.

و اگر بخواهم برای خوراک خود از عسل تصفیه شده و مغز گندم و برای پوشاک از دیبای نرم و حریرباف استفاده کنم می توانم و تمکن دارم، ولی هیهات که هواهای نفسانی به من چیره شود و حرص و شکم پرستی مرا به انتخاب غذاهای گوناگون وادارد. حال آنکه در حجاز (مکه و مدینه) یا در یمامه (که خیلی هم از مرکز دور است) کسی باشد که در آرزوی یک قرص نان است و سیری شکم را از گرسنگی به یاد ندارد، آیا وجدانمبه من اجازه می دهد که با شکم سیر راحت بخوابم؟ و در اطراف کشور من گرسنگانی و جگرسوختگانی باشند و مانند آن کس باشم که آن شاعر گفته:

این درد برای تو بس است که تو با شکم سیر بخوابی / حال آنکه در اطراف تو افرادی باشند که در آرزوی یک ظرف پوستی به سر می برند تا آخر این نامه سودمند و پر ارزش که در «کتاب محن و فتن» مشروحا آمده است. - . نهج البلاغه ۲ : ۷۲ -

**[ترجمه]

«۳۸»

عُدَّهُ الدَّاعِي، رُوِيَ: أَنَّ نُوحاً علیه السلام عَاشَ أَلْفَيْ عَامٍ وَ خَمْسَمِائَهِ عَامٍ وَ مَضَى مِنَ الدُّنْيَا وَ لَمْ يَبْنِ فِيهَا بَيْتاً وَ كَانَ إِذَا أَصْبَحَ يَقُولُ لَا أُمْسِي وَ إِذَا أَمْسَى يَقُولُ لَا أُصْبِحُ وَ كَذَلِكَ نَبِيُّنَا صلی الله علیه و آله خَرَجَ مِنَ الدُّنْيَا وَ لَمْ يَضَعْ لَبِنَهً عَلَى لَبِنَهٍ وَ أَمَّا إِبْرَاهِيمُ علیه السلام فَكَانَ لِبَاسُهُ الصُّوفَ

وَ أَكْلُهُ الشَّعِيرَ وَ أَمَّا يَحْيَى عليه السلام فَكَانَ لِبَاسُهُ اللِّيفَ وَ أَكْلُهُ وَرَقَ الشَّجَرِ وَ أَمَّا سُلَيْمَانُ عليه السلام فَقَدْ كَانَ مَعَ مَا هُوَ فِيهِ مِنَ الْمُلْكِ يَلْبَسُ الشَّعْرَ وَ إِذَا جَنَّهُ اللَّيْلُ شَدَّ يَدَيْهِ إِلَى عُنُقِهِ فَلَا يَزَالُ قَائِماً حَتَّى يُصْبِحَ بَاكِياً وَ كَانَ قُوتُهُ مِنْ سَفَائِفِ الْخُوصِ يَعْمَلُهَا بِيَدِهِ.

وَ رُوِيَ: أَنَّ نَبِيَّنَا صلى الله عليه و آله أَصَابَهُ يَوْماً الْجُوعُ فَوَضَعَ صَخْرَةً عَلَى بَطْنِهِ ثُمَّ قَالَ أَلَا رُبَّ مُكْرِمٍ لِنَفْسِهِ وَ هُوَ لَهَا مُهِينٌ أَلَا رُبَّ نَفْسٍ كَاسِيَةٍ نَاعِمَةٍ فِي الدُّنْيَا جَائِعَةٌ عَارِيَةٌ يَوْمَ الْقِيَامَهِ أَلَا رُبَّ مُتَخَوِّضٍ مُتَنَعِّمٍ فِي ما أَفاءَ اللَّهُ عَلى رَسُولِهِ ما لَهُ فِي الْآخِرَهِ مِنْ خَلاقٍ أَلَا إِنَّ عَمَلَ أَهْلِ الْجَنَّهِ حَزْنَهٌ بِرَبْوَةٍ أَلَا إِنَّ عَمَلَ أَهْلِ النَّارِ كَلِمَهٌ سَهْلَاءُ بِشَهْوَةٍ أَلَا رُبَّ شَهْوَهِ سَاعَهٍ أَوْرَثَتْ حُزْناً طَوِيلًا يَوْمَ الْقِيَامَهِ.

وَ قَالَ سُوَيْدُ بْنُ غَفَلَهَ: دَخَلْتُ عَلَى أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام بَعْدَ مَا بُويِعَ بِالْخِلَافَهِ وَ هُوَ جَالِسٌ عَلَى حَصِيرٍ صَغِيرٍ وَ لَيْسَ فِي الْبَيْتِ غَيْرُهُ فَقُلْتُ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ بِيَدِكَ بَيْتُ الْمَالِ وَ لَسْتُ أَرَى فِي بَيْتِكَ شَيْئاً مِمَّا يَحْتَاجُ إِلَيْهِ الْبَيْتُ فَقَالَ عليه السلام يَا ابْنَ

۱- ۱. نهج البلاغه ج ۲ ص ۷۲.

غَفَلَهَ إِنَّ اللَّبِيبَ لَا يَتَأَثَّثُ (۱) فِی دَارِ النُّقْلَهِ وَ لَنَا دَارُ أَمْنٍ قَدْ نَقَلْنَا إِلَيْهَا خَيْرَ مَتَاعِنَا وَ إِنَّا عَنْ قَلِيلٍ إِلَيْهَا صَائِرُونَ وَ كَانَ عليه السلام إِذَا أَرَادَ أَنْ يَكْتَسِیَ دَخَلَ السُّوقَ فَيَشْتَرِی الثَّوْبَيْنِ فَيُخَيِّرُ قَنْبَراً أَجْوَدَهُمَا وَ يَلْبَسُ الْآخَرَ ثُمَّ يَأْتِی النَّجَّارَ فَيَمُدُّ لَهُ إِحْدَى كُمَّيْهِ وَ يَقُولُ خُذْهُ بِقَدُّومِكَ وَ يَقُولُ هَذِهِ تُخْرَجُ فِی مَصْلَحَهٍ أُخْرَى وَ يُبْقِی الْكُمَّ الْأُخْرَى بِحَالِهَا وَ يَقُولُ هَذِهِ تَأْخُذُ فِيهَا مِنَ السُّوقِ لِلْحَسَنِ وَ الْحُسَيْنِ عليهما السلام (۲).

وَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله: مَا تَعَبَّدُوا لِلَّهِ بِشَیْ ءٍ مِثْلِ الزُّهْدِ فِی الدُّنْيَا.

وَ قَالَ عِيسَى عليه السلام لِلْحَوَارِيِّينَ: ارْضَوْا بِدَنِیِّ الدُّنْيَا مَعَ سَلَامَهِ دِينِكُمْ كَمَا رَضِیَ أَهْلُ الدُّنْيَا بِدَنِیِّ الدِّينِ مَعَ سَلَامَهِ دُنْيَاهُمْ وَ تَحَبَّبُوا إِلَى اللَّهِ بِالْبُعْدِ مِنْهُمْ وَ أَرْضُوا اللَّهَ فِی سَخَطِهِمْ فَقَالُوا فَمَنْ نُجَالِسُ يَا رُوحَ اللَّهِ قَالَ مَنْ يُذَكِّرُكُمُ اللَّهَ رُؤْيَتُهُ وَ يَزِيدُ فِی عِلْمِكُمْ مَنْطِقُهُ وَ يُرَغِّبُكُمْ فِی الْآخِرَهِ عَمَلُهُ (۳).

۱- ۱. يعنى لا يتخذ أثاثا للبيت يقال: تأثث فلان، أصاب خيرا و فى الصحاح: أصاب رياشا و فى المفردات: أصاب أثاثا، و الأثاث متاع البيت بلا واحد و قيل هو ما يتخذ للاستعمال و المتاع لا للتجاره.

۲- ۲. يعنى أنّه عليه السلام كان يخيط من احدى كميه كيسا ليشترى فيه من السوق.

۳- ۳. عدّه الداعى ص ۸۷.

**[ترجمه]عدّه الدّاعی: نقل شده که حضرت نوح علیه السّلام ۲۵۰۰ سال عمر کرد و در این مدت خانه ای برای خود نساخت و هر روز صبح که می شد، می گفت معلوم نیست به شب برسم و شب که می شد، می گفت معلوم نیست تا صبح زنده بمانم. پیامبر ما هم صلّی اللّه علیه و آله چنین بود. از دنیا رحلت فرمود و یک خشت بالای خشت ننهاد. و اما حضرت ابراهیم علیه السّلام لباسش از پشم معمولی و خوراکش نان جو بود. حضرت یحیی علیه السّلام نیز لباسش را از برگ خرما و خوراکش را از برگ های درختان تهیه می کرد. حضرت سلیمان علیه السّلام هم با آن قدرت و سلطنت و ثروتی که داشت، لباس مویی در برمی کرد و شب ها هنگامی که تاریکی آن فراگیر می شد، دست خود را بر گردن می بست و به قیام، در عبادت به حال گریه شب زنده داری می کرد و خوراکش از راه فروش بافته های برگ درخت خرما بود که با دست خود تهیه می کرد.

و چنین روایت شده که پیغمبر ما صلّی اللّه علیه و آله روزی با گرسنگی شدید مواجه شد که برای تنظیم وضع معده اش، سنگی بر شکم خود قرار داد. سپس فرمود: چه بسا افرادی که در ظاهر برای جلب عزت نفس کارهایی می کنند که در واقع همان اعمال موجب اهانت و خواری او است. چه بسا افرادی که در دنیا لباس های نرم و زیبا به تن می کنند و از نعمت ها می خورند و بهره مند می گردند، ولی نتیجتا در آخرت گرسنه و برهنه خواهد بود. چه بسا افرادی که بر حسب ظاهر غرق در نعمت و ثروت هستند و چون در واقع حق پیغمبر و حقوق دیگران را غصب کرده اند، در آخرت کوچک ترین بهره و نصیبی نخواهند داشت.

بدانید که عمل اهل بهشت، با مشکلات و صعوبت همراه و عمل اهل دوزخ، توأم با شهوات نفسانی و همراه آسایش است. ولی چه بسا که به دنبال یک شهوت رانی و لذت کوتاه، حزن و اندوه طولانی و ناراحتی های شدید اخروی خواهد بود .

سوید بن غفله گوید: پس از اینکه با آن حضرت به خلافت بیعت شده بود و وی بر تمام کشور اسلامی حکومت می کرد، روزی بر امیر مؤمنان علی علیه السّلاموارد شدم. دیدم که حضرت روی حصیر کوچکی نشسته و در آن اطاق جز همان حصیر کوچک چیزی نیست و حضرت هم تنها بود. عرض کردم: یا امیرالمؤمنین! بیت المال دربست در اختیار شما است و در عین حال وضع خانه شما طوری است که حتی لوازم و ضروریات زندگی در این خانه تأمین نیست. حضرت فرمود: ای فرزند غفله! خردمند و عاقل در خانه ای که می خواهد به زودی آن را ترک کند و از این منزلگاه منتقل شود، نباید در فکر تهیه اثاث و لوازم باشد. ما یک خانه و جایگاه امن و امانی داریم که به زودی به آنجا خواهیم منتقل شد و بهترین متاع و اثاث خود را به آنجا فرستاده ایم.

حضرت وقتی می خواست جامه ای بخرد،به بازار می رفت و دو جامه می خرید و بهترش را قنبر انتخاب می کرد و آن دیگری را حضرت می پوشید. سپس نزد نجارمی رفت و می گفت: با تیشه ات یکی از آستین ها را از لباس جدا کن که به مصرفی برسد. و آستین دیگر را برای خرید بازار، برای حسن و حسین علیه السّلام کیسه ای می کرد.

رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: زهد و پارسایی در دنیا، بهترین و بالاترین عبادت و پرستش الهی است.

عیسی بن مریم علیه السّلام به حواریین و اصحابش فرمود: شما به دنیای کم و زندگی پست با حفظ سلامت دین خود قناعت کنید، همان طوری که اهل دنیا برای حفظ دنیای خود، به اسم دین و انجام بعضی از مراسم و تکالیف دینی، قناعت و اکتفا

کرده اند، شما با دوری از این اشخاص و خشم بر آنها، محبت و رضای حق را به خود جلب کنید. حواریین گفتند:پس با چه کسانی مجالست کنیم؟ فرمود با کسانی که چهره آنان شما را به یاد خدا بیندازد، گفتار آنان بر علم شما بیفزاید و عمل آنان شما را به آخرت ترغیب کند. - . عده الداعی: ۸۷ -

**[ترجمه]

باب ۵۹ الخوف و الرجاء و حسن الظن بالله تعالی

الآیات

البقره وَ إِیَّایَ فَارْهَبُونِ (۱) و قال تعالی وَ إِیَّایَ فَاتَّقُونِ (۲) و قال سبحانه إِنَّ الَّذِینَ آمَنُوا وَ الَّذِینَ هاجَرُوا وَ جاهَدُوا فِی سَبِیلِ اللَّهِ أُولئِکَ یَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ (۳) آل عمران وَ یُحَذِّرُکُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ وَ إِلَی اللَّهِ الْمَصِیرُ(۴) و قال وَ یُحَذِّرُکُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ وَ اللَّهُ رَؤُفٌ بِالْعِبادِ(۵) و قال سبحانه یَظُنُّونَ بِاللَّهِ غَیْرَ الْحَقِّ ظَنَّ الْجاهِلِیَّهِ(۶) و قال سبحانه إِنَّما ذلِکُمُ الشَّیْطانُ یُخَوِّفُ أَوْلِیاءَهُ فَلا تَخافُوهُمْ وَ خافُونِ إِنْ کُنْتُمْ مُؤْمِنِینَ (۷) النساء وَ تَرْجُونَ مِنَ اللَّهِ ما لا یَرْجُونَ (۸) المائده قالَ رَجُلانِ مِنَ الَّذِینَ یَخافُونَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَیْهِمَا ادْخُلُوا عَلَیْهِمُ الْبابَ (۹) و قال تعالی حاکیا عن ابن آدم علیه السلام إِنِّی أَخافُ اللَّهَ رَبَّ الْعالَمِینَ (۱۰)

۱- ۱. البقره: ۴۰- ۴۱.

۲- ۲. البقره: ۴۰- ۴۱.

۳- ۳. البقره: ۲۱۸.

۴- ۴. آل عمران: ۲۸ و ۲۹.

۵- ۵. آل عمران: ۲۸ و ۲۹.

۶- ۶. آل عمران: ۱۵۴.

۷- ۷. آل عمران: ۱۷۵.

۸- ۸. النساء: ۱۰۴.

۹- ۹. المائده: ۲۳.

۱۰- ۱۰. المائده: ۲۸.

و قال تعالى أَ لَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ لَهُ مُلْكُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ يُعَذِّبُ مَنْ يَشاءُ وَ يَغْفِرُ لِمَنْ يَشاءُ وَ اللَّهُ عَلى كُلِّ شَيْ ءٍ قَدِيرٌ(١) و قال تعالى فَلا تَخْشَوُا النَّاسَ وَ اخْشَوْنِ (٢) و قال وَ نَطْمَعُ أَنْ يُدْخِلَنا رَبُّنا مَعَ الْقَوْمِ الصَّالِحِينَ (٣) و قال سبحانه اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقابِ وَ أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ما عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلاغُ وَ اللَّهُ يَعْلَمُ ما تُبْدُونَ وَ ما تَكْتُمُونَ (٤) الأنعام قُلْ إِنِّي أَخافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ مَنْ يُصْرَفْ عَنْهُ يَوْمَئِذٍ فَقَدْ رَحِمَهُ وَ ذلِكَ الْفَوْزُ الْمُبِينُ (٥) و قال وَ أَنْذِرْ بِهِ الَّذِينَ يَخافُونَ أَنْ يُحْشَرُوا إِلى رَبِّهِمْ لَيْسَ لَهُمْ مِنْ دُونِهِ وَلِيٌّ وَ لا شَفِيعٌ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ (٦) و قال حاكيا عن إبراهيم عليه السلام وَ كَيْفَ أَخافُ ما أَشْرَكْتُمْ وَ لا تَخافُونَ أَنَّكُمْ أَشْرَكْتُمْ بِاللَّهِ ما لَمْ يُنَزِّلْ بِهِ عَلَيْكُمْ سُلْطاناً فَأَيُّ الْفَرِيقَيْنِ أَحَقُّ بِالْأَمْنِ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (٧) الأعراف أَ وَ أَمِنَ أَهْلُ الْقُرى أَنْ يَأْتِيَهُمْ بَأْسُنا ضُحًى وَ هُمْ يَلْعَبُونَ أَ فَأَمِنُوا مَكْرَ اللَّهِ فَلا يَأْمَنُ مَكْرَ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْخاسِرُونَ أَ وَ لَمْ يَهْدِ لِلَّذِينَ يَرِثُونَ الْأَرْضَ مِنْ بَعْدِ أَهْلِها

أَنْ لَوْ نَشاءُ أَصَبْناهُمْ بِذُنُوبِهِمْ وَ نَطْبَعُ عَلى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لا يَسْمَعُونَ (٨) و قال وَ فِي نُسْخَتِها هُدىً وَ رَحْمَةٌ لِلَّذِينَ هُمْ لِرَبِّهِمْ يَرْهَبُونَ (٩)

١- ١. المائده: ۴٠.

٢- ٢. المائده: ۴۴.

٣- ٣. المائده: ٨۴.

۴- ۴. المائده: ٩٩.

۵- ۵. الأنعام: ١۵ و ١۶.

۶- ۶. الأنعام: ۵١.

٧- ٧. الأنعام: ٨١.

٨- ٨. الأعراف: ٩٧- ٩٩.

٩- ٩. الأعراف: ١۵۴.

و قال تعالى قالَ عَذابِي أُصِيبُ بِهِ مَنْ أَشاءُ وَ رَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْ ءٍ فَسَأَكْتُبُها لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ وَ يُؤْتُونَ الزَّكاةَ وَ الَّذِينَ هُمْ بِآياتِنا يُؤْمِنُونَ الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَ إلى قوله أُولئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (١) الأنفال وَ اتَّقُوا فِتْنَةً لا تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خاصَّةً وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقابِ (٢) التوبه أَ تَخْشَوْنَهُمْ فَاللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَوْهُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ (٣) و قال تعالى إِنَّما يَعْمُرُ مَساجِدَ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ وَ أَقامَ الصَّلاةَ وَ آتَى الزَّكاةَ وَ لَمْ يَخْشَ إِلَّا اللَّهَ فَعَسى أُولئِكَ أَنْ يَكُونُوا مِنَ الْمُهْتَدِينَ (۴) هود وَ كَذلِكَ أَخْذُ رَبِّكَ إِذا أَخَذَ الْقُرى وَ هِيَ ظالِمَةٌ إِنَّ أَخْذَهُ أَلِيمٌ شَدِيدٌ إِنَّ فِي ذلِكَ لَآيَةً لِمَنْ خافَ عَذابَ الْآخِرَةِ(۵) يوسف أَ فَأَمِنُوا أَنْ تَأْتِيَهُمْ غاشِيَةٌ مِنْ عَذابِ اللَّهِ أَوْ تَأْتِيَهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً وَ هُمْ لا يَشْعُرُونَ (۶) الرعد وَ إِنَّ رَبَّكَ لَذُو مَغْفِرَةٍ لِلنَّاسِ عَلى ظُلْمِهِمْ وَ إِنَّ رَبَّكَ لَشَدِيدُ الْعِقابِ (٧) و قال تعالى وَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ وَ يَخافُونَ سُوءَ الْحِسابِ (٨) و قال تعالى أَ وَ لَمْ يَرَوْا أَنَّا نَأْتِي الْأَرْضَ نَنْقُصُها مِنْ أَطْرافِها وَ اللَّهُ يَحْكُمُ لا مُعَقِّبَ لِحُكْمِهِ وَ هُوَ سَرِيعُ الْحِسابِ (٩) إبراهيم ذلِكَ لِمَنْ خافَ مَقامِي وَ خافَ وَعِيدِ(١٠)

١- ١. الأعراف: ١۵۶ و ١۵٧.

٢- ٢. الأنفال: ٢۵.

٣- ٣. براءه: ١٣.

۴- ۴. براءه: ١٨.

۵- ۵. هود: ١٠٢ و ١٠٣.

۶- ۶. يوسف: ١٠٧.

٧- ٧. الرعد: ۶.

٨- ٨. الرعد: ٢١.

٩- ٩. الرعد: ۴١.

١٠- ١٠. إبراهيم: ١۴.

الحجر نَبِّئْ عِبادِي أَنِّي أَنَا الْغَفُورُ الرَّحِيمُ وَ أَنَّ عَذابِي هُوَ الْعَذابُ الْأَلِيمُ (۱) و قال سبحانه وَ كانُوا يَنْحِتُونَ مِنَ الْجِبالِ بُيُوتاً آمِنِينَ فَأَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ مُصْبِحِينَ فَما أَغْنى عَنْهُمْ ما كانُوا يَكْسِبُونَ (۲) النحل أَ فَأَمِنَ الَّذِينَ مَكَرُوا السَّيِّئاتِ أَنْ يَخْسِفَ اللَّهُ بِهِمُ الْأَرْضَ أَوْ يَأْتِيَهُمُ الْعَذابُ مِنْ حَيْثُ لا يَشْعُرُونَ أَوْ يَأْخُذَهُمْ فِي تَقَلُّبِهِمْ فَما هُمْ بِمُعْجِزِينَ أَوْ يَأْخُذَهُمْ عَلى تَخَوُّفٍ فَإِنَّ رَبَّكُمْ لَرَؤُفٌ رَحِيمٌ (۳)

و قال تعالى وَ لِلَّهِ يَسْجُدُ ما فِي السَّماواتِ وَ ما فِي الْأَرْضِ مِنْ دابَّةٍ وَ الْمَلائِكَةُ وَ هُمْ لا يَسْتَكْبِرُونَ يَخافُونَ رَبَّهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ وَ يَفْعَلُونَ ما يُؤْمَرُونَ وَ قالَ اللَّهُ لا تَتَّخِذُوا إِلهَيْنِ اثْنَيْنِ إِنَّما هُوَ إِلهٌ واحِدٌ فَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ وَ لَهُ ما فِي السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ لَهُ الدِّينُ واصِباً أَ فَغَيْرَ اللَّهِ تَتَّقُونَ (۴) إسراء عَسى رَبُّكُمْ أَنْ يَرْحَمَكُمْ وَ إِنْ عُدْتُمْ عُدْنا وَ جَعَلْنا جَهَنَّمَ لِلْكافِرِينَ حَصِيراً إِنَّ هذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ وَ يُبَشِّرُ الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحاتِ أَنَّ لَهُمْ أَجْراً كَبِيراً وَ أَنَّ الَّذِينَ لا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ أَعْتَدْنا لَهُمْ عَذاباً أَلِيماً(۵) و قال تعالى رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِكُمْ إِنْ يَشَأْ يَرْحَمْكُمْ أَوْ إِنْ يَشَأْ يُعَذِّبْكُمْ وَ ما أَرْسَلْناكَ عَلَيْهِمْ وَكِيلًا إلى قوله تعالى وَ يَرْجُونَ رَحْمَتَهُ وَ يَخافُونَ عَذابَهُ إِنَّ عَذابَ رَبِّكَ كانَ مَحْذُوراً(۶) طه إِلَّا تَذْكِرَةً لِمَنْ يَخْشى (۷)

۱- ۱. الحجر: ۴۹ و ۵۰.

۲- ۲. الحجر: ۸۲ و ۸۴.

۳- ۳. النحل: ۴۵- ۴۷.

۴- ۴. النحل: ۴۹- ۵۲.

۵- ۵. أسرى: ۸- ۱۰.

۶- ۶. أسرى: ۵۴- ۵۷.

۷- ۷. طه: ۳.

و قال تعالى أَ فَلَمْ يَهْدِ لَهُمْ كَمْ أَهْلَكْنا قَبْلَهُمْ مِنَ الْقُرُونِ يَمْشُونَ فِي مَساكِنِهِمْ إِنَّ فِي ذلِكَ لَآياتٍ لِأُولِي النُّهى (۱) الأنبياء وَ هُمْ مِنْ خَشْيَتِهِ مُشْفِقُونَ (۲) و قال تعالى قُلْ مَنْ يَكْلَؤُكُمْ بِاللَّيْلِ وَ النَّهارِ مِنَ الرَّحْمنِ بَلْ هُمْ عَنْ ذِكْرِ رَبِّهِمْ مُعْرِضُونَ إلى قوله تعالى أَ فَلا يَرَوْنَ أَنَّا نَأْتِي الْأَرْضَ نَنْقُصُها مِنْ أَطْرافِها أَ فَهُمُ الْغالِبُونَ (۳) و قال سبحانه وَ لَقَدْ آتَيْنا مُوسى وَ هارُونَ الْفُرْقانَ وَ ضِياءً وَ ذِكْراً لِلْمُتَّقِينَ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ بِالْغَيْبِ وَ هُمْ مِنَ السَّاعَةِ مُشْفِقُونَ (۴) و قال تعالى وَ كانُوا لَنا خاشِعِينَ (۵) الحج وَ بَشِّرِ الْمُخْبِتِينَ الَّذِينَ إِذا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ (۶) المؤمنون إِنَّ الَّذِينَ هُمْ مِنْ خَشْيَةِ رَبِّهِمْ مُشْفِقُونَ إلى قوله تعالى وَ الَّذِينَ يُؤْتُونَ ما آتَوْا وَ قُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ أَنَّهُمْ إِلى رَبِّهِمْ راجِعُونَ (۷) النور يَخافُونَ يَوْماً تَتَقَلَّبُ فِيهِ الْقُلُوبُ وَ الْأَبْصارُ(۸) و قال تعالى وَ مَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ يَخْشَ اللَّهَ وَ يَتَّقْهِ فَأُولئِكَ هُمُ الْفائِزُونَ (۹) الشعراء إِنَّا نَطْمَعُ أَنْ يَغْفِرَ لَنا رَبُّنا خَطايانا أَنْ كُنَّا أَوَّلَ الْمُؤْمِنِينَ (۱۰) و قال تعالى وَ الَّذِي أَطْمَعُ أَنْ يَغْفِرَ لِي خَطِيئَتِي يَوْمَ الدِّينِ (۱۱)

ص: ۳۲۷

۱- ۱. طه: ۱۲۸.

۲- ۲. الأنبياء: ۲۸.

۳- ۳. الأنبياء: ۴۲- ۴۴.

۴- ۴. الأنبياء: ۴۷- ۴۸.

۵- ۵. الأنبياء: ۹۰، و في نسخه الأصل و هكذا نسخه الكمبانيّ هاهنا تكرار.

۶- ۶. الحجّ: ۳۴.

۷- ۷. المؤمنون: ۵۷- ۶۰.

۸- ۸. النور: ۳۷.

۹- ۹. النور: ۵۲.

۱۰- ۱۰. الشعراء: ۵۱.

۱۱- ۱۱. الشعراء: ۸۲.

النمل يا مُوسى لا تَخَفْ إِنِّي لا يَخافُ لَدَيَّ الْمُرْسَلُونَ إِلَّا مَنْ ظَلَمَ ثُمَّ بَدَّلَ حُسْناً بَعْدَ سُوءٍ فَإِنِّي غَفُورٌ رَحِيمٌ (١) القصص يا مُوسى أَقْبِلْ وَ لا تَخَفْ إِنَّكَ مِنَ الْآمِنِينَ (٢) العنكبوت مَنْ كانَ يَرْجُوا لِقاءَ اللَّهِ فَإِنَّ أَجَلَ اللَّهِ لَآتٍ وَ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ (٣) و قال تعالى يُعَذِّبُ مَنْ يَشاءُ وَ يَرْحَمُ مَنْ يَشاءُ وَ إِلَيْهِ تُقْلَبُونَ وَ ما أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ فِي الْأَرْضِ وَ لا فِي السَّماءِ وَ ما لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَ لا نَصِيرٍ وَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآياتِ اللَّهِ وَ لِقائِهِ أُولئِكَ يَئِسُوا مِنْ رَحْمَتِي وَ أُولئِكَ لَهُمْ عَذابٌ أَلِيمٌ (۴) لقمان يا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمْ وَ اخْشَوْا يَوْماً لا يَجْزِي والِدٌ عَنْ وَلَدِهِ وَ لا مَوْلُودٌ هُوَ جازٍ عَنْ والِدِهِ شَيْئاً إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ (۵) الأحزاب لَقَدْ كانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَنْ كانَ يَرْجُوا اللَّهَ وَ الْيَوْمَ الْآخِرَ وَ ذَكَرَ اللَّهَ كَثِيراً(۶) و قال تعالى وَ تَخْشَى النَّاسَ وَ اللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشاهُ (٧) و قال سبحانه الَّذِينَ يُبَلِّغُونَ رِسالاتِ اللَّهِ وَ يَخْشَوْنَهُ وَ لا يَخْشَوْنَ أَحَداً إِلَّا اللَّهَ وَ كَفى بِاللَّهِ حَسِيباً(٨) فاطر إِنَّما تُنْذِرُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ بِالْغَيْبِ وَ أَقامُوا الصَّلاةَ(٩) و قال تعالى إِنَّما يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبادِهِ الْعُلَماءُ(١٠) يس إِنَّما تُنْذِرُ مَنِ اتَّبَعَ الذِّكْرَ وَ خَشِيَ الرَّحْمنَ بِالْغَيْبِ فَبَشِّرْهُ بِمَغْفِرَةٍ

١- ١. النمل: ١١- ١٠.

٢- ٢. القصص: ٣١.

٣- ٣. العنكبوت: ۵.

۴- ۴. العنكبوت: ٢٣.

۵- ۵. لقمان: ٣٣.

۶- ۶. الأحزاب: ٢١.

٧- ٧. الأحزاب: ٣٧.

٨- ٨. الأحزاب: ٣٩.

٩- ٩. فاطر: ١٨.

١٠- ١٠. فاطر: ٢٨.

وَ أَجْرٍ كَرِيمٍ (۱) ص إِنَّا أَخْلَصْناهُمْ بِخالِصَهٍ ذِكْرَى الدَّارِ(۲) الزمر أَمَّنْ هُوَ قانِتٌ آناءَ اللَّيْلِ ساجِداً وَ قائِماً يَحْذَرُ الْآخِرَهَ وَ يَرْجُوا رَحْمَهَ رَبِّهِ (۳) و قال تعالى قُلْ إِنِّى أَخافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّى عَذابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ إلى قوله تعالى ذلِكَ يُخَوِّفُ اللَّهُ بِهِ عِبادَهُ يا عِبادِ فَاتَّقُونِ إلى قوله تعالى مَثانِىَ تَقْشَعِرُّ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ ثُمَّ تَلِينُ جُلُودُهُمْ وَ قُلُوبُهُمْ إِلى ذِكْرِ اللَّهِ (۴) السجده إِنَّ رَبَّكَ لَذُو مَغْفِرَهٍ وَ ذُو عِقابٍ أَلِيمٍ (۵) حمعسق تَكادُ السَّماواتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْ فَوْقِهِنَّ وَ الْمَلائِكَهُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَ يَسْتَغْفِرُونَ لِمَنْ فِى

الْأَرْضِ أَلا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ (۶) و قال تعالى وَ ما يُدْرِيكَ لَعَلَّ السَّاعَهَ قَرِيبٌ يَسْتَعْجِلُ بِهَا الَّذِينَ لا يُؤْمِنُونَ بِها وَ الَّذِينَ آمَنُوا مُشْفِقُونَ مِنْها وَ يَعْلَمُونَ أَنَّهَا الْحَقُ (۷) الفتح الظَّانِّينَ بِاللَّهِ ظَنَّ السَّوْءِ عَلَيْهِمْ دائِرَهُ السَّوْءِ وَ غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَ لَعَنَهُمْ وَ أَعَدَّ لَهُمْ جَهَنَّمَ وَ ساءَتْ مَصِيراً(۸) ق مَنْ خَشِيَ الرَّحْمنَ بِالْغَيْبِ و قال تعالى فَذَكِّرْ بِالْقُرْآنِ مَنْ يَخافُ وَعِيدِ(۹) الذاريات وَ تَرَكْنا فِيها آيَهً لِلَّذِينَ يَخافُونَ الْعَذابَ الْأَلِيمَ (۱۰) الطور قالُوا إِنَّا كُنَّا قَبْلُ فِى أَهْلِنا مُشْفِقِينَ فَمَنَّ اللَّهُ عَلَيْنا وَ وَقانا

۱- ۱. يس: ۱۱.

۲- ۲. ص: ۴۶.

۳- ۳. الزمر: ۹.

۴- ۴. الزمر: ۱۳، ۱۶، ۲۳.

۵- ۵. السجده: ۴۳.

۶- ۶. الشورى: ۵.

۷- ۷. الشورى ۱۷- و ۱۸.

۸- ۸. الفتح: ۶.

۹- ۹. ق: ۳۳، ۴۵.

۱۰- ۱۰. الذاريات: ۳۷.

عَذابَ السَّمُومِ (۱) الرحمن سَنَفْرُغُ لَكَمْ أَيُّهَ الثَّقَلانِ فَبِأَيِّ آلاءِ رَبِّكَما تُكَذِّبانِ يا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَ الْإِنْسِ إِنِ اسْتَطَعْتُمْ أَنْ تَنْفُذُوا مِنْ أَقْطارِ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ فَانْفُذُوا لا تَنْفُذُونَ إِلَّا بِسُلْطانٍ إلى قوله تعالى وَ لِمَنْ خافَ مَقامَ رَبِّهِ جَنَّتانِ (۲) الحشر لَوْ أَنْزَلْنا هذَا الْقُرْآنَ عَلى جَبَلٍ لَرَأَيْتَهُ خاشِعاً مُتَصَدِّعاً مِنْ خَشْيَهِ اللَّهِ (۳).

الملك إِنَّ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ بِالْغَيْبِ لَهُمْ مَغْفِرَهٌ وَ أَجْرٌ كَبِيرٌ إلى قوله تعالى أَ أَمِنْتُمْ مَنْ فِى السَّماءِ أَنْ يَخْسِفَ بِكُمُ الْأَرْضَ فَإِذا هِىَ تَمُورُ أَمْ أَمِنْتُمْ مَنْ فِى السَّماءِ أَنْ يُرْسِلَ عَلَيْكُمْ حاصِباً فَسَتَعْلَمُونَ كَيْفَ نَذِيرِ وَ لَقَدْ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَكَيْفَ كانَ نَكِيرِ أَ وَ لَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ فَوْقَهُمْ صافَّاتٍ وَ يَقْبِضْنَ ما يُمْسِكُهُنَّ إِلَّا الرَّحْمنُ إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ بَصِيرٌ أَمَّنْ هذَا الَّذِى هُوَ جُنْدٌ لَكُمْ يَنْصُرُكُمْ مِنْ دُونِ الرَّحْمنِ إِنِ الْكافِرُونَ إِلَّا فِى غُرُورٍ أَمَّنْ هذَا الَّذِى يَرْزُقُكُمْ إِنْ أَمْسَكَ رِزْقَهُ بَلْ لَجُّوا فِى عُتُوٍّ وَ نُفُورٍ(۴) المعارج وَ الَّذِينَ هُمْ مِنْ عَذابِ رَبِّهِمْ مُشْفِقُونَ إِنَّ عَذابَ رَبِّهِمْ غَيْرُ مَأْمُونٍ (۵) نوح ما لَكُمْ لا تَرْجُونَ لِلَّهِ وَقاراً وَ قَدْ خَلَقَكُمْ أَطْواراً(۶) المدثر كَلَّا بَلْ لا يَخافُونَ الْآخِرَهَ إلى قوله تعالى هُوَ أَهْلُ التَّقْوى وَ أَهْلُ الْمَغْفِرَهِ(۷)

ص: ۳۳۰

۱- ۱. الطور: ۲۶ و ۲۷.

۲- ۲. الرحمن: ۳۱- ۳۶.

۳- ۳. الحشر: ۲۱.

۴- ۴. الملك: ۱۲- ۲۱.

۵- ۵. المعارج: ۲۷ و ۲۸.

۶- ۶. نوح: ۱۳- و ۱۴.

۷- ۷. المدّثّر: ۵۳- ۵۶.

الدهر وَ یَخافُونَ یَوْماً کانَ شَرُّهُ مُسْتَطِیراً إلی قوله تعالی إِنَّا نَخافُ مِنْ رَبِّنا یَوْماً عَبُوساً قَمْطَرِیراً فَوَقاهُمُ اللَّهُ شَرَّ ذلِکَ الْیَوْمِ وَ لَقَّاهُمْ نَضْرَهً وَ سُرُوراً إلی قوله تعالی نَحْنُ خَلَقْناهُمْ وَ شَدَدْنا أَسْرَهُمْ وَ إِذا شِئْنا بَدَّلْنا أَمْثالَهُمْ تَبْدِیلًا إلی قوله تعالی یُدْخِلُ مَنْ یَشاءُ فِی

رَحْمَتِهِ وَ الظَّالِمِینَ أَعَدَّ لَهُمْ عَذاباً أَلِیماً(۱) النازعات وَ أَهْدِیَکَ إِلی رَبِّکَ فَتَخْشی (۲) إلی قوله تعالی إِنَّ فِی ذلِکَ لَعِبْرَهً لِمَنْ یَخْشی و قال تعالی وَ أَمَّا مَنْ خافَ مَقامَ رَبِّهِ وَ نَهَی النَّفْسَ عَنِ الْهَوی فَإِنَّ الْجَنَّهَ هِیَ الْمَأْوی (۳) الإنفطار عَلِمَتْ نَفْسٌ ما قَدَّمَتْ وَ أَخَّرَتْ یا أَیُّهَا الْإِنْسانُ ما غَرَّکَ بِرَبِّکَ الْکَرِیمِ الَّذِی خَلَقَکَ فَسَوَّاکَ فَعَدَلَکَ فِی أَیِّ صُورَهٍ ما شاءَ رَکَّبَکَ (۴) البروج إِنَّ بَطْشَ رَبِّکَ لَشَدِیدٌ إلی قوله تعالی وَ هُوَ الْغَفُورُ الْوَدُودُ(۵) الأعلی سَیَذَّکَّرُ مَنْ یَخْشی وَ یَتَجَنَّبُهَا الْأَشْقَی الَّذِی یَصْلَی النَّارَ الْکُبْری ثُمَّ لا یَمُوتُ فِیها وَ لا یَحْیی (۶) البینه رَضِیَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَ رَضُوا عَنْهُ ذلِکَ لِمَنْ خَشِیَ رَبَّهُ (۷)

lt;meta info="- وَ إِیَّایَ فَارْهَبُونِ. - . بقره / ۴۰ -

{و تنها از من بترسید.}

- وَ إِیَّایَ فَاتَّقُونِ. - . بقره / ۴۱ -

{و تنها از من پروا کنید.}

- إِنَّ الَّذِینَ آمَنُوا وَ الَّذِینَ هاجَرُوا وَ جاهَدُوا فِی سَبِیلِ اللَّهِ أُولئِکَ یَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ. - . بقره / ۲۱۸ -

{آنان که ایمان آورده، و کسانی که هجرت کرده و راه خدا جهاد نموده اند، آنان به رحمت خدا امیدوارند.}

- وَ یُحَذِّرُکُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ وَ إِلَی اللَّهِ الْمَصِیرُ. - . آل عمران /۲۸ -

{شما را از [عقوبت] خود می ترساند، و بازگشتِ [همه] به سوی خداست.}

- وَ یُحَذِّرُکُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ وَ اللَّهُ رَؤُفٌ بِالْعِبادِ. - . آل عمران / ۳۰ -

{و خداوند، شما را از [کیفر] خود می ترساند، و [در عین حال] خدا به بندگان [خود] مهربان است.}

- یَظُنُّونَ بِاللَّهِ غَیْرَ الْحَقِّ ظَنَّ الْجاهِلِیَّهِ. - . آل عمران / ۱۵۴ -

{درباره خدا، گمان های ناروا، همچون گمان های [دوران] جاهلیت می بردند.}

- إِنَّما ذلِکُمُ الشَّیْطانُ یُخَوِّفُ أَوْلِیاءَهُ فَلا تَخافُوهُمْ وَ خافُونِ إِنْ کُنْتُمْ مُؤْمِنِینَ. - . آل عمران / ۱۷۵ -

{در واقع، این شیطان است که دوستانش را می ترساند پس اگر مؤمنید از آنان مترسید و از من بترسید.}

- وَ تَرْجُونَ مِنَ اللَّهِ ما لا یَرْجُونَ. - . نساء / ۱۰۴ -

{و حال آنکه شما چیزهایی از خدا امید دارید که آنها امید ندارند، و خدا همواره دانای سنجیده کار است.}

- قالَ رَجُلانِ مِنَ الَّذِینَ یَخافُونَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَیْهِمَا ادْخُلُوا عَلَیْهِمُ الْبابَ. - . مائده / ۲۳ -

{دو مرد از [زمره] کسانی که [از خدا] می ترسیدند و خدا به آنان نعمت داده بود، گفتند: «از آن دروازه بر ایشان [بتازید و] وارد شوید.}

- إِنِّی أَخافُ اللَّهَ رَبَّ الْعالَمِینَ. - . مائده / ۲۸ -

{چرا که من از خداوند، پروردگار جهانیان می ترسم.}

- أَ لَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ لَهُ مُلْکُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ یُعَذِّبُ مَنْ یَشاءُ وَ یَغْفِرُ لِمَنْ یَشاءُ وَ اللَّهُ عَلی کُلِّ شَیْ ءٍ قَدِیرٌ. - . مائده / ۴۰ -

{مگر ندانسته ای که فرمانروایی آسمان ها و زمین از آنِ خداست. هر که را بخواهد عذاب می کند و هر که را بخواهد می بخشد، و خدا بر هر چیزی تواناست؟} - فَلا تَخْشَوُا النَّاسَ وَ اخْشَوْنِ. - . مائده / ۴۴ -

{پس، از مردم نترسید و از من بترسید.}

- وَ نَطْمَعُ أَنْ یُدْخِلَنا رَبُّنا مَعَ الْقَوْمِ الصَّالِحِینَ. - . مائده / ۸۴ -

{و حال آنکه چشم داریم که پروردگارمان ما را با گروه شایستگان [به بهشت] درآورد؟}

- اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِیدُ الْعِقابِ وَ أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِیمٌ ما عَلَی الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلاغُ وَ اللَّهُ یَعْلَمُ ما تُبْدُونَ وَ ما تَکْتُمُونَ. - . مائده / ۹۸ - ۹۹ -

{بدانید که خدا سخت کیفر است، و [بدانید] که خدا آمرزنده مهربان است. بر پیامبر [خدا، وظیفه ای] جز ابلاغ [رسالت] نیست، و خداوند آنچه را آشکار و آنچه را پوشیده می دارید می داند.}

- قُلْ إِنِّی أَخافُ إِنْ عَصَیْتُ رَبِّی عَذابَ یَوْمٍ عَظِیمٍ مَنْ یُصْرَفْ عَنْهُ یَوْمَئِذٍ فَقَدْ رَحِمَهُ وَ ذلِکَ الْفَوْزُ الْمُبِینُ. - . أنعام / ۱۵ - ۱۶ -

{بگو: «اگر به پروردگارم عصیان ورزم از عذاب روزی بزرگ می ترسم.» آن روز، کسی که [عذاب] از او برگردانده شود، قطعاً [خدا] بر او رحمت آورده، و این است همان رستگاری آشکار.}

- وَ أَنْذِرْ بِهِ الَّذِینَ یَخافُونَ أَنْ یُحْشَرُوا إِلی رَبِّهِمْ لَیْسَ لَهُمْ مِنْ دُونِهِ وَلِیٌّ وَ لا شَفِیعٌ لَعَلَّهُمْ یَتَّقُونَ. - . أنعام / ۵۱ -

{و به وسیله این [قرآن] کسانی را که بیم دارند که به سوی پروردگارشان محشور شوند هشدار ده [چرا] که غیر او برای آنها یار و شفیعی نیست، باشد که پروا کنند.} - وَ کَیْفَ أَخافُ ما أَشْرَکْتُمْ وَ لا تَخافُونَ أَنَّکُمْ أَشْرَکْتُمْ بِاللَّهِ ما لَمْ یُنَزِّلْ بِهِ عَلَیْکُمْ سُلْطاناً فَأَیُّ الْفَرِیقَیْنِ أَحَقُّ بِالْأَمْنِ إِنْ کُنْتُمْ تَعْلَمُونَ. - . أنعام / ۸۱ -

{و چگونه از آنچه شریک [خدا] می گردانید بترسم، با آنکه شما خود از اینکه چیزی را شریک خدا ساخته اید که [خدا] دلیلی درباره آن بر شما نازل نکرده است نمی هراسید؟ پس اگر می دانید، کدام یک از [ما] دو دسته به ایمنی سزاوارتر است؟}

- أَ وَ أَمِنَ أَهْلُ الْقُرى أَنْ يَأْتِيَهُمْ بَأْسُنا ضُحًى وَ هُمْ يَلْعَبُونَ أَ فَأَمِنُوا مَكْرَ اللَّهِ فَلا يَأْمَنُ مَكْرَ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْخاسِرُونَ أَ وَ لَمْ يَهْدِ لِلَّذِينَ يَرِثُونَ الْأَرْضَ مِنْ بَعْدِ أَهْلِها أَنْ لَوْ نَشاءُ أَصَبْناهُمْ بِذُنُوبِهِمْ وَ نَطْبَعُ عَلى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لا يَسْمَعُونَ. - . أعراف / ۹۸ - ۱۰۰ -

{و آیا ساکنان شهرها ایمن شده اند از اینکه عذاب ما نیمروز- در حالی که به بازی سرگرمند- به ایشان در رسد؟ آیا از مکر خدا خود را ایمن دانستند؟ [با آنکه] جز مردم زیانکار [کسی] خود را از مکر خدا ایمن نمی داند. مگر برای کسانی که زمین را پس از ساکنان [پیشین] آن به ارث می برند، باز ننموده است که اگر می خواستیم آنان را به [کیفر] گناهانشان می رساندیم و بر دل هایشان مُهر می نهادیم تا دیگر نشنوند.}

- وَ فِي نُسْخَتِها هُدىً وَ رَحْمَةٌ لِلَّذِينَ هُمْ لِرَبِّهِمْ يَرْهَبُونَ. - . أعراف / ۱۵۴ -

{و برای کسانی که از پروردگارشان بیمناک بودند، هدایت و رحمتی بود.}

- قالَ عَذابِي أُصِيبُ بِهِ مَنْ أَشاءُ وَ رَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْ ءٍ فَسَأَكْتُبُها لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ وَ يُؤْتُونَ الزَّكاةَ وَ الَّذِينَ هُمْ بِآياتِنا يُؤْمِنُونَ الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَ إلى قوله أُولئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ. - . أعراف / ۱۵۶ - ۱۵۷ -

{فرمود: «عذاب خود را به هر کس بخواهم می رسانم، و رحمتم همه چیز را فرا گرفته است و به زودی آن را برای کسانی که پرهیزکاری می کنند و زکات می دهند و آنان که به آیات ما ایمان می آورند، مقرر می دارم.»همانان که از این فرستاده، پیامبر درس نخوانده- که [نام] او را نزد خود، در تورات و انجیل نوشته می یابند- پیروی می کنند [همان پیامبری که] آنان را به کار پسندیده فرمان می دهد، و از کار ناپسند باز می دارد، و برای آنان چیزهای پاکیزه را حلال و چیزهای ناپاک را بر ایشان حرام می گرداند، و از [دوش] آنان قید و بندهایی را که بر ایشان بوده است برمی دارد. پس کسانی که به او ایمان آوردند و بزرگش داشتند و یاری اش کردند و نوری را که با او نازل شده است پیروی کردند، آنان همان رستگارانند.}

- وَ اتَّقُوا فِتْنَةً لا تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَاصَّةً وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقابِ. - . أنفال / ۲۵ -

{و از فتنه ای که تنها به ستمکاران شما نمی رسد بترسید و بدانید که خدا سخت کیفر است.}

- أَ تَخْشَوْنَهُمْ فَاللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَوْهُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ. - .توبه / ۱۳ -

{ آیا از آنان می ترسید؟ با اینکه اگر مؤمنید خدا سزاوارتر است که از او بترسید.}

- إِنَّما يَعْمُرُ مَساجِدَ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ وَ أَقامَ الصَّلاةَ وَ آتَى الزَّكاةَ وَ لَمْ يَخْشَ إِلَّا اللَّهَ فَعَسى أُولئِكَ أَنْ يَكُونُوا مِنَ الْمُهْتَدِينَ. - .توبه / ۱۸ -

{مساجد خدا را تنها کسانی آباد می کنند که به خدا و روز بازپسین ایمان آورده و نماز برپا داشته و زکات داده و جز از خدا نترسیده اند، پس امید است که اینان از راه یافتگان باشند.}

- وَ كَذلِكَ أَخْذُ رَبِّكَ إِذا أَخَذَ الْقُرى وَ هِيَ ظالِمَةٌ إِنَّ أَخْذَهُ أَلِيمٌ شَدِيدٌ إِنَّ فِي ذلِكَ لَآيَةً لِمَنْ خافَ عَذابَ الْآخِرَةِ. - . هود / ۱۰۲ - ۱۰۳ -

{و این گونه بود [به قهر] گرفتن پروردگارت، وقتی شهرها را در حالی که ستمگر بودند [به قهر] می گرفت. آری [به قهر] گرفتن او دردناک و سخت است. قطعاً در این [یادآوری ها] برای کسی که از عذاب آخرت می ترسد عبرتی است.}

- أَ فَأَمِنُوا أَنْ تَأْتِيَهُمْ غاشِيَةٌ مِنْ عَذابِ اللَّهِ أَوْ تَأْتِيَهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً وَ هُمْ لا يَشْعُرُونَ. - . یوسف / ۱۰۷ -

{آیا ایمنند از اینکه عذاب فراگیر خدا به آنان دررسد، یا قیامت- در حالی که بی خبرند- بناگاه آنان را فرا رسد؟}

- وَ إِنَّ رَبَّكَ لَذُو مَغْفِرَةٍ لِلنَّاسِ عَلى ظُلْمِهِمْ وَ إِنَّ رَبَّكَ لَشَدِيدُ الْعِقابِ. - . رعد / ۶ -

{و به راستی پروردگار تو نسبت به مردم- با وجود ستمشان- بخشایشگر است، و به یقین پروردگار تو سخت کیفر است.}

- وَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ وَ يَخافُونَ سُوءَ الْحِسابِ. - . رعد / ۲۱ -

{از پروردگارشان می ترسند و از سختی حساب بیم دارند.}

- أَ وَ لَمْ يَرَوْا أَنَّا نَأْتِي الْأَرْضَ نَنْقُصُها مِنْ أَطْرافِها وَ اللَّهُ يَحْكُمُ لا مُعَقِّبَ لِحُكْمِهِ وَ هُوَ سَرِيعُ الْحِسابِ. - . رعد / ۴۱ -

{آیا ندیده اند که ما [همواره] می آییم و از اطراف این زمین می کاهیم؟ و خداست که حکم می کند. برای حکم او بازدارنده ای نیست، و او به سرعت حسابرسی می کند.}

- ذلِكَ لِمَنْ خافَ مَقامِي وَ خافَ وَعِيدِ. - . إبراهيم / ۱۴ -

{این برای کسی است که از ایستادن [در محشر به هنگام حساب] در پیشگاه من بترسد و از تهدیدم بیم داشته باشد.}

- نَبِّئْ عِبادِي أَنِّي أَنَا الْغَفُورُ الرَّحِيمُ وَ أَنَّ عَذابِي هُوَ الْعَذابُ الْأَلِيمُ. - . حجر / ۴۹ - ۵۰ -

{به بندگان من خبر ده که منم آمرزنده مهربان. و اینکه عذاب من، عذابی است دردناک.}

- وَ كانُوا يَنْحِتُونَ مِنَ الْجِبالِ بُيُوتاً آمِنِينَ فَأَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ مُصْبِحِينَ فَما أَغْنى عَنْهُمْ ما كانُوا يَكْسِبُونَ. - . حجر / ۸۲ - ۸۴ -

{و [برای خود] از کوه ها خانه هایی می تراشیدند که در امان بمانند. پس صبحدم، فریاد [مرگبار]، آنان را فرو گرفت. و آنچه به دست می آوردند، به کارشان نخورد.}

- أَ فَأَمِنَ الَّذِينَ مَكَرُوا السَّيِّئاتِ أَنْ يَخْسِفَ اللَّهُ بِهِمُ الْأَرْضَ أَوْ يَأْتِيَهُمُ الْعَذابُ مِنْ حَيْثُ لا يَشْعُرُونَ أَوْ يَأْخُذَهُمْ فِي تَقَلُّبِهِمْ فَما هُمْ بِمُعْجِزِينَ أَوْ يَأْخُذَهُمْ عَلى تَخَوُّفٍ فَإِنَّ رَبَّكُمْ لَرَؤُفٌ رَحِيمٌ. - . نحل / ۴۵ - ۴۷ -

{آیا کسانی که تدبیرهای بد می اندیشند، ایمن شدند از اینکه خدا آنان را در زمین فرو ببرد، یا از جایی که حدس نمی زنند عذاب برایشان بیاید؟ یا در حال رفت و آمدشان [گریبان] آنان را بگیرد، و کاری از دستشان برنیاید؟ یا آنان را در حالی که وحشت زده اند فرو گیرد؟ همانا پروردگار شما رؤوف و مهربان است.}

- وَ لِلَّهِ يَسْجُدُ ما فِي السَّماواتِ وَ ما فِي الْأَرْضِ مِنْ دابَّةٍ وَ الْمَلائِكَةُ وَ هُمْ لا يَسْتَكْبِرُونَ يَخافُونَ رَبَّهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ وَ يَفْعَلُونَ ما يُؤْمَرُونَ وَ قالَ اللَّهُ لا تَتَّخِذُوا إِلهَيْنِ اثْنَيْنِ إِنَّما هُوَ إِلهٌ واحِدٌ فَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ وَ لَهُ ما فِي السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ لَهُ الدِّينُ واصِباً أَ فَغَيْرَ اللَّهِ تَتَّقُونَ. - . نحل / ۴۹ - ۵۲ -

{و آنچه در آسمان ها و آنچه در زمین از جنبندگان و فرشتگان است، برای خدا سجده می کنند و تکبّر نمی ورزند. از پروردگارشان که حاکم بر آنهاست می ترسند و آنچه را مأمورند انجام می دهند. و خدا فرمود: «دو معبود برای خود مگیرید. جز این نیست که او خدایی یگانه است. پس تنها از من بترسید.» و آنچه در آسمان ها و زمین است از آنِ اوست، و آیین پایدار [نیز] از آنِ اوست. پس آیا از غیر خدا پروا دارید؟}

- عَسى رَبُّكُمْ أَنْ يَرْحَمَكُمْ وَ إِنْ عُدْتُمْ عُدْنا وَ جَعَلْنا جَهَنَّمَ لِلْكافِرِينَ حَصِيراً إِنَّ هذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ وَ يُبَشِّرُ الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحاتِ أَنَّ لَهُمْ أَجْراً كَبِيراً وَ أَنَّ الَّذِينَ لا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ أَعْتَدْنا لَهُمْ عَذاباً أَلِيماً. - . أسراء / ۸ - ۱۰ -

{امید است که پروردگارتان شما را رحمت کند، و [لی] اگر [به گناه] بازگردید [ما نیز به کیفر شما] بازمی گردیم، و دوزخ را برای کافران زندان قرار دادیم. قطعاً این قرآن به [آیینی] که خود پایدارتر است راه می نماید، و به آن مؤمنانی که کارهای شایسته می کنند، مژده می دهد که پاداشی بزرگ برایشان خواهد بود. و اینکه برای کسانی که به آخرت ایمان نمی آورند عذابی پر درد آماده کرده ایم.}

- رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِكُمْ إِنْ يَشَأْ يَرْحَمْكُمْ أَوْ إِنْ يَشَأْ يُعَذِّبْكُمْ وَ ما أَرْسَلْناكَ عَلَيْهِمْ وَكِيلًا إلى قوله تعالى وَ يَرْجُونَ رَحْمَتَهُ وَ يَخافُونَ عَذابَهُ إِنَّ عَذابَ رَبِّكَ كانَ مَحْذُوراً. - . أسراء / ۵۴ - ۵۷ -

{پروردگار شما به [حال] شما داناتر است اگر بخواهد بر شما رحمت می آورد، یا اگر بخواهد شما را عذاب می کند، و تو را بر ایشان نگهبان نفرستاده ایم. و پروردگار تو به هر که [و هر چه] در آسمان ها و زمین است داناتر است. و در حقیقت، بعضی از انبیا را بر بعضی برتری بخشیدیم و به داوود زبور دادیم. بگو: «کسانی را که به جای او [معبود خود] پنداشتید، بخوانید. [آنها] نه اختیاری دارند که از شما دفع زیان کنند و نه [آنکه بلایی را از شما] بگردانند. آن کسانی را که ایشان می خوانند [خود] به سوی پروردگارشان تقرب می جویند [تا بدانند] کدام یک از آنها [به او] نزدیک ترند، و به رحمت وی امیدوارند، و از عذابش می ترسند، چرا که عذاب پروردگارت همواره در خور پرهیز است.}

- إِلَّا تَذْكِرَةً لِمَنْ يَخْشى. - . طه / ۳ -

{جز اینکه برای هر که می ترسد، پندی باشد.}

- أَ فَلَمْ يَهْدِ لَهُمْ كَمْ أَهْلَكْنا قَبْلَهُمْ مِنَ الْقُرُونِ يَمْشُونَ فِی مَساكِنِهِمْ إِنَّ فِی ذلِكَ لَآياتٍ لِأُولِی النُّهى. - . طه / ۱۲۸ -

{آیا برای هدایتشان کافی نبود که [ببینند] چه نسل ها را پیش از آنان نابود کردیم که [اینک آنها] در سراهای ایشان راه می روند؟ به راستی برای خردمندان در این [امر] نشانه هایی [عبرت انگیز] است.}

- وَ هُمْ مِنْ خَشْيَتِهِ مُشْفِقُونَ. - . أنبياء / ۲۸ -

{و خود از بیم او هراسانند.}

- قُلْ مَنْ يَكْلَؤُكُمْ بِاللَّيْلِ وَ النَّهارِ مِنَ الرَّحْمنِ بَلْ هُمْ عَنْ ذِكْرِ رَبِّهِمْ مُعْرِضُونَ إلى قوله تعالى أَ فَلا يَرَوْنَ أَنَّا نَأْتِی الْأَرْضَ نَنْقُصُها مِنْ أَطْرافِها أَ فَهُمُ الْغالِبُونَ. - . أنبياء / ۴۲ - ۴۴ -

{بگو: «چه کسی شما را شب و روز از [عذاب] رحمان حفظ می کند؟» [نه] بلکه آنان از یاد پروردگارشان رویگردانند.آیا برای آنان خدایانی غیر از ماست که از ایشان حمایت کنند؟ [آن خدایان] نه می توانند خود را یاری کنند و نه از جانب ما یاری شوند. [نه] بلکه اینها و پدرانشان را برخوردار کردیم تا عمرشان به درازا کشید. آیا نمی بینند که ما می آییم و زمین را از جوانب آن فرو می کاهیم؟ آیا باز هم آنان پیروزند؟}

- وَ لَقَدْ آتَيْنا مُوسى وَ هارُونَ الْفُرْقانَ وَ ضِياءً وَ ذِكْراً لِلْمُتَّقِينَ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ بِالْغَيْبِ وَ هُمْ مِنَ السَّاعَةِ مُشْفِقُونَ. - . أنبياء / ۴۸ - ۴۹ -

{و در حقیقت، به موسی و هارون فرقان دادیم و [کتابشان] برای پرهیزکاران روشنایی و اندرزی است. [همان] کسانی که از پروردگارشان در نهان می ترسند و از قیامت هراسناکند.} - وَ كانُوا لَنا خاشِعِينَ. - . أنبياء / ۹۰ -

{و در برابر ما فروتن بودند.}

- وَ بَشِّرِ الْمُخْبِتِينَ الَّذِينَ إِذا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ. - . حجّ / ۳۴ - ۳۵ -

{و فروتنان را بشارت ده. همانان که چون [نام] خدا یاد شود، دل هایشان خشیت یابد.}

- إِنَّ الَّذِينَ هُمْ مِنْ خَشْيَةِ رَبِّهِمْ مُشْفِقُونَ إلى قوله تعالى وَ الَّذِينَ يُؤْتُونَ ما آتَوْا - وَ قُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ أَنَّهُمْ إِلى رَبِّهِمْ راجِعُونَ. - . مؤمنون / ۵۷ - ۶۰ -

{در حقیقت، کسانی که از بیم پروردگارشان هراسانند، و کسانی که به نشانه های پروردگارشان ایمان می آورند، و آنان که به پروردگارشان شرک نمی آورند، و کسانی که آنچه را دادند [در راه خدا] می دهند، در حالی که دل هایشان ترسان است [و می دانند] که به سوی پروردگارشان بازخواهند گشت.}

- يَخافُونَ يَوْماً تَتَقَلَّبُ فِيهِ الْقُلُوبُ وَ الْأَبْصارُ. - . نور / ۳۷ -

{و از روزی که دل ها و دیده ها در آن زیر و رو می شود می هراسند.}

- وَ مَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ يَخْشَ اللَّهَ وَ يَتَّقْهِ فَأُولئِكَ هُمُ الْفائِزُونَ. - . نور / ۵۲ -

{و کسی که خدا و فرستاده او را فرمان بَرَد، و از خدا بترسد و از او پروا کند آنانند که خود کامیابند.}

- إِنَّا نَطْمَعُ أَنْ يَغْفِرَ لَنا رَبُّنا خَطايانا أَنْ كُنَّا أَوَّلَ الْمُؤْمِنِينَ. - . شعراء / ۵۱ -

{ما امیدواریم که پروردگارمان گناهانمان را بر ما ببخشاید، [چرا] که نخستین ایمان آورندگان بودیم.} - وَ الَّذِي أَطْمَعُ أَنْ يَغْفِرَ لِي خَطِيئَتِي يَوْمَ الدِّينِ. - . شعراء / ۸۲ -

{و آن کس که امید دارم روز پاداش، گناهم را بر من ببخشاید.}

- يا مُوسى لا تَخَفْ إِنِّي لا يَخافُ لَدَيَّ الْمُرْسَلُونَ إِلَّا مَنْ ظَلَمَ ثُمَّ بَدَّلَ حُسْناً بَعْدَ سُوءٍ فَإِنِّي غَفُورٌ رَحِيمٌ. - . نمل / ۱۰ - ۱۱ -

{ای موسی، مترس که فرستادگان پیش من نمی ترسند. لیکن کسی که ستم کرده سپس- بعد از بدی- نیکی را جایگزین [آن] گردانیده، [بداند] که من آمرزنده مهربانم.}

- يا مُوسى أَقْبِلْ وَ لا تَخَفْ إِنَّكَ مِنَ الْآمِنِينَ. - . قصص / ۳۱ -

{ای موسی، پیش آی و مترس که تو در امانی.}

- مَنْ كانَ يَرْجُوا لِقاءَ اللَّهِ فَإِنَّ أَجَلَ اللَّهِ لَآتٍ وَ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ. - . عنکبوت / ۵ -

{کسی که به دیدار خدا امید دارد [بداند که] اجل [او از سوی] خدا آمدنی است، و اوست شنوای دانا.}

- يُعَذِّبُ مَنْ يَشاءُ وَ يَرْحَمُ مَنْ يَشاءُ وَ إِلَيْهِ تُقْلَبُونَ وَ ما أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ فِي الْأَرْضِ وَ لا فِي السَّماءِ وَ ما لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَ لا نَصِيرٍ وَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآياتِ اللَّهِ وَ لِقائِهِ أُولئِكَ يَئِسُوا مِنْ رَحْمَتِي وَ أُولئِكَ لَهُمْ عَذابٌ أَلِيمٌ. - . عنکبوت / ۲۱ - ۲۳ -

{هر که را بخواهد عذاب و هر که را بخواهد رحمت می کند و به سوی او بازگردانیده می شوید. و شما نه در زمین و نه در آسمان درمانده کننده [او] نیستید، و جز خدا برای شما یار و یاوری نیست. و کسانی که آیات خدا و لقای او را منکر شدند، آنانند که از رحمت من نومیدند و ایشان را عذابی پردرد خواهد بود.}

- يا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمْ وَ اخْشَوْا يَوْماً لا يَجْزِي والِدٌ عَنْ وَلَدِهِ وَ لا مَوْلُودٌ هُوَ جازٍ عَنْ والِدِهِ شَيْئاً إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ. - . لقمان / ۳۳ -

{ای مردم، از پروردگارتان پروا بدارید، و بترسید از روزی که هیچ پدری به کار فرزندش نمی آید، و هیچ فرزندی [نیز] به کار پدرش نخواهد آمد. آری، وعده خدا حقّ است.}

- لَقَدْ كانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَنْ كانَ يَرْجُوا اللَّهَ وَ الْيَوْمَ الْآخِرَ وَ ذَكَرَ اللَّهَ كَثِيراً. - . أحزاب / ۲۱ -

{قطعاً برای شما در [اقتدا به] رسول خدا سرمشقی نیکوست: برای آن کس که به خدا و روز بازپسین امید دارد و خدا را فراوان یاد می کند.}

- وَ تَخْشَى النَّاسَ وَ اللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشاهُ. - . أحزاب / ۳۷ -

{و از مردم می ترسیدی، با آنکه خدا سزاوارتر بود که از او بترسی.}

- الَّذِينَ يُبَلِّغُونَ رِسالاتِ اللَّهِ وَ يَخْشَوْنَهُ وَ لا يَخْشَوْنَ أَحَداً إِلَّا اللَّهَ وَ كَفى بِاللَّهِ حَسِيباً. - . أحزاب / ۳۹ -

{همان کسانی که پیام پرهیزکاری های خدا را ابلاغ می کنند و از او می ترسند و از هیچ کس جز خدا بیم ندارند. و خدا برای حسابرسی کفایت می کند.}

- إِنَّما تُنْذِرُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ بِالْغَيْبِ وَ أَقامُوا الصَّلاةَ. - . فاطر / ۱۸ -

{[تو] تنها کسانی را که از پروردگارشان در نهان می ترسند و نماز برپا می دارند.}

- إِنَّما يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبادِهِ الْعُلَماءُ. - . فاطر / ۲۸ -

{از بندگان خدا تنها دانایانند که از او می ترسند.}

- إِنَّما تُنْذِرُ مَنِ اتَّبَعَ الذِّكْرَ وَ خَشِيَ الرَّحْمنَ بِالْغَيْبِ فَبَشِّرْهُ بِمَغْفِرَةٍ وَ أَجْرٍ كَرِيمٍ. - . يس / ۱۱ -

{بیم دادن تو، تنها کسی را [سودمند] است که کتاب حقّ را پیروی کند و از [خدایِ] رحمان در نهان بترسد. [چنین کسی را] به آمرزش و پاداشی پر ارزش مژده ده.}

- إِنَّا أَخْلَصْناهُمْ بِخالِصَةٍ ذِكْرَى الدَّارِ. - . ص / ۴۶ -

{ما آنان را با موهبت ویژه ای- که یادآوریِ آن سرای بود- خالص گردانیدیم.}

- أَمَّنْ هُوَ قانِتٌ آناءَ اللَّيْلِ ساجِداً وَ قائِماً يَحْذَرُ الْآخِرَةَ وَ يَرْجُوا رَحْمَةَ رَبِّهِ. - . زمر / ۹ -

{[آیا چنین کسی بهتر است] یا آن کسی که او در طول شب در سجده و قیام اطاعت [خدا] می کند [و] از آخرت می ترسد و رحمت پروردگارش را امید دارد؟}

- قُلْ إِنِّی أَخافُ إِنْ عَصَیْتُ رَبِّی عَذابَ یَوْمٍ عَظِیمٍ إلی قوله تعالی ذلِکَ یُخَوِّفُ اللَّهُ بِهِ عِبادَهُ یا عِبادِ فَاتَّقُونِ إلی قوله تعالی مَثانِیَ تَقْشَعِرُّ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِینَ یَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ ثُمَّ تَلِینُ جُلُودُهُمْ وَ قُلُوبُهُمْ إِلی ذِکْرِ اللَّهِ. - . زمر / ۱۵ - ۲۳ -

{پس هر چه را غیر از او می خواهید، بپرستید « [ولی به آنان] بگو:» زیانکاران در حقیقت کسانی اند که به خود و کسانشان در روز قیامت زیان رسانده اند آری، این همان خسران آشکار است.» آنها از بالای سرشان چترهایی از آتش خواهند داشت و از زیر پایشان [نیز] طَبَق هایی [آتشین است]، این [کیفری] است که خدا بندگانش را به آن بیم می دهد. ای بندگان من، از من بترسید. و [لی] آنان که خود را از طاغوت به دور می دارند تا مبادا او را بپرستند و به سوی خدا بازگشته اند آنان را مژده باد، پس بشارت ده به آن بندگان من که: به سخن گوش فرامی دهند و بهترین آن را پیروی می کنند اینانند که خدایشان راه نموده و اینانند همان خردمندان. پس آیا کسی که فرمان عذاب بر او واجب آمده [کجا روی رهایی دارد]؟ آیا تو کسی را که در آتش است می رهانی؟ لیکن کسانی که از پروردگارشان پروا داشتند، برای ایشان غرفه هایی است که بالای آنها غرفه هایی [دیگر] بنا شده است نهرها از زیر آن روان است. وعده خداست خدا خلاف وعده نمی کند. مگر ندیده ای که خدا از آسمان، آبی فرود آورد پس آن را به چشمه هایی که در [طبقات زیرین] زمین است راه داد، آن گاه به وسیله آن کشتزاری را که رنگ های آن گوناگون است بیرون می آورد، سپس خشک می گردد، آن گاه آن را زرد می بینی، سپس خاشاکش می گرداند. قطعاً در این [دگرگونی ها] برای صاحبان خرد عبرتی است. پس آیا کسی که خدا سینه اش را برای [پذیرش] اسلام گشاده، و [در نتیجه] برخوردار از نوری از جانب پروردگارش می باشد [همانند فرد تاریکدل است]؟ پس وای بر آنان که از سخت دلی یاد خدا نمی کنند اینانند که در گمراهی آشکارند. خدا زیباترین سخن را [به صورت] کتابی متشابه، متضمّن وعده و وعید، نازل کرده است. آنان که از پروردگارشان می هراسند، پوست بدنشان از آن به لرزه می افتد، سپس پوستشان و دلشان به یاد خدا نرم می گردد. این است هدایت خدا، هر که را بخواهد، به آن راه نماید، و هر که را خدا گمراه کند او را راهبری نیست.}

- إِنَّ رَبَّکَ لَذُو مَغْفِرَهٍ وَ ذُو عِقابٍ أَلِیمٍ. - .فصلت / ۴۳ -

{به راستی که پروردگار تو دارای آمرزش و دارنده کیفری پردرد است.}

- تَکادُ السَّماواتُ یَتَفَطَّرْنَ مِنْ فَوْقِهِنَّ وَ الْمَلائِکَهُ یُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَ یَسْتَغْفِرُونَ لِمَنْ فِی الْأَرْضِ أَلا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِیمُ. - . شوری / ۵ -

{چیزی نمانده که آسمان ها از فرازشان بشکافند و [حال آنکه] فرشتگان به سپاس پروردگارشان تسبیح می گویند و برای کسانی که در زمین هستند آمرزش می طلبند. آگاه باش، در حقیقت خداست که آمرزنده مهربان است.}

- وَ ما یُدْرِیکَ لَعَلَّ السَّاعَهَ قَرِیبٌ یَسْتَعْجِلُ بِهَا الَّذِینَ لا یُؤْمِنُونَ بِها وَ الَّذِینَ آمَنُوا مُشْفِقُونَ مِنْها وَ یَعْلَمُونَ أَنَّهَا الْحَقُّ. - . شوری / ۱۷ - ۱۸ -

{و تو چه می دانی شاید رستاخیز نزدیک باشد. کسانی که به آن ایمان ندارند شتابزده آن را می خواهند، و کسانی که ایمان

آورده اند، از آن هراسناکند و می دانند که آن حقّ است.}

- الظّانِّينَ بِاللَّهِ ظَنَّ السَّوْءِ عَلَيْهِمْ دائِرَةُ السَّوْءِ وَ غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَ لَعَنَهُمْ وَ أَعَدَّ لَهُمْ جَهَنَّمَ وَ ساءَتْ مَصِيراً. - . فتح / ۶ -

{به خدا گمان بد برده اند، بَدِ زمانه بر آنان باد. و خدا بر ایشان خشم نموده و لعنتشان کرده و جهنّم را برای آنان آماده گردانیده و [چه] بد سرانجامی است!}

- مَنْ خَشِيَ الرَّحْمنَ بِالْغَيْبِ. - . ق / ۳۳ -

{آنکه در نهان از خدای بخشنده بترسد و با دلی توبه کار [باز] آید.}

- فَذَكِّرْ بِالْقُرْآنِ مَنْ يَخافُ وَعِيدِ. - . ق / ۴۵ -

{پس به [وسیله] قرآن هر که را از تهدید [من] می ترسد پند ده.}

- وَ تَرَكْنا فِيها آيَةً لِلَّذِينَ يَخافُونَ الْعَذابَ الْأَلِيمَ. - . ذاریات / ۳۷ -

{و در آنجا برای آنها که از عذاب پر درد می ترسند، عبرتی به جای گذاشتیم.}

- قالُوا إِنَّا كُنَّا قَبْلُ فِي أَهْلِنا مُشْفِقِينَ فَمَنَّ اللَّهُ عَلَيْنا وَ وَقاناعَذابَ السَّمُومِ. - . طور / ۲۶ - ۲۷ -

{گویند: «ما پیشتر در میان خانواده خود بیمناک بودیم. پس خدا بر ما منّت نهاد و ما را از عذاب گرم [مرگبار] حفظ کرد.}

- سَنَفْرُغُ لَكُمْ أَيُّهَ الثَّقَلانِ فَبِأَيِّ آلاءِ رَبِّكُما تُكَذِّبانِ يا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَ الْإِنْسِ إِنِ اسْتَطَعْتُمْ أَنْ تَنْفُذُوا مِنْ أَقْطارِ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ فَانْفُذُوا لا تَنْفُذُونَ إِلَّا بِسُلْطانٍ إلى قوله تعالى وَ لِمَنْ خافَ مَقامَ رَبِّهِ جَنَّتانِ. - . رحمن / ۳۱ -۴۶ -

{ای جنّ و انس، زودا که به شما بپردازیم. پس کدام یک از نعمت های پروردگارتان را منکرید؟ ای گروه جنّیان و انسیان، اگر می توانید از کرانه های آسمان ها و زمین به بیرون رخنه کنید، پس رخنه کنید. [ولی] جز با [به دست آوردن] تسلّطی رخنه نمی کنید. پس کدام یک از نعمت های پروردگارتان را منکرید؟ بر سَرِ شما شراره هایی از [نوع] تفته آهن و مس فروفرستاده خواهد شد، و [از کسی] یاری نتوانید طلبید. پس کدام یک از نعمت های پروردگارتان را منکرید؟ پس آن گاه که آسمان از هم شکافد و چون چرم گلگون گردد. پس کدام یک از نعمت های پروردگارتان را منکرید؟ در آن روز، هیچ انس و جنّی از گناهش پرسیده نشود. پس کدام یک از نعمت های پروردگارتان را منکرید؟ تبهکاران از سیمایشان شناخته می شوند و از پیشانی و پایشان بگیرند. پس کدام یک از نعمت های پروردگارتان را منکرید؟ این است همان جهنّمی که تبهکاران آن را دروغ می خواندند. میان [آتش] و میان آب جوشان سرگردان باشند. پس کدام یک از نعمت های

پروردگارتان را منکرید؟ و هر کس را که از مقام پروردگارش بترسد دو باغ است.}

- لَوْ أَنْزَلْنا هذَا الْقُرْآنَ عَلى جَبَلٍ لَرَأَيْتَهُ خاشِعاً مُتَصَدِّعاً مِنْ خَشْيَهِ اللَّهِ. - . حشر / ۲۱ -

{اگر این قرآن را بر کوهی فرومی فرستادیم، یقیناً آن [کوه] را از بیم خدا فروتن [و] از هم پاشیده می دیدی.}

- إِنَّ الَّذِینَ یَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ بِالْغَیْبِ لَهُمْ مَغْفِرَهٌ وَ أَجْرٌ کَبِیرٌ إلی قوله تعالی أَ أَمِنْتُمْ مَنْ فِی السَّماءِ أَنْ یَخْسِفَ بِکُمُ الْأَرْضَ فَإِذا هِیَ تَمُورُ أَمْ أَمِنْتُمْ مَنْ فِی السَّماءِ أَنْ یُرْسِلَ عَلَیْکُمْ حاصِباً فَسَتَعْلَمُونَ کَیْفَ نَذِیرِ وَ لَقَدْ کَذَّبَ الَّذِینَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَکَیْفَ کانَ نَکِیرِ أَ وَ لَمْ یَرَوْا إِلَی الطَّیْرِ فَوْقَهُمْ صافَّاتٍ وَ یَقْبِضْنَ ما یُمْسِکُهُنَّ إِلَّا الرَّحْمنُ إِنَّهُ بِکُلِّ شَیْءٍ بَصِیرٌ أَمَّنْ هذَا الَّذِی هُوَ جُنْدٌ لَکُمْ یَنْصُرُکُمْ مِنْ دُونِ الرَّحْمنِ إِنِ الْکافِرُونَ إِلَّا فِی غُرُورٍ أَمَّنْ هذَا الَّذِی یَرْزُقُکُمْ إِنْ أَمْسَکَ رِزْقَهُ بَلْ لَجُّوا فِی عُتُوٍّ وَ نُفُورٍ. - . ملک / ۱۲ - ۲۱ -

{کسانی که در نهان از پروردگارشان می ترسند، آنان را آمرزش و پاداشی بزرگ خواهد بود. و [اگر] سخن خود را پنهان دارید، یا آشکارش نمایید، در حقیقت وی به راز دل ها آگاه است. آیا کسی که آفریده است نمی داند؟ با اینکه او خود باریک بین آگاه است. اوست کسی که زمین را برای شما رام گردانید، پس در فراخنای آن رهسپار شوید و از روزی [خدا] بخورید و رستاخیز به سویِ اوست. آیا از آن کس که در آسمان است ایمن شده اید که شما را در زمین فروبرد، پس بناگاه [زمین] به تپیدن افتد؟ یا از آن کس که در آسمان است ایمن شده اید که بر [سر] شما تندبادی از سنگریزه فروفرستد؟ پس به زودی خواهید دانست که بیم دادن من چگونه است! و پیش از آنان [نیز] کسانی به تکذیب پرداختند پس عذاب من چگونه بود؟ آیا در بالای سرشان به پرندگان ننگریسته اند [که گاه] بال می گسترند و [گاه] بال می زنند؟ جز خدای رحمان [کسی] آنها را نگاه نمی دارد، او به هر چیزی بیناست. یا آن کسی که خود برای شما [چون] سپاهی است که یاریتان می کند، جز خدای رحمان کیست؟ کافران جز گرفتار فریب نیستند. یا کیست آن که به شما روزی دهد اگر [خدا] روزی خود را [از شما] بازدارد؟ [نه]! بلکه در سرکشی و نفرت پافشاری کردند.}

- وَ الَّذِینَ هُمْ مِنْ عَذابِ رَبِّهِمْ مُشْفِقُونَ إِنَّ عَذابَ رَبِّهِمْ غَیْرُ مَأْمُونٍ. - . معارج / ۲۷ - ۲۸ -

{و آنان که از عذاب پروردگارشان بیمناکند. چرا که از عذاب پروردگارشان ایمن نمی توانند بود.}

- ما لَکُمْ لا تَرْجُونَ لِلَّهِ وَقاراً وَ قَدْ خَلَقَکُمْ أَطْواراً. - . نوح / ۱۳ - ۱۴ -

{شما را چه شده است که از شکوه خدا بیم ندارید؟ و حال آنکه شما را مرحله به مرحله خلق کرده است.}

- کَلَّا بَلْ لا یَخافُونَ الْآخِرَهَ إلی قوله تعالی هُوَ أَهْلُ التَّقْوی وَ أَهْلُ الْمَغْفِرَهِ. - . مدّثّر / ۵۳ - ۵۶ -

{امّا نه چنان است! که از آخرت نمی ترسند.نه چنان است! در حقیقت این (سخن) اندرزی است، تا هر که خواهد، از آن پند گیرد. و [لی] تا خدا نخواهد [از آن] پند نگیرند. اوست سزاوار ترس و سزاوار آمرزش.}

- وَ یَخافُونَ یَوْماً کانَ شَرُّهُ مُسْتَطِیراً إلی قوله تعالی إِنَّا نَخافُ مِنْ رَبِّنا یَوْماً عَبُوساً قَمْطَرِیراً فَوَقاهُمُ اللَّهُ شَرَّ ذلِکَ الْیَوْمِ وَ لَقَّاهُمْ نَضْرَهً وَ سُرُوراً - إلی قوله تعالی - نَحْنُ خَلَقْناهُمْ وَ شَدَدْنا أَسْرَهُمْ وَ إِذا شِئْنا بَدَّلْنا أَمْثالَهُمْ تَبْدِیلًا إلی قوله تعالی یُدْخِلُ مَنْ یَشاءُ فِی رَحْمَتِهِ وَ الظَّالِمِینَ أَعَدَّ لَهُمْ عَذاباً أَلِیماً. - . دهر / ۷ - ۳۱ -

{[همان بندگانی که] به نـذر خود وفا می کردنـد، و از روزی که گزندِ آن فراگیرنده است می ترسیدند. و به [پاس] دوستیِ [خدا]، بینوا و یتیم و اسیر را خوراک می دادند. «ما برای خشنودی خداست که به شما می خورانیم و پاداش و سپاسی از شما نمی خواهیم. ما از پروردگارمان از روز عبوسی سخت، هراسناکیم.» پس خدا [هم] آنان را از آسیب آن روز نگاه داشت و شادابی و شادمانی به آنان ارزانی داشت. و به [پاس] آنکه صبر کردند، بهشت و پرنیان پاداششان داد. در آن [بهشت] بر تختها [ی خویش] تکیه زنند. در آنجا نه آفتابی بینند و نه سرمایی. و سایه ها [ی درختان] به آنان نزدیک است، و میوه هایش [برای چیدن] رام. و ظروف سیمین و جام های بلورین، پیرامون آنان گردانده می شود. جام هایی از سیم که درست به اندازه [و با کمال ظرافت] آنها را از کار در آورده اند. و در آنجا از جامی که آمیزه زنجبیل دارد به آنان می نوشانند. از چشمه ای در آنجا که «سلسبیل» نامیده می شود. و بر گردِ آنان پسرانی جاودانی می گردند. چون آنها را ببینی، گویی که مرواریدهایی پراکنده اند. و چون بدانجا نگری [سرزمینی از] نعمت و کشوری پهناور می بینی. [بهشتیان را] جامه های ابریشمی سبز و دیبای ستبر در بَر است و پیرایه آنان دستبندهای سیمین است و پروردگارشان باده ای پاک به آنان می نوشاند. این [پاداش] برای شماست و کوشش شما مقبول افتاده است. در حقیقت، ما قرآن را بر تو به تدریج فرو فرستادیم. پس در برابر فرمان پروردگارت شکیبایی کن، و از آنان گناهکار یا ناسپاسگزار را فرمان مَبَر. و نام پروردگارت را بامدادان و شامگاهان یاد کن. و بخشی از شب را در برابر او سجده کن و شب [های] دراز، او را به پاکی بستای. اینان دنیای زودگذر را دوست دارند، و روزی گرانبار را [به غفلت] پشت سر می افکنند. ماییم که آنان را آفریده و پیوند مفاصل آنها را استوار کرده ایم، و چون بخواهیم، [آنان را] به نظایرشان تبدیل می کنیم. این [آیات،] پندنامه ای است. تا هر که خواهد، راهی به سوی پروردگار خود پیش گیرد. و تا خدا نخواهد، [شما] نخواهید خواست قطعاً خدا دانای حکیم است. هر که را خواهد، به رحمت خویش درمی آوَرَد، و برای ظالمان عذابی پردرد آماده کرده است.}

- وَ أَهْدِیَکَ إِلی رَبِّکَ فَتَخْشی إلی قوله تعالی إِنَّ فِی ذلِکَ لَعِبْرَةً لِمَنْ یَخْشی. - . نازعات / ۱۹ - ۲۶ -

{و تو را به سوی پروردگارت راه نمایم تا پروا بداری؟» پس معجزه بزرگ [خود] را بدو نمود. و [لی فرعون] تکذیب نمود و عصیان کرد. سپس پشت کرد [و] به کوشش برخاست، و گروهی را فراهم آورد [و] ندا درداد، و گفت: «پروردگار بزرگتر شما مَنَم!» و خدا [هم] او را به کیفر دنیا و آخرت گرفتار کرد. در حقیقت، برای هر کس که [از خدا] بترسد، در این [ماجرا] عبرتی است.}

- وَ أَمَّا مَنْ خافَ مَقامَ رَبِّهِ وَ نَهَی النَّفْسَ عَنِ الْهَوی فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِیَ الْمَأْوی. - . نازعات / ۴۰ - ۴۱ -

{و امّا کسی که از ایستادن در برابر پروردگارش هراسید، و نفس [خود] را از هوس باز داشت، پس جایگاه او همان بهشت است.}

- عَلِمَتْ نَفْسٌ ما قَدَّمَتْ وَ أَخَّرَتْ یا أَیُّهَا الْإِنْسانُ ما غَرَّکَ بِرَبِّکَ الْکَرِیمِ الَّذِی خَلَقَکَ فَسَوَّاکَ فَعَدَلَکَ فِی أَیِّ صُورَةٍ ما شاءَ رَکَّبَکَ. - . انفطار / ۵ - ۸ -

{هر نَفْسی آنچه را پیش فرستاده و بازپس گذاشته، بداند. ای انسان، چه چیز تو را درباره پروردگار بزرگوارت مغرور ساخته؟

همان کس که تو را آفرید، و [اندام] تو را درست کرد، و [آن گاه] تو را سامان بخشید. و به هر صورتی که خواست، تو را ترکیب کرد.}

- إِنَّ بَطْشَ رَبِّکَ لَشَدِیدٌ إلی قوله تعالی وَ هُوَ الْغَفُورُ الْوَدُودُ. - . بروج / ١٢ - ١۴ -

{آری، عِقاب پروردگارت سخت سنگین است. هم اوست که [آفرینش را] آغاز می کند و بازمی گرداند. و اوست آن آمُرزنده دوستدارِ [مؤمنان].}

- سَیَذَّکَّرُ مَنْ یَخْشی وَ یَتَجَنَّبُهَا الْأَشْقَی الَّذِی یَصْلَی النَّارَ الْکُبْری ثُمَّ لا یَمُوتُ فِیها وَ لا یَحْیی. - . أعلی / ١٠ - ١٣ -

{آن کس که ترسد، به زودی عبرت گیرد. و نگون بخت، خود را از آن دور می دارد همان کس که در آتشی بزرگ درآید آن گاه نه در آن می میرد و نه زندگانی می یابد.}

- رَضِیَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَ رَضُوا عَنْهُ ذلِکَ لِمَنْ خَشِیَ رَبَّهُ. - . بینه / ٨ -

{خدا از آنان خشنود است و [آنان نیز] از او خشنود این [پاداش] برای کسی است که از پروردگارش بترسد.}

**[ترجمه]

تفسیر

وَ إِیَّایَ فَارْهَبُونِ (٨) قیل الرهبه خوف معه تحرز و یدل علی أن المؤمن ینبغی أن لا یخاف أحدا إلا الله وَ إِیَّایَ فَاتَّقُونِ (٩) أی بالإیمان و اتباع

١- ١. الدهر: ٧- ١٠- ١١- ٢٨- ٣١.

٢- ٢. النازعات: ١٩- ٢۶.

٣- ٣. النازعات: ۴٠- ۴١.

۴- ۴. الانفطار: ۵- ٨.

۵- ۵. البروج: ١٢- ١۴.

۶- ۶. الأعلی: ١٠- ١٣.

٧- ٧. البینه: ٨.

٨- ٨. البقره: ۴٠ و ۴١.

٩- ٩. البقره: ۴٠ و ۴١.

الحق و الإعراض عن الدنيا و قيل الرهبه مقدمه التقوى.

أُولئِـَكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ (١) أقول كـأن فيه دلالـه على أن الرجـاء لا يكون إلا مع العمل و بـدونه غره و قيل أثبت لهم الرجاء إشعارا بأن العمل غير موجب و لا قاطع فى الدلاله سيما و العبره بالخواتيم.

وَ يُحَـذِّرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ (٢) قيل هو تهديـد عظيم مشـعر بتناهى المنهى فى القبـح و ذكر النفس ليعلم أن المحذر منه عقاب يصدر منه فلا يؤبه دونه بما يحـذر من الكفره و كرره ثانيا للتوكيـد و التـذكير وَ اللَّهُ رَؤُفٌ بِالْعِبادِ(٣) إشـاره إلى أنه تعالى إنما نهاهم و حذرهم رأفه بهم و مراعاه لصلاحهم أو أنه لَذُو مَغْفِرَهٍ وَ ذُو عِقابٍ فترجى رحمته و يخشى عذابه.

يَظُنُّونَ بِاللَّهِ غَيْرَ الْحَقِّ ظَنَّ الْجاهِلِيَّهِ(۴) هذا وصف لحال المنافقين فى غزوه أحد قيل أى يظنون بالله غير الظن الحق الذى يحق أن يظن به و ظن الجـاهليه بـدله و هـو الظن المختص بـالمله الجـاهليه و أهلهـا أقول و يـدل على حرمه سوء الظن بـالله و اليـأس من رحمته.

إِنَّما ذلِكُمُ الشَّيْطانُ (۵) يعنى من يعوقهم عن العود إلى قتال الكفار بعد غزوه أحد و هو نعيم بن مسـعود وَ خافُونِ أى فى مخالفه أمرى إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ فإن الإيمان يقتضى إيثار خوف الله على خوف الناس.

وَ تَرْجُـونَ (۶) أى أيهـا المؤمنـون مِنَ اللَّهِ الرحمه و النصـره مـا لاـ يَرْجُونَ أى الكفـار فيـدل على فضـل الرجـاء و أنه من صـفات المؤمنين.

١- ١. البقره: ٢١٨.

٢- ٢. آل عمران: ٢٨ و ٢٩.

٣- ٣. آل عمران: ٢٨ و ٢٩.

۴- ۴. آل عمران: ١۵۴.

۵- ۵. آل عمران: ١٧۵.

۶- ۶. النساء: ١٠۴.

مِنَ الَّذِينَ يَخافُونَ (۱) أى يخافون الله يتقونه و يـدل على مدح الخوف أَ لَمْ تَعْلَمْ (۲) الخطاب للنبى أو لكل أحد و فيها تخويف و تبشير فَلا تَخْشَوُا النَّاسَ وَ اخْشَوْنِ (۳) قيل نهى للحكام أن يخشوا غير الله فى حكوماتهم.

وَ أَنْذِرْ(۴) أى عظ و خوف بِهِ أى بـالقرآن أو بـالله الَّذِينَ يَخافُونَ أَنْ يُحْشَرُوا إِلى رَبِّهِمْ فى المجمع يريـد المؤمنين يخافون يوم القيامه و ما فيها من شده الأهوال و قيل معناه يعلمون

وَ قَالَ الصَّادِقُ عليه السلام: أَنْذِرْ بِالْقُرْآنِ مَنْ يَرْجُونَ الْوُصُولَ إِلَى رَبِّهِمْ بِرَغْبَتِهِمْ فِيمَا عِنْدَهُ فَإِنَّ الْقُرْآنَ شَافِعٌ مُشَفَّعٌ.

لَيْسَ لَهُمْ مِنْ دُونِهِ أى غير الله لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ أى كى يخافوا فى الدنيا و ينتهوا عما نهيتم عنه (۵).

كَيْفَ أَخافُ ما أَشْرَكْتُمْ (۶) و لا يتعلق به ضرر وَ لا تَخافُونَ أَنَّكُمْ أَشْرَكْتُمْ بِاللَّهِ و هو حقيق بأن يخاف منه كل الخوف لأنه إشراك للمصنوع بالصانع و تسويه بين المقدور العاجز و القادر الضار النافع سُلْطاناً أى حجه و الحاصل أن الكفر و الخطايا مظنه الخوف فلا ينبغى معه الأمن.

أَ وَ أَمِنَ أَهْلُ الْقُرى (۷) أى المكذبون لنبينا أَنْ يَأْتِيَهُمْ بَأْسُنا ضُحًى أى ضحوه النهار و هو فى الأصل اسم لضوء الشمس إذا أشرقت و ارتفعت وَ هُمْ يَلْعَبُونَ أى يشتغلون بما لا ينفعهم أَ فَأَمِنُوا مَكْرَ اللَّهِ مكر الله استعاره لاستدراجه العبد و الأخذ من حيث لا يحتسب و قال على بن إبراهيم المكر من الله العذاب (۸).

۱- ۱. المائده: ۲۳.

۲- ۲. المائده: ۴۰.

۳- ۳. المائده: ۴۴.

۴- ۴. الأنعام: ۵۱.

۵- ۵. مجمع البيان ج ۳ ص ۳۰۴ و ۳۰۵.

۶- ۶. الأنعام: ۸۱.

۷- ۷. الأعراف: ۹۷- ۹۹.

۸- ۸. تفسير القمّىّ ص ۲۱۹.

و قال الطبرسی رحمه الله أی أ فبعد هذا کله أمنوا عذاب الله أن یأتیهم من حیث لا یشعرون و سمی العذاب مکرا لنزوله بهم من حیث لا یعلمون کما أن المکر ینزل بالممکور به من جهه الماکر من حیث لا یعلمه و قیل إن مکر الله استدراجه إیاهم بالصحه و السلامه و طول العمر و تظاهر النعمه فَلا یَأْمَنُ مَکْرَ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْخاسِرُونَ یسأل عن هذا فیقال إن الأنبیاء و المعصومین أمنوا مکر الله و لیسوا بخاسرین و جوابه من وجوه أحدهما أن معناه لا یأمن مکر الله من المذنبین إلا القوم الخاسرین بدلاله قوله سبحانه إِنَّ الْمُتَّقِینَ فِی مَقامٍ أَمِینٍ (۱) و ثانیها أن معناه لا یأمن عذاب الله للعصاه إلا الخاسرون و المعصومون لا یؤمنون عذاب الله للعصاه و لهذا سلموا من مواقعه الذنوب و ثالثها لا یأمن عقاب الله جهلا بحکمته إلا الخاسرون و معنی الآیه الإبانه عما یجب أن یکون علیه المکلف من الخوف لعقاب الله لیسارع إلی طاعته و اجتناب معاصیه و لا یستشعر الأمن من ذلک فیکون قد خسر فی دنیاه و آخرته بالتهالک فی القبائح (۲).

أَ وَ لَمْ یَهْدِ لِلَّذِینَ یَرِثُونَ الْأَرْضَ أی یخلفون من خلا قبلهم فی دیارهم و إنما عدی یهد باللام لأنه بمعنی یبین أَنْ لَوْ نَشاءُ أی أنه لو نشاء أَصَبْناهُمْ بِذُنُوبِهِمْ أی بجزاء ذنوبهم کما أصبنا من قبلهم وَ نَطْبَعُ عَلی قُلُوبِهِمْ مستأنف یعنی و نحن نطبع علی قلوبهم فَهُمْ لا یَسْمَعُونَ سماع تفهم و اعتبار.

لِلَّذِینَ هُمْ لِرَبِّهِمْ یَرْهَبُونَ (۳) أی یخشون ربهم فلا یعصونه و یعملون بما فیها(۴).

عَذابِی أُصِیبُ بِهِ مَنْ أَشاءُ قال فی المجمع أی ممن عصانی و استحقه بعصیانه و إنما علقه بالمشیه لجواز الغفران وَ رَحْمَتِی وَسِعَتْ کُلَّ شَیْ ءٍ قال

۱- ۱. الدخان: ۵۱.

۲- ۲. مجمع البیان ج ۴ ص ۴۵۳.

۳- ۳. الأعراف: ۱۵۴.

۴- ۴. یعنی التوراه.

الحسن و قتاده إن رحمته فی الدنیا وسعت البر و الفاجر و هی یوم القیامه للمتقین خاصه و قال العوفی وسعت کل شی ء و لکن لا تجب إلا للذین یتقون و ذلک أن الکافر یرزق و یدفع عنه بالمؤمن لسعه رحمه الله للمؤمن فیعیش فیها فإذا صار فی الآخره

وجب للمؤمنین خاصه کالمستضی ء بنار غیره إذا ذهب صاحب السراج بسراجه و قیل معناه أنها تسع کل شی ء إن دخلوها فلو دخل الجمیع فیها لوسعتهم إلا أن فیهم من لا یدخل فیها لضلاله فَسَأَکْتُبُها لِلَّذِینَ یَتَّقُونَ أی فسأوجب رحمتی للذین یتقون الشرک أی یجتنبونه و قیل یجتنبون الکبائر و المعاصی (۱).

لا تُصِیبَنَّ الَّذِینَ ظَلَمُوا مِنْکُمْ خَاصَّهً(۲) قیل بل یعمهم و غیرهم کالمداهنه فی الأمر بالمعروف و النهی عن المنکر و افتراق الکلمه و ظهور البدع

وَ رَوَی الْعَیَّاشِیُّ فِی هَذِهِ الْآیَهِ قَالَ: أَصَابَتِ النَّاسَ فِتْنَهٌ بَعْدَ مَا قَبَضَ اللَّهُ نَبِیَّهُ حَتَّی تَرَکُوا عَلِیّاً وَ بَایَعُوا غَیْرَهُ وَ هِیَ الْفِتْنَهُ الَّتِی فُتِنُوا بِهَا وَ قَدْ أَمَرَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ بِاتِّبَاعِ عَلِیٍّ وَ الْأَوْصِیَاءِ مِنَ آلِ مُحَمَّدٍ علیهم السلام (۳).

وَ فِی الْمَجْمَعِ عَنْ عَلِیٍّ وَ الْبَاقِرِ علیهما السلام: أَنَّهُمَا قَرَءَا لَتُصِیبَنَ (۴).

فَاللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَوْهُ إِنْ کُنْتُمْ مُؤْمِنِینَ (۵) بعقاب الله و ثوابه و یدل علی أن خشیه الله تعالی من لوازم الإیمان وَ لَمْ یَخْشَ إِلَّا اللَّهَ (۶) قیل یعنی فی أبواب الدین و أن لا یختار علی رضا الله رضا غیره فإن الخشیه عن المحاذیر جبلیه لا یکاد العاقل یتمالک عنها و فی المجمع أی لم یخف سوی الله أحدا من المخلوقین و هذا راجع إلی قوله أَ تَخْشَوْنَهُمْ أی إن خشیتموهم فقد ساویتموهم فی الإشراک

۱- ۱. مجمع البیان ج ۴ ص ۴۸۶.

۲- ۲. الأنفال: ۲۵.

۳- ۳. تفسیر العیّاشیّ ج ۲ ص ۵۳.

۴- ۴. مجمع البیان ج ۴ ص ۵۳۲.

۵- ۵. براءه: ۱۳.

۶- ۶. براءه: ۱۸.

كما قال فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتالُ إِذا فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَخْشَوْنَ النَّاسَ كَخَشْيَهِ اللَّهِ الآيه(۱).

وَ كَذلِكَ (۲) أي و مثل ذلك الأخذ أَخْذُ رَبِّكَ إِذا أَخَذَ الْقُرى أي أهلها وَ هِيَ ظالِمَهٌ إِنَّ أَخْذَهُ أَلِيمٌ شَدِيدٌ أي وجيع صعب

وَ فِي الْمَجْمَعِ عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه و آله: إِنَّ اللَّهَ يُمْهِلُ الظَّالِمَ حَتَّى إِذَا أَخَذَهُ لَمْ يُفْلِتْهُ ثُمَّ تَلَا هَذِهِ الْآيَهَ(۳).

إِنَّ فِي ذلِكَ أي فيما نزل بالأمم الهالكه لَآيَهً أي لعبره لِمَنْ خافَ عَذابَ الْآخِرَهِ لعلمه بأنه أنموذج منه.

غاشِيَهٌ مِنْ عَذابِ اللَّهِ (۴) أي عقوبه تغشاهم و تشملهم بَغْتَهً أي فجاءه من غير سابقه علامه وَ هُمْ لا يَشْعُرُونَ بإتيانها غير مستعدين لها.

وَ يَخافُونَ سُوءَ الْحِسابِ (۵) خصوصا فيحاسبون أنفسهم قبل أن يحاسبوا

وَ رَوَى عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ (۶)

وَ الْكُلَيْنِيُّ (۷) وَ الصَّدُوقُ (۸)

وَ الْعَيَّاشِيُّ (۹) عَنِ الصَّادِقِ عَلَيْهِ السَّلَامُ: أَنَّهُ تَلَا هَذِهِ الْآيَهَ حِينَ وَافَى رَجُلًا اسْتَقْصَى حَقَّهُ مِنْ أَخِيهِ وَ قَالَ أَ تَرَاهُمْ يَخَافُونَ أَنْ يَظْلِمَهُمْ أَوْ يَجُورَ عَلَيْهِمْ وَ لَكِنَّهُمْ خَافُوا الِاسْتِقْصَاءَ وَ الْمُدَاقَّهَ فَسَمَّاهُ اللَّهُ سُوءَ الْحِسَابِ فَمَنِ اسْتَقْصَى فَقَدْ أَسَاءَ.

وَ فِي الْمَجْمَعِ (۱۰)

وَ الْعَيَّاشِيِ (۱۱) عَنْهُ عليه السلام: أَنْ تَحْسِبَ عَلَيْهِمُ السَّيِّئَاتِ وَ تَحْسِبَ لَهُمُ الْحَسَنَاتِ وَ هُوَ الِاسْتِقْصَاءُ.

نَنْقُصُها مِنْ أَطْرافِها(۱۲) قيل أي بذهاب أهلها

وَ فِي الْإِحْتِجَاجِ عَنْ

ص: ۳۳۶

۱- ۱. مجمع البيان ج ۵ ص ۱۴.

۲- ۲. هود: ۱۰۲ و ۱۰۳.

۳- ۳. مجمع البيان ج ۱۰ ص ۱۹۱.

۴- ۴. يوسف: ۱۰۷.

۵- ۵. الرعد: ۲۱.

۶- ۶. تفسير القمّيّ ص ۳۴۰.

۷- ۷. الكافي ج ۵ ص ۱۰۰.

٨- ٨. معانى الأخبار ص ٢۴۶.

٩- ٩. تفسير العيّاشىّ ج ٢ ص ٢١٠.

١٠- ١٠. مجمع البيان ج ۶ ص ٢٨٩.

١١- ١١. تفسير العيّاشىّ ج ٢ ص ٢١٠.

١٢- ١٢. الرعد: ۴١.

أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام: يَعْنِى بِذَلِكَ مَا يَهْلِكُ مِنَ الْقُرُونِ فَسَمَّاهُ إِتْيَاناً.

وَ فِى الْفَقِيهِ عَنِ الصَّادِقِ عليه السلام: أَنَّهُ سُئِلَ عَنْ هَذِهِ الْآيَهِ فَقَالَ فَقْدُ الْعُلَمَاءِ.

و قال على بن إبراهيم هو موت علمائها(۱)

وَ فِى الْكَافِى (۲)

عَنِ الْبَاقِرِ عليه السلام قَالَ كَانَ عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ يَقُولُ: إِنَّهُ يُسَخِّى نَفْسِى فِى سُرْعَهِ الْمَوْتِ وَ الْقَتْلِ فِينَا قَوْلُ اللَّهِ تَعَالَى أَ وَ لَمْ يَرَوْا أَنَّا نَأْتِى الْأَرْضَ نَنْقُصُها مِنْ أَطْرافِها وَ هُوَ ذَهَابُ الْعُلَمَاءِ.

لا مُعَقِّبَ لِحُكْمِهِ أى لا راد له و المعقب الذى يعقب الشى ء فيبطله وَ هُوَ سَرِيعُ الْحِسابِ فيحاسبهم عما قليل.

ذلِكَ (۳) أى إهلاك الظالمين و إسكان المؤمنين لِمَنْ خافَ مَقامِي أى موقفى للحساب وَ خافَ وَعِيدِ أى وعيدى بالعذاب.

نَبِّئْ عِبادِي الآيه(۴)

فيها حث على الرجاء و الخوف معا لكن فى توصيف ذاته بالغفران و الرحمه دون التعذيب ترجيح الرجاء.

آمِنِينَ (۵) من الانهدام و نقب اللصوص و تخريب الأعداء لوثاقتها أو من العذاب لفرط غفلتهم ما كانُوا يَكْسِبُونَ أى من بناء البيوت الوثيقه و استكثار الأموال و العدد.

مَكَرُوا السَّيِّئاتِ (۶) أى المكرات السيئات قيل هم الذين احتالوا لهلاك الأنبياء و الذين مكروا رسول الله صلى الله عليه و آله و راموا صد أصحابه عن الإيمان أَنْ يَخْسِفَ اللَّهُ بِهِمُ الْأَرْضَ كما خسف بقارون أَوْ يَأْتِيَهُمُ الْعَذابُ مِنْ حَيْثُ لا يَشْعُرُونَ بغته من جانب السماء كما فعل بقوم لوط أَوْ يَأْخُذَهُمْ فِي تَقَلُّبِهِمْ إذا جاءوا و ذهبوا فى

ص: ۳۳۷

۱- ۱. تفسير القمّىّ ص ۳۴۳.

۲- ۲. الكافى ج ۱ ص ۳۸.

۳- ۳. إبراهيم: ۱۴.

۴- ۴. الحجر: ۴۹.

۵- ۵. الحجر: ۸۲.

۶- ۶. النحل: ۸۴.

متاجرهم و أعمالهم فَما هُمْ بِمُعْجِزِينَ أى فليسوا بفائتين و ما يريده الله بهم من الهلاک لا يمتنع عليه أَوْ يَأْخُذَهُمْ عَلى تَخَوُّفٍ قيل أى على مخافه بأن يهلك قوما قبلهم فيتخوفوا فيأتيهم العذاب و هم متخوفون أو على تنقص بأن ينقصهم شيئا بعد شي ء فى أنفسهم و أموالهم حتى يهلكوا من تخوفته إذا تنقصته و قال على بن إبراهيم أى على تيقظ(۱)

و بالجمله هو خلاف قوله مِنْ حَيْثُ لا يَشْعُرُونَ

وَ رَوَى الْعَيَّاشِيُّ عَنِ الصَّادِقِ عليه السلام أَنَّهُ قَالَ: هُمْ أَعْدَاءُ اللَّهِ وَ هُمْ يُمْسَخُونَ وَ يُقْذَفُونَ وَ يَسِيخُونَ فِي الْأَرْضِ (۲).

وَ فِی الْكَافِی عَنِ السَّجَّادِ علیه السلام فِی كَلَامٍ لَهُ فِی الْوَعْظِ وَ الزُّهْدِ فِی الدُّنْیا: وَ لَا تَكُونُوا مِنَ الْغَافِلِینَ الْمَائِلِینَ إِلَی زَهْرَهِ الدُّنْیا الَّذِینَ مَكَرُوا السَّیِّئَاتِ فَإِنَّ اللَّهَ یَقُولُ فِی مُحْكَمِ كِتَابِهِ أَ فَأَمِنَ الَّذِینَ مَكَرُوا السَّیِّئاتِ أَنْ یَخْسِفَ اللَّهُ بِهِمُ الْأَرْضَ الْآیَهَ فَاحْذَرُوا مَا حَذَّرَكُمُ اللَّهُ بِمَا فَعَلَ بِالظَّلَمَهِ فِی كِتَابِهِ لِئَلَّا تَأْمَنُوا أَنْ یُنْزِلَ بِكُمْ بَعْضَ مَا تَوَعَّدَ بِهِ الْقَوْمَ الظَّالِمِینَ فِی الْكِتَابِ وَ اللَّهِ لَقَدْ وَعَظَكُمُ اللَّهُ فِی كِتَابِهِ بِغَیْرِكُمْ فَإِنَّ السَّعِیدَ مَنْ وُعِظَ بِغَیْرِهِ (۳).

وَ هُمْ لا يَسْتَكْبِرُونَ (۴) أى عن عبادته يَخافُونَ رَبَّهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ أى يخافونه و هو فوقهم بالقهر وَ هُوَ الْقاهِرُ فَوْقَ عِبادِهِ (۵) وَ يَفْعَلُونَ ما يُؤْمَرُونَ

فِی الْمَجْمَعِ قَدْ صَحَّ عَنِ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله: أَنَّ لِلَّهِ مَلَائِكَهً فِی السَّمَاءِ السَّابِعَهِ سُجُوداً مُنْذُ خَلَقَهُمْ إِلَی یَوْمِ الْقِیَامَهِ تُرْعَدُ فَرَائِصُهُمْ مِنْ مَخَافَهِ اللَّهِ لَا تَقْطُرُ مِنْ دُمُوعِهِمْ قَطْرَهٌ إِلَّا صَارَ مَلَكاً فَإِذَا كَانَ یَوْمُ الْقِیَامَهِ رَفَعُوا رُءُوسَهُمْ وَ قَالُوا مَا عَبَدْنَاكَ حَقَّ عِبَادَتِكَ (۶).

۱- ۱. تفسير القمّیّ ص ۳۶۱.

۲- ۲. تفسير العيّاشیّ ج ۲ ص ۲۶۱.

۳- ۳. الكافی ج ۸ ص ۷۴.

۴- ۴. النحل: ۴۹.

۵- ۵. الأنعام: ۱۸ و ۶۱.

۶- ۶. مجمع البيان ج ۶ ص ۳۶۵.

قـال بعض أهـل المعرفه إن أمثال هـذه الآيات تـدل على أن العالم كله فى مقام الشـهود و العباده إلا كل مخلوق له قوه التفكر و ليس إلاـ النفوس النـاطقه الإنسانيه و الحيوانيه خاصه من حيث أعيان أنفسـهم لا من حيث هياكلهم فإن هياكلهم كسائر العالم فى التسبيح له و السـجود فأعضاء البدن كلها مسبحه ناطقه أ لا تراها تشهد على النفوس المسخره لها يوم القيامه من الجلود و الأيدى و الأرجل و الألسنه و السمع و البصر و جميع القوى فالحكم لله العلى الكبير.

إِنَّمـا هُوَ إِلهٌ واحِدٌ(۱) أكـد العـدد فى الموضـعين دلاـله على العنـايه به فإنـك لو قلت إنمـا هو إله لخيـل أنـك أثبت الإـلهيه لا الوحـدانيه فَإِيَّایَ فَارْهَبُونِ كـأنه قيـل و أنـا هو فإياى فارهبون لا غير وَ لَهُ ما فِی السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ خلقا و ملكا وَ لَهُ الـدِّينُ أى الطاعه واصِباً قيل أى لازما

وَ رَوَى الْعَيَّاشِيُّ عَنِ الصَّادِقِ عليه السلام قَالَ: وَاجِباً(۲).

أَ فَغَيْرَ اللَّهِ تَتَّقُونَ و لا ضار سواه كما لا نافع غيره كما قال وَ ما بِكُمْ مِنْ نِعْمَهٍ فَمِنَ اللَّهِ (۳).

حَصِيراً(۴) أى محبسـا لاـ يقـدرون على الخروج منهـا أبـدا لِلَّتِی هِیَ أَقْوَمُ أى للطريقه التى هى أقوم الطرق و أشـد اسـتقامه وَ فِي الْكَـافِي عَنِ الصَّادِقِ عليه السـلام: أَیْ يَـدْعُو. وَ عَنْهُ عليه السـلام: يَهْـدِی إِلَى الْإِمَـام (۵). وَ رَوَى الْعَيَّاشِـيُّ عَنِ الْبَاقِرِ عليه السـلام: يَهْدِی إِلَى الْوَلَايَهِ(۶). وَ أَنَّ الَّذِينَ أى يبشر المؤمنين ببشارتين ثوابهم و عقاب أعدائهم.

وَ ما أَرْسَلْناكَ عَلَيْهِمْ وَكِيلًا(۷) أى موكولا إليك أمرهم تجبرهم على

ص: ۳۳۹

۱- ۱. النحل: ۵۱.

۲- ۲. تفسير العيّاشىّ ج ۲ ص ۲۶۲.

۳- ۳. النحل: ۵۳.

۴- ۴. أسرى: ۸- ۱۰.

۵- ۵. الكافى ج ۱ ص ۲۱۶.

۶- ۶. تفسير العيّاشىّ ج ۲ ص ۲۸۳.

۷- ۷. أسرى: ۵۴- ۵۷.

الإيمان و إنما أرسلناك مبشرا و نذيرا فدارهم و مر أصحابك بالاحتمال منهم كانَ مَحْذُوراً أى حقيقا بأن يحذره كل أحد حتى الملائكه و الرسل.

لِمَنْ يَخْشى (۱) أى لمن فى قلبه خشيه و رقه يتأثر بالإنذار.

أَ فَلَمْ يَهْدِ لَهُمْ (۲) قال على بن إبراهيم أى يبين لهم يَمْشُونَ فِي مَساكِنِهِمْ أى يشاهدون آثار هلاكهم لِأُولِي النُّهى أى لذوى العقول الناهيه عن التغافل و التعامى.

وَ هُمْ مِنْ خَشْيَتِهِ (۳) أى من عظمته و مهابته مُشْفِقُونَ أى مرتعدون و أصل الخشيه خوف مع تعظيم و لذلك خص بها العلماء و الإشفاق خوف مع اعتناء فإن عدى بمن فمعنى الخوف فيه أظهر و إن عدى بعلى فبالعكس.

قُلْ مَنْ يَكْلَؤُكُمْ (۴) أى يحفظكم مِنَ الرَّحْمنِ أى من بأسه إن أراد بكم و فى لفظ الرحمن تنبيه على أن لا كالئ غير رحمته العامه و أن اندفاعه بها مهله بَلْ هُمْ عَنْ ذِكْرِ رَبِّهِمْ مُعْرِضُونَ لا يخطرونه ببالهم فضلا أن يخافوا بأسه.

أَنَّا نَأْتِي الْأَرْضَ قيل أرض الكفره نَنْقُصُها مِنْ أَطْرافِها قيل أى بتسلط المسلمين عليها و هو تصوير لما يجريه الله على أيدى المسلمين أَ فَهُمُ الْغالِبُونَ رسول الله و المؤمنين

وَ فِي الْكَافِي، وَ الْمَجْمَعِ، عَنِ الصَّادِقِ عليه السلام: نَنْقُصُهَا يَعْنِي بِمَوْتِ الْعُلَمَاءِ.

قال نقصانها ذهاب عالمها و قد مر الكلام فيه.

الْفُرْقانَ (۵) أى الكتاب الجامع لكونه فارقا بين الحق و الباطل و ضياء يستضاء به فى ظلمات الحيره و الجهاله و ذكرا يتعظ به المتقون بِالْغَيْبِ حال من الفاعل أو المفعول مُشْفِقُونَ أى خائفون.

وَ كانُوا لَنا خاشِعِينَ (۶) أى مخبتين أو دائمى الوجل.

ص: ۳۴۰

۱- ۱. طه: ۳.

۲- ۲. طه: ۱۲۸.

۳- ۳. الأنبياء: ۲۸.

۴- ۴. الأنبياء: ۴۲ و ۴۴.

۵- ۵. الأنبياء: ۴۷ و ۴۸.

۶- ۶. الأنبياء: ۹۰.

وَ بَشِّرِ الْمُخْبِتِینَ (۱) قیل أی المتواضعین أو المخلصین فإن الإخبات صفتهم قال علی بن إبراهیم أی العابدین (۲) وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ هیبه منه لإشراق أشعه جلاله علیها.

مِنْ خَشْیَهِ رَبِّهِمْ مُشْفِقُونَ (۳) قیل أی من خوف عذابه یحذرون وَ الَّذِینَ یُؤْتُونَ ما آتَوْا قیل یعطون ما أعطوه من الصدقات و قال علی بن إبراهیم من العباده و الطاعه و یؤیده قراءه یأتون ما أتوا فی الشواذ(۴) و ما یأتی من الروایات وَ قُلُوبُهُمْ وَجِلَهٌ أی خائفه أن لا یقبل منهم و أن لا یقع علی الوجه اللائق فیؤاخذ به أَنَّهُمْ إِلی رَبِّهِمْ راجِعُونَ أی لأن مرجعهم إلیه أو من أن مرجعهم إلیه و هو یعلم ما یخفی علیهم

وَ قَدْ رَوَی الْکُلَیْنِیُّ فِی الرَّوْضَهِ بِإِسْنَادِهِ عَنْ أَبِی بَصِیرٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَ وَ الَّذِینَ یُؤْتُونَ ما آتَوْا وَ قُلُوبُهُمْ وَجِلَهٌ قَالَ هِیَ إِشْفَاقُهُمْ وَ رَجَاؤُهُمْ یَخَافُونَ أَنْ تُرَدَّ عَلَیْهِمْ أَعْمَالُهُمْ إِنْ لَمْ یُطِیعُوا اللَّهَ عَزَّ ذِکْرُهُ وَ یَرْجُونَ أَنْ تُقْبَلَ مِنْهُمْ (۵).

وَ فِی الْأُصُولِ بِإِسْنَادِهِ عَنْ حَفْصِ بْنِ غِیَاثٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام أَنَّهُ قَالَ فِی حَدِیثٍ: أَلَا وَ مَنْ عَرَفَ حَقَّنَا وَ رَجَا الثَّوَابَ فِینَا وَ رَضِیَ بِقُوتِهِ نِصْفَ مُدٍّ فِی کُلِّ یَوْمٍ وَ مَا سَتَرَ عَوْرَتَهُ وَ مَا أَکَنَّ رَأْسَهُ وَ هُمْ وَ اللَّهِ فِی ذَلِکَ خَائِفُونَ وَجِلُونَ وَدُّوا أَنَّهُ حَظُّهُمْ مِنَ الدُّنْیَا

وَ کَذَلِکَ وَصَفَهُمُ اللَّهُ تَعَالَی فَقَالَ وَ الَّذِینَ یُؤْتُونَ الْآیَهَ فَقَالَ مَا الَّذِی أَتَوْا أَتَوْا وَ اللَّهِ الطَّاعَهَ مَعَ الْمَحَبَّهِ وَ الْوَلَایَهِ وَ هُمْ فِی ذَلِکَ خَائِفُونَ لَیْسَ خَوْفُهُمْ خَوْفَ شَکٍّ وَ لَکِنَّهُمْ خَافُوا أَنْ یَکُونُوا مُقَصِّرِینَ فِی مَحَبَّتِنَا وَ طَاعَتِنَا(۶).

ص: ۳۴۱

۱- ۱. الحجّ: ۳۴.

۲- ۲. تفسیر القمّیّ: ۴۴۰.

۳- ۳. المؤمنون: ۵۷.

۴- ۴. فی الشواذ قراءه النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و عائشه و ابن عبّاس و قتاده و الأعمش یأتون ما أتوا مقصورا.

۵- ۵. الکافی ج ۸ ص ۲۲۹.

۶- ۶. الکافی ج ۲ ص ۴۵۷.

وَ فِي الْمَجْمَعِ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام: مَعْنَاهُ خَائِفَةٌ أَنْ لَا يُقْبَلَ مِنْهُمْ.

وَ فِي رِوَايَةٍ أُخْرَى: يُؤْتِي مَا آتَى وَ هُوَ خَائِفٌ رَاجٍ (۱).

يَخافُونَ يَوْماً(۲) أی مع ما هم علیه من الـذکر و الطاعه تَتَقَلَّبُ فِيهِ الْقُلُوبُ وَ الْأَبْصارُ قیل أی تضـطرب و تتغیر من الهول أو تتقلب أحوالهـا فتفقه القلوب مـا لم تکن تفقه و تبصـر الأبصـار مـا لم تکن تبصـر أو تتقلب القلوب من توقع النجـاه و خوف الهلاک و الأبصار من أی ناحیه یؤخذ بهم و یؤتی کتابهم.

وَ مَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ (۳) فیما یأمرانه وَ يَخْشَ اللَّهَ علی ما صدر عنه من الذنوب وَ يَتَّقْهِ فیما بقی من عمره فَأُولئِكَ هُمُ الْفائِزُونَ بالنعیم المقیم.

أَنْ كُنَّا(۴) أی لأن کنا أَوَّلَ الْمُؤْمِنِينَ من أتباع فرعون أو من أهل المشهد أَنْ يَغْفِرَ لِي خَطِيئَتِي (۵) قیل ذکر ذلک هضما لنفسه و تعلیما للأمه أن یجتنبوا المعاصی و یکونوا علی حذر و طلب لأن یغفر لهم ما یفرط منهم و استغفارا لما عسی یندر منه من ترک الأولی.

لا تَخَفْ (۶) قیـل أی من غیر ثقه بی أو مطلقـا لقوله إِنِّي لا يَخافُ لَدَيَّ الْمُرْسَلُونَ حین یوحی إلیهم من فرط الاسـتغراق فإنهم أخوف النـاس أی من الله أو لا یکون لهم عنـدی سوء عاقبه فیخافون منه إِلَّا مَنْ ظَلَمَ المشـهور أن الاسـتثناء منقطع و قال علی بن إبراهیم (۷) معنی إِلَّا مَنْ ظَلَمَ لا من ظلم فوضع حرف مکان حرف و قیل عاطفه قال فی القاموس و تکون عاطفه بمنزله

۱- ۱. مجمع البیان ج ۷ ص ۱۱۰.

۲- ۲. النور: ۳۷.

۳- ۳. النور: ۵۲.

۴- ۴. الشعراء: ۵۱.

۵- ۵. الشعراء: ۸۲.

۶- ۶. النمل: ۱۰، ۱۱.

۷- ۷. تفسیر القمّیّ ص ۴۷۶.

الواو لا يَخافُ لَدَيَّ الْمُرْسَلُونَ إِلَّا مَنْ ظَلَمَ و قرئ فی الشواذ أَلَا بالفتح و التخفیف.

إِنَّکَ مِنَ الْآمِنِینَ (۱) أی من المخاوف کما مر مَنْ کانَ یَرْجُوا لِقاءَ اللَّهِ (۲) قیل المراد بلقاء الله الوصول إلی ثوابه أو إلی العاقبه من الموت و البعث و الحساب و الجزاء علی تمثیل حاله بحال عبد قدم علی سیده بعد زمان مدید و قد اطلع السید علی أحواله فإما أن یلقاه ببشر لما رضی من أفعاله أو بسخط لما سخطه منها و قال علی بن إبراهیم قال من أحب لقاء الله جاءه الأجل (۳)

وَ فِی التَّوْحِیدِ عَنْ أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام: یَعْنِی مَنْ کَانَ یُؤْمِنُ بِأَنَّهُ مَبْعُوثٌ فَإِنَّ وَعْدَ اللَّهِ لَآتٍ مِنَ الثَّوَابِ وَ الْعِقَابِ.

قال فاللقاء هاهنا لیس بالرؤیه و اللقاء هو البعث وَ هُوَ السَّمِیعُ لأقوال العباد الْعَلِیمُ بعقائدهم و أعمالهم.

وَ إِلَیْهِ تُقْلَبُونَ (۴) أی تردون وَ ما أَنْتُمْ بِمُعْجِزِینَ ربکم عن إدراککم فِی الْأَرْضِ وَ لا فِی السَّماءِ إن فررتم من قضائه بالتواری فی إحداهما مِنْ وَلِیٍّ وَ لا نَصِیرٍ یحرسکم عن بلائه و لقائه بالبعث أُولئِکَ یَئِسُوا مِنْ رَحْمَتِی لإنکارهم البعث و الجزاء وَ أُولئِکَ لَهُمْ عَذابٌ أَلِیمٌ بکفرهم.

لا یَجْزِی والِدٌ عَنْ وَلَدِهِ (۵) أی لا یقضی عنه و قرئ لَا یُجْزِئُ من أجزأ أی لا یغنی إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ بالثواب و العقاب.

أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ(۶) قیل أی خصله حسنه من حقها أن یؤتسی بها کالثبات فی الحرب و مقاساه الشدائد لِمَنْ کانَ یَرْجُوا اللَّهَ وَ الْیَوْمَ الْآخِرَ أی ثواب الله أو لقاءه و نعیم الآخره أو أیام الله و الیوم الآخر خصوصا و الرجاء یحتمل الأمل

ص: ۳۴۳

۱- ۱. القصص: ۳۱.

۲- ۲. العنکبوت: ۵.

۳- ۳. تفسیر القمّیّ ص ۴۹۴.

۴- ۴. العنکبوت: ۲۳.

۵- ۵. لقمان: ۳۳.

۶- ۶. الأحزاب: ۲۱.

و الخوف و قرن بالرجاء كثره الذكر المؤديه إلى ملازمه الطاعه فإن المؤتسى بالرسول من كان كذلك.

وَ تَخْشَى النَّاسَ (١) أى تعييرهم إياك وَ اللّٰهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشاهُ إن كان فيه ما يخشى وَ كَفى بِاللّٰهِ حَسِيباً(٢) فينبغى أن لا يخشى إلا منه.

الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ بِالْغَيْبِ (٣) قيل أى غائبين عن عذابه أو عن الناس فى خلواتهم أو غائبا عنهم عذابه إِنَّما يَخْشَى اللّٰهَ مِنْ عِبادِهِ الْعُلَماءُ(۴) إذ شرط الخشيه معرفه المخشى و العلم بصفاته و أفعاله فمن كان أعلم به كان أخشى منه و لذلك

قَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله: إِنِّى أَخْشَاكُمْ لِلَّهِ وَ أَتْقَاكُمْ لَهُ.

إِنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ غَفُورٌ تعليل لوجوب الخشيه لدلالته على أنه معاقب للمصر على طغيانه غفور للتائب عن عصيانه

وَ فِى الْمَجْمَعِ عَنِ الصَّادِقِ عليه السلام: يَعْنِى بِالْعُلَمَاءِ مَنْ صَدَّقَ قَوْلَهُ فِعْلُهُ وَ مَنْ لَمْ يُصَدِّقْ قَوْلَهُ فِعْلُهُ فَلَيْسَ بِعَالِمٍ.

وَ فِى الْحَدِيثِ: أَعْلَمُكُمْ بِاللَّهِ أَخْوَفُكُمْ لِلَّهِ (۵).

وَ فِى الْكَافِى عَنِ السَّجَّادِ عليه السلام: وَ مَا الْعِلْمُ بِاللَّهِ وَ الْعَمَلُ إِلَّا إِلْفَانِ مُؤْتَلِفَانِ فَمَنْ عَرَفَ اللَّهَ خَافَهُ وَ حَثَّهُ الْخَوْفُ عَلَى الْعَمَلِ بِطَاعَهِ اللَّهِ وَ إِنَّ أَرْبَابَ الْعِلْمِ وَ أَتْبَاعَهُمُ الَّذِينَ عَرَفُوا اللَّهَ فَعَمِلُوا لَهُ وَ رَغِبُوا إِلَيْهِ وَ قَدْ قَالَ اللَّهُ إِنَّما يَخْشَى اللّٰهَ مِنْ عِبادِهِ الْعُلَماءُ(۶).

وَ عَنِ الصَّادِقِ عليه السلام: أَنَّ مِنَ الْعِبَادَهِ شِدَّهَ الْخَوْفِ مِنَ اللَّهِ ثُمَّ تَلَا هَذِهِ الْآيَهَ.

وَ فِى مِصْبَاحِ الشَّرِيعَهِ عَنْهُ عليه السلام: دَلِيلُ الْخَشْيَهِ التَّعْظِيمُ لِلَّهِ وَ التَّمَسُّكُ بِخَالِصِ الطَّاعَهِ وَ أَوَامِرِهِ وَ الْخَوْفُ وَ الْحَذَرُ وَ دَلِيلُهُمَا الْعِلْمُ ثُمَّ تَلَا هَذِهِ الْآيَهَ(٧).

١- ١. الأحزاب: ٣٧.

٢- ٢. الأحزاب: ٣٩.

٣- ٣. فاطر: ١٨.

۴- ۴. فاطر: ٢٨.

۵- ۵. مجمع البيان ج ٨ ص ۴٠٧، و تراه فى الكافى ج ١ ص ٣۶.

۶- ۶. الكافى ج ٨ ص ١۶.

٧- ٧. مصباح الشريعه ص ۴.

إِنَّما تُنْذِرُ(۱) أی إنذارا یترتب علیه الأثر مَنِ اتَّبَعَ الذِّکْرَ قیل هو القرآن

وَ فِی الْحَدِیثِ: أَنَّهُ عَلِیٌّ علیه السلام.

وَ خَشِیَ الرَّحْمنَ بِالْغَیْبِ قیل أی خاف عقابه قبل حلوله و معاینه أهواله أو فی سریریه و لا یغتر برحمته فإنه کما هو رحمان منتقم قهار إِنَّا أَخْلَصْناهُمْ بِخالِصَهٍ(۲). أی جعلناهم خالصین لنا بخصله خالصه لا شوب فیها هی ذِکْرَی الدَّارِ تذکرهم للآخره

دائما فإن خلوصهم فی الطاعه بسببها و ذلک لأنه کان مطمح نظرهم فیما یأتون و یذرون جوار الله و الفوز بلقائه و إطلاق الدار للإشعار بأنها الدار الحقیقیه و الدنیا معبر.

أَمَّنْ هُوَ قانِتٌ (۳) أی قائم بوظائف الطاعات آناءَ اللَّیْلِ أی ساعاته یَحْذَرُ الْآخِرَهَ وَ یَرْجُوا رَحْمَهَ رَبِّهِ یدل علی مدح الجمع بین الخوف و الرجاء.

ذلِکَ یُخَوِّفُ اللَّهُ بِهِ عِبادَهُ (۴) أی ذلک العذاب هو الذی یخوفهم به لیجتنبوا ما یوقعهم فیه یا عِبادِ فَاتَّقُونِ و لا تتعرضوا لما یوجب سخطی.

مَثانِیَ (۵) فی المجمع سمی بذلک لأنه یثنی فیه القصص و الأخبار و الأحکام و المواعظ بتصریفها فی ضروب البیان و یثنی أیضا فی التلاوه فلا یمل لحسن مسموعه تَقْشَعِرُّ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِینَ یَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ أی یأخذهم قشعریره خوفا مما فی القرآن من الوعید ثُمَّ تَلِینُ جُلُودُهُمْ وَ قُلُوبُهُمْ إِلی ذِکْرِ اللَّهِ إذا سمعوا ما فیه الوعد بالثواب و الرحمه و المعنی أن قلوبهم تطمئن و تسکن إلی ذکر الله الجنه و الثواب فحذف مفعول الذکر للعلم به. وَ رُوِیَ عَنِ الْعَبَّاسِ بْنِ

۱- ۱. یس: ۱۱.
۲- ۲. ص: ۴۶.
۳- ۳. الزمر: ۹.
۴- ۴. الزمر: ۱۶.
۵- ۵. الزمر: ۲۳.

عَبْدِ الْمُطَّلِبِ أَنَّ النَّبِيَّ صلى الله عليه و آله قَالَ: إِذَا اقْشَعَرَّ جِلْدُ الْعَبْدِ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ تَحَاتَّتْ عَنْهُ ذُنُوبُهُ كَمَا تَتَحَاتُّ عَنِ الشَّجَرَهِ الْيَابِسَهِ وَرَقُهَا.

و قال قتاده هذا نعت لأولياء الله نعتهم الله بأن تقشعر جلودهم و تطمئن قلوبهم إلى ذكر الله و لم ينعتهم بذهاب عقولهم و الغشيان عليهم إنما ذلك فى أهل البدع و هو من الشيطان (۱).

تَكادُ السَّماواتُ يَتَفَطَّرْنَ (۲) أى يتشققن من عظمه الله وَ رَوَى عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنِ الْبَاقِرِ عليه السلام: أَيْ يَتَصَدَّعْنَ.

مِنْ فَوْقِهِنَ أى من جهتهن الفوقانيه أو من فوق الأرضين لِمَنْ فِي الْأَرْضِ قال للمؤمنين من الشيعه التوابين خاصه و لفظ الآيه عام و المعنى خاص (۳) وَ فِي الْجَوَامِعِ عَنِ الصَّادِقِ عليه السلام: وَ يَسْتَغْفِرُونَ لِمَنْ فِي الْأَرْضِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ.

قَرِيبٌ (۴) أى إتيانها يستعجل بها أى استهزاء مُشْفِقُونَ مِنْها أى خائفون منها مع اعتناء بها لتوقع الثواب وَ يَعْلَمُونَ أَنَّهَا الْحَقُّ الكائن لا محاله.

الظَّانِّينَ بِاللَّهِ ظَنَّ السَّوْءِ(۵) و هو أن لا ينصر رسوله و المؤمنين عَلَيْهِمْ دائِرَةُ السَّوْءِ أى دائره ما يظنونه و يتربصونه بالمؤمنين لا يتخطاهم.

مَنْ يَخافُ وَعِيدِ(۶) فإنه لا ينتفع به غيره.

آيَةً(۷) أى علامه للذين يخافون فإنهم المعتبرون بها مُشْفِقِينَ (۸) قال على بن إبراهيم أى خائفين من العذاب فَمَنَّ اللَّهُ عَلَيْنا بالرحمه عَذابَ السَّمُومِ أى عذاب النار النافذه فى المسام نفوذ السموم و قال على بن إبراهيم:

۱- ۱. مجمع البيان ج ۸ ص ۴۹۵.

۲- ۲. الشورى: ۵.

۳- ۳. تفسير القمّيّ ص ۵۹۵.

۴- ۴. الشورى: ۱۷.

۵- ۵. الفتح: ۶.

۶- ۶. ق: ۴۵.

۷- ۷. الذاريات: ۳۷.

۸- ۸. الطور: ۲۶.

السموم الحر الشديد(۱).

سَنَفْرُغُ لَكُمْ (۲) قیل أی سنتجرد لحسابکم و جزائکم و ذلک یوم القیامه فإنه ینتهی یومئذ شئون الخلق کلها فلا یبقی إلا شأن واحد و هو الجزاء فجعل ذلک فراغا علی سبیل التمثیل و قیل تهدید مستعار من قولک لمن تهدده سأفرغ لک فإن المتجرد للشی ء کان أقوی علیه و أجد فیه و الثقلان الجن و الإنس إِنِ اسْتَطَعْتُمْ أَنْ تَنْفُذُوا أی إن قدرتم أن تخرجوا من جوانب السماوات و الأرض هاربین من الله فارین من قضائه فَانْفُذُوا فاخرجوا لا تَنْفُذُونَ أی لا تقدرون علی النفوذ إِلَّا بِسُلْطانٍ قیل أی إلا بقوه و قهر و أنی لکم ذلک أو إن قدرتم أن تنفذوا لتعلموا ما فی السماوات و الأرض فانفذوا لتعلموا لکن لا تنفذون و لا تعلمون إلا ببینه نصبها الله فتعرجون علیها بأفکارکم.

و أقول قد مرت الأخبار فی ذلک فی کتاب المعاد.

وَ لِمَنْ خافَ مَقامَ رَبِّهِ قال البیضاوی (۳) أی موقفه الذی یقف فیه العباد للحساب أو قیامه علی أحواله من قام علیه إذا راقبه أو مقام الخائف عند ربه للحساب بأحد المعنیین فأضاف إلی الرب تفخیما و تهویلا أو ربه و مقام مقحم للمبالغه جَنَّتانِ جنه للخائف الإنسی و الأخری للخائف الجنی فإن الخطاب للفریقین و المعنی لکل خائفین منکما أو لکل واحد جنه لعقیدته و أخری لعمله أو جنه لفعل الطاعات و أخری لترک المعاصی أو جنه یثاب بها و أخری یتفضل بها علیه أو روحانیه و جسمانیه.

لَوْ أَنْزَلْنا هذَا الْقُرْآنَ عَلی جَبَلٍ (۴) الآیه فی المجمع تقدیره لو کان

۱- ۱. تفسیر القمّیّ ص ۶۵۰.

۲- ۲. الرحمن: ۳۱- ۳۶.

۳- ۳. أنوار التنزیل ص ۴۱۹.

۴- ۴. الحشر: ۲۱.

الجبل مما ينزل عليه القرآن و يشعر به مع غلظه و جفاء طبعه و كبر جسمه لخشع لمنزله و انصدع من خشيته تعظيما لشأنه فالإنسان أحق بهذا لو عقل الأحكام التى فيه و قيل معناه لو كان الكلام ببلاغته يصدع الجبل لكان هذا القرآن يصدعه و قيل إن المراد ما يقتضيه الظاهر بدلاله قوله وَ إِنَّ مِنْها لَما يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَهِ اللَّهِ و هذا وصف للكافر بالقسوه حيث لم يلن قلبه بمواعظ القرآن الذى لو نزل على جبل لتخشع و يدل على أن هذا تمثيل قوله و تِلْكَ الْأَمْثالُ إلخ (١).

بِالْغَيْبِ (٢) أى يخافون عذابه غائبا عنهم لم يعاينوه بعد أو غائبين عنه أو عن أعين الناس أو بالمخفى فيهم و هو قلوبهم لَهُمْ مَغْفِرَهٌ لذنوبهم و أَجْرٌ كَبِيرٌ يصغر دونه لذائذ الدنيا أَ أَمِنْتُمْ مَنْ فِي السَّماءِ يعنى الملائكه الموكلين على تدبير هذا العالم أَنْ يَخْسِفَ بِكُمُ الْأَرْضَ فيغيبكم فيها كما فعل بقارون فَإِذا هِيَ تَمُورُ أى تضطرب أَنْ يُرْسِلَ عَلَيْكُمْ حاصِباً أى يمطر عليكم حصباء فَسَتَعْلَمُونَ كَيْفَ نَذِيرِ أى كيف إنذارى إذا شاهدتم المنذر به و لكن لا ينفعكم العلم حينئذ فَكَيْفَ كانَ نَكِيرِ أى إنكارى عليهم بإنزال العذاب و هو تسليه للرسول صلى الله عليه و آله و تهديد لقومه صافَّاتٍ أى باسطات أجنحتهن فى الجو عند طيرانها فإنهن إذا بسطتها صففن قوادمها وَ يَقْبِضْنَ أى و إذا ضربن بها جنوبهن وقتا بعد وقت للاستعانه به على التحريك ما يُمْسِكُهُنَّ فى الجو على خلاف الطبع إِلَّا الرَّحْمنُ الواسع رحمته كل شى ء إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْ ءٍ بَصِيرٌ يعلم كيف ينبغى أن يخلقه.

أَمَّنْ هذَا الَّذِي هُوَ جُنْدٌ لَكُمْ (٣) يعنى أ و لم تنظروا فى أمثال هذه الصنائع فتعلموا قدرتنا على تعذيبكم بنحو خسف و إرسال حاصب أم هذا الذى تعبدونه من دون الله لكم جند ينصركم من دون الله أن يرسل عليكم عذابه فهو

١- ١. مجمع البيان ج ٩ ص ٢۶۶.

٢- ٢. الملك: ١٢.

٣- ٣. الملك: ٢١.

كقوله أَمْ لَهُمْ آلِهَةٌ تَمْنَعُهُمْ مِنْ دُونِنا(۱) و فيه إشعار بأنهم اعتقدوا القسم الثانى حيث أخرج مخرج الاستفهام عن تعيين من ينصرهم إِلَّا فِي غُرُورٍ أى لا ـ معتمد لهم إِنْ أَمْسَكَ رِزْقَهُ أى بإمساك المطر و سائر الأسباب المحصله و الموصله له إليكم بَلْ لَجُّوا أى تمادوا فِي عُتُوٍّ أى عناد وَ نُفُورٍ أى شراد عن الحق لتنفر طباعهم عنه.

مُشْفِقُونَ (۲) أى خائفون على أنفسهم إِنَّ عَذابَ رَبِّهِمْ اعتراض يدل على أنه لا ينبغى لأحد أن يأمن من عذاب الله و إن بالغ فى طاعته.

لا تَرْجُونَ لِلَّهِ وَقاراً(۳) قال البيضاوى أى لا تأملون له توقيرا أى تعظيما لمن عبده و أطاعه فتكونون على حال تأملون فيها تعظيمه إياكم أو لا تعتقدون له عظمه فتخافوا عصيانه و إنما عبر عن الاعتقاد التابع لأدنى الظن مبالغه وَ قَدْ خَلَقَكُمْ أَطْواراً حال مقدره للإنكار من حيث إنها موجبه للرجاء فإن خلقهم أطوارا أى تارات إذ خلقهم أولا عناصر ثم مركبات تغذى الإنسان ثم أخلاطا ثم نطفا ثم علقا ثم مضغا ثم عظاما و لحوما ثم أنشأهم خلقا آخر يدل على أنه يمكن أن يعيدهم تاره أخرى فيعظمهم بالثواب و على أنه تعالى عظيم القدره تام الحكمه(۴).

وَ قَالَ عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ فِي رِوَايَهِ أَبِي الْجَارُودِ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام: فِي قَوْلِهِ لا تَرْجُونَ لِلَّهِ وَقاراً يَقُولُ لَا تَخَافُونَ لِلَّهِ عَظَمَهً.

و قال على بن إبراهيم فى قوله وَ قَدْ خَلَقَكُمْ أَطْواراً قال على اختلاف الأهواء و الإرادات و المشيات (۵) كَلَّا(۶) قيل ردع عن اقتراحهم الآيات بَلْ لا يَخافُونَ الْآخِرَهَ فلذلك

ص: ۳۴۹

۱- ۱. الأنبياء: ۴۳.

۲- ۲. المعارج: ۲۷ و ۲۸.

۳- ۳. نوح: ۱۳ و ۱۴.

۴- ۴. أنوار التنزيل: ۴۴۳.

۵- ۵. تفسير القمّيّ ص ۶۹۷.

۶- ۶. المدّثّر: ۵۳- ۵۶.

أعرضوا عن التذكره هُوَ أَهْلُ التَّقْوى أى حقيق بأن يتقى عقابه وَ أَهْلُ الْمَغْفِرَهِ أى حقيق بأن يغفر عباده

وَ فِي التَّوْحِيدِ عَنِ الصَّادِقِ عليه السلام: فِي هَذِهِ الْآيَهِ قَالَ قَالَ تَعَالَى أَنَا أَهْلٌ أَنْ أُتَّقَى وَ لَا يُشْرِكَ بِي عَبْدِي شَيْئاً وَ أَنَا أَهْلٌ إِنْ لَمْ يُشْرِكْ بِي أَنْ أُدْخِلَهُ الْجَنَّهَ.

كانَ شَرُّهُ (۱) قيل أى شدائده مُسْتَطِيراً أى فاشيا منتشرا غايه الانتشار و فيه إشعار بحسن عقيدتهم و اجتنابهم عن المعاصى

وَ فِي الْمَجَالِسِ لِلصَّدُوقِ (۲)

عَنِ الْبَاقِرِ عليه السلام: يَقُولُ كَلُوحاً عَابِساً.

و قال على بن إبراهيم المستطير العظيم (۳) يَوْماً أى عذاب يوم عَبُوساً أى يعبس فيه الوجوه أو يشبه الأسد العبوس فى ضراوته و قَمْطَرِيراً شديد العبوس كالذى يجمع ما بين عينيه و قال على بن إبراهيم القمطرير الشديد وَ لَقَّاهُمْ نَضْرَةً وَ سُرُوراً

عَنِ الْبَاقِرِ عليه السلام: نَضْرَةً فِي الْوُجُوهِ وَ سُرُوراً فِي الْقُلُوبِ.

وَ شَدَدْنا أَسْرَهُمْ أى و أحكمنا ربط مفاصلهم بالأعصاب و قال على بن إبراهيم أى خلقهم بَدَّلْنا أَمْثالَهُمْ تَبْدِيلًا أى أهلكنا و بدلنا أمثالهم فى الخلقه و شده الأسر يعنى النشأه الآخره أو المراد تبديلهم بغيرهم ممن يطيع فى الدنيا فِي رَحْمَتِهِ بالهدايه و التوفيق للطاعه

وَ فِي الْكَافِي عَنِ الْكَاظِمِ عليه السلام: فِي وَلَايَتِنَا.

وَ أَهْدِيَكَ إِلى رَبِّكَ (۴) قيل أى و أرشدك إلى معرفته فَتَخْشى بأداء الواجبات و ترك المحرمات إذ الخشيه إنما تكون بعد المعرفه لِمَنْ يَخْشى لمن كان شأنه الخشيه مَقامَ رَبِّهِ أى مقامه بين يديه لعلمه بالمبدإ و المعاد وَ نَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوى لعلمه بأن الهوى يرديه قال على بن إبراهيم هو العبد إذا وقف

ص: ۳۵۰

۱- ۱. الإنسان: ۷ إلى آخر السوره.

۲- ۲. أمالى الصدوق ص ۱۵۵- ۱۵۷.

۳- ۳. تفسير القمّىّ ص ۷۰۷.

۴- ۴. النازعات: ۱۹- ۲۶.

على معصيه الله و قدر عليها ثم تركها مخافه الله و نهى النفس عنها فمكافاته الجنه(۱).

عَلِمَتْ نَفْسٌ ما قَدَّمَتْ وَ أَخَّرَتْ (۲) أى من خير و شر و قيل و ما أخرت من سنه حسنه استن بها بعده أو سنه سيئه استن بها بعده ما غَرَّکَ بِرَبِّکَ الْکَرِيمِ أى أى شى ء خدعك و جرأك على عصيانه قيل ذكر الكريم للمبالغه فى المنع عن الاغترار و الإشعار بما به يغره الشيطان فإنه يقول افعل ما شئت فإن ربك كريم لا يعذب أحدا و قيل إنما قال سبحانه الْکَرِيمِ دون سائر أسمائه و صفاته لأنه كأنه لقنه الجواب حتى يقول غرنى كرم الكريم

وَ فِي الْمَجْمَعِ رُوِيَ: أَنَّ النَّبِيَّ صلى الله عليه و آله لَمَّا تَلَا هَذِهِ الْآيَهَ قَالَ غَرَّهُ جَهْلُهُ (۳).

فَسَوَّاکَ جعل أعضاءك سليمه مسواه معده لمنافعها فَعَدَلَکَ جعل بنيتك معتدله متناسبه الأعضاء فِي أَيِّ صُورَهٍ ما شاءَ رَكَّبَکَ أى ركبك فى أى صوره شاء و ما مزيده

وَ فِي الْمَجْمَعِ عَنِ الصَّادِقِ عليه السلام: قَالَ لَوْ شَاءَ رَكَّبَکَ عَلَى غَيْرِ هَذِهِ الصُّورَهِ(۴).

إِنَّ بَطْشَ رَبِّکَ لَشَدِيدٌ(۵) مضاعف عنفه فإن البطش أخذ بعنف وَ هُوَ الْغَفُورُ الْوَدُودُ لمن تاب و أطاع.

سَيَذَّكَّرُ مَنْ يَخْشى (۶) أى سيتعظ و ينتفع بها من يخشى الله وَ يَتَجَنَّبُهَا أى يتجنب الذكرى النَّارَ الْکُبْرى قال نار يوم القيامه ثُمَّ لا يَمُوتُ فِيها فيستريح وَ لا يَحْيى حياه تنفعه فيكون كما قال الله وَ يَأْتِيهِ الْمَوْتُ مِنْ كُلِّ مَكانٍ وَ ما هُوَ بِمَيِّتٍ (۷).

وَ رَضُوا عَنْهُ (۸) لأنه بلغهم أقصى أمانيهم ذلِکَ لِمَنْ خَشِيَ رَبَّهُ فإن

۱- ۱. تفسير القمّيّ ص ۷۱۱.

۲- ۲. الانفطار: ۵- ۸.

۳- ۳. مجمع البيان ج ۱۰ ص ۳۴ ص ۴۴۹.

۴- ۴. مجمع البيان ج ۱۰ ص ۳۴ ص ۴۴۹.

۵- ۵. البروج: ۱۲- ۱۴.

۶- ۶. الأعلى: ۱۰- ۱۷.

۷- ۷. إبراهيم: ۱۷.

۸- ۸. البينه: ۸.

الخشيه ملاك الأمر و الباعث على كل خير.

**[ترجمه]وَ إِيَّايَ فَارْهَبُونِ: گفته شده «رهبت» آن ترسی است که با تحفّظ و خودداری همراه باشد و این آیه می فهماند که مؤمن به جز از خدا نباید از هیچ کس بترسد.

وَ إِيَّايَ فَاتَّقُونِ: یعنی با ایمان خود و پیروی از حق و روی گرداندن از دنیا تقوا و پرهیزکاری را تحکیم نمایید.و گفته شده که رهبت، مقدمه و زیر بنای تقوا است.

أُولئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ: مثل اینکه این آیه دلالت بر این دارد که رجاء و امید باید توأم با عمل باشد (به گواهی جملات قبلی) و بدون عمل، شایسته رجاء نیست، بلکه فریب است و گفته شده با اینکه این گروه را با داشتن اعمال توصیف می کند متذکر رجاء و امید هم می شود، برای این است که عمل در معرض خطر است. پس دلالت قطعی بر پایان نیک و سرانجام مطلوب ندارد و لذا در عین عمل کردن، باید حالت رجاء و امید داشته باشد، چون میزان سعادت، پایان و عاقبت امر است.

وَ يُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ: گفته شده که این جمله تهدید و هشدار بزرگی است که معلوم می شود که طرف تهدید، در اعمالش زشتی و قبح بی حد و مرزی دارد. و لفظ «نفس» برای اینست که اعلام کند که کیفر، کیفری است بس بزرگ که از خدای بزرگ صادر می شود.بنابراین نباید در برابر این کیفر بزرگ به تهدید کافران و دشمنان اعتنا شود و تکرار این جمله، برای تأکید و بزرگداشت مطلب است.

وَ اللَّهُ رَؤُفٌ بِالْعِبادِ: یعنی همین تهدیدهای الهی از جهت رأفت و محبتی است که خداوند برای صلاح دید بندگانش دارد. یا اینکه با جملات قبلی،بندگان را به عذابش جلب توجه می نماید و با این جمله، رافت و محبتش رایادآور می شود تا انسان به رحمتش امیدوار و از عذابش ترسان باشد (خوف و رجاء).

يَظُنُّونَ بِاللَّهِ غَيْرَ الْحَقِّ ظَنَّ الْجاهِلِيَّةِ: توصیف حال منافقان در جنگ احد را می نماید. گفته شده یعنی گمان های غیر واقع و غیر حقیقی که سزاوار حق نیست درباره خدا می ورزند. «و ظَنَّ الْجاهِلِيَّةِ» بدل است از کلمه«غَيْرَ الْحَقِ» و این گمان مال ملت جاهلیه و اهل جهل و نادانی است.

مؤلف:

این آیه دلالت دارد بر اینکه سوء ظن به خدا و مأیوس بودن از رحمت حق حرام است.

إِنَّما ذلِكُمُ الشَّيْطانُ: یعنی آن کس که مسلمانان را از بازگشت به جنگ کفار و تعقیب آنها پس از غزوه احد بازمی دارد و می ترساند، از طرف شیطان و وساوس او است.که آن شخص نعیم بن مسعود بود که مسلمین را می ترسانید.

وَ خافُونِ: از مخالفت اوامر من بترسید.

إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ: چون اقتضا و لازمه ایمان به حق این است که انسان ترس از خدا را بر تمام ترس های مردمی مقدم بدارد .

وَ تَرْجُونَ مِنَ اللَّهِ ما لا يَرْجُونَ: و شما آن رحمت و نصرتی که از حق امیدوارید، این امید را کفار ندارند و این آیه دلالت دارد بر فضیلت رجاء و اینکه این از صفات اهل ایمان است.

قالَ رَجُلانِ مِنَ الَّذِينَ يَخافُونَ: که از خدا ترس داشتند و دارای تقوا و پرهیز بودند، که این آیه هم دلالت بر فضیلت خوف دارد.

أَ لَمْ تَعْلَمْ: آیا نمی دانی که آسمان ها و زمین از آن خدا است، خطاب به پیغمبر و یا به هر انسان است و در این آیه تهدید و نوید هر دو جمع است.

فَلا تَخْشَوُا النَّاسَ وَ اخْشَوْنِ: گفته شده این نهی متوجه قضات و حکام و فرمانروایان است که در حکومت و قضاوت خود، از غیر خدا خوف و ترسی نداشته باشند.

وَ أَنْذِرْ بِهِ الَّذِينَ يَخافُونَ أَنْ يُحْشَرُوا إِلى رَبِّهِمْ: و هشدار بده به قرآن یا به خدا آنان را که از شدائد و هول حشر در قیامت می ترسند. و گفته شده ی«يَخافُونَ» یعنی «یعلمون»، علم و ایمان به حشر دارند. و حضرت صادق علیه السّلام فرموده یعنی با قرآن، هشدار ده کسانی را که امید وصول به پروردگار و میل به آنچه نزد خدا است دارند که از راهنمایی قرآن استفاده کنند، چه که قرآن شفیعی است که شفاعتش پذیرفته است،«لَيْسَ لَهُمْ مِنْ دُونِهِ جز خدا ولی و شفیعی نیست. لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ»، تا این هشدار باعث خوف و ترس آنها شده و در نتیجه از مناهی و محرمات خودداری کنند. - . مجمع البیان ۳ : ۳۰۴ و ۳۰۵ -

وَ كَيْفَ أَخافُ ما أَشْرَكْتُمْ: من چرا باید از این بت ها که آنها را شریک خدا ساخته اید بترسم که هیچ زیان و ضرری در دست آنها نیست.

وَ لا تَخافُونَ أَنَّكُمْ أَشْرَكْتُمْ بِاللَّهِ: با اینکه خداوند سزاوار است که از او به تمام معنا ترسید، چون این بت پرستی شما، شریک قرار دادن مخلوق است با خالق و صانع و برابر دانستن مقدور ناتوان با قادری که سود و زیان در دست او است.«سلطانا» یعنی بدون حجت و برهان. حاصل مطلب اینکه کفر و گناه و خطا، موردخوف و ترس است، پس نباید ایمن از آن شد.

أَ فَأَمِنَ أَهْلُ الْقُرى: یعنی آنهایی که رسالت پیامبران ما را تکذیب کردند.

أَنْ يَأْتِيَهُمْ بَأْسُنا ضُحًى: که عذاب و کیفر ما آنها را در وسط روز فرا گیرد.«ضحوه» به معنای روشنایی آفتاب است به هنگام درخشیدن و بالا آمدن آفتاب.

وَ هُمْ يَلْعَبُونَ: هنگامی که به آن کارهای دنیوی بی فایده مشغول هستند.

أَ فَأَمِنُوا مَكْرَ اللَّهِ: مکر الهی کنایه و اشاره است به فرصت دادن خدا به بنده غافل خود که ناگهان او را به چنگال کیفر خود قرار می دهد. علی بن ابراهیم قمی - . تفسیر قمی: ۲۱۹ - گوید: مکر خداوند یعنی عذاب خداوند. مرحوم طبرسی در تفسیر این آیه گفته: حاصل معنا این است که با این وضع، آیا از فرا رسیدن عذاب ناگهانی ایمن هستند، و اینکه عذاب بدون سابقه و اطلاع قبلی را به نام مکر الهی نام برده، از این جهت است که مکر و خدعه، بدون اطلاع طرف و بدون سابقه ذهنی

گریبانگیر او می شود. این عذاب هم از این نظر تشبیه به مکر شده است و گفته شده مکر الهی، فرصت و مهلت دادن خدا است که تبه کاران با صحت و سلامتی و طول عمر و نعمت فراوان مهلت و فرصت داده و آنها به خیال اینکه مشمول رحمت و فیض خدا هستند، تدریجا مراحل شقاوت را طی کرده و درجه درجه تیر گی درونی آنها شدیدتر می گردد. ناگهان معلوم می شود که اینها نعمت نبوده و استدراج و بدبختی تدریجی بوده است. و این است مکر الهی که در ظاهر نعمت و در واقع و باطن نقمت و تیره روزی است.

فَلا يَأْمَنُ مَكْرَ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْخاسِرُونَ: از مکر الهی جز زیانکاران کسی ایمن نیست. اینجا پرسشی مطرح می شود و آن اینکه انبیا و معصومین علیه السّلام با اینکه از مکر الهی در امن و امان هستند، ولی قطعا معلوم است که از زیانکاران نیستند. پس چگونه این آیه می فرماید جز زیانکاران هیچ کس از مکر الهی خود را در امن و امان نمی بیند؟ پاسخ اینکه اولا- این آیه مربوط به اهل گناه و معصیت کاران است، چون آیه دیگری کهدرباره اهل تقواستمی فرماید: «إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي مَقامٍ أَمِينٍ»، {اهل تقوا در مقام امن و امان هستند.} - . دخان / ۵۱ - ثانیا معنای آیه این است که از کیفر دادن الهی نسبت به اهل گناه، هیچ کس ایمن نیست جز زیانکاران. البته معلوم است که معصومین علیه السّلام نه تنها از معذب شدن گناهکاران ایمن نیستند، بلکه تا حدودی اطمینان به عذاب گناهکاران دارند و لذا از ارتکاب گناه کاملا خودداری می کنند. ثالثا معنا ممکن است این باشد که این زیانکارانند که به حکمت خداوندی جهل دارند و چون حکمت خداوند ایجاب می کند که متخلفین کیفر ببینند وگرنه نظام تشریعی و قانون الهی به هم خورده و پشتوانه نخواهد داشت، اشخاص نادان و جاهل به حکمت و مصلحت اندیشی خیال می کنند که در صورت ارتکاب گناه هم عقابی نیست و اینان همان زیانکارانند. بنابراین حاصل معنای آیه این می شود که مکلف باید دارای حالت خوف باشد تا در نتیجه، در انجام واجبات کوشا باشد، از معصیت و گناه خودداری نماید و هیچ وقت احساس امن و آسوده خاطری از عذاب نداشته باشد که موجب خسران و بدبختی در دنیا و آخرت خواهد شد. - . مجمع البیان ۴ : ۴۵۳ -

أَ وَ لَمْ يَهْدِ لِلَّذِينَ يَرِثُونَ الْأَرْضَ: در دیار و جایگاه پیشینیان سکونت نموده اند. و لفظ «یهدی» با لام متعدی شده، چون به معنای تبیین و روشن شدن است.

أَنْ لَوْ نَشاءُ أَصَبْناهُمْ بِذُنُوبِهِمْ: آیا روشن و واضح نیست برای آنها که اگر بخواهیم، آنان را به گناهانشان کیفر می دهیم، همچنان که پیشینیان را کیفر دادیم؟

وَ نَطْبَعُ عَلى قُلُوبِهِمْ: و بر دلشان مهر می زنیم.

فَهُمْ لا يَسْمَعُونَ: و در نتیجه کوردلی، فهم و عبرت و پندپذیری ندارند.

لِلَّذِينَ هُمْ لِرَبِّهِمْ يَرْهَبُونَ: یعنی از خدای خود می ترسند و گرد گناه نمی گردند و به دستورهای تورات عمل می کنند .

عَذابِي أُصِيبُ بِهِ مَنْ أَشاءُ: در مجمع - . مجمع البیان ۴ : ۴۸۶ - گوید: یعنی افرادی که معصیت مرا نموده و استحقاق عذاب یافته اند، آن کس را که بخواهم کیفر می کنم و چون ممکن است مشمول مغفرت بشوند، از این جهت «من اشاء» فرموده

است.

وَ رَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْ ءٍ: حسن و قتاده گفته اند: رحمت الهی در دنیا شامل نیک و بد فاجر و مؤمن هست، ولی در آخرت رحمت الهی فقط مختص مؤمنین و متقین است.و عوفی گفته: البته رحمت الهی همه چیز و همه کس را فرا گرفته، ولی توسعه و شمول رحمت برای وجود مؤمن است و اهل تقوا، باعث توسعه رحمت حق در دنیا شده اند،یعنی به کفار روزی می رسد و از آنان دفع بلا می شود، چون در کنار مؤمن قرار گرفته و از رحمت حق که شامل حال مؤمن شد، کفار هم بهره مند شده و به زندگی خود ادامه می دهند، ولی هنگامی که آخرت فرا رسید و به طور کلی جهان و دنیای مؤمنین از جهان کافران جدا شد، رحمت حق مخصوص مؤمن گشته و کفار از آن رحمت طفیلی و تبعی که در دنیا داشتند، بی بهره می شوند. درست مانند کسی که از نور چراغ دیگری استفاده می کند که تا وقتی صاحب چراغ هست و این شخص در کنار اوست، از روشنایی

چراغ بهره مند می گردد، ولی هنگامی که صاحب چراغ رفت و چراغ را برد، روشنایی به طور کلی می رود. و گفته شده که معنای آیه این است که رحمت حق وسیع است و هر کس که بخواهد از هدایت الهی برخوردار شود و خود را در شعاع رحمت حق قرار دهد، ابدا مانعی نیست و شامل همه می شود. اگر همه مردم بخواهند خود را مشمول رحمت و هدایت قرار دهند، می توانند، چون رحمت حق بسیار وسیع است. ولی بعضی از افراد نمی خواهند از این رحمت واسعه بهره مند شوند، چون از ضلالت و گمراهی خود دست بر نمی دارند و این با سعه رحمت هیچ منافاتی ندارد .

فَسَأَكْتُبُها لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ: یعنی به زودی یا حتما رحمت خود را به اهل تقوااختصاص داده و برای آنان تثبیت می نمایم،یا برای اشخاصی که از گناهان کبیره و معصیت پرهیز نموده اند.

وَ اتَّقُوا فِتْنَةً لا تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خاصَّةً: از فتن و حوادثی که هنگام وقوع فقط دامنگیر ستمکاران شما نخواهد شد، بترسید و بپرهیزید. گفته شده یعنی کارهایی که عواقب شوم آن عمومی است، بد و خوب را فرا می گیرد، نظیر سستی و مسامحه در امر به معروف و نهی از منکر و اختلاف و تشتت کلمه و بدعت در دین. عیاشی - . تفسیر عیاشی ۲ : ۵۳ - در ذیل تفسیر این آیه گفته که پس از رحلت پیغمبر، مردم دچار فتنه ای شدند و اختلاف نظر در اجتماع مسلمین پدید آمد و این آزمایشی بود که مسلمانان با آن مواجه شدند. تا بالاخره از علی علیه السّلام دست برداشته و با دیگران بیعت کردند، با اینکه پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله مکرر توصیه و دستور فرموده بود که از علی و اوصیای بعد از او علیهم السّلام متابعت کنند. و در مجمع - . مجمع البیان ۴ : ۵۳۲ - نقل کرده که علی علیه السّلام و حضرت باقر علیه السّلام «لتصیبنّ» قرائت نموده اند؛ فتنه ای که قطعا گریبان ستمکاران را فرا می گیرد.

فَاللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَوْهُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ: یعنی اگر به عقاب و ثواب الهی ایمان و اعتقاد دارید، و دلالت بر این دارد که خوف و خشیت از خدا، از لوازم ایمان است.

وَ لَمْ يَخْشَ إِلَّا اللَّهَ: یعنی در تمام جهات دینی فقط از خدا می ترسند و رضا و خشنودی حق را بر رضای دیگران مقدم می دارند، چون ترس از خطر یک امر فطری و جبلّی است که عاقل و خردمند نمی تواند مراعات این خوف را نکند. و در مجمع - . مجمع البیان ۵ : ۱۴ - گفته: یعنی از احدی از مخلوقین جز از خدا ترسی ندارند و این در ذیل جمله قبلی است که فرمود: «أَ

تَخْشَوْنَهُمْ»، یعنی اگر از مردم خوف و ترس داشته باشید. پس لابـد با این مردم در موضوع شـرک برابری داریـد. همچنان که فرموده: «فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتالُ إِذا فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَخْشَوْنَ النَّاسَ كَخَشْيَةِ اللَّهِ»، {هنگامی که دستور جهاد بر آنها صادر می شود از کفار می ترسند، همان طوری که از خدا می ترسند.} - . نساء / ۷۷ - پس در موضوع ترس خدا و غیر خدا را با هم شریک کرده اند.

و كَذلِكَ: مثل گرفتن پیشینیان است.

أَخْذُ رَبِّكَ إِذا أَخَذَ الْقُرى: گرفتن غضب خداوند آن هنگامی که اهل قری و قصبات را فرا گرفت.

وَ هِيَ ظالِمَةٌ إِنَّ أَخْذَهُ أَلِيمٌ شَدِيدٌ: در حالی که به ظلم و ستم مشغول بودند که عذاب او دردناک و دشوار است. در مجمع - . مجمع البیان ۱۰ : ۱۹۱ - از رسول خدا صلّی اللَّه علیه و آله نقل کرده که فرمود: خداونـد به ظالم مهلت و فرصت می دهـد تا اینکه ناگهان او را گرفته و دیگر مهلتی به او نخواهـد داد. سپس حضـرت این آیه را تلاوت فرمود: «إِنَّ فِي ذلِكَ»، در عـذاب هایی که بر امم نابود شـده نازل گشت عبرت و پنـدی است.«لِمَنْ خافَ عَذابَ الْآخِرَةِ» برای کسـی که از عـذاب اخروی ترس دارد، چون می فهمد که این عذاب دنیوی نمونه ای است از همان عذاب آخرت.

أَنْ تَأْتِيَهُمْ غاشِيَةٌ مِنْ عَذابِ اللَّهِ: که فرا رسد عقوبتی که فرا گیرد و بپوشاند آنها را ناگهان و بدون اعلام نشانه و علامتی.

وَ هُمْ لا يَشْعُرُونَ: و آنان به نزول عذاب آگاهی نداشته و آماده نبودند.

وَ يَخافُونَ سُوءَ الْحِسابِ: از حسابرسـی های ناگوار خوف دارنـد، لـذا قبل از اینکه به حسابشان رسیدگی شود، خود به حساب کارهای خود می رسـند. علی بن ابراهیم - . تفسیر قمی: ۳۴۰ - و کلینی - . کافی ۵ : ۱۰۰ - و صدوق - . معانی الاخبار: ۲۴۶ - و عیاشـی - . تفسیر عیاشی ۲ : ۲۱۰ - از حضـرت صادق علیه السّلام نقل کرده اند که آن حضرت هنگامی که دید مردی با کمـال دقت، حق خود را تـا آخرین دینار از برادر دینی خود استیفاء نمود، این آیه را تلاوت فرمود. سـپس فرمود: تو خیال می کنی که اینها از ظلم و جور الهی می ترسـند؟ نه. چنین نیست، بلکه آنها از حساب دقیق و بررسی کامل کوچک ترین کارها و اعمـال می ترسـند که خـدا این گونه حسـابگری را سوء الحساب و حسابرسـی ناگوار نامیـده است. پس هر کس در حساب از دیگران دقت زیاد اعمال نمایـد، کار زشتی می کند. و در مجمع - . مجمع البیان ۶ : ۲۸۹ - و تفسیر عیاشی - . تفسیر عیاشی ۲ : ۲۱۰ - از همـان حضـرت نقـل نموده که مقصود از«سُوءَ الْحِسابِ» این است که تمـام کارهای زشت و تمامی کارهای نیک، همه و همه مورد بررسی و حساب قرار گیرد و این همان استقصاء و رسیدگی تا آخرین عمل و کارهای انسان است.

نَنْقُصُها مِنْ أَطْرافِها: کاستن از اطراف زمین، یعنی هلاکت و نابودی اهل زمین. در احتجاج از امیر مؤمنان علی علیه السّلام نقل نموده که مقصود هلاک ساختن تبه کـاران از قرون گذشـته است که نـامش را «اتیـان» و آمـدن به طرف آنهـا (نَأْتِي الْأَرْضَ) نامیـده. و در فقیه از حضـرت صـادق علیه السّلام نقـل کرده که دربـاره معنای این آیه از حضـرت سؤال شـد. فرمود: منظور از کاسـتن زمین، از دست دادن علما و دانشمندان است که ثقل زمینند. و علی بن ابراهیم - . تفسیر قمی: ۳۴۳ - گفته یعنی مرگ علما. در کافی - . کافی ۱ : ۳۸ - از حضرت باقر علیه السّلام نقل نموده که حضرت سجاد علیه السّلام مکرر می فرمود که آیه

شریفه«أَ وَ لَمْ یَرَوْا أَنَّا نَأْتِی الْأَرْضَ نَنْقُصُها مِنْ أَطْرافِها» آمادگی بیشتری در نفس من برای مرگ و کشته شدن ایجاد می کند، که منظور از کاستن از اطراف زمین، از دست رفتن علما و دانشمندان است.

لا مُعَقِّبَ لِحُکْمِهِ: یعنی هیچ قدرتی نیست که از حکم و قضا الهی جلوگیری نماید.«معقّب» به چیزی می گویند که دنبال چیز دیگری بیاید و آن را نابود و باطل کند .

وَ هُوَ سَرِیعُ الْحِسابِ: یعنی خداوند به زودی و در آینده نزدیکی به حساب اینها خواهد رسید.

ذلِکَ: این هلاکت و نابودی ستمکاران و جایگزین شد مؤمنین به جای آنها.

لِمَنْ خافَ مَقامِی وَ خافَ وَعِیدِ: از موقف من در مقام حساب و از وعید و تهدید من به عذاب، خوف دارند.

بُیُوتاً آمِنِین: خانه هایی که از ویرانی و از سوراخ کردن دزدان و از خراب نمودن و ویرانگری دشمنان مصون است، چون در دل صخره های کوه در کمال استحکام قرار گرفته. یا به خیال خودشان و غفلت و جهل ایشان از قدرت خداوند، تصور می کنند که این خانه ها از عذاب الهی در امن و امان و مصونند.

ما کانُوا یَکْسِبُونَ: ناگهان صیحه و غرش آسمانی آنها رافرا گرفت و این خانه های محکم و اموال زیاد و کثرت نفرات، کوچک ترین سودی به حال آنها نداد.

مَکَرُوا السَّیِّئاتِ: آنان که خدعه ها و نیرنگ های بد و زشتی را مرتکب شدند، که گفته شده حیله و نیرنگ هایی که برای کشتن پیامبران به کار بردند و آنان که با رسول خدا صلّی اللّٰه علیه و آله نیرنگ و مکر نمودند و اصحاب حضرت را از گرایش به ایمان بازمی دارند.

أَنْ یَخْسِفَ اللَّهُ بِهِمُ الْأَرْضَ: از بلعیدن زمین همان طور که قارون را در خود فرو برد.

أَوْ یَأْتِیَهُمُ الْعَذابُ مِنْ حَیْثُ لا یَشْعُرُونَ: از آمدن عذاب ناگهانی از آسمان، همان طور که قوم لوط مشمول این عذاب شدند.

أَوْ یَأْخُذَهُمْ فِی تَقَلُّبِهِمْ: در حین آمد و رفت و اشتغال آنها به کسب و کار خدا، آنها را در چنگال عذاب قرار دهد. آیا از این گونه امور در امانند؟

فَما هُم بِمُعجِزین: یعنی نمی توانند خدا را عاجز و ناتوان نمایند و از سلطه او خارج شوند، و آنچه که خدا در حق آنها اراده نماید، امتناعی ندارد.

أَوْ یَأْخُذَهُمْ عَلی تَخَوُّفٍ: گرفتن بر مبنای ترس و وحشت این طور می شود که قبل از اینها، گروهی را هلاک و نابود نماید که در نتیجه هلاکت آنها خوف و وحشتی در اینها پیدا شود و در حال خوف و ترس عذاب الهی سر رسد، یا به این ترتیب که تدریجا از اموال اینها و از نفوس و فرزندان و بستگانشان کم کم بکاهد و نابود سازد تا اینکه در حال رعب و وحشت و از

دست دادن مال و اولاد، هلاک شوند.«تخوّفته» یعنی «تنقّصته».علی بن ابراهیم قمی - . تفسیر قمی: ۳۶۱ - گفته«عَلی تَخَوُّفٍ» یعنی «علی تیقّظ»، آمدن عذاب در حال توجه و بیداری آنها. خلاصه این جمله در مقابل جمله«لا یَشْعُرُونَ» است که در آیه قبل از این آمده و قسیم او است. عیاشی - . تفسیر عیاشی ۲ : ۲۶۱ - از حضرت صادق علیه السّلام در تفسیر این آیه روایت کرده که فرمود: آنان دشمنان خدا بودند که مسخ شدند و نابود شدند و در زمین فرو رفتند. در کافی - . کافی ۸ : ۷۴ - از حضرت سجاد خطبه کوتاهیدر موعظه و زهد و پارسایی نقل کرده که حضرت فرمود: از جمله افراد غافل و مایل به زیور دنیا که با حیله و نیرنگ های بد سر و کار دارند مباشید که خداوند در قرآن محکم و استوار خود می فرماید: «أَ فَأَمِنَ الَّذِینَ مَکَرُوا السَّیِّئاتِ أَنْ یَخْسِفَ اللَّهُ بِهِمُ الْأَرْضَ.» پس شما باید بترسید از سرگذشت ستمگران که خداوند در قرآنش از این راه به شما هشدار داده، تا مبادا از نزول و شمول قسمتی از آن عذاب ها که به ستمکاران وعید داده، احساس ایمنی نمایید. به خدا سوگند خداوند شما را به وسیله سرگذشت دیگران پند و اندرز داده شما هم عبرت بگیرید، که خوشبخت کسی است که از دیگران و سرگذشت آنان پند و عبرت بگیرد.

وَ هُمْ لا یَسْتَکْبِرُونَ: یعنی از عبادت خدا استکبار ندارند.

یَخافُونَ رَبَّهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ: یعنی از آن خدایی در قدرت و قهر فوق اینها و برتر از اینها است می ترسند.

وَ یَفْعَلُونَ ما یُؤْمَرُونَ: در مجمع - . مجمع البیان ۶ : ۳۶۵ - گوید: از پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله به طور صحیح نقل شده است که خداوند گروهی از ملائکه را در آسمان هفتم قرار داده که از ابتدای خلقت تا روز قیامت در حال سجده هستند.مفاصل بدنشان از خوف خدا می لرزد و هر قطره اشکی که از چشمشان فرومی ریزد، فرشته ای می شود و به همین ترتیب تا قیام قیامت هستند. با این وصف روز قیامت که می شود سر به آسمان نموده و می گویند : خدایا ما حق عبادت تو را انجام نداده ایم.

یکی از عرفا گفته است که از آیه«یَخافُونَ...» و امثال آن استفاده می شود که جهان آفرینش همه در مقام مشهود حق و مشغول عبادت حق است،به جز آن موجود مخلوقی که دارای نیروی تفکر و اندیشه است که این چنین موجودی گاهی از مشهود و دیدن حق غفلت و از عبادتش سرپیچی می نماید. و این موجود عبارت است از نفوس ناطقه انسانی و نفوس حیوانی از جنبه و حیثیت نفس حیوانی اش، نه از جنبه هیکل جسمانی و جوارح بدنی. چون از این نظر همین جسم هم مانند بقیه موجودات عالم آفرینش در حال تسبیح و سجود و خضوع است.بنابراین اعضا و جوارح بدن انسانی همه در حال شعور و مشغول تسبیح حقند. گواه این مطلب آیاتی است که دلالت دارد بر اینکه روز قیامت همین اعضا و جوارح و این پوست ها و دست ها و پاها و زبان ها و گوش و چشم و همه قوای انسان، بر چگونگی اعمال و کارهای نفوس انسانی که این اعضا و جوارح و این قوای در تحت تسخیر او هستند، شهادت و گواهی می دهند. پس حکومت برای خدای بزرگ است.

إِنَّما هُوَ إِلهٌ واحِدٌ: تأکید در وحدانیت از دو جهت (یکی با لفظ انما و دیگر با لفظ واحد) به منظور عنایت بیشتر به امر توحید است. چون اگر گفته شود «انما هو إلهٌ»ممکن به ذهن بیاید که فقط منظور اثبات الوهیت است و شاید توحید و وحدانیت آن به ذهن نیاید.

فَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ: مثل اينكه مثلا بگويد «انا آله واحد» منم پس از من فقط بترسيد نه از غير من.

وَ لَهُ ما فِي السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ: هر موجودى فرشته و يا غير آن .

وَ لَهُ الدِّينُ: اطاعت و فرمانبرى«واصِباً» به طور لزوم و وجوب براى او است - . تفسير عياشى ۲ : ۲۶۲ -

أَ فَغَيْرَ اللَّهِ تَتَّقُونَ: آيا از غير خدا مى ترسيد، با اينكه سود و زيان در دست غير او نيست، همان طور كه فرموده: «وَ ما بِكُمْ مِنْ نِعْمَةٍ فَمِنَ اللَّهِ»، {آنچه از نعمت در اختيار شما هست، همه و همه از جانب خدا است.} - . نحل / ۵۳ -

جَهَنَّمَ لِلْكافِرِينَ حَصِيراً: يعنى محبس و زندانى كه خروج از اين زندان هرگز امكان ندارد.

إِنَّ هـذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ: يعنى به آن راهى كه پايدارتر و محكم تر و استوارترين راه ها است. و در كافى - . كافى ۱ : ۲۱۶ - از امام ششم عليه السّلام يعنى قرآن به چنين راهى دعوت مى نمايد و نيز از آن حضرت، يعنى هدايت مى كند به طرف امام كه بهترين راه معرفت است. و عياشى - . تفسير عياشى ۲ : ۲۸۳ - از امام پنجم عليه السّلام نقل كرده است كه يعنى دعوت به ولايت مى كند. تا آخر آيه ۱۰ سوره اسرى كه به مؤمنين دو بشارت مى دهد؛ يكى پاداش و ثواب بزرگ به آنها و ديگرى عقاب و كيفر شديد به كفار و دشمنان آنان.

وَ ما أَرْسَلْناكَ عَلَيْهِمْ وَكِيلًا: امر آنها به تو موكول نشده كه آنها را به اجبار وادار به ايمان بنمايى. تو فقط نويد دهنده و هشدارگر هستى؛ تو خود با اين مردم مدارا كن و اصحاب و ياورانت را هم به تحمل نادانى آنها و چشم پوشى از آنان دستور ده.

إِنَّ عَذابَ رَبِّكَ كانَ مَحْذُوراً: سزاوار است كه همگان، حتى ملائكه و پيامبران از عذاب خداوندى بر حذر باشند.

لِمَنْ يَخْشى: آن كس كه در قلب او خوف و رقت باشد كه از انذار و هشداردادن متأثّر شود.

أَ فَلَمْ يَهْدِ لَهُمْ: على بن ابراهيم قمى گفته: يعنى مگر براى آنها بيان نكرد.

يَمْشُونَ فِي مَساكِنِهِمْ: يعنى اينها آثار هلاكت و نابودى آنان را مى بينند .

لِأُولِي النُّهى: يعنى صاحبان عقل و خرد يا همان عقل آنان،آنها را از غفلت و كوردلى نهى كرده و بازمى دارد.

وَ هُمْ مِنْ خَشْيَتِهِ: از عظمت و سطوت حق،«مُشْفِقُونَ»، مى لرزند. اصل معناى «خشيت» ترسى است كه با احساس عظمت و بزرگى توأم باشد و از اين جهت خشيت از حق را به علما و دانايان نسبت مى دهد. و «اشفاق» خوف و ترسى است كه با عنايت و توجه خاصى باشد و اگر با لفظ «من» استعمال شود، معناى خوف بيشترى را مى رساند و اگر با لفظ «على» استعمال شود، بر عكس خوف كمترى را مى رساند.

قُلْ مَنْ يَكْلَؤُكُمْ: كيست شما را حفظ كند و نگه دارد.

مِنَ الرَّحْمنِ: از کیفر و عذاب او.

إِنْ أَرادَ بِکُمْ: اگر بخواهد شما را کیفر دهد. و در تعبیر به لفظ «الرّحمن»، عنایتی است که هیچ نگهدارنده ای جز رحمت واسعه حق نیست و اگر با لطفش بدی ها را بر طرف می کند، فرصت و مهلت دادنی است.

بَلْ هُمْ عَنْ ذِکْرِ رَبِّهِمْ مُعْرِضُونَ: اساسا یاد حق در فکر آنان خطور نمی کند تا از غضب و کیفرش خوف داشته باشند.

أَنَّا نَأْتِی الْأَرْضَ: به سرزمین و منطقه کفار نظر می کنم.

نَنْقُصُها مِنْ أَطْرافِها: با سیطره و تسلط مسلمین از آن سرزمین ها می کاهیم. و این آیه موضوع غلبه مسلمین را بر کفار تصویر می نماید.

أَ فَهُمُ الْغالِبُونَ: رسول خدا و مؤمنین غالب و پیروزند. و در کافی از حضرت صادق علیه السّلام در تفسیر «ننقصها» فرموده است که کاستن از زمین، به مرگ علما تفسیر می شود که قبلا هم در همین موضوع صحبت شد.

الفُرقان: ما به موسی و هارون فرقان دادیم، یعنی کتابی جامع که بین حق و باطل فرق گذاشته و روشن می کند. و «ضیا» که در ظلمت جهل آن سر گردانی روشنگری دارد، و «ذکرا» که اهل تقوا متذکر می شوند و پند می گیرند،«بالغیب» حال است از فاعل «یخشون»، در حال خلوت و پنهان از او می ترسند و یا از مفعول آن «ربّهم»، در حالی که خدا در غیب است و محسوس و مشهود نیست، از او می ترسند.«مشفقون» یعنی خائف و ترسانند.

وَ کانُوا لَنا خاشِعِینَ: همیشه می ترسند.

وَ بَشِّرِ الْمُخْبِتِینَ: نوید ده به فروتنان یا به اهل اخلاص که اخبات صفت آنها است. علی بن ابراهیم قمی - . تفسیر قمی: ۴۴۰ - گفته یعنی عبادت کنند گان.

وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ: از هیبت و عظمت خدا که شعاع جلال او در دل آنها می تابد.

مِنْ خَشْیَةِ رَبِّهِمْ مُشْفِقُونَ: از ترس عذاب او در حذر و ترسند.

وَ الَّذِینَ یُؤْتُونَ ما آتَوْا: گفته شده آن صدقه ای که به آنان داده شده، به دیگران می دهند. علی بن ابراهیم قمی گفته: یعنی عبادت و طاعت خود را مراعات نموده و حقش را انجام می دهند. و مؤیّد این گفتار، قرائت دیگری است که در این آیه شده. «یأتُونَ ما أتوْا» انجام می دهند آن وظیفه ای که به آنان محول شده. همچنین روایاتی که بعدا خواهد آمد، تأیید دیگری است برای این تفسیر«وَ قُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ» خوف دارند که مبادا عباداتشان پذیرفته نشود و آن طوری که شایسته است انجام نداده و مواخذه شوند.

أَنَّهُمْ إِلی رَبِّهِمْ راجِعُونَ: یعنی چون بازگشت آنها به سوی خدا است یا اینکه ترس آنها از این است که بازگشت به سوی

خدایی است که او به آنچه که از آنها مخفی و پنهان است، دانا و آگاه است. و کلینی - . کافی ۸ : ۲۲۹ - ره در روضه از ابی بصیر نقل کرده که گفت: از حضرت صادق علیه السّلام درباره این آیه سؤال کردم: «وَ الَّذِینَ یُؤْتُونَ ما آتَوْا وَ قُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ.» فرمود: منظور بیان خوف و رجاء آنها است که در عین حال که می ترسند اگر اطاعت خدا را نکنند اعمالشان مردود شود، رجاء و امید پذیرش هم دارند .

در اصول کافی - . کافی ۲ : ۴۵۷ - به سند خود از حفص بن غیاث از حضرت صادق علیه السّلام نقل می کند که در ضمن حدیثی فرمود: بدانید آنکه حق ما را بشناسد و به امامت ما معرفت داشته و امید پاداش داشته باشد؛ از غذا به مقدار پنج سیر در هر روز قانع و راضی باشد؛ از لباس و مسکن به مقداری که بدنش پوشیده شود و سرپوشی از خانه و مسکن داشته باشد راضی باشد و در عین حال به خدا سوگند خائف و ترسانند و دوست دارند که بهره دنیوی همین مقدار باشد و خداوند آنان را این چنین توصیف فرموده: «وَ الَّذِینَ یُؤْتُونَ... تا آخر آیه.» آنگاه حضرت سؤال کرد که چیست آنچه که آنان انجام داده اند؟ سپس خود فرمود: به خدا سوگند منظور از اطاعت خداوند، محبت اهل بیت و داشتن ولایت آنهاست و در عین حال آنها خوف و ترس دارند، البته خوف آنها از جهت شک و تردید در صحت عبادت و غیر آن نیست، بلکه ترس دارند از اینکه مبادا در محبت و اطاعت ما تقصیر و کوتاهی نموده باشند.و در مجمع - . مجمع البیان ۷ : ۱۱۰ - از امام ششم علیه السّلام نقل کرده است که فرموده: خوف عدم پذیرش دارند یا بین خوف و رجاء هستند.

یَخافُونَ یَوْماً: یعنی علاوه بر اینکه مراقب اطاعت و در یاد و ذکر الهی هستند، از روزی خائف و ترسانند که«تَتَقَلَّبُ فِیهِ الْقُلُوبُ وَ الْأَبْصارُ.» گفته شده روزی که از هول و ترس، اضطراب و دگرگونی خاصی در دل ها رخ می دهد و مطالبی که نمی فهمیدنداکنون می فهمند و چشم ها چیزهایی می بینند که تاکنون نمی دیدند. یا به این معنا که دل ها به حالت توقع و چشمداشت نجات و حالت ترس از هلاکت و بدبختی درآمده و دگرگونی مخصوصی دارد و چشم ها هم در وحشت عجیبی فرو رفته و در بهت و حیرت است که از جانب راست و یا چپ گرفته شود و نامه عملش به او داده شود.

وَ مَنْ یُطِعِ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ: در آنچه که دستور می دهند .

وَ یَخْشَ اللَّهَ: از گناهانی که از او صادر شده، و «یتّقه» در آینده در عمل،تقوا را پیشه کند.

فَأُولئِکَ هُمُ الْفائِزُونَ: به نعمت های ابدی کامیاب هستند.

أَنْ کُنَّا: چون اولین گروه ایمان آورندگان از قوم فرعون هستیم یا از این اجتماع کنونی.

وَ الَّذِی أَطْمَعُ أَنْ یَغْفِرَ لِی خَطِیئَتِی: البته ابراهیم خلیل علیه السّلام پیامبر و معصوم است. پس این چشمداشت و امید به مغفرت خطا به عنوان هضم نفس است و خود ندیدن و تعلیم به امت که از معاصی و گناه دوری کنند و در ترس و خوف باشند. و درخواستی است که خداوند از افراطگری امت چشم پوشیده و آنان را ببخشد. ضمنا استغفار از خداست که اگر احیانا ترک اولایی و مکروهی از او سرزند، درگذرد.

لا تَخَفْ: یعنی از غیر من مترس و به من اعتماد کن.

إِنِّی لا یَخافُ لَدَیَّ الْمُرْسَلُونَ: به هنگامی که به آنان وحی می شـد، چنان مستغرق در وحی و در خـدا بودنـد که به هیچ چیز توجه نداشـتند. البته منظور نفی خوف از غیر خـدا است نه از خـدا، چون پیامبران خائف ترین مردم هسـتند از خـدا. و یا منظور این است که آنها از سوء عاقبت و بد پایانی از نظر من در امانند و لذا ترسی از این جهت ندارند.

إِلَّا مَنْ ظَلَمَ: آری، آنـان که ظلم و سـتم کردنـد در خوف و وحشـتند. در میان مفسـران مشـهور این است که این اسـتثناء منقطع است، یعنی مابعد «الّا» از گروه ماقبل «الّا» نیست.

علی ابـن ابراهیم قمی - . تفسیر قمی: ۴۷۶ - گفته: معنـای«إِلَّا مَنْ ظَلَمَ»،« لا ـ من ظلم» است که حرف «الـا» به جـای حرف «لا» گذاشـته شـده که خلاصه معنای آیه این می شود: ای موسـی! خوفی نداشـته باش که پیامبران نزد من ترس ندارند. نه آن کس که ظلم و سـتم کرده، یعنی اوست که باید ترس داشـته باشد. و گفته شده که «الّا» عاطفه است. در قاموس آمده که گاهی «الّا» عاطفه می شود، به معنای «واو». بعـدا این آیه را ذکر کرده: «لا یَخافُ لَدَیَّ الْمُرْسَلُونَ.»«إِلَّا مَنْ ظَلَمَ» یعنی «و من ظلم» (که البته ممکن است جمله مابعـد الّا به جمله ماقبل الّا عطف باشـد، یعنی پیامبران ترس و خوفی ندارند، اما کسـی که سـتم کرده و بعدا روش بـد خود را تبـدیل به روش نیک کرده باشـد، در این صورت من بخشـنده مهربانم. مترجم) و در قرائتی هم الّا با تخفیف قرائت شده که تنبیه و آگاهی دادن به مطلبی است (آگاه باشـید کسـی که ظلم و سـتم کرده و بعدا جبران نماید، من نسـبت به آن شخص بخشنده و مهربانم).

إِنَّکَ مِنَ الْآمِنِینَ: از موارد خوف و ترس در امان هستی.

مَنْ کـانَ یَرْجُوا لِقـاءَ اللَّه: گفته شـده منظور از «لقـاء اله»، رسـیدن و نائـل شـدن به ثواب و پاداش الهی است. یا منظور عاقبت و پایان است از مرگ و بعـدا بعث از قبر و بعـدا حساب و پاداش که حالت انسان، ماننـد حال آن برده و بنده ای است که پس از مدت طولانی به خدمت سید و مولای خود برسد و این مولا و مالك، از تمام احوال و افعال گذشـته او کمال اطلاع و آگاهی را دارد. در این حـال مولای او یا از افعال این بنـده راضـی و خشـنود است که در نتیجه این ملاقات همراه با بشارت و سـرور و خوشـحالی است، یـا اعمـال و افعـال گذشـته مورد خشم و نارضـایتی بوده که در این صورت ملاقـات توأم بـا خشم و ناراحتی است. علی بن ابراهیم قمی - . تفسیر قمی: ۴۹۴ - گفته: آن کس که لقاء اله را دوست داشـته باشـد، اجل و مرگ او زود می رسـد. در «توحیـد» از امیر مؤمنـان علی علیـه السّـلام در تفسیر آیه«مَنْ کـانَ یَرْجُـوا لِقـاءَ اللَّهِ فَـإِنَّ أَجَـلَ اللَّهِ لَـآتٍ وَ هُـوَ السَّمِیعُ الْعَلِیمُ»نقـل کرده که فرمود: یعنی کسـی که ایمـان به بعث و رسـتاخیز دارد، قطعـا وعـده الهی به ثواب و عقاب خواهـد آمـد و محقق می شود. پس لقاء به معنای رؤیت نیست، بلکه به معنای بعث و برانگیخته شدن است.

وَ هُوَ السَّمِیعُ: اقوال و گفتارهای بندگان را می شنود.«العلیم»، از عقاید و اعمال آنها آگاه است .

وَ إِلَیْهِ تُقْلَبُونَ: به سوی او بازگشت می کنید

وَ ما أَنْتُمْ بِمُعْجِزِینَ: شما نمی توانید خداوند را عاجز و ناتوان کنید از اینکه شما را دریابد و تحت قدرت خود قرار دهد.

فِی الْأَرْضِ وَ لا فِی السَّماءِ: اگر به آسمان و زمین فرار کنید و متواری و پنهان شوید، بالاخره شما را درک مینماید و می گیرد.

مِنْ وَلِيٍّ وَ لا نَصِيرٍ: جز او یارویاروی نیست که شما را از بلاها و از بعث و لقاء او باز دارد.

أُولئِكَ يَئِسُوا مِنْ رَحْمَتِي: آنان از رحمت من مایوس و نامیدند، چون رستاخیز، قیامت، کیفر و پاداش را انکار می کنند.

وَ أُولئِكَ لَهُمْ عَذابٌ أَلِيمٌ: به سبب کفر و عنادشان.

لا يَجْزِي والِدٌ عَنْ وَلَدِهِ: نظر نمی دهد و بازنمی دارد

پدریاز پسرش. و قرائت شده «لا یجزی» از اجزاء به معنای اغناء نمی تواند،بی نیاز کند پدری از جانب فرزندش، هر کس مسئول اعمال خویشتن است.

إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ: وعده الهی به کیفر و پاداش حق است.

لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ: خصلت و صفت نیکی که سزاوار است از آن تأسّی و پیروی شود، مانند پایداری و استقامت در صحنه نبرد و تحمل و پذیرش شداید و مشکلات.

لِمَنْ كانَ يَرْجُوا اللَّهَ وَ الْيَوْمَ الْآخِرَ: یعنی امید به ثواب الهی یا لقاء و دیدار او و نعمت های آخرت یا روزها و روزگار خدا و مخصوصا روز واپسین. و رجاء ممکن است به معنای آرزو و به معنای خوف و ترس باشد و اضافه بر رجاء، کثرت ذکر و زیاد در یاد خدا بودن را که نتیجه اش ملازم و مراقب بودن به اطاعت است ذکر کرده، چون کسی که تأسّی به رسول خدا کند، باید این چنین باشد.

وَ تَخْشَى النَّاسَ: آیا از ملامت و سرزنش مردم می ترسی؟

وَ اللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشاهُ: و خدا برای ترس از او سزاوارتر است.

وَ كَفى بِاللَّهِ حَسِيباً: پس بایداز او ترسید و از غیر او نباید ترسید .

الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ بِالْغَيْبِ: آنان که از خدا می ترسند در غیب از عذاب، یعنی در عین حال که عذاب الهی محسوس و مشاهد آنها نیست. یا در غیب از مردم، یعنی در خلوت ها که هیچ کس نیست. یا در حالی که اینها از عذاب غایب هستند.

إِنَّما يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبادِهِ الْعُلَماءُ: چون شرط خوف و خشیت، معرفت و شناخت است و علم و آگاهی به صفات و افعال او است. پس هر کس عالم تر و آگاه تر به خدا و صفات و افعالش باشد، ترسش بیشتر است. لذا پیغمبر فرمود: من خائف ترین و پرهیزکارترین شما هستم.

إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ غَفُورٌ: این جمله علت لزوم خوف و خشیت را می رساند، چون خدا عزیز و توانا است. پس کسی را که در طغیان و سرکشی خود اصرار داشته و ادامه می دهد، عقوبت خواهد کرد و اگر از گناهش توبه کند، عفو و بخشش می نماید. در مجمع البیان - . مجمع البیان ۸ : ۴۰۷ و کافی ۱ : ۳۶ - از حضرت صادق علیه السّلام نقل نموده که منظور از علماء، آن

دانشمندی است که افعالش گواه گفتارش باشد و آن کس که کردار او با گفتارش تطبیق نکند، عالم نیست. و در حدیث است که داناترین شما آن کسی است که خوف و ترسش از خدا از همه بیشتر باشد. در کافی - . کافی ۸ : ۱۶ - از حضرت سجاد علیه السّلام نقل است که فرمود: علم به خدا و عمل به دستورهایش دو دوست صمیمی هستند. پس هر که خدا را شناخت، از او می ترسد و همین ترس او را وادار به عمل می نماید. ارباب علم و دانشمندان و پیروانشان، کسانی هستند که خدا را شناخته و اعمال خود را برای او انجام می دهند و رغبت و میلشان به او است. و خداوند فرموده: «إِنَّما يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبادِهِ الْعُلَماءُ.» و از حضرت صادق علیه السّلام نقل شده که فرمود: یکی از عبادات ارزنده، خوف شدید داشتن از خدا است. سپس حضرت این آیه را تلاوت فرمود.

در مصباح الشریعه - . مصباح الشریعه: ۴ - از حضرتش چنین نقل کرده که فرمود: نشانه خشیت، تعظیم و بزرگ داشتن خدا و توجه به اوامر و دستورهای او و طاعت و عبادت خالص انجام دادن است و خوف داشتن و بر حذر بودن. و نشانه و دلیل این دو صفت هم علم و آگاهی و معرفت است. سپس این آیه را خواند.

إِنَّما تُنْذِرُ: البته انذار و هشداری که اثر و نتیجه داشته باشد.

مَنِ اتَّبَعَ الذِّكْرَ: یعنی تابع قرآن، و در حدیث است که پیروی و تبعیت از علی علیه السّلام داشته باشد (که قرآن ناطق است و دنبال او بودن موجب یاد خدا بودن است).

وَ خَشِيَ الرَّحْمنَ بِالْغَيْبِ: یعنی قبل از فرا رسیدن عقاب و دیدن اهوال و وحشت های قیامت، از عقاب الهی خوف و خشیت داشته باشد. یا در خلوات و در باطن خود ترس داشته و به رحمتش مغرور نشود، چون همان طوری که رحمان است، منتقم و قهار هم هست.

إِنَّا أَخْلَصْناهُمْ بِخالِصَةٍ: ما این پیامبران را با داشتن یک خصلت و صفتی که در کمال پاکی و بدون شائبه است، بنده خالص خود نموده ایم.

ذِكْرَى الدَّارِ: و آن خصلت این است که آنان همیشه در یاد آخرت هستند و همین خصلت، عامل خلوص عبادت آنها است، از این جهت که انگیزه آنان در تمام چیزهایی که انجام می دهند یا رها می کنند، فقط و فقط مشمول لطف خدا بودن و نیل به لقاء و وصل اوست. و لفظ «دار» را که مطلق گفته و اضافه به «آخره» نکرده (دار الآخره)، برای اعلام و تفهیم این مطلب است که خانه واقعی و منزلگاه حقیقی، همان خانه آخرت است و دنیا خانه واقعی و ابدی نیست، بلکه معبر و منزل موقتی است.

أَمَّنْ هُوَ قانِتٌ: یعنی آن کس که به وظیفه عبادت و اطاعت قیام می کند.

آناءَ اللَّيْلِ: در ساعات شب.

يَحْذَرُ الْآخِرَةَ وَ يَرْجُوا رَحْمَةَ رَبِّهِ: دلالت بر این دارد که جمع بین صفت بیم و امید پسندیده و شایسته است.

ذلِكَ يُخَوِّفُ اللَّهُ بعباده: این تذکارها از عذاب های اخروی، برای هشداردادن خدا است به بندگان خود تا از ارتکاب گناه

خودداری نمایند .

یا عِبادِ فَاتَّقُونِ: ای بندگان من از من بترسید و به کارهایی که موجب خشم من می شود خود را آلوده نکنید.

مَثانِیَ تَقْشَعِرُّ مِنْهُ جُلُودُ: آیات قرآنی که با شنیدن آن پوست بدن مؤمنین از خوف و خشیت می لرزد و جمع می شود. در مجمع - . مجمع البیان ۸ : ۴۹۵ - گفته: به قرآن که مثانی (دو تا دو تا) گفته شده، از این جهت است که حکایات و داستان ها و احکام و مواعظ قرآن، در موارد گوناگون با تعبیرهای مختلف مکرر شده و چندین بار به تناسب بازگو شده و نیز در خواندن و قرائت تکرار می شود و در عین حال موجب ملالت و خستگی نمی شود، چون حسن جاذبه و کشش مخصوصی دارد.

تَقْشَعِرُّ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِینَ یَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ: یعنی به دنبال شنیدن مواعید و هشدارهای قرآن، رعشه و لرزه ای آنان را می گیرد.

ثُمَّ تَلِینُ جُلُودُهُمْ وَ قُلُوبُهُمْ إِلی ذِکْرِ اللَّهِ: و دنبال شنیدن وعده های ثواب و پاداش ها، نشاط خاصی پیدا کرده و پوست بدن، لینت و نرمش پیدا می کند و در اثر یادآوری ثواب و پاداش توسط خداوند، دل های آنان آرامش می یابد که مفعول«ذِکْرِ اللَّهِ» (الجنّه و الثّواب) چون معلوم و روشن است، حذف شده است. و از عباس بن عبدالمطلب نقل شده که پیغمبر اکرم صلّی اللَّه علیه و آله فرمود: هنگامی که بنده ای از خوف خدا لرزه بر اندامش افتد، تمام گناهانش همانند خزان فرو می ریزد. قتاده گفته این حالت اولیاء خدا است که خداوند آنان را توصیف فرموده که رعشه و لرزه ای آنان را می گیرد و دلشان آرامش و سکون می یابد.و به صفت از دست دادن عقل و خرد و فرا گرفتن غشوه و خود را از دست دادن - که گاهی دراویش و متصوّفه ادعا می کنند - توصیف نفرموده، چه که این عمل از اهل بدعت و از شیطان است.

تَکادُ السَّماواتُ یَتَفَطَّرْنَ: آسمان ها نزدیک است از عظمت و احساس بزرگی حق، منشق و شکافته شوند. علی ابن ابراهیم قمی - . تفسیر قمی: ۵۹۵ - از حضرت باقر علیه السّلام نقل کرده که یعنی «یتصدّعن» متلاشی شوند،«مِنْ فَوْقِهِنَ» از سمت فوقانی خودشان و یا از سمت برابر بالای زمین. «وَ یَسْتَغْفِرُونَ لِمَنْ فِی الْأَرْضِ»، ملائکه برای اهل زمین استغفار می نمایند. فرمود: یعنی برای شیعیان توبه گر، فقط گرچه لفظ آیه عمومی است، ولی مقصود خصوص شیعیان است (چون توبه واقعی و جامع جمیع شرایط اعتقادی و عملی از اینان واقع می شود، پس استغفار ملائکه سودمند به حال شیعیان و برای آنهاست). و در تفسیر جوامع از حضرت صادق علیه السّلام نقل کرده که فرمود: برای مؤمنین استغفار می نمایند.

لَعَلَّ السَّاعَةَ قَرِیبٌ: یعنی فرا رسیدن آن.

یَسْتَعْجِلُ بِهَا: به عنوان استهزاء و مسخره می گویند: پس چه وقت است!

مُشْفِقُونَ: ولی مؤمنین از وقوع قیامت خائف و ترسانند و در عین حال توقع و انتظار پاداش هم دارند.

وَ یَعْلَمُونَ أَنَّهَا الْحَقُ: حتما خواهد آمد.

الظَّانِّینَ بِاللَّهِ ظَنَّ السَّوْءِ: گمان بد و بیجا نسبت به خدا دارند، که مثلا خداوند رسولش و مؤمنین را نصرت و یاری نمی کند.

عَلَيْهِمْ دائِرَةُ السَّوْءِ: همان خـذلان و یاری نکردن خدا که درباره مؤمنین گمان می کنند و انتظارش را دارند، حتما بدون خطا به خود آنها بازگشته و دچارش خواهند شد.

فی ذلک آیَةً لِلَّذِینَ یَخافُونَ: علامت و نشانه ای است برای اهل خوف، چون آنها هستند که از این حوادث و عـذاب ها پنـد و عبرت می گیرند.

مُشْفِقِینَ: ما در دنیا از عذاب الهی خائف و ترسان بودیم.

فَمَنَّ اللَّهُ عَلَیْنا: خدا به رحمتش بر ما منت نهاد.

وَ وَقانا عَذابَ السَّمُومِ: و ما را از عذاب آتش که مانند زهر در مسام و منافذ بدن نفوذ می کند، حفظ کرد. علی بن ابراهیم قمی - . تفسیر قمی: ۶۵۰ - گفته: سموم یعنی حرارت شدید .

سَنَفْرُغُ لَکُمْ أَیُّهَ الثَّقَلانِ: گفته شده یعنی به زودی در قیامت به حساب و کیفر و پاداش شما می پردازیم و چون روز قیامت تمام شئون و شغل ها و ستم های خلق پایان یافته و هیچ شغل و کاری به جز یک شأن و یک شغل که همان پاداش و کیفر باشد نیست، لذا آن زمان را زمان فراغت قرار داده است، البته به عنوان تمثیل.

و گفته شـده که این تعبیر به منظور تهدید است، مثل اینکه انسان در مقام تهدید به کسـی می گوید: به زودی از کارهای خود فارغ می شوم و به حسابت می رسم! چون انسان وقتی خود را از کارها مجرد و فارغ نمود، قهرا آماده تر و برای انجام آن عمل نیرومنـدتر می گردد.کانه خداوند برای تفهیم کمال قدرت خود و تهدید مکلفین، تعبیر به «سـنفرغ»کرده است. و «ثقلان» یعنی جن و انس.

إِنِ اسْتَطَعْتُمْ أَنْ تَنْفُذُوا: یعنی اگر می توانید از اطراف و جوانب آسمان و زمین بیرون روید و از حکومت و قدرت خداوند فرار کنیـد، «فَانْفُذُوا»، خارج شویـد،«لا تَنْفُذُونَ»، مسـلم نمی توانیـد بگریزیـد،«إِلَّا بِسُلْطانٍ» مگر اینکه قدرتی و قهر و قوتی مسـتقل دربرابر قدرت الهی داشته باشید و قطعا چنین نیرویی مستقل ندارید، پس نمی توانید فرار کنید. یا اینکه معنای آیه این باشد که اگر قدرت دارید، در زمین و آسـمان ها نفوذ کنید و برای دستیابی به اسرار آفرینش، کرات آسمانی و به دست آوردن حقایق علمی به گردش در آسـمان هـا و تحقیق و کنجکاوی بپردازیـد، این سـفر فضایی را انجام دهیـد و به اسـرار و حقایق علمی پی ببریـد، ولی بایـد افکـار خود را تقویت کنیـد و قـدرت علمی به دست آوریـد و بـا تهیه ابزار و وسایل مسافرت فضایی، خود را مجهز کرده و سلطه و نیروی این سفر کیهانی را در اختیار داشته باشید.

مؤلف:

در «کتاب معاد» اخبار در روایاتی در این زمینه نقل شد.

وَ لِمَنْ خافَ مَقامَ رَبِّهِ: بیضاوی در تفسیر - . انوار التنزیل: ۴۱۹ - خود گفته: یعنی از موقف الهی که بنـدگان برای حساب می ایستند بترسـند. یـا از مقـام و قیـام و مراقبـت خـدا بـه احوال و اعمـال بنـدگان بترسـد. یـا از مقـام و ایسـتادن بنـده خـائف نزد

پروردگارش برای حساب به یکی از دو معنای گذشته (از توقف خود در قیامت برای حساب یا تحت مراقبت الهی بودن در دنیا) و بالاخره منظور از «موقف»، موقف خود انسان منظور باشد، یا در دنیا که در مقام مراقبت خداوند قرار گرفته یا در آخرت که در مقام حساب و بررسی دقیق الهی قرار گرفته. پس قاعدتا باید بگوید «خاف مقامه»، ولی اضافه به «ربّ» برای تعظیم و بزرگداشت این موقف حساس و با هول و هراس است. یا اینکه«خافَ مَقامَ رَبِّهِ» یعنی «خاف ربّه»، کسی که از خدای خود بترسد و لفظ «مقام» برای مبالغه آمده است.«جَنَّتانِ» دو بهشت؛ یک بهشت برای انسان های خائف و ترسان و دیگری برای طایفه جنیان خائف، چون خطاب به این دو گروه شده. یا به این معنا که برای هر خائفی دو بهشت هست؛ یکی در مقابل عقیده و اعتقادات نیک او و دیگری در مقابل اعمال نیک او. یا یک بهشت به پاداش انجام طاعت و دیگری به پاداش ترک معصیت و گناه. یا یک بهشت برای خودش و ثواب اعمالش و دیگری جایزه ای که تفضلا داده می شود. یا روحانی و جسمانی.

لَوْ أَنْزَلْنا هذَا الْقُرْآنَ عَلى جَبَلٍ تا آخر آیه: در مجمع - . مجمع البیان ۹ : ۲۶۶ - گفته: تقدیر آیه این است که یعنی اگر فرضا کوه دارای شعور و درک بود و قابلیت نزول قرآن را داشت و ما قرآن را بر او نازل می گردیم، این کوه با این عظمت و استحکام و غلظت و صلابت، در اثر احساس عظمت شأن قرآن و عظمت شأن نازل کننده قرآن، منشق شده و شکاف عمیقی برمی داشت و از خوف و خشیت الهی دگرگونی پیدا کرده و حالت خشوع و خضوع و فروتنی خاصی پیدا می کرد.

بنابراین انسان عاقل و خردمند سزاوارتر است که این حالت را پیدا کند، اگر توجه بیشتری به احکام و دستورهای قرآن بنماید. و گفته شده که معنای آیه این است که اگر کلام و سخن بلیغ و رسایی در عالم باشد که در اثر بلاغت و تأثیر خود کوه را به لرزه درآورد، آن سخن کلام قرآنی است که در بلاغت و رسایی و تاثیر مثل و مانندی ندارد. و گفته شده که مقصود تمثیل و تنظیر نیست، بلکه همان ظاهر کلام منظور است .

چون آیات دیگری هم در قرآن هست که خوف و خشیت سنگ ها و جمادات را از خدا بیان می کند، بدون اینکه مبالغه یا تمثیلی در میان باشد مانند.«وَ إِنَّ مِنْها لَما یَهْبِطُ مِنْ خَشْیَهِ اللَّهِ.» بعضی از سنگ ها از جهت خوف و خشیت الهی، از قله های کوه جدا شده و سقوط می کنند.

بالاخره این آیه در مقام توصیف کفار سنگدل است که در مقابل شنیدن آیات قرآنی، هیچ گونه تأثر و نرمشی در دل آنها راه پیدا نمی کند، که همین آیات اگر بر کوه نازل شود، خشوع و تأثری پیدا می کند. و دلیل بر اینکه این آیه در مقام تنظیر و تمثیل است، جمله آخر آیه است که فرموده «وَ تِلْکَ الْأَمْثالُ نَضْرِبُها لِلنَّاسِ - . عنکبوت / ۴۳ - ...-الَّذِینَ یَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ بِالْغَیْبِ» - . فاط / ۱۸ - ، {این مثلها را برای مردم می زنیم ...کسانی که در غیب از پروردگارشان پروا دارند.} آنان که از عذاب غایب که هنوز آن را ندیده اند می ترسند یا خودشان از عذاب غایب هستند یا در خلوات که از مردم غایب و پوشیده اند یا در غیب خودشان و مخفی گاه دل خویش ترس و خشیت دارند.

لَهُمْ مَغْفِرَةٌ: بخششی است برای گناهانشان و اجر کبیر پاداش بزرگی که تمام لذائذ دنیوی در مقابلش کوچک و ناچیز است.

أَ أَمِنْتُمْ مَنْ فِی السَّماءِ: آیا از ملائکه آسمان که مأمور اداره و تدبیر عالم خلقت و آفرینش هستند، در امان هستید؟

أَنْ يَخْسِفَ بِكَمُ الْأَرْضَ: که شما را مانند قارون در اعماق زمین فرو برند.

فَإِذا هِیَ تَمُورُ: با یک حرکت و جنبش ناگهانی.

أَنْ یُرْسِلَ عَلَیْکُمْ حاصِباً: یا با رگبار سنگریزه ای شما را زیر عذاب و کیفر قرار دهند.

فَسَتَعْلَمُونَ کَیْفَ نَذِیرِ: هنگام مشاهده عذاب می فهمید که تهدید و هشدار من چگونه است، ولی آن زمان دیگر توجه و درک سودی ندارد .

فَکَیْفَ کانَ نَکِیرِ: که چگونه بوده انکار و خشم و غضب من بر این کفار. و این جمله تسلیت و دلداری رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله و تهدید کفار و مشرکین قریش است.

أَ وَ لَمْ یَرَوْا إِلَی الطَّیْرِ فَوْقَهُمْ صافَّاتٍ: یعنی در حالی که هنگام پرواز بال های خود را باز کرده باشند و در جو فضا هستند که در این حال پرهای متعددی که در هر بال دارند ردیف شده و در صف منظمی قرار می گیرد.

وَ یَقْبِضْنَ: و در حالی که بال ها را جمع کرده و چند بار به پهلو و شکم خود می زنند که برای حرکت در فضا با این عمل کمک بگیرند.

ما یُمْسِکُهُنَ: نگهدارنده اینها در هوا بر خلاف طبیعت و در مقابل جاذبه.

إِلَّا الرَّحْمنُ: جز خدای مهربان کسی نیست.

إِنَّهُ بِکُلِّ شَیْ ءٍ بَصِیرٌ: به چگونگی خلقت و لوازم زندگی هر چیزی بینا و آگاه است.

أَمَّنْ هذَا الَّذِی هُوَ جُنْدٌ لَکُمْ: یعنی در آیات دقت نمی کنند، در امثال و نظایر این خلقت ها تا بفهمند که ما قدرت و توانایی کیفر و فرستادن عذاب برآنها را داریم که به زمین فرو بریم یا از آسمان سنگ بر آنها بباریم. آیا این بت هایی که معبود خود نموده اید، سپاه و لشکر شما هستند و می توانند شما را در برابر عذاب الهی نصرت و یاری کنند؟ و این آیه مانند آیه دیگری است در سوره انبیاء که فرمود: «أَمْ لَهُمْ آلِهَهٌ تَمْنَعُهُمْ مِنْ دُونِنا»، {آیا این مردم معبودهای توانایی دارند که در مقابل خشم و کیفر ما مانع شوند؟} - . انبیاء / ۴۳ - و در این گونه تعبیرات، اشاره ای است که آنان عقیده داشتند که این معبودها قدرت دفع بلا را دارند و لذا استفهام شده که ناصر و یاور خود را تعیین و معرفی کنند.

إِنِ الْکافِرُونَ إِلَّا فِی غُرُورٍ: اینها مغرور و فریب خورده هستند و تکیه گاهی برای آنان نیست .

اِن أَمسَکَ رِزقَهُ: اگر باران و سایر وسائلی که موجب تأمین رزق و روزی است را باز دارد، کیست که روزی شما را بدهد؟

بَلْ لَجُّوا فِی عُتُوٍّ وَ نُفُورٍ: اینان با ادامه لجاجت، یک حالت عناد و سرکشی و گریز از حق دارند، چون طبیعت مسخ شده آنها از حق متنفر است.

مِنْ عَذابِ رَبِّهِمْ مُشْفِقُونَ: بر خود خائف و ترسانند.

إِنَّ عَذابَ رَبِّهِمْ غَيْرُ مَأْمُونٍ: این جمله هشداری است که هیچ کس نباید خود را از عذاب الهی در امان بداند، گرچه در طریق عبادت و بندگی کمال جدیت و کوشش را بنماید.

ما لَكُمْ لا تَرْجُونَ لِلَّهِ وَقاراً: این چه حالتی است که شما دارید؟ بیضاوی - . انوار التنزیل: ۴۴۳ - گفته: یعنی شما در صدد تعظیم و توقیر بنده خدا و در فکر احترام پرستنده و اطاعت کننده او نیستید تا در نتیجه مورد احترام و تعظیم او قرار گیرید. یا به این معناست که چرا اعتقاد به عظمت خدا و احساس بزرگی او را ندارید و نمی کنید تا در نتیجه از مخالفت و معصیت او بترسید؟ و این اعتقاد و ایمان (که انسان باید داشته باشد) به لفظ رجاء و امید تعبیر

شده که پایین ترین مراحل گرایش قلبی است، به عنوان مبالغه است.

وَ قَدْ خَلَقَكُمْ أَطْواراً: حال مقدّره است، چون این طور خلقت و آفرینشی که خداوند متعال با قدرت و لطف خود انسان را در مراحل گوناگونی خلقت فرموده که ابتدا به صورت عنصری بسیط بوده و بعدا این عناصر با هم ترکیب شده و انسان آنها را می خورد و این غذا به صورت های مختلف درآمده، سپس نطفه، بعدا علقه و مضغه و استخوان و گوشت شده و بعدا آفریده ای دیگر و موجود شگفت انگیزی (انسان) می گردد، این گونه قدرت نمایی دلیل روشنی است که همان خالق،می تواند بار دیگر این انسان را برگرداند و در قیامت پاداش و کیفر دهد. و این مراحل گوناگون عظمت قدرت و کمال حکمت الهی را روشن می سازد .

علی ابن ابراهیم قمی - . تفسیر قمی: ۶۸۷ - در حدیث ابوالجارود از حضرت باقر علیه السّلام نقل کرده که آیه«لا تَرْجُونَ لِلَّهِ وَقاراً»، به این معناستکه چرا از عظمت مقام الوهیت خوف و ترسی ندارید، و در آیه«وَ قَدْ خَلَقَكُمْ أَطْواراً» یعنی شما را دارای افکار و خواسته ها و گرایش های گوناگون آفرید.

كَلَّا بَلْ لا يَخافُونَ الْآخِرَةَ: این طور نیست که یعنی واقعا این کفار معجزه و دلیل برای اثبات رسالت می خواهند تا ایمان بیاورند، بلکه بهانه جوییمی کنند و اساسا هیچ خوف و وحشتی از آخرت ندارند. لذا از هر گونه تذکر سرپیچی کرده و رویگردانند.

هُوَ أَهْلُ التَّقْوى: آن خدا سزاوار تقوا و شایسته اینکه انسان از عذاب او بپرهیزد هست.

وَ أَهْلُ الْمَغْفِرَةِ: و اهل بخشش بندگانش است.در کتاب توحید صدوق از حضرت صادق علیه السّلام در تفسیر این آیه نقل کرده که خداوند فرمود: من شایسته این هستم که از من پرهیز شود و بنده من در عبادت شریکی اتخاذ نکند، و شایسته این هستم که اگر بنده من مشرک نشد، او را بخشیده و داخل بهشت نمایم.

يَخافُونَ يَوْماً كانَ شَرُّهُ: از آن روزی که شدائد و مشکلاتش،« مُسْتَطِيراً» کاملا آشکار و فراگیر است، که این جمله اعتقاد کامل و دوری آنان را از گناه و معصیت می رساند. مرحوم صدوق در مجالس - . امالی صدوق: ۱۵۵ تا ۱۵۷ - از حضرت باقر نقل

می کنـد که«مسـتطیر» به معنای وحشـتناک است. و علی ابن ابراهیم قمی - . تفسـیر قمی: ۷۰۷ - گفته: «مسـتطیر» یعنی عظیم و بزرگ. یوما «عَبُوساً» از عذاب آن روزی که در آن روز چهره ها کریه و گرفته و درهم است، یا مانند شیر درنده ای که حالت عبوس و قیافه حمله به خود گرفته،«قَمْطَرِیراً» چهره آن روز شدیدا گرفته است، مانند کسـی که با چشم افروخته، ابروها را جمع کرده. علی ابن ابراهیم قمی گفته «قمطریر» یعنی شدید .

وَ لَقّاهُمْ نَضْـرَهً وَ سُـرُوراً: حضـرت باقر علیه السّلام فرمود: انبساط و طراوت در چهره و سرور و خوشحالی در دل به آنها عنایت فرمود.

وَ شَـدَدْنا أَسْـرَهُمْ: بـا اعصـاب مخصـوص، مفاصـل اسـتخوان هـا را محکم گردانـدیم.علی ابن ابراهیم قمی گفته: یعنی آنهـا را آفریدیم.

بَـدَّلْنا أَمْثـالَهُمْ تَبْـدِیلًا: یعنی اگر بخـواهیم، آنـان را هلاـک می کنیم و نظـایر آنهـا را در خلقت و محکم بـودن پیونـد آنهـا می آفرینیم، یعنی در عالم دیگر و جهان آخرت. یا مقصود این باشـد که این گروه نافرمان را در دنیا به گروه مطیع و فرمانبر تبدیل می نماییم.

یَدخُلُ فِی رَحمَتِه: با هدایت و توفیق به طاعت، در رحمت خود داخل می کند، یا در نعمت ولایت داخل می نماید.

وَ أَهْدِیَکَ إِلی رَبِّکَ: ارشاد و راهنمایی

کنم تو را به شناسایی پروردگارت.

فَتَخْشی: تا در نتیجه خوف از خدا داشـته و واجبات را انجام داده و از محرمات دوری کنی، چون روشن است که خشیت، فرع بر معرفت و پس از آن است.

لِمَنْ یَخْشی: این تذکرات برای کسی مفید است که حالت خشیت داشته باشد.

مَقامَ رَبِّهِ: از ایستادنش در مقابل پروردگار در روز حساب. چون ایمان و علم به مبدأ و معاد دارد.

وَ نَهَی النَّفْسَ عَنِ الْهَـوی: از پیروی هـوای نفس خـودداری نمایـد، چون می فهمـد که هوای نفس، موجب شـقاوت و بـدبختی است. علی ابن ابراهیم قمی - . تفسیر قمی: ۷۱۱ - گفته: منظور آن هنگامی است که بنده در برابر معصیت و گناهی قرار گیرد و دسترسی به آن داشته باشد، فقط از ترس الهی آن گناه را رها کند که پاداشش بهشت است.

عَلِمَتْ نَفْسٌ ما قَدَّمَتْ وَ أَخَّرَتْ: در آن روز هر کس به کارهایی که قبلا انجام داده یا در آخر انجام داده آگاه می گردد. گفته شـده که مقصود از «مـا اخّرت»، باقیـات و یادگارهای خوبی است که در اجتماع روش نیکویی شـده، یا روش و آثار بـدی که مردم پس از شخص، در آن روش و خو باشند.

ما غَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ: چه چيز تو را به گناه و معصيت خداوند كريم مغرور نموده و در عصيانش فريب خورده و جرأت پيدا كرده اى. گفته شده كهاشاره به صفت كريم، به منظور شدت منع از فريب شيطانى است و بايد به وسوسه شيطان كه مى گويد چون خـدا كريم است، هر گونه خلاف و گناهى كه انجام دهى، خداونـد تو را عـذاب نمى كنـد، مغرور نشود. و گفته شـده آوردن صفت كريم، به منظور تلقين جواب همين سؤال است. يعنى در پاسخ مى گويد: خداونـدا! صفت كريمى تو مرا به ارتكـاب گناه وادار مى كنـد. و در مجمع - . مجمع البيان ١٠ : ٣۴ - از پيامبر اكرم صلّى اللّه عليه و آله نقل كرده:يك بار كه حضرت اين آيه را تلاوت مى كرد، فرمود: جهل و نادانى انسان باعث جرأت و غرورش شده است.

فَسَوَّاكَ اعضاء: و جوارح بدنت را سالم و منظم و از هر جهت مهياى تأمين منافع نموده است.

فَعَدَلَكَ: ساختمان بدنى و قواى تو را معتدل و متناسب قرار داده است.

فِي أَيِّ صُورَةٍ ما شاءَ رَكَّبَكَ: تو را در آن شكلى و صورتى كه مشيتش اقتضا نمود تركيب كرده است كه لفظ «ما» زائد است. و در مجمع - . مجمع البيان ١٠ : ۴۴٩ - از حضرت صادق عليه السّلام نقل كرده كه فرمود: اگر خداوند مى خواست، تو را در شكل ديگرى غير اين شكل خلقت مى كرد.

إِنَّ بَطْشَ رَبِّكَ لَشَدِيـدٌ: «بطش» به معناى گرفتن به عنف و سختى است.بنابراين شـدت بطش، گرفتن با كمال شدت و غضب چند برابر است.

وَ هُوَ الْغَفُورُ الْوَدُودُ: بخشنده مهربان است در حق كسى كه توبه كند و اطاعت نمايد .

سَيَذَّكَّرُ مَنْ يَخْشى: آن كس كه خوف و خشيت دارد، پند گرفته و بهره مند مى شود.

وَ يَتَجَنَّبُهَا الْأَشْقَى: آنكه شقاوتش بيشتر است، از تذكر و پند رويگردان است.

الَّذِي يَصْلَى النَّارَ الْكُبْرى: در آتش بزرگ قيامت وارد مى شود.

ثُمَّ لا يَمُوتُ فِيها: نه مى ميرد تا آسوده شود.

وَ لا يَحْيى: و نه زندگى سودمندى دارد. همان طورى كه در آيه ديگر فرمود: «وَ يَأْتِيهِ الْمَوْتُ مِنْ كُلِّ مَكانٍ وَ ما هُوَ بِمَيِّتٍ»، {از هر طرف موجبات مرگ فراهم است، ولى هرگز نمى ميرد.} - . ابراهيم / ١٧ -

وَ رَضُوا عَنْهُ: اينان هم از خدا راضى و خشنودند، چون خداوند اين مؤمنين را به آخرين آمال و آرزوشان رساند.

ذلِكَ لِمَنْ خَشِيَ رَبَّهُ: ايـن نعمت الهى براى آنـانى است كه از خـدا خشـيت دارنـد، چه كه خشـيت، ملاك و ميزان كـار و وادار كننده بر اعمال نيك و هر خير و خوبى است.

**[ترجمه]

الأخبار

«۱»

کا، [الکافی] عَنِ الْعِدَّهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ عَلِیِّ بْنِ حَدِیدٍ عَنْ مَنْصُورِ بْنِ یُونُسَ عَنِ الْحَارِثِ بْنِ الْمُغِیرَهِ أَوْ أَبِیهِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: قُلْتُ لَهُ مَا کَانَ فِی وَصِیَّهِ لُقْمَانَ قَالَ کَانَ فِیهَا الْأَعَاجِیبُ وَ کَانَ أَعْجَبَ مَا کَانَ فِیهَا أَنْ قَالَ لِابْنِهِ خَفِ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ خِیفَهً لَوْ جِئْتَهُ بِبِرِّ الثَّقَلَیْنِ لَعَذَّبَکَ وَ ارْجُ اللَّهَ رَجَاءً لَوْ جِئْتَهُ بِذُنُوبِ الثَّقَلَیْنِ لَرَحِمَکَ ثُمَّ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام کَانَ أَبِی علیه السلام یَقُولُ إِنَّهُ لَیْسَ مِنْ عَبْدٍ مُؤْمِنٍ إِلَّا فِی قَلْبِهِ نُورَانِ نُورُ خِیفَهٍ وَ نُورُ رَجَاءٍ لَوْ وُزِنَ هَذَا لَمْ یَزِدْ عَلَی هَذَا وَ لَوْ وُزِنَ هَذَا لَمْ یَزِدْ عَلَی هَذَا(۱).

**[ترجمه]کافی: حارث بن مغیره یا پدرش گوید: به حضرت صادق علیه السّلام عرضه داشتم: در وصیت لقمان چه چیز بود؟ فرمود: چیزهای عجیبی بوده و عجیب ترین چیزهایی که در آن بود، این بود که به پسرش گفت: ای پسرم! خوف و ترس تو از خدا باید طوری باشد که اگر فرضا تمام اعمال نیک جن و انس را داشته باشی، باز هم احتمال عذاب را باید بدهی. و امیدت به خداوند باید طوری باشد که اگر فرضا تمام گناهان جن و انس را داشته باشی، باز هم احتمال مشمول رحمت و لطف او قرار گرفتن را بدهی.

سپس حضرت فرمود: پدرم می فرمود: هیچ بنده مؤمنی نیست مگر در درون قلبش دو نور متساوی هست؛ نور ترس و نور امید، که اگر با هم سنجیده شوند، هیچ یک از این نورها بیشتر از دیگری نیست (همان مقدار که ترس از خدا دارد، به همان میزان به رحمتش امیدوار است). - . کافی ۲ : ۶۷ -

**[ترجمه]

بیان

الأعاجیب جمع الأعجوبه و هی ما یعجبک حسنه أو قبحه و المراد هنا الأول و یدل علی أنه ینبغی أن یکون الخوف و الرجاء کلاهما کاملین فی النفس و لا تنافی بینهما فإن ملاحظه سعه رحمه الله و غنائه و جوده و لطفه علی عباده سبب الرجاء و النظر إلی شده بأس الله و بطشه و ما أوعد العاصین من عباده موجب للخوف مع أن أسباب الخوف ترجع إلی نقص العبد و تقصیره و سوء أعماله و قصوره عن الوصول إلی مراتب القرب و الوصال و انهماکه فیما یوجب الخسران و الوبال و أسباب الرجاء تئول إلی لطف الله و رحمته و عفوه و غفرانه و وفور إحسانه و کل منهما فی أعلی مدارج الکمال.

قال بعضهم کلما یلاقیک من مکروه و محبوب ینقسم إلی موجود فی الحال و إلی موجود فیما مضی و إلی منتظر فی الاستقبال فإذا خطر ببالک موجود فیما مضی سمی فکرا و تذکرا و إن کان ما خطر بقلبک موجودا فی الحال سمی إدراکا و إن کان خطر ببالک وجود شی ء فی الاستقبال و غلب ذلک علی قلبک سمی انتظارا و توقعا فإن کان المنتظر مکروها حصل منه ألم فی القلب سمی خوفا و إشفاقا و إن کان محبوبا حصل من انتظاره و تعلق القلب به و إخطار وجوده بالبال لذه

۱- ۱. الکافی ج ۲ ص ۶۷.

فی القلب و ارتیاح یسمی ذلک الارتیاح رجاء.

فالرجاء هو ارتیاح القلب لانتظار ما هو محبوب و لکن ذلک المحبوب المتوقع لا بد و أن یکون له سبب فإن کان انتظاره لأجل حصول أکثر أسبابه فاسم الرجاء علیه صادق و إن کان ذلک انتظارا مع عدم تهیئ أسبابه و اضطرابها فاسم الغرور و الحمق علیه أصدق من اسم الرجاء و إن لم تکن الأسباب معلومه الوجود و لا معلومه الانتفاء فاسم التمنی أصدق علی انتظاره لأنه انتظار من غیر سبب.

و علی کل حال فلا یطلق اسم الرجاء و الخوف إلا علی ما یتردد فیه أما ما یقطع به فلا إذ لا یقال أرجو طلوع الشمس وقت الطلوع و أخاف غروبها وقت الغروب لأن ذلک مقطوع به نعم یقال أرجو نزول المطر و أخاف انقطاعه.

و قد علم أرباب القلوب أن الدنیا مزرعه الآخره و القلب کالأرض و الإیمان کالبذر فیه و الطاعات جاریه مجری تقلیب الأرض و تطهیرها و مجری حفر الأنهار و سیاقه الماء إلیها و القلب المستغرق بالدنیا کالأرض السبخه التی لا ینمو فیها البذر و یوم القیامه الحصاد و لا یحصد أحد إلا ما زرع و لا ینمو زرع إلا من بذر الإیمان و قلما ینفع إیمان مع خبث القلب و سوء أخلاقه کما لا ینبو بذر فی أرض سبخه.

فینبغی أن یقاس رجاء العبد للمغفره برجاء صاحب الزرع فکل من طلب أرضا طیبه و ألقی فیها بذرا جیدا غیر عفن و لا مسوس ثم أمده بما یحتاج إلیه و هو سیاق الماء إلیه فی أوقاته ثم نقی الأرض عن الشوک و الحشیش و کل ما یمنع نبات البذر أو یفسده ثم جلس منتظرا من فضل الله رفع الصواعق و الآیات المفسده إلی أن یثمر الزرع و یبلغ غایته سمی انتظاره رجاء و إن بث البذر فی أرض صلبه سبخه مرتفعه لا ینصب الماء إلیها و لم یشغل بتعهد البذر أصلا ثم انتظر حصاد الزرع یسمی انتظاره حمقا و غرورا لا رجاء و إن بث البذر فی أرض طیبه و لکن لا ماء لها و ینتظر میاه الأمطار حیث لا تغلب الأمطار و لا یمتنع سمی انتظاره تمنیا لا رجاء.

فـإذا اسم الرجاء إنما يصـدق على انتظار محبوب تمهـدت جميع أسـبابه الـداخله تحت اختيار العبـد و لم يبق إلا ما ليس يـدخل تحت اختياره و هو فضل الله بصرف القواطع و المفسدات.

فالعبد إذا بث بذر الإيمان و سـقاه بماء الطاعه و طهر القلب عن شوک الأخلاق الرديه و انتظر من فضل الله تثبيته على ذلک إلى الموت و حسن الخاتمه المفضيه إلى المغفره کان انتظاره رجاء حقيقيا محمودا فى نفسه باعثا له على المواظبه و القيام بمقتضـى الإيمـان فى إتمـام أسـباب المغفره إلى الموت و إن انقطع عن بـذر الإيمان تعهـده بماء الطاعات أو ترک القلب مشـحونا برذائل الأخلاـق و انهمک فى طلب لـذات الـدنيا ثم انتظر المغفره فانتظاره حمق و غرور کما قال تعالى فَخَلَفَ مِنْ بَعْـدِهِمْ خَلْفٌ وَرِثُوا الْكِتابَ يَأْخُذُونَ عَرَضَ هذَا الْأَدْنى وَ يَقُولُونَ سَـيُغْفَرُ لَنا(۱) و إنما الرجاء بعـد تأکـد الأسـباب و لـذا قال تعالى إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَ الَّذِينَ هاجَرُوا وَ جاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ (۲).

و أمـا من ينهمـک فيما يکرهه الله و لا يـذم نفسه عليه و لا يعزم على التوبه و الرجوع فرجاؤه المغفره حمق کرجاء من بث البـذر فى أرض سبخه و عزم أن لا يتعهدها بسقى و لا تنقيه.

فإذا عرفت حقيقه الرجاء و مظنته فقـد عرفت أنها حاله أثمرها العلم بجريان أکثر الأسـباب و هـذه الحاله تثمر الجهـد للقيام ببقيه الأسـباب على حسب الإمکـان فـإن من حسن بـذره و طـابت أرضه و غزر ماؤه صـدق رجاؤه فلا يزال يحمله صـدق الرجاء على تفقد الأرض و تعهده و تنقيه کل حشيش ينبت فيه و لا يفتر عن تعهده أصلا إلى وقت الحصاد و هذا لأن الرجاء يضاده اليأس و اليـأس يمنع من التعهـد و الخوف ليس بضـد للرجاء بل هو رفيق له و باعث آخر بطريق الرهبه کما أن الرجاء باعث بطريق الرغبه انتهى.

۱- ۱. الأعراف: ۱۶۹.

۲- ۲. البقره: ۲۱۸.

ثم ظاهر الخبر أنه لا بـد أن يكون العبـد دائما بين الخوف و الرجاء لا يغلب أحـدهما على الآخر إذ لو رجـح الرجاء لزم الأمن لا فى موضـعه و قـال تعـالى أَ فَأَمِنُوا مَكْرَ اللَّهِ فَلا يَأْمَنُ مَكْرَ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْخاسِرُونَ (۱) و لـو رجـح الخوف لزم اليـأس الموجب للهلاک كما قال سبحانه لا يَيْأَسُ مِنْ رَوْحِ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْكافِرُونَ (۲).

و قيل يستحب أن يغلب فى حاله الصـحه الخوف فإذا انقضى الأجل يستحب أن يغلب الرجاء ليلقى الله على حاله هى أحب إليه إذ هو سبحانه الرحمن الرحيم و يحب الرجاء.

و قيـل ثمره الخوف الكف عن المعاصـى فعنـد دنو الأجـل زالت تلك الثمره فينبغى غلبه الرجاء و قال بعضـهم الخوف ليس من الفضائـل و الكمالاـت العقليه فى النشـأه الآـخره و إنمـا هو من الأـمور النافعه للنفس فى الهرب عن المعاصـى و فعل الطاعات ما دامت فى دار العمل و أما عند انقضاء الأجل و الخروج من الدنيا فلا فائده فيه و أما الرجاء فإنه باق أبدا إلى يوم القيامه لا ينقطع

لأنه كلما نال العبـد من رحمه الله أكثر كان ازدياد طمعه فيما عند الله أعظم و أشد لأن خزائن جوده و خيره و رحمته غير متناهيه لا تبيد و لا تنقص فثبت أن الخوف منقطع و الرجاء أبدا لا ينقطع انتهى.

و الحق أن العبـد ما دام فى دار التكليف لا بـد له من الخوف و الرجاء و بعـد مشاهـده أمور الآخره يغلب عليه أحـدهما لا محاله بحسب ما يشاهده من أحوالها.

**[ترجمه]«اعـاجيب» جمـع اعجـوبه است و اعجوبه هر چيزى است كه خوبى يـا بـدى آن شـگفت انگيز باشـد كه البته در اين حـديث، خوبى شـگفت انگيز مراد است. اين حـديث دلاـلت بر اين دارد كه خوف و رجـاء هر دو بايـد در حـد كمال باشـد و منافـاتى نـدارد كه هم خوف و هم اميـد، هر دو خيلى زيـاد باشـد، چون هر يک از جهتى است. يعنى ديـدن و ملاحظه رحمت واسـعه الهى و بى نيـازى وجود و بخشـش و لطف عميم پروردگـار دربـاره بنـدگان، بـاعث اميـد فراوان است و از طرف ديگر شدت غضب و كيفر بى مانندش و تهديدهاى هراسـناكى كه به معصـيت كاران دارد، منشأ خوف و بيم زياد مى شود. علاوه بر اين علت خوف و ترس مربوط به خود انسان و نقص و كوتاهى و تقصير انسان و زشتى اعمال و نارسايى و قصور از دستيابى به مراتب قرب و وصال الهى و غوطه ورشدنش در كارهايى است كه موجب زيان و بدبختى مى شود. اينها علل خوف و خشـيت است، ولى اسـباب و علـل اميـد و رجـاء، مربوط به لطف و رحمت خـدا، عفو و بخشـش او و احسـان و عنـايت وافر و كامل او است. پس ريشه خوف، قصور و تقصير بنده است و ريشه رجاء، كمال اوصاف خداوندى است و در هر دو طرف، حد و مرزى نيست. يكى از اربـاب تحقيق در تشـريح معنـاى رجـاء و اميـد چنين گفته: آنچه كه بـا انسـان رابطه و تمـاس دارد، چه خوب و محبوب و چه بد و ناپسند، يا مربوط به گذشـته است يا آلان و در زمان حاضر است يا مربوط به آينده كه انسان در انتظار آن است. اگر واقعه اى كه در گذشـته اتفـاق افتاده در ذهن انسان خطور كنـد، اين توجه ذهن را فكر و تـذكر و يادآورى گوينـد. اگر چيزى كه اكنون و در حال حاضر موجود است فكر انسان را جلب نمايد، به اين حالت ادراك و شعور گويند. و اگر توجه به آينـده نمايـد و احتمـال وجود آن چيز در آينـده داده شود و وجود و تحقق آن چنـان قوى باشـد كه انسـان تقريبا اطمينان به وجودش داشـته باشـد، اين حـالت را توقع و انتظـار گوينـد. اگر آن شـى ء مورد انتظار مكروه و ناپسـند باشـد و انسان احساس ناراحتى و رنـج نمايـد، به اين حالت خوف و اشـفاق گوينـد و اگر محبوب و مورد علاقه قلبى انسان باشد،به طورى كه از فكر آن لذت قلبى پيدا شود و انسان احساس سرور و نشاطى در خود ببيند، به اين حالت رجاء و اميد گويند.

بنـابراین رجـاء و امیـد، سـرور و نشـاط قلبی است که در حالت انتظار مطلوب و محبوب خود به سـر می برد،ولی آن مطلوب و مقصودی که انسان انتظار حصول آن را دارد، لابـد مقـدمات و اسـبابی لازم دارد تا موجود شود. حال اگر انتظار انسان پس از وجود و ایجاد اکثر مقـدمات و اسـباب باشـد، البته اسم رجاء و امیـد در چنین موقعی بجا و صـحیح است. ولی اگر بـدون تهیه مقدمات و تنظیم و ترتیب اسباب در انتظار حصول مقصود باشد، در این صورت استعمال رجاء و امید بیجا و غیر صحیح است، بلکه اطلاـق نام غرور و فریب و حماقت و سـفاهت به آن، صـحیح تر و مناسب تر است. قسم سوم این است که وضع مقـدمات مبهم است و کاملا روشن نیست که اسباب و وسایل حصول مطلوب و مقصود موجود است یا مقدمات مهیا و فراهم نیست، در این صورت هم رجـاء و امیـد معنـا نـدارد و این حـالت را تمنـا و آرزو بایـد گفت، چون بـدون اطلاـع و آگـاهی از بود و نبود مقدمات و اسـباب، آرزوی آن را داشـته و جز یک میل قلبی و خواهش درونی چیزی نیست. خلاصه مطلب اینکه بیم و امید و خـوف و رجـاء در مـوردی است که قضـیه صـد در صـد و قطعی نباشـد و حصـول و عـدم حصولش مورد تردیـد باشـد، چون هنگامی که موضوع مسلم الوقوع و قطعی باشـد، گفتن ترس و رجاء مورد ندارد. مثلا غلط است که انسان بگوید طلوع آفتاب را هنگـام طلوع امیـدوارم یـا از غروب آفتاب به هنگام غروب می ترسم. آری صـحیح است مثلا گفته شود من امیـدوارم باران بیاید یا از نیامدن باران می ترسم. البته صاحبدلان و آنان که در صدد تربیت باطن و تصفیه دل هستند، متوجهند و می دانند که دنیا مزرعه و کشتگاه آخرت است، دل انسان زمین آماده کشت است و ایمان هم بذری است که در این زمین افشانده می شود و طاعـات و عبـادات و کارهـای نیک، به منزله شـخم و آماده کردن زمین و ترتیب دادن نهرها و آبیاری و پرورش این زمین و بـذر است. و آن دلی که تمام توجهش به دنیا و امور مادی است، مانند زمین شوره زاری است که بذر افشانی در آن بی نتیجه است و رشـد و نموی نخواهـد داشت. روز قیامت هم فصل خرمن و زمان دستیابی به حاصل است و هیـچ کس جز کشـته خود چیز دیگری درو نکرده و غیر آن حاصـلی نخواهـد داشت. رشـد و نمو زراعت از طریق بـذر ایمان است، آنهم در دلی پاک و آماده. و خیلی مشـکل است که بذر ایمان،در قلبی خبیث و دارای اخلاق زشت و ناپسند رشدی کرده و سودی بدهد، همچنان که بذری که در زمین شوره زار افکنده می شود، رشد و نموی ندارد.

بنابراین رجاء و امیـد انسان به رحمت و مغفرت خداونـدی، بایـدماننـد رجاء و امیـد زارع و کشاورز به محصول زراعت باشد. دهقانی که بـذر و تخم خوبی را که هیچ گونه عفونت و کرم زدگی در آن نیست در زمین مناسب و آماده کشـته است و امور مورد نیـاز و آبیـاری در مواقع لازمه را مراعـات نموده و خارهـا و علف هـای هرزه و مزاحم و آنچه را که مـانع رشـد و نمو یا باعث فساد آن است از میان برداشـته و زراعت را مراقبت نموده و سپس به انتظار فضل و کرم خدا نشسـته که خداوند آفات و بلاهـا را مرتفع فرمایـد و انتظـار ثمر و نتیجه را دارد، البته این حالت را می توان گفت رجاء و امیـد. ولی اگر بـذر و تخم را در زمین سـفت و سـخت و شوره زار و مرتفعی که آب به آن راه نـدارد کاشـته و هیچ گونه مراقبت از آن نداشـته باشد و در عین حال منتظر محصولش باشد،این حالت را نمی توان رجاء و امید نامید، بلکه گول زدن خود و حماقت و سـفاهتی بیش نیست. و اگر در زمین منـاسب و آماده ای بـذر افشانی کرده، ولی آب نـدارد و فقط به انتظار آب باران نشسـته است - آنهم در مناطقی که البته آمـدن باران محال نیست - ولی اطمینانی هم به باریـدن آن ندارد، این حالت هم تمنّا و آرزو نامیده می شود، نه رجاء و امید.

بنابراین رجاء و امیـد در موردی صادق و بجا است که انسان در انتظار مطلوبی باشـد که تمام اسباب و مقـدماتی که در اختیار

اوست، تهیه کرده و فقط آن چیزهایی که مربوط به او و در اختیار و قدرت او نیست باقی مانده باشد؛ یعنیهمان لطف الهی که از موانع و قواطع جلوگیری کند. علی هذا بنده ای که بذر با ارزش ایمان را در دل خود کشته و آن را با آب اطاعت و عبادت آبیاری نموده و دل را از خارهای اخلاق زشت و ناپسند تطهیر و پاکیزه کرده باشد و انتظار توفیق و لطف الهی را داشته باشد که این موفقیت را تا آخرین لحظه زندگی ادامه دهد و حسن عاقبت که موجب مغفرت و رحمت است به او عنایت فرماید، چنین انتظاری رجاء حقیقی و صفتی است پسندیده، ولی اگر ایمانش را از طریق اطاعت و بندگی تقویت نکند یا دل و قلب خود را که آلوده به رذائل اخلاق است تنقیه و تطهیر ننماید و در لذائذ و کامیابی از شهوات دنیوی فرو رفته باشد و با این وصف منتظر مغفرت و رحمت خداوند باشد، چنین انتظاری گول زدن خود و حماقت و جهل است، همان طور که خداوند می فرماید:فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ وَرِثُوا الْكِتابَ يَأْخُذُونَ عَرَضَ هذَا الْأَدْنى وَ يَقُولُونَ سَيُغْفَرُ لَنا»، {پس از آنها گروهی وارث کتاب آسمانی شدند که توجهشان به این متاع پست دنیوی بود و در فکر جلب منافع مادی بودند و می گفتند خدا ان شاء اللّه ما را می بخشد.} - . اعراف / ۱۶۹ - که این آیه در مقام توبیخ و تکذیب گفتار آنهاست، یعنی با چنین حالتی توقع و چشمداشت مغفرت، غلط و بیجاست. رجاء و امید به مغفرت و رحمت، در موردی است که عملا مقدمات را فراهم و آماده نموده باشد و لذا فرمود: «إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَ الَّذِينَ هاجَرُوا وَ جاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ»، {آن کسانی که ایمان آورده و برای خدا از ملک و دیار و هستی خود چشم پوشیده و هجرت کرده و در راه خدا از هیچ گونه جدیت و کوشش و جهاد و مبارزه دریغ ننمودند، اینان رجاء و امید به رحمت و لطف خدا دارند.} - . بقره / ۲۱۸ - ولی آن کس که در کارهای زشت و خدا ناپسند فرو رفته و کمترین احساس شرم ندارد و خود را در محکمه وجدان توبیخ و نکوهش نمی کند و قصد و تصمیمی هم به توبه و بازگشت ندارد، چنین شخصی رجاء مغفرت و امیدش، حماقت و بلاهت است، مانند کسی که در زمین شوره بذر افکنده و قصدی هم برای مراقبت و آبیاری و غیره ندارد .

حال که معنا و حقیقت رجاء و مورد آن روشن شد، معلوم می شود که رجاء حالتی است که علم و اطلاع به کیفیت مقدمات و پیدایش و حصول اکثر اسباب و وسائل، این حالت را در انسان ایجاد می کند و نتیجه و ثمره این حالت درونی، این است که انسان به میزان قدرت و توانایی خود، به تهیه بقیه مقدمات بپردازد. مثلا کسی که بذر سالم و خوب و زمین آماده و آب فراوان داشته باشد، امید و رجائش صحیح و درست است و همین امید و دلگرمی او را وادار می کند که به وضع زمینش بیشتر برسد و آن را بهتر آماده کند و آن را از هر گونه علف هرزه زیانبار پاکیزه نماید و تا وقت دستیابی به محصول، هیچ گونه احساس خستگی نمی نماید. و چون امید نقطه مقابل یاس و نومیدی است - و یاس و ناامیدی مانع هر گونه اصلاح و مرمت است، ولی با خوف و ترس تضادی ندارد و نه تنها نقطه مقابل ترس نیست، بلکه امید و رجاء با ترس و خوف همراه و دوست صمیمی است - از طریق احساس خوف و ترس و احتمال پیشامدها، احتیاط و پیشگیری بیشتر نموده و انتظار حصول مطلوب قوی تر می گردد. همچنان که حالت امید را از راه رغبت و میل به وصول به مقصود نیروی تحرک بیشتری می بخشد.

حدیثی که تا اینجا مورد بحث و تشریح قرار گرفت، دلالت بر این دارد که بنده همیشه باید بین خوف و رجاء باشد،به طوری که هیچ یک از طرف خوف و رجاء قوی تر و بیشتر از دیگر طرف نباشد. چون اگر رجاء و امید انسان بیش از خوف باشد، لازمه این ترجیح، احساس امن و امان است در محلبی مورد، که خداوند فرموده: «أَ فَأَمِنُوا مَكْرَ اللَّهِ فَلا يَأْمَنُ مَكْرَ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْخاسِرُونَ»، {آیا از کیفرها و نقشه های ناگهانی خدا در امانند؟ جز زیانکاران نباید احساس ایمنی بنمایند.} - . اعراف / ۹۹ -

و اگر حالت خوف و ترس غالب و زیاد باشد، موجب یاس و ناامیدی از رحمت حق می گردد که نتیجه اش هلاکت و شقاوت است، که خداوند متعال فرموده: «لا يَيْأَسُ مِنْ رَوْحِ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْكافِرُونَ»، {جز کافران هیچ کس از رحمت حق مایوس و ناامید نمی گردد.} - . یوسف / ۸۷ -

و گفته شد که مستحب و خوب است که انسان در حال صحت و سلامت، خوف و ترس بیشتری داشته باشد، ولی اواخر عمر رجاء و امیدش بیشتر باشد تا خدا را در بهترین حالتی که خدا آن حالت را دوست دارد که همان حالت رجاء و امید است، ملاقات کند. چون خداوند متعال رحمان و رحیم است و رجاء و امید را دوست دارد. و نیز گفته شده که نتیجه و ثمره خوف و ترس، خودداری از گناهان است و چون در اواخر عمر دواعی گناه قهرا کم می شود، لذا سزاوار است در آن هنگام رجاء و امید زیاد باشد. و بعضی از بزرگان گفته اند که خوف و ترس، خود از فضائل و کمالات نفسانی عقلی در جهان آخرت نیست و فقط در این عالم مطلوب است که از اثر آن حالت، انسان از گناهان دور شده و به انجام عبادت و طاعت وادار شود. اما در آن هنگام که مرگ انسان نزدیک می شود و مهیای خروج از این عالم است، حالت خوف نتیجه و ثمره ای ندارد، ولی حالت رجاء و امید همیشه باقی و ابدی است و تا قیامت، بلکه در آن عالم هم ادامه دارد، چون به هر مقدار از رحمت و لطف خدا که نائل می شود، باز هم چشم امید و طمع در آنچه که از طرف خدا است بیشتر می گردد، چه که خزائن جود و خیر و کرم و رحمت حق نهایت ندارد، نه پایان می پذیرد و نه نقص و کمبود دارد. پس معلوم شد که خوف حالتی است موقت و فقط در این عالم، ولی رجاء و امید حالتی است ابدی که هیچ انقطاع و مدت معینی ندارد.

ولی حق مطلب این است که بنده تا وقتی که در عالم تکلیف و در این جهان است، باید هم دارای خوف و هم دارای رجاء باشد، و پس از ورود در آن جهان و دیدن امور اخروی، بالاخره یکی از این دو حالت بر او حکمفرما خواهد شد و این بستگی دارد که پس از مردن چه ببیند و در چه حالی قرار گیرد.

**[ترجمه]

«۲»

کا، [الكافی] مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ عَنْ سَهْلِ بْنِ زِيَادٍ عَنْ يَحْيَى بْنِ الْمُبَارَكِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَبَلَةَ عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَمَّارٍ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: يَا إِسْحَاقُ خَفِ اللَّهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ وَ إِنْ كُنْتَ لَا تَرَاهُ فَإِنَّهُ يَرَاكَ وَ إِنْ كُنْتَ تَرَى أَنَّهُ لَا يَرَاكَ فَقَدْ كَفَرْتَ وَ إِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ أَنَّهُ يَرَاكَ ثُمَّ بَرَزْتَ لَهُ بِالْمَعْصِيَةِ فَقَدْ جَعَلْتَهُ مِنْ أَهْوَنِ النَّاظِرِينَ

ص: ۳۵۵

۱- ۱. الأعراف: ۹۹.

۲- ۲. یوسف: ۸۷.

عَلَیْکَ (۱).

**[ترجمه]کافی: اسحاق بن عمار گوید: حضرت صادق علیه السّلام فرمود:ای اسحاق! از خدا بترس، طوری که گویی داری خدا را می بینی، که اگر تو او را نمی بینی، قطعا او تو را می بیند. اگر خیال کنی که او تو را نمی بیند، قطعا کافرشده ای و اگر می دانی و معتقدی که او تو را می بیند و با این حال معصیت او را می کنی، پس تو خداوند را بی ارزش ترین بینندگان می دانی. - . کافی ۲ : ۶۸ -

**[ترجمه]

توضیح

اعلم أن الرؤیه تطلق علی الرؤیه بالبصر و علی الرؤیه القلبیه و هی کنایه عن غایه الانکشاف و الظهور و المعنی الأول هنا أنسب أی خف الله خوف من یشاهده بعینه و إن کان محالا و یحتمل الثانی أیضا فإن المخاطب لما لم یکن من أهل الرؤیه القلبیه و لم یرتق إلی تلک الدرجه العلیه فإنها مخصوصه بالأنبیاء و الأوصیاء علیهم السلام قال کأنک تراه و هذه مرتبه عین الیقین و أعلی مراتب السالکین.

و قوله فإن لم تکن تراه أی إن لم تحصل لک هذه المرتبه من الانکشاف و العیان فکن بحیث تتذکر دائما أنه یراک و هذه مقام المراقبه کما قال تعالی أَ فَمَنْ هُوَ قائِمٌ عَلی کُلِّ نَفْسٍ بِما کَسَبَتْ إِنَّ اللَّهَ کانَ عَلَیْکُمْ رَقِیباً(۲) و المراقبه مراعاه القلب للرقیب و اشتغاله به و المثمر لها هو تذکر أن الله تعالی مطلع علی کل نفس بما کسبت و أنه سبحانه عالم بسرائر القلوب و خطراتها فإذا استقر هذا العلم فی القلب جذبه إلی مراقبه الله سبحانه دائما و ترک معاصیه خوفا و حیاء و المواظبه علی طاعته و خدمته دائما.

و قوله و إن کنت تری تعلیم لطریق جعل المراقبه ملکه للنفس فتصیر سببا لترک المعاصی و الحق أن هذه شبهه عظیمه للحکم بکفر أرباب المعاصی و لا یمکن التفصی عنها إلا بالاتکال علی عفوه و کرمه سبحانه و من هنا یظهر أنه لا یجتمع الإیمان الحقیقی مع الإصرار علی المعاصی کما مرت الإشاره إلیه.

ثم برزت له بالمعصیه أی أظهرت له المعصیه أو من البراز للمقاتله کأنک عادیته و حاربته و علیک متعلق بأهون.

**[ترجمه]رویت و دیدن گاهی به بینش و دیدن چشم سر گفته می شود که البته اکثر موارد رویت، همین دیدن با چشم ظاهری است. و گاهی به بینش و دیدن قلبی گفته می شود که منظور انکشاف و روشن بودن کامل آن چیز در نظر انسان است. در این حدیث شریف، معنای اول که همان دیدن ظاهری باشد مناسب تر است. یعنی از خدا بترس، مانند کسی که خدا را با این چشم فرضا می بیند و مشاهده می کند، گرچه این موضوع محال و ممتنع است.

و ممکن است منظور معنای دوم باشد، به این ترتیب که مخاطب امام (اسحاق) چون از آن افراد و انسان های کامل که خدا را با چشم دل در کمال روشنی درک نموده و می بینند نیست و به این مرتبه بلند و عالی نرسیده - چون این درجه و مقام مخصوص انبیاء و اوصیا است - لذا حضرت فرمود: مثل اینکه تو خدا را با چشم دل می بینی. و این مرتبه عین الیقین است که

عالی ترین مراتب و درجات سیر و سلوک است. و این جمله که فرمود (فان لم تکن تراه)، یعنی اکنون که تو به این مرتبه عین الیقین و کشف و ظهور تام و کامل نرسیده ای، پس متوجه و متذکر این مطلب باش که او تو را همیشه می بیند و تو دائما این توجه را داشته باش. و این مقام و مرحله مراقبت است که در علم اخلاق یکی از مراحل سیر و سلوک است. خداوند متعال فرمود: «أَ فَمَنْ هُوَ قائِمٌ عَلی کُلِّ نَفْسٍ بِما کَسَبَتْ إِنَّ اللَّهَ کانَ عَلَیْکُمْ رَقِیباً»، {آن خداوندی که به تمام کارهای هر کس واقف و بینا است، قطعا و مسلما خداوند مراقب شما و کارهای شما است.} - . نساء / ۱ - (ترجمه کنترل شود) و مراقبت یعنی توجه داشتن انسان به رقیب و نگهبان خود. و نتیجه مراقبت تذکر و توجه به این است که خداوند بر تمامی اعمال و رفتار انسان مطلع و آگاه است و به تمام رازها و اسرار قلبی و خاطرات دل دانا و بینا است.و هنگامی که این علم و درک در دل انسان جا گرفت، همین درک و شعور حالت مراقبت به او می دهد و نتیجه این حالت، این می شود که از خوف و ترس و از جهت حیا و شرم، معاصی و گناهان را ترک کرده و همیشه مواظب اطاعت و خدمت او است و این جمله که فرمود: «اگر معتقد باشی که او تو را می بیند باز هم معصیت او را می کنی»، تعلیم راه مراقبت است که با این طریق، حالت مراقبت ملکه قلبی و حالت ثابتی می شود که موجب ترک معصیت می گردد. و البته این مطلب که حکم به کفر ارباب معصیت شده اشکال بزرگی دارد (یعنی لازمه اش این است که اکثر مردم را که به گناه آلوده اند کافر بدانیم) و دفع این اشکال، فقط از راه اعتماد و اتکال به لطف و کرم خداوندی امکان پذیر است. و از این حدیث استفاده می شود که ایمان واقعی و حقیقی با اصرار و ادامه گناه منافات دارد و جمع نمی شود، کما اینکه قبلا به این مطلب اشاره شده است.

«ثم برزت له بالمعصیه»: یعنی با این حال باز معصیت کنی یا از براز و مبارزه باشد، یعنی با این وصف که تو را می بیند، تو با معصیت و گناه کردن در مقام محاربه و مبارزه خداوند باشی. لفظ «علیک» متعلق به «اهون» است.

**[ترجمه]

«۳»

کا، [الکافی] عَنِ الْعِدَّهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِیهِ عَنْ حَمْزَهَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْجَعْفَرِیِ

۱- ۱. الکافی ج ۲ ص ۶۷.

۲- ۲. النساء: ۱.

عَنْ جَمِيلِ بْنِ دَرَّاجٍ عَنْ أَبِی حَمْزَهَ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: مَنْ عَرَفَ اللَّهَ خَافَ اللَّهَ وَ مَنْ خَافَ اللَّهَ سَخَتْ نَفْسُهُ عَنِ الدُّنْيا(۱).

**[ترجمه]کافی:ابی حمزه گوید: حضرت صادق علیه السّلام فرمود:هر کس در حق خدا معرفت داشته باشد، از او خوف دارد و هر که از خدا خوف داشته باشد، خویشتن را از قید دنیا رها و آزاد می نماید. - . کافی ۲ : ۶۸ -

**[ترجمه]

بیان

یقال سخی عن الشی ء یسخی من باب تعب ترک و یدل علی أن الخوف من الله لازم لمعرفته کما قال تعالی إِنَّما يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبادِهِ الْعُلَماءُ و ذلک لأن من عرف عظمته و غلبته علی جمیع الأشیاء و قدرته علی جمیع الممکنات بالإیجاد و الإفناء خاف منه و أیضا من علم احتیاجه إلیه فی وجوده و بقائه و سائر کمالاته فی جمیع أحواله خاف سلب ذلک منه و معلوم أن الخوف من الله سبب لترک ملاذ الدنیا و شهواتها الموجبه لسخط الله

**[ترجمه]«سخی عن الشّی ء» از باب «تعب» به معنای «ترک» (رها کرد) است. البته این حدیث دلالت بر این مطلب دارد که خوف و ترس از خدا، لازمه معرفت و شناخت خدا است، همان طور که فرمود: «إِنَّما يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبادِهِ الْعُلَماءُ»، {دانایان و اهل معرفت دارای خوف و خشیت از خدا هستند.} و این که معرفت ریشه خوف و خشیت است، از این جهت است که وقتی انسان به عظمت و سلطه و غلبه و قدرت خداوند بر تمام اشیاء و ممکنات پی برد و معرفت پیدا کرد و فهمید که پدید آورنده و نابودکننده او است و نیز احتیاج ذاتی و وجودی خود را به او در اصل هستی و در ادامه هستی و در جمع کمالات در همه احوال درک کرد و خلاصه معرفت پیدا کرد که هر چه هست از اوست و به اوست، قهرا حالت خوف و خشیتی در او به وجود می آید و هر آن احتمال سلب نعمت و کمال را می دهد. و روشن است که این حالت ترس، موجب می شود که لذائذ و شهوات نامشروع دنیوی را که موجب سخط و خشم الهی می گردد، به طور کلی رها کرده و به وظایف عبودیت و بندگی خود توجه کند.

**[ترجمه]

«۴»

کا، [الکافی] عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى عَنِ ابْنِ عِيسَى عَنِ ابْنِ أَبِی نَجْرَانَ عَمَّنْ ذَكَرَهُ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: قُلْتُ لَهُ قَوْمٌ يَعْمَلُونَ بِالْمَعَاصِی وَ يَقُولُونَ نَرْجُو فَلَا يَزَالُونَ كَذَلِكَ حَتَّى يَأْتِيَهُمُ الْمَوْتُ فَقَالَ هَؤُلَاءِ قَوْمٌ يَتَرَجَّحُونَ فِی الْأَمَانِیِّ كَذَبُوا لَيْسُوا بِرَاجِينَ إِنَّ مَنْ رَجَا شَيْئاً طَلَبَهُ وَ مَنْ خَافَ مِنْ شَیْ ءٍ هَرَبَ مِنْهُ.

وَ رَوَاهُ عَلِیُّ بْنُ مُحَمَّدٍ رَفَعَهُ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام إِنَّ قَوْماً مِنْ مَوَالِيكَ يُلِمُّونَ بِالْمَعَاصِی وَ يَقُولُونَ نَرْجُو فَقَالَ كَذَبُوا لَيْسُوا لَنَا بِمَوَالٍ أُولَئِكَ قَوْمٌ تَرَجَّحَتْ بِهِمُ الْأَمَانِیُّ مَنْ رَجَا شَيْئاً عَمِلَ لَهُ وَ مَنْ خَافَ مِنْ شَیْ ءٍ هَرَبَ مِنْهُ (۲).

**[ترجمه]کافی: راوی گوید: خدمت حضرت صادق علیه السّلام عرض کردم: گروهی از مردم را می بینم که مرتب معاصی و گناهان را انجام می دهند و می گویند که ما به رحمت و بخشش خداوندی امیدواریم و به همین روش خود تا هنگام مرگ ادامه می دهند. فرمود:اینان مردمی هستند که در اثر آمال و آرزوهای خود در نوسان هستند و به دنبال میل و خواهش دل در حرکتند و حالت رجاء واقعی در آنها نیست. چون کسی که امید رسیدن به چیزی را داشته باشد، باید برای وصول به آن چیز سعی و کوشش کند، و کسی که از چیزی بترسد، باید از نزدیک شدن به آن و موجبات آن بگریزد.

قریب به همین حدیث را علی بن محمد از دیگران نقل نموده که راوی گفت: به حضرت صادق علیه السّلام عرض کردم: عده ای از دوستان شما با گناه و معصیت سر و کار دارندو می گویند که ما امیدواریم. فرمود: دروغ می گویند، اینها از دوستان ما نیستند. اینان مردمی هستند که آرزوها وخواهش های نفسانی آنها را به این طرف و آن طرف می برد. هر کس به چیزی امید داشته باشد، قطعا برای دستیابی به آن فعالیت و کوشش می کند و کسی که از چیزی بترسد، از او باید بگریزد. - . کافی ۲ : ۶۸ -

**[ترجمه]

بیان

و یقولون نرجو أی رحمه الله و غفرانه حتی یأتیهم الموت أی بلا توبه و لا تدارک و الترجح تذبذب الشی ء المعلق فی الهواء و التمیل من جانب إلی جانب و ترجحت به الأرجوحه مالت و هی حبل یعلق و یرکبه الصبیان فکأنه علیه السلام شبه أمانیهم بأرجوحه یرکبه الصبیان یتحرک بأدنی نسیم و حرکه فکذا هؤلاء یمیلون بسبب الأمانی من الخوف إلی الرجاء بأدنی وهم و فی یحتمل الظرفیه و السببیه و کونه بمعنی علی و لما کان الخوف و الرجاء متلازمین ذکر الخوف أیضا فإن رجاء کل شی ء مستلزم للخوف من فواته و فی

ص: ۳۵۷

۱- ۱. الکافی ج ۲ ص ۶۸.

۲- ۲. الکافی ج ۲ ص ۶۸.

القاموس ألم باشر اللمم و به نزل کلم و اللمم صغار الذنوب.

لیسوا لنا بموال لأن الموالاه لیست مجرد القول بل هی اعتقاد و محبه فی الباطن و متابعه و موافقه فی الظاهر لا ینفک أحدهما عن الآخر

وَ رُوِیَ فِی نَهْجِ الْبَلَاغَهِ عَنْ أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ أَنَّهُ قَالَ بَعْدَ کَلَامٍ طَوِیلٍ لِمُدَّعٍ کَاذِبٍ أَنَّهُ یَرْجُو اللَّهَ: یَدَّعِی أَنَّهُ یَرْجُو اللَّهَ کَذَبَ وَ اللَّهِ الْعَظِیمِ مَا بَالُهُ لَا یَتَبَیَّنُ رَجَاؤُهُ فِی عَمَلِهِ وَ کُلُّ مَنْ رَجَا عُرِفَ رَجَاؤُهُ فِی عَمَلِهِ إِلَّا رَجَاءَ اللَّهِ فَإِنَّهُ مَدْخُولٌ وَ کُلُّ خَوْفٍ مُحَقَّقٌ إِلَّا خَوْفَ اللَّهِ فَإِنَّهُ مَعْلُولٌ یَرْجُو اللَّهَ فِی الْکَبِیرِ وَ یَرْجُو الْعِبَادَ فِی الصَّغِیرِ فَیُعْطِی الْعَبْدَ مَا لَا یُعْطِی الرَّبَّ فَمَا بَالُ اللَّهِ جَلَّ ثَنَاؤُهُ یُقَصَّرُ بِهِ عَمَّا یَصْنَعُ لِعِبَادِهِ أَ لَا تَخَافُ أَنْ تَکُونَ فِی رَجَائِکَ لَهُ کَاذِباً أَوْ تَکُونَ لَا تَرَاهُ لِلرَّجَاءِ مَوْضِعاً وَ کَذَلِکَ إِنْ هُوَ خَافَ عَبْداً مِنْ عَبِیدِهِ أَعْطَاهُ مِنْ خَوْفِهِ مَا لَا یُعْطِی رَبَّهُ فَجَعَلَ خَوْفَهُ مِنَ الْعِبَادِ نَقْداً وَ خَوْفَهُ مِنْ خَالِقِهِ ضِمَاراً وَ وَعْداً(۱).

و قال ابن میثم فی شرح هذا الکلام المدخول الذی فیه شبهه و ریبه و المعلول الغیر الخالص و الضمار الذی لا یرجی من الموعود.

قال و بیان الدلیل أن کل من رجا أمرا من سلطان أو غیره فإنه یخدمه الخدمه التامه و یبالغ فی طلب رضاه و یکون عمله له بقدر قوه رجائه له و خلوصه و یری هذا المدعی للرجاء غیر عامل فیستدل بتقصیره فی الأعمال الدینیه علی عدم رجائه الخالص فی الله و کذلک کل خوف محقق إلا خوف الله فإنه معلول توبیخ للسامعین فی رجائه مع تقصیرهم فی الأعمال الدینیه انتهی (۲).

و الحاصل أن الأحادیث الوارده فی سعه عفو الله سبحانه و جزیل رحمته و وفور مغفرته کثیره جدا و لکن لا بد لمن یرجوها و یتوقعها من العمل الخالص المعد لحصولها و ترک الانهماک فی المعاصی المفوت لهذا الاستعداد کما عرفت

۱- ۱. نهج البلاغه تحت الرقم ۱۵۸ من الخطب.

۲- ۲. شرح النهج لابن میثم ص ۳۲۹.

فی التمثیل بالبارزین سابقا.

فاحذر أن یغرک الشیطان و یثبطک عن العمل و یقنعک بمحض الرجاء و الأمل و انظر إلی حال الأنبیاء و الأولیاء و اجتهادهم فی الطاعه و صرفهم العمر فی العبادات لیلا و نهارا أ ما کانوا یرجون عفو الله و رحمته بلی و الله إنهم کانوا أعلم بسعه رحمته و أرجی لها منک و من کل أحد و لکن علموا أن رجاء الرحمه من دون العمل غرور محض و سفه بحت فصرفوا فی العبادات أعمارهم و قصروا علی الطاعه لیلهم و نهارهم.

**[ترجمه]«حتّی یاتیهم الموت»: تا دم مرگ یعنی بدون توبه و جبران گذشته می میرند.

«ترجّح»: حرکت داشتن چیزی که در هوا معلق است، یعنی این طرف و آن طرف شدن. «ارجوحه» به ریسمانی می گویند که اطفال و کودکان برای طناب بازی درست می کنند و سوار بر آن شده و با حرکت کوچکی از این سو به آن سو می روند و می آیند. حضرت آمال و آرزوهای این گونه مردم را به آن ریسمان تشبیه فرموده است. یعنی اینها سوار بر مرکب آرزو و خواهش های نفسانی شده و با کمترین تحریکی به این سو و آن سو می روند و با کوچک ترین وهم و خیالی، از حالت خوف به حالت رجاء می روند. و لفظ «فی» در جمله «فی الأمانی» ممکن است به همان معنای ظرفیت باشد، یا به معنای سببیت یا به معنای «علی» (بر) باشد. تذبذب و نوسان و حرکت اینها در این حالت یا به سبب آرزوها یا بر ریسمان آرزوها سوارند.

و باز اینکه حضرت فرمود رجاء واقعی ندارند، چون خوف و رجاء با هم متلازم هستند، حضرت نه تنها رجاء آنان را نفی کرد، بلکه متعرض مسأله خوف هم شد. چون لازمه امید واقعی به چیزی، خوف از فوت آن است.

«یلمّون»: در قاموس گفته «المّ باشر اللّمم» یعنی مرتکب «لمم» شد و لمم به معنای گناهان کوچک است.

و در آن حدیث بعدی که فرمود: اینها دوستان ما نیستند، چون «موالاه» و دوستی تنها گفتار نیست، بلکه دوستی یک نوع عقیده و محبتی است در باطن و در دل، و متابعت و پیروی عملی در ظاهر که این دو از هم قابل تفکیک و جدایی نیست. در نهج البلاغه از حضرت علی علیه السّلام چنین آمده که حضرت پس از سخنرانی مفصّلی راجع به شخصی که ادعای پوچ و دروغین به داشتن رجاء و امید داشت، فرمود: این شخص ادعا دارد که به خداوند امیدوار است. به خدای بزرگ سوگند که دروغ می گوید. چطور شده که اثر رجاء و امید در اعمال و افعالش دیده نمی شود؟ هر کس امید وصول به چیزی را داشته باشد، آثار امید در کوشش و جدیت در عملش مشاهده می شود. جز رجاء و امید داشتن به خدا که با مطالعه در اعمال مورد شک و تردید قرار می گیرد و هر گونه بیم و ترس از چیزی روشن و آشکار است که اثر و نشانه آن در کارها پیدا است، مگر ترس از خدا که ناقص و معلول است و آثار آن را در اعمال نمی بینیم. در کار بسیار مهم و بزرگ یعنی سعادت هر دو جهان و رسیدن به درجات عالیه بهشت، ادعای رجاء و امید به خدا را دارد با این وصف مشاهده می شود که در کارهای کوچک و منافع مادی، به امید و پشت گرمی بندگان ضعیف دلخوش کرده. با همین بندگان ضعیف طوری رفتار می کند و به قدری تملق و فروتنی نثار آنان می نماید که برای پروردگار قادر نمی کند. پس چه شده عظمت خدای بزرگ که در مورد خدا، نسبت به تواضع و تملق و فروتنی که در برابر مخلوق ناتوان انجام می شود کوتاهی شده و در ایفای حق خداوندی تقصیر می رود؟ آیا نمی ترسی که در اظهار رجاء و امیدواری به خدا

کاذب و دروغگو باشی؟ یا اینکه او را برای امیدوار بودن سزاوار نمی بینی؟ و همین طور است حال کسی که ادعا می کند به خدا امیدوار است. اگر چنانچه او از بنده ای احساس خوف و ترس کند، از روی ترس از او به گونه ای با او رفتار می کند که با پروردگارش چنان رفتاری نمی کند. بنابراین چنین شخصی ترس از بندگان عاجز را نقد و موجود پنداشته، ولی ترس از خدا را نسیه و وعده محض خیال کرده است. - . نهج البلاغه، خطبه ۱۵۸ -

ابن میثم در شرح - . شرح النهج لابن میثم : ۳۲۹ - این سخنان گفته: «مدخول» یعنی آنچه که در آن شبهه و تردید باشد.«معلول» یعنی مشوب و غیر خالص. «ضمار»(تعبیری که در اواخر سخن حضرت آمده) یعنی آن وعده ای که امیدی به تحقق و عملی شدن آن نیست. و گفته دلیل بر اینکه اظهار رجاء این مدعی پوچ و فقط ادعای محض است، این است که هر کس امیدی و توقعی از سلطانی داشته باشد، قطعا نسبت به آن سلطان خدمات کامل و تامی انجام داده و موجبات رضایت و خشنودی او را فراهم می نماید. و میزان خدمات و رفتار این شخص به قدر امید او است. ولی عکس العمل امید به خدا در کارهایش مشاهده نمی شود و از همین تقصیر و کوتاهی در عمل، می توان پی برد که رجاء و امید به خدا که اظهار می دارد، واقعی و خالص نیست و فقط ادعای صرف است .

همچنین جمله ای که فرمود: «هر گونه ترس و خوف از غیر خدا اثرش محسوس و روشن است، مگر خوف از حق که خیلی روشن و خالص نیست»، توبیخ و نکوهشی است از مخاطب که مدعی رجاء و امید است، چون لازمه رجاء حقیقی خوف و ترس است، با اینکه در اعمال دینی تقصیر و کوتاهی دارد. پس خوف و ترس هم نیست.(پایان کلام ابن میثم)

خلاصه اینکه اخبار و احادیث درباره توسعه عفو و بخشش خداوند متعال و رحمت و لطف و کثرت مغفرت حق بسیار فراوان است، ولی آن کس که رجاء و امید به رحمت حق و توقع عفو و مغفرت دارد، باید با اعمال خالص و رفتار و کردار پاک خود، زمینه شمول رحمت فراهم نموده و فرو رفتن در معصیت و آلودگی به گناه را که موجب فوت و از دست دادن این استعداد می گردد، کنار بگذارد، همچنان که در مثال های گذشته توضیح داده شد. بنابراین باید از فریب شیطانی بترسی که تو را از عمل و ایجاد زمینه بازمی دارد و به صرف رجاء و امید و آرزو قانع می نماید. مقداری در حالات انبیا و اولیا و جدیت و کوشش آنان در طاعت و صرف عمر خودشان در عبادت و بندگی در شب و روز بنگر و مطالعه کن. آیا آنها امید به عفو و رحمت حق نداشتند؟ به خدا سوگند که آنان به وسعت رحمت داناتر و به لطف او امیدوارتر بودند، ولی خوب می دانستند که رجاء و امیدواری به رحمت او بدون مراقبت بر عمل، خدعه و فریب شیطان و حماقت و سفاهت محض است. لذا عمر خود را در عبادات و شب و روز خویشتن را در اطاعت گذراندند.

**[ترجمه]

«۵»

كا، [الكافی] عَنِ الْعِدَّهِ عَنِ الْبَرْقِيِّ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِهِ عَنْ صَالِحِ بْنِ حَمْزَهَ رَفَعَهُ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: إِنَّ مِنَ الْعِبَادَهِ شِدَّهَ الْخَوْفِ مِنَ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَ إِنَّما يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبادِهِ الْعُلَماءُ(۱) وَ قَالَ جَلَّ ثَنَاؤُهُ فَلا تَخْشَوُا النَّاسَ وَ اخْشَوْنِ (۲) وَ قَالَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى وَ مَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجاً(۳) قَالَ وَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام إِنَّ حُبَّ الشَّرَفِ وَ الذِّكْرِ لَا يَكُونَانِ فِی قَلْبِ الْخَائِفِ

الرَّاهِبِ (۴).

**[ترجمه]کافی: حضرت صادق علیه السّلام فرمود:از جمله عبادات، خوف و ترس از خداوند متعال است که فرمود: «إِنَّما يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبادِهِ الْعُلَماءُ.» و نیز فرموده: «فَلا تَخْشَوُا النَّاسَ وَ اخْشَوْنِ»، {از مردم ترس نداشته باشید، از من باید بترسید.} - . مائده / ۴۴ - و فرموده: «وَ مَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجاً»، {هر کس تقوا و پرهیز از حق داشته باشد، خداوند راه رهایی از مشکلات را برای او فراهم می سازد.} - . طلاق / ۲ - و حضرت فرمود: جاه دوستی و بزرگی خواهی و نامجویی، در دل شخص ترسان و خائف راه نمی یابد. - . کافی ۲ : ۶۹ -

**[ترجمه]

بيان

إن من العباده أی من أعظم أسبابها أو هی بنفسها عباده أمر الله بها كما سيأتی و الخوف مبدؤه تصور عظمه الخالق و وعيده و أهوال الآخره و التصديق بها و بحسب قوه ذلك التصور و هذا التصديق يكون قوه الخوف و شدته و هی مطلوبه ما لم تبلغ حد القنوط.

إِنَّما يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبادِهِ الْعُلَماءُ هم الذين علموا عظمه الله و جلاله و عزه و قهره و جوده و فضله علما يقينيا يورث العمل و معاينه أحوال الآخره و أهوالها كما مر.

ص: ۳۵۹

۱- ۱. فاطر: ۲۸.

۲- ۲. المائده: ۴۴.

۳- ۳. الطلاق: ۲.

۴- ۴. الكافی ج ۲ ص ۶۹.

و قال المحقق الطوسی قدس سره فی أوصاف الأشراف ما حاصله أن الخوف و الخشیه و إن کانا بمعنی واحد فی اللغه إلا أن بینهما فرقا بین أرباب القلوب و هو أن الخوف تألم النفس من المکروه المنتظر و العقاب المتوقع بسبب احتمال فعل المنهیات و ترک الطاعات و هو یحصل لأکثر الخلق و إن کانت مراتبه متفاوته جدا و المرتبه العلیا منه لا تحصل إلا للقلیل و الخشیه حاله نفسانیه تنشأ عن الشعور بعظمه الرب و هیبته و خوف الحجب عنه و هذه الحاله لا تحصل إلا لمن اطلع علی جلال الکبریاء و ذاق لذه القرب و لذلک قال سبحانه إِنَّما یَخْشَی اللَّهَ مِنْ عِبادِهِ الْعُلَماءُ و الخشیه خوف خاص و قد یطلقون علیها الخوف أیضا انتهی.

وَ مَنْ یَتَّقِ اللَّهَ یَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجاً التقوی علی مراتب أولها التبری عن الشرک و ما یوجب الخلود فی النار و ثانیها التجنب عما یؤثم و الاتقاء عن العذاب مطلقا و ثالثها التنزه عما یشغل القلب عن الحق و بناء الکل علی الخوف من العقوبه و البعد عن الحق.

و لعل المراد هنا إحدی الأخیرتین أی وَ مَنْ یَتَّقِ اللَّهَ خوفا منه یَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجاً من شدائد الدنیا و الآخره کما روی عن ابن عباس أو من ضیق المعاش کما یشعر به قوله تعالی وَ یَرْزُقْهُ مِنْ حَیْثُ لا یَحْتَسِبُ قیل و کأن السر فی الأول أن شدائد الدارین من الحرص علی الدنیا و اقتراف الذنوب و الغفله عن الحق و المتقی منزه عن جمیع ذلک و فی الثانی أن فیضه تعالی و جوده عام لا بخل فیه و إنما المانع من قبول فیضه هو بعد العبد عنه و عدم استعداده له بالذنوب فإذا اتقی منها قرب منه تعالی و استحق قبول فیضه بلا تعب و لا کلفه فیجمع بذلک خیر الدنیا و الآخره.

إن حب الشرف و الذکر أی حب الجاه و الرئاسه و العزه فی الناس و حب الذکر و المدح و الثناء منهم و الشهره فیهم لا یکونان فی قلب الخائف الراهب لأن حبهما من آثار المیل إلی الدنیا و أهلها و الخائف الراهب منزه

عنه و أیضا حبهما من الأمراض النفسانیه المهلکه و الخوف و الرهبه ینزهان النفس عنها و ذکر الراهب بعد الخائف من قبیل ذکر الخاص بعد العام إذ الرهبه بمعنی الخشیه و هی أخص من الخوف.

**[ترجمه]«انّ من العباده»: یعنی یکی از بزرگ ترین اسباب عبادت، خوف زیاد داشتن است، چه که این حالت، انسان را به عبادت وادار می کند. یا منظور این است که خوف و ترس شدید، خود عبادتی است که خداوند به داشتن این صفت امر فرموده، پس خودش می شود عبادت.

و مبدء و پایه خوف، تفکر در عظمت شأن خداوند و تهدیدهای او و هول و وحشت از عالم آخرت و باور داشتن و تصدیق به آخرت است. و هر چه تفکر و توجه به این امور و تصدیق و باور بیشتر و قوی تر باشد، خوف و ترس شدیدتر می گردد که البته شدت خوف مطلوب و خوب است، تا وقتی که به حد یأس و نومیدی نرسد. «إِنَّما یَخْشَی اللَّهَ مِنْ عِبادِهِ الْعُلَماءُ»: مقصود از علما، آنانی هستند که به عظمت و جلال و عزت خداوند و قهرش و لطف وجود و کرمش علم یقینی و قطعی که باعث عمل می شود، دارند و با این آگاهی، وضعیت و حالات و هول و وحشت آن عالم را می بینند. و مرحوم محقق طوسی خواجه نصیر در کتاب «اوصاف الاشراف» مطالبی دارد که خلاصه و حاصلش چنین است که خوف و خشیت، گرچه این دو لفظ به یک معناست (ترس)، ولی اهل دل بین این دو فرق می گذارند. به این ترتیب که ریشه و منشأ این دو از هم جدا است. چون ریشه خوف، احساس ناراحتی از چیزی که ناپسند است و ترس از عقاب و عذابی که ارتکاب گناه یا ترک واجبات به دنبال دارد. و چون احتمال می دهد که در واجبات خلل و کوتاهی رخ داده باشد یا احیانا معصیت و گناهی انجام داده باشد، انتظار عذاب دارد و احتمال کیفر می دهد. این حالت را اکثر مردم می توانند داشته باشند، گرچه این حالت خود دارای مراتب و درجات مختلف و متفاوتی است و آن مرتبه عالی و بلند و آن احساس شدید و خوف زیاد، برای تعداد کمی از مردم پیدا می شود، ولی اکثرااصل حالت خوف را دارند. اما خشیت حالت و دگرگونی نفسانی و درونی است که از احساس عظمت پروردگار و هیبت و شکوه حق و ترس از محرومیت و محجوب شدن از مقام قرب الهی به دست می آید، نه احتمال عذاب و کیفر. این چنین حالتی منحصر است به آن بندگان پاکی که اطلاع و آگاهی کامل بر عظمت و جلال و کبریایی او داشته و لذت قرب به حق را درک نموده باشند. لذا خداوند متعال می فرماید: «إِنَّما یَخْشَی اللَّهَ مِنْ عِبادِهِ الْعُلَماءُ» پس خشیت، خوف و ترس مخصوصی است، گرچه گاهی هم لفظ خوف بر آن اطلاق می شود (پایان کلام طوسی)

وَ مَنْ یَتَّقِ اللَّهَ یَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجاً: تقوا دارای مراتبی است؛ اول تقوای اعتقادی یعنی دوری از شرک و بت پرستی و آنچه که موجب خلود و ماندن همیشگی در آتش دوزخ می شود. دوم تقوای عملی، یعنی در اعمال و کردار از کارهایی که گناه و معصیت به شمار می آید خودداری کردن و به طور کلی از هر چه که عذاب و کیفر دارد، پرهیز کردن. سوم تقوای قلبی، یعنی دل را از اشتغال و توجه به غیر خدا بازداشتن و آنچه غیر حق است، از دل راندن و ارتباط و علاقه قلب را فقط با خدا قرار دادن. پایه و اساس تمام این اقسام و مراتب، خوف از عقوبت و بعد و دوری از حق است. و منظور از تقوادر این آیه، شاید یکی از دو قسم اخیر باشد. یعنی هر که از جهت خوف و ترس از حق تقوا و پرهیزکاری را شیوه خود سازد، خداوند برای او راه رهایی از مشکلات دنیا و آخرت را قرار می دهد، چنانچه از ابن عباس روایت شده، یا راه نجات از ضیق معاش و دست تنگی قرار می دهد، همچنان که جمله بعدی اشاره به این می کند، که فرمود«وَ یَرْزُقْهُ مِنْ حَیْثُ لا یَحْتَسِبُ»، از راه هایی که تصورش را نمی کند، روزی او را می رساند. گفته شده بنا بر مبنای اول که اساس تقوا بر پایه خوف از عقاب باشد، علت و

سرّ مطلب این است که ریشه گرفتاری و ناراحتی های دنیوی و اخروی، حرص و علاقه شدید به دنیا داشتن است. آن کس که تمام فکر و توجهش به دنیا و مزایای آن باشد، هیچ وقت آرامش و آسایش ندارد و اگر جنایت و گناهی پیش بیاید، ابا و امتناعی ندارد. در نتیجه توجه نداشتن به حق و غفلت از خدا بر او مستولی می شود و روشن است که این گونه حالات، موجب رنج و ناراحتی دنیا و آخرت و چون شخص متقی و پرهیزکار از غفلت و گناه و غرق شدن در دنیا منزه و بر کنار است، قطعا با آرامش و آسایش هر دو جهان و رهایی از شدائد دنیوی و اخروی هم آغوش خواهد بود. و بنا بر مبنای دوم که اساس تقوا بر پایه خوف از بعد و ترس دوری از مقام قرب الهی باشد، سرّ مطلب این است که فیض و کرم و جود و بخشش، حق وسیع و عمومی است و هیچ گونه امساک و بخلی در ذات مقدس او راه ندارد و یگانه مانع عدم قابلیت فیض، دوری عبد از حق و عدم استعداد و آمادگی برای پذیرش فیض به دلیل گناهان است.و چون انسان از گناه و معصیت اجتناب کرد، تدریجا به مقام قرب الهی نائل می شود و زمینه شمول فیض را آماده نموده و بدون رنج و زحمت، شایسته لطف و عنایت می شود، در نتیجه خیر دنیا و آخرت نصیبش می گردد.

انّ حبّ الشّرف و الذّکر: یعنی عشق و علاقه به جاه و مقام، حب ریاست و بزرگی و نامجویی، مدح و ثنا و شهرت و آوازه.

لا یکونان فی قلب الخائف الرّاهب: اینها در دل شخص خائف و ترسان راه نمی یابد، چون عشق و محبت به این چیزها، از آثار و علائم دلبستگی به دنیا و دنیاداران است و شخصی که دارای صفت خوف و هیبت و خشیت شد، از این گونه حالات به دور است.همچنین محبت و علاقه به این دو چیز، از امراض نفسانی خطرناک است و خوف و خشیت، منشأ تزکیه و طهارت نفس از امراض و بیماری های درونی است، لذا این امور با هم متناقض هستند و هرگز با هم جمع نمی شوند. البته گفتن لفظ «راهب» بعد از کلمه «خائف»، از گفتن خاص بعد از ذکر عام است، چون رهبت به معنای خشیت است که آن خوف و ترس مخصوصی است که قبلا گفته شد.

**[ترجمه]

«۶»

کا، [الکافی] عَنْ عَلِيِّ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنِ الْبَرْقِيِّ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ الْحُسَيْنِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْمُكَارِي عَنْ أَبِي حَمْزَةَ الثُّمَالِيِّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ علیه السلام قَالَ: إِنَّ رَجُلًا رَكِبَ الْبَحْرَ بِأَهْلِهِ فَكُسِرَ بِهِمْ فَلَمْ يَنْجُ مِمَّنْ كَانَ فِي السَّفِينَةِ إِلَّا امْرَأَةُ الرَّجُلِ

فَإِنَّهَا نَجَتْ عَلَى لَوْحٍ مِنْ أَلْوَاحِ السَّفِينَةِ حَتَّى أُلْجِئَتْ إِلَى جَزِيرَةٍ مِنْ جَزَائِرِ الْبَحْرِ وَ كَانَ فِي تِلْكَ الْجَزِيرَةِ رَجُلٌ يَقْطَعُ الطَّرِيقَ وَ لَمْ يَدَعْ لِلَّهِ حُرْمَةً إِلَّا انْتَهَكَهَا فَلَمْ يَعْلَمْ إِلَّا وَ الْمَرْأَةُ قَائِمَةٌ عَلَى رَأْسِهِ فَرَفَعَ رَأْسَهُ إِلَيْهَا فَقَالَ إِنْسِيَّةٌ أَمْ جِنِّيَّةٌ فَقَالَتْ إِنْسِيَّةٌ فَلَمْ يُكَلِّمْهَا كَلِمَةً حَتَّى جَلَسَ مِنْهَا مَجْلِسَ الرَّجُلِ مِنْ أَهْلِهِ فَلَمَّا أَنْ هَمَّ بِهَا اضْطَرَبَتْ فَقَالَ لَهَا مَا لَكِ تَضْطَرِبِينَ فَقَالَتْ أَفْرَقُ مِنْ هَذَا وَ أَوْمَأَتْ بِيَدِهَا إِلَى السَّمَاءِ قَالَ فَصَنَعْتِ مِنْ هَذَا شَيْئاً قَالَتْ لَا وَ عِزَّتِهِ قَالَ فَأَنْتِ تَفْرَقِينَ مِنْهُ هَذَا الْفَرَقَ وَ لَمْ تَصْنَعِي مِنْ هَذَا شَيْئاً وَ إِنَّمَا اسْتَكْرَهْتُكِ اسْتِكْرَاهاً فَأَنَا وَ اللَّهِ أَوْلَى بِهَذَا الْفَرَقِ وَ الْخَوْفِ وَ أَحَقُّ مِنْكِ قَالَ فَقَامَ وَ لَمْ يُحْدِثْ شَيْئاً وَ رَجَعَ إِلَى أَهْلِهِ وَ لَيْسَ لَهُ هِمَّةٌ إِلَّا التَّوْبَةُ وَ الْمُرَاجَعَةُ فَبَيْنَمَا هُوَ يَمْشِي إِذْ صَادَفَهُ رَاهِبٌ يَمْشِي فِي الطَّرِيقِ فَحَمِيَتْ عَلَيْهِمَا الشَّمْسُ فَقَالَ الرَّاهِبُ لِلشَّابِّ ادْعُ اللَّهَ يُظِلَّنَا بِغَمَامَةٍ فَقَدْ حَمِيَتْ عَلَيْنَا الشَّمْسُ فَقَالَ الشَّابُّ مَا أَعْلَمُ أَنَّ لِي عِنْدَ رَبِّي حَسَنَةً فَأَتَجَاسَرَ عَلَى أَنْ أَسْأَلَهُ شَيْئاً قَالَ فَأَدْعُو أَنَا وَ تُؤَمِّنُ أَنْتَ قَالَ

نَعَمْ فَأَقْبَلَ الرَّاهِبُ يَدْعُو وَ الشَّابُّ يُؤَمِّنُ فَمَا كَانَ بِأَسْرَعَ مِنْ أَنْ أَظَلَّتْهُمَا غَمَامَةٌ فَمَشَيَا تَحْتَهَا مَلِيّاً مِنَ النَّهَارِ ثُمَّ انْفَرَقَتِ الْجَادَّةُ جَادَّتَيْنِ فَأَخَذَ الشَّابُّ فِي وَاحِدَةٍ وَ أَخَذَ الرَّاهِبُ فِي وَاحِدَةٍ فَإِذَا السَّحَابُ مَعَ الشَّابِّ فَقَالَ الرَّاهِبُ أَنْتَ خَيْرٌ مِنِّي لَكَ اسْتُجِيبَ وَ لَمْ يُسْتَجَبْ لِي فَخَبِّرْنِي مَا قِصَّتُكَ فَأَخْبَرَهُ بِخَبَرِ الْمَرْأَةِ فَقَالَ غُفِرَ لَكَ مَا مَضَى حَيْثُ دَخَلَكَ الْخَوْفُ فَانْظُرْ كَيْفَ تَكُونُ فِيمَا تَسْتَقْبِلُ (۱).

ص: ۳۶۱

۱- ۱. الكافى ج ۲ ص ۶۹.

**[ترجمه]کافی: حضرت سجاد علیه السّلام فرمود: مردی با خانواده خود به مسافرت دریایی رفت. اتفاقا در همان اثنایی که بر کشتی سوار بودند و در دریا حرکت می کردند، ناگهان کشتی درهم شکست و همه غرق شدند و جز همسر آن مرد کسی نجات نیافت. فقط این زن به وسیله یکی از تخته های کشتی خود را از غرق نجات داده و به جزیره ای رسانید. در آن جزیره مرد راهزن خطرناکی بود که از هیچ جنایتی خودداری نمی کرد و کوچک ترین اعتنایی به دستورهای الهی نداشت. آن مرد که در آن جزیره در حال استراحت بود، ناگهان آن زن را در کنار خود دید. مرد نگاهی به آن زن کرد و گفت: بشری یا از طایفه جنی؟ زن گفت: بشر و انسان هستم. آن مرد دیگر یک کلمه هم حرف نزد، فورا آماده خیانت شد و دست خود را به سوی زن دراز کرد. چون خواست وارد عمل شود، زن را مشاهده کرد که شدیدا می لرزد و مضطرب و ناراحت است. پرسید: چرا این قدر مضطرب و هراسناکی؟ گفت می ترسم. پرسید: از که می ترسی؟ زن با اشاره به طرف آسمان گفت: از آن خدایی که بالای سر ما حاضر و ناظر است. گفت: آیا تاکنون چنین عملی را مرتکب شده ای؟ گفت به عزت و جلالش سوگند هرگز. گفت تو که تا به حال به هیچ نحو دامن خود را آلوده نکرده و گرد چنین خیانتی نگردیده ای و الان هم فقط من هستم که تو را به این عمل اجبار می کنم، چنین می ترسی و می لرزی و وحشت زده هستی.بنابراین من که یک عمر جنایت پیشه بوده ام و به هر خیانتی دستم را آلوده کرده ام چه کنم؟ من سزاوارتر به این وحشت هستم. من باید بیش از تو بترسم و بلرزم. برای من دیگر بس است. باید دست بردارم. پس خود را کنار کشید و دیگر کاری نکرد و به سوی خانه حرکت کرد و جز توبه و بازگشت به حق هیچ فکری نداشت. در بین راه با صومعه نشین و راهبی که رهگذر بود مصادف شد و با هم ادامه راه دادند،اما کمی بعد گرمی و حرارت خورشید آنها را به ستوه آورد.

عابد به آن جوان گفت: دعا کن خداوند ابری بفرستد تا در سایه آن از تابش حرارت آفتاب آسوده شویم. جوان گفت: من در پیشگاه خداوند عمل نیکی ندارم تا جرات درخواست چیزی را از خدا داشته باشم. عابد گفت: پس من دعا می کنم و تو آمین بگو. گفت: مانعی ندارد.

عابد مشغول به دعا شد و جوان آمین می گفت. طولی نکشید که در اسرع وقت ابری نمایان شد و آن دو را در سایه خود قرار داد. این دو نفر مدتی در سایه ابر راه پیمودند تا بر سر دو راهی رسیدند که یکی از آنها مسیر جوان و دیگری مسیر عابد بود و هر یک به سوی راه خود حرکت کردند. اما با کمال تعجب عابد مشاهده کرد که ابر همراه جوان و بالای سر او می رود. عابد خود را به جوان رساند و گفت: تو از من بهتر و با ارزش تری. دعای تو مستجاب شد نه دعای من. حتما قضیه ای هست. داستانت را برای من بگو. جوان قصه خود را با آن زن شرح داد. عابد گفت این عنایت الهی نتیجه خوف و ترس تو است، چون از خدای خود احساس خوف کرده ای و خود را از گناه بازداشته ای، خداوند گناهان گذشته تو را بخشیده است. تو اکنون مراقب و مواظب آینده ات باش. -. کافی ۲ : ۶۹ -

**[ترجمه]

توضیح

رکب البحر البحر مفعول به أو مفعول فیه أی رکب السفینه فی البحر و قیل أراد بالبحر السفینه من قبیل تسمیه الحال باسم المحل

بقرينه رجوع الضمير المستتر فی قوله فكسر إليه و الباء فی بأهله بمعنی مع و انتهاك الحرمه تناولها بما لا يحل و الحرمه بالضم ما لا يحل انتهاكه فلم يعلم أی تلك الواقعه إلا فی حاله كانت المرأه قائمه علی رأسها مجلس الرجل أی وقت الجماع و يقال فرق كتعب أی خاف و المصدر الفرق بالتحريك و صادفه وجده و لقيه و حمی الشمس كرضی اشتد حرها و تجاسر عليه اجترأ و تؤمن علی بناء التفعيل أی تقول آمين.

فما كان أی شی ء أسرع من تظليل الغمامه و فی النهايه الملی طائفه من الزمان لا حد لها يقال مضی ملی من النهار و ملی من الدهر أی طائفه منه و يدل علی أن ترك كبيره واحده مع القدره عليها خوفا من الله و خالصا لوجهه موجب لغفران الذنوب كلها و لو كان حق الناس لأن الرجل كان يقطع الطريق مع احتمال أن تكون المغفره للخوف مع التوبه إلی الله و المراجعه إلی الناس فی حقوقهم كما يفهم من قوله و ليس له همه إلا التوبه و المراجعه.

**[ترجمه]«ركب البحر» بحر مفعول به و يا مفعول فيه است، يعنی در دريا بر كشتی سوار شد. و گفته شده منظور از بحر، كشتی است، از قبيل نامگذاری حالّ به اسم محلّ با توجّه به قرينه. رجوع ضمير پنهان در جمله «فكسر» به كشتی و «باء» در «بأهله» به معنای «مع» است و انتهاك حرمت گرفتن حرمت است، به گونه ای كه حلال نباشد و «حرمت» با ضمّه، چيزی است كه دريدن آن حلال نباشد.

«فلم يعلم»: يعنی از آن واقعه با خبر نشد، مگر در حالی كه زن بالای سر او ايستاده بود.

«مجلس الرجل»: آن گونه كه مرد به هنگام آميزش نزد زن می نشيند. و گفته می شود «فرق» مانند «تعب» يعنی ترسيد و مصدر آن فرق با حركت عين الفعل است. و «صادفه» يعنی او را دريافت و با او ديدار كرد. «حمی الشمس» به مانند «رضی» گرمی خورشيد شدت يافت. «تجاسر عليه» يعنی بر او جرأت كرد و «تؤمّن» از باب تفعيل، يعنی آمين می گويی. «فما كان» يعنی چيزی از سايه انداختن ابر سريع تر نبود و در نهايه آمده: «ملّی» بخشی از زمان است كه مشخص نيست. گفته می شود«مضی ملیٌّ من النهار و ملیٌّ من الدهر» يعنی بخشی از روز و بخشی از روزگار گذشت.

اين حديث شريف دلالت بر اين دارد كه ترك گناه كبيره، در صورتی كه انسان قدرت انجام و ارتكاب آن را داشته باشد، فقط از لحاظ ترس و خوف الهی از آن دست بردارد، باعث بخشودگی همه گناهان گذشته می شود، حتی اگر حق الناس باشد. چون اين جوان شغلش راهزنی و غارت اموال مردم بود، گرچه احتمال دارد كه اين بخشش و آمرزش گناه، از جهت خوف و ترسی است كه همراه توبه و مراجعه به مردم برای پرداخت اموال و جبران حقوق آنان بوده است، همان طوری كه از ذيل حديث استفاده می شود.

**[ترجمه]

«۷»

كا، [الكافی] عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى عَنِ الْبَرْقِيِّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ النُّعْمَانِ عَنْ حَمْزَةَ بْنِ حُمْرَانَ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام يَقُولُ: إِنَّ مِمَّا حُفِظَ مِنْ خُطَبِ النَّبِيِّ صلی الله علیه و آله أَنَّهُ قَالَ أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ لَكُمْ مَعَالِمَ فَانْتَهُوا إِلَى مَعَالِمِكُمْ وَ إِنَّ لَكُمْ نِهَايَةً فَانْتَهُوا

إِلَی نِهَایَتِکُمْ أَلَا إِنَّ الْمُؤْمِنَ یَعْمَلُ بَیْنَ مَخَافَتَیْنِ بَیْنَ أَجَلٍ قَدْ مَضَی لَا یَدْرِی مَا اللَّهُ صَانِعٌ فِیهِ وَ بَیْنَ أَجَلٍ قَدْ بَقِیَ لَا یَدْرِی مَا اللَّهُ قَاضٍ فِیهِ فَلْیَأْخُذِ الْعَبْدُ الْمُؤْمِنُ مِنْ نَفْسِهِ لِنَفْسِهِ وَ مِنْ دُنْیَاهُ لِآخِرَتِهِ وَ فِی الشَّبِیبَهِ قَبْلَ الْکِبَرِ وَ فِی الْحَیَاهِ قَبْلَ الْمَمَاتِ فَوَ اللَّهِ الَّذِی نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِیَدِهِ مَا بَعْدَ الدُّنْیَا مِنْ مُسْتَعْتَبٍ وَ مَا بَعْدَهَا مِنْ دَارٍ إِلَّا الْجَنَّهُ وَ النَّارُ(۱).

**[ترجمه]کافی: حمزه بن حمران گفت: از حضرت صادق علیه السّلام شنیدم که فرمود: از خطبه های پیامبر که ضبط شده این است که فرمود: ای مردم! شما معالم و راهنمایی دارید، به آنها توجه کامل داشته باشید؛ مقصد و هدفی دارید، به سوی آن حرکت کنید. آگاه باشید که مؤمن همیشه از دو جهت در خوف و اضطراب است، از جهت گذشته خود و عمری که صرف کرده و نمی داند که خداوند نسبت به گذشته او و کارهایی که انجام داده چه می کند و چگونه نظر خواهد داد، آیا از گناهانش می گذرد و اطاعات و خدماتش را می پذیرد یا نه، و از جهت آینده خود و تتمه عمری که باقیمانده که چه سرنوشتی در انتظار او است؛ توفیق و لطف الهی یا سلب توفیق؟ . بنابراین شخص مؤمن باید از وجود خود و سرمایه و ثروت و فرصت دنیوی خود برای آخرتش بهره برداری نماید و در جوانی خود و پیش از فرا رسیدن ایام پیری و ناتوانی، در حال حیات و فرصت زندگی، قبل از فرارسیدن مرگ، فعالیت و کوشش بلیغ نماید.به آن خدایی که جان محمد در قبضه قدرت او است، پس از مرگ و سپری شدن زندگی دنیوی، فرصت استرضاء و به دست آوردن رضایت و خشنودی حق فراهم نیست. پس از این جهان، منزل و خانه ای جز بهشت و دوزخ نیست. - . کافی ۲ : ۷۰ -

**[ترجمه]

تبیین

إن لکم معالم فی القاموس معلم الشیء کمقعد مظنته و ما یستدل به و فی الصحاح المعلم الأثر یستدل به علی الطریق و المراد هنا إما الآیات

ص: ۳۶۲

۱- ۱. الکافی ج ۲ ص ۷۰.

القرآنيه لا سيما الآيات الداله على إمامه أئمه الدين و وجوب متابعتهم أو كل ما يعلم منه حكم من أحكام الدين أصولا و فروعا من الكتاب و السنه بل البراهين القاطعه العقليه أيضا و يمكن شموله لكل ما يعتبر به من آيات الله فى الآفاق و الأنفس أو المراد بها أئمه الدين عليهم السلام فإنهم معالم الحلال و الحرام و الحكم و الأحكام كما مر فى الأخبار و النهايه بالكسر الغايه التى ينتهى إليها و المراد هنا إما الإمام بقرينه الإفراد إذ ليس فى كل عصر إلا إمام واحد أو المراد نهايه كل شخص فى القرب و الكمال بحسب استعداده و قابليته و قيل المستقر فى الجنه و القرار دار القرار و قيل المراد به الأجل الموعود و هو بعيد.

قوله بين أجل قد مضى المراد بالأجل هنا العمر و قيل دل هذا على أن الخوف يطلق بالنسبه إلى ما مضى و لا يخفى وهنه لأن الخوف ليس من الأجل بل من العقوبه المترتبه على ما عمل فى ما مضى من العمر فالخوف من المستقبل بل المعنى يعمل بين سبب مخافتين و قوله لا يدرى ما الله قاض فيه شامل للمصائب الدينيه و الدنيويه معا فليأخذ العبد من نفسه لنفسه يعنى ليجتهد فى الطاعه و العباده و يروض نفسه بالأعمال الصالحه فى أيام قلائل لراحه الأبد و النعيم المخلد و من دنياه لآخرته بأن ينفق ما حصله فى دنياه لتحصيل آخرته.

و فى الشبيبه قبل الكبر كذا فى بعض النسخ الشبيبه بالباءين كسفينه قال الجوهرى الشباب الحداثه و كذلك الشبيبه و هو خلاف الشيب و فى بعض النسخ و فى الشيبه و هى كبر السن و ابيضاض الشعر.

و على الأول و هو الأظهر المعنى و ليعمل فى سن الشباب قبل سن الشيخوخه لأنه قد لا يصل إلى الكبر و إن وصل فالعمل فى الحالتين أفضل من العمل فى حاله واحده مع أن المرء فى الشباب أقوى على العمل منه فى المشيب و إذا صار العمل ملكه فى الشباب تصير سببا لسهوله العمل عليه فى المشيب و أيضا إذا أقبل

على الطاعات فى شبابه لا يتكدر و لا يرين مرآه قلبه بالفسوق و المعاصى و إذا أقبل على المعاصى و ران قلبه بها قلما ينفك عنها و لو تركها قلما تصفو نفسه من كدوراتها.

و على الثانى المراد بالكبر سن الهرم و الزمن أى ينبغى أن يغتنم أوائل الشيخوخه للطاعه قبل تعطل القوى و ذهاب العقل فيكون قريبا من الفقره الآتيه و فى الحياه قبل الممات أى ينبغى أن يغتنم كل جزء من الحياه و لا يسوف العمل لاحتمال انقطاع الحياه بعده و المستعتب إما مصدر أو اسم مكان و الاستعتاب الاسترضاء قال فى النهايه أعتبنى فلان إذا عاد إلى مسرتى و استعتب طلب أن يرضى عنه كما يقول استرضيته فأرضانى و المعتب المرضى

وَ مِنْهُ الْحَدِيثُ: لَا يَتَمَنَّيَنَّ أَحَدُكُمُ الْمَوْتَ إِمَّا مُحْسِناً فَلَعَلَّهُ يَزْدَادُ وَ إِمَّا مُسِيئاً فَلَعَلَّهُ يَسْتَعْتِبُ.

أى يرجع عن الإساءه و يطلب الرضا

وَ مِنْهُ الْحَدِيثُ: وَ لَا بَعْدَ الْمَوْتِ مِنْ مُسْتَعْتَبٍ.

أى ليس بعد الموت من استرضاء لأن الأعمال بطلت و انقضى زمانها و ما بعد الموت دار جزاء لا دار عمل و العتبى الرجوع عن الذنب و الإساءه.

**[ترجمه]«ان لكم معالم»: در قاموس گفته: «معالم الشّى ء» يعنى جاى آن و آنچه كه بدان به چيزى راه مى يابيم. و در صحاح گفته: «معالم» يعنى اثر و نشانه اى كه به وسيله آن راه و جاده روشن مى شود. و مقصود در اينجا يا آيات قرآنى است – مخصوصا آياتى كه مربوط به امامت و مقام رهبرى ائمه اطهار عليه السّلام و وجوب متابعت و پيروى از آنان است – يا هر چه كه به وسيله آن، احكام و اصول و فروع دين به دست آيد (قرآن و سنت)، بلكه شامل دلايل و براهين قطعى عقلى نيز مى شود و ممكن است تمام آيات آفاقى و انفسى را نيز شامل شود، (كه اين آيات آفاقى) يعنى تمام موجودات آسمانى و زمينى و كيفيت و چگونگى آفرينش آنها كه بهترين دليل خداشناسى است و آيات انفسى يعنى مطالعه در درون و حالات روحى خود انسان(نيز راهنماى خدايى است). يا مقصود از معالم، پيشوايان دين و ائمه اطهار عليه السّلام باشد كه آنان راهنماى حلال و حرام هستند كه در اخبارش گذشت. و نهايت به كسر نون، يعنى غايت و آخرين نقطه اى كه به آنمنتهى مى گردد، و مقصود از آن به قرينه اى كه اين لفظ مفرد آمده و در هر زمانى هم يك امام بيشتر نيست، مى شود گفت امام هر زمانى. يا منظور نهايت و سير كمال هر شخص بر حسب استعداد و قابليتش در مراحل و مراتب قرب و كمال است. و گفته شده مقصود قرارگاه انسان و منزلگاه بهشتى است. يا منظور مرگ و اجل موعود است كه اين احتمال بعيد است.

بين اجل قد مضى: مقصود از اجل يعنى عمر گذشته. از اين جمله استفاده مى شود (چنانچه گفته شد) كه خوف نسبت به گذشته هم اطلاق مى شود، ولى اين حرف صحيح نيست و هيچ گاه انسان از چيزى كه گذشته و تمام شده ترس ندارد، بلكه موردتأسف و حسرت است. و اينجا منظور ترس از خود مدت و عمر گذشته نيست، بلكه منظور ترس از عقوبت و كيفر بر اعمال گذشته است، كه مبادا خداى قهار او را در آينده به كيفر اعمال گذشته اش برساند. پس خوف و ترس از آينده مى شود. بنابراين، معناى حديث اين است: مؤمن عمل و كردارش ميان دو سبب خوف است؛ سببى كه گذشته يعنى اعمال گذشته

و سببی که آینده است، یعنی اعمال آینده او که هر دو سبب و علت ترس و خوف او است؛ ترس از کیفر بر اعمال گذشته و ترس از کیفر بر اعمال و گناهان احتمالی آینده.

لا ـ یدری ما اللّٰه قاض فیه: نمی داند که خداوند با او چه می کند، چه از لحاظ مصائب دینی و آزمایش های دینی و چه مصائب و کیفرهای دنیوی.

فلیأخذ العبد من نفسه لنفسه: یعنی باید در این مدت کوتاه چند روزه، برای دستیابی به آسایش ابدی و نعمت دائمی، جدیت و کوشش در طاعت و عبادت نموده و با اعمال صالحه به خود ریاضت دهد .

و من دنیاه لآخرته: یعنی آنچه که در دست دارد از دنیا،به منظور تحصیل آخرت انفاق و بخشش نماید.

و فی الشّبیبه قبل الکبر: در بعضی از نسخه ها چنین است، و «شبیبه» بر وزن سفینه با دو باء است. جوهری گفته«شباب» یعنی جوانی و شبیبه هم به این معناست که مقابل شیب، یعنی پیری است. در بعضی نسخه ها «شیبه» آمده، یعنی بزرگسالی و ایام سفیدی مو. و بنا بر معنای اول که ظاهر همان است، معنای حدیث این است که انسان باید در سن جوانی و پیش از ایام پیری، عمل و کوشش کند، چون ممکن است به پیری نرسد و اگر هم رسید، در هر دو حال عمل و جدیت کرده که هر دو فرصت را به دست آورد. و نیز انسان در ایام جوانی نیروی بیشتری برای عمل دارد و اگر در فصل شباب و جوانی مراقب رفتار شد و کوشش بیشتری کرد، قهرا عمل صالح و پرداختن به عبادت و طاعت، برای او ملکه شده و یک حالت ثابت و راسخ نفسانی می شود. در نتیجه در ایام پیری همان اعمال را با سهولت و آسانی انجام می دهد، چون از جوانی عادت کرده است. و نیز اگر در فصل شباب و ایام جوانی به عبادت و اطاعت بپردازد و از گناه خودداری نماید، آیینه دل همچنان صاف و پاک می نماید، بلکه جلای بیشتری پیدا می کند و آن تیرگی و آلودگی که در اثر فسق و معصیت دل را فرا می گیرد، در دل چنین جوانی راه نمی یابد. ولی اگر در ایام جوانی در اطاعت و انجام وظیفه سستی کند و با گناه و معصیت دل خود را چرکین و آلوده نماید، خیلی مشکل است که بعدا موفق به جبران این تیرگی و کدورت قلب شود، و گرچه عملاً گناهان را ترک کند، ولی آن جلا و صفای کامل دل به دشواری به دست می آید. و بنا بر نسخه دیگر که «شیبه» یعنی پیری، منظور از «کبر» ایام نهایت پیری و شیخوخت است که معنا چنین می شود: انسان سزاوار است ایام بزرگسالی و اوایل روزگار پیری را غنیمت بداند و این ایام را صرف در طاعت بندگی نماید، پیش از رسیدن ایام ازدست رفتن نیروی عقل و از بین رفتن کامل قوای بدنی، که با جمله بعدی قریب المعنی می شود .

و فی الحیاه قبل الممات: یعنی انسان باید هر جزء از حیات و زندگی را هر وقت که باشد غنیمت بداند و عمل را به ساعت بعدی موکول نکند، چون ممکن است پس از همین جزء و بعد از این ساعت زنده نماند و رشته حیاتش قطع شود.

و لفظ «مستعتب» که در این حدیث آمده، یا مصدر میمی است یا اسم مکان. و «استعتاب» به معنای استرضاء است. در نهایت گفته: «اعتبنی فلان» یعنی موجبات خوشحالی مرا فراهم کرد، و «استعتب» یعنی تقاضای رضایت و خوشنودی کرد، همچنان که می گوید«استرضیته فارضانی» تقاضای خوشنودی کردم، او هم مرا خوشنود ساخت.

و «معتب» یعنی مرضیّ و خشنود. در حدیث آمده است: هیچ کس تمنای مرگ نکند، چه نیکوکار و چه بدکار. اگر نیکوکار باشد، شاید موفق به اعمال بیشتری شود و اگر گنه کار باشد، موفق به توبه و تحصیل رضایت و خشنودی حق شود. و از همین نمونه است حدیث «و لا بعد الموت من مستعتب»، «یعنی پس از مرگ، دیگر فرصت استرضاء و تحصیل رضای حق از دست رفته است»، چه زمان عمل سپری شده و عالم پس از مرگ، عالم پاداش و کیفر است، نه جای عمل و کردار. و «عتبی» به معنای توبه و دست کشیدن از گناه و بدی ها است.

**[ترجمه]

«۸»

کا، [الکافی] عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ یَحْیَی عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ دَاوُدَ الرَّقِّیِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: فِی قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَ وَ لِمَنْ خافَ مَقامَ رَبِّهِ جَنَّتانِ (۱) قَالَ مَنْ عَلِمَ أَنَّ اللَّهَ یَرَاهُ وَ یَسْمَعُ مَا یَقُولُ وَ یَفْعَلُهُ وَ یَعْلَمُ مَا یَعْمَلُهُ مِنْ خَیْرٍ أَوْ شَرٍّ فَیَحْجُزُهُ ذَلِکَ عَنِ الْقَبِیحِ مِنَ الْأَعْمَالِ فَذَلِکَ الَّذِی خافَ مَقامَ رَبِّهِ وَ نَهَی النَّفْسَ عَنِ الْهَوی (۲).

**[ترجمه]کافی: داود رقی از حضرت صادق علیه السّلام روایت کند که در تفسیر آیه شریفه«وَ لِمَنْ خافَ مَقامَ رَبِّهِ جَنَّتانِ» فرمود: آن کس که علم و آگاهی و ایمان داشته باشد که خدا او را می بیند و آنچه را کهمی گوید و انجام می دهد او می شنود و هر چه نیک و بد را که بجا آورد می داند و همین احساس و ایمان و علم او را از افعال زشت باز دارد،«فذلک (وَ أَمَّا مَنْ خافَ مَقامَ رَبِّهِ وَ نَهَی النَّفْسَ عَنِ الْهَوی)» این همان شخصی است که از مقام حسابگری و مقام بازداشت خود در برابر خدا خوف و ترس داشته و خویشتن را از متابعت هواهای نفسانی بازداشته است. -. کافی ۲ : ۷۰ -

**[ترجمه]

بیان

قوله فذلک الذی إشاره إلی تفسیر آیه أخری تنبیها علی تقارب مضمون الآیتین و اتحاد الموصول فی الموضعین و أن نهی النفس عن الهوی مراد فی تلک الآیه أیضا فإن الخوف بدون ترک المعاصی لیس بخوف حقیقه و وحده الجنه فیها لا تنافی التثنیه فی الأخری لأن المراد بها الجنس و أشار علیه السلام إلی أن الخوف

۱- ۱. الرحمن: ۴۶.

۲- ۲. الکافی ج ۲ ص ۷۰ و الآیه فی النازعات: ۴۰.

تابع للعلم کما قال سبحانه إِنَّما يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبادِهِ الْعُلَماءُ(۱).

**[ترجمه]از این حدیث چند چیز استفاده می شود:

۱. از اینکه آیه دیگری هم که حضرت نقل فرمود، به دست می آید که آیه سوره رحمان با آیه سوره والنازعات قریب المضمون است و منظور و مصداق موصول «من» در هر دو آیه یکی است و حضرت هر دو آیه را تفسیر فرموده است.

۲. گر چه در آیه سوره رحمان نهی از متابعت هوای نفس ذکر نشده، ولی از لحاظ استشهاد به آیه نازعات و وحدت مصداق و مراد، فهمیده می شود که نهی و بازداشتن نفس از متابعت هوا در آیه رحمان هم مراد است، چون خوف و ترس داشتن بدون اثر عملی و ترک معصیت، واقعا خوف و ترس به حساب نمی آید.

۳. و پاداش خائف و ترسان که درآیه سوره رحمان دو بهشت گفته شده و در نازعات بهشت گفته (فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوى) و نامی از یک یا دو بودن برده نشده، وحدت بهشت در این آیه با تعدد بهشت در آن آیه منافاتی ندارد. چون منظور جنس است، یعنی پاداشش بهشت است که با دو و بیشتر از دو و کمتر از دو می سازد.

۴. در توضیح و تفسیر آیه که فرمود: «من علم انّ اللّه یراه...»، استفاده می شود که خوف و ترس از خدا تابع علم و آگاهی و از نتایج اطلاع بر اوصاف خدای متعال است، همان طور که در آیه دیگر فرمود: «إِنَّما يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبادِهِ الْعُلَماءُ.»

**[ترجمه]

«۹»

کا، [الکافی] عَنْ مُحَمَّدٍ عَنْ أَحْمَدَ عَنِ ابْنِ سِنَانٍ عَنِ ابْنِ مُسْكَانَ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ أَبِي سَارَةَ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام يَقُولُ: لَا يَكُونُ الْمُؤْمِنُ مُؤْمِناً حَتَّى يَكُونَ خَائِفاً رَاجِياً وَ لَا يَكُونُ خَائِفاً رَاجِياً حَتَّى يَكُونَ عَامِلًا لِمَا يَخَافُ وَ يَرْجُو(۲).

**[ترجمه]کافی: حسن بن أبی ساره گوید:از حضرت صادق علیه السّلام شنیدم که می فرمود:مؤمن ایمانش کامل نمی شود، تا اینکه دارای حالت خوف و رجاء باشد و این حالت خوف و رجاء در صورتی تحقق می یابد و از ادعا خارج شده و واقعا حقیقت می یابد که انسان عملا و در کارهای خود، آثار خوف و رجاء را مشاهده نماید، برای آنچه که از آن می ترسد و یا به آنامید دارد عمل کند. - . کافی ۲ : ۷۰ -

**[ترجمه]

«۱۰»

کا، [الکافی] عَنْ عَلِيِّ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى عَنْ يُونُسَ عَنْ فُضَيْلِ بْنِ عُثْمَانَ عَنْ أَبِي عُبَيْدَةَ الْحَذَّاءِ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: الْمُؤْمِنُ بَيْنَ مَخَافَتَيْنِ ذَنْبٍ قَدْ مَضَى لَا يَدْرِي مَا صَنَعَ اللَّهُ فِيهِ وَ عُمُرٍ قَدْ بَقِيَ لَا يَدْرِي مَا يَكْتَسِبُ فِيهِ مِنَ الْمَهَالِكِ

فَهُوَ لَا يُصْبِحُ إِلَّا خَائِفاً وَ لَا يُصْلِحُهُ إِلَّا الْخَوْفُ (۳).

**[ترجمه]کافی: ابی عبیده حذاء گفت: حضرت صادق علیه السّلام فرمود: مؤمن همیشه مابین دو خوف است و همیشه از دو جهت ترس دارد؛ یکی از جهت گناهان گذشته اش که نمی داند خداوند از آنها عفو و صرف نظر نموده یا خیر، دوم از جهت آینده عمر خود که نمی داند آیا موفق می شود خود را از موجبات هلاکت و شقاوت حفظ کند یا خیر. پس مؤمن هر روزی که سر از خواب برمی دارد، حالت خوف و ترس در خود احساس می نماید و یگانه چیزی که او را به اصلاح نفس خود وادار می سازد، همین احساس خوف و ترس است. - . کافی ۲ : ۷۰ -

**[ترجمه]

«۱۱»

سن، [المحاسن] عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ فَضَّالٍ عَنْ أَبِي جَمِيلَةَ عَنْ مُحَمَّدٍ الْحَلَبِيِّ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: فِي قَوْلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُؤْتُونَ ما آتَوْا وَ قُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ أَنَّهُمْ إِلى رَبِّهِمْ راجِعُونَ (۴) قَالَ يَعْمَلُونَ مَا عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ وَ هُمْ يَعْلَمُونَ أَنَّهُمْ يُثَابُونَ عَلَيْهِ (۵).

**[ترجمه]محاسن: حضرت صادق علیه السّلام در تفسیر آیه شریفه «وَ الَّذِينَ يُؤْتُونَ ما آتَوْا وَ قُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ أَنَّهُمْ إِلى رَبِّهِمْ راجِعُونَ» فرمود: اعمال و وظایف خود را انجام داده و علم و ایمان دارند که به پاداش اعمال خود می رسند. - . محاسن: ۲۴۷ -

**[ترجمه]

«۱۲»

سن، [المحاسن] عَنْ عُثْمَانَ بْنِ عِيسَى عَنْ سَمَاعَةَ عَنْ أَبِي بَصِيرٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: يَعْمَلُونَ وَ يَعْلَمُونَ أَنَّهُمْ سَيُثَابُونَ عَلَيْهِ (۶).

**[ترجمه]محاسن: حضرت صادق علیه السّلام فرمود:به وظایف دینی خود عمل نموده و می دانند که به زودی پاداش داده می شوند. - . محاسن: ۲۴۷ -

**[ترجمه]

«۱۳»

الْفَقِيهُ، فِي مَنَاهِي النَّبِيِّ صلی الله علیه و آله: مَنْ عُرِضَتْ لَهُ فَاحِشَةٌ أَوْ شَهْوَةٌ فَاجْتَنَبَهَا مِنْ مَخَافَةِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ حَرَّمَ اللَّهُ عَلَيْهِ النَّارَ وَ آمَنَهُ مِنَ الْفَزَعِ الْأَكْبَرِ وَ أَنْجَزَ لَهُ مَا وَعَدَهُ فِي كِتَابِهِ فِي قَوْلِهِ عَزَّ وَ جَلَ وَ لِمَنْ خافَ مَقامَ رَبِّهِ جَنَّتانِ (۷).

**[ترجمه]من لاـ یحضره الفقیه: در باب مناهی پیامبر صلّی اللّه علیه و آله فرمود: هر آن کس که عمل زشت یا فرصت شهوترانی در اختیارش گذارده شود و آن کار زشت و کامیابی از شهوت به او پیشنهاد شود، ولی این شخص از جهت خوف و ترس از خدا آن عمل را رها نموده و از آن دوری کند،خداوند به پاداش این کار آتش را بر او حرام نموده و او را از وحشت و اضطراب قیامت ایمن می نماید و به آن وعده ای که در قرآنش به چنین شخصی داده، وفا خواهد کرد و آن وعده این است که فرمود: «وَ لِمَنْ خافَ مَقامَ رَبِّهِ جَنَّتانِ.» - . من لا یحضره الفقیه ۴ : ۷ - ۸ -

**[ترجمه]

«۱۴»

کا، [الکافی] عَنِ الْعِدَّهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ جَمِیلِ بْنِ صَالِحٍ عَنْ بُرَیْدِ بْنِ مُعَاوِیَهَ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: وَجَدْنَا فِی کِتَابِ عَلِیٍّ علیه السلام أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قَالَ وَ هُوَ عَلَی مِنْبَرِهِ وَ الَّذِی لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ مَا أُعْطِیَ مُؤْمِنٌ

ص: ۳۶۵

۱- ۱. فاطر: ۲۸.

۲- ۲. الکافی ج ۲ ص ۷۰.

۳- ۳. الکافی ج ۲ ص ۷۰.

۴- ۴. المؤمنون: ۶۰.

۵- ۵. المحاسن ص ۲۴۷.

۶- ۶. المحاسن ص ۲۴۷.

۷- ۷. فقیه من لا یحضره الفقیه ج ۴ ص ۷ و ۸.

قَطُّ خَيْرَ الدُّنْيَا وَ الْآخِرَهِ إِلَّا بِحُسْنِ ظَنِّهِ بِاللَّهِ وَ رَجَائِهِ لَهُ وَ حُسْنِ خُلُقِهِ وَ الْكَفِّ عَنِ اغْتِيَابِ الْمُؤْمِنِينَ وَ الَّذِی لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ لَا يُعَذِّبُ اللَّهُ مُؤْمِناً بَعْدَ التَّوْبَهِ وَ الِاسْتِغْفَارِ إِلَّا بِسُوءِ ظَنِّهِ بِاللَّهِ وَ تَقْصِيرٍ مِنْ رَجَائِهِ وَ سُوءِ خُلُقِهِ وَ اغْتِيَابِهِ لِلْمُؤْمِنِينَ وَ الَّذِی لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ لَا يَحْسُنُ ظَنُّ عَبْدٍ مُؤْمِنٍ بِاللَّهِ إِلَّا كَانَ اللَّهُ عِنْدَ ظَنِّ عَبْدِهِ الْمُؤْمِنِ لِأَنَّ اللَّهَ كَرِيمٌ بِيَدِهِ الْخَيْرَاتُ يَسْتَحْيِی أَنْ يَكُونَ عَبْدُهُ الْمُؤْمِنُ قَدْ أَحْسَنَ بِهِ الظَّنَّ ثُمَّ يُخْلِفَ ظَنَّهُ وَ رَجَاهُ فَأَحْسِنُوا بِاللَّهِ الظَّنَّ وَ ارْغَبُوا إِلَيْهِ (۱).

**[ترجمه]کافی: حضرت باقر علیه السّلام فرمود: در کتاب علی علیه السّلام یافتیم که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله بر فراز منبر در خطبه و سخنرانی خود فرمود:به آن خدایی که جز او خدایی نیست سوگند که مؤمن به هر خیر و خوبی دنیوی و اخروی که برسد، فقط در اثر حسن ظن و امید واثق و محکمش به خدا و در اثر خلق نیکو و خودداری از نکوهش و غیبت مؤمنین بوده است، و باز به خدا سوگند که جز او خدایی نیست .

خداوند هیچ مؤمنی را پس از توبه و استغفار عذاب و کیفر نمی کند، مگر در اثر بدگمانی به خدا و یاس و کوتاهی در امید و رجاء خود و در اثر اخلاق زشت و غیبت مؤمنین. و به همان خدا سوگند که هر بنده مؤمنی که امید و حسن ظن به خدا داشته باشد، قطعا خدا را در کنار حسن ظن و امید خود می بیند و همان لطفی را که نسبت به خدا گمان داشته و امید دارد، همان را خواهد دید، چون خدا کریم و بزرگوار است و تمام خیرات و عنایات در دست اوست. و شرم دارد از اینکه بنده مؤمنی حسن ظن و امید لطف از او داشته باشد، ولی چنین خدای کریمی بر خلاف ظن و امید آن بنده، با او رفتار نماید. بنابراین شما باید ظن و انتظار خود را نسبت به خدا نیکو کنید و رغبت و میل خود را به لطف و عنایتش متوجه سازید. - . کافی ۲ : ۷۱ -

**[ترجمه]

بیان

قوله علیه السلام إلا بحسن ظنه قیل معناه حسن ظنه بالغفران إذا ظنه حین یستغفر و بالقبول إذا ظنه حین یتوب و بالإجابه إذا ظنه حین یدعو و بالکفایه إذا ظنها حین یستکفی لأن هذه صفات لا تظهر إلا إذا حسن ظنه بالله تعالی و کذلک تحسین الظن بقبول العمل عند فعله إیاه فینبغی للمستغفر و التائب و الداعی و العامل أن یأتوا بذلک موقنین بالإجابه بوعد الله الصادق فإن الله تعالی وعد بقبول التوبه الصادقه و الأعمال الصالحه و أما لو فعل هذه الأشیاء و هو یظن أن لا یقبل و لا ینفعه فذلک قنوط من رحمه الله تعالی و القنوط کبیره مهلکه و أما ظن المغفره مع الإصرار و ظن الثواب مع ترک الأعمال فذلک جهل و غرور یجر إلی مذهب المرجئه و الظن هو ترجیح أحد الجانبین بسبب یقتضی الترجیح فإذا خلا عن سبب فإنما هو غرور و تمن للمحال.

**[ترجمه]«الّا بحسن ظنّه»: گفته شده معنای این جمله داشتن حسن ظن به خدا در هر جهت است. حسن ظن به خدا به هنگام استغفار و توبه، یعنی امید به بخشش و مغفرت او و حسن ظن به قبول توبه و حسن ظن به استجابت دعا به هنگام دعا و حسن ظن به کفایت و اداره امورش، هنگامی که درخواست کفایت امرش را می نماید. چون این گونه حالات فقط در اثر حسن ظن به خدا در انسان پیدا می شود. همچنین حسن ظن و امید به قبولی عمل انسان و کارهای نیک او از سوی خداوند. بنابراین استغفار و طلب مغفرت، توبه، دعا، انجام اعمال، طاعت و عبادت، باید همراه حسن ظن و یقین و اعتماد به وعده راستین الهی باشد، چون ذات مقدسش وعده فرموده و قبولی و پذیرش توبه راستین و حقیقی و اعمال صالحه را تضمین نموده و وعده داده

است. پس انسان باید اطمینان و اعتماد به لطف خدا داشته باشد، ولی اگر این اعمال را به خیال اینکه سودی به حالش نخواهد داشت و خدا از او نمی پذیرد و اعتنایی به اعمال او نخواهد داشت انجام دهد و تصور کند که خداوند به دعا و راز و نیاز او گوش نمی دهد، البته چنین حالتی یاس و نومیدی از رحمت و لطف خداوندی است که خود از گناهان کبیره است. و اگر در جهت افراط قرار گیرد، یعنی وضع روحی اش طوری باشدکه با وجود اصرار و ادامه گناه باز هم گمان به مغفرت و بخشش خداوند داشته باشد و با ترک واجبات و اهمال در فرائض باز خیال کند که خداوند پاداش اخروی به او خواهد، این چنین خیالی هم جهل و غرور و سفاهت است که سر از مذهب طایفه «مرجئه» درمی آورد. چون ظن یعنی ترجیح دادن یکطرف از لحاظ علت و سبب ترجیح، نه همین طور بی ملاک و بدون علت و سببی، فقط یک خیال و وهم است که این حالت جز غرور و آرزوی باطل و جهل و سفاهت بیش نیست.

**[ترجمه]

«۱۵»

کا، [الکافی] عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ یَحْیَی عَنِ ابْنِ عِیسَی عَنِ ابْنِ بَزِیعٍ عَنِ الرِّضَا علیه السلام قَالَ: أَحْسِنِ الظَّنَّ بِاللَّهِ فَإِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ یَقُولُ أَنَا عِنْدَ حُسْنِ ظَنِّ عَبْدِیَ الْمُؤْمِنِ بِی إِنْ خَیْراً فَخَیْراً وَ إِنْ شَرّاً فَشَرّاً(۲).

**[ترجمه]کافی: حضرت رضا علیه السّلام فرمود: در حق خدا حسن ظن داشته باش که خداوند متعال می فرماید: من در کنار حسن ظن بنده خود هستم؛ اگر گمان خوب نسبت به من داشته باشد یا گمان بد داشته باشد، اثر گمانش در اعمال او مشاهده خواهد؛ در اعمال نیک و خوبش یا اعمال بدش. - . کافی ۲ : ۷۲ -

**[ترجمه]

بیان

أنا عند حسن ظن عبدی أقول هذا الخبر مروی من طریق العامه أیضا و قال الخطابی معناه أنا عند ظن عبدی فی حسن عمله و سوء عمله لأن من حسن عمله حسن ظنه و من ساء عمله ساء ظنه.

ص: ۳۶۶

۱- ۱. الکافی ج ۲ ص ۷۱.

۲- ۲. الکافی ج ۲ ص ۷۲.

**[ترجمه]«انا عند حسن ظنّ عبدی»: این حدیث از طرق اهل سنت هم نقل شده و خطّابی گفته معنای این حدیث، این است که من (خداوند) در کنار گمان بنده خود هستم، چه در اعمال نیکش و چه در اعمال بدش. چون کسی که دارای حسن عمل باشد، قطعا دارای حسن ظن به خداست و کسی که اعمال بد و زشت داشته باشد، حتما به خدا گمان بد و سوء ظن دارد. یا اینکه مقصود این باشد که رفتار من با بنده ام، تابع نحوه گمان اوست که حتی اگر هنگام ارتکاب عمل زشت هم نسبت به من حسن ظن داشته باشد و در اثر حسن ظن و امیدش طلب عفو و مغفرت نماید، من در کنار حسن ظن او هستم و از او عفو کرده و می گذرم.

**[ترجمه]

«۱۶»

کا، [الکافی] عَنْ عَلِیٍّ عَنْ أَبِیهِ عَنِ الْجَوْهَرِیِّ عَنِ الْمِنْقَرِیِّ عَنْ سُفْیَانَ بْنِ عُیَیْنَهَ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام یَقُولُ: حُسْنُ الظَّنِّ بِاللَّهِ أَنْ لَا تَرْجُوَ إِلَّا اللَّهَ وَ لَا تَخَافَ إِلَّا ذَنْبَکَ (۱).

**[ترجمه]کافی: سفیان بن عینیه گوید: شنیدم که حضرت صادق علیه السّلام می فرمود: حسن ظن به خدا و انتظار لطف و کرم از او، چنین است که به جز او به کسی امید نداشته باشی و از هیچ چیز به جز گناه و معصیت خود نترسی. - . کافی ۲ : ۷۲ -

**[ترجمه]

بیان

فیه إشاره إلی أن حسن الظن بالله لیس معناه و مقتضاه ترک العمل و الاجتراء علی المعاصی اتکالا علی رحمه الله بل معناه أنه مع العمل لا یتکل علی عمله و إنما یرجو قبوله من فضله و کرمه و یکون خوفه من ذنبه و قصور عمله لا من ربه فحسن الظن لا ینافی الخوف بل لا بد من الخوف و ضمه مع الرجاء و حسن الظن کما مر.

**[ترجمه]از این حدیث شریف این نکته استفاده می شود که معنای حسن ظن به خدا و امید داشتن به لطف و کرم او، این نیست که انسان از انجام وظایف خودداری نموده و به خیال لطف و بخشش خداوندی، در میدان گناه بتازد. بلکه به این معنا است که در عین حال که وظایف و اعمال خود را مرتب و منظم انجام می دهد، اعتماد و پشت گرمی به عمل نداشته باشد و با همین عملکرد، امید به لطف خداوندی داشته که با فضل و کرم خویش این اعمال را بپذیرد. و با خوف و ترسش از قصور و کوتاهی در عمل و از گناه خود بترسد نه از خدا. پس حسن ظن با خوف و حالت خشیت نه تنها منافات ندارد، بلکه باید حسن ظن و رجاء باخوف و ترس منضم باشد، همان طوری که قبلا توضیح داده شد.

**[ترجمه]

«۱۷»

کا(۲)،

[الکافی] عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ یَحْیَی عَنِ ابْنِ عِیسَی عَنِ الْهَیْثَمِ بْنِ أَبِی مَسْرُوقٍ عَنْ یَزِیدَ بْنِ إِسْحَاقَ شَعِرٍ عَنِ الْحُسَیْنِ بْنِ عَطِیَّهَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: الْمَکَارِمُ عَشْرٌ فَإِنِ اسْتَطَعْتَ أَنْ تَکُونَ فِیکَ فَلْتَکُنْ فَإِنَّهَا تَکُونُ فِی الرَّجُلِ وَ لَا تَکُونُ فِی وَلَدِهِ وَ تَکُونُ فِی الْوَلَدِ وَ لَا تَکُونُ فِی أَبِیهِ وَ تَکُونُ فِی الْعَبْدِ وَ لَا تَکُونُ فِی الْحُرِّ قِیلَ وَ مَا هُنَّ قَالَ صِدْقُ الْبَأْسِ وَ صِدْقُ اللِّسَانِ وَ أَدَاءُ الْأَمَانَهِ وَ صِلَهُ الرَّحِمِ وَ إِقْرَاءُ الضَّیْفِ وَ إِطْعَامُ السَّائِلِ وَ الْمُکَافَاهُ عَلَی الصَّنَائِعِ وَ التَّذَمُّمُ لِلْجَارِ وَ التَّذَمُّمُ لِلصَّاحِبِ وَ رَأْسُهُنَّ الْحَیَاءُ(۳).

ص: ۳۶۷

۱- ۱. الکافی ج ۲ ص ۷۲.

۲- ۲. من هذا الحدیث الی الحدیث المرقم ۲۲ خمسه أحادیث منقوله من الکافی باب المکارم، و کما ستطلع علی مضامینها، انما یناسب باب جوامع المکارم- و قد کان أراد المؤلّف قدس اللّه سره ذلک و کتب کتابه علی صدر الصفحات- من نسخه الأصل و هی عندنا-« جوامع المکارم» رمزا و إشاره الی أنّها من أحادیث باب جوامع المکارم لیلحق بذاک الباب لکنه اختلط نظم الکراس فجعلت هذه الکراسه عند تجلید الکتاب فی هذا الموضع کما أشرنا الیه قبل ذلک، و قد اختل نظم تبییض البحار بعد وفاه مؤلّفه رحمه اللّه، و هذا من ذاک. کما سیجی ء فی هذا الباب غیر ذلک من هذا الاختلال.

۳- ۳. الکافی ج ۲ ص ۵۵.

تبيين فى القاموس الكرم محركه ضد اللؤم كرم بضم الراء كرامه فهو كريم و مكرمه و أكرمه و كرمه عظمه و نزهه و الكريم الصفوح و المكرم و المكرمه بضم رائهما فعل الكرم و أرض مكرمه كريمه طيبه انتهى و المكارم جمع المكرمه أى الأخلاق و الأعمال الكريمه الشريفه التى توجب كرم المرء و شرافته فإن استطعت يدل على أن تحصيل تلك الصفات أو كمالها لا يتيسر لكل أحد فإنها من العنايات الربانيه و المواهب السبحانيه التابعه للطينات الحسنه الطيبه و بين عليه السلام بقوله فإنها تكون فى الرجل و لا تكون فى

ولده مع شده المناسبه و الخلطه و المعاشره بينهما و كذا العكس و لا مدخل للشرافه النسبيه فى ذلک و لا الكرامه الدنيويه و بين عليه السلام ذلک بقوله و تكون فى العبد إلخ.

فإن قيل إذا كانت هذه الصفات من المواهب الربانيه فلا اختيار للعباد فيها فلا يتصور التكليف بها و المذمه على تركها قلت يمكن أن يجاب عنه بوجهين الأول أن يكون المراد بالاستطاعه سهوله التحصيل لا القدره و الاختيار و تكون العنايه الإلهيه سببا لسهوله الأمر لا التمكن منه الثانى أن تكون الاستطاعه فى المستحبات كإقراء الضيف و إطعام السائل و التذمم و الحياء لا فى الواجبات كصدق اللسان و أداء الأمانه.

قوله عليه السلام صدق البأس فى بعض نسخ الكتاب و مجالس الشيخ و غيره (1) بالياء المثناه التحتانيه و فى بعضها بالباء الموحده فعلى الأول المراد به اليأس عما فى أيدى الناس و قصر النظر على فضله تعالى و لطفه و المراد بصدقه عدم كونه بمحض الدعوى من غير ظهور آثاره إذ قد يطلق الصدق فى غير الكلام من أفعال الجوارح فيقال صدق فى القتال إذا وفى حقه و فعل على ما يجب و كما يجب و كذب فى القتال إذا كان بخلاف ذلک و قد يطلق على مطلق الحسن نحو قوله تعالى مَقْعَدِ صِدْقٍ و قَدَمَ صِدْقٍ و على الثانى المراد بالبأس إما الشجاعه و شده فى الحرب و غيره أى الشجاعه

ص: ٣٦٨

١- ١. راجع ج ۶٩ باب جوامع المكارم ص ٣٧٥.

الحسنه الصادقه فی الجهاد فی سبیل الله و إظهار الحق و النهی عن المنکر.

أو من البؤس و الفقر کما قیل أرید بصدق البأس موافقه خشوع ظاهره و إخباته لخشوع باطنه و إخباته لا یری التخشع فی الظاهر أکثر مما فی باطنه انتهی و هو بعید عن اللفظ إذ الظاهر حینئذ البؤس بالضم و هو خلاف المضبوط من الرسم قال فی القاموس البأس العذاب و الشده فی الحرب بؤس ککرم بأسا فهو بئیس شجاع و بئس کسمع بؤسا اشتدت حاجته و التباؤس التفاقر و أن یری تخشع الفقراء إخباتا و تضرعا انتهی و کأنه أخذه من المعنی الأخیر و لا یخفی ما فیه.

و قال بعضهم صدق البأس أی الخوف أو الخضوع أو الشده و الفقر و منه البائس الفقیر أو القوه و صدق الخوف من المعصیه بأن یترکها و من التقصیر فی العمل بأن یسعی فی کماله و من عدم الوصول إلی درجه الأبرار بأن یسعی فی اکتساب الخیرات و صدق الخضوع بأن یخضع لله لا لغیره و صدق الفقر بأن یترک عن نفسه هواها و متمنیاتها و صدق القوه بأن یصرفها فی الطاعات انتهی و فی أکثرها تکلف مستغنی عنه.

و أداء الأمانه الأمانه ضد الخیانه و ما یؤتمن علیه و کأنها تعم المال و العرض و السر و غیرها من حقوق الله و حقوق النبی و الأئمه علیهم السلام و سائر الخلق کما قال تعالی إِنَّ اللّٰهَ یَأْمُرُکُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَماناتِ إِلی أَهْلِها(۱) و قد فسرت الأمانه فی هذه الآیه و غیرها بالودائع و التکالیف و الإمامه و الخلافه فی أخبار کثیره مر بعضها و فی النهایه قد تکرر فی الحدیث ذکر صله الرحم و هی کنایه عن الإحسان إلی الأقربین من ذوی النسب و الأصهار و التعطف علیهم و الرفق بهم و الرعایه لأحوالهم و کذلک إن بعدوا و أساءوا و قطع الرحم ضد ذلک کله یقال وصل رحمه یصلها وصلا و صله و الهاء فیها عوض من الواو المحذوفه فکأنه بالإحسان إلیهم وصل ما بینه و بینهم من علاقه القرابه و الصهر انتهی و شمولها للأصهار لا یخلو

۱- ۱. النساء: ۵۸.

من نظر و إن كان حسنا.

و إقراء الضيف كذا فى نسخ الكتاب و غيره إلا فى روايه أخرى رواها الشيخ فى المجالس موافقه المضامين لهذه الروايه فإن فيها قرى الضيف و هو أظهر و أوفق لما فى كتب اللغه فى القاموس قرى الضيف قرى بالكسر و القصر و الفتح و المد إضافه و استقرى و اقترى و أقرى طلب ضيافه انتهى لكن قد نرى كثيرا من الأبنيه مستعمله فى الأخبار و العرف العام و الخاص لم يتعرض لها اللغويون و قد يقال الإفعال هنا للتعريض نحو أباع البعير.

و قيل إقراء الضيف طلبه للضيافه و لم أدر من أين أخذه و كأنه أخذه من آخر كلام الفيروزآبادى و لا يخفى ما فيه (١)

و القرى و الإطعام إما مختصان بالمؤمن أو بالمسلم مطلقا كما يدل عليه بعض الأخبار و إن كان يأباه بعضها أو الأعم منه و من الكفار كما اشتهر على الألسن أكرم الضيف و لو كان كافرا أما الحربى فالظاهر العدم ثم هنا يتفاوتان فى الفضل بحسب تفاوت نيه القارى أو المطعم و احتياجهما و استحقاق الضيف أو السائل و صلاحهما و الغالب استحبابهما و قد يجبان عند خوف هلاك الضيف و السائل.

و المكافاه على الصنائع أى المجازاه على الإحسان فى القاموس كافأه مكافاه و كفاء جازاه و فى النهايه الاصطناع افتعال من الصنيعه و هى العطيه و الكرامه و الإحسان و لعلها من المستحبات و الآداب لجواز الأخذ من غير عوض لِمَا رَوَاهُ إِسْحَاقُ بْنُ عَمَّارٍ: قَالَ قُلْتُ لَهُ الرَّجُلُ الْفَقِيرُ يُهْدِى إِلَيَّ الْهَدِيَّهَ يَتَعَرَّضُ لِمَا عِنْدِى فَآخُذُهَا وَ لَا أُعْطِيهِ شَيْئاً قَالَ نَعَمْ هِيَ لَکَ حَلَالٌ وَ لَكِنْ لَا تَدَعْ أَنْ تُعْطِيَهُ (٢).

ص: ٣٧٠

١- ١. ذكره مره فى اليائى، و قال:« و أقرى: طلب ضيافه و مره اخرى فى الواوى و قال:« و أقرى: طلب القرى» و لو كان القرى بمعنى الإضافه كان طلب القرى طلب الإضافه و هو المعنى الذى ذكره صاحب القيل.

٢- ٢. الكافى ج ۵ ص ١۴٣.

و هذا هو الأشهر الأقوى و عن الشيخ أن مطلق الهبه يقتضى الثواب (۱)

و مقتضاه لزوم بذله و إن لم يطلبه الواهب و هو بعيد و عن أبى الصلاح أن هبه الأدنى للأعلى تقتضى الثواب فيعوض عنها بمثلها و لا يجوز التصرف فيها ما لم يعوض و الأظهر خلافه نعم إن اشترط الواهب على المتهب العوض و عينه لزم و إن أطلق و لم يتفقا على شى ء فالظاهر أنه يلزم المتهب مثل الموهوب أو قيمته إن أراد اللزوم و هل يجب على المتهب الوفاء بالشرط أو له التخيير فيه و فى رد العين فيه قولان.

و فى النهايه التذمم للصاحب هو أن يحفظ ذمامه و يطرح عن نفسه ذم الناس له إن لم يحفظه و فى القاموس تذمم استنكف يقال لو لم أترك الكذب تأثما لتركته تذمما و الحاصل أن يدفع الضرر عمن يصاحبه سفرا أو حضرا و عمن يجاوره فى البيت أو فى المجلس أيضا أو من أجاره و آمنه خوفا من اللوم و الذم لكنه مقيد بما إذا لم ينته إلى الحميه و العصبيه بأن يرتكب المعاصى لإعانته فى القاموس الجار المجاور و الذى أجرته من أن يظلم و المجير و المستجير و الحليف و رأسهن الحياء لأن جميع ما ذكر إنما يحصل و يتم بالحياء من الله أو من الخلق فهى بالنسبه إليها كالرأس من البدن و الحياء انقباض النفس عن القبائح و تركها لذلك.

**[ترجمه]کافی: حضرت صادق علیه السّلام فرمود:المکارم عشر فان استطعت ان تکون فیک فلتکن فانّها تکون فی الرّجل و لا تکون فی ولده و تکون فی الولد و لا تکون فی ابیه و تکون فی العبد و لا تکون فی الحرّ قیل و ما هنّ؟ قال صدق الباس. و صدق اللسان. و اداء الأمانه و صله الرّحم. و اقراء الضّیف. و اطعام الطّعام. و المکافاه علی الصّنائع. و التّذمّم للجار و التّذمّم للصّاحب و رأسهنّ الحیاء، - . کافی ۲ : ۵۵ - (ترجمه نشده)

توضیح:در قاموس گوید: «کرم» مقابل لئامت و پستی است، یعنی بزرگواری.«کرم کرامه کریم» صفت مشبهه است و «کرّمه و اکرمه» یعنی او را بزرگ و معظم دانست. کریم یعنی صفوح و گذشت کننده و «مکرم و مکرمه» با ضم راء، به معنای عمل و کار بزرگ منشانه انجام دادن است، و «ارض مکرمه» یعنی زمین با ارزش و پاک.(پایان کلامقاموس)

«مکارم» جمع مکرمه است، یعنی اخلاق و اعمال شریفه و ارزشمندی که کرم و بزرگواری و شرافت انسان را نشان می دهد ده چیز است.

فان استطعت: اگر بتوانی آنها را به دست آوری خیلی بجا و سزاوار است. از این جمله استفاده می شود که این صفات و کمالات دهگانه، برای همه کس میسر نیست. چون اینها از عنایات ربانی و الطاف و مواهب الهی است که به افرادی که دارای طینت و سرشت نیکو و پاکی باشند داده می شود و حضرت این نکته را با جملات بعدی توضیح داده.

فانّها تکون فی الرّجل...: یعنی این صفات کمالیه ممکن است در انسان باشد، در عین حال در فرزندش نباشد یا بعکس در فرزند باشد و در پدر نباشد، و ممکن است در عبد و برده و بنده باشد و در انسان های آزاد نباشد. ممکن است در اینجا سؤالی مطرح شود و آن این است که اگر این صفات مربوط به سرشت و خلقت انسان است و از توابع طینت و فطرت پاک است و از موهبت های ربانی است،بنابراین غیر اختیاری خواهد شد و خود انسان دخالتی در بود و نبود این کمالات ندارد؛ خدا به هر

کس که داده و اگر نداده، نداده است و در این گونه موارد، تکلیف به تحصیل آنها و نکوهش بر نداشتن آنها معنا ندارد. پس چگونه حضرت ترغیب به تحصیل آنها فرموده است؟ پاسخ این سؤال از دو جهت ممکن است داده شود: اول اینکه منظور از استطاعت، سهولت و آسانی دستیابی به آنها است، نه اصل قدرت و اختیار. یعنی درست است که سرشت باید خوب باشد، ولی طینت و سرشت خوب تمام علت نیست. به این معنا که اگر کسی در اصل خلقت و سرشتش دارای طینت و سرشت خوب باشد، سریع تر و آسان تر به این صفات و کمالات می رسد و اگر در اصل سرشت آن طور نباشد، باز هم اگر بخواهد می تواند این کمالات را به دست بیاورد، ولی مشکل تر و دشوارتر، نه اینکه اصلا نمی تواند.بنابراین سرشت خوب زمینه را آماده تر می کند. و بالاخره دستیابی به این صفات، مرهون فعالیت وکوشش خود انسان است، یا زود و یا دیر.

دوم اینکه مقصود حضرت، دستیابی به مجموع این صفات باشد، حتی آن صفاتی که از افعال و کارهای فضیلتی و استحبابی است از قبیل: مهمانداری، اطعام سائل، همسایه داری، آزرم و حیا که اینها صفاتی است ذاتی و خلقتی که طبعا افرادی این صفات را دارند و افرادی که طبعا چنین نیستند، مستحب است خود را به این کارها وادارند، ولی آن صفات و کارهایی

که در ردیف واجبات هستند آنها «فان استطعت» (اگر بتوانی) ندارد و انسان حتما باید مراعات آنها را بنماید، از قبیل راستگویی و امانت و غیره.

صدق البأس: در بعضی از نسخه های کتاب و در مجالس مرحوم شیخ و غیره با یاء ضبط شده (یأس) و در بعض دیگر با «باء» آمده است. بنا بر نسخه اول، منظور یاس و قطع امید از مردم و امید را فقط منحصرا به لطف و کرم خدا دوختن است و مقصود از «صدق الیأس» این است که این عمل ادعا و بر حسب ظاهر نباشد، جدا و به راستی از غیر خدا بریدن و چشم امید فقط از خدا داشتن. چون لفظ صدق و راستی همچنان که در گفتار و اقوال استعمال می شود، در مورد کردار و افعال هم به کار می رود. مثلا گفته می شود «صدق فی القتال» در میدان نبرد و مبارزه راستی و صداقت کرد، یعنی حق نبرد و مبارزه را ایفاء کرد و آن شهامت و شجاعتی که در جنگ لازم است و به آن نحوی که مناسب و سزاوار است انجام داد. و در مقابلش می گویند«کذب فی القتال»، در میدان نبرد و در موضوع جنگ دروغ گفت، در صورتی که بر خلاف عمل کرده باشد. گاهی نیز بر هر چیز خوب به طور کلی اطلاق می شود، نظیر آیه شریفه مَقْعَدِ صِدْقٍ- قدم صدق- جایگاه نیکو- قدم و گام خوب

و بنا بر نسخه دوم منظور از «بأس»، شجاعت و شدت و حدّت در نبرد و در غیر مورد جنگ، یعنی شجاعت نیکو و بجا و درست و راست، و اینکه چه در صحنه جهاد در راه خدا و چه در مورد حق گویی و نهی از منکر و اعتراض در مقابل باطل و ظلم با کمال شجاعت حقایق را بگوید. یا از «بؤس» و فقر و مسکنت باشد که این هم گفته شده و منظور از صدق باس این باشد که اظهار «فقر الی اللّه» و ابراز خشوع و فروتنی ظاهر، با فروتنی واقعی و باطنی مطابق باشد، نه اینکه در ظاهر تظاهر به خشوع و خضوع کند و در باطنش خضوعی نباشد یا کمتر باشد.

البته بعید است که این معنا از لفظ «صدق البأس» منظور باشد، چون به این ترتیبباید «بوس» باشد و به این لفظ در هیچ نسخه ای نیامده و ضبط نشده است. در قاموس گوید: «البأس العذاب و الشّده فی الحرب»، یعنی شدت و شجاعت در نبرد.«بؤس» بر وزن کرم،«بأسا فهو بئیس» یعنی شجاع و دلیر و «بئس» بر وزن سمع،«بؤسا» یعنی خیلی محتاج و نیازمند.

و التّباؤس: يعنی تفاقر و تظاهر بـه فقر، و حالت خشوع و فروتنی فقرا و مستمندان را ارائه واظهار کردن آمده. و شاید این گوینده معنای دوم قاموس را گرفته که البته بعید است. و بعضی دیگر لفظ بأس را به چند معنا گرفته اند: خوف و ترس؛ خضوع و فروتنی؛ شدت و شجاع؛ فقر و بی چیزی، که به این معناست آیه شریفه که فرموده «البائس الفقير»، قوت و نيرو. بنابراین معانی، صدق خوف یعنی از ارتکاب معصیت خوف داشتن که معصیت و گناه را کنار بگذارد و اصلا مرتکب نشود. همچنین از تقصیر و کوتاهی در عمل خوف داشتن که سعی و کوشش در انجام عمل کامل نمودن و همچنین از محرومیت و واصل نشدن به درجات و مقامات ابرار و نیکان خوف داشتن، که کمال جدیت در کارهای خوب نمودن. و در این موارد به راستی خوف داشته باشد، به گونه ای که آثار خوف و ترس در اعمالش مشاهده شود. و صدق خضوع و فروتنی یعنی فقط در برابر خالق خاضع و ذلیل باشد و برای غیر خالق خود، خضوع و اظهار ذلت نکند. و صدق فقر یعنی خواسته های نفسانی و آرزوهای خود را رها کند. و صدق قوت و نیرو یعنی قدرت و نیروی خود را در عبادت و طاعت صرف کند. البته بیشتر این معانی مورد احتیاج نبوده و نیازی به بیان آنها نیست.

و اداء الامانه: امانت در مقابل خیانت است و آن چیزی که به دست انسان سپرده می شود، چه مال باشد یا عرض و ناموس باشد یا اسرار زندگی و راز دیگران و غیر اینها از قبیل حقوق خدا و حق پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و ائمه اطهار علیهم السّلام و حقوق مردم دیگر. همچنان که خداوند متعال فرموده: «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَماناتِ إِلى أَهْلِها»، {خدا فرمان داده است که امانت ها را به صاحبانش برسانید.} - . نساء / ۵۸ - که در اخبار و احادیث فراوان که قسمتی از آنها قبلا گفته شد، امانت در این آیه و غیر این آیه به ودائع و تکالیف الهی و به امامت و خلافت تفسیر شده است.

و صله الرّحم: در کتاب نهایه گوید: صله رحم در بسیاری از احادیث آمده و منظور از آن احسان و نیکی به خویشان و بستگان سببی و نسبی است، محبت و مهربانی به آنان و مراعات و رسیدگی به احوال آنان، گرچه نسبت دوری داشته باشند یا بدی کرده باشد. و قطع رحم مقابل و بر خلاف این است، یعنی پیوند خویشاوندی را بریدن و مراعات نکردن. گفته می شود «وصل رحمه يصلها وصلا و صله» و هاء در «صله» عوض از واو است که اصلش «وصل» است مانند «عده»، وعده دادن که اصلش «وعد» است و تاء یا هاء، عوض از واو است. مثل اینکه انسان با احسان و نیکی به بستگان، پیوند و علاقه سببی و نسبی خود را که با آنها دارد مرتبط و متصل می کند. از این نظر صله رحم گفته می شود.

البته صله رحم موارد ارتباط سببی را که از طریق ازدواج (داماد و عروس و بستگان آنها) برقرار شده، بعید است که شامل شود، گرچه باز هم خوب است.

و اقراء الضّیف: (پذیرایی از مهمان) در نسخه های کتاب و در تمام نسخه ها به جز در یک روایت که شیخ در مجالس نقل کرده، به همین تعبیر آمده است و همه آنها در لفظ به یک تعبیر(اقراء)آمده، ولی در این روایت شیخ «قری الضّيف» ذکر شده و این تعبیر بهتر است و با معنای لغوی که در کتاب های لغت بیان شده، مناسب تر است. در قاموس گوید: «قری الضّيف»،«قرى» با کسر قاف و الف کوتاه و فتح قاف و الف بلند (قراء) یعنی از مهمان پذیرایی کرد و «استقری و اقتری و اقری» یعنی درخواست ضیافت و مهمانی کرد. البته این بر حسب معنایی است که در کتب لغت شده، ولی در عین حال بسیاری از بناها و صیغه ها هست که در اخبار و گفتگوهای عمومی یا اصطلاحات خصوصی، رایج و مستعمل است که اهل

لغت متعرض آنها نشده اند. در اینجا هم ممکن است لفظ «اقراء» از آن قبیل باشد. و از بعضی نقل شده که باب افعال (اقراء) در این مورد برای تعریض باشد، به این معنا که «اقراء» یعنی خود را در معرض پذیرایی مهمان قرار دادن، نظیر «اباع البعیر»، یعنی شتر را در معرض فروش قرار داد. و گفته شده «اقراء الضّیف» یعنی تقاضای مهمانی و پذیرایی از مهمان، و معلوم نیست این گوینده، این معنا را از چه ماخذی گرفته. و ممکن است از اواخر سخنان فیروزآبادی صاحب قاموس گرفته باشد، ولی ظاهرا این معنا از آن کلام استفاده نمی شود.

علی کل حال این دو عمل(اقراء الضّیف- و اطعام السّائل)پذیرایی از مهمان و غذا به سائل دادن، یا مختص به مؤمن است یا مسلمان مطلقا، یعنی از صفات پسندیده دهگانه، پذیرایی و غذا دادن به هر مسلمانی، چه شیعه و چه غیر شیعه باشد، همچنان که بعضی از اخبار بر این دلالت دارد. یا منظور عموم است که از مهمان و سائل و درخواست کننده، پذیرایی و اجابت خوب است، گرچه کافر باشد، همچنان که در زبان مردم این جمله مشهور است: اکرم الضّیف و لو کان کافرا (از مهمان پذیرایی کن اگر چه کافر باشد). البته منظور کفار غیر حربی است، ولی کفار حربی و دشمنانی که در حال جنگ با اسلام و مسلمین هستند، ظاهرا مشمول این حکم نباشد. البته این موارد بر حسب فضیلت و ارزش های افراد و از نظر نیت میزبان و غذا دهنده و از جهت نیاز و استحقاق مهمان و سئوال کننده، تفاوت دارد و اغلب موارد وظیفه استحبابی است و گاهی هم لازم و واجب می شود، مثلا موقعی که مهمان یا سائل در معرض خطر هلاکت و مرگ قرار گیرد.

و المکافاه علی الصّنائع: یعنی پاداش دادن به احسان و نیکی دیگران. در قاموس گوید: «کافأه مکافئه و کفاء جازاه» جزا و پاداش داد. و در نهایه است که«اصطناع» از «صنیعه» است که به باب افتعال رفته. و صنیعه به معنای عطا و بخشش و احسان است. البته این مطلب، یعنی پاداش در مقابل احسان، از افعال مستحبه است و از آداب انسانی و اسلامی است، چون قبول احسان بدون پاداش و عوض، مسلما جایز است. دلیل بر این روایتی است که اسحاق بن عمار نقل کرده که گوید: خدمت امام علیه السلام عرض کردم: کسی هدیه و بخششی به من می دهد و توقع دارد که من هم چیزی به او بدهم، ولی من هدیه او را می گیرم و چیزی به او نمی دهم. آیا این عمل جایز است؟ فرمود: آری، اشکالی ندارد و آن هدیه برای تو حلال است، ولی خوب است که تو هم به او عطیه ای بدهی. -. کافی ۵ : ۱۴۳ -

و این قول، نظر مشهور و بسیاری از علماء است و بر حسب مدارک، فتوای قوی و صحیح تر است. ولی مرحوم شیخ گفته که هر بخشش و هدیه ای، پاداش می خواهد که مطابق این نظریه، جبران و عوض دادن لازم است، گرچه خود بخشنده مطالبه نکند (و این قول بعید است). و ابوالصلاح که یکی از فقهاء است، چنین گفته که بخشنده اگر به حسب مقام و رتبه اجتماعی پایین تر از طرف باشد، در این صورت آن شخصیت بزرگ تر باید پاداش چنین بخشنده ای را بدهد. یعنی چیزی لااقل به مقدار ارزش آن هدیه و بخشش بدهد و تا وقتی که این بخشش را جبران نکرده و عوضش را نداده،نمی تواند در آن هدیه تصرف نماید. ولی ظاهرا این نظریه صحیح نیست.

البته در صورتی که بخشنده شرط عوض کند و به شرط عوض دادن بخشش نماید و یک چیز مخصوصی را هم برای عوض تعیین کند، در این صورت وفای به شرط لازم است و طرف باید همان شی ء معین را به عنوان عوض بپردازد. و اگر فقط شرط عوض کند و چیزی را معین نکند، ظاهر مطلب این است که طرف باید چیزی مانند همان هدیه یا بهای آن را به بخشنده

بدهد. و در همین فرض آیا طرف بخشش لازم است که حتما مطابق شرط عمل کند یا می تواند و اختیار دارد که عوض بدهد یا همینشی ء بخشیده شده و هدیه را به طرف بازگرداند، دو قول است: و التّذمّم للجار- و التّذمّم للصّاحب. یعنی یکی دیگر از صفات ده گانه مراعات ذمّه و عهد و پیمان با همسایه و رفیق.

در نهایه گوید «تذمم» به این معنا است که انسان ذمام و پیمان همسایه و رفیقش را مراعات نموده و با این روش، نکوهش مردم را از خود بازدارد. و در قاموس گوید: «تذمّم استنکف» یعنی استنکاف و خودداری کرد، مثلاـ گفته می شود: «لو لم اترک الکذب تأثّما لترکته تذمّما»، اگر از جهت گناه دروغ را کنار نگذارم، از لحاظ تذمّم و حفظ شخصیت دروغ نخواهم گفت. حاصل معنا این است که انسان ضرر و زیان را از رفیق خود، چه در سفر و چه در حضر و همچنین از همسایه منزل و از همنشین خود در مجلس و از کسی که به او پناهنده شده و در امان او قرار داده جلوگیری کند، و این دفاع و حمایت از این افراد را برای جلوگیری از زبان مردم و بازداشتن نکوهش و ملامت مردم انجام دهد.

البته این کار در صورتی و تا حدی خوب و پسندیده است که به تعصب و جانبداری غلط منجر نشود که مثلا برای کمک و یاری آنها، ظلم یا گناهی را مرتکب شود. در قاموس گوید: «جار» یعنی همسایه و آن کس که از ظلم ستمگری به انسان پناه آورده باشد، و به «مجیر» پناه دهنده و «مستجیر» پناهنده و «حلیف» هم سوگند. به اینها هم جار گفته می شود.

و رأسهنّ الحیاء: و سرچشمه تمام این صفات، حیا و شرم است. چون کلیه صفاتی که گفته شد، در صورتی به دست می آید و کامل می شود که انسان احساس شرم و حیا از خدا یا از مردم بنماید، پس صفت حیا نسبت به این صفات، نسبت سراست به بدن، و حیا یعنی خویشتنداری از قبایح و زشتی ها و احساس قبح و زشتی آنها و ترک آنها به دلیل زشتیآنها. خلاصه یعنی عمل زشت را به خاطر زشتی و ناپسند بودن او کنار گذاشتن.

**[ترجمه]

«۱۸»

کا، [الکافی] عَنِ الْعِدَّهِ عَنِ الْبَرْقِیِّ عَنْ عُثْمَانَ بْنِ عِیسَی عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُسْکَانَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ خَصَّ رُسُلَهُ بِمَکَارِمِ الْأَخْلَاقِ فَامْتَحِنُوا أَنْفُسَکُمْ فَإِنْ کَانَتْ فِیکُمْ فَاحْمَدُوا اللَّهَ وَ اعْلَمُوا أَنَّ ذَلِکَ مِنْ خَیْرٍ وَ إِنْ لَا تَکُنْ فِیکُمْ فَاسْأَلُوا اللَّهَ وَ ارْغَبُوا إِلَیْهِ فِیهَا قَالَ فَذَکَرَ عَشَرَهً الْیَقِینَ وَ الْقَنَاعَهَ وَ الصَّبْرَ وَ الشُّکْرَ وَ الْحِلْمَ وَ حُسْنَ الْخُلُقِ وَ السَّخَاءَ وَ الْغَیْرَهَ وَ الشَّجَاعَهَ وَ الْمُرُوَّهَ قَالَ وَ رَوَی بَعْضُهُمْ بَعْدَ هَذِهِ الْخِصَالِ الْعَشَرَهِ وَ زَادَ فِیهَا الصِّدْقَ وَ أَدَاءَ الْأَمَانَهِ(۲).

۱- ۱. یعنی بالثواب المکافاه و الجزاء و هو اصطلاح أیضا.

۲- ۲. الکافی ج ۲ ص ۵۶.

**[ترجمه]کافی: حضرت صادق علیه السّلام فرمود: خداوند عزوجل پیامبران خود را به اخلاق کریمه اختصاص داده است. شما خود را بسنجید، اگر این صفات را در خود یافتید، شکر این نعمت خداداده را بجا آورید و بدانید که این خیر و خوبی است، و اگر دارای این صفات نبودید، از خدا بخواهید و در تحصیل این صفات، کمال رغبت و میل را نمایید .

راوی گوید که سپس حضرت ده صفت را ذکر نمود: یقین، شجاعت، قناعت، صبر، شکر، حلم، حسن خلق، سخاوت، غیرت و مروت. و در بعضی از روایات بعد از شمردن این صفات، این دو صفت را نیز اضافه کرده اند: صدق و ادای امانت. - . کافی ۲ : ۵۶ -

**[ترجمه]

بیان

الخلق بالضم ملكه للنفس يصدر عنها الفعل بسهوله و منها ما تكون خلقيه و منها ما تكون كسبيه بالتفكر و المجاهده و الممارسه و تمرين النفس عليها فلا ينافي وقوع التكليف بها كما أن البخيل يعطى أولا بمشقه و مجادله للنفس ثم يكرر ذلك حتى يصير خلقا و عاده له و المراد بتخصيص الرسل بها أن الفرد الكامل منها مقصوره عليهم أو هم مقصورون عليها دون أضدادها فإن الباء قد تدخل على المقصور كما هو المشهور و قد تدخل على المقصور عليه أو المعنى خص الرسل بإنزال المكارم عليهم و أمرهم بتبليغها كما

رُوِيَ عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه و آله: بُعِثْتُ لِأُتَمِّمَ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ.

و اعلموا أن ذلك من خير أى من خير عظيم أراد الله بكم أو علم الله فيكم من صفاء طينتكم أو من عمل خير أو نيه خير صدر عنكم فاستحققتم أن يتفضل عليكم بذلك أو اعلموا أن ذلك من توفيق الله سبحانه و لا يمكن تحصيل ذلك إلا به أو عدوه من الخيرات العظيمه أو خص رسله من بين سائر الخلق بالنبوه و الرساله و الكرامه بسبب مكارم الأخلاق التى علمها فيهم.

و اليقين أعلى مراتب الإيمان بحيث يبعث على العمل بمقتضاه كما مر و القناعه الاجتزاء باليسير من الأعراض المحتاج إليها يقال قنع يقنع قناعه إذا رضى و الأظهر عندى أنها الاكتفاء بما أعطاه الله تعالى و عدم طلب الزياده منه قليلا كان أم كثيرا و الصبر هو حبس النفس عن الجزع عند المصيبه و عن ترك الطاعه لمشقتها و عن ارتكاب المعصيه لغلبه شهوتها و الشكر مكافاه نعم الله فى جميع الأحوال باللسان و الجنان و الأركان و الحلم ضبط النفس عن المبادره إلى الانتقام فيما يحسن لا مطلقا.

و حسن الخلق هو المعاشره الجميله مع الناس بالبشاشه و التودد و التلطف و الإشفاق و احتمال الأذى عنهم و السخاء بذل المال بسهوله على قدر لا يؤدى إلى الإسراف فى موضعه و أفضله ما كان بغير سؤال و الغيره الحميه فى الدين و ترك المسامحه فيما يرى فى نسائه و حرمه من القبائح لا تغير الطبع بالباطل و الحميه

فیه و القتل و الضرب بالظن من غیر ثبوت شی ء علیه شرعا و أمثال ذلک و الشجاعه الجرأه فی الجهاد مع أعادی الدین مع تحقق شرائطه و الأمر بالمعروف و النهی عن المنکر و مجاهده النفس و الشیطان.

و المروءه بالهمز و قد یشدد الواو بتخفیف الهمزه هی الإنسانیه و هی صفات إذا کانت فی الإنسان یحق أن یسمی إنسانا أو یحق للإنسان من حیث إنه إنسان أن یأتی بها فهو مشتق من المرء فهی من أمهات الصفات الکمالیه قال فی المصباح المروءه آداب نفسانیه تحمل مراعاتها الإنسان علی الوقوف عند محاسن الأخلاق و جمیل العادات انتهی و قریب منه معنی الفتوه و یعبر عنها بالفارسیه بمردی و جوانمردی و یرجع أکثر ما یندرج فیه إلی البذل و السخاء و حسن المعاشره و کثره النفع للعباد و الإتیان بما یعظم عند الناس من ذلک.

وَ رَوَی الصَّدُوقُ رَحِمَهُ اللَّهُ فِی مَعَانِی الْأَخْبَارِ بِسَنَدٍ مَرْفُوعٍ إِلَی أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: قَالَ تَذَاکَرْنَا أَمْرَ الْفُتُوَّهِ عِنْدَهُ فَقَالَ أَ تَظُنُّونَ أَنَّ الْفُتُوَّهَ بِالْفِسْقِ وَ الْفُجُورِ إِنَّمَا الْفُتُوَّهُ طَعَامٌ مَوْضُوعٌ وَ نَائِلٌ مَبْذُولٌ وَ بِشْرٌ مَعْرُوفٌ وَ أَذًی مَکْفُوفٌ وَ أَمَّا تِلْکَ فَشَطَارَهٌ(۱) وَ فِسْقٌ ثُمَّ قَالَ مَا الْمُرُوءَهُ قُلْنَا لَا نَعْلَمُ قَالَ الْمُرُوءَهُ وَ اللَّهِ أَنْ یَضَعَ الرَّجُلُ خِوَانَهُ فِی فِنَاءِ دَارِهِ (۲).

قوله قال و روی بعضهم الظاهر أن فاعل قال البرقی حیث روی من کتابه و یحتمل ابن مسکان أیضا و علی التقدیرین قوله روی و زاد فیها تنازعا فی الصدق فقوله و زاد فیها تأکید للکلام السابق لئلا یتوهم أنه أتی بهما بدلا من خصلتین من العشر ترکهما فلا بد من سقوط عشره من الروایه الأخیره کما فی الروایه الآتیه أو إبدالها باثنتی عشره و یحتمل أن یکون المراد بقوله و زاد فیها أنه زاد فی الأصل العدد أیضا بما ذکرنا من الإبدال و الله أعلم بحقیقه الحال.

۱- ۱. الشطاره بالفتح اعیاء الرجل اهله لؤما و خبثا، و ترک موافقتهم.
۲- ۲. معانی الأخبار ص ۱۱۹.

**[ترجمه]«خلق» به ضم خاء، ملکه نفسانی و حالت ثابت و راسخی است در انسان که باعث می شود انجام عمل به سهولت و آسانی صورت گیرد. البته بعضی از آن حالت ها طبیعی و خلقتی است و بعضی دیگر اکتسابی و تحصیلی است که با تفکر و اندیشه و با کوشش و پیگیری و تمرین و تکرار به دست می آید.بنابراین تحصیل این صفات با تکلیف و دستور منافات ندارد، چون قابل تحصیل است. مثلا شخص بخیل در ابتدا با زحمت و ناراحتی درونی چیزی را می بخشد، ولی در اثر تکرار بخشش و ادامه آن، صفت بخشش و عطا حالت ثابت و راسخ و ملکه نفسانی و عادت عملی می شود. و منظور از اختصاص یافتن پیامبران به این صفات، این است که یعنی آن حد اعلی و مرتبه کامل این صفات منحصر است در انبیا. یا اینکه فقط انبیا هستند که مرتبه کامل این صفات را دارند و نقطه مقابل این صفات در آنان نیست. یا منظور این است که انبیا منحصرا مورد انزال و الهام این برنامه های اخلاقی هستند که مامور تبلیغ و اعلام به مردم هم هستند، همان طور که رسول اکرم صلّی اللّه علیه و آله فرمود:مبعوث شده ام که با تبلیغ و ارشاد خود، اخلاق کریمه و فضائل انسانی را اتمام و اکمال نمایم.

و اعلموا انّ ذلک من خیر: بدانید که داشتن این صفات، خیر بزرگی است که خداوند به شما عنایت فرموده. یا به این معناست که چون خداوند صفا و پاک سرشتی شما را دید یا اعمال نیک از شما مشاهده کرد یا در اثر نیت پاک و نیکی که از شما صادر شد، مستحق و سزاوار شدید که خداوند این تفضل را به شما بنماید. یا به این معناست که بدانید و متوجه باشید که دستیابی به این صفات، از توفیقات الهی است و داشتن و تحصیل این صفات، جز به توفیق او میسر نیست. یا به این معناست که شما اتصاف خود را به این صفات، از بزرگ ترین خیرات به شمارید .

یا به این معناست که خداوند متعال که پیامبرانش را از بین مردم به منصب نبوت و رسالت و کرامت منصوص فرموده، از جهت اتصاف آنان به این صفاتو به این اخلاق ارزنده است که خدا دارا بودن آنها را می داند. و حالت یقین حالتی است که در بالاترین مراتب و درجات ایمان قرار دارد و طوری است که انسان را وادار می کند تا بر طبق ایمان خود عمل نماید. و قناعت یعنی اکتفا به اندک زندگی که حداقل نیاز است.«قنع» یعنی رضی، ولی ظاهرا معنای قناعت، اکتفا کردن و راضی بودن است به آنچه که خداوند عنایت فرموده، و توقع بیشتر را نداشتن و خوشنودی به عنایت خدا، چه کم باشد یا زیاد. و صبر به معنای خویشتنداری است در این موارد سه گانه: صبر: خویشتنداری به هنگام مصائب و دشواری ها؛ خویشتنداری و تحمل زحمات و مشکلات اطاعت و فرمانبرداری؛ خویشتنداری در برابر معصیت و گناه در مواقع شهوات و هواهای نفسانی. شکر: قدردانی از نعمت های الهی در تمام حالات، هم شکر با زبان هم با دل و هم شکر و سپاس عملی و انجام وظایف. حلم: یعنی بردباری و چشم پوشی از انتقام، البته در مورد خود. حسن خلق: یعنی در معاشرت و آمیزش با مردم، با چهره بازو روی خوش و با دوستی و محبت و مهربانی برخورد کردن و زحمات و جهالت مردم را تحمل نمودن. سخاوت: یعنی بخشش و بذل مال در نهایت آسانی و بزرگ نشمردن بذل، البته در مورد مناسب،به طوری که به اسراف و ولخرجی نکشاند، و بهترین صورت سخاوت آنجایی است که هنوز سؤال و درخواست نشده باشد. غیرت: یعنی داشتن تعصب بجا و حمیّت دینی و اگر عمل خلافی در خارج، مخصوصا در داخل خانواده خود دید، کوچک ترین مسامحه ای نکند، نه به این معنا که در موارد باطل و بیجا عصبانی و برآشفته شده و بر اساس یک خیال و گمان، دست به کشتن و زدن ببرد و بدون اثبات و ثبوت شرعی، به اشخاص بدبین گردیده و در مقام کیفر برآید. شجاعت: یعنی جرات و جسارت در مبارزه با دشمنان دین و جهاد در راه خدا، البته با شرایط آن، امر به معروف و نهی از منکر و جهاد و مخالفت با نفس و شیطان.و مروّت به تشدید واو که با همزه هم

(مروءه) خوانده می شود: یعنی انسانیت و آدمیت. و این صفت مردانگی و انسانیت اگر در شخص باشد، سزاوار نام انسان است و انسان از جهت اینکه انسان است، باید مراعات صفت مروت و مردانگی را بنماید. و این لفظ از «مرء» (یعنی مرد) گرفته شده است.بنابراین مروت از مهم ترین صفات کمالیه است و ریشه و سرچشمه آنها است.

در مصباح اللغه گوید: مروت، ادب و حالت درونی و روحی است که انسان را به مراعات اخلاق پسندیده و عادت و روش نیک وامی دارد. و قریب به این معنا است فتوت که در فارسی به مردی و جوانمردی تعبیر می شود. و آثار بیشتری که مروت و فتوت دارد، عبارت است از بذل و بخشش، خوش خلقی و خوش برخوردی، سودمند بودن به حال اجتماع و انجام کارهای بزرگ و مهم.

مرحوم صدوق - . معانی الاخبار: ۱۱۹ - در معانی الاخبار به سند مرفوع تا حضرت صادق علیه السّلام نقل کرده که راوی گفته است: در موضوع فتوت در محضر حضرت صحبت کردیم. فرمود: شما فکر می کنید که فتوت به معنای بی بند و باری و آزادی و فسق و فجور است؟ هرگز. فتوت و جوانمردی یعنی غذای آماده، مال بذل و بخشش شده، چهره باز و گشاده، و آزار و اذیت به مردم را بازداشتن. و اما این اعمال جاهلانه، ناراحتی خانواده و فسق و فجور است. سپس فرمود: مروت چیست؟ عرض کردیم: نمی دانیم. فرمود: به خدا سوگند مروت این است که مرد سفره خود را کنار در خانه بگذارد، به اصطلاح در خانه باز باشد. این گفته که «قال دروی بعضهم» ظاهراً فاعل «قال» مرحوم برقی است، چون از کتاب وی روایت آورده و احتمال می رود که ابن مسکان

باشد و در هر دو فرض «روی» و «زاد» در مورد «الصدق» تنازع دارند، که «الصدق» معمول برای کدامین عامل باشد. پس گفته «و زاد فیها» تاکید سخن پیشین است تا این توهم پدید نیاید که صدق و ادای امانت به جای دو خصلت از ده خصلت آمده، یعنی دو خصلت حذف شده و این دو به جای آن دو آمده است. در نتیجه باید واژه «عشره» از روایت اخیر حذف شود،به مانند روایتی که بعداً می آید، یا به جای آن «اثنی عشر» ثبت شود. و البته این احتمال نیز می رود که منظور از «زاد فیها» این باشد که در اصل روایت، عدد را اینگونه که گفتیم تغییر داده است. در هر صورت خداوند به حقیقت آشناتر است.

**[ترجمه]

«۱۹»

کا، [الکافی] عَنِ الْعِدَّهِ عَنِ الْبَرْقِيِّ عَنْ بَكْرِ بْنِ صَالِحٍ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ الْهَاشِمِيِّ عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ عَبَّادٍ قَالَ بَكْرٌ وَ أَظُنُّنِي قَدْ سَمِعْتُهُ مِنْ إِسْمَاعِيلَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ بُكَيْرٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِنَّا لَنُحِبُّ مَنْ كَانَ عَاقِلًا فَهِماً فَقِيهاً حَلِيماً مُدَارِياً صَبُوراً صَدُوقاً وَفِيّاً إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ خَصَّ الْأَنْبِيَاءَ بِمَكَارِمِ الْأَخْلَاقِ فَمَنْ كَانَتْ فِيهِ فَلْيَحْمَدِ اللَّهَ عَلَى ذَلِكَ وَ مَنْ لَمْ تَكُنْ فِيهِ فَلْيَتَضَرَّعْ

إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ لْيَسْأَلْهُ إِيَّاهَا قَالَ قُلْتُ جُعِلْتُ فِدَاكَ وَ مَا هُنَّ قَالَ هُنَّ الْوَرَعُ وَ الْقَنَاعَهُ وَ الصَّبْرُ وَ الشُّكْرُ وَ الْحِلْمُ وَ الْحَيَاءُ وَ السَّخَاءُ وَ الشَّجَاعَهُ وَ الْغَيْرَهُ وَ الْبِرُّ وَ صِدْقُ الْحَدِيثِ وَ أَدَاءُ الْأَمَانَهِ(۱).

**[ترجمه]کافی: راوی می گوید: حضرت صادق علیه السّلام فرمود: ما دوست داریم آن کس را که کان عاقلا فهما فقیها حلیما مداریا صبورا صدوقا وفیّا (یعنی خردمند و صاحب فهم و دین شناس و بردبار و مدارا کننده با مردم و راستگو و وفادار به عهد باشد)، آن کسی را که دارای این صفات باشد دوست داریم. خداوند متعال انبیا را به داشتن اخلاق کریمه و با ارزش امتیاز داده است. هر کس که این خصال و صفات را دارا باشد، البته باید حمد و سپاس الهی را بجا آورد و کسی که فاقد اینها باشد، باید از خدا با تضرع و دعا درخواست کند. عرضه داشتم: آن اخلاق و صفات کدام است قربانت شوم؟ فرمود: آنها عبارت است از ورع و پرهیزکاری، قناعت، صبر، شکر، حلم و بردباری، حیا و شرم، سخاوت، شجاعت، غیرت و حمیت، نیکوکاری و احسان، راستگویی، ادای امانت. -. کافی ۲ : ۵۶ -

**[ترجمه]

بیان

قد مر تفسیر العقل فی أول الکتاب و الأظهر هنا أنه ملکه للنفس تدعو إلی اختیار الخیر و النافع و اجتناب الشرور و المضار و بها تقوی النفس علی زجر الدواعی الشهویه و الغضبیه و الوساوس الشیطانیه و الفهم هو جوده تهیئ الذهن لقبول ما یرد علیه من الحق و ینتقل من المبادی إلی المطالب بسرعه و الفقه العلم بالأحکام من الحلال و الحرام و بالأخلاق و آفات النفوس و موانع القرب من الحق و قیل بصیره قلبیه فی أمر الدین تابعه للعلم و العمل مستلزمه للخوف و الخشیه.

و قال الراغب الفقه هو التوصل إلی علم غائب بعلم شاهد فهو أخص من العلم قال تعالی فَما لِهؤُلاءِ الْقَوْمِ لا یَکادُونَ یَفْقَهُونَ حَدِیثاً(۲) بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لا یَفْقَهُونَ (۳) إلی غیر ذلک من الآیات و الفقه العلم بأحکام الشریعه یقال فقه الرجل إذا صار فقیها و تفقه إذا طلبه فتخصص به قال تعالی لِیَتَفَقَّهُوا فِی الدِّینِ (۴) و المداراه الملاطفه و الملاینه مع الناس و ترک مجادلتهم و مناقشتهم و قد

ص: ۳۷۴

۱- ۱. الکافی ج ۲ ص ۵۶.

۲- ۲. النساء: ۷۸.

۳- ۳. الأنفال: ۶۵، براءه: ۱۲۷، الحشر: ۱۳.

۴- ۴. براءه: ۱۲۲.

يهمز قال في القاموس درأه كجعله دفعه و دارأته داريته و دافعته و لاينته ضد و في النهايه فيه كان لا يداري و لا يماري أي لا يشاغب و لا يخالف و هو مهموز فأما المداراه في حسن الخلق و الصحبه فغير مهموز و قد يهمز انتهى.

و الوفي الكثير الوفاء بعهود الله و عهود الخلق و هو قريب من الصدق ملازم له

كَمَا قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام: الْوَفَاءُ تَوْأَمُ الصِّدْقِ (۱).

و يومئ الحديث إلى التحريض على محبه الموصوف بالصفات المذكوره و اختيار مصاحبته و الورع قريب من التقوى بل أخص منها ببعض معانيها فإنه يعتبر فيه الكف عن الشبهات بل المكروهات و بعض المباحات قال في النهايه فيه ملاك الدين الورع الورع في الأصل الكف عن المحارم و التحرج منه ثم استعير للكف عن المباح و الحلال و البر هو الإحسان بالوالدين و الأقربين بل بالناس أجمعين و قد يطلق على جميع الأعمال الصالحه و الخيرات.

**[ترجمه]تفسير و توضيح معنا و حقيقت عقل در كتاب اول بحار گفته شد و ظاهرا منظور از عقل در اين روايت، آن ملكه و حالتى است در نفس انسان كه منشأ صاحب نفع و خوبى ها و دفع ضرر و زيان است. و به همين نيرو و ملكه است كه نفس انسان بر تسلّط بر خويشتن قدرت پيدا مى كند كه به هنگام شهوت و غضب و وسوسه هاى شيطانى، به زانو در نيايد و خود را از مهلكه شهوت و غضب برهاند.

و «فهم» هم يعنى تيزهوشى مخصوصى كه ذهن انسان را براى پذيرش حقايق و واقعيات آماده مى كند و با حركت سريع فكرى، از مقدمات به مقاصد و نتايج منتقل مى شود. و «فقه» يعنى پى بردن به احكام و حلال و حرام و اطلاع بر اخلاقيات و اينكه آفت و زيان نفس انسان چه چيز است و موانع قرب به درگاه حق چيست. و گفته شده فقه، بصيرت و بينايى درونى و قلبى است درباره برنامه هاى دينى كه اين بصيرت، در اثر علم و عمل به دست مى آيد و موجب پيدايش حالت خوف و خشيت مى شود .

راغب در مفردات گويد: فقه يعنى از راه علم به محسوسات و مطالعه در عالم طبيعت،به عالم غيب و ماوراء طبيعت پى بردن.بنابراين فقه اخص از علم است، چون علم يعنى پى بردن به اشيا، چه محسوس و چه غير محسوس و از هر راهى كه باشد، ولى فقه پى بردن به غير محسوس از طريق علم به محسوس. خداوند متعال فرموده: «فَما لِهؤُلاءِ الْقَوْمِ لا يَكادُونَ يَفْقَهُونَ حَدِيثاً»، {چه شده كه اين گروه فقه و فهم حديث و گفتار قرآنى را نمى كنند.} - . نساء / ۷۸ - ،«بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لا يَفْقَهُونَ»، {آنان مردمى هستند كه فقه و فهمى ندارند.} - . انفال / ۶۵ - و آيات ديگرى كه در اين زمينه آمده است. و فقه يعنى علم به احكام دينى. گفته مى شود «فقه الرّجل» يعنى مرد فقيه شد.«تفقّه» يعنى دنبال علم فقه را گرفت و متخصص شد. خداوند فرمود«لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ»، {ترجمه آيه داخل كروشه بيايد.} - . توبه / ۱۲۲ - و «مداراه» يعنى محبت و ملاطفت كردن با مردم و جدال و ستيزه با مردم نكردن و گاهى با همزه (مدارأه) خوانده مى شود.

در قاموس گويد: «درأه دفعه» يعنى دفع كرد و بازداشت.«دارأته داريته و دافعته و لاينته» يعنى به مقابله و دفاع پرداختم و ملايمت و نرمى نمودم. بنابراين مداراه داراى دو معناى ضد يكديگر است (مقابله كردن- ملايمت و نرمى كردن). در نهايه

گویـد: «کـان لا یـداری و لا یماری» یعنی مقابله و مخالفت نمی کنـد که به این معنا، فقط با همزه می آیـد. اما مـدارا کردن و حسن خلق و نرمش نشان دادن به این معنا هم با همزه می آید، ولی اکثرا بدون همزه است.(پایان کلام قاموس)

وفیّ: یعنی همیشه به عهد و پیمان الهی و عهد و پیمان با مردم وفادار بودن. و این معنا نزدیک به معنای صدق و راستی است و ملازم با صدق است. یعنی هر کس دارای صدق و راستی باشد، قطعا به عهد و پیمان خود وفادار است. که علی علیه السّـلام – . نهج البلاغه ۱ : ۱۰۰ – می فرماید: «وفای به عهد قرین و همراه صدق و راستی است.» و این روایتمؤمن را ترغیب می کند که باید با افرادی که دارای این صفات باشند، محبت و دوستی داشت و مصاحبت و رفاقت با این گونه افراد را انتخاب نماید.

و «ورع» که در ذیـل حـدیث آمـده، به معنـای تقوا و پرهیزکاری است، بلکه از نظر بعضـی از معانی، اخص از تقوا است. چون تقوا یعنی اجتنـاب از حرام، ولی در ورع اجتناب از شـبهه ها و مکروهات، بلکه اجتناب از بعضـی مباحات معتبر است. در نهایه گویـد: پـایه و اسـاس دین ورع است. گفته است اصـل و معنـای اولی ورع، خـودداری و اجتنـاب از حرام است، ولی به عنـوان استعاره و توسعه معنا در مورد خودداری از مباح و چیز حلال هم گفته می شود.

و برّ: یعنی احسان به پدر و مادر و بستگان، بلکه به همه مردم و گاهی به هر عمل شایسته و اعمال خیر هم «برّ» گفته می شود.

**[ترجمه]

«۲۰»

کـا، [الکافی] عَنِ الْعِـدَّهِ عَنْ سَـهْلٍ وَ عَلِیٍّ عَنْ أَبِیهِ جَمِیعاً عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنِ ابْنِ رِئَابٍ عَنْ أَبِی حَمْزَهَ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْـدِ اللَّهِ قَالَ قَـالَ رَسُولُ اللَّهِ صـلی الله علیه و آله: أَ لَا أُخْبِرُکُمْ بِخَیْرِ رِجَالِکُمْ قُلْنَا بَلَی یَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ إِنَّ مِنْ خَیْرِ رِجَالِکُمُ التَّقِیَّ النَّقِیَّ السَّمِحَ الْکَفَّیْنِ النَّقِیَّ الطَّرَفَیْنِ الْبَرَّ بِوَالِدَیْهِ وَ لَا یُلْجِئُ عِیَالَهُ إِلَی غَیْرِهِ (۲).

**[ترجمه]کـافی: جـابر انصاری گویـد: رسول خـدا صـلّی اللّه علیه و آله فرمود:آیا می خواهیـد بهترین مردان شـما را به شـما معرفی کنم؟ عرض کردیم: آری یـا رسول اللّه! فرمود: از جمله بهترین مردان شـما،پرهیزکـار، پـاکیزه، دست بـاز، چشم پـاک، نیکوکار به پدر و مادر خود و دلسوز به خانواده است که اهل و عیال خود را در پناه دیگران قرار ندهد. – . کافی ۲ : ۵۷ –

**[ترجمه]

توضیح

بخیر رجـالکم ربمـا یتوهم التنافی بین هـذا و بین قوله من خیر رجالکم و أجیب بأن المراد بالأول الصـنف و بالثانی کل فرد من هذا الصنف أو الحصر فی الأول إضافی بالنسبه إلی من لم یوجد فیه الصفات المذکوره دون الخیر علی الإطلاق.

و أقول یحتمل أن یکون علیه السـلام أراد ذکر الکل ثم اکتفی بذکر البعض أو المراد أن المتصف بکل من الصـفات المذکوره من جمله الخیر أو المراد بقوله بخیر رجالکم ببعضهم بقرینه الأخیر و مرجعه إلی بعض الوجوه المتقدمه

۱- ۱. نهج البلاغه ج ۱ ص ۱۰۰.

۲- ۲. الکافی ج ۲ ص ۵۷.

التقی أی من الشرک و ما یوجب الخروج من الإیمان أو من سائر المعاصی أیضا فقوله النقی الطرفین تخصیص بعد التعمیم أو المراد به الاحتراز عن الشبهات و النقی النظیف الطاهر من الأوساخ الجسمانیه و الأدناس النفسانیه من رذائل العقائد و الأخلاق.

السمح الکفین قال فی النهایه سمح و أسمح إذا جاد و أعطی عن کرم و سخاء انتهی و الإسناد إلی الکفین لظهور العطاء منهما و التثنیه للمبالغه أو إشاره إلی عطاء الواجبات و المندوبات النقی الطرفین أی الفرج عن الحرام و الشبهه و اللسان عن الکذب و الخناء و الافتراء و الفحش و الغیبه و سائر المعاصی و ما لا یفید من الکلام أو الفرجین أو الفرج و الفم عن أکل الحرام و الشبهه أو المراد کریم الأبوین و الأول أظهر قال فی النهایه طرفا الإنسان لسانه و ذکره و منه قولهم لا یدری أی طرفیه أطول و فیه و ما أدری أی طرفیه أسرع أراد حلقه و دبره أی أصابه القی ء و الإسهال فلم أدر أیهما أسرع خروجا من کثرته انتهی و المعنی الثالث أیضا حسن

لِمَا رُوِیَ عَنِ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله: أَنَّ أَکْثَرَ مَا یُدْخِلُ النَّارَ الْأَجْوَفَانِ قَالُوا یَا رَسُولَ اللَّهِ وَ مَا الْأَجْوَفَانِ قَالَ الْفَرْجُ وَ الْفَمُ (۱).

و أیضا قرنوا فی أخبار کثیره فی بیان المهلکات بین شهوه البطن و الفرج

وَ رَوَی فِی مَعَانِی الْأَخْبَارِ أَنَّهُ قَالَ: مَنْ ضَمِنَ لِی مَا بَیْنَ لَحْیَیْهِ وَ مَا بَیْنَ رِجْلَیْهِ ضَمِنْتُ لَهُ الْجَنَّهَ.

و حمله الأکثر علی المعنی الأول قال الصدوق رحمه الله یعنی من ضمن لی لسانه و فرجه و أسباب البلایا تنفتح من هذین العضوین انتهی.

البر بوالدیه أی المحسن إلیهما و المطیع لهما و المتحری لمحابهما و لا یلجئ عیاله إلی غیره أی لم یضطرهم لعدم الإنفاق علیهم مع القدره علیه إلی السؤال عن غیره یقال ألجأته إلیه و لجأته بالهمزه و التضعیف أی اضطرته و کرهته (۲).

**[ترجمه]چون حضرت در ابتدا فرمود می خواهم بهترین مردان را معرفی کنم و بعدا فرمود «من جمله از بهترین مردان...»، شاید توهّم منافات در صدر و ذیل سخن حضرت بشود. چون جمله اولی معنایش این است که غیر از این افراد، صنف بهتری نیست و جمله بعدی که فرمود از جمله اصناف بهتر، معنایش این است که غیر از این رقم افراد، باز هم صنف بهتریوجود دارد. ولی در مقام پاسخ و دفع توهّم، گفته شده که مقصود از جمله اول صنف و نوع است، یعنی بهترین صنف شما را معرفی می کنم و مقصود از جمله بعدی، هر فرد از این صنف است، یعنی من جمله از افراد این صنف بهتر، اینها هستند. یا مقصود از بهترین افراد این است که این صنف که دارای این صفات هستند، نسبت به کسانی که این صفات را ندارند بهتر هستند، نه اینکه اینان بهترین همه مسلمانان هستند. البته افرادی هم هستند که از جهت دیگری جز آنهم بهتر هستند و در بهتر بودن، در ردیف ایناننـد.بنابراین بهتر بودن به معنای نسبی آن است، نه بهتری مطلق و بر همه. لـذا فرمود: «من جمله از بهترین ها، کسانی هستند که این صفات را دارند.»

مؤلف:

ممکن است منظور حضرت در جمله اول، همه افراد بهترها باشد، ولی در مقام معرفی، بعضی از آن بهترین ها را ذکر فرموده

باشد. یا مقصود این باشد کسی که دارای این صفات باشد، از جمله بهترها است. یا مقصود از جمله «بخیر رجالکم» این باشد که بعضی از افراد بهتر را به شمامعرفی کنم، که البته برگشت این توجیه به پاره ای از همان پاسخ های قبلی است.

التّقی: پرهیزکار که از شرک به خدا و آنچه باعث بی ایمانی می شود و بپرهیزد، یا از تمامی معصیت ها و گناهان بپرهیزد که بنابراین معنای دوم جمله «النّقیّ الطرفین»(زبان و فرج خود را پاک بدارد)، تخصیص پس از تعمیم می شود که اول پرهیز از جمیع گناهان را تذکر می دهد و سپس در خصوص گناه زبان و فرج جداگانه تذکر می دهد. یا منظور از این جمله، احتراز و خودداری از امور شبهه ناک است. و «نقی» یعنی پاکیزه و از گناهان و آلوده گی های جسمی و روحی و نفسانی و از عقاید و اخلاق پست پاک و طاهر باشد.

السّمح الکفّین: در نهایه گوید: «سمح و اسمح» یعنی با بزرگی و سخاوت جود و بخشش نمود.و نسبت سماحت و جود به کف دست، از این جهت است که عطا و بخشش به وسیله دست ظاهر می شود و کفّین دو دست،به منظور مبالغه است، یا منظور پرداخت حقوق واجبه و صدقات مستحبه است.

النّقیّ الطّرفین: یعنی فرج خود را از حرام و تجاوز به ناموس دیگران و موارد شبهه، و زبان را از دروغ و ناسزا و تهمت و فحش و غیبت و معاصی دیگر و سخنان بی فایده بازدارد و پاکیزه کند. یا منظور فرجین باشد یا مقصود از طرفین فرج و دهان را از حرام و شبهه باز دارد. یا منظور از طرفین، یعنی از طرف پدر و مادر پاک و بزرگوار و اصیل باشد. البته معنای اول بهتر است. در نهایه گوید: «طرفا لانسان» دو طرف و دو جهت انسان،«لسانه و ذکره» زبان و فرج او،«و منه لا یدری ایّ طرفیه اطول»، هم زبانش دراز است و هم پایین شکمش بی بند و بار است و «ما ادری ایّ طرفیه اسرع» نفهمیدم کدام طرفش سریع تر است. کنایه از اینکه هم مرض تهوع و استفراغ دارد و هم مرض اسهال که هر دو طرف بالا و پایین با سرعت کار می کند .

و معنای سوم (فرج و دهان) هم خوب است، چون در حدیثی است که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: «بیشترین چیزهایی که موجب رفتن دوزخ می شود دو سوراخ است. پرسیدند:یا رسول اللّه! آن دو چیست؟ فرمود: فرج و دهان.» و نیز در اخباری که در موضوع مهلکات و موجبات هلاکت و شقاوت وارد شده، شهوت شکم و پایین تر از شکم، قرین هم ردیف یکدیگر ذکر شده است. - . خصال ۱ : ۳۹ - و در معانی الاخبار از حضرت نقل شده که فرمود: «هر کس ضامن شود که حفظ کند آنچه بین دو فک او است یا دهان و آنچه مابین دو پای او است، من هم برای او بهشت را ضامن می شوم.» و خیلی از علما این روایت را به معنای دهان و فرج معنا کرده اند. صدوق مرحوم گفته منظور زبان و فرج است و اسباب بلاها و گرفتاری ها از این دو عضو سرچشمه می گیرد .

البرّ بوالدیه: یعنی آن کس که به پدر و مادر احسان و نیکی کند، مطیع آنان بوده و در صدد تامین خواسته های آنان باشد.

و لا- یلجئ عیاله الی غیره: یعنی با اینکه قدرت تأمین هزینه عیالات خود را دارد، آنها را مضطر و مجبور به این نکند که از دیگران تقاضای کمک کنند.

الجأته الیه: و «لجأته» با همزه، یعنی او را مضطر و مجبورش ساختم.

**[ترجمه]

«۲۱»

کا، [الکافی] عَنِ الْحُسَیْنِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ الْمُعَلَّی عَنِ الْوَشَّاءِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ رَجُلٍ مِنْ بَنِی هَاشِمٍ قَالَ: أَرْبَعٌ مَنْ کُنَّ فِیهِ کَمَلَ إِسْلَامُهُ وَ لَوْ کَانَ مِنْ قَرْنِهِ

ص: ۳۷۶

۱- ۱. الخصال ج ۱ ص ۳۹.

۲- ۲. فی نسخه الأصل هناک صفحه زائده راجع بیانها فی مقدمتنا علی هذا الجزء.

إِلَی قَدَمِهِ خَطَایَا لَمْ تَنْقُصْهُ الصِّدْقُ وَ الْحَیَاءُ وَ حُسْنُ الْخُلُقِ وَ الشُّکْرُ(۱).

**[ترجمه]کافی:عبد الله بن سنان از مردی از بنی هاشم روایت می کند که گفت: چهار خصلت است که هر کس دارای آنها باشد، اسلامش کامل است، اگر چه از فرق سر تا پایش خطا و گناه باشد: صدق و راستی؛ حیاء و شرم؛ خوش خلقی؛ شکر و سپاسگزاری .

**[ترجمه]

بیان

کأن المراد برجل من بنی هاشم الصادق علیه السلام عبر هکذا لشده التقیه أو الرجل راو و ضمیر قال له علیه السلام أربع أی أربع خصال لم تنقصه ضمیر المفعول للإسلام أو الموصول أی لم ینقصه شیئا من الإسلام و قیل أی یوفقه الله للتوبه بسبب تلک الخصال فلا ینقصه شیئا من ثواب الآخره مع أن حصول تلک الصفات یوجب ترک أکثر المعاصی و یستلزمه.

**[ترجمه]مقصود از مرد هاشمی، حضرت صادق علیه السّلام است. و از جهت تقیه شدید و اختناقی که در آن زمان بوده، این تعبیر گمنام شده. یا منظور از مرد هاشمی، راوی حدیث بوده و ضمیر «قال» مربوط به حضرت است.

لم تنقصه: یعنی این گناهان صدمه ای به اسلامش نمی زند، که گفته شده یعنی خداوند به برکت این صفات چهارگانه، او را موفق به توبه خواهد نمود، بنابراین از ثواب اخروی او چیزی کم نمی شود. علاوه بر این دارا بودن این صفات، موجب ترک خیلی از معاصی خواهد شد.

**[ترجمه]

«۲۲»

لی، [الأمالی للصدوق] أَبِی عَنْ سَعْدٍ وَ الْحِمْیَرِیِّ جَمِیعاً عَنِ ابْنِ یَزِیدَ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنِ الْبَطَائِنِیِّ عَنْ أَبِی بَصِیرٍ عَنِ الثُّمَالِیِّ عَنْ عَلِیِّ بْنِ الْحُسَیْنِ علیهما السلام قَالَ: کَانَ فِی بَنِی إِسْرَائِیلَ رَجُلٌ یَنْبُشُ الْقُبُورَ فَاعْتَلَّ جَارٌ لَهُ فَخَافَ الْمَوْتَ فَبَعَثَ إِلَی النَّبَّاشِ فَقَالَ کَیْفَ کَانَ جِوَارِی لَکَ قَالَ أَحْسَنَ جِوَارٍ قَالَ فَإِنَّ لِی إِلَیْکَ حَاجَةً قَالَ قُضِیَتْ حَاجَتُکَ قَالَ فَأَخْرَجَ إِلَیْهِ کَفَنَیْنِ فَقَالَ أُحِبُّ أَنْ تَأْخُذَ أَحَبَّهُمَا إِلَیْکَ وَ إِذَا دُفِنْتُ فَلَا تَنْبُشْنِی فَامْتَنَعَ النَّبَّاشُ مِنْ ذَلِکَ وَ أَبَی أَنْ یَأْخُذَهُ فَقَالَ لَهُ الرَّجُلُ أُحِبُّ أَنْ تَأْخُذَهُ فَلَمْ یَزَلْ بِهِ حَتَّی أَخَذَ أَحَبَّهُمَا وَ مَاتَ الرَّجُلُ فَلَمَّا دُفِنَ قَالَ النَّبَّاشُ هَذَا قَدْ دُفِنَ فَمَا عِلْمُهُ بِأَنِّی تَرَکْتُ کَفَنَهُ أَوْ أَخَذْتُهُ لَآخُذَنَّهُ فَأَتَی قَبْرَهُ فَنَبَشَهُ فَسَمِعَ صَائِحاً یَقُولُ وَ یَصِیحُ بِهِ لَا تَفْعَلْ فَفَزِعَ النَّبَّاشُ مِنْ ذَلِکَ فَتَرَکَهُ وَ تَرَکَ مَا کَانَ عَلَیْهِ وَ قَالَ لِوُلْدِهِ أَیَّ أَبٍ کُنْتُ لَکُمْ قَالُوا نِعْمَ الْأَبُ کُنْتَ لَنَا قَالَ فَإِنَّ لِی إِلَیْکُمْ حَاجَةً قَالُوا قُلْ مَا شِئْتَ فَإِنَّا سَنَصِیرُ إِلَیْهِ إِنْ شَاءَ اللَّهُ قَالَ فَأُحِبُّ إِذَا أَنَا مِتُّ أَنْ تَأْخُذُونِی فَتُحْرِقُونِی بِالنَّارِ فَإِذَا صِرْتُ رَمَاداً فَدُقُّونِی (۲)

ثُمَّ تَعَمَّدُوا بِی رِیحاً عَاصِفاً فَذُرُّوا نِصْفِی فِی الْبَرِّ وَ نِصْفِی فِی الْبَحْرِ قَالُوا نَفْعَلُ فَلَمَّا مَاتَ فَعَلَ بَعْضُ وُلْدِهِ مَا أَوْصَاهُمْ بِهِ فَلَمَّا ذَرُّوهُ

قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ لِلْبَرِّ اجْمَعْ مَا فِيكَ وَ قَالَ لِلْبَحْرِ اجْمَعْ مَا فِيكَ فَإِذَا الرَّجُلُ قَائِمٌ بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ جَلَّ جَلَالُهُ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ مَا حَمَلَكَ عَلَى مَا أَوْصَيْتَ وُلْدَكَ أَنْ يَفْعَلُوهُ بِكَ قَالَ:

۱- ۱. فی نسخه الأصل و هکذا الکمبانیّ تکرر هنا الحدیث ۲۰ مع شرحها.

۲- ۲. یقال دف الشی ء: استأصله و نسفه.

حَمَلَنِی عَلَی ذَلِکَ وَ عِزَّتِکَ خَوْفُکَ فَقَالَ اللَّهُ جَلَّ جَلَالُهُ فَإِنِّی سَأَرْضِی خُصُومَکَ وَ قَدْ آمَنْتُ خَوْفَکَ وَ غَفَرْتُ لَکَ (۱).

**[ترجمه]امالی صدوق: حضرت سجاد علیه السّلام فرمود: در بنی اسرائیل مردی بود کفن دزد. همسایه ای داشت که روزی بیمار شد و مرگ خود را نزدیک دید. مرد، همسایه نبّاش و کفن دزدش را خواست و به او گفت: من چگونه همسایه ای بودم؟نبّاش گفت: بهترین همسایه. گفت: تقاضایی دارم. نبّاش گفت: خواسته ات حتما تامین است. مرد همسایه دو عدد کفن در مقابل نباش گذاشت و گفت: دوست دارم بهترین اینها را برداری و هنگامی که من مردم، قبر مرا نبش نکنی و کفن مرا ندزدی. نباش به ملاحظه آشنایی و همسایگی، از برداشتن کفن خودداری کرد. ولی وقتی همسایه اصرار کرد، بالاخره کفن بهتر را برداشت.

اتفاقا در یکی از همان شب ها آن شخص فوت کرد. پس از این که به خاک سپرده شد، نباش فکر کرد و با خود گفت: این شخص که مرده و به خاک سپرده شد. الان چه می داند که من کفن او را برداشته ام یا رها کرده ام. پس طبق عادت همیشگی خود شبانه بر سر قبر آمد. اما همین که قبر را شکاف، ناگهان صدایی شنید که به او گفت: چنین نکن! نبّاش سخت وحشت زده شد و به کلی این عمل ننگین را کنار گذاشت. بعدا در مقام وصیت برآمد و به فرزندانش گفت:من چگونه پدری بودم برای شما؟ گفتند پدر خوبی بودی. گفت من تقاضایی از شما دارم.گفتند: هر چه می خواهی بگو که حتما انجام خواهیم داد، ان شاء الله! گفت: من دوست دارم وقتی مردم، بدن مرا با آتش بسوزانید و چون خاکستر شدم، خاکستر بدنمرا به باد دهید و نصفش را در دریا و نصف دیگرش را در بیابان پراکنده سازید .

پس از مردن نباش،یکی از فرزندانش طبق وصیت او عمل کرد و چون خاکسترش را پراکنده ساخت، خداوند متعال به دریا و بیابان فرمان داد که ذرات بدن مرد را جمع نماید. ناگهان مرد نبّاش زنده شد و ایستاد. خداوند متعال به او خطاب کردو فرمود: به چه جهت چنین وصیّتی کردی؟ عرض کرد: قسم به عزت و عظمت تو که جز خوف و ترس از عذاب، هیچ عاملی در میان نبود. خدای مهربان فرمود: من هم به پاداش این عمل، تمام دشمنانت را از تو راضی خواهم کرد و خوف و وحشتت را به امن و امان تبدیل کرده و ترا مشمول بخشش و مغفرت خود ساختم. - . امالی صدوق : ۱۹۷ -

**[ترجمه]

«۲۳»

لی، [الأمالی للصدوق] أَبِی عَنِ الْحِمْیَرِیِّ عَنِ ابْنِ أَبِی الْخَطَّابِ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِیِّ بْنِ فَضَّالٍ عَنْ مُثَنًّی عَنْ لَیْثِ بْنِ أَبِی سُلَیْمٍ قَالَ سَمِعْتُ رَجُلًا مِنَ الْأَنْصَارِ یَقُولُ: بَیْنَمَا رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مُسْتَظِلٌّ بِظِلِّ شَجَرَةٍ فِی یَوْمٍ شَدِیدِ الْحَرِّ إِذْ جَاءَ رَجُلٌ فَنَزَعَ ثِیَابَهُ ثُمَّ جَعَلَ یَتَمَرَّغُ فِی الرَّمْضَاءِ یَکْوِی ظَهْرَهُ مَرَّةً وَ بَطْنَهُ مَرَّةً وَ جَبْهَتَهُ مَرَّةً وَ یَقُولُ یَا نَفْسُ ذُوقِی فَمَا عِنْدَ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ أَعْظَمُ مِمَّا صَنَعْتُ بِکِ وَ رَسُولُ اللَّهِ یَنْظُرُ إِلَی مَا یَصْنَعُ ثُمَّ إِنَّ الرَّجُلَ لَبِسَ ثِیَابَهُ ثُمَّ أَقْبَلَ فَأَوْمَأَ إِلَیْهِ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله بِیَدِهِ وَ دَعَاهُ فَقَالَ لَهُ یَا عَبْدَ اللَّهِ لَقَدْ رَأَیْتُکَ صَنَعْتَ شَیْئاً مَا رَأَیْتُ أَحَداً مِنَ النَّاسِ صَنَعَهُ فَمَا حَمَلَکَ عَلَی مَا صَنَعْتَ فَقَالَ الرَّجُلُ حَمَلَنِی عَلَی ذَلِکَ مَخَافَةُ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ قُلْتُ لِنَفْسِی یَا نَفْسُ ذُوقِی فَمَا عِنْدَ اللَّهِ أَعْظَمُ مِمَّا صَنَعْتُ بِکِ (۲)

فَقَالَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله لَقَدْ خِفْتَ رَبَّکَ حَقَّ مَخَافَتِهِ فَإِنَّ رَبَّکَ لَیُبَاهِی بِکَ أَهْلَ السَّمَاءِ ثُمَّ قَالَ لِأَصْحَابِهِ یَا مَعَاشِرَ مَنْ حَضَرَ ادْنُوا مِنْ صَاحِبِکُمْ حَتَّی یَدْعُوَ لَکُمْ فَدَنَوْا مِنْهُ فَدَعَا لَهُمْ وَ قَالَ لَهُمْ اللَّهُمَّ اجْمَعْ أَمْرَنَا عَلَی الْهُدَی وَ اجْعَلِ (۳)

التَّقْوَی زَادَنَا وَ الْجَنَّهَ مَآبَنَا(۴).

**[ترجمه]امالی صدوق: لیث بن ابی سلیم گفت: از یکی از انصار شنیدم که می گفت: در روزی بسیار گرم و سوزان که رسول خدا در سایه درختی استراحت فرموده بود،مردی در طرف بیابان نمودار شد، جامه های خود را بیرون آورده و با بدن برهنه بر روی ریگ های سوزان می غلتید، پشت و شکم و پیشانی خود را بر آن سنگ های داغ می گذاشت و می گفت: ای نفس! این حرارت را بچش! آتش دوزخ بسیار سوزان تر از این سنگ هاست! کرد تا مدتی مشغول این عمل بود و پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله هم داشت نگاه می کرد. سپس آن مرد برخاست، لباس های خود را پوشید و به راه افتاد تا برود. رسول خدا صلّی اللَّه علیه و آله با دست مبارک اشاره ای به او نموده و احضارش کرد. آنگاه فرمود: ای بنده خدا! کاری از تو مشاهده کردم که از هیچ کس ندیدم. چه چیز تو را وادار به این عمل کرد؟ عرضه داشت: خوف و ترس از عذاب الهی. من این رنج و شکنجه را به نفس خود دادم و گفتم بچش که عذاب و شکنجه دوزخ از این سنگ سوزان تر است. پیغمبر فرمود: به راستی آنچنان که باید و شاید از خدای خود ترسیدی و خداوند به وجود تو بر اهل آسمان مباهات می کند. سپس حضرت به حاضرین فرمود: نزدیک رفیق خود بشوید تا برای شما دعا کند. همگی نزدیک شدند وآن مرد برای آنها دعا کرد و گفت: خدایا! همه ما را از هدایت خود برخوردار بفرما، ما را در صراط مستقیم قرار ده، زاد و توشه ما را تقوا و پرهیزکاری بنما و منزلگاه و بازگشت ما را بهشت بفرما. - . امالی صدوق: ۲۰۵ -

**[ترجمه]

«۲۴»

لی، [الأمالی للصدوق]: سُئِلَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام أَیُّ النَّاسِ خَیْرٌ عِنْدَ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ قَالَ أَخْوَفُهُمْ لِلَّهِ وَ أَعْمَلُهُمْ بِالتَّقْوَی وَ أَزْهَدُهُمْ فِی الدُّنْیَا(۵).

**[ترجمه]امالی صدوق: از امیر مؤمنان علی علیه السّلام سؤال شد: بهترین مردم نزد خدا کیست؟ فرمود: آن کس که ترسش از خدا بیشتر،پرهیزکاری اش بهتر و در دنیا از همه زاهدتر باشد. - . امالی صدوق: ۲۳۷ -

**[ترجمه]

«۲۵»

لی، [الأمالی] للصدوق فِی خَبَرِ مَنَاهِی النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله قَالَ صلی الله علیه و آله: مَنْ عَرَضَتْ لَهُ فَاحِشَهٌ أَوْ شَهْوَهٌ فَاجْتَنَبَهَا مِنْ مَخَافَهِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ حَرَّمَ اللَّهُ عَلَیْهِ النَّارَ وَ آمَنَهُ مِنَ الْفَزَعِ الْأَکْبَرِ وَ أَنْجَزَ لَهُ مَا وَعَدَهُ فِی کِتَابِهِ فِی قَوْلِهِ وَ لِمَنْ خافَ مَقامَ رَبِّهِ جَنَّتانِ (۶).

۱- ۱. أمالی الصدوق ص ۱۹۷.

۲- ۲. ما بین العلامتین ساقط من الأصل و الکمبانیّ أضفناه من المصدر.

۳- ۳. ما بین العلامتین ساقط من الأصل و الکمبانیّ أضفناه من المصدر.

۴- ۴. أمالی الصدوق ص ۲۰۵.

۵- ۵. أمالی الصدوق ص ۲۳۷.

۶- ۶. أمالی الصدوق ص ۲۵۷، و الآیه فی سوره الرحمن: ۴۶.

**[ترجمه]امالی صدوق: در خبر مناهی پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله است که حضرت فرمود: آن کس که عمل زشتی یا زمینه اعمال شهوتی به او پیشنهاد شود و از روی خوف و ترس از خدا از آن عمل خودداری کند، خداوند به پاداش عملش آتش را بر او حرام می گرداند و او را از وحشت بزرگ قیامت در امان قرار می دهد و به آن وعده ای که در قرآن داده (وَ لِمَنْ خافَ مَقامَ رَبِّهِ جَنَّتانِ) وفا خواهد نمود. - . امالی صدوق: ۲۵۷ -

**[ترجمه]

«۲۶»

فس، [تفسیر القمی] قَالَ الصَّادِقُ علیه السلام: کَفَی بِخَشْیَهِ اللَّهِ عِلْماً وَ کَفَی بِالاغْتِرَارِ بِاللَّهِ جَهْلًا.

**[ترجمه]تفسیر علی بن ابراهیم قمی: حضرت صادق علیه السّلام فرمود: بهترین علم، خوف و خشیت از خدا و بدترین جهل و نادانی، مغرور بودن به بخشش خدا است.

**[ترجمه]

«۲۷»

فس، [تفسیر القمی]: وَ أَمَّا مَنْ خافَ مَقامَ رَبِّهِ وَ نَهَی النَّفْسَ عَنِ الْهَوی فَإِنَّ الْجَنَّهَ هِیَ الْمَأْوی (۱) قَالَ هُوَ الْعَبْدُ إِذَا وَقَفَ عَلَی مَعْصِیَهِ اللَّهِ وَ قَدَرَ عَلَیْهَا ثُمَّ یَتْرُکُهَا مَخَافَهَ اللَّهِ وَ نَهَی النَّفْسَ عَنْهَا فَمُکَافَاتُهُ الْجَنَّهُ(۲).

**[ترجمه]تفسیر علی بن ابراهیم قمی: امام علیه السلام درباره آیه: «وَ أَمَّا مَنْ خافَ مَقامَ رَبِّهِ وَ نَهَی النَّفْسَ عَنِ الْهَوی فَإِنَّ الْجَنَّهَ هِیَ الْمَأْوی»، فرمود: مورد این آیه آنجایی است که بنده در برابر گناه و معصیتی قرار گیرد و قدرت بر انجام آن هم داشته باشد، ولی از خوف الهی آن را ترک کند و خود را از ارتکاب آن گناه باز دارد که پاداشش بهشت است. - . تفسیر قمی: ۷۱۱ -

**[ترجمه]

«۲۸»

ل، [الخصال] الْخَلِیلُ بْنُ أَحْمَدَ عَنِ ابْنِ الْمُعَاذِ عَنِ الْحُسَیْنِ الْمَرْوَزِیِّ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَوْفٍ عَنِ الْحَسَنِ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: قَالَ اللَّهُ تَبَارَکَ وَ تَعَالَی وَ عِزَّتِی وَ جَلَالِی لَا أَجْمَعُ عَلَی عَبْدِی خَوْفَیْنِ وَ لَا أَجْمَعُ لَهُ أَمْنَیْنِ فَإِذَا أَمِنَنِی فِی الدُّنْیَا أَخَفْتُهُ یَوْمَ الْقِیَامَهِ وَ إِذَا خَافَنِی فِی الدُّنْیَا آمَنْتُهُ یَوْمَ الْقِیَامَهِ(۳).

**[ترجمه]خصال:رسول خدا صلّی اللَّه علیه و آله فرمود: خداوند متعال فرمود: به عزت و جلال خود سوگند که دو ایمنی و دو وحشت را برای بنده خود جمع نخواهم کرد؛ اگر در دنیا از من ایمن باشد، روز قیامت خوف و وحشت خواهد داشت و

اگر در دنیا از من بترسد، روز قیامت در امن و امان خواهد بود. - . خصال ۱ : ۳۹ -

**[ترجمه]

أقول

قد مر كثير من الأخبار فی باب جوامع المكارم و فی باب صفات الشیعه و سیأتی فی أبواب المواعظ.

**[ترجمه]بسیاری از اخبار به این مضامین در باب «جوامع كلم» (سخنان جامع) و در باب «صفات و علائم شیعه» ذكر شد و بعدا در مواعظ هم می آید.

**[ترجمه]

«۲۹»

ل، [الخصال] الْخَلِيلُ بْنُ أَحْمَدَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ السَّرَّاجِ عَنِ الْوَلِيدِ بْنِ شُجَاعٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ مُسْهِرٍ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: بَيْنَا ثَلَاثَةُ نَفَرٍ فِيمَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ يَمْشُونَ إِذْ أَصَابَهُمْ مَطَرٌ فَأَوَوْا إِلَى غَارٍ فَانْطَبَقَ عَلَيْهِمْ فَقَالَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ يَا هَؤُلَاءِ وَ اللَّهِ مَا يُنْجِيكُمْ إِلَّا الصِّدْقُ فَلْيَدْعُ كُلُّ رَجُلٍ مِنْكُمْ بِمَا يَعْلَمُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ أَنَّهُ قَدْ صَدَقَ فِيهِ فَقَالَ أَحَدُهُمُ اللَّهُمَّ إِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ أَنَّهُ كَانَ لِي أَجِيرٌ عَمِلَ لِي عَلَى فَرَقٍ (۴) أَرُزٍّ فَزَرَعْتُهُ فَصَارَ مِنْ أَمْرِهِ إِلَى أَنِ اشْتَرَيْتُ مِنْ ذَلِكَ الْفَرَقِ بَقَراً ثُمَّ أَتَانِي فَطَلَبَ أَجْرَهُ فَقُلْتُ اعْمِدْ إِلَى تِلْكَ الْبَقَرِ فَسُقْهَا فَقَالَ إِنَّمَا لِي عِنْدَكَ فَرَقٌ مِنْ أَرُزٍّ فَقُلْتُ اعْمِدْ إِلَى تِلْكَ الْبَقَرِ فَسُقْهَا فَإِنَّهَا مِنْ ذَلِكَ فَسَاقَهَا فَإِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ أَنِّي فَعَلْتُ ذَلِكَ

۱- ۱. النازعات: ۴۱.

۲- ۲. تفسیر القمّیّ ص ۷۱۱.

۳- ۳. الخصال ج ۱ ص ۳۹.

۴- ۴. الفرق مكیال یسع سته عشر رطلا.

مِنْ خَشْيَتِكَ فَفَرِّجْ عَنَّا فَانْسَاحَتِ الصَّخْرَةُ عَنْهُمْ وَ قَالَ الْآخَرُ اللَّهُمَّ إِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ (۱) أَنَّهُ كَانَ لِي أَبَوَانِ شَيْخَانِ كَبِيرَانِ فَكُنْتُ آتِيهِمَا كُلَّ لَيْلَةٍ بِلَبَنِ غَنَمٍ لِي فَأَبْطَأْتُ عَلَيْهِمَا ذَاتَ لَيْلَةٍ فَأَتَيْتُهُمَا وَ قَدْ رَقَدَا وَ أَهْلِي وَ عِيَالِي يَتَضَاغَوْنَ مِنَ الْجُوعِ (۲)

وَ كُنْتُ لَا أَسْقِيهِمْ حَتَّى يَشْرَبَ أَبَوَايَ فَكَرِهْتُ أَنْ أُوقِظَهُمَا مِنْ رَقْدَتِهِمَا وَ كَرِهْتُ أَنْ أَرْجِعَ فَيَسْتَيْقِظَا(۳)

لِشُرْبِهِمَا فَلَمْ أَزَلْ أَنْتَظِرُهُمَا حَتَّى طَلَعَ الْفَجْرُ فَإِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ أَنِّي فَعَلْتُ ذَلِكَ مِنْ خَشْيَتِكَ فَفَرِّجْ عَنَّا فَانْسَاحَتْ عَنْهُمُ الصَّخْرَةُ حَتَّى نَظَرُوا إِلَى السَّمَاءِ وَ قَالَ الْآخَرُ اللَّهُمَّ إِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ أَنَّهُ كَانَتْ لِي ابْنَةُ عَمٍّ أَحَبَّ النَّاسِ إِلَيَّ وَ أَنِّي رَاوَدْتُهَا عَنْ نَفْسِهَا فَأَبَتْ عَلَيَّ إِلَّا أَنْ آتِيَهَا بِمِائَةِ دِينَارٍ فَطَلَبْتُهَا حَتَّى قَدَرْتُ عَلَيْهَا فَجِئْتُ بِهَا فَدَفَعْتُهَا إِلَيْهِ فَأَمْكَنَتْنِي مِنْ نَفْسِهَا فَلَمَّا قَعَدْتُ بَيْنَ رِجْلَيْهَا قَالَتْ اتَّقِ اللَّهَ وَ لَا تَفُضَّ الْخَاتَمَ إِلَّا بِحَقِّهِ فَقُمْتُ عَنْهَا وَ تَرَكْتُ لَهَا الْمِائَةَ فَإِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ أَنِّي فَعَلْتُ ذَلِكَ مِنْ خَشْيَتِكَ فَفَرِّجْ عَنَّا فَفَرَّجَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ عَنْهُمْ فَخَرَجُوا(۴).

**[ترجمه]خصال: رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: در امت های پیشین سه نفر همسفر شدند. در حالی که آنها صحبت کنان طی سفر می کردند، باران شدیدی آنها را گرفت برای حفظ خود به غاری که در کوه بود پناهنده شدند. اتفاقا در اثر ریزش سنگ ها، سنگ بزرگی هم فروغلطید و آمد و در غار را به کلی گرفت و مسدود کرد. پناهندگان در وحشت عجیبی فرو رفتند و به یکدیگر گفتند: رفقا به خدا سوگند جز راستی و صدق راه نجاتی نیست. بیایید هر یک از ما صادقانه دعا کنیم و با عمل صدق و حقیقتی - اگر در خود داشته ایم - توسل جسته و به وسیله آن عمل از خدا استمداد نماییم. یکی از آنان رو به درگاه خدا کرد و گفت: خدایا! تو خود می دانی که من شخصی را اجیر کردم و یک پیمانه برنج اجرت او بود که نزد من ماند. من آن برنج را کاشتم و از سود زراعتش گاوی خریدم. مدتی گذشت تا اینکه روزی آن اجیر آمد و مطالبه اجرت خود را کرد. من گفتم برو و این گاو را برای خود ببر. گفت: یعنی چه؟ من فقط یک پیمانه برنج از تو طلبکارم! گفتم: این گاو را ببر که این همان اجرت تو است. بالاخره گاو را دادم و برد. بار الها! اگر می دانی که این عمل من برای تو و از جهت خوف و ترس از تو بوده، فرج و راه نجاتی به ما عنایت فرما. ناگهان سنگ مختصر حرکتی کرد و کمی از دهانه غار جدا شد. دیگری گفت: خدایا! تو می دانی که من پدر و مادر پیر و فرتوتی داشتم و برای تأمین خوراک آنان هر شب مقداری شیر می آوردم. اتفاقا شبی از شب ها دیر آمدم و دیدم آنها به خواب رفته اند. روش من این بود که هر شب اول پدر و مادر را سیر می کردم،آنگاه شیر اضافی را برای خانواده خود می بردم. آن شب عیالات من از گرسنگی فریاد می کشیدند. من فکر کردم اگر اینها را بیدار کنم مبادا ناراحت شوند و اگر برگردم، ممکن است بیدار شوند و شیر و غذای خود را بخواهند. از این نظر من تا صبح به انتظار بیداری آنها نشستم. پروردگارا! اگر می دانی که این عمل را از ترس و خوف تو انجام دادم، راه نجات و فرجی به ما عنایت فرما. ناگهان سنگ کمی بیشتر حرکت کرد و مقدار زیادتری از دهانه غار جدا شد،به طوری که از شکاف آسمان را دیدند.

سومی گفت: خدایا! تو می دانی که من دختر عمویی داشتم که محبت و عشق او در اعماق دل من نفوذ کرده و محبوب ترین افراد بود در نظر من و همواره مترصد فرصتی بودم. تا اینکه بالاخره هدف خود را به او گفتم و پیشنهاد عمل نامشروع به او کردم، ولی او خودداری کرد وگفت: در صورتی به کام دل خواهی رسید که مبلغ یک صد دینار نقد بپردازی. من در صدد تهیه مبلغ برآمدم تا بالاخره آن را به دست آوردم و در اختیار او گذاشتم. او هم خود را در اختیار من نهاد. چون آماده عمل

شـدم دختر گفت: ای جوان! از خـدا بترس و این مهر بکـارت را به جز از طریق مشـروع مشـکن. من از جهت خوف و ترس از عذاب برخاستم و کنار رفتم و آن مبلغ را هم برای او گذاشتم. خدایا! اگر می دانی که این کار من از لحاظ خوف و خشیت از تو و برای رضـای تو بوده، ما را از این مهلکه نجات ده! ناگهان سـنگ غلطیـد و کنار رفت و همه نجات یافتنـد. - . خصال ۱ : ۸۷ -

**[ترجمه]

أقول

قد مضى بإسناد آخر فی باب قصه أصحاب الكهف (۵) و أوردناه بتغيير ما فی باب الإخلاص (۶)

**[ترجمه]در داسـتان اصـحاب كهف، همين قضـيه با سـند ديگرى گذشت. همچنين با تغيير مختصـرى در باب «اخلاص» هم ذكر شد.

**[ترجمه]

«۳۰»

ل، [الخصال]: أَنْوَاعُ الْخَوْفِ خَمْسَةٌ خَوْفٌ وَ خَشْيَةٌ وَ وَجَلٌ وَ رَهْبَةٌ وَ هَيْبَةٌ

ص: ۳۸۰

۱- ۱. ما بين العلامتين ساقط من الأصل أضـفناه من المصـدر، و قد تنبه لذلك مصـحح طبعه الكمبانیّ، لكنه اسـتدرک السـقط طبقا لروايه المحاسن المتقدمه فی باب الإخلاص فراجع.

۲- ۲. يقال: تضاغى من الطوى: تضور من الجوع و صاح، و منه قولهم« بات صبيانه يتضاغون من الجوع».

۳- ۳. يعنی يستيقظان لاثر الجوع فلا يأخذهما النوم و يبتليان بالسهر.

۴- ۴. الخصال ج ۱ ص ۸۷.

۵- ۵. راجع ج ۱۴ ص ۴۲۶ و ۴۲۱ نقلا عن أمالی الطوسیّ ج ۲ ص ۱۰ و ص ۲۵۲ ط الحجريه و قصص الأنبياء.

۶- ۶. نقله عن المحاسن ص ۲۵۳ راجع ص ۲۴۴ فيما مضى.

فَالْخَوْفُ لِلْعَاصِينَ وَ الْخَشْيَهُ لِلْعَالِمِينَ وَ الْوَجَلُ لِلْمُخْبِتِينَ وَ الرَّهْبَهُ لِلْعَابِدِينَ وَ الْهَيْبَهُ لِلْعَارِفِينَ أَمَّا الْخَوْفُ فَلِأَجْلِ الذُّنُوبِ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَ وَ لِمَنْ خافَ مَقامَ رَبِّهِ جَنَّتانِ (۱) وَ الْخَشْيَهُ لِأَجْلِ رُؤْيَهِ التَّقْصِيرِ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَ إِنَّما يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبادِهِ الْعُلَماءُ(۲) وَ أَمَّا الْوَجَلُ فَلِأَجْلِ تَرْكِ الْخِدْمَهِ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَ الَّذِينَ إِذا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ (۳) وَ الرَّهْبَهُ لِرُؤْيَهِ التَّقْصِيرِ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَ وَ يُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ (۴) يُشِيرُ إِلَى هَذَا الْمَعْنَى.

وَ رُوِيَ عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه و آله: أَنَّهُ كَانَ إِذَا صَلَّى سُمِعَ لِصَدْرِهِ أَزِيزٌ كَأَزِيزِ الْمِرْجَلِ مِنَ الْهَيْبَهِ حَدَّثَنَا بِذَلِكَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ بْنُ حَامِدٍ رَفَعَهُ إِلَى بَعْضِ الصَّالِحِينَ عليه السلام (۵).

**[ترجمه]خصال: - . خصال ۱ : ۱۳۵ - خوف و ترس پنج نوع است: خوف، خشیت، وجل، رهبت، و هیبت. ترسی که از جهت گناه باشد خوف است. خشیت برای علماء و آگاهان است. وجل برای فروتنان، رهبت برای عبادت کنندگان و هیبت هم برای عرفاء و اهل معرفت است. اما خوف که برای گناه است، می بینیم که خداوند متعال فرموده«وَ لِمَنْ خافَ مَقامَ رَبِّهِ جَنَّتانِ.» خشیت برای تقصیر و از لحاظ احساس عظمت او و قصور خود است که خداوند فرمود: «إِنَّما يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبادِهِ الْعُلَماءُ.» وجل از جهت ترک خدمت و احساس عدم انجام وظیفه است، که خداوند متعال فرمود: «الَّذِينَ إِذا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ»، {مؤمنین کسانی هستند که به هنگام یاد حق، دلشان می ترسد و می لرزد.} - . انفال / ۲ - و هیبت از لحاظ احساس تقصیر در مقابل خدای بزرگ است که فرمود: «وَ يُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ»، {خداوند شما را از خودش بر حذر می دارد که مبادا به غیر او بپردازید.} - . آل عمران / ۲۸ - ۳۰ - از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله حالتی بازگو شده که حضرتش هنگامی که مشغول به نماز می گشت، به دلیل هیبتی که احساس می کرد، از سینه حضرت صدایی شبیه جوشش دیگ شنیده می شد. این حدیث را ابو عبداللّه بن حامد از بعضی از ائمه صالحین علیهم السّلام مرفوعا نقل نموده است.

**[ترجمه]

«۳۱»

ما، [الأمالی للشیخ الطوسی] الْمُفِيدُ عَنِ ابْنِ قُولَوَيْهِ عَنْ سَعْدٍ عَنِ ابْنِ عِيسَى عَنِ ابْنِ أَسْبَاطٍ عَنْ عَمِّهِ عَنْ أَبِي الْحَسَنِ الْعَبْدِيِّ عَنِ الصَّادِقِ عليه السلام قَالَ: مَا كَانَ عَبْدٌ لِيَحْبِسَ نَفْسَهُ عَلَى اللَّهِ إِلَّا أَدْخَلَهُ اللَّهُ الْجَنَّهَ(۶).

**[ترجمه]امالی طوسی: حضرت صادق علیه السّلام فرمود:هر بنده ای که خود را وقف بر خدا کند و تمام کارهایش را برای خدا انجام دهد، خداوند او را قطعا داخل بهشت خواهد فرمود. - . امالی طوسی ۱ : ۱۲۲ -

**[ترجمه]

«۳۲»

ما، [الأمالی للشیخ الطوسی] الْمُفِيدُ عَنِ الْجِعَابِيِّ عَنِ ابْنِ عُقْدَهَ عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ مُحَمَّدٍ الْهَمْدَانِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِمْرَانَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى الْكِنْدِيِّ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عليهما السلام قَالَ: مَنْ خَافَ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ أَخَافَ اللَّهُ مِنْهُ كُلَّ شَيْ ءٍ وَ مَنْ لَمْ يَخَفِ اللَّهَ

عَزَّ وَ جَلَّ أَخَافَهُ اللَّهُ مِنْ كُلِّ شَيْ ءٍ الْخَبَرَ(۷).

**[ترجمه]امالی طوسی:حضرت باقر علیه السّلام فرمود: هر کس از خدا بترسد، خداوند همه چیز را از او می ترساند و همه کس مراعات عظمت او می کند. و هر کس از خدا نترسد، خداوند او را از همه چیز می ترساند و از همه کس می ترسد...» تا آخر خبر. - . امالی طوسی ۱ : ۱۳۹ -

**[ترجمه]

«۳۳»

ما، [الأمالی للشیخ الطوسی] الْمُفِيدُ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ حَمْزَةَ الْعَلَوِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ هَارُونَ عَنِ ابْنِ زِيَادٍ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِيهِ علیهما السلام قَالَ: فِي

ص: ۳۸۱

۱- ۱. الرحمن: ۴۶.

۲- ۲. فاطر: ۲۸.

۳- ۳. الأنفال: ۲.

۴- ۴. آل عمران: ۲۸ و ۳۰.

۵- ۵. الخصال ج ۱ ص ۱۳۵.

۶- ۶. أمالی الطوسیّ ج ۱ ص ۱۲۲.

۷- ۷. أمالی الطوسیّ ج ۱ ص ۱۳۹.

حِكْمَهِ آلِ دَاوُدَ يَا ابْنَ آدَمَ كَيْفَ تَتَكَلَّمُ بِالْهُدَى وَ أَنْتَ لَا تُفِيقُ عَنِ الرَّدَى يَا ابْنَ آدَمَ أَصْبَحَ قَلْبُكَ قَاسِياً وَ أَنْتَ لِعَظَمَهِ اللَّهِ نَاسِياً فَلَوْ كُنْتَ بِاللَّهِ عَالِماً وَ بِعَظَمَتِهِ عَارِفاً لَمْ تَزَلْ مِنْهُ خَائِفاً وَ لمن وعده [لِوَعْدِهِ] رَاجِياً وَيْحَكَ كَيْفَ لَا تَذْكُرُ لَحْدَكَ وَ انْفِرَادَكَ فِيهِ وَحْدَكَ (۱).

**[ترجمه]امالی طوسی: حضرت صادق علیه السّلام از پدر بزرگوارش علیه السّلام نقل می کند که فرمود: در حکمت های آل داود چنین آمده است: ای فرزند آدم! تو که هنوز از پستی و غفلت به هوش نیامده ای، چگونه از هدایت و ارشاد سخن می گویی؟ دلت را قساوت و تیر گی فراگرفته و عظمت خداوند را فراموش کرده ای. اگر علم و آگاهی به خدا در تو بود و به عظمت و جلال او معرفت و شناخت داشتی، همیشه در خوف و خشیت از او بودی و به وعده و الطافش امیدوار می شدی. وای بر تو! چرا به یاد قبر و تنهایی

خود در آن خانه وحشت زا نیستی؟ - . امالی طوسی ۱ : ۲۰۶ -

**[ترجمه]

«۳۴»

ما، [الأمالی للشیخ الطوسی] الْمُفِيدُ عَنِ الْجِعَابِيِّ عَنِ ابْنِ عُقْدَهَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عَمِّ أَبِيهِ الْحُسَيْنِ بْنِ مُوسَى عَنْ أَبِيهِ مُوسَى بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ آبَائِهِ عَنْ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ علیهم السلام قَالَ: إِنَّ الْمُؤْمِنَ لَا يُصْبِحُ إِلَّا خَائِفاً وَ إِنْ كَانَ مُحْسِناً وَ لَا يُمْسِي إِلَّا خَائِفاً وَ إِنْ كَانَ مُحْسِناً لِأَنَّهُ بَيْنَ أَمْرَيْنِ بَيْنَ وَقْتٍ قَدْ مَضَى لَا يَدْرِي مَا اللَّهُ صَانِعٌ بِهِ وَ بَيْنَ أَجَلٍ قَدِ اقْتَرَبَ لَا يَدْرِي مَا يُصِيبُهُ مِنَ الْهَلَكَاتِ الْخَبَرَ(۲).

**[ترجمه]امالی طوسی: امیر مؤمنان علی علیه السّلام فرمود: مؤمن صبح و شام، همیشه در خوف و دارای حالت ترس است، گرچه نیکوکار باشد. چون او خود را بین دو چیز می بیند: عمر سپری شده و مدت گذشته که نمی داند خداوند با او چه رفتار خواهد نمود و عمری که باقی مانده که در این مدت بازمانده، چه حوادث نیک یا بدی در انتظار او است و با موجبات هلاکت چه خواهد کرد. - . امالی طوسی ۱ : ۲۱۱ -

**[ترجمه]

«۳۵»

ما، [الأمالی للشیخ الطوسی] الْمُفِيدُ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَعْدٍ عَنِ ابْنِ عِيسَى عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنِ الثُّمَالِيِّ قَالَ كَانَ عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ علیهما السلام يَقُولُ: ابْنَ آدَمَ لَا تَزَالُ بِخَيْرٍ مَا كَانَ لَكَ وَاعِظٌ مِنْ نَفْسِكَ وَ مَا كَانَتِ الْمُحَاسَبَهُ مِنْ هَمِّكَ وَ مَا كَانَ الْخَوْفُ لَكَ شِعَاراً وَ الْحُزْنُ لَكَ دِثَاراً ابْنَ آدَمَ إِنَّكَ مَيِّتٌ وَ مَبْعُوثٌ وَ مَوْقُوفٌ بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ مَسْئُولٌ فَأَعِدَّ جَوَاباً(۳).

**[ترجمه]امالی طوسی: حضرت سجاد علیه السّلام می فرمود: ای زاده آدم! تو همیشه در خیر و سعادت هستی، تا هنگامی که اندرزگو و خیرخواهی در درون خود داشته باشی، مرتب از خود محاسبه کنی، اعمالت را بررسی نمایی، خوف و ترس از حق را شعار خود سازی و حزن و اندوه را ملازم خود قرار دهی. ای فرزند آدم! تو قطعا خواهی مرد و مسلما برانگیخته خواهی شد و در مقام حساب، در برابر خدا قرار خواهی گرفت و از تو پرسش می شود؛ خود را برای جواب مهیا کن. - . امالی طوسی ۱ : ۱۱۴ -

**[ترجمه]

«۳۶»

ما، [الأمالی للشیخ الطوسی] بِالْإِسْنَادِ إِلَی أَبِی قَتَادَهَ عَنْ صَفْوَانَ قَالَ قَالَ الصَّادِقُ علیه السلام لِلْمُعَلَّی بْنِ خُنَیْسٍ: یَا مُعَلَّی اعْتَزِزْ بِاللَّهِ یُعْزِزْکَ اللَّهُ قَالَ بِمَا ذَا یَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ قَالَ یَا مُعَلَّی خَفِ اللَّهَ یُخِفْ مِنْکَ کُلَّ شَیْ ءٍ الْخَبَرَ(۴).

**[ترجمه]امالی طوسی: - . امالی طوسی ۱ : ۳۱۰ - حضرت صادق علیه السّلام به معلّی بن خنیس فرمود: ای معلی! عزت و ارجمندی از خدا بخواه تا تو را عزیز سازد. عرض کرد: چگونه و چه کنم؟ فرمود: از خدا بترس تا همه چیز از تو بترسد...» تا آخر خبر.

**[ترجمه]

«۳۷»

ما، [الأمالی للشیخ الطوسی] ابْنُ بُشْرَانَ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ صَفْوَانَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِی خَیْثَمَهَ عَنْ یَعْقُوبَ بْنِ إِبْرَاهِیمَ عَنْ أَبِیهِ عَنْ صَالِحِ بْنِ کَیْسَانَ عَنْ نَافِعٍ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: بَیْنَمَا ثَلَاثَهُ رَهْطٍ یَتَمَاشَوْنَ أَخَذَهُمُ الْمَطَرُ

۱- ۱. أمالی الطوسیّ ج ۱ ص ۲۰۶.

۲- ۲. أمالی الطوسیّ ج ۱ ص ۲۱۱.

۳- ۳. أمالی الطوسیّ ج ۱ ص ۱۱۴.

۴- ۴. أمالی الطوسیّ ج ۱ ص ۳۱۰.

فَأَوَوْا إِلَى غَارٍ فِي جَبَلٍ فَبَيْنَمَا هُمْ فِيهِ انْحَطَّتْ صَخْرَةٌ فَأَطْبَقَتْ عَلَيْهِمْ فَقَالَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ انْظُرُوا أَفْضَلَ أَعْمَالٍ عَمِلْتُمُوهَا فَاسْأَلُوهُ بِهَا لَعَلَّهُ يُفَرِّجُ عَنْكُمْ قَالَ أَحَدُهُمْ اللَّهُمَّ إِنَّهُ كَانَ لِي وَالِدَانِ كَبِيرَانِ وَ كَانَتْ لِيَ امْرَأَةٌ وَ أَوْلَادٌ صِغَارٌ فَكُنْتُ أَرْعَى عَلَيْهِمْ فَإِذَا أَرَحْتُ عَلَيْهِمْ غَنَمِي بَدَأْتُ بِوَالِدَيَّ فَسَقَيْتُهُمَا فَلَمْ آتِ حَتَّى نَامَ أَبَوَايَ فَطَيَّبْتُ الْإِنَاءَ ثُمَّ حَلَبْتُ ثُمَّ قُمْتُ بِحِلَابِي عِنْدَ رَأْسِ أَبَوَيَّ وَ الصِّبْيَةُ

يَتَضَاغَوْنَ عِنْدَ رِجْلَيَّ أَكْرَهُ أَنْ أَبْدَأَ بِهِمْ قَبْلَ أَبَوَيَّ وَ أَكْرَهُ أَنْ أُوقِظَهُمَا مِنْ نَوْمِهِمَا فَلَمْ أَزَلْ كَذَلِكَ حَتَّى أَضَاءَ الْفَجْرُ اللَّهُمَّ إِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ أَنِّي فَعَلْتُ ذَلِكَ ابْتِغَاءَ وَجْهِكَ فَافْرِجْ عَنَّا فُرْجَةً نَرَى مِنْهَا السَّمَاءَ فَفُرِّجَ لَهُ فُرْجَةٌ فَرَأَى مِنْهَا السَّمَاءَ وَ قَالَ الْآخَرُ اللَّهُمَّ إِنَّهُ كَانَ لِي بِنْتُ عَمٍّ فَأَحْبَبْتُهَا حُبّاً كَانَتْ أَعَزَّ النَّاسِ إِلَيَّ فَسَأَلْتُهَا نَفْسَهَا فَقَالَتْ لَا حَتَّى تَأْتِيَنِي بِمِائَةِ دِينَارٍ فَسَعَيْتُ حَتَّى جَمَعْتُ مِائَةَ دِينَارٍ فَأَتَيْتُهَا بِهَا فَلَمَّا كُنْتُ بَيْنَ رِجْلَيْهَا قَالَتْ اتَّقِ اللَّهَ وَ لَا تَفْتَحِ الْخَاتَمَ إِلَّا بِحَقِّهِ فَقُمْتُ عَنْهَا اللَّهُمَّ إِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ أَنِّي فَعَلْتُ ذَلِكَ ابْتِغَاءَ وَجْهِكَ فَافْرِجْ عَنَّا فِيهَا فُرْجَةً فَفَرَّجَ اللَّهُ لَهُمْ فِيهَا فُرْجَةً وَ قَالَ الثَّالِثُ اللَّهُمَّ إِنِّي كُنْتُ اسْتَأْجَرْتُ أَجِيراً بِفَرَقِ ذُرَةٍ فَلَمَّا قَضَى عَمَلَهُ عَرَضْتُ عَلَيْهِ فَأَبَى أَنْ يَأْخُذَهَا وَ رَغِبَ عَنْهُ فَلَمْ أَزَلْ أَعْتَمِلُ بِهِ حَتَّى جَمَعْتُ مِنْهُ بَقَراً وَ رُعَاءَهَا فَجَاءَنِي وَ قَالَ اتَّقِ اللَّهَ وَ أَعْطِنِي حَقِّي وَ لَا تَظْلِمْنِي فَقُلْتُ لَهُ اذْهَبْ إِلَى تِلْكَ الْبَقَرِ وَ رُعَاتِهَا فَخُذْهَا فَذَهَبَ وَ اسْتَاقَهَا اللَّهُمَّ إِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ أَنِّي فَعَلْتُ ذَلِكَ ابْتِغَاءَ وَجْهِكَ فَافْرِجْ عَنَّا مَا بَقِيَ مِنْهَا فَفَرَّجَ اللَّهُ عَنْهُمْ فَخَرَجُوا يَتَمَاشَوْنَ (۱).

**[ترجمه]امالی طوسی: رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: یک گروه سه نفری همسفر شدند. پس از مقداری مسافرت بارانی شدید آنها را گرفت. پس به غاری که در کوه بود پناهنده شدند.اما ناگهان ناگهان صخره ای از بالای سقوط کرده و در غار را به کلی مسدود کرد. آنها به یکدیگر گفتند: رفقا! سخت در معرض خطر افتادیم. لازم است هر یک از ما، بهترین عملی را که در مدت عمر خود انجام داده ایم وسیله نجات قرار دهیم، شاید خداوند مهربان ما را به خاطر آن عمل، از این مهلکه نجات دهد.

یکی از آنان گفت: خدایا! تو خود می دانی که من پدر و مادری پیر و همسر و فرزندان کوچکی داشتم که سرپرست همه آنها من بودم و زندگی خود را به وسیله گوسفندانی چند تامین مینمودم. چون شب فرا می رسید و شیر گوسفندان را می دوشیدم، اول پدرم و مادر پیرم را غذا می دادم و نزد آنها بودم تا آنان به خواب می رفتند. اتفاقا یک شب پس از آنکه ظرف شیر را پاکیزه شستم و شیر را دوشیده و نزد آنان رفتم، دیدم که آنان به خواب رفته اند. با همان ظرف شیر بر سر بالین آنها ایستادم و کودکانم هم از گرسنگی فریاد برداشته بودند، اما دوست نداشتم که بچه ها را پیش از آنها غذا دهم. از طرفی هم نمی خواستم آنان را بیدار کنم که مبادا ناراحت شوند. در نتیجه تا طلوع صبح به همان حال ماندم. پروردگارا! اگر می دانی این عمل را فقط برای رضای تو انجام داده ام، به این سنگ فرمان ده تا مقداری حرکت کند که ما بتوانیم آسمان را ببینیم. ناگهان سنگ به حرکت درآمد و در اثر جنبش آن، روزنه ای باز شد که آسمان را دیدند.

دیگری گفت: خدایا! تو بهتر می دانی که من دختر عمویی داشتم و سخت شیفته او بوده و در چشم من از همه عزیزتر بود. من به او پیشنهاد خواسته خود را نمودم و او گفت که ممکن نیست، مگر اینکه مبلغ یک صد دینار پول بدهی. من تکاپو کردم تا بالاخره توانستم آن وجه را تهیه کنم و به او بپردازم. او هم خود را به ناچار در اختیار من گذاشت. مقدمات عمل از هر جهت فراهم شد و من مهیا در همان حال بودم که دختر گفت: از خدا بترس و مهر بکارتم را جز از راه مشروع باز نکن. من هم به خود آمدم، ترسیدم و کنار رفتم. خدایا! اگر می دانی که من راست می گویم و این عمل را برای رضای تو انجام دادم، ما را

از این خطر نجات ده. ناگهان سنگ جنبش دیگری کرد و شکاف بیشتری پیدا شد.

سومی گفت: بار الها! من شخصی را به پیمانه ای برنج اجیر کرده بودم. چون از عملش خلاص شد، اجرتش را دادم، ولی او نگرفت و قهر کرد و رفت. من هم مرتب با همان اجرت کار کردم تا تعدادی گاو و گوساله برای او جمع کردم. پس از مدتی آمد و گفت: از خدا بترس و حق مرا بده و به من ظلم نکن. من گفتم: برو این گاوها را برای خود ببر. آن شخص هم گاوها را گرفت و برد. خدایا! اگر این عمل من برای رضای تو بوده، ما را از این مهلکه نجات ده.

یک مرتبه سنگ حرکت کرده و کناری غلطید و راه غار به کلی باز شد. آن گروه هم بیرون آمدند و به سفر خود ادامه دادند.
- . امالی طوسی ۲ : ۱۰ -

**[ترجمه]

«۳۸»

ع، [علل الشرائع](۲) أَبِی عَنْ عَلِیٍّ عَنْ أَبِیهِ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ عَنْ أَبِی الْعَبَّاسِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِنَّ قَوْماً أَصَابُوا ذُنُوباً فَخَافُوا مِنْهَا وَ أَشْفَقُوا فَجَاءَهُمْ قَوْمٌ آخَرُونَ فَقَالُوا لَهُمْ مَا لَکُمْ فَقَالُوا إِنَّا أَصَبْنَا ذُنُوباً فَخِفْنَا مِنْهَا وَ أَشْفَقْنَا فَقَالُوا لَهُمْ نَحْنُ نَحْمِلُهَا عَنْکُمْ فَقَالَ اللَّهُ تَبَارَکَ وَ تَعَالَی یَخَافُونَ وَ تَجْتَرِءُونَ عَلَیَّ فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَلَیْهِمُ الْعَذَابَ.

۱- ۱. أمالی الطوسیّ ج ۲ ص ۱۰، و قد مر الإشاره الی الحدیث قبل ذلک.

۲- ۲. علل الشرائع ج ۲ ص ۲۰۹.

**[ترجمه]علل الشرائع: حضرت صادق علیه السّلام فرمود: گروهی مرتکب گناه شدند و بعدا به خود آمدند، حالت خوف و ترسی به آنان دست داد و شدیدا مضطرب شدند. گروه دیگری نزد آنها آمدند و وقتی وضع آنها را دیدند سؤال کردند: چرا چنین اضطراب و وحشتی دارید؟ پاسخ دادند: چون آلوده به گناه شدیم، از همان گناهان خود می ترسیم. آن گروه گفتند: ناراحت نباشید، ما گناهان شما را به گردن می گیریم. خداوند متعال به آنان خطاب کرد و فرمود: عجبا! این گناه کنندگان می ترسند و احساس شرمساری می کنند و مضطربند، ولی شما جرات پیدا می کنید! لذا بر آنها عذاب فرستاد. - . علل الشرایع ۲ : ۲۰۹ -

**[ترجمه]

«۳۹»

لی، [الأمالی للصدوق] ابْنُ الْبَرْقِیِّ عَنْ أَبِیهِ عَنْ جَدِّهِ عَنْ حَمْزَةَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْجَعْفَرِیِّ عَنْ جَمِیلِ بْنِ دَرَّاجٍ عَنِ الثُّمَالِیِّ قَالَ قَالَ الصَّادِقُ علیه السلام: ارْجُ اللَّهَ رَجَاءً لَا یُجَرِّئُکَ عَلَی مَعَاصِیهِ وَ خَفِ اللَّهَ خَوْفاً لَا یُؤْیِسُکَ مِنْ رَحْمَتِهِ (۱).

**[ترجمه]امالی صدوق: حضرت صادق علیه السّلام فرمود:رجاء و امید تو به لطف خداوند، باید طوری باشد که تو را بر معصیت و گناه بی باک و جری نکند. و خوف و ترست از او، تا حدی باشد که تو را از رحمتش مایوس و ناامید نسازد. - . امالی صدوق: ۱۰ -

**[ترجمه]

«۴۰»

لی، [الأمالی للصدوق] ابْنُ الْمُتَوَکِّلِ عَنِ السَّعْدَآبَادِیِّ عَنِ الْبَرْقِیِّ عَنِ الْقَاشَانِیِّ عَنِ الْأَصْبَهَانِیِّ عَنِ الْمِنْقَرِیِّ عَنْ حَمَّادِ بْنِ عِیسَی عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام قَالَ: کَانَ فِیمَا أَوْصَی بِهِ لُقْمَانُ ابْنَهُ یَا بُنَیَّ خَفِ اللَّهَ خَوْفاً لَوْ وَافَیْتَهُ بِبِرِّ الثَّقَلَیْنِ خِفْتَ أَنْ یُعَذِّبَکَ وَ ارْجُ اللَّهَ رَجَاءً لَوْ وَافَیْتَهُ بِذُنُوبِ الثَّقَلَیْنِ رَجَوْتَ أَنْ یَغْفِرَ لَکَ (۲).

**[ترجمه]امالی صدوق: - . امالی صدوق: ۳۹۷ - حضرت صادق علیه السّلام فرمود: در وصایای لقمان به پسرش چنین آمده است: ای پسرک! از خدای خود به گونه ای بترس که اگر فرضا ثواب و طاعت جن و انس را داشته باشی، باز هم بترس که تو را عذاب کند. همین طور رجاء و امیدت به خدا بگونه ای باشد که اگر بر فرض گناه جمیع جن و انس را داشته باشی باز هم امید به رحمت و مغفرتش داشته باشی.

**[ترجمه]

أقول

قد مضی بإسناد آخر فی باب مواعظ لقمان (۳).

**[ترجمه]در باب «مواعظ لقمان» همین حدیث با سندهای دیگر گذشت.

**[ترجمه]

«۴۱»

مع، [معانی الأخبار] أَبِی عَنْ سَعْدٍ عَنِ الْبَرْقِیِّ عَنِ الْقَاشَانِیِّ عَمَّنْ ذَکَرَهُ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْقَاسِمِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ سَمِعْتُهُ یَقُولُ: الْخَائِفُ مَنْ لَمْ یَدَعْ لَهُ الرَّهْبَهُ لِسَاناً یَنْطِقُ بِهِ (۴).

**[ترجمه]معانی الاخبار: حضرت صادق علیه السّلام فرمود: کسی که دارای خوف باشد، همین ترس زبان او را از گفتار باز می دارد. - . معانی الاخبار: ۲۳۸ -

**[ترجمه]

«۴۲»

فس، [تفسیر القمی] أَبِی عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْحَجَّاجِ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام حَدِیثٌ تَرْوِیهِ النَّاسُ فِی مَنْ یُؤْمَرُ بِهِ آخِرَ النَّاسِ إِلَی النَّارِ فَقَالَ أَمَا إِنَّهُ لَیْسَ کَمَا یَقُولُونَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِنَّ آخِرَ عَبْدٍ یُؤْمَرُ بِهِ إِلَی النَّارِ فَإِذَا أُمِرَ بِهِ الْتَفَتَ فَیَقُولُ الْجَبَّارُ رُدُّوهُ فَیَرُدُّونَهُ فَیَقُولُ لَهُ لِمَ الْتَفَتَّ فَیَقُولُ یَا رَبِّ لَمْ یَکُنْ ظَنِّی بِکَ هَذَا فَیَقُولُ وَ مَا کَانَ ظَنُّکَ بِی فَیَقُولُ یَا رَبِّ کَانَ ظَنِّی بِکَ أَنْ تَغْفِرَ لِی خَطِیئَتِی وَ تُسْکِنَنِی جَنَّتَکَ قَالَ فَیَقُولُ الْجَبَّارُ یَا مَلَائِکَتِی وَ عِزَّتِی وَ جَلَالِی وَ آلَائِی وَ عُلُوِّی وَ ارْتِفَاعِ مَکَانِی مَا ظَنَّ بِی عَبْدِی هَذَا سَاعَهً مِنْ خَیْرٍ قَطُّ وَ لَوْ ظَنَّ بِی سَاعَهً مِنْ خَیْرٍ مَا رَوَّعْتُهُ بِالنَّارِ أَجِیزُوا لَهُ کَذِبَهُ وَ أَدْخِلُوهُ الْجَنَّهَ.

ثُمَّ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لَیْسَ مِنْ عَبْدٍ یَظُنُّ بِاللَّهِ خَیْراً إِلَّا کَانَ عِنْدَ ظَنِّهِ بِهِ

ص: ۳۸۴

۱- ۱. أمالی الصدوق ص ۱۰.

۲- ۲. أمالی الصدوق ص ۳۹۷.

۳- ۳. راجع ج ۱۳ ص ۴۱۲ من هذه الطبعه الحدیثه.

۴- ۴. معانی الأخبار ص ۲۳۸.

وَ ذَلِكَ قَوْلُهُ وَ ذلِكُمْ ظَنُّكُمُ الَّذِي ظَنَنْتُمْ بِرَبِّكُمْ أَرْداكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ مِنَ الْخاسِرِينَ (١).

**[ترجمه]تفسیر علی بن ابراهیم قمی: از پدر خود، از ابن ابی عمیر، از ابن حجاج نقل می کند که گوید: به حضرت صادق علیه السّلام عرض کردم: مردم حدیثی درباره آخرین فردی که فرمان رهسپار شدن به دوزخ در حق او صادر می شود نقل می کنند. حضرت فرمود: آن طوری که آنها می گویند نیست. آن حدیث چنین است که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: روز قیامت به آخرین کسی که دستور ورودش به دوزخ صادر می شود، هنگام اجرای دستور، آن بنده توقف و التفات و توجهی به خدا می نماید. خداوند جبار به ملائکه موکل می فرماید: این شخص را برگردانید! پس از برگرداندن او، خداوند به آن بنده خطاب می کند: به چه مناسبت التفات و توجه نمودی؟ عرض می کند: خدایا! چون گمان من این چنین نبود. خدای مهربان می فرماید: پس گمان تو چگونه بود؟ عرض می کند: خدایا! من به تو حسن ظن داشتم و گمان و امید به مغفرت تو داشته و توقع داشتم که مرا در بهشت جایگزین فرمایی. خداوند جبارمی فرماید: ای ملائکه و مامورین من! به عزت و جلال خود و به نعمت های ارزنده و بلندی مقام و ارتفاع رتبه ام سوگند که این بنده گنه کار، یک لحظه هم گمان خوب نسبت به من نداشت و اگر یک لحظه حسن ظن و امید خیر از من داشت، من او را به آتش نمی ترساندم. با این حال دروغش را امضاء کنید و او را داخل بهشت نمایید!

سپس حضرت فرمود: هر بنده ای گمان خوب و امید خیر از خدا داشته باشد، خدا را با همان لطف در کنار امیدش خواهد یافت، و همین است مضمون آیه شریفه ای که فرموده: «وَ ذلِكُمْ ظَنُّكُمُ الَّذِي ظَنَنْتُمْ بِرَبِّكُمْ أَرْداكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ مِنَ الْخاسِرِينَ»، - . فصلت / ٢٣ - {این کیفر مطابق گمانی است که شما در حق خدا داشتید و همین سوء نیت و گمان بد شما، شما را پست و خوار نمود و در نتیجه از زیانکاران شدید.} - . تفسیر قمی: ۵۹۲ -

**[ترجمه]

«۴۳»

ثو، [ثواب الأعمال] أَبِي عَنْ سَعْدٍ عَنِ ابْنِ يَزِيدَ عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ: مِثْلَهُ (٢)

بِتَغْيِيرٍ مَا وَ قَدْ مَضَى فِي بَابِ مَا يَظْهَرُ مِنْ رَحْمَهِ اللَّهِ فِي الْقِيَامَهِ.

**[ترجمه]ثواب الاعمال: با اختلاف مختصری همین حدیث را نقل کرده و در بابی که عنوانش این است (باب آنچه از رحمت خداوندی درقیامت ظهور پیدا می کند) باز همین حدیث ذکر شده است. - . ثواب الاعمال: ۱۵۷ -

**[ترجمه]

أقول

قد مر بعض الأخبار في باب التوكل و التفويض.

**[ترجمه]در باب «توکل و تفویض» پاره ای از اخبار قریب المضمون با این احادیث ذکر شده است.

**[ترجمه]

«۴۴»

ن، [عیون أخبار الرضا علیه السلام] جَعْفَرُ بْنُ نُعَیْمٍ عَنْ عَمِّهِ مُحَمَّدِ بْنِ شَاذَانَ عَنِ الْفَضْلِ بْنِ شَاذَانَ عَنِ ابْنِ بَزِیعٍ عَنِ الرِّضَا علیه السلام قَالَ: أَحْسِنْ بِاللَّهِ الظَّنَّ فَإِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ یَقُولُ أَنَا عِنْدَ حُسْنِ ظَنِّ عَبْدِیَ الْمُؤْمِنِ بِی إِنْ خَیْرٌ فَخَیْرٌ وَ إِنَّ شَرٌّ فَشَرٌّ(۳).

**[ترجمه]عیون اخبار الرضا: حضرت رضا علیه السّلام فرمود: گمان و امید خود را به خدا نیکو نما که خداوند می فرماید: من در کنار گمان و امید بنده خود هستم. اگر امید خوب داشته باشد، خوبی خواهد دید و اگر امید بد داشته باشد، بدی می بیند. - . عیون الاخبار الرضا ۲ : ۲۸۷ -

**[ترجمه]

«۴۵»

ما، [الأمالی للشیخ الطوسی] الْمُفِیدُ عَنِ ابْنِ قُولَوَیْهِ عَنِ الْکُلَیْنِیِّ عَنْ عِدَّةٍ مِنْ أَصْحَابِهِ عَنِ ابْنِ عِیسَی عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ دَاوُدَ بْنِ کَثِیرٍ عَنْ أَبِی عُبَیْدَةَ الْحَذَّاءِ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ لَا یَتَّکِلِ الْعَامِلُونَ عَلَی أَعْمَالِهِمُ الَّتِی یَعْمَلُونَ بِهَا لِثَوَابِی فَإِنَّهُمْ لَوِ اجْتَهَدُوا وَ أَتْعَبُوا أَنْفُسَهُمْ أَعْمَارَهُمْ فِی عِبَادَتِی کَانُوا مُقَصِّرِینَ غَیْرَ بَالِغِینَ فِی عِبَادَتِهِمْ کُنْهَ عِبَادَتِی فِیمَا یَطْلُبُونَ مِنْ کَرَامَتِی وَ النَّعِیمِ فِی جَنَّاتِی وَ رَفِیعِ الدَّرَجَاتِ الْعُلَی فِی جِوَارِی وَ لَکِنْ بِرَحْمَتِی فَلْیَثِقُوا وَ فَضْلِی فَلْیَرْجُوا وَ إِلَی حُسْنِ الظَّنِّ بِی فَلْیَطْمَئِنُّوا فَإِنَّ رَحْمَتِی عِنْدَ ذَلِکَ تُدْرِکُهُمْ وَ بِمَنِّی أُبَلِّغُهُمْ رِضْوَانِی وَ أُلْبِسُهُمْ عَفْوِی فَإِنِّی أَنَا اللَّهُ الرَّحْمَنُ الرَّحِیمُ بِذَلِکَ تَسَمَّیْتُ (۴).

**[ترجمه]امالی طوسی: حضرت باقر علیه السّلام از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله نقل می کند که خداوند متعال فرموده است: عمل کنندگانی که به منظور رسیدن به پاداشهای اخروی اعمالی انجام می دهند، نباید اتکا و اعتمادشان بر آن اعمال باشد. زیرا بندگان من هر چه کوشش کنند و به خود رنج عبادت دهند و عمر خود را در اطاعت و بندگی صرف نمایند، باز هم مقصرند و حق عبادت و بندگی را انجام نداده اند و از این طریق، استحقاق فضل و ثواب و مزد و پاداش نخواهند داشت و برای رسیدن به نعمت های بهشتی و درجات عالیه در جوار رحمت من، باید به لطف من و عنایت من اعتماد کنند، به رحمت و فضل من امید داشته باشند و به حسن ظن در حق من، اتکا و اطمینان بنمایند که در این صورت، رحمتم شامل آنها خواهد شد و بر آنان منت نهاده به رضوان و خشنودی من واصل می شوند و عفو و بخششم آنان را فرا می گیرد، چون من خداوند رحمان و رحیمم وخود را به این صفات و اسماء نامیده ام. - . امالی طوسی ۱ : ۲۱۵ -

**[ترجمه]

«۴۶»

ما، [الأمالی للشیخ الطوسی] الْحَفَّارُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِبْرَاهِیمَ بْنِ کَثِیرٍ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ هَانِئٍ عَنْ هَانِئِ بْنِ حَمَّادِ بْنِ سَلَمَهَ عَنْ یَزِیدَ الرَّقَاشِیِّ عَنْ أَنَسٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: لَا یَمُوتَنَّ أَحَدُکُمْ حَتَّی یُحْسِنَ ظَنَّهُ بِاللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ فَإِنَّ حُسْنَ الظَّنِّ بِاللَّهِ عَزَّ وَ جَلَ

ص: ۳۸۵

۱- ۱. تفسیر القمّیّ ص ۵۹۲، و الآیه فی فصلت: ۲۳.

۲- ۲. ثواب الأعمال ص ۱۵۷، و قد مضی فی ج ۷ ص ۲۸۷.

۳- ۳. عیون أخبار الرضا علیه السلام ج ۲ ص ۲۰ فی حدیث.

۴- ۴. أمالی الطوسیّ ج ۱ ص ۲۱۵.

ثَمَنُ الْجَنَّهِ(۱).

**[ترجمه]امالی طوسی: رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: مراقب باشید که تا لحظه مرگ خود، به خداوند حسن ظن داشته باشید. چون بهای بهشت، همان حسن ظن و داشتن امید خیر از خداست. - . امالی طوسی ۱ : ۳۸۹ -

**[ترجمه]

«۴۷»

ل، [الخصال] ابْنُ الْمُتَوَکِّلِ عَنْ مُحَمَّدٍ الْعَطَّارِ عَنِ الْأَشْعَرِیِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ آدَمَ رَفَعَهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: یَا عَلِیُّ لَا تُشَاوِرَنَّ جَبَاناً فَإِنَّهُ یُضَیِّقُ عَلَیْکَ الْمَخْرَجَ وَ لَا تُشَاوِرَنَّ الْبَخِیلَ فَإِنَّهُ یَقْصُرُ بِکَ عَنْ غَایَتِکَ وَ لَا تُشَاوِرَنَّ حَرِیصاً فَإِنَّهُ یُزَیِّنُ لَکَ شَرَهاً وَ اعْلَمْ یَا عَلِیُّ أَنَّ الْجُبْنَ وَ الْبُخْلَ وَ الْحِرْصَ غَرِیزَهٌ وَاحِدَهٌ یَجْمَعُهَا سُوءُ الظَّنِ (۲).

**[ترجمه]خصال: پیامبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله فرمود: یا علی! با کسی که ترسو است مشورت مکن که چنین شخصی، تمام راه ها را بر تو مسدود می کند و از جهت ترس مرتب می گوید از این راه و از آن راه مرو! همچنین با بخیل مشورت مکن که او تو را از رسیدن به هدف بازمی دارد. با حریص هم مشورت منما که حرص و طمع را در نظر تو آراسته و جلوه می دهد و تو را مانند خود آزمند می نماید. و بدان که این صفات ترس و بخل و حرص، یک ریشه دارند و آن بدبینی و سوء ظن به خدا است. - . خصال ۱ : ۵۰ -

**[ترجمه]

«۴۸»

ثو، [ثواب الأعمال] ابْنُ الْوَلِیدِ عَنِ الصَّفَّارِ عَنْ عَبَّادِ بْنِ سُلَیْمَانَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سُلَیْمَانَ عَنْ أَبِیهِ عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَمَّارٍ عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام قَالَ: یَا إِسْحَاقُ خَفِ اللَّهَ کَأَنَّکَ تَرَاهُ فَإِنْ کُنْتَ لَا تَرَاهُ فَإِنَّهُ یَرَاکَ فَإِنْ کُنْتَ تَرَی أَنَّهُ لَا یَرَاکَ فَقَدْ کَفَرْتَ وَ إِنْ کُنْتَ تَعْلَمُ أَنَّهُ یَرَاکَ ثُمَّ اسْتَتَرْتَ عَنِ الْمَخْلُوقِینَ بِالْمَعَاصِی وَ بَرَزْتَ لَهُ بِهَا فَقَدْ جَعَلْتَهُ فِی حَدِّ أَهْوَنِ النَّاظِرِینَ إِلَیْکَ (۳).

**[ترجمه]ثواب الاعمال: اسحاق بن عمار از حضرت صادق علیه السّلام روایت می کند که فرمود: ای اسحاق! از خدا بترس، آنچنان که احساس کنی که خدا را داری می بینی، که اگر تو او را نمی بینی، او قطعا تو را می بیند. و اگر خیال کنی که او تو را نمی بیند، مسلم از مرزاسلام خارج شده و جزو کافران هستی. و اگر ایمان داری که او تو را می بیند و در عین حال تو خود را به هنگام معصیت و گناه از مخلوق مستور و پنهان می نمایی ولی در مقابل او معصیت او را انجام داده و در حضورش با او مخالفت می کنی، پس در نتیجه تو خداوند بزرگ را در حد بی ارزش ترین بینندگان قرار داده و هیچ اعتنایی به او نمی کنی. - . ثواب الاعمال: ۱۳۳ -

**[ترجمه]

«۴۹»

ثو، [ثواب الأعمال] أَبِی عَنْ سَعْدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَیْنِ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنْ حَفْصِ بْنِ الْبَخْتَرِیِّ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: إِنَّ قَوْماً أَذْنَبُوا ذُنُوباً کَثِیرَةً فَأَشْفَقُوا مِنْهَا وَ خَافُوا خَوْفاً شَدِیداً وَ جَاءَ آخَرُونَ فَقَالُوا ذُنُوبُکُمْ عَلَیْنَا فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ عَلَیْهِمُ الْعَذَابَ ثُمَّ قَالَ تَبَارَکَ وَ تَعَالَی خَافُونِی وَ اجْتَرَأْتُمْ (۴).

سن، [المحاسن] أبی عن ابن أبی عمیر: مثله (۵).

**[ترجمه]ثواب الاعمال: حضرت صادق علیه السّلام فرمود:گروهی مرتکب گناهان زیادی شدند. ناگهان به خود آمدند، از نتایج و کیفر گناهان خود بر آشفته شدند و سخت در خوف و اضطراب فرو رفتند. ولی عده دیگری آمدند و به آنان گفتند: باکی نداشته باشید، گناهان شما به گردن ما! و بالاخره آنها را از آن حالت خوف بیرون بردند.

خداوند متعال هم عذاب خود را بر آنان نازل فرمود. سپس خطاب به آن گروه دوم کرد و فرمود: چه مردم بدی بودید شما! آنها از من ترسیدند، ولی شما در گناه جری و جسور بودید. - . ثواب الاعمال: ۲۱۶ -

در محاسن - . محاسن: ۱۱۶ - نیز نظیر این حدیث را نقل کرده است.

**[ترجمه]

«۵۰»

سن، [المحاسن] أَبِی رَفَعَهُ إِلَی سَلْمَانَ رِضْوَانُ اللَّهِ عَلَیْهِ قَالَ: قَالَ أَضْحَکَتْنِی ثَلَاثٌ وَ أَبْکَتْنِی ثَلَاثٌ فَأَمَّا الثَّلَاثُ الَّتِی أَبْکَتْنِی فَفِرَاقُ الْأَحِبَّةِ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ حِزْبِهِ وَ الْهَوْلُ عِنْدَ غَمَرَاتِ الْمَوْتِ وَ الْوُقُوفُ بَیْنَ یَدَیْ رَبِّ الْعَالَمِینَ یَوْمَ تَکُونُ السَّرِیرَةُ

ص: ۳۸۶

۱- ۱. أمالی الطوسیّ ج ۱ ص ۳۸۹.

۲- ۲. الخصال ج ۱ ص ۵۰.

۳- ۳. ثواب الأعمال ص ۱۳۳.

۴- ۴. ثواب الأعمال ص ۲۱۶.

۵- ۵. المحاسن: ص ۱۱۶.

عَلَانِيَةً لَا أَدْرِی إِلَی الْجَنَّهِ أَصِیرُ أَمْ إِلَی النَّارِ وَ أَمَّا الثَّلَاثُ الَّتِی أَضْحَکَتْنِی فَغَافِلٌ لَیسَ بِمَغْفُولٍ عَنْهُ وَ طَالِبُ الدُّنْیَا وَ الْمَوْتُ یَطْلُبُهُ وَ ضَاحِکٌ مِلْ ءَ فِیهِ لَا یَدْرِی أَ رَاضٍ عَنْهُ سَیِّدُهُ أَمْ سَاخِطٌ عَلَیْهِ (۱).

**[ترجمه]محاسن: - . محاسن: ۴ - سلمان فارسی رضوان اللّه علیه گفت: سه چیز مرا به خنده آورده و سه چیز مرا به گریه واداشته است. اما آن سه چیزی که موجب گریه من است: فراق و جدایی از عزیزان، رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله و یاران پاک آن حضرت؛ هول و ناراحتی لحظات مرگ؛ حضور در برابر خدای جهان روزی که اسرار و نهانی ها علنی و آشکار خواهد شد. سرنوشت نهایی خود را نمی دانم که بهشت است یا جایگاه من دوزخ خواهد بود.

اما آن سه چیز که مرا به خنده آورده و در شگفتم: غافلی که در کمال بی تفاوتی و غفلت به سر می برد،ولی از او غفلت نشده و تمام اعمال او تحت مراقبت است؛ کسی که دنبال دستیابی به دنیا و خواسته های دنیوی است و مرگ هم سخت در دنبال او است؛ شخص خندانی که نفهمیده است سید و مولایش از او خشنود است یا بر او خشمناک.

**[ترجمه]

«۵۱»

سن، [المحاسن] أَبِی عَنِ ابْنِ فَضَّالٍ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ الْجَهْمِ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِنَا عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: یُوقَفُ عَبْدٌ بَیْنَ یَدَیِ اللَّهِ یَوْمَ الْقِیَامَهِ فَیَأْمُرُ بِهِ إِلَی النَّارِ فَیَقُولُ لَا وَ عِزَّتِکَ مَا کَانَ هَذَا ظَنِّی بِکَ فَیَقُولُ مَا کَانَ ظَنُّکَ بِی فَیَقُولُ کَانَ ظَنِّی بِکَ أَنْ تَغْفِرَ لِی فَیَقُولُ قَدْ غَفَرْتُ لَکَ قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ علیه السلام أَمَا وَ اللَّهِ مَا ظَنَّ بِهِ فِی الدُّنْیَا طَرْفَهَ عَیْنٍ وَ لَوْ کَانَ ظَنَّ بِهِ طَرْفَهَ عَیْنٍ مَا أَوْقَفَهُ ذَلِکَ الْمَوْقِفَ لِمَا رَأَی مِنَ الْعَفْوِ(۲).

**[ترجمه]محاسن: حضرت صادق علیه السّلام فرمود:روز قیامت بنده در برابر پروردگار احضار می شود و فرمان بردن به دوزخ در حق او صادر می گردد. در همین حال آن بنده می گوید: نه! به عزتت سوگند که گمان من این چنین نبود. خداوند به او می فرماید: گمان تو نسبت به من چه بود؟ عرضه می دارد: گمانم این بود که تو مرا می بخشی. خداوند می فرماید: تو را بخشیدم.

حضرت باقر علیه السّلام فرمود: این بنده گنه کار یک لحظه هم به خدا حسن ظن نداشت و اگر در دنیا دارای حسن ظن و امید صحیح بود، در چنین موقع ناراحت کننده ای نمی ایستاد و قبل از این مشمول عفو الهی می شد. - . محاسن: ۲۵ -

**[ترجمه]

أقول

أوردنا مثله فی باب ما یظهر من رحمه الله تعالی فی القیامه(۳).

**[ترجمه]در باب «آنچه ازرحمت های الهی که در آخرت نمایان می شود» نظیر این حدیث را نقل کردیم.

**[ترجمه]

«۵۲»

ص، [قصص الأنبياء عليهم السلام] بِالْإِسْنَادِ إِلَى الصَّدُوقِ بِإِسْنَادِهِ إِلَى ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ أَبِی حَمْزَهَ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: خَرَجَتِ امْرَأَهٌ بَغِیٌّ عَلَى شَبَابٍ مِنْ بَنِی إِسْرَائِیلَ فَأَفْتَنَتْهُمْ فَقَالَ بَعْضُهُمْ لَوْ كَانَ الْعَابِدُ فُلَاناً لَوْ رَآهَا أَفْتَنَتْهُ وَ سَمِعَتْ مَقَالَتَهُمْ فَقَالَتْ وَ اللَّهِ لَا أَنْصَرِفُ إِلَى مَنْزِلِی حَتَّى أَفْتِنَهُ فَمَضَتْ نَحْوَهُ فِی اللَّیْلِ فَدَقَّتْ عَلَیْهِ فَدَلَكَ (۴)

فَقَالَتْ آوِی عِنْدَكَ فَأَبَى عَلَیْهَا فَقَالَتْ إِنَّ بَعْضَ شَبَابِ بَنِی إِسْرَائِیلَ رَاوَدُونِی عَنْ نَفْسِی فَإِنْ أَدْخَلْتَنِی وَ إِلَّا لَحِقُونِی وَ فَضَحُونِی فَلَمَّا سَمِعَ مَقَالَتَهَا فَتَحَ لَهَا فَلَمَّا دَخَلَتْ عَلَیْهِ رَمَتْ بِثِیَابِهَا فَلَمَّا رَأَى جَمَالَهَا وَ هَیْئَتَهَا وَقَعَتْ فِی نَفْسِهِ فَضَرَبَ یَدَهُ عَلَیْهَا ثُمَّ رَجَعَتْ إِلَیْهِ نَفْسُهُ وَ قَدْ كَانَ یُوقِدُ تَحْتَ قِدْرٍ لَهُ فَأَقْبَلَ حَتَّى وَضَعَ یَدَهُ عَلَى النَّارِ فَقَالَتْ أَیَّ شَیْ ءٍ تَصْنَعُ فَقَالَ أُحْرِقُهَا لِأَنَّهَا عَمِلَتِ الْعَمَلَ فَخَرَجَتْ حَتَّى أَتَتْ جَمَاعَهَ بَنِی إِسْرَائِیلَ فَقَالَتْ أَلْحِقُوا

ص: ۳۸۷

۱- ۱. المحاسن ص ۴.

۲- ۲. المحاسن ص ۲۵.

۳- ۳. راجع ج ۷ ص ۲۸۶- ۲۹۰.

۴- ۴. أی ماطله و لم یفتح لها الباب و فی بعض النسخ لا توجد هذه الكلمه.

فُلَاناً فَقَدْ وَضَعَ يَدَهُ عَلَى النَّارِ فَأَقْبَلُوا فَلَحِقُوهُ وَ قَدِ احْتَرَقَتْ يَدُهُ.

**[ترجمه]قصص الأنبياء: حضرت باقر علیه السّلام. فرمود: زن بدکاره ای روابط خود را با جوانان بنی اسرائیل برقرار نمود و آنان را منحرف ساخت. بعضی از آن جوانان در گفتگوی خود گفتند: این زن به قدری فریبا و دلربا است که حتی اگر فلان عابد صومعه نشین او را ببیند، مفتون و دلباخته او خواهد شد. اتفاقا همین زن صحبت آنان را شنید ودرباره آن عابد تصمیم گرفت و پیش خود گفت: سوگند می خورم که تا آن عابد را فریب ندهم، به خانه ام نروم. پس همان شب به طرف منزل عابد حرکت کرد و در را کوبید. عابد سؤال کرد کیست؟ گفت: امشب مرا در منزل خود جای بده. عابد امتناع کرد، ولی زن گفت:به من پناه ده که گروهی از جوانان بنی اسرائیل در تعقیب من هستند. اگر مرا پناه ندهی آنان مرا به چنگ آورده و رسوا خواهند ساخت.

عابد غافل از مکر زن، چون این سخن را از او شنید فورا در را باز کرد و زن داخل شد. پس از چند لحظه ای زن لباس های خود را کنار زده و بیرون آورد و با آن جمال و زیبایی مخصوص به خود ،جلوه گری کرد. تا اینکه بالاخره در دل عابد راه باز کرد،به طوری که ناگهان عابد دست خود را به طرف زن دراز کرد، ولی همین که دستش با بدن زن تماس پیدا کرد، فورا دست خود را پس کشید، به طرف آتشی که در زیر دیگ غذا شعله ور بود حرکت کرد و دست خود را در آتش نهاد. زن با کمال تعجب و وحشت گفت: چه می کنی ؟ عابد گفت: این دست جنایتکار را قبل از آتش دوزخ باید با همین آتش دنیوی بسوزانم. زن که چنین دید، با سرعت خود را به بنی اسرائیل رسانید و گفت: مردم! عابد را دریابید که می خواهد خود را بسوزاند. جوانان به طرف منزل عابد به راه افتادند، اما وقتی به آنجا رسیدند، دیدند عابد دستش را سوزانده است.

**[ترجمه]

«۵۳»

ص، [قصص الأنبياء عليهم السلام] عَنْ هَارُونَ بْنِ خَارِجَةَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام: أَنَّ عَابِداً كَانَ فِي بَنِي إِسْرَائِيلَ فَأَضَافَ امْرَأَةً مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ فَهَمَّ بِهَا فَأَقْبَلَ كُلَّمَا هَمَّ بِهَا قَرَّبَ إِصْبَعاً مِنْ أَصَابِعِهِ إِلَى النَّارِ فَلَمْ يَزَلْ ذَلِكَ دَأْبَهُ حَتَّى أَصْبَحَ فَقَالَ اخْرُجِي لَبِئْسَ الضَّيْفُ كُنْتِ لِي.

**[ترجمه]قصص الأنبياء: از هارون بن خارجه، از حضرت صادق علیه السّلام روایت شده که در بنی اسرائیل زنی بر عابدی مهمان شد. عابد در اثر وساوس شیطانی،در ذهن خود تصمیم به عمل نامشروع گرفت و چندین بار به طرف زن میل می کرد و باز منصرف می شد و هر بار که می خواست به طرف او حرکت کند،به منظور بازداشتن خود و کیفر این تصمیم، یک انگشت خود را به آتش می برد.بالاخره با همین حال شب را سپری کرد. صبح که شد به زن گفت: حرکت کن و بیرون رو که مهمان بدی بودی برای من.

**[ترجمه]

«۵۴»

ص، [قصص الأنبياء عليهم السلام] الصَّدُوقُ عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَعْدٍ رَفَعَهُ قَالَ: كَانَ يَحْيَى بْنُ زَكَرِيَّا يُصَلِّي وَ يَبْكِي حَتَّى ذَهَبَ لَحْمُ خَدِّهِ وَ جَعَلَ لَبِداً وَ أَلْزَقَهُ بِخَدِّهِ حَتَّى يَجْرِيَ الدُّمُوعُ عَلَيْهِ وَ كَانَ لَا يَنَامُ فَقَالَ أَبُوهُ يَا بُنَيَّ إِنِّي سَأَلْتُ اللَّهَ أَنْ يَرْزُقَنِيكَ لِأَفْرَحَ بِكَ وَ تَقَرَّ عَيْنِي قُمْ فَصَلِّ قَالَ فَقَالَ لَهُ يَحْيَى إِنَّ جَبْرَئِيلَ حَدَّثَنِي أَنَّ أَمَامَ النَّارِ مَفَازَةٌ لَا يَجُوزُهَا إِلَّا الْبَكَّاءُونَ فَقَالَ يَا بُنَيَّ فَابْكِ وَ حَقٌّ لَكَ أَنْ تَبْكِيَ.

**[ترجمه]مرحوم صدوق از پدر خود مرفوعا نقل می کند که حضرت یحیی بن زکریا علیه السّلام به قدری با نماز و گریه و ناله سر و کار داشت که در اثر گریه فراوان،عاقبت گوشت چهره اش آسیب دید و از بین رفت. حضرت یحیی دو قطعه نمد روی چهره خود نهاد که اشک های او را به خود بگیرد و شب ها را هم به بیداری می گذارند. پدر بزرگوارش فرمود: ای پسر عزیزم! من تو را از خدا درخواست کردم که سرور قلب و روشنی چشمم باشی. از گریه کم کن و نماز بخوان! گفت: پدر! جبرئیل علیه السّلام به من خبر داد که در پیش رو آتش بیابانی است که فقط گریه کنندگان می توانند از آنجا عبور کنند. فرمود: پسر عزیزم! گریان باش که سزاوار است چنین باشی.

**[ترجمه]

«۵۵»

صح، [صحیفه الرضا علیه السلام] عَنِ الرِّضَا علیه السلام عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: قَالَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى يَا ابْنَ آدَمَ لَا يَغُرَّنَّكَ ذَنْبُ النَّاسِ عَنْ ذَنْبِكَ وَ لَا نِعْمَةُ النَّاسِ مِنْ نِعْمَةِ اللَّهِ عَلَيْكَ وَ لَا تُقَنِّطِ النَّاسَ مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ تَعَالَى وَ أَنْتَ تَرْجُوهَا لِنَفْسِكَ (۱).

ن، [عیون أخبار الرضا علیه السلام] عنه علیه السلام: مثله (۲).

**[ترجمه]صحیفه الرضا: حضرت رضا از اجداد گرامی خود علیهم السلام ، از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله نقل می کند خداوند متعال فرمود: ای زاده آدم! گناهانی که از مردم می بینی، تو را از گناه خودت غافل نسازد. نعمت و احسان مردم، تو را از نعمت های الهی غفلت ندهد. و در عین حالی که تو خود را به لطف خداوندی امیدوار می بینی، مردم را از رحمت حق مایوس و ناامید مگردان. -. صحیفه الرضا: ۴ -

در عیون الاخبار الرضا هم شبیه این حدیث نقل شده است. -. عیون الاخبار الرضا ۲: ۲۹ -

**[ترجمه]

«۵۶»

ضا، [فقه الرضا علیه السلام] رُوِيَ: أَنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى أَوْحَى إِلَى دَاوُدَ علیه السلام فُلَانَةُ بِنْتُ فُلَانَةَ مَعَكَ فِي الْجَنَّةِ فِي دَرَجَتِكَ فَسَارَ إِلَيْهَا فَسَأَلَهَا عَنْ عَمَلِهَا فَخَبَّرَتْهُ فَوَجَدَهُ مِثْلَ أَعْمَالِ سَائِرِ النَّاسِ فَسَأَلَهَا عَنْ نِيَّتِهَا فَقَالَتْ مَا كُنْتُ فِي حَالٍ فَنَقَلَنِي مِنْهَا

إِلَی غَیْرِهَا إِلَّا کُنْتُ بِالْحَالَهِ الَّتِی نَقَلَنِی إِلَیْهَا أَسَرَّ مِنِّی بِالْحَالَهِ الَّتِی کُنْتُ فِیهَا فَقَالَ حَسُنَ ظَنُّکِ بِاللَّهِ جَلَّ وَ عَزَّ.

وَ أَرْوِی عَنِ الْعَالِمِ علیه السلام أَنَّهُ قَالَ: وَ اللَّهِ مَا أُعْطِیَ مُؤْمِنٌ قَطُّ خَیْرَ الدُّنْیَا وَ الْآخِرَهِ إِلَّا بِحُسْنِ ظَنِّهِ بِاللَّهِ جَلَّ وَ عَزَّ وَ رَجَائِهِ مِنْهُ وَ حُسْنِ خُلُقِهِ وَ الْکَفِّ عَنِ اغْتِیَابِ الْمُؤْمِنِینَ وَ ایْمُ اللَّهِ لَا یُعَذِّبُ اللَّهُ مُؤْمِناً بَعْدَ التَّوْبَهِ وَ الِاسْتِغْفَارِ إِلَّا بِسُوءِ الظَّنِ

۱- ۱. صحیفه الرضا علیه السلام ص ۴.

۲- ۲. عیون أخبار الرضا ج ۲ ص ۲۹.

بِاللَّهِ وَ تَقْصِيرِهِ مِنْ رَجَائِهِ لِلَّهِ وَ سُوءِ خُلُقِهِ وَ مِنِ اغْتِيَابِهِ لِلْمُؤْمِنِينَ وَ اللَّهِ لَا يُحْسِنُ عَبْدٌ مُؤْمِنٌ ظَنّاً بِاللَّهِ إِلَّا كَانَ اللَّهُ عِنْدَ ظَنِّهِ بِهِ لِأَنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ كَرِيمٌ يَسْتَحْيِي أَنْ يُخْلِفَ ظَنَّ عَبْدِهِ وَ رَجَاءَهُ فَأَحْسِنُوا الظَّنَّ بِاللَّهِ وَ ارْغَبُوا إِلَيْهِ وَ قَدْ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَ الظَّانِّينَ بِاللَّهِ ظَنَّ السَّوْءِ عَلَيْهِمْ دائِرَةُ السَّوْءِ(۱).

وَ رُوِيَ أَنَّ دَاوُدَ علیه السلام قَالَ: يَا رَبِّ مَا آمَنَ بِكَ مَنْ عَرَفَكَ فَلَمْ يُحْسِنِ الظَّنَّ بِكَ.

وَ رُوِيَ: أَنَّ آخِرَ عَبْدٍ يُؤْمَرُ بِهِ إِلَى النَّارِ فَيَلْتَفِتُ فَيَقُولُ يَا رَبِّ لَمْ يَكُنْ هَذَا ظَنِّي بِكَ فَيَقُولُ مَا كَانَ ظَنُّكَ بِي قَالَ كَانَ ظَنِّي بِكَ أَنْ تَغْفِرَ لِي خَطِيئَتِي وَ تُسْكِنِّي جَنَّتَكَ فَيَقُولُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ يَا مَلَائِكَتِي وَ عِزَّتِي وَ جَلَالِي وَ جُودِي وَ كَرَمِي وَ ارْتِفَاعِي فِي عُلُوِّي مَا ظَنَّ بِي عَبْدِي خَيْراً سَاعَةً قَطُّ وَ لَوْ ظَنَّ بِي سَاعَةً خَيْراً مَا رَوَّعْتُهُ بِالنَّارِ أَجِيزُوا لَهُ كَذِبَهُ وَ أَدْخِلُوهُ الْجَنَّةَ.

ثُمَّ قَالَ الْعَالِمُ علیه السلام: قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ أَلَا لَا يَتَّكِلِ الْعَامِلُونَ عَلَى أَعْمَالِهِمُ الَّتِي يَعْمَلُونَهَا لِثَوَابِي فَإِنَّهُمْ لَوِ اجْتَهَدُوا وَ أَتْعَبُوا أَنْفُسَهُمْ أَعْمَارَهُمْ فِي عِبَادَتِي كَانُوا مُقَصِّرِينَ غَيْرَ بَالِغِينَ فِي عِبَادَتِهِمْ كُنْهَ عِبَادَتِي فِيمَا يَظُنُّونَهُ (۲)

عِنْدِي مِنْ كَرَامَتِي وَ لَكِنْ بِرَحْمَتِي فَلْيَثِقُوا وَ مِنْ فَضْلِي فَلْيَرْجُوا وَ إِلَى حُسْنِ الظَّنِّ بِي فَلْيَطْمَئِنُّوا فَإِنَّ رَحْمَتِي عِنْدَ ذَلِكَ تُدْرِكُهُمْ وَ مِنَّتِي تَبْلُغُهُمْ وَ رِضْوَانِي وَ مَغْفِرَتِي يَلْبَسُهُمْ فَإِنِّي أَنَا اللَّهُ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ وَ بِذَلِكَ سُمِّيتُ.

وَ أَرْوِي عَنِ الْعَالِمِ علیه السلام أَنَّهُ قَالَ: إِنَّ اللَّهَ أَوْحَى إِلَى مُوسَى بْنِ عِمْرَانَ علیه السلام أَنِ اجْعَلْ فِي الْحَبْسِ رَجُلَيْنِ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ فَحَبَسَهُمَا ثُمَّ أَمَرَهُ بِإِطْلَاقِهِمَا قَالَ فَنَظَرَ إِلَى أَحَدِهِمَا فَإِذَا هُوَ مِثْلُ الْهُدْبَةِ فَقَالَ لَهُ مَا الَّذِي بَلَغَ بِكَ مَا أَرَى مِنْكَ قَالَ الْخَوْفُ مِنَ اللَّهِ وَ نَظَرَ إِلَى الْآخَرِ لَمْ يَتَشَعَّبْ مِنْهُ شَيْ ءٌ فَقَالَ لَهُ أَنْتَ وَ صَاحِبُكَ كُنْتُمَا فِي أَمْرٍ وَاحِدٍ وَ قَدْ رَأَيْتُ بَلَغَ الْأَمْرُ بِصَاحِبِكَ وَ أَنْتَ لَمْ يتغير [تَتَغَيَّرْ] فَقَالَ لَهُ الرَّجُلُ إِنَّهُ كَانَ ظَنِّي بِاللَّهِ جَمِيلًا حَسَناً فَقَالَ يَا رَبِّ قَدْ سَمِعْتَ مَقَالَةَ عَبْدَيْكَ فَأَيُّهُمَا أَفْضَلُ قَالَ:

۱- ۱. الفتح: ۶.

۲- ۲. فيما يطلبونه خ.

صَاحِبُ الظَّنِّ الْحَسَنِ أَفْضَلُ.

وَ أَرْوِي عَنِ الْعَالِمِ علیه السلام: أَنَّ اللَّهَ أَوْحَى إِلَى مُوسَى بْنِ عِمْرَانَ علیه السلام يَا مُوسَى قُلْ لِبَنِي إِسْرَائِيلَ أَنَا عِنْدَ ظَنِّ عَبْدِي بِي فَلْيَظُنَّ بِي مَا شَاءَ يَجِدُنِي عِنْدَهُ.

وَ نَرْوِي: مَنْ خَافَ اللَّهَ سَخَتْ نَفْسُهُ عَنِ الدُّنْيَا.

وَ نَرْوِي: خَفِ اللَّهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ فَإِنْ كُنْتَ لَا تَرَاهُ فَإِنَّهُ يَرَاكَ وَ إِنْ كُنْتَ لَا تَدْرِي أَنَّهُ يَرَاكَ فَقَدْ كَفَرْتَ وَ إِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ أَنَّهُ يَرَاكَ ثُمَّ اسْتَتَرْتَ عَنِ الْمَخْلُوقِينَ بِالْمَعَاصِي وَ بَرَزْتَ لَهُ بِهَا فَقَدْ جَعَلْتَهُ أَهْوَنَ النَّاظِرِينَ إِلَيْكَ.

وَ نَرْوِي: مَنْ رَجَا شَيْئاً طَلَبَهُ وَ مَنْ خَافَ مِنْ شَيْءٍ هَرَبَ مِنْهُ مَا مِنْ مُؤْمِنٍ يَجْتَمِعُ فِي قَلْبِهِ خَوْفٌ وَ رَجَاءٌ إِلَّا أَعْطَاهُ اللَّهُ مَا أَمَّلَ وَ آمَنَهُ مِمَّا يَخَافُ.

وَ نَرْوِي: مَنْ مَاتَ آمِناً أَنْ يُسْلَبَ سُلِبَ وَ مَنْ مَاتَ خَائِفاً أَنْ يُسْلَبَ أَمِنَ السَّلْبَ.

**[ترجمه]فقه الرضا: چنین روایت شده که خداوند متعال به حضرت داود وحی فرمود: دختر فلان زن در بهشت با تو هم درجه است. حضرت داود علیه السّلام به منزل او رفت و از اعمال و رفتار او جویا شد. دید در اعمال یومیه خود با سایر مردم فرقی ندارد. از حالت درونی و روحی او سؤال کرد. در پاسخ گفت: وضع روحی من طوری است که هر دگرگونی و تغییر وضعی برای من پیش آید، من در حالت دومی خوشحال تر از حالت قبلی هستم. داود علیه السّلام گفت: حقا که دارای حسن ظن در حق خدا هستی!

و از عالم (موسی بن جعفر علیهما السلام) علیه السّلام حدیث می کنم که فرمود: مؤمن به هر گونه خیر و سعادت دنیوی و اخروی که نائل شود، فقط در اثر حسن ظن و امیدش به خداوند متعال است و در نتیجه اخلاق نیکو و خودداری از غیبت مؤمنین است.به خدا سوگند که مؤمن پس از توبه و استغفار، مشمول عذاب الهی نخواهد شد،مگر در اثر سوء ظن و نومیدی از لطف حق و بدخلقی و غیبت مؤمنین. به خدا سوگند هر مؤمنی که دارای صفت حسن ظن به خدا باشد، لطف خداوند را در کنار امید خود خواهد دید. چون خدای عزوجل کریم و بزرگ است و شرم دارد بر خلاف حسن ظن و بر خلاف امید بنده خود عمل کند. پس شما باید حسن ظن داشته باشید و به لطف و کرم الهی رغبت نمایید. خداوند در قرآن فرموده: «الظَّانِّينَ بِاللَّهِ ظَنَّ السَّوْءِ عَلَيْهِمْ دائِرَةُ السَّوْءِ»، {در اثر گمان بد به خدا، بدی هم به آنان برگشت می کند.} - . فتح / ۶ - و روایت شده که داود علیه السّلام گفت: خدایا! آن کس که تو را شناخت و در عین حال حسن ظن به تو نداشت، به تو ایمان نیاورده است. و در حدیث است که آخرین بنده ای که دستور ورود به دوزخ در حقش صادر می شود،خطاب به خدای خویش عرض می کند: پروردگارا! چنین گمانی نسبت به تو نداشتم. خداوند می فرماید: گمان تو چگونه بود؟ عرض می کند: گمانم این بود که تو گناه و خطای مرا می بخشی و در بهشت جایگزینم می نمایی. خداوند به ملائکه خود خطاب می کند: به عزت و جلال و جود و کرم و بلندی و ارتفاع مقام خود سوگند که این بنده یک لحظه هم امید خیر و حسن ظن به من نداشت، و اگر یک لحظه حسن ظن و امید به لطف من داشت، من او را به آتش نمی ترساندم. در عین حال همین دروغ و ادعایش را بپذیرید و او

را به بهشت داخل کنید.

سپس عالم (موسی بن جعفر) علیه السّلام فرمود: خداوند می فرماید: عمل کنندگان نباید برای رسیدن به پاداش اخروی، به اعمال خود اتکا و اعتماد نمایند. چون هر چه کوشش کنند و به خود رنج دهند و عمر خود را در طاعت و عبادت به سر برند، حق عبادت را انجام نداده و آن کرامت و پاداشی را که انتظار دارند، ذی حق نمی شوند. ولی فقط باید به رحمت من اعتماد داشته و امید به فضل و عنایت من داشته باشند و به حسن ظن و امیدواری صحیح اتکاء نمایند که در این صورت، رحمت من شامل آنها شده و به نعمت من می رسند و رضایت و خشنودی و مغفرت من آنان را فرا می گیرد، که من خداوند رحمان و رحیمم و به این اسماء نامیده شده ام.

و از عالم علیه السّلام حدیث می کنم که موسی بن عمران علیه السّلام به فرمان الهی دو نفر از بنی اسرائیل را زندانی کرد و پس از مدتی به دستور خداوند آنها را آزاد ساخت و دید یکی از آنها وضع و حالش پریشان و به کلی دگرگون و آشفته حال شده. سؤال کرد: چرا چنین شده ای و چه عاملی در وضع تو اثر گذاشته است؟ گفت: خوف و ترس از خدا. دیگری را دید که کوچک ترین تغییری در او راه نیافته بود و آشفتگی خاطر و پریشانی حالتی به او دست نداده بود. پرسید: تو و رفیقت در یک وضع برابر و از هر جهت متساوی بودید. وضع و حال او دگرگون و آشفته است، ولی در وضع تو تغییری رخ نداده؟ آن مرد گفت: من حسن ظن و گمان خوبی نسبت به خدا داشتم و لذا هیچ گونه حالتی برای من اثر سوء ندارد. موسی بن عمران علیه السّلام عرضه داشت: پروردگارا! حالت و گفتار این دو بنده خود را دیدی و شنیدی. کدام یک از اینها بهتر و برتر است؟ خطاب رسید: آنکه دارای حسن ظن است.

و از عالم علیه السّلام روایت می کنم که خداوند متعال به موسی بن عمران علیه السّلام فرمان داد که به بنی اسرائیل بگو که من در کنار بینش و گمان شما هستم، حال هر کس هر نحوه گمانی که می خواهد داشته باشد، باشد. اگرخوب باشد، لطف و کرم و خوبی خواهد دید و اگر بد باشد، بدی. و حدیث می کنم هر کس خوف از خدا داشته باشد، به دنیا بی اعتنا خواهد شد. و این حدیث به ما رسید که از خدای خود بترس، طوری که گویی او را می بینی، که اگر تو او را نمی بینی، او تو را می بیند. و اگر خیال کنی که او تو را نمی بیند، کافرشده ای و اگر ایمان داری که او تو را می بیند و در عین حال به هنگام گناه خود را از مردم مستور و پنهان می داری ولی در حضور خدا دست به گناه می زنی، پس لابد او را از بی ارزشترین بینندگان می دانی.

و روایت می کنیم یا بما حدیث شده که هر کس به چیزی امید داشته باشد،آن را دنبال خواهد کرد و هر کس از چیزی بترسد، از آن گریزان خواهد شد. هر مؤمنی که در دلش خوف و رجاء واقعا باشد، خداوند او را به آرزوهایش می رساند و از آنچه می ترسد ایمنش می فرماید. و نیز این حدیث به ما رسیده که هر کس در حال ایمنی از سلب نعمت و محرومیت از پاداش های اخروی بمیرد و حالت خوف نداشته باشد، از نعمت های اخروی محروم خواهد شد. و آن کس که در حال خوف و ترس از سلب نعمت و محرومیت از ثواب اخروی بمیرد، محروم نخواهد شد و به این نعمت ها خواهد رسید.

**[ترجمه]

«۵۷»

مص، [مصباح الشریعه] قَالَ الصَّادِقُ علیه السلام: أَوْحَی اللَّهُ تَعَالَی إِلَی دَاوُدَ علیه السلام ذَکِّرْ عِبَادِی مِنْ آلَائِی وَ نَعْمَائِی فَإِنَّهُمْ لَمْ یَرَوْا مِنِّی إِلَّا الْحَسَنَ الْجَمِیلَ لِئَلَّا یَظُنُّوا فِی الْبَاقِی إِلَّا مِثْلَ الَّذِی سَلَفَ مِنِّی إِلَیْهِمْ وَ حُسْنُ الظَّنِّ یَدْعُو إِلَی حُسْنِ الْعِبَادَهِ وَ الْمَغْرُورُ یَتَمَادَی فِی الْمَعْصِیَهِ وَ یَتَمَنَّی الْمَغْفِرَهَ وَ لَا یَکُونُ مُحْسِنُ الظَّنِّ فِی خَلْقِ اللَّهِ إِلَّا الْمُطِیعَ لَهُ یَرْجُو ثَوَابَهُ وَ یَخَافُ عِقَابَهُ.

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله یَحْکِی عَنْ رَبِّهِ تَعَالَی: أَنَا عِنْدَ حُسْنِ ظَنِّ عَبْدِی بِی یَا مُحَمَّدُ فَمَنْ زَاغَ عَنْ وَفَاءِ حَقِیقَهِ مُوجِبَاتِ ظَنِّهِ بِرَبِّهِ فَقَدْ أَعْظَمَ الْحُجَّهَ عَلَی نَفْسِهِ وَ کَانَ مِنَ الْمَخْدُوعِینَ فِی أَسْرِ هَوَاهُ (۱).

**[ترجمه]مصباح الشریعه: حضرت صادق علیه السّلام فرمود: خداوند متعال به حضرت داود علیه السّلام وحی نمود که: الطاف و نعمت های مرا به بندگان تذکر بده و همیشه آنها را متوجه نعمت های من بگردان - چون آنها از من جز خوبی و نیکی ندیده اند - تا در نتیجه این تذکر و توجه، نسبت به آینده خود همانند گذشته خود خویش بین بوده و حسن ظن داشته باشند که خوش بینی و حسن ظن،انسان را به عبادت و انجام وظیفه وادار می کند. ولی آن کس که به خود مغرور است و به نعمت های خداوند توجه ندارد، گناه و معصیت را ادامه داده و در خیال و آرزوی مغفرت است. و در میان مردم آن کسی که مطیع و فرمانبر است، فقط او حقیقتا دارای حسن ظن است که امید به پاداش داشته و از عقاب الهی می ترسد.

رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله می فرماید: خداوند به من خطاب نمود: ای محمد! من در کنار گمان بنده خود هستم. هر کس در موجبات و ایجاد حسن ظن خود کوتاهی نماید، حجت را بر خود تمام کرده و با آن همه لطف و عنایتی که در حق او داشته ام، خود را در اسارت هواهای نفسانی فریب داده است. - . مصباح الشریعه: ۵۸ - ۵۹ -

**[ترجمه]

«۵۸»

مص، [مصباح الشریعه] قَالَ الصَّادِقُ علیه السلام: الْخَوْفُ رَقِیبُ الْقَلْبِ وَ الرَّجَاءُ شَفِیعُ النَّفْسِ وَ مَنْ کَانَ بِاللَّهِ عَارِفاً کَانَ مِنَ اللَّهِ خَائِفاً وَ إِلَیْهِ رَاجِیاً وَ هُمَا جَنَاحَا الْإِیمَانِ یَطِیرُ الْعَبْدُ الْمُحَقِّقُ بِهِمَا إِلَی رِضْوَانِ اللَّهِ وَ عَیْنَا عَقْلِهِ یُبْصِرُ بِهِمَا إِلَی وَعْدِ اللَّهِ وَ وَعِیدِهِ وَ الْخَوْفُ طَالِعُ عَدْلِ اللَّهِ نَاهِی وَعِیدِهِ وَ الرَّجَاءُ دَاعِی فَضْلِ اللَّهِ وَ هُوَ یُحْیِی الْقَلْبَ وَ الْخَوْفُ یُمِیتُ النَّفْسَ.

ص: ۳۹۰

۱- ۱. مصباح الشریعه ۵۸ و ۵۹.

قَالَ النَّبِيُّ صلی الله علیه و آله: الْمُؤْمِنُ بَيْنَ خَوْفَيْنِ خَوْفِ مَا مَضَى وَ خَوْفِ مَا بَقِيَ وَ بِمَوْتِ النَّفْسِ يَكُونُ حَيَاةُ الْقَلْبِ وَ بِحَيَاةِ الْقَلْبِ الْبُلُوغُ إِلَى الِاسْتِقَامَةِ وَ مَنْ عَبَدَ اللَّهَ عَلَى مِيزَانِ الْخَوْفِ وَ الرَّجَاءِ لَا يَضِلُّ وَ يَصِلُ إِلَى مَأْمُولِهِ وَ كَيْفَ لَا يَخَافُ الْعَبْدُ وَ هُوَ غَيْرُ عَالِمٍ بِمَا تُخْتَمُ صَحِيفَتُهُ وَ لَا لَهُ عَمَلٌ يَتَوَسَّلُ بِهِ اسْتِحْقَاقاً وَ لَا قُدْرَةَ لَهُ عَلَى شَيْءٍ وَ لَا مَفَرَّ وَ كَيْفَ لَا يَرْجُو وَ هُوَ يَعْرِفُ نَفْسَهُ بِالْعَجْزِ وَ هُوَ غَرِيقٌ فِي بَحْرِ آلَاءِ اللَّهِ وَ نَعْمَائِهِ مِنْ حَيْثُ لَا تُحْصَى وَ لَا تُعَدُّ فَالْمُحِبُّ يَعْبُدُ رَبَّهُ عَلَى الرَّجَاءِ بِمُشَاهَدَةِ أَحْوَالِهِ بِعَيْنِ سَهَرٍ وَ الزَّاهِدُ يَعْبُدُ عَلَى الْخَوْفِ.

قَالَ أُوَيْسٌ لِهَرِمِ بْنِ حَيَّانَ: قَدْ عَمِلَ النَّاسُ عَلَى رَجَاءٍ فَقَالَ بَلْ نَعْمَلُ عَلَى الْخَوْفِ وَ الْخَوْفُ خَوْفَانِ ثَابِتٌ وَ عَارِضٌ فَالثَّابِتُ مِنَ الْخَوْفِ يُورِثُ الرَّجَا وَ الْعَارِضُ مِنْهُ يُورِثُ خَوْفاً ثَابِتاً وَ الرَّجَاءُ رَجَاءَانِ عَاكِفٌ وَ بَادٍ فَالْعَاكِفُ مِنْهُ يُقَوِّي نِسْبَةَ الْعَبْدِ(۱)

وَ الْبَادِي مِنْهُ يُصَحِّحُ أَمَلَ الْعَجْزِ وَ التَّقْصِيرِ وَ الْحَيَاءِ(۲).

**[ترجمه]مصباح الشریعه:حضرت صادق علیه السّلام فرمود: خوف از خدا، رقیب و نگهبان دل است و رجاء و امید، شفیع و واسطه کمال نفس انسان است.

آن کس که خدا را بشناسد، حتما دارای خوف از خدا و رجاء از او خواهد بود. این دو صفت مانند دو بالی است که بنده متصف به این دو صفت، با آن پرواز کرده و به مقام رضوان خدا نائل می گردد و موجب بینایی عقل است و نیز چشمی برای خرد است که با آن وعده و وعید الهی را می بیند. و خوف نشانگر عدل الهی و باز دارنده از موارد وعید و نهی خدا است. و رجاء و امید موجب فضل و عنایت الهی است، مایه زنده بودن دل است و خوف الهی نفس اماره را می میراند.

پیغمبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله فرمود: مؤمن همیشه مابین دو ترس قرار گرفته؛ ترس از گذشته اعمال و ترس از عمر باقیمانده. و با کشتن نفس و سرکوبی هواها، دل زنده و نیرومند می شودو اگر دل انسان زنده شد، صفت استقامت و پایداری در راه رسیدن به هدف به دست می آید.

هر کس که عبادتش بر پایه خوف و رجاء باشد، گمراه نخواهد شد و به مقصود خود نائل می شود. اما راه پیدایش خوف؛ البته کسی که از خاتمه کار خود آگاهی ندارد و نمی داند پرونده اعمالش چگونه و به چه نحو بسته خواهد شد و از طرف دیگر اعمالش هر چقدر هم زیاد باشد، او را ذی حق و طلبکار نخواهد کرد و از خود قدرت و نیرویی ندارد و راه فرار و گریزی هم نیست، قطعا حالت خوف و ترس در او پیدا می شود. اما راه پیدایش رجاء و امید، به این طریق است که او خود به عجز و ناتوانی خود معترف و آگاه است و از هر جهت فقیر، ولی در عین حال در دریای نعمت و الطاف حق غوطه ور است و مراحم و عنایات بی شمار خداوند، از هر جانب او را فرا گرفته است. همین توجه به نعمت های بی شمار، رجاء او را تقویت و او را امیدوار به رحمت الهی خواهد نمود. بنابراین کسی که محبت و عشق به خدای مهربان در دلش جایگزین شده، عبادت و شب زنده داری اش بر پایه امید به او و چشمداشت از لطف و عنایت خداوندی استوار است و کسی که زاهد است، عبادتش بر اساس خوف و ترس است.

اویس قرنی به هرم بن حیان را گفت: مردم اعمال و عبادات خود را بر پایه رجاء و امید قرار داده اند. هرم گفت: ولی ما بر

اساس خوف اعمال خود را انجام می دهیم. خوف دو قسم است: ثابت و استوار و دیگری عارض و جدید.

خوف ثابت موجب پیدایش رجاء می شود و خوف و ترس جدید و تازه به تازه، موجب ثبات خوف و ترس استوار خواهد شد. رجاء هم بر دو گونه است: رجاء ثابت و دیگری رجاء تازه و جدید که موقع آرزوی نعمت تازه رخ می دهد. رجاء و امید ثابت، ارتباط و محبت بنده را با خدای خود تقویت می کند. رجاء و امید تازه و جدید، آرزوها نسبت به نعمت را تصحیح و عجز و ناتوانی او را روشن ساخته و انسان را به اعتراف به تقصیر وادار و او را به شرم و حیا می کشاند. -. مصباح الشریعه: ۶۰ - ۶۱ -

**[ترجمه]

«۵۹»

شی، [تفسیر العیاشی] عَنْ صَفْوَانَ الْجَمَّالِ قَالَ: صَلَّیْتُ خَلْفَ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام فَأَطْرَقَ ثُمَّ قَالَ اللَّهُمَّ لَا تُؤْمِنِّی مَکْرَکَ ثُمَّ جَهَمَ (۳)

فَقَالَ فَلا یَأْمَنُ مَکْرَ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْخاسِرُونَ (۴).

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: صفوان جمال گوید: پشت سر حضرت صادق علیه السّلام نماز گزاردم.دیدم که حضرت پس از نماز سر به زیر انداخت، سپس عرض نمود: خداوندا! مرا از مکر خودت ایمن مدار. سپس با صدای بلند و یا با چهره گرفته این آیه را قرائت فرمود: «فَلا یَأْمَنُ مَکْرَ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْخاسِرُونَ»، -. اعراف / ۹۹ - {جز افراد زیانکار کسی از مکر خدا ایمن نیست.} -. تفسیر عیاشی ۲ : ۲۳ -

**[ترجمه]

«۶۰»

م، [تفسیر الإمام علیه السلام]: قَالَ اللَّهُ تَعَالَی إِنَّ الَّذِینَ آمَنُوا بِاللَّهِ (۵) وَ بِمَا فَرَضَ الْإِیمَانَ بِهِ مِنْ نُبُوَّهِ نَبِیِّ اللَّهِ وَ وَلَایَهِ عَلِیِّ بْنِ أَبِی طَالِبٍ وَ الطَّیِّبِینَ مِنْ آلِهِ وَ الَّذِینَ هادُوا یَعْنِی الْیَهُودَ وَ النَّصاری الَّذِینَ زَعَمُوا أَنَّهُمْ فِی دِینِ اللَّهِ مُتَنَاصِرُونَ وَ الصَّابِئِینَ الَّذِینَ زَعَمُوا أَنَّهُمْ صَبَوْا إِلَی دِینِ اللَّهِ وَ هُمْ بِقَوْلِهِمْ کَاذِبُونَ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ مِنْ هَؤُلَاءِ

ص: ۳۹۱

۱- ۱. المحبه خ ل.

۲- ۲. مصباح الشریعه ص ۶۰ و ۶۱.

۳- ۳. اختار فی المصدر المطبوع نسخه« جهر» بدل« جهم» و التجهم هو التعبس یقال: جهمه: استقبله بوجه مکفهر باسر.

۴- ۴. تفسير العيّاشىّ ج ۲ ص ۲۳، و الآيه فى الأعراف: ۹۹.

۵- ۵. البقره: ۶۲.

الْكُفَّارِ وَ نَزَعَ عَنْ كُفْرِهِ وَ مَنْ آمَنَ مِنْ هَؤُلَاءِ الْمُؤْمِنِينَ فِي مُسْتَقْبَلِ أَعْمَارِهِمْ وَ أَخْلَصَ وَ وَفَى بِالْعَهْدِ وَ الْمِيثَاقِ الْمَأْخُوذَيْنِ عَلَيْهِ لِمُحَمَّدٍ وَ عَلِيٍّ وَ خُلَفَائِهِمَا الطَّاهِرِينَ وَ عَمِلَ صالِحاً مِنْ هَؤُلَاءِ الْمُؤْمِنِينَ فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ ثَوَابُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ فِي الْآخِرَةِ وَ لا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ هُنَاكَ حِينَ يَخَافُ الْفَاسِقُونَ وَ لا هُمْ يَحْزَنُونَ إِذَا حَزِنَ الظَّالِمُونَ لِأَنَّهُمْ لَمْ يَعْمَلُوا مِنْ مَخَافَةِ اللَّهِ مَا يُخَافُ مِنْ فِعْلِهِ وَ لَا يَحْزَنُ لَهُ وَ نَظَرَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلِيٌّ عليه السلام إِلَى رَجُلٍ أَثَّرَ الْخَوْفُ عَلَيْهِ فَقَالَ مَا بَالُكَ قَالَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ فَقَالَ يَا عَبْدَ اللَّهِ خَفْ ذُنُوبَكَ وَ خَفْ عَدْلَ اللَّهِ عَلَيْكَ فِي مَظَالِمِ عِبَادِهِ وَ أَطِعْهُ فِيمَا كَلَّفَكَ وَ لَا تَعْصِهِ فِيمَا يُصْلِحُكَ ثُمَّ لَا تَخَفِ اللَّهَ بَعْدَ ذَلِكَ فَإِنَّهُ لَا يَظْلِمُ أَحَداً وَ لَا يُعَذِّبُهُ فَوْقَ اسْتِحْقَاقِهِ أَبَداً إِلَّا أَنْ تَخَافَ سُوءَ الْعَاقِبَةِ بِأَنْ تَغَيَّرَ أَوْ تَبَدَّلَ فَإِنْ أَرَدْتَ أَنْ يُؤْمِنَكَ اللَّهُ سُوءَ الْعَاقِبَةِ فَاعْلَمْ أَنَّ مَا تَأْتِيهِ مِنْ خَيْرٍ فَبِفَضْلِ اللَّهِ وَ تَوْفِيقِهِ وَ مَا تَأْتِيهِ مِنْ سُوءٍ فَبِإِمْهَالِ اللَّهِ وَ إِنْظَارِهِ إِيَّاكَ وَ حِلْمِهِ وَ عَفْوِهِ عَنْكَ (۱).

**[ترجمه]تفسیر امام حسن عسکری: خداوند متعال در آیه شریفه فرمود: «إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّه»، {ترجمه آیه در کروشه بیاید.} - . بقره / ۶۳ - آنکه به خدا و به آنچه که ایمان به او را فرض نموده، از قبیل ایمان به نبوت پیغمبر و ولایت علی بن ابی طالب و اهل بیت پاك او ایمان دارند.«وَ الَّذِينَ هادُوا» یعنی یهودی ها،«وَ النَّصارى» یعنی آنان که به خیال خود از یاوران و ناصران دین خدا هستند،«وَ الصَّابِئِينَ» آنان که به خیال خود شیفته دین الهی هستند، با اینکه دروغ می گویند،«مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ» از این یهود و نصرانی و صائبین، هر کس که به خدا ایمان آورد و از کفر خود دست بردارد، و از این مؤمنین هر کس که در آینده عمر خود ایمانش را حفظ کرده و با کمال اخلاص به عهد و میثاق خود درباره پیغمبر و علی و جانشینان معصوم آنان وفادار باشد،«وَ عَمِلَ صالِحاً» و علاوه بر اصل ایمان، دارای اعمال شایسته و نیک باشد،«فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ» اجر و پاداش اخروی آنان نزد پروردگار هست،«وَ لا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ» در آن جهان که فساق در ترسند، آنان ترسی ندارند،«وَ لا هُمْ يَحْزَنُونَ» در آن زمان که اندوه شدید ستمکاران را فرا می گیرد، آنان حزن و اندوهی ندارند. چون اهل ایمان از جهت خوف خدا کارهایی که موجب ترس و حزن است انجام ندادند و لذا در آن روز، هیچ ترس و خوف و حزن و اندوهی ندارند.

امیر مؤمنان علی علیه السّلام مردی را که آثار و نشانه خوف از او مشاهده می شد دید و حالش را پرسید. عرض کرد: من از خدا می ترسم. حضرت فرمود: ای بنده خدا! از گناهان خود بترس، نه از خدا؛ از عدل الهی و دادگری او درباره حقوق و مظالم بندگانش بترس و در آنچه که به تو تکلیف کرده اطاعتش کن و در آنچه از راه مصلحت بینی تو را نهی فرموده، معصیتش را مکن. پس از این دیگر از خدا مترس،چون او به کسی ظلم نمی کند و بیش از استحقاقش او را عذاب و کیفر نمی دهد. اگر مراعات اینها را نمودی جایی برای ترس از خدا نیست، مگر اینکه از بدی عاقبت و پایان امر بترسی، چون همیشه احتمال تغیر و تبدل حالت داده می شود. و اگر می خواهی که خداوند مهربان تو را از سوء عاقبت در امان بدارد، باید بدانی و معتقد باشی که آنچه از خیر و خوبی به تو می رسد و انجام می دهی، در اثر توفیق خداوند و به فضل و عنایت اوست و آنچه از اعمال زشت مرتکب بشوی، یکنوع مهلت و فرصت دادن است که خدا به تو مهلت می دهد، زود تو را عذاب نمی کند و نسبت به تو حلم و بردباری و عفو و بخشش می نماید. - . تفسیر امام حسن عسکری: ۱۲۵ -

**[ترجمه]

جا، [المجالس للمفيد] أَحْمَدُ بْنُ الْوَلِيدِ عَنْ أَبِيهِ عَنِ الصَّفَّارِ عَنِ ابْنِ مَعْرُوفٍ عَنِ ابْنِ مَهْزِيَارَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ أَبِی سَارَةَ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام یَقُولُ: لَا یَکُونُ الْعَبْدُ مُؤْمِناً حَتَّی یَکُونَ خَائِفاً رَاجِیاً وَ لَا یَکُونُ خَائِفاً رَاجِیاً حَتَّی یَکُونَ عَامِلًا لِمَا یَخَافُ وَ یَرْجُو(۲).

ین، [کتاب حسین بن سعید] و النوادر ابن سنان: مثله.

**[ترجمه]مجالس مفید: حسن بن ابی ساره گفت: از حضرت صادق علیه السّلام شنیدم که می فرمود: در صورتی ایمان بنده کامل می شود که دارای حالت خوف و رجاء باشد و در صورتی خائف و ترسان بوده و واقعا امیدش صحیح است که برای آنچه می ترسد و آنچه امید وصول به آن را دارد، جدا عمل کند. - . مجالس مفید: ۱۲۲ -

حسین بن سعید هم چنین نقل کرده است.

**[ترجمه]

«۶۲»

جا، [المجالس للمفید] بِالْإِسْنَادِ عَنِ ابْنِ مَهْزِیَارَ عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ عَلِیٍّ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَ وَ الَّذِینَ یُؤْتُونَ ما آتَوْا وَ قُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ قَالَ مِنْ شَفَقَتِهِمْ وَ رَجَائِهِمْ یَخَافُونَ أَنْ تُرَدَّ إِلَیْهِمْ أَعْمَالُهُمْ إِذَا لَمْ یُطِیعُوا وَ هُمْ یَرْجُونَ أَنْ یُتَقَبَّلَ مِنْهُمْ (۳).

ص: ۳۹۲

۱- ۱. تفسیر الإمام ص ۱۲۵.

۲- ۲. مجالس المفید ص ۱۲۲.

۳- ۳. مجالس المفید ۱۲۳ و الآیه فی المؤمنون ۶۰.

ین، [کتاب حسین بن سعید] و النوادر القاسم بن محمد: مثله.

**[ترجمه]مجالس مفید: از علی که گفت: تفسیر آیه«وَ الَّذِینَ یُؤْتُونَ ما آتَوْا وَ قُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ» را از امام صادق علیه السلام سؤال کردم. فرمود: یعنی از جهت خوف و رجاء، ترس این را دارنـد که اگر اطاعت نکنند، اعمالشان قبول نشود و برگردد و در عین حال امید به قبول و پذیرش هم دارند. - . مجالس مفید: ۱۲۳ -

حسین بن سعید نیز چنین نقل کرده است.

**[ترجمه]

«۶۳»

قیه، [الـدروع الواقیه] ذَکَرَ أَبُو جَعْفَرٍ أَحْمَـدُ الْقُمِّیُّ فِی کِتَابِ زُهْدِ النَّبِیِّ صـلی الله علیه و آله: أَنَّ جَبْرَئِیلَ أَتَاهُ عِنْدَ الزَّوَالِ فِی سَاعَةٍ لَمْ یَأْتِهِ فِیهَا وَ هُوَ مُتَغَیِّرُ اللَّوْنِ وَ کَانَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله یَسْمَعُ حِسَّهُ وَ جِرْسَهُ فَلَمْ یَسْمَعْهُ یَوْمَئِذٍ فَقَالَ لَهُ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله یَا جَبْرَئِیلُ مَا لَکَ جِئْتَنِی فِی سَاعَةٍ لَمْ تَکُنْ تَجِیئُنِی فِیهَا وَ أَرَی لَوْنَکَ مُتَغَیِّراً وَ کُنْتُ أَسْمَعُ حِسَّکَ وَ جِرْسَکَ فَلَمْ أَسْمَعْهُ فَقَالَ إِنِّی جِئْتُ حِینَ أَمَرَ اللَّهُ بِمَنَافِخِ النَّارِ فَوُضِعَتْ عَلَی النَّارِ.

فَقَالَ النَّبِیُّ صـلی الله علیه و آله أَخْبِرْنِی عَنِ النَّارِ یَا جَبْرَئِیلُ حِینَ خَلَقَهَا اللَّهُ تَعَالَی فَقَالَ اللَّهُ سُـبْحَانَهُ أَوْقَدَ عَلَیْهَا أَلْفَ عَامٍ فَاحْمَرَّتْ ثُمَّ أَوْقَدَ عَلَیْهَا أَلْفَ عَامٍ فَابْیَضَّتْ ثُمَّ أَوْقَدَ عَلَیْهَا أَلْفَ عَامٍ فَاسْوَدَّتْ فَهِیَ سَوْدَاءُ مُظْلِمَةٌ لَا یُضِـی ءُ جَمْرُهَا وَ لَا یَنْطَفِئُ لَهَبُهَا وَ الَّذِی بَعَثَکَ بِـالْحَقِّ نَبِیّاً لَوْ أَنَّ مِثْلَ خَرْقِ إِبْرَةٍ خَرَجَ مِنْهَا عَلَی أَهْلِ الْأَرْضِ لَاحْتَرَقُوا عَنْ آخِرِهِمْ وَ لَوْ أَنَّ رَجُلًا دَخَلَ جَهَنَّمَ ثُمَّ أُخْرِجَ مِنْهَا لَهَلَـکَ أَهْـلُ الْـأَرْضِ جَمِیعـاً حِینَ یَنْظُرُونَ إِلَیْهِ لِمَـا یَرَوْنَ بِهِ وَ لَوْ أَنَّ ذِرَاعاً مِنَ السِّلْسِـلَةِ الَّتِی ذَکَرَهَا اللَّهُ تَعَالَی فِی کِتَابِهِ وُضِعَ عَلَی جَمِیعِ جِبَالِ الـدُّنْیَا لَذَابَتْ عَنْ آخِرِهَا وَ لَوْ أَنَّ بَعْضَ خُزَّانِ التِّسْـعَةَ عَشَـرَ نَظَرَ إِلَیْهِ أَهْلُ الْأَرْضِ لَمَاتُوا حِینَ یَنْظُرُونَ إِلَیْهِ وَ لَوْ أَنَّ ثِیَاباً مِنْ ثِیَابِ أَهْلِ جَهَنَّمَ خَرَجَ إِلَی الْأَرْضِ لَمَاتَ أَهْلُ الْأَرْضِ مِنْ نَتْنِ رِیحِهِ فَأَکَبَّ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله وَ أَطْرَقَ یَبْکِی وَ کَذَلِکَ جَبْرَئِیلُ فَلَمْ یَزَالا یَبْکِیَانِ حَتَّی نَادَاهُمَا مَلَکٌ مِنَ السَّمَاءِ یَا جَبْرَئِیلُ وَ یَا مُحَمَّدُ إِنَّ اللَّهَ قَدْ آمَنَکُمَا مِنْ أَنْ تَعْصِیَانِهِ فَیُعَذِّبَکُمَا.

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صـلی الله علیه و آله رَأَیْتُ فِی الْمَنَامِ رَجُلًا قَدْ هَوَتْ صَـحِیفَتُهُ قِبَلَ شِمَالِهِ فَجَاءَهُ خَوْفُهُ مِنَ اللَّهِ فَأَخَذَ صَحِیفَتَهُ فَجَعَلَهَا فِی یَمِینِهِ وَ رَأَیْتُ رَجُلًا مِنْ أُمَّتِی قَدْ هَوَی فِی النَّارِ فَجَاءَتْهُ دُمُوعُهُ الَّتِی بَکَی مِنْ خَشْیَةِ اللَّهِ فَاسْتَخْرَجَهُ مِنْ ذَلِکَ.

**[ترجمه]الدروع الواقیه: ابو جعفر احمد قمی در کتاب «زهد النّبی» چنین نقل کرده است:روزی هنگام زوال، جبرئیل با چهره ای دگرگون خدمت حضرت شـرفیاب شد. هر وقت که جبرئیل نازل می شد، حضرت رسول صلّی اللّه علیه و آله صدا و طنین جبرئیل را می شـنید و احساس می کرد، ولی در آن روز از شدت ناراحتی هیچ گونه صدا و طنینی نداشت. حضرت فرمود: ای جبرئیل! چه شـده که در ساعتی که سابقه نـدارد آمده ای و می بینم که چهره ات دگرگون شده و صدا و طنینی در تو احساس نمی کنم و نمی شـنوم؟ عرضه داشت: چون در این هنگـام فرمـان دمیـدن در آتش دوزخ از جـانب پروردگار صادر شـد و من وسائل نفـخ و دمیـدن را بر آتش نهادمم. حضـرت فرمود: از وضع آتش دوزخ هنگامی که خدا آن را آفرید برای من توضـیح بـده. عرضه داشت: خداونـد متعـال تـا مـدت هزار سال دیگر افروختن و اشـتعال آن را ادامه داد تا اینکه به کلی سـیاه گشت و

اکنون در کمال سیاهی و شدت ظلمت و تیر گی است که آتشش روشنایی ندارد و شعله اش فروکش نمی کند. به آن خدایی

که تو را به حق برای نبوت برگزید، اگر مقدار ته سوزنی از آن آتش بر اهل زمین فرود آید، تمام روی زمین سوخته و نابود می شوند و اگر یکنفر دوزخی با این وضع دوزخی اش از آن بیرون آید، تمام مردم روی زمین از دیدن منظره او به هلاکت می رسند و اگر یک حلقه از آن زنجیر دوزخی که خداوند در کتاب خود قرآن از آن نام برده بر کوه های دنیا نهاده شود، تمامی کوه ها از شدت حرارت آن ذوب می شود. و اگر یکی از نگهبانان نوزده گانه دوزخ را مردم ببینند، از همان دیدن وضع و هیئت او می میرند. و اگر جامه ای از جامه های دوزخیان را به طرف زمین بیاورند، مردم روی زمین از شدت عفونت و بوی بد آن نابود می شوند.

پس از این سخنان جبرئیل، ناگهان رسول خدا صلّی اللّٰه علیه و آله بر روی خود بر زمین افتاد و جبرئیل و حضرت شروع به گریه نمودند و تا مدت طولانی به گریه خود ادامه دادند، تا اینکه ملکی از آسمان ندا در دارد: ای جبرئیل و ای محمد! خداوند شما را معصوم نموده و ایمن داشته از اینکه اقدام به معصیت کنید و معذّب شوید. رسول خدا صلّی اللّٰه علیه و آله فرمود: در عالم رؤیا دیدم که نامه عمل شخصی فرود آمد و به دست چپش داده شد و در همین حال خوف و ترس از خداوند او را فرا گرفت. به پاس تقدیر از این حالت ارزنده او، نامه عملش از دست چپش گرفته و به دست راستش داده شد. و نیز دیدم مردی از امت خود را که به طرف آتش سقوط کرد،ولی ناگهان اشک هایی که در دنیا از اثر خوف الهی از چشمش فرو ریخته بود، فرا رسید و همین اشک ها او را از آتش نجات داد.

**[ترجمه]

«۶۴»

ضه، [روضه الواعظین] قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: مَنْ کَانَ بِاللَّهِ أَعْرَفَ کَانَ مِنَ اللَّهِ أَخْوَفَ وَ قَالَ صلی الله علیه و آله یَا ابْنَ مَسْعُودٍ اخْشَ اللَّهَ بِالْغَیْبِ کَأَنَّکَ تَرَاهُ فَإِنْ لَمْ تَرَهُ فَإِنَّهُ یَرَاکَ

ص: ۳۹۳

يَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى مَنْ خَشِيَ الرَّحْمنَ بِالْغَيْبِ وَ جاءَ بِقَلْبٍ مُنِيبٍ ادْخُلُوها بِسَلامٍ ذلِكَ يَوْمُ الْخُلُودِ(۱).

وَ رُوِيَ: أَنَّ النَّبِيَّ صلى الله عليه و آله كَانَ يُصَلِّي وَ قَلْبُهُ كَالْمِرْجَلِ يَغْلِي مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ تَعَالَى.

وَ قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام: يَا بُنَيَّ خَفِ اللَّهَ خَوْفاً أَنَّكَ لَوْ أَتَيْتَهُ بِحَسَنَاتِ أَهْلِ الْأَرْضِ لَمْ يَقْبَلْهَا مِنْكَ وَ ارْجُ اللَّهَ رَجَاءً أَنَّكَ لَوْ أَتَيْتَهُ بِسَيِّئَاتِ أَهْلِ الْأَرْضِ غَفَرَهَا لَكَ.

وَ قَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله: إِذَا اقْشَعَرَّ قَلْبُ الْمُؤْمِنِ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ تَحَاتَّتْ عَنْهُ خَطَايَاهُ كَمَا تَتَحَاتُّ مِنَ الشَّجَرِ وَرَقُهَا.

وَ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام قَالَ وَجَدْنَا فِي كِتَابِ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ عليه السلام: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله قَالَ وَ هُوَ عَلَى مِنْبَرِهِ وَ اللَّهِ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ مَا أُعْطِيَ مُؤْمِنٌ خَيْرَ الدُّنْيَا وَ الْآخِرَهِ إِلَّا بِحُسْنِ ظَنِّهِ بِاللَّهِ وَ رَجَائِهِ وَ حُسْنِ خُلُقِهِ وَ الْكَفِّ عَنِ اغْتِيَابِ الْمُؤْمِنِينَ وَ اللَّهِ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ لَا يُعَذِّبُ اللَّهُ مُؤْمِناً بَعْدَ التَّوْبَهِ وَ الِاسْتِغْفَارِ إِلَّا بِسُوءِ ظَنِّهِ بِاللَّهِ وَ تَقْصِيرٍ مِنْ رَجَائِهِ بِاللَّهِ وَ سُوءِ خُلُقِهِ وَ اغْتِيَابِهِ لِلْمُؤْمِنِينَ وَ اللَّهِ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ لَا يَحْسُنُ ظَنُّ عَبْدٍ مُؤْمِنٍ بِاللَّهِ إِلَّا كَانَ اللَّهُ عِنْدَ ظَنِّ عَبْدِهِ الْمُؤْمِنِ بِهِ لِأَنَّ اللَّهَ كَرِيمٌ بِيَدِهِ الْخَيْرَاتُ يَسْتَحِي أَنْ يَكُونَ عَبْدُهُ الْمُؤْمِنُ قَدْ أَحْسَنَ بِهِ الظَّنَّ وَ الرَّجَاءَ ثُمَّ يُخْلِفَ ظَنَّهُ وَ رَجَاءَهُ لَهُ فَأَحْسِنُوا بِاللَّهِ الظَّنَّ وَ ارْغَبُوا إِلَيْهِ.

وَ قَالَ عليه السلام: لَيْسَ مِنْ عَبْدٍ ظَنَّ بِهِ خَيْراً إِلَّا كَانَ عِنْدَ ظَنِّهِ بِهِ وَ ذَلِكَ قَوْلُهُ عَزَّ وَ جَلَ ذلِكُمْ ظَنُّكُمُ الَّذِي ظَنَنْتُمْ بِرَبِّكُمْ أَرْداكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ مِنَ الْخاسِرِينَ (۲).

عَنْهُ عليه السلام قَالَ قَالَ دَاوُدُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ: يَا رَبِّ مَا آمَنَ مَنْ عَرَفَكَ فَلَمْ يُحْسِنِ الظَّنَّ بِكَ.

**[ترجمه]روضه كافى: رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله فرمود: هر كس معرفتش درباره خدا بيشتر باشد، خوف و ترسش از خدا بيشتر خواهد بود. اى فرزند مسعود! در نهان از خدا بترس، به گونه اى كه گويى او را مى بينى. كه اگر تو او را نمى بينى، او تو را مى بيند. خداوند مى فرمايد: «مَنْ خَشِيَ الرَّحْمنَ بِالْغَيْبِ وَ جاءَ بِقَلْبٍ مُنِيبٍ. ادْخُلُوها بِسَلامٍ ذلِكَ يَوْمُ الْخُلُودِ»، {آن كس كه در نهان از خدا بترسد و با دلى شكسته و پر آه وارد شود، به اين بهشت با سلم و صفا وارد شده و باشيد كه امروز روز نعمت ابدى است.} - . ق / ۳۳ - ۳۴ - و روايت شده كه پيغمبر صلّى اللّه عليه و آله مشغول نماز كه مى شد، صداى دگرگونى قلبش مانند ديگ در حال جوش كه از خوف خدا مى لرزيد به گوش مى رسيد.

امير مؤمنان على عليه السّلام فرمود: اى فرزند عزيز! از خدا بترس، بگونه اى كه اگر با اعمال حسنه تمام مردم زمين به محضرش برسى، باز هم احتمال عدم پذيرش آنها را بدهى.و طورى به خدا اميدوار باش كه اگر فرضا با گناهان جميع مردم روى زمين وارد شوى، باز هم اميد به مغفرت و بخشش او داشته باشى.

پيغمبر صلّى اللّه عليه و آله فرمود: هنگامى كه دل مؤمن از خوف لرزيد، گناهانش همانند برگ درخت مى ريزد.

از حضرت باقر عليه السّلام نقل شده كه فرمود: در كتاب على بن ابى طالب عليه السّلام يافتيم كه روزى رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله در منبر فرمود: قسم به خدايى كه جز او خدايى نيست، هر خير و سعادتى كه در دنيا و آخرت به مؤمن برسد، فقط

در اثر حسن ظن او به خدا، در اثر امید و خوش خلقی او و خودداری او از غیبت مؤمنین است. قسم به خدایی که جز او خدایی نیست، خداوند مؤمن را پس از توبه و استغفار عذاب نمی کند، مگر از لحاظ سوء ظن او به خدا و در اثر کوتاهی در رجاء و امیدش و بدی اخلاق و غیبت مؤمنین. قسم به خدایی که جز او خدایی نیست، هر بنده مؤمنی که حسن ظن به خدا داشته باشد، مطابق گمان نیکش لطف و عنایت خدا را خواهد دید. زیرا خداوند بزرگوار است و تمام خیر و خوبی ها به دست او است و شرم دارد از اینکه بنده مؤمنش نسبت به او حسن ظن بدارد و او بر خلاف حسن ظن او و بر خلاف امیدش با او رفتار نماید. بنابراین شما باید به خدا حسن ظن داشته و به لطف و کرمش رغبت و امید داشته باشید.

و نیز فرمود: هیچ بنده ای گمان خوب یا بد نسبت به خدا نمی دارد، مگر اینکه خدا و رفتار خدا را مطابق گمان خود می بیند. و همین است معنای آیه شریفه«ذٰلِكُمْ ظَنُّكُمُ الَّذِی ظَنَنْتُمْ بِرَبِّكُمْ أَرْداكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ مِنَ الْخاسِرِينَ.» و از آن حضرت نقل شده که داود پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله گفت: خداوندا! آن کس که تو را شناخت ولی حسن ظن به تو نداشت،به تو ایماننیاورده است.

**[ترجمه]

«۶۵»

مِشْكَاةُ الْأَنْوَارِ، نَقْلًا مِنْ كِتَابِ الْمَحَاسِنِ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: وَجَدْنَا فِی كِتَابِ عَلِیٍّ علیه السلام إِلَى آخِرِ الْأَخْبَارِ الثَّلَاثَهِ(۳).

ص: ۳۹۴

۱- ۱. ق: ۳۳ و ۳۴.

۲- ۲. فصّلت: ۲۳.

۳- ۳. مشکاه الأنوار ص ۳۵ و ۳۶.

رَوْضَهُ الْوَاعِظِینَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: لَا یَمُوتَنَّ أَحَدُکُمْ إِلَّا وَ هُوَ یُحْسِنُ الظَّنَّ بِاللَّهِ فَإِنَّ حُسْنَ الظَّنِّ بِاللَّهِ ثَمَنُ الْجَنَّه(۱).

وَ مِنْ سَائِرِ الْکُتُبِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: کَانَ فِی زَمَنِ مُوسَی بْنِ عِمْرَانَ رَجُلَانِ فِی الْحَبْسِ فَأَمَّا أَحَدُهُمَا فَسَمِنَ وَ غَلُظَ وَ أَمَّا الْآخَرُ فَنَحِلَ فَصَارَ مِثْلَ الْهُدْبَهِ فَقَالَ مُوسَی بْنُ عِمْرَانَ لِلْمُسْمَنِ مَا الَّذِی أَرَی بِکَ مِنْ حُسْنِ الْحَالِ فِی بَدَنِکَ قَالَ حُسْنُ الظَّنِّ بِاللَّهِ وَ قَالَ لِلْآخَرِ مَا الَّذِی أَرَی بِکَ مِنْ سُوءِ الْحَالِ فِی بَدَنِکَ قَالَ الْخَوْفُ مِنَ اللَّهِ فَرَفَعَ مُوسَی یَدَهُ إِلَی اللَّهِ تَعَالَی فَقَالَ یَا رَبِّ قَدْ سَمِعْتَ مَقَالَتَهُمَا فَأَعْلِمْنِی أَیُّهُمَا أَفْضَلُ فَأَوْحَی اللَّهُ تَعَالَی إِلَیْهِ صَاحِبُ حُسْنِ الظَّنِّ بِی (۲).

**[ترجمه]مشکاه الانوار: - . مشکاه الانوار: ۳۵ – ۳۶ – از کتاب محاسن، از حضرت باقر علیه السّلام، از کتاب علی علیه السّلام این اخبار سه گانه را نقل نموده است.

روضه الواعظین: - . مشکاه الانوار: ۳۶ – رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: مراقب باشید تا آخرین لحظات زندگی حسن ظن به خدا را از دست ندهید که آن بهای بهشت است. و از کتب دیگر - . مشکاه الانوار: ۳۷ – از حضرت صادق علیه السّلام نقل شده که در زمان موسی بن عمران علیه السّلام، دو نفر زندانی شدند. پس از مدتی که بیرون آمدند، یکی از آنها سمین و فربه شده بود، ولی دیگری لاغر و ضعیف.موسی بن عمران به آن فربه گفت: در اثر چه عاملی چنین سیمین و فربه و خندان و خوشحالی؟ گفت: در اثر حسن ظن به خدا . به دیگری گفت: چه شده است که این چنین ناراحت و نحیف و لاغر گشته ای؟ گفت: از جهت خوف و ترس از خدا. موسی بن عمران علیه السّلام دست به سوی آسمان دراز نموده و عرضه داشت: پروردگارا! تو گفتار هر دو را شنیدی. می خواهم بدانم کدام یک از این دو نفر در نزد تو بهتر است؟به موسی وحی شد: آن کس که دارای حسن ظن به من است.

**[ترجمه]

«۶۶»

کا، [الکافی] عِدَّهٌ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ ابْنِ فَضَّالٍ عَنِ الْحَکَمِ بْنِ مِسْکِینٍ عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَمَّارٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: کَانَ مَلِکٌ فِی بَنِی إِسْرَائِیلَ وَ کَانَ لَهُ قَاضٍ وَ لِلْقَاضِی أَخٌ وَ کَانَ رَجُلَ صِدْقٍ وَ لَهُ امْرَأَهٌ قَدْ وَلَدَتْهَا الْأَنْبِیَاءُ فَأَرَادَ الْمَلِکُ أَنْ یَبْعَثَ رَجُلًا فِی حَاجَهٍ فَقَالَ لِلْقَاضِی ابْغِنِی رَجُلًا ثِقَهً فَقَالَ مَا أَعْلَمُ أَحَداً أَوْثَقَ مِنْ أَخِی فَدَعَاهُ لِیَبْعَثَهُ فَکَرِهَ ذَلِکَ الرَّجُلُ وَ قَالَ لِأَخِیهِ إِنِّی أَکْرَهُ أَنْ أُضَیِّعَ امْرَأَتِی فَعَزَمَ عَلَیْهِ فَلَمْ یَجِدْ بُدّاً مِنَ الْخُرُوجِ فَقَالَ لِأَخِیهِ یَا أَخِی إِنِّی لَسْتُ أُخَلِّفُ شَیْئاً أَهَمَّ عَلَیَّ مِنِ امْرَأَتِی فَاخْلُفْنِی فِیهَا وَ تَوَلَّ قَضَاءَ حَاجَتِهَا قَالَ نَعَمْ.

فَخَرَجَ الرَّجُلُ وَ قَدْ کَانَتِ الْمَرْأَهُ کَارِهَهً لِخُرُوجِهِ فَکَانَ الْقَاضِی یَأْتِیهَا وَ یَسْأَلُهَا عَنْ حَوَائِجِهَا وَ یَقُومُ لَهَا فَأَعْجَبَتْهُ فَدَعَاهَا إِلَی نَفْسِهِ فَأَبَتْ عَلَیْهِ فَحَلَفَ عَلَیْهَا لَئِنْ لَمْ تَفْعَلْ لَنُخْبِرَنَّ الْمَلِکَ أَنَّکِ قَدْ فَجَرْتِ فَقَالَتْ اصْنَعْ مَا بَدَا لَکَ لَسْتُ أُجِیبُکَ إِلَی شَیْ ءٍ مِمَّا طَلَبْتَ فَأَتَی الْمَلِکَ فَقَالَ إِنَّ امْرَأَهَ أَخِی قَدْ فَجَرَتْ وَ قَدْ حَقَّ ذَلِکَ عِنْدِی فَقَالَ لَهُ الْمَلِکُ طَهِّرْهَا فَجَاءَ إِلَیْهَا فَقَالَ إِنَّ الْمَلِکَ قَدْ أَمَرَنِی بِرَجْمِکِ فَمَا تَقُولِینَ تجبنی [تُجِیبِینِی] وَ إِلَّا رَجَمْتُکِ فَقَالَتْ لَسْتُ أُجِیبُکَ فَاصْنَعْ مَا بَدَا لَکَ.

۱- ۱. مشکاه الأنوار ص ۳۶ و ۳۷.

۲- ۲. مشکاه الأنوار ص ۳۶ و ۳۷.

فَأَخْرَجَهَا فَحفَرَ لَهَا فَرَجَمَهَا وَ مَعَهُ النَّاسُ فَلَمَّا ظَنَّ أَنَّهَا قَدْ مَاتَتْ تَرَكَهَا وَ انْصَرفَ وَ جَنَّ بِهَا اللَّيْلُ وَ كَانَ بِهَا رَمَقٌ فَتَحَرَّكَتْ فَخَرَجَتْ مِنَ الْحَفِيرَهِ ثُمَّ مَشَتْ عَلَى وَجْهِهَا حَتَّى خَرَجَتْ مِنَ الْمَدِينَهِ فَانْتَهَتْ إِلَى دَيْرٍ فِيهَا دَيْرَانِيٌّ فَنَامَتْ عَلَى بَابِ الدَّيْرِ فَلَمَّا أَصْبَحَ الدَّيْرَانِيُّ فَتَحَ الْبَابَ وَ رَآهَا فَسَأَلَهَا عَنْ قِصَّتِهَا فَخَبَّرَتْهُ فَرَحِمَهَا وَ أَدْخَلَهَا الدَّيْرَ وَ كَانَ لَهُ ابْنٌ صَغِيرٌ لَمْ يَكُنْ لَهُ غَيْرُهُ وَ كَانَ حَسَنَ الْحَالِ فَدَاوَاهَا حَتَّى بَرِئَتْ مِنْ عِلَّتِهَا وَ انْدَمَلَتْ ثُمَّ دَفَعَ إِلَيْهَا ابْنَهُ فَكَانَتْ تُرَبِّيهِ وَ كَانَ لِلدَّيْرَانِيِّ قَهْرَمَانٌ (۱) يَقُومُ بِأَمْرِهِ فَأَعْجَبَتْهُ فَدَعَاهَا إِلَى نَفْسِهِ فَأَبَتْ فَجَهَدَ بِهَا فَأَبَتْ فَقَالَ لَئِنْ لَمْ تَفْعَلِي لَأَجْتَهِدَنَّ فِي قَتْلِكِ فَقَالَتْ اصْنَعْ مَا بَدَا لَكَ فَعَمَدَ إِلَى الصَّبِيِّ فَدَقَّ عُنُقَهُ وَ أَتَى الدَّيْرَانِيَّ فَقَالَ لَهُ عَمَدْتَ إِلَى فَاجِرَهٍ قَدْ فَجَرَتْ فَدَفَعْتَ إِلَيْهَا ابْنَكَ فَقَتَلَتْهُ فَجَاءَ الدَّيْرَانِيُّ فَلَمَّا رَآهَا قَالَ لَهَا مَا هَذَا فَقَدْ تَعْلَمِينَ صَنِيعِي بِكِ فَأَخْبَرَتْهُ بِالْقِصَّهِ فَقَالَ لَهَا لَيْسَ تَطِيبُ نَفْسِي أَنْ تكون [تَكُونِي] عِنْدِي فَاخْرُجِي فَأَخْرَجَهَا لَيْلًا وَ دَفَعَ إِلَيْهَا عِشْرِينَ دِرْهَماً وَ قَالَ لَهَا(۲)

تَزَوَّدِي هَذِهِ اللَّهُ حَسْبُكِ فَخَرَجَتْ لَيْلًا فَأَصْبَحَتْ فِي قَرْيَهٍ فَإِذَا فِيهَا مَصْلُوبٌ عَلَى خَشَبَهٍ وَ هُوَ حَيٌّ فَسَأَلَتْ عَنْ قِصَّتِهِ فَقَالُوا عَلَيْهِ دَيْنٌ عِشْرُونَ دِرْهَماً وَ مَنْ كَانَ عَلَيْهِ دَيْنٌ عِنْدَنَا لِصَاحِبِهِ صُلِبَ حَتَّى يُؤَدِّيَ إِلَى صَاحِبِهِ فَأَخْرَجَتْ عِشْرِينَ دِرْهَماً وَ دَفَعَتْهَا إِلَى غَرِيمِهِ وَ قَالَتْ لَا تَقْتُلُوهُ فَأَنْزَلُوهُ عَنِ الْخَشَبَهِ فَقَالَ لَهَا مَا أَحَدٌ أَعْظَمَ عَلَيَّ مِنَّهً مِنْكِ نَجَّيْتِنِي مِنَ الصَّلْبِ وَ مِنَ الْمَوْتِ فَأَنَا مَعَكِ حَيْثُ مَا ذَهَبْتِ فَمَضَى مَعَهَا وَ مَضَتْ حَتَّى انْتَهَيَا إِلَى سَاحِلِ الْبَحْرِ فَرَأَى جَمَاعَهً وَ سُفُناً فَقَالَ لَهَا اجْلِسِي حَتَّى أَذْهَبَ أَنَا أَعْمَلُ لَهُمْ وَ أَسْتَطْعِمُ وَ آتِيكِ بِهِ فَأَتَاهُمْ فَقَالَ لَهُمْ مَا فِي سَفِينَتِكُمْ هَذِهِ قَالُوا فِي هَذِهِ تِجَارَاتٌ وَ جَوْهَرٌ وَ عَنْبَرٌ وَ أَشْيَاءُ مِنَ التِّجَارَهِ وَ أَمَّا هَذِهِ فَنَحْنُ فِيهَا قَالَ وَ كَمْ يَبْلُغُ مَا فِي سَفِينَتِكُمْ قَالُوا كَثِيرٌ لَا نُحْصِيهِ قَالَ:

۱- ۱. القهرمان: الوكيل، يكون أمين الدخل و الخرج، فارسى دخيل و معناه« كارفرما» على ما فى البرهان.

۲- ۲. ما بين العلامتين ساقط من الأصل.

فَإِنَّ مَعِی شَیْئاً هُوَ خَیْرٌ مِمَّا فِی سَفِینَتِکُمْ قَالُوا وَ مَا مَعَکَ قَالَ جَارِیَةٌ لَمْ تَرَوْا مِثْلَهَا قَطُّ فَقَالُوا بِعْنَاهَا قَالَ نَعَمْ عَلَی شَرْطٍ أَنْ یَذْهَبَ بَعْضُکُمْ فَیَنْظُرَ إِلَیْهَا ثُمَّ یَجِیئَنِی فَیَشْتَرِیَهَا وَ لَا یُعْلِمَهَا وَ یَدْفَعَ إِلَیَّ الثَّمَنَ وَ لَا یُعْلِمَهَا حَتَّی أَمْضِیَ أَنَا فَقَالُوا ذَلِکَ لَکَ فَبَعَثُوا مَنْ نَظَرَ إِلَیْهَا فَقَالَ مَا رَأَیْتُ مِثْلَهَا قَطُّ فَاشْتَرَوْهَا مِنْهُ بِعَشَرَةِ آلَافِ دِرْهَمٍ وَ دَفَعُوا إِلَیْهِ الدَّرَاهِمَ فَمَضَی بِهَا فَلَمَّا أَمْعَنَ أَتَوْهَا فَقَالُوا لَهَا قُومِی وَ ادْخُلِی السَّفِینَةَ قَالَتْ وَ لِمَ قَالُوا قَدِ اشْتَرَیْنَاکِ مِنْ مَوْلَاکِ قَالَتْ مَا هُوَ بِمَوْلَایَ قَالُوا لَتَقُومِینَ أَوْ لَنَحْمِلَنَّکِ فَقَامَتْ وَ مَضَتْ مَعَهُمْ فَلَمَّا انْتَهَوْا إِلَی السَّاحِلِ لَمْ یَأْمَنْ بَعْضُهُمْ بَعْضاً عَلَیْهَا فَجَعَلُوهَا فِی السَّفِینَةِ الَّتِی فِیهَا الْجَوْهَرُ وَ التِّجَارَةُ وَ رَکِبُوا هُمْ فِی السَّفِینَةِ الْأُخْرَی فَدَفَعُوهَا فَبَعَثَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ عَلَیْهِمْ رِیَاحاً فَغَرَّقَتْهُمْ وَ سَفِینَتَهُمْ وَ نَجَتِ السَّفِینَةُ الَّتِی کَانَتْ فِیهَا حَتَّی انْتَهَتْ إِلَی جَزِیرَةٍ مِنْ جَزَائِرِ الْبَحْرِ وَ رَبَطَتِ السَّفِینَةَ ثُمَّ دَارَتْ فِی الْجَزِیرَةِ فَإِذَا فِیهِ مَاءٌ وَ شَجَرٌ فِیهِ ثَمَرٌ فَقَالَتْ هَذَا مَاءٌ أَشْرَبُ مِنْهُ وَ ثَمَرٌ آکُلُ مِنْهُ أَعْبُدُ اللَّهَ فِی هَذَا الْمَوْضِعِ فَأَوْحَی اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ إِلَی نَبِیٍّ مِنْ أَنْبِیَاءِ بَنِی إِسْرَائِیلَ أَنْ یَأْتِیَ ذَلِکَ الْمَلِکَ فَیَقُولَ إِنَّ فِی جَزِیرَةٍ مِنْ جَزَائِرِ الْبَحْرِ خَلْقاً مِنْ خَلْقِی فَاخْرُجْ أَنْتَ وَ مَنْ فِی مَمْلَکَتِکَ حَتَّی أتوا [تَأْتُوا] خَلْقِی هَذَا فَتُقِرُّوا لَهُ بِذُنُوبِکُمْ ثُمَّ تَسْأَلُوا ذَلِکَ الْخَلْقَ أَنْ یَغْفِرَ لَکُمْ فَإِنْ غَفَرَ لَکُمْ غَفَرْتُ لَکُمْ فَخَرَجَ الْمَلِکُ بِأَهْلِ مَمْلَکَتِهِ إِلَی تِلْکَ الْجَزِیرَةِ فَرَأَوُا امْرَأَةً فَتَقَدَّمَ إِلَیْهَا الْمَلِکُ فَقَالَ لَهَا إِنَّ قَاضِیَّ هَذَا أَتَانِی فَخَبَّرَنِی أَنَّ امْرَأَةَ أَخِیهِ فَجَرَتْ فَأَمَرْتُهُ بِرَجْمِهَا وَ لَمْ یُقِمْ عِنْدِی الْبَیِّنَةَ فَأَخَافُ أَنْ أَکُونَ قَدْ تَقَدَّمْتُ عَلَی مَا لَا یَحِلُّ لِی فَأُحِبُّ أَنْ تَسْتَغْفِرِی لِی فَقَالَتْ غَفَرَ اللَّهُ لَکَ اجْلِسْ ثُمَّ أَتَی زَوْجُهَا وَ لَا یَعْرِفُهَا فَقَالَ إِنَّهُ کَانَ لِی امْرَأَةٌ وَ کَانَ مِنْ فَضْلِهَا وَ صَلَاحِهَا وَ إِنِّی خَرَجْتُ عَنْهَا وَ هِیَ کَارِهَةٌ لِذَلِکَ فَاسْتَخْلَفْتُ أَخِی عَلَیْهَا فَلَمَّا رَجَعْتُ سَأَلْتُ عَنْهَا فَأَخْبَرَنِی أَخِی أَنَّهَا فَجَرَتْ فَرَجَمَهَا وَ أَنَا أَخَافُ أَنْ أَکُونَ قَدْ ضَیَّعْتُهَا فَاسْتَغْفِرِی لِی غَفَرَ اللَّهُ لَکِ فَقَالَتْ غَفَرَ اللَّهُ لَکَ اجْلِسْ فَأَجْلَسَتْهُ إِلَی جَنْبِ الْمَلِکِ ثُمَّ أَتَی الْقَاضِی فَقَالَ إِنَّهُ کَانَ لِأَخِی امْرَأَةٌ وَ إِنَّهَا

أَعْجَبَتْنِی فَدَعَوْتُهَا إِلَی الْفُجُورِ فَأَبَتْ فَأَعْلَمْتُ الْمَلِکَ أَنَّهَا قَدْ فَجَرَتْ وَ أَمَرَنِی بِرَجْمِهَا فَرَجَمْتُهَا وَ أَنَا کَاذِبٌ عَلَیْهَا فَاسْتَغْفِرِی لِی قَالَتْ غَفَرَ اللَّهُ لَکَ ثُمَّ أَقْبَلَتْ عَلَی زَوْجِهَا فَقَالَتْ اسْمَعْ ثُمَّ تَقَدَّمَ الدَّیْرَانِیُّ فَقَصَّ قِصَّتَهُ وَ قَالَ أَخْرَجْتُهَا بِاللَّیْلِ وَ أَنَا أَخَافُ أَنْ تَکُونَ قَدْ لَقِیَهَا سَبُعٌ فَقَتَلَهَا فَقَالَتْ غَفَرَ اللَّهُ لَکَ اجْلِسْ ثُمَّ تَقَدَّمَ الْقَهْرَمَانُ فَقَصَّ قِصَّتَهُ فَقَالَتْ لِلدَّیْرَانِیِّ اسْمَعْ غَفَرَ اللَّهُ لَکَ ثُمَّ تَقَدَّمَ الْمَصْلُوبُ فَقَصَّ قِصَّتَهُ فَقَالَتْ لَا غَفَرَ اللَّهُ لَکَ قَالَ ثُمَّ أَقْبَلَتْ عَلَی زَوْجِهَا فَقَالَتْ أَنَا امْرَأَتُکَ وَ کُلُّ مَا سَمِعْتَ فَإِنَّمَا هُوَ قِصَّتِی وَ لَیْسَتْ لِی حَاجَةٌ فِی الرِّجَالِ وَ أَنَا أُحِبُّ أَنْ تَأْخُذَ هَذِهِ السَّفِینَةَ وَ مَا فِیهَا وَ تُخَلِّیَ سَبِیلِی فَأَعْبُدَ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ فِی هَذِهِ الْجَزِیرَهِ فَقَدْ تَرَی مَا لَقِیتُ مِنَ الرِّجَالِ فَفَعَلَ وَ أَخَذَ السَّفِینَةَ وَ مَا فِیهَا وَ خَلَّی سَبِیلَهَا وَ انْصَرَفَ الْمَلِکُ وَ أَهْلُ مَمْلَکَتِهِ (۱).

**[ترجمه]کافی: حضرت صادق علیه السّلام فرمود: در زمان بنی اسرائیل، سلطانی بود که اکثر کارهای خود را با قاضی در میان می گذاشت. روزی به قاضی گفت: می خواهم کسی را که کاملا مورد اعتماد باشد به من معرفی کنی که ماموریت مهمیرا به او بدهم. قاضی که خود برادری داشت که از هر جهت مرد صحیح و درستی بود و همسرش از فرزندان انبیاء بود، به آن پادشاه گفت: من امین تر از برادر خود کسی را نمی بینم. سلطان برادر قاضی را احضار کرد و آن ماموریت را به او پیشنهاد نمود، ولی او امتناع کرد و به برادر خود گفت: من از اینکه همسر محترم خود را تنها بگذارم ناراحتم. قاضی اصرار کرد و سوگند یاد کرد که از همسرش مراقبت نماید. در نتیجه ناچار شد و ماموریت را پذیرفت. او به قاضی گفت: برادر من! از تمام متعلقات خود فقط به چیزی که اهمیت فراوانی می دهم، موضوع همسر من است. انتظار دارم که تو در غیاب من کمال مراقبت را از او نموده و هر رقم نیازی که داشته باشد تامین نمایی. قاضی گفت: البته انجام می دهم، خیالت راحت باشد. مرد برای انجام ماموریت رهسپار شد، ولی همسرش با آن مسافرت موافق نبود. پس از حرکت او، قاضی مرتب خود شخصا می آمد و احتیاجات زن را تأمین مینمود. تدریجا غریزه جنسی او تحریک شد تا بالاخره خواسته خود را به آن زن پیشنهاد کرد، ولی زن با کمال استقامت خواسته او را رد کرد. قاضی گفت: به خدا سوگند اگر حاضر نشوی، به پادشاه می گویم همسر برادر من زنا کرده و تو را متهم خواهم ساخت. زن گفت: هر چه می خواهی بکن، محال است من خواسته تو را در این امر شنیع اجابت نمایم.

قاضی نزد شاه رفت و گفت:همسرم برادرم زنا کرده و پیش من ثابت شده است. سلطان گفت حال که چنین شده توخود حد زنا را اجراء کن. قاضی مجددا برگشت نزد زن و گفت: سلطان به من دستور داده که تو را سنگسار کنم. اکنون اگر مرا اجابت کنی، راه نجات هست، وگرنه سنگسار خواهی شد .

زن پاسخ داد: اصلا ممکن نیست. هر چه می خواهی بکن. قاضی زن بدبخت را برای اجرای حد بیرون برد و دستور داد گودالی حفر کردند و زن بیچاره را در آن گودال افکنند و مردم همه سنگسارش کردند و بر حسب ظاهر دیدند که کار زن تمام شد. لذا مردم مراجعت نمودند، ولی هنوز مختصر رمقی در زن مانده بود. شب که فرا رسید و هوا تاریک شد، زن با زحمت زیاد خود را حرکت داد و بالاخره توانست از گودال بیرون آید. او با کمال ضعف و ناتوانی حرکت کرد تا از شهر خارج شد و خود را به صومعه ای که راهبی در آنجا بود رساند و باقیمانده شب را بر در صومعه خوابید. صبح که راهب در را باز کرد، زنی را در بر صومعه خود دید. پس از آن زن استفسار نمود و زن داستان خود را شرح داد. راهب به حال زن رقت کرد و با محبت و مهربانی زن را به درون صومعه برد. راهب پسر کوچکی داشت که جز او فرزندی نداشت.

راهب به معالجه جراحات زن پرداخت تا به کلی همه زخم ها بهبودی یافت و زن سالم شد. راهب کودک یگانه اش را به زن سپرد تا تربیتش کند و هر دو در آن صومعه مشغول عبادت شدند.

اتفاقا راهب کارگزاری داشت که کارهای او را انجام می داد. در همان روزها که آن زن در منزل راهب بود و کودک را سرپرستی می کرد و به عبادت مشغول بود، آن کارگزار نسبت به آن زن علاقه شدیدی پیدا کرد و درخواست نامشروع خود را به او پیشنهاد نمود. زن با ایمان در مقابل اصرار او استقامت بیشتری نشان داد. کارگزار زن را تهدید کرد که اگر اجابت نکنی تو را به کشتن خواهم داد. زن گفت هر چه می خواهی بکن، اجابت خواسته تو محال است.

کارگزار نقشه شوم خود را از راه کودک شروع کرد. او طفل بی گناه را گرفت و با فشاری که به حلقوم نازک او وارد ساخت، کودک را کشت و فورا آمد نزد راهب و گفت: این زن بدکاره را آورده ای و با آن همه محبت که به او نمودی، به جای تقدیر از نعمت، طفلی را که به دستش به امانت سپرده بودی کشت. راهب نزد زن آمد و گفت: این چه کاری است که کرده ای؟ زن حقیقت مطلب را گفت. راهب پس از روشن شدن حقیقت به زن گفت: حرف تو حق است، ولی قلبم راه نمی دهد که تو در این جا بمانی.این مبلغ بیست درهم را بگیر و توشه راه خود ساز و از اینجا بیرون رو. خدا حافظ و نگهبان تو باشد. زن شبانه حرکت کرد و صبح آن شب به دهکده ای رسید. اتفاقا در آن قریه با حادثه ای مواجه شد. دید کسی را بر چوبه دار زده اند، ولی هنوز نمرده است. از اصلش و علت مطلب جویا شد. گفتند: این شخص مبلغ بیست درهم قرض دارد و رسم ما این است که اگر کسی این مبلغ بدهکار باشد او را بر چوبه دار می زنیم تا مبلغ را به طلبکار خود بپردازد، وگرنه باید کشته شود. زن با کمال سماحت و سخاوت آن بیست درهم خود را که جز آن چیزی نداشت به طلبکار داد و در نتیجه محکوم را از مرگ نجات داده و از چوبه دار پایین آوردند. شخص محکوم نزد زن آمد و گفت: هیچ کس نسبت به من ذی حق تر از تو نیست. بزرگ ترین منت را بر من داری. مرا از مرگ نجات دادی و اکنون من بنده وار در خدمت تو هستم و از تو جدا نخواهم شد. پس به همراه زن حرکت کرد تا کنار دریا رسیدند. آن مرد دید در آن کنار گروهی گرد هم هستند و کشتی هایی هم در آن میان هست.او به زن گفت: تو اینجا بنشین تا من به نزد این گروه بروم تا کاری انجام داده و مزدی گرفته و غذایی فراهم نمایم. پس نزد آن جماعت آمد و سؤال کرد در داخل کشتی شما چه هست؟ پاسخ دادند: مال التجاره و جواهرات و عنبر و چیزهای دیگر، اما این کشتی دیگر فقط برای سواری ما است. مرد گفت: ارزش این مال التجاره شما چقدر است؟ گفتند: خیلی زیاد، آنقدر که نمی شود اندازه ای برایش گفت. مرد گفت: من چیزی دارم که ارزش او از تمام این اموال بیشتر است. گفتند: چیست؟ گفت کنیزی که نظیر او را هرگز ندیده اید. جماعت خواستار خریداری او شدند. مرد گفت: با یک شرط حاضرم و آن شرط این است که یکی از شما برود و او را ببیند. پس از مراجعت بدون آگاهی و اطلاع کنیز معامله انجام شود و پس از اینکه پول را پرداختید و من رفتم و از این منطقه دور شدم، بروید و کنیز را بیاورید. آن گروه پذیرفتند و کسی را فرستادند به طرف کنیز. این شخص رفت و پس از برگشت، گفتار مرد را تصدیق کرد و گفت: مانند این کنیز ندیده ام. بالاخره معامله را به مبلغ ده هزار درهم خاتمه داده و وجه را به آن مرد پرداختند مرد رفت .

پس از مدتی آن جماعت نزد زن آمده و گفتند: حرکت کن و سوار کشتی شو. زن گفت: چرا و به چه مناسبت؟گفتند ما تو را از اربابت خریده ایم. زن گفت: آن مرد مالک من نیست و اصلا من آزادم و کنیز نیستم. گفتند: همین که گفتیم حرکت کن وگرنه به اجبار تو را خواهیم برد.زن به ناچار همراه آنها حرکت کرد. وقتی کنار ساحل رسیدند، چون هیچ یک از آنها به

بـدیگری اطمینان نـداشت، برای اینکه زن در دسترس هیـچ یک نباشـد،او را در آن کشتی مال التجاره سوار کردند و همه آنها در آن کشتی سواری سوار شـده و حرکت کردنـد. ناگهـان به فرمان الهی بادی وزیـد، دریا طوفانی شـد و تمام آن جماعت با کشتی سواری خود غرق شدنـد، ولی کشتی مال التجاره که زن هم داخل آن بود، نجات یافت و به ساحل رسید. زن کشتی را در ساحل بست و خود در آن جزیره مشغول گردش شد. چه جزیره مطبوعی، آب و هوای خوبی و میوه های گوناگونی. زن به خود گفت: همین جا می مانم و از این آب و میوه ها می خورم و در این جزیره به عبادت پروردگار می پردازم. در همین حال خداونـد متعال به یکی از انبیای بنی اسرائیل وحی نمود که به آن پادشاه اعلام نمایـد که در فلان جزیره، بنـده عزیز و موجود شریفی هست. لازم است تو و همه اهل مملکت نزد او برویـد و اعتراف و اقرار به گناهان خود نموده و از او خواستار بخشش گناه خود بشوید، که اگر او عذر شما را پذیرفت و از شما صرف نظر کرد، من هم شما را می بخشم و می آمرزم.

به دنبال این دستور، شخص شاه و مردم آن مملکت روانه آن جزیره شدند و دیدند فقط یک زن در آنجا هست. ابتدا سلطان جلو رفت و دست قاضـی را گرفت و به آن زن گفت: این قاضـی به من گفت که همسر برادرش زنـا کرده. من هم از جهت اطمینانی که به این قاضـی داشـتم، دسـتور سنگسار نمودن زن را صادر کردم، ولی چون بینه و شاهدی در این موضوع نیاورده بود، فقط از لحاظ حسن ظن و خوش بینی که داشتم، این دستور را دادم. از این نظر می ترسم عمل ناروایی را انجام داده باشم. دوست دارم از این لغزش من صـرف نظر نمـایی. زن گفت: خداونـد تو را بیامرزد، بنشـین! پس از سلطان، شوهر این زن پیش آمد، ولی همسر خود را نمی شناخت و نمی دانست که این زن همان همسر خود او است. مرد اظهار داشت: من همسر با تقوا و با فضیلتی داشتم و چنین و چنان بود.یک روز به مسافرتی که همسرم مایل نبود رفتم و برادر خود را که قاضی شهر بود،برای سرپرستی او گمـاردم و سفارش هـای لازمه را به برادر خود نمودم، ولی پس از مراجعت قاضـی گفت که همسـرت زنا کرده بود، من هم او را سنگسار نمودم. حال من می ترسم که در حق همسرم کوتاهی کرده باشم، مرا ببخش! زن گفت: خداوند تو را بیامرزد، بنشین! و او را در کنار سلطان قرار داد. سپس قاضی آمد و شرح حال خود را بیان کرد و گفت: این برادر من همسر خوبی داشت و هنگـام مسـافرت او را به من سپرد. من شـیفته او شـدم و او را دعوت به زنـا کردم، ولی آن زن بـا ایمان شدیـدا امتناع نمود. من او را نزد سلطان متهم به زنا کردم و از سلطان دستور سنگسارش را گرفتم و او را سنگسار کردم. حال چون من دروغ گفتم و بر آن زن تهمت زدم، گنـاه مرا ببخش. زن گفت: خداونـد تو را بیامرزد.آنگـاه زن رو به شوهرش کرد و گفت: این حرف ها را بشـنو! پس از اینها راهب آمد و داسـتان خود را شرح داد و گفت: چون آن زن را شبانه بیرون کردم،می ترسم درنـده ای او را خورده باشـد، مرا ببخش. زن گفت: خداونـد تو را هم بیـامرزد، بنشـین! سـپس آن مرد کارگزار راهب آمـد و داسـتان خود را گفت. زن گفت: خدا تو را هم بیامرزد.زن به راهب گفت: حال حرف این مرد را بشنو. در آخر کار آن مردی که بر چوبه دار بود آمد و سرگذشت خویش را که گفت. زن گفت: خدا تو را نیامرزد!

پس از این قضایا زن رو به شوهر خویش کرد و گفت: من همسـر تو هسـتم و تمام این داستان ها که شنیدی مربوط به من بود. من دیگر نیـازی به همسـر نـدارم. دوست دارم که تو این کشتی مـال التجاره را با آنچه محتوای آن است برداری و بروی و مرا آزاد کنی که در این جزیره خـدای خویش را عبادت نمایم، چون فهمیـدی از دست مردها چه دیـده ام. شوهر هم چنین کرد و آن کشتی را تصاحب کرد و زن را به حال خود گذاشت. سـلطان و مردم هم به شـهر و دیار خود بازگشتند. - . کافی ۵ : ۵۵۶ - ۵۵۹ -

**[ترجمه]

«۶۷»

ختص (۲)، [الإختصاص] قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: مَنْ تَرَکَ مَعْصِیَهً مِنْ مَخَافَهِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ أَرْضَاهُ اللَّهُ یَوْمَ الْقِیَامَهِ.

**[ترجمه]اختصاص: رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: هر کس معصیت و گناهی را از جهت خوف و ترس از خدای بزرگ ترک کند، خداوند متعال او را در قیامت خشنود خواهد نمود.

**[ترجمه]

«۶۸»

ین، [کتاب حسین بن سعید] و النوادر فَضَالَهُ عَنْ أَبِی الْمَغْرَاءِ عَنْ أَبِی بَصِیرٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: فِی قَوْلِ اللَّهِ تَبَارَکَ وَ تَعَالَی یُؤْتُونَ ما آتَوْا وَ قُلُوبُهُمْ وَجِلَهٌ(۳) قَالَ یَأْتِی مَا أَتَی وَ هُوَ خَاشٍ رَاجٍ.

**[ترجمه]کتاب حسین بن سعید: فضاله از ابن مغرا، از ابی بصیر، از حضرت صادق علیه السّلام نقل می کند که درباره تفسیر آیه شریفه«یُؤْتُونَ ما آتَوْا وَ قُلُوبُهُمْ وَجِلَهٌ» فرمود: آنچه از اعمال انجام می دهند، با حالت خوف و با حالت رجاء و امید انجام می دهند.

**[ترجمه]

«۶۹»

ین، [کتاب حسین بن سعید] و النوادر عُثْمَانُ بْنُ عِیسَی عَنْ سَمَاعَهَ عَنْ أَبِی بَصِیرٍ وَ النَّضْرُ عَنْ عَاصِمٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: فِی قَوْلِ اللَّهِ یُؤْتُونَ ما آتَوْا وَ قُلُوبُهُمْ وَجِلَهٌ قَالَ یَعْمَلُونَ وَ یَعْلَمُونَ أَنَّهُمْ سَیُثَابُونَ.

**[ترجمه]و نیز در همان کتاب، حضرت صادق علیه السّلام در تفسیر همان آیه فرمود: اعمال خود را انجام داده و می دانند که به پاداش خود می رسند

**[ترجمه]

«۷۰»

نَوَادِرُ الرَّاوَنْدِیِّ، بِإِسْنَادِهِ عَنْ مُوسَی بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: مَنْ قَالَ إِنِّی خَیْرُ النَّاسِ فَهُوَ مِنْ شَرِّ النَّاسِ وَ مَنْ قَالَ

۱- ۱. الکافی ج ۵ ص ۵۵۶- ۵۵۹.

۲- ۲. فی نسخه الأصل و الکمبانیّ تکرّر هنا الحدیث السادس من دون شرحه راجع ص ۳۶۱.

۳- ۳. المؤمنون: ۶۰.

إِنِّی فِی الْجَنَّهِ فَهُوَ فِی النَّارِ(۱).

**[ترجمه]نوادر راوندی: به سندهای خود از موسی بن جعفر علیه السّلام، از اجدادش، از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله نقل می کند که فرمود: کسی که بگوید من بهترین مردم هستم، این شخص بدترین مردم است، و هر کس با ضرس قاطع بگوید من اهل بهشتم، این شخص از اهل دوزخ است. -. نوادر راوندی: ۱۱ -

**[ترجمه]

«۷۱»

نهج، [نهج البلاغه] قَالَ علیه السلام: لَا تَأْمَنَنَّ عَلَی خَیْرِ هَذِهِ الْأُمَّهِ عَذَابَ اللَّهِ یَقُولُ اللَّهُ سُبْحَانَهُ فَلا یَأْمَنُ مَکْرَ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْخاسِرُونَ (۲) وَ لَا تَیْأَسَنَّ لِشَرِّ هَذِهِ الْأُمَّهِ مِنْ رَوْحِ اللَّهِ لِقَوْلِهِ سُبْحَانَهُ لا یَیْأَسُ مِنْ رَوْحِ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْکافِرُونَ (۳).

**[ترجمه]نهج البلاغه: امیر مؤمنان علیه السّلام فرمود: هیچ کس نباید از عذاب خدا ایمن باشد، حتی بهترین افراد این امت، که خداوند می فرماید: «فَلا یَأْمَنُ مَکْرَ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْخاسِرُونَ»، {جز مردم زیانکار از کیفر الهی ایمن نیست.} و هیچ کس نباید از لطف و رحمت حق مأیوس و ناامید باشد، حتی بدترین افراد این امت، که خداوند فرمود: «لا یَیْأَسُ مِنْ رَوْحِ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْکافِرُونَ»، {به جز کفار، هیچ کس از رحمت حق ناامید نیست.} -. نهج البلاغه ۲ : ۲۳۶ -

**[ترجمه]

«۷۲»

عُدَّهُ الدَّاعِی، رُوِیَ عَنِ الْعَالِمِ علیه السلام أَنَّهُ قَالَ: وَ اللَّهِ مَا أُعْطِیَ مُؤْمِنٌ قَطُّ خَیْرَ الدُّنْیَا وَ الْآخِرَهِ إِلَّا بِحُسْنِ ظَنِّهِ بِاللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ رَجَائِهِ لَهُ وَ حُسْنِ خُلُقِهِ وَ الْکَفِّ عَنِ اغْتِیَابِ الْمُؤْمِنِینَ وَ اللَّهُ تَعَالَی لَا یُعَذِّبُ عَبْداً بَعْدَ التَّوْبَهِ وَ الِاسْتِغْفَارِ إِلَّا بِسُوءِ ظَنِّهِ وَ تَقْصِیرِهِ فِی رَجَائِهِ لِلَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ سُوءِ خُلُقِهِ وَ اغْتِیَابِهِ الْمُؤْمِنِینَ وَ لَیْسَ یَحْسُنُ ظَنُّ عَبْدٍ مُؤْمِنٍ بِاللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ إِلَّا کَانَ اللَّهُ عِنْدَ ظَنِّهِ لِأَنَّ اللَّهَ کَرِیمٌ یَسْتَحْیِی أَنْ یُخْلِفَ ظَنَّ عَبْدِهِ وَ رَجَاءَهُ فَأَحْسِنُوا الظَّنَّ بِاللَّهِ وَ ارْغَبُوا إِلَیْهِ فَإِنَّ اللَّهَ تَعَالَی یَقُولُ الظَّانِّینَ بِاللَّهِ ظَنَّ السَّوْءِ عَلَیْهِمْ دائِرَهُ السَّوْءِ وَ غَضِبَ اللَّهُ عَلَیْهِمْ الْآیَهَ(۴).

وَ قَالَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام: إِنِ اسْتَطَعْتُمْ أَنْ یَحْسُنَ ظَنُّکُمْ بِاللَّهِ وَ یَشْتَدَّ خَوْفُکُمْ مِنْهُ فَاجْمَعُوا بَیْنَهُمَا فَإِنَّمَا یَکُونُ حُسْنُ ظَنِّ الْعَبْدِ بِرَبِّهِ عَلَی قَدْرِ خَوْفِهِ مِنْهُ وَ إِنَّ أَحْسَنَ النَّاسِ بِاللَّهِ ظَنّاً لَأَشَدُّهُمْ مِنْهُ خَوْفاً.

عَلِیُّ بْنُ مُحَمَّدٍ رَفَعَهُ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام إِنَّ قَوْماً مِنْ مَوَالِیکَ یُلِمُّونَ بِالْمَعَاصِی وَ یَقُولُونَ نَرْجُو فَقَالَ کَذَبُوا أُولَئِکَ لَیْسُوا لَنَا بِمَوَالٍ أُولَئِکَ قَوْمٌ رَجَحَتْ بِهِمُ الْأَمَانِیُّ وَ مَنْ رَجَا شَیْئاً عَمِلَ لَهُ وَ مَنْ خَافَ شَیْئاً هَرَبَ مِنْهُ.

وَ قَدْ رُوِیَ: أَنَّ إِبْرَاهِیمَ علیه السلام کَانَ یُسْمَعُ تَأَوُّهُهُ عَلَی حَدِّ مِیلٍ حَتَّی مَدَحَهُ اللَّهُ تَعَالَی بِقَوْلِهِ إِنَّ إِبْراهِیمَ لَحَلِیمٌ أَوّاهٌ مُنِیبٌ (۵) وَ کَانَ فِی صَلَاتِهِ یُسْمَعُ لَهُ أَزِیزٌ

۱- ۱. نوادر الراوندیّ ص ۱۱.

۲- ۲. الأعراف: ۹۹.

۳- ۳. نهج البلاغه ج ۲ ص ۲۳۶، و الآیه فی یوسف: ۸۷.

۴- ۴. عدّه الداعی ص ۱۰۶، و الآیه فی سوره الفتح: ۶.

۵- ۵. هود: ۷۵.

كَأَزِيزِ الْمِرْجَلِ (۱) وَ كَذَلِكَ كَانَ يُسْمَعُ مِنْ صَدْرِ سَيِّدِنَا رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله مِثْلُ ذَلِكَ.

وَ كَانَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام: إِذَا أَخَذَ فِي الْوُضُوءِ يَتَغَيَّرُ وَجْهُهُ مِنْ خِيفَهِ اللَّهِ تَعَالَى وَ كَانَتْ فَاطِمَهُ عليها السلام تَنْهَجُ (۲) فِي الصَّلَاهِ مِنْ خِيفَهِ اللَّهِ تَعَالَى وَ كَانَ الْحَسَنُ إِذَا فَرَغَ مِنْ وُضُوئِهِ يَتَغَيَّرُ لَوْنُهُ فَقِيلَ لَهُ فِي ذَلِكَ فَقَالَ حَقٌّ عَلَى مَنْ أَرَادَ أَنْ يَدْخُلَ عَلَى ذِي الْعَرْشِ أَنْ يَتَغَيَّرَ لَوْنُهُ وَ يُرْوَى مِثْلُ هَذَا عَنْ زَيْنِ الْعَابِدِينَ عليه السلام.

وَ رَوَى الْمُفَضَّلُ بْنُ عُمَرَ عَنِ الصَّادِقِ عليه السلام قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ أَبِيهِ عليهما السلام: أَنَّ الْحَسَنَ بْنَ عَلِيٍّ عليهما السلام كَانَ أَعْبَدَ النَّاسِ فِي زَمَانِهِ وَ أَزْهَدَهُمْ وَ أَفْضَلَهُمْ وَ كَانَ إِذَا حَجَّ حَجَّ مَاشِياً وَ رَمَى مَاشِياً وَ رُبَّمَا مَشَى حَافِياً وَ كَانَ إِذَا ذَكَرَ الْمَوْتَ بَكَى وَ إِذَا ذَكَرَ الْبَعْثَ وَ النُّشُورَ بَكَى وَ إِذَا ذَكَرَ الْمَمَرَّ عَلَى الصِّرَاطِ بَكَى وَ إِذَا ذَكَرَ الْعَرْضَ عَلَى اللَّهِ تَعَالَى ذِكْرُهُ شَهَقَ شَهْقَةً يُغْشَى عَلَيْهِ مِنْهَا وَ كَانَ إِذَا قَامَ فِي صَلَاتِهِ تَرْتَعِدُ فَرَائِصُهُ بَيْنَ يَدَيْ رَبِّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ كَانَ إِذَا ذَكَرَ الْجَنَّهَ وَ النَّارَ اضْطَرَبَ اضْطِرَابَ السَّلِيمِ وَ سَأَلَ اللَّهَ الْجَنَّهَ وَ تَعَوَّذَ بِاللَّهِ مِنَ النَّارِ(۳).

وَ قَالَتْ عَائِشَهُ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله يُحَدِّثُنَا وَ نُحَدِّثُهُ فَإِذَا حَضَرَتِ الصَّلَاهُ فَكَأَنَّهُ لَمْ يَعْرِفْنَا وَ لَمْ نَعْرِفْهُ (۴).

**[ترجمه]عدّه الداعی: از عالم (موسی بن جعفر) علیه السّلام روایت شده که فرمود: به خدا سوگند که مؤمن به خیر و سعادت دنیا و آخرت نمی رسد، مگر از راه حسن ظن به خدای متعال، امیدش به او، خوش خلقی و خودداری از غیبت مؤمنین. و نیز خداوند متعال هیچ بنده ای را پس از توبه و استغفار عذاب نمی کند، مگر از جهت سوء ظن به خدا و کم امیدی و کوتاهی او در امیدوار بودنش به خدا، بدی اخلاق او و غیبت مؤمنین. و هر کس که حسن ظن به خدا داشته باشد، قطعا لطف الهی را در کنار حسن ظن خود می بیند. چون خداوند بزرگوار است و شرم می دارد که بر خلاف حسن ظن بنده خود و بر خلاف امید او عمل کند. بنابراین بینش و گمان خود را نسبت به خدا نیکو کنید و به لطفش رغبت نمایید که خداوند می فرماید: «الظَّانِّينَ بِاللَّهِ ظَنَّ السَّوْءِ عَلَيْهِمْ دائِرَهُ السَّوْءِ»، {آنان که به خدا گمان بد دارند، بدی ها بر آنان باد.} - . فتح / ۶ -

امیر مؤمنان علیه السّلام فرمود: اگر می توانید حسن ظن به خدا داشته و در عین حال دارای خوف شدید و ترس از او باشید، البته میان این دو صفت را جمع کنید، چون حسن ظن

به خدا،به مقدار و میزان ترس انسان از خداست. آن کس که حسن ظن و امیدش به خدا از همه بیشتر باشد، قطعا خوف و ترسش از خدا بیشتر از همه است.

علی بن محمد مرفوعا نقل می کند که به حضرت صادق علیه السّلام عرض کردم: عده ای از مردم و دوستان شما هستند که با معصیت و گناه سر و کار دارند و چون می پرسم چرا این قدر گناه می کنید، در پاسخ می گویند که ما دارای رجاء و امید هستیم. فرمود: آنها دروغ می گویند.آنها گروهی هستند که آرزوی بی پایه شان آنها را به این حالت کشانده. کسی که امید به چیزی داشته باشد، برای رسیدن به آنفعالیت و کوشش می نماید، و کسی که از چیزی بترسد، از آن گریزان خواهد شد و از کارهایی که موجب گرفتاری به آن می شود، خودداری می کند.

در روایتی رسیده که حضرت ابراهیم علیه السّلام در حال مناجات به گونه ای منقلب می شد که آه و ناله او تا یک میل شنیده

می شـد. و خداونـد آن حضـرت را بـه این صـفت در قرآن توصـیف نمـوده که فرمـود: «إِنَّ إِبْراهِیمَ لَحَلِیمٌ أَوَّاهٌ مُنِیبٌ»، {ابراهیم دارای حلم و بردباری و همیشه در حالت انابه و دعا و آه و ناله شدیـد بود.} - . هود / ۷۵ - و هنگامی که مشغول به نماز می شـد، صدای مخصوصـی نظیر غلیان و جوشـش دیگ از سـینه اش به گوش می رسـید. همچنین این گونه صدا از سـینه سـید و آقای ما رسول خـدا صلّی اللَّه علیه و آله نیز شـنیده می شـد. امیر مؤمنان علیه السّـلام نیز وقتی مشـغول به وضو گرفتن می شد، رنگ چهره اش از خوف خدا دگرگون می شد. حضـرت زهرا علیه السّـلام از خوف و خشـیت الهی به هنگام نماز نفس نفس زده و حالش تغییر می کرد. حضـرت مجتبی علیه السّـلام وقتی از وضو فارغ می گردید، رنگ چهره اش تغییر می کرد و چون از حضـرت علت این دگرگـونی را سؤال می کردنـد،می فرمود: البته سـزاوار است آن کسـی که می خواهـد به حضور خـدای بزرگ بار یابـد، چنین دگرگونی به او دست دهد. و نظیر اینها از حضـرت سـجاد علیه السّـلام نقل شده است. - . عده الداعی: ۱۰۶ -

مفضل بن عمر از حضـرت صادق علیه السّـلام نقل کرد که فرمود: پـدرم از پدرش علیه السّـلام نقل نموده که حضـرت مجتبی علیه السّـلام، عابدترین و زاهدترین و برترین مردم معاصـر خود بوده. آن حضرت هنگامی که به حج می رفت، پیاده می رفت، پیاده رمی جمرات می کرد و چه بسا با پای برهنه می رفت. آن حضـرت هنگامی که به یاد مرگ می افتاد، می گریست؛ چون به یاد بعث و برانگیختن از قبر می افتاد، می گریست؛ چون به یاد گذشـتن بر صـراط می افتاد، می گریست؛ چون به یاد عرضه شدن بر خدا و احضار برای حساب و بررسی اعمال می شد، فریاد و ناله ای می کرد و از خود بیخود می گردید؛ و چون به یاد بهشت و دوزخ می افتاد، مانند مار گزیده به خود می پیچید و از خدا درخواست بهشت نموده و از آتش دوزخ به خدا پناه می برد. - . عده الداعی: ۱۰۸ -

عایشه می گوید : ما هر وقت که خدمت پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله با هم مشغول گفتگو و سرگرم بودیم، وقتی که موقع نماز می رسید، حال حضرت طوری می شد که مثل اینکه نه ما او را می شناسیم و نه او ما را می شناسد. - . عده الداعی: ۱۰۹ -

**[ترجمه]

«۷۳»

کِتَابُ زَیْدٍ النَّرْسِیِّ، عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: مَنْ عَرَفَ اللَّهَ خَافَهُ وَ مَنْ خَافَ اللَّهَ حَثَّهُ الْخَوْفُ مِنَ اللَّهِ عَلَی الْعَمَلِ بِطَاعَتِهِ وَ الْأَخْذِ بِتَأْدِیبِهِ فَبَشِّرِ الْمُطِیعِینَ الْمُتَأَدِّبِینَ بِأَدَبِ اللَّهِ وَ الْآخِذِینَ عَنِ اللَّهِ أَنَّهُ حَقٌّ عَلَی اللَّهِ أَنْ یُنْجِیَهُ مِنْ مَضَلَّاتِ الْفِتَنِ وَ مَا رَأَیْتُ شَیْئاً هُوَ أَضَرُّ لِدِینِ الْمُسْلِمِ مِنَ الشُّحِّ.

**[ترجمه]کتاب زیـد نرسـی: حضـرت صادق علیه السّـلام فرمود: آن کس که خدا را شـناخت، از او می ترسد و آن کس که خوف از خدا داشـته باشد، همین حالت خوف او را بر انجام طاعت و عبادت وادار می نماید و به ادب الهی مؤدب خواهد بود. پس بشـارت بـاد به اهل اطاعت؛ آنان که به ادب الهی مؤدب هسـتند و آنان که برنامه اعمال خود را فقط از طریق خـدایی می گیرنـد. که اینان را خداونـد از حوادث و فتنه های گمراه کننده نجات خواهد داد. و هیچ صـفتی برای دین مسلمان، از صـفت بخل زیانبارتر نیست.

**[ترجمه]

«۷۴»

مِشْكَاهُ الْأَنْوَارِ، عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: بَعَثَ عِیسَی ابْنُ مَرْیَمَ رَجُلَیْنِ

ص: ۴۰۰

۱- ۱. المرجل: القدر، و الازیز: صوت غلیانه قال الجوهریّ: و فی الحدیث: أنه كان یصلّی و لجوفه أزیز كأزیز المرجل من البكاء.

۲- ۲. أی تتابع نفسه و تنبهر.

۳- ۳. عدّه الداعی ص ۱۰۸.

۴- ۴. عدّه الداعی ص ۱۰۹.

مِنْ أَصْحَابِهِ فِي حَاجِهٍ فَرَجَعَ أَحَدُهُمَا مِثْلَ الشَّنِّ الْبَالِي وَ الْآخَرُ شَحِماً وَ سَمِيناً فَقَالَ لِلَّذِي مِثْلُ الشَّنِّ مَا بَلَغَ مِنْکَ مَا أَرَی قَالَ الْخَوْفُ مِنَ اللَّهِ وَ قَالَ لِلْآخَرِ السَّمِينِ مَا بَلَغَ بِکَ مَا أَرَی فَقَالَ حُسْنُ الظَّنِّ بِاللَّهِ (۱).

**[ترجمه]مشکاه الانوار: حضرت صادق علیه السّلام فرمود: عیسی بن مریم علیه السّلام دو نفر از یاران خود را دنبال کاری فرستاد. وقتی مراجعت کردند یکی از آنها به طوری لاغر و نحیف شده بود که مثل مشک خشک و کهنه ای پوست بر بدنش چسبیده بود، ولی دیگری سیمین و فربه شده بود. حضرت به اولی گفت: چرا چنین ضعیف و نحیف شده ای؟ گفت از جهت خوف و ترس از خدا. آن دیگری که چاق و فربه بود، در جواب پرسش حضرت گفت: من دارای حسن ظن و امیدوار به خدا هستم. - . مشکاه الانوار: ۳۶ -

**[ترجمه]

«۷۵»

نَوَادِرُ عَلِيِّ بْنِ أَسْبَاطٍ، عَنْ هَارُونَ بْنِ خَارِجَهَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: کَانَ عَابِدٌ مِنْ بَنِی إِسْرَائِيلَ فَطَرَقَتْهُ امْرَأَهٌ بِاللَّيْلِ فَقَالَتْ لَهُ أَضِفْنِی فَقَالَ امْرَأَهٌ مَعَ رَجُلٍ لَا يَسْتَقِيمُ قَالَتْ إِنِّی أَخَافُ أَنْ يَأْكُلَنِی السَّبُعُ فَتَأْثَمَ فَخَرَجَ وَ أَدْخَلَهَا قَالَ وَ الْقِنْدِيلُ بِيَدِهِ فَذَهَبَ يَصْعَدُ بِهِ فَقَالَتْ لَهُ أَدْخَلْتَنِی مِنَ النُّورِ إِلَی (۲) الظُّلْمَهِ قَالَ فَرَدَّ الْقِنْدِيلَ فَمَا لَبِثَ أَنْ جَاءَتْهُ الشَّهْوَهُ فَلَمَّا خَشِيَ عَلَی نَفْسِهِ قَرَّبَ خِنْصِرَهُ إِلَی النَّارِ فَلَمْ يَزَلْ كُلَّمَا جَاءَتْهُ الشَّهْوَهُ أَدْخَلَ إِصْبَعَهُ النَّارَ حَتَّی أَحْرَقَ خَمْسَ أَصَابِعَ فَلَمَّا أَصْبَحَ قَالَ اخْرُجِی فَبِئْسَتِ الضَّيْفَهُ كُنْتِ لِی.

۱- ۱. مشکاه الأنوار ص ۳۶.

۲- ۲. من الظلمه الی النور ظ.

**[ترجمه]نوادر: علی بن اسباط از هارون بن خارجه از حضرت صادق علیه السّلام نقل می کند که فرمود:در قوم بنی اسرائیل عابدی بود که در کنج منزل مشغول عبادت بود. شبی بر در خانه اش زنی را دید که خواستار ورود به خانه اش بود. عابد گفت: مرد اجنبی با زن نامحرم در یک خانه باشند صحیح نیست. زن گفت:می ترسم درنده ای بر من حمله کند که گناهش بر تو است.به همین دلیل عابد در را باز کرد و زن داخل شد. عابد چراغی که در دست داشت به طرف بالا برد و فضا تاریک شد تا در نتیجه زن را نبیند. زن گفت: فضای روشن ما را تاریک کردی! عابد چراغ را برگرداند و طولی نکشید که شهوت عابد تحریک شد و چون احساس میل شدید در خود نمود، انگشت کوچک خود را در آتش گذاشت. همین طور مرتب به هنگام هیجان شهوت یکی از انگشتان خود را به آتش می برد،تا اینکه بالاخره هر پنج انگشت خود را سوزاند و با این عمل توانست خود را از آلودگی حفظ کند. چون صبح شد، عابد به زن گفت: حرکت کن و بیرون رو که مهمان بدی بود برای من.

ناشر دیجیتالی : مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان

**[ترجمه]

کلمه المحقّق:

بسم اللّه الرّحمن الرّحیم الحمد للّه و الصلاه و السلام علی رسول اللّه، و علی آله امناء اللّه.

و بعد: فقد تفضّل اللّه علینا حیث اختارنا و قیّضنا لتصحیح هذه الموسوعه الکبیره و هی الباحثه عن المعارف الإسلامیّه الدائره بین المسلمین: أعنی بحار الأنوار الجامعه لدرر أخبار الأئمّه الأطهار علیهم الصلوات و السلام.

و هذا الجزء الّذی تقدّمه إلی القرّاء الکرام هو الجزء الرابع من المجلّد الخامس عشر، و قد اعتمدنا فی تصحیح الأحادیث و تحقیقها علی النسخه المصحّحه المشهوره بکمبانیّ، بعد تخریجها من المصادر، و تعیین موضع النصّ من المصدر و قابلناها معذلک علی النسخه الوحیده من نسخه الأصل لخزانه کتب الحبر الفاضل حجّه الاسلام الحاج الشیخ حسن المصطفویّ دام إفضاله، و لا بدّ ههنا من تعریف لهذه النسخه و مبلغ قیمتها و أرجها فی مقام التصحیح فنقول:

قد جاء فی ظهر هذه النسخه مرّه هکذا: «الجزء الثانی من کتاب الایمان و الکفر و مکارم الأخلاق و هو المجلّد الخامس و العشر (!) من الکتاب (!) من کتاب بحار الأنوار، و هی نسخه الأصل و یکون فیه خطوط المصنّف طاب ثراه کثیراً».

ثمّ صحّح قوله: «نسخه الأصل» بقوله: «کنسخه الأصل» و علّق علیه:

«و هی أبسط من نسخه الأصل (1)

و لعلّه طاب ثراه ألحق ثانیا و لم یلحق بالأصل».

و جاء فی ظهرها مرّه اخری بغیر هذا الخطّ: «الجزء الثانی من کتاب الایمان و الکفر و مکارم الأخلاق و هو المجلّد الخامس

عشر نسخه الأصل بخطّ

ص: ۴۰۲

١- ١. لم نجد بين هذه النسخه و بين مطبوعه الكمبانىّ اختلافا يصدق هذا المقال.

المجلسیّ قدّس سرّه، و استنسخ منها البحار المطبوع، و هی من نفایس الدهر و غنائم الزمان، اشتریتها من السیّد الأصفهانیّ.-».

و الّذی حقّقته من مطالعتی و إشرافی علیها عند المقابله أنّها مسوّده من نسخه الکتاب من دون أن تخرج إلی البیاض فی حیاه المؤلّف رحمه اللّه کانت جزوات و کراسات قد کتب فی أعلی ذروتها تذکّره من باب کذا و کذا من باب کذا و کذا، و معذلک عند تألیف الجزوات و تنظیم الکراسات اشتبه الأمر علی ناظمها و مؤلّفها کما تری فی ص ۱۶۱ و ۱۶۲، ثمّ فی ص ۳۶۷ و ۳۷۶.

و هذه النسخه هی الّتی کانت عند مصحّحی طبعه أمین الضرب المشهور بکمبانیّ و کانت هی الأصل استنسخوها للطبع حرفا بحرف بما کان فیها من تکرار أو غلط أو تصحیف أو سقط و غیر ذلک، و کلّ ذلک أصلحناها و صحّحناها بعد العرض علی المصدر و جعلنا السقطات بین هاتین العلامتین [....] تری الایعاز إلی بعضها فی ذیل الصفحات.

و قد تنبّه مصحّح البحار الفاضل الحجّه الحاجّ السیّد محمّد خلیل الموسویّ الأصفهانی رحمه اللّه لبعض هذه السقطات فاستدرک فی هامش تلک النسخه بخطّ یده و توشیحه شطرا من حدیث المحاسن (تراها ص ۲۴۴ تحت الرقم ۱۷ من باب الاخلاص)

و هذا ممّا یسلّم لنا أنّ هذه النسخه کانت عند مصحّحی طبعه الکمبانیّ کما جاء فی خاتمه الجزء الأوّل من المجلّد الخامس عشر من طبعه الکمبانیّ و لفظه:

«تمّ بعون اللّه و قد بذل جهده فی مقابله هذا الکتاب مع نسخه الأصل من خطّ مؤلّفه قدّس سرّه الجناب العلّام الفهّام الشیخ محمّد باقر مع أقلّ السادات و الطلّاب محمّد تقی الموسویّ».

و ممّا هو جدیر باذکر أنّ کاتب النسخه کان یکتب رمز المصادر فی منتهی الهامش منها و یخلّی محلّه بیاضاً لیکتب الرموز بعد تمام الاستنساخ بالحمره، ثمّ إنّه جاء بعد لیکتب الرموز فاشتبه علیه أحیاناً قراءتها فکتب رمز ین بدل رمز سن لمشابهتهما فی الکتابه کما فی ص ۲۴۳ عند الرقم ۱۴ و رمز شی بدل رمز م کما فی ص ۲۴۶، و کتب رمز ل فی کثیر من المواضع بصوره ک فاتنقل تلک الأغلاط

ص: ۴۰۳

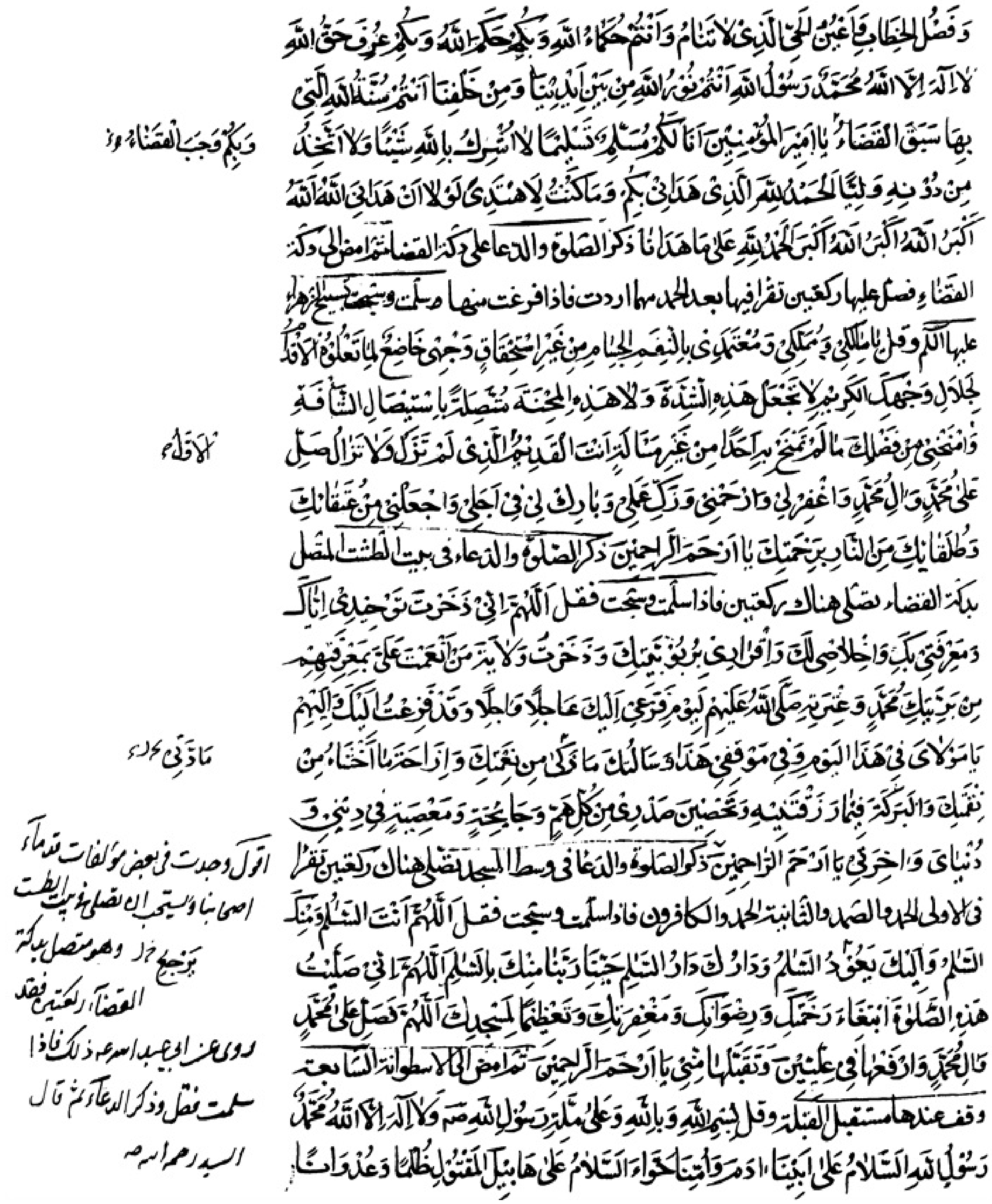
فی نسخه الکمبانیّ من دون أیّ تصحیح، لکنّا صحّحنا کلّ ذلک.

و فی هذه النسخه کلّما ذکر تفسیر الآیات فهی بقلمه و خطّ یده الشریفه و هکذا فی بعض الموارد سطر أو سطران و أکثر و أمّا عناوین الأبواب فالمعهود من النسخ المبیّضه فی حیاته ره کتابتها بخطّ یده و لکن لا توجد فی هذه النسخه و لاعنوان واحد، بل کلّها مکتوبه بغیر خطّه.

و یوجد فی هذه النسخه أثناء الباب ۵۹ باب الخوف و الرجاء بعد الحدیث المتمّم للعشرین (راجع ص ۳۷۶) صفحه أوّلها: «تداکّ الناس علیه ثلاثه أیّام متوالیات» و آخرها و هو السطر الخامس عشر «قال فرأینا ذلک»، و کتب فی أعلا ذروتها تذکره- «لا بدّ أن یکتب صدر هذا الخبر من الکتاب الّذی نقل هذا الخبر عنه و لیسئل ملّا ذو الفقار ....»(۱) و الکلمه الأخیره غیر مقروّه، لکنّا بعد ما تفحّصا وجدناها منقوله فی أحوال الامام الصادق علیه الصلاه و السلام (ج ۴۷ ص ۹۳ و ۹۴) من طبعتنا هذه مستخرجه من نوادر علیّ بن أسباط تحت الرقم ۱۰۶ من باب معجزاته و استجابه دعواته علیه السلام، فرأینا الساقط من صدر الحدیث لا یزید عن ثلاثه أسطر و لما لم یکن لا یراده فی هذا الکتاب (المجلّد الخامس عشر) وجه أضربنا عنه کما أضرب علیه فی مطبوعه الکمبانیّ.

محمد الباقر البهبودی شوّال المکرّم ۱۳۸۶

۱- ۱. الظاهر أنّه کان أحد تاب العلامه المؤلّف.

صوره فتو غرافيّه من نسخه الاصل بخطّ مؤلّفه العلامه تراها فی ج ۶۹ ص ۱/ ۳۴۰

**[ترجمه]ص: ۴۰۲

ص: ۴۰۳

ص: ۴۰۴

ص: ۴۰۵

**[ترجمه]

نرجوا الإصلاح:

وقع فی ص ۷۸ س ۸ سقط و صحیحه هکذا:

و اعلموا أنّه ما من طاعه اللّه شی ء إلّا یأتی فی کره و ما من معصیه اللّه شی ء إلّا یأتی فی شهوه فرحم اللّه الخ.

ص: ۴۰۶

لان في تخيل القبر اولا اظهر هو الوجه لا ما فهم الشيخ رحمه الله وغيره وحكموا باستقبال القبر مطلقا
وهو الموافق للاخبار الاخر الواردة في زيارة البعيد فانه بعد ما روى احمد بن محمد بن عيسى عن ابي ابن
عمير عمن رواه قال قال ابو عبد الله عم اذا بعدت باحدكم الشقة ونأت به الدار فليعل على منزله وليصل
ركعتين وليوم بالصلوة الى قبورنا فان ذلك يصل الينا ويسلم على الائمة عليهم السلام من بعيد كما يسلم
عليهم من قريب غير انك لا يصح ان تقول اتيتك زائرا بل تقول في موضعه قصدتك بقلبي زائرا اذ
عجزت عن حضور مشهدك ووجهت اليك سلامي لعلمي انه يبلغك صلى الله عليك فاشفع
لي عند ربك جل وعز وتدعو بما احببت اقول قوله ويسلم على الائمة عليهم السلام الى آخر الكلام من كلام
الشيخ وليس من تتمة الخبر كما يظهر من الكافي ومما اوردنا في اول الباب يب كا العدة عن احمد بن محمد
عن القاسم عن جده عن الحسين بن ثوير بن ابي فاختة قال كنت انا ويونس بن ظبيان والمفضل بن عمر
وابو سلمة السراج جلوسا عند ابي عبد الله عم وكان المتكلم يونس وكان اكبرنا سنا فقال له جعلت فداك
اني كثيرا ما اذكر الحسين صلوات الله عليه فاي شيء اقول فقال قل صلى الله عليك يا ابا عبد الله تعيد ذلك
ثلثا فان السلام عليه يصل اليه من قريب ومن بعيد اقول قال الشهيد رحمه الله في الذكرى قال ابن زهرة
رحمه الله من زار وهو مقيم في بلده قدم الصلوة ثم زار عقيبها وقال رحمه الله في الدروس يستحب
زيارة النبي والائمة صلى الله عليهم كل يوم جمعة ولو من البعد واذا كان على مكان عال كان افضل اقول
لا يبعد القول بالتخيير للبعيد بين تقديم الصلوة وتأخيرها لورود الروايتين بهما كما عرفت وما ذكره رحمه الله
من جواز الزيارة في اي مكان تيسر وان لم يكن موضعا عاليا لا يخلو من قوة لعمومات بعض ما مر من الاخبار
وان كان الافضل والاحوط ايقاعها في سطح عال او صحراء ق زيارة للحسين صلوات الله عليه
من بعد البلاد اَلسَّلامُ عَلَيْكَ يا وَلِيَّ اللهِ اَلسَّلامُ عَلَيْكَ يا حُجَّةَ اللهِ اَلسَّلامُ عَلَيْكَ يا نُورَ اللهِ في
ظُلُماتِ الْاَرْضِ اَلسَّلامُ عَلَيْكَ يا اِمامَ الْمُؤْمِنينَ وَسُلالَةَ النَّبِيّينَ وَالْوَصِيّينَ وَشاهِدَ يَوْمِ الدّينِ
اَلسَّلامُ عَلى جَدِّكَ رَسُولِ اللهِ سَيِّدِ الْمُرْسَلينَ وَخاتَمِ النَّبِيّينَ اَلسَّلامُ عَلى اَبيكَ اَميرِ الْمُؤْمِنينَ وَوارِثِ
عِلْمِ النَّبِيّينَ اَلسَّلامُ عَلى اُمِّكَ فاطِمَةَ بِنْتِ رَسُولِ اللهِ رَبِّ الْعالَمينَ اَلسَّلامُ عَلى اَخيكَ وَشَقيقِكَ الْحَسَنِ
اِمامِ الْمُؤْمِنينَ وَحُجَّةِ رَبِّ الْعالَمينَ اَشْهَدُ اَنَّكَ وَآباءَكَ الَّذينَ كانُوا مِنْ قَبْلِكَ وَاَبْناءَكَ
الَّذينَ مِنْ بَعْدِكَ مَوالِيَّ وَاَوْلِيائي وَاَشْهَدُ اَنَّكُمْ اَصْفِياءُ اللهِ وَحُجَّتُهُ الْبالِغَةُ عَلى خَلْقِهِ اِنْتَجَبَكُمْ

[Margin:] المستقبل يكون قبر علي بن الحسين عم على يسار المستقبل كما ان كان عند القبر ... واستقبال القبلة يكون كذلك ولا يبعد ان يكون القبلة تصحيف القبر عم

[Margin:] ثم اعلم انا قد اوردنا زيارة جامعة للبعيد في باب زيارة النبي صم من البعيد فلا نعيدها

[Margin:] ونجيبتكم

صوره اخرى من نسخه الاصل و سبعه أسطر منها بخط مؤلّفه ره تراها ص ۷/ ۳۷۶

**[ترجمه]ص: ۴۰۶

ص: ۴۰۷

**[ترجمه]

فهرس ما فی هذا الجزء من الأبواب

الموضوع/ الصفحه

«۵۹»

باب الخوف و الرجاء و حسن الظن باللّه تعالی ۴۰۰- ۳۲۳

ص: ۴۰۹

**[ترجمه]ص: ۴۰۸

ص: ۴۰۹

ص: ۴۱۰

**[ترجمه]

تعریف مرکز

بسم الله الرحمن الرحیم
هَلْ يَسْتَوِی الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ
الزمر: ۹

المقدمة:
تأسّس مرکز القائمیة للدراسات الکمبیوتریة فی أصفهان بإشراف آیة الله الحاج السید حسن فقیه الإمامی عام ۱۴۲۶ الهجری فی المجالات الدینیة والثقافیة والعلمیة معتمداً علی النشاطات الخالصة والدؤوبة لجمع من الإخصائیین والمثقفین فی الجامعات والحوزات العلمیة.

إجراءات المؤسسة:
نظراً لقلة المراکز القائمة بتوفیر المصادر فی العلوم الإسلامیة وتبعثرها فی أنحاء البلاد وصعوبة الحصول علی مصادرها أحیاناً، تهدف مؤسسة القائمیة للدراسات الکمبیوتریة فی أصفهان إلی التوفیر الأسهل والأسرع للمعلومات ووصولها إلی الباحثین فی العلوم الإسلامیة وتقدم المؤسسة مجاناً مجموعة الکترونیة من الکتب والمقالات العلمیة والدراسات المفیدة وهی منظمة فی برامج إلکترونیة وجاهزة فی مختلف اللغات عرضاً للباحثین والمثقفین والراغبین فیها.
وتحاول المؤسسة تقدیم الخدمة معتمدة علی النظرة العلمیة البحتة البعیدة من التعصبات الشخصیة والاجتماعیة والسیاسیة والقومیة وعلی أساس خطة تنوی تنظیم الأعمال والمنشورات الصادرة من جمیع مراکز الشیعة.

الأهداف:
نشر الثقافة الإسلامیة وتعالیم القرآن وآل بیت النبیّ علیهم السلام
تحفیز الناس خصوصا الشباب علی دراسة أدقّ فی المسائل الدینیة
تنزیل البرامج المفیدة فی الهواتف والحاسوبات واللابتوب
الخدمة للباحثین والمحققین فی الحوازت العلمیة والجامعات
توسیع عام لفکرة المطالعة
تهمید الأرضیة لتحریض المنشورات والکتّاب علی تقدیم آثارهم لتنظیمها فی ملفات الکترونیة

السیاسات:
مراعاة القوانین والعمل حسب المعاییر القانونیة
إنشاء العلاقات المترابطة مع المراکز المرتبطة
الاجتنباب عن الروتینیة وتکرار المحاولات السابقة
العرض العلمی البحت للمصادر والمعلومات

الالتزام بذكر المصادر والمآخذ فى نشر المعلومات

من الواضح أن يتحمل المؤلف مسؤولية العمل.

نشاطات المؤسسة:

طبع الكتب والملزمات والدوريات

إقامة المسابقات فى مطالعة الكتب

إقامة المعارض الالكترونية: المعارض الثلاثية الأبعاد، أفلام بانوراما فى الأمكنة الدينية والسياحية

إنتاج الأفلام الكرتونية والألعاب الكمبيوترية

افتتاح موقع القائمية الانترنتى بعنوان : www.ghaemiyeh.com

إنتاج الأفلام الثقافية وأقراص المحاضرات و...

الإطلاق والدعم العلمى لنظام استلام الأسئلة والاستفسارات الدينية والأخلاقية والاعتقادية والردّ عليها

تصميم الأجهزة الخاصة بالمحاسبة، الجوال، بلوتوث Bluetooth، ويب كيوسك kiosk، الرسالة القصيرة ((sms

إقامة الدورات التعليمية الالكترونية لعموم الناس

إقامة الدورات الالكترونية لتدريب المعلمين

إنتاج آلاف برامج فى البحث والدراسة وتطبيقها فى أنواع من اللابتوب والحاسوب والهاتف ويمكن تحميلها على ٨ أنظمة؛

١.JAVA

٢.ANDROID

٣.EPUB

٤.CHM

٥.PDF

٦.HTML

٧.CHM

٨.GHB

إعداد ۴ الأسواق الإلكترونية للكتاب على موقع القائمية ويمكن تحميلها على الأنظمة التالية

١.ANDROID

٢.IOS

٣.WINDOWS PHONE

٤.WINDOWS

وتقدّم مجاناً فى الموقع بثلاث اللغات منها العربية والانجليزية والفارسية

الكلمة الأخيرة

نتقـدم بكلمـة الشـكر والتقـدير إلى مكاتب مراجع التقليـد منظمات والمراكز، المنشورات، المؤسـسات، الكتّاب وكل من قدّم لنا المساعدة فی تحقيق أهدافنا وعرض المعلومات علينا.

عنوان المكتب المركزی

أصفهان، شارع عبد الرزاق، سوق حاج محمد جعفر آباده ای، زقاق الشهيد محمد حسن التوكلی، الرقم ١٢٩، الطبقة الأولی.

عنوان الموقع : : www.ghbook.ir

البريد الالكترونی : Info@ghbook.ir

هاتف المكتب المركزی ٠٣١٣٤٤٩٠١٢٥

هاتف المكتب فی طهران ٨٨٣١٨٧٢٢ ـ ٠٢١

قسم البيع ٠٩١٣٢٠٠٠١٠٩شؤون المستخدمين ٠٩١٣٢٠٠٠١٠٩.

مركز القائمية اصبهان للبحوث والتحريات الكمبيوترية
www
للحصول على المكتبات الخاصه الاخرى
ارجعوا الى عنوان المـركز من فضلـكم
www.Ghaemiyeh.com
www.Ghaemiyeh.net
www.Ghaemiyeh.org
www.Ghaemiyeh.ir
و للايصاء من فضلكم
۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹